IOANNIS
DE
BVSSIERES
BELLIIOCENSIS,
è Societate IESV;

HISTORIÆ
FRANCICÆ

TOMVS SECVNDVS.

LVGDVNI,

Sumpt. LAVR. ARNAVD, & PETRI BORDE.

M. DC. LXXI.

CVM PRIVILEGIIS.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XIII.

SYNOPSIS.

Xanton Quæſtor pœna affectus. Iacobus Cor Bituricenſis. Armaniacus pulſus. Delphinus ad Burgundum fugit. Alenſonius proditionis damnatur. Caroli Regis morbus & mors. Mariæ Reginæ encomium; Et Arturi Comeſtabilis. Ludouicus XI. Rex. Philippi Burgundi ad Ludouicum oratio. Ludouicus omnia immutat. Perpinianum emit. Rex arbiter Regum Hiſpaniæ. Regis cum Caſtella Rege colloquium. Picardiæ vrbes reſtitutæ Regi. Diſcordia Regem inter & Caroleſium. Moruillerij ad Philippum legatio. Legatio ad Britanniæ Ducem. Coniuratio Procerum in Regem. Ducis Aurelianenſis mors. Bellum pro Bono publico. Pugna ad montem Erycum. Fœderati Pariſios obſident. Pax inter Regem & fœderatos. Rex inter ſœderatos diſcordiam ſerit. Regis artes ad ſtabiliendam potentiam. Rex fratrem Carolum è Normannia pellit. Caroleſius Dinantium capit. Philippi Burgundi mors. Pariſij inſtaurati ciuibus. Pragmatica ſanctio conſeruata. Bellum à Britanno. Rex

Peronæ periclitatur. Regis anxietas. Rex ducitur in Leodienſes. Leodium capitur. Rex Aquitaniam fratri donat. Ordo S. Michaëlis inſtituitur. Balua Cardinalis à Rege plectitur. Rex bellum infert Burgundo. Burgundus ſe periculo eripit. Arcana Regis in Proceres conſilia. Caroli Ducis mors. Rex Aquitaniâ receptâ, mouet in Britannum. Burgundus Picardiam vexat. Bellouacum ſeruatum per fœminas. Comminæus ad Regem tranſit. Alenſonij pœna; Et Armaniaci. Bellum pro Ruſcinone. Andegaui occupati. Rex de Comeſtabile deliberat. Varia Burgundi conſilia. Rex occurrit Burgundi conſiliis. Comeſtabilis fraudes. Eduardus in Franciam venit. Eduardus pacem admittit. Comeſtabilis pœna & mors. Burgundus ab Heluetiis vincitur. Prouincia Phocenſis Regi data. Nemurſius pœna affectus. Burgundi ſecunda clades. Burgundi ad Nancæium cædes. Alphonſus Portugalliæ Rex in Francia. Regis conſilia poſt Burgundi mortem. Rex inuadit ditiones Burgundi. Gandauenſes Mariæ vim inferunt. Maria nubit Maximiliano. Eduardus à bello prohibitus. Curſores veredarij inſtituti. Bellum cum Maximiliano. Pugna ad Guenegaſtam. Regis prima ægritudo. Principum mortes variæ Gaſtonis Phœbi mors. Peſtis atrox. Regis morbus extremus. Regis mors & dotes. Carolus VIII. Rex. Coniuratio pro regimine. Domeſtici Ludouici vocati in pœnam. Bellum in Britannia. Rieuſius res Britannicas ſubleuat. Pugna ad fanum Albini.

I.
CAROLVS VII.
Xanton Quæſtor pœna affectus.
Iacques Cœur.

EXPEDITVM Carolum externo bello domeſticæ turbæ implicuerunt. Et primùm duo Quæſtores in quæſtionem vocati: Alter Xantonus ſummus ærarij Præfectus, ob peculatum ad furcas damnatus, ſupplicium præſenti redemit pecunia, centum viginti millibus nummûm perſolutis, peruerſo iudicio; quid enim reus tam leui pœna afficeretur, vel tam graui innocens? Alter Iacobus Cor priuatus Regis Quæſtor, moleſtius ſupplicium luit. Ille ortu Bituricenſis, ſagaci & fœlici induſtria immẽſas opes collegerat, à Rege

in

in Quæſtorē lectus difficillimis regni temporibus, vt Regem ſua iuuaret pecunia, potius Regiam quàm vt diſpenderet; in inuidiam propter diuitias vocatus, de nouo crimine poſtulatur, quod prohibitarū rerum inſtitor Sultano Ægyptio nitratum puluerem & igniarias machinas vendidiſſet; quod ſeruum Chriſtianum fugitiuum à barbaris, ad eoſdem remiſiſſet; addebatur appendix peculatus crimen; eáſque ob cauſas Pictauij in carcerem truſus, in eum ſententiâ iudicum damnatur perpetuum, facultatibus fiſco addictis, quæ procellam tam atrocem adduxerant. Nicolaus Pontifex, cui Iacobus notiſſimus erat, pro ſalute eius & libertate precatus, vtramque perfecit: nec ipſe liber ſuæ fœlicitati, aut induſtriæ defuit. Nam in Cyprum profectus, & inſtituta mercatura, cuius callebat artem eximiè, breui pecuniam plurimam cumulauit, & noua dignitate primam ignominiam extinguente, Chriſtianum exercitum à Pontifice dictus Imperator duxit in Saracenos, & egregiam nauauit operam. Iacobus eius filius ad Inſulas Bituricenſes promotus eſt; tanto munere piè, liberaliter, & religiosè perfunctus. Verùm ea Regi leuior cura; Delphini mores longè grauiori moleſtiæ erant. Porro Armaniacus Comes de Delphino cogitationem aliquantiſper amouit. Ille bello Aquitanico re præclarè geſta, & de Carolo haud dubiè perbenè meritus, gratiam & beneficia in flagitia noua detorquebat; primam ſupremi dominij amentiam inſtaurans, ius Regium in Eccleſiæ beneficia vſurpabat, dixeratque Præſulem Auguſtæ Auſciorum, eo quem Rex deſignauerat repudiato; præterea ingenti proborum offenſione ſororem habebat pro coniuge, legéſque naturæ turpiſſimè violabat. Ideò læſæ maieſtatis tam diuinæ quàm humanæ reus, & Pontifice apud Regem de inceſtu nefario expoſtulante, poſtquam admonitiones amicas contempſit, illicò gemino exercitu imparatus obruitur; quorum alter per Rutenos; alter per ipſos Armaniacos penetrans, ditionem ſubigit, & dictum à Rege præſulem imponit Auſciis. Comes in Aragoniam profugus, imminenti periculo caput eripit. Tum ad Delphinum curas & animum Rex prorſus intendit. Is antequam bellum in Anglos repeteretur, à Rege erat iuſſus in menſes quatuor aulâ abeſſe. Cauſa variè ſcribitur; vel quod Agneti colaphum impegiſſet; vel quod Chabannio necem cuiuſdam Aulici imperaſſet, quam recuſaſſet is vt ignauum facinus exequi: ſanè cùm è patris cubiculo nudo capite, iráque feruidus prodiret, minatus eſt, per ſuum illud denudatum caput, vlturum ſe iniuriam in eos à quibus de ſuis laribus pelleretur, & continuò in Delphinatum ſeceſſit. Mox Anglico bello inflammato, adeò cum patre conſilia non communicauit, vt cum Duce Sabaudiæ ipſi perinfenſo fœdus arctius ſtrinxerit, deſponsâ etiam Carolâ illius filiâ; ducebatque exercitum in Sabaudiam Carolus, iamque ad Foriſienſes peruenerat, cum intercedente Etoteuilla Cardinale, Sabaudus in gratiam admiſſus eſt, & copiæ in Aquitaniam rebellantem miſſæ. Bello patrato non ceſſabat Delphinus moleſtiam patri multam faceſſere, aulam, Regiámque familiam arcanis conſiliis conturbando; vt Rex in ſuſpiciones longe pronior, iam fidem haberet nemini, ſibique in momenta vel venenum præbitum, vel illatum veneficium crederet. Duo nuper in ſuſpicionem, atque adeò in

Carolus VII.

Armaniacus, pulſus.

Auchs.

Delphinus ad Burgundum fugit.

CAROLUS VII.

pœnam vocati, quaſi Regis animum allicere philtris contendiſſent; Otho Caſtellanus, Florentiæ natus, qui mancipatus eſt carceri perpetuo; & Guillelmus Gouferius cubiculo Regio Præfectus, qui Aula pulſus eſt. Acceſſerunt querelæ, poſtulantium Delphini iniurias à quo immoderatis tributis premebantur. Eas ob cauſas Rex iræ impotens, Antonium Chabannium, Dammartini Comitem, iubet ad Delphinum ire, eúmque perducere, ad ſe, quà vi, quà gratia. Delphinus ea de re à Montalbano admonitus, pridie quam adueniret Chabannius, ſimulans venationem, & venatoribus in deſignatum locum præmiſſis, ipſe oppoſita via paucis ſtipantibus in Comitatum Burgundiæ quàm ocyſſimè fugit, perſequenti Chabannio vix elapſus. Præmiſſi extemplò à Burgundo Proceres, cum in Flandriam deduxerunt, ab ipſo mox Duce perhonorificè exceptum. At Rex indignatus prædam effugiſſe, miſſo nuntio contumacem filium à Burgundo repoſcit, qui ſe cùm excuſaret, ad ciuile bellum res vergebat, niſi Carolus prudentia vindictam temperans, maluiſſet inultam filij contumaciam, quàm nouo atque difficili bello, regnum cui eſſet pater inuoluere. Etenim ceu futuri præſagus Burgundum monuit, quòd canem aleret, qui vultum ipſi aliquando laniaret; ſiue vt ab aliis ſcribitur, quòd vulpem paſceret, voraturam olim ipſius gallinas: & Delphini indoles impleuit vaticinium. Interea agebat Genepi, quam villam ipſi Burgundus tradiderat; nec ſe eò mouit, donec pater è vitâ exceſſit; mutuis offenſionibus per abſentiam auctis, & naturam, Aulicorum arte offocante; quorum intererat diſſentiones ali perpetuas.

De Chabanes.

Anno 1456.

II.

Alenſonius proditionis damnatur.

At Regis animum nouus terror, noua iniuria implicabant. Dux Alenſonius ob proditionem cum Anglo initam accuſatus, & dignitate perſonæ, & ſceleris grauitate percellebat omnium mentes. Ille Par Franciæ, atque è regio ſanguine, multis in Anglos inſignis facinoribus, cum Pariſios ad Regem veniſſet, ſolemni Chriſti Corporis feſto, à Dunenſe apprehenſus eſt, & in cuſtodiam datus. Continuò crimina obiiciuntur; quod filio ſuo, Ducis Eboracenſis filiæ nuptias comparaſſet, cum eo arcana iniuiſſet conſilia, imò cum Rege, quem in Normanniam euocaret, pollicitus ſuas opes, vrbes atque potentiam adiuncturum. Et hæc quidem palam; at Regis odium diuturno igne in eum flagrabat; iam olim Alenſonius in Delphinum propenſior, quem & de ſacro fonte ſuſceperat, & defenſione perpetua apud Regem in Aulicos tuebatur, Regis animum exacerbauerat; & putabatur conſiliorum Delphini vel author vel particeps. Excitabatur præterea memoria Pragueriæ, & petulantis reſponſi, quo is Regem perculerat. Id cauſæ adſcribebant plures, crimen prætextui. Verùm probationes plenæ in ſpeciem erant atque manifeſtæ, eius litteræ ad Regem Angliæ, & Eboracenſem; tum Regis reſponſa, ſigillo munita; ad hoc multi teſtes, qui coarguebant negantem. Ille ad calumniam ficta hæc omnia reponebat; teſtes falſos, & mendaces, confictas litteras & adulteratas; vt Pares Franciæ Vindocinum conuocati, ad rem iudicandam, dubij hærerent, nec quid pronuntiandum foret dignoſcerent. Cùm reus repente, vel conſcientia ſcelerum, vel ſpe Regis placandi, vltrò fatetur colla-

tum crimen, & ad mortem damnatur à Paribus, bonis fiſco adſcriptis: At Rex mortis pœnam in carcerem perpetuum commutauit, vel parcente clementia, vel vltione contenta; damnatúmque Lochias duci iuſſit operiturum, donec Delphinus regno inuehatur. Interea Regi nec tranquillus animus erat, nec deceſſerant ſuſpiciones conceptæ; ſibi omnia infenſa atque contraria cogitatione fingebat; filium inimicum, poſitas vitæ inſidias, toxicum præbitum, tentata veneficia, nihil non triſti mentem agitante. Mœrorem & dolorem auxit, tum Delphini contemptus, qui patre inuito Carolam Sabaudi filiam ante deſponſam in coniugem duxit, tum à Duce Burgundo illata contumelia; qui in ſolemni conuentu Procerum ad celebritatem velleris aurei, Alenſonium palam innocentem pronuntiauit, iniquè & per calumniam crimen impoſitum, admiſitque Vicarium Equitem eius loco. Quas ob res, increſcente angore febri lenta corripitur Magduni, quod tenue eſt in Biturigibus oppidum; moxque ſuſpicionibus recrudeſcentibus, cùm etiam prætorianæ cohortis centurio, cui fidebat plurimùm, ſe quidpiam de veneno ſubodoratum referret; non dubius quin toxicum ſibi comparatum eſſet, ſtatuit ab alimento omni abſtinere, egitque octiduum, nullo cibo, ne buſculo quidem ſumpto. Tandem medicis, & Confeſſario inſtantibus, vt quid cibi caperet, nullum venenum præſentius eſſe quàm abſtinentiam, iam confici mortem metu mortis, ipsúmque ſuæ mortis reum grauiter in diuinas atque humanas leges delinquere; ægrè perſuaſus alimenta ſibi præberi patitur. Verùm induratis atque occluſis diuturna inedia faucibus, nihil prorſus haurire valuit; ideo ſe ad mortem Chriſtianè obeundam comparat, exceptíſque piè Sacramentis, animam tranquillius egit quàm vixerat; vitæ anno quinquageſimo nono; peremptor innoxius, & ſpecimen ingens noſtræ miſeriæ; Rex omnium potens, in tanta copia fame abſumptus. Continuò domeſtici cum Aulicorum turba defluxerunt, partim ad Delphinum, partim ad priuatas ædes feſtinantes. Vnus Taneguyus Caſtellius, prioris illius quem celebrauimus nepos, grato in Principem ſuum animo, curauit mortui funus, & impendit de ſuo quinquaginta librarum millia ſpe nulla reſtitutionis; tum amicitiæ poſtquam fecit ſatis, gnarus hoc facto quàm parum placuiſſet Delphino, ſeceſſit in Britanniam. Ita Carolus è viuis raptus eſt, ſuis vitiis clarus atque virtutibus: nam ab prima ætate in alienum ductum procliuior, ſe mancipabat nimiùm Aulicis, ac plerumque res publicas in diſcrimen graue immiſit, alienâ pertinaciâ & temeritate; tum deinde Agneti, cæteríſque mulierculis addixit animum, vt vix vnquam planè ſui imperij compos, ab infirmiſſimis tum ætate tum ſexu regi ſe paſſus ſit. Attamen plura iſtos næuos expungunt, morum mira ſuauitas, & indefeſſa clementia; ſincera pietas & religionis cultus ingenuus, fortitudo & generoſitas militaris, amor in populum, diſciplinæ caſtrenſis cura & ſtudium, illibata integritas, & definita æquo ambitio. Quid, quod delectus diuino conſilio ad eas res perficiendas, quæ humanum conſilium, imo ſpem ſuperent, non modò calamitates auertit à Francia, ſed Anglis expulſis, in eum gloriæ euexit apicem, quem per Carolum magnum adepta non erat; & puto eum plurimi facere æquum eſt, quem tanti Deus fecit,

Anno 1458.
Regis morbus, & mors.

Mehun.

Anno 1461.

CAROLVS VII. fecit, cuique ſeruandæ nobiliſſimæ gentis prouinciam dedit. Cætera vitia humanitati indulgenda, quando humanum nihil ab næuo integrum; nam quod filium tam diuerſum nactus eſt, id Auguſti votum qui Tiberium ſucceſſorem optauerat; ſanè in Maria coniuge, plus quàm Liuiam habuit: *Maria Regina.* Chriſtianiſſimis virtutibus ornatiſſimam fœminam, quæ mariti aduerſa, pietate, ſtudio, & liberalitate mutauit in proſpera; ipſaque proſpera, ſibi vni aduerſa, tam patienter & æquo animo tulit, vt laudes muliebres omnes impleuerit; magno poſteritatis ſpecimine, quantæ virtutis ſit capax fœmina. *Comeſtabilis.* Nec in Caroli exitu prætermittendus Arturus Comeſtabilis; qui anno antè tertio vita exceſſerat; Iam Britanniæ Dux, Petro nepote ſine liberis mortuo, & ipſe efficax reparatæ Franciæ inſtrumentum; tantumque amauit gloriæ ſuæ ſementem, vt ſæpius rogatus à Britonibus abdicare ſe dignitate quam inferiorem ducatu cenſerent; reſponderit, tanti ſibi eſſe dignitatem illam quanti Ducatum; illam virtutis, eum originis præmium eſſe; nec chariorem honorem qui profectus à maioribus ſit, quàm qui paratus ſuo labore, & ærumnis redemptus. Sic obiit vtraque dignitate clarus; peruenítque Britannia ad Franciſcum Richardi fratris filium; & dignitas Comeſtabilis Carolo Cænomanorum Comiti data eſt.

III. LVDOVICVS XI. REX.

Repetitis nuntiis Ludouicus Caroli Patris mortem accepit; veſtémque lugubrem vno manè indutus, ſtatim viſus eſt albo coccineóque ſplendere, lætitiam ex regno nato longè multúmque maiorem, quàm ex patre mortuo dolorem teſtatus. Implebat annum octauum à trigeſimo, rebus gerendis aptus & maturus, & diuturna expectatione imperij, tum decoctis adoleſcentiæ vitiis, dignus in ſpeciem qui ſceptrum tractaret. Continuò ad capeſſendum imperium ſe accinxit, & comitante Philippo Burgundo, cum quatuor equitum millibus, Rhemos feſtinauit, & cœtu frequenti Procerum inaugurarus eſt. *Burgundi Ducis oratio.* Poſt regias epulas, conſurrexit Burgundiæ Dux, & ad Regis genua prouolutus, orationem habet ſui animi indicem, & digniſſimam Principe Chriſtiano. *Poſtquam ſibi ipſe gratulatus eſt pro impletis votis, quod Regem in patrum ſolio conſidentem ſpectaret; vnum dicit ſe orare beneficium, vt Rex illatas in Delphinum iniurias indulgeret, obliteraret pranè in ſe geſta, & meminiſſet tam auguſti Principis clementiam eſſe; Franciæ Regem ſupra omnem æqualitatem, imò ſupra omne faſtigium euehi; vlciſci iniurias eſſe æqualium aut inferiorum: at cum quem poteſtas tanto interuallo, ſupra omnes extulerit, vnà clementiâ poſſe attolli, quando vltioni miſcetur infirmitas, & qui vindicat ſe, parem ſe fatetur. Tum adiungebat patientis Chriſti memoriam, ſacroſancta vulnera, indultam de ſumma cruce ſolemnem veniam, vt ad quem propius poteſtate accederet, cum virtute maximè regia æmularetur.* *Ludouicus omnia immutat.* Ad ea cum reponeret Ludouicus ſe ſeptem exceptis, indulgere omnibus; Dux ſicuti erat nitens genibus palmiſque coniunctis, verbis conceptis clientelam iurauit; eo animi affectu, vt ſinceritas optimæ mentis vultu atque oculis palam eluceret. Rex deinde Pariſios venit, comitante Burgundiæ Duce atque effuſa exceptus lætitia, nondum ſenſu gaudij refrigeſcente, ſpecimen ſui illicò præbuit, repentinis mutationibus regimen auſpicans. Ab legum miniſtris facto initio, ſigilla Iuuenali Vrſino adempta, Petro Moruillerio tradidit; ex.

ex ſingulis Magiſtratuum Curiis, Parlamenti, Rationum, & ſupplicum Libellorum, Senatores grauiſſimos & probatiſſimos abrogat; ex prouinciis Seneſcallos & gubernatores amouet, ſubſtitutis in eorum locum, qui ſibi fauiſſent, quique moleſtiæ plurimùm patri intuliſſent. Beulius dignitate Admiralij deiicitur, & Leſcunus Armaniaci ſpurius ſubrogatur, adiuncto etiam munere Mareſcalli. Dux Alenſonius carcere mittitur, quodque offenſioni omnibus fuit, Adamus Fumæus liber ire iuſſus eſt, datus in carcerem, ob veneni ſuſpicionem Carolo præbiti. Comes Armaniacus receptus in gratiam & ditioni ſuæ reſtitutus: Chabannius proximè ad ignominioſam mortem adactus eſt; cùm ſupplex ad Regis genua accidiſſet, veniámque poſceret facti innoxij, quodque imperium Regis excuſaret, pepercit quidem Ludouicus in ſpeciem; ſed nouo crimine inducto per calumniam, curauit à Parlamento damnari, mortíque proximum cuſtodiendum in Baſtillam miſit, prætereà Ioannem Dunenſem comitem, & Loheacum Mareſcallum dignitate & militia pro beneficiis tantis exauctorat; vni rei ſtudens atque incumbens, vt quæcumque Pater conſtituiſſet optimè & compoſuiſſet, ea ipſe reſcinderet, atque reuelleret. Tum Carolo fratri vnico Bituriges in patrimonium aſſignauit; mediterraneam ditionem, prouinciis regis circumcluſam; ne quid commercij cum externis Principibus iuueni foret. Mox humaniſſimis verbis abeunti Burgundiæ Duci vale dicens, Amboſiam ad inuiſendam matrem ſe contulit. Regno impoſitus florentiſſimo & tranquilliſſimo, iam vt dixi grandior natu, ne quid malorum quæ conſequuta ſunt, vel imprudenti adoleſcentiæ, vel calamitati temporum adſcriberetur.

LVDOVICVS XI.

Leſcun.

IV.

Perpinianum à Rege emptum.

Ea inter noui regni primordia Perpinianum & Ruſcinonenſes Regi acceſſerunt: cuius rei quoniam magni momenti in poſteris fuit, cauſa paulò diligentius eſt detegenda. Ioannes ſecundus Aragoniæ Rex Blancam Caroli tertij Nauarræ Regis vnicam filiam vxorem duxit; eo pacto vt ſi Ioannes coniugi ſuperſtes foret, quandiu viueret adminiſtraret Nauarram. Blancâ præmortuâ non maritus modò ſupererat, ſed ex eo ſuſceptus filius Carolus, princeps Vianæ dictus egregiæ ſpei adoleſcens, viceſimo iam ætatis anno, vtriuſque regni tum Aragoniæ, tum Nauarræ hæres deſignatus. Verùm ſecundo Ioannis matrimonio, conturbatæ ſpes iuuenis, diſtracta Regis familia, & vniuerſum regnum, ſuſdeque verſum eſt. Is ducit Ioannam Friderici Henrici Caſtellæ Admiralij filiam, quæ concepto nouercali odio in priuignum, patrem à filio, & à parente filium abalienauit. Diſcordiam ſtatim bellum excepit, maximè poſtquam Ioannæ Ferdinandus natus eſt (& hic Ferdinandus Hiſpanicæ Monarchiæ conditor, quem Annales Francici tam ſæpè appellant) & Henrico Caſtellæ Rege propugnante filium, pugna conſerta eſt, qua victus & captus filius; verum liberatus, cùm nouis rebus ſtuderet, dolo & crimine nouercæ, propinato veneno à medico, paucis diebus extinctus eſt. Tunc indignitate facinoris Nauarri & Catalauni iunctis viribus in Regem conſpirant, Reginámque in vltionem & pœnam repetunt; Henrico Caſtellano ſuppetias veniente. Rex in iis difficultatibus Ludouicum appellat, vendítque trecentis aureorum mil-

LVDOVICVS XI. libus Ruſcinonenſem comitatum cum Ceretana regione; contractu quem Franci abſolutum dicunt, pigneratitium Hiſpani, pretiúmque partim numeratum, ſcribendo militi partim impenſum; & ſcripti Equites cataphracti bis mille, qui ductore Nemurſio in Catalauniam penetrant. Ioannam nouercam, & filium Ferdinandum Catalauni Gerundæ incluſos obſederant, & expugnato iam oppido in campanariam templi turrim confugientem vtrumque breuiſſimo ſpatio profligabant, vltioni regio ſanguine litaturi; cùm opportunè Franci conſpecti, adiunctis Aragonenſium copiis Reginam ſoluunt periculo, Catalaunis ad augendas vires recedentibus verſus Barcinonem. Ii poſtmodum Caſtellanis copiis freti, atque inſtaurato exercitu, inſtruunt pugnam quam detrectant Franci, excuſantes *antiquiſſimum fœdus & amicitiam cum Caſtellanis contractam; iuratam à patribus ſocietatem ſanctiſſimam, Reges inter vtriuſque gentis, ipſam inter gentem, & ſingula diuerſi populi capita, ſe in eos qui fratrum loco eſſent ſine flagitio pugnare non poſſe; optabilius longè ſi pacem componant, & diuturna diſſidia concordia extinguant.* Sic mitigatis tantiſper animis, Ludouicus tam enixè contendit, vt Reges Caſtellæ & Aragoniæ, in ipſum vti arbitrum pro controuerſia dirimenda aſſenſerint, polliciti eum ſe ad Franciæ limites conuenturos. Qua de cauſa Rex Baionam ſe contulit, & Regibus per legatos conuenientibus, ipſorum aſſenſu ſententiam dicit, vt Caſtellanus è Catalaunia militem omnem educeret, nihil ſibi in Aragoniam arrogaret; ipſi Aragonius pro belli ſumptibus ingentem auri ſummam rependeret, traderétque Eſtellam Nauarræ vrbem poſſidendam. Ea ſententia moleſta pluribus, vni Caſtellæ Regi acceptior fuit, qui ditatus pecunia; honeſtè ab difficili bello abſcedebat. Aragonio iniucunda fuit, quando nec ideo ceſſarunt armis Catalauni, & ipſe Ruſcinonenſi agro orbatus, ingentem pecuniam Caſtellano pendebat, ſanè diuturnum bellum in viſceribus aluit, Catalaunis confugientibus, primùm ad Petrum Portugalliæ Regem, dein ad Renatum Regem Siciliæ; eiuſque filius Ioannes Calabriæ Dux, bis victor in Catalaunia Aragonios fregit, donec morte raptus Catalaunorum ſpes ſepulchro intulit. Contra Caſtellæ Rex, vt gratum animum teſtaretur, colloqui poſtulat cum Ludouico, locuſque deſignatus caſtrum Vrtebia, citra Vedaſum, flumen, Fontarabiam inter & fanum Ioannis; tum vt Reges colloquuti coram beneuolentiam arctius necterent, tum vt ſanctiſſimum fœdus inſtaurarent. Die dicta Henricus Vedaſum traiicit, Regémque conuenit; erat Caſtellano ſplendidus comitatus, Alcantaræ magiſter, Prior Hoſpitalarius, Villænæ Marchio, atque Epiſcopi plures: ſed præ cæteris Bertrandus Ledeſiniæ Comes refulgebat, aurea veſte adamantibus collucente, & ipſe amnem traiecerat cymba ad ſplendorem picta & ornata, ſericis velis auro colluſtratis. Contra Ludouico omnia infra modeſtiam erant, aſpernabilis cultus, veſtiſque humilis, tum panno tum forma; adeò adſtricta, cohærenſque membris, vt materiæ parcitum crederetur; galericulus capiti impoſitus, cum aſſuta virginis icone plumbea. Ipſe toto vultu & corporis conformatione, nihil altum, nihil regium ſpirans, à maieſtate Francica planè deficiens. Nec decentior Proceribus veſtis, qui ſe ad Principis,

Nemours.

Rex arbiter Regum.

Bidaſſo.

De Ledeſmæ.

cipis cultum conformabant, nitore ac ſplendore gentis prorſus abiecto: ij Dux Borbonius, Fuxius Comes cum filio, Admirálius, & Turonenſis Antiſtes. Poſt vnum alterúmve diem, ſtatim in contemptum res tota deſiit, mox in ſcommata, & mutuas ſannas; Hiſpani Regem ipſóſque Francos habebant ludibrio, quod nullo ornatu, nulla dignitate, auaritiam tantùm infimáſque ſordes in conſpectum darent; Francis Rex Hiſpanus contemptui erat, quod ipſe fœdo vultu deformior, & abſurda ſtaturâ corporis elegantem veſtem deturparet; quod Regis tantùm idolum eſſet, atque ſimulacrum; tota potentiâ in Ledeſmiæ Comitem traductâ; cuius & arrogantia vt cæterorum Procerum arguebatur, qui ornatu faſtuoſiſſimo ſui Regis lucem extinguerent. Sic colloquium nullo fructu ſolutum eſt. Et verò in iis pompæ & magnificentiæ tribuendum eſt plurimum; per quas vulgo illuditur, & ſancitur illa Regum maieſtas. Quanquam colloquia plerumque omittenda; niſi ij ſint Principes quorum augeatur aſpectu mutuo dignitas; quique ingenij ſolertia conſiliique prudentia, ea inter ſe concilient, quæ ſuperabant Legatorum induſtriam. Ludouicus poſt ſolutum colloquium, Burdegalæ Magdalenam ſororem Hungariæ Regi antè deſponſam, Gaſtoni Comitis Fuxienſis filio, atque Regi Nauarræ futuro, matrimonio iunxit: ita regno in Hiſpaniam munito, regreſſus eſt Pariſios.

LVDOVICVS XI. Anno 1463. — *De Foix.*

V. Regreſſum premebat ſolicitudo, qua arte Burgundum Picardiæ vrbibus ſpoliaret, nam Atrebatenſi fœdere Ambianum, Sanquintinum, Perona, Abavilla, & aliquot aliæ Burgundo ceſſerant; redimendæ quidem pecunia, ſed ipſa nulla in ærario erat, & ægrè Burgundus ad reſtituenda oppida aſſentiret. Rem nihilominus tentat, & paratâ per tributa pecuniâ (erant quadringenta aureorum millia) Burgundo reſtitutionem inſinuat. Erat Philippus veteris probitatis, Croyis addictus, quorum conſilio iam annis grauior incumbebat: ij iam ante à Ludouico dum agebat in Flandria conciliati, & in præmiorum ſpem luculentam erecti, ſuo Principi rem vt iuſtam atque ex fœdere debitam perſuadent; atque mox data pecunia vrbes Regi cedunt; qui toti Picardiæ Alnaium nepotem Croyi Proregem conſtituit. Ea reſtitutio Caroleſio comiti Burgundi filio permoleſta fuit, quam cùm omni ſtudio prohibere non poſſet, in Hollandiam ſeceſſit; multùm de Ludouico cõqueſtus, quod fœderis partem ſibi commodam impleret, quæ incommoda eſſet reſpueret. Acceſſerunt deinceps nouæ occaſiones diſcordiæ Regem inter & Comitem, per quas præter indolem planè diuerſam, in odium mutuum exarſerunt, quod ne morte quidem ſopitum eſt. Lubet autem eas recenſere, ex quibus ingentes motus profluxerunt. Ludouicus Salarium vectigal inſtaurauerat, volebátque id in ditione Burgundi inſtitui, intentatam rem hactenus Dux negabat, miſerátque ad Regem Chimæum, qui immunitatem popularibus ſuis exoraret. At Rex in Legato mittentis iniuriam cumulauit; nam inauditum præſtolari ad fores diutius iuſſit, virum nobilem, magníque nominis, & præ impatientia cum ad ipſum prodeuntem conclaui iniuſſus accederet, ac legatione expoſita, Ducem Dominum ſuum multa commendatione attolleret, interfatus

Picardiæ vrbes reſtitutæ. — *Crouy.* — *Aulnoy.* — *Diſcordia Regem inter & Caroleſiũ.* — *Chimay.*

LVDOVICVS XI.

Rex; *Quid*, inquit, *hominis eſt tuus ille Dux, an ex alio conflatus metallo, quàm cæteri regni mei Principes? Ita omninò Domine*, reponit Chimæus, *niſi conſtaret ex Chalybe duriore, te non recepiſſet, texiſſetque à minis potentiſſimi Regis patris tui, quem pertimeſceret vniuerſus orbis; quod nemo Princeps in Europa tota auſus eſſet.* Quo reſponſo Rex perculſus obticuit, penetrante in mentem reſponſo, eò altius, quo dictum verius. Et alia Caroleſium afficiebant priuatim. Duo capita ipſi infenſiſſima, gratiâ Rex & beneuolentiâ promouebat; Ioannem Stampenſem Comitem, Niuernenſis filium, & Ioannem Croyium Porceani comitem. Stampenſis erat deprehenſus venenum propinans Caroleſio patrueli ſuo, ob riualitatem; Croyius Philippum regens, Caroleſio moleſtias plurimas faceſſebat: at eos Rex non modo aſylo & amicitia iuuerat, ſed etiam in Philippi aulam & gratiam inuito filio reſtituerat; eámque ob rem in Hollandiam ſeceſſerat Caroleſius: in qua noua Regis pulſatur iniuriâ.

Rubempré. Ad oram Hollandiæ appellit Rubempræus nothus, arcano Regis iuſſu; cúmque nomen & conditionem celaret, ductus ad Caroleſium, in carcerem agitur; ſparſo rumore, eum à Rege miſſum, vt Caroleſium vi an fraude captum ad Regem perduceret. Simul Philippus à filio admonitus, Heſdino vbi venturum Regem operiebatur, profugit; rumórque increbreſcit, Regi mentem fuiſſe Burgundicam domum ſimul exſcindere: id Dominicanus concionator è pulpito dicit; affirmátque Oliuerius Marchius Philippi domeſticus. Rex famæ ignominia perculſus, Legatos ad Philipum mittit, Cancellarium Moruillerium, Narbonenſem Antiſtitem, atque Euſium Comitem; habétque Moruillerius acerbam orationem in Ducem, & in Caroleſium contumelioſam (nam is cum patre ob periculum commune in gratiam redierat, eiectis Croyio, & Stampenſi) diem filio dicit vt Parlamento coram ſe ſiſteret; ipſum in Regem & Dominum ſuum conſpiraſſe, quod penſio non ſolueretur ad diem; laceraſſe regiam famam; ſuſpicioſum eſſe quàm nimium, idque certum conſilij praui indicium. Tum ad Ducem verſus, accuſauit quod promiſſo defuiſſet, Heſdini Rege non expectato; mox repoſcito Rubempræo, Dominicanum ſibi, atque Marchium tradi poſtulauit, vt reos læſæ maieſtatis. Dux interea ægrè Caroleſij iram moderatus, reſpondet, Rubempræum dimiſſurum ſe, ſi deprehendatur à noxa integer; Marchium tradi haudquaquam debere, qui in comitatu Burgundiæ natus Regi non ſubeſſet; Dominicanum haud poſſe, ſactis addictum, & mutantem hoſpitia. Quod ſpectaret ad filium, futurum ipſum imperatis regiis obſequentem, qui ſi ſuſpicax foret, id à Luſitana matre accepiſſe; ipſum ſe nunquam fidem fefelliſſe, niſi fortè fœminis. Et mox adiunxit, cùm Moruillerius ſæpius ipſum eſſe Regis ſubditum affirmaret; ſe multa poſſidere, à clientela Regis immunia; & per ſe vnum ſtetiſſe, quominus Rex foret. Tum filium vetitum dicere, ne quid vehementius bilis effunderet, in conſequentem diem remiſit. Quo Caroleſius, vno genu in puluinum nixus, ad maiorem reuerentiam, modeſtè admodum perorauit; purgauit ſe de Rubempræi carcere, abiurauit omne conſilium in Regem initum, ſe eius beneuolentiam plurimi facere, flocci penſiones, ſibi ad largiendum ſuppetere, quandiu

Moruillerij legatio.

patri

patri gratus & acceptus foret. Sic ſolutum colloquium, admirante Duce orantis modeſtiam, atque affirmante, ſe haud putaſſe tam prudentem habere filium. In digreſſu, Narbonenſi Oratorum vltimo in aurem Caroleſius dicit; *Regi multam ſalutem verbis meis nuntia, meminerit contumeliarum quas in me Cancellarius ſuo nomine protulit, nec annus effluet, quin ipſarum pœniteat.* Et is legationis effectus, mutuæ iniuriæ, maior animorum offenſio, odiúmque acerbius; Moruillerij culpâ, qui aſperrimis verbis iracundiam Regis vltra metas promouit.

VI. *Legatio ad Britanniæ Ducem.*

Verùm Ludouicus quaſi hæc Legatio eueniſſet præclarè, adornat alteram haud minoris operis, ad Franciſcum Britanniæ Ducem. Erat ipſi animus Proceres cunctos opprimere; & quando præ cæteris Burgundus & Britannus eminebant, nondum Burgundo ad perniciem vt rebatur maturo, in Britannum ſe vertit. Parato exercitu, eundem Moruillerium ad Britannum mittit; quatuor acerba admodùm poſtulatum. Ne ſe Dei gratia Ducem inſcriberet, ne auream monetam cuderet, tributa Britonibus nulla imponeret, néve vlla beneficia conferret; ſi ſecus faxit, in præſentia bellum indici. Britannus Taneguij Caſtellij conſilio vſus, cùm vim repellere vi non poſſet, molli lanâ fracturus impetum, ſimulato obſequio, moram trium menſium poſtulat; quo interuallo conuocata Comitia Regiis iuſſis aſſenſum præbeant, maiórque accedat conceſſis authoritas. Ita tempeſtas ad tempus diiecta. Tum Britannus prouiſurus in poſterum Tanneguij ſagacitate, cum Caroleſio cæteriſque Proceribus fœdus clam contrahit. Miſſi in eam rem induſtrij homines, Franciſcanorum, & cæterorum Monachorum veſte, qua ſecuri per vniuerſam Franciam commeantes; ſua cuique damna atque pericula proponebant. *Quæ in Britannum tentata ſunt, ea imminere Procerum ſingulis; Regi eſſe in animo Proceres omnes opprimere, omnémque poteſtatem præter ſuam extinguere; peti ab vno initium, vt deinceps ad ſingulos odium prorogetur; explorata omnibus iamdudum indoles; ſuſpicax, ſæua, tyrannidem potius quam Regnum ambiens; infenſa nobilibus viriſque optimis, peſſimo cuique, & viliſſimo addicta; cui pro fide ambitio ſit, pro iureiurando imperium, & pro religione cupiditas. Quemque ſibi admonitioni eſſe atque documento, quantum paſſus ſit, interroget quiſque priuatus iniurias, dolorem conſulat, & ex præteritis futura colligat; poſtquam nulli aggeres, nulla repagula immoderatæ potentiæ erunt. Iam contractum cum Burgundo fœdus; nihil periculi coniurantibus, imò plurimùm iam ſecuritatis; nihilque tutius quam à Rege ſtare.* Sic Proceres ad iurandum fœdus non difficulter impulſi, Ioannes Dux Borbonius, Alenſonius, Calabriæ Dux, regiæ proſapiæ; Armaniacus, Nemurſius, Comes Dunenſis; Ludouicus Lucemburgius, Comes ſancti Pauli Caroleſio præ cæteris charus, Albretius, Chabannius è Baſtilla elapſus, pluréſque nobiles viri & matronæ, qui inter ſe ligulâ de zona pendente dignoſcebantur. Britanno Caroleſium tum ipſe Rex iniuriis ſuis adiunxerat, tum Rommillæus Britanniæ Vicecancellarius, Normannus gente & ſagacitate ingenij; qui ipſi adhærens fœdus ſanciebat, & ſigilla Procerum clam excipiebat. His conſtitutis acceſſit ad Philippum Borbonius ex ſorore nepos, tantúmque apud ſenem contendit, tacito adhuc

Anno 1464.

Coniuratio Procerum in Regem.

 fœdere,

LVDOVICVS XI.

fœdere, vt delectum agi in ditione ſua permiſerit, ne forte imparatus obrueretur à Rege. Etenim ille quidpiam ſubodoratus de fœdere, Turonibus conuentum indicit; rogatúſque ſententiam Aurelianenſis, cum aliquid Principibus donandum cenſeret, vir ſenio & rerum experientia venerandus, & Rege repellente adiungeret; *Senis conſilium improbari Regi non debere, quod auus Carolus profectum à iuuene comprobaſſet*; Verbis tam aſperis à Rege exceptus eſt, támque deſpicatus, vt dolore animi biduum intra extinctus ſit; pietate & probitate morum inſignis, quam apud Anglos diuturna cuſtodia hauſerat; aduerſis plerumque bonam mentem ſpirantibus. Interea adſunt à Britanno legati, qui polliciti aureos montes, trimeſtre adhuc ſpatium impetrant, dum à Duce cuncta ad obſequium comparantur. Verùm ij remigum inſtar, quò obuertunt terga nauigantes, clam Regis fratrem Biturigum Ducem aggreſſi, fugam perſuadent, qua ad proximum Britannum ſe conferens, totius belli Ducem ſe gereret. Haud ægrè perſuaſus eſt adoleſcens, nullo apud Regem honore, authoritate nulla pro captiuo propemodùm circumductus, arcto patrimonio, & familià nullà conſtitutà. Itaque poſtquam receſſerunt Legati, Rexque ipſe ad Lemonices piæ peregrinationis cauſa profectus eſt, Dux Biturigum ſimulato venatu, deducente ipſo Leſcuno, cuius cuſtodiæ erat à Rege ſolicitè commiſſus, citatis equis ad Britannum euolat; continuóque, laruà depoſitâ Principes arma corripiunt, literas in prouincias ſcribunt, Boníque publici ſe aſſertores nuncupant; vt purgato Regis conſilio, & ſubleuatis tributorum onere populis, regno prima dignitas reſtitueretur. Idque bellum Boni publici nomen adeptum eſt. Cæterùm Rex momento in tantas coniectus anguſtias, non ignarus quàm odioſus, & grauis populis ob tributa foret, nemínémque Principem ſuarum partium haberet, præter duces Vindocinenſem, & Euſium; arceſſit Borbonium Ducem, qui ſororem habebat in matrimonio, iuſſum ad ſe quingentos lanceatios ducere. Ille profectionem excuſat, ſe cum cæteris boni publici cauſa fœderatum; iturum ad Regem, poſtquam regni morbos ſanauerit, querelíſque iuſtis fecerit ſatis. Nec in agendo cunctatus, Chabannio comite, pecuniam publicam intercipit, Quæſtores regios ſpoliat, ſcriptíſque copiis vrbes firmat, exemplo cæteris præbito, ne metum aut pœnitudinem in conſilium vocarent.

Aurelianenſis mors.

VII.

Bellum pro Bono publico.

Enimvero Rex bellum neceſſariò capeſſens, poſtquam fratrem blanditiis fruſtra tentauit, Renato Andegauenſi in ſuas partes traducto, ſe in Borbonium repentè conuertit; ratus infirmum adhuc atque abſtractum à cæteris opprimi poſſe, & futurum terrori ſociis, cùm pœna rebellionem exciperet. Eo conſilio mittit in Picardiam Ioachimum Roüantium Mareſcallum, qui Burgundum caueret; ipſe cum copiis in Aruernos contendit; nec ad Auaricum Biturigum hæret, vrbem occupante notho Borbonio; qua excluſus, Ducem Borbonium Riomi obſidet. Erant in exercitu viginti quatuor hominum millia, impárque Borbonius ſubibat diſcrimen; cùm Rex audito Caroleſium aduentare Pariſios, ne iis primariæ vrbis compos foret, ac factionem Burgundicam rurſum excitaret, agit cum Borbonio mitius, & ſorori pro marito ſupplici aures præbens, pacem donat,

Roüant.

donat, coniuratis parcit, præmia aſſignat, verſúſque Pariſios celeritate magna iter capit. Iam ad vrbem aduenerat Caroleſius; ductis cataphractis mille quadringentis, ſagittariis decies mille; paſſimque exceptus in Picardiæ vrbibus, palàm Laniaci vectigalium tabulas in foro vſſerat; ſale quantùm mercatori ſtabat diuendito; inclamans immunitatem, bonum publicum, atque onerum liberationem; Legatum ſe Biturigum Ducis appellans; captóque Dionyſij fano, ad portas equitat. Roüantius arcere progredientem poſtquam non potuit, ſe in vrbem recipit, civéſque nutantes ſpe ac milite erigit. Iam ciuitatem Vrſinus, cui ſigilla reſtituta erant, adiuncto Balva Epiſcopo Ebroicenſi, in ſtudium Regis firmauerat; receptóque milite hoſtem excludebat. At Caroleſius ne fruſtra tempus tereret, vltra progredi ſtatuit, vt Britanno venienti adiungeret ſe, iunctíſque copiis, Regem Lutetia arceret; qua mente capto Clodouæi fano, Sequanam ponte tranſit, & copias promouet ad montem Erycum; ſancti Pauli Comite primum agmen ducente, ipſo medium, poſtremum Burgundo ſpatio; agminum ſingulis loco diuerſo metantibus. Ludouicus interea magnis itineribus prætergreſſus Britannum, eodem loci venerat, atque à pugna abhorrens, ſtatuerat à via deflectere, & ſe Pariſios in aſylum recipere. Sic vterque Ducum alieni à prælio erant; Rex ne forte inter Caroleſium & Britannum medius, numero inferior, nam peditum partem machináſque dimiſerat, haud ægrè vinceretur; præterea tantam molem hoſtium, conſilio potiùs quàm armis diſiiciendam putabat. Caroleſius pariter, neſcius planè vbinam gentium Britannus ageret, nec militem ſuum tironem adhuc cum regiis veteranis audens committere, abſtinebat à pugna, donec Britanno ſeſe adiungeret. Attamen vnius hominis indignatio rem totam immiſcuit, & conſilia Principum in contrarium vertit; adeò euentus ſupra homines ſunt quorum eſt deliberare quidem atque conſulere, ſed perficere Dei. Rex Brezæum Normanniæ Seneſcallum virum fortiſſimum, ſuſpicione perſtrictum, interrogauerat, num ſigillum coniuratis dediſſet, reſponderátque homo facetus, ſigillum quidem datum, ſed corpus & animum eſſe penes Regem; verùm indignatus fidem ſuam in ſuſpicionem vocari, amicis affirmat, ſe Regem & Caroleſium admoturum tam propè, vt vel inuiti pugnaturi forent. Ita cùm agmen primum duceret, haud præmonito Rege, in hoſtem progreditur; & ſancti Pauli Comitē, primámque aciem impetit. Caroleſius fraterque ſpurius audito dimicationem inſtitui, rapiūtur in pugnā, ſpurius primùm audacia, neceſſitate Caroleſius; Rex ſimiliter vniuerſas copias agit in præliū. Verùm eo modo quo incepta eſt pugna, eo perfecta eſt; tumultu & impetu ordinem & rationē prementibus. Caroleſij numero, diſciplina regij præpollebant; & aliquādiu pugna in incerto ſtetit; ſed poſtquam Caroleſij ædibus proximis flammas ſubiiciunt, & Franci afflati incendio, fumóque offuſi perturbatis ordinibus loco ſe mouent; Tunc per totam aciem tumultus confuſio & cædes graſſantur. Pars vicit altera, victa eſt altera; vt victore vtroque exercitu, vterque ſit victus. Caroleſius cornu dextrum pellit, & Brezæus inter primos cæditur fortiter prælians; at læuum à Francis percellitur, & in fugam agitur. Vterque Ducum

Lagny.

Mót-leheri.

Pugna ad montem Erycum.

Brezé.

ſe

LVDOVICVS XI.

ſe egregium præſtitit, & magno verſatus in periculo eſt; Rex ſuorum in fronte dimicabat egregiè, ſæpiúſque deploratam pugnam reſtituit; donec viribus animum deſerentibus, defatigatione obrutus, à ſtipatoribus Scotis in proximum caſtrum delatus eſt, ſtatímque rumor ſparſus Regem cecidiſſe, pugnam ea parte profligat, fugientibus Francis, Carolo Andegauenſi cum octingentis equitibus in fugam præeunte. Nec Caroleſio fortitudo felicior fuit, fugientes inſequutus, dum in caſtra ſe recipit; quædam Francorum turmæ reſtituto prælio in ipſum irruunt; atque ægerrimè ab iis Contæi operâ liberatus, in alterum agmen incurrit; acceptíſque multis vulneribus, penè abducebatur, cùm adoleſcentis Pariſienſis intercurſu rurſum eripitur; nec illi minus fama pepercerat, ipſiúſque cædem enuntiauerat; vnde terrore concepto, plerique ex ſuis fugam corripiunt; quorum principes Aplincurius, Aimerius, & Inchyus; Ita pugna vtrinque metu potius quàm armis pugnata eſt, ſingulis partibus cladem ſuam diſſeminantibus; & obſeruat Comminæus, vnum ex Regiis Luſinianum vſque vno equi curſu perfugiſſe; alterúmque è Caroleſiis vſque Quercetum vrbem Hannoniæ; adeò animos affectus perturbant, & quod ſemel inſederit mentem, extra potentiam ſui rapit. Nec per ipſam noctem tumultus deſiir, cùm turmæ regreſſæ in hoſtem inciderent, mutuiſque cædibus ſeſe abſumerent; quanquam ſub noctem plures regij cæſi ſunt, ſparſis per agros Caroleſiis, & regiis in caſtrum exceptis. Imo Caroleſios agitabat timor, erátque vna ductorum ſententia, vti abſcederent, ne à victore Rege cum exortu lucis obruerentur; atque ignavè recedebant, niſi eos Contæi periti Ducis atque veterani forte conſilium tenuiſſet, & inuitos coëgiſſet pernoctare in caſtris. Verùm Rex ea nocte montis Eryci caſtro egreſſus, Corbelium copias celeriter ducit, primóque mane Pariſios venit; lætus admodum quod eam vrbem in poteſtate haberet, vnde belli mens, atque adeò vires ſufficerētur. Cúmq; nuntiaretur Caroleſium in campo prælij noctem exigere, victoriæ ſpeciem eluſit ſcommate; *vbinam*, inquit, *recumberet, qui nec vrbem, nec tectum habet quo ſe recipiat*. Eáque fuit pugna ad montem Erycum, in qua victi omnes, nemo victor; nullibi ſorte & alea regnante auguſtius, vt ſe victum ſenſerit neuter; vterque victorem.

Aplincour, Inchy. *Luſignan. Queſnoy. Anno 1465.* *Contay.*

VIII. *Excerati Pariſios obſidēt.*

Nocte terribili ſolis ortu diſcuſſa, Poſtquam Caroleſij profectionem Regis acceperunt, & Britannum cum copiis propè accedere; tunc audacia animis & fortitudo prima inſtaurari, pelli metus, & iactari immodicis verbis victoria. Ipſe Caroleſius ceu verè viciſſet ſibi adulatur, die toto hæret inter cadauera grato ſpectaculo paſcit oculos animúmque implet, & inani ſucceſſu ita immutatur, vt in poſterum pugnax, iurgioſus, & ambitioſus, alieni conſilij oſor, tenax ſui, vota votis gigantum inſtar accumulans; hoc vno prælio cæteras clades excepetit, per victoriam futilem ſtrage multiplici, & morte ipſa graſſante. At montem Erycum prætergreſſus, nec auſus caſtrum oppugnare, Stampas venit excepítque Britannum Ducem, cum copiis veteranis, illuſtribuſque Proceribus, Dunenſe, Chabannio, Loheacio, Beaulio, Calmontio, atque Amboſio; qui erant à Rege ſuis quique affecti iniuriis. Poſt mutuas ſalutationes, illicò patuit qui futurus eſſet exitus

exitus belli; nam animis malè concordibus, Caroleſius, & Britannus Regis fratrem in ſuam quiſque mentem diducebant; & ipſe iam belli tædium præferebat; adoleſceus, rerum inexpertus, animo mollis & corpore, poſtquam magnum ſauciorum numerum inſpicit, & alienis malis exhorreſcit, affirmat malle ſe nullam rem tentatam, quàm tot calamitatum cauſam extitiſſe. Ergo principes vt nutantem animum ſuſtentarent, verſus Pariſios mouent; primúſque Caroleſius Sequanam ponte ex aſſeribus iungit, atque inuito Roüantio copias traiicit. Tunc accedunt fœderatis Ioannes Andegauenſis Calabriæ Dux; ductis ex Lotharingia atque Germania copiis; Nouo-Caſtellius Burguudiæ Mareſcallus; Albretius, Nemutſius, & Armaniacus cum ſex mille Vaſconibus; quanquam ij quod rapto viuerent ſecluſi ab aliis, ne miſcerent contagium; Erántque in exercitu quinquaginta equitum millia. Ludouicus tam numeroſis copiis circumcluſus, quaſi vulpes in latibulum acta, nunquam propius ab caſu abfuit. Aduolauerat in Normanniam, lecturus militem, cuius penuria laborabat, Pariſiis bene opinione ſua conſtitutis. Nam Comitem Euſium præpoſuerat, ciues conciliauerat, ſtabilito optimatum conſilio, & extinctis ſubſidiis, imo aliquot fautoribus principum in pœnam vocatis. Et hæc quidem prudenter, ſi centiceps monſtrum vlla prudentia regeret. Etenim vbi primùm Rex abfuir, Principum aſſeclæ Pariſinos promiſſis, miniſque aggreſſi, tantopere enituntur, vt ciues ad Proceres delegentur, quorum Epiſcopus princeps, de pace acturi bonóque publico, Iámque in vado res Principibus erat, qui in vrbem admittendi erant, cùm Rex celeritate mira Pariſios redit, auctus validis copiis, oppreſſiſque repente conſiliis, authores variis afficit pœnis. Ita liberatâ vtriuſque potentiâ temperatum armis, artéſque tentatæ. Fœderati concepta ſpe per inſidias vrbis occupandæ, eò conuertebant induſtriam, ſi quos Duces Regi eriperent. At Rex ſua ſponte in eas fraudes propenſior, litteris præterea atque monitis Sfortiæ incitabatur; ille armorum arte fortiſſimam indolem erigente, ductâ Galeaſij ſpuriâ, Mediolanenſem ducatum inuaſerat, & Regi amicus, adhortabatur, vt pacem cum fœderatis contraheret; *eos diſcordia vna vinci poſſe; quam bellum nuſquam inferret; at pacis titulo obiiciendam ſingulis prædam ſuam, & iniecta æmulatione, inuidiam atque diſcordiam ſequuturas.* Et quidem eò Rex ſagacitatem omnem adhibebat, priuatóque colloquio Caroleſium conciliare tentauerat, iamque de pace conuenerat, ſi fratri Normanniam tradere ex Principum voto placuiſſet. Sed perſpecto huius prouinciæ momento, quæ inimicos Burgundum & Britannum coniungeret, pernegabat ſe aſſenſurum, cùm Borbonij fœlicitas aſſenſum extorſit: Quippe ille in Normanniam irrumpens, (nam eiurauerat fœdus cum Rege initum) plurimas vrbes arcanis conſiliis occupauerat, ipsámque Rhotomagum, tradente Criſpina Brezæi vidua. Eo nuntio fractus Regis animus, & inducta pacis neceſſitas. Ergo Caroleſium extra vrbem conuenit, primáque ſalutatione pacem factam affirmat, narrátque quæ in Normannia contigiſſent. At dum colloquuntur, ſenſim ad propugnaculum terreum veniunt, quod erigi Rex ad tegendos muros

Neuf-Chaſtel.

LVDOVICVS XI.

curauerat, tum Caroleſius memor fati, quod Ioannem auum ſuſtulerat, pœnitens temeritatis, pertimuit, ac merum prætexens fidentia, in propugnaculum ſubiit, & poſt habitos ſermones, ad ſuos regreſſus eſt, non leuiori metu perterritos; Burgundiæ Mareſcallo imprudentiam heri laceſſente, atque affirmante, *nuſquam facultatem mali facinoris hoſti permittendam, multo minùs præmium.* Pax ab eo colloquio haud difficulter contracta; ſingulis principum quod poſtulabant conceſſum; ſed nouo Regis artificio, pomum diſcordiæ coniuratis oblatum. Normannia Carolo fratri permiſſa eſt, cum clientela Britanni & Alenſonij gnaro Rege, Britannum clientelam fratri nunquam præſtiturum, quam ægrè Regi Franciæ præſtaret. Quæ Dunenſi dedit, Cœnomano abſtulit; ipſi Longauillam, & Mortaniam eripit, quas fratri aſſignat. Careloſio Picardiæ vrbes ducentis aureorum millibus redimendas, ſed à ſucceſſore duntaxat; Britanno iura omnia integra atque illibata; Comiti ſancti Pauli Comeſtabilis dignitatem, vt à Caroleſio chariſſimum caput vel ſuſpicione auelleret; cæteriſque Proceribus, vel Præfecturas, vel pecuniam opulentam conceſſit. Boni publici ratio verbo tenus curata; ſtatutum vti ad regiminis emendationem, ex cunctis ordinibus triginta ſex viri deſignarentur, qui in eam rem proximo menſe incumberent, & quadrageſimo die opus abſoluerent; Rex fidem daret, impleturum ſe quod iis commodum viſum foret. Et hæc ſcripta quidem euentu irrito, nec viri vlli deſignati, deluſis populis & præbito documento, quàm iniqui ſint boni publici aſſertores, qui priuatum curant; & plebis nomen laruam eſſe, quam Proceres improbis votis obiiciunt, deponendam cùm cumulata ſunt deſideria.

Pax inter Regem & Proceres.

Anno 1465.

IX.

Rex inter Principes diſcordiam ſerit.

Ludouicus eo fœdere veluti è naufragio emerſus, Caroleſio blandimentis omnibus conciliato, dimiſſóque in Normanniam fratre; ſecurè ad priſtinas artes ſe conuertit, diſtrahendiſque Principibus ſolicitudinem intendit: Borbonium arctius beneficiis demeret, eius fratri notho ſpuriam filiam tradit, Mareſcalli Scipionem, Armaniaco ademptum Loheacio reſtituit; Vrſinum rurſus Cancellarium dicit, Moruillerio pulſo; cæteroſque Principes quos nequibat allicere, ſuſpicionibus iurgiiſque mutuis inter ſe diuellit. Operæ pretium reor eius potiſſimas artes delibare, quando in iis princeps Ludouicus fuit, ſcholámque poſteris diſſimulandi aperuit, primus Franciæ Regum cui doctrina anceps placuerit; non quod eam in exemplum prodam, ſed hiſtoriæ eſt tam noxas ſcribere quam virtutes; & exemplo conſuluit Deus, tam perturbatâ & calamitoſa Ludouici vitâ, ipſóque exitu; vt vel euentu artes damnatæ ſint, & infelices fraudes nemo non timeat. Si quos habebat in animo implicare Proceres atque irretire, eorum familiares aggrediebatur potiſſimùm; vt nemo mortalium eſt, qui ſe molliorem alicui præbeat, vel amico, vel domeſtico, vel fœminæ; conciliabat omni officio doniſque emebat, qui apud heros plurimum pollerent, quibúſque erat facilis aditus; eos pelliciebat & deliniebat; honore ambitioſos, auaros pecuniâ, ſuperbos demiſſione, vanos laudum plauſu; nulli ſtudio parcens, nulli ſolicitudini. Poſtquam eos penitus ſibi deuinxerat, ſi ingenio præcellerent, & ad ſuas artes apti viderentur, heris detra-

Regis artes.

ctos

ctos ad ſe admouebat, ſtipendiiſque optimis ſuſtentabat; ſin minus iubebat perſtare in officio, & erudiebat clam; fallendi artes, & ſimulandi docebat; quid obſeruandum, quid ſilendum quid loquendum tradens, qui rumores in vulgus ſpargendi; quid in ſuſurrandum auribus domini, quæ ſpes excitandæ, qui metus; & eiuſmodi cætera; quibus conſequebatur, tum vt nihil ſe alienæ mentis effugeret, & arcana quæque introſpiceret; tum vt ad nutum verteret quem aggreſſus foret, per domeſticos excitatis affectibus ſpei, metus, inuidentiæ, atque diſcordiæ; & Poëtæ inſtar in ſcenam induceret quas perſonas vellet. Tunc eas artes in fratrem conuertit, quem in Normanniam perducebant Duces Britanniæ, atque Calabriæ; ac ſtatim inter eos diſcordiam ſerit; Calabro Britanni authoritatem exaggerat, Normannis Britones adducit in odium; ſcintillámque incendij ſic inflammat; vt Britannus inſalutato Duce receſſerit Cadomum; Duxque nulla pompa Rhotomago ſit exceptus. Nec artibus parcitum fraudibuſque, donec haud multo poſt Rhotomagenſes implicantur ſuſpicionibus; Ducem cum Britanno reconciliatum, ſtatuiſſe Britones vrbe admittere; murmur exoritur, gliſcitque ſeditio; quam adhuc naſcentem repentinâ fugâ Dux promouet. Id maximè omnium cupiebat Rex; Ducem Borbonium ſibi iam deuinctum in Normanniam mittit, qui vrbibus gratus breui totam recepit Normanniam, præter Cadomum, atque aliquot oppida quæ Britannus inſederat; verùm Rex ſimulatâ ad ſancti Michaëlis peregrinatione, Cadomum cæteraque oppida nouo fœdere aufert. Calamitoſus frater omnium inops, amicorum, opis, pecuniæ, tecti, atque conſilij, ad Britannum confugit, iam pœnitentem, quòd ſe facilius Ludouici artibus præbuiſſet. Dum hæc agebantur, ſua Caroleſio tela erat texenda. Nam primùm Rex Comitem Niuernenſem impulerat, vt vrbes Peronam & Sanquintinum reſtituendas Burgundo inuaderet; ſed is à Burgundo interceptus Peronæ, conſilio exciderat. Tum Rex iras veteres in Leodienſibus excitauerat. Ii Ludouicum Borbonium Philippi Ducis ex ſorore nepotem Epiſcopum detrectantes, quoniam ſacros ordines non ſuſcepiſſet, diu à Philippo bello petebantur. Dum Caroleſius agebat in Francia, acerbas in eum iactauerant contumelias, adeóque in totam Burgundorum Principum familiam; ille igitur redux quinquaginta millia bellatorum, in eorum agros inducit. Qua potentia territi, conditiones datas atque Epiſcopum tandem admittunt. Vnum Dinantium, in Arduenna ſylua munitum oppidum, ſe intactum iactans, poſt ſuperatas viginti ſeptem oppugnationes, excludebat Principem; vtque ciues diu flagitiis omnibus ſe contaminabant, haud difficulter furore concepto, Diuinam vltionem atque humanam laceſſunt. Eáque propiùs impendebat ſceleribus, admoto & pugnante Burgundi exercitu; ergo oppidum deditionem paciſcitur ad victoris arbitrium; & primùm per aliquot dies direptum eſt, tum incenſum, muríque diruti à fundamentis; vt Dinantij ſedes vna, fœditate ruinæ iam dignoſceretur; cives non clementiùs habiti; octingenti affixi patibulo, cæteri belluarum inſtar in ſiluas depulſi. In caſtra obſidentium geſtari voluerat Dux Philippus; eáque poſtrema optimi ſenis expeditio fuit; nam ſenio

Rex fratrem è Normannia pellit.

Caroleſius in Leodienſes.

Dinan.

Anno 1466.

Philippi Burgundi mors.

Lvdovicvs XI.

Anno 1467.

grauis decurrebat annum ſeptuageſimum primum; Brugis morte occubuit; verè Principum ætate ſua optimus, & forſan maximus; quem nullo næuo maculatæ virtutes ornabant, religio, probitas, modeſtia, liberalitas & regia quædam animi magnitudo; vnâ duntaxat temperautiâ minor, quod in fœminas effuſiſſimus; earum perpetuis implicatus amoribus, decem aut duodecim liberos furto ſuſcepiſſet. Carolus vnus legitimus tam opulentam hæreditatem adiuit, longè diuerſæ quàm pater naturæ; abductus à Venere, ſed in Martem pronus, quæque immoderata concipiens, duro animo atque auſtero; vt arderet vnâ ambitionis inſaniâ.

X.

Pariſii inſtaurati ciuibus.

At Rex vrbem Pariſios armis & ciuibus conſtiruebat: bellis & peſte quæ proximè graſſata fuerat, ampla ciuitas, plura tecta quàm hoſpites numerabat; eos vt ſufficeret Ludouicus, aſylum facinoroſis aperuit, ne ea in parte Roma Francica Latinæ cederet, debitoribus, & criminum reis immunitate ab ære alieno & pœnis præſtitâ, præter qui læſiſſent maieſtatem Diuinam humanámve. Ita breui tempore vrbem frequentiſſimam incolis, in multiplices ſtationes diuiſit; cuique ductorem & vexillum attribuit; cúmque pòſt armatos luſtratione obiret, octoginta hominum millia in armis fulſerunt. Id Pariſienſibus gratum; & permoleſtum vniuerſæ Franciæ quod tentauit. Sub Regni primordia Pragmaticam ſanctionem in Pontificis gratiam abrogauerat; ſed cùm edictum regium Parlamenti placito non eſſet ſancitum; quod in Francia neceſſarium eſt, vt vim legis edicta habeant regia, Franci eodem iure quo antea vſi, magnis emolumentis orbabant Romanam Curiam; nec remedium incommodo erat, quam probari edictum ſenatuſconſulto. Eam rem perficiendam Balua ſuſcipit, Cardinalis à Pontifice dictus, & Rege quem moderabatur ſinente, dum vacabat Senatus, Prætori Pariſienſi edictum exhibet, conficitque optatum; tum in Parlamentum ſe confert, repulsámque patitur. Nam exurgit Ioannes Sanromanus Procurator Regius, & graui oratione dehortatus quod poſtulabatur, magno eſt auditus aſſenſu omnium; reiecto edicto à Senatoribus; ſtetítque Pragmatica ad Franciſcum Regem. Mox Ludouicum, ne rem inceptam vrgeret, motum à Britanno bellum prohibuit. Is cum Regis fratre Carolo reconciliatus, ſæpe Regem appellauerat de reſtituenda Normannia, vel conſtituendo patrimonio nouo; Rex obſurdeſcebat, cùm nouo fœdere Britannum inter, Burgundum & Alenſonium contracto, Britannus arma in Normanniam vertit; ſtatim Cadomum, Baiocas, aliáſque vrbes inuadit, Alenſonio ſponte Britones præſidiarios admittente, atque in Britanniam ſecedente. Ludouicus repentino bello non territus, armatorum quinquaginta millia, in Britanniam ipſam immittit; & captis Chantoncæo, atque Ancenice, latè vaſtat prouinciam. Bellum haud dubiè ſpectabat ad exitum, niſi Burgundus ſpem alteri feciſſet, alteri metum. Et quidem Leodium ſuum illi negotium faceſſebat, ciuitate occultis Ludouici conſiliis rebellante; ſed breui vrbem potentia tanta opprimeret, quam nec vllo ſubſidio Rex iuuabat, ne Burgundum irritaret acerbius, & eo interuallo Britannia ſubigi haudquaquam poterat. Ideò Ludouicus Comeſtabilem & Baluam ad Burgundum mittit; poſtulatum vt Britannum

Pragmatica Sanctio.

De S. Romain.

Bellum à Britanno.

Ancenix.

Britannum deſerat, pollicitus deſerturum ſe Leodienſes. Quod Burgundus pernegans, ipſis ſpectantibus equum inſcendit, affirmans ſe intra triduum cum Leodienſibus pugnaturum, rem ſociorum ex pugna pendere, litem ſui arbitrij fore, ſi vicerit; ſi victus ſit, Rex vt libuerit ſtatuat. Ita Rex Burgundum cùm amouere non poſſet, nouum init conſilium; inducias Britanno concedit, & apud Turones euocatis regni comitiis; de fratre & fœderatis conqueritur; illorum ambitione pacem regni conuelli; nemini fratrem chariorem quam ſibi; quod attineret ad patrimonium, ipſi inſpicerent, quod æquum foret æſtimarent atque decernerent, ſe ſtaturum ipſorum ſententiæ: multa præterea de conſtituenda regni politia pollicebatur. At in comitia delegandos ipſe delegerat, qui nec hiſcere iniuſſu ſuo auderent; quare quod optabat, calculis omnium, pro fratris patrimonio, aſſignata in reditus annuos, duodecim librarum millia, ex agris petenda, & quinquaginta millia ex ærario Regis. Verùm fœderati conditione reiecta bellum inſtaurant, & Britannus Anglo appellato, in ſpem erigitur mittendi ſubſidij. Nec ideò Ludouicus deponit inſtituta conſilia; ſed poſtquam arma ambigua ſunt, artes ſuas aggreſſus, Taneguyum Caſtellum miniſtrum illum fidiſſimum Britanno detrahit, tunc Duci odioſum, quod impuros amores liberius carperet; mox Leſcunum pellicit ac deuincit, in quo vno mens fratris atque conſilium; atque eo obſtricto fratrem perfacile in ſententiam ſuam adducit. Adoleſcens incautus, nulla re perſpicax, niſi in fœminarum amoribus, alieno ductu gubernaculi inſtar hac illac conuerſus, teſtatus ſibi permoleſtum eſſe bellum, admiſit conditiones oblatas, Duce Britanniæ repugnante; legítque in arbitros, qui agros deſignarent, Calabriæ Ducem & Comeſtabilem, Britanno ipſi multùm infenſos. Quamobrem Britannus cùm à Burgundo nihil certi acciperet, Anglicumque ſubſidium lentum eſſet, ne vnus ad ſcopulum hæreret, pacem contrahit, Burgundico fœdere (quod Rex ambiebat ſummoperè) repudiato. At vix erat de pace conuentum, cùm Burgundus cum exercitu valido in Picardiam penetrat, ſociis opem laturus. Conſerto prælio vicerat Leodienſes, adegerátque vrbem victori dedere, quam turribus deiectis, foſſa æquata, & magna muri parte euerſa, raptáque libertatis ſtatuâ, qua immodicè gloriabantur, quaſi ſtigmaticam & notis compunctam, pœnitudini ſuæ deſeruit. At Rex fœdus cum Britanno initum illi indicit, fratrem receptum in gratiam, & ſtabilitam pacem in Francia. Burgundus cùm dictis fidem non adhiberet, fraudémque à Rege inſtitutam crederet, iterum ab feciali Britanno fit certior, & vehementer ſuccenſus in ſocios, quod ſe inconſulto cauſam communem prodidiſſent, & per ſummam ignauiam, imprudenter & perfidè, vt dicebat, in nouum fædus conſenſiſſent; comminatus deſerturum ſe, cùm haud multò poſt pœnitentia ducentur; continuit ſe; ac Rege poſtmodùm centum & viginti aureorum millia in ſtipendia militum pendente, conceſſis ſemeſtribus induciis, exercitum ſoluit.

XI. *Rex Peronæ periclitatur.*

At Britanno incolumi parum Ludouico actum videbatur, nec is poterat obrui, niſi prorſus à Burgundo diuelleretur, igitur eò intendens, rem ſuſcipit valdè ancipitem, quæ ipſum in præſentia graui periculo, & poſt-

LVDOVICVS XI.

modum probro perpetuo & pœnitentia implicuit. Statuit cum Burgundo colloqui, conceptúmque conſilium ſua arte perficere; Burgundum ingenuum, in diſſimulandi artes parum tectum, ficta ingenuitate poſſe profligari; nunc irarum in fœderatos, ab eorum vtilitatibus abducendum; iam inclinatum pondus leui momento incubiturum; eſſe amantem pecuniæ, cuius illecebrâ hamum haud dubiè deuoraret. Eam in mentem Balva Cardinalis Regem impellit, ſiue quod ita ipſe agendum cenſeret, ſiue Regi aſſentans, promoto conſilio ipſi gratiſſimo; ſiue futura damna negligeret, ſolitus ex periculis Regis authoritatem ſuam elicere. Primùm Burgundus ſui Regiſque peritus recuſabat colloquium; ac tandem Rege perurgente, Perona ad conueniendum deſignata, quæ in Burgundi poteſtate erat. Ludouicus conſilio præter vnum Balvam repugnante, dimiſſis etiam ſtipatoribus, ad maiorem fiduciam, ſolis comitibus, Duce Borbonio, fratre Cardinale Balva, Comeſtabile, & Caſtellio, Peronam ſe confert. Vix in vrbem ſubit, cùm cœpit inconſiderantiæ pœnitere; videt cohortes in vrbem admitti, ductoribus Lanio & Philippo Sabaudo, inimiciſſimis viris, quos olim arctè in carcere habuerat; accedunt Caſtelnouus, & Vrſæus, & priuatim ſibi infenſi; Burgundicis crucibus omnes conſpicui; ſéque nudum & deſtitutum ope circumſpectans, excipi arce ad ſecuritatem poſtulat. Erectus in ſpem à Burgundo, & in arce diuerſans, metum iam deponebat poſt tertium diem, & de pactis plurimis iam conuentum erat; cum Burgundo iteratis curſoribus nunciatur, Rege ſollicitante rebellaſſe Leodienſes, Tungros cepiſſe & diripuiſſe, captiuos Epiſcopum & Imbercurtium, cæſos pleroſque Canonicos, atque omnes Burgundos; eáque patrata, legatis Francis ſpectantibus atque incendentibus. Et verò eam in rem Legatos miſerat Ludouicus, nec reditum præſtolatus, temerè ſe in Burgundi caſſes induerat. Continuò Burgundus vehementi ira efferueſcit, & incuſatâ Regis perfidiâ, prætexens gemmariam pyxidem ſibi furto raptam, iubet portas vrbis atque arcis occludi, ad eas & muros locato miliite. Rex ſpectato milite primùm ambigere quidnam rei eſſet; at poſtquam audiuit cuſtodes poſitos, vnúmque oſtiolum patere; pertimuit; demùm comperta cauſa, ſeriò animaduertit quanto in diſcrimine verſaretur, multò magis cùm triduò Burgundus eum non inuiſit. Dici non poteſt quàm lente dies ipſi proceſſerint, quàm horæ productæ, & momenta lentè fluentia; iuſtus timor & ex conſcientia culpæ conceptus, obiiciebat imminens malum, ſolitudo exaggerabat: nulla erat occluſo libertas, niſi oculorum, quibus per feneſtram proſpicientibus occurrebat triſte ſpectaculum, turris illa fatalis, in quam Carolus ſimplex ab Heberto Veromanduo coniectus, calamitoſam ad vltimum ſpiritum vitam exegerat; & præceptâ miſeriâ, iam ſe incluſum & ærumnis perpetuis obrutum cogitabat. Accedebat timori dolor atque indignatio, ob deluſam prudentiam ſuam; peruidebat quantùm imprudens & inconſideratus fuiſſet; non audebat, vel efformare cogitatione, quid de ſe Principes, quid Franci, quid æmuli dicerent, quid inimici; eò ſagacitatem illam deueniſſe, vt Ludouicus mortalium ille cautiſſimus, ſe in Burgundi retia miſerit, viri aperti, ſimplicis

Chaſteau-Neuf. Vrſé.

Regis anxietas.

cis & temerarij. In tanto angore animi, ſpe nondum extincta, quindecim nummorum millia vni familiarium dedit; quibus domeſticos Ducis conciliaret; nec ea machina fruſtra adhibita, quanquam ſummo ſcelere, magnam pecuniæ partem fur ille domeſticus ſibi attribuit. Et Burgundus primo die ſui erat præ iracundia impos; altero paululum demitigatus eſt, comperto Burgundos incolumes ab hoſte dimiſſos; tertio de Rege deliberauit, variiſque ſententiis nihil decreuit; demùm quarto ad Regem adiit, verbiſque conqueſtus pacatis in ſpeciem, per quæ tamen iracundia iuſta ſe proderet; à Rege petit, vt fœdera Atrebati, & Confluentiæ ad Pariſios concepta illibata ſeruet, vt Lancaſtriam domum penitus deſerat, & fratri pro hereditatis parte, Briam & Campaniam tradat vt in Leodienſes bellanti, ſe comitem præbeat cum ſuo milite, Rex petitis nulla mora aſſenſit, & ductis trecentis equitibus, cum Duce profectus eſt, Leodienſes quadraginta armatorum millibus impetente, magna quidem Ludouici infamiâ, cùm Rex clientis ſui propè gregarius miles, iret in eos pugnatum, quos pro fœderatis tueri debuerat, quoſque in id periculum ſuo impulſu conieceerat; ſed cogitanti vnde emerſerat nedum prorſus libero, erat leuius quod imponebatur; & futura imò præterita ſolatio præſentibus erant. Leodium ab exercitu quamprimùm obſeſſum, actique ad extrema ciues, quibus nec muri eſſent, nec milites ad ciuitatis tantæ præſidium. Perſtabant tamen in contumacia, furore rebellionem armante; & iam Regem inter & Burgundum intercedebat ſuſpicio; Regique Burgundus aſſignauerat trecentos equites, qui ad eius hoſpitium vigilarent, cauerén tque quid ageret. Anno 1468.

Ea inter Leodienſes deplorata ſalute, rem aggrediuntur deſperationis plenam & furoris. Sexcentis militibus, qui ſupererant armatis nocte concubia ex vrbe erumpunt, rectáque ad Regis & Ducis hoſpitia feruntur deducentibus eorum hoſpitibus. Securi Principes ſomnum capiebant, neſcij quanto in periculo verſarentur, cùm hoſtes diſtenti, primùm in hoſpitio Alenſonij perrumpendo, tum in trecentos inuecti, qui Regem cuſtodiebant, Regi & Principi euigilandi ſpatium, & ſe armandi fecerunt. Ideò fortiter & cum ingenti clade repulſi ſunt. Atque poſtridiè, qui dies erat dominicus, Ducis voluntate, generali inſtituta oppugnatione, vrbs capta eſt, cùm pranderent ciues, nullique vigiles muros defenderent; primus omnium Dux in vrbem irrupit, Rege ad latus pugnante, qui cruce Burgundica galero affixa ſpectabilis, inclamabat cum cæteris, viuat Burgundia; ducenti admodùm è ciuibus cæſi, reliquis in templa, & vinarias cellas confugientibus. Nec eo miſeræ vrbis calamitas deſiit; nam poſt Regis profectionem, Dux inſtaurata in vindictam ira; ciues omnes, nullo diſcrimine ſexus vel ætatis, iuſſit amne mergi, aut ferro necari, ædificia cuncta flammis abſumpta ſunt, ſacris duntaxat parcitum, & tectis aliquot ad excipiendos canonicos; vehementiſſimo frigore, quod ea hyeme adeò ſæuiit, vt vinum ſecuribus diffindendum eſſet, nuſquam opprimente vltionis incendium. At Templorum occaſione poſt annos aliquot vrbs reparata eſt, & exurgens è cineribus peruenit ad poſteros opulenta. Rex poſt eam captam, à Burgundo diſceſſit, excuſante diuturnam moram, atque

ægerrimè

LVDOVICVS XI. ægertimè prædam emittente è cauea. Dux poſtmodum Margaritam Eduardi Eboracenſis ſororem in vxorem ducit.

XII. *Rex fratri Aquitaniam dat.* Ludouicus veluti poſtliminio ſibi ſuiſque redditus, primùm vt ignominiæ famam obrueret, ſtare pactis voluit, nec vim ſibi illatam oppoſuit; tum vt ſilentio probrum ſuum inuolueret, tum quod Burgundi potentiam verè metueret. Igitur cùm tabulas fœderis ſenatusconſulto probari curaſſet, Turones profectus, audito Pariſienſes populari licentia de Peronæ facto cauillatos, picas, coruos, alaudas, auéſque cæteras, quæ humanas voces imitarentur, iuſſit Pariſienſibus detrahi, atque ad ſe deferri; noua pœnâ dicteriorum licentiam plectens, & indicens ſilentium, auiculis loquacibus raptis. Sed eo in luſu grauior cura coquebat animum, quonam modo fratri promiſſam Campaniam pernegaret; nam id vnum Peronenſis fœderis non perficere animo conſtituerat; gnarus Campaniam in Burgundi poteſtate futuram, ſi fratri cederet, immenſis æmulorum viribus, quorum conſilia atque potentiam prouinciæ iunctæ coniungerent. Eâque fixus in voluntate, digrediens à Burgundo petierat, quid vellet fieri, ſi fratri data Campania non placeret; Duxque reſponderat, minus perpenſo petitionis momento; vt viderent ipſi, ſuâ non referre, modò Carolo Principi fieret ſatis. Ita apud fratrem contendit, vt Campania omninò abſtineat, & abſtinenti Aquitaniam offert, prouinciam longè ampliorem, emolumenti maioris, & clari in Europa tota ſplendoris. Carolum vehementer Burgundus & Britannus ab eo conſilio dimouebant; Campaniam ditione Burgundi tectam & tutam nulla conditione deſereret; in eo ſociorum & ſuam maximè ſecuritatem poſitam, vt qui vni animis eſſent, poteſtate atque imperio non ſeiungantur, membríſque tanti corporis nihil intercedat. Nec extemplo roganti Regi aſſenſit; donec à Leſcuno immutatus, admiſit Aquitaniam; nam priuata vtilitas inflectebat Leſcunum; nempe in Aquitania vnde oriundus, ſua referebat imperare Principem; ſibi authoritatis, opum, & potentiæ viam muniri,

Anno 1469. & amor patriæ alliciebat, vnoquoque optante eminere in popularibus. Id *Ordo S. Michaëlis.* dum curatur, Rex Amboſiæ equeſtrem ordinem nouum inſtituit, in honorem Archangeli Michaëlis, cui Francia, vt Genio tutelari præcipuo cultu addicta eſt; quindecim Proceribus torquis impertitus, è quo pendebat Michaëlis aureum ſimulacrum; triginta ſex equitibus conſcriptus numerus; quem Rex non impleuit; deſignandis deinceps Principibus viris quos conciliare cuperet; aut munerandis, præmia quibus ob fidem deberet. Quippe animaduertebat ſagaciſſimus Princeps, Anglo & Burgundo, periſcelidem, aureúmque arietem, inſtrumenta aptiſſima eſſe, ad ſocios demerendos atque præmiandos; leui impenſâ, cui plurimus honor adiunctus ſit, parari ſocios, conſeruari, daríque iuſta facinoribus maximis præmia; igitur ne eo fructu deſtitueretur, ſuum Ordinem condidit, decreuítque eum qui admitteret, renuntiato quolibet fœdere, ſibi vni adhęreret. Perfecta ceremonia fratrem in Aquitaniam ipſe deducit, ne inconſtans iuuenis nouo in

Lacharente. via afflaretur conſilio; ſtatuítque Aquitaniæ limitem amnem Carentonum. Imò vt fratri ſtudere penitus crederetur, eidem vxorem Iſabellam poſtulat,

Henrici

Henrici Caſtellæ Regis ſororem, & deſignatam hæredem. Etenim quanquam Ioanna filia Henrico erat, tamen pro ſpuria ob impotentiam patris vulgò habebatur, taléinque dixerant, regni comitia. Verùm Iſabella virgo ingentis animi atque ingenij, aſpernata Principem tam infirmum ingenio, quam ignauum animo, repudiauit has nuptias; Rege forſan haud moleſtè ferente; qui & poſtea contendit plurimùm, vt Ioanna in ſponſam daretur, nouíſque comitiis legitimam dici curauerat; ſed magna contentio nihil certi peperit, præter ſpem & famam, Rege fucum facere per inanem operam ſatagente. Cæterùm à veritate alienum puto, quod Cardinalis Papienſis ſcripſit, de fugiente in Britanniam Carolo, & naturæ impulſu conciliato cum Rege; nam id nequaquam Cominæus cæteríque Hiſtorici prætermiſiſſent, vnde crediderim vel Cardinali impoſitum, quod plerumque fit, vulgi rumore, vel id contigiſſe, cùm primùm Carolus à Britannia redux ſalutauit Regem. Porrò dum Ludouicus de Aquitania cum fratre agebat; magno Europæ ſtupore, Cardinalis Balva è ſummo faſtigio ad miſeriam ſummam deturbatur. Erat Balva à molitore Virdunenſe natus puer à monacho prætereunte abductus, cui dum ad vilia miniſteria famulatur, Latina lingua vtcunque percepta, penetrauit in domum Iuuenalis Vrſini Pictauienſis Epiſcopi: atque vt erat ſagacitate mira ingenij, fidelitate fraudes animi obtegens, gratiam heri parauerat. Mox ſe applicuit Andegauenſi Epiſcopo; à quo in Aulam inrruſus, Romámque ad Pium ſecundum ductus, conſummauerat dotes ingenij: verſipellis, fraudum egregius artifex, improbitatis machinator, peritus conſiliis malam mentem armare, ſerere lites & contentiones, & perpetuas alere, nec fama teneri aut conſcientia, cui nulla fama, & ſua vtilitas pro conſcientia foret. Ea indole iiſque artibus Ludouico breui innotuit; & ad miniſteria plura applicitus ſimulata in Regem fide inuiolata, honoribus Eccleſiaſticis opulentiſque beneficiis cumulatus, principem locum in adminiſtrando Regno obtinuit, Ebroicenſis Epiſcopus, & Cardinalis. Provectus in tantum faſtigium, colligebat omnium odia, tum immoderata ſuperbia Proceres alienanre, tum turpi auaritia plebem ſpoliante; nec modò conſilium togatus regebat, ſed luſtrabat exercitum, & magna nobilitatis inuidia Dux inter milites verſabatur. Verùm in ſuprema authoritate, nec ſe, nec indolem primam dimiſerat: Regem ſuſpicionibus in Principes implicabat, olim ipſum inter atque Pontificem iurgij cauſas aluerat; mox Britanno atque Burgundo addixerat: atque omni vi enitebatur ne Carolus Aquitaniam admitteret. Attamen fruſtra Principem dehortatus, clam ad Burgundum ſcribit, impellitque ad bellum inferendum, aperit arcana Regis conſilia: quid in ipſum, quid in Britannum alta mente conciperet, tradítque indicia veteris & confirmatæ amicitiæ. Nuntius cum litteris feliciter interceptus, Regi ſtuporem, iram, & pudorem iniicit, violatam fidem, apertáque conſilia, ab eo cui nihil arcanum nihil tectum foret, ſuæ vigilãtiæ tanto tempore illuſum, tot præmia & beneficia fruſtra conſumpta; ea Rex indignatione ſumma reuoluebat, ſibique iratior quod tamdiu nebulonem nuſquam exploraſſet, in vltionis libidinem raptus, Balvam trudi in

Balua Cardinalis à Rege plectitur.

LVDOVICVS XI. carcerem iubet; nec ceſſauit; donec accedente Pontificia authoritate, damnatus eſt reus læſæ maieſtatis, ac bonis omnibus ſpoliatus; Rege mortem condonante, in Baſtillam eſt conditus; nulla re opulentior quàm olim fuerat, præter infamiam, quam maximam moribus, ipſáque pœna contraxerat. Vndecimo poſt anno liberatus; è ſumma calamitate emergens, vt in ſumma fœlicitate demerſus; adeò in humanis nihil fixum & inuiolatum.

Haraucourt. Datus eſt carceris ſocius Haraucurius Virdunenſis Epiſcopus, Balvæ conſcius; datuſque in caveam ferream omnium primus, cuius conſilio fabrefactæ eiuſmodi erant; ne Franciæ ſuus Peryllus, ſuúmque exemplum humanitatis vindicatæ deforet. Anno ſequenti Comes Dunenſis deſiit viuere, ingentibus meritis ſupra natalium ſortem evectus, capúrque Longavillæ familiæ, magni in poſteris ſplendoris, rebúſque geſtis trunco digniſſimæ.

Anno 1470. Et natus eſt Regi optatiſſimus filius, cui nomen Carolus, futurus patri regni potius ſucceſſor quàm indolis.

XIII. *Rex Burgun. do bellum indicit.* Poſtquam Francia tranquillitate modica reſpirauit, noua rurſum procella iactatur; Regis quidem prona voluntate, ſed alieno impulſu. Cauſa diſcordiæ ipſum inter & Burgundum non deerat, auerſis animis, per iniurias mutuas laceſſitis; ſpecies quæſita, quod Burgundus plures in Picardia occuparet agros, quàm quod fœdere Confluentino liceret. Belli faces occultæ, Britanniæ Dux, & Comeſtabilis; ſuo quiſque conſilio; ille, vt quod diu voluebat animo Burgundum cogeret ad filiam Aquitaniæ Duci in vxorem dandam; nempe his principibus tam arcto vinculo colligatis, nihil futurum amplius quod à Rege metueret; & Comeſtabilis bellum incendebat; vt turbas inter perpetuas authoritatem ſuam tueretur, neceſſitatem ſui faceret Regi, nec mutandi ſpatium volubili ingenio vllum permitteret; atque vtriuſque voluntate Aquitaniæ Dux in idem bellum conuenerat. Nec Ludouicus in eorum mentem perſpicaces oculos immittebat, ſeu quod calliditas calliditatem excluderet; ſeu quod totus in Burgundi perniciem ruens, minus aduerteret aliorum dolos. Antea tamen quàm arma fulgerent, Burgundum impetit clandeſtinis conſiliis; pluribus familiarium ab illo diſtractis, quos & vrbes ſequutæ ſunt. Tunc regni comitia Turones conuocat, nec delegatis niſi qui placerent, neceſſitatem belli perſuadet, plura in Burgundum congerens, & ſtatim viatore miſſo diem illi dicit, vt ſe in Parlamenti Curia ſiſteret; quo non comparente, bellum continuò infert. Priùs fulminatum eſt, quàm intonitum auribus. Sanquintinum occupat Comeſtabilis; Ambianum Roya & Mondiderium Regem excipiunt; Delphinus Aruerniæ Burgundiam inuadit, cæditque

De Chalon. obuios Duces; Burgundi familiares ab ipſo deficiunt, Ioannes Cabilonenſis Orangij filius, in paucis chariſſimus, & Balduinus frater nothus, non ſine veneni ſuſpicione; nemo aliorum eſt cui fidem habeat; fœderati etiam terga vertunt; Dux Aquitaniæ ipſe in caſtris cum Rege agebat, Britannus plures turmas in eadem miſerat: ipſi nec exercitus erat, nec parata pecunia, Eo in angore clam ad Comeſtabilem ſcribit (nam cum eo arcta perſtabat amicitia) rogátque ne ſecum agat tam inimicè, bellum gerat mitius, memineritque quantùm ſua referat, Regi parem opponi. Reſcribit

Comeſta-

Comeſtabilis; in ipſius poteſtate eſſe quod poſtulat, aſſentiatur petitis nuptiis, ad ipſum totum exercitum tranſiturum. Idem vrget Britannus, additque vrbes Flandriæ coquere rebellionem, & Regem ſtatuiſſe ipſum includere, quocunque ſe recipiat. Burgundus ad ea indignatus, vt animo erat alto & ſuperbo, nec in filiæ nuptias iturus tam citò quam oſtentatam pluribus nemini dabat, magna ſolicitudine conſcribit militem, & conſcriptum in Picardiam ducit. Primo impetu Pequinium expugnat, tum caſtra ad Ambianum locat, ſi incluſos Duces Comeſtabilem cætetóſque ad pugnam eliciat; verùm ij munimentis tecti, & valido tuti præſidio; tempori hyemiſque incommodis expugnandum Ducem obiiciebant; iámque Rex cum exercitu imminebat, erantque omnia Duci extrema, cùm ab arctis anguſtiis ſe ipſe ſuo dictu atque conſilio prudenter expedit; adeò neceſſitati ſua eſt mens & ſapientia. Ad Regem paucis manu propria ſcribit: modeſtè de illato bello conqueritur; eius authores accuſat ſubditos à quibus proditur; amicè admonet vt eos caueat; adiungit vota ſupplicia, & demiſſas obſecrationes, quibus ſe affinem & obſequentem Regi profitetur. Ludouicus perlectis litteris immutatur repentè: ſuſpicacem animum primæ cogitationes impediunt; meminit conſilium à Britanno immiſſum & Comeſtabile; timet ne quid ingentis mali deliteat; & illico inuito Comeſtabile, Burgundo inducias, & ſecurum receptum permittit: omnibus demirantibus, qua mente, quóve conſilio, acerbiſſimum hoſtem in caſſes coniectum, nullo fructu emitteret, quem commeatu duntaxat erepto ad extrema agebat. Idque nimiæ prudentiæ, (an præpoſteri metus) peccatum dixerim, ſibi cuncta tribuentis; adeò homines laborant copiâ, & immoderatione bona ſua perdunt. Liberato Burgundo, protractiſque induciis, nouum genus belli exoritur. Ad pacem contrahendam miſſis vltrò citróque legatis, ſinguli Principes vt ſe mutuò fallerent, intendunt machinas animúmque: In Aquitaniam ſeceſſerat Dux, Regi iratior, quod Armaniaca ditione conceſſa, ita illam diſtraxiſſet in ſingulos, vt ipſi præter Lectoram nihil eſſet ſuper: quamobrem reuocato ex Hiſpania Armaniaco Comite cum conſcriptis copiis vim reſtituebat. Comeſtabilis Comitatu Euſio nuper à Rege donatus (Comes Euſius vltimus Arteſiæ familiæ mortem obierat) nec eo munere conciliatus, vrgebat Burgundum, vt Aquitano filiam traderet; idem vehementer contendebat Britannus; omnia pollicentes, id ſi perficeret. Nec in ſpeciem pernegabat Burgundus: ſiue eo vt metu Anglum arctius ſibi adſtringeret, ſiue vt ab Rege conditionem quam vellet auferret: nihil accuratius cauente, quam ne frater (& fratris nomine hoſtes cogitabat) tantopere increſceret ac ſtabiliretur. Nec ea mens Burgundo erat quidquid ſimularet: nam præterquam quod conſtituerat non collocare filiam, niſi extrema vrgerent, propenderétque in Maximilianum Auſtriacum, Friderici Imperatoris filium: omnino abhorrebat à nuptiis Aquitani, opinione concepta filiam à Rege veneno tollendam, vt in opulentam hæreditatem inuaderet. Tandem poſt itiones multas Legatorum, cum Rege conuenit, vt Ambiano & Sanquintino ipſi reſtitutis renuntiaret fœderibus contractis, ſpeciatim cum Anglo Aquitano

Anno 1470.

Bellum per arcana conſilia geſtum.

d'Eu.

LVDOVICVS XI.

& Britanno, Iuratúque eſt à Burgundo fœdus tanta perfidia, vt eo momento ad Anglum & Britannum ſcripſerit, ne eo fœdere commouerentur, nam ore tenus tantùm id contractum. Porrò Rex ſacramentum in ſingulos dies prolatando, tandiu diſtulit, donec morte fratris audita, aduolat in Aquitaniam, Burgundi Legatis cum ludibrio dimiſſis. Nec miſerandus Aquitani exitus tranſeundus ſilentio.

XIV. *Caroli Ducis Aquitaniæ mors.* Monſereau. Faure Verſois.

Duo illi capita chariſſima erant, vt diuerſa ſexu, ita moribus admodùm diſſimilibus, quanquam vno conſentirent, vt miſerum Principem ad ſuum quodque nefas pellicerent. Catarina Montſoræa, mortuo coniuge Ludouico Amboſio, quoniam tum ipſa tum maritus fuerant in fœderatis, ad Aquitanum confugerat; captúmque formæ flore & ſuauiſſimo ingenio, turpi amore obſtrinxerat. Ioannes Faber Verſoius, Monachus Benedictinus, Abbas fani Angeriaci, improbitate inſignis, atque ad flagitium quoduis factus fictúſque, per eas artes, impuróque obſequio, in Principis animum totus irrepſerat; atque ita ambo, tum vir tum fœmina, ſuas artes & ſcelera hero affricabant. Verùm vt Deus per inſtrumenta criminum reos plectit, per ea duo capita calamitoſus Princeps mortem hauſit. Verſoius haud dubiè grandi præmio illectus, nece Aquitani concepta, ipſi fortè cum Montſoræa merendam ſumenti venenum propinat. Selegerat malum Perſicum, forma & colore conſpicuum, imbutúmque toxico fœminæ offert, haud inſcius vtriuſque fore, quod vnius eſſet; illa fructus ſpeciem demirata, malum vino immergit, partémque mediam Principi donat, ipſa alteram vorat; ſibi mortem & chariſſimo amanti per luſum comparans. Nam graſſante toxico diebus poſt paucis rapitur; Aquitanus vt ætate & robore valentior erat, fatum ad ſeptimum menſem produxit. Ea tamen vis veneni fuit, vt deciduis vnguibus capilliſque, & neruis dirum in modum contractis, mortem potius diuturnam quàm vitam egerit. Monachus

Anno 1472.

illicò in carcerem truditur, illíque iudices ab Antiſtite Burdegalenſi deſignantur; quibus litem inſtruentibus, cùm Ludouicus Burdegalam aduentaret, Leſcunus veritus ne parricida liber emitteretur, naui impoſitum ad Britannum mittit. A quo nefarius carcere conditus, humana cunctante iuſtitia, cœleſtem expertus, ictus fulmine, tempeſtate ſæuiſſima cœlum permiſcente; reperto cadauere tetro & nigricante, tumido ore & producta lingua. Et Rex vocatus in ſuſpicionem flagitij, primùm quia ipſi vtile & commodum erat; tum quia litem inſtructam ad ſe iuſſam deferri flammis ſuppreſſit, iudicéſque ingentibus affecit præmiis, ſilentio haud dubiè redempto; tum quod aliquantò poſt Epiſcopus Pariſienſis repentina morte extinctus eſt, traductáque ad Regem illatæ mortis ſuſpicio, cui viuus diù odioſus erat. Verùm amat vulgus magna in Principes conferre crimina, nec ſemper neceſſe eſt perpetraſſe flagitium, qui patrato gaudet. Et verò Regi nihil acceptius erat quàm mors fratris; Is ergo poſtquam Burdegalam venit, totáque Aquitaniæ ſub poteſtatem redactæ Ducem Borbonium

Rex in Britannum mouet.

Proregem conſtituit; Extemplò in Britannum profectus, matura vt rebatur opportunitate, opprimere obnoxium tota mole ardebat. Verùm & paratum ad repellendam vim reperit, & Leſcunus ab Aquitano ad eum perfugera-

fugerat, vir ſummæ prudentiæ; metúſque erat ne Anglus miles arceſſeretur; præterea Burgundus vexabat Picardiam, & agris vaſtatis vrbes aliquot cœperat. Eam ob rem Ludouicus velificatione mutata, bellum ab armis ad pacem traducit, aggreſſúſque Leſcunum per Soplinuillam, per ipſum conciliatum, & Petrum Eſſartium, Britannum Ducem expugnat; Leſcuno quidquid poſtulauit conceſſum; ingens pecunia tum præſens tum annua, Ordo Equeſtris, Conuenarum Comitatus, & in Aquitania plures præfecturæ; Eſſartio & Soplinuillæ multùm auri datum, Duci annua penſio attributa, cum Equeſtri Ordine, Burgundicum atque Anglicum fœdus eiuranti: Et Leſcunum Rex quanquam fratri addictum amauerat, quod patriæ amans ab Anglico fœdere ſæpe herum abduxerat, veritúſque ne Franciæ hoſtem intra Normanniæ vrbes admitteret. Ludouicus hac patrata pace ſe in Burgundum conuertit. Ille poſt Aquitani obitum, à Rege deluſus, & iracundia exardeſcens, ingentem exercitum in Picardiam inuehit; & præter morem ferro & flammis in oppida graſſatus, Neſlam vrbem euertit; mox Roya & Mondiderio deditis, Bellouacum obſidet. Viginti ſex dies oppugnatio tenuit, tam repulſa fortiter, quàm inſtituta. Portâ quæ ad Pariſios ſpectat, excepti Chabanius, Roüantius, Mareſcallus, & Eſtourcuilla, cum milite, ciues confirmarunt; miſſus Pariſiis atque Aureliâ omnis generis commeatus recreauit afflictos; ſed ea ſerius vrbi aduenisſent, niſi ſuæ ipſam mulieres ab hoſte ſeruaſſent. Iam Burgundi portâ vnâ potiti, vrbem inuadebant, ciuéſque attoniti ſe in fugam dederant; cùm fœminæ raptatis armis in hoſtem procurrunt, propelluntque viriliter, & recepta porta excludunt; vnâ inter cæteras clara, quæ à ſignifero dextra raptum vexillum, Virgini Matri, in anathema appendit; & in facinoris memoriam Rex decreuit, vt ſolemni die quæ patronæ vrbis Diuæ ſacrata eſt, in ſupplicatione fœminæ viris anteirent, atque in ſacrificij oblatione; tum vt honor ſexui conſtaret alteri, alteri probrum. Burgundus ſoluta obſidione, in Normanniam tendit, & fruſtra vrbibus tentatis, pluribus agris, pagíſque incenſis, ſæpius clade affectus, exercitum in Picardiam reportabat; cùm Ludouicus regredirur è Britannia, & belli moles inſtaurabatur, niſi Burgundus pacem præoptaſſet, nam à Britanno adſcriptus inter eos, quibus ſi placuiſſet darentur induciæ, iis ſe comprehendi velle declarat; atque in aliquod tempus odia mutua compreſſa. Eaque tempeſtate Regi magnum lucrum acceſſit, Philippus Comminius, ex illuſtri in Flandris proſapia, vir ſolertiſſimo prudentiſſimóque ingenio, qui in Caroli Burgundi familia educatus, ipſique in paucis gratus, ab eo deciſcens ſe ad Regem contulit; ſiue ab Caroli moribus alienior, ſiue Ludouici donis illectus, viros eiuſmodi ingenii pretio comparantis; ſeu præſagus ſortis quæ herum Carolum exceptura erat. Hic nullis exultus litteris, vna indolis dote, ſcripſit hiſtoriam, quæ Francis tanti eſt, vt nec Græcis Thucydidem, nec Romanis Liuium Tacitúmue inuideant; adeò natura artem ſupplet & vincit.

Quieſcente Burgundo, in regno oritur, quod Ludouicum exerceat; Alenſonius & Armaniacus in pœnam vocati. Ille iam ante ſub Carolo

[Margin: LVDOVICVS XI. — Des Eſſards. Cominges. — Burgundus vexat Picardiam. — Bellouacum ſeruatum. — De Comminæs. — XV. Alenſonij pœna.]

LVDOVICVS XI.

ſeptimo prauis conſiliis implicatus, & à Ludouico emiſſus carcere, rem nouam tentabat Regi moleſtam & pernicioſam. Clam ditionem ſuam, Ducatum Alenſonium, & Perticenſes vendebat Burgundo, in Britanniam receſſurus; magno regni incommodo, quod in Normannia ciuitates plurimas atque opulentas, ea emptione Burgundus eſſet poſſeſſurus, quod cupiebat magnoperè, & vicinum habiturus Britannum. Re per familiares ducis comperta, Ludouicus ab Triſtano, celebri, iis temporibus capitalium tribuno, reum comprehendi iubet, ductúmque Pariſios, in Quæſtionem vocari; qua habita & reuocato priori flagitio, quo teſtem accuſationis cuſtodiâ miſſus necauerat, morti à Parlamento reus addicitur. At commutauit Rex mortem in carcerem, in quo dolore & mœrore obrutus, animam poſuit; pœnam tandem conficiens, quam aliena clementia diu diſtulerat. Armaniaci ſupplicium vt difficilius ſumptum, ita efficacius in exemplum Ab Aquitaniæ Duce in ditionem ſuam reſtitutus, móxque eo mortuo ab notho Borbonio deiectus, iterum Aragonij potentia fretus eam receperat. Rex ſtatim copias in rebellem mittit, ductoribus Domino Bellijocenſi, qui Borbonij erat frater, & Cardinale Albigenſi. Ad ea Armaniacus profitetur, abdicare ſe bellum, pacem percupere, & Lectoram validiſſimam vrbem tradit Bellijocenſi. Verùm haud multò poſt, quaſi flagitioſiſſimum virum probè ſemel egiſſe pœniteret, Lectoram occupat, & Bellijocenſem in cuſtodiam mittit, prodentibus Carolo Albretio fratrum minimo, & Ioanne Aymetio nobili Petrocorio. Continuò Rex in perfidiam geminatam commotior, iubet Cardinalem Albigenſem admouere vrbi exercitum, pactanda inſonti libertate, & ſonti pœnâ. Erat Cardinalis in Comitatu Burgundiæ ex mercatore natus, qui Atrebatenſis Epiſcopus, ac poſtmodùm Cardinalis, quia ad Ludouici indolem mirè aptus erat; ab eodem illectus, & Burgundo ereptus, plurimùm in concilio pollebat. Nuper Albigenſibus donatus Infulis, quod opimum in Francia ſacerdotium, Cardinalis Albigenſis adeptus erat appellationem. Ille poſtquam Lectoram octo menſibus expugnat, vrbem ſitu & operibus munitiſſimam; tandem Comitis filio dum erumpit cæſo, quem ex inceſtis cum ſorore nuptiis infœlix pater genuerat, ita Comes fractus animo eſt, vt deditionem petierit. Miſſi ad Regem Legati, qui quinta ab caſtris leucâ conſederat, libertatem Comiti reportant, modò extra regnum faceſſeret; atque admiſſa conditio præſtabatur; cum ſcelerum furiis agitatus Comes, in milites regios repentè inuadit. Etenim toto exercitu per muri labem irruente, Comes numero obrutus cæſus eſt, ipſáque vrbs direpta miſerè, necatis ciuibus. Scio mortem Comitis à pluribus ſecus narrari, ſed coæui ſcriptores, rem actam tradunt vti expoſui; & ea erant Armaniaci ſuprà cumulum omnem flagitia, vt fuiſſe exitum vitæ haud abſimilem, veroſimile ſit. Eo motu periculoſum bellum excitatur. Ioanni Aragonio Regi, Perpinianum & Ruſcinonenſes Ludouico venditi, pœnitentiæ erant & dolori; ideò conſilia cum Armaniaco communicauerat, promoueratque ad rebellandum, atque vſus opportunitate, Perpinianum inuadit; ciuibus conuocantibus, quos Francorum iam pertæſum erat, Præfecto Lauio ægre

Et Armaniaci.

Seigneur de Beau-jeu.

D'Aymet.

Anno 1473.

Bellum pro Ruſcinone.

Lau.

ægrè in arcem ſe recipiente, eámque in Aragonios propugnante. Commodùm Lectorâ captâ Ruſcinonis caſus nunciatur, rapitúrque per Pyrenæos, exercitus, eodem Cardinale ductore, & Perpinianum obuallat. Ioannes Rex ſe vrbis muris vltrò incluſerat, palámque teſtatus ſe pro ciuibus occubiturum, quanquam ſenio confectus fractúſque viribus, ita fortitudine animi ciues inflammabat, vt ad omnia prompti atque expediti, Francum excluſerint; donec Ferdinando Principi ſpatium aduolandi datum, & ſoluta à Francis obſidio eſt. Bellum interpellatum in aliquot menſes exceperunt induciæ; Lauio ſemper arcem obtinente, Interea Ioannes ſpe concepta pacis Legatos mittit ad Ludouicum; qui primùm Pariſiis inter ſpectacula occupati, dein Lugduni ſubſidere iuſſi; dum elabuntur induciæ; fraudis locum Regi ſuo faciunt. Nam Ludouicus continuò in Ruſcinonem immittit exercitum, vaſtatíſque agris, Perpinianum oppugnat. Tota obſidio patientiâ oppugnantis ſtetit; quippe nullo facinore bellico, poſtquam octo menſibus in penuriam obſeſſi pugnarunt, voratíſque animantibus quæ ſola fames rapit in alimenta, iam deerat quo miſeriam alerent, oblatas à Franco conditiones admittunt, tradúntque ciuitatem. Anno conſequenti de pace actum eſt; & Aragonius in Caſtellam diuulſus, Perpinianum omiſit; Legati eius magnificè Pariſiis habiti; & ciues luſtrati, prope centies mille, ſinguli Chlamyde purpurea & cruce candicante ſpectabiles, Hiſpanis præbuerunt, potentiæ Francicæ ſpecimen. Eo motu Rex liber, Andegauos ab Renato vel impetrat prece, vel vi aufert. Senex annis grauis liberíſque orbatus, vel patebat iniuriæ, vel commodabat ſe precibus. Ioannes filius Calabriæ Dux, Barcinone febri obierat, dum Catalaunorum iras in Aragonium fouet; Nicolaus filius, anno viceſimo ſecundo decurſo, ſpes paternas adierat, & ſpe Catalaunicæ expeditionis, adhæſerat Ludouico, filiámque eius deſponderat. Verùm poſtquam ſpem illuſam videt, & Regem à Catalaunico bello alienum, continuò ad Burgundum deficit; qui adoleſcenti eſcam luculentam obiiciebat, filiæ nuptias. Porrò is cùm Nancæij ageret, peſtilentiâ ictus, diem vltimum obiit, nullo hærede præter auum relicto. Et quidem Lotharingiam Comes Vademontius adit inuaditque; ille Nicolai auunculus erat, nam Iolandam Ioannis ſororem vxorem habebat, vnde filium Renatum ſuſcepit, ſtirpem Ducum Lotharingiæ, per fœminam ab Andegauenſibus deducentium originem. Renato Nicolai auo Andegaui & Prouincia Phocenſis patrimonium erant. Ergo ipſi Ludouicus, perſuadet; vti in Prouinciam ſecederet, atque Andegauos ſibi permitteret, ex ſorore nepoti, hærediq; proximo, cùm nulli alij forent. Bonúſque ſenex in Prouinciam conceſſit titulo Regis ſemper vſurpato, ac quanquam prouinciis pluribus ſpoliatus, tamen deſiderauit hæredem; & quod relinqueret habuit non cui relinqueret.

Andegaui occupati.

XVI.

Varia Burgundi conſilia.

Appetente induciarum cum Burgundo fine, eæ in annum prorogatæ ſunt; quo ille quietis oſor perpetuus, rebúſque ingentibus conceptis animo, Gelriam pio bello ereptam filio, patri reſtituit, ſibíque poſtmodùm comparauit, hæres à patre dictus, dum Rex ſororem Annam matrimonio collocat, cum Petro Borbonio Bellijocenſi Dynaſta, Ducis Borbonij fratre atque

hærede

LVDOVICVS XI.

hærede proximo, nullis fratri liberis. Atque Burgundus Gelrio reſtituto, Treuiros venerat, ſpe regni Burgundici, quam Federicus Imperator fecerat, erátque ornatus ad cæremoniam inſtructus magnificè, cùm Imperator à promiſſo reſiliens, inſalutato Duce diſcedit, & pro corona ludibrium tradit. Burgundus tantâ contumeliâ aſperſus, cùm in Fridericum non poſſet, in Regem iram vertit, quem ſuſpicabatur abduxiſſe à ſe Imperatorem; ac primùm in Niuernenſem Comitem, Regi addictum, arma & furorem effundit. Rex Burgundum de pace immotus appellat; cùm ſtatuiſſet ferocem illum Leonem alieno potiùs periculo quàm ſuo, perdomare atque opprimere. Nouiodunum delegati vtrinque mittuntur; ſed à Burgundis Hugoneto Cancellario & Imbercutio proponuntur noua & inexpectata. Securæ pacis & imperturbatæ vnam eſſe viam, ſi Comeſtabilis de medio tollatur; eum hactenus belli tubam & facem fuiſſe; geminatâ perfidiâ perduellem hominem, tum Regem prodere, tum Ducem; nullum fuiſſe motum quem non excitarit; clam egiſſe cum Burgundo, cum Aquitano, cum Britanno, ſingulos diuerſis cauſis inflammaſſe, tum propoſita ſcriptis tabulis comprobant; palámque commoſtrant viri perfidiam & proditionem. Rex de poſtulatis Burgundi edoctus, ad aſſentiendum non hæſit anxius. Diu erat quod Comeſtabilis venerat in ſuſpicionem; fraudes perſpicacem Regem non latebant, & arrogatum ſupra modum clientis imperium concitabant eundem: nam is Sanquintino præſidium regium expulerat, ſuúmque immiſerat, & verbis inſolentibus ſe plerumque Regi parem oſtentabat. Ea Ludouico perdendi hominis deſiderium fecerant, & pleróſque obruerat minorum ſcelerum reos; ſed voluntati poteſtas deerat; nam homo verſipellis fraudes obiectas fraude eludebat, & ſe contra vim egregiè communierat arcibus fretus in Picardiæ finibus, Sanquintino, Hanno, & Bohano; & opulentâ collecta pecuniâ, tum ex donis regiis, tum ex patrimonio, tum ex vectigali quod impoſuerat, vinum è Francia in Belgium inuehentibus. Igitur Rex quæſitam opportunitatem ſponte admittit, conuenítque per delegatos in viri exitium; vt qui prior ipſum interciperet, vel vitam eriperet, intra octiduum, vel alteri traderet plectendum ad nutum. Verùm Comeſtabilis mira ſagacitate fœdus ſubodoratus, totas artes in conſilium vocans, ſcribit ad Regem, tentátque Burgundi accuſationem euertere; mirari ſe *quod prudentiſſimus Rex ab capitali hoſte caperet conſilium, Regem non latere quantam inuidiam, quantum furorem in ipſum Burgundus conceperit; vt malorum omnium author ſit, vt Aquitanum & Britannum igni perpetuo inflammarit; nunc quid ipſi gratius, quid iucundius euenire poſſe, quam ſi Regi addictiſſimum pereat? ſanè ſi fidem meam, quam tentauit omni ratione, potuiſſet perfringere, nequaquam in perniciem meam exardeſceret; at quem fidelem deripere tibi congeſtis donis non valuit, eum per te perdere congeſtis dolis conatur, atque amoliri obicem inſanæ cupiditatis & conſiliorum. Ego nempe Ducis fautor & promotor, cui validiſſimas vrbes eripui, quem Sanquintino excluſi, quem profligandum expoſui, quem ſi mihi haberetur fides nuper obruebas. Scilicet cùm ſummis precibus te rogarem, vti inualidum, fame & frigore penè enectum, inter legiones noſtras deprehenſum includeres, vinceres, atque profligares; tunc amicum tuebar,*

Rex à Comeſtabile deliberat.

tuebar, defendebam atque propugnabam? neminem id callere melius quàm Regem ipſum, ad quem preces, ſtudium, atque contentio adhibita forent, quare ipſe viderit qua mente Burgundus in exitium ſuum ruat, nec hoſtem audiat vltionis furentem libidine & graſſantem inſidiis, qui ferro non poſſet. Rex iis literis perſuaſus, ſeu forte veritus ne Comeſtabilis ad Burgundum ſe verteret prompto pretio veniæ Sanquintino, legatis reſcribit, ab ea re vti abſcederent, ſimúlque ad Comeſtabilem vel introſpiciendum penitiùs, vel demerendum arctiùs, ſtatuit cum eo colloqui. Et ea Comeſtabilis audacia fuit, vt ſe Principi ſuo adæquans, erectis ſupra amnem repagulis, armatus trecentis armatis ſtipantibus, Regi collocutus ſit inter ſepta. Et primùm clauſtro nixus excuſauit ſe, quod loricatus Regi ſe offerret; id factum, vt ſe in Chabannij inimici, qui præſens aderat, vim tueretur; tunc priora de fidelitate ſua inſtaurauit. Rex peritè diſſimulata indignatione, collaudat prudentiam viri, præteritorum obliuionèm oſtentat, tantáque adhibet blandimenta, quorum erat peritiſſimus artifex, vt Comeſtabilis vel iis captus, vel ſuperbiâ impulſus, metu depoſito, ad Regem eiecto ſepto tranſiuerit, & Nouiodunum ſe cum eo contulerit; ſuperbâ arrogantia diffidentiam credulam extinguente. Nouioduni Rex nullis blanditiis parcit, virum vti conciliet, Chabannium cum ipſo in gratiam reſtituit, & millies in amplexus vocatum ſecuritate partâ dimittit. Cæterùm hæc reconciliatio ſtatim effluxit; vbi ſeiuncti ſunt, diffidentia ſimul atque odium ingruunt. Comeſtabilem ingens horror percellit, cogitantem quantum in diſcrimen ſeſe immiſiſſet, quàm grauem Regi intuliſſet iniuriam; noxas eiuſmodi nuſquam in ſubdito condonari; ſtatuítque in poſterum ita Regem cauere, vt clementiæ ſuæ nihil debeat nec potentiam timeat. Regi mens nō pacatior erat, pudor atque indignatio ob rem geſtam; exæquatum Principi ſubditum ſuum; impune fuiſſe inauditam hactenus arrogantiam; id hoſtes, id inuidos adſcripturos metui; qui clientem timeat, an terrori hoſtibus ſit futurus? elapſam è manibus occaſionem vindictæ, & iuſtiſſimæ quidem; ac datam perfido graſſandi per plura ſcelera opportunitatem. Ea Regi odium inflammabant, quod in incendium tandem erumpet. Sed in præſentia Burgundi opem expoſcebat, quem abſorbebat Germanica expeditio.

Comeſtabili parcit.

XVII. Nam concepta ſemel regni Belgici ſpe, quando Fridericum Imperatorem blandimentis expugnare non potuit, vi vt adigeret, Germaniæ terrori eſſe conſtituit, & ſuſcepto Roberti Bauari patrocinio, qui cum Hermanno Heſſio, de Colonienſibus infulis contendebat, Noueſium vrbem leucis quatuor diſtantem Coloniâ, valido exercitu obuallat. Interea ceſſantibus indiciis, quid agendum foret Rex deliberabat. Erant pleríque auctores, vt in Burgundum diſtentum alieno bello ipſe inuaderet, obruendum omninò quicum nulla ſpes pacis, nulla concordiæ; nec id commodius poſſe tentari, quàm ſi hinc atque illinc Franci & Germani medium contererant. Contra Comminius opinabatur; & ſingulari prudentiâ, nam aſſerebat; *Ducem temerarium atque præfidentem permittendum conſiliis ſuis; nihil fore opportunius Franciæ, quàm ſi hoſtis iratus & potens in diuerſum hoſtem efferatur; eam eſſe Germaniam quam impunè laceſſiuerit nemo; tam ampli*

Burgundi cōſilia.

Nuz.

LVDOVICVS XI.

corporis plurima eſſe & validiſſima membra; Burgundum poſtquam alium ex alio hoſtem concitteris; victum iri ab aliquo, & obtritum audentiſſimum caput; nullo Franciæ malo, ne periculo quidem. Ideò cenſebat non tantùm inducias producendas, ſed modica quædam ſubmittenda auxilia, vt magis ac magis in bellum inceptum immergeretur. Atque ea ſententia placuit: Verùm Burgundus ſemeſtres tantùm admiſit inducias, nam & ſua voluebat conſilia, eáque immenſa, & quæ vires licet ampliſſimas ſuperarent. Erat quod intra ſex illos menſes conficeret; Noueſium atque Coloniam pro captis habebat; tum Lotharingiam primo impetu ſubigebat, iam Ferretam à Sigiſmundo Archiduce obtinuerat, pignoratitiam; mox Alſatiam, Moguntiam, Argentinum, Treviros, atque Iuliacum occupabat; poſtremò Heluetios perdomabat; quibus parratis elapſiſque ſex menſibus, conuerſus in Picardiam, Eduardo Angliæ Regi adiungebat copias, & Britanno euocato, Franciæ Regem obruebat haud dubiè, tantis imparem viribus, & opima ſpolia diuidebat. Eiuſmodi animo immodica proponebat, effuſiſſimus in ambitionem; neſcius apparare ſe pro victoriis ſtrages, & recenſere in victis quos victus ipſe illuſtres faceret. Ita inducias in ſequentem annum repudiat, & Anglum præſtolatus, ad Noneſium hæret. Verùm Ludouicus conſilia conſiliis & prudentiam inconſiderantiæ opponens, laborat in hoſtibus hoſti conquirendis, ſtudétque tot negotiis ipſum implicare, quibus ſe nunquam expediat, eorum mole tandem obruendus. Igitur Sigiſmundo Archiduci perſuadet, vt Comitatum Ferretæ redimat, Argentinâ, Baſileâ, & Colmariâ ciuitatibus, pecuniam ſuppeditantibus. Tum Renatum Lotharingiæ Ducem adoleſcentem impellit, vt Burgundo bellum indicat, ſtatímque in Luxembergium inferat, ſpe facta Andegauorum. Mox Heluetios cum Sigiſmundo conciliat, ſopitis capitalibus inimicitiis, vt Burgundum faciliùs Sigiſmundus repelleret, ipſóſque Heluetios ſibi iüngit fœdere in decennium, ſingulis pagis penſione ſex millium librarum attributa. Quin & ipſe Imperator ingentem exercitũ ſcribit, atque alterum Germani Principes, vt Burgundum caſtris pellant; Imperator ſe illi propiùs admouet, Principes ad Rheni ripam, pontem ex nauigiis ſtratum fulminantes. Præterea Imperator Regem vrget, poſt contractum fœdus, vt exercitum adducat, concludendo omni ex parte Burgundo. Rex quia ab Anglo metueret, & à belli alea abhorreret, Imperatori id negat, inſtátque Burgundo tot inter pericula conſtituto, vt admittat inducias. Ille per aduerſa obſtinatior, repulſo Rege, obſidioni incumbit, iactans palmas pro hoſtium numero multiplicandas. Eam ob rem Rex contumaciam vti infringeret; primùm per Duces Arteſiam vaſtat, tum ipſe ducto exercitu Tronquium expugnat; Royam, Mondiderium & Corbeiam capit; & profligatis Burgundi copiis victor Arteſiæ imminet. Ergo euentu proſpero animum erigente, Imperatorem appellat de nouo fœdere, vt communi marte & ſumptu Burgundum aggrediantur, ſpoliandum omni ditione, quam ipſi partirentur. At Fridericus iam belli pertæſus, ſua vice Ludouicum repellit, vnúmque pro reſponſo Apologum mittit, quo monebat pellem vrſi licitandam non eſſe, donec is captus ſit. Nihilominus Rex promouebat victorias, cum

Quibus Rex occurrit.

cùm noua Comeſtabilis fraude abducitur. Hic à Rege compellatus, vt educeret copias, cùm Sanquintino prodiiſſet, illicò in vrbem vt in latibulum ſe recepit, cauſatus ſibi quoſdam milites necem machinantes; & modò veritus poſt ſubactam Picardiam totam, ne intercepto effugio vndique circumcluſus, Regi præda eſſet; nouum dolum commentus, illi perſcribit, quis Anglorum in bellum eſſet apparatus, (& quidem omnia explorauerat proditor) tum falsò monet eum in Normanniam exſcendiſſe; ad repellendum patriæ hoſtem ipſe Rex iret, Picardiam fidei ſuæ permitteret, quam illibatam ſeruaret, pollicens Peronam & Abauillam, quas ſolas poſſideret Burgundus, ſe ſtatim capturum. Ludouicus ſiue nimia credulitate, ſeu deſiderio nimio Anglis occurrendi, iam concepto modo quo bellum gereret, in Normanniam legiones ducit, dúmque portus atque vrbes obnoxias luſtrat, Picardiam hoſti tradit, immoto Comeſtabile, & prouinciæ ſtragem ſpectante. Tum idem vt res implicatas magis ac magis inuoluat atque impediat, ad Burgundum ſcribit, ſibi permoleſtum accidere, quod abſentem Rex premat; iterum ad Regem; fœdus ab Imperatore cum Duce contractum, iunctiſque copiis ruere in Franciam; ad Anglum vt feſtinet, nihil ipſi defuturum, vrbes, copias, omnia pollicetur; imò ad Borbonium, Regi animum eſſe, fratrem natu minorem promouere, ipsúmque dignitatibus & facultatibus ſpoliare. Ita fraudulentiſſimus hominum texebat fallacias, ponebátque retia cunctis Principibus, quibus ipſe tandem implicatus & captus eſt.

Comeſtabilis fraudes.

XVIII. *Eduardus in Franciam venit.*

In ea rerum perturbatione, Eduardus Caletum appulit, magno inſtructus exercitu, tandem nube prægnante in procellam effusâ. Erat Eduardus eo nomine IV. multis de cauſis Regi perinfenſus. Iam annos aliquot de regno Angliæ cum Henrico VI. contendebat, celebri illo familiarum Lancaſtriæ & Eboracenſis litigio, quod Angliæ tot bellis, tot Proceribus, tot miſeriis ſtetit; ſemel iterúmque depulſus ſolio, demùm variante rerum humanarum ſorte, ope Burgundi cui ſororem vxorem dederat, reſtitutus in regnum tertiùm, Henricum Regem eiúſque filium Eduardum necauerat, ſceptróque ſtabilito tranſmittebat in Franciam. Sic vno bello trium cupiditates implebat; primùm Anglorum, quorum vetera iura inſtauraret, tum ſuam, vltione priuatim impletâ, Ludouicum opprimens perpetuum Henrici Lancaſtrij defenſorem; poſtremò Burgundi, cui obſtrictus pro plurimis beneficiis, ea expeditione vicem rependebat. Extemplò ad Ludouicum fecialem mittit; qui magna iactatione verborum, regnum Franciæ vti auitum patrimonium repoſceret, & ipſos Francos in priſtinam libertatem reuocaret, vinculáque detraheret, quibus oppreſſi erant à Ludouico. Rex inſtituebat depellendi hoſtis nouam rationem, quódque hactenus intentatum erat, periculoſum hoſtem atque capitalem aggredi ſtatuerat, non armis & milite, ſed auro & blandimentis infringere. Nec vllum aliud opus eſt, in quo illuſtrius Regis ſagacitas atque induſtria ſeſe produxerit, vt cæteræ victoriæ tam militum ſint quàm ipſorum Regum, hæc vnius Ludouici tota laurea ſit. Ergo fecialem amicè exceptum multa docet, quæ Anglum mitigent, atque eum à Burgundo abducant;

Anno 1475.

LVDOVICVS XI.

rogat vt Regi ſuo referat; tum adiungit munera liberaliter, trecentos nummos & ſegmentum villoſi ſerici, oneratúmque promiſſis dimittit. Fecialem Eduardo quæ dicta eſſet renunciantē Burgundus ipſe iuuabat; nam ſæpius cōpellatus vti ex fœdere vires ſuas adiungeret, iam menſem cunctabatur, témque aſpernatus quam tantoperè concupiuerat, ad ſuum ſcopulum hoc eſt Noueſium adhærebat. Vaniſſimus vir gloriam ſuam atque infamiam ratus, ſi immuni vrbe abſcedat; iam duodecimum menſem premebat, & quanquam copiis valdè imminutis, cætera poſthabens, fingebat animo laudem æternam, ſi tota ſpectante Germania atque obnitente, vnam vrbem expugnet. Decem admodùm dies ſupererant, quibus vrbs neceſſariis rebus deſtituta, ageret de deditione, cùm Anglo vrgente, & reditum minante, cogitur ſpem atque laudem deſerere, pacémque cum Imperatore admittere; datum tamen ſtultæ vanitati, vt penes ipſum vrbs eſſet per aliquot momenta; ſtatim legato Pontificio danda, & iuſto Domino reſtituenda. Ea compede ſolutus Burgundus, non auſus exercitus fracti reliquias ad Anglum ducere, paucis comitibus ad ipſum aduolat, inſtátque vti bellum inceptet. Eduardus à feciale iam demitigatus, moram tantam accuſat, conqueritur non adductum exercitum, & incomitatum Burgundum contemptui habet. Sic inter eos ſenſim diſcordia irrepit. At Burgundus vt Anglum eliciat, ſpem Sanquintini occupandi facit, & Comeſtabilem de promiſſo appellat; hic inſtauratis pollicitationibus, tum Burgundo tum Anglo, vtriuſque copias quaſi vrbem dediturus accerſit; móxque aduentantes pellit & cædit. Ea perfidia rurſum Anglum irritat, & à Burgundo auertit, veluti conſcio proditionis; iterúmque expoſtulantem, quod militem nullum adduxiſſet. Mox Burgundo ad euocandam militiam profecto; ſe deſertos Angli conqueruntur, violatam fidem, excitos in Franciam vt perirent; vbi Dux Burgundiæ, vbi copiæ, vbi immenſus ille exercitus, vbi ciuitates quæ vltrò paterent aduenientibus? Ludouicus hac diſſentione comperta, & famulo pro feciali ad Anglum miſſo, colloquium impetrat, quo vtrinque delegati ad Ambianum vtroque ſpectante exercitu, de pace agunt. Primum Rex ad verborum formulas, quæ plerumque rebus ingentibus ſunt impedimento, hærere noluit; paſſus toto colloquio ſe ab Eduardo vocari, non Regem Franciæ, ſed affinem Ludouicum Franciæ; nam nemo Principum fuit, qui minoris gloriæ fucum faceret & inanem ſpeciem dignitatis, modò rem ſolidam conſequeretur; tantúmque perfecit, vt induciæ ſint in nouem annos contractæ; magnâ quidem pecuniâ, ſed leui pretio pro grauitate periculi, ærario nunquam commodius exhauſto, quam ſi pax redimitur. Angli primùm vniuerſam Franciam repoſcebant, mox vnam Normanniam; tandem mercatorum inſtar pacti pecuniam pro itineris ſumptibus, & annuam in nouem annos penſionem, ſubſcribunt fœderi. At rem promotam optimè varij ſtatim obices procellarum inſtar conturbant, Comeſtabilis ſuam perniciem ex aliena concordia timens, vtrumque Regem ſeorſim aggreditur, ſed ab Anglo repulſus, pro perfido & ſychophanta reiicitur. Deinde Angli Proceres prædæ cupiditate illecti, memoréſque quanta maiores ex Francia rapuiſſent, de

Pax cum Anglo.

induciis

induciis palam murmurantur; Regem accuſant ignauiæ,& videbantur haud ægrè capeſſituri quacunque occaſione ſtudium belli. Eos Ludouicus cumulare donis inſtituit, & profligare gemmis, pecunia, panniſque ſericis, obſtruens ora vi munerum; & verè Hercules Gallicus catenis aureis hoſtem illiciens; eámque in rem, nouum cum Eduardo colloquium Pequinij deſignat. Sed ecce impedimentum omnium grauiſſimum Burgundiæ Dux, qui audito fœdere aduolat ad Eduardum; vtque iræ impotentior erat, ſtatim verbis amariſſimis arguit, congeſtiſque in eum probris quàmplurimis, quem ignauiæ, ſocordiæ & proditionis accuſat; poſtquam intemperanter bilem effudit, conſcenſis equis regreditur. Sic ea temeritas & vulneri ſimul & remedio fuit; Nam Eduardus in hominis ſuperbiam excandeſcens, ad colloquium promiſſum ſe ſiſtit. In Pequinij ponte clauſtra erecta ſunt; quibus intermediis Reges conueniunt, lectoque fœdere, colloquuntur familiariter, Anglo perfidiam Comeſtabilis retegente, ſcriptáſque ab eo litteras Regi dante. Mox ſolutum colloquium. Cùm interea Ambianum Anglis pateret, menſis opiparè per compita extructis, & deſignatis qui aduenas ad opulentas epulas latè inuitarent. Duci Gloceſtriæ Regis fratri, qui maximè omnium pacem incuſabat, donati præſtantiſſimi equi, & argentum factum quam plurimùm. Sic tandem Angli Caleto ſoluentes, remigrarunt in Angliam; nulláque eſt expeditio quæ minoris Franciæ ſteterit: Nec fortè vnquam Orbi terrarum clariùs patuit, quantùm prudentia atque conſilium armis præcellerent, terribilique potentiæ. Deſtitutus ab Anglo Burgundus, ſibi etiam inducias petit; quas Rex diſſentientibus ſuis conceſſit, vti in alios vir temerarius pugnacitatem ſuam conferret. Britanno indulta ſecuritas, quando Anglus omninò eum in inſtrumento fœderis appellauerat.

XIX. *Comeſtabilis pœna.*

Conſopito difficillimo bello, ſupererat Comeſtabilis Principum vltioni iuſtæ obnoxius, erátque conuentum Burgundum inter & Regem, vt ſi eum Dux Regi traderet, vrbes & pecuniam haberet in pretium. Nec Comeſtabilis ignorabat, quanto in diſcrimine verſaretur, dubiúſque perfugij quò ſe reciperet, ambigebat in quam partem fraudes conuerteret. Vxorem nuper extulerat, quæ Reginæ Franciæ erat ſoror, nec iam vllo cum Rege vinculo nectebatur; perſtabat cum Eduardo affinitas, qui ex ſorore ipſius ortum habuerat, ſed intercedebat odium grauius, quam vt vlla ſpe mitigari poſſet: fuerat cum Burgundo amicitiæ nexus arctiſſimæ, & eum diu iniuriæ graues reſoluerant; nihilominus in eam partem curſum obuertere, atque anchoram figere ſtatuit; ita ſilentio paucis comitibus Montes proficiſcitur, ad Aimericum Hannoniæ Seneſcallum. Continuò Rex Sanquintinum aduolat, præſidij Præfectum appellat, & maieſtate regia præpollente, vrbe admittitur. Iam præmij compos, ad Burgundum ſcribit, initúmque pactum impleri poſtulat. Impugnabat Nanceium Burgundus, tota Lotharingia iam potitus; primúmque cunctabatur ſpe vrbis ſtatim obtinendæ, at cùm Campobaſſi Itali Ducis proditione produceretur obſidio, Rexque inſtaret, interminatus ſe daturum vrbi ſuppetias, Burgundus id veritus, Comeſtabilem tradi Regi iubet, & mandatum ab Hu-

LVDOVICVS XI.

goneto & Imbereurtio illicò expletum, Comeſtabili grauiſſimis inimicis; ductúſque ipſe à miniſtris Regis Pariſios. At Ducem iuſſi ſtatim pœnituit, miſſique qui retractarent quod mandatum erat, venerunt ſerius; feſtinatione Hugoneti pœnitentiam Ducis præuertente. Extemplò à Cancellario & Parlamenti curia inſtructa eſt actio, reúſque maieſtatis crimine damnatus, palàm in Grevæ areâ capite plexus eſt; patientiam Chriſtianam ſub mortem teſtatus. Vir primæ nobilitatis, multarum opum, authoritatis ampliſſimæ, pace & bello in paucis inſignis; verùm prona ad fraudes indole, nimio illarum ſtudio in necem impegit; iiſdem retibus quæ ponebat implicitus, & ab iis captus, quos ludificauerat diù: nunquam euentum proſperum dolo ſortiente, & ipſo mendacio ſibi pœnam per alienas fraudes texente. Rex Burgundo Sanquintinum, reſque pecuniam quæ modica erat conceſſit, magno vtriuſque probro, quod alter obnoxium ſibi ſuámque appellantem fidem vendidiſſet, emiſſet alter, & pro Rege inſtitor, ſubditi pœnam comparaſſet pecuniâ. Poſt ſupplicium Comeſtabilis, & perfidiam multiplicem vindicatam, Burgundus ipſe, qui vnus Regis conſilia compeſcebat, vltrò in perniciem ruit, ac primùm ignominiam, mox necem arceſſit. Spoliato, Lotharingo, & capto Nanceio, memor quid Helvetij in ſe auſi eſſent, reuocato regni Burgundici deſiderio, in eos mouet & ingenti ducto exercitu, turbam ruſticam & nullo adhuc facinore claram, poſt Granſonem captam aggreſſus, fuſus fugatúſque eſt, direptis impedimentis, ignominiâ maiore quam clade perculſus. Illicò Fœderati certatim à perculſo deficiunt; at Rex nondum auſus palàm inſurgere, domi res ſuas nullo iam vetante agit & promouet. Renato Siciliæ Regi diu erat in animo Burgundum hæredem ſcribere, idque Rex ægrè antè prohibuerat; in præſentia Renatum Lugdunum arceſſit, terrétque exercitu oſtentato; bonus ſenex perterritus, Lugdunum venit, & Regi, quod veroſimile eſt tunc perfectum, Prouinciam Phocenſem donat; ſcribunt alij addictam pignori, Rege quinquaginta nummorum millia mutuante, ad redimendam Margaritam Reginam Angliæ, Renati neptem captiuam; quo pretio Margarita omne in Prouinciam ius Regi Regiſque ſucceſſoribus condonaret. Dein Nemurſium Ducem, ex Armaniaca familia plectit. Ille olim à Rege plurimis ornatus beneficiis, & ad eius promotus gratiam, boni publici bello ſe illigauerat, & quamvis veniâ Regis impertitus, ipſi in ſuſpicionem ob communicata cum Burgundo conſilia veniebat; ſecurus tamen dum floreret Burgundus, nunc fulcro nutante impetitur, & Carlatio in Aruernis munitiſſima arce, à Bellijocenſi veniæ ſpe euocatus, Lugdunum, deinde Pariſios captiuus ducitur. Parlamento iuſſum, vt puniendo reo incumberet. At Senatorum plerique, cùm iudicium peragere recuſarent, niſi præſente Rege; ipſe moram contumaciam interpretatus, iis abrogatis nouos ſubſtituit; à quibus damnatus Nemurſius, Regi & Delphinò mortem intentaſſe, Pariſiis in platea publica capite cæſus eſt: ſcelere valdè ancipiti, dicitúrque Rex facti ſub exitum vitæ pœnituiſſe. Burgundus interea ignominiâ fugæ mirè proſtratus, momento à ſe alter euaſerat. Sic immenſus dolor efferauerat mentem, vt nec vngues nec capillos reſecari

Burgundus I. victus ab Helnetiis.

Prouincia Regi data.

Nemurſius capite plectitur.

Carlât.

Burgundi ſecunda clades.

reſecari paſſus, ne veſtem quidem aut induſium mutauerit; totus hiſpidus, ſquallidus, & illuuie obſitus. Et dolor animi corporis habitudinem bonam corrupit; antea totus igneus, & bile ſuccenſus, vtebatur potionibus frigidis; in præſentia ita dolor & ſtupor omnem ignem reſtinxerant, vt iam merum potanti, crebrò ad pectus admouendæ eſſent cucurbitæ ſtupis incenſis, quibus frigidus ſanguis caleſceret, & cordi vitales ſpiritus ſufficerentur. Nihilominus frigidam mentem incendebat vindictæ cupiditas; atque adeò exercitu inſtaurato, Moratum in Helvetiis oppidum cingit. At victores magno numero ipſum aggreſſi, iterum vincunt, aguntque in fugam, ſtrage Burgundorum ingenti, ſuorum permodicâ, & Renatum Lotharingiæ Ducem qui cum ipſis pugnauerat, magna prædæ donatum parte in ſpem erigunt ditionis recipiendæ.

XX. *Burgundi cædes ad Nanceium.*

Enimverò Ludouicus depoſita ſimulatione an metu, in Burgundi perniciem ſurgit, Helvetiis pecuniam multam diſtribuit, Renato pecuniam & militem, modicum tamen, nondum auſus Leoni ſaucio totus incumbere. At Renatus Lotharingis fauentibus, in plures vrbes admittitur, Nanceiúmque obſidens, altero menſe præfectis, validiſſimam vrbem dedentibus, cum ciuitate primaria Lotharingiam totam recuperat. Burgundus poſt Morati cædem in pago Burgundiæ ſex hebdomadas ſolitarius egerat, infrequentia hominum ac deſerto loco dolorem paſcens, atque alens conceptam iracundiam; & tametſi lentè haberetur delectus militum, detrectantibus Flandris, & deficientibus fœderatis, tamen ea animi obſtinatio erat, vt exercitum ſcriberet; quem tertiùm in Heluetios duceret. Verùm amiſſa Lotharingia, captúmque Nanceium furentem percellunt; ergo dilatis Heluetiis, inuadit Lotharingiam, venítque Nanceium biduò poſtquam vrbs erat dedita. Ineunte Octobri, imbres, frigora, gelúque imminebant, pluresque erant Burgundo auctores, vt omiſſa expugnatione proxima municipia milite impleret, ac detractis alimentis vrbem ſenſim infringeret, donec vere proximo inſtitueret oppugnationem. Verùm ille excluſo conſilio, ſuiſque quàm hoſtibus terribilior, caſtris vrbem cingit, cœli procellas annique intemperiem ſimul cum hoſte victurus. Nec occaſio defuit abſcedendi à pernicioſo conſilio; ſiquidem Alphonſus V. Portugalliæ Rex in Franciam venerat, à Rege ſuppetias flagitaturum; ille Ioannam filiam Henrici Caſtellæ Regis in vxorem duxerat; Iſabellam ſororem Ferdinandus Aragoniæ Princeps; moto bello, & Caſtellanis Ioannam vt ſpuriam excludentibus, victus erat Alphonſus, appellabátque opem Ludouici. Sanè multo honore, & magnificentia regia, in via exceptus, & ab ipſo Rege promota ſpe verbis promiſſiſque magnificis, iam rem actam putabat, cùm animaduertens nihil dari niſi verba, ratúſque nihil à Rege impetrari poſſe, dum à Burgundo diffidet, conatur vtrumque in concordiam reuocare, matrimonio Delphini cum filia Burgundi propoſito; atque vltrò citróque ingenti ſtudio commeabat, cum adeſt Renatus Heluetiorum decem millia ducens ad Nanceium obſidione ſoluendum. Continuò abrupta pax, inflammato ad pugnam Burgundo. Dehortantur Duces, ne pugnam tam iniquo tempore inceptet; copias

Alphonſus Portugallus in Francia.

niuibus

niuibus, gelu & miſeriis perditas, obiici integris ſine clade non poſſe, Flandri orabant, vt in Luxemburgum ſecederet, polliciti Vere proximo omnem contentionem adhibituros, vti hoſtes ſubigeret; Campobaſſus cum turmis equeſtribus ad hoſtem tranſiuerat; aliique ab Ludouico detracti; plures Francorum ſe Renato adiunxerant, de induſtria exauthorati à Rege; & ſingula proximum exitium portendebant. Tamen nihilominus ille in perniciem ſuam conſpirans, ſibique hoſtis acerrimus omnium, ſexta Ianuarij die ruit in prælium; quo exercitus cæſus eſt, & in fugam actus; pleriſque in fuga ipſa necatis. Nam Campobaſſus ab Heluetiis excluſus, perfidiam deteſtantibus, negantibúſque cum proditore miſceri, ad Moſellam hæſerat, loco apto ad fugam hoſtium intercipiendam; cæteros ruſtici in ſiluis perimunt. Dux ipſe pugna æſtuante, cùm ſuos pelli inſpiceret, deſperatione actus, & ferendæ ignominiæ impar, ſi tertiæ cladi ſupereſſet, mori voluit, ſéque abdens in confertiſſimam aciem, tribus plagis occubuit; ſatiſsâ renes ictus & femora, capútque ſecuri ad dentes diffiſſus; anno ætatis quadrageſimo tertio: immodica ambitione hunc finem ſortita; vt qui condere nouum regnum ambiret, proſapiam ſuam extingueret, auitámque ditionem exteris traderet; arrogantia & temeritate præceps in voraginem ruens, quam hoſti parabat. Dictus eſt pugnax atque terribilis, vanis nominibus nouam perniciem haud amouentibus. Latuit diu ignotum cadauer, donec à meretricula prædæ ſtudio euoluente cadauera, repertum eſt in foſſa, niue & glacie obrutum, agnitúmque productis vnguibus, & colli cicatrice. Renatus ablutum honorificè excepit, dignitate Principis hoſtilem animum reſtinguente; ſtetítque ad cadauer pullatus, ad luctus indicium, ſed barba aurea mento affixa; quod olim fortitudinis bellicæ ſignum erat & præmium. Multis poſt annis viuere à ſubditis exiſtimatus eſt, & præ dolore in ſolitudine agere, erupturus, cùm ignominiam luctu purgaſſet; adeò ſibi illudere deſiderium amat; & erroribus tantis obnoxij nos ipſi decipimus. Dicitur eo die quo pugna conſerta eſt, & Dux cæſus, Angelus Cattus Neapolitanus, Aſtrologiæ peritiſſimus, caſum præuidiſſe; cùm enim Turonibus in Sancti Martini ſacris operaretur, dum Regi traderet pacem oſculandam, dixit, *Domine, Deus det tibi pacem, eam ſi vis habes; conſummatum eſt, Dux Burgundiæ modo caſus eſt, profligato exercitu.* Rex ad lætum nuntium, ſtuporem inter ſubitámque lætitiam, vouit ædi clathros argenteos, qui ærei erant, donauítque Cattum Viennenſibus infulis; arcano potius quodam præſagio, quàm inani Aſtrologia rem ſignificante; is Burgundo quondam adhæſerat, & poſt Moratensem cladem, præuisâ eius ruinâ ſiderum beneficio, ad Ludouicum defecerat, quamquam prudenter rem conſideranti, ſua ipſi ſagacitas pro ſideribus fuit.

Dux caſus. — *Anno 1457.*

XXI. Poſtquam certis nuntiis Burgundum occubuiſſe reſcitum eſt, Ludouicus in immenſam prorupit lætitiam, in fictam Proceres, dolorem tacitum metu ſuſcitante. Quippe Regem ſolutum vinculis, immoderatæ potentiæ licentiam factam, amoto repagulo decurſurum torrentem inſano impetu; & graſſaturum per omnium capita effrenatè, quia impunè; iam nullum modum

Ludouici ob- filia.

modum imperanti futurum, præter ipſum arbitrium. Porrò ipſe Rex, poſt delibatum gaudij occupantis ſenſum, ſe in conſilium vocat, deliberátque quid tanto in momento agendum ſit. Omninò ſtatuerat Burgundicas terras inuadere, & ditiones ampliſſimas regno adiungere: eo per duplicem viam ibatur; altera pacis & concordiæ erat, ſi Delphino Mariam Burgundi filiam daret; altera belli atque potentiæ, ſi ſuo iure in pupillam & ditionem inuaderet. Erat quidem per nuptias via ſuauior, & forſan efficacior, ſed præpolluit altera, tum ob ætatem nubentium valdè inæqualem; nam virgo mariti potens vigeſimum annum implebat; Delphinus pubertatem vix dum attigerat; & Ludouico erat longè acceptius per artes ſuas & arcanam peritiam comparare prouincias; quando quiſque ſuam artem libenter exercet; quàm ratione peruia atque perfacili fines prorogare, nulla ingenij laude, nulla in poſteris commendatione. Nec ius deerat, quod inuaſioni prætenderet; nam præter ditionis publicationem, quam toties Dux ob inſtauratam perduellionem incurrerat, affirmabat Ducatum Burgundiæ, feudum eſſe regni, quod ad maſculos duntaxat ſpectaret, nec Regum ſecus permittentium exemplo regni leges violari poſſe. Idem ius in Arteſiam vindicabat quæ à Ludouico ſancto Roberto fratri permiſſa erat conditione eadem; Comitatum Burgundiæ Otho vltimus Comes, Philippis Pulchro & Longo donauerat, extabátque donationis inſtrumentum; vrbes ad Somonam diuulſa erant à Picardia membra; plurimæ in Flandria ciuitates, ab Comitibus ſuis Francis conceſſæ, vel in pignus vel in pœnam erant; cætera virgini cederent; niſi moto iurgio, belli & victoriæ iure raperentur. Quid, quod conſilium promouebat facilitas; virgo hæres ſpe, auxilio, & peritia rerum deſtituta, tam iniuriæ quàm cupiditati obnoxia; populi animis & vtilitate diuerſi; ingens corpus, ſed nulla mente, nullo robore prædirum. Ita in eam partem ſe Ludouicus conuertit; an benè, euentus infortunatus exemplo eſt; ſanè pupillam opprimi, contra æquum erat, & diſcuſſit Deus ſubdolas artes; Rege ipſo artifice in regulam ſuam & præcepta peccante. In præſentia ſtabilito conſilio, Procerum animos mitigauit & oſtentatâ clementiâ, parcendo pluribus qui à Burgundo ſteterant, diſpulit metum. Mox ad rem aggreſſus, Burgundos & Picardiæ vrbes ſollicitat; nec fruſtra, Burgundorum comitiis ſtaturum, vt ducatus ipſi traderetur, dum Maria nuberet; ipſi in Picardiam venienti vrbes patent, Abbauilla, Hannum, Sanquintinum; & Perona poſtmodum à Biſchio præfecto prodita. His patratis, vt in Flandriam peruaderet, Gandauum Flandriæ caput, mittit Oliuerium Damam, qui oppidanos vel palam ad res nouas inducat, vel clam promiſſis ſpéque alliciat. Is non procul ea vrbe natus, arte primùm tonſor, dein ob verſipellem indolem Regi gratus, admiſſúſque ad arcana, & comitatu Meulanchi donatus, in ſpem venerat conciliandæ amplæ ciuitatis; adeſtque Gandaui ingenti opulentia originis ſordes obducens. Verum Gandauenſes indignati popularem ſuum ſibi illudere, & vertentes opprobrio tam amplam prouinciam vrbis demerendæ viliſſimo capiti demandatam, in hominem inſurgunt, atque adigunt fugere vt periculo eripiat ſe. Nihilominus is Tornacum venit,

Ludouicus ditionē Burgundi inuadit.

Le Daim.

Meulane.

LVDOVICVS XI.

tantúmque contendit vti ciues Francum admiſerint. Nec Flandrenſibus tentata arma euenere feliciter; Adolphum filium, Gelriæ Ducem, à Burgundo in carcerem miſſum, liberauerant, copiiſque præfecerant; cùm ſub Tornaci muris profligantur, & ipſe Gelrius, receptum inter vltimos curans, occiſus eſt. Iam Flandros animus deficiebat, adeóque mens & conſilium defecit, vt legatione celebri ad Regem Proceres miſerint atque optimates, rogatum vt Principiſſæ tutelam curámque ſuſciperet, atque eam cui ipſe vellet nuptui daret. Præclara erat Regi occaſio vno retis iactu prædæ concludendæ, ſi Delphino, vel Franco principi nubendam dediſſet; ſed hic veterum artium inſtaurator, aggreſſus Proceres ſingulos, blandimentis, promiſſis, & donis, expugnare inceptat. Inter plurimos quos deuinxit, vnus memorabilis Philippus Crepecordius Cordij Dominus, qui pro Duce Picardiam atque Arteſiam adminiſtrabat, magni momenti in quam partem ſe daret; Hugoneti, & Imbercurtij illibatam fidem fruſtra tentauit; iam tunc viris machinatus exitium, vt quibus fides ſtabat, ſalus vacillaret. Primum Cordij opus Atrebatum fuit cuius partem Regi tradi curat, quaſi futurum proximæ paci præludium. Etenim Atrebatum bifariam in ciuitatem atque vrbem diuiſum eſt (poſtea Arx pars tertia acceſſit) ciuitatem Epiſcopus cæteríque viri Eccleſiaſtici incolebant, vrbem ciues; hæc muris cincta & munita egregiè, illa aperta & nuda mœnibus. Ergo ciuitate potitus Rex vrbem impugnat; quæ quidem vim repellit fortiter; ducebátque ſubſidia ab proximis vrbibus Vergius nobilis vir; verùm ea à Ducibus Francis intercepta, deleta ſunt, ipſéque Vergius captus eſt; vrbſque ideò ad deditionem adacta, euertenda ab irato Rege, niſi Cordius interceſſiſſet, irámque expugnaſſet. Vna ſerie Cameracum captum, Queſnoium & Rohanium, ad quam cæſus Taneguius Caſtellius, vir ille præclarus, manu promptus, fortis animo, prudens mente, integer fide, vnus è pluribus quos Heroes Franciæ Britannia dedit. Inter Atrebati oppugnationem, Rex Heſdinum & Bononiam capit, voluítque hanc vrbem iuſtitiæ & pietatis eſſe monumentum: Nam Comitatum Bononiæ Turriano Aruernorum Comiti Burgundus eripuerat; Rex in eius vicem dat Turriano Lauracos, qui ſunt in Occitania ſuperiore, & ipſe pro Bononia Deiparæ Virgini clientelam iurat, Regéſque poſteros ad præſtandum idem officium adſtringit; pio inſtituto, vt quæ Regina mortalium omnium foret ab ipſis Regibus honore proprio coleretur.

Creuecœur des Cordes. — *Vergy.* — *De la Tour. Lauraqués.*

XXII. Opportunitatem vincendi Gandauenſes Regi apparabant; ij Principiſſam cùm penes ſe haberent, prouinciarum regimen vſurpabant; atque v[illegible] erant turbulenti, poteſtatis amantiores quàm Principis, Burgundos e[illegible]cerant, comitiiſque in pomœrium ſuum euocatis, omnia ad arbi[illegible] moderabantur. Verùm Principiſſa priuatim Cancellario, Hugoneto, & I[illegible]bercurtio addixerat ſe, viris prudentibus & perſpecta fide, quorum conſilio oppidanorum proteruia emendaretur. Eam ob rem Maria ad Ludo[illegible]cum ſcripſerat: nam id erat Principiſſæ nomen, dum Peronæ agit, quatuor duntaxat capita ſuis præeſſe, nouercam Patris viduam, Raueſtinum fratrem Ducis Cliuenſis, & affinem ſuum, Hugonetum, & Imbercurtiu[illegible];

Gandauenſes [illegible] [illegible]

rogabat[illegible]

rogabatque vt cum iis ſolis Rex ageret, quoties cum ipſa quid paciſceretur. Aliquantò poſt Gandauenſes Regem conueniunt, dum Atrebatum vrbem impugnat, multáſque pacis conditiones proponunt. Ille vt diſcordiam inflammaret, oleúmque flammis iniiceret, fruſtra ea proponi reſpondet, cùm nulla auctoritate Principis fulcirentur. Cùm ea & luculenta affirmarent ſe præditos, Ludouicus Mariæ literas explicat, legit, traditque, vt ſuo otio eas inſpiciant. Ij extemplò concepto furore, & abrupto colloquio, Gandauum aduolant, & exhibitis Mariæ cum opprobrio literis, Hugonetum corripiunt, & Imbercuttium, ac lite intra ſextum diem inſtructa, reos damnant capite, nulla alia noxa, quam probatæ in Principem fidei, & concitatæ ob probitatem inuidiæ. Maria vt ſupplicio intercederet, nihil non tentabat; & quandoquidem vim adhibere non poterat, ipſa alienæ obnoxia poteſtati, adeóque vim patiens, ad muliebria arma conuertitur, lachrimas, preces, & ſupplicum obſecrationes ſi induratas mentes fortè inflectat. Primùm in publicis Ciuitatis ædibus, Domina genibus flexis ſubditorum clementiam appellat; tum repulſa, cùm in foro rei, ſub gladio eſſent, pullâ ſtolâ, paſſis crinibus, lacrymis atque ſingultibus, perorans, miſerorum ſalutem efflagitat; ſed fruſtra preces fuerunt & lacrymæ, reis caput metitur; atque ipſa propemodùm captiua, nouercâ & Rauaſtino eiectis, eò miſeriæ agitur, vt nullus ne ex domeſticis quidem ipſi quid in aurem inſuſurrare auderet; omniáque palam, in Gandauenſium delegatorum oculis agerentur. Ludouicus interea Comitatum Burgundiæ qua vi, qua clandeſtinis conſiliis occupabat, Orangio Principe promouente conſilia, qui ſemel iterúmque à Burgundo ad Regem defecerat, iamque in ruinam præcipitabatur Burgundica Domus, niſi marito dato Mariæ ſubueniretur. Is plures inter quæſitus Maximilianus Friderici Imperatoris filius, cæteri repulſi; quippe Delphinus puer admodum erat, virgo iam grandis; Carolus Inculiſmenſis, gratus quidem virgini, ſed Regi parum, qui Principem Francum eò potentiæ euehi non probabat; Cliuenſis filius ob mores grauis puellæ erat; Riuerius Eduardi affinis nulla erat dignitate ſpectabilis; ita Maximilianus vnus relictus, ætate & maieſtate familiæ tantis nuptiis par Gandaui nuptiæ celebratæ, ſumptu quem ſponſa præbuit; nam ſponſus parciſſimi patris filius, ne ad iter quidem ſufficiente pecunia, Coloniæ ſubſtiterat, inops commeatus, & ad fœlicitatem admittendam ne inſtructus quidem. Idque fundamentum eſt quo Auſtriaca Domus in tantum apicem ſe erexit, Belgio Germaniæ continuato, ac tot prouinciis per nuptias comparatis, quæ acquirendi ratio facillima & commodiſſima. Et verò Regi contemptui erat Maximilianus, imperitus hactenus adoleſcens, & per auaritiam patris magnis impar; maiori ſolicitudini erat Eduardus, qui bellum intentabat ab Anglia. Expoſtulabat acerrimè, quod neptis patrimonium Ludouicus diriperet, flagitabat impleri Delphini matrimonium cum filia, quod venerat in Pequiniaci fœderis conditionem; ac tametſi impediretur pinguedine, & gula, otio atque amoribus delinitus, à bello admodũ alienus erat, tamen ita Proceres ignominiam otij laceſſebant, vt periculum foret, ne auulſus à voluptatibus ad honeſtum

LVDOVICVS XI.

Maria nuptia cum Maximiliano.

Eduardus à bello prohibitus.

bellum, accingeret ſe. Incendebat præterea Britanniæ Dux, ratus ærumnas Ludouici, atque diſcrimina, tutelam ſuam eſſe & ſecuritatem, ac certior de auerſiſſima eius voluntate, alligabat potentiam. Ea omnia Rex exploraueratr; nam Britanni litteras per exploratores intercipiebat, & accuratè exſcriptas perferendas ad Anglum dabat, autographo penes ſe ſeruato. Igitur Eduardum vt ſiſteret, eadem arte qua depulerat aggreſſus, eius Oratores donis atque pecuniâ cumulat, multa pollicetur, varia & diuerſa conſilia identidem proponit; modò Belgium æqua parte cum Anglo diuidit, modò Hollandiam Anglo donandam inuadit; modò Comitatum Bononienſem dimittit: ita diſtractum Anglum ſpe varia, nuſquam eoſdem Oratores mittendo, vt diuerſi ſemper diuerſa proponerent, ludificatus eſt, mináſque diſiecit; eò magis quòd munera vltra Oceanum nauigabant, & peruadebant in ipſum conſilium, deuinctis quamplurimis, & liberalitatem Regiam in ære ſuo pro numerato habentibus. At Britannum, poſtquam exhibitis ad Anglum litteris, de perfidia arguit, veterem litem Bleſenſis familiæ ſuſcitauit; Ducémque adegit fœdus Anglicum prorſus eiurare. Et eo tempore Ludouicus veredarios equos per regnum inſtituit, vt celeritate multa vecti curſores, tum in prouincias iuſſa ſua deferrent, tum ad ſe perferrent, quid intenderent ſingulæ. Nouum iuuentum, ſiue à veteribus repetitum, rebus publicis priuatíſque percommodum; & ad Ludouici indolem mirè factum; quo intereſſet ſuorum rebus, conſiliis & cogitationibus; atque inſtar famæ, mille linguas, aures, atque oculos ſibi apponeret. Obſeruatum tamen eo inſtituto ſimplicitatem primam defeciſſe, in fraudulentas artes degenerem, multiplicatis negotiis & fallendi ſtudiis, per mutua commercia aduolantibus vitiis, ſemper lentis ad virtutem mortalibus.

Inſtituti veredi. [margin note, partly illegible]

XXIII.

Bellum cum Maximiliano.

Ita pacem conſtitutam bellum interpellat, ab Comitatu Burgundiæ ortum. Orangius eam prouinciam ad rebellandum impulerat. Erat Cranenſi in vtramque Burgundiam præfectura, qui Orangio promiſſas vrbes non reſtituebat, & Burgundos violentis pecuniæ exactionibus diuexabat. Itaque Orangius qui tam facilè partes quàm veſtes mutaret, tranſiens ad Maximilianum, Sequanos haud ægrè à Rege abducit. Crauenſi huius belli mandata prouincia, qui cum Dolam obſidet primariam regionis, erumpente ciue, malè multatur & pellitur. Regi permoleſta hæc ignominia fuit, vnde ſubſtituto in Cranenſis locum Carolo Amboſio, nouo Duce, nouum geſtum eſt bellum. Primùm Amboſius pecuniâ hoſtem aggreditur; atque, Orangij milites, quandò plerique Germani erant, ſtipendiarij, nec Duci erat vnde numeraret, Maximiliano inope; eos Amboſius, auro præbito, Orangio detrahit, auctuſque Heluetiorum legionibus prouinciam ſubigit, Dolam ipſam expugnat, direptámque incendit; Dum hæc in Burgundia, Rex in Picardia numeroſo exercitu imminebat Arteſiæ, cùm Maximilianus proponit inducias, nuptiáſque Delphini cum Margarita, quam nuper ex Maria ſuſceperat. Receptæ à Rege induciæ, cui Martis alea non placebat. Nec tamen pugnam prohibere valuit, quæ ad Guenegaſtam conſerta eſt, poſt finitas inducias. Maximilianus repetito bello Teruanam vrbem

obſidebat.

obſidebat; Cordius in Picardia Prorex, rapto equitatu, atque octo millibus ſagittariorum, ductore Ioanne Eſtoteuilla, ad ſoluendam obſidionem feſtinat. Maximilianus poſt munita caſtra, abducit exercitum, occurritque Cordio ad Guenegaſtam, pagum inter Teruanam & Ariam. Confecto prælio, varia ſors vtrumque exercitum ſternit ac erigit. Francicus equitatus hoſtilem profligat, & in fugam vertit; verùm pedes vincitur, pleriſque hoſtium Nobilibus cum Naſſauio & Romontio relictis equis pedites inter pugnantibus. Nec euentus in alterutram partem certior fuit, Franci quinque millibus ſuorum amiſſis, abſcedunt; Flandri in campo pernoctant, quem decem millia ſuorum ſternebant; ita librata victoria, vtroſque afflixit, neutrum amplexa; niſi quod vtriuſque iactantiam & inanem gloriam aluit; dixerim vtrumque potiùs profligatum, cùm hinc inde præterea nihil geſtum ſit; & pactæ in aliquot menſes induciæ. Quarum interuallo, Rex animi morbo, poſtremò corporis primùm tentatus eſt. Iam antè nece Iuliani Medicæi audita, quem Florentiæ aduerſa Paſſiorum factio interemerat, metu admiſſo, circumſpiciebat quomodo contra inſidias ſe tueretur. Centum Nobiles in cuſtodiam ſuam deſignauerat, qui diu noctúque deinceps in tutelam ſuam vigilarent, adiunxit mox alios quos Penſionarios vocauit; incedebat ſemper ad latus ephebus, præferens ingens venabulum; iuſſúmque ſtipatoribus erat, vt eos occiderent, qui ad ſe facultate non habita penetrare auderent. In præſentia iam deficere vires percipiens, & feſtinata ſenectutis mala per animi curas, ſibi diffidens, foris infirmitati fulcrum poſiturus, exercitum Prætorianorum inſtar inſtituit. Delegit viginti peditum millia, ex Heluetiis, Normannis, & Picardis, haſtis & fariſſis armatos, equites cataphractos mille quingentos, atque operas bis mille octingentos, machinas bellicas & omne inſtrumentum adiunxit; caſtra metatus prope Arcuatum Pontem in Normannia; in quibus exercitus haberetur diſciplina veteri; eámque ob rem immunes ſagittarios exauctorauit. Verùm haud multò poſt, mutatâ ſententiâ, ſolutis caſtris eaſdem copias in præſidia diſtribuit, ac prudenter quidem; deponente Principe authoritatem & ſalutem ſuam penes exercitum, & gregario milite vſurpante quod libet, dum quod licet exequitur. Eodem metu Rex heredes proximos educabat humiliter, igneos ſpiritus ſenſúſque regios oppreſſurus ſi poſſet. Ludouicum Aurelianenſem Caroli filium, primum regij ſanguinis, excluſum ab aula, inter viles famulos ali curabat, nullo admiſſo qui generoſam indolem excoleret; imò vt viuenti ſpem vitæ in poſteris prorſus adimeret, per vim ad nuptias Ioannæ filiæ adegerat, præter eius deformitatem inſignem, gibboſæ & claudæ, & ad fœtum concipiendum ineptæ. Quin & Delphinum amouebat ab omnium oculis, Amboſiæ educatum à fœminis, nullo bonarum artium Magiſtro, relictum ſilueſcentis inſtar arbuſculæ indoli ſuæ, atque ita abditum, vt diu mortem obiiſſe exiſtimatus ſit. Mox ægritudo corporis ad animi morbum acceſſit, deliquio correptus deinde paralyſi, omni ſenſuum vſu orbatur. Primo morbi acceſſu, cùm arripere ad feneſtram vellet, prohibitus eſt à domeſticis verentibus ne frigus aëris incommodo foret; ille vbi primùm vocem recepit, domeſticos

[Margin notes: LVDOVICVS XI. — Anno 1479. — *Pugna ad Guenegaſtā.* — *Regis prima ægritudo.* — Pont de l'Arche. — Franc-Archers.]

LVDOVICVS XI. expulit, neminem ſibi aduerſum patiens, ne ſalutis quidem procurandæ cauſa. Nondum à morbo conualuerat; illigatis adhuc externis ſenſibus, & Principis munus repetebat, ſibi quæ conſilium ſtatuiſſet, voce & ſcripto proponi volebat; præbebat aures referentibus; quanquam occluſas, nullumque ſonum admittentes; admouebat oculos ſcriptis, quibus nihil legeret; inconditum vocis emittebat ſonum, volebátque obtemperari mandatis; inani imperandi ſpecie infirmitatem ſuſtentans; quaſi animo verſatili qui fraudem ſuis tam ſæpe feciſſet, per corporis ſenſus poſſet illudere. Ex ægritudine tandem conualuit, ſed diffidentia ſimul timórque perpetuus ſic exercuit, vt nemini in poſterum ſecuritas foret.

XXIV. *Principum mortes. Mariæ mors.* Recreato ex ægritudine, cum Maximiliano imminebat bellum; idque ſollicite apparabat, quaſi geſturus, cùm intercedente legato Pontificis, admiſit inducias, iam ad ampla conſilia minùs aptus. Verùm Mariæ Burgundicæ morte, rurſus in bellum, & ſponte quidem reuolui-tur. Ea equo lapſa, quem vterum ferens inter venandum impellebat ad
Anno 1482. curſum, & fato rapta, Philippum & Margaritam liberos Maximiliano reliquerat; atque continuò Gandauenſes pulſo Maximiliano, & liberis in poteſtatem ſuam aſſertis, regimen vſurpant. Nec ceſſat eo articulo Ludouicus, exercitum Cordio tradit, cinctámque Ariam obſidione expugnat; tùm per Guillelmum Markium, Leodienſem Epiſcopum pellit, Burgundicis partibus addictiorem, & Gandauenſium animos tam peritè tractat, vt Margaritam impetrauerit Delphino locandam, Arteſiâ & Comitatu Burgundiæ in dotem traditis. Amboſiæ nuptiæ celebratæ, quanquam imperfectæ ob ſponſæ ætatem. Porrò iis nuptiis grauis iniuria Eduardo Regi infligebatur, nam fœdere Piquiniaco pactum matrimonium cum eius filia erat, patebatque ludibrio, tot promiſſis inanibus. Eámque ob rem, tum dolore, tum indignatione, tum pœnitentia credulitatis, tum moleſtia, quam ſuorum opprobria faceſſebant, concepto morbo, breui extinctus eſt; octo liberis relictis, quibus Richardum fratrem Glóceſtrium Ducem tutorem adſcripſit. Attamen Regi nondum parta ſecuritas erat, niſi Gloceſtrij ſcelera poteſtatem nocendi, Anglo detraxiſſent. Ille barbara ambitione pietatem violans, Eduardum & Ricardum nepotes perimit; filias neptes ſpe regni excludit, & per calumniam Eduardum patrem ſpurium dicit, per adulterium matris, mox ſcandit in ſolium, tot tantiſque criminibus in gradus ſubſtratis. Ludouicus deteſtabilis Principis legatos & fœdus abominatus eſt. Ad ea funera, Renati Siciliæ Regis acceſſit obitus, per multam ætatem omnem fortunæ ſortem experti; eiúſque obitu Phocenſis Pro-
Prouincia data. uincia ad Regem peruenit; ſiue eum heredem Renarus ſcripſerit, ſiue Carolus Comes Andegauenſis, patruo paucis menſibus ſuperſtes;
Anno 1482. ampla prouinciâ regno insertâ, atque ad primos Galliarum limites promouente; ita Mediterraneum intra vaſtos fines incluſum eſt, vt mari gemino Francia quaſi geminis brachiis poteſtatem prorogaret at-
Gaſtonis Phœbi mors. que victorias. Id Regi gratum; at moleſtiſſima Gaſtonis Phœbi Re-

gis

gis Nauarræ mors; Princeps adoleſcens ex Gaſtone Rege, & Magdalena ſorore Ludouici natus, puer obitu patris ad ſolium euectus, ſpem magnam alebat, cùm repentè ſubito fato opprimitur. Dicitur ex tibia mortem hauſiſſe; cùm enim ſemel vnà caneret, & earum capiebatur modulatione, veneno afflatus, ſtatim occubuit; morte per inſtrumentum gaudij ſubrepente; matrem ſolatus eſt præclariſſimis verbis illis ex ſacro Euangelio vſurpatis, *Regnum meum non eſt de hoc mundo, non turbetur cor tuum, ego vado ad patrem.* Catharina eius ſoror, atque hæres poſtea Ioanni Albretio nupſit, regno Nauarræ ad Albretiam ſtirpem traducto. Poſtmodùm morbus peſtilens graſſatur in Francia; eo correpti ardentiſſima febri vrebantur, tam atroci dolore caput opprimente, vt plures quà vi morbi quà phreneſi rapti, in mortem ruerent, vel impacto in muros capite, vel in puteos caſu præcipiti, vel per inuia obuióſque campos ſparſo curſu. Sic priuatæ ac publicæ calamitates nouo metu implicuerunt Regem; primùm animo, deinde corpore in priorem morbum reuolutum. Dignum eſt orbis terrarum ſpectaculum, & humanæ fragilitatis ſcena ampliſſima; Rex potentiſſimus, quem Europa ſuſpiceret, metueret Francia, qui terrori vel Principibus foret, qui eos ad nutum caueis ferreis, anguſtis admodum, includebat, qui compactis in carcerem globos ferreos, immenſi ponderis appendebat ad pedes; qui laqueo & ferro tam multos ſuſtulerat; ille inquam Rex, vice nunc ſua abiectus, trepidus, séque vltrò in carcerem, atque in vincula mancipans; vt Diuinæ iuſtitiæ reus, pœnâ exemplo ſit offenſioni qui culpâ fuerat. Biennio antequam moritur, ſe Pleſſiaci ad Turones domo concludit; voluptariis ædibus, in carcerem verſis; foſſis ſeptus, clathríſque ferreis, ex ferro muricibus ſupra murum prætenſis, & excubantibus diu noctúque in foſſa vigilibus, qui accedentes telis repellerent. Pauciſſimos in cubiculum admittit, excutiuntur veſtes accuratè, ne quis ſicam occulat, pugionem, aut cultrum; familiares etiam & affines ſuſpecti ſunt; generum, filium, filiámque perſcrutantur cuſtodes; ab Calabria Franciſcum arceſſit, Minimorum Ordinis Conditorem, virum ſanctitate vitæ, miraculíſque perceleberem; præſentem flexis genibus inſtar numinis orat, ſibi vitam vt proroget, ipſi omnia, ſuóque Ordini pollicetur; ſacras reliquias ex Europa tota corrogatas veſtibus inſerit, iiſque ſe in mortem communit; preces publicas toto regno ad auertendum Aquilonem indicit, qui ventus ipſi erat incommodus; palatium redundat mulierculis, nouas preces & noua vota inſinuantibus; ſe mancipem Medico tradit, vili & arroganti in paucis; decies mille nummos in menſtruum ſtipendium donat, eiuſque ad nutum imò ad contumelias ſe patienter accommodat; ſacra omnia & profana tentans mortem vt pelleret. Verùm in eo ſeceſſu, ne credatur iam ante obitum præſepultus, ſe viuum regno & Europæ promulgat; edicta & leges nouas in dies cudit & recudit; magiſtratus abrogat atque inſtaurat; delectus militum haberi & machinas apparari iubet, loricas Mediolani emi plurimas curat; quæ in ſingulis regnis rara eſſent & pretioſa comparat; ſumptuosè

LVDOVICVS XI.

Peſtis atrox.

Regis morbus extremus.

Pleſſis les Tours.

LVDOVICVS XI.

ſumptuoſè & magnificè indutus progreditur; morti per omnia volens illudere, quaſi qui omnes diſſimulatione hactenus feſelliſſet, poſſet morti & fraudem facere.

XXV. *Regis mors.*

Sed extremum fatum nec vi retunditur, nec fraude luditur. Morbus recrudeſcit, & neceſſariò Ludouicus decumbit, regni inſignibus dimiſſis ad filium, Cancellario, ſigillis, & Regiæ domus adminiſtris; nondum tamen ſpem depoſuerat, cùm admonetur à Medico finem inſtare, & ad extremas metas vitam perueniſſe; nouo acceſſu doloris, vt quem vitæ cuſtodem & prorogatorem exiſtimaret, eum acerbiſſimæ mortis haberet nuntium. Anno 1483. Ita Sacramentis expiatus obiit, ætatis anno ſexageſimo primo, prima ſenectute, quam curæ animi atque ægritudines præcipitauerant. Sepeliri Cleriaci, in Deiparæ æde voluit, vel teſtanda in Virginem matrem obſeruantiâ, vel vt ſepulchro ſeiungeretur ab Regibus à quibus adeò diſcrepuerat vitâ. Attamen væ ſoli; fracto pòſt ab *Eius dotes.* Hugonotis tumulo, ſparſiſque cineribus. Vix in vllum Principum tantum famæ, poſt mortem licuit; metu preſſæ voces eruperunt extemplò, & vt vulgus rapitur ad extrema, vitia Regi affricabant omnia, virtutes tollebant. Ego vt abſtineam ab inſanæ plebis rumoribus, non inficiar quin excelluerit Ludouicus in multis, at redarguendus longè in plurimis. Religionem haud dubiè hauſerat, atque in res ſacras venerationem, præſertim in Deiparam Virginem, ac tametſi aliquoties ſpeciem pietatis priuatis conſiliis prætexuerit, tamen menti hærebat rerum Diuinarum cultus, aut timor. Regnandi artem apprimè callebat, nihil fortunæ permittens aut aleæ; nec metu aut ignauiâ ceſſabat à præliis; nam adoleſcens ingenti animo obiectabat vitam periculis, ſed conſilio atque prudentia nitebatur quàm maximè; gnarus ſapientem, quantùm homini licet, res ſuas ſorti caſuique ſubripere. Regis partes implebat eximie, regiæ dignitati, maieſtati atque incremento cætera poſthabens; promotis fœliciter ſtudiis, vt Franciæ fines verſus omnem partem protenderit, adiunctis ad meridiem, Ruſcinocenſibus atque Phocenſibus, ad occaſum Andegauenſibus atque Cœnomanis; ad Aquilonem magna Picardiæ parte, atque Arteſiâ; ad ortum vtraque Burgundia, vt cum paucis admodum *Conquerant.* Propagator Imperij dici poſſit. Atque eæ laudes ſine controuerſia debitæ, quas exaggeraſſet grata poſteritas; niſi pluribus & grauiſſimis vitiis contaminarentur. Cunctis terribilis, nemini charus; Principes habebat pro mancipiis, mancipia pro Principibus, viliſſimis hominibus addicebat ſe, tonſori, medico, cubiculario; & dignitate natalium ſpretâ, vel ſuſpectâ, amabat ingenium, ac gratiâ promouebat, nullo [illegible] nulla cura; facile repreſſurus quos euexiſſet è puluere. Plebem [illegible]odicè tributis vexauit, egitque ad tantam inopiam, vt plerique [illegible] aratro de collo ſuſpenſo terram proſcinderent; immenſas opes plerumque improuide largiebatur, alendis ſpeculatoribus, & ſerenda proximos inter diſcordia; cùm priuatim nulla dignitate, nulla maieſtate ageret, cultu obſoleto, deformi pileo vetuſtate, manicis ad thoracem veterem inſtauratis.

inſtauratis, & inunctis ocreis ſero pingui, vt præter potentiam atque ſæuitiam nihil regium ſaperet. Nam ſæuitia in eo ſupra modum hominis Chriſtiani & Franciæ Regis, vt carcer, caueæ, ferreique globi, loco clementiæ & veniæ eſſent. Coniugem inhumaniter habuit, ab aula amotam, arce incluſam, ad eam liberorum cauſâ per contemptum adiens; nec liberos, niſi per ambitionem amauit, ne ſine herede in ludibrium iret. Ioachimum natu primum filium, raptum anno tertio vitæ, quod præclaram ſpem vel in cunis oſtenderet, proſequutus inuidiâ, impenſius mortuum quam viuum amauit; & Carolo alteri filio inſtitutionem inuidit, reiectis præceptoribus, boniſque artibus repudiatis, vnum illi dogma ingerens, *qui neſcit diſſimulare neſcit regnare*; quaſi præclariſſimum & eminentiſſimum opus, atque humanæ ſortis ſuprema dignitas, in vno vitio, quo infirmitas latet alitúrque, poſita ſit atque conſtituta. Vno verbo qui Ludouicum Tiberium Chriſtianum vel Francicum dixerit, dignè vitum exſcriber; quippe ille delibauit omnia Romani viria, niſi quantum religio & Francici mores, corruptam indolem quibuſdam æqui an timoris terminis concluſerunt. Iuſſit moriens Annam filiam Bellijocenſi nuptam, regni regimen tutelámque fratris ſuſcipere, vt vel mortuus vexaret Principes, fœminæque ſubiiceret. LVDOVICVS XI.

Carolus eo nomine VIII. ſub obitum patris agebat annum decimum tertium; probæ quidem indolis, ſed tam malè inſtitutus, vt ne legere quidem noſſet, aut pingere, educatus in tenebris, & ad ſplendorem regni attonitus. Anna ſoror ex teſtamento patris adibat regimen, cùm Ludouicus Aurelianenſis Dux intercedit, magni animi iuuenis, iam natus annum ſupra viceſimum quartum, ſibique debitam adminiſtrationem aſſerit. *Se primum in ſtirpe regia principem, Regni legibus & naturâ ipsâ admouendum ad regimen. cuius intereſſet id optimè regi; nec delirantis ſenis arbitrium æternis conſtitutionibus regni præpollere. Coronam in Francia natura dari, non ſcriptis tabulis; Regem vti heredem ſibi non legeret, ita nec curatorem regni; vtrumque ſancitum legibus, & naturâ cautum.* Contrà Anna voluntatem Regis opponebat; *adminiſtrationem, regni à iure diſtare quamplurimùm, ab eo excludi fœminas, in illam admiſſas; quod confirmabat exemplis; Bellijocenſem maritum æquè è ſtirpe regia procreatum, iam natu grandem, & rerum experientiâ vniuerſæ Franciæ comprobatum; cùm Aurelianenſis minor adhuc legibus, ſub tutela matris conſtitutus, regimen regni malè capeſſeret, qui nec facultates ſuas adminiſtraret.* Iſta palam æmuli, at clam competitor accedebat tertius, Ioannes Dux Borbonius, qui minorem fratrem ſibi anteponi ægrè ferret, diu tacitâ depaſtus inuidiâ. Menſes aliquot ea contentio tenuit, ſed ciuilis bellique abſtinens, dum Rex annum decimum quartum impleret; qua ætate Caroli V. edicto Reges ipſi regnum adminiſtrant; & in id tempus indicta Turonibus ordinum comitia, quibus regni vulnera perſanarentur, & ſanciretur adminiſtratio regni. Interea indignationi principum, & dolori plebis eſca obiecta, ſelecti aliquot è Domeſticis Ludouici, qui pœnâ

XXVI. CAROLVS VIII. REX. *Contentio pro regimine.*

 publicâ,

CAROLVS VIII.

Domeſtici Ludouici pœnâ affecti.

publicâ, & pecunias raptas refunderent, & tot ſcelera patrata penderent. Primus Dauid Oliuerij Damæ famulus patibulo affigitur, tum à famulo ad herum gradu facto, ipſe Dama Comes ille tonſor corripitur, multorúmque ſcelerum reus, pari ſupplicio plectitur, facultatibus Aurelianenſi addictis: mox pœna ad Ioannem Doyacum progreſſa eſt, hominem in Aruernis vili origine natum, eoque à Ludouico auctoritatis promotum, vt Aruerniæ Protex, multas opes collegerit. Hic vocatus in peculatus crimen, & odioſus Principibus, quod in eos plura contumelioſa effudiſſet; ignominioſâ pœnâ mulctatus eſt, Pariſiis virgis cæſus linguâ ferro candente perfoſsâ, & alterâ aure truncatâ; eodem ſupplicio Monferraudi, quæ patria erat inſtauraro. Per eas victimas animorum motus repreſſi vtcunque, dum Rex pubertate impletâ, Rhemos deducitur, & inauguratur; ac poſtmodum regni Comitia celebrantur Turonibus. In iis plurimæ & acerbæ querelæ propoſitæ; omnia ad ſanandas plagas effusè promiſſa, perpauca præſtita; ac quod caput erat de regimine regni conſtitutum; vt Rex ipſe iam per legem capax res adminiſtraret; eius tutela penes Annam foret; deſignarentur optimates duodecim, quorum conſilio res ſtabilirentur. Dux Borbonius Comeſtabilis dictus eſt. Id decretum tam Annæ placuit, quàm Aurelianenſi diſplicuit; ambitioſa fœmina Regis potens, intereſſe conſiliis, ea regere atque ad nutum flectere poterat, fidos admittere, dubióſque excludere, vt Regis nomine regnum capeſſeret. Et eam in rem Renatum Lotharingiæ Ducem ab Italia exciuerat; ab cæſo Burgundo claræ famæ magníque nominis, quem Aurelianenſi opponeret; Venetis militantem in Mediolanenſes & Florentinos; præſentique annuam penſionem conſtituerat, dato Comitatu Barenſi; imò parum abfuit quin Phocenſem Prouinciam daret, vti proximo Renati Andegauenſis heredi; adeò ambitioni ſua inſania ſcopus eſt, & publica flocci ſunt, priuatim ſurgenti. Contra Aurelianenſis ab regimine longè amotus, dolorem occulens, & ſequutus Regem Pariſios, arcana inſtituebat conſilia, tentabátque artem arte ludere, conciliandis Principibus, cæteriſque quorum in regno ſpectabilis auctoritas foret. Adoleſcentem regebat Franciſcus Comes Dunenſis Ioannis filius, patri haud impar ſoboles, prudentiâ animi & fortitudine in paucis inſignis, eratque totius telæ textor, animique ſuprema mens. Iamque eo promota erant conſilia, vt Regem annuentem ſorori eriperet, ſimulque poteſtatem Aurelianenſis ſtatueret; ſed detecto conſilio, Georgius Amboſius Epiſcopus Montalbanus, & Philippus Comminius eius participes, in carcerem miſſi; & hic quidem duriter, in cauea per octo menſes concluſus. Aurelianenſi parabatur cuſtodia, cùm fuga elapſus Alenſonem venit, & pleriſque Principum ad partes allectis, bellum mouet. Sed cùm improuidè Bogenciaci hæreret, repentè ab exercitu regio circumcluſus, ad deditionem adigitur, ea conditione vt ad Regem ſe conferret, Comes Dunenſis Aſtam in Inſubribus ſecederet. Ad eam implendam An-

Conte de Dunois.

na

na inſtat, vrgétque Aurelianenſem ad Regem veniat; ille intutum ratus ad inimicum accedere, citatis equis ad Britanniæ Ducem aduolat, Dunenſem reuocat, & fœderatos magno ſtudio ad renouandum bellum arceſſit. Res poſtulat, vti ediſſeram quis Britanniæ ſtatus eo tempore eſſet.

XXVII. *Bellum in Britannia.* Landais.

Franciſcus II. Britanniæ Dux iam annis grauis, & gerendis rebus ineptus admodùm, cuidam Petro Landaſio addixerat ſe. Is in Campania è ſutore ortus, paternámque artem in familia Ducis exercens, & eidem miniſter flagitioſæ libidinis, adeò beneuolentiam ipſius deuinxerat, vt per dignitatum gradus Quæſtor ſummus factus, Principis ſui herus eſſet & dominus. Et verò ingenio ſubdolo præditus, Ludouici Regis artes eluſerat & ſagacitate conſiliorum explicuerat retia, dolóſque repulerat; verùm vt ea hominum natio, quos repente fortuna è cœno in cœlum vehit, ſuperbiâ & arrogantiâ ſupra fortunam ipſam extollitur; Landaſius Proceres ſpernendo, vexando, atque occidendo, ſic irritauerat, vt in eum conſpirarent, Duce Ioanne Rieuſio Mareſcallo Britanniæ. (De Rieux.) Sæpius petitus tum priuatas, tum publicum bellum peruicerat; donec populo Rieuſij partes promouente, deſtituto à militibus Duce, Nannetis in conclaue eius irrumpitur, rapitur Landaſius, & inſtructa lite, damnatur capitis, necatúrque ſuſpendio. Ille quoniam Annæ partes ſtudioſè fouebat, locum vacuum mortuus Aurelianenſi reliquit, graui bello in Britanniam verſo, quo tandem antiquiſſima illa Satrapia peſſundata eſt atque extincta. Illicò Aurelianenſis à Britanno exceptus, inſtaurat cum Principibus fœdus, cum Maximiliano Romanorum Rege, Britanniæ Duce, Comite Inculiſmenſi ſuo patruele, Leſcuno Conuenarum Comite, Orangio Principe, & Rieuſio Mareſcallo; & Dunenſis Comes, Partenæum in Pictonibus inſtruebat milite atque munimentis. Ad hæc Anna impigra fœmina, primùm arma, mox artem admouet. Regem rapto exercitu ad Santones ducit, oppreſſura Leſcunum, cuius in Aquitania multa authoritas. Atque vt conſtituerat Santonum vrbem & Blaviam primo impetu capit, venienſque Burdegalam, præfecturam ademptam Leſcuno, coniugi à Rege impetrat; mox in Britones regreſſa, Partenæum domat, Dunenſi expulſo, & recepto in partes ſuas Inculiſmenſi. Tum poſtquam armis auctoritatem & famam conſtituit, artes aggreditur. Oborta erat Francos inter Proceres & Britannos æmulatio, timórque mutuus. Franci apud Ducem pollebant gratiâ; inde Britonibus grauis ſuſpicio, ne illorum ope Dux Landaſij mortem vlciſceretur, & ipſi Ariſtocratiæ genus ad tuendum ſe ſtabiliuerant. Eum metum Anna ſuſpicionibus adauget plurimis, tantúmque contendit, vt Britones Duce Rieuſio, nouum fœdus cum Rege contrahant, ad pellendos è Britannia Francos; ſtipulati Regem quadringentis duntaxat equitibus, & quatuor peditum millibus bellaturum in Britannia, nihil in Ducem aut Britones tentaturum, nullúmque oppidum occupaturum abſque Reuſij aſſenſu. Hæc

CAROLVS VIII.

promiſſa largè, haudquaquam impleta, nam ambitio patefactas fores ſibi non præcludit.) Rex in Britanniam quatuor diuerſis locis immittit copias, tum ipſe valido exercitu in prouinciam penetrat; belli ſpecie vt Aurelianenſem in obſequium ageret. Dux Britanniæ pecuniâ, viribus, & militibus deſtitutus, Dunenſi auctore, ad ſacram anchoram naufragus confugit; ea filia maior natu Anna. Duas ſuſceperat Annam & Iſabellam; Anna maior appetita iam plurium votis, quanquam annum duodecimum vix egreſſa, vt faciebat ſpem procis opulentæ dotis, ita patri validi præſentiſque ſubſidij. Ioannem Albretium in Aquitania potentem Regi vt Britannus eripiat, oſtentat filiam, nuptiáſque promittit; quam eandem & Maximiliano Romanorum Regi, & Aurelianenſi; clam ante in ſinu ſpoponderat. Et quidem hamum vorauit Albretius, deficítque à Rege, ſed lento auxilio inualidóque. Rex interea Plœrmelum obſidet, captis pluribus oppidis. Dux ne prorſus ignauè ſocorditérque periret, ſexdecim hominum millia è promiſcua plebe colligit, vrbémque ſeruaturus approperat; ſed à ſuis in feſtinatione ipſa derelictus, vrbem tradit hoſti inuadenti, à quo direpta eſt atque euerſa. Dein vno curſu victoriæ, Veneriam ſponte Rex admiſſus; Mouſſaij turmæ ad Briandi caſtrum à Regiis deletæ; vrbſque Nanneres cingitur obſidione. Ruebat in perniciem Britannia præceps, niſi Rieuſium vanitas fœminæ perſtrinxiſſet. Anna quam modò Borboniam nuncupabo, mortuo Ioanne Duce Borbonio, atque herede Belliocenſi; tumida ſucceſſu armorum Nannetes obſeſſos Rieuſio nuntiat, iámque foſſam obtineri à milite. Ille modeſtè conqueſtus, id contra fidem & promiſſa tentari, Regémque maturiùs ad fallendam fidem inſtitui, nouum conſilium capit; ſociiſque in ſententiam ſuam abductis, ad Ducem conuertitur, curâ patriæ pereuntis ſuſceptâ; ea tamen fuit in præclaro viro promiſſorum cura, vt ad Ducem non iuerit, niſi poſtquam iterum de implendo fœdere appellatâ Borboniâ, pro reſponſo accepit; Regi nullum eſſe dignitatis conſortem, rémque fruſtra inceptam ni perficeretur; tunc ſecurâ fide, Ducem conuenit, & ad inſtaurandam patriam ſe accingit.

Plœrmel. *La Mouſſaye.*

XXVIII. *Rieuſius res Britannicas ſubleuat.*

Atque extemplò conſtitit, vir vnus quanti ponderis ſit: nam ſtatim Rieuſius Ancenice recepta, Briandi Caſtrum quà vi quà induſtriâ obtinet, & obſeſſam Veneriam breui expugnat. Nec Dunenſi ſuis partibus deerat, cùm nequiret in Angliam ob procellas tranſmittere, ad ſeruandos Nannetes ſollicitudinem applicat. In inferiori Britannia, plebs ex agris vrbibuſque conuenerat ad ſexaginta millia, vt Ducem periculo eximeret: quem Nannetis Franci obſidebant. Dunenſis inconditæ multitudini ſe ductorem præbet & caſtrenſis diſciplina vtcunque imbutam, verſus vrbem agit, in eámque immittit, exercitu regio iam defeſſo, & frequentibus eruptionibus ciuium imminuto. Nec multo poſt ſoluta obſidio, partáque Duci atque vrbi libertas. Ea proſperè eueniebant Britonibus, dum infauſta aliunde vrgerent. Quippe Rex Ancenicem & Briandi Caſtrum expugnauerat, muróſque deiecerat, & Filicetas validam vrbem in

Fougeres.

in Britanniæ finibus obuallabat toto exercitu. Angliæ Rex ad obtinendam Britonibus pacem intercesſerat, & ab Aurelianenſi reiectus, qui Annæ nuptias iam ſpe præſumebat, paucas cohortes in ſubſidium miſerat; iam Albretius diu expectatus aduenerat, ſed paucis admodum comitantibus, modico ſubſidio fuit, graui incommodo. Nam de nuptiis Annæ inſtaurata ſpes (nec de leui causâ, cùm omnium Procerum ſcripta eam in rem haberet ſuffragia) diſcordiam etiam inſtaurauit, quippe nuptam Maximiliano ambiebat Orangius, ſibi Aurelianenſis; & diuiſi Britones, non Procorum vni adhærebant, imò & plures maritum Annæ Regem optabant. Porrò eam diſcordiam Filicerarum diſcrimen ſopiuit; deliberatum eo in articulo quid agendum foret. Erant in eorum copiis Germani mille quingenti, miſſi à Maximiliano; Angli ſeptingenti Monfortio & Scala ducibus; Vaſcones mille, & Catalauni ducenti, ſequuti Albretium; Franci admodum pauci; Britones ad octo millia, Ductore Rieuſio Mareſcallo, & prouinciæ Nobiles, Rieuſius dehortabatur à prælio, & quidem prudenter; *nullas ſibi præter eum exercitum copias eſſe; ſi vinceretur, reparandum nulla ſpe; victori in alieno ſolo numquam faciendam pugnæ poteſtatem; cogendum in anguſtias locorum & temporum, detrahenda cibaria & penuriam inferendam, qua demum pugnante ſine periculo profligetur.* Hæc Rieuſius nuſquam auditus & decreta ad ſeruandam vrbem dimicatio. Profecti Redonibus ea mente audiunt captas Filiceras, tenacéſque propoſito progrediuntur, vt Albini Fanum oppugnent, modicam vrbem, caſtro tectam non contemnendo. Franci nono vltra Fanum milliario hoſti occurrunt; præliúmque ſine mora conſeritur. Britones ita diſtribuerant copias, vt ad dextram protecti curribus, nemore ad læuam, triplici agmine inueherentur; primum ducebat Rieuſius, medium Albretius, poſtremum Caſtrobriandus, pluribúſque Britonibus rubricatas cruces affinxerat, quæ Anglorum inſignia erant, vt terrori forent; quoniam Angli ſagittarij erant præſtantiſſimi claríque nominis. Franci pariter in tergeminum agmen diſpertiti, Hoſpitalio Choiſio veterano duci primum tradiderant, alterum Ludouico Trimollio generoſiſſimo adoleſcenti, Grauillio tertium. Verùm peccabant à primordio, niſi peccatum temeritas Britonum emendaſſet, nam ignari hoſtem tam prope figere, per cohortes ſingulas feſtinabant, poterantque Britones ſi irruiſſent, incompoſitos fundere. Sed quaſi de induſtria datum Francis ſpatium ad inſtruendos ordines; tum Britones nouo errore prorumpunt ad pugnam, tutis locis & munimentis relictis. Iam eos inter & Francos ſocios orta erat contentio, vocatis Francis in ſuſpicionem proditionis; erántque adacti etiam Proceres equis exſcendere, miſtíque cum prima Britonum acie pugnare pedites. Iis animis ad conflictum itur; & Germani vt ſe à Francorum machinis tegerent, longo circuitu dum ad latus flectunt, viam Franco præbent irruendi in agmen; quod præſtitum quidem valido impetu; tum auolare equites, pedites conturbari, frangi, atque in nemus diffugere, victoriáque ad Francum vergere. Rieuſius primo quidem agmine pugnauit fortiter, ſed obruente numero victus eſt; deſperatâ ta-

Pugna ad fanum Albini.
Saint Aubin.

Caro-lus VIII.

men victoriâ ſe in ſpem futuram fugâ eripuit; Capti dum inter pedites depugnant Aurelianenſis atque Orangius; cæſa Britonum ſex millia; nemini parcitum, qui rubram crucem ferret; cecidere ex Francis mille ducenti, nullus illuſtris præter Galiotum Italum gente; Aurelianenſis in turrim Bituricenſem captiuus ductus eſt, in Cæſaris Pontem Orangius. Sic Britannia quæ tot Regum Franciæ impetus fregerat, nupérque Ludouici ſagacitatem fraudeſque vicerat, modò puero fœminæque ſubiicitur; adeò in humanis nihil infirmum eſt, nihil tutum.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XIV.

SYNOPSIS.

Pax cum Britanno. Rex Annam Britannam coniugem ducit. Bellum cum Maximiliano & Anglo. Pax cum vtroque. Ruſcinonenſes Ferdinando dati. Origo belli Neapolitani. Deliberatio de bello Neapolitano. Rex inuadit in Italiam. Rex Florentinos domat. Medicæus Florentia pulſus. Piſanis libertas data. Rex Romam venit. Rex poſt leuem pugnam coronatur Neapoli. Rex Neapoli imprudenter ſe gerit. Lues Venerea. Fœdus in Regem Principum Italorum. Rex in Franciam redit. Sauanarola Regem conuenit. Heluetiorum geminum facinus. Pugna ad forum Nouum. Rex ſubſiſtit in Pedemontio. Ferdinandus Neapolitanum Regnum recipit. Regis conatus pro regno recuperando. Regis mutati mores, & mors. Ludouicus XII. Annam ducit repudiatâ Ioannâ. Apparatus ad bellum Mediolanenſe. Mediolanum primò ſubactum. Sfortia Ducatum recuperat. Sfortia à Rege capitur. Georgius Amboſius Cardinalis. Rex de Neapoli cogitat.

gitat. Neapolitanum Regnum diuidit cum Ferdinando. Monpenſery in patrem pietas. Bellum pro regno Neapolitano. Singularia certamina, Paliſſæ, & Baiardi. Conſalui patientia. Rex ad Franciam redit. Philippus Archidux Caſtellæ Rex. Hiſpani inualeſcunt in Calabria. Paliſſæ fortitudo. Albinius captus. Pugna ad Ciriniolam. Rex quatuor exercitus ſcribit. Salſulæ fruſtra obſeſſæ. Alexandri Pontificis mors. Exercitus in Italia. Franci ex regno pulſi. Baiardi virtus. Sandrieurius ſe Regi ſiſtit.

I.

CAROLVS VIII.

Pax cũ Britanno.

VICTORI Dinantium & Maclouij fanum patuerunt, Rhedonéſque ſupererant primaria ciuitas, quæ vna ruentem Britanniam ſuſtentaret. Ad eam Trimollius extemplò admouet obſidionem & ad deditionem compellat. Ciues egregiâ in principem fide & animis ſupra calamitatem ſurgentibus, reſpondent, *ſi pereundum ſit, vltrò ſe pro patriâ ac principe perituros; eſſe tamen adhuc ſpem ſalutis & viginti armatorum millibus robur eſſe, quo Nannetenſes æmulati, repellant vim; ad extremum Franci Ioannis, Regis meminerint, colligantque periculum quod ab armata deſperatione immineat.* Ad ea ſuperſedet Trimollius, dum apud Regem deliberatur. Erantque plurimi, qui cenſerent, inſtandum victoriæ; *iuris ad occupandam Britanniam eſſe abundè, facultatem à quingentis annis quæſitam, iam conceſſam diuinitùs: quid Rex cunctaretur & ignaua clementia proſperitatem optatiſſimam perderet?* Et principi adoleſcenti in curſu victoriæ acceptiſſimæ erant eius generis voces. Contra

Rochefort. vir grauis Guido Rupefortius, Cancellarius Franciæ æquo & iuſto cupiditatem retundit. *Prærogatiuam armorum vimque potentiæ, longè differre à legitimo iure rei comparandæ; ſit illa ſatis barbaro Principi, cui pro Deo ſua laurus & victoria ſit, imo ſua cupiditas; at Chriſtiano Regi ſcopum diuerſum eſſe propoſitum; terminos eſſe ambitioni victoriiſque præfixos, quos æquitas iuſtitiaque poſuerit, nec eos prætergredi abſque ignominia atque opprobrio poſſit. De iure, quo Rex Britanniam occupet, diſceptandum: ſtabiliendum prius, quo iure, quáue iniuria, princeps annis prægrauis, puellæ impuberes atque innoxiæ, ſpoliari poſſint, eæ paterna hæreditate, ille patrimonio, iam per multa ſecula continuâ ſerie deuoluto; tunc æquo inſpecto, inſiſtendum armis, aut reſiliendum. Prædonum eſſe & piratarum, eripere perdere, atque mactare, tum ſpeciem iuris obtendere latrociniis; & quod nefariè geſtum eſt, per iniuſtitiam nouam aſſerere.* Ad ea rationum momenta acceſſit ſupplex Ducis legatio, qui veniam precatus, ſupremúmque Dominum Regem compellans, veniam exorat; ea conditione, filias ſine aſſenſu Regis ne collocet. Vix ea pacta cõuenerant, cùm Ducis obitu, ſenio, mœrore, curis, atq; ex equo lapſu decedentis, ſubitò perturbata ſunt; moriens Rieuſio filias commiſerat. At contentio illicò atq; diſcordia germinant;

nant; Aurelianẽſis atq; Albretius inſtauratâ riualitate pro Annæ nuptiis Britanniam ſcindunt; ſuus cuique fautor & promotor; Aurelianenſi Leſcunus & Montalbanus, Cancellarius Britanniæ; Albretio Rieuſius & Lauallia, quæ multùm gratiâ apud Virginem valebat: verùm ipſa virgo propendebat in Aurelianenſem, Albretio quadrageſimum annum implente, atque adeo adoleſcentiæ flore iam marcido. Eamobrem impulſu Cancellarij conteſtata erat, coram Apoſtolico ſcriba, ſe adactam à patre ad ſponſionem Albretio dandam, nec ſe vnquam aſſenſuram coniugio; & Rieuſium, à quo Guerrandæ obſidebatur cum Cancellario, auctoritate potius quam vi depulerat; Cancellarium quamquam ab Rieuſio ipſo abrogatum haudquaquam dimittens. Et verò Rieuſius egregio in patriam amore, non tam Albretio ſtudebat, quam ab Aurelianenſi alienus erat; ne ſi virgo Franco principi nuberet, aliquando Britannia in coronæ oceanum immergeretur, membrumque fieret, quod à multis ſeculis corpus integrum fuerat. Inter eas contentiones annus elabitur; & moritur Iſabella minor Annæ ſoror. Ea morte vt Annæ dos increſcebat, ſic procorum amor; donec Rieuſius reconciliatus cum virgine, tenaxque propoſiti cum Maximiliano perſuadet coniugium, quod per Valfannum Auſtriacum Maximiliani vicarium celebratum eſt. Enimverò proci omnes alienati his nuptiis coniurant in Britanniam, Rex pace abrupta gemino exercitu irrumpit; Albretius Nannetenſe caſtrum intercipit, Ducum gazam expilat, vrbem capit, Regique captam tradit. Ad eos pellendos, cùm Maximilianus lenta ſubſidia infirmáque ſubmitteret, Rieuſius naui naufragæ rector, vt honeſtè periret, demùm ad Regem conuertitur, quodque ille concupiſcebat ardenter, matrimonium Annæ paciſcitur. Bellum per eam ſpem repreſſum, imo data Aurelianenſi atque Orangio libertas. Etenim Anna aliena ab Rege, cui vaſtatam perditámque patriam tribuebat, reſpuebat omnino nuptias; ad quam peruincendam, Rex vtrumque liberum fecit, quamquam Borboniis coniugibus inuitiſſimis; & ſincera mente tam Aurelianenſis quàm Orangius, eam in rem contendit. Tandem Annæ pertinacia victa eſt, aſſenſuſque nuptiis præbitus; tum auctoritate Pontificis ſoluta gemina matrimonia, Maximiliani cum Anna, & Caroli cum Margarita, ſolo hactenus verbo contracta; nouumque Caroli cum Anna perfectum; conſtituta dos Britannia, duabus conditionibus obſeruandis; primùm, vt ſi Anna abſque liberis obeat, ob honorem quem regiis nuptiis aſſequebatur, Regi eiuſque futuris ſucceſſoribus, Ducatum donet: ſecundùm, ſi ea ſuperſtes ſit pollicetur ſe nupturam proximo heredi, qui Rex Franciæ ſit; Ita cauebatur, ne vnquam in poſterum tam pretioſum ſegmentum auelleretur à Francia, & inſitus ramus in truncum penitus coaleſceret; eamdemque ob rem, iura omnia quæ pluribus in Britanniam erant, Rex pecunia emit, ne quis locus controuerſiæ foret.

CAROLVS VIII.

Dame de Laual.

Rex Annam ducit.

Anno 1491.

II.

Bellum cum Maximiliano & Anglo.

Sic bellum in Britannia extinctum, excitatur mox in Picardia; Maximilianum gemina iniuria pungebat acriùs, quàm vt honeſtè conquieſceret domi. Sponſa ablata, atque propemodum è thalamo rapta & auulſa à latere; ſpreta per contumeliam filia, & ſeruata dote nuptiæ repudiatæ, animum

CAROLVS VIII.

vel obductum callo penitus pungerent. Iam antè variè bellum in Sequanis atque Arteſiis geſtum erat;atque occupauerat Maximilianus Teruanã & Andomari fanum;verùm Cordij arte ad Betunã per inſidias interceptus,deleto exercitu,eaſdem vrbes amiſerat, iterumq; in Sequanis magna ſtrage victus. Nunc vindictâ flagrans;vrgente cõtumeliæ ſenſu,cum Henrico Angliæ Rege contrahit fœdus,vt iunctis armis Picardiam inuadant.Regebat Angliam Henricus Rex eo nomine VII. feliciter ex ſumma miſeria ad faſtigium regni promotus; quippe antea, Richemondiæ Comes vnus ex Lancaſtria familia ſuperſtes, diúque in Britannia latitans, metu perpetuo conflictatus, tandem poſtquam Ricardus Eduardi frater, cæſis nepotibus, inuaſit per tyrannidem regnum, in ſpem eius regni ab Anglis vocatus, mare tranſmiſerat; & quanquam infelici ſæpiùs exitu, mox Rege Carolo pecuniam ſuppeditante, & militem, tertiùm in inſulam tranſiens, pugnâ conſertâ Ricardum occiderat, & exceptus ſolio ducta in coniugem Eduardi filia,& familiis Lancaſtria & Eboracenſi eo vinculo adſtrictis, regnum ſecurus, & magnâ virtutis laude adminiſtrabat. Ille quanquam inuitus ad bellum impellitur; nam & perſtabat memoria beneficij, & nouo Regi externum bellum importunius erat,ttamen Anglorum inflãmatis votis, quibus erepta Britannia & dolori erat, & nulla expeditio præter Francicam honeſta aut vtilis, magno exercitu Caletum venit, & Bononiam ſtatim copiis cingit. Maximilianus penuria nuſquam non laborans, cùm deficeret miles, graſſatus occultis conſiliis, Atrebatum atque Andomari fanum per inſidias occupat, & inuadebat Ambianum, iam admiſſo in vrbem milite; quando plebeia mulier, cui nomen Catharina Licia, hoſte animaduerſo, per vicos diſcurrens, ad arma inclamat, & ciui animos facit, donec armati ad Rubenpræum conueniunt, hoſtemque tam ſtrenuè pellunt, quam negligenter ſocorditerque admiſerant; mulierculæ vnius fortitudine ſtrenui. At ea neutiquam Anglum promouebant, qui ad Bononiæ muros affixus etiamnum, & per plures eruptiones infractus atque exhauſtus, Maximiliani exercitum repoſcebat, inde moleſtia, & in fœderatum querelæ. Quibus Rex perſpectis inſtauratâ patris arte, Cordium ad Henricum mittit; qui tam conſilio quam militia præſtans, impetrato colloquio, pacem conficit, duos inter Reges perpetuam; modicâ pecunia ab Franco ſolutâ, in belli ſumptus, atque in penſionem Eduardo iam ante debitam. Interea Maximilianus Federico patre demortuo Imperator dictus, Philippo filio Flandriam permittit; iam proximè in Franciam, toto Germaniæ niſu incubiturus. Sed tardi erant delectus, nulla pecunia, rarus miles, nec Imperium omni ex parte pacatum. Quare haud ægrè Cordij labore atque prudentia, & intercedentibus Heluetiis,Palarino, & Sfortia, pax contracta & icta eſt; eâ lege vt Carolus Margaritam redderet Maximiliano, cum dote præbita; nimirum Sequanos, atque vrbes Arteſiæ quas in poteſtate habebat, Heſdinum, Betuniam, & Ariam; anno pòſt quarto, cùm Philippus Archidux legis beneficio maior fieret. Atque eo fœdere ſtabilita pax certa; & ex æquo reſtituta dos virgini, ſed ingenti Franciæ detrimento, quæ peropportunas Prouincias dimittebat; inani ſtudio Ludouici, tótque ærumnis

Pax cum Anglo. Anno 1492.

Et cum Maximiliano.

nis fruſtra inſumptis. Et hæc reſtituta neceſſitate iuſtitiæ, mox Ruſcinonenſes non tam æquitate, quàm leuitate & inconſiderantiâ, obſtupeſcente Europâ redditi ſunt Ferdinando. Eos à Ioanne Aragoniæ Rege; vt ſcripſi, vel in perpetuum vel in pignus Ludouicus coëmerat; modò Ferdinandus, atque Iſabella, Caſtellæ & Aragoniæ Reges, poſt Granatam captam, gentémque Mauricam ex Hiſpanicis terris demùm expunctam; appellauerant Regem de reſtituendis Ruſcinonenſibus, quos duntaxat in pignus affirmabant traditos. Erat Regi, vnde poſtulatum & iuſtè quidem excluderet; nam nec pecunia repræſentabatur, & poſt contractum initum Ioannes Rex vi Perpinianum ceperat, vnde bello moto conditione exciderat; & contractâ pace de redemptione nihil erat pactus. Verùm aures præbens Ferdinando Carolus, poſtquam Legati ex vtraque parte conueniunt, Ludouicus Amboſius Albigenſis Epiſcopus & Ioannes Coloma Aragonio à commentariis, in eas leges conſenſum eſt; vt Francus Ruſcinonenſes & Ceretanos Hiſpano daret, detractis præſidiis; pax inter vtrumque Regem aduerſus omnes Principes eſſet; excepto Pontifice, & Ferdinandi filia ne cui Principi nuberet, niſi de Caroli voluntate. Ita conuentum, & aliquanto poſt præſtitum, admirantibus ipſis Hiſpanis, vnde tanta Francis vel liberalitas, vel ſtultitia, ſponte abiicientibus, quod ſumptibus nouis immenſiſque ærumnis vltra Alpes indagatum ibant. Porrò conſilij tam imprudentis ratio, partim religioni, partim cupiditati aſſignatur; dicũtur Franciſcani duo, Olivetius Mallatius & Ioannes Mauleonenſis, qui Regi & Borboniæ erant à confeſſionibus, corrupti auro Hiſpanico, conſcientiam Regis & ſororis perſtrinxiſſe ſcrupulo; adiunctam auctoritatem Franciſci Paulani, & Amboſium Albigenſem Regis præceptorem, eodem auro deuinctum auxiſſe conſcientiæ ſtimulum; atque adoleſcentem Principem impuliſſe ad rei ſuæ veluti alienæ abdicationem. Ego vt crediderim poſitum à religione exordium, ſic præſtitum finem à cupiditate. Nempè cum Carolus iam Neapolitanum bellum concepiſſet, ne à Ferdinando iam totius Hiſpaniæ compote obex exſurgeret, flagitanti Ruſcinonenſes conceſſit; nec interceſſit Conſilium, in vnum Italiæ bellum conuerſis eorum qui regebant animis; ſic Æſopicus canis ore carnem mittit vt umbram caperet, eluſa fame præ cupiditate. Verùm ea propiùs ad Italicum bellum me admouent, cuius cauſæ paucis delibandæ.

Carolus VIII.

Ruſcinonenſes dati Ferdinando.

Anno 1493.

III. *Origo belli Neapolitani.*

Italia externis bellis libera, iam aliquot annos propriis duntaxat miſeriis laborabat. Nam in plures diſtracta dominos, eoſdem moleſtiſſimos patiebatur; qui conuenientes inter ſe, ne mutuo ſibi incommodo forent; iis quos regebãt, grauiſſimi erant, pacémque publicam in priuata mala deriuabant. Præter pleraſque vrbes, quas ſuus quiſque premebat Dominus, inſignes potentiâ erant Romanus Pontifex, Rex Neapolitanus, Dux Mediolanẽſis, Veneti & Florentini. A Petro Medicæo, qui Florentinos regebat, prima Italiæ clades, & belli origo. Quippe cum Ferdinando Neapolitano arctius vinctus, Ludouico Sfortiæ ſuſpicionem & timorem mouit. Et Ludouicus ducatum Mediolanenſem iam ſpe vorauerat. Obex vnus erat Ioannes Galeacius, filius fratris, iure Mediolanenſium Dominus; & quanquam is vi-

deretur infirmior, propter corporis ægritudines, & animi imbecillitatem, quàm vt Patrui vim frangeret, fraudéſque eluderet, erat tamen quam timeret Ludouicus, Iſabella Principis coniux, filia Alphonſi, Calabriæ ducis, cui etiam auus Ferdinandus Rex Neapolitanus, & erat animi ſupra ſexum & conditionem ingentis; quæ patrem & auum querelis implebat, acerbiſſimo iniuriæ ſenſu, eóſque in Ludouicum patruum incendebat. Præterea Galeacius adoleſcens Regi Franciæ Carolo affinitate erat coniunctior; nam erant fratres patrueles, nati ex duabus ſororibus Sabaudiæ Ducis. Ideò Ludouicus primùm veritus, ſi in ſe conſpirarent Ferdinandus & Medicæus, ne vtrique impar foret, conabatur diuellere, atque alterutrum, quà metu, quà promiſſis ad ſe allicere. Eo conſilio Ferdinandum apud Alexandrum Pontificem vocauerat in ſuſpicionem, quod Virgilius Vrſinus Neapolitanus, quaſdam arces Latio adiunctas à Franciſco Cibo coëmerat; móxque lentâ flammâ, & ad belli incendium impotente, conuerſus ad Francos, Regem ad expeditionem Italiæ incitabat. Ad Ludouicum XI. per Renati Andegauenſis hæreditatem deuolutum erat ius in Siciliæ regnum, ita enim Neapolitanum dicebatur. Nam Renatus Ludouici III. fratris hæres erat, íſque Ludouicus à Ioanna ſecunda Regina Siciliæ adoptatus, & Alphonſum Aragonium expulerat, & in ſuam familiam ius regni traduxerat. Porrò id iuris Ludouicus Rex flocci habuerat, intentus proximis, Flandriæ ſcilicet atque Britanniæ, Italicas palmas in perniciem adſcribens; ideo Genuam & Sauonam Franciſco Sforciæ vltro largitus, ratus limites Franciæ ſatis amplos, ſi naturæ finibus conſcriberentur; Oceano, Rheno, Alpibus & Pyrenæis. Attamen Proceres Neapolitanos Franciâ exceperat: Ij, Antonellus Princeps Salernitanus, & Princeps Biſinianus, vterque è ſtirpe Sanſeuerina; qui Ferdinandi cultris erepti, primò ſaluti portum quæſiuerant, dein Ludouico demortuo, vindictam & fortunæ regreſſum, Regi adoleſcenti Neapolitanum bellum ingerentes. Ad eos tandem Mediolanenſis accedit, qui poſtquam occultis procuratoribus diu rem vrgebat, explorato tandem maturitatis articulo, palàm oratorem Carolum Balbianum, Comitem Beljoyoſium ad Regem legauit. Ita ipſa Italia ſuam ſibi comparauit perniciem, mouitque, ſi fas ſit dicere, camarinam, quâ per plures annos demerſa eſt; euocatis Francis, Germanis, atque Hiſpanis, quibus ſcenam belli & furoris alimentum præbuit, ſuis ipſa luem viſceribus paſcens.

Sanſeuerin.

IV. *Deliberatio, & apparatus ad bellum.*

Caroli animus atque conſilium à duobus potiſſimum regebatur, Ioanne Verſio & Guillelmo Briſonneto; ſorore Borbonia fruſtra obnitente, ne ſuæ potentiæ naſcerentur participes. Verſius in Occitania natus in cubiculi famulitio Principi notus, vt plerumque fit, è priuatis officiis traductus ad publica, dum Reges domeſticam indolem in publicum gerunt, primò Seneſcallus Bellocadij erat nuncupatus, mox in Computorum Curia Præſes. Briſonnetus primis annis arte mercator, dein Quæſtor Franciæ, poſtmodùm mirâ officiorum miſturâ, Maclouienſis Epiſcopus, & tandem ærarij ſummus Præfectus, induſtriam in cumulanda pecunia præferens, conciliauerat Regem: atque ij duo cæterarum rerum præter artes ſuas imperiti

De Vers.

De Beaucaire.

imperiti, in Neapolitanum bellum illum incendebant: promoturi priuata commoda, dum publicas res tantis in motibus gubernarent quanquam Briſonnetus, ab ea expeditione, mutatæ mox ſententiæ, Regem abduceret, vno Verſio impulſore & duce. Itaque iam animis comparatis, in Nobilium cœtu ampliſſimo, eam ob rem excito, deliberatum eſt. Beljoyoſius expeditionem facilem, vtilem, & ſummæ gloriæ demonſtrabat. *Ferdinandum atque Alphonſum in ſummo omnibus odio eſſe; barbara immanitate graſſatos in Nobiles, inexhauſta cupiditate diripuiſſe plebem & ruſticos; inextincta libidine violaſſe virgines ſacras profanáſque; vnum eſſe ſingulorum votum, vt deteſtabiles Principes expellantur; fónſque turpiſſimus tantorum ſcelerum obruatur. Hactenus Ferdinandum, fraude dolo, atque perfidiâ defendiſſe regnum, & promouiſſe tyrannidem; inania hac in exercitum Francicum munimenta, atque armis inſtantibus aranearum telas diſpelli haud agrè. Alpes, Longobardos, totámque Italiam patefactam excitis, nullum in itinere hoſtem profligandum; integras copias admotum iri Neapoli, ſtatimque ſubditos odioſiſſimi Regis partes deſerturos.* Tum de vtilitate multa adiungebat. *Eam partem Italiæ, totius orbis vberrimam & feliciſſimam, vtrumque mare Superum, Inferúmque connectere: Pontifici, Venetis, ceteriſque Principibus legem ferre, luculentis reditibus feracem ad exigentium ſatietatem: qui Phocenſem Prouinciam & Neapolim teneat, eſſe Mediterranei dominum, ac duabus veluti faucibus freniſque obiectis, tum pelagus tum nauigantium vota moderari.* At de gloria quàm multa, quàm ſpecioſa dicebat; gnarus quantus aculeus adoleſcentibus animis, laus in ardua foret. *Eam deberi Carolo lauream, vt miſerrimas gentes calamitoſiſſimo iugo ſubleuaret; iam à Carolo primo Neapolim patrimonium Francis conſtitutam; ereptam poſteris Aragoniorum arte & fraudibus, reſtituendam Caroli alterius fortitudine; & opprimendam vſurpationem iniquam. Iam Ferdinandum intra munimenta terrore concuti; iam ad tanti Principis famam circumſpicere fugam, atque in remotiſſimas terras deferre crimina. Quid, ipſe quod Turca ſuam intra Bizantium contremiſceret, gentémque Francicam perhorreſceret tam propè admotam, vt breui admodum freto ſepoſita & diſcreta, vna die in Græciam arma & palmas inferret.* Ita Orator, eiuſmodi ſpe adulatoriâ inflammabat Regem; & audiebatur cupidis auribus, infixo penitùs ſtimulo. Attamen Franci plerique Proceres, nobiléſque, præſertim ætate & peritiâ rerum ſpectabiles, contra ſentiebant; & Grauilla Admiralius Franciæ, magníque ob res geſtas nominis, auſus eſt palam Regem dehortari. Grauille. *Italicas expeditiones Francis ſemper infauſtas & calamitoſas fuiſſe; Francos Reges ab iis abhorruiſſe ſummoperè; Ludouicum ſanctum aſpernatum eſſe Neapolin, Carolum ſapientem, Ludouicum ipſum Regis patrem ab Italico bello, vt à Franciæ ſcopulo diſceſſiſſe, nec nouo cælo, nouiſque moribus Francos obiicere voluiſſe, quorum corpora animique mutatione tantâ interirent. Præterea quid hoſtes inquirerentur tam procul, cùm imminerent tam propè? Impendere cum Maximiliano Germaniam, iniuriæ ſenſu nondum obducto; Hiſpaniam cum Ferdinando iam admiſſam citra Pyrenæos, atque in ipſa Occitaniæ viſcera; Anglos capitaliſſimos hoſtes vno freto dirimi, vniúſque noctis interuallo totam Angliam effundi poſſe in Franciam. Perdomentur veteres hoſtes, aut contineantur,*

CAROLVS VIII. *tur, ſuos ipſa limites proroget Francia; ſupereſſe ad Rhenum, eſſe ad Pyrenæos, quod vincat, adiungatque finibus, eò arma conuertat; ſe ſuo cælo contineat, nec prætergreſſu limites naturæ, per Alpium iuga, carceréſque æternos, pro inani laude, certam perniciem vltrò arceſſat.* Hæc Grauilla, ſed canebat ſurdis; fœdus ſtatim cum Sfortia pactum, vt Regi pecuniam mutuam daret, viam per Inſubres patefaceret, adiungeret copias; Rex ipſum Sfortiam & Mediolanenſem agrum protegeret, & regno comparato Principatum Tarentinum daret. Ea dum aguntur, Renatus Lotharingiæ Dux intercedebat; affirmabat ſibi iura in Neapolitanum regnum ceſſiſſe, vti proximo Renati heredi; ſe iam ante regni huius titulum vſurpaſſe, ſuo iuri à Rege offici; petebátque in quæſtionem vocari, cui iuris plurimùm in regnum eſſet. Verùm ea poſtulabat tempore inopportuno, à poſtulatis, imò ab gratia atque aula deiectus eſt, priuatus beneficiis regiis, iuſſúſque in Lotharingiam ſuam faceſſere. Ita prorſus decernitur expeditio; pluréſque Legati ad Italiæ Principes dimittuntur, ad proponendum Regis conſilium, & flagitanda opportuna ſubſidia. At Ferdinandus, vti procellam diſcuteret, & ipſe ad Carolum Oratores mittit, & deuincire Pontificem omni induſtriâ nititur. Miſſi Oratores, poſtquam Regem promiſſis variis atque incertis ludificant, iubentur regni egredi finibus; iam ſpe nulla pacis; & Ferdinandus poſtmodùm diem vltimum obit; vitæ anno ſeptuageſimo primo, iuſto metu tanti belli concepto, ac futuro malo præſentem mortem inferente. Nihilominus Alphonſus filius militari laude inter Italos clarus, regnum à Pontifice poſtulat, atque exercitum parat ad vim retundendam. Iam Alexander Pontifex feriò aduentum Regis pertimeſcebat; atque Alphonſo adiunctus regni poſſeſſionem conceſſit; Vrſinorum familia ipſi Regi addicitur, & Nicolaus Vrſinus Comes Petiliani, præclarus eo tempore belli Dux, à Pontifice ad Alphonſum tranſit. Ergo Pontifex vti Regem auertat, cùm fruſtra conſilia, adhortationes & minas conſumpſit, clàm Briſonetum aggreditur, & rubri pilei facta ſpe ita hominem mutat, vt Præfectus ærarij, à quo militiæ non nerui modò ſed ipſa mens pendet, interuertendo & auertendo pecuniam, expeditionem turbauerit; Rege otioſo Lugduni præſtolante, & tempeſtatem commodam abſumente inanibus votis. Hoſtes interea lucrifacientes beneficium temporis, res ſuas promouent; etenim Pontifex Columnas factionem Vrſinis oppoſitam, & Franco ſtudentem, Româ pellit, Iulianum Rouereum Sixti IV. nepotem, Cardinalem Oſtienſem dictum, veterem æmulum, priúſque de Pontificatu cum ipſo certantem, ex Italia exigit, arcéſque quas tenebat vi capit. Alphonſus præterea, Turcis in defenſionem accitis, duos exercitus ſcripſerat, naualem vnum, quem Friderico fratri commiſerat, terreſtrem alterum qui via per Romandiolam capta, in Longobardiam irrumperet; illi Dux deſignatus filius Ferdinandus, moderantibus Principem Ioanne Iacobo Triuulcio Mediolanenſi, & Sfortiæ inimico, & Comite Petiliano. Verùm iis rebus quas opponebant in obicem, Carolus tandem in Italiam venit; nam Rouereus Cardinalis in Franciam profugus, Regem ad profectionem vrgebat inflammatiſſimis precibus; & Sfortia gemino

impeditus

impeditus exercitu, prorſus vereri de ruina cœpit, Regémque inſtanter vocare in ſubſidium. Franco præterea regredi ſine ignominia non licebat; Dux Aurelianenſis cum centum & ſeptemdecim nauibus Genuam venerat; Helvetios ſcripſerat Beſſæus Diuionenſis Balliuius; (ea inter nobiles dignitas conſpicua eſt;) & equitatus cum machinis comparatus erat ad profectionem. Quare Briſoneto fruſtra cunctante, etiam ſine pecunia iter indicitur. Reginæ adminiſtratio regni commiſſa, Duce Borbonio dato in conſortem; Grauillæ, Picardia atque Normannia datæ, vti imperatorem, atque Anglos obſeruet; nam Cordius præclarus ille vir fato erat functus, Carolo Comiti Inculiſmenſi Aquitania, & Hiſpania proxima ad curam conceſſæ. Ita poſtquam belli conſilium quater abruptum eſt, tandem Deo promouente haud dubiè, & ad flagitiorum pœnam vocante vindicem, Rex cum exercitu ſuo proficiſcitur Gratianopoli, verſus Alpes, exeunte Auguſto. Beſſey. Anno 1494.

V. *Rex in Italiam arma induit.* Baudricour. Et Gyé.

Erant in exercitu equites grauis armaturæ ter mille, ſexcenti; peditum viginti millia; illi plerique nobiles, militiæ robur; inter quos erant Proceres, Comites Vindocinenſis, & Monpenſerius è ſtirpe Regia; Ludouicus Luxemburgius Lignyus Comes, Comites Guiſius & Niuernenſis; Vicecomes Narbonenſis; Baudricurius, & Gyæus, Franciæ Mareſcalli: pedites electi ex Heluetiis atque Vaſconibus; vtriſque aſſuetis ſpiſsâ phalange pugnare, & propugnaculi inſtar immota; machinæ ingentes centum quadraginta iumentis trahentibus vectæ, minores magno numero; ad eas deſignata octo equorum millia, atque operarum immenſa copia. Iſque erat exercitus, cui nihil deerat præter Ducem; validum & robuſtum corpus, mente deſtitutum; nam præterquam quod Rex admodùm iuuenis, rerúmque imperitus, vna altitudine animi, & cupidine laudis nitebatur; cæteri omnes, vel eadem ætate, vel vſu infrequenti, ad rem tantam minùs apti erant. Quod & euentu poſtmodùm patuit. Rex interea Seguſij exceptus à Sabaudiæ Duce, Alpibus ſine moleſtia ſuperatis, in Pedemōtium venit, & ab avia Duciſſa honorificè Taurini habitus, ab ea gemmas & muliebrem mundum mutuatur; dátque pignori, quæ inopia pecuniæ erat pro duodecim millibus aureorum; mox eodem beneficio Caſale affectus, Dominâ Monferratenſi gemmas largiente, ſe confert Aſtam; ſubſtititque integrum menſem variolarum morbo laborans. Eam inter moram proſpera nuntia morbum recreabant. Nam cum Sfortia cum vxore inuiſit, verbiſque ad adulationem compoſitis, habita oratione, promiſſam pactis pecuniam donat, tum nunciata ſunt quæ à Legatis proſperè geſta eſſent. Claſſem Alphonſi Fridericus frater in Liguſticum mare induxerat, expoſitiſque mille armatis, Genuæ imminebat, vrbem inuaſurus per clandeſtina conſilia. Aurelianenſis qui cum claſſe vrbem obtinebat, nauem ingentem tormentis inſtructam è portu mittit, tum ipſe cum ſelecto milite ex Helvetiis, atque Inſubribus, ex vrbe irrumpit; atque in Aragonios ſimul terra marique impetum facit. Ij cum ad maris oram incederent, fulminantibus ad latus tormentis naualibus, atque in fronte Aurelianenſi pugnante, diſijciuntur haud ægrè atque mactantur. Fridericus ea clade perculſus Suſe.

CAROLVS VIII.

D'Aubigny.

curſus, claſſem attonitam reuexit Neapolin. Nec terreſtrium copiarum felicior ſors. Ferdinandus Alphonſi filius Romandiolam cum exercitu tenebat, Pontificio milite & Florentino adiunctis. Rex in eum legiones aliquot miſerat, ductore Eberardo Stuarto, dicto Aubignio, natione Scoto; & Comite Gaiaſſio Neapolitano, quingentos equites è Mediolanenſibus ducente; qui velitationibus plurimis in hoſtem inuecti, ſuperiores erant, tum fortitudine ſua, tum vi machinarum, quæ peritè exploſæ magnam ſtragem, maioremque metum inferebant. Et breui ſolutus eſt hoſtis exercitus. Nam Aſcanius Cardinalis, Sfortiæ frater Columnis promouentibus, vrbem Oſtiam intercipit, clauſóque mari, atque oſtio Tiberis, Romam ipſúmque Pontificem admodùm terret, quamobrem tum ipſe Pontifex, tum Florentini, ſinguli ad ſe tuendum copias reuocant. Carolus inter hæc ſecunda, receptâ valetudine porrò pergens, Ticinum venit, Ticino Placentiam, mittitque in conſilium quam Neapolin versùs viam ſuſciperet. Duæ potiſſimum deducebant; altera per Romandiolam & Anconam, per Tuſciam altera, & ditionem Florentinorum. Ea capta quanquam difficilior, atque moleſtior; quippe per inimicam gentem, atque armatam. Nam Florentini moderante vrbem Petro Medicæo, cum Ferdinando & Alphonſo percuſſerant fœdus, atque à Rege dum Lugduni erat de præbenda via compellati, verbis in ſpeciem quidem amicis, ſed moleſtis ipſa re, petita negauerant, prætendentes Ludouici Regis conſenſu cum Neapolitano pactum eſſe fœdus. In præſentia multùm ancipites, quo ſe conuerterent, atque inter ſe valdè diſcrepantes, cùm plerique ciues Petrum Medicæum expulſum cuperent; repente Regis exercitu obruuntur.

VI.

Rex Florentinos domat.

Mompenſerius primam aciem ducens, in Lunigianam quæ Tuſciæ regio eſt, peruadens, Caſtrum Nouum capit, necato præſidio; & cohortes aliquot interceptas ferro cædit: tum Serezanum caſtrum in Florentinorum finibus munitiſſimum vallo cingit, machiniſque diuerberat. Hactenus in Italia diuerſo planè modo bella gerebantur, nam victoriæ primo ſtatim cruore parabantur; rari in pugna cæſi, nemo extra pugnam; fraude & dolo graſſabatur bellum, vt hoſtis hoſti, vel arces vel militem ipſum ſuffuraretur quodam modo, magnâ humani ſanguinis parſimoniâ; nec tormenta bellica ſæuiùs admouebantur, exploſa imperitè, atque ad fumum & ſtrepitum; pompæ machinæ potiùs quam Libitinæ. Nunc per ſtragem latè terrore immiſſo, & bombardis horribili ſonitu murorum propugnacula quatientibus, & totam Italiam timor inuaſerat, & proximè ipſam Florentiam. Igitur quanquam Serezanum Franci non cepiſſent, Florentini habito per tumultum conſilio, Legatos ad Regem mittunt duodecim, Petro Medicæo excluſo, qui pacem à Rege peterent, aliquot arces offerrent, modo Medicæus vrbe exularet; verùm ipſe vt poteſtatem priuatam detrimento patriæ, tutaretur, antegreſſus legatos, cum Rege paciſcitur, traditque arces validas, Serezanum, & Serezanellam, Liburnum, Petraſanctam, & Piſas; nam earum arcium præfecti ſui imperij erant. Sic amicè à Rege exceptus, plura impetrans quàm poſtularet,

Florentiam,

Florentiam redit, ad hoſpitium Regi apparandum, Comite Matthæo Falaſio. Eenimuero vbi à ciuibus, quid egiſſet ipſe reſcitum eſt, indignatio & dolor cunctos inuaſit; Senatus primum fores palatij venienti occludit, tum commota plebe vrbe pellit, mox decreto iubet eſſe extorrem exulémque perpetuum; dein ad Regem legat oratores, qui Medicæum accuſent, Regique ciuitatem opemque ciuium & fœdus offerant. Poſtmodùm plebs in expulſum ſæuiens, (nec eſt intra modum popularis furor,) ad Medicæas ædes ſe confert, longè opulentiſſimas totius Europæ, & præclariſſimam omnium artium officinam, crudeliter diripit atque euertit; Illa domus ampliſſima, miraculum architectonicæ, naturæ atque artis gazophylacium, in quam annis plurimis congeſtæ tabulæ pretioſiſſimæ, & ſimulacra ex marmore,metalliſque omnis generis præclariſſima; quæ ornamentis admirabiliter inſtructa totum penè orbem exhauſerat; ea paucis horis ſpoliata atque euerſa eſt; ac vnius hominis temeritate, tot tantáque ſtudia, ærumnæ, curæ, immenſique ſumptus, diſiecti ſunt, & dilapidati. Carolus interim, negatis Sfortiæ arcibus Serezano & Serezanella, quas is poſtulabat, vt Genuenſis dominij partem, Lucam venit, dein Piſas. Piſani olim reſpublica florentiſſima, quæ de imperio maris, cum Genuenſibus, Venetiſque contenderat, nunc Florentinis in ſeruitutem addicta, patiebatur iugum ægerrimè. Sfortia abnegatis arcibus ab Rege diſceſſerat, iam in victorem fraude conceptâ; at ipſius gener Galeatius Sanſeuerinus cum turmis equeſtribus apud Regem hæſerat, ne pateret ſtatim mens ſoceri, atque vt conſilia Regis exploraret. Ille ex mente ſoceri Piſanos impellit, vti ab Rege libertatem poſtulent, nam id futurum moleſtiſſimum Florentinis erat, quos vehementer Sfortia oderat; præterea Rege abſente ſpes erat Sfortiæ, opprimendi Piſas, quas vna ſpecies libertatis, nullæ opes, nulla arma munirent. Ciues in eam ſpem impulſi facilè, Regem, dum ſactam ædem adit, facto globo circumſtant ac proſtrati in genua, madidi fletibus, habitu, geſtu, & miſeria ſupplices, libertatem efflagitant. Rex ignarus quid peterent conceptâ ex ſupplicum humilitate, miſericordia, cùm interrogaret quidnam poſtularent, Rabotus Delphinas libellorum ſupplicum magiſter refert eos libertatem petere, addítque poſtulatum eſſe æquiſſimum: Nec re vltra perpensâ, eam Carolus donat; adeo inſcius quid rei ageret, & ſe alieni liberalem eſſe, vt poſtridie in ciuitate conſtituenda, Florentinos magiſtratus ſeruauerit, quibus in ciues imperium eſſet. Piſani illicò effuſi in gratias, vt monumentum ſeruitutis euerterent, Leonem marmoreum, quæ Florentinorum inſignia erant, columnæ impoſitum deturbant, atque in ſubiectum Arnum præcipitant, Regiſque equeſtrem ſtatuam eo loco reponunt, paulò poſt euertendam, eâdem leuitate atque inconſtantia, quæ ſedem fixerat. Tunc Rex vrbem diuiſit trifariam; arcem veterem ciuibus conceſſit, nouam retinuit, & Magiſtratus Florentinos reliquit; mox Florentiam versùs proficiſcitur, Atque is fuit Florentiæ terror, vt portis patefactis nulla conditione venientem admiſerit. In vrbem ingreſſus eſt, armis indutus, & reclinatâ ad femur lanceâ, quod victoriæ ſignum eſt; íſque mos

Medicæus pulſus.

Piſanis libertas data.

Rabot.

Rex Florentiam venit.

CAROLVS VIII.

repetitus à Patribus, Francis Regibus eſt, vt quas vrbes ingrediuntur armati, eas ſibi comparent belli iure, & coronæ adiungant. Attamen laude contentus, poſſeſſionem omiſit, iámque vrbis compos, paciſcitur cum ciuibus, vt aureorum millia centum ac viginti darent; ipſorum arces ad quartum menſem haberet, mox reſtituendas; Piſas ipſi, ſi videretur, ſubiicerent, ac Medicæo facultates raptas permitterent; datum rogantibus, vt Lilia quæ Rubra in inſignibus erant, Aurea pingerent; iuitque ille color ad poſteros; fidei in Francos pignus, an monitum. Tum octauo poſt die vrbe egreſſus eſt. Porrò dies quo Florentiam ſubiit, litteratis viris famoſiſſimus eſt, eo quippe Picus Mirandulæ Comes deſiit viuere; ætatis anno trigeſimo tertio; Italiæ præclariſſimum ornamentum, cuius ingenio tota Orbis machina anguſtior erat; ſcientiarum verè Alexander, quas propemodùm omnes capacitate naturæ ceperat; raptus magno Italiæ luctu, cui armis victæ, periret laus ingenij.

VII. *Roma excipitur.*

Rex Florentiâ profectus Senas, mox Viterbium, eodem habitu victoris ſubiens, Romam aduentabat; atque vrbem ipſúmque Pontificem terrore implebat: iam Colomnenſes plura citra Tiberim oppida armis ſubegerant; iam Vrſini quas arces tutabantur Regi permiſerant; atque Alexander anceps conſilij modò in Regem pronus, modò in Aragonium; Ferdinandum Principem in vrbem vocatum, mox exire compulerat, & Cardinales à Rege miſſos, atque in cuſtodiam datos eſſe liberos iuſſerat, veneráts que Rex Oſtiam; cum repentè muri Romani plurima ſtadia collabuntur. Eâ ruinâ perculſus Pontifex, quaſi vltro ciuitas hoſti ſe panderet, in Adriani Molem ſe condit, Réxque vrbem intrat armatus & lanceam præferens, vt Florentiam venerat; obuiis Cardinalibus plurimis, Romanis Proceribus, & Senatu; vnúſque Carolus Regum Franciæ fuit, qui Romam Orbis dominam victor intraret, & obliteratam Gallorum memoriam, multis pòſt ſeculis, non cæde & ſanguine, ſed clementiâ atque iuſtitiâ inſtauraret. Rex in vrbe ius ſummum exercuit, erectis ad compita patibulis, ad plebem & milites continendos. In Mole Pontifex metum inter & ſtuporem agebat, Regíque inſtabant Cardinales & Proceres, vti ipſum deturbatum Sede, in ius vocaret, atque erat periculum, ne tandem in eam ſententiam rapi ſe fineret. Verùm Briſonnetus deuinctus à Pontifice, ipſum inter & Regem pacem conciliat; è Mole Pontifex in Vaticanum progreditur, Regémque amicè excipit, proſtratum ex veterum religione: fœderis conditiones, vt Pontifex Cardinales & Proceres ſequutos Regem in gratiam reciperet; ipſum, Regem Neapolitanum diceret; in ſecuritatem & fidei pignus, Centumcellas, Tarracinas, & Spoletum traderet, ad tempus ſeruandas; tum Regi daret Zizimum Turcam Baiazeti fratrem. Impletæ conditiones, datúſque Zizimus, qui vitam mox amiſit. Ille Baiazeti Othomanni frater, Innocentio Pontifici traditus, ſpem alebat Turcici imperij occupandi; eámque ob rem Carolus eiuſdem imperij inuadendi cupidus, belli in Turcia ciuilis materiam efflagitauerat; Rex vno menſe Romæ commoratus, versùs Neapolin iter capit; Pontifex adſcitis in Cardinalium album Briſſonneto, & Luxemburgio Cœnomanenſi Epiſcopo,

Epiſcopo, Regi in ſpeciem beneuolentiam multam conteſtatus, Cæſarem filium Cardinalem Valentinum dederat comitem expeditionis, atque veluti fidei obſidem, ſed Cardinalis, poſtquam Rex Velitras peruenit, fugâ Romam regreditur; fraude & dolo palam patefactis. Et eo tempore Ferdinandi Hiſpaniæ Regis patefacta ſimul cunctatio eſt. Eum Ferdinandus Neapolitanus atque Alphonſus diu de præbendis auxiliis appellauerant, ipſis eſſe affinem, ſuámque ipſius rem verſari eo in bello ſummoperè; nam erepta Neapoli periclitari Siciliam, à Siciliâ in Baleares tranſitum eſſe perfacilem, nec iis finibus terminandam cupiditatem victoris. Et verò ea permouebant admodum Ferdinandum; verùm icto fœdere, & recepto in præmium Ruſcinone, verbis tantùm amicis ab eo bello Carolum dehortatus erat. Fonſeca legatus, eam in rem Regi, dum Lugduni erat, multa ingeſſerat, ſequutus proficiſcentem non ceſſabat obloqui; tandem poſtquam preces minæque tacitæ fruſtra ſunt, vidétque in regnum duci exercitum, laruâ disiectâ, bellum denuntiat, fœdúſque abrumpit, Ruſcinonenſibus tamen nunquam reſtitutis; obtendens in ſpeciem, quod eo in fœdere eſſet exceptus Pontifex, cui nouo bello officeretur, quod regnum Neapolitanum iam annis petitum, feudum eſſet Eccleſiæ. Rex nequaquam iis minis perterritus, properabat ad victoriam certam, terrore præuio, atque intra munimenta, hoſtium animos ante arma ipſa peruadente.

VIII. *Rex coronatur Neapolitanus.*

Etenim Alphonſus abdicauerat regnum, viuúſque heredem coronauerat filium. Ferdinandus pater, tædio & dolore vitam finierat. Nunquam ſceleri peius quam in metu eſt: tunc iuſta ſupplicia ſibi conſcientia fingit ac pingit, ſéque ream conſtituens præuertit Iudicem & tortorem. Alphonſus magno fortitudinis nomine, qui ſe ad Apenninum occurſurum Carolo magnificis verbis aſſerebat, poſtquam eum audit Romam admiſſum, tanto repente metu percellitur, vt priorum immemor, iam imminere laqueum faucibus, aut ſecurim collo exiſtimaret. Retractabat animo patrata flagitia, cædes, venena, direptiones, adulteria atque periuria, legebátque in ciuium oculis vlciſcendi libidinem; palatij ipſa conclauia, intimóſque parietes exhorreſcebat, veluti flagitiorum teſtes & ſcelerum; Regnúmque exoſus, quod illorum materia atque occaſio fuerat, feſtinabat id quam celerrimè à ſe abiicere. Et ea trepidantis feſtinatio fuit; vt fruſtrà dehortantibus nouercâ & filio, precantibúſque ne coronam poneret ante proximum diem, vt vno ſaltem anno regni compos eſſet; morâ abruptâ, eo ipſo die perfecerit rem, interminatus ſe per feneſtram ruiturum præcipitem, ſi diutiùs voto intercedant. Igitur coronam palàm abdicatam Ferdinando filio permittit; triremé ſque aſcendens in Siciliam ſoluit; atque in vrbe Mazara Regem exutus, Monachum induit, veſte quidem; nam animo, & priora fortaſſe ſcelera prohibebant, & tumultus præſens, timórque futurorum, haudquaquam ſinebant. Ferdinandus iuuentute innoxia, & miſeratione paterni ſupplicij commendatus; copias colligit, efficítque ſexdecim hominum millia; tum ea ad tuendos limites collocans, magnam partem ad ſanctum Germanum, ad Caſſini montis

CAROLVS VIII.

radicem obiicit; cæteros vltra, nono milliari, ad Cancellum locat; qui locus in montium faucibus viæ anguſtiâ & rupium aſperitate, propugnantibus opportunus eſt, atque tutiſſimus. Carolus cùm aliquot caſtra in Pontificia ditione quæ Aragoniorum erant expugnaſſet, ad Cancellum venit, dátque Rieuſio peruadendarum faucium munus. Ille hoſtes tam fortiter, támque prudenter aggreditur, vt ij primo impetu fuſi locum inanem viámque facilem fugâ præſtiterint. Eo leui prælio proſtrati Aragonij, nulla mox pugnâ, nullo vincuntur cruore, nullo conamine. Ferdinandus Capuam ſe illicò recipit, ac deinceps vno curſu Neapolim; & promoti Franci ſupra vota proſperis cumulantur, nullâ fortitudinis laude, nullâ prudentiæ. Comes Guiſius primam ducens aciem, Sanctum Germanum occupat; Regi Capuam Ioannes Iacobus Triuultius tradit, Nolam Lignyo Vrſini, qui per inuidiam Colomnenſium, in cuſtodiam dati ſunt. Auerſa pariter admiſſi victores, & ipſos Neapolis voto appetebat; cùm Ferdinandus veritus, ne tumultu ciuium proderetur, feſtinat effugere; & incenſis nauibus ne hoſti prodeſſent, leuiores triremes conſcendit, atque in Iſchiam inſulam, quæ olim Ænaria, cum fidis perfugit; edito claro facinore, vinctis ſolutis, quorum magna pars Nobiles; vt fuga miſericordiæ eſſet, ſereretque beneficium, quod ſuo tempore iret in ſegetem. Biduo poſt Carolus vrbe excipitur, tanto omnium plauſu, vt quod Guiciardinus obſeruat, nemo in ampliſſimâ ciuitate eſſet, quin ad viſendum Regem aduolaret, nullo ætatis, ſexus, aut factionis diſcrimine, ipſúmque vti patriæ patrem & conditorem vrbis agnoſceret. Arces ſupererant, quibus ſtantibus nondum peruiciſſe Carolus videbatur; erántque tergeminæ; turris Sancti Vicentij portui imminens, Caſtrum nouum ad maris oram exſtructum; atque aliud, quod Oui dictum eſt, quia in oui formam ſit ædificatum; validiſſimum omnium, in rupe poſitum, alluentibus fluctibus, arcto ponte proximæ ripæ adiunctum. Nec ea diu proſperitatem Caroli diſtulerunt; turris quamprimùm dedita, Germani præſidiarij, quos Lanſquenetos dicemus in poſterum poſt defenſionem vmbratilem Caſtrum nouum tradunt, & cogunt Præfectum, Alphonſum Aualum Marchionem Peſcariæ, deditionem paciſci: nec Oui caſtrum machinarum vim diutiùs tulit; cùm enim loco humiliore obnoxium eſſet Caſtro nouo, legem accepit quam victor dicebat. Interea vrbem primariam certatim cæteræ æmulabantur, ſpontè Franco addictæ, portíſque patentibus, non tam victricem quàm felicem gentem excipientes; ſic præter Iſchiam inſulam, Brunduſium atque Gallipolim, tréſque duntaxat in Calabria arces, vniuerſum regnum, arcéſque ſingulæ Francis patuerunt; cunctique Proceres, quos Barones vocant, tribus exceptis, quos priuatæ iniuriæ continebant; ad Regem clientelæ causâ aduolarunt. Ita Rex

Anno 1495. adoleſcens, nullâ peritiâ, nullo conſilio, nullâ pecuniâ, inopportuno hyemis tempore, quinto menſe tranſmiſit victor vniuerſam Italiam; quanquàm vix vllo prælio, nullâ ſanè victoriâ, vt regnum opulentiſſimum ludo compararit, & videatur veniſſe in patrimonium, non in hoſtem armatus; adeò inanes ſunt mortalium gloriæ, cùm tam parui conſtet regnum,

Triumphus,

Triumphus, atque honoris faſtigium. Carolus pòſt ſubactas arces, ſolemni pompa Ciuitatem ingredi voluit vſurpatis Imperatoris inſignibus, globum altera manu, ſceptrum altera geſtans; nam ſe dicebat non modo Regem Neapolis & Ieroſolymæ, ſed Conſtantinopolitanum Imperatorem, coëmpto imperij iure ab Andrea Paleologo, qui Conſtantini poſtremi Imperatoris nepos ex fratre erat. Iámque terror vltra obiectum pelagus adeò Conſtantinopolim ipſam inuaſerat, vt Baiazetus reuocatis ab Illyrico Mæſiáque præſidiis, Adrianopolim ſecedens, inanem propemodùm Græciam atque Byzantium occupanti reliquerit, defenſioni nouæ veterem ſedem comparans.

IX. *Rex Neapoli imprudenter ſe gerit.*

At Caroli ſumma proſperitas citò in contrarium flexit; & florum inſtar, qui ſe ocyſſimè explicant, celerrime emarcuit; regno impetu eodem elabente quo venerat. Nec accuſanda ſors rerum eſt, aut humanæ volubilitatis conditio; ipſe Rex, imò ipſi Franci ſui mali auctores atque artifices, mutabilitatem victæ gentis excuſant. Vbi Rex Neapoli triumphans exceptus eſt, quaſi regnare nihil aliud foret quàm ludere; atque Neapolis palatium quoddam magicum eſſet, quale fingunt Poëtæ & Hiſtoricarum fabularum Scriptores; in quo haſtiludium pro bello, amor pro ſtudio, pro ærumnis otium, pro ſolicitudine luſus & epulæ; totus ad pompam inanem, voluptates amoréſque feminarum versùs, nihil curabat aliud, quàm felicitatis vſu frui & gaudere. Et quidem id indulgendum in iuuene, niſi & Franci quorum prudentiâ regi debuerat, vel in voluptates vel in auaritiam turpem degeneres, noxam ſui Principis promouiſſent, vltra alienæ patientiæ fines. Erat adminiſtratio penes Lignyum Comitem, Briſonnetum, Verſium & Gannayum Præſidem, qui vel imprudentiâ vel auaritiâ acti, ruentem Principem in barathrum vltrò impellebant. Iſchiæ parcitum, & in ea Ferdinando tuto eſſe licuit; nauali quidem claſſe aggrediente, quam ducebat Princeps Salernitanus; ſed tam ignauè, atque inſtrenuè, vt re nullâ geſtâ regreſſa in portum ſit; nihil in Calabriæ arces tentatum eſt, & relictus fomes futuro incendio. Gratiam, beneficia, atque dignitates, Rex duobus tribúſve delectu nullo cumulabat in ſinum; qui data poſtmodùm, quaſi ſub haſta poſita publicabant, dominis auarè atque crudeliter pulſis & direptis. Plebi quanquam tributorum onere leuatæ, Francorum plures permoleſti erant; eáque potiſſimùm expeditione lues venerea, triſtis ille morbus enatus eſt, qui vt creditur ab Hiſpanis, è nouo orbe in Europam vectus, latebat adhuc & graſſabatur in paucis; donec Franci Neapoli in apertam libidinem prorumpentes, ſuo modo peſtem occultam publicant, ferúntque in Franciam libidinoſi commercij pœnam; appellatione ancipiti, dum hi morbum dicunt, quem Neapoli incurrerant, Neapolitanum, Hiſpani Francicum, quem Franci vulgarant: vtraque gente luem deteſtante turpiſſimam, cuius cauſam longè turpiorem amplectitur. Eas ergo ob res Franci paſſim odioſi & moleſti erant. Neapolitanis, & natiuam illam leuitatem, quæ præſentes odit dominos, abſentes diligit, promouentibus iuſtis iniuriis, Ferdinandi iuuentus cœperat miſericordiæ eſſe, amori clementia qua vinctos ſoluerat; *popularem ſuum*

Lues venerea.

atque ad ipſorum mores inſtitutum, quid extraneam & barbaram gentem arceſſerent? vnde nullus fructus, quæque prædonum modo ad diripiendum potius, quam ad regendum, & vetera mala perſanandum veniſſet. Et eum ſenſum ingens Francorum alebat ſocordia, qui ſupinâ negligentiâ, quaſi quærere & tueri parta idem foret, curam armorum & ſeruandi regni planè abiecerant; dabantur arces Præfectis indignis; commeatus in bellum apparati, atque in victum, donati Proceribus, ab iis vendebantur perleui pretio; nudæque arces quaſi cadauera inualida atque inanima ſolum occupabant; & eâ inconſiderantiâ Caieta, & caſtra Neapolitana, propugnacula regni, & potentiæ claues, exhauſtâ annonâ, vacua erant atque inania. Quin & ipſi Franci, deſiderio patriæ iam affecti, & voluptatum vſu defeſſi, appetebant Franciam, vitio gentis, longiorem abſentiam ferentis impatientiùs, & pro exilio habentis Verùm id ignauiæ votum, ſtatim gloriæ & neceſſitatis cauſa excitauit. Nam erumpit fœdus, quo Venetiis conuenerant Itali Principes, vti Regem Franciæ ab Italia tota exigerent. Vnus fœderis auctor, atque moderator, obſeruante Mariana ſcriptore Hiſpano, Ferdinandus Aragoniæ Rex, qui alios Principes de iungendo fœdere appellabat; vt cui pares ſinguli non erant, euaderent communicatis opibus ſuperiores. Et hic prima ſuſcitabat odia, in quibus natus erat propemodùm, atque adultus; nam ſub infantiam vexatus à Francis, Catalanorum rebellionem fouentibus, ſeu Ludouico ferente, ſeu Ioanne Andegauenſi agente; mox odio per ereptos Ruſcinonenſes promoto, iam poſt raptam affini Neapolin, timebat Siciliæ, Ruſcinonenſibus, atque Aragoniæ. Atque inde, ni fallor, origo bellorum vtriuſque gentis, Francicam loquor, atque Hiſpanicam; quæ prius amiciſſimæ, & aliquot ſæculis fœderatæ; dum Nauarra atque Aragonia intercedebant mutuis finibus; nunc admotæ propius, non limitibus tantùm, ſed cupiditate, exarſerunt in bella, longè in poſteros magno Europæ luctu traducta; deſitura vix vnquam, niſi finem faciat, vel cupiditas ſua, vel aliena infirmitas. Ergo Ferdinandus clam Alexandrum Pontificem, Maximilianum Imperatorem, Venetos, Ludouicum Sfortiam, & aliquot Principes conciliauerat, vti icto fœdere ab Italia tota Francum depellerent. Pontifex ſponte in id fœdus ruit, tum quod ſuas arces obtinebat Carolus, tum quod præpotentem veritus, ſuam potentiam frænari, iniquè ferebat. Maximilianus præter iniuriam veterem, ſemper animo ad noua conſilia paratiſſimo, propoſitis Ferdinandi coniugiis capitur, vt Ioannes & Ioanna Ferdinandi liberi, Philippo Archiduci, & Margaritæ ſorori darentur coniuges. Miſſus ad Venetos Laurentius Suares Figueroa, qui Senatores hactenus dubios atque ancipites, impulit tandem in Francos, proteruè victores, & latè in viciniam omnem graſſaturos. Ad Sfortiam Ioannes Beſa Legatus, qui ſpem faceret regni totius Galliæ Ciſalpinæ, & ambitione afflata, odium & metum in Francos moueret. Ita conuenitur in fœdus à ſingulis, & Venetiis iurata ſocietas, quam dixere ſanctiſſimam; prætexta ſpecie defendendæ Eccleſiæ, quam Franci irent perditum; quà arces occupando, quà ipſius feudum inuito Pontifice retinendo. Pactum vt Equitum triginta quatuor

Fœdus Italorum in Regem.

quatuor millia, triginta peditum, impenſis communibus, ſcriberentur, pro facultate cuiuſque; & ſocietas in annum quintum & viceſimum perſeueraret; additi equites multò plures, vt Francicus equitatus in Europa longè pugnaciſſimus numero ſaltem obrueretur. CAROLVS VIII.

X. *Rex Neapoli in Franciam redit.*

Nec mirum Francos agentes iam temerè, id latuiſſe conſilium: quanquam ſi Comminio credimus, qui tunc Venetiis agebat legatus, id ipſe explorauerat, & literis repetitis ad Regem ſcripſerat; Caſſandræ oraculo, tam verace quam ſpreto. Et in eo fides laborat hiſtoriæ, cùm Hiſpani ſcribant & Veneti; fœdus Comminio primùm in Senatu, Duce proferente expoſitum, ipſúmque adeò conſternatum mente, vt rogaret, nunquid Regi ſuo foret, in Franciam redeundi facultas. Quas voces forſitan in ludibrium dictas, metui & conſternationi adſcripſit Venetus; cùm Comminius dicat, rem antè perſpectam, afferátque reſponſum, quod fortem animum, prouidum & imperterritum ſapiat. Fœdus vulgatum, Regi & Conſilio angorem animi plurimum attulit. Nam vel in regno pugnandum, vel feſtinandum in Franciam erat. Perdifficile illud videbatur; quippe Calabri iam Siculos Hiſpanoſque exceperant; iam claſſis Veneta adnauigabat Apuliæ; dicebatur Maximilianus cum triginta Germanorum millibus profecturus; ita excludi ſubſidia, quæ in Francia lentè inſtruerentur; inſtructa nec mari nec terra ad ſeruandum Regem venirent; Réxque ipſe inuolutus retibus prædæ eſſet. Porrò iter ſine diſcrimine haud patebat; nulla erat claſſis qua mari prodiret; ſi montium fauces obſideret hoſtis, quæ arma, quis miles viam aperiret? Attamen conſtitutum, vt quam ocyſſimè Rex properaret in Franciam, ducto per Italiam exercitu; copiaſque relinqueret ad ſeruandum regnum, dum auxilia commoda ſubmitterentur. Ac primùm ad tutelam regni, imò ad perniciem, deſtinatæ res, & curæ præcipitanter impenſæ. Sex hominum millia deſignata, cataphracti quingenti, cæteri ex Heluetiis & Francis pedites; nulli in arcibus commeatus, nulla alimenta; Præfectura ſumma Mompenſerio data, Principi quidem Regij ſanguinis, ſed præter alia tam delicato & molli, vt ante medium diem ſtratis nunquam ſurgeret, ſomnumve excuteret, quæcunque res agendæ vrgerent; Verſio quem Nolanum Ducem dixerat, ærarij atque iuſtitiæ data prouincia, fido quidem viro, ſed imperito; atque in commoda propria vigilanti. Plurimæ arces & validiſſimæ Colomnenſibus fratribus Proſpero & Fabrio permiſſæ, viris factione Gibellinis, qui Rege nedum profecto, iam Aragoniis eas permittebant. Comeſtabilis regni dictus Albinius, in quo ſpes ſumma; & accedebant præclati viri, Principes Salernitanus & Biſinianus; Robertus Lenoncurſius, Georgius Sullyus; Guerrius, & Rabodangius; quorum fortitudine ruens Franci nomen aliquandiu ſtetit. Iis ſtabilitis, Rex Franciam verſus, capit, per Latium & Tuſciam iter; Vrſinis liberâ cuſtodiâ, quam ſua fides fecerat, ſimul ductis. Pontifex ad famam aduentus, ſecedit Peruſiam, præſentem non ſuſtinens, cui abſenti bellum indixerat. Rex Romæ exceptus à Cardinalibus, vltra feſtinauit; Centumcellis atque Tarracenis ſponte reſtitutis; retentâ tamen Oſtiâ, quam Cardinali Rouereo dedit; parcitum oppidis, Aubigny.

præter

CAROLVS VIII. præter Tuſcanellum; quod cum portas Regi occluderet indignante milite captum & direptum eſt. Tum peruentum in Tuſciam, & auditi Senis Florentini. Ij primum fœdus poſtulabant impleri, vt arces redderentur; Piſæ ſuis dominis addicerentur, repræſentantes pactam pecuniam, & quinquaginta nummorum millia; fidam cum Francica gente ſocietatem; tuta ad deducendum Regem auxilia, & Liburnum portum pignus fidei. Verum ea imprudenter reiecta, & offenſi grauiter qui vni Francis in Italia ſtudebant. Vbi Rex Poggibouſium venit, quod oppidum eſt Florentinorum, Hieronymus Sauonarola eum conuenit vir è Dominicana familia, ſacra eloquentia, pietate, ac futurorum præſagitione, Italiæ & præſertim Florentiæ venerandus. Ille ad Regem præclaram habuit orationem; qua primum *faciebat eunti animos, nuntiabat reditum gloriæ plenum in Franciam; occurſuros quidem fœderatos; ſed conatu inani; nihil ipſe metueret; præcedere præſtitem Angelum, qui viam inter hoſtium tela patefaceret.* Tum adhortationes additæ, mox querelæ quod voluntatem Dei non impleſſet; *lectum eum diuinitus, ad Italiam liberandam Dominis: re infecta abſcedere; vanitati expeditionem datam, quæ cœleſtis eſſet; ob hanc noxam breui pœnam expectaret, iam Dei manum ad ictum ſublatam; nec vitari poſſe, niſi forſan vera pœnitentia, & quæ iuſſa erant exequendo* Euentus docuit, ſacrum oratorem afflatum cœlitùs, nec inani eloquentia fucum animis factum. Hinc Carolus Florentiæ maiori cultu, quàm gaudio exceptus, quòd poſtulata ciuium pernegaret, ſe Piſas contulit, primamq; libertatem, contra fas conceſſam, noua iniquitate aſſeruit. A Piſanis nihil prætermiſſum, vt Regem conciliarent, ideóque adhibitæ contrariæ res, opulentia, atque miſeria. Vici periſtromatis pretioſiſſimis conueſtiti; ædium feneſtræ vexillis fulgentibus coruſcantes; magno numero adoleſcentes in veſte candida relucentes, liliis aureis denſum ſericum diſtinguentibus; effundebant gaudium magnificentiâ; at matronæ & virgines, nullo cultu quàm natura quem faceret, nudis pedibus, pullatæ, & miſeriâ miſericordiam appellantes, ipſo ſilentio perorabant efficaciſſimè. Ad illorum preces confirmata libertas, dictúſque Præfectus Robertus Entraguius, aſſignata ad præſidia legio, attributis præterea Librefactâ & Petraſanctâ, arcibus, quæ Florentinis ad tuendos Piſanos eripiebantur. Eamque in rem octo dies impenſi, iacturâ temporis & militum graui, quibus ſi eſſet parcitum, Rex nullo periculo Aſtam perueniſſet. Et huic culpæ noua mox acceſſit: occupandæ Genuæ initur conſilium, Fregoſiis conſpirantibus; quæque regiam claſſem conflabant triremes octo eò deſtinantur; & Philippus Sebuſianorum Comes iubetur quas nuper copias è Francia duxerat eam in vrbem conuertere. Sed curante Sfortia, & Adornis, quæ Fregoſiis factio oppoſita erat, plurimùm contendentibus fruſtra, expeditio fuit; claſſis victa & capta eſt; Philippi copiæ euaneſcente conſilio Aſtam tenuerunt. Tandem Rex ad Apennini radices aduentat, ac nouo infortunio, dum Pontremolij hæret, percellitur. Orto forte iurgio ciues inter atque Heluetios, ad arma concurritur, cæſis in rixa quadraginta Heluetiis; cæteri furore ob ſtragem ſociorum rapti, in ciuem proruunt, paſſim mactant, oppidoque flammas iniiciunt; atque Rex ægerrimè

Ligourne.

Sauonarola oratio.

Piſanis libertas confirmata.

D'Entragues.

rimè amentium iram compeſcuit, arcuitque ne in Italos milites effunderetur is furor. Attamen ea noxa egregio facinore emendata. Cùm enim ſuperandus eſſet Apenninus, & per excelſa montium iuga proſerpendum, in quibus vix iumentis veſtigium eſſet; ingentes machinæ quatuordecim, quas vehebat exercitus nulla ope, nullâ induſtriâ, deportari in nubes poterant. At ecce Heluetij ad delendam culpæ ignominiam, modò ignoſcat Rex, machinas aggrediuntur, & alligatas rudentibus, quibus erant minores funes impliciti, centum ſingulas machinas euoluentes, & bini longa ſerie iumentorum inſtar annexi, per ſaxa & præcipitia ad montium verticem enituntur. Magno virium robore & maiore animi conſtantia, implent opus, & firmo veſtigio prodigioſas moles cœlo condunt; fictis Gigantibus ſuperiores, qui neutiquam aggeſtis montibus in cœlum pugnarent; ſed conatu fortiſſimo mortalium fulmina cælo ipſi inferrent. Præcedebat Trimollius, verbo & exemplo animum faciens laborantibus; quippe veſte poſita, modò globos ingentes geſtabat, modo ſe ad funem applicabat cum cæteris, modo largo poru inſtaurabat trahentium vires, vt tanti corporis totque in membra diffuſi, mens quodam modo dici atque animus poſſet. Nec minùs poſt iuga ſuperata in decliui impenſum operæ, labore tamen vincente ſingula, quinto die Apenninus tranſmiſſus ſeque primo agmini Rex adiunxit. Nam & in eo peccatum, quod primam aciem ductore Gyæo præmiſerat; intercedente leucarum quindecim interuallo; vt eam opprimere hoſtis facilè poſſet; niſi Regis culpas Dei tutela atque defenſio in ſalutem vertiſſet. Sic ad Forum nouum tandem incolumis venit exercitus.

Carolus VIII.

Heluetiorum furor emendatus.

La Trimouille.

XI.

Pugna ad Forum Nouum.

Dum Rex moras in itinere longiores trahit, fœderatis ad contrahendas copias fuerat ſpatium; quadraginta bellatorum millia numerabant; cataphractos equites mille trecentos, leuiores equites quinquies mille, Stratiotas mille & quingentos. Ij ad Venetorum ſtipendium vocati ex Albanis, indurati ærumnis, & pro arte profeſſi militiam, celerrimis equis ferebantur in prælium, nemini ex hoſtibus parcentes, tot donari aureis quot cæſorum capita ductori afferrent. Et vniuerſus prope exercitus Venetorum erat, Sfortiæ quarta pars, quam Sanſeuerinus eius gener duxerat; ſummo omnium duce Franciſco Gonzaga Marchione Mantuæ. Cùm ij dubitarent per quem montis tractum traduceretur exercitus Regis, primam vident aciem exſcendiſſe iugis, & Fori Noui ſubſtitiſſe. Vnus atque alter dies deliberando conſumptus, vtrum illam impeterent; dum Rex totas copias tandem adiungit. Scribitur Gonzagæ conſilio pugnâ temperatum; ſeu quòd inter montis anguſtias aggredi hoſtem, imprudentiæ facinus exiſtimaret; ſeu quòd vereretur ne deleto agmine, Rex flecteret retro, certaque, vt putabat ille, victoriæ ſe exercitumque totum eriperet. Vt vt ſit, Gonzagæ vanitas, vel prudentia eo articulo Regi ſalus fuit. Ad aſpectum mutuum, vtrique partium pax in votis. Admirabantur Itali Francorum animos, qui tam exiguo numero per abrupta montium intrepidi hoſtem laceſſerent, Franci ſtupebant, dum è cliuo montis hoſtem reſpiciunt,

For-noue.

CAROLVS VIII.

Anno 1495.

& effuſa per immenſos campos tentoria; iuſto haud dubiè metu corda pulſante, miſſique hinc inde ad pacem nuntij conueniſſent, niſi Legati Hiſpanici deturbaſſent omne conſilium; pugnæ auctores, qua ſi vincerent magnum lucrum erat, ſin minus, nulla iactura; cùm Ferdinandi nullæ copiæ in exercitu eſſent. Eſt Forum Nouum oppidulum ſub Apennino ad fluuiolum Tarrum, decem milliaribus Parmâ diſtans; ad læuam amnis Franci, ad dextram Itali caſtra poſuerant, flunio interfluente, ſed vadoſo vbique, niſi cùm imbribus intumuerant aquæ. Iter Franco per amnem duntaxat & per hoſtem patebat. Illud igitur ſexto Iulij die, quo conſerta eſt pugna Francus aggreditur. Nouem millia hominum in copiis erant, quæ in triplicem aciem diſtribuuntur. Primam agebant Mareſcallus Gyæus & Triuultius, & validiſſimam quidem, ex cataphractis atque Heluetiis, quoniam credebatur tota prælij mole obruenda; Rex ducebat alteram; tertiam Trimollius, & Vicecomes Narbonenſis; impedimenta vnis lixis commiſſa, & iuſſa ad poſtremi agminis latus incedere. Rex fulgebat in chlamyde, candido & violaceo diſtincta, Ieroſolymitanis crucibus opere Phrygio ex Margaritis & auro attextis; verùm comperto Venetos publica licitatione ſuo capiti quinquaginta aureorum millia feciſſe pretium, chlamydem poſuit, atque octo Proceres deſignauit, quos pari ſecum ſago ad diſcrimen tollendum indutos, ad latera iuſſit præliari. Tum ad amnem proximum promotæ copiæ. At Gonzaga exercitum in nouem turmas diuiſerat; & primùm quidem ruiturus in agmen obuium: verùm primi agminis ſpecie perterritus, mutato conſilio, ſtatuit poſtremum aggredi; & copiarum flore abducto, ipſe amnem tranſit, vt à tergo Francos aggrediatur; ſeponitque turmas ad opportunum ſubſidium, quas Antonio Monfeltrio tradit; imperans ne ſe loco moueat donec arceſſatur. Rex ab flexu hoſtium, mutatum ordinem pugnæ perſpiciens, frontem vertit, ac poſtremo agmini medium iungit, cùm amne pertranſito hoſtes irruebant. Pugna conſeritur ac momento vincitur, incurritur lanceis, ac ſtatim clauis & gladiis incenſo prælio; per quadrantem horæ pugnatum eſt; & continuò Itali in fugam verſi; vtrinque magna parte exercitus otioſa, & ſociorum decerpente fugam atque victoriam. Et eam Francis præter fortitudinem caſus peperit, aut ſupremus caſuum moderator. Nam cùm Italis à tergo irruentibus impedimenta occurrerent, ad ea plurimi inuolant; Statiotæ præcipuè, qui præda illecti, prælio abſtinuerunt, tutam mercedem periculoſæ gloriæ anteponentes. Monfeltrius loco ſe neutiquam mouit; Rodolpho Gonzagâ in primis cæſo, à quo arceſſi debuerat. Sanſeuerinus in primam aciem quadringentos equites, ac bis mille pedites immittebat; Sed Francorum ferocitate perterritus, ſeceſſit, ſeque abdidit in paratas turmas; nec eum Gyæus perſecutus eſt, neſcius quid Regi, & ſociis contigiſſet. Victores interim fugientes vrgebant, nemine in captiuum ſeruato, ac nullâ prædæ curâ. Atque ingens hoſtium conſternatio erat, cùm ad eos profugit Comes Petilianus, liberâ cuſtodiâ à Francis habitus; hicque vnus fugam propetantium ſiſtit, ſparſos colligit, in turmas reuocat, monitis atque exemplo in terrorem pugnans; Virginius frater in priuatam

domum ſeceſſit, Francorum in poſterum ſtudioſus. At Regi gloria non immunis periculi erat, ad eius latus nothum Borbonium hoſtes rapuerant; ipſe æſtu prælij actus, in primis dimicauerat, atque vltrà victoriã progreſſus, vno duntaxat è domeſticis comite, atque inermi, fugientes premebat, cum ab hoſtili turma inuoluitur. Et verò ſalutem ſibi ſuoque equo tunc debuit. Nam ferro in obuios raptus proximum quemque diſiiciebat, dum quadrupes admirabiliter pro ſeſſore pugnat; modò illum morſu, modò alium calcibus, mox toto niſu corporis, plures amouet procul atque expellit; ad Regis enſem membra & motum tam peritè accommodans, vt rationis particeps & conſcius pretioſiſſimi oneris videretur; tenuitque præclariſſima illa vnius hominis contra turmam pugna, dum aduolantibus Francis hoſtis diſiectus eſt. Is porrò quadrupes, quem Bucephalum Francicum dixerim, donatus à Sabaudiæ Duce, altero oculo captus, & agens annum octauum viceſimum, ſtaturæ mediocris, fuſci coloris, ſed pilo & conformatione membrorum pulcherrimus, dignus viſus eſt quem Annalibus ſuis Scriptores inſerant, Proceribus tacitis, qui lentiùs Regem in alea pugnæ ſequuti ſunt. Nec ſilendi duo Cardinales, qui diuerſo admodùm habitu interfuerunt certamini; & Briſſonnetus quidem armatus ad propulſandum periculum; at Spinaius, dictus Burdegalenſis, tiaram indutus, veſtémque Pontificiam, ac crucem manu præferens, à Rege haud abſceſſit, euaſitque incolumis; adeò religioni ſuæ arma ſunt, ſuúmque præſidium. Victor Rex ad primum agmen progreſſus, deliberauit an inſtandum foret victoriæ, quærendique hoſtes vltrà amnem? & ea in ſententia erant Trimollius, Triuultius, & Secus Dux Florentinus; ſed viſum eſt aliis, pergendum in via; iam patratum quod in votis erat, feſſum militem, intumuiſſe pluuia fluuium, nec ſalutem Regis obiiciendam nouo diſcrimini. Et ea pugna eſt, cuius laudem ſibi Veneti adſcribunt, ingenti plauſu celebratã victoriã; quaſi gratulatione Orbi illuderent, cladémve ſimulatione minuerent. Tu lector arbitrare, vter victor an victus ſit: Ex Italis cæſa tria millia hominum ſupra quingentos; in iis octodecim Proceres & Gonzagæ patruus; ex Francis milites quadraginta; lixæ admodùm centum; nam impedimenta non habent iacturæ; nec piſcator eſcam, viſcum auceps, quibus præda inuoluitur, & magno lucro detrimentum ſarcitur. Attamen vanus Francorum timor, vanitatem hoſtium aluit. Nam nocte proxima, iter ſilentio cepit exercitus; quanquam Comminius de pace conueniſſet Gonzagam; Briſſonneti præpoſtero metu, qui prauo conſilio victrices copias indecori & ignominioſo receptu à victis abduxit. Seco.

XI. Rex in Pedemontio ſubſiſtit.

Nullus in via obiectus eſt obex; vrbes quanquam hoſtiles vltrò alimenta conferebant euntibus, ſaluæque copiæ cum integris machinis duce Rege Aſtam tenuerunt. Hic pro quiete nouum bellum, noua neceſſitas pugnæ imminebat: Aurelianenſi à Rege imperatum erat, ne quid in Sfortiam tentaret, atque tranquillius Aſtæ ſubſiſteret. Ille contra iuſſa, ius auitum in Mediolanenſi Ducatu ſuſcitans, Nouariam occupauerat, vrbem munitam, Mediolano haud procul; imò Regis detrimento poſthabito,

 ſeptem

CAROLVS VIII.

Nouarre.

ſeptem millia armatorum, quæ Borbonius è Francia miſerat, vt venienti occurrerent, Nouariam continuit, iam ſpe vniuerſos Inſubres deuorans; verùm Sfortia ſtrenuè nouo periculo propulſato, Nouariæ Aurelianenſem incluſerat, atque arctò obſidio ad extremam inopiam adigebat. Rex poſtquam Aſtam venit, quanquam de ſubſidio ab Aurelianenſi appellatus, rem committendam armis, non cenſuit; ſiue memoriâ periculi proximi nondum expunctâ, ſiue in Aurelianenſem offenſione, quod contra quàm imperatum erat, vltrò id damni ſibi confeciſſet. Ita indagaturus concordiæ viam, nihil vrgebar, modò Aſtæ, modò Taurini diuerſans, modo Cherij, quò vnius, feminæ amor euocabat, miſerátque Diuionenſem Balliuium ad Heluetiorum delectum. Interim obſidentibus accedunt duodecim Germanorum millia miſſa à Maximiliano, cum mille cataphractis; atque inſtante obſeſſorum penuria, Rex propiùs ſe admouit, Vercellis à Duciſſa Sabaudiæ acceptus; quæ vrbs Nouaria haud admodum diſtat. Ibidem legationem ab Alexandro minis ac terrore plenam admiſit: iuſſus ni ab Italia decimo die abſcederet, Romæ ſe ſiſtere, coram Pontifice. Enimverò habitis in ludibrium minis, reſpondit per ſe non ſtetiſſe, quominus Romæ Pontificem adiret; porrò ſi tanta viſendi ſui cupiditas eſſet, patefacturum ſe iterum viam, vt veniret Romam, ac rogare ſe Pontificem, ne abeſſet, ac venientem acciperet. Hæc Rex Pontifici, dum vrgebat vrbis calamitas. Repetitis nuntiis obteſtabatur Regem Aurelianenſis, neu per iura ſanguinis, ac Franciæ dignitatem, pateretur, patruelem ſuum, bellatoréſque egregios, tanta ignominia affici, ſeruarétque vrbem addictiſſimam Franciæ. Et verò Regis intererat, ne eam laudem atque vtilitatem hoſtes vſurparent, vt præſente ſe, Regium Principem, militéſque fortiſſimos, vel fame necarent, vel captiuos abducerent. Igitur de ſubſidio deliberatum eſt; & Briſonnetus ſpe largi ſtipendij facta ab Aurelianenſi, cenſebat prælium conſerendum; repugnabant cæteri, atque ipſe Rex, ne res tota ac ſalus Franciæ in diſcrimen iret. Res hærebat atque conſilium, donec Comminij ſolertia nodum ſoluit, & expediuit ambiguos. Eius prudentiâ induciæ cum Sfortia pactæ ſunt; quarum beneficio Aurelianenſis cum milite prodiret Nouariâ; triginta milites arcem ſeruarent, vrbem ipſi ciues; dum conſtaret feriendo mox fœdere, ad quem ea ſpectaret. Sic obſeſſorum honori & vitæ conſultum. Prodeunt milites, triſte & miſerandum ſpectaculum, fame depaſti ægerrimè corpora ſuſtentabant; cute arida, neruis atque oſſibus duntaxat annexa, infirmis veſtigiis vacillabant; cadauera diceres, colore, voce, & propemodùm ſpiritu deſtituta; ſanè plurimi ad pedes hoſtium prolabebantur, iam inani miſeratione, victricem animam efflabant inter hoſtium auxiliantium manus: plurimos ea calamitas in via necauit, haud paucos copia, qui Vercellis excepti, iam ſtomacho impare ad alimenta, cibis extincti ſunt: fame per alimenta ipſa ſæuiente: & eo fato tria hominum millia rapta ſunt. Aurelianenſis quartana febri correptus eſt, qua diu laborauit, importuna cupiditate in moleſtiſſimam pœnam deflectente. Tertio die poſt quem induciæ pactæ ſunt, aduenit cum Heluetiis Diuionenſis

Quiers.

Verſeil.

Balliuius;

Balliuius; ſex millia duntaxat conſcripſerat, ſed ad millia duo & vicena, copiæ excreuerant; omnes inanibus propè ciuitatibus aduolabant; ſeu prædâ illecti, ſeu memoriâ Ludouici, à quo tantis affecti beneficiis, quemque gratiſſimo animo proſequebantur; & occludenda fuerant montium clauſtra, ne ſimul feminæ atque imbelles pueri in expeditionem irruerent. Franci tanto aucti ſupplemento pugnam exoptabant; atque Trimollius eam inflammatis verbis Regi ſuadebat, ſed obſtante Orangio, qui venerat nuper è Francia, ac Rege in ſinu Aurelianenſi Duci ſubinfenſo, pugnæ ardor euanuit. Heluetiis tamen tumultuantibus ſoluendum trimeſtre ſtipendium fuit, cùm id cautum in fœdere affirmarent, vt quo momento, pro Rege Franciæ ſigna explicarent, iis trimeſtre ſtipendium deberetur. Igitur extincto bello, in pacem incumbitur; Venetias Comminius Legatus mittitur, atque interea contrahitur fœdus cum Sfortia; vt ille Nouariam atque arcem acciperet, Rex Genuæ nauium quantùm vellet, inſtrueret, Sfortia in præſentia duo maiora nauigia armaret ad Neapolitanum auxilium, triremes captas reſtitueret, & Borbonium nothum & Miolanſium; Triulcio dignitates, & facultates, pecuniam Regi atque Aurelianenſi dictam perſolueret. Ea quidem promiſſa, ſed non impleta; nam Carolus, nec expectato Comminio, qui non aſpernanda afferebat à Venetis, omiſsâ Italiâ, per Delphinates Lugdunum ſe contulit; incendij inſtar, poſt flammam ſpectabilem, in fumum & cineres deſinentis.

CAROLVS VIII.

Miolans.

XII.

Ferdinandus Neapolin & regnum recepit.

Etenim regnum Neapolitanum breui poſt tempore Ferdinandus recepit, magna Francorum ignominia, ſiue in Italia malè & infeliciter pugnantium, ſiue in Francia auatè & oſcitanter ſuppeditantium opem. Poſteaquam Principum fœdus in Carolum palam innotuit, Ferdinandus quem ad diſcrimen Hiſpani, Italum dicam, vocatus in ſpem nouam, clam cum Calabris miſcebat conſilia; atque extemplò vbi profectus eſt Carolus, arma in regnum intulit. Corrogauerat quinque peditum millia, & octingentos equites, ex Hiſpanis, & Siculis; & in ductore Hiſpano magna fiducia. Is Ferdinandus Conſaluus ſeu Gonſales Cordubenſis, ex Aghilaria gente, iam clari in expeditione Maurica nominis; comparata magni Ducis appellatione, quam cladibus Francorum multis ſtabiliet. Ductu ipſius ſtatim Rhegium captum, vnde commodus in Siciliam tranſitus, vrbeſque redditæ Sancta Agatha & Semenaria. Albinius illicò, cuius curæ commiſſa Calabria, contractis Francorum præſidiis, & adſcita nobilitate vt malum ſerpens extingueret, occurrit victoribus, factóque ad Semenariam prælio, vincit hoſtem ac fundit; cæſi pedites, equites acti in fugam; Ferdinandus ſuffoſſo equo ægrè in recentem impoſitus, captiuitati fuga ereptus eſt, Sancta Agatha & Semenaria vrbes receptæ. Et ea Conſaluo magnitudinis futuræ primordia; ne quis ab initiis ſpem aut deſperationem futuram componat; cùm varietas rerum, tam proſpera ab infauſtis, quàm à proſperis infauſta pariat. Attamen peſſimè Ferdinando erat, niſi Albinius ſub fructum victoriæ, morbo correptus, ſpatium hoſti reſpirandi feciſſet: ſanè hoc morbo afflictæ res Franciçæ & capite laborante, tandem membra cætera certam perniciem conceperunt. Nam Neapolitani quibus Franci

Gonſalve de Cordoue.

CAROLVS VIII.

intolerabiles erant, clanculum legant ad Ferdinandum; hortantur & rogant, vt omiſſis finibus caput & radicem aggrediatur; Neapolim cum exercitu veniat, ſe chariſſimum Regem admiſſuros; Francos, quo numero ſunt & quâ ſocordiâ pelli poſſe aut cædi. Erectus in id conſilium Ferdinandus, ſumma celeritate comparat claſſem, formidandam in ſpeciem; nam multa nauigia vndecumque contracta; ſed reipſa inanem raro milite & deficientibus machinis, tum claſſem in conſpectum Neapolis ducit, exponitque militem, vti Francum è pomœrio vrbis eliciat. Mompenſerius regni Prorex obtinebat arces atque ciuitatem; ille ex vrbe ad pugnandum prodit, educitque præſidium, ne relictis quidem ad portas cuſtodibus, magnoque circuitu hoſtem quærit. Vix terga vrbi obuerterat, cùm Neapolitani vno conſenſu Ferdinandum excipiunt, & obſtructis portis Francos excludunt. At ij ſocordiâ in furorem verſâ, per caſtrum nouum in vrbem irrumpunt, & ferociter dimicantes, obuios cædunt; verùm Ferdinandi vrgente præſentia, atque ciuibus è tectorum faſtigiis ſaxa & imbrices in ſubiectos voluentibus, pulſi vrbe, & in caſtra conditi. Statim in iis obſidione cinguntur; claſſe Ferdinandi mare excludente, & ducta per campos foſſa ampliſſima, quæ terreſtrem opem interciperet. Primum illud proſperitatis diluculum, clariſſima illicò dies excepit; Nam Capua, Auerſa & Mondragonium defecerunt; Veneti claſſe Apuliam circumuecti, Monopolin arcem expugnarunt; Proſper & Fabricius Colomnenſes, quod diu voluebant animo, Ferdinandum ſequuntur; & tametſi Dux Malalonius à Perſio profligatus foret, cæſis tribus hominum millibus; tamen cùm Perſius non vrgeret victoriam, atque Albinij valetudo ægerrima perſeueraret; Franci in arcibus ad extrema acti ſunt. Nam commeatu breui admodùm tempore deficiente, quæ Francorum fuerat vigilantia, Mompenſerius deditionem paciſcitur, niſi certis diebus ferantur ſuppetiæ; datque ea in pacta obſides. Verùm ante diem conditioni appoſitam, relicto in caſtris præſidio modico, egreditur cum copiis, atque Atellam verſus iter capit. Ferdinandus violatum pactum conqueſtus intentabat necem obſidibus, niſi dicto die caſtra redderentur, quibus redditis educto milite, recedentem Mompenſerium ſequitur, atque Atellæ incluſum obſidet: Etenim Veneti validas copias Mantuano ductore ad eum miſerant, & Conſaluus Albinij ægrotantis copias duce deſtitutas ceciderat, atque diſiecerat, ſeque Regi adiunxerat. Sic Mompenſerio infenſa omnia, tùm intus, tùm foris; tanta penuria vrbe laborante, vt ne frigida quidem ad potandum eſſet. Eas inter ærumnas, animus, tandem ipſum deſtituit; Gonzaga ſororio colloquente, indecoram deditionem paciſcitur; vt Ferdinando arces atque oppida traderet, quæ adhuc plurima Franci obtinebant; tormenta bellica ſimul relinqueret, & Ferdinandi nauibus ipſe cum milite integriſque ſarcinis deportaretur. Turpis illa conditio viſa eſt non admittenda cæteris Francis; Albinius Caietam & Tarentum arces pernegat tradere; Gratianus Guerrius caſtra retinet, quæ plura in Samnitibus poſſidebat. Ita Ferdinandus, cùm violatam diceret conditionem, Mompenſerium atque ſex millia militum in cuſtodiam tradit, mittitque Baias

atque

atque puteolos; vbi tum ærumnis carceris, tum cœli inclementia, ipſe Mompenſerius, cæteríque omnes extincti ſunt, quibus longè honeſtius fuiſſet, maiorum more in acie occumbere, quàm ſicca & ignominioſa morte, mancipiorum inſtar deficere. Porrò Ferdinando oppugnanti Atellam, renuntiatum erat patris fatum: nec moleſtum acciderat: nam Alphonſus audita filij proſperitate, pertæſus ſolitudinis regnum affectabat,& contractis per nefas cum matertera, eadémque nouerca nuptiis ambiebat abiectam purpuram, niſi mors importunis votis obſtitiſſet. Poſt captum Mompenſerium, cæteræ arces in poteſtatem victoris veniunt. Albinius milite & pecunia deficiente, tutum in Franciam regreſſum conficit; Caieta & Tarentum à Præfectis traduntur, conceptum metum pecunia præbita promouente. Ita nemo Francus anno vertente in regno ſubſtitit; At Ferdinando gaudere fortunâ ſuâ non licuit; Caietâ nondum redditâ,morte præreptus eſt, vxore vt ſcribitur intemperantiùs vſus; regno antè donatus, vt perderet, nunc cùm reciperet periens. Fridericus patruus in ſolium euehitur; nec ipſe poſtea fortunatior; quaſi equus, qui Neapolitanis inſigne eſt, foret equus Seiani, inauſpicatus dominis & funeſtus; is intra tres annos quinque ſeſſores ſeu Reges habuit; coronâ girulæ inſtar ad proximum flatum verſatili. CAROLVS VIII.

Regni iactura ab ipſo Carolo plurimum nata eſt, vel ſpernente quod primùm concupiſcebat tantopere, vel exigente molliùs quod iubebat, poſtquam prima cupiditas inſtauratur. Dum agit in Pedemontio, audito Ferdinandum regnum inuaſiſſe, bis mille Vaſcones, totidemque Heluetios Arbano Duce in ſubſidium miſerat; nauibus Villa-Francæ impoſitos. Verùm ij cùm ſupra Liburnum in Ferdinandi claſſem incurriſſent, terrore ſubito acti regrediuntur, Liburni exſcendunt, & Duce fruſtra obteſtante ſuperos hominéſque, Piſas effugiunt. Nec Piſis ab Entraguio Præfecto agebatur commodius: iuſſus à Rege erat, ex fœdere vrbem Florentinis tradere, erátque ea ratio retinendæ opulentiſſimæ ciuitatis, & Francicam rem in Italia promouendi; at is contra iuſſa inſtaurata ſæpiùs, vrbem non tradebat, Piſanæ Virginis amore incenſus, & Comiti Lignyo obſequens, ad vrbis imperium aſpiranti; imò cum Regiis minis vrgeretur, Piſanis ciuitatem ſuam viginti mille aureis vendidit, dein eiſdem Librefactam, & Petraſanctam Lucenſibus; paritérque Briennius Sarezanum caſtrum Genuenſibus pretio tradidit; Præfectis non modo in Regem ſuum perfidioſis, ſed perfidiam ſuam licitantibus; occupante noxâ virtutis præmium. Atque Entraguius præmium in Franciam tulit, iuſſus duntaxat dies aliquot ab Aula abeſſe. Rex interea Lugdunum venerat; atque Italicas tum gloriam oblitus, tum ignominiam, oblectabat ſe armis ludicris, & feſtiuis ſaltationibus; cùm calamitate noua percellitur, Delphino filio vitæ erepto. Is Carolus Rolandus, tres annos natus, præclara indole, primóque flore fructus vberrimos educante, omnium ſpem, oculos, animóſque ad ſe conuerterat; nec ſine tacita patris inuidia, cui aliena, vel in nato virtus, vituperatio videbatur. Mox Lugduno ad Sanctum Dionyſium properat; inſtituto more maiorum, nuncupata pro reditu vota impleturus; XIII. *Regis pro regno recuperando conatus.*

CAROLVS VIII.

impleturus; nullâque mora Lugdunum regreditur, omiſſis Pariſienſibus, quibus ob negatam pecuniam mutuam iraſcebatur; atque Italicas curas iterum excitat. Miſsâ nauibus duo millia militum, quæ Mompenſerium ſuſtentarent, ſed ſine pecunia, quæ armorum vis robúrque cenſetur; & grauioris erant ponderis nummi, quàm vt deportari vltra Pelagus poſſent. Prætcrea Sfortia contra fidem, clam effecerat ne maiora nauigia Genuæ inſtruerentur; imò duo Ferdinando permiſerat; atque vt Francos ab Italia auerteret, Ferdinando Hiſpano perſuaſerat inferre bellum in Occitaniam; ratus quod euenit, conuerſos Francos in proximum hoſtem, à ſe auellendos. Etenim poſtquam Hiſpani turmis aliquot Occitanorum ſegetes deuaſtarunt, Carolus irâ inflammatus, quindecim hominum millia Vicecomiti Narbonenſi tradit, & Carolo Albonio Santandreano; quibus ducibus in Ruſcinonenſes irruptum eſt. Salſulæ oppugnatæ extemplò, & muro vetere deruente ſub machinis, captæ, toto præſidio interfecto. Ferdinandus obſeſſis viginti hominum millia in opem miſerat; ſed occurrente cum duobus millibus Albonio, ac vim reprimente, arx expugnata eſt; pepigítque Ferdinandus inducias, tanti vim fulminis in alias terras amoliturus. Vrgebat interim Mompenſerij fames atque miſeria; cui Rex intentus Lugdunum venit, & præclara conſtituit, ſi quæ imperabat exegiſſet ab aliis. Statuit vt Trivulcius illicò cum quatuor peditum millibus Aſtam properaret, Aurelianenſi ſtatim ſequuturo; & ſeipſo poſtmodùm tranſmiſſuro; vti claſſis Genuæ appararetur, triginta triremibus, totidémque nauibus in eam deſtinatis, numerandâ ad ea expedienda pecuniâ. Verùm ſingula in deterius verſa; nam Briſonnetus, cuius ſumma & in ærario, & in ipſum Regem auctoritas; ſeu clam cum Pontifice conueniſſet, ſeu produci bellum percuperet, ſtabilita omnia conturbabat, mandata Regia, vel lentè, vel præpoſterè implebat, pecuniam auertebat; atque in Regis iram tectus & munitus; quippè callebat modum placandi animi atque mitigandi; ineluctabiles moras obiiciebat conſiliis. Et ipſe Rex, cùm Nobiles ad expeditionem Lugdunum veniſſent, retrò Pariſios versùs regreditur, in ſpeciem vt ſanctum Dionyſium in patronum viæ cooptaret; re vera amoris impatientiâ, vt inuiſeret Virginem, quam deperibat, Reginæ honorariam. Sic in præſentia torrens ille minax in bullas effluxit. Trivulcius tranſmiſerat quidem in Inſubres, & tenuibus copiis magnum Sfortiæ metum iniecerat; ſed ope deſtitutus, tam metus quàm conſilia fruſtra ipſi erant. Interim pax Atellana contrahitur, & cum Francis captis ſpes Italiæ deperit. Ab eo Rex ſocordiam inter & fortitudinem anceps, belli conſilia modò extinguebat, modò ſuſcitabat, & per interualla ſibi reſtitutus, pudore veternum otij profligante, ad abiectam laudem aſpirabat. Sed à ſuis ab ea mente auerſis traductus ad alia, ad ædificandum animum appulit; Amboſiæ quo in loco educatus fuerat, inceptis ſpecioſiſſimis ædibus; artificibus peritiſſimis, ex Italia eam in rem petitis; vt per eam gentem, ſin minùs arma; ſaltem ſaxa componeret. Attamen turpi otio generoſa indoles repugnabat; & Sfortia iratus Venetis, quod ſibi Piſas aſſeruiſſent, accedentibus Florentinis, Mantuano, Ferrarienſi, atque Vrſinis,

Albon S. André. *Salſula capta.*

Vrſinis, ſollicitabat ipſum intentiùs, vti in Italiam redux, Venetos bello aggrederetur. Atque in nouam expeditionem parabantur omnia ſedulò, cùm profectioni intercedit conſilium, donec Regina prægnans partu eſſet ſoluta. Quâ mox enixâ maſculum, intra paucos dies morte raptum, ire in diſcrimen Rex noluit, regiâ domo nullis liberis fultâ; volebátque Aurelianenſem ſibi ſubſtituere, ſummúmque belli ducem in Italiam mittere, iam falſis delationibus ſuſpectum; ſed eo excuſante, & cauſas alias prætexente, noua hæc ſolicitudo priorum inſtar euanuit, fixis tamen radicibus & ſuo tempore in frondes ituris.

Inter eas animi viciſſitudines radius diuinæ bonitatis illuxit, cúmque vltimus Regi immineret dies, corpuſculo debilitato & valetudine ingraueſcente; ſanauit mentem optimus Deus, & afflauit cogitationes vero Rege dignas. Introſpiciebat ſe penitus, *pudebátque conſcientiæ ſuæ, quæ noxas in Deum atque in ſubditos admodùm graues depingeret; ſe regni curam ignauiter ſuſcepiſſe, mancipatum aliis, qui omnia vtilitate ſua metirentur; implicatum ſe feminarum amoribus, & earum pluſculis datam poteſtatem in res etiam publicas; nihil mirum igitur, ſi publica res atque domeſtica laboraſſent, ſi florentiſſimo regno eſſet deturbatus, ſi liberos in cunis fatum rapuiſſet, ſi defloreſceret valetudo, iámque mors propior admoneret humanitatis. Emendandos itaque mores in melius, Deum vita integritate placandum, & regnum cæleſte pro Neapolitano, maiore longè compendio, comparandum.* Nec ſecùs quàm inſtituerat, ſe gerit; ab interdictis voluptatibus animum ſegregat, amorem confert in vnam coniugem, Dei cultum & pietatem amplectitur; gnarúſque virtutem præclariſſimam cuiuſque, in implendo munere poſitam eſſe, adminiſtrando regno, ſtrenuè incumbit. Primò Iuſtitiæ atque ærario intendit, aliquot Iudices peculatus reos pellit Tribunali, bis per hebdomadam contendentes audit, iúſque pronuntiat; cenſum inſtituit, ſtatuítque familiam ſuam priuato reditu quod Domanium vocant, alere & ſuſtentare: tributa permodica ad tutelam regni exigere; in conſilium niſi pios, ſanctóſque viros non admouet, & planè in alium virum immutatus; Franciam vniuerſam in admirabilitatem & gaudium rapit; cum videretur Rex nouus è cœlo prolapſus, & diuinâ manu planè conformatus. Enimverò breui tantum bonum ereptum eſt, nec terris licuit cæleſte munus diu obtinere. Amboſiæ agebat, & pridie Dominicæ, quam à palmis Eccleſia nuncupat, cum ea hebdomada bis apud Sacerdotem noxas poſuiſſet, Annam coniugem manu apprehenſam, ducit in porticum, vnde in ſubiectam foſſam proſpectus, in quam luſores pilæ conuenerant. Erat porticus odore fœtido, in quam plerumque veſicæ onera lixæ deponebant; fores adeo humiles, vt Rex quamquam ſtatura mediocris capite in ſupremam partem impegerit. Leuiori tamen vulneris ſenſu, ſpectabat ludentes, & cum adſtantibus colloquebatur; quando ſermone ad res pias ducto, præclariſſima illa & Rege digna verba vſurpat; *ſe opitulante Diuina gratia nunquam in poſterum peccaturum in Deum.* Vix ea dixerat, cùm correptus apoplexia, ſupinus corruit: fit omnium conſternatio, aduocantur Medici, adhibentur remedia; nihilque peragitur, præterquàm quod ter ſenſum & vocem recepit, toties

XIV. *Regis mutati mores.*

Et mors.

CAROLVS VIII. Anno 1498.

ingeminans ſacroſancta Ieſu & Mariæ nomina, & Sanctorum Claudij, Blaſiique, eorumque opem implorans & in iis tertio appellandis, tandem expirat; vitæ anno vigeſimo ſeptimo. Eo in loco in culcitra ſtraminea iacuit ad multam noctem, ad ludibrium ſummæ potentiæ, vt cui tot palatia, tot conclauia, tam pretioſa lectorum vela atque ſiparia; in porticu olida, proiectuſque in paleam, viliſſimi mancipij inſtar occumberet. Reginæ luctus diu conſolationem nullam admiſit; fuit domeſticis acerbiſſimus caſus; duóque ex iis in ducendo funere præ dolore vitam amiſerunt. Et erat Carolus manſuetiſſimus omnium, moribúſque mitiſſimus; nemini vnquam verbo aut facto moleſtus fuerat; ſingulos charitate complexus intima, ſingulis erat ſupra quàm credi poteſt chariſſimus. Malè per inuidiam patris inſtitutus, ſuâ ipſe curâ ſe ſe inſtituit, præceptor ſuus atque diſcipulus. Corpus domandis equis exercebat, atque indurabat, animum ad litterarum ſtudia applicabat; iam potitus regno Latinam linguam perdidicit, & ſæpius Scriptores veteres euoluebat, corpore tamen infirmo erat, & conformatione quæ ſenectutem reſpueret. A patre diuerſus, tam virtutes eius quam vitia vi vnius indolis fugerat; apertus, ingenuus, clemens, ab omni ſæuitia alienus; ſed negligentior regni, aliiſque addictior, rem paternam, atque adeo publicam dilapidauit; amiſſis Ruſcinonenſibus, imprudentia potiùs quàm neceſſitate. Et quidem regno adiunxit Britanniam, opulentam prouinciam, & paratam in Anglorum bellum molem prævalidam; ſed iis quas dimiſerat non æquandam. Nam regnum Italiæ iacturam potiùs quàm luctum dixerim, inanem fumum & euaneſcentem; vnde malum & luctus in poſteros propagatus; factáque Neapolis Francorum ſcopulus, tumulúſque. Indolem Caroli ex vno facinore colligat lector. Dum Neapoli in Franciam redit, nondum cœlitus immutatus in alium, Tuſcanello vt dixi capto & direpto, virgo ſpecioſiſſima in eius conclaue fugiens irruit, atque inter brachia excipientis prolabitur. Ille æſtu adoleſcentiæ in libidinem raptus, parabat vim miſeræ; cùm puella coniectis in appenſam tabulam oculis, in qua depicta erat virgo Deipara, rogat Regem, ac per caſtiſſimam Dei matrem obſecrat, quam in tabella præſentem exhibet, vt pudori parcat, ſéque ſponſo illibatam ſeruet. Rex ad ſanctiſſimam obſecrationem & aſpectum tabulæ, æſtum inhibens, dimittit virginem, ſponſum inquiri & affines iubet, virginemque quingentis aureis vltrò donatam, ſponſo reſtituit; petita dote tam ex temperantia quàm ex ærario, & caſtiſſimum facinus reuerentia in Deiparam cumulans.

Regis caſtitas pia.

XV. Cùm Carolus Amboſiæ agebat animam, rapido curſu ad Aurelianenſem Bleſis agentem aduolabant nuntij. Ille Ludouicus nomine, ea appellatione inter Reges duodecimus, Rege ſine liberis mortuo, iure regni heres, quippe Ludouici, Caroli VI. fratris, nepos ex filio Carolo, ſolio proximus excludebat cæteros principes: & reſtagante nullo exceptus, iam maturus annis, quippe natus triginta ſex, variáque fortunâ aſſecutus peritiam rerum, inauguratus eſt Rhemis. Regi Carolo opulētiſſimum funus poſtquam inſtituit, aggreſſus ad regimen, ſpecimen ſui præclarum oſtendit. Etenim ad leuamentum

Regis fauſta initia.

Anno 1498.

uamentum populi ſponte inclinans, trecenta librarum millia condonauit, quæ Regi inſcendenti ſolium pendere plebs conſueuerat; tributa laxauit, atque ad medium per ſingulos annos imminuit, & diſciplinam militum corruptam teſtituit; miſſa in leges effreni licentia, qua graſſabantur in hoſpites; tum ad iuſtitiam conuerſus, Rhotomagi & Aquisſextiis Parlamenta ſuprema inſtituit; magni Conſilij quod vocant Tribunal fixum eſſe iuſſit; atque vt cæteris in exemplum iuſtitiæ foret, contra ſe ipſum inquiri ius & dici voluit. Cùm Lotharingiæ Dux de prouincia Phocenſi moueret diſceptationem, rem permiſit peritiſſimis Iuriſconſultis, eorum ſententiæ ſe ſtaturum pollicitus. Atque illi Regi rem adiudicarunt. Publicam iuſtitiam priuatâ clementiâ promouebat; nam variis affectus iniuriis, tum ab Anna Borbonia, tum ab Briſſoneto, aliiſque ipſorum fautoribus, quæ præterita erant obliuioni mandauit; affirmans, *Regi Franciæ indecorum eſſe, Aurelianenſis Ducis vindicare iniurias*; & eo ſenſu Duci Borbonio, Borbonios, Aruernos & Claromontanos conceſſit, qui defectu prolis maſculæ reſtitui coronæ debuerant, Suſannamque ipſius filiam Carolo Mompenſerij filio, ad extinguendas familiæ controuerſias nuptui dedit. Deinde animum ad liberos futurúmque hæredem adiicit. Vi adactus à Ludouico X I. Ioannam ipſius filiam habebat in coniugem, anima formoſiorem quàm corpore, deformem, vt ſcripſi; & Medicorum ſententia, ſterilitate damnatam. Eam vt primùm licuit Ludouicus repudiaturus, vim teſtatus, Alexandrum Pontificem de ſoluendo coniugio appellat. Ille Legatis in eam rem dictis, poſtquam nullum fuiſſe matrimonium, pronuntiatum eſt, Cæſarem filium mittit, qui diplomata Pontificia in Francia ferret; ac tametſi Cæſar ea ſcripta non traderet; tamen dictâ à Legatis ſententiâ, Ioanna conſentiens à Rege diſceſſit, datis in dotem Biturigibus; apud quos Regina virtutum omnium exemplar, totam Deo diuiniſque rebus ſe tradidit; condito Monacharum ordine, cui ab Annuntiata Virgine nomen eſt; diu miraculis poſt obitum clara; & ipſa perpetuum dum vixit miraculum, patientiæ, modeſtiæ, charitatis & demiſſionis. Solutus Ludouicus nouum vinculum agitat, & ſuſcitatis primis amoribus Annam ambit. Illa ægrè aſſentiens, mox ad Britannorum preces flecti ſe patitur; ſed conſeruandæ ditionis cupidior, promiſſum exigit, vt ſecundo genitus ex nouis nuptiis Britanniam in patrimonium haberet, ſi nulli eſſent liberi, ad heredes proximos Britannia iret; adeò ſe Duciſſam non Reginam meminerat; in præclaris virtutibus ambitionem atque ſuperbiam Monfortianæ familiæ alens. Sic Ludouicus regno & familia conſtitutis, in Italiam animum & curas conuertit. Et iam ab regnandi primordiis, ſe Regem vtriuſque Siciliæ & Ieroſolymæ, & Mediolani Ducem inſcribens, quò vota collimabant oſtenderat. Regna Siciliæ, vti Regis Caroli heres & ſucceſſor adierat; Ducatum Mediolanenſem, vti patrimonium ſuum & propriam hereditatem ſibi vindicabat. Etenim ab auia Valentina in Aurelianenſem familiam ius tranſcriptum erat; quippe hæc Ludouico Caroli VI. fratri ea dote nupſerat, vt præter Aſtam vrbem pactum eſſet, ſi pater & fratres ſine liberis morerentur, ad ipſam ipſiuſve liberos Mediolanũ tranſiret. Impleta conditione Franciſcus Sfortia clarus bello Dux, quia Blancam

LVDOVICVS XII.

Annam Reginam ducit.

Ioannâ repudiatâ.

LVDOVICVS XII.

Vicecomitis ſpuriam vxorem duxerat, ditionem armis inuaſerat, dum Carolus Aurelianenſis Londini in cuſtodia erat; nec vberrimæ prouinciæ repetendæ hactenus occaſio aut facultas fuerat Aurelianenſi: In præſentia ramo in truncum inſerto, & Ludouico euecto in ſolium, præter priuatas cum Ludouico Sfortia inimicitias; ius antiquum inſtaurari oportuit, & portam in Italiam reliquam patefieri.

XVI. *Apparatus ad bellum Mediolanenſe.*

Rex in eam mentem fœderatos adſciuit, atque à finibus regni hoſtem ſubmouit. Primò Alexandrum Pontificem demereri inſtituit, ſeu religione in ſacro-ſanctam Orbi poteſtatem, ſeu opinione res Italicas minùs belle procedere infenſo Pontifice; nec erat commodior demerendi ratio, quam in Cæſare filio, in quem patris vota, ambitio, amor, ſimul incumbebant. Ille Cardinalatu nuper abdicato, poſtquam Ioannem fratrem Gandiæ ducem occiderat; filiam Friderici Neapolitani in vxorem ambiuerat; ſpe concepta regni abſorbendi. At repulſam paſſus pro merito, in Franciam venerat, impetraturus alteram Friderici filiam, quam in eam victor Carolus miſerat. Verum Rex peritus quo per eas nuptias collimaret ambitio, iis obex fuit; ſimul ne Pontificem alienaret, alias Cæſari curauerat, Catharinam Albretii filiam in coniugem dando, cùm Valentinis in Ducatum erectis; Veneti poſtea de fœdere appellati. Eratque iis infenſiſſimus Sfortia, quia Piſas primùm occupauerant, quam ipſe vrbem concupiſcebat, nihilque non tentabat vt ciuibus ſuis reſtitutam ipſe obtineret. Ideò ſocietas Pontificem inter, Regem & Venetos ſtatim contrahitur; ea lege vt Rex Pontifici præberet copias, ad Flaminiam ſeu Romandiolam ſubigendam, quæ cùm eſſet Pontificiæ ditionis à Dynaſtis pluſculis tenebatur; vt Veneti ſimul cum Rege Longobardos impeterent; ipſorum eſſet Cremona & regio ad amnem Adduam, præter aliquot iugera iuxta amnis ripam; Cætera pertinerent ad Regem. Id fœdus diu ſilentio preſſum eſt, eluſa Sfortiæ ſagacitate, dum Rex cætera ad bellum componit. Nam inſtaurat cum Heluetiis fœdus, mox cum Henrico Anglo, in factionem Eboracenſem adhuc contendente, dein cum Ferdinando Hiſpaniæ Rege poſtremo à Philippo Archiduce clientelam exigit. Quam ille Atrebati præſtitit, Guidoni Rupifortio Cancellario Franciæ, per ſolemnia eam in rem verba. Vnus ſupererat Maximilianus, qui armatus irruperat in Burgundiam; ſed repulſus cum clade à Comite Fuxienſi odium inane iactauerat; imo ſibi hoſtem exciuerat, Heluetiis impulſu Regis veteres inimicitias in Auſtriacam domum nonantibus. Ita Rex Italicum bellum tutò capeſſit. Nec iam apparatus latere Sfortiam potuit, pluſque trepidationis ac metus quàm confidentiæ intulit. Poſtquam fœderati veteres deficiebant, Pontifex, Veneti, ipſique etiam Florentini, & Baiazetum fruſtra in Venetos euocauit; magno quidem illorum & Italiæ damno, ſed nullo rerum ſuarum compendio; in ſe demùm retruſus, à ſe vires omnes atque fortitudinem, arceſſendas vidit. Nec vires deerant, niſi prudentia defuiſſet; ſed ea eſt improbatum mentium cæcitas, vt diu perſpicaciſſimæ, ſub ipſum pœnæ articulum præſtringantur, Deóque vindici ſe in victimas ſcelerum præbeant. Nunc Sfortia Marchionem Mantuanum à ſe alienat, Gaiazzæ Comitem generum ſuum poſtponit Galeaſio fratri minori natu, atque inferiori belli

Adde. (margin, beside "regio ad amnem Adduam")

Mediolanenſes primò ſubacti. (margin, beside "domum nonantibus")

belli peritia; graui errore, quo fidum hominem & peritum abijceret, cum ſubijciendo, qui præclarus quidem in haſtiludiis haberetur, ſed ærumnarum martis planè inexpertus. Sub ea Franci in Inſubres penetrant; recenſebantur equitum ſex millia, peditum tredecim; Ductoribus Lignyo, Triuultio, atque Albinio; ſteterátque Lugduni Rex ad promouendam expeditionem, ſeu militum ſupplemento, ſeu ſua vbi opus foret præſentia; dum Veneti versùs aliam partem, ex fœdere exercitum ducunt. Et quidem miro felicitatis euentu Inſubres toti viceſimo die ſubacti ſunt; vt decurrere quadrigis victoria, non certare armis videretur. Vrbes tranſpadanæ citò expugnantur; arx Araſſia, valida ad Tanarum, & annona munita admodum; Valentia à Rafaguino Præfecto traditur, cæteriſque eodem impetu captis, Alexandriæ Franci imminebant. In ea ſpes Sfortiæ collocata erat; tenebatque vrbem munitam admodùm Galeaſius Sanſeuerinus, cum numeroſo præſidio; ſi duci tantùm animi, quantùm vitium fuiſſet. Verùm is bombardarum fulmine procul exaudito, metu ſubito expectoratus, noctu per murum ſcalis cannabeis deuolutus in foſſam, Mediolanum aufugit; fugæ ſocia trepidatione, & in vrbem illata. Poſt præfecti fugam, milites ſimiliter ſtatim dilabuntur, excipiúntque Francos Alexandrini; à quibus tamen inuitis Tribunis in prædam rapti ſunt. Sed iam Sfortiam metus vel hoſti præuius inuadebat; ciuium animos oratione in miſericordiam flexa tentauerat; tributorum magnam partem remiſerat, opem proximam à Maximiliano atque Heluetiis pollicebatur; ſed illius metu excitabantur odia populi; plebe inſtar mulieris, in vindictam facilem exurgente. Iámque Veneti Addua tranſito, Laudem vſque excurrerant, iam Ticinum Francos admiſerat; iam Mediolanenſes palam rebellabant, & Quæſtorem primarium ab Sfortia miſſum in foro necauerant; cùm ipſe tam conſilij quàm amicorum inops, ſtatuit in Germaniam fugere, & abductis ſecum liberis, concubina atque pecunia, per Rhætos ad Maximilianum, comite fratre Aſcanio Cardinale ſeceſſit. In arce Mediolanenſi ſpes & ſacra anchora erant; eam totius Europæ ſitu & arte munitiſſimam, à Franciſco Sfortia exædificatam, commiſit Bernardino Cortio, homini vili origine; quem tamen Aſcanio fratri antepoſuit; pecuniâ, milite & commeatu inſtructam. Duo fugienti calamitoſa obueniunt; primùm triſte de ciuitate reddita nuntium; nam extemplò Mediolanenſes Francos exceperant, tum deſertio Gaiazzæ Comitis, qui ipſi obuius, conteſtatus eſt, ſe fide amplius non teneri ad ditionem ipſius tuendam, cùm ipſe profugeret, ſuóſque deſereret; atque exinde ſe turmaſque equeſtres Franco addixit. Nec eò ſtetit ſuorum proditio; nam poſtquam Triuultius Mediolani exceptus eſt, Cortium arcis præfectum, auro tentauit, atque expugnauit, die duodecimo: Principi perfido fidem cunctis fallentibus; adeò cautio ſcelerum fragilis atque intuta eſt, ipſúmque crimen ſuam in pœnam exemplo eſt. Cortio tamen turpis proditio tanto dedecori fuit, vt Francis etiam deteſtabilis, pudore ignominiæ mœrorem augente, breui obierit. Cætera interim eodem curſu feſtinabant; Cremonam Veneti opitulante Franco expugnant; Genuam diuerſarum partium viri Adorni & Fregoſij certatim Regi produnt;

Valence.

Lodi.

LVDOVICVS XII. Anno 1499.

iámque ipſe decurſoriis equis Mediolanum ad inopinæ victoriæ fructum Rex aduolat. Ab cunctis Italiæ principibus, præter Fridericum, Legati miſſi & honotificè excepti; Venetis datum agri quantùm pacti erant; atque Pontifici ad Romandiolæ vrbes expugnandas quatuor Heluetiorum millia, & trecenti cataphracti, ductore Iuone Alegrio, conceſſi ex fœdere. Tum Rex noua Prouincia ſtabilita, plebe tertia tributorum parte ſubleuata, reſtitutis exulibus, ac Trivulcio Prorege dicto, vt populo vnius è ſuis eſſet adminiſtratio gratior; adiunctóque Albinio; reuertit in Franciam, pacatis omnibus, & quæ donauerat ſumma felicitas, iis ſummâ prudentiâ vt videbatur compoſitis. Franciſcum Ioannis Galeatij filium ſecum abductum incluſit cœnobio, factúmque Monachum donauit poſtea opulento benrficio. Et ita primus Sfortianæ tragœdiæ actus exhibitus eſt.

XVII. *Sfortia Ducatum recuperat.*

Sfortia interim Maximilianum ſummis infimíſque vrgebat precibus, vt ſibi ad recipiendum imperium opitularetur. Et ille humaniſſimè cum Cardinale exceptum onerabat promiſſis, ſpe in dies facta expeditionis, eò magis quod pacem cum Heluetiis tandem contraxerat. Verùm auxilium intra verba ſtabat, & hic nouo bello contra Hungarorum Regem implicabatur, & ſpecie mutui multam pecuniam emungebat à ſupplice; quare Sfortia ſtatuit ſuo ſumptu, ſuíſque auſpiciis rem ſuam aggredi, legítque octies mille Heluetios, & ex Sequanis equites mille quingentos, quos ad recipiendam ditionem ducit. Sanè Mediolani expetebatur ardentiùs, tum plebis inconſtantiâ, præteritorum deſiderio damnantis præſentia, tum Præfectorum acerbitate, & Francorum intemperantiâ. Ingens mutationis cauſa Trivulcius fuit, qui Guelforum ſectator pertinaciſſimus, Gibellinos habebat crudeliùs; indole ſuperbior, & animi altitudine atque potentia, ad ſanciendam priuatam auctoritatem non publicam vſus; vnde optimates & nobiles, Gibellini maximam partem, ab eo & à Francis auerſi, veterem Dominum efflagitabant. Imò plebs in idem votum conſenſerat; cùm enim ſperaſſet nouo ſub Principe noua omnia futura, & tributa omnia extinctum iri, ſpe fruſtratâ, damnabat auaritiam Regis, & accedente Francorum proteruia, qui procaciùs virgines, matronáſque ſuas appellarent, palam iam deplorabant calamitatem Sfortiæ, & votis tacitis regreſſum optabant. Nec erat Trivulcius in regenda Republica cum Albinio concors, raro conſortio poteſtatis atque concordiæ. Sic parato fomite incendium exarſit illicò. Sfortia de voluntate Mediolanenſium certior, nondum inſtructo exercitu, primò Comum excipientibus ciuibus occupat, dein Mediolanum celeriter aduolans, vrbe gratulatione ſumma accipitur, Trivulcio verſus Nouariam recedente. Vno impetu Ticinum, vrbéſque cæteræ Tranſpadanæ, præter arcem Mediolanenſem atque Nouariam, euocatum certatim admittunt, magnóque numero conſcripti milites exercitum augent. His accedunt Heluetij ab Alegrio ducti. Quippe ille reuocatus à Trivulcio, poſtquam ſubegerat Forum Liuij, & Forum Cornelij in Flaminia vrbes, reſtituerátque Pontifici, feſtinans in Longobardiam, deſertus ab Heluetiis, ad Sfortiam tranſeuntibus, equites duntaxat ad Trivulcium duxerat. Iámque viſa ad Sfortiam defeciſſe

proſperitas,

proſperitas, tum ſæuitiam eius, tum ſectatorum alebat; in obuios Francos crudelitate magna graſſantium, promota etiam in peregrinos, quorum capita deferentibus ſingulis aurei dabantur in præmium. Fratres ergo tot elati ſucceſſibus, exercitum diuidunt; partem Aſcanius arci Mediolanenſi admouet; partem Ludouicus arci Nouarienſi, nam vrbem ceperat; atque ſummoperè enituntur, dum Francorum abſunt ſubſidia, ſtabilire fortunam. Veruntamen ea properabant. Nam Rex Lugdunum venerat irâ & indignatione ſuccenſus, & Ludouicum Trimollium militari laude percelebrem, cum cataphractis ſexcentis, & ſex millibus peditum, cum imperio miſerat, adiuncto Cardinale Amboſio, qui publicam rem promoueret conſiliis. Et verò Trimollius primò prudentiâ, mox fortitudine inſtaurauit res perditas. Trivulcio atque Albinio conciliatis confidenter vtens, culpâ infortunio adſcriptâ, commodiorem ſpem inſinuabat; dein receptas copias ſtrenuè ad Nouariam ducit; pugnâ omninò deliberatâ; quia nuntium Amboſius interceperat, quo Heluetij à Magiſtratibus ſuis vetabantur, ne pugnarent in Sfortiam. Nec ipſe detrectat prælium, quo profligato, arcem haud dubiè obtineret, neſcius, quam in viſceribus paſceret luem. Etenim Heluetij qui ab Alegrio antè defecerant, ſeu à Centurionibus ſuis clam deuincti, qui à Francorum partibus ſteterant, ſeu vt ipſi teſtati ſunt, quod contra populares arma non caperent; inito cum aliis ſuæ gentis conſilio, cùm ad pugnam ventum eſt; faciunt diſceſſionem, armiſque abſtinent; ſimul equites Sequani fugam arripiunt, Francúſque exercitus ruit in Italum peditem, cæditque magna ſtrage. Sfortia hoc perculſus malo, ſe Nouariam recipit; ſimúlque Heluetij, qui à defectione in rebellionem conuerſi, palam tumultuantes, occupant portas, ad palatium ruunt, miniſque terribiles repoſcunt ſtipendia, ille progreſſus in publicum tumultuantes alloquitur, pollicetur aureos montes, obteſtatur per ſuperum atque mortalium fidem, per ſanctiſſimum fœdus, quod vtramque gentem connecteret, per dictum ſacramentum & inuiolatam gentis ſuæ fidem, neu ſe proditione turpi deſererent, tantámque infamiam glorioſiſſimæ genti inurerent. Eas preces proſecuta eſt liberalitas, factúmque argentum benignè diuiſit. At fruſtra preces atque opes impenſæ, turbas facere pergunt Heluetij, inclamántque ſe velle reuerti in patriam. Inſtat miſer, orátque per effuſos fletus, vt ſe in ſecurum locum deducant, & quem propugnare aſpernantur, ſaltem non oppugnent; Ij pernegant poſtulatum, affirmántque fidem datam Francis, vt ne eum abducerent; ſinere tamen, vt ſi vellet, immiſceret ſe cohortibus ſuis, hoſtíque fucum quem poſſet, faceret. Princeps calamitoſus, in tantis anguſtiis, cùm immineret omni ex parte pernicies, nec tenere vrbem diutiùs poſſet commeatu inanem, perire honeſtiùs voluit, ac ſe Franco tradere; & iam cum Lignyo agebat; quando Heluetij rem ſubodorati, ne fructus proditionis periret, cogunt miſerum mutatâ veſte cum ſuis ingredi, adimúntque facultatem miſerrimam confugiendi ad hoſtem. Ita Sfortia gregarij militis cultum indutus cum cohortibus vrbe egreditur. Iter Franci gemino ordine inſidebant, ſpectabántque prætergredientes

Sfortia captus.

Anno 1500.

LVDOVICVS XII.

gredientes Heluetios, in quibus Sfortia deprehenſus, cum tribus fratribus Sanſeuerinis captiuus abducitur; Aſcanium Cardinalem perculit fratris calamitas, qui nuntio accepto, cùm Placentiam verſùs effugeret, ab affine traditus Venetis, & ab iiſdem quamquam renitentibus, ad Regem intentantem minas deducitur. Sic Sfortiarum imperium in Italia deſiit; & quidem in Ludouico, politicarum artium peritiſſimo, tantâque vt ſibi videretur regnandi peritiâ, vt ab eo maximè arrogantiæ ſenſu perniciem hauſerit; Deo nuſquam non impetente ſuperbiam, & ſumma capita quæ humanitatem non ſapiunt demetente. Ludouicus à Rege paulò inclementiùs eſt habitus; primùm in cauea ferrea, mox liberiore carcere Lochiis cuſtoditus; vitámque perduxit in decimum annum illius diuturnitate productis ærumnis; eo tamen ſolatio, quod liberi Maximilianus & Franciſcus tuti in Germania agerent, nec totus in vinculis, totúſve in poteſtate hoſtium ageret. Cardinali Aſcanio liberior permiſſa cuſtodia, turris Bituricenſis, in qua Rex ipſe biennio hæſerat; & data poſtmodùm libertas, flagitante Amboſio. Poſt captos Sfortias, Mediolanum, vrbéſque cæteræ, victorem appellant, ſéque vltro in iugum tanto ardore depulſum induunt; conſtituendi imperij Cardinali Amboſio data prouincia, ſummáque prudentia id conſtitutum eſt, Franciâ tandem poſt multa ſecula virum adeptâ cui ſe committeret. Hic Georgius nomine, ex Amboſiana illuſtri familia, Archiepiſcopus Rhotomagenſis, & Regi ante percarus, fidéque multis officiis exploratâ, ad auctoritatis euectus apicem, poteſtatis Regiæ quodammodo conſors, egregiíſque dotibus tantam in rem aptus, in bonum publicum ambitionem priuatam conuertit. Nunc pacatis Inſubribus, atque ciuitatibus mulctatis pecunia, in pœnam rebellionis; Proregem dixit Carolum Amboſium nepotem ſuum; atque ipſe ſummus Legatus à Pontifice in Francia dictus, ad Regem regreditur. Nec delectus Prorex ſpem fefellit; plurimos annos moderatus Inſubres tanta humanitate atque iuſtitia; vt æquo animo Francorum iugum, quod rariſſimum eſt, paſſi ſint; adeò obſequium eſt ab imperante; nec vlli obtemperatur faciliùs quam virtuti. Nec omiſerim efficaciſſimum impetrandi modum, inſtitutum à Mediolanenſibus; cùm enim in palatio Cardinalis ageret, pœnâ ciuitati nondum impoſitâ; ciues ipſo die quo Chriſtus Dominus pro humano genere necem obierat, pullati deducunt ſupplicationem, & præuiis quatuor infantium millibus, prælatóque vexillo ſacris Paſſionis inſignibus picto in Palatium ſubeunt, & miſericordiam inclamant Amboſio, eo ſucceſſu quem ab pio & clementiſſimo viro Chriſtiana pietas, ipſáque humanitas exigebat.

Loches.

Georgius Amboſius.

XVIII. *Rex de Neapoli recuperâda laborat.*

Rex Mediolano potitus atque Inſubribus, proſperitate gradum faciente, ad Neapolim animum appulit. Nec labor arduus Friderici victoria, ſi deſtitueretur ſemel à cæteris. Iam erant Veneti in ſocietatem adſtricti: ſupererant Florentini, Pontifex, Maximilianus, & Hiſpaniæ Rex: machinæ propriæ adiectæ ad ſingulos. Florentini vt Piſas reciperent, quod expetebant ardentiùs, fœdus cum Rege contrahunt, accipiuntque ſexcentos equites, quater mille Heluetios, atque ductorem quem ipſi optauerant, Ioannem Beſſæum, Antonij fratrem, reiecto quem Rex offerebat Alegrio. Sed

cæ

ex copiæ Ducis culpâ, poſtquam diu agros peruaſtarunt; ad Piſas ductæ, ſoluta obſidione, receſſerunt cum ignominiâ. Pontifici redditus ad Flaminiam ſubigendam Alegrius; & felici euentu Piſaurum atque Ariminum illicò captæ; Fauentia, Aſtore Manfredo propugnante, vix dum pubere adoleſcente, primos impetus fortiter retudit; donec anno vertente, ope deſtituta Valentino ſe tradidit, & Aſtorem adoleſcentem egregium; cui virtus exitio fuit, clam Valentino mortem inferente. Maximiliano facultas nocendi detrahitur, nam abundè voluntatis erat; quippe abſque opera Philippi filij atque imperij Principum, cùm nihil moliri poſſet, Philippum fœdere Ludouicus deuincit, cæteros Principes beneficiis; Ladiſlaum Regem Hungariæ affinitate, data in coniugem Anna Fuxienſi, Candalæ Comitis filia; per quæ odium Maximiliani ſeptum eſt vndique quaſi carceribus, & ipſe adactus ad prorogandas in octauum menſem inducias. Maior moles in Hiſpano Rege pelliciendo, qui ſagaciſſimus Principum præuideret omnia, nulla re perſpicuitatem fallente; & illi in Neapolitanum regnum ius ſuum; ſiue petitum ab Aragoniis, iam à Manfredo contra Andegauenſem dominum certantibus; ſiue nuper ab Alphonſo magnanimo, qui Ferdinandum ſpurium heredem inſtituere non poterat, detrimento legitimi ſucceſſoris, eúmque ſe Ferdinandus dicebat; vtpote natus ex Ioanne Aragoniæ Rege, & Alphonſi fratre. Quamobrem in partem eum vocandum cenſuit Ludouicus, vt regno diuiſo, ius commune & communis vtilitas aleret concordiam, inuidiámque extingueret. Nec in admittenda conditione hæſit Ferdinandus, quanquam primùm renitebatur in ſpeciem; adepturus partem qui nihil poſſideret; & ſi faueret occaſio, prorogaturus impigrè limites. Erant fœderis pacta, vt Ludouicus abſtineret titulo Regis Siciliæ, ſe Regem Neapolitanum & Ieroſolymitanum diceret, Ferdinandus Ducem Calabriæ; penes eum Apulia cum Calabria eſſet; Franco cætera cum Neapoli cederent; compararet quiſque ſuam partem ſine conſortis auxilio; quiſque à Pontifice regni poſſeſſionem obtineret. In eo fœdere deſiderata eſt Ludouici prudentia, qui conſortem regni admitteret, facturus paulo pòſt aut paſſurus iniuriam, cùm tam arcto limite potentiſſimorum Regum ambitio conſcribi non poſſet. Quantò melius Friderico præbuiſſet aures, offerenti regni clientelam, quadraginta aureorum millia in vectigal annuum, atque arces quatuor in pignus fidei; ſanè pepercisſet cladi Italiæ, & bellum in ſemente pernicioſiſſimum oppreſſiſſet quod ipſi poſtea luctui atque ignominiæ fuit. Contracto fœdere, vterque Regum inſtruebat exercitus, ſimulatâ in Turcam expeditione; qui dudum Venetos bello vexabat; imò Conſaluus ſpem auxilij oſtentabat Friderico, erátque cum copiis in Sicilia Franci commodum præſtolans. Breui Ludouicus conſcripſit viginti peditum millia, cataphractos equites mille & quingentos, qui Romam versùs ductore Albinio profecti, totius Italiæ vota atque metum ſuſpenderant. Vbi Romam ventum eſt, Oratores vtriuſque Regum laruâ depoſitâ, traditionem poſſidendi regni, quam vocant inueſtituram, à Pontifice poſtulant. Nec ille vota poſtulantium diſtulit, & Friderico ſucceſſus, & duos pro regno vnico habiturus clientes atque

Neapolitanū regnum diuiſum.

LVDOVICVS XII.

obnoxios. Simul claſſis ſoluebat è Phocenſi prouincia, Rauaſtino Admiralio Præfecto, tormentis bellicis præter apparatum cæterum inſtructa admodùm. Franci Româ in Campaniam profecti, victoriam etiam vltra arma promouent, Vulturnum ſupra Capuam tranſcunt; ipſámque vrbem metu conterritam inuadunt, capiunt, captámque immaniter atque auarè diripiunt, Fridericus recedens, metu per oppida ſingula fugâ ſua ſparſo, ſe Neapolin recipit; eámque mox deſerit, in caſtella perfugiens; atque vno menſe deſignatam partem obtinent Franci; primo illo impetu, cùm eſt rerum copia, ferociſſimi. Fridericus haud multò poſt caſtella etiam deſerit, pactus deditionem, modò ſibi in Iſchia inſula tuto eſſe liceat; qui locus nuper Ferdinando nepoti auſpicatus in ſpem nouam fuerat. Conſaluus interea Calabriam atque Apuliam occupauerat, præter arcem Tarenti, quam oppugnabat, Ferdinando Friderici filio propugnante. Verùm Friderico nec Iſchia Inſula ſaluti fuit; quippe Rauaſtinus, Neapolitano fœderi ſtare inficians, quod Regi nimis pernicioſum aſſereret, imminebat Inſulæ; eóque adegit Principem calamitoſum, vt ſe vltro Francis tradiderit; mox in Franciam ductus; atque ab Rege penſione munifica, dum vixit, donatus, vitam in triennium egit, tranquillam admodùm & curis vacuam; ſi iacturam regni mortalitas poteſt æquo animo ferre, nec cogitare vnde, aut quò deciderit. Mox Tarentina arx Conſaluo traditur, Princépſque iunior ad Regem Ferdinandum ductus; vt ſtirps miſerrima vtrique hoſti & ſpolium eſſet & trophæum. Regno comparato, Ludouicus claſſem juſſit Venetis ire auxilio; Hiſpanis ſe Calabria ſua continentibus. Nec tota expeditione Nobilem vllum mors rapuit, præter Ludouicum Mompenſerium, cui ſua pietas loco hoſtis fuit. Cùm enim Puteolis ſepulchrum Gilberti patris inuiſeret; dolore tanto ex deſiderio patris correptus eſt, vt paucis horis Neapoli vitam amiſerit, raro admodùm exemplo; liberis plerumque patrum funus tacito gaudio proſequentibus, atque amantibus feretrum; vnde hæreditas germinat.

Anno 1501.

Mompenſerij in patrem pietas.

XIX.

Bellum in regno Neapolitano.

Bipertito inter Reges regno, contendebat cum Maximiliano Amboſius, ad pacem firmam componendam; cùm rurſum in Italia grauiſſimum bellum exoritur; cauſa cupiditas, & potentia conſortis neſcia; quam Franci & Hiſpani mutuam accuſant; ego neutri gentium addictus, veritatem ex Scriptorum monumentis eliciam. Cupiditatem occultam ſtatim exciuit finium diuerſitas; vt quas gentes ægrè Pyrenæi ſeiungerent, eas incertus & inexplicatus limes, non tam ſepararet, quàm confunderet atque committeret. Occaſio ex gemina regni diuiſione, antiqua & recentiore. Olim regnum diuidebatur in quatuor regiones, in Campaniam, Samnium quod Aprutium vocant, Apuliam, atque Calabriam. Alphonſus maior noua diuiſione ex quatuor prouinciis ſex effecerat, ad vectigalium opportunitatem;& eæ erant Campania, Aprutium, Calabria, Apulia, Baſilicata, & Capitanata. Ea corrupta vox, facta à Catapanata; quod nomen ea regio ſortita erat à Catapane, Græco, prouinciam illam adminiſtrante, ſub Baſilio Imperatore. Porrò quia ex noua diuiſione Capitanata in Apulia cenſebatur, quam tenebant Hiſpani;& Capitanatam ſibi vendicabant: contra

Franci

Franci diuiſioni antiquæ ſtandum affirmabant, & eam prouinciam ſuæ eſſe ſortis. Et verò in ea prouincia fructus erat ampliſſimus, propter vectigal vberrimum quod pendebat ex paſcuis, & feraciſſimas ſegetes, quibus abundabat. Acceſſerant aliæ de finibus controuerſiæ, quod Hiſpani Beneuentum Apuliæ, Aprutio Franci attribuerent. Et primo anno vectigal ex paſcuis partiti erant ex æquo Præfecti vtriuſque gentis, Ludouicus Armanianus Nemurſij Dux, & Conſaluus; dum à ſuis Regibus diſceptaretur de tota re. Verùm animis iam exulceratis, armorum occaſio, & quidem iuſtorum, prætextus non defuit. Conſaluus de Ludouico Arſio conquerens, quod vxoris dotem armis in Apulia perſequeretur, Tripaldam occupat, impedimenta Nemurſij diripit, & ducentis Hiſpanis ab Albinio cæſis, palam bellum mouet. At Barones regni intercedunt, & noua arma inhibent, dum ad Reges deferretur contentio. Fruſtra tamen ruentibus fulcrum opponitur. Iam Ludouicus in Longobardiam venerat, & bello in omnem euentum deliberato, conſortem regno pellere ſtatuit, quem inconſultè admiſerat. Iubet itaque Nemurſium Conſaluo bellum extemplò indicere; niſi die vertente Capitanatam vniuerſam tradat. Franci bellum ſtrenuè vti fuerat iuſſum incepttant, mille equites armaturæ grauis expediti in Apuliam inuadunt; in iis bellatores egregij, Chabanius Paliſſæ dynaſta, Ludouicus Arſius, Adrianus Brimæus, Franciſcus Vrſæus, Franciſcus Daillonus, Yuo Malherba, Montalbanus, Mauleo, Colinius, Terralius ſeu Bajardus, aliique quibus præter ducem cætera abundè erant. Nam tametſi & ij tres admodum digni qui præeſſent, Nemurſius, Albinius, atque Alegrius; tamen vel quia plures erant quàm pateretur imperium, vel quia Conſaluo inferiores conſilio & patientia, quæ dotes militari gloriæ inſtar alarum ſunt; peccarunt ſæpius, milites quidem, Imperatores haudquaquam. Primum impetum Conſaluus vti infringeret, ſe intra arces & munimenta incluſerat, agris relictis, & præda obiecta irruentibus. Et ab exitu bellum propius aberat, ſi Franci innexis armis ipſum Baroli, quæ arx Apuliæ eſt, obuallaſſent; nam & capi nondum viribus confirmatis poterat, & eo capto debellatum erat; ſed Franci quod illis ſolemne eſt, in plura diſtracti, rei caput ac nodi vinculum prætermiſerunt. Omnia ſub initium fauſta & proſpera, Colinio delibante victoriam. Etenim ad Cerinoliam præcurrens præſidium oppidi in inſidias locatas pellicit; quadringenti ex Hiſpanis erant, támque opportunè incautos inuadit, vt fortiſſimis cæſis, reliqui deſerto oppido Canuſium fuga petierint. Et ipſum Canuſium Francorum arma inuadunt. Erat vrbs propugnaculis & præſidio valida; inſtructa cibariis & præclariſſimis Ducibus, Peralta & Petro Nauarro, quibus Hiſpani mille & ducenti nomina dederant. Franci moræ & cunctationis omnino inſcij, intra quartum diem, labe muri facta, aggreſſionem inſtituunt; ſed bis atque iterum repulſi, Peraltæ egregia virtute, tertiam impreſſionem parabant, cùm Peralta deditionem paciſcitur, educitque præſidium. Porrò Franci indignati ob ſuorum ſtragem, nam quingenti & ex fortiſſimis cæſi erant, ſtatuunt Hiſpanos dum imparati recederent, ſociorum manibus victimas tradere; idque perfeciſſent,

LVDOVICVS XII.

d'Ars.

La Paliſſe.

Barlette.

Canoſe.

niſi Albinius vetuiſſet, traditis antea Peraltæ obſidibus; atque ipſum hoſtem in ſecurum locum deducendo. Hiſpanis in municipia compulſis, in Calabria bellum ſorte variâ geſtum eſt. In eam exſcenderant tria Hiſpanorum millia, ducibus Cardona, Benauidio, & Salazario; qui ne pedem in prouincia figerent, Nemurſius contendendum ratus, in eos Primæuum, Grignium & Malherbam mittit, ſed copiis impares, & temeritate ſua plurimùm fretos, qui excepti Hiſpanica ſolicitudine, cæſi media parte, atque acti in fugam ſunt, Grignio necato & Primæuo capto. Tum Hiſpani ſe in municipia diuidunt. Iratus Nemurſius quam indixerat expeditionem ceſſiſſe infauſtè, vt ſarciret iniuriam, cohortes ipſe in Calabriam ducit; ſed ne vllo quidem pago expugnato, recedit inglorius; tradítque eam prouinciam Albinio, quam antè inuiderat, facilem atque obuiam ratus; nec à prima laude defecit Albinius, recepta Calabria, tres duntaxat arces hoſte obtinente. Tum in Apuliam reuocata arma, & belli munia.

Benauide.

XX. *Singularia certamina. Paliſſæ laus.*

Verùm tecto munimentis Conſaluo, & vetante decretoria prælia, gnarus quibus armis expugnare Francum oporteret, ad excurſiones & priuata quædam certamina belli moles deducta eſt. Paliſſa præſertim præclariſſimis facinoribus inſignem gloriam comparabat, Hectoris nomen ipſis hoſtium calculis aſſecutus; auſus cum quadringentis equitibus ſex hoſtium millia prouocare in prælium; nec temerariam prouocationem fuiſſe, ex repulſa negantium patuit; noctu atque diu hoſtem laceſſere; quaſi tricorporem pluribus ſemel locis intereſſe; primum impetere, extremum regredi; equo & pedibus, vbi opportunitas foret, præliari; nihil celeritati remotum, nihil fortitudini imperuium eſſe; ducis tandem ac militis munus, nullo labore, nulla fatigatione fractum, obire. Ab eo proximi Colinius, Arſius, & Sanbonetus, quietem hoſti interpellabant acerrimi. Nec à duellis temperatum interea; atque vno Petrus Bayardus, nobilis Delphinas, multùm inclaruit. Ille Alphonſum Sotomaiorem captiuum bello, primùm liberiùs, mox tentantem effugere cuſtodierat arctiùs. Poſtea ille comparata libertate, proſcindebat Bajardum, & crudelitatis paſſim accuſabat; id Bajardus reſciens, virum in ſingulare certamen prouocat; quod eo tempore ſi permitterent duces fas admodùm erat. Nec Hiſpanus detrectat; ſed quia ipſius erat arma deſignare, iubet certamen iniri pedibus, ab armatis grauiter, diémque indicit, in quem incidebat æſtus quartanæ febris, qua laborabat Bajardus. Ita ſibi conſulebat egregiè, nam ampla corporis mole, atque armis robuſtior, ab tenero adoleſcente, optimo equite, prægrauantibus armis, debilitato inualetudine, tot inter incommoda pugnante pedibus, palmam haud dubiè iam ſpe reportabat. Itur in aream, & poſtquam aliquandiu cæſim atque punctim pugnatum eſt, dum Sotomaior demittit molem corporis vt vulneri locum in æmulo quærat, eo articulo Bajardus emicans, enſem condit in guttur ruentis quà ſe galea loricæ committit, vitámque hoſti vno ictu haurit. Ea laurea Bajardo ſingularis; communis cum altero, quam paulò antè ad Trani muros decerpſerat. Dum per inducias feriabantur à bello milites, quod publicè vetabatur, vſurpare priuatim

Sainct Bonnet. Bayard.

Baiardi certamen.

Certamen cũ Hiſpanis.

priuatim placuit. Franci tredecim totidem Hiſpanis indicunt prælium; Veneti ſpectatores dicti & Iudices. Decurrebant equites cataphracti, lanceis primùm pugnaturi; mox gladiis. At Hiſpani conſcij inuictos eſſe Francos, dum in equo ſedent, vti æmulos eo commodo priuarent, directis in equos lanceis, primo decurſu vndecim perimunt, deiectis ſeſſoribus, atque in pedes magno incommodo excuſſis; duobus è Francis Bajardo & Vrſæo equi incolumes ſalutem & gloriam aſſeruerunt. Ij inter equorum cadauera medij, vim hoſtium ad occaſum Solis retuderunt; quippe cadauerum odore atque ſpectaculo, hoſtium equi abſterriti, cùm nullo conatu, nullis ſtimulis impelli ad Francos equites propiùs poſſent, nec ipſi Hiſpani exſcenderent, ne mox æqua ſorte Francorum virtus præpolleret, indiſcreta dimicatio ſtetit, dixerúntque Iudices non liquere. Imò addunt plures, Frãcos iam pedites detraxiſſe Hiſpanis lanceas, dum impetu facto in ſe proruerent; æquatóſque eſſe pugnatores, quos hinc equi, lanceæ inde deficerent. Et id totius belli præiudicium fuit, arte Hiſpanos expugnaturos Francicum robur. Tertiùm etiam eo pugnæ genere dimicatum eſt, vt causâ iniquâ, ſic euentu malo. Carolus Mota Bojus dixerat, vanitate raptus, Italos omnes veneficos eſſe & ineptos ad militiam prorſus. Cùm Itali plures in Francorum caſtris mererentur, gliſcerétque ob imprudens dictum diſcordia, placuit litem armis committere. Ita tredecim Itali deſignati; tres Neapolitani, Romani & Calabri pari ſinguli numero, atque Inſubres quatuor, qui in tredecim Francos depugnarent. Lex ab Italis dicta, vt qui efferrentur extra campi limites, haberentur pro victis; liceréetque equiti, peditive vti quovis armorum genere. At iis legibus parabant victoriam, quam verebantur vna virtute ſe poſſe aſſequi. Etenim concitatis iam ad curſum equis, Itali ex compacto ſoluerunt ordines, viámque decurrentibus Francis præbuerunt; quorum plerique equorum impetu incogitantes vltra limites rapti ſunt; cæteri cum ſe ſtrenuè defenderent, duo ex Italis in pedes acti, equos pugnantium aggreſſi venabulis ſuffodiunt, victoréſque ſeſſores in cuſtodiam aguut: ſic Francorum temerarium robur, patebat gentium fraudibus, quanquam in hoſte dolus etiam virtus eſt. Conſaluus interim bellum ſuo more, hoc eſt patientiâ mirâ ſuſtentabat: nam ingenti penuria, commeatus, militum, atque pecuniæ, ſpe proxima alebat militem, firmabátque, ipſe famem vili cibo paſcere, ſæpius fallere; ad ſingula imperterritus, exigere à ſe quod iuberet alios; affirmare iam in proximo eſſe ſubſidia, modò Germanica, modò Hiſpanica; fingere ſe Tarentum velle tranſmittere, vti commeatum & militem inde abduceret; alios ſeueritate & metu pœnæ perterrefacere, alios laude & gloriæ facibus inflammare. Sic præclariſſimus Imperator labantem ſui Principis fortunam ſuſtinuit, armatâ patientiâ, dum ſors commodior illuceret, apparánſque victoriam quam mox vbertimam reportauit. Quaſi fortitudinem oppoſitæ gentes inter ſe partitæ ſint, & tam dura pati Hiſpanorum ſit, quam Francorum præclara agere; quanquam haud æquo beneficio; nam à patientia agendi modus perdiſcitur; agenti, ſi conſtantia deſit, perit agendi laus, atque adeò præmium.

Et cum Italis.

Conſalui patientia.

LVDOVICVS XII. XXI.

Rex in Franciam redit.

At Ludouicus inter ea blandimenta fortunæ, Aſtæ verſatus graues in Valentinum querelas acceperat, crudeliter, atque inſtar belluæ in Flaminia ſæuientem; verbíſque duntaxat increpitum furori ſuo permiſerat, ne quam Pontifici moleſtiam faceret. Dein profectus Genuam, plauſu & gaudio non virorum modò, ſed matronarum exceptus, iam beneuolentia in amorem flagrante, proſperitatis florem decerpebat, neſcius quos in fructus, quamque acerbos ſe flos induceret; cum à Regina reuocatus, in Franciam redit. Extemplo ſollicitus de Italia eſſe debuerat, lecto exercitus atque pecuniæ ſupplemento; ſed quod illi frequens admodùm erat, contentus primordiis, & negligens futuri exitus, quaſi rerum ſors æquabili curſu procederet, nec differret vnquam ab ingreſſu finis, ſui ſecurus, Italiæ curas omittebat. Tum grauis peſtilentia curas ſuas auertit aliò ad leuandas miſerarum vrbium calamitates; ea quippe lues vniuerſam Franciam tam acerbè vexauit, vt exhauſtis vrbibus, rari qui ſupererant in ſiluas profugi, plerique fame perierint; luporum & canum pabulum triſte; belluis iam in viuos vertentibus rabiem quam cadaueribus efferauerant. Mox procella in Inſubres mota, Regis metum & curas in eam gentem traduxit. Maximilianus, Rege pacis ſpecie ludificato, per exules Mediolanenſes Heluetios concitat, vt in Longobardiam irrumpant. Ii præda illecti, & Belliuzonam quam tenebat Rex repetituri, ex tribus pagis arma induerant, & Luſannum vicum, qui primus occurrit, oppugnare incipiunt ſimúlque murum, qui ad Verbanum Lacum protenſus, aditum in Inſubres claudit. Ingruebat difficile bellum, iam aliis pagis accedentibus, niſi cura & vigilantia Prætoris Amboſij diſcuſſiſſet periculum. Ille euocatis præſidiis,& munitis circa montium fauces & murum arcibus, interclusit aditum hoſti, ſimúlque commeatum atque cibaria, vt hic nullis auctus ſtipendiis, nam auſpiciis ſuis militabat Heluetius; atque vrgente rerum penuriâ breui defecerit animo, pactíſque induciis in ſua reuerterit: nulla mente tanti membra corporis animante. Per eas res interpellata ſubſidia Neapolitana; mox per contractam pacem tantùm non oppreſſa; ea autem pax à Philippo iurata; locúſque poſtulat vt de domo Auſtriaca in Hiſpanicam inſerta, quæ plaga Franciæ grauiſſima omnium fuit, differam paucis. Dum Carolus cum Ferdinando ad Salſas depugnat, Ferdinandus cum Maximiliano vti ſe in Franciam muniret, affinitatem contrahit, Ioanna filia deſponſa Philippo Archiduci Maximiliani filio. Plerique Franci inſtabant, vt id coniugium vetaretur, & vehementiſſimè omnium Grauilla Admiralius, ſeu futurorum præſagus, id perurgebat; ſuamque operam & claſſem obtulerat; ad Ioannam dum mari Flandriam petit intercipiendam; ſed repudiatâ à Rege operâ, quieuit, quanquam inuitiſſimus. Nec erat in ſpeciem quod tantoperè timeretur. Nam Ferdinando ex Iſabella natus erat Ioannes iam adoleſcens, qui Margaritam Philippi ſororem duxerat, erátque Ioanni ſoror Iſabella, natu proxima & Ioannâ maior, quæ Manueli Portugalliæ Regi nupta, iam ab eo maſculam prolem ſuſceperat. Vnde tot cancellis obiectis Philippo, inanis ſpes & metus de regno Hiſpaniæ videbatur. Verùm Deo iam Auſtriacam familiam promouente ad apicem,

Philippus Archidux Caſtellæ Rex.

apicem, Ioannes Princeps morbo extinguitur, eúmque poſtmodùm fœtus quem Margarita ferebat vtero, morte conſequitur. Iſabella ſoror nec ſuperſtes diu, fato rapitur, & filius Michaël in ſpem regnorum natus paulò pòſt, anno tertio vitam amittit. Ita in Philippum vnum Archiducem & Ioannam coniugem regni ſpes incumbit. Ille poſtquam Reges Neapolitanum regnum diuiſerant, ſtante adhuc concordia, in Hiſpaniam profectus, per Franciam iter habuerat, atque à Rege perhonorificè exceptus, & omni oblectationum genere recreatus, data etiam facultate remittendi crimina, quocunque iret, reóſque ſoluendi, in Hiſpaniam venerat. Poſtquam in ea aliquandiu egit, oſtendítque ſe Caſtellanis, iam gratum Principem, mox futurum Regem; vt rediret in Flandriam, iter per Franciam à Rege poſtulat, impetrátque. Id vt ſecurius foret. Regem de pace appellat, contrahítque tam ſuo quàm Ferdinandi ſoceri & Iſabellæ nomine; ea lege vt Carolo filio ſuo Claudia Regis filia nuberet; ij Neapolis Reges dicerentur, dúmque adoleſcerent, ſuam Regni partem Rex teneret, Philippus alteram. Id fœdus iuratum Lugduni, in maiori æde Diui Ioannis, à Rege & Philippo & Hiſpanis oratoribus; Philippo ſpondente ratum habendum à ſoceris. Atque ad id implendum, miſſi in Italiam nuntij, qui Nemurſium & Conſaluum iuberent arma deponere; illum Regis nomine, hunc Philippi, & quietè agere, dum vtrinque pax ſanciretur. Eâ fiduciâ Rex quatuor peditum millia reuocat, quæ ſubſidia mittebat Neapolin, planè dimiſſis belli conſiliis. At Ferdinandus iuratam pacem repudiat, Philippum generum plura pollicitum, quàm præſtare poſſet, ſuum eſſe regnum Neapolitanum, ius ſibi à maioribus traditum, breui poſſeſſionem iuri acceſſuram; cum ſe vno percutiendum fœdus, nuſquam cum genero. Sic rupta pax, & magno Regis tum dolore tum detrimento, curæ Italiæ ſuſcitatæ, quando iam irritæ & inanes propemodùm erant.

Lvdovicvs XII.

Anno 1503.

XXII. *Hiſpani in Calabria validi.*

Ea dum geruntur, ſors rerum in Italia conuerti cœperat, Ferdinando occaſionem oblatam auidè & feruidè arripiente. Nam Conſaluo Baroli contrà inediam pugnanti in opem venerant ſexcenti equites, & pedites Gallæci quater mille, qui Rhegium in Calabria appulſi Duce Portocarrero, Roſanum ſtatim expugnant, cæſo præſidio, ac ſe contra Albinium tutantur egregiè. Ea ſubſidia opportunè ſubmiſſa incolarum animos ad Hiſpanicas partes traduxerunt, Francis proteruiùs, iámque auarè in addictos graſſantibus; & paſſim Itali quà vi, quà inſidiis moleſtos hoſpites depellebant. Caſtellaneta in Apulia pagus, ſe & cataphractos equites quinquaginta, qui præſidio erant, Hiſpanis tradit; quod perniciosum exemplum vt vindicaret Nemurſius, deducto ex oppido Rouuta præſidio, ad rebelles aduolat. Conſaluus comperto deſtitutum milite oppidum, paucis cum Paliſſa ad cuſtodiam relictis, vt clariſſimum bellatorem caperet, ſimúlque nouo facinore gloriam quæreret; altero poſt die Barolo egreſſus, Rouuram impugnat, quarta poſt hora ſpatioſam labem muro infert, atque extemplò aggreſſionem inſtituit. Nulla res oppidum præter Paliſſam vnum, propugnabat; murus infirmus, iam ſub machinis proruens, miles rarus,

Rouvre.

Paliſſæ fortitudo.

LVDOVICVS XII.

ratus, ciues ſubito metu perculſi, numeroſus hoſtis, iam ab aggere prominens, nulla auxilij ſpes aut ſalutis; verùm Paliſſa tot, tantáque incommoda vnus compenſabat, ſpectabatur propugnaculi inſtar in ruina muri craſſo haſtili pugnans, hoſtémque ex aggere in foſſam deuoluens; iam Hiſpani tertium obtinuerant aggerem, ab eo tertiùm vnius viri virtutute deiecti; iam vexillum in ipſo muro erexerant, ídque vir fortiſſimus deturbauerat; iam tota legio in eum vnum conuerſa haſtis, enſibus, pilis ingruebat, eámque vniuerſam diſiiciebat vir vnicus, haſtà tam crebros validóſque ictus incutiens, vt nemo impunè ad eum propè accederet; tandem Hiſpani conſumptis armis, animíſque, ceu propugnaculi molem aut ſcopulum ſubruituri, cadum nitrati pulueris inflammatum in pugnantis caput coniiciunt: Ille cadi pondere; víque incendii deuoluitur in imum aggerem, caſu præcipiti, fumóque ſpiſſiſſimo quà panditur galea exundante. Nec ideò viribus aut animo deſtituitur; ſed aquis opportunè quas è ſummo muro effundebat miles, recreatus, & reſtincto vtcumque incendio, ſicut erat contuſus membra, & propè afflatus exſurgit, & per ipſos hoſtium cuneos ad loricam arcis ſe recipit, rurſúmque per multorum ſtragem graſſatus, tandem viribus cum ſanguine deficientibus, illibato adhuc animo, ſe Iacobo Mendozæ tradit, proiecto longius quantùm dabat infirmitas gladio. Imò quamuis captus ſe inuictum hoſti exhibuit, quippe ad arcem à Conſaluo ductus, vt deditionem ſuaderet, contra ad obſiſtendum adhortatus eſt militem, tantóque terrori vel in vinculis fuit, vt nuſquam copia redimendi ſe facta ſit, gnaris hoſtibus quantùm in capto, quantùm in libero, lucri facerent atque detrimenti. Arx ſecundo pòſt die capta eſt, acceſsítque laus & nomen Hiſpanis, quantùm Francis deceſſerat. Nec ipſis erant concordes animi; ipſa fortitudine duces inter æmulationem ſerente atque diſcordiam. Nemurſius maximè atque Albinius trahebant militem in diuerſa. Albinio duci clariſſimo, multíſque facinoribus illuſtriſſimo, erat moleſtiſſimum ſubeſſe, atque alterius ductu bellum gerere; vnde ſibi periculum ſollicitudo & labor, laus æmulo & gloria parabatur. Nemurſius fortis quidem & ſeptus magno robore animi; ſed vehemens & violentus, præceps in deliberando, nullo ad conſulendum adhibito, ſummo imperio obſequium exigens ab iis qui ſe tanti quanti ipſum penderent; ideóque lentiùs & negligentiùs exequentibus iuſſa; quando duriſſimum eſt, ſuo arbitrio alienum præuertere; idque manu perficere, quod mente damnatur. Inter ea pax Lugduni iurata, Francos remiſerat atque laxauerat; ac poſtmodùm eam repudiante Conſaluo, nihil eis virium aut prudentiæ accedebat. Imò iuſſi à Rege, vt ſe præſidiis ſuis atque vrbibus continerent, dum amplius de pace bellóve conſulitur, ſuo impetu rapti in mortem importunè proruperant, ſua quiſque clade affecti, Nemurſius atque Albinius. Hic cùm Calabriam regeret, audito Hiſpanos conuocaſſe militem, & ipſe legiones contrahit, vti hoſtem ab amnis Ciriæ tranſitu prohiberet. Ducebant Hiſpanos Cardona, Benauidius, atque Antonius Leua, erántque ſub ſignis octo tam equitum quam peditum millia, interfluente amne caſtris oppoſitis. Benauidius vti hoſtem falleret,

Diſcordia inter duces.

Albinius victus & captus.

falleret, primum agmen compoſita acie oſtentabat, ſimúlque cum Albinio colloquebatur è ripa, dum Cardona ſuperiore amne, quà vadum patebat, agmen poſterius vltra tranſmittit. Animaduerſa fraude Albinius, in tranſmiſſos equitatum ducit curſu celerrimo, relicto peditatu, & nullo Tribunis quid agendum foret imperio. Iam hoſtis traiecto fluuio diſpoſuerat aciem, vnde irruentem Albinium fortiter excipit, repellitque diſploſis bombardis, atque effuſa telorum grandine. Albinius ſummus quidem bello Dux; ſed in caſibus ſubitis atque improuiſis minùs valens prudentiâ, poſtquam ſuos concidi videt, nullo operæ pretio; vt ſe in meliorem ſortem ſeruaret, terga vertit fuſis iam copiis, atque in caſtrum Angitolam confugit; eodem loco quem ſignauerat ingenti victoria de Ferdinando Rege & Conſaluo relata; nec multò pòſt in ea arce captus eſt, ea conditione vt ad finem belli perſtatet in cuſtodia. Sic belli aleam ſortémque pugnarum vix expertus aliam, quam ſecundam, felicitatem totam peſſumdedit, atque inſtar luſoris vno iactu gloriam tot ærumnis partam amiſit.

LVDOVICVS XII.

XXIII. *Pugna ad Cirinìolam.* Cerignoles.

Nec inter eam cladem fortuna Franciæ conſcripta, octauo poſt die longè maiore cumulatur calamitas atque porrigitur. Conſaluus ignarus quid in Calabria contigiſſet, Baroli ad extremam actus inopiam, ſtatuit Ciriniolam oppidum occupare, atque expulſo Francorum præſidio victum parere beneficio gladij. Eſt Ciriniola in Apulia oppidum, æque Barolo atque Canuſio diſtans, formam triquetram triplici oppido effingente. Agebat Canuſij cum exercitu Nemurſius; atque audito Conſaluum verſus Ciriniolam contendiſſe, vti vrbem & præſidium tegeret, turmas rapit Canuſio, ducítque Ciriniolam, deliberatâ in omnem euentum pugnâ, ſi hoſtis occurrat. Feruebat æſtus ſummopere, pluréſque in vtroque exercitu, tum milites, tum equi, ſiti, calore, & aquarum penuriâ, vitam amiſerunt. Primus ad Ciriniolam Conſaluus aduenit, & quia hoſtem accelerare audierat, vrbémque hoſtis tenebat, in vinetis proximis copias locat, & foſſa obuallat. Aliquantò poſt adeſt Nemurſius magna celeritate, & vrgente in occaſum ſole, ſtatimque deliberat, an ipſo die præliandum foret. Ipſe Nemurſius & Amelfitanus Princeps cenſebant, prælium in conſequentem lucem differendum; *copias curſu defeſſas, confectas ſiti propemodùm, immodico æſtu oppreſſas, non agendas præcipitanter in pugnam; potu, otio, nocturnóque frigore recreandas, dum hoſtilia caſtra explorabuntur. Iam diem condi, luce opus eſſe vt pugnam ineant, perſpectas Conſalui militares artes; quid cæca nocte ſe in foſſam obiectúmque vallum inducerent; die proxima hoſtem caſtra moturum, commodius oppugnari poſſe dum in motu & trepidatione miles eſt, quàm cùm fixo gradu vim repellit; prudentiam fortitudini nihil detrahere, & temerarium impetum amentium eſſe non fortium.* Hæc Nemurſius, & quidem prudenter; contra Alegrius, ſiue vt Nemurſio aduerſaretur, cui obtemperabat ægerrimè; ſiue ita expedire quod crederet; eo prorſus momento præliandum cenſebat. *Quid Franci cunctarentur vlterius? eſſe ad manum, quod expetiuerant tandiu; eductum tandem è cuniculis hoſtem atque munimentis, deprehenſum in camporum æquore Conſaluum imparatum*

ad

LVDOVICVS XII.

ad pugnam, qui ad prædam & latrocinia prorupiſſet, iam percelli metu, Francis admotis; nec aliud eſſe, vallum oppoſitum, quam trepidationis ſignum, & timoris latibulum. Nihil primò Francorum impetu terribilius, dum is feruet agendus in prælium; intra horam Conſaluum expugnari poſſe; fortes animos anguſtiis temporis non concludi, & breuiſſimo tempore res patrari magnas. Nam ad proximam lucem ſi expectent, ipſa nocte elapſurum hoſtem atque inſtar torpedinis offuſurum tenebras fuga & ſaluti. Cùm ea Prætorem haudquaquam mouerent, ſtantem in cunctandi ſententia, eum aggreditur contumelioſis verbis Alegrius; *moram illam à metu profectam, non à prudentia; quid enim alios in aperta diſcrimina tam imprudenter coniiceret? Quid nuper Paliſſam ſolum in irruentem hoſtem opponit? Quid Tribunos & milites temere in perniciem certam induiſſet? prodigum alieni periculi, ſui parcum; indignum eſſe imperio, qui iuberet ea quæ fugeret.* Ad ea incaleſcente Nemurſio, & contumeliam verbis rependente, imminebat ciuile prælium, milite ſuum quoque ducem propugnante; cùm Tribunorum prudentia arma compeſcuit, ciuilia quidem & probroſa, non honeſta & publica. Nam prætor indignatus ſibi metus vel vmbram obiici, continuò militem ad pugnam educit; & ea temeritate pugna obita eſt, qua incepta. Ipſe omnium primus equitatum in caſtra impellit; ſed lata foſſa prohibitus, Heluetios ad eam cumulandam iubet accedere, & ij Hiſpanorum ſclopis appetiti, ſub primam impreſſionem deficiunt. Prætor illicò nouo imperio rem profligat; iubet recedere militem, vti ad latus verſus, foſſam faciliùs ſuperaret, at miles iam concepto tædio, poſtquam recedere iuſſus eſt, quaſi omninò ſe deberet recipere terga vertit, feſtinátque iam fugæ propior. Nemurſius & Chandioſius qui ducebat aciem mediam, vt ſuos confirment, hærent in veſtigio; ſed extemplò vterque ſclopetorum globis occiditur; cadítque Nemurſius, poſtremus Armaniacæ ſtirpis; vnde tot Stolones atque vberrimi fructuum olim prodierant. Tum Hiſpani in fugientes irruere, ſtrage & cæde miſcere omnia; victoriámque conficere. Scribunt ipſi Francorum ſupra tria millia cecidiſſe, nouem è ſuis duntaxat; ſanè primum mediúmque agmen deletum eſt; capta tormenta & impedimenta; Alegrius poſtremum agmen incolume eduxit, ipſe pugna abſtinens, quam tam vehementer incenderat; quanquam laude dignus quod non deſperarit, & naufragij tabulas ad nauigationem nouam collegerit. Pugna in diem veneris incidit, octauum quo Albinius victus eſt, quemque ſibi propitium & felicem Hiſpani obſeruant. Franci in diuerſa oppida ſeceſſerunt. Alegrius & Princeps Salernitanus Caietam, Ludouicus Arſius Venuſiam; Petro Caracciolo Principe Amelfitano fidem eximiam in Francicum nomen conteſtante. At Conſalnus rectà Neapolin venit, exceptus à ciuibus magno plauſu; victori continuò vrbes cæteræ patent; vt decimo quinto poſt hanc cladem die, Francis in toto regno, præter arces Neapolis & Caietæ, Venuſiam & aliquot in Samnitibus oppida atque ignominiam ingentem, nihil ſupereſſet: raptis etiam ducibus, ne quid membris defectis capite, ſpei foret.

Anno 1503.

Chandieu.

Melfe.

Ludouicus ad ea triſtiſſima nuntia, dolore & indignatione perculſus, poſtquam

poſtquam apud Archiducem inanes querimonias detulit, legatóſque Ferdinandi accuſata ſui Regis fraude iuſſit faceſſere; impetraturus à ſe ſolatium & vindictam, quatuor ſimul terra marique conſcribit exercitus; tum vt Europæ toti conſtaret Franciæ dignitas atque amplitudo; tum vt Hiſpanum ſuo bello implicitum Neapolitano regno longè auerteret. Primus in ipſam Hiſpaniam conuerſus impetus, & magno apparatu deſtinati duo exercitus quorum alter Ruſcinonenſes, Guipuſcoam alter inuaderet; Pyrenæis per geminos aditus penetratis. Selecti duces quorum peritiâ ſtaret ſpes Francica, Mareſcallus Rieuſius; atque Albretius conſorte Mareſcallo Gyæo. Geminæ claſſes ad expeditionem geminam aſſignatæ, vtroque mari iuſſæ nauigare, vehebant neceſſarium commeatum. Et hæc quidem conſtituta fortiter, contrarium euentum ſortita ſunt. Albretius, cum locorum temporíſve iniuria, in Guipuſcoam haud penetraſſet, verſus in Occitaniam, copias, Rieuſio adiunxit; & primùm eo metu Ferdinandus ſolutus eſt. Tum ad Ruſcinonenſes ſpes, & metus traducti. Numerabantur in Rieuſij copiis viginti hominum millia, atque acceſſerant bis mille nobiles, ſumma alacritate & ſpe magna concepta, præclariſſimis ducibus Rieuſio & Gyæo. Et medio Septembri cinctæ toto exercitu Salſulæ. Eam arcem aliquot ante annis expugnauerat Carolus; & redditam Ferdinandus, quia prima Francorum impetum retundebat, reſtaurauerat atque muniuerat operoſiſſimè; erexerat loricam muri ſpiſſiſſimam, perfoderátque ſubtus cuniculos, ad occultas obſidentium artes eludendas. Sic primus ille Francorum ardor reſtinguitur; accedit commeatus & cæterarum rerum penuria; Nam claſſis poſtquam ex alto Barcinonem ſpectauerat, adeò in oram non irruperat; vt metu ignauo territa ſe in Maſſilienſem portum receperit, ne vecto quidem ad exercitum commeatu; & præfecti annonæ, qui Narbone ſubſtiterant, magna infamia indulgebant genio, & epulabantur opiparè, dum miles in caſtris extremâ inopiâ laboraret. Præterea ad coronidem mali Rieuſius in grauiſſimam ægritudinem incidit, & Ferdinandus ingentes copias contrahebat Perpiniani, ad Salſulas defendendas. Ob quæ incommoda ſoluta obſidio eſt quadrageſimo die, miléſque languidus intra Occitaniæ vrbes ſe condidit. At Ferdinandus ſua etiam vice in Occitaniam irrumpit, & vetante nemine prædas agit; donec vrgente hyeme ſecurus regreſſus eſt. Nec exercitui Italico commodiùs fuit. Conſcripta erant Vaſconum ſex millia, octo Heluetiorum, cataphracti equites octingenti, delecta ex Francia, Italiaque nobilitas, ſummúſque Dux dictus, Ludouicus Trimollius, ſæpè memoratus, ſine controuerſia laudatiſſimus bello; accedebant Marchio Mantuanus, Dux Ferrarienſis, Florentini, Senenſes & Bononienſes. Lentis caſtris incedebat exercitus, quanquam res vrgeret admodùm, dum Legati Regis de nouo fœdere cum Pontifice & Valentino conueniunt. Porrò dum id agitant Alexander Pontifex veneno vitam repente amittit; Valentinus, eodem epoto, neci ereptus eſt, beneficio virium atque ætatis. Continuò curæ à regno ad Pontificatum deductæ. Etenim Cardinalis Amboſius aduolans Romam, quod diu cogitabat animo tandem exprompſit, ſibíque tiaram tergeminam ambit:

Rex quatuor exercitus ſcribit.

Salſula obſeſſa.

Exercitus in Italiam miſſus.

Alexandri mors.

LVDOVICVS XII.

vnus alter duntaxat eam appetebat Iulianus Rouereus, Cardinalis Sancti Petri ad vincula & ipſe Franco Regi amicus, atque obſtrictus beneficiis pluribus. Ille cùm Cardinalium voluntates clam conciliaſſet, Amboſium aggreditur, atque perſuadet, vti exercitum Roma ſubmoueat, ipſum ſine dubio dictum iri Pontificem; periculum eſſe ne ſuffragia copiis proximis laborarent vitio, metuſque & vis accuſari queant; poſſe tolli ſcrupulum, ſi paulò longiùs miles abſit. Inexplorata fraude Amboſius exercitum amouet, móxque ipſo præſente, Franciſcus Picolomineus Senenſis, eligitur Pontifex, qui ſe Pium III. appellat; tam deplorata valetudine, vt ægrè vitam prorogaturus in menſem alterum crederetur. Nec expectata mors ſpem fefellit; die viceſimo quinto poſt quem electus eſt, vitam claudit, Pontificatu per ſomnium geſto, ipſáque nocte, Conclaui, quod nuſquam contigerat, nedum occluſo, iámque exercitu Francico longiùs profecto, Iulianus Rouereus omnium calculis Pontifex dicitur, Iulij II. nuncupatione aſſumpta. Amboſius poſtquam ſe deluſum, & defraudata æmulorum arte vota inſpexit, pudorem in Franciam retulit, atque in ſolatium Legati nomen & poteſtarem.

Iulius II. Pont.

XXV. *Franci ex regno depulſi.*

Per eas moras cunctabatur exercitus; & primum illum terribilem impetum corrumpebat; iam grauem iacturam erat paſſus Trimollij abſentiâ, qui morbo perículoſo tentatus Parmâ in Franciam ſuo cælo recreandus venerat, Mantuano in eius vicem ſuffecto. Eo ductore ad Lirim amnem, qui regni limes eſt, euadunt copiæ, alteram ripam obtinente Conſaluo. Amnis tranſmitti niſi ponte non poterat, cúmque Franci ex lintribus pontem, quos proxima claſſis per aduerſum amnem ſubmittebat, atque poſt multam dimicationem amnem traiiciunt; ſcribitúrque eos potuiſſe hoc die vincere, ſi vltra pontem in trepidum hoſtem promouiſſent victoriam. Verùm Mantuanus Francis ſuſpectus ob fidem dubiam, ſimulato morbo abſceſſerat, pluréſque Itali ſimul erant in oppida profecti; atque inter Francos rara concordia erat. Nam quamvis ipſi Marchionem Saluſſium Prætorem dixiſſent, tamen Alegrio & Sandricurtio erat par propemodùm in Francos auctoritas, vti Beſſæo in Heluetios; ſic imperium quod plurium foret, nemo obtinebat, atque Saluſſius precariò tantùm rem gerebat. Poſt amnem trajectum, vna admodùm via arcta & anguſta in regnum patebat; eam Conſaluus ſuis copiis occupat, & caſtra hoſti munita obiicit; ruſúmque victoriam à conſtantia & patientia conficit. Nam tametſi numero longè inferior, loco incommodo & prima iam hyeme, inter paludes caſtra fixiſſet, quanquam Hiſpani duces receptum omnino perſuaderent; tamen in ſententia firmus, cuncta cæli & ſoli incommoda hauſit, gnarus eo pugnæ genere quantùm Francis Hiſpani præſtarent; dum Bartolomæus Aluianus clam inductus à Venetis, duo millia hominum in opem adducit. Eo auctus ſubſidio, hoſtem aggreditur incautum, & ab omni pugna præterquàm ab hyeme imparatum; & per amnem Lirim clam miſſis copiis, ipſum à fronte atque à tergo inuadit. Franci ſubita trepidatione perterriti, cùm aliud nihil perculſis occurreret, verſus Caietam recedere; eáque arce ſe tegere ſtatuunt, dum ſubſidia Rex diu appellatus ſubmitteret;

De Saluſſes.

atque

atque ad feſtinandam profectionem, grauiores ſarcinas, nouem tormenta, turbámque inualidam in caſtris relinquunt. Inſtat Conſaluus ferox properantibus, agménque poſtremum ſuis armis carpit; leui tamen clade, donec ad Formianum pontem peruentum eſt. Ibi loci anguſtiis frequentem tranſitum prohibentibus, conſeritur neceſſariò prælium; & ab equite quidem, pedite cum tormentis pontem tranſeunte. Eo in prælio Bajardi virtus enituit, qui vnus in pontis fronte per dimidiam horam vim Hiſpanorum tulit repulitque, & Horatius Francicus feſtinantem repreſſit victoriam. Sed poſtquam Hiſpani traiecto amne lintribus ad oppoſitam pontis frontem peruadunt, Franci penitus in fugam conuerſi, partim Caietam, partim Itrium oppidum properant; machinas, arma, & ſarcinas victores rapiunt, cæſis Francorum quatuor millibus. Petrus Medicæus addictiſſimus Franciæ, dum contendit aliquot machinas nauigio Caietam deuehere, ad Liris oſtium, procelloſo mari cum iis merſus eſt. Caietam haud multò poſt, quanquam munitiſſimam Franci deficientes animo hoſti tradunt, pacti incolumem reditum cum armis & ſarcinis, & captiuorum omnium libertatem. Quam à Conſaluo conſecuti, (Franci quidem, haud Neapolitani) pauci admodùm in patriam tulerunt, morbis & miſeria prope omnes extincti, tum qui mari, tum qui terra profecti ſunt; peſtilentiâ etiam graſſante, quâ Saluſſius & plerique Nobiles rapti ſunt. Nec cæteris Caietâ dimiſſis tutus in patria receptus fuerat; quippe Ludouicus dolore percitus conſtituerat eorum neminem in conſpectum admittere, imo probro & ignominia plectere, atque extorres toto regno deiicere, nec audebat vllus pro calamitoſis iratum alloqui. Cùm Sandricurtius futurus ſociorum patronus, ſuæque in Regem fidei conſcius, eum aggreditur cum Regina in Bleſenſibus hortis ambulantem; & qualis nuper ab Italia venerat, macie deformis & ſquallidus, obſoleta & deſpicabili veſte ſe in conſpectum dat. Primùm Rex non agnoſcit hominem, mox agnitum grauiſſimis verbis increpat; ac deinde Regina iram mitigante, aures præbet ſe ſe excuſanti; tandem attentior, & miſeratione iram profligante, docetur accuratiùs, quæ calamitatis origo fuerit. Dicit Sandricurtius *à Quæſtoribus & Præfectis annonæ, non ab Hiſpanis proculcatum eſſe exercitum, nullam à Quæſtoribus pecuniam datam, nullum ab annonariis alimentum; victum ſemper petitum ab hoſtibus, quantum ferrum dabat; modo quo à Quæſtoribus peti non poterat. Eos inedia, frigore, & grauiſſimis morbis afflictaſſe exercitum, dum ſuas dapibus menſas inſtruerent, frequentarent epulas regias, atque aurum Francorum ſanguine maceratum reportarent domum.* Cùm hæc & ſimilia diceret, exclamabat identidem Ludouicus; *heu verum eſt!* & perſuaſus correptos aliquot Quæſtores, patibulo affixit; in quibus Heretus ærario Præfectus; impari admodùm compenſatione, nec viliſſima capita, opulentiſſimum Regnum florentéſque exercitus rependebant. Atque vtinam exemplum terrori fuiſſet, nec in poſteris eadem pernicies graſſaretur, quæ pluribus Francis quam hoſtile ferrum exitio fuit. Ludouicus poſtmodùm cum Imperatore & Philippo Archiduce contrahit fœdus, reiectis Ferdinandi Legatis, quo nuptiæ Claudiæ cum Carolo firmabantur, poſſeſſionem

LVDOVICVS XII.

Bajardi virtus.

Itri.

Sandricurtius Regi ſe ſiſtit.

Inſubrium ſanciebat Regi Imperator, ipſique Rex pecuniam dabat; ſocietate cum Duce Bauaro & Palatino depoſita. Nihil de Neapolitano regno cautum, niſi vt capti Nobiles in libertatem vindicarentur; iuſſique Ludouicus Arſius & Bajardus è regno reuerti in Franciam. Ij poſt pugnam ad Caietam, Venuſium ſe receperant, & aliorum Ducum reiecto probroſo fœdere, vrbem per annum tenuerant; ſua duntaxat fortitudine freti; & eius beneficio, magna cum laude & gloria regrediuntur in Franciam; nam circumfuſis hoſtibus, cùm per eos tranſeundum eſſet, atque Antonius Leua commeatum offerret, ſi flagitarent; eum viri fortiſſimi ab ſuo gladio petunt, & per oppoſitas Leuæ copias aperto itinere, in ſecurum locum intacti euadunt. Eúmque finem expeditio conſequuta eſt, tam principio famoſa quàm exitu, tam ignominioſa Francis quàm honeſta, qui quæ armis & fortitudine comparant, ea perdunt auaritiâ & imprudentiâ; lacertis robuſti, infirmi ventriculo; humanæ gloriæ magno contemptu, cùm nobiliſſimus mortalium apex, per viles homines ruat; tantíque ſit viciſſe, quantum frumentariis viſum ſit.

HISTORIÆ

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XV.

SYNOPSIS.

Regis Ludouici morbus. Iſabellæ mors Reginæ Caſtellæ. Fœdus nouum cum Ferdinando. Philippi mors. Rex Genuam ſubigit. Genuæ ſitus. Maximilianus in Italiam vocatus. Colloquium Regis cum Ferdinando. Bellum ſuſceptum in Venetos. Fœdus Cameracenſe. Pugna ad Adduam. Pugnam conſecuta. Venetorum primò timor, mox Conſtantia. Belli cauſæ contra Pontificem. Amboſij Cardinalis mors. Hiſpani & Heluetij in Regem. Bellum illatum à Pontifice. Pontifex pacem repudiat. Rex Epiſcopos conuocat. Mirandula à Pontifice capta. Ferraria ſeruata. Concilium Piſanum. Ferdinandi cum Pontifice fœdus. Gaſto Dux exercitus. Gaſto Bononiam ſeruat. Gaſto Brixiam recipit. Pugna ad Rauennam. Gaſto perimitur. Franci Mediolano pulſi. Ferdinandus Nauarram occupat. Fœdus Regis cum Venetis. Iulij Pontificis mors. Rex Mediolanum recuperat. Pugna ad Nouariam. Angli irrumpunt in Franciam. Nauale prælium. Teruana capta. Pugna

Calcaria

Calcaria. Bajardi facinus. Heluetij in Burgundiam. Varia de Rege. Pax cum Anglo. Regis mors, & dotes. Annæ Reginæ laudes. Franciſcus I. Rex. Franciſcus in Italiam tendit. Alpium tranſitus. Proſper Columna capitur. Pugna ad Marinianum. Continuatio pugnæ. Guiſius ſeruatur. Rex Mediolanenſis dux. Pontificis fœdus cum Rege; Concordatum. Ferdinandi mors. Maximilianus Mediolanum aggreditur. Regis varia fœdera. Triuulſij mors. Mors Maximiliani. Conſilia in Turcam. Franciſci & Caroli pro Imperio ſtudia. Carolus Imperator.

I.

LVDOVICVS XII.

Regis mortuus.

POSTQVAM Ludouicus confecta pace curas & ſolicitudines externas compeſcuit, ſuis ipſe priuatíſque vexatus eſt. Generoſo & forti Principi *occurrebat ignominia belli & fœderis; eò recidiſſe ſpes, conatus, & amplitudinem Franciæ? eò tot exercitus, tam immenſam pecuniam, eò ſua & fœderatorum incenſa ſtudia, vt regnum tanta gloria partum, tanta infamia eriperetur; nec ſibi aliud ſupereſſet, quàm pudor atque opprobrium victi.* Tum inuito voces veniebant in mentem, quas de hoc bello vſurpauerat ſæpius, modeſtæ quidem & generoſæ in vſu victoriæ; at ex calamitate ſuperbæ admodùm atque arrogantes; vrebat præterea Ferdinandi victoris felicitas, cuius artes ſubdolas cùm ipſe contemptui & ludibrio habuiſſet; moleſtiſſimum erat eaſdem proſperas, atque euentu donatas inſpicere; & fraudi fuiſſe candorem ingenuum, fidemque habitam. Eo animi dolore corpus in grauiſſimam ægritudinem incidit, &

Anno 1504. febri inualeſcente, Medici de comploratа ſalute deſperant. Vix vnquam ſubditorum in Principem amor manifeſtiùs patuit; per vniuerſas regni prouincias, agri atque vrbes ſupplicantium cœtibus miſcebantur; nulla ætas, nulla conditio vacabat ab orandi munere; feruebant ſacræ ædes diu noctúque complorantium precibus; nudis pedibus viri, expaſſis matronæ crinibus, puerorum & puellarum greges innoxij, vnâ voce ſalutem ſuam in Principe poſitam exclamabant, rogabántque vno capite vitæ omnium conſuli. Precibus ſupplicum factum eſt ſatis, morbíque periculo Rex tandem ſoluitur. Ille extemplò valetudinem Deo attribuit, voto ad ſacroſanctam Hoſtiam concepto, quæ clara miraculis Diuione colitur; eámque in

Iſabella mors. vrbem religionis causâ ſe contulit. At Iſabellam Caſtellæ Reginam proſtrauit morbus, vitæque eripuit; fœminam natam Imperio, præclariſſimis animi dotibus, cui parem vix Hiſpania genuit; & ea ob frequentem equitationem, admiſſis virilibus curis, creditur contracto vlcere in partibus inferioribus, vitam amiſiſſe. Teſtamento Philippum Archiducem & Ioannam filiam hæredes ſcripſerat; iiſque deficientibus nepotem Carolum; & eo primùm tempore patuit, quanto incommodo Franciæ, Auſtriaca domus

domus in Hiſpanam iret; Franciâ Belgium inter & Hiſpaniam mediâ, finibúſque oppoſitis vno eodémque Principe circumcluſa. Ideò Ludouicus vt proximo malo occurreret, ratus Philippo Ferdinandum Regem auocandum, velificatione mutata, eum appellat de nouo fœdere, & priuatis inimicitiis publico commodo datis, arctam affinitatem cum eo contrahit; dátque in vxorem Germanam Fuxienſem ex ſorore neptem, ex Ioanne Fuxienſi Vicecomite Narbonenſi natam. Sic enitebatur Aragoniam à Caſtella ſciungere, non modò in præſentia, ſed in tempus futurum, ſi fortè liberi ex nouis nuptiis naſcerentur; conceſſum in Germanæ dotem ius quod Regi in Neapolitanum regnum competebat; quod Franco reſtitueretur, ſi Ferdinandus ante vxorem decederet. Adiuncta conditio probroſa, vt Friderici qui nuper obierat vxor & liberi, Ferdinando traderentur, vel regno exularent. Germana in Hiſpaniam ducta, patriam illicò oblita eſt; in coniugis mores & commoda ſe totam addicens. Iiſdem de cauſis Rex ſe facilem præbuit regni Proceribus flagitantibus vt ſponſalia Claudiæ filiæ cum Carolo Archiducis filio ſoluerentur; ex iis magnam exorituram bellorum ſegetem, perueniente ad Hiſpaniæ Regem Britannia, & futurâ pro regno controuerſiâ, quæ olim fuiſſet cum Anglis Regibus. Multò conducibilius fore, ſi Claudia nuberet Franciſco Inculiſmenſi, proximo Regis affini, atque ſucceſſori, regno cum Britannia in eandem ſtirpem coalituro: Et erat Franciſcus conſanguineus Regi, Ioannis ex patre Carolo nepos, & Ludouici Aurelianenſis æquo gradu cum Rege abnepos, educatus atque inſtitutus ſummâ curâ, tum armis, tum litteris, Arturo Gouferio morum adoleſcentis præfecto. Anna obnitebatur huic conſilio vehementer; tum vt Britanniam à regni corpore totam ſciungeret, tum quòd Ludouicam Franciſci matrem plurimùm oderat; verum vtilitate regni præpollente, cum Franciſco nuptiæ pactæ ſunt, dictúſque eſt Dux Valeſius, vnde in ſtirpem Valeſiorum nomen propagatum. Id coniugium Philippus Archidux contumeliam interpretatus, vltionem parabat; cùm ipſe in Belgio morte extinguitur anno ætatis vigeſimo octauo, ſpei tot regnorum raptus, corporis forma animique dotibus clarus; Carolo filio adhuc ſexenni, & prouinciis, Regis odio obiectis. Attamen fidem hoſtis anteponens domeſticæ, omiſſo Maximiliano, teſtamento Ludouicum rogauit, vt filij Caroli curam ac tutelam ſuſciperet; præclaro inuento, quem lupum pertimuerat, paſtorem conſtituens; adeò non ſemper in Regibus libet quod liceat; honeſti finibus poteſtas conſcribitur, ſeruit æquo vtilitas, & ius ſibi primùm Iuſtitia ſancit. Sanè Ludouicus eum ſe præſtitit, quem ſperabat Philippus; & præfecit Carolo Antonium Croyum, Cheureſium ornatiſſimum animi corporíſque dotibus nobilem, à quo inſtitutus eſt tam præclarè Carolus, vt Francia multò poſt beneficium ſuum luxerit, doluerítque ſua ope ſurrexiſſe Principem, cuius virtutes eximiæ ſibi periculo & damno fuerint.

Ludovicus XII. — *Fœdus nouū cum Ferdinando.* — De Goufier. — Anno 1506. *Philippi mors.* — De Croüy. De Chieures.

II. Obitu Archiducis Regi facultas conceſſa eſt liberior intendendi in Genuam. Iam antea Genuenſes ſeditionem mouerant, quæ mox in apertam rebellionem defecerat. Erat Genua ab annis pluribus Mediolanenſium

Genua rebellis ſubigitur.

LVDOVICVS XII.

adſtricta Imperio, ac tametſi legibus ſuis viueret, ſuóſque diceret magiſtratus, tamen arces tenebantur à Ducibus, iique magiſtratus dictos ſanciebant, vel abrogabant ad libitum. Ludouico Regi cum Ducatu Genua obtigerat. Ea vrbs iam pridem plures alebat factiones in perniciem ſuam; erant reliquiæ Guelforum & Gibellinorum; acceſſerántque partes Plebeiorum & Patriciorum. In Patriciis præter alios Fliſci, Doriæ, Spinolæ, & Grimaldi, qui dignitatis patrum aſſertores, plebem plebeiáſque familias habebant deſpicatui, atque à magiſtratibus publicis amouebanr. Verùm in plebe multæ familiæ opum affluentiâ, quas mercaturæ beneficio collegerant, è populo eminentes, in Patricios contendere auſæ ſunt; tantúmque contentione perfecerant, vt ſumma dignitas quam Ducatum vocant, è ſuo ordine, nuſquam ex Patriciis, legeretur. Rurſus pars Plebeia in factiones duas diſceſſerat, Adorniorum & Fregoſiorum, qui potentiſſimi cæterorum enitebantur, vt è ſua familia Dux peteretur, ſeſeque mutuò excludebant; ſuſcitatâ Guelforum primâ factione, qui Fregoſios iuuabant ſuffragiis, vti Adornios Gibellini. Eas factiones auctoritas Regis premebat vtcunque; at præterquam quod Plebeiam Patriciorum irritabat proteruia; eandem Patriciam promouebat Francorum gratia & fauor, qui plerumque Nobilibus impenſius ſtudent. Verùm cùm ſemel Patricius honeſto plebeio colaphum impegiſſet, quod fungorum corbem cuius ipſe pretium percontaretur, oblato maiore pretio auferre vellet plebeius; orto repente tumultu, vnus è Doriis cæſus eſt, cæterique Nobiles ciuitate pulſi. Pro Rege adminiſtrabat vrbem Ravaſtinus, è Cliuenſi ſtirpe; qui Regem in Franciam adiit, de re tota palam verba facturus. Et primò quidem mollioribus remediis tentabatur malum, Ludouico nondum auſo adhibere valida, ne Philippus cum Pontifice & Imperatore fœdus contraheret; at poſtquam Philippus morte abſumptus eſt, & inualeſcebat popularis furor; ferrum & ignem admouendum vlceri cenſuit. Iulius Pontifex ſummoperè nitebatur auocare Regem ab hoc conſilio, tùm ne bellum Venetum omitteretur, quod propemodùm inſtituerat; tum quod arcanis tectíſque follibus Genuenſium flammam incitabat, in Plebeiorum partes addictus. Nihilominus vltra metas decurrebat inſania; Spetiam vrbem & portum inuaſerant Genuenſes, quæ Fliſcorum in patrimonio erat; nouum Ducem elegerant, quendam Paulum Nouium, arte fullonem, ac præclarum ſeditionis tubicinem; Tribunos octo ex ordine ſuo creauerant, ac Monœcum arcem Piſanis iuuantibus quæ ad Grimaldos ſpectabat, impugnabant acerrimè. Rebellio poſtmodùm in apertum prorupit. Arcem Salazarius præfectus Regius obtinebat; is ciues aliquot tumultuantes corripuerat, ſimúlque Franciſcanorum cœnobium armatis occupauerat; quod arci admotum & muro validum, ad ipſam tegendam opportunum erat. Illicò ſeditioſi laruâ abiectâ inſignia Franciæ deturbant, atque Imperatoria erigunt; ad Caſtellatium rapiuntur, quod Caſtellum eſt ſupra arcem poſitum; adigunt milites ad deditionem, ij viginti admodùm erant cum tribus fœminis; mox deditos per ſummum nefas obtruncant crudeliter, atque in fruſta diſcerpunt. Ergo hæc facinora cùm patientiam Regis peruiciſſent,

Ravaſtin.

uiciſſent, ſtatuit ipſe ferro furorem opprimere, nec legatis bellum permittere, quod tam malè in Neapolitano regno geſſiſſent; validóque exercitu in Inſubres venit. Iam Monœci obſidionem Alegrius ſoluerat, à Rege eam in rem miſſus, magnâ Luciani Grimaldi gloriâ, qui trimeſtrem oppugnationem repulerat, tergeminámque aggreſſionem ſuo milite ac virtute ſua infregerat. Eſt Genua Ciuitas ad Liguſticum mare, quà terræ adiungitur propè inacceſſa; circum vndique abruptorum montium iugis obuallatur, per quos nullus aditus arctáve ſemita, adeò in ſcopulos & præcipitia ſurgunt; viæ duæ admodùm patent apertæ in rupe mortalium vi atque induſtria, trecentos paſſus in longum porrectæ, ſex pedes in latum; altera ad prouinciam Phocenſem pertingit, quâ deſinit ſancti Petri ad Arenam ſuburbium; altera oppoſita eſt, quà in Italiam itur; vtraque ad littus maris, Genuenſium defenſa præſidio; qui ſe iure Italiæ cuſtodes & ianitores indigitant. Caſtellatium Franci receperant, ac Genuenſes ſuperiore in loco caſtrum poſuerant, vt ab arce Francos venientes excluderent; cùm primo impetu Regis exercitus per Arenariam viam irrumpit, ac deiecto præſidio enadit in montium iuga, ſublimíſque inferiorem vrbem deſpectat. Continuò Genuenſes ad propugnandum caſtrum, quod imminebat Caſtellatio, octo hominum millia duce Iacobo Corſo vrbe mittunt, & ſancti Petri ſuburbium accuratè muniunt. Nec minus fortiter Franci caſtrum aggreſſi, primo impetu capiunt; plures ex propugnantibus perimunt, cæteróſque in fugam verſus vrbem agunt. Præterea portum claſſis obſtruxerat triremibus duodecim, quarum ſex commodauerat Ferdinandus, pluribúſque nauigiis. Iámque metu populum inuadente, miſſi erant Legati qui cum Amboſio Cardinale deditionis pacta inirent; cùm iis agentibus, ſeditioſis iterum plebem mouentibus, ad arma curritur, & conſilio tam inani quàm ſtulto, feſtinatur ad Caſtellatium opprimendum. Repulſo impetu, nox aduenit, licuítque miſeris ſuam ſortem inſpicere, omni ope & ſpe ſubſidij deſtitutis, niſi quam in clementia Regis reponerent. Igitur fuga elapſis, qui maximè conſcij flagitij erant, cæteri rurſum Oratores ad Regem mittunt, qui vrbem & ciues eius arbitrio traderent. Accepta deditione, miſſi equites, qui portas atque vrbem ipſam occuparent; tum Rex armatus, nudum enſem præferens, Proceribus turmíſque Equeſtribus ſimili habitu conſequentibus, in vrbem victor intrat; mox ſub vmbella pedibus vltra progreditur. Occurrunt trecenti ciues pullati qui miſericordiam oratione ſupplici precabantur; quorum ſpectaculo Rex haud immutatus ad maiorem ædem accedit, ferro tamen vaginâ condito. Tum ſpectaculo nouo percellitur; ingens mulierum, puerorum, & virginum multitudo, albis veſtibus candicans, humi accumbit ſupplex; ac lamentis miſerabilibus clementiam & miſericordiam implorat ad animum mitiſſimi Principis infirmus & innocẽs ſexus pertinuit, ſenſit ſe immutari continuò, ſtatuitque pœnas multo metu & ſupplicio leui conſcribere. Euocatum in concionem populum poſtquam oſtenſa grauitate criminis terruit; veniam priuatis benignè indulſit; tamen ne facultas peccandi in poſterum permitteretur; ſe victorem & dominum

LVDOVICVS XII.

Genua ſitus.

Anno 1507.

LVDOVICVS XII.

vrbis pronunciauit, priora pacta reſciſſa voluit; iuſſit ſua imagine nummos cudi, pecuniariam mulctam indixit; triremes & milites ad cuſtodiam portus, & arcem nouam erigendam, ad turrim Codiſanam, cui portus & tota ciuitas obnoxia foret. Attamen multa ex prioribus conceſſis, omnéſque immunitates, non ex pacto ſed mera voluntate, atque vt vocant ex priuilegio. Ad mortis ſupplicium aliquot rapti; Demetrius Iuſtinianus, Paulus Nouius Dux ille rebellium, & qui deſignati principes criminis. Arx erecta eſt, cui nomen Frænum impoſitum eſt; & dictus præfectus toti ciuitati Rodulphus Canoyius, Balliuius Ambianenſis; vir ſummæ probitatis, & notiſſimæ per bella plurima fortitudinis. Ciues ab omni direptione ſeruati; ſtatímque poſt res conſtitutas; Ludouicus ne Pontifici vel Imperatori metui foret aut ſuſpicioni, exercitum ſolutum dimiſit, in Franciam, ac Mediolanum ſe ipſe contulit; inſtaurata laude & gloria quam expeditio Neapolitana obtriuerat, ac quanquam inermis clandeſtinis æmulis terribilior.

III. *Maximilianus in Italiã vocatus.*

Etenim Genuenſis expeditio; tantis ſuſcepta copiis primùm Pontificis ſuſpicionem grauem commouerat; atque ideò Imperatorem, & Venetos in Italiæ opem appellauerat; *armis Francicis non modò Genuenſes peti, ſed ipſam libertatem Eccleſiæ atque Italiæ; Regi animum eſſe dignitatem Pontificiam atq; Imperatoriam transferre in Franciam, Amboſium Cardinalem in tiaram euehere, ſe Imperatorem nuncupare, ac Caroli Magni iura vſurpare: properaret Germanica gens in opem Eccleſiæ laborantis, nec ſe orbari Imperij gloria pateretur.* Imperator ad eas voces excitatus, comitia Imperij Conſtantiæ indixerat; habitáque oratione magnum exercitum impetrauerat; ad ſancti Galli proximum feſtum. Ideò Ludouicus ſubactâ Genuâ, ſtatim ſoluto exercitu Mediolanum venerat, Legatóſque miſerat ad Pontificem Imperatorem, & Venetos, qui teſtarentur ſe ab ea mente auerſum, atque vni paci in Italia promouendæ incumbere, & Mediolani dies ludis, choreis & conuiuiis terebat, belli ſuſpicionem amoliturus. Eos inter luſus Trivultij cœna memorabilis fuit, quâ exceptæ feminæ ex formoſiſſimis mille ducentæ, miniſtrantibus centum ſexaginta Maioribus domus, ac famulis cuique mulieri aſſignatis, omni argento quo miniſtrabatur notâ Trivultij inſignito: ne putarentur cogitare fortia, qui tanto ſtudio captabant mulieres. Nihilominus cùm delectus, in Germania haberentur, vti in eos Rex ſe communiret, cum Veneris atque Heluetiis inſtaurato fœdere, cum Ferdinando de habendo colloquio conuenit. Ferdinandus anno præterito Neapolin venerat Barcinone, ſiue vt præferebat, regnum recens partum vti componeret, ſiue, vt intendebat, abducturus Conſaluum. Quippe vir ille clariſſimus ſuo more adminiſtrabat prouinciam, in ea hærebat, pluribus literis in Hiſpaniam vocatus, & in Archiducem Philippum propenſior; deinde, vt creditum eſt, admiſſa regni cogitatione, cauſas moræ nectens, Regi ſuo non obtemperabat. Nunc Ferdinandus aliquot menſes verſatus Neapoli, cùm res Hiſpanicæ præſentem poſcerent, à Ludouico poſtulabat colloquium. Etenim Ioanna filia cuius erat regni adminiſtratio, primùm zelotypiâ, dum viuebat coniux, mox dolore & deſiderio poſtquam

Colloquium Regis & Ferdinandi.

quam deceſſerat, in amentiam acta, regendi impotens erat; hoc vno ſapiens, quod inſaniam ſuam agnoſceret, nec decreta regia nomine ſuo ſubſcriberet. Igitur Ferdinandus vti regimen Caſtellæ ſibi vindicaret, Ludouicum demerendum putabat, atque vt erat peritiſſimus artifex ſimulandi, ad fiduciam conteſtandam nihil non impendit. Sauona vrbs agri Genuenſis deſignata ad colloquium eſt. Adfuit Ferdinandus triremibus vectus, cum Regina coniuge, Conſaluo, atque Nobilibus mille quadringentis; colloquio Pontificis Iulij repudiato, à quo Oſtiæ expectabatur, ne quam Franco ſuſpicionem moueret. Vbi primùm claſſis ad Sauonam appulit, Ferdinandus illicò Ludouici fidei ſe commiſit, atque vrbem hoſpitaturus intrauit. At Ludouicus eiuſdem fiduciæ causâ, militem ab vrbe abeſſe iuſſerat, tum vt amplior locus hoſpitibus foret, tum vt Ferdinandus comitatu magno ſtipatus, vrbis quodam modo eſſet compos & dominus. In amplexum ruerunt nudo capite, & genu humi nixo; egerúntque triduum palam & priuatim, magnâ humanitatis & amoris mutui ſpecie. Excepit Regem Reginámque conuiuio Ludouicus, voluítque Conſaluum magnum accumbere, reueritus virtutem, qua regnum ſibi perierat; & Ferdinandus humanitate haud diſpari, inuiſit Albinium podagra decumbentem; mox Ludouico in triremi ſua epulum præbuit, vniuerſis mirantibus, eò defeciſſe capitales inimicitias, vt fiduciâ Reges certarent inuicem; tam acerbo odio expuncto animis; adeò Principum vnus affectus, vna commotio, vtilitas ſua; ad quam normam, omnes animi motus, omnem ſenſum dirigunt. Dubitatum eſt, vter Regum maiorem fiduciam exhibuerit; ſanè ea in Ferdinando præclara, qui ſe committeret illius fidei, quam ſæpè luſiſſet; atque inimico vindicandi commodum traderet; nec in Ludouico generoſitas minor, qui quem ambiguum toties expertus erat, eius fidei ſeſe permitteret; vix vnquam qui læſerint deponentibus odia. Ferdinandus ſæpè cum Cardinale Amboſio ſermonem miſcebat; vtque penitus in cuiúſque vota penetrabat, ſpem tiaræ mouit; ac primus de conuocando in Iulium Concilio verba fecit; Amboſio haud ſatis in ſagacitatem Principis tecto, nec in altiſſimas ipſius latebras peruadente. Tandem poſt mutua beneuolentiæ officia, perrexit in Hiſpaniam ire Ferdinandus; regreſſus eſt Ludouicus in Inſubres; palam inſtaurata ſocietate; & pluribus ſecretò deliberatis, quæ fuerunt clam poſteris. Vrgebat interim Pontifex Imperatorem; idque colloquium in Eccleſiæ perniciem inſtitutum expoſtulans, permiſcebat querelis omnia. Et quidem ſancti Galli dies aduenerat, atque Imperij copias Maximilianus præſtolabatur; ſed cùm eæ lentè accederent, atq; inuitæ propemodùm, quòd Maximilianus ſuo nomine non Imperij bellum capeſſeret; is tandem gemmis diuenditis quem priuatim contraxit exercitum, Tridento mouens, in Italiam ducit, ac primùm in Venetorum ditionem irrumpit. Verùm poſtquam Cadoram in Foro Iulio expugnauit, repente conuerſo itinere, & bello derelicto, vt erat in conſiliis præceps Oenipontem ſe confert: Aluianus interim Venetorum Dux, occluſis faucibus per quas Germanis patebat reditus, cõſerto prælio duo millia obtruncat, recipítq; Cadoram; nec eo contentus, fines ditionis

LVDOVICVS XII.

Anno 1507.

Maximilianus. In Italia.

Cadore.

LVDOVICVS XII.

in Venetos prona & facilis. Nec omninò Veneti à culpa immunes, non quod Regi clam aduerſati eſſent, id enim fortè poſtulabant rationes ſuæ, ſed quod fœderi non interceſſerint; Pontificem aut Ferdinandum abducturi haud ægrè, ſi quid ſibi detrahi paſſi eſſent, aut ſi delinire commodioribus verbis placuiſſet infenſos: an prudentiâ nimiâ ab iis peccatum eſt, non credentibus eos ſocietatem inire poſſe aut debere, qui inter ſe inimiciſſimi eſſent, ac quorum maximè referebat Venetorum potentiam illibatam eſſe. Ita ſecuros latuit fœdus quod Cameraci contractum eſt. Contraxerunt autem Margarita Auſtriaca, Maximiliani filia, & Cardinalis Amboſius, ſimulantes ſe de rebus Gelrij agere; cuius defenſionem Rex in Imperatorem ſuſceperat. Eò dicti Principes conueniebant, vt Venetos ſubigerent, ſinguli fœderatorum ex ſua ditione communem hoſtem aggrederentur; Pontifex occuparet Fauentiam, Ariminium, Cerniam & Rauennam; Maximilianus Patauium, Vicentiam, & Veronam, Forum Iulij, atque Treuiſium; Ludouicus Cremonam, Cremam, Brixiam, Bergamum, & agrum ad Adduam; Ferdinandus Brunduſium, Hydruntum, Tranium, Molam, atque Monopolin; qui primus ſuas vrbes recepiſſet, ſociis in opem veniret; Ludouicus ineunte Aprili primus bellum inferret, & quidem præſens, nuſquam per legatos; Maximilianus quadrageſimo poſt die; Pontifex & Ferdinandus per legatos ſuos. Alia pacta de Ducatu Mediolanenſi, & de adminiſtratione Hiſpaniæ, ab fœderatis ſancita. Iuxta hæc placita fecialem ad ſenatum Venetum Ludouicus miſit, qui bellum indiceret; & indictum ſtatim per Amboſium prætorem Mediolanenſem delibari iubet.

Fœdus Cameracenſe.

Ille ineunte Aprili ſex peditum millia, equitum tria trans Adduam ducit, agríſque vaſtatis, Caſſianum & Caſalem maiorem expugnat. Pontifex interim in hoſtem publicum fulmina expedit, diploma acerrimum, quo ſacris Venetos interdicebat, vrbes & facultates inuadenti dabat, ipſáque capita ſeruituti ſubiiciebat atque mancipabat. Iámque Rex vim facturus fulmini, tranſgreſſus Alpes, cum viginti peditum millibus, equitum decem ad Adduam flumen peruenerat. Nec Veneti ſe in malum imminens indiligenter munierant, atque in primis Oratores ad Pontificem, Imperatorem, & Ferdinandum miſerant, ſi qua obſecratione eos à ſocietate abducerent; ſed cùm tardiùs eo functi officio eſſent, nec iam integrum Principibus eſſet datam fidem abiicere, conuerſi erant ad vim repellendam. At in ſiniſtrum omen acceperant, quod arx Brixiana fulmine icta corruerat; atque incēdio naualis ædificij perculſi erant atque attoniti; eo quippe ingens pulveris tormentarij vis, triremes duodecim, multa ad fabricandas naues materia, momento conflagrauerant; præmonente Deo fruſtra arma in proximam calamitatem parari. Nihilominus forti animo exercitum inſtruunt, quem Ludouico opponerent; nam hinc tota belli moles incumbebat; erántque duo millia equitum armaturæ grauis, totidem Albanorum, ac triginta millia peditum; cuius duces Nicolaus Petilianus cum ſummo imperio, Bartolomæus Aluianus cum proximo, vterque ex Vrſinorum familia; additi à Senatu duumviri; illuſtres patricij, Georgius Cornarus, & Andreas Grittus; patribus vetantibus ne quam aleam pugnæ tentarent.

Anno 1509.

Dum

LVDOVICVS XII.

V.

Pugna ad Adduam.

Dum ij Trenium oppidulum expugnatum diripiunt, Rex cum exercitu Adduam traiicit, atque extemplò pontes deturbari iuber, ne quid ſpei militi præter victoriam eſſet, & neceſſariò pergerent, quibus omninò abſcinderetur regreſſus. Ducebant primam aciem Triuulcius, Paliſſa, & Curronus; mediam ipſe Rex, comitantibus Antonio Lotharingiæ Duce, Gelrio, Niuernenſi Comite, atque Albinio; poſtremum Longauilla, cum Marchionibus Mantuano & Monferratenſi. Vbi ad hoſtem peruenit, nec pluribus velitationibus ad pugnam elicit, & ipſo immoto Riuoltam expugnat; mutato conſilio ipſum inediâ premere ſtatuit, eámque ob rem motis caſtris ad Pandinum contendit, quod oppidum ſi obtineret, interciperet commeatum, quem hoſti Crema & Cremona ſubmitterent. Veneti Regis perſpecto conſilio, mouent caſtra pariter, & Pandinum verſus exercitum agunt, primi deſtinatum oppidum occupaturi. Duo itinera eum in locum ducebant, vnum inferius ad ripam Adduæ, propter amnis flexus tortuoſum & longius; alterum ſuperius & multo breuius, ob viarum compendia; primum Franci ingreſſi ſunt, alterúmque Veneti. Porrò ipſorum duces diſcrepabant multùm ſententiis; nam Petilianus, ætate iam ſenior, decocta per multam experientiam militari audacia, nec inſcius, quam terribilis Francorum impetus foret, ſtans Senatus decreto, abhorrebat à pugna, atque hoſtem diuturnitate belli impugnabat; contra Aluianus, annis iunior; efferueſcente ad Martem ſanguine, intumeſcens victoriâ de Germanis relata, necdum vlla clade maceratus, expetebat prælium; in palmam iam intentus haud dubiam, Regémque Franciæ adſcribens in materiam gloriæ. Cùm igitur pugnam imperio quo inferior erat, non poſſet indicere, eam arte ſtudebat conficere. Propterea auctor in conſilio fuerat, vt eo ipſo die caſtra mouerentur; cúmque feſtinandum properanter fuiſſet, & via breuiore occupari Rex poterat, de induſtria lentiùs incedebat, vt Regi occurreret, eſſétque opportunitas dimicandi. Nec res euenit ſecus quàm optauerat; quippe cùm duo gemina itinera in vnum conuenirent ad pagum, cui Aguadellum nomen, ſimul viæ caput ingrediuntur, primum Francorum agmen, & Venetorum poſtremum. Ad aſpectum mutuum atque improuiſum perculſi ſunt aliquantùm, (nam interiecta vtrique viæ virgulta, denſæque arbores, conſpectum hactenus prohibuerant; recedunt tantulùm, quaſi aciem diſpoſituri. Nec Aluianus cunctatus, lætus proceſſiſſe conſilium, in proximo colliculo ſex tormenta collocat, iuxta in vinetis peditem, atque rectus præterfluente fluuiolo, Petilianum monet quo res in loco ſit, & neceſſariò pugnam ineundam. Petilianus ſiue ratus à pugna abſtineri poſſe, ſiue æmulum in diſcrimen certum coniecturus, iubet eum iter feſtinare, & ipſe ſuo cum agmine vltra pergit. Aluianus periculo cupiditatem laudis incendente, ductum trans torrentem equitem in Francos immittit. Ij primo impetu fracti propemodùm, retrò ad ſecundum agmen impelluntur, quod Rex cùm duceret, inſtauratur pugna, móxque Veneti ad colliculos ſuos retruduntur. Tunc enim verò grauis oritur dimicatio; loci opportunitate Venetos in Francorum impetum propugnante: tormenta ex colliculo librata latè ſtragem in ſubiectos

Giaradadda.

Francos

Francos inferebant; pedites torrente & vinetis tecti ab equitatu ſecuri, ſuo magno commodo dimicabant; iámque Francorum plures ceciderant; Rex ad primos progreſſus ordines, obiiciebat ſe certo periculo; nec paucos ad eius latera tormenta conciderant; imò dicto egregio fortitudinem animi commendabat; cùm enim à pleriſque rogaretur, vt auguſtiſſimum caput præſenti diſcrimini tandem eriperet; *Globi*, inquit, *machinarum*, *Regem Franciæ non audent contingere*; *ſi quis timet*, *ſe tergo meo tegat*. Eo exemplo Franci inflammati, per hoſtium tela tranſmiſſo fluuiolo, tum pedites, tum plerique equites effuſi in pedes, enituntur ad collem, machinas inuadunt, hoſtémque è vinetis in ſubiectos agros deturbant; nec ideò dimicatione ceſſatum eſt, Aluiano ſuos incendente ad prælium, pugnantibúſque egregiè Breſinellis; ij pedites Itali qui Heluetiorum more arma tractabant; quóſque Aluianus præ cæteris fouerat, induerátque coloribus ſuis, rubro & candido. Verùm circumfuſo Francico equitatu, atque Albanis equitibus raptis in præcipitem fugam, contriti ſunt pedites, captus Aluianus, alterum lancea perfoſſus oculum, totúſque exercitus in fugam actus eſt. Tribus horis pugnatum eſt, cæſi ſunt è Francis quingenti, gregarij omnes propemodùm;cæſorum hoſtium incertus numerus; aliis iacturam minuentibus, augentibus aliis; videntur ad minimum cæſa decem millia; nam deleta eſt media pars exercitus; alteram Petilianus duxit incolumem, qui ſi veniſſet ad prælium, victoriam agebat in dubium, & forſitan reportaſſet; cùm pars ab vniuerſo exercitu tam difficile profligata ſit. Ita rem Venetam perdiderunt ſinguli Duces, alter audaciâ, alter prudentia, pugnando alter, alter abſtinendo; adeò viis contrariis in perniciem itur; maximè cùm poteſtas diuiditur, & plura capita diuerſa ſuſcipiunt. Rex gratum in Deum animum vt demonſtraret, eodem in loco ædem Mariæ Deiparæ poſuit, quam Victoriæ Dominam dixit atque agnouit, & ea trophæa Chriſtiano Principe digna ſunt.

VI. *Pugnam conſequuta.*

Vix vlla victoria tantum fructum tam breui collegit; die poſt pugnam vigeſimo quinto ditione ſua ſpoliati ſunt Veneti, tot tantiſque vrbibus quas per ducentos annos magno labore, curâ & ſumptibus comparauerant. Vno curſu victoriæ Rex Carauaſium, Bergamum, Cremam, & Cremonam, nullo propemodùm vetante inuadit; ſi qui obſiſterent, necabat ſuſpendio, ad terrorem augendum, nobiléſque Venetos qui in poteſtatem venirent habebat in cuſtodia; mox Piſcheriam arcem quam Veneti putabant inexpugnabilem, tormentis verberat, atque Vaſconibus ac Heluetiis per ruinam muri ſcandentibus vi capit, cæſis præſidiariis. Veneti interea ſummo terrore affecti, præ deſperatione clauum abiecerant; poſtquam audita eſt Aluiani clades, populus ſubita trepidatione inſaniens, quaſi iam vrbe in media verſaretur Francus, ad Senatorum curiam aduolat, opem, conſilium, & ſalutem malis flagitatum. Patres in tanta rerum perturbatione, ſpe deiecti victoriæ, quam Aluianus certam promiſerat, quod vnum ſupererat, ad impetrandam pacem conuertuntur. Legatos ad Pontificem, Imperatorem, & Ferdinandum mittunt, nam ad victorem non auſi ſunt mittere; qui conditiones omnes acciperent, purámque

Venetorum ingens trepidatio.

LVDOVICVS XII. chartam ſuis nominibus ſubſcriptam offerrent: ſed reiecti Legati, & terror ſupra periculum incumbebat. Etenim Piſcheriam Rex poſtmodùm capit; ac tanta formidine perculſi ſunt Patres atque proſtrati, vt de vna ſalute vrbis ſolliciti, decreuerint omne terreſtre imperium abdicare, validiſſimas vrbes deſerere, & abſciſſis membris truncum vnum corporis reſeruare. Ita miſſi qui vrbes in Flaminia Pontifici darent, Rauennam, Cerniam, aliáque oppida; iuſſi magiſtratus, Patauio, Verona, Vicentia, cæteríſque arcibus vrbibúſque decedere, quæ Imperatorum atque Auſtriacæ familiæ fuiſſent; in Apulia Ferdinando redditæ, Brunduſium, Hydruntum, arcéſque ſingulæ, detractis præſidiis. Ita vna victoria plurimas peperit; Ferdinando maxime promouente rem ſuam, & nullo ſumptu; quippe ſex dũtaxat naues in id littus miſerat, labore alieno, validiſſimas arces expugnante. Atque eo loco admirari ſubit, quanta ſit regnorum, quàm ſubita Imperiorum conuerſio; præclariſſima illa Reſpublica prudentiæ, conſtantiæ, & ſagacitatis à pluribus ſæculis ſpecimen, vnâ dimidiatâ victoriâ eò deſperationis abiecta eſt, vt plura perderet quàm victor hoſtis rapuerit; ſibíque omnium hoſtium infenſiſſima, momento abſciderit, quod victorem hoſtem annis pluribus, vel fatigaſſet, vel exſaturaſſet. Nimirum Dei id opus eſt, qui aliquoties prudentiam humanam ſuo ductui tradit, permittit affectibus, clauum aliquantiſper deſerit dum procella ſæuit; ideò vt mortales, felicem prudentiam Deo, ſibi infelicem atque euentu caſſam adſcribant. Quanquam in ea calamitate Patres vno maximè conſtiterunt ſibi, quod oblata à Turcis auxilia, deficientibus omnibus, forti & Chriſtiano animo repudiarunt rati certam perniciem honeſtiorem eſſe ope tam turpi. Et verò poſtquam Deo & mortalitati fecerunt ſatis, formidine ſua & calamitate; receptis illicò animis, & fortitudine reuocata, ſe maioribus dignos præſtiterunt, magnis ærumnis proſperitate redemptâ, & primo illo metu intrepida audacia vindicato. Ac primùm ſaluti trepidantibus fuit Lodouici Regis moderatio, qui victricibus copiis modum fecit, ſibíque vltrò carceres poſuit. Etenim Veronam & Patauium cùm cepiſſet, eas Legatis Maximiliani reſtituit, ne præſidio quidem introducto; & poſtquàm Venetos petitas vrbes deſeruiſſe comperit, quaſi debellatum eſſet reducit exercitum, ſéque Mediolanum recepit. Magna proculdubio fide & temperantia, cui odium atque ambitio intra officium fuit; federíſque ſanctitas gloriæ loco atque victoriæ. Ea temperantia reſtituti Venetis animi, iam ſperare perditis rebus ſalutem aliquam; cùm is abſcederet, quem iam in vrbem, in tecta, & curiam peruaſiſſe crederent, ſibíque ipſe obiiceret aggerem. Conceptos animos promouit, Imperatoris lenta cunctatio, qui imparatus ad neceſſaria, dum moras in ſcribendo exercitu fecit, poſteà in Vicentinis ruſticis domandis commodum tempus impendit præpoſterè; Venetis ſpatium dedit recuperandi Patauij; muniendi, ac propugnandi: Atque ij deinceps tantis animis, tantáque fortitudine ſe geſſerunt tot inter aduerſa, vt nouâ gloriâ ignominiam primam expunxerint, gradúmque poſuerint; quo rurſus in apicem primum aſcenderent, & fortunam fugitiuam aſſequerentur. Acceſſit, quod à Pontifice Iulio in gratiam admiſſi ſunt, & conciliari

cum

cum Eccleſia, reuocatis diris, oppreſſiſque fulminibus. Ludouicus præterea reuertit in Franciam, præproperè omnino, traditis Maximiliano ſeptingentis Cataphractis, & quatuor millibus peditum, præfecto Paliſſa; nec regreſſus eſt, niſi inſtaurato cum Pontifice fœdere; quanquam queſtus plurimùm, quod Venetos tam facilè recepiſſet in gratiam. LVDOVICVS XII.

VII. *Belli cauſa contra Pontificem.*

Vix Franciam tenebat; inter ſuorum gratulantium plauſus, cùm noua belli ſeges & moleſtiſſima quidem enaſcitur. Diu Iulius Pontifex clam diſſentiebat à Rege; quippe Regis in Italia vires atque auctoritas, permoleſtæ ipſi erant, & Amboſius priuatim excitabat inimicitias; qui in ambiendo Pontificatu æmulus fuerat, & credebatur eandem ſpem alere aut cupiditatem; imò quidpiam de conuocando Concilio inaudiuerat Iulius; & Legati authoritatem patiebatur inuitus, in eum conferri, Franciâ quodammodo à Romano cenſu & poteſtate abſciſsâ. Ita conceptum in Amboſium odium, in Regem atque Rempublicam vertebatur; quando Regis mens regnique fulcrum Amboſius erat. Prorumpebant identidem ſcintillæ odij, ac ſe Iulius aperiebat, tectùmque incendium; ſed hactenus Amboſij prudentia Regiſque pietas flammam reſtinxerant, obductis cineribus, atque amoto longiùs fomite. In præſentiâ, cauſa leuiſſima, iam diſpoſitis inuicem animis inflammauit incendium, quo Europa propemodùm tota conflagrauit. Obierat in Aula Romana Phocenſis Antiſtes, illi ſucceſſorem inconſulto Rege deſignat Iulius; Rex id contra pacta factum expoſtulat, & ſecus quàm Cardinalis Ticinenſis ipſi promiſiſſet, aſſeuerat Iulius nullo pacto id cautum; nec audebat Cardinalis metu Pontificis promiſſum dicere; ita ſtante in ſententia Pontifice, Rex, quanquam obtinente multùm Amboſio, Pontificum & Sacerdotum Mediolanenſium, qui Romæ agebant, reditus annuos, ſeponi iubet, ac dari ſequeſtro, dum aliud videretur. Sic offenſione mutua quidquid beneuolentiæ erat extinguitur, atque inquiritur quomodo tandem prorumpant odia. Tempus inſtabat quo Helueticum fœdus definebat, erátque nouum inſtaurandum, vt cum Rege ſocietas ſtaret; clam curat Pontifex, ne Heluetij de inſtaurando contenderent, tum propius ad belli cauſam ſe admouens, Ducem Ferrarienſem aggreditur; is erat Alphonſus Regi fœderatus atque ob arctam in Francicum nomen fidem acceptus. Cauſa diſſidij Comachium vrbs in Flaminia; quæ ad mare Superum poſita affluebat ſalinis; diu Ferrarienſium ditioni adſcripta: erat pariter in eadem prouincia Ceruia, nuper Pontifici à Venetis tradita, conficiendo ſali opportuna; verùm Comachium cùm longè meliorem & vberiorem ſalem excoqueret, cum Flaminia ac propemodùm Longobardia tota commodiore pretio comparabat; ſalinis Ceruiæ repudiatis, ac nullius iam pretij. Eam ob rem Pontifex cùm vectigalia valdè imminui cerneret, Comachium repetit quaſi feudum Eccleſiæ, quod eſſe imperij profitebatur Alphonſus. Expoſtulabat etiam Pontifex, quod Ferrarienſis quædam vectigalia exigeret à nauigiis Pado in mare Superum vectis; ídque clientis in dominum culpæ aſſignabat. Bellum interim progrediebatur in Venetos: Maximilianus arctiori fœdere ſe cum Rege adſtrinxerat; Ferdinandus aſſentiebat in ſpeciem, & copiis fœderatorum ca-

LVDOVICVS XII.

Chaumont. le Poleſin.

iaphractos quadringentos adiunxerat, nondum ſocietatem auſus eiurare, recepto iam præmio; atque Inſubrium Prætor Amboſius, quem Calmontium in poſterum dicam, comite Duce Ferrariæ, Poleſelianam ad Padum peninſulam eripuerat Venetis; duobus lancceariorum millibus, & duodecim peditum ſub vexilla ductis, iiſque poſtmodum Principe Analthino quatuor Germanorum millia adiungente, in Vicentinum agrum effuſi; Vicentiam, aliáſque vrbes expugnauerant; Bajardo dimicatione fortiſſima duo Venetorum millia concidente. Dum hæc geruntur; de dirimenda Ferrarienſis controuerſia Rex amicè agebat cum Pontifice; erátque ſpes ſopiendæ diſcordiæ, niſi Regis Legatus in contraria omnia inſtigaſſet. Is erat Albertus Pius Carporum Comes; qui priuata odia in Ferrarienſem exercens, quod Carporum partem Hercules Alphonſi pater occupaſſet, veritúſque ne Alphonſus concupiſceret alteram partem; odio & metu accerrimis impulſoribus, quem mitigare debebat, Iulium incendebat, Regiſque cauſam prodens, intendebat vindictæ; rara in iis fide, quæ vtilitate parata

Amboſij Cardinalis mors.

eſt: & diſcordiæ facem incendit mors Cardinalis Amboſij; qui morbo extinctus eſt; prorſus inculpatus, & dignus tanto Principe tantiſque rebus adminiſter; nemini vnquam infenſus, gratiam atque potentiam ad beneficentiam impendere ſolitus; priuatas opes non accumulauit; vno contentus ſacerdotio, & erant infulæ Rothomagenſes; rei ſacræ commercium nuſquam inſtituit; ſincerus & candidus in tractandis negotiis, longè à fraude & perfidia abhorrens; dicitur tiaram ambiuiſſe nimio ſtudio; quanquam ea ambitio publica potiùs quàm priuata erat; hoc eſt concepta boni publici causâ non priuati; nam ſui conſcius, videbat quem animum quáſque dotes in dignitatem ſummam induceret. Quàm vtilis ſuæ Franciæ fuerit, tam carendo patuit, quàm fruendo; Rege ſæpius deſiderante, quem auctorem ſequi poſſet ac vellet. Id enim verò non latebat Iulium, qui poſt raptum Amboſium ardentiùs inceptis inſtitit, nec tantoperè gauiſus eſt ſublato æmulo, quàm amoto gubernatore, qui procellas frangeret.

VIII.

Hiſpani & Heluetij Iulio adhærent.

Per eos gradus progreſſa diſcordia, iamiam eruptura, comparat ſocios; Ij Hiſpani erant atque Heluetij; & quidem Hiſpanos non dubitabat Iulius quin ad ſe alliceret, gnarus quantùm Ferdinandus à Ludouico meruerct; nec eum bona vnquam fide reconciliatum. Idque adeò vti perficeret, Ferdinandum admittit ad Neapolitani regni clientelam, eâdem lege qua Alphonſus ſenior, quod pernegauerat hactenus; atque in Pontificis gratiam Ferdinandus, vt erat fœderum concinnator egregius, nuper cùm Ludouicus pacem contraheret cum Henrico VIII. Angliæ Rege, eam conditionem inſinuauerat, vt pax nulla eſſet, ſi Ludouicus aggrederetur bello Eccleſiam; porrò Henricus Catharinam Ferdinandi filiam vxorem duxerat. In demerendis Heluetiis plus impenſum curæ atque induſtriæ: id perfectum

Schiner.

tandem Schineri operâ, atque adeò ipſius Regis. Matthæus Schinerus, humili loco & origine, ſed ingenio præditus atque altitudine animi, litterarum ſtudiis primùm commendatus, per plura ſacerdotia, ad Epiſco-

Sion.

patum Sedunenſem peruenit; atque vt ſacris admiſceret profana, aulæ cupidus, auctoritatem apud Heluetios populares Ludouico oſtentat, & venalem

nalem exhibet, ſi ſe Ludouicus præſtet emptorem. Verùm cùm maiori pretio æſtimaret operam, à Rege ſpretus eſt, affirmante non adeò ſibi viris opus eſſe, vt tanti vnum emat; & is erat optimi Principis næuus, quod pecuniæ infra Regem parceret, tametſi non tam ſuæ parcus, quàm publicæ, ne vllo grauiori onere ſubditos premeret. Sedunenſis indignatus flocci haberi induſtriam ſuam, ac ſe oſtenſurum iuratus, quanti eſſet vir vnus, ad hoſtes Franciæ ſe atque operam totam addixerat; primùm Sfortiæ, poſtmodùm Maximiliano, poſtremùm Iulio, perpulitque Heluetios frequenti laude facinorum quæ patrauerant, vt ſe ipſi pluris facerent, atque à Ludouico plura repoſcerent; mox incenſis adhortationibus vt Iulio atque adeò Chriſtianæ Eccleſiæ, ſe res ſuas, & clariſſimam toto orbe militiam darent atque conſecrarent. Imò Ludouicus ſtudia multùm promouerat. Heluerij per fœdus cum Ludouico XI. initum percipiebant in penſionem annuam ſexaginta librarum millia; iam tranſacto tempore fœderis, penſionem augeri flagitant; obrendentes commoda, fructúſque plurimos ex militia ſua in Franciam his proximis bellis deriuatos; at cùm id poſtularent audaciùs, & multo tumore ſua facinora exaggerarent; Rex vanitati & cupiditati ſuccenſus, magno contemptu eos à ſe abiicit, indignatus montanos ruſticos, ſic enim vocabat, Franciæ Regi tantum vectigal indicere. Móxque vt depulſis dolorem inureret, ſuſcitatis æmulis, cum Rhætis atque Valeſiis contrahit ſocietatem, qua in re duobus affectibus obſequentior, iræ & parſimoniæ, res ſuas & publicas in diſcrimen coniecit; nec admiſit conſilium negantium abrumpendum fœdus cum ferociſſima gente; *pedites Heluetios in Europa tota fortiſſimos, Francos equites eodem in pretio ac terrore eſſe; hos inuictos fore quandiu illos ſub ſignis habuerint: ignoſcenda viris fortibus verba audacia; nec parcendum pecuniæ, qua laus, victoria, & præmia locupletiſſima comparantur; Regi, cùm ſit omnium pater, priuatos affectus nunquam audiendos.* Rex hæſit in conſilio pertinax; túmque primùm Cardinalis deſideratus eſt, qui ipſum ad meliora, prudentiá verteret, atque inſinuaret quod præſtaret exequi, non quod iuuaret. Repudiati Heluetij Iulio ſe tradunt, quanquam minore ſtipendio, quam quod à Ludouico exegerant; Sedunenſi Pontifice pietatem & religionem in ſtipendium amplum appendente. Iis præſidiis munitus Pontifex, poſtquam à Rege Maximilianum auellere fruſtra conatus eſt, bellum incepturus, Ducem Ferrarienſem fulmine Eccleſiæ vt rebellem afflat, ſtatimque ad belli molem accinctus, ex Italia pellere Francos aggreditur. Mediolanenſes exules atque Heluetios mouet; illos qui clam Genuam inuadant, eos qui palam in Mediolanenſem Ducatum irrumpant. Verùm hic conatus primus irritus fuit, & maiori ſtrage Italiæ tanta támque ardua res erat obeunda. Cùm exules ſuſceptum conſilium lentiùs atque apertiùs, quàm poſtularet res, exequerentur, ſpatium fuit Ludouico Fliſco Genuam introducendi octingentos milites, & Preianes claſſe ad portum adducta, Venetorum naues metu in fugam egit. Sic prima illa ſpes effluxit; nec aliter diſcuſſus ab Heluetiis metus. Ij collecti ad decem millia, per Belinzonam, quod proximum iter, ad Triſſium fluuium admoti, ſexcentos Francos qui ponti præſidio erant,

Bellum illatũ à Iulio. Anno 1510.

LVDOVICVS XII. primo impetu pellunt; tum ad læuam flectentes, ad Vedani pontem perueniunt. Eum inſidebat Molardus cum Vaſconibus, verùm ab Heluetiis ſuperioribus numero haud ægrè pellitur, viámque ipſis ad interiora permittit. Adequitabat Amboſius cum cataphractis quingentis, ducebátque peditum quatuor millia, nam cæteras copias in Veronenſem agrum ad Cæſarianos dimiſerat; ideóque inferior, conſerere non auſus prælium, nec frontem obuertere, carpebat latera, atque alimenta præripiebat. Cùm interea quartis caſtris Comum hoſtes perueniſſent, atque ambigerent Franci in quam partem conuerterent ſe; ij repente omiſſa expeditione, quam deſtituti pontibus, tormentis, & commeatu ſuſceperant, regrediuntur in patriam; Calmontio parcente euntibus, ſat feciſſe ratus, quod à procella ſe eripuiſſet. Nec ideò Iulius à conſilio deſtitit; ſed Marchionem Mantuæ, quem à Venetis liberari curauerat, ſummum militiæ Prætorem dicit (Confalonerium Eccleſiæ vocant) adiuncto Nepote, duce Vrbinate; tum diras pronuntiat in eos qui contra ſe militarent, Calmontium ſpeciatim deſignans, ſuúmque exercitum in Ferrarienſem agrum immittit.

De Vedan.

IX. *Iulius pacem repudiat.*

Interea Maximilianus conciliandæ paci intendebat; à Iulio ſæpius de auxilio compellatus, cùm nec Ludouicum deſerere vellet, nec in Pontificem bellum ſuſcipere; diſſentientes reuocare in amicitiam ſtudebat; atque in id votum acceſſerant Electores, & ipſi à Pontifice appellati, Florentini, cæteríque; ídque Veneti peroptabant ſummoperè, qui tædio belli tam ardui, & metu futurorum haud difficulter ab armis ceſſaſſent; atque Imperator Gurcenſem Pontificem ſibi acceptiſſimum, oratorem ad Iulium deſtinauerat, vt pacem conficeret. Neque abs re videbatur conſenſurus Iulius. *Quibus enim præſidiis rem tantam támque difficilem aggrederetur; Francos ex Italia pellere; hoc eſt bellicoſiſſimam & potentiſſimam gentem deturbare munitiſſimis vrbibus, eóque calamitatis adigere, vt tueri parta non poſſit, & cum clade perpetuam ignominiam perpeti; Iam deficiebant Heluetij, & tentatis fruſtra Inſubribus, ferocitatem abiecerant; præterea qui aureis dumtaxat pedibus ingrederentur; vnde immenſæ opes, quibus promouerentur tanta corporum moles? Ferdinandus in bellum parum admodùm conferret; aſſuetus arte graſſari, alienis ſumptibus augere ſua commoda, & tragœdias ſociorum ſpectare è proſcenio; In Venetis plus impenſæ apponi quàm fructus exigi; qui iam cladibus & miſeriis fracti, bellum traherent potiùs ac ferrent, quàm gererent, viris exhauſti atque pecunia; quibus quiete & otio, non labore & bello opus ad valetudinem foret; porrò Anglus longius ab Italia diſtabat, nuper initum fœdus cum Franco vix nulla oborta cauſa ſoluturus.* Ita rem æqua lance pendentibus videbatur pax certa. Attamen Iulius in contrarium raptus, nouam paci optatæ conditionem adiecit, vt Genuæ libertas daretur, licerétque ſuis legibus ciuitati agere. Eo modo abrupta pax. Igitur Ludouicus poſtquam neceſſitas belli indicta eſt; gnarus in quem hoſtem arma capeſſeret, cui religionis atque Eccleſiæ nomen pro clypeo foret, vti ſe in hæc arma communiat, Epiſcopos totius Galliæ Turones conuocat, atque apud eos Guillelmus Briſſonnetus Antiſtes Maclouienſis & Cardinalis conqueritur; *Regem nulla*

Rex Epiſcopos conuocat.

ſua

ſua culpa à Pontifice impeti;ab eo vim Ferrarienſi Duci inferri,vna de cauſa quod Francis ſocius & amicus eſſet, ſimul ſtatuiſſe Francos omnes ab Italia pellere; Regem adhibuiſſe omnem induſtriam vt ab irato pacem exoraret; perſtare iram Pontificis, bellumque iniquiſſimum p..lam indicere; Regem flagitare quid in eo rerum articulo ſibi agendum ſit. Atque vt reſponſum certius habeatur; ab cœtu Præſulum octo potiſſimum poſtulata; quorum erat hæc ſumma, an liceret vim iniquè illatam à Romano Pontifice armis repellere; vno conſenſu reſponſum eſt, repelli eam poſſe; nec metuendas diras ſi adiungerentur; imò poſſe iuxta Concilij Baſileenſis decreta Regi Regnóque conſuli, more maiorum. Poſtremò ſancitum vt ea ſignificarentur Pontifici, atque is rogaretur ſuppliciter vti à propoſito bello abſiſteret; ſi recuſaret, compellaretur indicere generale Concilium, vt à patribus Baſileenſibus ſtatutum fuerat. Iis conſtitutis, vetuit Rex, ne quid pecuniæ aut litterarum Romam deferretur; & ipſe anno reliquo hæſit in Francia; cunctatione præpoſtera, cùm Pontifex arma indueret, nec voce iam promoueret bellum, ſed manu & ferro. Quippe Mirandulam munitam arcem in Flaminiæ finibus, difficillima hyeme vi expugnat. Eam obtinebat Franciſca Triuulcia Ioannis Iacobi filia, ex Franciſco Pico liberorum mater, generoſi animi femina; habebátque præſidium ex Francis Italiſque militibus, præfecto fratre Alexandro Triuulcio; fecerátque ſpem certam ſubmittendæ opis Calmontius. Arcem peropportunam conſiliis ſuis, & poſſeſſam à Triuulcia gente ſibi odioſa, inuadere vehementer optabat Iulius; atque adeò ſub autumnum quanquam incommodo tempore impugnari iuſſerat. Verùm cùm lentiùs quàm ipſe cuperet res progrederetur, è graui morbo vix dum recreatus, in caſtra contendit; ac ſuſceptâ curâ expugnationis, nulli labori, nulli periculo parcere, vti arcem ad extrema adigeret; videbatur annis grauis, nam ſeptuageſimum decurrebat, ea vir dignitate, loricam indutus, ac ſuccinctus enſem, frequens in ſuggeſtibus tormentariis, machinas bellicas in muros librare; diu noctúque vigiles curas obire, immittere milites ad impreſſionem, frigidos imbres atque aſperrimum gelu ſub tabernaculo perpeti, munúſque implere tum ducis tum militis. Nec à periculo immunis ſolicitudo hæc fuit; ſæpe vibratis in eius tabernaculum tormentis hoſtium; vt ſemel duo domeſtici in culina eius occiſi ſint, & ipſe tabernaculum commutauerit ſæpius; vix tamen vnquam è caſtris digreſſus. Tanto ardore vicit tandem hyemem, & fortitudinem hoſtium; nam Mirandulani deſperatis auxiliis, cùm murus iam magna parte proſtratus, & foſſarum aquæ alto gelu conſtrictæ, hoſtem admitterent, parantem in proximam diem oppugnationem; pacti ſunt deditionem, Triuulcia cum bonis & liberis abire permiſſa; ſed Alexandro, & quibuſdam centurionibus captiuis. Iulius moræ impatiens, cùm in arcem portis obſtructis non illicò pateret aditus, in eam per muri ruinam ſublatus, ſenſum victoriæ magnum percepit. Paulò poſt Calmontius dolore vt creditur vitam poſuit; quod eam arcem contra quam ſpoponderat non ſeruaſſet; iam ab Cardinalis patrui obitu, obnoxius tum inuidentibus, tum iuſtè expoſtulantibus: & ferebatur condonare multa militibus, ne quid in

Mirandula capta.

ſe

LVDOVICVS XII. X.

ſe proferrent. Trivultius Mareſcallus Franciæ, copiis præfectus eſt, dum nouum ducem Rex diceret.

Ferraria ſeruata.

Iulius expugnata Mirandula, in ampliorem accenſus ſpem, vt felicitati procliue eſt ad maiora aſſurgere, Ferrariam ipſam belli caput oppugnare ſtatuit; rem facilem arbitratus, ſi Baſtiam Geniuolanam eriperet. Ea viceſimo quinto milliari ſupra Ferrariam, cibariis aditum aperiebat in vrbem, Venetis inferiorem amnem occupantibus; vt ſi Baſtia ſemel eriperetur, breui Ferraria omnium rerum inopia laboraret. Nec temerè ita Pontifici viſum. Extemplò Baſtiæ quam viginti quinque homines tuebantur, Fortius dux Venetus octo hominum millia admouet; & deiecto muro in ſequentem diem aggreſſionem comparat. Inſuperabile malum videbatur, premebátque Ferrarienſem Ducem ruina Caſtelli, quæ Ferrariam ipſam profligaret. At Bajardi conſilium, & præſens animus, periculum diſcutit, magno hoſtium malo atque dedecore. Auctor eſt Duci, vt continuò nocte ipſa aduerſo Pado nauigent pedites; atque ita nauigiis impoſiti Franci bis mille, octingenti Heluetij; (& ij militabant inuitis popularibus) tum ipſe

Montoyſon. Anno 1511.

cum Montoyſonio, expeditionis ſocio, ducentos ducit Cataphractos; & ij omnes ad inſcium hoſtem prima luce propè admouentur; mox Bajardus duabus ex partibus impreſſionem inſtituit; ingenti tympanorum ſtrepitu, & tubarum ſonitu; nec cunctati hoſtes ruunt omnes in alteram partem, pellúntque Heluetios; cùm ad tergum vrget Dux improuiſus, atque incautos inuadens, cædit paſſim agítque in fugam; cæſa tria peditum millia ex Pontificiis, capta tormenta & impedimenta, & liberata metu Ferraria: hoſtilis equitatus maturâ fugâ ſeruatus eſt. Eo facinore compenſata penè Mirandula, & Iulij proſperitas paulò retracta; at animi flammæ nequaquam reſtinctæ. Non ceſſabat interea Maximilianus paci contrahendæ incumbere, miſerátque Gurſenſem Epiſcopum vt rem conficeret. Et quidem exceptus à Pontifice magnâ honoris pompâ, cùm ſe ſuperbiùs atque arrogantiùs gereret, nec Pontifex ſincerè pacem admitteret, bellum interuallo breui ſopitum conſurgit. Illud extemplò celeritate magna Trivulcius mouet, ac tametſi exercitu adhuc inualido, concordiam capit, & ad rem maioris momenti animum applicat. Erant in eius caſtris

Bononia capta.

Bentiuoli, nuper à Iulio pulſi Bononiâ, & quidem Rege opitulante; ea in vrbe in qua diu Bentiuoli imperium tenebant, factionem alebant ciues quamplurimi; quorum ope freti perſuadent Trivultio poſſe vrbem capi. Ille eam in ſpem tertiis caſtris ad Lauinianum pontem perueniens, quinto Bononia milliari diſtabat: cùm Iulius qui Bononiæ agebat metu perculſus, ne quid fortè factioſi ciues in ſalutem ſuam machinarentur, ſtatuit vrbe decedere, verùm antea ſeruandæ ipſi intendere. Ea de cauſa quadraginta optimates in palatium vocat: præſentes alloquitur, *de periculo proximo certiores facit; imminuit tamen quantùm poteſt; docet audaciam hoſtium à Bentiuolorum deſperatione profectam; ipſos ardere tyrannidis renouandæ ſtudio; imminere cupiditate prædæ inflammatos, & ſiti ſanguinis; graſſaturos per omnium capita, nec crudelitati fore vllum repagulum, niſi quod ciues ipſi poſuerint, quare iis enitendum vt repellant audaciam; adeſſe nepotem ad portas cum ſubſidiario milite;*

LVDOVICVS XII.

milite ; eo ſi vtantur , ſuóſque animos ad obſiſtendum confirment ; fruſtra futuram tyrannorum amentiam ; ſalutem vrbis in ciuium animis poſitam eſſe : ſe Rauennam ob rem magni ponderis proficiſci , rediturum extemplo , & fortiſſimis ciuibus præmia largiturum ; interea Duci Vrbinati quem dixerat , & Cardinali Ticinenſi obſequium præſtent. Ad ea ciues , gratiis actis, quod ſe Pontifex à Bentiuolorum ſæuitiâ vindicaſſet , atque exaggerato magnificis verbis beneficio , ſpondent ſeruitutem perpetuam , ſéque omni conatu depulſuros publicum hoſtem , ſuæque patriæ nefarium parricidam. Iulius hac pollicitatione confirmatus, deducentibus Hiſpanis equitibus Rauennam contendit. Adminiſtrabat vrbem Cardinalis , dux Vrbinas cum exercitu tribus ab vrbe milliaribus , copiis Francicis intendebat. Vix Bononia exierat Pontifex , cùm apud ciues tumultus inſtituitur. Plerique affines Bentiuolis , alij ſocij & rapinarum participes *felicitatem regiminis ſui commendare , deplorare conditionem ciuium atque ciuitatis , quod miſeria omnes ſimul cum imperio Iulij irrupiſſent , eſſe ad portas geminum exercitum , tam infenſum qui defenderet quàm qui oppugnaret ; facultates ſuas in proxima meſſe conſtitutas ; vaſtatum iri agros , villas incenſum , ſucciſum arbores ; quid ſi Francus in vrbem irruat ? quis obſiſtendi modus ? quis repellendi ? an non præſtet Bentiuolum ſemel excipere , amicum , popularem , ſuos intra muros natum , educatum , imbutúmque legibus ſuis , ſéque tot tantiſque malis eripere ?* hæc cùm plures dicerent , præcipuè Laurentius Arioſtus , Bentiuolæ factionis defenſor acerrimus , & vnus ex quindecim vrbanis Centurionibus ; plurimi arma corripiunt , re propius ad ſeditionem vergente. Iis auditis Cardinalis Ticinenſis, poſtquam ſeditioſos in caſtra ad Vrbinatem mittere fruſtra tentauit , perculſus formidine, veſte mutata , è poſtico palatij in arcem euaſit , relictâ in prædam ſupellectile pretioſâ ; nec ſe arce tutum ratus , Forum Cornelij præceps confugit. Intellectâ Cardinalis fugâ tumultus augetur, quem adeò prudenter Arioſtus regit, vt ciues ad portarum vnam impetu facto , per eam effractam vocatos Bentiuolos vrbe admiſerint ; nulla pugnâ aut cæde , præter quam ad Rheni pontem, in quo Pactius ſtrenuè pro Pontifice pugnans victus & captus eſt. Haud ſe vna vrbe concluſit ſors proſpera ; nam metus ex muris in exercitu peruaſit. Vrbinas prima noctis vigilia , impellente formidine caſtra ſoluit, & fugæ propior recipit militem ; relictæ plures ſarcinæ , commeatus atque tentoria ; imò aliquot ciuibus & ruſticis inſequentibus, direpta impedimenta , tormenta bellica abiecta , aliquot è poſtremis cæſi , cæterique in fœdam fugam effuſi ſunt ; adeò pugnantibus nihil ſuo metu terribilius , aut pernicioſius. Arx diebus proximis reddita , atque ipſa vrbs à Trivulcio permiſſa Bentiuolis. Ex eo Pontifex cùm dolorem magnum accepiſſet , longè maiorem iuſſit Cardinalis Ticinenſis cædes ; quem ſibi percharum , atque excitum vt Bononienſem caſum excuſaret ; Rouereus dux Vrbinas Rauennæ occidit, pugione in pectus impacto ; quod ipſius culpâ atque ignauiâ , Bononiam perditam & profligatas copias diceret. Ob atrocem cædem grauiori moleſtia exacerbatus eſt Pontifex , quod interdictâ vltione irâ (quomodo enim ſuum ipſe ſanguinem funderet ?) impunè tantum flagitium foret ; auctúſque in immodicum dolor, quod Rauennâ Romam ſe conferens,

LVDOVICVS XII. vidit palam affixa programmata, quibus indicebatur Piſis Concilium, atque ipſe, vt coram ſe ſiſteret, vocabatur. Eius autem Concilij (quoniam in Chriſtiano Orbe magnæ famæ fuit) quanquam ad Scriptorem Eccleſiaſticum plurimum pertinet, ſeriem quantum ad rem meam facit, delibabo.

XI. *Concilium Piſanum.* Tres Cardinales infenſi maximè Iulio, Româ Mediolanum ſeceſſerant, Bernardinus Caruaialius, Franciſcus Borgia, Hiſpani; & Guillelmus Briſſonetus Francus; iis ſex alij adhæſerant, Philippus Lucemburgius, Adrianus Cornetus, Renatus Baiocenſis, Carolus Finarius, Fridericus Sanſeuerinus, & Hippolytus Eſtenſis. Illorum tres quos primos appellaui, ſuo & conſortium nomine (rogantibus Cæſaris Regiſque legatis) Concilium in Calendas ſeptembres Piſis indicunt; ad concordiam Principum Chriſtianorum, bellum contra infideles conficiendum, & reformandos Eccleſiæ mores, tam in capite quam in membris; idque iuxta placitum Concilij Conſtantienſis; quam conuocationem cùm negligeret Iulius Pontifex, Cardinales vti Eccleſiæ patres ex munere dignitatis laboranti Eccleſiæ occurriſſe. Id telum haud dubiè in vnum Iulij caput collimabat, cuius electioni vitium impingebatur minæque inſtaurabantur, repetendi Concilij Conſtantienſis, ipſiuſque Pontificis deponendi; eúmque ob metum Iulius vt ſe ſuáſque partes confirmaret, octo in Cardinalium dignitatem adlegerat; in quibus Schinerius Sedunenſis Antiſtes, Chriſtophorus Eboracenſis Regi Angliæ acceptiſſimus, atque Antonius de Monte, Aretinus, inſignis Legum & gerendarum rerum peritiâ. Atque Pontifex, Aretino ipſo auctore vniuerſale Concilium in proximum annum indicit, habendum in Baſilica Lateranenſi; quæ machina Piſanam Synodum prorſus euertit. Nihilominus Cardinales Piſani rem vrgent, & pleríſque Epiſcopis è Francia conuenientibus Piſas opus inceptant. Promouebat Maximilianus conſilium à Sanſeuerinate inductus in ſpem occupandæ tiaræ; nam obierat coniux; & coronam Pontificiam Imperatoriæ adiungere vehementer ardebat. Qui Antiſtites Synodo interfuerint, quid porrò egerint, quid tentarint, accuratè narrant Annales Eccleſiaſtici; ea recenſere quando non eſt propoſiti mei; ſatis ſit obſeruare poſt ſeſſionem alteram repente Piſis Mediolanum fugiſſe Antiſtites; nam cùm Piſas Francorum cohortes aliquot inſiderent, orto inter ciues militéſque iurgio, cùm ad arma ventum eſſet, cæſi aliquot, multíque ſaucij, ideò Patres ſubitò perterriti, raptim habita ſeſſione tertia, vrbe abſcedunt. Mediolani accepti parum gratis Sacerdotum animis, pergunt in inſtituta prouincia. Iidémque poſtea ob Mediolanenſem calamitatem, Lugdunum vocati, in eâdem ſcena actores egerunt, ad Iulij mortem; qua audita Romam

Anno 1513. petentes vt ſuffragia in nouum Pontificem dicerent; accepta Leonis X. electione, vltrò ad eum profecti, & amicè excepti, factam Eccleſiæ plagam perſanarunt. Nec vnquam Regi animus fuit, chariſſimam matrem Eccleſiam Schiſmate ſcindere, aut ab eius ductu atque ouili ſeſe abiungere; teſtatus plerúmque eam ſe artem fouere plurimùm, ad abſterrendum Pontificem, atque æquam pacem obtinendam; ídque mimicum eſſe ludum qui ſub perſonis ageretur in ſcena; quanquam rebus ſacris ille abutitur,

abutitur, qui in profanum vſum deriuat; & fortaſſe tam Iulius quàm Ludouicus peccarunt; cùm ille fulmen Eccleſiæ ad armandam priuatam vindictam in Regem immittit; hic cùm ad vim repellendam retorſit in Pontificem, quod ſacrum erat, & ſupra ſortem potentiæ ſuæ. Interim Iulius grauiſſimo morbo Romæ afflictatur, deploratus à Medicis, aliquot horas pro mortuo eſt habitus; adeóque fama mortis ſparſa fidem habuit: verum ex faucibus mortis reuocatus, & receptâ poſtmodùm valetudine, prima inſtaurat conſilia de bello vrgendo. Et verò ab ægritudine recens propendebat admodùm ad pacem, ac Rex Ludouicus eam ſupplex flagitabat, abiecto etiam Piſano Concilio, ſi Pontifex Cardinalibus parceret; erátque ſpes concordiæ, niſi Ferdinandus Aragoniæ Rex, Iulium in oppoſita rapuiſſet, atque nutantem in belli mentem impuliſſet. Ille hactenus Pontificem inter & Regem medias quaſdam partes ſuſceperat; nam Fabricio Columnæ mandauerat, vt ex equitatu Neapolitano trecentos cataphractos Pontificiis copiis adiungeret; porrò caueret ne in Francorum fines irrumperet, bello in Ferrarienſi agro gerendo; ſimúlque vt lancem exæquaret, Villamarino præfecto claſſis imperat, vt tredecim triremes ducat in Liguſticam oram, ad Genuam ſub Franci imperio continendam ſic laruam animo inducebat, nondum confirmatus in Caſtellæ regimine. Mox ab illo ſecurus, cum ſpectaret Pontificem ad pacem propenſum, ratus quandiu Franci in Italia agerent, intutam ſibi Neapolin fore, toto niſu eum ad bellum concitat; iámque fœdus cum eo, quod ſacrum dici Pontifex voluit, accedentibus Venetis contrahit: eámque in rem Petrum Nauarrum cum tribus militum millibus ab Africano bello reuocatum, in Italiam mittit; ſic bellum reſtauratur ardentius, nouóſque animos veteri in Francos odio Iulius concitans, palam dicit, ſe natum liberandæ Italiæ, ex ea tandem pellendos Barbaros; ita Francos & Germanos vocabat; atque vltrà Alpes moleſtiſſimas gentes amouendas.

Ferdinandi cum Pontifice fœdus.

XII. At verò Rex poſtquam in ſanctitatem fœderis Piſanum Concilium adornauit; Prætorem in tota Italia Gaſtonem dicit; primò Longauillam ad eam prouinciam deſignauerat, mox Gaſtonem nuncupat, eundémque Ducatu Nemurſio donat. Is Comes Fuxienſis, Regi ex ſorore nepos, & ex Ioanne Vicecomite Narbonenſi ortus, iuuentute prima adoleſcens, iam biennium in Italia verſatus, & ampliſſimæ ſpei ob militares virtutes, præfecturam ſuſcipit magnâ omnium expectatione: atque illam immodicè cumulauit; primùm felicitate, mox admirabili fortitudine: felicitatis fuit repulſus Heluetius. Comparabat ſe nouus Prætor ad ſubigendam Flaminiam cum ab Heluetiis magna belli moles illicò ingruit; illius gentis duo maximè pagi ad arma procurrunt; Suiſſani, vndè in cæteros Suiſſorum nomen, quod ipſorum nuntium publicum Franci in Mediolanenſi agro peremiſſent; & Friburgenſes, ob quaſdam iniurias; magnóque numero, inſtante hyeme, per torrentes pluréſque fluuios, per anguſtias montium lacuúmque voragines, arcto commeatu, nulliſque equitibus, progrediuntur ad Inſubres. Fuxienſi, delectu nondum habito, erant aliquot equites, & duo millia peditum; quos obiicere non auſus Heluetiis, Aſſarum vſque oppi-

Gaſto Ferrarienſis exercitus dux.

Heluetios repellit.

dum procedit. Iámque Heluetij Vareſium oppidum ceperant, auctóque ad ſexdecim millia numero, Mediolanum verſus incedunt; mox ad Adduam quaſi amnem tranſituri vertunt: ſed repente ſub terroris vim quem concitauerant, ambigentibus cunctis in quam Inſubrium partem irruerent, cùm pecuniam à Gaſtone per Centurionem flagitaſſent, verſus Comum recipiunt ſe? atque hoſte haudquaquam vrgente, iter in patriam capeſſunt; metu tam facilè ſublato quàm oblato; ac verè, torrens qui è montibus in valles infunditur, raptutus ſegetes opéſque ruſticas, mox ſua ſponte nullis clauſtris fractus dilabitur. Gaſto ea formidine liber, incumbit Flaminiæ, & ſeruandæ Bononiæ quam obſederat Pontifex. Atque is ſi Heluetios nuntio, aut ſpe aliqua recteaſſet, conceptamque iram aluiſſet, conieciſſet, Francos in arctas anguſtias, ſed totus addictus Bononiæ, Heluetiam expeditionem vel ignorauerat, vel neglexerat. Intendebat ergo Flaminiæ, in quam exercitus fœderis penetrauerat. Erant in exercitu tum Hiſpani tum Pontificij, ſexdecim peditum millia, equitum tria circiter; regebat Pontificios, Marcus Antonius Columna, Hiſpanos Raimundus Cardona, prorex Neapolitanus, cui in vniuerſum exercitum ſummum imperium.

Bononiam ſeruat. Poſtquam plura in Ferrarienſi agro ceperunt oppida, quanquam hyems aſperrima eſſet, vrgente Pontifice Bononiam obſident. In eam vrbem præter Bentiuolorum cohortes, Gaſto miſerat ducentos Cataphractos, & duo Germanorum peditum millia, quos Lanſquenetos ea ætas dixit; præcrátque Iuo Alegrius, atque Odetus Lautrecus è ſtirpe Fuxienſi; ille veteranus; hic adoleſcens, præclaro tirocinio, atque ſæpius in poſterum appellandus. *Lautrec.* Magna tamen ſpes in Gaſtone erat; quia ciues plerique Pontifici obnoxij erant, nec ampla vrbs ſatis in machinarum fulmina; & imminentem montem tecta erat & munita. Et Gaſto ad Finale caſtrametatus, quod oppidum eſt ij Flaminiâ paucis milliaribus Bononiâ diſtans, cogebat milites, & apparabat expeditionem. Eam ob cauſam hoſtis cùm diu deliberaſſet, quomodo expugnationem tentaret, vt ſimul vrbem clauderet, & Gaſtonem excluderet, tandem placuit, ductis cuniculis, impreſſionem in vrbem facere: nam vrgebat Cardinalis Medicæus, Legatus Pontificis, accuſans cunctationem Cardonæ, Iulio ipſo expoſtulante acerrimè, & Ferdinandi ſuſpectiſſimas artes ſugillante. Petro Nauarro cuniculorum data prouincia, quorum ariem adinuenerat primus, ſaltem vſum ad peritiam ſummam deduxerat. Eos itaque ad Caſtilioneam portam ſubſtruit muro, agítque ad ſacellum quod muro imminebat; ſimul machinæ ex alia parte murum ad triginta vlnas deiiciunt; erátque conſilium duobus ſimul locis aggreſſionem inſtituere. Iam cuniculi farti erant tormentario puluere, atque Hiſpani ad faciendam impreſſionem reuocauerant copias quas ad Rheni pontem Fuxienſi obiecerant; cùm ille in vrbem octingentos equites, & mille pedites immittit, læto Hiſpano, quia crederet haud ſe loco Fuxienſem moturum; & is quidem de Brixia cogitabat. Ergo cuniculis ignis immittitur, magnóque caſus, vel moderantis caſum Dei miraculo, vrbs ſeruatur imminenti periculo. Murus extemplò cum horribili tonitru, ſacellúmque adiunctum, in ſublimem aërem rapitur; licuítque per apertum

ſpatium

ſpatium mutuis hoſtibus ſeſe inſpicere, atque animos in oppugnationem inſtruere; cùm illicò murus in ſua fundamenta relabitur, támque aptè hiatum omnem implet, vt ne vnum quidem ſaxum aberraret. Eo prodigio fœderati attoniti, ab aggreſſione deſiſtunt, quam eo loco nequibant inſtituere, altero nollent; propugnatoribus haud diſtractis; atque adeo cunctis ad labem muri dimicaturis; at ciues ſubito gaudio perfuſi, caſum miraculo adſcribunt, ſacellum maiori habent veneratione, ac ſe qui Deo ipſi tam accepti forent, maiore ſtudio tueri proponunt. Perſtabat tamen ingens periculum, niſi Fuxienſis in vrbem veniſſet. Ille ab Alegrio atque Lautrecio appellatus, Finali ſub veſperam cum exercitu toto egreditur; erant autem cataphracti trecenti, peditum quatuordecim millia, ſuſcepto per noctem itinere, viâ niuibus altiſſimis ſtrata, & flante Aquilone ſæuiſſimo; die proxima, nebuloſa luce & caliginoſa Bononiam intrat; hoſtéſque adeò latuit, vt die mox tertio ipſi ex capto dum excurreret equite, Gaſtonem in vrbe agere primùm didicerint. Et erat Gaſtoni mens irrumpendi in hoſtem illicò, niſi prohibitus ab Alegrio fuiſſet, feſſum militem & quieti dandum opponente. Fœderati tam improuiſo aduentu obſtupefacti, ſtatuunt obſidionem ſoluere, ipsáque nocte receptis tormentis, primâ aurorâ ſe ad Cornelij Forum recipiunt; nec magnoperè laceſſiti à Francis; Gaſtone iam expeditionem nouam apparante.

LVDOVICVS XII.

Anno 1512.

XIII.

Gaſto Brixiã recipit.

Brixia Longobardiæ vrbs in Francorum poteſtate erat; eámque cum copiis obtinebat Iacobus Daillonus Ludæus: in vrbe agebat Ludouicus Auogarius Brixianus Patricius, qui ſtudens Venetis, cum Andrea Gritto clandeſtina conſilia init, ad tradendam vrbem; & quamuis conatus primus fuiſſet irritus, altero tamen tum Auogarius tum Grittus contendunt tantoperè, vt vrbe capta, Daillonum in arcem fugientem compellant. Bergomum & aliquot in eo tractu oppida æmulata Brixiam ſe tradunt Venetis. Vrebat Gaſtonem tum vindicanda iniuria, tum ſeruanda arx, quíque eam Franci obtinebant. Ergo gnarus quantum momentum in celeritate res militaris reponeret, quatuor peditum millibus relictis Bononiæ, viæ ſe accingit; ipsámque famam occupans, nono profectionis die Brixiam venit. Duos amnes tranſmiſerat, Padum & Mincium; illum ad Stellatam, hunc ad Molendini pontem; in ipſo tranſitu petita à Mantuano teſſera, ne ſpatium denegandi daret; nec in ipſa feſtinatione ceſſatum à pugna, quaſi puderet præclariſſimum iuuenem pati vllibi hoſtem, quem non profligaret. Nam ad Atheſim properans, cùm accepiſſet Ballionium Venetorum Ducem, cum ſeptingentis equitibus & mille ducentis peditibus (ſex millia ducta alij ſcribunt) quos deducebat Brixiam, ad Scalam Inſulam caſtra facturum; eum aggreſſus nec de Fuxio quidem cogitantem, vicit, & fudit, necatis captíſque plurimis. Tum poſtridie Meleagrum alterum Venetorum Ducem pari fortitudine in fugam vertit; & proſeminata cædibus hoſtium via, ad arcem Brixiæ caſtra ponit, cùm verſari Bononiæ crederetur. Et ipſo ſtatim aduentus momento, vti hoſtibus tandem innoteſceret, Fridiani cœnobium, quod in via media ſitum erat, impeti iubet, expugnátque immiſſis peditibus, quanquam ſolum frigido continuóque imbre maduiſſet;

Daillon du Lude.

LVDOVICVS XII. duiſſet; fuſum præſidium, ac ſtrage magna victum. Poſtridie Brixianos ad deditionem hortatur oblatâ veniâ; illi freti Venetorum armis, atque ingenti ruſticorum numero, cùm audacius reſpondiſſent; Gaſto impreſſionem inſtituit. E toto exercitu quadringentos cataphractos ſeligit, & ſex millia peditum, partim Vaſconum, partim Germanorum, quos ipſe in primum arcis ſeptum deductos alloquitur, *laudatóſque quod hactenus hoſtem quacunque ſe obiiceret peruiciſſent, inflammat ad pugnam, cum proditoribus dumtaxat, atque inermi ruſticorum turba rem futuram, illuſtrem gloriam, pradámque opulentam, in pramium fore; confirmarent animos, & quà ipſe duceret ſequerentur.* Tum ipſe pedibus ex arce in vrbem primus omnium ruit. Imò quoniam cliuus lubricus erat, humo continuis imbribus reſoluta, vt veſtigia ſtarent, exuit calceos, cæteríſque exemplum imitantibus, proximum Venetorum clauſtrum aggreditur. Illud Veneti munierant cohortibus aliquot, bellicíſque tormentis; ſed primo Francorum impetu ſuperata clauſtra, deiecti milites, captæque machinæ. Tum properatum ad aream, quæ ad Burletam (id publicum palatium eſt) latè porrigitur. In ea Veneti nobiles militéſque compoſuerant aciem, atque acerrimâ dimicatione ruentes excipiunt; Andreas Grittus Venetorum Dux, & Auogarius faciunt animos; *pro fortunis, pro ſalute, pro patria, pro liberis pugnent; in eorum fortitudine ſingula poſita; rem eſſe cum latronibus cupiditate prada incenſis, qui, ſi primus frangatur impetus, fugam illicò capient.* Sic inſtituitur prælium longè atrociſſimum; ſed Veneti ſuorum ſex millibus cæſis, in partem vrbis inferiorem recedunt, quam arcem dicebant. Nec ideò profligantur, ſed per vicos ſingulos capeſſunt prælium, Brixianis etiam è tectorum pergulis & feneſtris ſaxa & feruentem aquam fundentibus. Imò expugnatâ toties ſigillatim arce; Grittus ſe in vrbem recipit, fractus quidem viribus, ſed animo integer, verùm propius inſequente Alegrio, capitur cum Auogario; iámque nemine oppugnante, vrbs direptioni permittitur: ſeuerè Gaſto edixerat, ne quis ſe ad prædam verteret, dum locus ferro eſſet, támque cupidè obſequuti milites erant, vt ſi quis ad prædandum diuerteret, ipſi illicò in eum ruerent; atque ita parta victoria, & parta prædæ magna ſecuritas. Ea ſane cupiditatem militum impleuit; æſtimata aureis octogeſies mille. Parcitum tamen pudori virginum & matronarum, intentâ Gaſtonis ſolicitudine, cæſi è Francis quinquaginta admodùm, ex hoſtibus, tum qui militarent, tum ciues, tum turba ruſtica, viginti duo millia; vt ea expeditio pugnæ ampliſſimæ loco ſit, tum fortitudinis, tum euentus gloriâ. Auogarius ob proditionem, cum liberis capite cæſus eſt. Bergomum, cæteráque oppida, victorem excipiunt; atque vna in vrbe cæteræ captæ ſunt.

XIV. *Pugna ad Rauennam.* Tanti facinoris gloria Francorum laudem in Italia renouat, Regíque ſpem facit tandem debellandi; quando præclariſſimo iuueni, nihil arduum foret, nihil imperuium: iubet itaque redire in Flaminiam, atque omni ratione in fœderatorum exercitum dimicare. Eò Regem præter confidentiam iuuenis, multa impellebant. Iulius irâ an vltione exæſtuans, omnem Europam inflammabat in Francos; iam Maximilianum deuinxerat, & à Regis ſocietate abduxerat; Angliæ Regem, Cardinalis Eboracenſis

Eboracenſis induſtriâ, ad commouendum bellum incenderat; & is ſpecie defendendæ Eccleſiæ, veteribus gentium odiis ſuſcitatis, ſcribebat exercitum, claſsémque apparabat; imò cum Ferdinando ſocero fœdus contraxerat; quo alter Aquitaniam, alter Normanniam aggreſſuri erant; Heluetij capitales hoſtes imminebant Inſubribus, atque in dies procelloſa nubes fulmen excoquebat: neque occurrebat opportunior defendendi modus, quàm pugnam conſerere, reportare victoriam, perdomare proximos hoſtes, & futuros metu compeſcere. Gaſto per ea Regis imperia in Flaminiam reuocatus, atque admiſſo militum ſupplemento, plurimis poſt Brixienſem prædam dilapſis, totum animum ad pugnam intendit. Verùm in ea conficienda plus laboratum, quam in profliganda. Etenim hoſtes haud ignari, quid eo prælio quæreretur, abſtinebant conſtanter; & quanquam Iulius ardore vehementi id repoſceret; attamen Cardona prudentiſſimus Dux rem trahebat, eò maximè, quod nuper Ferdinandus per ſpecialem nuntium vetabat, ne rem aleæ daret. Gaſto igitur vti pugnam ab inuitis eliciat, ad Rauennam copias admouet, nec munitiſſimam neſciebat tum muris, tum milite, Præfecto Antonio Columna, ſed ſperabat fœderatos ad eam ſeruandam poteſtatem pugnæ oblaturos; & Columnæ promiſerant ſe in eius opem affuturos vniuerſis cum copiis. Nec mora, tormentis ingentibus muros diuerberat, ſtatímque ad mouendum terrorem, qua patebat labes quanquam imperfecta, aggreſſionem ſemel iterúmque inſtituit. Columna quanquam eas repulerat; tamen veritus ne ad tertiam quæ parabatur occumberet, fœderatos de periculo admonet, atque præſentem opem efflagitat. Eſt Rauenna mari Supero adiacens, duos inter amnes facili ambos vado; Monto vni nomen, Roncus alteri, vrbem mediam cingentes alueis: duos inter amnes caſtra Franci poſuerant; fœderati ad Roncum, qui fluebat ad dexteram, à Columna exciti, exercitum locant, tuti à prælio, vt rebantur, amne oppoſito; atque Flaminiam verſus detracturi cibaria; eóque conſilio foſsâ atque aggere caſtra communiunt: ſic omni ex parte ad neceſſitatem pugnæ Gaſto adductus, cùm præterea Germani à Maximiliano reuocarentur; & fortè litteræ in Tribuni manus inciderant, Iacobi Empſij, Francis ſupra cæteros addictiſſimi; die ipſo Paſchatis, qui Aprilis erat vndecimus, ad laceſſendum hoſtem progreditur. Cardona Petri Nauarri conſilio peruium amnem Franco permittit, ſuáſque copias in lata planitie, prætensâ foſsâ, diſponit. Tormenta in fronte omnium eminebant; tum adiecta curticula, eminentibus ad latera falcibus ferreis, onuſta ſclopetis maioribus, vt poſteaquam globos effudiſſent, magno impetu proueherentur in hoſtem, ordinéſque falcibus diſturbarent; aderant in primo agmine Fabricius Columna, in ſecundo Cardona & Paludius Marchio, in poſtremo Caruaialius & Peſcariæ Marchio: numerabantur ſexdecim peditum millia, & duo equitum. Francorum numerus propè adæquatus, quamuis in immenſum augeat Mariana, ad minuendum victoriæ decus. Primum agmen Dux Ferrarienſis & Paliſſa ducebant: ſecundum quod conſtabat ex veteranis & Germanis ſex mille, adiunctis Vaſconum duobus millibus, agebatur à Ludouico

LVDOVICVS XII.

Anno 1512.

Brezæo

LVDOVICVS XII.

Brezæo Seneſcallo Normanniæ, & Petro Vrſæo ſummo equorum magiſtro: Gaſto Imperator ad ſecundum agmen conſtitit, cum ſelectis equitibus, Lautreco, Alegrio, Ludouico Artio, Bajardo, & aliis quingentis, pugnam promoturus, quò vocaret neceſſitas: Nicolaus & Franciſcus Scoti, cum Italis, in caſtris ſteterunt, ad Rauennates, ſi fortè prorumperent, repellendos. Dum primum agmen ingreditur, tormentis hoſtilibus plures diſcerpuntur, necdum ad foſſam eruperant, cùm duo millia deſiderata ſunt: nec minorem ſtragem edebant Francorum machinæ; quippe Ferrarienſis dum aduertit eas incommodo loco collocatas, poſtquam ſitum mutauit, vt earum librandarum erat peritiſſimus, tantam cædem in Fabricij Columnæ cataphractos inferunt, vt ij quanquam iuſſi ſtare, tamen horribili ſtrage perculſi, loco moti, impetum in proximum Gaſtonem fecerint. Excepti fortiſſimè, poſt breuem dimicationem, in fugam aguntur. Peditum longè grauior pugna, diuerſúſque exitus fuit. Petrus Nauarrus, cui ob peritiam Cardona omnia committebat, quatuor Hiſpanorum millia ad foſſæ oram locauerat, iuſſerátque pronos in ventrem iacere, nec exurgere donec hoſtis foſſæ ſuccederet. Ij gnauiter funguntur munere: Francis tumultuariè ad foſſam ruentibus, ſurgunt improuiſi, & diſiecta pilarum grandine, Vaſcones ſternunt; tum duæ cohortes, in iis erant mille ducenti Hiſpani, per fuſos Vaſcones medij erumpunt, atque incolumes prætergrediuntur; cæteri Germanos intra vallum admiſſos aggrediuntur, duráque pugna exoritur, qua Hiſpani vincebant, cùm Franci equites Columnis fuſis, victores adoriuntur per latera; ſpargunt, cædunt, penitúſque diſiiciunt. Nec Hiſpanicus equitatus vltra contendit; agmen quod ducebat Paludius, cùm in Francos pedites incurriſſet, ſepibus tectos, ſcloporum minorum grandine perturbatum & fuſum eſt. Turmam ingentem Cardona ipſe ſtragi eripuit, cum Caruaialio atque Antonio Leua fugam corripiens. Sic tandem Franco parta victoria; Artio & Bajardo perſequentibus fugam, & Gaſtonem multùm rogantibus, ne moueret ſe campo. At ipſe dum componit victoriam, audit à gregario milite, cohortes Hiſpanicas, poſt fuſum victúmque Francicum peditatum, tuto Rauennam ſeſe recipere; eæque erant cohortes duæ quæ per Vaſcones victos proruperant, atque compoſitè ſuper aggerem ingrediebantur. Tum iuuenis motu martio raptus, indignatus tum ſuorum cladem, tum hoſtium incolumitatem, comitantibus triginta equitibus, in cohortes inuehitur. Deprecabantur Tribuni ſuppliciter, *ne ſe in tantum periculum induceret; certam eſſe victoriam; quid eam rurſus nullo pretio in diſcrimen vocaret; ex cohorte victa non acceſſurum plus gloriæ; fortes viros in deſperationem haud vſquam agendos; ſaltem id munus permitteret aliis, nec res Italicas cum ſuo capite periculo tanto obiiceret.* Fruſtra hæc iuueni dicta, rapiente fato in hoſtes inuolat. Ij via Regia incedebant, ſublimi admodùm, atque anguſta; nam hinc lata foſſâ, hinc canali profundo clauditur, atque in fronte interceptis Gaſto occurrit. Hinc pugna vehemens, ſed inæqualis conſeritur; præ longis Hiſpanorum haſtis deturbantur equites; Gaſto quatuordecim plagis perimitur, Alegrij tum pater tum filius pariter necantur; Lautrecus acceptis viginti vul-

Gaſtonis cædes.

neribus

neribus pro mortuo iacet cæterique in foſſam aut canalem procumbunt Ita Francis victoria luctuoſiſſima fuit; ipſo Rege hoſtibus eam peroptante. Et verò Gaſto viginti trium annorum iuuenis, Europæ trium menſium ſpatio innotuerat, in ſummam ſpem ac metum, ab auunculo in Neapolitanum Regem deſignatus, nec ſuperſtiti fuiſſet arduum Regnum comparare, fœderatis proſtratis,& fama victoriæ vrbes profligante. Mortuo nullum trophæum ſolatiumve victoris defuit; nam cæſa hoſtium decem millia, equites octingenti;recẽſiti in captis Legatus Cardinalis Ioannes Medicæus, Ioannes Cardona, Marchiones Licitenſis, Paludius, & Peſcaria, Petrus Nauarrus cum machinis & impedimentis; quamuis non incruento certamine, necatis Francorum quatuor millibus,& è Proceribus, Alegriis, Humbercurrio, Molardo, Emptio, Maugironio, Grammontenſi, & Bardaſſano. Rauenna capta, & crudeliter direpta, atque vrbes Flaminiæ receptæ haud paucæ. Cæſi Ducis cadauer Mediolanum militari pompa delatum eſt, captiuis nudo capite feretro præeuntibus, vexillis ſequentibus quæ hoſti rapuerat, ſed inuerſa cuſpide, & per humum tractâ; Cardonæ enſe immenſi pretij, quem ipſi Pontifex ad pellendos Francos donauerat, ad feretrum appenſo; ſanè ludicro mortalitatis ſpectaculo; dum victi viuerent, victor nullus eſſet. Per octo horas acerrimè dimicatum eſt: diuiſa laude Francos inter equites Hiſpanóſque pedites: hinc è truncatis membris, hinc capite: patuítque quam maximè, quod ab omni æuo receptiſſimum erat, deſperationem abiectis telum eſſe validum; nec ſecuriorem eſſe victoriam, quàm quæ humanitatis memor, hoſti parcit.

Ab Rauennate victoria, vtraque partium pro victa ſe geſſit. Iulius ſumma conſternatione proſtratus, quò ſpem & conſilia verteret ambigebat: perſequi bellum tametſi animus vltione præceps flagitaret, tamen fuſæ copiæ, exhauſtum ærarium, victi fœderati, Cardinalium diſſenſus, abalienatio populi prohibebant: pacem expoſcere animi tumor, libido vindictæ, & incendium odij non ſinebant. Ludouicus contra, quaſi re deſperata, pacem flagitare, Flaminiam dimittere, reuocare exercitum, ac qui debuerat prorogare victoriam, eam arctiori fine conſcribere. Per eas moras datum Pontifici ſpatium reſpirandi, reuocandi in bellum ardoris, & maioris odij inflammandi. Plurimùm in eam rem Ioannes Medicæus contulit, qui apud Francos captiuus, & liberâ ob reuerentiam cuſtodiâ, certiorem Pontificem de Francorum ſtatu faciebat: *haudquaquam animum deſpondendum, magnam Francos ſtragem paſſos eſſe, eos diſcordes rem trahere in diuerſa; Cardinale Sanſeuerino, & Paliſſa certantibus de imperio; legiones Germanas breui abſceſſuras, Hiſpanicum equitatum integrum ſupereſſe atque illibatum.* Iis Pontifex confirmatus in bellum, Ferdinandi pollicitis & adhortationibus impellebatur: cúmque adhuc ſpem inter & metum anceps libraretur,Ludouici facto is ſpem erectus eſt: nam is Paliſſam præcipitanter in Inſubres reuocat, prouinciam contra Heluetios aſſerturum. Ab eo certatim calamitates omnes in Francum incurrunt,nec lento gradu, vel per interualla, vt minùs moleſtæ acciderent, ſed exundantis inſtar Oceani, primo impetu agros atque ipſas vrbes haurientis.Etenim Paliſſa digreſſo,Flaminiæ oppida

XV. *Frãci Mediolano pulſi.*

LVDOVICVS XII.

oppida eiectis præſidiis appellant Pontificem, & Rauenna direptionis memor crudelitatem expromit; nam contra pacta quatuor Centuriones qui è caſtro prodierant, humo ceruicum tenus infoſſos, adegit viuere propè conſepultos, vitâ in cruciatus acerbos productâ: Bononienſes expellunt Bentiuolos, miraculi immemores, primæque fortitudinis. Nec amiſſa Flaminia Longobardiam ſeruauit; octo Heluetiorum millia in eam inuadunt, ibant Ferrariam; ſed interceptis Paliſſæ litteris, quibus Quæſtorem Normanniæ admonebat periculi, vt ab eo extorqueret pecuniam, ſcribebátque profligatos Inſubres, ſi ad eos Heluetij conuerterent ſe; ij omiſſa Ferraria, ad Veronenſem agrum capta via, adiunxerunt ſe Venetis. Et verò Quæſtoris ingens culpa erat, qui prætexens parſimoniam Principis, poſt Rauennatem pugnam Italos milites exauctorauerat, nec conuerſis Heluetiis, vllis Paliſſæ minis aut precibus adduci potuit, vt pecuniam ad delectum nouum ſufficeret; negans ſe iniuſſu Regis id poſſe. Paliſſæ conſilium erat ſe munimentis vrbium claudere, ſed Germanis caſtra deſerentibus, poſt repetita Maximiliani mandata, primùm Ticinum, mox premente hoſte, in Comitatum Aſtenſem propior fugæ ſe recipit: at in via dum per Grauaionem pontem agmen ducit, pons armatorum & ſarcinarum pondere ſubſidit, exitioſâ pleriſque ruinâ; eò maximè quod copiarum pars amne obiecto, Heluetio inſequenti patuit; ac tota deleta eſt. Triuulcius Mediolano cum regiis magiſtratibus celeriter fugit, rapítque captiuum Cardinalem Medicæum, at is in amnis tranſitu à Pontificiis recipitur; nec multò poſt in Pontificem ſummum coaptatur, arctiſſimo vincula inter & tiaram ſpatio. Parma & Placentia Inſubrium ciuitates, Pontificem appellant, eique ſe tradunt, læto admodùm, quod eas ſpectare ad Exarchatum Rauennatem diceret. Ianus Fregoſius claſſis Venetæ Præfectus, Genuam aduolans, eam Francis expulſis occupat, Dúxque nuncupatur: Rhæti Vallem-Telinam, Heluetij Lucernam inuadunt; ita præter arcem Mediolanenſem, & Godefanam Genuæ turrim; Franci ab tota Italia exterminantur, ídque poſt partam de hoſte victoriam, populorum ingenti gaudio; & fœderatorum plauſu, Pontifici gratulantium, & æquiſſimæ vt dicebant cauſæ adſcribentium, quòd imprudentiæ Francicæ erat. Supererat diuidenda præda inter raptores, ſed cùm inter ſe parum conuenirent; conuentu Mantuæ habito, placuit Maximilianum Sfortiam vocare è Germania, Ludouici filium, Ducémque dicere, qui extorris & propemodùm inops vitam hactenus duxerat; vt luſus omnes fortuna faceret. Nec durum fœderatis fuit, victoriæ præmium largiri alteri, quod tollebant æmulis; futuro Duce ob imbecillitatem cunctis obnoxio. Cardinalis Sedunenſis nomine Heluetiorum, Mediolani claues obtulit Sfortiæ, quaſi donum eximium quod conferret ſua gens tutela illius ſuſceptâ in poſterum. Medicæorum familiæ receptæ ſunt Florentiæ, longo exilio ab Carolo VIII. in patriam atque imperium reuocatæ.

XVI.

Ferdinandus Nauarram occupat.

Nec intra Italiam infelicitas Franciæ conſcripta eſt, vltra Pyrenæos, atque ad innoxios contagio quodam protenditur. Ferdinandus eius hoſtis perpetuus mali auctor & artifex. Is diu ad Nauarram cupidiſſimum

oculum

oculum adiiciebat, cupiditate iam ab iuuentute concepta, quam Ioannes pater inſinuauerat; & eam felicitas proſperique ſucceſſus aluerant, per quos Caſtellam Iſabellâ ductâ, Granatam & Murciam Mauris victis, in vnum Aragoniæ corpus commiſerat; nec videbatur terræ arctus limes poſſe fortunam ſuam excludere: quippe Ioannes Rex opportunus erat iniuriæ Ille ex Albretia gente Catharinam Fuxienſem regni heredem habebat in matrimonio, moribus quidem & conſuetudine facilis, ſed pro Rege negligentior: ergo Ferdinandus momentum voti opportunum ratus, dum Franciæ Rex aduerſis obruitur, ad perficiendam rem ſe totum applicat. Nec dum auſus Francum vno ſe aggredi, fœdus cum Henrico Angliæ Rege contrahit, ad impetendam Franciam, gemino exercitu, quorum alterum Henricus in Picardiam duceret, alterum ipſe Ferdinandus in Aquitaniam Anglo comparandam: atque vt dixi Henricus Catharinam Ferdinandi minorem filiam duxerat, petita à Pontifice diſpenſatione, quoniam ea Arturo Henrici fratri antea nupſerat. Iis compoſitis Aragonius exercitum parat, ad ea ſtertente Albretio, & ad proximum exitium immoto; & colorem bello quæſiturus, ab eo poſtulat, vt Franco renunciet. Reſpondet Nauarrus, ſe medium duos inter Reges, acceſſurum ad neutrius partes; ſed paulò poſt vrgenti Ludouico adhæret, vt in Bearniam ſummum imperium obtineret, nec tamen vllas copias in Aragonium comparat. Igitur Ferdinandus, retia peroptatæ prædæ circumponens, paratam Angli claſſem euocat ad Cantabriæ littora, octo Anglorum millia in nauibus erant, tum facta ſpe ducendi exercitus in Aquitaniam, dum Angli oram ab Francorum armis tutantur, Ferdinandum Albanum Ducem, tunc iuuenem, ac famoſum in poſteris, truci proſperáque militia, in Nauarram mittit cum ſelectis copiis. Nauarræ Rex bello perculſus, improuiſo ſuæ duntaxat ignauiæ, cùm inteſtina lues regnum affligeret, factio Belmontiorum, qui à Grammontiis pulſi, affines & ſocios proditionis plures nacti erant, nec milite nec pecunia inſtructus, legat ad Ferdinandum, qui de pace agant; ille ſpem abrumpit; niſi extemplò Rex omnes arces & filium Principem in obſides tradat, reſtituendos cùm capienti libuerit. Ea conditio cùm bello eſſet durior, nec Nauarro eam liberet admittere, vel liceret excludere; hic abiectus animo, Nauarra derelicta, decurſis Pyrenæis, in Beatniam fugit, indignante vxore, atque opponente, dignum haud eſſe regno, qui id abiiciat, & magna ignominia Nauarræ Regem in Ioannem Albretium deſiturum. Albanus nullo negotio, Belmontiis promouentibus, Pompelonem vrbem primariam, cæteráſque arces inuadit; fruſtra Anglis præſtolantibus, dum in Aquitaniam iret, iíque tandem animaduerſo Ferdinandi conſilio, qui res ſuas alieno incommodo ageret, omiſſa Aquitania, ſolutas naues duxerunt in Angliam. At Ferdinandus cùm Pompelonem cepiſſet, Romæ comminatoriæ litteræ pronuntiantur in Franciæ Regem; tum iubentur ſocij atque fœderati ab eo ſecedere, niſi ſe ſuáſque ditiones interdicto Eccleſiæ ſubiici velint. Interim Ioannes pulſus Ludouici fidem appellat, nec cunctatur is ad præſtandam opem, viginti quinque hominum millia in Nauarram mittit, Ducibus

LVDOVICVS XII.

Anno 1513.

R. 2. Carolo

Carolo Borbonio & Franciſco Longavilla, qui cùm diſcordes ſententiis forent, Franciſcus Dux Valeſius, futurus regni heres, cum ſummo imperio ad exercitum miſſus eſt. Verùm inanis expeditio fuit. Per ſæuiſſimam hyemem Pompelonem obſidio cinxit Valeſius, vrbem Albanus ſelecto milite communierat; & ipſe tantâ prudentiâ, tam accuratâ ſolicitudine, opitulatur obſeſſis vexátque obſidentes, vt parte exercitus penuria frigoribúſque abſumpta, cætera ægrè per montium præcipitia faucéſque vallium euaſerit in Aquitaniam; Longavilla in reditu mortem obeunte. At laudem belli conſequente Albano, qui quod regnum celeritate ſubegerat, idem illud ſeruaret patientiâ.

XVII. *Fœdus cum Venetis.* Eam ignominiam, Rex totus in Italiam verſus, paſſus eſt æquiore animo quàm deceret; vna Mediolanum cogitatio, vindicta vna, vna cupiditas erat. *Id auitum patrimonium, ea parta tot ærumnis prouincia, id laudis & gloriæ ſuæ monumentum; id quodam modo caſtrenſe peculium, quod iuſtis armis & periculo vitæ parauerat; Franciæ Regnum, ſanguinis eſſe atque originis; Mediolanum ad Ludouicum ſpectare in quod ipſe curas, arma, ſuúmque caput impenderat.* Verùm fruſtra eò contenderet, dum fœderati in ſocietate perſtarent: nam vniuerſa Italia, imperator, Heluetij, Hiſpaniæ atque Angliæ Reges, in ſe coniurati, quid ſpei reliquum facerent? Videt ergo quempiam abiungendum à fœdere, & maturo conſilio ſe ad Venetos vertit. Nec ſuppetebat alius quem conciliaret: nam Iulium atque Heluetios incendebat inexpiabile odium; Maximilianum petitiones immodicæ excludebant; quanquam ad eum Anna Regina inclinaret plurimùm. Quippe ambitionem priuatam vtilitati regni anteponens, vt Renatam alteram filiam Carolo Archiduci collocaret, omnia effusè largiebatur, Mediolanum, Aſtam, & regnum Neapolitanum, & deliberationem auctoritate & contentione produxit diutius. Tandem vicit Poncherij Pariſienſis Antiſtitis prudens ſententia, quæ minimâ iacturâ, & magno commodo, Venetorum fœdus ſuadebat, nec ab eo videbantur multùm alieni. Etenim tametſi tot tantáſque clades paſſi erant, auctore Rege atque promotore, nec videretur amicitia tuta eorum, qui ex calamitatibus vnam iniuriarum memoriam & vltionis flammam retuliſſent; tamen quoniam in regnantibus vtilitas præſens, pro vindicta & pro gloria eſt, ſperabat Venetos bona fide pacem admiſſuros; eo maximè quod Cordona Prorex occupauerat Brixiam, & Imperator poſt inuaſas plurimas vrbes, inexplebilis immenſam pecuniam repoſcebat. Id primùm cum captiuo Gritto communicatum, prudenti & ſagace viro, & per eum ad Patres delatum, cum haud diſpliceret, dum Senatus de re tota deliberat, Iulius moritur. Ille deprehenſo, quod cogitabat Rex Venetíque conſilio, dicitur dolorem tantum concepiſſe, quod bellum, in Italia inſtaurandum inſpiceret, poſt ærumnas tot fruſtra inſumptas; vt ex ardore animi, febrim contraxerit, qua mox extinctus eſt. Sanè vehementiſſime, ſi quis vnquam, quod placuerat ſemel exequebatur; erant quidem in eo virtutum ſemina, peruentura in frugem, ſi moderatio aluiſſet; magnus animus, in aduerſis conſtantia, zelus Eccleſiæ, atque auctoritatis ſacræ defenſio, ſed ea æſtu immoderato è virtutum modo tranſi-

Iulij mors. Anno 1514.

liebant

liebant in vitia; ac peribant laudes dum exuberabant. Cùm febri tentatus eſt, decretum conſcripſerat, quod ſanciret in Lateranenſi Concilio; eóque titulum Chriſtianiſſimi Regis Ludouico vt indigno ablatum, conferebat in Angliæ Regem, atque Ludouicum proſcribebat ſacris Regnúmque Franciæ. Sed hanc Deus preſſit iniuriam, nec paſſus eſt priuatum Iulij odium in Pontifice Summo conflagrare. Quanquam & illi pœnitentiæ lux ſub mortem affulſit; ſua potiſſimùm arma incuſanti, quæ dicebat honeſtiùs in perfidum Turcam commouenda. Eius locum impleuit Ioannes Medicæus, Laurentij filius, natus annos triginta & ſeptem, dictus Leo X. anno vertente, quo captus ad Rauennam fuerat; caſtitate & integritate morum commendatus; affectibus temperantior & moderatior. Eo interuallo confectum eſt fœdus cum Venetis; ea lege vt ipſi ad recuperandos Inſubres Regi commodarent decem peditum millia, & equites mille & ducentos; vti ad ipſum Cremona atque Adduanus ager pertinerent; cætera eorum eſſent quæ Cameracenſi fœdere perdidiſſent; & Rex ad ea ſubigenda arma adiungeret. Poſt firmatam pacem, Aluianus & Grittus, aliique Veneti, liberi miſſi ſunt; Aluiano datum in Venetorum copias, Petiliano mortuo, ſummum imperium. Et hanc pacem Rex opportunè confecerat, niſi ſuam laudem nouo cum Ferdinando fœdere contaminaſſet. Nam Hiſpanus oculatiſſimus, perſpecta Ludouici in Italiam cupiditate, vt nouam victoriam confirmaret, pactus cum eo erat inducias, ad Ciſalpinas prouincias; ſic tegebat Nauarram, bello & curis in Italiam vnam traductis. Idque Ludouico in probrum verſum eſt; quod affinem atque fœderatum, ſua admodùm cauſa ſpoliatum, præ vna cupiditate, hoſti traderet atque miſeriæ; adeò mentem excæcat perturbatio; nec honeſtum placet, dum iucundum inſpicitur. Interea Rex emolumento ſui Conſilij fruiturus, ratus Angliæ Regem ad expeditionem nondum inſtructum, eóque anno ſubigi Inſubres poſſe; Ludouico Trivulcio, laudatiſſimo Duci, decem peditum millia, & mille quingentos equites tradit, quos in Italiam duceret; adiuncto Ioanne Iacobo Trivulcio; Et Aluianus ſimul copias Venetas trans Adduam agit. Mirum quanta celeritate & felicitate vterque exercitus rem confecit; Venetus Cremonam agrúmque Adduanum ſtatim expugnat; quem bona fide Regi reſtituit; Trimollius Mediolanum cæteráſque vrbes, præter Comum & Nouariam, vno impetu diebus perpaucis, excipit potiùs quàm profligat; & eodem curſu Adornij Genuam Fregoſiis ereptam Francis tradunt; arcémque in plures menſes commeatu inſtruunt. Iámque Sfortia quaſi per ſomnium ſpoliatus imperio, cum aliquot Heluetiorum legionibus arce Nouariæ concluſerat ſe, impugnante Trimollio, loco & milite calamitoſiſſimam patris ſortem menti proponentibus, parémque exitum. Nec in Hiſpanis vlla ſpes erat, Cardona Prorege vltra Trebiam hærente, atque ægrè ſe in vnos Venetos propugnante.

Lvdovicvs XII. — *Leo X.* — *Induciæ cum Ferdinando.* — *Rex Longobardiã ſubigit.*

XVIII. *Pugna ad Nouariam.*

Iam Trimollius murum Nouariæ magnam partem diruerat; iam ad Regem ſcripſerat, ſe eodem loco quo patrem olim ceperat, miſſurum in vincula filium; ſed hoſte integro canebat epinicium. Nam Heluetiorum fortitudo inſuperabilis, & fides præclara, ſpem proximam peſſundedit cer-

LVDOVICVS XII.

támque victoriam, eorum quinque millia arcem & Sfortiam tuebantur, ſtatueránt que ad delendam primam ignominiam, mortem prius obire centies, quàm à fide aut munere ſuo deficere. Atque ita confirmati, primùm profligauerant cupiditatem, repulſo Trimollio fidem impugnante immenſo pretio: nec minùs fortiter repulerant armatum: nam cùm is agmine integro, aggreſſionem inferret, labe muri vniuerſam aciem admittente, ſumma vi defenſorum retruſus in caſtra cum cæde fuerat. Parabat aggreſſionem nouam in diem proximum, cùm nuntiatur accelerare obſeſſis Heluetiorum ſubſidia. Ij in duas acies diſtribuerant ſe: primam ducebant Motinus & Craſſius, alteram duobus caſtris à primâ diſtantem Baro Altoſlaſſius, eránt que in ſingulis ſex peditum millia, ſine equite aut tormentis maioribus. Inita deliberatione cenſebat Trimollius, partem exercitus, nempe equitatum leuiorem, cum Vaſcone pedite, & tormentis minoribus quæ campeſtria vocant, in primam aciem immittendam; fore vt in via feſſi, incompoſiti, & deſtituti machinis, profligentur; eodem modo deinceps poſteriorem deleri ſine diſcrimine poſſe. Contra Trivulcius *pernegabat diuidendum exercitum, qui carpi per partes, & facilè infringi poterat; ſibi Heluetiorum perſpectam indolem, furenti aduerſum aggerem non obiciendum, dandum liberè vagandi ſpatium; irritari audaciam ſi obſiſtas, frangi ſi declines, iam bis pari impetu irruiſſe in Inſubres, bis ſuomet nutu defluxiſſe, non commeatu inſtructos non machinis, diu non poſſe abeſſe à patria; quare Franci arcem tantiſper omitterent, ſe in locum tutum reciperent ac munirent, dum ſponte torrens ille areſceret, & recederet miles opulentus præda.* Hæc ſententia ſecurior viſa, & peritiæ Trivulcij datum vt perſuaderet. Hic ſoluta caſtra altero Nouaria milliari, ad Moram amnem vliginoſo & paluſtri loco, & minimè opportuno locat, vt villæ & agris ſuis parceret, quo in loco metari conſtitutum erat. Nocte ipſa prima vigilia, Heluetiorum agmen prius, nullo vetante Nouariam intrat: atque extemplò poſt mutuas ſalutationes, à Motino Duce in concionem vocatur. *Ille, poſt collaudatam gentis fidem & fortitudinem, quæ labantem ſuſtentaſſet Eccleſiam, pupillum innoxium reſtituiſſet imperio, & Francos ſuperbiſſimos populos tot fregiſſet præliis; docet præſentem rem celeritatis eſſe & diligentiæ; receſſiſſe hoſtem, quod ſupplementum ingens expectaret, idque prope diem aduenturum in caſtra; ante occupandum, & dum infirmus eſt obruendum: quid quod altero die poſterius Heluetiorum agmen accedet, paratámque ipſis laudem & gloriam partietur; ergo ipſi tam hoſtes quàm fratres præuertant, ſolique ad prædam & gloriam ſine conſorte accelerent.* Iis accenſi milites, iubentur curare cibo & ſomno corpora, poſt noctem mediam parati, ad pugnam imo ad victoriam prodeant; itá horâ indictâ, ſilentio prodeunt, in tria agmina diſtributi; primum quod erat denſius & numeroſius, recta fronte in Francorum caſtra contendit; duo alia ad dextram & læuam deflectunt, vt equitatum intra vallum contineant, prohibeantque ne prorumpat in ſocios. At Franci poſtquam à ſpeculatoribus audiunt, admiſſos vrbe Heluetios conquieſcere & ad hoſpitia diuertiſſe, ſecuri ab metu, tranquillè locauerant caſtra atque tentoria; nec ea nocte Robertus Marchius. Germanarum legionum Tribunus,

De la Mark.

ſeptum

ſeptum ligneum erexerat; id ex Ludouici XI. inſtituto reuocauerat Marchius, quo palis ligneis ferro præpilatis, vinculis ferreis circùm adſtrictis, quadrata moles pro vallo & foſſa erat caſtra metantibus. Poſt multam noctem Franci à vigilibus excitati, admonentur hoſtem feſtinare, & pugnam inferre; nec ideò perterriti, quantùm per tempus & trepidationem ſubitam licuit, ſe componunt; Trivulcius aciem mediam regit, dextram Trimollius, ſic ipſi placuerat, ſiniſtram Marchius, & tormenta locis commodis collocantur. Primùm Heluetij machinarum vi diſcerpuntur, cùm ſpiſſi incederent, nullus irritus globus ſine plurima cæde fulminabat; lacerti, femora, capita, ſuis truncis auulſa, ipſa corpora vno ictu multa cæſa & perfoſſa, viam horribili fragore ſternebant; nihilominus feſtinant ſocij, & in fratrum locum ſuccedentes, imperterriti per tela mortis ad mortem procurrunt; nec ſpectaculum triſte patebat in tenebris; nec cæſi vllo clamore aut gemitu calamitatem prodebant. Ea fortitudine Heluetij propiùs accedunt, & aggrediuntur agmen oppoſitum, quod ex Germanis conſtabar. Atrociſſima inter eos dimicatio oritur, accedente mutuo gentium odio, ex vetere & noua æmulatione; iámque per horam prælium anceps mutua ſtrage tenuerat, cum Germani cæſi ad latera, ſternuntur tandem ac profligantur; nempe duo illa agmina Heluetiorum, quæ à fronte deflexerant; poſtquam equitatus vallo non prodit, aut facilè ſi qui pauci prodeunt repelluntur, in caſtra penetrauerant; eorúmque alterum tormentis captis ſarcinas diripiebat, alterum in Germanos pugnantes impetum fecerat & quidem ſimul eſt parta victoria, nam equites ad ſeruanda impedimenta in poſteriora caſtra confugiunt; Vaſcones pedites Germanis cæſis terga obuertunt; ita paſſim Franci pecudum inſtar mactantur. Rem Duces vitæ periculo diu ſuſtentarunt; Trimollius grauiter femur ſaucius poſt diſcerptos pedites receſſit; Marchius ſæpe in medios hoſtes impetum fecit; atque exhibuit paterni affectus & fortitudinis ſpecimen. Etenim audito duos liberos Florangium & Iametium, plagis obrutos iacere in foſſa inter hoſtium agmina; ipſe cum equeſtri turma inuadit in victores Heluetios, & per viam ferro patefactam, in foſſam penetrat, raptóſque liberos expirantes propemodùm, per eoſdem cuneos illibatus refert: perſanati ſunt poſtea liberi; ne tanto pietas ſuo orba præmio fruſtra eſſet. Tanta hæc clades ab equitatu profecta eſt, qui fugam extemplò periculo primo corripuit; & Grittus Venetus meritò expoſtulauit, Cataphractos è prima nobilitate; in quibus robur & nerui militiæ Franciæ, deſciuiſſe in feminas; & fugiſſe ignominiosè hoſte non conſpecto. Cæſa in acie octo è victis millia, Germani dum pugnant, Vaſcones dum fugiunt; equites omnes fuga ſeruati; Heluetiorum ceciderunt bis mille, in quibus Motinus ipſorum dux fortiſſimus. Spolia ceſſerunt victoribus, non modò Francorum ſarcinæ, arma & tormenta, ſed vniuerſus ducatus; Mediolanenſibus veniam à Sfortia ſuppliciter flagitantibus; atque intra menſem bis ſubacta eſt ingens illa prouincia; quam dixeris ſcenam, in quam Mars & Fortuna ludos ſuos viciſſim facerent. Inſtabat quidem Trivulcius & Grittus pariter, vrgebántque Trimollium, vt ſpem erigeret; nam equitatus integer

Markij fortitudo.

ger

LVDOVICVS XII. ger erat, & Tauanius, ſex Germanorum millia deducebat; verum hic plaga infirmus dimiſſa Italia, Seguſium, mox in Franciam venit, retulitque alienæ culpæ inuidiam; vna calamitate priorem gloriam obſcurante; adeo iniquæ ſunt mortalium mentes, quibus defeciſſe ſemel capitale eſt. Mox Genua depulſis Adorniis excepit Fregoſios, atque Octauianum opitulante Cardona in ducem vocauit; arces Cremæ & Mediolani traditæ ſunt; & præter arcem Genuenſem nihil Francis Italici ſoli relictum eſt. Belli tota moles ruit in Venetos, qui fide fœderis inuiolata, egregiè in plurimos hoſtes promouerunt bellum, dum ex calamitate grauiſſima ſurgeret Francia.

Tauanes.

XIX. Etenim iam aderat tanti belli decretorius dies, conuenerantque Imperator, Angli atque Heluetij, vti Ludouicum ceu Eccleſiæ hoſtem; id enim ſinguli cupiditatibus ſuis prætexebant, opprimerent atque obtererent. Henricus eo nomine VIII. Angliæ Rex flore ætatis bellicam gloriam excitante, inflammante præterea ſocero Ferdinando, ſopitam tot fœderibus de Franciæ regno ſuſcitauerat litem, Angliſque ad expeditionem Francicam nuſquam non paratis, conſcripſerat ingentem exercitum. Maximilianus veteribus vt præferebat renouatis iniuriis, quas plures in libro rubeo affirmabat ſe perſcripſiſſe; atque iratus Regi quod is Venetum fœdus ſuo & rogatus antepoſuiſſet. Heluetij præter primum odium, ſuperbi tot ſecundis præliis in prædæ & ſpoliorum partem procurrebant. Et verò Francia aliquoties poſita ſub ipſum, vt ita dicam mortis ictum, & quàm propè admota ad exitium; id momentum belli inter eos caſus enumerat, quo ſi hoſtes pari inter ſe fide & impetu proruiſſent, rapiebatur ad funus. Nam haud dubiè Ferdinandus inuaſiſſet in Occitaniam, qui quo die pepigerat cum Ludouico inducias, eo ad Henricum legatos miſerat, qui affirmarent contra mentem iuratas (tantoperè verbis credi oportebat) & quam primùm vbi ſe occaſio daret violandas. Porrò antequam in Franciam Anglus tranſmitteret, bellum nauibus in Oceano inter hoſtiles gentes præluſerat. Nam Preianes triremes è Mediterraneo in Oceanum induxerat, intentatum hactenus, magni tamen in nauigatione atque in bello compendij; tum ob Triremium inter pugnandum celeritatem expeditiſſimam, tum quod ceſſantibus vel repugnantibus ventis iter captum inſtituant; remis vela ſupplentibus, & lacertis remigum prementibus ventos. Preianes vaſtauit Anglicum littus, & Eduardus claſſis Anglicæ præfectus, cæſus eſt ad Breſti oram; & Primoguetus Brito cum viginti nauibus contra octoginta Anglicas dimicauit. Nec inæqualitas virium hoſti victoriam dedit poſtquam diu æquâ ſorte pugnatum eſt, tandem Angli vt in capite debellarent, prætoriam Primogueti duodecim nauibus circumcingunt, omnique vi incluſam oppugnant. Illa Chordigera dicebatur, ampliſſima omnium, ædificata ab Regina Anna multis ſumptibus, & magnitudine verè Oceani domina. Primoguetus ſpem elabendi intercluſam videns vt periret honeſtiùs, ſuámque perniciem in arma verteret, Anglicam prætoriam quam Regentem vocabant, adſtringi harpagonibus iubet, tum tormentario pulueri iniici ignem; ſimul ſtricto enſe in medios hoſtes infunditur: at repente inflammatus puluis,

Anglorum in Francia bellum.

Nauale prælium.

Primoguet.

La Cordeliere.

puluis, vtramque nauim, duces, & milites incendio rapit, cum fragore horribili, victis & victoribus pati ſorte cadentibus. Et hæc deſperationis victoria, quod animaduerterim primùm tentata, iuit ſæpius in exemplum; laude ambiguâ; verâ fortitudine tam ferente fortunæ vim, quam repellente. Cæteræ naues diro facto perterritæ, abſceſſerunt; ſalute parta Britonibus Ducis morte. Sed poſt ea præludia, tandem Henricus ſcriptum exercitum tranſportat in Franciam Iulio menſe; (& Iunio proximo pugnatum ad Nouariam erat) conſtabat ex quadraginta peditum millibus, & octo equitum, qui flos Angliæ, lætis animis in Franciam ceu in maiorum patriam conuolabant; iique dum Maximilianus adiungeret ſe, Teruanam vrbem obuallant. Eam propugnabant Franciſcus Telinius & Antonius Crequius, cum duobus Germanorum millibus & Cataphractis ducentis quinquaginta; & quidem ſat militum, ſi commeatus tum alimentorum, tum pulueris ex æquo ſuppeteret; ſed Francorum prudentia non tam longè porrigitur: quíque omnium minimè penuriam ferunt; eam minimè omnium præcauent. Ludouicus cùm podagrâ laboraret, lecticâ vectus Ambianum, quantum ſinebat ægritudo, inſtabat delectui; nam ab copiis imparatus erat, & conficiebat viginti millia peditum, partem ex Francis, partem ex Germanis, quos conſcribebat dux Gelrius, fide in Francicam gentem inexpugnabili; lancearij bis mille & quingenti acceſſuri erant. Iique propè omnes ad ſigna confluxerant, traditi Haleuuino Piennæ Gubernatori Picardiæ, vti hoſtem interea laceſſeret & defatigaret. Nec deſiderata eſt rei bene gerendæ occaſio. Henricus Caleto Teruanam cum decem peditum millibus equitatu nullo incedebat; occurrit Piena cum equitatu; vrgebátque Bajardus ſummopetè, vt in Anglos equitem immitteret, victoriam ſine dubio reportandam, Anglos ad nouam militiam valdè ineptos, ſagittarios optimos, peſſimos ſclopetarios, prima impreſſione perturbatum iri. Et omninò prudens conſilium erat; nam iam Angli perterriti turbabant ordines, hærebántque an armis an fuga capiti ſuo conſulerent. Sed Pienna moueri hortatione haud potuit; ſeu ratus rem, quia optatiſſima & momenti maximi erat, non poſſe effici, plerumque opportunitate præſtinguente animos nimia luce; ſeu in Baiardum inuidia, decerpturum conſilij laudem & gloriam. Sanè ipſe Baiardus ne auctor temerarius videretur, ſuam vnam turmam in poſtremum hoſtem induxit, multíſque cæſis, maximam abduxit machinam, è duodenis, quas vehebat Anglus, appellabatque ſingulas vno Apoſtolorum nomine, in ſacri belli vt præferebat ſpeciem & religionem.

Anno 1513.

Teruana obſeſſa. Teligny. Crequy.

De Pienne.

XX. *Pugna calcaria.*

Henricus caſtris ad Teruanam exceptus, haud multùm auctus eſt Maximiliani copiis; quas ipſe perpaucas ex Burgundionibus & Hannoniis in exercitum duxit, poſt tentatam oppugnationem, & perſpectas defenſorum vires, ſtatuunt lento obſidio vrbem premere, explorata penuria. Et eiuſdem Rex gnarus, Piennam iuſſerat cum toto equitatu commeatum inferre; dum ipſe magna ſolicitudine peditem conficit. Eam in rem iuſſi ſunt quadringenti equites, ex turmis delecti, ſinguli ſuem dimidiatum, & ſaccum nitrati pulueris ferre in equis, & ſe ad vrbem propius admouere;

LVDOVICVS XII.

dum equitatus vniuerſus ad auertendum hoſtem ex diuerſa parte ſimularet aggreſſionem. Verùm id cõcilium cum per exploratorem Henricus nouiſſet, inſidias clam locat, quibus equites interciperentur. Commodè prætergreſſos à fronte atque à tergo adoritur; decem peditum millia ad tergum exurgunt, decem machinis bellicis in collem euectis; ad frontem equites Burgundi magno numero. Tum Franci correpti formidine, cùm vtrimque immineret pernicies, conuerſi ad latus, in commilitonum turmas infunduntur. Paliſſa & Longauilla cæteríque nobilitate & virtute præclari in agmine erant; plerique armis exuti, deambulantes quà pedibus, quà molioribus aſturconibus vecti; ideò terror tantus inuadit militem, vt præcipitanter admiſſis calcaribus fugam inceperit. Paliſſa & cæteri, voce, dextra, exemplo fugam ſiſtere, hortari, conqueri, hoſti occurrere; ſed tam ſurdus metus quàm cæcus eſt, totáque mente defluente in pedes, nullo exemplo, nullo laudis ſtimulo commouetur. Fœdè omnes in fugam non tam acti ſunt, quam irruerunt; duces pugnando capti, maluerunt que apud hoſtem agere, quàm fugientium conſortio ſe contaminare; Ludouicus Longauilla, Paliſſa, Baiardus, Claromontius, Andegauenſis, & Buſſi-Amboſius; Paliſſa receptus eſt, Baiardus abductus, memorabili facinore ipſi hoſti charus & venerandus. Nam cum Angli equitatu fuſo inſtarent victoriæ, atque nullo vetante in Francorum caſtra & peditatum inueherentur; ipſe ad pontem cum duodecim commilitonibus irruentem ſtitit, vniuerſum exercitum remoratus, dum pons ſubruitur, intercluditur via, Franci à metu reſpirant, demùm ipſe capitur. Hæc pugna dicta eſt Calcaria; ſiue Calcarium; in qua Franci vſi calcaribus ad ignominiam; ferro ne tentato quidem ad pugnam. Ducenti cæſi ſunt, erepti fugâ cæteri; vt hæc clades honoris potius & laudis ſit, quam ſanguinis letive. Teruanam quinquageſimo die Telinius, poſtquam rerum omnium patiebatur inopiam, hoſti tradit; ídque à Ludouico imperatum erat, vniuerſum regnum ad ſeruandam vrbem haud volente aleæ pugnæ committere. Ciuitatem poſtmodum, cùm Imperator & Henricus diſceptarent, vtrius ipſorum foret, placuit neutrius eſſe; ideoque euerſa eſt & ſolo æquata, templis quibuſdam ſeruatis; & ea poſtmodum inſtaurata eſt, maiori ædium incremento; quanquam malo omine ruina ingenti erectura Carolo monumentum. Captâ Teruanâ, imminebat Picardiæ hoſtis, atque Heluetiis vt mox dicam in Burgundiam penetrantibus, ſummum periculum adibat Francia; iámque trepidatio inuadebat omnium animos; cùm repente hoſtis reflexo itinere Tornacum aggreditur. Et id conſilium Franciæ ſaluti fuit: nam quanquam Tornacum, in hoſtilem vim immunitum erat; nec enim Anglus obuerſurus eò timebatur, quo minimè ipſi expediebat; tamen dum tantiſper obſiſteret, auellebatur hoſtis à Francia, atque à metu Francorum animi leuarentur. Etenim ferociſſimum bellum diripiebat Burgundiam. Heluetij iam non amplius prædonum inſtar agentium prædas, ſed iuſto exercitu viginti quinque millia conuenerant; acceſſerant è Germanis equitum duo millia, & Dux Henricus Vitembergus; iiſque animis ad profligandam Franciam venerant, quibus olim irruperant in Galliam, nouas ſedes abdicatâ patriâ quæſituri.

Clermont. d'Aniou. d'Amboiſe.

Baiardi facinus.

Des Eperós.

Heluetij in Burgundiam.

quæſituri. Trimollius regebat Burgundiam, nupérque ab ea gente in Italia victus, haud ignarus à quo laceſſeretur, ſe Diuione primaria vrbe incluſerat, agris direptioni permiſſis. Hoſtes extemplò vrbem circumcingunt, atque ſummopere ad expugnandam eam enituntur. Per quinque hebdomadas pro muris fortiſſimè dimicatum eſt; Trimollio priora facinora admirabili fortitudine cohoneſtante; tandem actus ad vltima, cùm aduerteret vrbis perniciem exitiabilem toti Franciæ fore, regnumque perditum, ſi Diuione capta Heluetij Anglis & Germanis poſt Teruanam expugnatam adiungerent ſe; artem & conſilium (nam quis fraudem dicat?) in ſubſidium vocat; & Heluetios blandè allocutus, inconſulto Rege, cum iis paciſcitur; daret Rex quadringenta aureorum millia, abdicaret Piſanum Concilium, & ducatum Mediolanenſem; nihílque in Pontificem aut Aragonium Regem moliretur, eius pacti ſex obſides ipſe fideiuſſor Trimollius dedit; verè pater patriæ, quam neceſſariâ atque adeò honeſtâ ignominia ſeruauit. Interea Tornacum agebatur ad deditionem; ídque fuerat Maximiliani conſilium, qui Henrici imprudentia ſuum in commodum vſus, incertum rerúmque imperitum Tornacum abduxerat, quam victor poſteà diu non teneret, peruenturam haud ægrè in Flandrorum manus. Vrbs quam nullum tueretur auxilium, bene penitus in hoſtilem agrum ſeſe inſinuans, facilè capta eſt, eámque ſuo milite Anglus tenet; mox autumno ingruente, Caletum reducit exercitum, dein ipſe in Angliam refert pompam victoriæ; nam fructum admodùm leuem perceperat, oppidum vnum tot impenſis atque periculis, longè poſitum & diuulſum à trunco arboris ramum.

Diſceſſu Henrici ſummo terrore Rex liberatus, tunc alienæ calamitatis ſenſum percepit, quippe quaſi vno alueo miſeriæ plures influerent, Scoti & Veneti vni fœderati, grauiſſimis cladibus afflictati erant. Nam is Iacobum IV. Scotiæ Regem impulerat, bellum inferre in Angliam, dum Henricus in Francia agit; intuleratque magno exercitu; ſed à Surræ comite, Angli legato victus & cæſus eſt, ingenti ſuorum dolore & ſtrage. Ludouicus Ioannem Stuardum Albaniæ Ducem in Scotiam miſit, qui pupilli Regis curam ſuſciperet, regnúmque gereret. Aluianus ſimiliter Venetorum dux ad Vicentiam à Cardona prorege & Proſpero Columna victus erat & profligatus, clade ignominioſâ, cùm viribus ſuperaret, hoſtemque circumcluderet copiis. Nec Venetos recreare præter quam ſpe & promiſſis Rex valuit, cui etiam non leui dolori fuerat, quod fœdus à Trimollio pactum habere ratum non potuit, obſidibus in diſcrimen vitæ adductis, & excitata ſuſpicione perfidiæ. Sed acerbiſſimus omnium dolor ex Annæ chariſſimæ coniugis obitu contigit, qua cum vtramque fortunam tenerrimo ſenſu animi partiebatur. Is tamen luctus, gradum fecit gaudio, tumulúſque nuptias peperit, & quidem geminas; vt inania ſunt mortalium vota, & tam ex fletu riſus quam ex riſu fletus exoritur. Etenim Franciſcus Valeſius Claudiam Regis filiam vxorem duxit, quod Annâ viuâ impetrari haud poterat, eóſque Rex in poſſeſſionem Britanniæ miſit. Tum regno pax, & ipſi Regi noua coniux aduenit. Quippe Longauilla apud

XXI. *Varia de Rege.*

Anna Reginæ mors. Anno 1514.

LVDOVICVS XII.

Pax cum Angle.

Henricum captiuus, cùm eum iratum Ferdinando ſocero animaduerteret, quod inſcio ſe nouas inducias cum Ludouico pactus, iam tertiùm ſibi fraudem faceret; ſolerter iracundiâ Principis in belli odium flexâ, confecerat, vt agi de pace ſineret: ad quam feſtinandam contulit plurimùm, quod Ludouicus cum Leone Pontifice reconciliatus, abdicata Piſana Synodo, Concilium Lateranenſe admiſit, ſpe facta abrogandæ Pragmaticæ; iámque ſublato quod prouulgauerat Iulius interdicto, ceſſabat: Eccleſiæ tuendæ titulus, & ſacri belli arceſſitus color. Imò ad pacem firmandam, adiuncto affinitatis vinculo, Ludouicus Mariam Henrici ſororem, Carolo Archiduci deſponſam, vxorem duxit, cui in dotem quadringenta nummorum millia ſponſus ipſe aſſignat; pacti Reges ſibi vt mutuam opem ferrent; ſtatétque pax quandiu viuerent, Tornaco apud Anglum perſtante. Perfecto coniugio Rex in Italiam cogitationem adiecit; ac tametſi Genuenſes nuper Phari arcem expugnauerant atque diruerant, nullúmque tectum in tota Italia Franco eſſet; tamen ad Inſubres recipiendos inflammabatur tantoperè, vt conſcriptos viceſies mille Germanos, prætore Duce Borbonio, verſus Italiam mitteret, ſub initium hyemis; cùm febri correptus, accedente ventris profluuio, Calendis Ianuarij è viuis raptus eſt; nimio vt creditur vſu coniugis nouæ, quæ annorum flore, & ſpecie corporis commendata, ſenem morbis & laboribus fractum, operoſiùs ſtudentem quærendis liberis, vita exhauſit. Agebat annum quinquageſimum quintum, in limine ſenectutis, quam ærumnæ plures citra annos promouerant. Cogitari non poteſt quanto dolore proſequuta funus Francia ſit. Erat is in omnium oculis atque amoribus; iuſtè aſſequutus agnomen, quod tantoperè concupiuerat, *Patris populi*; eum omni ſtudio fouens, tegens, atque locupletans. Vectigalia tot inter curas & difficultates ſemper imminuit; ſolitus dicere, *gregem pinguiſſimum paſtoris optimi eſſe indicium.* Et quantum ſtuduerit populi commodis eo vno patet, quod in tanta cupiditate Mediolani ſeruandi, bis paſſus ſit eo ſe exui, ante tributum quàm populo nouum imponeret; & peccabat forſitan; nam incommodum minus maiori præuertendum eſt; ſed voluit Deus in Ludouico amoris in populum præbere ſpecimen; vt quæ Francia in Regibus ſuis tot agnoſcit dotes, in eo verè patrem coleret atque amaret. Bella inter aſſidua, ita milites continebat, vt pagi certarent atque contenderent, ad præbenda ipſis hoſpitia; dum habebat iter, veluti de cælo miſſum plebs venerabatur, viam ſternebat floribus, equum quo vehebatur contingebat ſtrophiis, quæ reliquiarum inſtar religione multa aſſeruabat. Iniuriam nullam vnquam vltus eſt; animo clementiſſimus, parcebatque ſubditorum vt pecuniæ, ita & ſanguini. Ideò conſequutus, vt arbitror, quod rebellione nulla tentatus eſt, (bonum in Francia nimium infrequens) ſingulis vltro conſpirantibus in acceptiſſimum iugum. Quamuis Latinè non admodùm ſciret, doctos tamen colebat, & perlegebat Hiſtoricos; Veronâ Paulum Æmilium in Franciam duxit, optimámque ſtipem conſtituit, qua auctus vir præſtantiſſimus Franciæ hiſtoriam ſcripſit; octo annis ſupra triginta in id opus inſumptis; dignum enimverò quod Francia patri ſuo debeat, cui comparauit famam immortalem,

De la lanterne.

Anno 1515.

Regis mors.

Eius dotes.

mortalem, quamque quodammodo excitauit è tumulo, actis retro annis, factiſque Principum in ſempiternam laudem adſcriptis. Verùm in tot laudibus ſuas & maculas contraxit mortalitas: nam & Rex iuuenis promiſcuis amoribus ſe multùm permiſit; & aliquoties lentiori mora præclarè ſuſcepta corruperat; atque in Pontificem Iulium reuerentiam ſin minus depoſuit, ſaltem liberioribus verbis offenſioni aliquoties fuerat; vtque inter Principes iniurias perſequi factis licet, ita minus contumeliis decet. Nec in Ludouici proſperis Anna omittenda, quæ altitudine & fortitudine animi nulli Heroüm inferior, virtutes propè ſingulas vtriuſque ſexus, temperauit egregiè, liberalis & magnifica, in litteratos, inopes, cœtus religioſorum, atque ædes ſacras. Britanniam habebat in peculio, quod mira liberalitate & parſimonia, in ſacros & politicos vſus impendebat: vtrumque coniugem tenerrimo affectu proſequuta eſt; quanquam paulò ambitioſio optabat ardentiùs Britanniam abiungere à Franciâ, & publicis rebus immiſcebat ſe ſtudioſius: vltionis appetentior, Gyæum Mareſcallum damnatum cum ignominiâ aulâ expelli curauit; adeò ſupra feminam eſt, condonate iniuriam, & vindictæ ſenſum in poteſtate habere. Renatam alteram filiam Franciſcus Alphonſo Ferrarienſi Principi nuptui dedit; cui mater Carolum Archiducem ardenter optauerat. *Lvdovicvs XII.* *Anna dotes.*

XXII.

Franciſcus eo nomine primus in Ludouici locum lege regni euectus, poſtquam Rhemis vnctus eſt, in ſe omnium oculos animóſque conuertit. Viginti annos natus, oris pulchritudine, & totius corporis conformatione, in paucis ſpectabilis, ad equitandi armorúmque palæſtram exercitatiſſimus, diſciplinis optimè inſtitutus, facilitate morum humaniſſimus, ſpem omnium procerum maximè atque nobilium, excitabat. His accedebat altitudo animi atque amplitudo, qua totius orbis imperium ſin minus optaret, ſaltem acciperet, dignúmque is diceret, qui ingentes ſpiritus, animi inuictum robur, & inexhauſtam liberalitatem attenderet. Eas ergò dotes in regnum inferens, Mediolani Ducem ſe inſcribens, ad implendum titulum ſollicitudinem impendit. Ac primùm inſtaurat fœdus cum Venetis; tum cum Anglo; poſtmodùm cum Archiduce Carolo; qui per Henricum Comitem Naſſauium, Regi clientelam pro Arteſia, Flandria, & Caroleſio præſtitit; promiſſis Renatæ nuptiis; eámque pacem ambiebat Carolus, ne vbi mors Ferdinandi aui contingeret, Franci perturbarent adeuntem poſſeſſionem Hiſpaniæ. Naſſauius Claudiam Orangiam in vxorem duxit; vnde in poſteros Orangiæ principatus. In Aula Rex pauca immutauit; Carolus Borbonius, Gilberti Mompenſerij filius, Comeſtabilis dictus eſt; Antonius Pratus Cancellarius, legum pariitâ admodùm celebris, ſed morum integritate tanto faſtigio longè inferior; Dux Alenſonius Prætura Normanniæ donatus, duxítque Margaritam ſororem Regis præclariſſimam virginem; Gouferius Boiſius Regis inſtitutor, ipſíque percarus ſummus regiæ domus Præfectus; ac Paliſſa ea dignitate qui ceſſerat, Mareſcallus Franciæ nuncupatus eſt; Petrus Nauarrus Cantaber, bello dux clarus, ſe Regi operámque addixit. Is in Rauennate pugna captiuus, poſtquam à Ferdinando nuſquam redimitur, Franciſco pretium libertatis *Franciscvs I.* *Regis initia.* *Anno 1515.* *Du prat.* *Gonfier de Boyſy.*

LVDOVICVS XII.

pendenti; ſincerè ſe tradens, præclaram deinceps nauauit operam. Iis domi curatis, ad ſcribendum & promouendum exercitum, ſedulò incumbitur; móxque inſtructæ erant ad viam copiæ; lancearij bis mille & quingenti, pedites quadrageſies mille; magna pars Germani ſeu Lanſqueneti, cæteri Franci, Vaſcones, & Cantabri, quos Pertus Nauarrus in ſtipem ſuam exciuerat; acceſſerant machinarum vis magna, commeatus omnis generis, foſſorum tria millia, & curatores annonæ plurimi. Præibat in primo agmine Comeſtabilis, ductis ſimul operis qui complanarent ardua montium; in ſecundo incedebat Rex, poſtremum agebat Alenſonius: Dux Gelrius Lanſquenetos regebat, in quibus eminebat legio Nigra dicta, iſque erat Gelrij color, per viginti annos indurata bellis claráque victoriis. Eo ordine verſus Alpes itum, ſed nec tranſitus Alpium expeditus, nec bellum in Inſubribus facile. Nam in Regem conuenerant, Maximilianus, Ferdinandus, & Sfortia, & Leo Pontifex clam adſcripſerat fœderi, Francis perinfenſus; quanquam in ſpeciem beneuolentiam oſtentaret, ſe profeſſus patrem communem omnium. Præterea Heluetij perſeuerante in Francos odio, & ſtimulante Cardinale Sedunenſi, ad viginti millia ex oppidis ſuis in Longobardiam effuſi, occupauerant Alpium fauces; inuiſis quidem Sabaudo & Saluſſio, ſed neutiquam auſis repugnare; iíque ſe ad libertatem Italiæ, defenſionem Eccleſiæ, & Mediolani tutelam, cælitus miſſos affirmant. Iam Rex cum exercitu Gratianopolim promotus, Ludouicam matrem regni Regentem dictam dimiſerat; cum de via anxius lentè verſus Ebrodunum incedens, crebro conſultat quod iter inſtitueret. Etenim Lugduno in Italiam progredientibus, duæ per Alpes viæ ſolemnes ſunt; aliæ inuſitatæ & inexploratæ; prima per Alpes Cottias, perque montem Genebram, qui in Delphinatum finibus oritur; propter anfractus, aliquantò longior, ſed multò facilior; eáque Carolus VIII. penetrauerat in Italiam; altera per Pœninas Alpes, montémque Ceniſium, magis arduum & in celſiorem altitudinem ſubrectum, ingrediétes admittit; porrò vtriuſq; fauces Heluetij inſederant, & Seguſium obtinebant præſidio; ad quam vrbem geminæ viæ conueniunt. Igitur Franciſco cùm defenſos locorum ſitu hoſtes aggredi non placeret, nouum iter conquirendum erat aut aperiendum; eámque in rem à Carolo Sabaudiæ Duce Auunculo arceſſiuerat viarum peritos, quibus exploratæ & notiſſimæ erant vel abruptiſſimæ montium ſemitæ. Eorum ductu tertia via reperta eſt, inter Cottias Alpes atque Maritimas, quæ perdifficilis quidem & multi laboris, ſed demùm ſuperabilis viſa, & machinarum vehendarum patiens. Primum itaque agmen in iter immittitur; ſequentibus cæteris; ac primo die Ebrodunum venit; altero poſtquam Genebram ad læuam omiſit, & vado Druentiam amnem traiecit: deflectens ad Alpes Argentarias, Gilcſtram tenuit, tertiis caſtris ad Pauli abruptiſſimam rupem peruentum eſt; quartis ad Barcelloniam vallem, quintis poſtremò ad Saluſſiorum planitiem. Sed vix dici poteſt, quibus ærumnis, quàm immenſis laboribus tranſuectæ ſint machinæ. Propè ad ſingulos gradus connitendum erat in rerum naturam; modò prærupta rupes aperiendæ ferro & frangendæ; mox ingentes vo-

Exercitus in Italiam.

Alpium tranſitus.

ragines.

ragines, virgultorum opplendæ faſcibus, nunc viarum anguſtiæ tibicinibus longuriiſque poſitis dilatandæ; mox tormenta trocleis ac funibus de monte in montem veluti baiulis nubibus, artis operæ pretio, tranſportanda; modò lacertis, humeriſque militum & ipſorum Ducum moles ingentes, quò ægrè ſtabant veſtigia conuehendæ; modò ferro perfodienda rupium viſcera, quo commodiùs hoſtes vincerentur; tandem per ardua & præcipitia labor incomparabilis penetrauit, magna Trivultij, Lautreci & Nauarri laude; qui cura & vigilantia incredibili opus promouerunt; laboris trophæo in euerſis rupibus & effoſſis montibus poſito. Peruenerat in Saluſſios exercitus, & quaſi cœlo deuolaſſet in ſolum, hoſtem latuerat; nam Allobroges nullum tranſitus indicium fecerant, & cohortes aliquot in montium faucibus oſtentabant ſeſe Heluetiis, vt fidem facerent totum ad eas ſtare exercitum. Sed continuo Francorum virtus celeritate mira innotuit.

XXIII. *Proſper Columna capitur.*

Proſper Columna Villáfrancæ apud Saluſſios agebat, cum ſexcentis equitibus, Pontificis ſtipendiarius, tributo ab vniuerſa ditione exacto; agebátque ſecurè, à Francis vt credebat, totis Alpibus atque Pado omni diuiſus; cùm inter prandendum intercipitur, captiuúſque ducitur. Poſtquam primum agmen emergit ex Alpibus, noſcitque Borbonius vbi Proſper ageret; Paliſſæ mille equites tradit, quibus ſe adiungunt Baiardus, Albinius clari olim Ducis, ex fratre nepos, & Imbercurtius: iiſque rupe quæ vulgo Accipitrum dicitur conſcenſa; in quam hactenus ruſtici dumtaxat erepſerant, ad rapiendos Accipitrum nidos, & ab ea præcipites in ſubiectos agros deuoluti propemodùm, Padum vado tranſmittunt, atque improuiſi Villamfrancam aduolant. Columna cum toto equitatu captus, cæſis aliquot, Francorum aduentum terrorémque ſimul per Longobardiam ſparſit. Iis acceſſit quod Emarus Pria verſus Genuenſes cum copiis miſſus, exceptus ab Octauio Fregoſio, qui fœderatis relictis, Caſtellarium Francis commiſerat, Mediolanenſes tranſpadanos aggreſſus, Dortonam, aliáſque vrbes iam ceperat. Tanta celeritas à montium faucibus auocauit Heluetios, qui ſe Mediolanum verſus receperunt, per ſingula caſtra Rege inſequente, & ſimul Pontifici improuiſa proſperitas metum iniecit, qui extemplò fidum hominem ad Regem legauit, priuatæ conciliationi ſtudens, ægrè prohibitus quin renunciaret tunc fœderi. Franciſcus Taurini honorificè à Sabaudiæ Duce exceptus, Vercellas vſque inſequutus Heluetjos, Mediolanum inter & Marinianum caſtra ponit. Tum intercedente Sabaudiæ Duce, de concordia cum iis agitur, conueneratque promiſſis in ſtipendium ſeptingentis aureorum millibus; quæ Rex corrogauerat, argento facto procerum ſumptu in mutuum, iámque pactis ſubſcribendum erat, cum aduenit Roſſius cum ſupremo in Heluetios omnes imperio, adduxítque ſex millia in ſupplementum. Sedunenſis aduenientem aggreſſus perſuadet vt pacta placita diſturbet, quæ ipſo inſcio nulla eſſent, ac feſtinanter ad Cardonam & Laurentium Medicæum properat, impetraturus vti coniunctis copiis, ſimul cum Heluetiis Francos pugnâ impeterent, profligaturi haud dubiè. Ij ad Padum continebant militem, Placentiæ quidem

Emar de Prie.

Laurentius,

FRANCISCVS I.

Laurentius, Cardona in caſtris milliari infra vrbem ſexto; & primò ob ſuſpicionem cunctati, quod crederent pacta cum Heluetiis conuenta; mox celeritate Aluiani prohibiti, rogatum pernegant; ne Aluiano qui Cremonam cum exercitu venerat, totam regionem indefenſam dimitterent. Ea ſpe Sedunenſis deiectus, ad Heluetios ſuos reuertitur, támque peritè atque appoſitè adhortatur ad prælium (& gnarus erat quibus rationum momentis illorum mentes inflammarentur) vti eo ipſo die, qui erat Septembris decimus tertius, iámque inclinabat ad Veſperum, Roſſius ad ſuburbia Mediolani progreſſus, copiis in ſua agmina diſtributis ipſe earum Dux ad pugnam proceſſerit. Sub ſignis erant triginta duo peditum millia, nullo equitatu, præter trecentos Italos, ſilentio non pulſatis tympanis, ſi Francos vti ad Nouariam incautos occupent, magno animi gaudio procurrentes, quaſi ad certam prædam atque victoriam, non ad prælium irent, tentaturi fortunæ aleam. Nec munimenta Franci omiſerant, haudquaquam ignari quibus cum res eſſet. Viam militarem Borbonius atque Trivultius occupauerant, & latis foſſis circumductis eam in aggeris modum erexerant; tum Nauarrus ſcuta ingentia humi fixa conſtricta funibus hoſti obiecerat, obtenderátque Vaſconibus, pilarum grandinem eiaculaturis; poſtremò tormenta opportuno loco collocata ſuo etiam vallo tuta erant; & hæc prima acies. Non longè ſecundam & tertiam Rex & Alenſonius compoſuerant, foſſis circumtectis, quas ducunt ruſtici ad agros tutandos & refluentes aquas excipiendas. Duæ lucis horæ ſupererant, cùm Heluetij magno impetu rapti pugnam inferunt; ac primùm in obiectum equitatum acti, tam ardenter premunt, vt equites furori impares ceſſerint retrò. At proximum Germanorum agmen vt abſque prælio videt retrocedere equites, contractam pacem arbitrans, ſéque proditum hoſti capitali; terrore correptum, fugam meditatur. Sed Comeſtabilis fortiter malo occurrens, in pugnam agit Cataphractos, ſimúlque reducit nutantes equites, & Germanos metuentes confirmat. Hic atrociſſima fit dimicatio, mortíſque diſcrimen ardor pugnæ & amor gloriæ diſcutit. Directa in phalangem denſam tormenta, latè ſtragem edebant; ſcutis tecti Vaſcones effundebant plumbeum imbrem; carpebant latera Cataphracti, lanceis gladiiſque in ſubiectos pedites ſæuientes; hoſtis nihilominus illibatis Ordinibus, tot inter obiecta funera, ſuperato vallo ad Germanos euaſerat, admotúſque propiùs haſtis & gladiis dimicabat. Rex primos inter adequitans, cærulea chlamyde liliis aureis refulgente, & galea carbunculis in monile factis coruſcante, præ cunctis ſpectabilis, ore & dextra incendebat militem. Nec deerat qui Heluetios inflammaret dictis; nam Sedunenſis ſacras veſtes indutus, togam purpuream pileúmque coccineum, mortis præſentiam flocci habens, tantum erat in Francos odium, vrgebat ſingulos, ſtimulabat, atque collaudabat, & gloriæ titulo ac religionis, iam furentes ſpontè, ſupra humanas vires erigebat. Ita ad quartam noctis horam pugnatum eſt: ſemélque hoſtis ad tormentorum aggerem penetrauerat, cum hinc depellitur: ſemel duo millia ad læuam conuerſa, cùm Regem proximum prætergrederentur: in eum prouocantem irruerant, atroci prælio, quo Talmontius cæſus eſt Crimollij filius, præſtantiſſimus iuuenis: Royá, & Monyo eodem

Anno 1515. Pugna ad Marignanū.

Roye & Mony.

eodem fato raptis; iámque ad tormenta ceciderant Franciſcus Borbonius Comeſtabilis frater, Sancerra, Imbercurtius, & Buſſi Amboſius. Tandem defatigatio mutua, quietem extorſit, quam caligo noctis non induxerat, & conſenſu tacito breues induciæ in noctem reliquam arma oppreſſerunt.

XXIV. *Continuatio pugnæ.*

Quanquam nec ipſa nox ſine cæde, aut induciæ ſine bello tranſactæ ſunt. Quippe circumoffuſa caligine, cum milites ſe in ordines atque ad vexilla haud poſſent recipere, ſteterunt in eo quo pugnabant veſtigio, mixti Germanis Heluetij, atque Vaſconibus, atque identidem percontati Teſſeram, cùm ſe admotos hoſti animaduerterent, pugnam inſtaurabant, & cæſim irruentes, non quo ducebat oculus, ſed quò vox vocabat, machæram voluentes, more Andabatarum cædebant & cædebantur: ſanè ea nox cùm ſanguini parceret, terrorem augebat; nec vlli tum periculum præſens tum proximum quietis vllam partem permittebat. Sedunenſis ſortem pugnæ veritus, Mediolanum ſe recepit, prætexens cibaria, quæ Heluetiis mitteret in leuamentum. Rex contra (tantum diſcrimen eſt inter furorem & veram gloriam) cùm armatus aliquantiſper ad tormentum accubans quieuiſſet, & ſitim ſedaſſet aqua turbulenta, quam ægerrimè ex foſſa cadaueribus oppleta fortè miles galea hauſerat, repetito munere Imperatoris, tormentis locandis, inflammandis militibus, caſtris inuiſendis, cæteram noctem impendit. At nec Heluetij effluxiſſe integram paſſi ſunt, primóque diluculo pugnam inceptant, noui propemodùm Antæi, qui vires nouas ex contactu terræ recepiſſent. Duo agmina enituntur in frontem, tertium in caſtrorum partem poſticam immittitur. Nec prima diſpellentibus machinis admota ſunt propius; tertium cùm ea pars munita eſſet indiligentiùs, in vallum inuadit, & leuiores equites in fugam agit, tanto terrore vt ij Lodum vſq; vecti famã cladi Francicæ ſecum intulerint. Verùm Alenſonius cataphractos equites in prælium agens, primum impetum ſtitit, mox repulit; nec ideò ceſſabatur à prælio, pertinacibus Heluetiis, & deliberata morte iã ferociſſimis; cùm opportunum ſubſidium excuſſit pertinaciam, confecítq; victoriam. Aluianus à Rege admonitus, Cremonâ cum ſelectis equitibus aduolauerat, vtque erat celeritate ſupra cæteros Duces præſtantiſſimus, multis milliaribus decurſis pernicitate mirabili, in Heluetiorum pugnantium terga inuehitur. Repentina incurſio & Frãcorum animos auxit, atq; Heluetiorum imminuit reputantium vniuerſorum Venetorum exercitum aduentare. Quare cedendum fortunæ arbitrati, recipiunt ſe, ſed leonum inſtar, ſtipatis in phalangem ordinibus, & verſus hoſtem quoties laceſſeret frontem obuertentes; nec impunè in eos ceu fuſos fugatóſque irruunt Veneti, cæſis aliquot eorum tribunis qui imprudentius ferreos illos erinaceos aggreſſi fuerant. Imò cùm vnum agmen ſciunctum à cæteris Comeſtabilis tentorium occupaſſet, nulla vi, nullâ veniâ ad deditionem adduci potuit, ſubiectíſque ignibus conflagrare maluit quam ſuæ gentis gloriam vel timoris vmbra deterere. Rex diſceſſum liberum abeuntibus permiſit; ratus ſatis victos, qui dimiſiſſent victoriam. Eáque eſt pugna in paucis memorabilis; quâ primùm glorioſiſſimæ gentis fortitudo infracta eſt; iam credentibus Heluetiis ſe vinci poſſe, quia non vicerant; eorum quatuordecim millia ſolo afflicta

FRANCISCVS I.

ſunt & necata; plerique bombardarum globis diſcerpti, quaſi Gigantes à fulminantibus diis victi; & affirmabat Triuulcius, qui octies decies aperto & lato campo pugnauerat, eam pugnam Gigantum fuiſſe, cùm cæteræ puerorum atque infantium luſus viderentur. Cæſa ſunt Francorum quatuor millia, ingentibus & terribilibus plagis diffindentibus corpora & concidentibus. In Francis commendantur re præclarè geſta, Guiſius, Sanpaulus, Triuulcius, Paliſſa, Trimollius, & Bajardus; & Guiſius haſtilium & ſariſſarum ictibus equo deturbatus, primùm morti ereptus eſt fide vnius è ſcutiferis ſuis, qui procumbens in iacentis corpus, vulnera inflicta ſuo corpore excepit; tum famulorum curâ, qui patrato prælio dominum è cadauerum turba euolutum, propè obrutum, laxato ſpiritu, vitæ reddiderunt: nec Regi detrahenda laus confectæ victoriæ; qui penitus inter hoſtes confertos dimicans, ſe multis periculis virtute ſua eripuit, & pro virili in laudem propriam publicámque contendit, perfoſſa pluribus ictibus chlamyde, armis plus viginti locis haſtarum cuſpide inſignitis; & ipſe ſui conſcius, quæ illius æui cæremonia fuit, palam in conſpectu Procerum Eques creari voluit, Bajardo in eum honorem vocato, vt militiæ Regem ſuum adſcriberet, impertitus amplexum & nudatum enſem; nemine tantum faſtigium viro inuidente, quem militaris virtus, ſupra eum apicem euehebat; imò integri mores atque inculpati, ſupra militum vitam extollebant. Rex Chriſtianæ pietatis in ipſo ſenſu victoriæ memor, pugnæ die ſupplicationem Deo inſtituit, obiuitque magna Procerum caterua; dein triduò Chriſtianas victimas offerri iuſſit, ad agendas gratias, pacem impetrandam & exorandam cæſorum animis veniam; poſtremò ſacellum eò loci exædificari. Tum ad decerpendum fructum vltrà properauit.

Guiſius ſeruatus.

XXV.

Rex Mediolanēſis Dux.

Heluetij Mediolanum regreſſi, infractâ iam audaciâ, flagitato ſtipendio quod Sfortia pecuniæ inops nequibat pendere, diſcedunt in patriam, Sedunenſi fruſtra dehortante, aliquot in arcem ſe cum Sfortia abdunt; Sedunenſis Tridentum proficiſcitur ad Imperatorem, bellum ſi liceat nouum conflaturus, abducto ſecum Franciſco Sfortia fratre Maximiliani, quem iuxta fratrem è contemptu in ſolium promouebit fortuna. Rex accepto Mediolano, & ciuibus multatis pecunia, ratus indecorum in eam vrbem venire quæ tota ſuæ poteſtatis non eſſet, Ticinum pergit, copiarum parte Comeſtabili data, vt arcem oppugnet. Ille poſtquam id munus Petro Nauarro impoſuit, celeberrimo ob caſtri Neapolitani euerſionem, & Albinio regendam vrbem dedit; ad Regem contendit, & Nauarrus propriam cuniculorum artem extemplò aggreſſus, foſſæ aquis in aliam partem deriuatis, poſtquam cæcam cryptam quæ tegebat portam puluere excuſſit, tamque improuiſo, vt ægrè irruentibus porta occluſa ſit, Sfortia ignaui animi Princeps vnà cum crypta euerſus eſt; quanquam arce illibatâ, & cuniculis propter ſitum paluſtrem parum obnoxiâ; pactus deditionem cum Comeſtabile; ea conditione, vt eam arcem atque Cremonenſem Regi cederet, cum iure in vniuerſum Ducatum, habitaret in Francia quo loco ipſe vellet, dum viueret, in penſionem ſexaginta millia Ducatorum in annos haberet. Ita pactum & factum, deducto in Franciam Sfortia, ſibi gratulante quod iam liber eſſet, alieno imperio; & reuera ipſe ad molem imperij ſuo ingenio multùm

ineptus,ad nutum aliorum inſtar bracteolæ vertebatur. Tum Rex ſolemni pompâ Mediolanum ingreſſus eſt;ac profectus Vigeuanũ,ab tota Italia,præterquam ab Hiſpanis Legatos excepit.Et celebris Venetorũ legatio,qui collaudata fortitudine Regis & felicitate,impetrarunt copias,ad Brixiam recuperandam aliáſque quas tum Imperator,tum Hiſpani, in ditione Reipublicæ obtinerent : datúſque Triuulcius , qui Aluiani demortui vices gereret; & obſeſſa eſt Brixia , eo euentu , quem Venetorum Hiſtorici ſcribunt. Interea pronis animis agebatur de fœdere cum Leone Pontifice contrahendo. Poſt pugnam deuictam , Leo metu captus ad Regem fidum hominem miſerat , agebátque de pace ; vltrò in idem votum propendebat Rex , tum Religionis veneratione , tum Pontificem abducturus ab Hiſpanis atque Heluetiis , viámque ad Neapolitanum regnum inſtructurus. Ergo primùm de conditionibus conuenitur , tum placet ad ſtabiliendam maiorem concordiam vt colloquerentur. Erant conditiones , vt Rex Medicæos atque Florentinos protegeret atque defenderet ; tutelam Franciſci Rouerei Vrbinatis Ducis abdicaret , Bononiam Pontificis eſſe pateretur ; atque à Pontifice Parmam & Placentiam haberet. Iis conſtitutis , de colloquio actum eſt , & illud vehementer vterque optabat. Rex animo ingenuo, vti Pontificem deuinciret , ipſúmque induceret , ad pellendos Neapolitano Regno Hiſpanos. At Leo non dubitabat , quin Regem adoleſcentem , quocunque vellet , flecteret , atque abduceret. Mox de loco deliberatum , ac deſignata Bononia,nec moleſtum Pontifici,eò ad excipiendum Regem proficiſci : ſiquidem non placebat Florentia, ne quid in Medicæam ſtirpem Florentini turbarent, Roma multò minùs, ne fortè vicinia , Regem victore exercitu comitante , in Neapolitanum regnum alliceret. Venit ergo Leo Bononiam, Franciſcus biduo pòſt , occurrentibus duobus Cardinalibus ; & ipſe modico comitatu, ne quid metus aut ſuſpicionis moueret,admiſſúſque in Cardinalium cœtum , per Pratum Cancellarium obſequium Pontifici præſtat, ſtans ipſe interea,operto capite. Mox ad colloquium verſi,magna humanitatis & beneuolentiæ ſignificatione,triduò inter ſe egerunt, quique in ſuam rem collineantes. Rex apertè & candidè expeditionem Neapolitanam inſinuabat Pontifici , cupiebátque inſtitui ; ille autem & ſolerter tecto conſilio , rem ad Ferdinandi mortem differebat ; ſenem capularem iam admotum tumulo , induciarum tempus nondum effluxiſſe , vbi è viuis exceſſerit, nouo Principe atque inexperto, rem facilè ſuſcipi & perfici poſſe. Tum aggreſſus in rem ſuam, poſtulabat extingui Pragmaticam ſanctionem ; tantúmque contendit vt in noua pacta conuenerint , quæ Concordatum , ceu concordiæ fœdus, dicta ſunt. Iis Pragmatica ſanctio abolebatur ; Regi dabatur in poſterum toto regno, Antiſtites atque Abbates quos vellet eligendi poteſtas,atque Pontifici proponendi ; qui propoſiti eſſent , eos Pontifex ad dignitatẽ deſignaret atque promoueret.Contra datum Pontifici , vt ad illas dignitates promouendi , ſacerdotij fructus quos primo anno colligerent, Pontifici penderent , quos Annatas appellant ; noua æſtimatione inſtituenda ; ita ſuum quiſque alteri attribuit , magno vtriuſque compendio; cùm Regi eſſet ſeligendorum Antiſtitum facultas , donorum inexhauſtum

Regis cum Pontifice colloquium & fœdus.

Pragmatica abolita.

Annata.

FRANCISCVS I.

penu, & ſumptu facili, admittendo nemine qui ſibi odioſus aut moleſtus foret; & Pontifici pecunia ingens accederet, ad ſuſtentandam cum dignitate potentiam. Offerebat Leo Imperatoris Conſtantinopolitani Franciſco titulum, ſi in Turcam bellum ſuſciperet; ſed ille inane nomen & difficili bello implicatum, de Conſilij calculo repudiauit. At promiſit Pontifex, Rhegium & Mutinam ſe Ferrarienſi Duci redditurum. Poſtea ſolutum colloquium, & Pontifex ſe recepit Florentiam, Mediolanum Franciſcus. Vbi tandem Heluetiorum odium expugnauit; fœdúſque contraxit cum bellicoſiſſima gente, iis conditionibus quas Ludouicus abiecerat: vt iis promiſſa ad Diuionem pecunia ſolueretur, darentur penſiones antiquæ; ac pro vrbibus Mediolanenſis regionis, quas reſtituerent, deſignata plura nummorum millia; tum ij iuſto ſtipendio Regi mererent, præterquam contra Pontificem, Imperatorem, atque Imperium. Rex ea ſolicitudine liber reuertit in Franciam, dicto Comeſtabile Prorege Inſubrium, atque aſſignatis decem millibus militum, ad tutelam, dimiſſo exercitu reliquo. Et ea primo regni anno patrata, ſumma omnium expectatione, quo ſe faſtigio tam felix primordium coronaret.

XXVI. *Mors Ferdinandi.*

Et verò Rex feſtinabat in Franciam, vti nouam procellam quæ exoriebatur excuteret. Henricus Angliæ Rex cum Ferdinando ſocero nouas turbas moliebatur: quippe Franciſci fortunæ & gloriæ inuidens, offenſus præterea quod is Scoti Regis ſuſcepiſſet tutelam, conabatur in Germania atque Italia hoſtem excitare. Iis incumbentem Ferdinandi mors conturbauit, quæ magnis plerumque infenſa conſiliis, ſenem ingentia voluentem tandem intercipit. Creditur extinctus amatorio poculo quod coniux liberorum cupida propinauerat, quódque aduſto iecore, hydropem induxerat; & Ferdinandus maieſtatis Hiſpanicæ auctor & conditor, ſingulari prudentia in Principum paucis eminuit, ſummus regiis dotibus. Ferdinandi obitu, Carolus Archidux in ampliſſimum regnum vocatus eſt; Anglus repreſſus, Imperator haud quaquam: qui Sedunenſi plurimùm inſtigante, cùm Mediolanenſem Ducatum ſuum eſſe diceret, conſcribebat ingentem exercitum, vt eum reciperet, & ſimul Veronam & Brixiam conſeruaret, quas expugnare toto niſu Veneti conabantur. At Franciſcus Ferdinandi morte in cupiditatem Neapolitani regni arrectus, eò Comeſtabilem deſtinauerat cum decem peditum millibus atque cataphractis octingentis equitibus, pleriſque nobilium iugum obſequij excutientibus. Ea conantem deprehendit expeditio Maximiliani, qui antè acceptis à Ferdinando centum & viginti aureorum millibus, exercitum in id bellum parauerat; Heluetiorum quindecim millia, Germanorum decem, & quinque equitum; miſerant autem Heluetios quinque pagi qui cum Franciſco nondum conuenerant. Imperator poſtquam Brixiam & Veronam commeatu iuuit, ad Vicentinos montes conuerſus, oppidula quædam expugnat, dum ſe hoſtis confirmat, conquiritque ſubſidia. Primùm Lautrecus, coniunctis Francicis copiis Venetiſque, citra Adduam poſitus, iactauerat ſcriptis ad Regem litteris, prohibiturum ſe Germanos tranſitu; verùm cùm Imperator vaſtata prouincia ferox immineret, vadoſúſque amnis eſſet, Lautrecus cum copiis Mediolanum ſe recipit. Et Comeſtabili de ratione belli

Maximilianus Mediolanum aggreditur.

Anno 1516.

conſulenti viſum eſt opportunius, nihil fortunæ permittere, hoſti agros deſerere, & ſalutem corporis curare in capite; gnarus Maximiliani expeditiones à conſtantia deſeri, nec exitum nociturum, ſi vincantur initia. Prudentiam eius conſilij euentus aperuit. Nam primùm tredecim Heluetiorum millia duce Alberto Petra accepit Comeſtabilis; cum Imperator poſtquam ad ſuburbia admouit exercitum, & per fecialem inanes minas detonuit, ciuibus ni Francum pellant, exitium interminatus, & quale olim Fridericus Ænobarbus intulerat, ſubito metu correptus, retroceſſit, atque abducto exercitu, cœpit de ſe eſſe ſollicitus. Quippe extimuit, ne ab Heluetiis, vt quondam Sfortia proderetur; in hoſtili exercitu, atque in ſuo tantum numerum eius gentis eſſe, quam meritò in ſuſpicionem vocaret; eam in Auſtriacum nomen vetera odia concepiſſe, ſibi ad ſtipendium deficere pecuniam, ſupereſſe Francis: quid vetet quin illi largitione vtroſque corrumpant? Eum metum promouit Iacobus Staflerus, qui Tribunus Heluetiorum ſtipendium ab eo poſcebat inſolentiùs; & cum ſuis Laudem ſecedit, vrbémque antè Cæſari traditam diripit. Cæſar tranſgreſſus Adduam, poſtquam aliquod aurum ab vrbibus corraſit; Tridentum ſe contulit, euaneſcentibus minis. Nec tamen Franci iuſti metus expertes fuerant: etenim Heluetij vix Mediolanum peruenerant; cùm iubentur à ſuis magiſtratibus regredi in patriam, ac vetantur contra Imperatorem ac populares, pugnam ſuſcipere. Iámque bis mille abſceſſerant, ſequuturis proximè commilitonibus, atque haud dubie diſcrimen ingens adibat res Francica, ſi metu emendato Maximilianus, in conſilia hoſtis intendiſſet, atque perſpexiſſet grauitatem periculi; ſed ea fuit viri infirmitas, vt primæ cogitationes vix ſecundis vllum locum darent; quod primum inſederat, rapiente temerè animum. Poſtea à Venetis Franciſque incubitum, vti Veronam Brixiámque reciperent. Verùm interea Borbonius Comeſtabilis, dimiſſionem flagitans, in Franciam venit, & Præturam Mediolanenſem Odeto Lautreco tradit; ſiue ſponte abſceſſerit, partâ ex repulſis Germanis ſibi gloriâ, & ſecuritate prouinciæ; ſiue iam oppoſitus Ludouicæ Reginæ iniuriis, & fomite inuidiæ detrahendo. Poſt hæc paucis annis conquieſcit à bello Francia, quaſi reſtaurandis in proximas ærumnas viribus, plurimíſque fœderibus pacem conſtituit. Primum cum Carolo iam Hiſpaniæ Rege, quod Nouioduni conſcriptum eſt. Eo ſancitum vt Carolus coniugem duceret Ludouicam Franciſci filiam, vno anno natam, accepturus in dotem iura in regnum Neapolitanum; ſi Ludouica ante nuptias obeat, ducat ſororem proximam Carolus, quæ ſi nulla ſit, Renatam Britannam habeat, pendat annis ſingulis, centum nummorum millia, in ſponſæ alimentum, reſtituátq; Nauarram Henrico Regi, Ioannis iam mortui filio; ſin minus, Franco liceat Nauarrum iuuare. His in ſpeciem durioribus aſſentit Carolus, neceſſitate impulſus, propter tumultus Hiſpanicos, qui externum bellum excluderent. Tunc cum Imperatore iurata pax, qui Veronam Lautreco tradidit, iſque Venetis, perſoluta Imperatori pecunia: ac demùm Veneti ditionem ſuam poſt Cameracenſe fœdus exhauſtis immenſis difficultatibus receperunt. Mox cum Leone Pontifice, quanquam Francis non multùm propitio, reuocata concordia, datúſque Lautreci frater Thomas

FRANCISCVS I.

Fœdera cum vicinis.

Anno 1517.

FRANCISCVS I. Leſcun. Fuxius Leſcunus, qui adductis copiis, Franciſcum Mariam Rouereum, Ducatu Vrbinate expulit, Laurentio Medicæo, nepoti ditionem hanc aſſerens: Iſque Laurentius Magdalenam Bononienſem, Regi conſanguineam, affinem duxit: vnde orta Catharina Medicæa, vnica filia, tanti in Francorum monumentis nominis. Poſtremò cum Anglo inſtauratum fœdus, & deſponſa Maria filia Franciſco Delphino, tum ipſius nomen alteri Regis filio impoſitum, qui Henricus dictus; ac perſuaſum à Thoma Volſæo Cardinale Eboracenſi, cui ſuprema erat in Regem ſuum poteſtas, vti Tornacum Franco reſtitueret;acceptis quadringentis nummorum millibus. Sic Europa procellis ceſſantibus fruebatur pace, & videbatur poſt multa ſecula Iani templum occluſum.Quanquam in ea tranquillitate, gratiæ apud Regem naufragium, imò vitæ paſſus eſt Ioannes Iacobus Triuulcius; de rebus Francicis perbene meritus.Ille priuatim ab Lautreco diſſidens, atque in Franciam reuocatus, iactabatur Aulicorum artibus, Regina matre Lautreci odium propugnante; vtque erat animo in eiuſmodi artes imparato, inter arma & caſtra diutiſſimè verſatus, & conſcius rerum quas geſſiſſet, ab audacioribus verbis temperare non potuit; ob quæ cùm à Regis gratia excidiſſet, iámque in odium propè incurreret, ſponte ab aula exul, morbo oppreſſus, tædio & dolore viuere deſiit; iuſſa inſcribi tumulo ſuo epigraphe, *qui nunquam viuus quieuit, hic tandem mortuus quieſcit*; procella iactatus multiplici, & naufragio tandem ad portum impulſus.

Triuulcij mors.

Anno 1518.

XXVII. *Mors Maximiliani.* Pacem publicam impetrauerat Pontifex, atque inducias in quinquennium indixerat aſſenſu Principum, vt arma in communem hoſtem inſtruerentur. Is Selinus Turcarum Sultanus, qui extincto Mammalucorum imperio, Ægyptum ſubegerat, & ferociſſimus imminebat Italiæ.Porrò conuenerat inter Principes Chriſtianos; vti Maximilianus conflato exercitu ex Polonis Hungaríſque Equitibus, & Germanico peditatu, per Bulgaros in Thraciam penetraret,Rex Chriſtianiſſimus Francos, Venetos atque Heluetios duceret Brunduſium, atque inde in Albaniam ſolueret, inuaſurus Græciam, vindicarétque libertati, ſponte grauiſſimum iugum excutientem; Reges Hiſpaniæ, Angliæ, & Portugalliæ ſuas claſſes Carthagine noua coniungerent, ac ducentis nauibus Conſtantinopolim verſus nauigantes, Helleſpontum aggrederentur; poſtremò Pontifex centum triremibus Ancona ſolueret, ſeque claſſi ad Helleſpontum adiungeret. Ingentem illam molem tam diuerſis machinis ſurrecturam diſturbat illicò Maximiliani obitus, qui cùm Pharmacum ad vitandum morbum hauſiſſet vi illius nimia periit; adeò & per ipſa remedia mors graſſatur. At continuò vnius hominis exitus ingentes procellas in Europa conciuit: ſiquidem primò belli Turcici diſiiciuntur conſilia,Principum animis ad alia verſis; tum Luthero graſſandi impunitas, atque hæreſeos ſtabiliendæ opportunitas datur; poſtremo Regibus Franciæ atque Hiſpaniæ diſſentiendi fomes obiicitur, atque internecinis bellis magno Europæ malo ſæuiendi. Hic fomes, Imperium;flamma quæ afflauit ignem,Ambitio.Mortuo Maximiliano exurgunt duo candidati imperij,Franciſcus Rex Franciæ, & Carolus Hiſpaniæ. Franciſcus his rationibus ſpem conceptam alebat; *Francia reſtituendum vnde profectum.*

Anno 1519.

profectum eſſet Imperium ; Caroli magni virtute aſſiduiſque victoriis conditum in Germania primum imperium, ad eius heredes tandem poſt multa ſecula porrigendum: nec ſe indignũ, qui ad id faſtigium promoueatur, nobilem Mariniana victoria, magno ſpecimine regiæ tum fortitudinis tum felicitatis ; ſpondebátque extemplò ſe bello Turcam impetiturum, quinquaginta millibus peditum, viginti equitum, nihilque adiunctis Francis & Germanis futurum inexpugnabile. Contra, riualem ſibi admodum imparem deprimebat; nam is ætate iunior, anno decimo nono nondum impleto, nulla administratione probatus, nullo bello tentatus, nondum ferro accinctus, vix dum ab ephebis & à pædagogo emiſſus, quomodo tantam molem ſuſtineat, & ferociſſimum hoſtem armatus repellat ? Hæc Franciſcus atque affirmabat *eum ambitum ab vtroque nulla contentione inſtituendum ; certandum meritis, ac cuiuſque virtute, non malis artibus, machiniſve ; qui vinceret, felicitate ſua frueretur ; qui victus foret, nec iniuriæ præteritum ſe adſcriberet, neque in æmulum exprimeret vindictam aut doloris ſenſum : quaſi riuales qui virginem ambiant, mox electo in ſponſum altero alter conquieſceret.* Iis admodùm ſpecioſis firma & ſolida opponebat Carolus ; *ſe Germanum ſtirpe, atque aptiorem Germanico imperio, quàm alienigenam, maximè Francum, qui Germanicam gentem veteri diſſentione opprimere cuperet, poſſétque ingentibus ſui regni viribus : quandam ſibi prærogatiuam à maioribus traditam, cùm ſucceſſione continua Albertus, Fridericus, & Maximilianus tenuiſſent imperium, eùmque morem inoleuiſſe, vt càm filij Imperatorum viderentur idonei, in parentum locum, Electorum calculis cooptarentur ; rem iam propemodùm à Maximiliano confectam, vnáque morte prohibitam; nec Carolus ætatem aut imperitiam rerum excuſabat ; certus id quod obiecerat æmulus, ſibi commendationi apud Electores futurum ; qui anteponerent Principem cui imperarent, malléntque ſibi ob ætatem obnoxium, quàm imperantem, & rebus geſtis præſumidum.* Poſtea ſtudia, ſuo quiſque modo prehenſabat ; Franciſcus apertè atque confidenter, Carolus ſolerter & efficaciter. Ille in Marchione Brandeburgenſi fulciebat ambitum, & quanquam Legatos ad Collegium Electorum haberet Confluentiæ, in quibus Boniuetus Admiralius, diſſimulata perſona, totius rei moderator ; tamen minor induſtria, ſolicitudo & vigilantia erat, quam in Caroli oratoribus. Eorum mens atque animus Erardus Marchianus, Leodienſis Antiſtes, cui Imperium vni Carolus debuit, tam à Franciſco alienus, quàm in Carolum pronus. Quippe à Ludouica Regina præteritus, in Cardinalium albo, quod Rex Pontifici proponebat, atque poſtpoſitus Bituricenſi Pontifici, qui Reginæ, vt dicebatur, quadraginta aureorum millia numerauerat, indignatus operam ſuam negligi, eam ad Carolum vltrò traduxerat ; atque vt erat ſagacis ingenij, vltione induſtriam acuente, in Electorum Comitiis rem perfecit. Ac primùm Brandeburgenſem à Franciſco abduxit ; tum Moguntinum Epiſcopum, & Palatinum Comitem Carolo addicit. Nec Pontifex inclinabat in Francum, potentiam veritus, metuénſque ne quod olim Eccleſiæ Francici Imperatores donaſſent, Imperator heres repoſceret ; néve ipſe Franciſcus compos imperij, Neapolitanum regnum inuaderet, & vincula Italiæ fabricaret ; & eaſdem propemodum ob cauſas auerſus erat ab Carolo ; cupiebatque vnum è Germaniæ Principibus ad ſolium vehi. Dum

Franciſcus & Carolus candidati imperij.

hæc

FRANCISCVS I.

hæc ſine iurgio & contentione proponuntur, Boiſij obitu benè conſtituta ſtatim peruertuntur. Ille Arturus Gouferius, quem dixi, regiæ adoleſcentiæ Præfectus, probitate inſignis, clarúſque in gerendis rebus prudentia, qui cum Croio Cheureſio Monſpelium venerat, Caroli pariter inſtitutore, nec integritate vitæ abſimili; Ij cum ſuos Principes conſiliis optimis regerent, alerentque mutuam inter eos concordiam, ſempiternæ pacis modum & rationem ponebant, cùm repentina morte Boiſius rapitur; magno Chriſtiani orbis detrimento, & Francicarum rerum periculo. Etenim cùm vnus ille in Regis animum auctoritate polleret; vnúſque Ludouicæ matris effrenes cupiditates retunderet; perfracto repagulo, & Rex liberiùs in affectus ſuos incubuit, & Regina ſolutiùs ambitionem & auaritiam promouit. Statim in gratiæ locum euectus eſt Boiſij frater Boniuetus, à Boniueto arce, ſexto à Pictauio milliari, magnificè exædificata, ſic dictus, iam Admiralius Franciæ, Reginę gratiſſimus, à virtutibus fratris multùm alienus, atq; ad Aulicas artes, longè aptior, quàm ad ſolidas veráſque, tum conſilij tum militiæ dotes. Iſque Boniuetus moderator erat legationis Francicæ ad Electores, quanquam latens, ſpémque alebat Franciſci, affirmans haud dubiè futurum ipſum Imperatorem; cùm repente Carolus abſens Electorum ſuffragiis Imperator dicitur. Sic flagranti ſpe deiectus eſt Franciſcus; præteritionis vt vocabat iniuriâ, altiùs quam par eſſet in generoſum & ſublimem animum penetrante. Porrò ſi Lectorem dignoſcendi Caroli cupiditas ſubit; quando ab eo ſtabilitum eſt imperium Hiſpanicum, multis retrò annis Francico æmulum; ita à Scriptoribus pingitur, tum corporis lineamentis, tum affectibus animi. Erat ſtatura mediocri, capillo flauo, colore niueo, labro inferiore paululùm eminente, atque inuerſo; vnde is in poſteris Auſtriacorum character; oblongo vultu, ad mœrorem potius quàm lætitiam conformato, ſermone raro atque modeſto, tardo inceſſu, geſtu atque habitu temperato, vt grauitati & ſeueritati propior videretur. Iam animo ſibi propoſuerat Ludouicum XI. imitandum, eiúſque vitam à Comminio conſcriptam perlegebat aſſiduè; ab eo conſilium, & ſolertiam, hauriens, nuſquam crudelitatem aut timiditatem: nam domi manſuetus erat ac facilis, priuatim parcus, liberalis in publicum, ſuæ ſententiæ tenax, ac ſæpè pertinax: primùm à bellicis expeditionibus alienus, mox delibatâ per Solimannum depulſum gloriâ, illius ſupra modum auidus, ac bella tam ductu ſuo quàm auſpiciis gerens: voluptatum parcus, ad Martis munia paciſque ſtrenuus: curâ totum ſe impendens in regimen: labori haud parcens, quanquam aduerſa valetudine, & infirmo corpore: animi robore ægritudines ſuperante. Cœterùm felicitate quadam promouente conſilia, Franciſco in pluribus ſuperior fuit, illo plerumque indulgente voluptatibus, dum ipſe curis votíſque, intermiſſione nulla, incumberet.

Boiſij mors.

Boniuet.

Carolus Imperator.

Caroli effigies.

HISTO

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XVI.

SYNOPSIS.

Diſſenſionis cauſa inter Carolum & Franciſcum. Regis cum Anglo colloquium. Primum Carolum inter & Franciſcum bellum. Bellum in Nauarra. Ignatius de Loyola. Bellum in Belgio. Baiardus Campaniam ſeruat. Rex in Belgium penetrat. Fontarabia capta à Boniueto. Bellum in Italia. Mediolanum amiſſum. Leonis Pontificis mors. Conflictus ad Bicoquam. Laus Pompeia capta. Genua amiſſa. Fontarabia ſeruata. Angli in Picardia. Apparatus ad bellum Italicum. Borbonij coniuratio in Regem. Aperta coniuratio. Exercitus in Franciam inducti. Fontarabia perdita, & Baiona ſeruata. Boniuetus ab Italia pulſus. Clemens VII. Pontifex. Borbonius Maſſiliam obſidet. Claudiæ Reginæ mors. Rex in Italiam tranſit. Rex Ticinum obſidet. Rex Neapolim copias mittit. Hiſpani ſe ad pugnam inſtruunt. Pugna ad Ticinum. Senſus varij ob captiuum Regem. Rex in Hiſpaniam ductus. Morbo affligitur. Fœdus Madritenſe. Rex liber in Francia. Fœdus

cum Pontifice & Venetis. Nouum fœdus in Cæſarem. Lautrecus in Itaalia. Cæſaris & Regis inimicitiæ. Lautrecus Neapolitanum regnum inuadit. Victoria naualis ad Neapolim. Doriæ defectio. Franci ex Neapolitano regno expulſi. Lautreci mors. Franci ab Inſubribus & Genua pulſi. Pax Cameracenſis. Langæus in Anglia. Poſt pacem æmulatio. Rex agit cum Germanis. Et cum Anglo. Regis colloquium cum Pontifice. Cædes Meruillij bellum ſuſcitat. Bellum in Sabaudum. Geneuæ rebellio. Hæreſis detecta in Francia.

FRANCISCVS I.

Diſſentionis cauſa inter Carolum & Franciſcum.

NOVA Caroli dignitas paucis admodùm principum gentiúmvé ſatis grata fuit. Præſertim Franciæ rex, tametſi petitionis tempore æquanimitatem & modeſtiam multam prætulerat, tamen quia non exiſtimabat Carolum ſibi antelatum iri, non ægrè hunc animi ſenſum à ſe impetrabat; at ſpe poſteà falſus, dolore acerrimo vexabatur, quod futurum euentum præſumpſiſſet inaniter. Ideò aures adulatoribus præbere faciles, ſuffragiorum iniquitatem paſſim accuſantibus, dolum & vim Caroli ſugillantibus, ipſumque proſcindentibus contumelioſis verbis, & proponentibus in deriſum aulæ. Nec deerant Carolo expoſtulandi de Franciâ cauſæ veteres recentéſque. Mariæ auiæ raptam iniuriâ à Ludouico XI. Burgundiam querebatur; auo Maximiliano detractam à Carolo Annam ſponſam; Philippum patrem illuſum ſæpius ſpe nuptiarum, ſibi primùm Claudiam Ludouici filiam deſponſam, mox Mariam Anglicam, poſt Renatam, ſponſione falſâ; ſe poſtremo illuſum, Franciſci filiâ promiſsâ in coniugem, vixdum luci data, & vagiente in cunis; cui tamen alimenta penderet; quaſi Hiſpaniarum rex atque Imperator vxorem conſequi, niſi à cunis ſuo tanto ſumptu, nullam poſſet. Quid quod repoſcebat Mediolanenſem Ducatum, qui feudum Imperatorium eſſet, à Maximiliano Ludouico traditum, in ſpem nuptiarum; quibus poſt irriſis, & irrita conceſſio eſſet. Et deferebantur ſcommata atque ludibria, quibus in Franciſci aulâ iactabatur, eò altius in animum penetrantibus; quo propiùs vero ſimilia erant; vtque potentiæ nihil contemptu moleſtius, odium & vindictæ libidinem admittebat penitus, atque ardebat qui ludibrio foret, timori eſſe atque detrimento. Et ea ſunt odij ſemina bellique perpetui, quæ Principes gemini in vberrimam meſſem aluerunt, immenſis Europæ calamitatibus. Verùm per gradus mutuus furor inceſſit, nec extemplò præcipitatus eſt. Franciſcus antè dolorem animi quàm aperiret, cenſuit conciliandos fœderatos; ac primum omnium Henricum Anglum, magni momenti in vtram partem ſe verteret. Et is prono aſſenſus eſt animo; premente in Caroli ſortem inuidia. Locus Guinas inter atque Ardras deſignatus, medius in vtriuſque ditione, cùm Guinæ Angli eſſent, Ardræ Franci

Regis cum Anglo colloquium.

Franci; idque colloquium per quindecim dies habitum, maiori pompâ quam fructu. Nempè Volſæus Cardinalis & Boniuetus Admiralius, ſuorum quiſque Principum compotes, cùm oſtentandæ magnificentiæ ſtudio agerentur, ſuperfluo atque inani ſpectaculo, Regum ærarium, & multorum nobilium opes effuderunt, quas longè commodius in bella proxima impendiſſent; pegmatibus ligneis, auratis papilionibus, conuiuiis Perſicis, ludicris ſumptuoſis, exhauſtâ innumerabili pecuniâ; nec fruſtra locus *Caſtra aurea* dictus eſt: in quo aurum gemmæ & ſericum refulgebant, ſed præterea tantum auri impenſum eſt, vt eo vel ampliſſimæ prouinciæ emi potuerint. Enimverò maieſtas oris, corporis dignitas, palæſtræ gratia, robuſtæ vires, formoſaque dexteritas, excellebant in Regibus; & miratus eſt vniuerſus conſeſſus, ludicro præmio digniorem neminem, quàm ipſos Reges; verùm ea ad captandos amores mulierum, quam ad faciendum fœdus aptiora, vt matronis placuerunt impenſius, ſic ad firmandam amicitiam nihil contulerant: pompis eiuſmodi vt ventoſæ atque inanes ſunt, plerumque inanem gloriam, & varias famæ bullas gignentibus: ſanè huius colloquij fructus nullus fuit; nam quamquam fœdus contractum eſt, quo conueniebant Reges ad repellendum Carolum, ſi quid noui in Italia moliretur; tamen aliquantò poſt Carolus ex Hiſpania in Germaniam nauigans, in Angliam appulit, amiciſſimè ab Rege exceptus, nouum cum eo fœdus pepigit; vt ſi quid Carolo cum Franciſco controuerſiæ foret, penes Henricum iudicandi eſſet poteſtas, & facultas in eum bellandi qui recuſaret ſuo iudicio ſtare. Idque perfectum eſt, accedente ad Henrici inconſtantiam Catharinæ coniugis commendatione, quæ Caroli matertera erat; & Volſæi cupiditate, qui nouis donis à Carolo cumulatus, ſpolia legebat ab æmulis, & ſui Principis vanitatem fouebat, qui ſe arbitrum Europæ faceret.

Franciſcus I. Anno 1520.

II. *Primum inter Carolum & Franciſcum bellum.*

Imperatore in Germania coronato; non illicò bellum prorupit; vtroque Principe nondum auſo deturbare pacem, atque enitente belli incepti odium conferre in æmulum. Sed modeſtiæ frænum aſſentatorum proteruia vtrinque diſiecit. Orangij & Leodienſis Epiſcopi apud Carolum; apud Franciſcum Boniueti. Naſſauius, ob vxorem Princeps Orangij, ab Ludouica Regina in Aulâ vexatus, ad Imperatorem ſeceſſerat, & Leodienſis odia promouens, incendebat animum Caroli: Boniuetus ſimiliter, ſperans lucrum immodicum ex belli incendio, quando ipſius tota adminiſtratio foret, præcipitem Regem impellebat ardentiùs; *Carolum aliquando è conclaui vocandum ad caſtra; edocendum, dolos inter tectûmque ambitum; ac militarem diſciplinam quantum interſit; in bombardarum fulminantium fremitum impellendum, quem hactenus ſuſurri adulantium demulſiſſent.* Ita placuit à tergeminis locis bellum exordiri; ſed captatâ occaſione, vt repellere potiùs quàm laceſſere videretur. Primò in Nauarram bellum traductum eſt, Regis Henrici nomine; adhuc pace falſam in ſpeciem ſtante. Quippe fœdere Nouiodunenſi ſtatutum erat, vt intra ſex menſes Carolus Nauarram Henrico reſtitueret, ſin minus fas Franciſco eſſet Henrico ferre ſuppetias ad auitum regnum repetendum; & magna ſpes erat recipiendi. Etenim Hiſpaniæ

Bellum in Nauarra.

FRANCISCVS I.

Proceres Cardinale Ximene veneno, vt creditur, interempto, quod impotentius in nobiles exerceret imperium, an potius quod eorum prauas cupiditates vir omnis cupiditatis expers infringeret; noua rebellione in legaros Caroli conſurrexerant. Ij Croius Cheureſius, & Adrianus Florentius, Belga vterque, qui cùm dignitates atque ærarium arbitratu ſuo adminiſtrarent, odioſi Hiſpanis, præſertim Cheureſius, ob nimiam auaritiam, & flagrantem auri amorem, paſſim tumultus per plures vrbes concitarunt. Padilla ſeditionis dux; quam *ſanctam adiunctionem* vocauit, pluribuſque tum Proceribus tum ciuitatibus conuenientibus, exardeſcebat flamma ciuilis. Porrò Velaſques Caſtellæ Comeſtabilis, vt rebelles compeſceret exercitum ſcripſerat, petito ex Nauarra milite, abductiſque machinis bellicis. Ea Franciſco præclara opportunitas viſa, mittítque ſex millia Vaſconum & Cataphractos ducentos, duce Andræa Aſparro Fuxio, Lautreci fratre, qui in Nauarram irrumperent. Belli momentum vna Pompelo erat; nam Ferdinandus occupato regno, arces omnes diruerat, ſeruatâ duntaxat primaria, ne rebellandi facultas voluntati accederet, verùm ciuitas Aſparrum excipit, præſidio in arcem proximam recepto. Impoſuerat Prorex arci Præfectum Ignatium Loiolam, (quem tamen alij non Præfectum, ſed militem dicunt) nobilem Cantabrum, iuuenem magni ſpiritus, & militaris audaciæ, qui ſuos ad ſuſtinendam vim confirmauit; donec altero crure grauiter ſaucio, atque infractis militum animis, arcem Vaſconi tradit; humaniter à victore habitus, dimiſſúſque in lares patrios. Hicque eſt Ignatius, qui ſanato vulnere nouum vitæ genus inſtituit, & abdicatâ militiâ Deo ſe addixit, auſteritate vitæ, rebúſque geſtis mirabilis; aliquantò poſt Societatis IESV auctor & conditor, quam in Franciâ natam, in vniuerſum orbem propagauit Deus; bello in hæreſim atque idololatriam perpetuo. Captâ Pompelone, totam Nauarram Aſparrus ſubigit, erántque ſecuræ res, ſi proſperitas ſibi finem atque terminos poſuiſſet. Etenim victor in alienum inuadens, prædæ forſitan cupiditate, Logronium in Hiſpaniâ Tarraconenſi vrbem ad Iberum, copiis obſidet; eáſque imminuit ſtultâ imprudentiâ, exauthoratis quam plurimis, vt ſtipendium lucraretur. Hiſpani qui hactenus Nauarram vt alienum omiſerant, cùm ſe impeti vident, è veterno exciti, in communem hoſtem vertuntur. Velaſques commodum ad Villadariam rebelles profligauerat: vnde victorem exercitum in Aſparrum ducens, cogit ſolutâ obſidione præcipitanter ſub Pompelonis murum recipere ſe. Aſparro ſex Vaſconum millia in ſubſidium mittebantur, poterátque ſi cunctatus eſſet, bellum trahere, hoſtémque penuriâ ad receptum adigere: ſed præcipiti temeritate ad pugnam properat. Pedites ſtatim ad fugam acti ſunt: cataphracti equites victi ægerrimè: ipſe Aſparrus in manus hoſtium venit, tot ictibus galea exceptis, vt viſu orbatus ſit: alij Nauarræ proceres egregia in Henricum fide, ſimul capti ſunt, atque abducti. Pompelo ſtatim Velaſquem admiſit, regnúmque vniuerſum ſub ditionem Hiſpanicam recidit: adeò ſolemne Francis eſt vincere, & vinci cùm vicerint, diruente imprudentia quod fortitudo confecit.

Anno 1521.
Santa Iunta.
Aſparrot.
Ignatius Loiola.

Porrò

FRANCISCVS I. III.

Porrò id bellum in extremo regno, ceu morbus leuior graſſatus, ad penetralia nondum peruaſerat; cùm ad viſcera propius leui admodum cauſa admouetur. Robertus Marchius, Sedani dynaſta, pro Hierga oppido cum Emeriaco litem inſtitutam, iudicio Procerum victor retulerat: Emeriacus victus cùm appellaret Carolum Imperatorem, diceretque Marchius rem iudicatam, præpollente apud Carolum Emeriaci, auctoritate, Marchius ne ſuccumberet ad Franciſcum perfugit, & ingenti audacia Imperatori agenti Vormatiæ bellum indicit. Verùm magno exercitu ſtatim oppreſſus, in quadrageſimum diem inducias impetrat; Franciſco iam ſollicito quò ſe tantus belli apparatus verteret, & accuratè exercitum conſcribente. Interea Rex Angliæ ab vtroque Principum appellatus, vt ex fœdere cum ſingulis inito, ſingulorum partes tueretur, ſe medium profeſſus, poſtquam vtrumque adhortatus eſt, ne in bellum prorumperent, exorauit vt Caletium Legatos in pacem mitterent, Auguſto proximo; & ipſe eò Cardinalem Eboracenſem deſignat, qui ſuo nomine controuerſiam totam diſceptaret. Dum is menſis aduenit, Imperatoris exercitus duce Fiennio, Flandriæ Præfecto, Tornacum obſidet; mox aliæ Cæſaris copiæ Ardras intercipiunt, diruúntque; Teruanâ clandeſtinis conſiliis, in diſcrimen ingens vocatâ. Cùm auguſto menſe Legati Caletium conueniſſent, & Franci violatam pacem acerbè quererentur, Cæſariani id iuſſu Caroli factum pernegantes, repoſcebant Burgundiam, Antiſſidorum, & Matiſconem; néve in poſterùm Flandriæ comes Franciæ Regi clientelam præſtaret: cùm ea Franci reiicerent, atque animaduerterent Eboracenſem in Cæſarianos plurimùm propendere, ſolutum eſt colloquium re infecta. Nec Cæſariani præſtolati ſunt, dum id ſolueretur: nam Comes Naſſauius, dum fingit ſe Marchium oppugnare, Moſa repente tranſito, Monſonium vrbem Campaniæ aggreditur, capitque deditione militum, aut præfectorum ignauiâ. Tunc ipſa re bellum indictum eſt, amoto pudoris & cunctationis repagulo. Naſſauius euentum proſpetum vrgens, iam futurus Campaniæ compos, Meſerias vrbem ad Moſam poſitam, atque ſitu & defenſoribus immunitam, victricibus copiis circumuallat. Franciſcus iam ante in bellum imminens inſtruens copias, regni extrema quæ appeteret bellum, ita diuiſerat; vt Campaniam Alenſonius propugnaret, Vindocinenſis Picardiam, Aquitaniam Boniuetus, & Laurrecus Inſubres; cuique aſſignato milite neceſſario: ipſe in medio ageret, quo vocaret neceſſitas aduolaturus. Expugnato ignauiâ ducum Monſonio, ne fortè ſors eadem opprimeret Meſerias, Bajardum præſidio præfectum mittit, qui vno ſuo nomine defectum loci, militúmque ſuppleret; ſimul cum eo nobiles adoleſcentes, Mommorancius, Annebaldus, Villequerius, aliíque poſituri ſub veterano duce tirocinium, in vrbem penetrant. Verùm miles præſidiarius, vbi primum detonuit hoſtilis machina, ignauo metu conterritus, magnam partem deſertione turpi, vrbe ſe proripit: adeò nobilibus plebeiiſque animis diuerſa ſapiunt. Nec ideò perculſus Bajardus; ſed cæteris gratulatur, quod fæce militum purgati quodammodo atque abſterſi, relicti eſſent comparandæ gloriæ; omiſſiſque commodum ſociis, qu i

Bellum in Belgi, propter Marchium.

Fiennes.

Mouſon.

Meſieres.

Baiardus ſeruat Campaniam.

 fucorum

FRANCISCVS I.

fucorum inſtar, in partem laudis, labore nullo admitterentur. Moſa vrbem alluens, propè in orbem flexus penè vniuerſam fluctibus cingit, efficítque peninſulam, terræ adiunctam, qua via ad Arduennam & Burgundiam patet. Copias Naſſauius partim vltra amnem, partim ad fauces iſthmi, locauerat, tormentíſque muros acerrimè verberabat; quod vbi factum eſt, Baiardum per tuboicinem compellat, vti vrbem immunitam ac apertam reddat. Ille cùm fortiter reſpondiſſet; *ciuitatem ſibi à Rege commiſſam, quà nuſquam prodiret, niſi per erectum cadaueribus hoſtium pontem*; frequenter erumpens diſturbat hoſtem, longiúſque à mœnibus pellit. Nihilominus muri pars deiecta, rerum penuria, ac præſertim pulueris, & ſauciorum numerus, Baiardum deducebant ad vltima, ni darentur ſuppetiæ, quibus viam vt patefaceret, comminiſcitur militarem fraudem. Nouerat Naſſauium inter & Sichingemum hoſtium duces, ortam ex æmulatione inuidiam; Naſſauium vltrà amnem agere, Sichingemum in iſthmo; literas igitur fictas ad Marchium ſcribit, monétque vti Naſſauium certiorem faciat, iam adeſſe tempus implendi promiſſum, atque ad regias partes accedendi, ni faciat, breui fore vt toto Regis exercitu inuoluatur. Eæ litteræ ruſtico datæ, iuſſæque ad Marchium ferri: quæ facilè à Sichingemo deprehenſæ ac lectæ, quem Baiardus optaret effectum ſortitæ ſunt. Quippe Sichingemus iis fide habitâ, ne primus qui patebat hoſti obrueretur, ſolutis caſtris ad Naſſauium tranſit, reclamantem plurimùm, & doloſas litteras accuſantem: Sichingemi diſceſſu, Mongommerio Largio patefacta eſt via, commeatum & militem inducenti in oppidum. Nec vltrà Naſſauius obſidioni inſiſtit: tranſportatis ſecundo amne machinis, verſus Picardiam mouet, tentaturus Guiſam & Veruinum; ſed cum Guiſam Vindocinenſis regeret, Veruinum Paliſſa; Aubentone oppido capto, direptóque atque crudeliſſima immanitate cæſis ciuibus, cuiuſcunque ſexûs atque ætatis in Arteſiam ſecedit. Sic Baiardus Campaniam vno in oppido texit, eripuítque periculo; munimento validiſſimo omnium, viro forti. Eum Rex donauit torque aureo Sancti Michaëlis, præfecitque turmæ cataphractorum, quanquam meritis longè impari præmio; ſed contingit aliquoties, vt præclariſſimis viris præmium ipſa ſit virtus, ne dediſcant mortales ob virtutem vnam præclara agere.

IV. *Rex in Belgium penetrat.*

Dum ad Meſerias impingit Naſſauius, ſpatium Regi fuerat apparandi exercitus; erantque in eo quinquaginta militum millia; quo inſtructus, poſtquam Moſonium Sampaulinus Comes vi recepit, in hoſticum inuadit. Exercitum in tres acies partitus; primam Alenſonio permiſit, poſtremam Vindocinenſi, mediam ipſe cum Comeſtabile agebat. Et Comeſtabili inferebatur iniuria, ad quem ſpectabat Rege præſente primam aciem ducere; eò maximè quod Alenſonius, quamquam Regem affinitate proximè omnium contingebat, erat hebete ingenio, & ignaui admodùm animi; cui eam ob cauſam adiunctus erat Caſtilionius, Franciæ Mareſcallus, flagrantiſſimæ apud Regem & Ludouicam Reginam gratiæ, quod Mommorancij ſororem haberet in coniugem, adoleſcentis Regi chariſſimi: & ipſe aulicarum artium quàm militarium peritior, delectus à Ludouica erat,

Chaſtillon.

qui

qui Comeſtabili opponeretur. Iamque contumelia aſperſus erat Comeſtabilis animus; quoniam in defendendis prouinciis erat prætermiſſus,& Boniuero Lautrecióque poſtpoſitus, ſed doloris ſenſum fortiter diſſimulabat, tecto igne graſſaute ſæuius,& in magnum Franciæ malum erupturo. Regi erat Conſilium, Tornaco obſeſſo ire ſuppetias, Cæſarémque ſi occurreret pellere; atque in itinere duo oppida capta atque euerſa ſunt; Bapalma à Sampaulino, & Paliſſa; & Landrecium à Vindocienſi; tum vltra progreſſus, inter Cameracum & Valencenas, audit Cæſarem cum exercitu ad eam vrbem caſtra poſuiſſe. Igitur prælij cupiditate incenſus, eò ſe conuertit, atque ad Scaldim interfluentem feſtinat.In amnis tranſitu cùm expeditionis caput verſaretur,vtrimque ad eum quà conficiendum quà prohibendum mittuntur copiæ;à Rege Sampaulinus Comes vt pontem imponeret; ab Cæſare duodecim Germanorum millia, cum quatuor equitum millibus. At Sampaulinus præfeſtinans, pontem extruxerat, copiáſque traiectas loco commodo, paludes inter, poſuerat; cùm Cæſariani aduolant, nec prælium auſi conſerere retrò cedunt; iámque prima acies, atque ipſa media pontem tranſmiſerant, cùm præclara occaſio belli conficiendi elabitur. Cæſar primum agmen cum exercitu inſequutus erat; & recedebat, reiectis in poſtremum agmen octingentis equitibus, qui peditem tegerent, atque hoſtem velitationibus morarentur.Comeſtabilis, quanquam in medio agmine, militarium peritiſſimus rerum, illicò fugam, & trepidationem hoſtium proſpexit; & accuſatâ Alenſonij, & Caſtilionij morâ, auctor erat, vt toto exercitu Rex diſcedentes opprimeret; continuò disiectos equites in peditem ruituros, perturbaturos ordinem, paratam victoriam, nec hoſti in aperta camporum planitie eſſe effugium; & clam ipſe ſpeculatores immiſerat, à quibus hoſtem fugere certò acceperat. Contra Caſtilionius,cuius maximè ductu atque conſilio gerebantur omnia, quique à Regina in mandatis habuerat, ne quid aleæ pugnæ committeret, nihil tentandum affirmat, nebuloſum eſſe diem, ignorari quid hoſtes agerent, locum eſſe inſidiis, nec inexplorato ruendum ad prælium; ſat parratum eſſe, quod incolumes amnem tranſmiſerint. Plerique Duces accedebant ad Comeſtabilem, expoſtulabant opportunitatem effluere; imò Paliſſa, Trimollius & Baiardus, id depoſcebant munus; ſuo capite ſpondebant victoriam: quin & milites exoptabanr prælium; atque Heluetij ingeminatis vocibus pugnam inclamabant, Regémque armatum flagrantiſſimè ad dimicationem vrgebanr. Enimverò ille vno affectu inuidiæ, primam cupiditatem pugnandi, vindictæ ardorem, laudis celebritatem, gloriámque victoriæ, corrupit ac perdidit. Quippe occulta in Comeſtabilem inuidentia, ratus ſi pugna conſereretur, magnam laudis partem ipſum qui fuiſſet auctor decerpturum, ceſſauit à prælio; maluitque non vincere quàm æmulo laudem apponere; adeò inuidia ſibi ipſa pœna eſt, virtutémque omnem tam in ſe quàm in alio extinctam cupit. Cæſar elapſus, proximâ nocte cum centum equitibus euaſit in Flandriam; magno metu ob adoleſcentiam & imperitiam belli perculſus,eum poſt,præclara fortitudine, & illuſtribus factis emendaturus; adeò ſæpe initia augurantes fallunt: copiæ

Valencenis

FRANCISCVS I.

Valencenis exceptæ ſunt; & Franciſcus occaſionem peſſundedit, futuram caluam in poſterum, nec tam facilem in beneficium ſuum occurſuram. Decreuerat interim ad liberandum Tornacum pergere, cùm inundantibus per imbres amnibus, iam enim ad exitum October vergebat, prohibitus tranſitu, per Atrebatenſes receſſit in Picardiam; miſſis Comeſtabile, qui Bocainum cepit; & Vindocinenſi, qui Somanum: leui tantæ expeditionis pretio, perſtante adhuc Tornaci diſcrimine.

V. *Fontarabia capta pacem vitat.*

Et ipſe dum recedit, nouam opportunitatem, opprimendi belli dimittit, nam legati Anglici cum aſſequuti, pacem impetrabant, in eas conditiones, vt ſolueretur Tornaci obſidio, Imperator exercitum ab Inſubribus reuocaret; Franciſcus militem mitteret; & ſi quid aliunde controuerſiæ foret, Rex Angliæ iudicaret. In pacem aſſentiebat Franciſcus, cum Boniueti temerarium imprudénſque conſilium, iam exceptum portu in altum Pelagus & in procellas repellit. Ille in prouinciarum diſtributione ſortitus Aquitaniam, vt belli laudem gratiæ commendationi adiungeret, non contentus fines ſuos tueri, in hoſtiles inuadit, atque ab Aquitanis multa pecuniâ per mutui regij ſpeciem extortâ, bellum in Cantabriam infert. Erant in copiis ſex millia Germanorum, Duce Claudio, Comite Guiſio; duo Francorum millia, & Cataphracti ſexcenti; quos cùm ad Nauarræ fauces duxiſſet, & caſtra identidem mutans, luſiſſet hoſtem, incertum quam in partem ſe verteret; repentè in Cantabriam inferiorem deflectens, montibus celeritate ſumma ſuperatis, ad Behobiam fluuium venit Caſtra in ripa citeriore metatus. Amnis fluit incerto admodùm alueo; nam Oceano proximus, cùm influentibus vndis intumeſcit excludit tranſitum, cùm aquæ refluunt, tranſeuntes admittit. Hiſpani ſe in vlteriore ripa oſtentabant, duce Iacobo Vero, nec impari hoſtibus numero: vltra amnem arx erat Behobia dicta, ab fluuij allabentis appellatione; tum paulò infra ad Oceani littus qua influebat amnis, Fontarabia vrbs exigua, ſed munitiſſima ſitu. Poſtridie, poſtquam Oceanus fluctum reſorbuit, Guiſius Germanis præuius vado tranſiens tam fortiter in hoſtes inuehitur, vt ipſi fugâ extemplò diſiecti in proximos montes euaſerint, nec cunctatus Boniuetus, Behobiam arcem tormentis verberat, ac cæſo globi ictu qui machinis in arce præerat, ad deditionem præſidiarios adigit. Tunc vrgendum hoſtem ratus, cùm attonitus eſt atque perculſus, oppugnat Fontarabiam. Eſt Fontarabia oppidum permodicum; at magni momenti, quà Behobia fluuius mari infunditur; partim fluuio partim mari cinctum, vt expugnari niſi gemiuo exercitu ægrè poſſit: attamen quà terræ adiungitur, ſubiacet colli, vnde in murum inferiorem proſpectus, & dominatio quædam porrigitur. Poſtquam Boniuetus partem muri proſtrauit, quanquam haud pateret ſatis, minúſque depreſſa, incommoda irrumpentibus labes foret; tamen aggreſſionem inſtituit; qua repulſi ſunt Vaſcones. Ergo vt faciliùs die ſequenti in vrbem perrumperent, collem occupat, locátque tormenta, quibus propugnantes ferirentur in latus. Eo defenſores perterriti vrbem dedunt, pacti ſalutem & vaſa integra. Potitus vrbe Boniuetus, quaſi totam Hiſpaniam ſubegiſſet, verbis efferre ſe, iactare fortitudinem, concipere

Behobie.

concipere animo grandia, & militari gloriâ ſupra facinus intumeſcere plurimùm. Auctor Guiſius erat, vt vrbs à fundamentis dirueretur, arxque erigeretur in altera amnis ripa ex materia dirutæ; vix arcem vnam ſeruari poſſe in alieno, commeatus labore plurimo inducendos, & alendum ad eam ſeruandam exercitum: ea incommoda curari arce citra fluuium poſita, ad quam multò difficiliùs hoſtes peruaderent, & quam Franci propugnarent faciliùs. Prudentibus monitis obſtruebat aurem Boniuetus, nec euerti trophæum victoriæ patiebatur. Quamobrem ad Regem ſcribit, captam vrbem, momentum exaggerat, perfoſſámque tanto vulnere Hiſpaniam, ad extrema facilè agi poſſe; nec vllo modo reſtituendam, niſi Hiſpaniæ Rex Nauarram reſtitueret. Cùm iſta promotam pacem interturbarent, legati Anglici rem proponunt; vti vrbs apud Regem ſuum ſequeſtrum deponeretur, donec amplius inter litigantes conueniat. Id Boniueto vbi innotuit, equis curſoribus ad Regem aduolat, tantúmque precibus, gratiâ, & adhortationibus contendit, vt ob eam vnam vrbem ſeruandam, Rex tempore inopportuno pacem abruperit; Tornacum amiſerit, vrbem fide in Francos ſpectabilem; Italiæ res propemodum perditas profligarit; & ſe in eum Labyrinthum induerit; vnde nullo filo, nulla fortitudine ſeſe expediet: adeò perniciosum eſt Principi, vni viro totum addicere ſe, & priuatæ gratiæ dare, quod exitiabile ſit vniuerſis; cùm ſinguli ius in beneuolentiam Principis habeant; nec quod cunctis nocet, vni donandum ſit. Interea Borbonius & Vindocinenſis Heſdinum vi ceperant, opulentam vrbem & prædâ refertam: at Camperucio Tornaci præfecto iuſſum à Rege, vrbem vt dederet, quando ferri nequibant ſuppetiæ. Et in Italia vrgebat calamitoſior fortuna, rémque Francicam propè in perniciem certam vocauerat. FRANCISCVS I.

Primùm cum Pontifice Rex pepigerat fœdus, quo Neapolitanum regnum partiebantur inter ſe, verùm ea vmbra & imago fœderis, cùm alter alteri illuſum cuperet, & ad ſuum quiſque ſcopum collimaret. Vnde non multò poſt nouum cum Cæſare Pontifex contrahit; quo conueniebant ad expellendum ex Inſubribus Regem, communi ſumptu; Franciſco Sfortia conſtituendo in Ducem; Parmâ & Placentiâ in poteſtatem Pontificis redituris. Nec ceſſauit Pontifex odium in Francos expromere, Mediolanenſes exules excipiendo, & clandeſtina fouendo conſilia, ſi abſente Lautreco promoueri poſſent. Erat autem exulum Princeps, dignitate, & ſagacitate, Hieronymus Moronus, qui repulſam ab Rege paſſus, cùm recenſeri inter magiſtros libellorum ſupplicum poſceret, concepto ob contemptum odio, ſe ad Sfortiam applicuerat. Agebat in Francia Lautrecus, ad ducendam in coniugem Orualli filiam, fratrémque Leſcunum poteſtatis ſuæ vicarium Mediolani reliquerat. Iam à Francis alieni plurimùm Inſubres erant; nam præterquam quod, qui obſequuntur mutationum ſunt cupidi, dum videntur grauiora præſentia, & futura meliorum ſpem concitant; cauſæ etiam propriæ acceſſerant; amor ille ob Ludouici moderationem ſuſceptus contrariis malis perierat: milites non perſoluto ſtipendio vexare hoſpites; diripere & habere crudeliter; Centuriones & Tribuni VI. *Bellum in Italia.*

FRANCISCVS I.

id impunè ferre, atque ipſi plura per auaritiam atque libidinem perpetrare; Rex appellatus negligere, non audire, totus in voluptatibus & muliercularum amoribus mergi; ita miſeriis tantis obnoxij vnum cogitare atque intendere, vt quovis diſcrimine moleſtiſſimum iugum excuterent. Hos animos introſpiciens Pontifex, primùm occultis per exules graſſatur inſidiis, quæ cum haud ſatis proſperè euenirent, ſe hoſtem profeſſus, copias conſcribit, atque adiungit imperatoriis; iis præerat Ferdinandus Aualus Peſcariæ Marchio; illis Proſper Columna: atque vniuerſis Mantuæ Marchio, Eccleſiæ Gonfalonerius. Et Pontifici in ſecundum omen acceptus eſt caſus, quo arx Mediolanenſis propè euerſa eſt. Ipſo die ſanctis Apoſtolis ſacro, ſereno cœlo ſub occaſum Solis, fulmen cados tormentarij pulueris ex arce eductos, atque in platea propoſitos, momento corripuit, ſtatim incendium peruadit in turrim proximam, eodem puluere ad commeatum arcis oppletam; tantoque fragore terram & proxima quæque excuſſit, vt in ruinam vrbs agi videretur. Turris à fundamentis euerſa eſt; vtrimque magna muri pars deiecta, & diruta, prouolutis ſaxis ædes arcis quaſſatæ atque peſſundatæ; iis, in plateam & proximos vicos eructatis trecenti homines obruti atque interfecti; metu horribili ciuitas tota contremuit; faſtigium turris ſolo infixum auelli vix potuit; perculitque Francos inexpectatum prodigium; quaſi terra ipſos procul expelleret, vltrò arces paterent hoſtibus, atque cœlum munimenta euerteret, & propugnationem omnem eriperet. Nec diuerſus à metu contingit euentus. Ad hoſtium motum Lautrecus, qui vt ſcripſi, agebat in Francia, & Ludouicæ Reginæ tentabatur odiis, proficiſci in Italiam recuſabat, niſi acceptis trecentis aureorum millibus, quæ ſibi eo anno ad belli ſumptus neceſſaria affirmabat; tandem Rege & præfectis ærarij ſpondentibus, promptam pecuniam, atque extemplò Mediolanum portandam, ipſe in Italiam properat. Heluetij egregia in regem fide militem dederant; Veneti Theodoro Trivultio Duce adiungunt copias; ſuas ipſe Lautrecus colligit, quibus fretus, verſus Parmam mouet, quam fœderati obſidebant, parte vrbis iam captâ. Simul Ferrarienſis, quod diu diſtulerat, Franco palàm hærens, educit copias, & Sanfelicem occupat. Ideò fœderati, metu ne vtrímque hoſtis incurreret, præcipitanter ſolutâ obſidione Parmam deſerunt, Padúmque tranſmittunt, tanto tumultu vt à Lautreco facilè deleri potuerint; ſi hic alieno conſilio accommodaret ſe, nec peruicacior in ſententiâ, aſpernatus eſſet, quod cæteri duces proponebant; turbatum hoſtem vinci poſſe, & bellum vno impetu cōfici. Verùm Lautreci ea indoles erat, vt manu præſtantiſſimus, animo excelſiſſimus, & conſilio non omninò malus, alienam ſententiam non audiret; nec duci conſentaneum crederet, quibus ipſe imperaret, & iiſdem obſequi. Fugientem exercitum Pontifex ſupplemento magno inſtauratum, additis Cardinalibus Legatis Medicæo & Sedunenſi, rurſus vltrà Padum ad bellum immittit; ſed Lautreci vigilantiâ & labore aſſiduo, in anguſtias acti, nullâ re perfectâ coacti ſunt in Mantuanum agrum ſecedere. Ea inter effluente Autumno, atque imbribus præuiis hyemem nunciante, productis iam noctibus & frigidioribus,

Mediolanum amiſſum.

castrorum

caſtrorum tædium cepit Heluetios, qui magno numero in ſigna connolauerant; pecunia in ſtipendium nulla, nec enim præfecti ærarij promiſſam miſerant; labores moleſti, aſſiduæque vigiliæ; & ipſos Sedunenſis per deuinctos centuriones oblatâ pecuniâ,& reuocatâ ſpecie religionis à Francis auertit; ita paucis diebus partim reuerſi in patriam, partim ad ſigna fœderatorum traducti, omnes propemodùm effluunt; vt ex viginti millibus ægrè Lautrecus quatuor millia continuerit, argento facto, ſuiſque ſarcinis liberaliter in ſtipendium erogatis.Ita imminutus,cùm hoſtem tranſitu prohibere haud poſſet, Borbonium imitatus, Mediolano ſe & militem claudit; dum ſubſidium mitteretur è Franciâ. Verùm hoſtis celeritas conſilium omne diſcuſſit, quanquam ipſa celeritas ſupra conſilium fuit. Quippe fœderati ad cœnobium Clareuallenſe quarto ab vrbe milliari cùm ſubſiſterent, & de vrbe capiendâ ne cogitarent quidem; plebeius ſenex prorſus ignotus duces adit, dicítque ſe Mediolano miſſum,vt eos ad feſtinandum hortetur; Mediolanenſes ad eorum conſpectum arma capturos, irent, nec de ſucceſſu ambigerent. His dictis ita ſe ſubduxit nuntius, vt diligentiſſimè conquiſitus, nuſquam inuentus ſit; nec ſciri poſteà potuit, quis, aut vndè miſſus. Fœderati vt quid rerum eſſet tentarent, propiùs ad vrbem ſine tormentis,inſtar exploratorum accedunt, propiores timentibus quàm oppugnantibus; Piſcaria qui primus in fronte copiarum, Hiſpanos ducebat, ſub noctem cùm ad Vincentium propugnaculum progrederetur, aduertit Venetos milites qui præſidio erant metu perterritos, fugam corripere; videt greſſum promouens, Heluetios pariter terga obuertere; qua re plurimùm obſtupefactus, foſſam atque aggerem ſubit vetante nemine & ſuburbium occupat. Cùm tumultus in vrbe fieret, Theodorus Triuultius, Venetorum Præfectus cum Andræa Gritto, mulo vectus, in ſuburbium occurrens, ab hoſte capitur, Grittus ægrè elabitur. Iam ciues ad expellendos Francos arma comparabant, cum Lautrecus re ſubitâ mirum in modum attonitus, deſperata vrbe, arci præſidium imponit, Maſcaronem præficit, & eadem nocte Comum cum reliquis copiis properat. Hiſpani ſucceſſum vrgentes in vrbem inuadunt, ſequuntur Heluetij, & ſimul in prædam verſi; dies nouem continuos, vrbem refertiſſimam opibus vaſtant atque diripiunt: fruſtra ducibus minas & monita adhibentibus. Nec rebellionis pœnas vltrà ciuitas diſtulit; ipſo crimine inferente vindictam, & plectentibus iis qui in noxam fuerant. Lautrecus ſanè negligenter ſe geſſerat, qui nullis ſpeculatoribus in caſtra ſubmiſſis, cum ducibus deambulabat in area, vbi ex Venetorum fuga comperit hoſtem verſari in ſuburbio; & Leſcunus frater, nocte proxima in excubando tranſacta, ſomno indulgebat. Imo fratrum ſeueritas importuna, odium ciuium inflammauerat, Manfredo Palauicino, ob rebellionis conſilia, palàm in foro truncato capite; cùm indulgentia demitigandi ciuium animi fuiſſent. Fœderati in ciuitatem admiſſi præter ſpem ſuam & cogitationem, fidem ipſis oculis non habebant; quippe ſtatuerant die proximo Ticinum recedere; nuſquam rati vrbem tantam nullo ſanguine, vno metu præuio expugnandam. Peſcaria poſtmodum Comum cepit; Lautreco in Bergomenſem agrum conuerſo

FRANCISCVS I.

Anno 1521.

FRANCISCVS I. uerſo; Venetis tutum receptum atque hoſpitium victo præbentibus, donec Ticino & Alexandriâ captis, Cremonam venit; ne eam vrbem hoſtes fælicitate ſua corriperent.

VII. *Leonis mors.* Profligatas Francorum res mors Leonis Pontificis recreauit. Ille nuntiata proſperitate armorum, febrim contraxerat, qua diebus paucis abſumptus eſt; votis etiam ſupra ſpem donatus, quod ardentiſſimè Parmam, & Placentiam capi cùm deſideraret, Placentiam captam dum ægrotat acceperat, & ipſo die quo egit animam Parmam redditam audiit. Suffectus eſt in Leonis locum Adrianus Florentius, gente Belga, Caroli Imperatoris præceptor, caſu potius, quàm conſilio, ſi ſuffragantium mentem inſpicimus; tunc agebat in Hiſpania, & euocandus ad Tiaram fuit; verè ſi quis Pontificum ab ambitu liber, quem neſcientem tiara ambiit. At dum eligitur atque euocatur, rerum diuerſa conditio immutabat Italiam. Quippe Cardinalibus Medicæo & Sedunenſi profectis ad conclaue, exercitus qui Pontificis ſtipendio alebatur ſolutus eſt, paucique admodum cum Columna hæſerant. Leſcunus in Franciam feſtinauerat, & Rex tandem expergectus mandauerat Renato Sabaudo ſpurio, regiæ domus magiſtro, Paliſſæ Mareſcallo, Sanſeuerino, & Mommorancio, delectu apud Heluetios habito, in Italiam tranſgredi. Hac ſpe fretus Lautrecus, & hoſtium infirmitate, de recipienda Parma cogitauit. Eam regebat Franciſcus Guiciardinus (clariſſimus ille & multa laude digniſſimus hiſtoriæ Scriptor, niſi odio indulgentior, veritatem in pluribus læderet) vir negotiorum quidem peritus, belli haud quaquam munerúmque militarium: murus pleriſque locis dirutus, labe aperta necdum obſtructa; & hæc ſpem alebant. Data prouincia Ferdinando Bozolo, qui Parmam intrepidè aggreſſus eſt; ſed Guiciardini virtute egregia repulſus, didicit experimento, ſapientem virum nuſquam eſſe tironem, & laudem bellicam tam à prudentia quam ab experientia proficiſci. Ferrarienſis interim ditionem ſuam totam receperat; & Franciſcus Rouereus occaſione captata Vrbinum & ducatum, eiectis Florentinis, vti auitum patrimonium vetante nullo inuaſerat. At poſteaquam Adrianus dictus eſt Pontifex, ambigente nemine in vtram partem Belga & imperatoris domeſticus conuerteret ſe; belli ardor mutuus excandeſcit. Lautrecus dum accelerantur ſubſidia, excurſionibus Mediolanenſes vexabat, quos proſpet Columna habebat addictiſſimos, atque arcem vel oppugnabat operibus, vel intercludebat. Et quidem ciues Andreas Barbatus, gente Ferrarienſis, Auguſtinianus monachus, turbulentiſſimis concionibus incendebat in Francos, *amorem patriæ excitabat in miſeris, eam communem parentem omnium, illius cauſa calamitates omnes hauriendas; Romanos, Græcos, Pœnos, veteremque hiſtoriam reuocabat in calculum, atque imitationis ſtudium inflammabat; tum adiungebat ſtimulum religionis, Francos barbaros, ſceleribus omnibus inquinatos; exploratam auaritiam gentis, libidinem, crudelitatem, Eccleſiæ & Pontificibus nefarium bellum intuliſſe, diris ſæpius deuotos & ſacro fulmine peruſtos non ſemel; patere ex arce nuper fulminata, quantùm ſuperis gens illa teterrima odioſa eſſet. Exaggerabat quanta immanitate graſſaturi in obnoxios forent, ſi ſemel vrbe admitterentur, odij furoriſque proponebat ſæuitiam,*

Bellum in Italia, renouatum.

tiam, quam nulla calamitas, nulli cruciatus ſatiarent aut defatigarent. Mox ad vim repellendam excitabat Parmenſium exemplo; qui infirmo præſidio, nullo duce, vrbe aperta, muriſque dirutis, vna ſua virtute hoſtem irruentem, ad crudelitatem omnem expeditum, expuliſſent muris atque deturbaſſent. Eius generis vocibus, ita ſuſceptum iam antè odium ſuccendit, vt direptis facultatibus ciues, quod foret reliquum lætis animis ad militem alendum conferrent; nemo tenuitatem ſuam excuſabat; cui duo erant nummi alterum dabat; cui nihil, ſe ipſum adſcribebat militiæ; ipſæ mulieres, aurum, gemmas, ſuaque ornamenta effuſis animis, centurionibus atque militibus largiebantur. Imo ad Inſubres cæteros, odium incendij inſtar peruaſerat; nam ſi quos Francos caperent, iis per indigna tormenta vitam adimebant; plerúmque cor ferro extractum è pectore, feris obiiciebant vorandum; aliquoties exhauſtam aluum viſceribus auena opplebant, & viua etiamnum cadauera lanianda equis ſupponebant; ſemper immanitate barbara ſæuientes; tantum eſt furoris in odio, támque atrociter humanitatem extinguit vltio. Sed nec verbis aut odio Proſper Columna pugnabat, ſed factis; multaque ad tegendam vrbem diligentia poſtquam muros reparauit, foſſam repurgauit, erexit aggeres, propugnacula inſtaurauit, ſeque ad propugnandam vrbem inſtruxit; aggreſſus eſt arcem concludere, ne cui Francis commodo foret, támque tum ab vrbe, tum ab agris ipſis excludere. Eo conſilio ducit geminas foſſas viginti paſſus à ſe inuicem diſtantes, ea longitudine quà ſceptum arcis protenditur; humum in aggeres excitat, atque latera propugnandis altioribus muris; locatis ad valli tutelam quatuor militum millibus. Nec ſine prodigio aut cæli beneficio munimentum erectum eſt. Etenim ſub ipſam operam tanta vis niuium fluxit è nubibus, tamque citò frigore obriguit, vt ex ea aggeres ad tegendum foſſorem ſurrexerint, munierintque in arcis machinas, quæ crebros ictus & excuſſos globos in niuoſa illa repagula fruſtra difflabant. Lautrecus interea auctus erat Helueticis legionibus, quas duxerant Sabaudus ſpurius, & Paliſſa; & Ioannes Medicæus cum tribus peditum millibus & cataphractis ducentis ad Francorum partes tranſiuerat; Venetumque exercitum Theodorus Triuulcius & Andreas Grittus adiunxerant; quibus fretus ſe ad arcem admouit, ſi poſſet perrumpere obiectum aggerem, atque in ipſam arcem inuadere. Sed munimento excluſus, cæſoque Marco Antonio Columna, is Proſperi ex fratre nepos, qui Francis militabat, vertit curas ad prohibendum ne Franciſcus Sfortia Mediolanum ſubiret. Quippe ille inflammata ciuium voluntate multùm expetitus; Alpibus tranſitis Ticinum iam venerat, & contendebat omni ſtudio Mediolanum venire; Columna enixiùs aduentum curante, vt ciues Duce inſpecto magis ac magis ad defenſionem flagrarent. Verùm & id conſilium irritum fuit. Leſcunus cum pecunia è Francia redux militem ad tutelam viæ repoſcebat; ad eum cum copiis Mommorancius miſſus, venitque ad exercitum Leſcunus non incolumis modo, ſed victor: intra triduum Nouariam expugnauerat, quanquam cæſo Refugio. Sed intentus in fratrem Lautrecus, non ſatis Sfortiam cauit; qui per colles abditos & inexploratos Mediolanum

Anno 1522.

FRANCISCVS I. diolanum peruenit, effuſiſſimo ciuium exceptus gaudio; quaſi ſimul cum eo felicitas vrbem intraſſet.

VIII. *Conflictus ad Bicoquam.* Hactenus fortuna neutri partium videbatur addictior, cùm repentè calamitas in Francos irruit, & afflictos proſtrauit. Lautrecus Mediolanum patefacturus, ſtatuerat Ticinum capere, eamque in rem adducto exercitu, iam labe gemina murum aperuerat; apparabatque aggreſſionem; cùm Proſper Columna qui haud procul metatus erat caſtra, ſelecta duo militum millia in vrbis ſubſidium mittit; qui nocte primùm eluſis Francorum vigiliis, dein aperta vi penetrantes per caſtra incolumes peruaſerunt in vrbem. Eo facto ſoluta obſidio, nouumque conſilium inſtitutum. Lautrecus ad excipiendam pecuniam, quæ Aronæ ſubſtiterat, metu prædantium hoſtium, primum Marinianum, dein Mouzium venit: cùm repente nouâ procellâ iactatur atque ſubmergitur. Heluetij longioris belli pertæſi, diùque nullo ſtipendio aucti, per centurias tumultuantur, repoſcuntque alterutrum, pugnam aut pecuniam; niſi repræſentetur alterum; minantur ſe extemplò in patriam rédituros. Et verò Columna ad Bicoquam opportuno loco caſtra poſuerat. Erat Bicoqua villa nobilis viri Mediolanenſis, ab vrbe tertio milliari, amplo ſpatio in hortos, prata & viridaria diffuſa, quò exercitus poni commodè poſſet. In ea caſtra Columna poſuerat, tum vt vrbem ab oppugnatione defenderet, tum ſecuro loco vti expectaret, quo tumultus Heluetiorum deſineret; nam rem per ſpeculatores acceperat; foſſaſque more gentis deductas, ampliores effecerat, adiunxerat aggeres, & caſtellis erectis, tormentiſque impoſitis, omni induſtria communiuerat. Ad poſtulatum Heluetiorum, Franci duces pecuniam in proximo eſſe affirmant, præſtolentur in pauciſſimos dies, numeratum iri cum incremento ſtipendium; nam hoſtem aggredi, temeritatis eſſe atque amentiæ; validum exercitum tectum & penè obrutum munimentis; ſatis effici, ſi detrahantur cibaria; claudantur ferarum inſtar hoſtes in latibulo; vel fame perituros, vel ad pugnam vltrò procurſuros. Nihilominus Heluetij inſtant, depoſcuntque pretium; ſibi primam committi aciem flagitant, latere neminem quales in pugna ſint; non fugam, non latebras, non ſtipendium, non otium petere: ſed dimicationem, & quo loco acerrima ſit; vrgebátque omnium maximè Albertus Petra, plurimis expeditionibus celebris. Cùm ægrè Franci impetraſſent, vt hoſtium caſtra propius inſpicerentur, id munus Pondormio Belgæ viro forti impoſitum, qui rem ſpeculatus, caſtra municiſſima & ſumma difficultate oppugnanda renuntiat. Heluetiis tamen pertinaciter in ſententia ſtantibus, Lautrecus neceſſitate impulſus, ſic compoſuit aciem vt victoriæ ſin minus locus, ſpes ſaltem non deforet. Aciem primam Leſcunus ducebat cum quadringentis equitibus, octo Heluetiorum millibus, & pleriſque Francis nobilibus; inter quos Lauallius, Grauilla, Miolenſis, Launayus, cæteríque. Secundam agebat Lautrecus, comitibus Sabaudo & Paliſſa; Nauarro præuio cum foſſoribus ad vias ſternendas; tertiæ dux Vrbinas præerat, quam conflabat Venetorum exercitus. Contra Proſper frontem caſtrorum, præter foſſam & aggerem, tormentis diſpoſitis accuratè firmauerat; caſtra extrema, quæ ponte cum

Pondormy.

agro

agro proximo iungebantur, commiſerat Franciſco Sforti æ, accerſito ex vrbe, cum quadringentis equitibus, & ſex peditum millibus. Vbi ad iactum tormentorum ventum eſt, Franci admonebant Heluetios, paterentur diſplodi tormenta, fore vt euerſis aggeribus, & via complanata, facilior ad hoſtem pateret aditus; verùm ij repudiata mora tam neceſſaria, & tormentis vti aſpernantes, quaſi lacerti pro. bombardis eſſent, timorem Francis exprobrantes, ſe primùm in tormenta hoſtium, mox in altiſſimam foſſam induunt: mille propemodùm antequam ad foſſam euaderent cæſi erant; poſtquam in eam præcipitati ſunt, ſtrages nullo emolumento increbuit. Etenim cùm ſummum aggerem haſtarum cuſpidibus non attingerent, fruſtráque deſtituti pennis, foſſa erepere conarentur, patebant ſclopetis hoſtium, certiſque ictibus deſignati cadebant ſpiſſiſſimi. Tam inæquali pugna fortiſſimi quique perierant; ipſe Albertus Petra auctor & incenſor, duo & viginti Heluetiorum Centuriones, duo ipſorum millia, atque Franci Proceres quos appellaui cùm cæteros deficit animus, quique obſtinati acceſſerant, obſtinatiores recedunt. Iam repulſi erant, cùm Leſcunus & Vendeneſſus Paliſſæ frater, caſtra circumflexi, pontem aggrediuntur, & obiectum Sfortiam repellentes, vi in caſtra irrumpunt, patrabántque victoriam, ſi iuſſi pedites inſequuti eſſent. Verùm Columna Heluetiorum impetu liber, vniuerſam aciem in eum effundit, adigitque retrocedere, nullo inuectum agmen fulciente. Lautrecus & Paliſſa precibus, monitis, promiſſis, vrgent Heluetios, vti alteram impreſſionem inſtituant, aut ad hoſtem auertendum fictam aſſimulent; appellant proximam fortitudinem atque audaciam, ſpem victoriæ faciunt, æmulationis flammam ſubiiciunt; peruaſum in caſtra; ac leui conatu profligari hoſtem, ſi ipſi viri ſint. Fruſtra ſtimuli admoti, hyeme ſua frigidiores abſcedunt; credo, quod præfectis, & fortiſſimis iam necatis, nemo eſſet de gente qui gloriæ flammam tot extinctam cædibus excitaret; aut fortè qui non gloriæ cupiditate, ſed amore ſtipendij inconſideratè in prælium ruerant, defecerunt illicò, infirmo ad præclara facinora ſtimulo. Veneti quaſi ſarcinarum cuſtodes, nuſquam ſe mouerunt, nec ad hoſtem vel oculis acceſſerunt. Auctor erat Lautrecus, vt eo loco caſtra erigerentur, hoſtiſque ſuo pomœrio clauderetur; nec id admiſit Heluetius, ſtatim elatis ſignis in viam conuerſus, Francis ſequentibus quos nequibant ſiſtere. Proſper à Peſcaria impulſus, vt munimentis prodiret, perficerétque victoriam; prudenter ſe continuit; affirmans iam patratam rem quam optaret; liberatum ſe, breui Heluetios redituros in patriam, deſtitutos Francos Alpes tranſgreſſuros, ac victoriæ præmium nullo periculo ſuum fore, Ducatum Mediolanenſem ab hoſte immunem: ſtatimque euentus dicto prudenti vim affinxit oraculi: ſiquidem abſceſſerunt Heluetij, nec Francis conſtantia diuturnior fuit.

IX. *Laus Pompeia capitur.*

Nam vbi Adduam Lautrecus peruenit, ponte impoſito Heluetij per Bergomates ſuas Alpes tranſcendunt, Sabaudus & Paliſſa & plerique nobiles Franciam repetunt, Lautrecus Cremonam proficiſcitur, & ad Laudem tenendam Medicæum Boſſolúmque mittit cùm parte copiarum. Illi vrbem

FRANCISCVS I. bem introducti, ob laborem viæ ſomno ſe dedunt, cura vrbis Bonuallio Præfecto relicta; & ſecurè ſomno indulgebant; cùm hoſtes inſpecturi quo ſtatu foret ciuitas ad eam aduolant; primum agmen ad muros acceſſerat, cùm Bonuallius vrbe egreditur cum ſuo milite ad velitandum; ſed primo impetu tam ferociter ab hoſte pellitur, vt fuga verſus vrbem capta, ſimul hoſtem acceperit. Ita vrbs ſummâ defenſorum ignominiâ capitur; firma muris, nulla ruina, nullis machinis, tribus peditum millibus, cataphractis ducentis, eam tuentibus; imo auicularum inſtar, intra ſua munimenta, ſeu nidulo deprehenſis. Medicæus ac Boſſulus experrecti è ſomno fuga ſeruati ſunt; poſteà Cremonam ad Lautrecum venerunt. Quæ vna vrbs erat naufragis reliqua. Nam Piſleonem validiſſimam arcem ad Adduam Franci Præſidiarij metu abſterriti Piſcariæ dedunt. Præterea reſtabat ad excitaudam ſpem Genua, quandiu firma in fide perſtaret; igitur Lautrecus ad eam retinendam, & impetrandas ſuppetias, diſſimulato cultu, duobus domeſticis comitantibus, in Franciam properat; Leſcuno fratri tradito imperio, copiiſque ad tutandam Cremonam: ſed nec frater diu Cremonam tenuit; quippe Proſpero vrbem obſidente; cum ipſo paciſcitur, vt niſi quadrageſimo die ſubſidia è Francia mittantur, omnes in Inſubria vrbes Proſperum excipiant, præter arces Mediolani, Cremonæ, & Nouariæ; ipſe cum copiis bona fide Seguſium deducatur. Quod & præſtitum eſt; Herbouilla in arce Cremonenſi relicto cum præſidio. Nec erant pacta Francicæ rei contraria, ſi opportunitate Franci vſi eſſent: nam eo tempore Genua miſſis ſubſidiis ſeruari poterat, quæ commeatu atque præſidio deſtituta, proxima periculo erat; & Proſperum Adornij fratres adurgebant, polliciti iiſdem ſe legibus adhæſuros Sforttiæ, quibus olim patres Ludouicum fouebant. Nec cunctatus Proſper rem ſuſcipit, & cum Piſcaria copias Geunam ducit. Franciſcus iam ante de periculo monitus, curâ neglectâ vacabat otio; nunc experrectus ſeriùs, ſcribi iubet octo militum millia, & Petro Nauarro Mareſcallo agenti Maſſiliæ imperat, vt quidquid militum habet imponat nauigiis, & continuò Genuam ducat. Ille fide ſumma obſequutus ducentos milites, nec in promptu plures erant, nauibus imponit, venítque Genuam cùm vrbs iam à Piſcaria obſidebatur. Octauianus Fregoſius Princeps Senatus, vir quidem prudens, ſed imperitus militiæ, & plerumque lectulo ob morbos affixus, duo peditum millia in vrbem induxerat, nec fidebat admodum ciuibus. Ad portam Codiſanam muri partem iam tormentis diruerat Piſcaria, cum tubicine miſſo colloquium petit. Id Fregoſius cùm vetare haud poſſet, Viualdum ad Piſcariam mittit; qui dum colloquuntur, ſéque ciues cuſtodiunt negligentiùs, Hiſpani milites inſcio Peſcaria, per muri ruinam in vrbem inuadunt. Statim fit rumor, increbreſcit impetus, ciues trepidant, hoſtes inſtant, & momento ſub ipſum fœdus ſpémque pacis certam, capitur vrbs atque diripitur. Peſcaria audiens quid ageretur, dimittit Viualdum, Proſperúmque in diuerſa parte agentem, de re tota certiorem facit. Nauarrus cum ſuis in vrbis aream recipit ſe, pugnánſque fortiter venit in hoſtium poteſtatem; mox ab Hiſpanis in tetrum carcerem

Piſquetons.

Genua capta.

cerem conditus, in quo pœdore diem vltimum clauſit, cæteri Franci in arcem euadunt; Dux Octauianus in lectulo iacens opprimitur ſuáſque ædes pro cuſtodia habet: ſic opulenta ciuitas fœde vaſtatur, ſub ipſa teſſera ſecuritatis, tanta eſt belli atrocitas, quod in ipſo pacis gremio violentiùs ſæuit. Quamquam Proſpero id moleſtum fuit, qui ab ciuibus ſperabat pecuniam in ſtipendium militum. Antonius Adornus Dux declaratus eſt, atque arx poſtea conditionibus certis recepta. Ea iactura Regi grauiſſima extitit, cuius cauſam ante perdidicerat à Lautreco. Ille primùm repulſus ab Rege indignante, mox admiſſus precibus Comeſtabilis, modeſtè ſed generosè culpam amiſſi Principatus in ipſum Regem contulit, qui promiſſam pecuniam haud miſiſſet: at cum Rex obiiceret miſſa quadringenta nummorum millia; litteras quidem acceptas Lautrecus repoſuit, pecuniam nullam. Samblancæum Quæſtorem accerſit Rex, cui iniunctum erat id muneris, noſcítque pecuniam à Ludouica matre interceptam, affirmante eam ſibi debitam alio nomine. Quod fœmina odio flagrans patrauerat; nam animi impotens, dudum Lautreco iniuriam machinabatur & calamitatem; ſiue quod is liberiùs de ſuis moribus obloqueretur, ſiue quod vir militaris ambitioni mulieris ſe haud ſatis ſubiiceret; quæ magno Reipublicæ detrimento priuatam vindictam in caput innoxium intendebat. Et mox vltio in Samblancæum ipſum conuerſa, venerabilem ſenem, & longâ adminiſtratione probatum; quem accuſatum falsò peculatus, eadem fœmina Prato Cancellario tradidit, & ipſi peſſimo iudici, à quo datis è cohorte ſua diſceptatoribus, morte damnatus eſt, affectúſque ſupplicio, vnâ noxâ, quod innocentiam ſuam defendiſſet, ſuóque Regi ob ætatem & meritum eſſet acceptior, ídque Rex paſſus eſt, nullo doloris ſenſu, curam rerum & ſolicitudinem ad cæteros ablegans, quam admodum malè impenderent. Atque haud deerat in publicos vſus pecunia, quam Pratus Cancellarius exigebat immenſam nouis in dies tributis, & excogitatis exigendi rationibus, quæ nemini hactenus in mentem venerant. Eæ porro ad explendam Reginæ auaritiam haud ſufficiebant.

Lautrecus Regem adit.

Samblãcay.

X. Refrigeſcens in Italia bellum, in Aquitania atque Arteſia incaleſcebat. Hiſpani moleſtiſſimè paſſi Fontarabiam in Francorum poteſtate eſſe, exercitum ſcripſerant, cuius Præfectus Orangius, ſociúſque Guillelmus Fuſtembergius, cum ſex Germanorum millibus præter Hiſpanos. Arcem obtinebat Daillo Ludæus, iámque menſe duodecimo propugnabat: fortiter vim hoſtilem depulerat, donec quod fortium eſt, vna famis machina appetitus, rerum omnium magna penuria, ſe fortitudine animi, ſuos exemplo conſtantiæ ſuſtentabat. Rex vrgente Boniueto ne arcem perderet, Caſtilionium Mareſcallum cum copiis in Aquitaniam miſerat; quo in via mortuo dum ſucceſſor deligitur, ad vltima obſeſſi acti ſunt. Mareſcalli dignitas Annæo Mommorancio data, qui tunc agebat Venetiis, vt fœdus cum patribus renouaret; ad Fontarabiam eripiendam, Paliſſa nuper ex Italia redux, proficiſci iubetur; ſimul Artigius Admitalij Legatus naues è Britãnia ducere, vti Hiſpanicam claſſem diſiiceret: ſed cùm is nimiùm cunctaretur, Paliſſa

Fontarabia ſeruata.

Anno 1522.

FRANCISCVS I.

progrediens, ſpectante hoſte tranſmittit Behobiam, ac tormentorum globis via patefacta, commeatum & militem vrbi immittit, illæſúſque in Aquitaniam redit. Soluta obſidio, & Ludæo permiſſum à Rege vrbe excedere, infirmitatem excuſanti; iam gloriâ in apicem actâ, cui vix quidquam accreſceret. Suffectus in Ludæi locum Frangetus, Vaſco nobilis, Caſtilioniæ turmæ Legatus; qui de ſe opinionem conceptam feſellit plurimùm. In Arteſia atque Picardia maius belli onus incubuit, felicitas haud diſpar. Nam Burgundiæ geminæ Ducatus & Comitatus, de aſſenſu Principum, quoddam inter ſe contraxerant fœdus, quod Neutralem conditionem vocarunt, vt à bello mutuo inferendo ceſſarent, pace interim firma. Porrò Picardiæ faceſſebat periculum Angliæ Rex; qui nuper cum Carolo inita ſocietate, Suffolcium Ducem cum exercitu in Picardiam miſerar. Maria Henrici ſoror ac Ludouici proximi Regis vidua, Suffolcio nupſerat; vnde Ducis auctoritas, acceſſerátque Comes Bureus cum Cæſarianis copiis; totum exercitum triginta hominum millibus adimplentibus. Agebat Lugduni Rex bello Italico intentus, cùm ipſi ab Anglo bellum indictum eſt; & erat eius rei ante ſuſpicio, quod Angli mercatores & ſcholaſtici euocarentur Pariſiis; atque Anna Bolenia in eadem vrbe ab Maria relicta, reuertiſſet in Angliam, Rege id grauiter accipiente, fœminâ in amores atque arcana Principis iam vocatâ. Carolus Borbonius, Dux Vindocinenſis, Picardiæ præerat; hic iuſſus tueri Prouinciam, adiuncto Trimollio Burgundiæ prætore; quando in Burgundia nihil periculi eſſet. Ij quod erant copiis inferiores, firma præſidia in ciuitates ſingulas diſtribuerant; Bapalmâ interim à Comitibus Sampaulino & Guiſio captâ & dirutâ. Ineunte octobri coniuncti hoſtes, Heſdinum obſidione cingunt, rati infirmum oppidum atque immunitum. Id tuebatur Biezius, dein poſteà Mareſcallus, cum triginta cataphractis, & peditibus aliquot; qui egregiè vrbem propugnatam, in quadrageſimum diem illibatam ſeruat. Incurrebant in hoſtem ſæpiſſimè, aſſiduíſque conflictibus decerpebant, præclariſſimi Duces, Sampaulinus, Guiſius, Pondormius, cæterique; imbrium denſa vis infundebatur in caſtra, premebátque grauiter militem; quibus incommodis conflictatus hoſtis ſoluta obſidione receſſit; vltrà Oceanum Anglus, in hyberna ſua Cæſarianus. Et Anglica bella multùm de terrore primo remiſerant; immutata belli ratione atque armorum; & Francis per tot ſuas clades conſultioribus. Per hyemem conquieuerat bellum, dum primo vere à Cæſarianis exortum Picardiam tentat. Fiennius Flandrenſis Prætor Teruanam obſidet, ductis Belgarum quindecim millibus; ſimulque per Arſcotium ducem Guiſam tentat, non aperto marte, ſed arcanis conſiliis. Guiſam tenebat, Nicolaus Boſſuus Longouallius, qui ab Arſcotio de proditione appellatus, aſſenſum ſimulans, de tradenda vrbe conuenerat; mox Regem admonet; denique conſtituitur, vti adueniens hoſtis duo inter agmina intercipiatur, quorum alterum Vindocinenſis, alterum Florangius duceret. Conſilium procedebat commodè, cùm id Rex diſturbat præpropero gloriæ ſtudio. Quippe cùm Chambortio equis curſoriis Feram properaſſet, vt pugnæ intereſſet, hoſtes ſuſpicati parere

Franges.

Neutralité.

Angli in Picardiam excendent.

Comte de Bure.

Anne de Boulen.

De Biez.

Flandri à Picardia repulſi.

Anno 1523.

ſua conſilia, regrediuntur in Flandriam; præclara occaſione Francis erepta; adeo quibuſdam conſiliis lux & pompa obſunt, & ſua etiam Marti ſunt furta. Iuſſus Vindocinenſis Teruanæ opitulari, hoſtem caſtris depulit, ſoluitque obſidium, cæſis quamplurimis; referebatque victoriam, niſi iuſſus eſſet abſtinere à prælio: ſed hæc grauioris in Italia belli quædam præludia viſa ſunt.

XI. *Apparatus ad bellum Italicum.*

Etenim Rex tandem experrectus, & amiſſi Mediolani aſperſus infamia, ſeriò de ditione recuperanda & expungenda ignominia cogitabat. Bonivetum in Alpes miſerat cum duodecim millibus militum, qui Alpibus tranſitis Seguſij reliquas copias præſtolabatur. Mommorancium ſibi gratiſſimum apud Helvetios ad delectum miſerat: & quanquam in Italia aduerſa omnia obnitebantur conſiliis; tamen qui erat Principis animus, vt longè inter aduerſa fortior, quàm inter proſpera foret, fortitudinem totam atque regni opes in expeditionem proximam euocabat. Et quidem ea neceſſaria erant: nam arcem Mediolanenſem Proſpero Columnæ Maſcaro Præfectus tradiderat, alimentorum penuriâ; Cremonenſi arce vna dumtaxat in Francorum poteſtate ſtante. Adrianus Pontifex procliuis in Carolum appellauerat Regem de induciis admittendis, vti bellum Turcæ à Chriſtianis indiceretur: (nam ſuperiore anno Rhodum Inſulam Solimanus expugnauerat, Equiteſque expulerat;) eas, porrò Franciſcus reiecerat, quæ neutiquam Inſubres, reſtituerent. Veneti meritò negligentiam Regis incuſantes, cuius culpâ potiſſimùm, nuper pericula plura ſubierant, detrectauerant fœdus renouare, imò cum Carolo fœdus pepigerant, in id Pontifice, Angliæ Rege, cunctiſque Italiæ Proceribus, præter Ferrarienſem, admiſſis; vt omninò Franciæ Regem ab Italia prohiberent. Prætereà coniuratio quam texebat in Sicilia Franciſcus, in lucem producitur; & aliquot in Sicilia Proceres ſupplicio affecti ſunt, & in partes diſſecti; Nihilominus Rex vrgebat expeditionem, ſuo plurimum animo & fortitudine nixus, & tranſmiſſurus Alpes expectabatur in dies Lugduni, cùm improuiſa Comeſtabilis conſpiratio in Francia inuitum tenuit. Res tanti momenti, & caput tot calamitatum, videtur ab prima origine retexenda. Carolus Borbonius Franciſco Rege quinquennio maior, ſtirpis Borboniæ in plures ramos diuiſæ primarius ſtolo, iam à prima adoleſcentia æmulationem in Franciſco excitauerat atque aluerat. Nempè natalium ſimilitudo, & diſſimilitudo indolis, vt cogebant ſimul verſari, ſic agentes ſimul diſſentione mutuâ alienabant; Franciſcus apertus, atque ingenuus, ore mentem proferre, ad pompam & gloriam accommodare ſe ſuáque ſtudia: Carolus tectus, animi ſenſus alta premere ſimulatione, in arcana neminem admittere, laudem ſolidam facinoribus iuſtis non tam exquirere quam mereri; inter ea contraria, vno conueniebant, quod laudem bellicam ambo gloriámque imperatoriam ardenter concupiſcerent. Dicitur Ludouico viuo eò animorum diſiunctio peruenisse, vt Franciſcus Carolum in ſingulare certamen prouocauerit, quod Regi quidpiam de ipſo retuliſſet; nec ea repugnantia Franciſco in Regem electo deſiit, imò in tam diſpari ſorte perſeuerauit atque exarſit: nam cauſæ

Borbonij in Regem coniuratio.

FRANCISCVS I.

perſeuerabant, diſſimilitudo & æmulatio. Rex quidem magna animi generoſitate, vt reſtinctum odium demonſtraret, ſtatim Carolum Comeſtabilem dixerat, & Prætorem Mediolauenſem inſtituerat. Verùm iis muneribus laude eximiâ geſtis à Comeſtabile, excitata è cineribus æmulatio erat, Réxque nouis iniuriis plus moleſtiæ Carolo facceſſebat, quàm beneficij per dignitates primas contuliſſet. His acceſſit capitale odium Ludouicæ Reginæ in Comeſtabilem. Origo ſcribitur, quæ à fœmina non abhorreat; quod Comeſtabilis Suſanna vxore mortua de nouis nuptiis à Regina ipſa appellatus, eas non ſine ludibrio repuliſſet: nec vindictæ muliebri vllus ſtimulus acrior quàm amoris repulſa; fœmina ocyſſimè in effectum contrarium tranſuolante. Votis igitur Borbonij intercedit, impeditque ne Renata Claudiæ Reginæ ſoror, cupienti vxor detur, quod & ipſa Claudia peroptabat; tum cum Prato Cancellario conſpirat, ad virum bonis deturbandum, quando honore & vita non poſſet. Nec diſtulit conſilium Pratus, vir ad omne flagitium promptus, & ipſe Comeſtabili ſuo nomine infenſus, quod ab eo non impetrauerat neſcio quid in Aruernis, quo liberos ſuos ornaret. Imò Boniuetus Reginæ vindictam multùm accendebat; ratus ſi iis deiiceretur, munera belli ad ſe peruentura, & ipſam adeò Comeſtabilis dignitatem. Ea mente Regina litem Comeſtabili mouet, qua facultates propemodùm omnes repoſcit, Ducatum Borbonium, & Aruernos, Claramontanos & Foriſienſes: quaſi vxori Suſannæ mortuæ ſtirpe propinquior; erat enim ipſi conſobrina; ſtatimque impetrat à Prato Iudices qui pronuntiarent. Tantæ litis diſceptationem & momentum, fusè Francorum hiſtoriæ narrant, ego parcens lectoris tædio, iis ſuperſedeo. Indignationem, vt par erat, tam indigna lite Borbonius concipit; apud Regem acerbè queritur; nihilque promouens, irâ excandeſcit, quòd opprimendus à fœmina, quam nauci habuerat, modò facultatibus per iniuriam ſpoliandus, inops & aſpernabilis toti Europæ ludibrio foret. At eum dolorem domeſticis inflammantibus; Regiſque ingratum animum exaggerantibus, tranſeundi ad hoſtem conſilium init, vt perſequuturus priuatas inimicitias, publicas faceret, & qui ſua tueri non poſſet in patria, patriam perderet. Eam in rem Mottam Noyerium, tam turpis facinoris auctorem & flammam, in Hiſpaniam mittit, qui cum Imperatore fœdus componeret; conuentúmque eſt in ea pacta, quibus ineuitabilis Franciæ incumbebat pernicies, ſi eò quo conſulta ſunt modo perfecta eſſent. Expectabatur dum Rex in Italiam tranſmiſiſſet, Borbonio ſimulato morbo hærente in Francia; tum Imperator tres exercitus immittebat, quibus Occitaniam, Aquitaniam, atque Campaniam inuadebat; Henricus Rex, nam particeps admittebatur, mare claſſe valida clauderet, atque in Picardiam Normanniamque irrumperet; ipſe Comeſtabilis, cum decem millibus Germanorum, quos adducturus Fuſtembergius erat, occuparet Burgundiam, & totum regnum ſuis opibus & clientelis peſſundaret atque euerteret; Rege excluſo, & in regnum regredi tot tantiſque copiis vetito; Imperator Borbonio Eleonaram ſororem ſpondebat in coniugem, modò ſolutam matrimonio, morte Emanuëlis Luſitaniæ Regis.

Porrò

Portò in id fœdus arcanum admodùm atque tectum, duo Comeſtabilis domeſtici penetrarunt; Matignonius atque Argongius, gente Normanni, qui vt par erat, priuatum officium publico in patriam poſtponentes; poſtquam fruſtrà Matignonius herum conatus eſt a nefario illo facinore dimouere, rem Regi enarrant, conſiliúmque aperiunt. Ille Molinas ad Borbonium ficto morbo decumbentem ſe contulit; ac ſumma verborum humanitate teſtatus, ſe conſilia perſuaſiſſe, hortatur orátque, vt abſcedat à ſuſcepto flagitio; id à dignitate tum ſanguinis, tum magiſtratus, tum geſtarum rerum, quàm alienum ſit docet, ſpondétque ſanctiſſimis verbis, ſi lite excidat, reſtituturum ſe omnes facultates. At Comeſtabilis, ſeu promiſſis Regis fidem non haberet, ſeu in procliue flagitij impulſus, ſe haud poſſet ſiſtere atque inhibere, pernegat crimen; fatetur quidem ſe à Reuſio Comite appellatum, ſed occluſas appellanti aures; orat ne de fide ſua ambigeret, recipítque profecturum ſe, vbi primùm iter ægritudo permitteret. Rex ab eo digreſſus, Lugdunum contendit. Et ſequebatur lectica vectus Borbonius; cùm à via deflectens, perturbatiſſimo variis cogitationibus animo, Cantellam in domum ſuam abſcedit, deliberaturus vtram in partem conuerteret ſe. At Rex diuerticulum fugam interpretatus, Ioannem Huraldum, Anguſtodunenſem Epiſcopum, præmiſſum à Borbonio, & conſcium arcanorum, in cuſtodiam mittit; quod vbi reſciuit Borbonius, ſimúlque ſe ſententiâ Iudicum lite excidiſſe; deſperatione & furore actus, noctu vno Pomperantio comite prorîpit ſe, domeſticum eius ſe ſimulans, & per multa diſcrimina in Burgundiæ comitatum euadit. Rex profugi facultates omnes apprehendit, arces occupat repugnante nullo; præſertim Cantellæ ornamenta, quæ magnificentiam cuiuſvis Chriſtianorum Principum adæquabant. Tum veritus ne tanti viri defectio, ingentes turbas regno inueheret, eo anno abſtinuit ab expeditione Italicâ, inſpecturus rem propiùs, & occurſurus clandeſtinis conſiliis. Nam magnæ erant cognationes Borbonij, ingens fama, & exiſtimatio, & virtutes, tanta fortunæ amplitudine dignæ; niſi eas id facinus maculaſſet; nam vitæ integritate, liberalitate, fortitudine, & militari peritia, facilè omnium Princeps, non immeritò Franciſci æmulationem concitauerat. Ideò nouos in prouinciis Prætores conſtituit, in Picardia Trimollium, in Burgundia Guiſium; in Aquitania Lautrecum, in Campania Orualium; & ad ſe Vindocinenſem & Sampaulinum euocat, affines Borbonio, copiáſque tradit Renato Sabaudo ac Paliſſæ, quibus maximè omnium confidebat. Borbonius interim è Burgundia in Germaniam, tum per Alpes Tridentinas profectus in Inſubres, exceptus eſt à Carolo Lanoio Prorege Neapolitano; nec diu moratus Genuam tendit, inde in Hiſpaniam ſoluturus, vt cum Eleonara deſponſa matrimonium iniret. Verùm longè diuerſa Caroli mens erat, cui ſororem exuli nubere non placebat, & mandauerat Reuſio, vt Borbonium in Italia retineret: ergo Reuſius eum dimouet à profectione, oſtentat arma, atque imperium, communicata cum Lanoio præfectura: nam Proſper Columna morbo oppreſſus agebat animam, ita dum Franciæ viſceribus intendit Franciſcus, extrema hoſtes,

Aperta coniuratio.

Chantelles.

Pomperant.

Lanoy.

Exercitus in Franciam inductus.

vt cum Borbonio pacti erant, carpunt; quanquam maiori trepidatione quàm damno. Primùm Fuſtembergius decem millia Germanorum in Lingonenſem agrum induxit, eúmque diripuit: ſed cùm equitatus deficeret, quem Borbonius nulla accepta ab Imperatore pecunia, non apparauerat, prudentiâ Guiſij ad penuriam adductus, reiectus eſt in Belgium, poſtremo agmine in Moſæ tranſitu victo & deleto. Nec Trimollius in Picardia ab illuſtri vita tot facinoribus clara degenerauit. Nam Angli Belgis iuncti conflato ex viginti quinque millibus hominum, ducibus Norfolcio & Bureno, exercitu, in Picardiam irruerant; ita milite deſtitutam, vt Trimollius cùm vrbem aliquam prætererant hoſtes, cogeretur præſidium inde educere, atque in aliam immittere, quam illi impeterent; non abſque difficultate ingenti, plurimíſque curis atque periculis. Ea ſolicitudine hoſti eripuit Ternanam, Ambianum, Corboiam, & Sanquintinum; ſeruauítque Durlanum Pondormius, celeritate & manu ſtrenuus; ſæpius per obſtantes hoſtes perrumpens in oppida, lata ope; móxque erumpens, vt aliis locis conſuleret. At vetare non potuit, quin hoſtes Mondiderium vrerent, tranſgreſſique Somonam terrerent Pariſios, donec aduentante cum quadringentis equitibus Vindocinenſi, terror diſiectus eſt; & imminente iam hyeme hoſtis in Cameracenſem agrum diſceſſit; commendando in æuum Trimollio; qui ſe vno exercitum repræſentans, curas, celeritatem & vigilantiam, pro pedite equite machiníſque ſubſtituit. Nec Lautrecus in Aquitania à ſe defecerat; vir ſtrenuus, & ad munia militaria cùm neceſſitas poſcebat impiger. Imperator qui tum in Hiſpania agebat, iuxtà conditiones Borbonio promiſſas, validum exercitum ſcripſerat, quem vltra Pyrenæos in Aquitaniam miſit. Ad eius famam Lautrecus haud dubius quin Fontarabia prima omnium peteretur; quippe nimium quantum premebat Cantabriam, ad eam progreſſus, milite & commeatu, rebuſquẽ cæteris ad frangendam obſidionem communit; tum Baionam reuerſus celeriter, vrbem maritimam, quæ totius Aquitaniæ propugnaculum eſt, quantùm anguſtia temporis patitur, tumultuariè erectis aggeribus, ipſe quam infirmam inſpiceret, tuendam ſuſcipit. Hiſpani Septembri medio Fanum ſancti Lucij, Fontarabiam inter & Baionam medium occupant, & vaſtata miſerum in modum Navarra, Orangio duce Baionam ſummo impetu aggrediuntur. Vrbis muros allambit Aturus, tum ex Cantabris montibus alter amnis oppidum interfluit, qui Aturo exceptus, in Oceanum proximum influit. Verùm vbi commoditas, ibi periculum; etenim Oceanus, quà alueus patet bis in diem promouens fluctum, vti mercatorias naues in portum inuehit, ſic hoſtiles bello ſæuiente. Et Hiſpani ad Baionam claſſem inuexerant; vnde terra marique ſumma vi & machinarum fulminibus impetunt muros. Vna propemodùm oppugnantibus aggreſſio fuit, quatuor dies continuos nec quiete noctium interpellata. Attamen repulſi ſunt admirabili Lautreci virtute; ille vix vnam horam quieti aut ſopori impertiens, adhortatione & exemplo ſic incendebat ciuium ſtudia, vt eorum ſinguli militem æmulantes, hoſti fortiter ſeſe obiecerint; nec matronæ virgines puerive ab labore ceſſabant, vltrò atque ingenti alacritate, tela,

Fontarabia capta ab Hiſpanis.
Et Baiona à Lautreco ſeruata.

Saint Iean de Luz.

tela, lapides, victum & neceſſaria ſubminiſtrantes pugnantibus; adeo in duce vis belli ſita eſt, emendante naturam: nam quæ ipſa fecit imbecilla atque infirma, hic ſi præclarus eſt in inſtrumenta Martis conformat. Ea fortitudine repulſi Hiſpani, relictâ Baionâ, Fontarabiam cingunt, experti intra paucos dies, homini homo quàm præſtet: quippe Frangetus muro adhuc integro, munitiſſimam atque inſtructiſſimam commeatu vrbem, vno bombardarum ſonitu territus, Hiſpanis tradit; accuſans Petrum Nauarri filium, quem conueniſſe cum hoſte diceret. Recepta vrbe Hiſpani, in interiora regreſſi ſunt. Frangetus poſteà Lugduni à Rege cum ignominia exauctoratus eſt, titulo nobilitatis expunctus, in pegmate palàm ſingulis armis exutus fractúmque gentilitium ſtemma; tam vili facinore iam deiectus nobilitate, armíſque ſapris quæ per ignauiam eiurauerat. Decurſis Pyrenæis tranſuolandum ad Alpes eſt. FRANCISCVS I.

Cùm detecta eſt coniuratio, Boniuetus Vercellas peruenerat, cum triginta peditum millibus, equitum quatuor; lætúſque ſummoperè ruina æmuli, iam gloriam, honores, & ſummum dignitatum militarium apicem cogitans; in ſpem magnam euectus, verſus Mediolanum contendit. Et erat obſidendæ vrbis prona occaſio, ſi Boniuetus in eius notitiam penetraſſet; etenim Proſper Columna, iam implicitus ægritudine ratus eo anno non tranſgreſſurum Alpes exercitum, coniuratione Borbonij patefacta, vergente in hyemem tempeſtate, & Venetis iam aduerſis; neglexerat vrbis munitiones apponere; apertis ſuburbiis, muríſque aliquot locis collapſis. Imò cum centurionibus ſtatuerat, ſi hoſtis ingrueret, vrbem deſerere, & Comum atque Ticinum ſe cum exercitu recipere. At Boniuetus imperitus artis militaris, accedente vana arrogantia, quam ſucceſſus primi promouerant; nam Nouariam & Vigeuanum ceperat; Ticinúmque amnem traiecerat vetante Proſpero, prauo conſilio felicitatem corrupit. Nam & hoſtes in amnis tranſitu debellare potuerat; & Mediolanum expugnare, niſi triduum iam amne tranſmiſſo præſtolatus extremum agmen fruſtrà conſumpſiſſet. Eam ergo importunam cunctationem Proſper obſeruans; propugnaculis inſtauratis, & erectis ſuburbiorum aggeribus, ita vrbem communiit: vt poſtquam ſeriùs ad eam accedit Boniuetus, ſpe amiſſa oppugnationis, ad lentam obſidionem deuentum ſit. Mox noua opportunitas Francis arridet; Adriani Pontificis obitus, qui cum caput eſſet totius fœderis, videbantur eo auulſo membra cætera ſtatim collapſura. Et erant conſternati animo fœderati, neſcij quis ſuccederet, quovè animo in Francum is affectus foret. Aliquantò poſt Pontifex dicitur Iulius Medicæus, Leonis X. patruelis; qui Clementis VII. nomen ſumpſit; poterátque primo eo tempore conciliari à Francis, ſi Rex in Italiam tam ingenium atque induſtriam contuliſſet, quàm arma. Interea variis velitationibus ad Mediolanum pugnatum eſt; quibus plerumque Franci vincebantur; iam præiudicante totius belli auſpicio, vel imperantis infelicitate ad milites ipſos tranſeunte. Vnus Bunovus Cremonenſis arcis præfectus, poſterorum memoria digniſſimus eſt; qui ſuam arcem intus & foris acerrimè impugnatam; fame nimirùm atque armis hoſtilibus, inuiolatam

XIII. *Boniuetus ab Italia pulſus.*

Adriani mors Clemẽs VII. Pontifex.

Bunou.

FRANCISCVS I.

inuiolatam defendit, donec Baiardus, & Rentius Ceres Dux Italiæ militem & commeatum in eam inferunt; & repertus cum octo militibus, cæteris fame extinctis, deliberata ipſe morte cum ſuis, ante hoſtem quàm pomœrio exciperet, quæ ſi conſtantia Maſcaroni Mediolanenſis arcis præfecto fuiſſet, Franci vrbem cepiſſent, nullo negotio; tantus erat ciuium atque militum terror, ſed occaſio prætermiſſa à Francis, ad hoſtem aduolat. Aſperitate hyemis, & niuium frigore Francum abſumente, Boniuetus Mediolano recedit, & præmiſſis tormentis, inſtructo ad pugnam agmine Biograſium venit. Agebat in extremis Proſper, póſtque euocatos Borbonium atque Lanoium, vitam poſuit, Veneno, an amatorio poculo; vir bello clarus, eiúſque vſu aſſiduo peritiſſimus. Lanoius atque Borbonius iam valido exercitu, & Francicum haud modicè ſuperante, Mediolano in hoſtem prodeunt. Iámque omnia calamitoſa Boniueto deinceps acciderunt. Nam arx Cremonenſis commeatus penuriâ ad hoſtem peruenit; Boniuetus ipſe Vaſcones & Delphinates, robur exercitus, quod defeſſi & imminuti eſſent, ad ſupplementum in Franciam miſit; Rhætos quos expectabat Ioannes Medicæus tranſitu prohibitos, dimiſit in patriam: Biagraſium & Vercellas occupante hoſte amiſit; copiæ ſæuientibus morbis detritæ & propemodùm perditæ erant; nec Heluetij nuper conſcripti ac Seſite amne diuiſi, adduci potuerant, vt ſe Francis adiungerent.

Anno 1524. Tot itaque afflictus infortuniis, receptui canit, ac Nouariâ venit Romanianum, inſequentibus Borbonio atque Lanoio. Ij ad Souſitem amnem, quem nocte proxima Boniuetus traiecerat, de bello conſulturi ſubſtant; eránque diuerſæ ſententiæ, Lanoio cenſente, fugienti hoſti fugam permittendam; contra Borbonio inſtandum affirmante hoſtibus. Et is optime gnarus quid in Franco exercitu ageretur; nam ſingulis propè horis de his fiebat certior, pleríſque Francorum ipſi fauentibus, & Boniuetum odio perſequentibus & multo contemptu. Fides habita Borbonio, & feſtinatum in hoſtium terga. Tuebatur poſtremum agmen cum Heluetiis Boniuetus; qui prima impreſſione ſclopeti glande brachium ſaucius premente dolore vulneris, & ne forte in Borbonij capitalis inimici poteſtatem veniret, abdicatum imperium Baiardo tradit, & primos inter lectica vectus diligenter elabitur; nec Baiardus ignarus quam perditis rebus adhiberetur, nihilominus tamen operam patriæ non negauit: cum Vendeneſſo fortiſſimis equitum ſelectis, dum exercitus ſe ſubtrahit, alteram impreſſionem hoſtium frangit: ſed viri virtus iam ad exitum ſpectabat, & dignum quidem qui militarem vitam coronaret, ſin minùs victoria, ſaltem morte,

Baiardi mors. quæ victori ornamento & decori eſſet. Vt poſtremi erant, ipſe & Vendeneſſus, ſclopetorum glande appetuntur: & Vendeneſſus illicò mortuus corruit, Baiardus renes ſaucius, & equitandi laborem haud ferens, iubet ſe deponi, & quercui forte proximæ acclinem, os in hoſtem conuerti, vt vel ipſam animam pro telo immitteret, nec cum vires deficerent, ſine officio in patriam eam emiſit. Quippe cùm ad iacentem veniſſet Borbonius, & ſolatij gratia diceret, ſe miſereri præſtantiſſimi viri, qui in eam calamitatem incidiſſet, quod imperare qui deberet, ſtolido & imperito

viro

viro paruiſſet, ille præclariſſimam ac viro forti digniſſimam vocem repoſuit; *non ego miſerandus, qui viri boni functus officio, pro Rege & patria vitam pono; tu Domine, na es longè miſerabilior, qui cùm in Francia & de Regio ſanguine ortus ſis, contra Regem & patriam arma induiſti; & ea forſitan cruore popularium imbuiſti*: tum vt erat peritus hiſtoriæ, commemorauit Borbonio viros in Græca & Romana gente præclaros, qui cum ſe in patriam conuertiſſent, vitam clauſerant miſerabili fine: ſilens Borbonius vltrà progreſſus eſt; & Baiardus in Lanoij tabernaculum eo iubente delatus, animam edidit; vir in quo inuidia ipſa carperet nihil; quippe compos virtutum omnium, fortunæ malignitatem accuſat, quæ tandem exercitum regendum dedit, vt ad mortem raperet; ac ſpecie beneficij acerbiſſimum odium funere impleuit. Eo facto exercitus ſe tutò recepit; Franci per Taurinos in patriam, Heluetij per Auguſtæ prætoriæ vallem; quindecim maiora tormenta quæ Heluetiis Franci commiſerant, in manus hoſtium peruenere, & Boniuetus quaſi victor à Franciſco exceptus eſt; adeo Regum aures adulantibus patulæ, animi ſenſum deprauant; receptum illum exercitus, collaudabat Rex plurimùm, & cum decem Græcorum millibus componebat, qui duce Xenophonte per tot hoſtiles prouincias Græciam incolumes tenuerant; tanto diſcrimine, victum inter exercitum integrúmque, quanto inter duces, quorum alter victus ſuâ culpâ, vno vulnere infractus, & alieno periculo ſeruatus; alter in ſuorum clade inuictus, admirabili fortitudine atque prudentia, ſeſe explicuit; quaſi nubibus vectus in patriam, vi repulſa hoſtium, doliſque eluſis. Sed inanes Boniueti laudes, ſeriùs poſteà ſuo magno malo Franciſcus damnabit.

Cæſar inſtaurato cum Anglo fœdere; quo Anglus in bellum ſingulis menſibus centum nummorum millia ſubminiſtrabat; ratus Franciam imparatam ab exercitu eſſe, iubet victores in eam inuadere. Erat Borbonio animus Lugdunum aggredi, nondum enim eam vrbem Franciſcus munitionibus cinxerat, ſitu commodam ad plures prouincias obtinendas, atque in faucibus patrimonij ſui; quippe Foriſienſes, Belliiocenſes, Boios, Aruernos, & Marchiam, vno ſoli tractu coniunctos poſſederat; nec dum extincta popularium in ſe charitate, ſperabat ſuo nomine defecturos à Rege plurimos. Id enimverò Regi pernicioſum fuiſſet. Verùm Imperatoris alia mens erat, qui bellum ad vtilitatem Borbonij non accommodabat; ideò iuſſerat eum peruadere in Phocenſem prouinciam, & occupare Maſſiliam. Diu Aragonenſibus Regibus mouerat cupiditatem Maſſilia, ſitu valida portúque commoda, ad excipiendos Hiſpanos in Italiam atque Siciliam commeantes; hoſpitium nauigatione media opportunum. Borbonius per Nicæam exercitum duxit, ſexdecim peditum millia; adiuncto Peſcaria, non tam Vicario quàm conſorte. Lanoius cum aliquot copiis in Italia perſtitit. Hugoni Moncadæ data eſt claſſis, quæ mare clauderet, & promoueret obſidium. Ad famam inuaſionis, Rex haud incertus quò hoſtis tenderet, Maſſiliam præſidio muniebat, Philippo Chabotio & Rentio Cerete inducentibus quatuor hominum millia; nec multò poſt Antonius Barbeſius, è ſtirpe Rupifocoldia, introduxit nouum ſubſidium.

Barbeſius.

XIV.

Borbonius Maſſiliã fruſtrà obſidet.

FRANCISCVS I.

Cæſariani Prouinciam ingreſſi, Tolonium veterem Maſſilienſium Coloniam, & Aquas Sextias, vrbem primariam, ſed prorſus immunitam, capiunt; tum ad Maſſiliam Borbonio planè inuito copias admouent, ſed ciues forti præſidio nixi, atque egregia in Regem fide, oppugnantes repellebant acerrimè. Primùm collem proximum occupant, in quo poſtea caſtrum poſitum eſt, & cingunt munimentis, irriſâ hoſtium ſocordiâ, quos ea commoditas latuiſſet. Ita totos quadraginta dies, fruſtra Bombardis detonantibus hoſtium, ciuis vrbem ſuam inuictam intactámque ſeruauerat. Franciſcus intereà luctu domeſtico afflictatus, Claudiam vxorem morbo raptam amiſerat, ſanctiſſimam moribus, pluriúmque liberorum matrem; nam filios tres, filias quatuor Regi pepererat; animi quam corporis dotibus præſtantior; claudicabat enim aliquantulum, ſed pro forma fertilitas, ſummáque pietas erant. Nihilominus Rex conſcribebat exercitum, Heluetiorum quatuordecim millia, ſex Germanorum, quem ipſe ducere in hoſtem ſtatuerat. Quod obſeruans Borbonius, volebat omiſſa Maſſilia Aueniónem inuadere, vt Rhodanum amnem in poteſtate haberet, viámque aduentanti Regi obſtrueret. Verùm cùm id nec perſuaderet Peſcariæ, affirmanti, vrbem Pontificiam Aueniónem, ſine Clementis moleſtia occupari non poſſe; & ea occaſio Cæſarianis periit, & erepta poſtmodùm Maſſilia eſt. Nam Moncada cùm claſſem in Maſſilienſe littus inuexiſſet, ab Andrea Doria claſſis Francicæ præfecto victus eſt; & Paliſſa primam aciem ducens, occupata Auenione, & Salonio capto, imminebat caſtris. Imo haud multò poſt Rex ſubſequutus eſt, iámque toto exercitu feſtinabat. Quas ob res Borbonius nullo ſupplemento nec pecunia recreatus, quam vti ſpoponderat Carolus nullam miſit, ſoluit obſidionem, eo ipſo die quo Regem accipit Auenione prodire; tormenta in fruſta contrita, mulis impoſuit, ac magna celeritate ſe & copias multùm imminutas impendenti hoſti eripuit, ſéque Monœcum magnis itineribus recepit; Paliſſa legente recedentis veſtigia, & feſtinationem mirum in modum vrgente. Ita is Borbonio malè ceſſit conatus, patuitque ſe transfugio nouum dominum, libertatem nullam quæſiuiſſe.

Claudia Regina mors. Anno 1524.

XV.

Rex ſecundo in Italiam tranſit.

Rex eo ſucceſſu elatus, ſtatim conſilium quod diu inſinuabat Boniuetus ſponte ampleċtitur; *tranſmittendum in Italiam, inuadendos Inſubres, Neapolitanum regnum occupandum, & vniuerſis gentibus demonſtrandum, quanti ad bellum & obtinendas victorias Rex momenti foret. Recurrebat animo Mariniana laurea, pudebat pigebátque intermedium tempus otio traductum, & voluptatibus; ſat bella per legatos geſta, & infeliciter quidem; modò Rex ipſe rem ſuam ageret, delerétque ignominiam calamitatum, quas aliena culpa inuexiſſent.* Hæc Regi prono animo audienti Boniuetus ingeſſerat; conſilio ſibi in alterutrum euentum commodo; cuius, ſi ritè ſuccederet, haberetur auctor; ſin minus, Regis clades ignominiam ſuam obrueret. Contra Paliſſa, Trimollius, & veterani ductores dehortabantur Regem à profectione; *decurri Autumnum, atque adeo hyemem imminere, tam cælum Italiæ infenſum Francis quàm militem; nec ipſam Franciam Anglo permittendam, irrupturo,*

ruptuno, vbi regni robur Rexque ipſe abeſſent. Verùm Rex in profectionem & ſua indole confirmatus, quod bellicam laudem appeteret, ſperaretque indubitatam victoriam, pronuntiauit expeditionem; atque magnifica oratione teſtatus eſt ſibi eam penitus mentem inſediſſe, cúmque grauẽ futurum moleſtiæ qui contradiceret. Atque ideò Ludouicam Matrem, quæ litteris plurimùm dehortabatur, atque Auenionem venerat, vt coram ab ea ſententia dimoueret, iuſſam Auenione ſubſiſtere, in conſpectum neutiquam admiſit; pariterque de pace acturum legatum Pontificis à ſe amouit. Sic adempta Proceribus repugnandi facultas, atque impoſita obſequendi neceſſitas. Nec deerant in prauum omen verſa præſagia; nam exuſtæ ſegetes gelu immodico ſpem agricolarum fefellerant; loca plurima de cœlo tacta ſunt, atque Regis ipſum hoſpitium; Andegauum terrâ motâ penè corruerat; prædicebántque Aſtrologi ingens quoddam malum imminere Regi & Franciæ. Igitur ſub Octobris finem ſe in viam dant copiæ. Erant peditum triginta millia, grauis armaturæ mille quingenti equites; cum Rege Proceres, Henricus Albretius Rex Nauarræ, Alenſonius, Sampaulinus, Longauilla, Albaniæ Dux gente Scotus, Comes Vademontius, Ludouicus Trimollius, Mareſcalli Paliſſa, Leſcunus Lautreci frater, & Mommorantius; Boniuetus Admiralius, Chabotius, Renatus Sabaudus, Sanſeuerinus, Ludouicus Arſius; vno verbo Franciæ robur, & medulla nobilitatis. Regni regimen Ludouicæ matri commiſſum eſt, Vindocinenſi armorum præfecto, cui præterea Campania data eſt; Burgundia Guiſio, Brezæo Normannia, & Lautreco Aquitania. Extemplò itum in Alpes, & feſtinationis pretium ipſa Inſubria videbatur: nam Lanoio raræ copiæ erant, aberátque à Borbonio ductus exercitus; vt qui prior veniſſet, haud dubiè Mediolano cæteríſque vrbibus potiretur. Ergo quaſi in ſtadio æmuli currerent, ſimul propemodùm ad metam perueniunt; nam quo die Rex Vercellas tenuit, eo Albam Borbonius, íſque altero die Ticini ab Lanoio excipitur. Rex omiſsâ Alexandriâ, Mediolanum venit deſertam ab hoſtibus; nec vrbem ingreſſus, curâ obſidendi caſtri datâ Trimollio, vltrà perrexit. Hiſpani firmo præſidio Ticinum miſſo, & Antonio Leua præfecto impoſito, cum reliquo exercitu Laudem receſſerant; inſpecturi quam in partem turbo Francicus rueret. Et duo perficienda obiiciebant ſe Regi; alterum, obſidere Ticinum & capere: alterum, ſequi hoſtilem exercitum, profligare penitus, vel ex Inſubribus pellere. Iſtud omnino & facilius & vtilius erat; nam exercitus hoſtium Francico multùm inferior, terrore iam perculſus; fractus propemodùm, vinci haud ægrè & pelli poterat; atque eo victo, tum Ticinum tum aliæ vrbes, ſpe negata ſubſidij, ad victoris arbitrium conceſſuræ erant. *Verùm non obuium pronúmque adeò videbatur, totum exercitum munita vrbe conclusum, expugnare atque opprimere; creditum hactenus, qui Ticino potiatur, dominum eſſe Inſubrium; quid à tergo validam vrbem, ceu ſpinam infixam veſtigio, vltro relinquerent; capiatur vrbs, florente adhuc vegetóque exercitu; tum ad hoſtem poſterioribus tutis feſtinetur.* Hæc ſententia quanquam deterior, Boniueto auctore præpolluit; Ticinúmque exercitu cinctum; ſub initium hyemis. Primùm intentata

FRANCISCVS I.

Angers.

Ticinum obſeſſum.

FRANCISCVS I.

intentata vis, dein ars adhibita & patientia: Poſtquam machinis murus eſt dirutus; impreſſio inſtituitur temerè ac imprudenter admodùm; quippe cum labes non ſatis pateret, retróque aggerem hoſtes erexiſſent, clade non modica Franci repulſi ſunt; pleríque ex fortiſſimis cæſi, & Longauilla aliquanto poſt, cùm ex aggere prodiiſſet, aliquid inſpecturus, ſclopeti glande perimitur. Vi excluſa, Rex ad artem conuertitur; & conſilio Sillij, Balliuij Cadomenſis, aggreditur Ticinum amnem à mœnibus ciuitatis auertere. Is amnis ſupra vrbem altero milliari diſpertitus in duo cornua, vno infra ipſam vrbem milliari, rurſum aquas iungit; altero alueo murum alluente, altero quem Graualonem vocant, in vrbem peruadente. Erat autem Regi conſilium amnem à muro in vrbem totum immittere, quoniam is locus ſatis alueo tectus munitionem nullam obiiceret. Foſſores magnis impenſis atque laboribus admouentur; ſed aſſiduis imbribus deturbatum eſt opus ac derelictum; amne intumeſcente; quaſi repagulum carceréſque oppoſitos amoliretur. Rex vi & arte exhauſtis, in ſubſidium famem inediámque appellat. Pontifex interim de pace, Chriſtiano ſenſu ſollicitus, ad Lanoium Laude agentem legatum miſerat.

De Silly.

XVI. *Rex Neapolim copias mittit.*

Nam Borbonius ad ſcribendum militem profectus in Germaniam erat, ſuaſque gemmas & vaſa aurea atque argentea Sabaudiæ duci pignori dederat, ad conficiendam pecuniam; Carolo nullam ex Hiſpania ſubmittente, & Venetis potiùs belli ſpectatoribus quàm actoribus. Cùm Lanoius nihil de Borbonio audiret, in quinquennales inducias aſſentiebat; ea conditione vt quidquid intra Abduam foret, Laude excepta, Rex teneret; ſed eas Franciſcus Boniueto auctore repudiauit, nec enim Mediolanenſes vnos cogitabat, iam ad Neapolitanos ſpe raptus, amplitudine animi adulantium vocibus intumeſcente. Ergo poſtquam arcanum fœdus cum Clemente pepigit, quo contra Cæſarem in ſocietatem mutuam conſpirabant; ac Ioannes Medicæus, qui ante ad Cæſarianos tranſiuerat, rurſum ad Francos cum legione ſua defecit; Rex ad inuadendam Neapolim ſtudium applicat. Auctores erant, qui præſtabant conſilio, vti totus Mediolanenſibus ſubigendis incumberet; *ſupereſſe in iis quod vinceretur; Ticinum haud captum, hoſtem in prouincia cum exercitu eſſe; quid copias diuideret atque imminueret, cùm augendæ forent: longinquam expeditionem quid ſuſciperet, infecta proxima? Neapolim Mediolani appendicem eſſe; comparari eam in Inſubribus; ſi vincatur hoſtis, tollaturque propugnaculum quo vno ampla prouincia tegitur.* Et ea Clemens Pontifex inſinuabat; ſiue Regi ex animo conſulturus, ſiue ſuæ ac Italicæ libertati, cui nihil pernicioſius, quam eundem Principem Mediolano potiri atque Neapoli. Attamen Franciſcus Boniueto, quem audiebat vnum, impulſore, Ioannem Stuardum Albaniæ Ducem, cum decem militum millibus verſus Neapolim mittit; ſimúlque, tanta erat animi vaſtitas, imò properantis ad ruinam cæcitas, Marchionem Saluſſium cum quatuor legionibus Saonam ire iubet, vt Genuam vrbem inuaderet. Ad profectionem Stuardi perturbatus Lanoius cogitabat de repetenda Neapoli, copiiſque abducendis; & Franciſci in eo ſalus verſabatur; verùm Piſcaria gnarus apprimè, cardinem rerum in Inſubribus poſitum,

poſitum, eum retinuit, perſuaſum, Neapolim non propugnari fortius quam in Inſubribus; in iis vim & momentum belli; Regem imminutis tanto ſtudio copiis vinci poſſe; ſi vincatur ſemel, in Longobardia, & tota Italia debellatum eſſe. Ita Lanoius retinetur; iámque cum milite aduentabat Borbonius, quingentos Cataphractos adducens, & ſex peditum millia, Ferdinandi Auſtriaci ſumptibus ſcripta. Qui poſtquam cæteris ducibus ſe adiunxit, de ratione belli deliberatum eſt, inſpectúmque pecuniæ inopia ſuas res in arcto collocatas eſſe. Quippe Germani ex quibus conſtabat Ticinenſe præſidium, ſtipendium proteruius flagitabant, propiores tumultui & ſeditioni; & iam Antonius Leua ſuas artes omnes exhauſerat; imò præſentem pecuniam repoſcebat exercitus, nec ea vel ad tormenta ad hoſtem vehenda ſufficiebat; quomodo igitur tot ali poſſent atque ſuſtentari? Verùm his periculis induſtriâ & ſagacitate ducum occurſum eſt. Nam in caſtra Regis duos ruſticos ſubmittunt, qui vinum venderent, includúntque vinario dolio thecam ligneam, cum tribus aureorum millibus, litteríſque ad Leuam; qui ab altero ruſticorum monitus quo loco venale dolium proponeretur, factâ eruptione, dolium ruſticóſque in vrbem abduxit. Et extemplò nummos in Germanorum centuriones partitus, in concionem militem vocat, legítque palam Lanoij litteras; quibus iubebatur bono animo eſſe, adueniſſe Borbonium cum ſupplemento atque pecunia; breui omnes ad liberandam vrbem conniſuros; tunc abunde militi ſtipendium fore. Mox Germanorum collaudabat robur, & hortabatur ad patientiam, ſuo ſtatim præmio decorandam. Ea arte Germanis tumultus excuſſus atque ſeditio. Quod ſpectabat ad exercitum; Piſcaria, cuius apud militem ſumma ex amore auctoritas, Hiſpanos aggreditur; atque edoctis quanta in rerum omnium penuria Franci eſſent, quàm diminuti atque acciſi, tum longâ obſidione, tum inclementiâ hyemis, proponit victoriam facilem, & victoriæ præmia longè ampliora ſtipendio futura; ac tandem perſuadet vt ſpem victoriæ in menſem proximum pro ſtipendio habeant. Idem Borbonius à Germanis impetrat, iam honeſta æmulatione certantibus: equites accerſiti, atque aſperſi pauculis nummis in idem aſſentiunt; nec dubium erat quin eæ vincerent copiæ, quæ habebant in numerato victoriam, & ab ipſo hoſte ſtipendia peterent. Extemplò duces exercitum Laude educunt; erant ſeptemdecim militum millia, fingúntque Marinianum ſe petere, vt ab obſidione Regem abſtraherent; & mox ad caſtellum Sancti Angeli conuerſi, oppidum Laudem inter & Ticinum medium, verberatum tormentis, ſubitò propugnantium pauore, recipiunt, móxque ipſam arcem. Hactenus obſidio vrbis lentiùs promouebatur, tormentario puluere deficiente; nec putauerat Rex hoſtem vnquam ad pugnam venturum. Modò Caſtelli expugnatione, in ſpem pugnæ potiùs quam metum erectus; vt erat intrepidi atque firmiſſimi inter pericula animi, Trimollium Mediolano arceſſit, & ſeptem militum millia, bis mille ad includendam arcem relictis. Verùm portendere magnum infortunium plura videbantur: mille Itali Sauonâ ad exercitum miſſi, ad Alexandriam à præſidiario milite oppreſſi erant & deleti.

FRANCISCVS I.

Hiſpani ſe ad pugnam inſtruunt.

FRANCISCVS I.

Ioannes Medicæus magni apud Italos nominis, virtute militari paucis inferior, ab obſeſſis dum erumperent; plagâ acceptâ, caſtris vt ſanaretur abſceſſerat; eum ſtatim quatuor Italorum millia relictis caſtris ſequuntur. Rhætorum ſex millia, ſuorum magiſtratuum iuſſu, quinta ante prælium die, à Rege deficiunt, profecturi in patriam, ſiue ea proditio fuerit, Thecano Præfecto ab hoſtibus deuincto, ſpe oblata pecuniæ; ſiue Rhætorum legitimus pauor ſuos in opem milites euocauerit; poſtquam Iacobus Mediquinus, (& is poſteà dictus eſt Marchio Marinianenſis) nobilis Mediolanenſis Clauennam Rhætorum, arcem interceperat. Præterea Ludouicus Palauicinus cum duobus hominum millibus, & quadringentis equitibus à Rege miſſus, vt Cremonam occuparet, dum agrum imprudentiùs vaſtat, à Bentiuolo vincitur, capitúrque. Eas ob res Trimollius, Paliſſa, Leſcunus, Arſius, & veterani duces, peritique militiæ, ſuadebant Regi: *vti obſidionem ſolueret, ac Mediolanum recederet; hoſtes pecuniæ inopiâ laborare, vna ſpe pugnæ ſuſtentare militem; ea ſi tollatur, abſceſſurum illico, aut ruiturum in ſeditionem; nullam ignominiam in ſoluenda obſidione, dum paratur victoria, breui Ticinum, Laudem, totámque Italiam premium abſtinentiæ fore, bellum tam patientiâ geri quàm fortitudine; nec vllam felicius patrari victoriam, quàm abſtinentiâ prælij.* Et id Clemens ardentius flagitabat, Regi ſpondens victoriam certam, ſi pugna abſtineat, imò vndique & Aſtrologorum præſagia, & piorum virorum afferebantur oracula, quibus Regi imminere periculum ingens, ſi iniret prælium, nuntiabatur. At ea monita, Regis vna indoles, famæ nimis & gloriæ ſtudioſa, & Boniveti adulantis auctoritas, peſſundedit ſimúlque euertit. Videbatur Regi Franciæ ignominioſum, ſi ab vna vrbe longo poſt tempore victus propemodùm & infractus abſcederet, verbis litteriſque in Franciam, totámque Italiam ſparſerat; nunquam ab vrbe, niſi victorem aut mortuum receſſurum; appellabat fidem ſuam, exigebátque rationem promiſſi; quod ſtultè affirmatum, implebatur ſtultiùs. Dicebat ſe caſtra muniturum, vt nequirent perrumpi, & moram hoſti moleſtiorem quàm ſibi futuram. Et conſtituit ſub tentoriis agere; nec ideò ducis munus obibat diligentiùs; tempus terens cum Mommorantio, Brione, aliiſque chariſſimis, rerum omnium curâ ad Bonivetum vnum tranſlatâ, penes quem tota adminiſtratio erat; prudentibus illis veteranis ducibus vix flocci habitis. Et eo rerum ſtatu ad pugnam ventum eſt, quanquam & ipſe negligentiam ſuam perſpexit ſeriùs, cùm luſtrato exercitu, imperfectas cohortes ſingulas deprehendit; pluréſque ad ſtipendium quàm ad prælium recenſeri.

Marquis de Marignan.

XVII. *Pugna ad Ticinum, ſiue Mirabellum.*

Porrò ad prælium caſtrorum formam ita Rex immutauerat. Primam aciem, cui Paliſſa præerat in ſuburbio ad Iuſtinæ portam reliquerat; ipſe cum ſecunda ad Mirabellum, amænam ad delicias Ducum Mediolanenſium domum tranſiuerat; tertiam Alenſonius ad celſa Pauli & Iacobi cœnobia collocauerat; ita vt à Francis vrbs vndique cingeretur; nec ad eam hoſtes, niſi amne traiecto & perruptis caſtris poſſent peruadere. Hoſtes à Francis arcto admodùm ſpatio dirimebantur; iámque ad extremas acti anguſtias, conſtituunt vrbi commeatum immittere, & prælium

ſi occaſio foret conſerere. Eo conſilio, nocte quæ Diui Mathiæ diem feſtum præceſſit, poſtquam ab alia Caſtrorum parte, Francos continuis velitationibus fatigaſſent; totum exercitum in quatuor agmina diſtributum ad Mirabelli ſeptum deducunt; primum agmen agebat Marchio Vaſtius, ſecundum Peſcaria ex meris Hiſpanis, tertium Borbonius, quartum Lanoius; iubéntque milites alba induſia ſuper arma induere; vt ſe in caligine noctis dignoſcerent. Magno ſilentio ad ſeptum profecti, ſexaginta muri vlnas deiiciunt, Francorum nemine animaduertente, tanta erat vigilum negligentia. Dein ſepto decurſo inter tonantium bombardarum globos primo diluculo ad caſtra Regia penetraut. Iacobus Galeotus tormentorum præfectus, ea commodo loco collocauerat; pluréſque hoſtium dum accederent diſploſis machinis obtruncauerat; & ij quidem vt ſe fulmineis pilis eriperent, cùm ad proximum collem celeriter feſtinarent, Rex è ſublimi loco rem ſpeculatus, exiſtimabat eos iam in fugam verti: opinionem firmauit miles renuntians Hiſpanos à turmis Alenſonij & Brionis pulſos, captáſque machinas: igitur impetu raptus, nec paſſurus pugnam ſine opera ſua confici, prodit è caſtris, & in hoſtem ruit, ſibi ſuíſque validiſſimum telum eripiens, machinas ipſas, quæ conſerta pugnâ quieſcerent. Subito hoſtium primum alterumque agmen, reſtitutis ordinibus, Regem aggrediuntur, & ſclopetariis, quorum tria millia locauerant inter equites, effundentibus pilas, ſtragem plurimam faciunt. Rex cum equitatu inuectus, Heluetiis & Germanis ad latera pugnantibus, primo congreſſu hoſtium equites fundit, & ipſe ſpoliis opimis dignandus, qui Ferdinandum Caſtriotum, equitatus præfectum, & celeberrimi illius Caſtrioti nepotem ex filio, gladio confodit perimítque, mox ad Andelotum verſus, nobilem Sequanum, vulnus infligit, diu cum eo luctatus: & iam delibabat victoriam, cùm agmina poſteriora Borbonius & Lanoius inducunt in prælium; nec ideò vincebant, niſi Heluetij, auitæ ſuæque fortitudinis haud ſatis memores, dimicationi ſe eripuiſſent. Quanquam & à Francis arceſſenda mali origo eſt. Nam cùm Leua milites Ticino in Alenſonium eduxiſſet; ille vt erat ad belli pericula multùm ineptus, ratus omnia perdita atque profligata, cum quadringentis equitibus fugam cepit, & præteruectus Heluetios, iis fidem fecit, Francos omni loco victos & depulſos; qui vt ſe cladi ſubducerent, ad Mediolanenſem viam deflexerunt. Totum intereà pugnæ pondus in Regem incumbit, proximóſque Germanos, & ij quidem magna fortitudine animi in obiecta tela irruentes, ad vnum cæſi ſunt, nemine terga vertente. Rex ſtrenuè pugnans, iam necatis Nobilibus qui tegebant latera, equo ſuffoſſo, in pedes erectus, & femur ſaucius; retundebat fortiter irruentium impetum, vnúſque pugnabat in geminos, Auilam Hiſpanum, & Vrbieram Cantabrum, iámque in graui ſalutis diſcrimine verſabatur; cùm agnitus à Pomperantio; qui Borbonio comes, deſerenti Franciſcum, hæſerat; periculo liberatur. Quippe is in pedes deſiliens, ſtricto ferro amouit ruentes, texítque pugnantem, donec adueniret Lanoius, cui Rex ſe tradidit. Nec Paliſſæ primóque agmini erat commodius; qui à victore Leua

impetitus;

impetitus; cum fortiter dimicaret, obruente hoſtium numero, victus & cæſus eſt. Boniuetus, cuius culpa maximè incurſum erat in calamitatem, ne viuus in Borbonij poteſtatem veniret, ſiue impar doloris magnitudini, in confertiſſimam aciem vltro irrumpens, per plura vulnera emiſit animum. Mommorantius quanquam abſens eodem infortunio implicatur. Ad alterum milliare cum duobus hominum millibus viam obſidebat, cùm audito fulminantium Bombardarum ſono, pugnari coniiciens, ad prælium aduolat, moxque ab hoſtibus circum ſepius, vincitur capiturque. Cæſi è Francis ipſo in conflictu octies mille, capti quam plurimi; ex hoſtibus ſeptingenti. Inter cæſos illuſtria nomina recenſentur, Ludouicus Trimollius & Paliſſa, tot palmarum duces; ille annum agens octogeſimum; Franciſcus frater Lotharingiæ Ducis, Suffolcius Anglus Henrici Regis æmulus, Boniuetus; Leſcunus, & Renatus Sabaudus captiui, ex vulneribus obierunt, Calmontius, Buſſi Amboſius, aliique: capti ſunt præter Regem, Henricus Nauarræ Rex, Franciſcus Borbonius Sampaulinus comes, Ludouicus Niuernenſis, Mommorantius, Chabotus, Brio, Floraugius, Lorgius, Rochapotius, Barbeſius, Vidamus ſeu Vicedominus Carnutenſis; Mompeſatius, Langæus, pluréſque tanto numero, vt præter Alenſonij turmam nullus propè nobilis ſeruari fugâ potuerit, aut voluerit; ſingulis Regis ſui fatum ſequentibus. Theodorus Triuulcius, audito cladis nuntio, omiſſa Mediolani arce quam obſidebat, cum copiis ſtatim reuolauit in Franciam; totúſque principatus in victoris poteſtatem conceſſit. Et ea clades eſt à Pictauienſi grauiſſima, quæ perculerit Franciam, iiſdem propè cauſis, temeritate & arrogantia. Carolus Alenſonius cùm Lugduni reſpitaret è fuga, eius infamiâ tantum dolorem admiſit, vt octauo die vitam poſuerit, quam tot periculis eripuerat: & in eo ſtirps Alenſonia deſiit.

XVIII. *Cladis ſenſus varij, in diuerſis gentibus. In Francia.* Prima cladis fama immoderato Francos dolore perculit; ſuum ſingulos malum, cunctos publicum diuexabat; nemo vnus erat, quin affinem aut lugeret mortuum, aut captum doleret; nemo quin exhorreſceret mente ad Regis vincula, & præſagiret calamitates immenſas, quas olim regno Ioannis captiuitas, tum à ciuilibus, tum ab externis bellis intuliſſet. Ita dolorem metus exaggerabat; nec licebat ad miſeriæ modum intendere, futurorum metu decerpente præſentium ſenſum. Ludouica Regina conſternata eſt omnium maximè; paſſim erat odio Proceribus populiſque; eos auaritia, illos ambitio, promotæ ſupra mulierem patientiâ Regis, abalienauerant: quid ageret femina, inter nepotes impuberes, procellis domeſticis externíſque obnoxia, vno dolore atque orbitate commendanda inimicis, vel obiicienda. Ea tamen in Regem pietas fuit, ea Francorum reuerentia, vt oblitteratis iniuriis, in communem vtilitatem intenderint; ſingulis curas, facultates, animas in ſalutem publicam conferentibus. Ergo Regina, poſtquam à dolore primo ſe recepit; Prouinciarum prætores regnique optimates Lugdunum conuocat; atque adhortata ad fidem erga Principem ſuum conteſtandum; eorum aſſenſu, nouos delectus indicit; ad tuendos limites deſignat copias; Sauonâ Saluſſium euocat, è Neapolitano regno Albaniæ ducem; qui Centumcellis milite triremibus impoſito in

Franciam venit; mox Vindocinenſem Concilij principem dicit. Etenim in eo, tranquillitatis aut ciuilis turbæ momentum ingens; qui Alenſonio mortuo, & excluſo Borbonio, Regi ſanguine proximus, poterat adminiſtrationem capeſſere, tam rerum geſtarum virtutumque merito, quam natalium; eoque impellebatur à pluribus; at maluit vtilitatis publicæ, quàm dignitatis priuatæ rationem habere; atque vltrò Reginæ poteſtati aſſentiens, præluxit cæteris in obſequium atque concordiam. Hæc in Francia, dum varij ſenſus Anglum agitabant. Primùm Henricus effuſè ob victoriam Caroli teſtatus lætitiam, legatos ad eum miſerat, vt opportunâ occaſione ſimul in Franciam cum exercitu ruerent. At poſtmodùm veritus, ne ſublato æmulo Carolus in immodicum præpolleret, ſimul aures Cardinali Eboracenſi præbebat, propenſo in Francum, & auerſo ab Carolo. Nempè Carolus vanitatem hominis auerſatus, quam ante victoriam alebat officiis, ſolitus ad eum ſua manu perſcribere, iis verbis additis, *tuus filius & cognatus Carolus*; ſtatim poſt victoriam, ſeu iam tutò alienæ ſuperbiæ oſor, ſeu ſuæ amator; Commentarienſis manu ad Cardinalem ſcribebat, & ſolum Caroli nomen apponebat. Nec diu Henricus egit ambiguus, admiſſo Ludouicæ Legato, initoque fœdere, quo præcipuè cautum eſt, ne qua Franciæ regio in libertatis pretium daretur Cæſari; præterea paratum exercitum ſponte dimiſit, nec in eius ſumptus quidquam poſtulauit. Iſque Dei fuit in Francicum regnum paternus affectus, qui iuratum & capitalem tot ſæculis hoſtem continuit, vetus odium extinguendo, cùm nouum exurgeret; Regemque plectens vt filium, non vt reum damnans. In Hiſpania primùm Chriſtiana pietas, & humanitatis memoria illuxit, mox Imperij promouendi amor, & ſplendor ambitionis in diuerſum animos rapuit. Carolus Toleti accepit, litteras Laureatas, ac mirificè gaudium in poteſtate habens, in templum gratias acturus ſubiit. Tum poſtridie ſupplicatione indictâ ipſe participato cibo ſacro-ſancto, intra religionem lætitiam renuit; vetitis publici gaudij ſignis; affirmans victorias de Chriſtianis principibus ciuiles eſſe, nec triumpho dignas; & vultu & verbis miram modeſtiam præferens, reliquit ambiguum, virum foris ſpectantibus, an voluptas in mentem intimam pertinuiſſet. Verum poſtquam ſatis vel famæ vel conſcientiæ datum eſt; atque ab honeſto ad vtile deſcenſum, longè alia mens diuerſúſque ſenſus apparuit. Deliberat cum aulæ primatiis, quomodo Franciſcum habere debeat, quóve pacto victoria vti. Doſimeus Oxamenſis Antiſtes, & Confeſſarius Caroli, rogatus ſententiam, in captiui gratiam perorauit; *propoſuit orbi Chriſtiano quantæ impenderent miſeriæ; Turcam armatum in Hungariam irrupiſſe, Lutheri hæreſim diſſeminari tota Germania; neceſſariò in vtrúmque hoſtem bello inſurgendum, in id Chriſtianos omnes Principes euocandos, atque ideò pacem inter Imperatorem & Franciæ Regem conſtituendam; & firmam quidem ac immutatam. Porrò demonſtrabat id vnum pacis vinculum eſſe ſanctiſſimum, ſi clementia necteretur; ſi manſuetudine potentiſſimus Rex conciliaretur; tamque beneficiis vinceretur animus, quàm armis profligatus eſſet exercitus.* Poſtquam ea Doſimeus: Fridericus

FRANCISCVS I.

In Anglia.

In Hiſpania.

FRANCISCVS I.

Toletanus, Albæ dux ſententiam dicit, bellúmque faſſus in publicos hoſtes neceſſarium, affirmat Regis animum nullâ clementiâ, nullo beneficio vinci poſſe; perſtiturum ſemper ſenſum opprobrij; quare eripiendam facultatem vindictæ; atque captiuum Regem, ſic imminuendum atque infringendum, vt victori deinceps addictus, volens nolens ad eius conſilia ſe conformet. In eam ſententiam itum à cæteris; ſiue ita ex animo ſentientibus; ſiue Principem introſpicientibus, atque impellentibus quò ſponte rueret. Ille aſſenſus eſt pluribus, quaſi priuatum iudicium accommodaret publico, nefáſque ſibi eſſet à conſultoribus diſſentire; miſitque ea mente Beatenum Roëlij filium, qui Franciſco conditiones proponeret. Sed diu eſt quod Franciſcus vagantem per regna reuocat orationem.

XIX. *Rex in Hiſpaniam ductus.*

Is poſtquam captus eſt, & regni potentiſſimi rector in hoſtium tranſiit poteſtatem, ſui haud immemor, virtutes regias tulit in vincula, conſtantiam, æquanimitatem, & quoddam animi robur inſuperabile; quo ſpectabilis & ſupra ſortem ſuam venerandus, reuerentiam inſinuabat victoribus, & fortunam altitudine mentis ſuperabat. Multo honore deductus à Lanoio, ſalutantem Borbonium tanta humanitate excepit atque amplexus eſt; vt qui ſe tam fortiter vinceret, ſuperaſſe victoriam hoſtium videretur. Mox in Piſſconenſem arcem abductus, Alarconi tribuno committitur, dum Hiſpani deliberant quonam in loco abſque vllo metu aſſeruaretur. Portò is adauctus eſt metus: quando Henricus Nauarræ Rex ſe libertati aſſeruit ſcalis cannabinis ex Ticinenſi arce aufugiens, ephebo in lectulum ſuum collocato. Et Comes Sampaulinus effractis pariter vinculis, cùm metu cuſtodes Helvetios obruiſſet, Vademontio & Saluſſio ſociis, agebat cum Principibus & Tribunis Italis, vt Regis cuſtodia ſolueretur. Nec multum Lanoius fidebat militi, ſtipendium acerrimè flagitanti, ac parato vnde nummi lucerent concurrere. Hiſpania videbatur Regis ſeruandi tutiſſimus locus; ſed ducentibus multa occurrebant incommoda, quæ Lanoius vti diſpelleret, ſimulans ſe ducturum Neapolim Regem, abhorrenti plurimùm ab ea prouincia perſuadet, vt Hiſpaniam duci ſe patiatur. Sperabat Franciſcus Carolum ſermone habito immutare, & Eleonoræ ſorori ſpem coniugij facere; viuâ præſentiâ longè efficaciore ad impetrandum, quàm mutâ abſentiâ, languente & extincta quodam modo. Perſuaſus ſibi ſalutis viam eripuit, iuſſis Francis ſex triremes commodare; nec euntem interturbare; iiſque Barcinonem in Hiſpaniam vectus eſt. Iam in Italia Beatenum à Carolo miſſum exceperat, audierátque pacis leges acerbiſſimas; dederatque reſponſum generoſiſſimum, ſe ante in cuſtodia moriturum, quam tantam labem ſuo regno inferret. Madritia arce in Hiſpania clauſus, (necdum enim Madritum in vrbem ſurrexerat,) ſtatim Carolum multò acerbiorem quam reputauerat experitur; ſibique vincula ſuo errore nouo nodo conſtricta. Etenim aſpectum ſuum atque colloquium negauit Carolus; & eaſdem conditiones pacis proponebat, vt Borbonio præter patrimonium ereptum, darentur Delphinates & Phocenſis prouincia, cum Regis iure & titulo; Carolo permitteretur Burgundia maior, clientela Flandriæ, & iura in vniuerſam Italiam. Ad eas conditiones audiendas atque

Piſqueton. *Morbo affligitur.*

mitigandas,

mitigandas, viros Illuſtres miſerat Ludouica ex Francia, Franciſcum Turnonium Archiepiſcopum Ebredunenſem, Grandmontium Epiſcopum Tarbenſem, Philippum Chaborium, & Ioannem Seluam Senatus Pariſienſis Præſidem. Quibus nihil melius impetrantibus; Rex tædio carceris afflictatus, & Caroli acerbitate, negantis quod miſerrimo cuique patet colloquium, febri corripitur, tam violentâ, vt de ſalute vix ſpem vllam haberent Medici. Iis viſum eſt vnum eſſe ægrotanti remedium; ſi animo adhiberetur; nempe ſi iacentem Imperator inuiſeret; ideò admonent, vt ſi vellet captiuum ſuum viuere, eum alloquio ſolaretur; alioqui breui periturum. Mouit Carolum, vel vtilitatis ratio vel humanitatis, equiſque curſoriis aduolauit ad Regem. Anteà tamen viæ expeditum dehortatus erat Gattinarius Cancellarius, monitum caueret, quo animo ſalutationem illam ſuſciperet; eam optimè ſuſcipi, ſi ſtuduiſſet Regem nulla conditione liberum mittere; ſi ſecus placeret, humanitatem eiuſmodi ſordidam atque illiberalem cui vtilitas ſcopus, ne cum captiuo redemptionis pereat pretium; inhoneſtam fore atque turpiſſimam. Sed monenti haud obſequutus eſt Carolus, cui ſæpius vtile pro honeſto fuit, & generoſitas promouere rem ſuam. Paucis verbis, quia grauitas morbi vetabat, ſed benignioribus & optimæ ſpei plenis, Rege confirmato, progreditur; ante exceptà ſorore Regis Margarita. Ea Franciſco chariſſima, Alenſonij vidua, impetratis aſſertitiis literis, in Hiſpaniam venerat, adhibitura ſolatium fratri, & efficaciùs de pace actura. Poſt recreatum ex periculo Regem, cùm totam aulam in admirationem, corporis forma & ingenij præſtantia rapuiſſet, nec impetraret à Carolo, vt Burgundiam omitteret, pace infecta in Franciam redit: & aliquantò celeriùs quàm veniſſet; metu falſo an vero ne ab Carolo retineretur. Ad Eleonoræ coniugium quod ſpectabat, dicebat Carolus, ſe inaudito Borbonio nihil poſſe ſtatuere. Et ipſe non vocatus aduenerat, vt ſui ratio in feriendo fœdere haberetur; exceptus quidem à Carolo humaniſſimè, ſed ab Hiſpanis Proceribus, vel externo inuidentibus, vel defectionem abominantibus, repulſus cum odio: dictúmque vnius nobilis liberrimum obſeruatur, quo ſe Carolo petenti ſuas ædes ad excipiendum Borbonium excuſauit; affirmans *ſua omnia in principis poteſtate eſſe; ad ædes quod ſpectaret ſe eis extemplò flammas ſubiecturum, poſtquam exiiſſet Borbonius, quæ infecta eſſent & contaminata, atque poſtea indignum viri honeſti hoſpitium.* Iis ira ſtantibus, poſtquam diu inter Caroli potentiam & Franciſci conſtãtiam certatum eſt; altero petente Burgundiam, negante altero, & aſſerente, nunquam ſe aſſenſurum, vt ad liberos regnum imminutum iret, de pace tandem conuentum eſt. Ad matrem & Principes Franciſcus ſcripſerat, vt nulla ſui amplius haberetur ratio; imò Delphino filio coronam conſignauerat ſcripto, iuſſerátque intra alterum menſem ipſum inungi; cùm flagrantiſſimis Reginæ precibus procerúmque in aliam adductus ſententiam, in pacta Caroli aſſentitur; haud dubius quin vis ſibi adhiberetur; nec ea legum placitis haberi rata, quæ à captiuo vis ac grauior metus extorſiſſent. Scriptum eſt Madriti fœdus, atque in id iuratum, Februario menſe, anno à captiuitate propè decurſo, cuius conditiones

FRANCISCVS I.

Et Madriti fœdus contrahit.

Anno 1526.

FRANCISCVS I. ditiones tam iniquæ erant, vt ab ipſa vi atque terrore profectæ illicò viderentur. Porrò conditionem ea ſumma erat: vt Franciſcus Burgundiæ Ducatum Caroleſios, Auſſonenſes, Matiſconenſes, & alia plura oppida Carolo daret: clientela Flandriæ nulla in poſterùm eſſet: nullum ius in Italicas ditiones, & alia plurima quæ recenſent Annales fuſiùs, parcóque hic perſcribere, cùm effectum nullum ſortita ſint. Obſides, dum impleretur fœdus, deſignati Delphinus cum duodecim Proceribus, vel eorum loco alter Regis filius, Dux Aurelianenſis; additúmque, ſi conditiones non implerentur, vt Rex in poteſtatem Caroli ſe reſtitueret.

XX. *Rex liber in Francia.* Poſt fœdus percuſſum Principes magna beneuolentiæ ſpecie, ſimul epulati: à Franciſco Eleonora deſponſa eſt, ducentis aureorum millibus in dotem adſcriptis: quanquam ea inter, nuſquam cuſtodia Franciſcus ſolutus eſt, quaſi vellet Carolus vis exceptionem integram atque illibatam æmulo tradere. Proximo menſe, cùm Ludouica Regios liberos Baionam duxiſſet, Rex ab Lanoio & Alarcone cuſtodiæ præfecto, Fonrarabiam ductus, in vtriuſque regni limitibus, in medio Behouio Scapha immota, permutatur cum liberis Franciſco Delphino, qui octauum annum decurrebat, & Henrico altero filio: & ſpectaculum erat, quod mæroris fletum in gaudio ipſo eliceret: cum Regi erat libertas, ſed impuberibus vincula: cùm patri nec ad oſculandos liberos ſpatium fuit: cùm mater recipiebat filium, nepotes perdebat: cùm fædaret pacem belli partus, liberi à parentum gremio & conſpectu rapti: cùm demùm Francia poſt Regem redditum, ſpem regni deſideraret, & iam libera, adhuc in vinculis in Hiſpania ageret. Rex vbi alteram amnis ripam tenuit: in equum Turcicum inſiliens, ceu inſidias veritus, mira celeritate Fanum ſancti Ioannis, mox Baionam venit: tunc demùm cælum Francicum hauſit, ac libertatis ſenſum admiſit: ingenti matris, omniúmque Procerum gaudio. Nihil cunctatus ad Henricum Angliæ regem ſcribit, agítque impensè gratias, quod libertatem ipſius beneuolentiæ acceptam referret, ſe in poſterum amicum pollicitus. Dein à Legatis Cæſaris appellatus, vt Madritianum fædus ratum vellet; reſpondit, id pertinere ad regni comitia, quibus auditis perfecturum ſe quæ illa iuſſiſſent. Tum Pontificis & Venetorum legatis, qui ipſum Baionæ gratulaturi libertatem conuenerant, poſt actas gratias, intimum animi ſenſum exponit: *ſe indignè habitum à Carolo Cæſare: duos hactenus Franciæ Reges, belli ſorte in manus hoſtium perueniſſe; vtrumque Valeſiæ ſtirpis, ſuique nominis primum, Ioannem & Franciſcum; illum ab Eduardo Anglo humanitate ſumma exceptum; ſe padore carceris ad extrema adductum; nullo ſolatio, nulla beneuolentia recreatum; extortas à ſe per vim & metum, fæderis conditiones, quas implere nec poſſet, nec vellet; prohiberi ſe iureiurando ſanctiſſimo, quod in vnctione ſacroſancta ſanciuerat, ſe nullam regni partem diſtracturum; regnum eſſe Francorum, Regis vſumfructum; ſe abſque aſſenſu Comitiorum, nec Burgundiam, nec vllum oppidum hoſti tradere vllo fædere potuiſſe.* Cùm hæc palàm diceret, atque acerbè de Caroli inhumanitate expoſtularet, nemini dubium erat, quin irrito fædere bellum longe atrocius immineret. Iámque Connacum Comitia regni

Cognac. conuenerant: quæ vrbs Regi natalis fuerat: vnóque conſenſu, cuncti trium

ordinum

ordinum viri reſponderant ; Regem membrum à Francia haud diuellere poſſe ; irritam conditionem , quam ipſe per metum , & contra primarias Regni leges & æquæuas regno promiſiſſet. Idem Burgundi priuatis Comitiis ſtatuerunt, ſe à Clodouæo nullos principes niſi è Regio ſtemmate habuiſſe ; paratos priuatis armis libertatem tueri , ſi ad alium quàm Francicum Principem traducantur. Ea Connaci Lanoio atque Alarconi Franciſcus reſpondit , quos Carolus ad eum miſerat ; ſe pro Burgundia daturum nummotum octingenties ; impleturum cætera ; eóſque priuatim perhumaniter habitos , nam Lanoium agnoſcebat libertatis auctorem, ad Cæſarem dimiſit. Cæſar moleſtiſſimè ferens quod deluſus eſſet, nec monentibus fidem habuiſſet ; Borbonium in Italiam mittit , ad Mediolanenſe bellum conficiendum. Etenim Peſcaria diem ſuum obierat , Franciſcus Sfortia rebellauerat , palámque Veneti cum ipſo conuenerant , clam & arcano fœdere Pontifex. Verùm ipſi cum Franciſco Rege ſocietatem nouam , conciliant ; quippe Rex vt liberos reciperet , ſolutus à Pontifice ſacramenti religione , cum ipſo Pontifice , Venetis Heluetiis & Sfortia, contrahit fœdus , ad exteros ab Italia pellendos ; aſſerendam ipſius Italiæ libertatem, Sfortiam ditioni ſuæ relinquendum,& recipiendos Franciæ Principes;atque in id bellum deſignatæ cuiuſque impenſæ. Verùm id fœdus , non eos euentus qui ſperabantur , ſortitum eſt ; fœderati ſinguli in cauſa & culpa ſunt. Nam incertus admodùm Pontifex , modo in hanc , modò in aliam partem ſe vertebat ; Dux Vrbinus Venetorum præfectus trahebat bellum potiùs quàm gerebat ; ſiue vt imperium diu prorogaret, ſiue à Pontifice alienus, qui ſi ageret tranquillus , Vrbinates repeteret ; nec ipſe Rex ad id bellum præter verba & paucas legiones, aliquid contulit ; vel ſponte in voluptatum vſum relapſus, quas calamitate prohibitus non tam abiecerat, quàm interpellarat, vel bello oſtentato potiùs quàm capeſſito , vt metu obiecto liberos à Carolo tandem impetraret. Idque belli genus totum annum tenuit , quo Mediolanum & ipſa arx ab Hiſpanis ſubacta eſt;donec ſequenti anno,à Borbonio ducente Imperatorium exercitum capta eſt Roma, Maio menſe & direpta tam ab Hiſpanis quàm Germanis atrociſſima immanitate, quæ Gallicam olim ſuperauit;qua calamitate cùm Hiſtorici perſonent,nec ſit ea mei propoſiti;enarranda abſtineo;vno obſeruato,Borbonium primum omnium in expugnatione occiſum,glande vt creditur à milite ſuo impetitus ; iámque is in gratiam Franciſci admiſſus , properabat Neapolin , aliquid magnum in reconciliatæ gratiæ pretiū patraturus:præclarus ſanè multis virtutibus,militari præcipuè ; & dignus quem Francia ſuis Heroibus adſcribat,niſi & hoſtibus ſuis adſcriberet ; & Borbonius Francus origine , ſe facinoribus Hiſpanum geſſiſſet.

Fœdus cum Pontifice & Venetis.

Anno 1527.

XXI.

Nouum fœdus in Cæſarum.

Româ captâ , direptáque crudeliter , ab vexando Pontifice haud ceſſabant Hiſpani ; eum in Adriani Mole obſederant , & fame adactum propè ad vltima , vt contumelioſæ ſeruituti ſeſe eriperet , ad fœdus coëgerant ; quo ærario & arcibus ſpoliatum , Neapolin amandabant , ad Caroli Cæſaris iuſſa præſtolandum. Ergo cæteri Principes irreligioſum atque atrox facinus indignati , nouum inter ſe conſtituunt fœdus , Franciſcus , Henricus , Veneti , & Florentini , ad liberandum Pontificem , & inuſtam

FRANCISCVS I.

De Bolen.

Sacroſanctæ Eccleſiæ iniuriam expungendam atque abolendam. Porro Henricus Angliæ Rex id in fœdus ſua etiam cauſa inclinabat. Etenim Annæ Boleniæ amore inſano captus, eam vt duceret, ſtatuerat Catharinam coniugem materteram Caroli repudiare; quod cùm abſque aſſenſu & permiſſu Pontificis, matrimonium primum diſſoluentis tentari non poterat; id ſummis in Eccleſiam beneficiis Henricus ſe conſequuturum ſperabat. Itaque ad fœdus Francicum ineundum, Cardinalis Eboracenſis in Franciam venerat, & Regem Ambiani conueniens, illud percuſſerat, quo in ſociale bellum, Anglus ſingulis menſibus Angelotios ſexagies mille perſolueret; titulo Regis Franciæ abſtineret, viciſſim ipſi quot annis Franciſcus ſolueret dictam penſionem, & plurima auri millia, ab prioribus Regibus debita. Miſſus in Angliam Mommorantius magnificentiſſimè exceptus, delibauit honores regios atque delicias. Veneti in fœdus decem hominum millia conferebant, Florentini quinque; ſcopúſque fœderis, vt libertati vindicaretur Pontifex; in ditionem Sfortia reſtitueretur, & Neapolitanum regnum eriperetur Hiſpano. Continuo Rex, quia claſſe ad expeditionem opus erat; Andream Doriam Genuenſem eiúſque octo triremes in ſtipendium ſuum adſcripſit, adiunxítque triremes ſexdecim, & naves aliquot. Tum Lautreco in omnes fœderatorum copias datum imperium; eum quippe ſpeciatim depoſcebat Anglus, quanquam inuitum, atque id muneris excuſantem, ſiue futuram calamitatem præſagiret animo; ſiue gnarus quæ Franciſco Regi indoles foret, tantam prouinciā ægrè ſuſciperet, quam aliena negligētia conturbaret ſtatim atque euerteret. Poſtquam Aſtam venit menſe Auguſto, dum Legiones præſtolatur, ne inaniter tempus efflueret, Boſcum impugnat, firmóque munitum præſidio ad deditionem cogit, vno baculo militi permiſſo; ſed cùm arma reddidiſſet, miles ſtipendio ſuo ſe addicit. Cogitabat Alexandriam, cùm Genuam euentu proſpero auocatur. Andreas Doria concluſerat in Delphini portu Genuenſium naves frumento onuſtas, ceperátque; Cæſar Frегoſius quatuor millibus peditum à Lautreco ſubmiſſis, præſidium vrbis conciderat, Martinengum Præfectum erumpentem ceperat, premebátque vrbem grauis annonæ penuria: iis cives afflicti Legatos ad Lautrecum mittunt, Adorno duce ſe in Caſtelletum recipiente; aduolat Lautrecus, vrbe excipitur, atque haud multò pòſt Caſtelleto, imponitque regimini Theodorum Triuulcium Mareſcallum. Subactâ Genuâ, & foribus ad Neapolitanum regnum patefactis, Lautrecus iam auctior copiis, Alexandriam obſidione cingit, haud diuturna; præſidio ſtatim deditionem faciente. Sed parum abfuit quin diſcordiæ pomum, fœderatos inter, ea vrbs fuerit: nam eam Lautrecus Regi aſſerebat, vt neceſſariam, tum ad excipienda militum ſupplementa, tum ad tutiorem receptum, ſi quid aduerſi contingeret. Contra fœderati tradi eam Sfortiæ contendebant, ſuſpicati Franciſcum ſibi Inſubres quærere; idque præterea Legato Anglo flagitante; poſt plurimam altercationem Lautrecus vrbem permiſit Sfortiæ; ſed multùm indignans & à ſubigendis Inſubribus iam alienior. Attamen Vigeuano capta, cùm fingeret Mediolanum contendere, & Leua cohortes Ticino Mediolanum euocaſſet;

Anno 1527. *Lautrecus in Italia bellum gerit.*

euocaſſet; repente Ticinum flexo itinere aggreditur, verberátque tormentis; móxque octauo die per ruinam muri Franci irrumpunt, vrbemque direptam atrociter, prioris cladis memores, ferro & flammis vaſtant, perdituri funditùs, ni Lautrecus intercederet. Vrbe captâ, noua inter victores contentio oritur. Ad Lautrecum adit Cardinalis Cibus, orátque vehementer, vt Romam feſtinet ad liberandum Pontificem, qui adhuc in Adriani Mole obſidebatur à Cæſarianis; eum belli ſcopum, eò collimare arma ſanctiſſima; nec cunctandum donec Eccleſiæ parens ludibrio hoſtium atque amentiæ tradatur. Et eò legatus Anglus propēdebat. Sed Veneti Mediolanum expugnari cupiebant *in eo poſitum cardinem rerum; fruſtra impugnari Neapolin, dum Germanicis copiis porta aperiantur, occludendas illas, mox Neapolin perituram breui, nunc Mediolanum milite deſtitutum atque commeatu, expugnari poſſe haud difficulter; ſi elabatur occaſio, nouum mox bellum, nouum periculum exoriturum.* Nec id abs re poſtulabant Veneti, niſi Lautrecum ſua nouiſſet cauſa atque vtilitas; adeò inter plures diſcordibus rationibus concordia eſt rara; nam metuebat ne ſubactis Inſubribus, Veneti iam à periculo tecti; in reliquo bello lentius ignauiuſque ſe gererent, & parta ſecuritate minus laborarent. Eam ob rem Mediolano omiſſo Romam profecturus, Parmam ſe contulit, Venetis acerbè expoſtulantibus; eo magis quod menſem cunctando Parmæ inſumpſit Lautrecus. Quanquam hæc mora non ſine cauſa aut præmio erat. Dux Ferrarienſis Cæſarem deſerens, fœderatis adſcriptus eſt; promittente Legato Pontificio Mutinam, & Rege deſpondente Renatam Ludouici filiam Herculi Alphonſi Ducis filio; quod coniugium deinde perfectum eſt. Præterea in Hiſpania à Legatis Principum pax promouebatur, erátque ſpes conficiendæ, quam ſubito Gattinari vnius vel cauillatio, vel prudentia ſagax abrumpit: nam intercedebat ne Franciæ Principes redderentur, priuſquam exercitum ex Italia Rex amouiſſet, nec eum amoturum ſe Rex ſignificabat, niſi libetis priùs reſtitutis; ita mutuam fidem laceſſentes, inuicémque ſuſpecti, cùm poſtremò Anglo tradere obſides Cæſar recuſaſſet, fœlicitati ſuæ confidens; bellum inſtaurarunt.

FRANCISCVS I.

XXII. *Cæſaris & Regis odia & prouocatio.*

Interim Cæſar veritus ne à Lautreco Pontifex eriperetur, ſuis Præfectis mandat, vt eum in conditiones pacis admittant; & datæ ſunt quas ſcripſi antea; adeò duræ & acerbæ, vt libero Pontifici noua in perpetuum vincula cudi viderentur. Nec iis admodùm Clemens ſe tutum reputans, nocte ex Mole prodiit, famuli habitu, & excipiente Ludouico Gonzaga Orbitum venit. At Cæſarem inter & Regem noua in dies conflagrabant odia, & futuris malis ſementem ponebant, abiectâ ſpe pacis. Franciſcus magno prorſus animo, cui promiſſorum fides ſacroſancta eſſet, ductus religione, quod in fœdere Madritenſi conuenerat, ſe iturum in cuſtodiam Caroli, ſi conditiones non implerentur; regni Proceres, triúmque Ordinum optimates euocat, palámque propoſita fœderis conditione, affirmat ad eam implendam, ſtatuiſſe in Hiſpaniam in vincula Caroli proficiſci; nec ſibi rem vllam potiorem fide aut ſanctiorem promiſſis. Verùm à cunctis reclamatum eſt vehementer; *priùs ſingulos ſubituros mortem, quàm id paterentur,*

tur, Regem vbi ſemel regno adiunctus ſit, ſui iuris haud eſſe, quodam coniugio eum cum ſubditis alligari, neutrum poſſe diſſentiente altero nexum abrumpere; tum eam conditionem, quàm cæteras fœderis per vim extortas: ſolutum ipſum diplomate Pontificio, imò naturæ ac gentium omnium legibus, quæ promiſſa nulla ſtabiliunt, ſi voluntas defuit, & nullam ſtatuunt eſſe voluntatem, cùm vis maior ac metus ingruunt. Deinde adhortantur ad bellum validiſſimè inſtituendum, quo à Cæſare liberos auferat; nec vnis verbis amorem reſtati, vltrò in bellum pecuniam plurimam conferunt. Legatus Anglus dum hæc geruntur interuenit, vrgétque ad bellum tam efficaciter, vt id Rex pronis omnium animis, ratus ſatisfactum fidei, ardens ſuſceperit. Idque Cæſari per feciales diſtinctos, Francum & Anglum indictum eſt. Carolus vultu ſereno feciales audit: verùm Franco quis pungeret animum dolor promit: *mirari ſe dicit, quod Franciæ Rex tam citò iuriſiurandi oblitus ſit, parum eſſe quod terrarum orbe ſpectante fidem violarit, ignominiam propudioſam contraxerit; in religionem & ſacramentum peccauerit, niſi etiam Chriſtianum orbem bellis inuoluat, & Regem Angliæ ſceleri ſuo implicitum, in furoris partem appellet; ſe haud bellum fugere, quo victor Deo propitio fuiſſet hactenus; quanquam id indici à Franciſco non poſſe, qui ſuus captiuus, & alienæ adhuc poteſtatis, nec gerere bellum nec indicere queat, ſaluo gentium iure: nihilominus ad recidendas calamitates quas bellum inuehit, & parcendum ſanguini Chriſtiano, ſe ſingulari certamine pugnaturum in Regem; idque ſe biennio ante Caluimontio Gratianopolitano præſidi ſignificaſſe; ſed Regem tam generoſitate quàm fide imparem hactenus diſſimulare & obſurdeſcere.* Poſt ea dicta Oratores fœderatorum, præter Anglum, in cuſtodiam miſit. Quibus Rex acceptis cùm ſimiliter Perrenorum Legatum Hiſpanum miſiſſet in cuſtodiam; poſteaque conueniſſent Principes de Legatis inuicem dimittendis; Hiſpanum in Palatij aulam Franciſcus euocat, & magna procerum nobiliúmque frequentiâ, orationem habet luculentam & qua erat eloquentiâ præditus ornatiſſimam atque accuratam. *Ea excuſabat ſe apud Legatum, quod ipſum exemplo Cæſaris miſiſſet in cuſtodiam; tum quæ ille feciali obiecerat exquiſitis rationum momentis confutat; dein quod ad certamen ſpectaret, ignoraſſe ſe quod Caluimontio dictum ſit; id ſi reſciuiſſet, non inanibus verbis reſponſurum, ſed ſcripto quod perſtaret; vti in præſentia reſpondebat.* Tum libellum legendum Perrenotto offert, quo legendo cùm ille ſe excuſaret, quod Legati munere iam deiectus eſſet, iubet Rex Robertetum ſanctioris conſilij ſcribam libellum legere. Eius ſumma erat; *vt quoties Cæſar Regem diceret fidem fefelliſſe, aut geſſiſſe quidpiam, quod virum nobilem dedeceret, eum toties mentiri, deſignet ipſe locum certamini, ſe extemplò arma ad diſceptandam litem portaturum.* Datus feciali libellus, quem ad Cæſarem ferret. Ac paucis poſt diebus, Angliæ Rex eadem pompa verborum prouocat Cæſarem. Qui quidem Anglo nihil repoſuit; ſed fecialem rurſum ad Franciſcum miſit, qui longa oratione Regis dicta refelleret. Et cum in concionem Franciſcus admiſit: ſed cùm flagitaſſet an certaminis locum deſignaturus foret; nec ille ſpeciatim quidquam reponeret, dimiſſus ab Rege eſt. Sic exacerbata contumeliis odia, penetrabant

bant in mentem altius; radicum fibris, ita peruadentibus, vt poſteà nullo fœdere, nulla charitate, vel affinitatis vel religionis, extirpari potuerint. FRANCISCVS I.

At Lautrecus dum certatur verbis arma promouerat: nam Angliæ Rex à Franciſco impetrauerat, ne in Flandria bellum moueretur; Belgarum commercio Anglis luculento atque perutili,) & ex Flaminia verſus Neapolitanum regnum profectus, ſoluto iam Pontifice Romam etiam in libertatem aſſerit. Nam exercitus Cæſaris, cui Orangius præerat, tandem ad propugnandum regnum Romà abſceſſit. Hugo Moncada Proregis loco, Lanoio vita functo, adminiſtrabat prouinciam, & iuuabat vocatus ab Inſubribus Marchio Vaſtius, ex Daualorum familia, & Peſcariæ mortuo patruelis. Ij obtinebant Neapolin, Orangius exercitum ad Troiam vrbem poſuerat, Lautrecum ab inſtituto itinere prohibiturus. Etenim ille Samnitibus occupatis, captáque Aquila, properabat verſus Apuliam, ingentem pecuniam inuaſurus quæ ex paſtionis vectigalibus penditur; ſed hoſte occurrente feſtinationem ſuſtinuit, dum Venetorum copiæ, ac Florentinorum accedunt. Admoti erant ambo exercitus, crebríſque velitationibus, depugnabant, cùm fœderatorum legionibus Lautrecus augebatur, atque Orangius longè inferior, nebuloſo die verſus Neapolin ſe recipit magno ſilentio, fallitque hoſtem, dum longo interuallo ſecurus eſt. Hoſte elapſo Neapolis pariter ipſa elabitur. Horatius Ballonius, qui cohortes nigras pugnaciſſimas omnium duxerat, pluréſque alij, auctores erant, vt extemplò toto exercitu Neapolis cingeretur, expugnanda breui dum trepidat; verùm alij proximas vrbes inuadendas cenſebant; ne quid à tergo negotij moleſtiæve faceſſerent; ita fœderati in tria agmina diſtributi, plurima quidem capiunt oppida, Melfim, Aſculum, Tripaldam, Batotum, Tranium, Monopolim, arcem Venuſinam; ſed Neapoli excidunt, dato ſpatio ſeſe confirmandi. Nam Hiſpani cæteras vrbes victori conceſſerant, præter Caietam & Neapolim; & in hanc poſtremam receperant totum exercitum, in quo erant decem peditum millia, Hiſpani & Germani: eóſque Moncada Prorex admiſerat, certus ciuium bona in ſtipendium rapere; quorum magna pars dilapſa erat in proximas vrbes inſuláſve. Iámque Lautrecus vectigali potitus, collectóque exercitu, præter Venetos ter mille, quos reliquit ad Monfredoniam obſidendam, & proxima loca occupanda, Neapolin cingit obſidione. Erant in exercitu equitum viginti millia, peditum octoginta, ſed vix tertiam partem bello apti; adeò lixarum famulorum, & iumentorum ad ſarcinas, ſuperuacaneus numerus excreuerat; quibus cæteri milites obruebantur potiùs quàm iuuabantur; ſimiles veſpis & crabronibus apum mella vorantibus. Conſtituerat Lautrecus vrbem penuriâ premere, atque eam in rem arceſſebat claſſem Venetam & Dorianam, quæ portum clauderent, & arcerent obſeſſos maris commercio: verum & Veneti hærebant in mari Supero, Hydruntum oppugnaturi, aliáſque arces quas ex fœdere obtenturi erant; & Doria poſt expeditionem in Sardiniam, moras Genuæ nectebat. Attamen nauali victoria, fœderatorum

XXII. *Lautrecus Neapolitanū regnum inuadit.*

Du Guaſt.

Victoria naualis.

FRANCISCVS I.

ſpem mirum in modum erexit. Erant Philippo Doriæ, nepoti Andreæ, triremes octo, quibus tametſi portum non omnino obſtrueret, tamen multa detrimenta inferebat obſeſſis. Eum obicem vt amoliretur Moncada, ſex triremes aliáque minora nauigia inſtruit armamentis; & ſelectos ex toto exercitu mille Hiſpanos, ducentóſque Germanos, imponit nauigiis: & ipſe cum Vaſtio, Aſcanio Columna, ac tribunis fortiſſimis, in Doriam ducit. Admonuerat Lautrecus Doriam, ſubmiſerátque ſclopetarios in opem quadringentos; quibus fretus vir maritimarum peritiſſimus rerum, inuadentem hoſtem ſic excipit; vt poſt atrocem dimicationem victor, hoſtes omnes, vel ceperit, vel in æſtu pugnæ occiderit; cæſus Prorex ipſe Moncada; capti Vaſtius, & Columna; triremium duæ in conflictu demerſæ, duæ captæ, duæ fugâ ſeruatæ; quas Orangius poſt Moncadam Prorex portu excepit. Res fœderatorum eâ pugnâ lætas Andreæ Doriæ defectio, afflixit primùm, deinde proſtrauit. Ille diu concepta in Franciſcum Regem offenſione, quod à ſe captum Orangium nullo pretio poſt Madritianum fœdus dimiſiſſet, clámque ſuccenſus quod Genuam patriam ſuam Rex haberet, paulò ſeueriùs, & Sauonæ videretur ſubiicere, coquebat defectionis & vindictæ conſilium. Iuſſus erat claſſem in Siciliam ducere, & Inſula deſtituta præſidio inuaſioni patebat; erántque triremes quatuordecim Francicæ, Venetæ ſexdecim, Doriæ octo, quibus exceptus eſt Rentius Ceres clariſſimus bello Dux, cum tribus peditum millibus. Verùm Doria, forſitan animo iam defectionem concipiens, perſuaſerat omiſſa Sicilia in Sardiniam ire: móxque claſſe in eam appulſa, orto ipſum inter & Ceretem iurgio, abſceſſit à Cerete, Doria; navéſque abduxit, dein ſæuiente procella, tota claſſis diſiecta eſt, tenuítque partim Liburnum, & partim Genuam, vt ſe inſtauraret; Doria cum ſuis octo, & totidem Francicis Genuæ ſubſtitit; Liburni, Venetæ; Ceres cùm cæteris Francicis in Sardinia hæſerat; vnde poſt Sardos victos prælio, captámque Saſſarim Liburnum æger diſceſſit. Appellatus ſæpius à Lautreco Doria, cùm ſe Genua haudquaquam moueret, facilè Lautreco in ſuſpicionem noui conſilij venit; quare ille vt neceſſarium virum retineret, Bellaium Langæum ad Regem mittit, oratum ne Rex peritiſſimum rerum naualium ducem, & cardinem expeditionis abalienaret, imò quantum fieri poterat conſeruaret. Langæus Genuâ iter inſtituit, Doriámque familiaris admodùm conuenit, comperítque animum exulceratum; poſſe tamen conciliari, ſi fieret ſatis poſtulatis. Ea porrò erant; vt penſiones debitæ ſoluerentur; pro Orangio pretium redhiberetur, ſalinarium vectigal, quod Rex Sauonam tranſtulerat, Genuenſibus, & priuilegia quædam reſtituerentur; ſe curaturum pollicitus vt Genuenſium triremes duodecim, quæ inſtructæ in anchoris eſſent, ad Regis nutum atque arbitrium forent. Cùm Langæus Doriam ſpe bona impleſſet, Lutetiam aduolat, & Lautreci mandata, ac Doriæ poſtulata, in conſilio proponit, demonſtrátque profligatam Neapolitanam rem eſſe, ſi Doria abſcedat. Erat Mommorantius intimus Regi, idémque Sauonam cum omnibus vectigalibus dono à Rege acceperat; ideóque veritus ne lucrum ex vectigalibus

Anno 1528.

Andrea Doria defectio.

Du Bellay. Langé.

perderet,

perderet, ſi ea Genuam traducerentur, Pratum Cancellarium adornat, eiúſque auctoritate, Doriæ poſtulata vt ſuperba & indigna Francicâ maieſtate, reiici curat & repudiari; ſimul Barbeſium deſignari, cui triremium cura commiſſa eſt, datúmque mandatum, Genuam proficiſcendi, Regias triremes & Dorianas occupandi, atque ipſius Doriæ apprehendendi. Ea cùm Doriæ innotuiſſent, virum in oppoſitam partem conieceerunt, maximo Francicarum rerum detrimento. Quippe Philippum nepotem cum triremibus à Neapolitano littore auocat; ſuas octo naves cum Guaſtio cæteriſque captiuis, Imperatori addicit, pactus Genuæ libertatem ſub tutela Imperatoris; nec Franciſcum audiit, poſtea cumulantem & largiùs promittentem, quæ antè imprudenter negauerat. Ea Andreæ defectio, noua defectione Antonij Doriæ propinqui ſui adaucta eſt, qui tres naves Francicas quibus præerat, in poteſtate ſua retinuit, Hiſpaniſque adiunxit. Adhæſitque in poſterum Cæſarianis Doria, tam certa fide & inuiolata, vt in fide, vltionis flammam deprehendas, & contemptum accurato ſtudio vindicatum; tanti refert generoſum virum, vel beneficio demereri, vel non alienare iniuria.

XXIII. *Franci ex Neapolitano regno expulſi.*

Ab Doriæ defectione, Neapolitanæ res vt Langæus prædixerat retro vertere, & in deterius ruere viſæ ſunt, graues morbi vexabant exercitum, largè contagio in tribunos militéſque graſſante; Rex ſegniter ſuppeditabat in bellum impenſas, pecuniâ in deteriora, tabulas, ædificia, luxum, & voluptates effusâ; quíque digredienti Lautreco promiſerat in menſes ſingulos centum & triginta aureorum millia, iam ducenta debebat, & in tres proximos menſes promiſſæ pecuniæ partem detrahebat. Flagitauerat miſſionem à Rege Lautrecus, & qui ſuccederet poſtulabat impensè; iámque Franciſcus Philippum Chabotum Brionem ſibi chariſſimum in præfecturam illam deſtinauerat; ſed adoleſcente non admodùm rerum militarium perito, excuſante, & forſitan gratiam aulicam incertæ gloriæ certóque diſcrimini anteponente, iuſſus erat perſeuerare Lautrecus; miſſa in ſubſidium aliquanta pecunia; & Nauarro Principe, Regis Henrici fratre, cum nobilium turma nauibus Barbeſij vecto. Sed cùm ea ad calamitatem leuandam haudquaquam ſufficerent, morbúſque iam in peſtem degener, ſæuiret in omnium capita, plurimíque ex ducibus fato rapti eſſent, qui ſuperſtites erant Lautreco ſuadent ab obſeſſa vrbe abſcedere, copias commodiori cælo tradere, & ſupplementum militum vel à Francia quærere, vel in Italia ipſa conficere. Iam peſtis abſumpſerat Nauarrum Principem, Comitem Vademontium, Candalum, Camillum, Trivulcium, tribunóſque præcipuos; & ipſe Lautrecus morbo æger iacebat; nec ideò ad receptum patiebatur inflecti animum. Tot funerum auctor exiſtimatus eſt peſſimus Pharmacopola, qui ægroris nobilibus pro remediis adhibebat venenum, & ciſternæ, vnde miles potabat ab hoſte toxico infectæ creditæ ſunt. At cùm in pertinacia perſeuerarer Lautrecus, aſſeuerauerat enim ſe nunquam Neapoli niſi mortuum abſceſſurum, ſupra quam promiſerat fatum impleuit; nam & mortuus vrbe exceptus eſt. Morbo aliquantulùm *Lautreci mors.* recreatus, inſtaurabat ingenti animo ærumnas præteritas, nulla quiete

 interpellatis.

FRANCISCVS I.

interpellatis laboribus, ſed corpore ad animi conatus impare, recrudeſcente febri, lecto affligitur, & inter publicas priuatáſque curas extinguitur. Dux in paucis præſtans, vitâ integer, iuſti tenax, militaris diſciplinæ cuſtos, & dictus peculiari elogio, vrbium expugnator, quanquam ea in laude animam poſuit; fortaſſe ſeruaturus, ſi minus ſibi ea in arte & felicitate confideret: nam quod pertinaciùs ſententiam ſuam defenderet, & faſtidiret cæterorum monita, ne videretur vinci à ſuis qui hoſtem vinceret; hæc Lautreci noxa propria eſt, quæ virum ingentem mortalitatis labe aſperſit. Corpus à Francis in templo ruſtico ſepultum, ſoluta obſidione, erutum ab Hiſpano milite, Neapolin deportatum eſt, & in cella vinaria conditum; turpi auaritia militis expectantis emptorem; ſed deluſa ſpe cupiditas eſt, pupillis Lautreci liberis, & Cæſariani exercitus ducibus tam turpem auaritiam non vindicantibus; donec anno poſt viceſimo, Ferdinandus Conſaluus dux Seſſanus Conſalui magni ex filio nepos, turpitudinem ſuæ gentis honeſtiſſimo ſumptu expunxit; Lautreci cadauere pecunia ſua redempto, & ſepulchro marmoreo eam in rem erecto, ipſo in ſacello quod Conſaluus auus poſuerat; iam partium extinctis odiis, & vera virtute ſplendidiùs à caligine tumuli illucente. Viri memoriam cohoneſtauit Franciſcus, luxítque præclariſſimum Imperatorem, quem in anguſtias mortis adegerat, támque magnificum funus inſtituit, quale Delphino conficeret. Imò Senatus Populúſque Romanus illi in atra veſte parentauit, liberatorem patriæ nuncupans, edixítque vt eadem quotannis Laterana in Æde inſtaurarentur ſolemnia. Poſt Lautreci mortem, Saluſſius Marchio, qui vnus è tot Proceribus perſtabat à morbo integer, ſuſcepto regimine, cùm Doria recreaſſet vrbem commeatu, languentes copias Neapoli abducit, atque Auerſam contendit, dum Rentij Ceretis copias præſtolatur. Sed Orangius Neapoli prodiens, poſtremum recedentis agmen conciderat, ipſúmque Saluſſium ſua vice oppugnaturus, cogit ad deditionem, ſaucium grauiter, propudioſis viro forti conditionibus; vt ipſe Saluſſius & tribuni cæteri ducerentur captiui, militi libero ire fas eſſet, ſed ſignis, equis, inſtrumento omni tum domeſtico tum militari relictis. Dicitur Pomperantius, dum leguntur conditiones, dolore animi effocatus corruiſſe extemplò, & oculis in cælum ſublatis expiraſſe; Ille in Ticinenſi prælio Regem ſeruauerat, donatus luculento præmio, & equeſtri turma. Poſtridie aduenit Caracciolus Melfitanus Princeps cum Cerete; qui audito fœdere in Samnium reuerterunt; in quo aliquot oppida ad Cameracenſem pacem tenuerunt. Saluſſius Neapolin delatus, haud multò pòſt ex vulnere obiit; milites Barbeſij claſſe excepti ſunt. Ita tertiùm Hiſpani virtute ſua Neapolitanum regnum comparauerunt: nam intra ſepta vrbis, poſtquàm rerum penuriam, & ſæuiſſimam contagij luem, peruicerunt admirabili patientia, & aduerſam ſortem naualis prælij; leuiori operâ hoſtem ſubegerunt. Porrò Francos ſpe florentiſſima deturbauut, ſui Regis incuria, defectio Doriæ, & Venetorum in priuata commoda nimium ſtudium.

Hæc

Hæc in extrema Italia dum geruntur, haud feliciùs in eius faucibus Franciſcus pugnabat. Sub Maium menſem, nam Auguſto Lautrecus occubuit, Henricus Dux Brunſuicenſis, Tridento profectus decem hominum millia in Longobardiam inuehebat. Rex ad eius famam nouum exercitum ad ducem pellendum indicebat, cui Franciſcum Borbonium Sampaulinum Comitem ducem deſignabat; Attamen in Inſubres irruperat Brunſuicenſis, reuerterátque in Germaniam, antè Sampaulinus quàm Alpes tranſiret; quippe Germanus deficiente ſtipendio remeauit in patriam, & Francus Regis indiligentia imparatus erat. At bis mille Germani cum Antonio Leua ſubſtiterunt; aduenítque Sampaulinus minoribus copiis quàm fœderati ſperauerant, ſéque Vrbinati Venetorum Præfecto adiungit. Cùm æſtatem nullo operæ pretio tranſegiſſent, quippe Vrbinas de induſtria bellum trahebat, tandem menſe Octobri aggrediuntur Ticinum, quod digreſſo Lautreco Leua expugnauerat. Nec mora tormentis diſpoſitis, víque illata, poſt dies aliquot capiunt diripiúntque. Dein oppugnatis aliquot oppidis, imminebant Mediolano, obſeſſuri, niſi Vrbinati ſecus viſum eſſet, qui munitam vrbem, propugnante Leua cum toto exercitu, à vi tectam putabat. Præterea res Genuenſes Sampaulinum vrgebant, Genuam atrociſſima peſtis ita vexauerat, vt vrbe propè in ſolitudinem verſa, Trivulcius Præfectus eâ deſertâ, ſe in Caſtelletum arcem receperit. Vſus occaſione Doria, qui patriam ſuam liberam cuperet, claſſem ad portum applicat, & Francorum claſſe fugiente, ipſa triremi Barbeſij locum Principem ambiente, qui recedentibus turpiſſimus eſt; quingentis dumtaxat hominibus vrbem præter ſpem occupat, & mox Trivulcium in arce obſidet. Sampaulinus vocatus à Trivulcio, Germanos quidem in opem miſerat; ſed cum ij defectu ſtipendij ire detrectaſſent; ipſe Sampaulinus, cum centum cataphractis, & bis mille peditibus ſuſcepta expeditione, verſus Genuam tendit. In via Monteianem cum duobus militum millibus excipit, venerátque Gauium, vrbe Genua octo leucis diſtantem: cùm audit Corſos ab Doria in vrbem ſubmiſſos, & ab eodem Sauonam vehementer premi. Itaque Genua deſperata, ne Sauona periret ſimiliter, Monteianem ad eam cum copiis mittit; verùm conatus vtrobique inanis extitit; Monteianes ab Dorianis repulſus, ad Sampaulinum Alexandriam venit; Sauona capta eſt, & poſtmodùm Caſtelletum, Trivulcio emiſſo, arx ſtatim ab Genuenſibus funditus diruta, & conſtituta regiminis ratio, quam etiamnum obſeruant, Adorniorum & Fregoſiorum factionibus extinctis, quorum familiæ omni nobilitatis iure expunctæ ſunt; penes Andream Doriam patriæ liberatorem auctoritas fuit, titulo & honoribus ad Senatum populúmque traductis; atque in poſterum ciuitas illa tot mutationibus ante obnoxia, anchoram fixit, ſtetítque procellas inter incolumis, laude Andreæ Doriæ ſanè eximia, qui regiam propemodùm potentiam ad vnam patriæ libertatem conuertit. Leua interim Mediolanum multa immanitate obtinebat, vt ſtipendium militi ſolueret: inſtituerat nouum vectigalis genus: cùm triticum omne collegiſſet, edicto vetuit; ne cui ciuium liceret domi farinam conficere aut habere, niſi iuſſum vecti-

Franci ab Inſubribus pulſi.

Anno 1528.

Et Genua.

Gaui.

FRANCISCVS I.

gal ſoluiſſet; erat autem acerbiſſimum, in ſingulos frumenti modios tres nummi aurei; præterea Regio nomine panem coquebat, quem immenſo pretio diuendebat; vt nemini cui ſalus & vita miſera curæ eſſet, à tributo immunitas foret. Quanquam plurimi deſperatione acti ruebant in mortem, malebántque fame perire, vel laqueo, quàm tueri vitam pane Hiſpanico. Cùm tanto odio conflagraret Leua, ſperabant fœderati capi vrbem poſſe, & ſe iam ad obſidium comparabat Sampaulinus, cùm negante obſidium Vrbinate, de recuperanda Genua cogitat. Se ad iter accinxerat, petebátque Ticinum, quando geminus caſus properanti moram innexuit, & Leuæ inſequenti magnam peperit opportunitatem. Primùm imbres effuſi nubibus, Ticino amne arcuerant tormenta; & præſtolandum fuit dum detumeſceret; tum in itinere viâ plurimùm lutulentâ, vnum tormenti carrum confractum eſt, & præmiſſo Ticinum priori agmine, expectat Sampaulinus, dum alter axis carro ſupponitur. Ad tormentum luto eruendum, milites plurimi atque ipſi equites incumbebant; cùm ecce Leua inexpectatus ſuperuenit. Ille collecta ex imbrium copia Francorum cunctatione, nocte concubia Mediolano prodierat, magna celeritate improuiſum agmen aſſequutus; enitentem circa lutum militem adoritur. Sampaulinus quanquam deprehenſus haud deiectus animo; pedes ſicuti erat Germanos in pugnam educit, pugnátque fortiter, cùm extemplò Germani, vel ad populares ſuos deficiunt, qui ſub ſignis Leuæ præliabantur, vel ſe fuga ſubripiunt: idem Itali præſtant, deſeritúrque cum Francis aliquot Sampaulinus; deſtitutus in equum inſilit, ac capitur, dum latam foſſam equi ſaltu tentat ſuperare. Prima acies, atque omnis propemodùm equitatus Annebaldo duce Ticinum tenuit, mox Laudem; regreſſa inde in Franciam, iam promota pace. Nec vituperio Sampaulinus caruit, qui ſe incautum atque improuiſum hoſti obiecerat; cùm bellatori incedenti in hoſtico, tam de tergo quam de fronte ſit cogitandum.

XXV. *Pax Cameracenſis.*

Et Franciſcus eas inter calamitates ſeriò animum applicabat ad pacem. Iam cum Pontifice nouum fœdus pepigerat Imperator, idémque cum ſingulis Fœderatorum tentabat; quos ſi ſemel abduxiſſet à Rege, metus & periculum erat, ne grauioribus conditionibus legem Franco diceret. Præterea magno liberorum deſiderio Rex flagrabat: pueri Regij nulla ſua culpa, ab aula & paternis laribus exules, apud hoſtem capti, alienis moribus imbuendi, quanquam foret lentior affectus patrius, miſerationi eſſent ac dolori; quid ſuorum amantiſſimum patrem amoríſque tenerrimi, quàm incredibili cupiditate orbum inflammabant; nec à pace alienus Imperator erat; voluebat enim animo magna conſilia, quæ bello Francico perdurante promoueri & in exitum duci haudquaquam poterant. Percupiebat in Italia coronari, felicitatem coram vſurpare, atque ea fundamenta immenſæ potentiæ iacere: & Solimanus Turcorum Princeps magno exercitu imminebat Hungariæ: nec tranquilla erat Germania, pleriſque Principum nouum dogma Lutheri auidè amplectentibus. Ita demitigatis noua vtilitate mutuis odiis, placuit per ſequeſtros agere. Eam in rem duæ fæminæ

minæ deſignatæ, Ludouica Franciſci mater, & Margarita Caroli amita; quæ Cameracum vno ſimul die, per diuerſas portas conuenientes, diuerterunt in contiguas domos, medio pariete in cubicula proxima patefacto; aderant legati ab Pontifice & ab Rege Anglo; quibus rem iuuantibus, in eas leges conſenſum eſt, quæ tamen Fœderatis clam erant, vt Rex recipiendis liberis, duodecies centum millia aureorum penderet; quadringenta millia Regi Angliæ Imperatoris nomine ſolueret, item quadringentis terras redimeret, quas Maria Lucemburgenſis, mater Ducis Vindocinenſis poſſidebat in Belgio, vt eæ penes Carolum forent. Rurſum Anglo, quingenta millia repræſentaret, quæ ſibi Carolus dixerat mulctam, niſi Mariam Henrici filiam duceret coniugem. Lilij florem ex auro puro, pretioſiſſimis gemmis ornatum, à Philippo Archiduce oppigneratum Henrico, redimeret Rex, & Carolo reſtitueret; Flandriæ, Arteſiæ, Aſtæ patronatu cederet, & iure quod competeret in ducatum Mediolanenſem & regnum Neapolitanum; Caroli Borbonij bona legitimis heredibus daret, naues Imperatori petenti Italiam commodaret; Venetis bellum indiceret, ſi arces Carolo reſtituere cunctarentur, & adiuncta alia, quibus Franciſcus cogebatur in arctum admodùm, ſed iis omnibus præpollebat affectus patrius. Diu Fœderatos latuerunt hæc pacta, & dum inirentur, affirmabat Franciſcus & aſſeuerabat ſanctiſſimè præſertim Venetis, ſe abſque ſociorum aſſenſu nunquam conuenturum, vnde poſteà Venetorum querelæ acerbiſſimæ, ſe proditos poſtulantium, & poteſtati Imperatoris obiectos: nec querebantur immerito, Regis ſimulatione & promiſſis deluſi. Et eam vnam Rex praui artificij contraxit maculam, in cæteris candidus atque ſincerus, obtendebat excuſationem paternam, & poſtulabat deſiderio liberorum quod ſanctiſſimum eſt indulgeri. Sanè Veneti ſuum poſteà fœdus cum Imperatore pepigerunt; à Franciſco adeò auerſi in poſterum, vt nullis ipſius minis precibúſve ad nouam ſocietatem flecti potuerint. Pace proclamata, Guillelmum Bellaium Langæum in Angliam Rex illicò mittit, vti Henrico ſatis de pecunia debita faceret. Erat Langæus vir tum aulicarum rerum, tum militarium peritus, ad captandos animos mirè factus, & probitate mentis non impare: ille vt Henricum demereretur, (perſpexerat enim quid gratiſſimum foret) ſua induſtria perfecerat, vt in Academia Pariſienſi, Bononienſi, Ticinenſi, atque in aliis Europæ celeberrimis, Henrici prius cum Catharina coniugium irritum ſanciretur, quam ob rem mirificè Henrico acceptus, iam indigenti ope Franciſci vt à Pontifice ſecundum coniugium impetraret, ad votum proſperè mandata conficit. Etenim Henricus quadringenta aureorum millia Franciſco in quinque annos æquis penſionibus ſoluenda credidit; quingenta ſibi à Cæſare promiſſa, & lilij gemmeum florem, Henrico Franciſci filio, dono dedit, quem in ſacro fonte ſuſceperat; verè probans liberalitatem amantium eſſe, qui non tam Regi quàm amoribus nouis hæc largiebatur. Iis feliciter feſtinatis, liberorum traditio in aliquot menſes, & ſequentem annum dilata eſt, Prati Cancellarij turpi auaritia, atque Hiſpanorum neceſſaria cauillatione. Etenim Pratus cudi iuſſerat nummos quos Hiſpanis ſolueret ex auro impuro; fraude indigna Regia fide, & amplitudi-

FRANCISCVS I.

Anno 1529.

Langæus in Anglia.

FRANCISCVS I.

ne; nec ideò Hiſpanis impoſitum, imò fraus magnâ infamiâ in apertum producta eſt; ſingulis nummis ab aurificibus Hiſpanis tentatis; repertúmque eſt deceſſionem quadraginta millium aureorum factam, quam ſupplere nouo auro oportuit. Tunc liberi Regij reſtituti. Ad Behobiam amnem eadem ceremonia qua dati fuerant, per ſcapham in amne medio, numerato & appenſo auro, permutantur; iis acceſſerat Eleonora ſoror Imperatoris, cui ducenta aureorum millia dicta in dotem, ea lege vt qui ex ipſa naſceretur puer, Burgundiam patrimonij iure poſſideret. Rex in Aquitaniam venerat ad excipienda optatiſſima pignora: quæ amantiſſimè amplexus, ad montem Marſanum cum Eleonora matrimonium contrahit: quanquam amorem ad aliam feminam conuertiſſet, Annam Piſſeleuiam Aquitanam puellam, quam Burdegalæ primùm ex Hiſpania liber, amauerat, & Duciſſam Stamparum dixerat; Ludouica mater ſe nepotum aſpectu & amplexu impleuit, haud diu tamen fruitura pace, quam è tot calamitatibus tandem eduxerat, ſequenti anno exempta è vita, quam ambitio multa iactauerat.

Anne de Piſſeleu.

XXVI. Ea pace ſopitis odiis æmulorum, ſperabatur Chriſtianus orbis coniunctis viribus in hoſtem publicum commouendus, iámque cæteri in Italia Fœderati cum Imperatore conuenerant. Ille Genuam claſſe cum exercitu vectus, & à Pontifice Bononiæ coronatus, gratulantis Italiæ legatos exceperat, pacem Venetis Sfortiæque conceſſerat, Ferratienſem in gratiam & tutelam admiſerat, & Florentinis vnis infenſus, eos vi adegerat in Medicæorum obſequium; Alexandro Medicæo nepoti Pontifici deſponſa Margarita filia, quam è ſoluta matre ſuſceperat. Verùm tanta poteſtas atque auctoritas Cæſaris, priora æmulationis ſtudia ſuſcitauit & Franciſcus iam abſterſo metu receptiſque liberis, veteres retractans iniurias, & priores clades indignatus, haud dubius quin aliquando bellum foret in Carolum ſuſcipiendum, ſe communicabat conciliandis ſociis atque Fœderatis. Eóque ſtudio ſic exarſit vterque Principum, vt non modo Pontificem certatim deuincire conati ſint, ſed magno reipublicæ Chriſtianæ malo hæreticos principes, atque ipſum Turcam, luem orbis publicam, vel demereri fœderibus, vel promouere ſuas ipſos victorias, partim optauerint, partim æquioribus animis paſſi ſint. Eo conſilio ad Henricum Anglum ſe Franciſcus primùm applicauerat; tum ad Germanos Proceres, quos iam religio ab Imperatore auulſerat. Porrò in iis enarrandis, rerum ſeriem ſequar, temporum prætermittam, vt commodiùs ſingula & dilucidiùs ſubiiciantur legentium menti. Lutheri ab Eccleſia deficientis hæreſis, latè per vniuerſam Germaniam ſparſa, Principum maximam partem ſua lue infecerat; eorum præcipui Ioannes Saxoniæ Dux, Friderici fratris ſucceſſor; Georgius Marchio Brandeburgicus, Albertus eius frater, magiſter Ordinis Teutonici, qui vt Pruſſiam Ducalem quæ Ordinis erat ſibi atque heredibus vindicaret, eam clientelæ Polonorum Regum ſubiecerat; Erneſtus & Franciſcus fratres duces Luneburgenſes; Philippus Heſſiæ Langrauius, atque ciuitates Germanicæ opulentiſſimæ, haud exiguo numero, Argentoratum, Nuremberga, Vlma, Conſtantia; pluréſque aliæ; iis poſtremò acceſſerunt, Fridericus Rex Daniæ, & Guſtauus Sueciæ. Porrò eos Principes cum Ferdinandus

Poſt pacem, mutua Principum æmulatio.

Franciſcus Rex conciliat Principes Germanos.

nandus fratris Imperatoris Vicarius Spiræ in Comitiis Imperialibus damnaſſet, vetuiſſétque nouam religionem inuehere, donec aliter à generali Concilio ſanciretur; ij intercedentes decreto, appellauerant Cæſarem aut generale Concilium, proteſtati nullius ponderis eſſe eius generis decretum, vnde impoſterum Proteſtantes dicti; & eo nomine cum cæteris, huius ſectæ viros nuncupabimus. In præſentia Carolo conſcribente contra Turcam, exercitum; veriti ij Principes ne improuiſi obruerentur, anno deſinente fœdus Smalcaldiæ ineunt, tantoperè celebratum: quo ſe in Catholicos tegerent, opémque ad defenſionem mutuam pollicerentur. Intereà Auguſtæ Imperator Comitia celebrabat, quibus Coloniam traductis, curauit Ferdinandum fratrem Regem Romanorum dici: cùm iis ſuffragiis Saxo & Brandeburgicus haud conſenſiſſent, irritam nuncupationem Regis affirmabant, vi impetratam; & ſtatim ad Reges Angliæ & Franciæ legant, qui vim expoſtulent, opémque flagitent. Anglus nihil cunctatus opem pollicetur, ſi Franciæ Rex accedat; appellatus Franciſcus, primùm ſubtimidè huic rei ſeſe implicabat, nondum auſus tam recentem pacem magna Europæ offenſione infringere; nam cautum erat fœdere, ne Rex vllam in Germania inuito Cæſare ſocietatem contraheret: mox præpollente ſtudio æmulationis, comperto Imperium inter & Franciam ab omni æuo ſocietatem eſſe inſtitutam, Regéſque Franciæ ad tuendam Germanicorum Principum libertatem iure antiquiſſimo adſtringi, exiſtimauit ex veteri nouum compingi fœdus poſſe, ſine cuiuſquam iniuria, ſpémque illius Proteſtantibus fecit, verbo tamen tenus, nulla re certa promiſſa, aut ſcripto tradita. Ij tamen poſteà, metu ab Cæſare vrgente, tam incenſis precibus apud Regem inſtant, vt is miſſo Langæo fœdus contraxerit, ad immunitatem dumtaxat Principum defendendam, promiſſis in mutuum centum nummorum millibus, nullo alio pignore quàm ipſorum fide. Poſt fœdus perſcriptum eundem Langæum in Angliam mittit, qui Regem tota de re certiorem faceret. Nec Imperatorem id conſilium omninò latuit; qui vt Regi odium Chriſtiani orbis compararet, ad Turcam repellendum popoſcerat à Rege pecuniam mutuam, aut Cataphractos equites in bellum proximum; non dubius quin Franciſci reſponſum occaſionem calumniæ daret; nec aberrauit à coniectura, dicente Franciſco, ſe modò vicies centena millia auri pependiſſe Cæſari, nec trapezitam ſe eſſe, qui ad menſam pecuniam numeraret; equitatum Francicum ſe nemini commodare, haud magis quàm enſem quo accinctus foret, cæterùm addebat, ſi in hoſtem publicum opera ſua expetitur, profecturum ſe cum quinquaginta millibus hominum, ad oram Calabriæ totámque Italiam propugnandam, idque reſponſum ſigillauit Cæſar vehementer, calumniatus inuidiam Regis, & malignitatem. At Rex nihilominus cum Anglo arctiſſimè nectebatur. Eam in rem deſignato colloquio, Henricus ex Anglia Caletum tranſmiſerat, veneràtque Franciſcus Bononiam; qua in vrbe Anglum excepit Regiâ magnificentiâ: amiciſſimæ inter vtrumque ſalutationes, fraterna ex intimo beneuolentia, nam ſe fratrum nomine nuncupabant, neceſſitas communis conueniendi in Carolum, amicitiam demonſtrabant ſinceram & coagulabant; quiſque aulicos apud alterum gratioſos, donat pretioſis honorum inſignibus,

FRANCISCVS I.

Anno 1530.

Et cum Anglia Rege.

bus, Franciſcus torquatum collem Ducibus Norfolcio, & Suffolcio, Henricus Periſcelidem Mommorancio & Chabotio impertit, tum Fráciſcus Henricum comitatur, & Caleti excipitur eadem ſignificatione amoris; nullum tamen fœdus inierunt, præterquam ad mutuam defenſionem; nouúmque ad pompam additũ, vt ſi Turca rurſum Chriſtianis bellum inferret, ipſi iunctis viribus millia hominum octoginta armarent, ducerentque quò neceſſitas poſceret. Verùm haud multò pòſt lætitiã ex arcta beneuolentia quam Franciſcus conceperat fœdauit Henrici turpiſſimus caſus; qui Boleniæ amore inſaniens, nondum impetrato cum Catharina diuortio, contractiſq; clam cum Bolenia nuptiis, à Clemente diris deuotus eſt, & eiurato Pontifice, fideique Catholicæ deſertor, inuexit in Angliam hæreſim, quæ maximo Chriſtianæ rei detrimento etiamnum perſtat. Ea res vt Eccleſiæ magno luctui fuit, ita Franciſco immoderato dolori, qui nihil non mouerat, tum apud Clemẽtem, tum apud Henricum, tam præcipitem caſum vti ſubſtentaret, verùm Imperatoris auctoritas, & enixiſſimus efflagitatus, tum Cardinalium impotens æſtus, in pœnam præfeſtinanter ruentium, adegerunt Pontificem ad iaculandum fulmen; quo efferatus Henricus, & in rabiem actus, accedente libidinis flamma, pudoris clauſtra & repagula fidei ſimul refregit, atque pellundedit. Attamen ea ad Eccleſiæ hiſtoriam ſpectant; nec omiſerim Franciſci reſponſum, quo Hẽrici petitionem diſcuſſit poſtulantis vt ab Eccleſia ſeſe ſubduceret; nam vno adagio fidem & amicitiam teſtatus eſt; *amicus*, inquit, *ad aras*, docens religionis vinculum ſacroſanctum eſſe, quod humanus nullus affectus abrumpat.

Anno 1535. Henrici Angli lapſus.

XXVII. *Maſſilia Põtifex cum Rege colloquitur.*

Imperator intereà, metu belli Turcici diſcuſſo (quippe Solimannus reuerterat Conſtantinopolin, nulla re patrata) in Italiam venit, & Clementem Pontificem in arctius fœdus inducturus, colloquutus cum eo Bononiæ erat. Verùm ab eo Pontifex iam alienior, proponentem res nouas minùs audiebat. Creabat moleſtiam, quod Imperator ſuſcepto Clementem inter & Ferrarienſem arbitrio, Ferrariam, Rhegium, ipſámque Mutinam, Duci adiudicauetat, quas vrbes Pontificiæ ditionis Clemens contendebat: & ipſum Pontificem Carolus vehementer vrgebat, vt generale Concilium cogeret. Præterea Clemens indignabatur ſummoperè, Lutheranam Hæreſim ſparſam eſſe tanto incremento per vniuerſam Germaniam, tum Cardinales duo, Turnonius & Tarbenſis, à Franciſco miſſi Bononiam, inuigilabant ne quid contra Regem inſtitueretur; quorum prudentiâ atque admirabili ſagacitate, planè Pontifex diſtractus à Carolo ſe ad Franciſcum conuertit. Et conciliare Pontificem Franciſcus ardebat tantoperè, vt coniugium Henrici ſecundo geniti cum Catharina Medicæa Pontificis nepte, per eoſdẽ Cardinales propoſuerit, ac ſponſionem fecerit. Eas ob res Carolus infecto fœdere Bononia Genuam cùm veniſſet, nauibus in Hiſpaniam vectus eſt. Pontifex Romam profectus, & ſpe Regiæ affinitatis allectus, Turnonio & Tarbenſi comitantibus, ſignificat ſe colloquuturum cum Rege, & neptem ad coniugiũ adducturum, deſignata primùm colloquio Nicæa Allobrogum quæ à Sabaudo tenebatur; & eodem poſtea moras obiceſque multos nectente, placuit vtrique venire Maſſiliam, Româ & Pariſiis æquo propè interuallo diſtantem. Nullam Carolus

rolus non adhibuit machinam, vt colloquium prohiberet; cùm tandem arte exhauſta Rhodias Triremes à Pontifice petiit, quibus Coronam Græciæ vrbem, quam Solimannus obſidebat, ſubſidia veherentur. Nec diſtulit Pōtifex Triremes tradere, Francicis vectus proſpero curſu Maſſiliā. Primus in vrbem appulit, poſtridie Rex aduenit, atque illicò ſalutatum Pontificem adorauit. Duo erant in tantorum hoſpitum lares palatia inſtructa, vico medio proxima; in interuallo aulam ligneam poni curauerat Mōmorancius, in qua Cardinalium Conuentus haberentur, orationem ad Pontificem habuit Ioannes Bellaius Epiſcopus Pariſienſis, magnâ ingenij laude; cùm enim Guillelmus Poyetus Princeps Senatus Pariſienſis, orationem domi accuratam habiturus eſſet, Pontifex adueniens ſignificauit quædam, de quibus apud ſe orator diceret, quæ Poyeto improuiſa, ita hominem perturbarunt, vt dicendi munus Bellaio tradendum fuerit; tantum natura, arte & ſtudio præſtat. Bellaius poſtea in Cardinalium cætum adſcitus eſt; mox celebratum Henrici Aurelianenſis Ducis coniugium cum Catharina Medicæa, quam dicebant Vrbinatem Duciſſam; quod ex Laurentio Medicæo nata, cui Leo X. Vrbinatem ditionem dederat; ſcripta in dotem centum nummorum millia; & ea eſt Catharina, quam deinceps Francia & proſperitati & calamitatibus ſuis imputabit, adeò rarum eſt bonum, Princeps femina, amplas virtutes nullo vitiorum contagio maculans. Multa arcana Pontificis cum Rege colloquia, porticu vtrumque palatium coniungente, admotiſque cubiculis, per quæ noctu etiam nullo famulantium arbitro, miſcebant ſermonem. Sed apparatus tanti fructus admodùm tenuis extitit; nihil certi conſtitutum, nec in bonum publicum, nec in priuatam vtilitatem Franciſci; ſat Pontifici fuit neptem collocaſſe, & magnis beneuolentiæ ſignis Regem deuinxiſſe, duntaxat teſtatus eſt ſe percupere vt Aurelianenſi Mediolanenſis ducatus cederet. Attamen Franciſcus pro Rege Angliæ nihil exorauit; & à plurimis flagitandis abſtinuit, ne videretur hoſpiti vim quodammodo inferre, & colore affinitatis ad iniqua cogere, quanquam moleſtiſſimum Pontifici fuit, quod quatuor Francos Rege poſtulante in Cardinalium album adſcripſit; in quibus Odetus Caſtilionius, Mommorancij nepos, vndecennis puer; qui dignitatem collatam immeritò, malè geſſit, peſſiméque depoſuit. Certatum inter Principes liberalitate, qua Franciſcus Regum ſui æui extra omnem limitem præſtantiſſimus, Cardinales omnes, Aulámque Pontificiam cumulauit ingentibus donis. Sauonam Pontifex, dein Centumcellas, & Romam diſceſſit. Nec ſe mortalem in tanta pompa & gaudij ſenſu oblitus eſt, domeſticis proximam ſibi mortem prænuntians, veſtimenta funeribus Pontificum adhibenda curauit confici, ſibi funus deſtinans, quod proximo anno obiuit, ſucceſſore Alexandro Farneſio, qui Paulus III. dictus eſt, & euaneſcente ob contractam affinitatem Franciſci ſpe; adeò nefas immiſcere ſacra humanis, & Deo ad mortalia vti.

Franciſcus I.

Anno 1535.

XXVIII. *Cædes Meruillij, belli occaſio.* Meruille.

Ea inter non ceſſabat cum Germanis Principibus Franciſcus agere; cùm repentè belli occaſio, vel enata eſt cupienti, vel occurrit ancipiti. Meruillius Nobilis Mediolanenſis diuerterat in Franciam Ludouico Rege, cum Sanſeuerino Regiorum equitum magiſtro & ipſe inter domeſticos Regis, quos

 appellant

FRANCISCVS I.

appellant ſcutiferos, haud modicas opes parauerat; quarum plenus Franciſco regnum iam obtinente, Mediolanum in patriam ſuam ſeceſſerat; Proficiſcens duas ab Rege Franciſco, Sforciæ dederat litteras; primas quibus Rex hominem vt priuatum Duci commendabat; alteras Duci vni tradendas, quibus Meruillium Rex legatum dicebat. Cùm igitur Mediolani ſupra priuatum, & magnifico ſumptu ſe gereret, Carolo Imperatori perſpicaciſſimo Principi ſuſpicionem mouit; iſque aliquoties apud Sfortiam queſtus eſt, quod Franciſci exploratorem domi ſuæ aleret fouerétque. Cùm verbis Sfortia Carolo non ſatisfaceret, factum adiungit; nam motâ rixâ inter Caſtillionium domeſticum Sfortiæ, & Meruillij famulos, Caſtilionius ab iis cæſus eſt, tum extemplò raptus in carcerem Meruillius Sfortiæ iuſſu, nocte proxima, nulla iudicij formula, damnatus eſt, & capite multatus. Eo facinore vt abundè Imperatori factum eſt, ſic inuſtus Regi grauiſſimus dolor. Apud omnes Chriſtianos Principes de atrocitate facti conqueritur, violatum ius gentium, legatum ſuum iniquiſſimè cæſum, & bellum minari, niſi fiat ſatis iniuriæ. Miſerat Tauernium Cancellarium ſuum Sfortia ad rem excuſandam, qui Regi diceret priuatum hominem & homicidij reum in pœnam vocatum; verùm is ad litteras Ducis obmutuit quas Rex exhibuit, ſuáſq; ipſius, quæ Meruillium vt Legatum Regis deſignabant. Nec ideò Sfortia reparabat iniuriam, quam vltrò quidem intulerat, nixus Imperatore, cui aliena iniuria beneficium fuerat. Iámque ardebat cupiditate belli Franciſcus, cùm plura improuiſa ſuſtinuerũt ruentis impetum. Etenim Germani Principes ſpem conceptam ſubſidij fallũt; Heluetij ex fœdere pacem Italiæ perturbare prohibiti, Autumnus in hyemem deflectebat; & Carolus Sabaudiæ Dux Regis auunculus, viam eunti in Inſubres Regi pernegabat. Ideò in annum proximum, bellum dilatum eſt, dum incommodis occurritur. Primò curatum vt Francia ſibi tàm peditem quàm equitem miniſtraret; eámque in rem conſcriptæ à Rege ſeptem legiones, quarum in ſingulis ſex hominum millia militarent. Ex lectæ à præcipuis regni prouinciis; ſuffecit primam Normannia, ſecundam Britannia, tertiam Picardia, quartam Burgundia, quintam Campania & Niuernenſes, ſextam Phocenſes, Delphinates, Lugdunenſes, & Aruerni; ſeptimam Occitania; nulli ab Aquitania lecti, quod ea prouincia ſeminarium militum, in ſupplementum vbi opus foret, ſeponebatur ad vrgentes articulos rerum. Legionibus immunitates, ſtipendia, honores conceſſi, & præmia; vt bello etiam deſinente, ſub armis agerent milites, in euentum omnem expediti. Præterea mandatum Fuſtembergio vt ſex millia Germanorum conſcriberet. Ad Sabaudiæ ducem minæ impenſæ, & terrorem quæ facerent. Ille in vxorem ducta Beatrice, Emmanuelis Luſitani Regis filia, eadémque Iſabellæ Imperatricis ſorore, (nam Carolus neptem ex ſorore Eleonora Iſabellam duxerat,) impulſu coniugis in Imperatoris partes traductus à Francia & nepote Franciſco prorſus deſciuerat. Et plura erant quæ ab eo Franciſcum abalienabant; quod gemmas ſuas Borbonio ad ſcribendum militem commodaſſet, quod Imperatori literas gratulatorias ob ſe captum ſcripſiſſet; quod Heluetios à Francico fœdere dimouiſſet; quod comitatũ Aſten-

Legionarij milites.

Bellum in Sabaudum.

ſem

ſem vltrò accepiſſet; quod Pontifici Nicæam ad colloquium negaſſet; quibus poſtremâ hàc repulsâ cumulatis,bellum paratum in Sfortiā,Rex ſtatuit in Allobrogē ipſum cōuertere, & viam quam negaret,non patefacere modò, ſed inuadere atq; occupare. Accedebat iniuriæ ius quæſitū.Quippe Rex Ludouicæ matris aditâ hæreditate,repoſcebat vniuerſam ditionē Sabaudi,cùm Ludouica hæres Philiberti fratris ſine liberis mortui,Carolū excluderet,fratrem quidē,ſed natu minorem,& natum alia matre;affirmans muliebrem ſexum ab Allobrogum imperio nō amoueri.Præterea aſſerebat Rex Pedemontium,Nicæam,& Villafrancā appendices eſſe Phocenſis prouinciæ,& Saluſij plurima oppida nullo iure Carolū obtinere.Ea verbis repoſcebat Franciſcus, cùm Geneuenſes praua hæreſeos lue corrupti,ſeu Bernenſiū vicinorum contagio,ſeu Guillelmi Farelli Delphinatis doctrina peſſima,exurgunt in Petrū Balmium Antiſtitē ſuum,eúmq; cum ſacerdotibus vrbe pellunt;vſurpato regimine.Ad eū reducendū Sabaudiæ Dux,qui ſuam vrbē affirmabat, rebelles exercitu premit;cùm Bernenſes ſuppetias veniunt,& Franciſcus Rentiū Ceretem in auxiliū mittit;per quos ſoluitur obſidio,& Geneua ſceleris præmio fruitur.Ea poſtmodùm dogma ſuſcepit,quod Bernenſes admiſerāt,& quarto poſt anno Caluinum è Francia profugum excepit,ſimúlq; impietatem,quam inuexit hæreſiarcha nefarius; ſtetítque hactenus propugnaculum hæreſis, & deſertorum aſylum, Geneua vrbs; Rege tunc neſcio quam promoueret luem, quámque inſtitueret vniuerſo orbi perniciem.

Geneua rebellio. Anno 1534. De la Baulme.

XXIX. *Hæreſis detecta in Francia & punita.*

Sed ea graſſari in Francia lues inceperat,& Franciſco erat quod curaret domi atq; reſecaret.Ab litterarū cultu & ſtudio (à fonte puriſſimo turpiſſimus riuus)ſcaturiebat lutulenta illa fæx,& vorago ſcelerum.Scientias adamabat, & excultos ſciētiis Franciſcus ſummoperè,maximè Vniuerſitatē Pariſienſem excolebat incenſo ſtudio;ad quam ornandam viros ex toto orbe clariſſimos præmiis honoribúſq; alliciebat, ideò Profeſſores Regios inſeruit in Academiam,qui diſciplinas tū Diuinas tum humanas profiterentur,& linguas veteres Hebræam & Græcam diuturno æuo penè conſepultas,euocarent è tumulo lucíq; redderent. Inter illuſtres commendati ſunt poſteris, Franciſcus Vatablus, Petrus Daneſius, Iacobus Tuſanus, & Guillelmus Poſtellus; per quos in Franciam litterarum amor inuectus eſt. Porrò quando in humanis nullum bonum ſincerū eſt,ſine aliquo mali contagio vel miſtura,cùm pleriq; docti è Germania arceſſerentur; iiſque in terris nemo propemodùm litteras diſceret,quin ſimul prauum ſenſum de religione imbueret, facultate cuique ſentiendi de Diuinis libera; hinc contigerat vt pleriq; mala infecti lue penetrauerint in Franciam virúſq; clam ſparſerint,obductum fuco & ſpecie litterarum.Imò Lutherus eiúſq; aſſeclæ,tam opulentam prædam venaturi,diſcipulos ſubmittebant omnis generis,qui corrūperent,adoleſcētes in ſcholis, milites in caſtris,in aula Proceres Nobiléſq; & ad Regē ipſū Lutherus auſus perſcribere,Saxonię Ducē conciliatorē admouerat.Zuinglius viperinus partus,ac de Lutheri vel diſcipulo vel æmulo acerrimus inimicus, eundē Regē dedicato libro tentauerat,poſtremò Melanchtho,ſuauiſſimâ eloquentiâ prę-ditus,& melle ſed heracleenſi,amaro & lethali,imbuens orationem,efflagitabat colloquium, promiſſa vtriuſque Religionis concordia. Sanè hamum

FRANCISCVS I. vorabat Franciſcus, humaniſſimo viri ſermone captatus; niſi Cardinalis Turnonius, vir aulicam auctoritatem artibus ſanctis adeptus, pia & grandiloquente facundia, ex Irenæi ſanctiſſimi Patris lectione, Regem ab hoc colloquio abſterruiſſet; docens cum hæreticis fuga duntaxat & deliberato odio decertandum. At litteratis hominibus mulieres aulicæ accedebant, quæ ſua indole rerum nouarum ſtudioſæ mirificè, praua dogmata litteras inter & diſciplinas hauriebant auidè, ſpargebántque voluptate non modica, ſacrarum rerũ & religionis ſuo ſenſu arbitræ. In iis præſtabat Margarita Regis ſoror, ante Alenſonio nupta, mox Nauarræ Regi Henrico, quæ fæmina ingenio excellens, & fratris inſtar amantiſſima litterarum; crebro litteratorum commercio, ſucco illo peſtifero mentem imbuerat aliquantùm. Et Renata Ferrariæ Duciſſa in eum errorem praua curioſitate ſeſe induerat. Illorum hominum primus conuentus Meldis habitus eſt, anno currentis ſeculi viceſimo ſecundo, Guillelmo Briſſonneto, Meldenſi Epiſcopo, in eam ſententiam abducto; & primi nuncupantur quatuor viri flagitio illo percelebres, qui Briſſonnetum corruperant; Iacobus Faber, Guillelmus Farellus, Arnulphus & Gerardus Roſſelij. Ij poſtea Briſſonneti pœnitẽtiâ, retecto crimine, & vocati in pœnam, ad Margaritam, in Nauarram perfugiunt, & donati ſacerdotiis, ex paſtoribus degenerantes in lupos, noua plurima & à vera fide multùm abhorrentia inſtituebant. Pariſienſis Senatus in eam hominum ſectam inſurrexerat, & Rege in Hiſpania captiuo, quemdam Pauanum arte textorem flammis addixerat; præterea Pratus, Cãcellarius, mox Cardinalis & Archiepiſcopus Senonenſis, ſeu cultu religionis ſincero, ſeu Pontificem vt demereretur, eam regni peſtem ſummo ſtudio & diligentia reſecabat. Veruntamen lues prorogabatur in dies, & iam Zuingliani acceſſerant Lutherianis, Euchariſtiæ ſacramento, & ſacris honoribus perinfenſi; multiſque in templis ſpectabantur, effractæ pictæ imagines, comminuta ſimulacra quæ prius hominum cultus ſacrauerat, euerſa & diruta Chriſti hoſpitantis in terris tabernacula veneranda, & libelli impij palam affixi. Quibus Rex vt par erat, vehementer permotus, reos eiuſmodi ſcelerum comprehenſos, duci Pariſios iubet, & ipſe anno ineunte eam in vrbem profectus, religionis & pietatis

Anno 1535. vniuerſo regno ſpectaculum fuit, atque exemplum. Nam inſtituit celeberrimam ſupplicationem, quam obibat pedibus, cereum manu incenſum præferens, Proceribus domeſticis, & Magiſtratibus comitantibus: deferebatur ſacroſanctum corpus Chriſti ſub vmbella, quam attollebant tres Regis liberi, & princeps Vindocinenſis, tum Rex ſacro in Deiparæ æde perfecto, Proceres atque Optimates in Epiſcopatus aulam coactos, oratione egregia adhortatus ad auitam religionem tuendam; fletus inter obortos, & ingentes religioſi animi motus perorauit efficaciſſimè; *iuratus ſe nullam rem prætermiſſurum, vti verum Eccleſiæ cultum defenderet; nec parciturum brachio, ſi imbueret virus, imò manu propria mactaturum ſe ad aras liberos, ſi tam pernicioſa lue inficerentur.* Eo ipſo die ex Iconoclaſtis ſeni lento igne abſumpti ſunt; per vniuerſas prouincias erecta patibula, & inſtituta tribunalia in reorum pœnas; & plurimi flagello conſcientiæ acti, in Germaniam fuga elapſi ſunt, proſcripti mox, intercluſa omni ſpe reditus.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XVII.

SYNOPSIS.

Imperatoris in Regem querela. Ænobarbus pirata. Sfortiæ mors. Bellum tertium in Imperatorem. Dux Sabaudiæ pulſus. Imperatoris in Regem oratio. Imperator in Pedemontio. Rochamenij dicta. Imperator Prouinciam inuadit. Apparatus Regis in Francia. Delphini mors, & Regis conſtantia. Imperator Aquiſſextiis. Maſſilia obſeſſa. Perona ſeruata. Rex in Pedemontio. Regis affinitas cum Scoto. Bellum in Arteſia. Res Pedemontanæ. Fœdus cum Solimanno. Regis laus. Studium pro pace. Imperatoris per Franciam iter. Belli noui præludia. Legati Regis cæſi. Bellum in Belgio. Perpinianum obſeſſum. Langæi virtutes & mors. Poyetus damnatus. Principes litteris pugnant. Bellum in Hannonia. Landreſium ſeruatum. Fœdus Imperatoris cum Anglo. Turca Niciam obſidet. Pugna ad Ceriſolam. Imperator irrumpit in Campaniam. Pax Creſpiacenſis. Anglus Bononiam capit. Belli cum Anglo ſeries. Pax cum Anglo. Fran-

ciſci

ciſci mors, poſt aliorum funera. Henricus II. Rex. Mommorancius reuocatur. Diana Pictauienſis. Seditio Aquitanica. Bononia ab Anglo reddita. Guiſiorum domus. Briſſacus Pedemontij prætor. Merindolij pœna & vltio. Bellum Parmenſe. Bellum Cæſari indictum. Fœdus cum Germanis Proceribus. Metis occupata. Luxemburgenſes ſubacti. Apparatus ad Metenſem obſidionem. Guiſij pro vrbe apparatus. Brandeburgenſis ſe ad Imperatorem applicat. Rex de Picardia ſollicitus. Caſus memorabilis. Neſdinum captum.

I. FRANCISCVS I. *Imperatoris in Regem querela.*

DVM ex animo ſanciendæ religioni patrum Franciſcus incumbit, Turcæ Legato agenti in aula aures non occludit. Eum Solimannus Sultanus miſerat, vti cum Rege in Auſtriacam domum fœdus inſtitueret, profecturus in Perſicam expeditionem. Ac tametſi nihil inter eos certi tunc conuenit; tamen Imperatori calumniæ in Regem præbita eſt ex eo occaſio luculenta. Etenim vt bellum Sabaudo imminens diſcuteret longiùs atque diſpelleret; primùm apud Paulum Pontificem, dein apud Principes Hiſpanos acerbè expoſtulat; Regem Franciæ cum hoſte publico conueniſſe, Legatum Turcam domi ſuæ alere; contractum fœdus, vt adiunctis armis Solimannus Hungariam, Francus Sabaudiam impetat; & iam viſcera Chriſtiani corporis à Chriſtiano Principe, quod ſummum eſſet nefas, diſcerpi impunè & dilaniari. Eam ob rem Franciſcus ratus bellum ſuſtinendum, dum ea calumnia deferueret; de Proteſtantibus Germanis multùm ſollicitus, in quibus ſpes amplæ, & ſocietatis firmæ opinio, ad eoſdem apologiam accuratam ſcribit; *ſe nullum cum Turca fœdus iniuiſſe; eam ſibi adornatam calumniam ab iis qui vltrò tributum Turcæ obtuliſſent; ab iis qui arma in hoſtem publicum comparata, in Chriſtianos Principes deriuaſſent, qui ambitionis priuatæ ſtudio, omnem rationem ſacram & publicam poſthaberent. Et fortaſſe ab Turcico bello abſtineri poſſe opportunè, dum conueniunt Principes Chriſtiani, & generali Concilio diſceptata de religione conciliant. Se in eam rem eniti ſummoperè, ac ſperare Pontificem in communia vota aſſenſurum. Quod ſpectaret ad eos, qui impietatis cauſa iuſtas pœnas dediſſent, nemini Lutherano mortem illatam; Zuinglianos duntaxat punitos, qui toto cœlo à Luthero diſſentiant, quique in regno Franciæ rebellionem ſpargerent cum impietate: Proceres ipſos ſibi rem gratam facturos, ſi Francos fortè in Germania rebellionis toxicum diſſeminantes, in pœnam & ſupplicium vocent.* Ad ea confirmanda Bellaium Langæum Smalcaldim mittit, ad Proteſtantes. Cæterùm à bello toto anno abſtinuit; maximè quod Imperator Africanam expeditionem in Ænobarbum piratam celebrem ſuſcepiſſet. Ænobarbus ita à colore barbæ nuncupatus, Turcico nomine

Ænobarbus pirata.

nomine Chairadinus, in Leſbo inſula natus, cuius pater fidei Chriſtianæ deſertor, atque in Turcicam transfuga, filios in noua impietate aluerat: ij duo erant, Horucius & Chairadinus, idem qui Ænobarbus, Piraticâ ſuſceptâ, magnas opes parauerant; quibus freti Algerianum regnum occupauerant, ac poſtea Tremeſenum; Horucio natu maiore Regis nomen vſurpante; cui in pugna cæſo Chairadinus frater ſucceſſerat. Is nomini Hiſpanorum atque potentiæ periniquus, duas claſſes Hiſpanicas vicerat & profligauerat, atque oras Hiſpaniæ, inſuláſque Baleares, Sardiniam, ac Siciliam, aſſiduis incurſionibus vexabat & diripiebat; tandem à Solimanno Mediterraneo mari præpoſitus, munerante fortitudinem viri & felicitatem. In eum Carolus ingentem claſſem deduxerat, Tuneto expulerat, & Muleaſſenum ab Ænobarbo depulſum reſtituerat regno. Nec Franciſcus interim bellum auſus ſuſcipere, ne fidem calumniæ faceret, de fœdere cùm Turcis inito, præſtolabatur reditum Imperatoris. Qui victor poſtquam Panormi in Sicilia exceptus eſt, cùm veniſſet Neapolin, audit Franciſcum Sfortiam Mediolanenſem Principem, cui neptem ex ſorore Regina Daniæ in coniugem dederat; diem extremum ſine liberis clauſiſſe. Continuò ea mors noua Principibus inſinuauit conſilia. Nam extincta Sfortiarum familia nouus ſubrogandus Princeps in eam ditionem erat; Pontifex Venetíque optabant aliquem ex Italia ſua deſignari, qui imperatoris potentiam iam propemodùm immenſam frænaret aliquatenus; Franciſcus quanquam fœdere Madritenſi, iure in Mediolanenſes ceſſiſſet, tamen ſibi factam iniuriam querens, repoſcebat liberis quod iis contra ius raptum affirmabat; Carolus præclara occaſione arrepta conſtituerat ſibi prouinciam optimam vindicare; tum quia ab Sfortia ſcriptus hæres eſſet; tum quod ſupremus dominus, deficientibus qui clientelam haberent, ius quod donaret aliis ſibi addicebat: & reuerà Imperatori, nihil euenire opportunius poterat, quàm Longobardiam obtinere, fauces Italiæ: quibus Neapolitanum regnum defenderet, Germaniam continuaret Italiæ, Francum procul excluderet. Et ſtatim Antonius Leua, heri ſui conſcius, arcem Mediolanenſem vrbéſque cæteras, erecto vexillo Imperatorio, ab exceſſu Sfortiæ, occupauerat. Verùm eam mentem aliquantiſper Imperator occulit, dum ad effectum ſingula comparat. Ergo fœdus inſtaurat cum Venetis, facta ſpe nuncupandi ex Italia Principis, cui Mediolanenſes conferret: etſi id in inſtrumento ſcribi noluerit; agit cùm Vellio Franciſci apud ſe Legato; proponítque Ducatum vni ex liberis Regis permittendum; & adiungit conditiones paulò duriores. At eas cùm Franciſcus admitteret, atque poſtularet dari Inſubres Aurelianenſi; Imperator dimiſſo Aurelianenſi; tertium Regis filium Carolum Enculiſmenſem deſignat, cui ex ſorore neptem in coniugem daret. Iis vltrò citróq; per Legatos iactatis dum fit Regi fides obtinendæ Longobardiæ, ab ipſo Langæus ab Germania reuocatus, & Venetiis Bellouacenſis, qui nouum fœdus cum iis gentibus compingebant; contra Imperator inſtruebat exercitum, ſcriptis in Germania, Italia, atque Hiſpania copiis.

Sfortiæ mors.

II.

Bellum tertiũ inter Imperatorem & Regem.

Eas ob res experrectus Franciſcus, cùm ſibi dari verba animaduerteret, Poyetum Cancellarium ad Sabaudum mittit, qui maternam hæreditatem

FRANCISCVS I. Anno 1536.

ditatem repoſceret; atque illicò eo pernegante, iubetur Comes Sampaulinus peruadere in Sabaudiam, quam vniuerſam facilè ſubigit. Tunc agebat Neapoli Imperator, nuptias Margaritæ filiæ cum Alexandro Medicæo multa ſignificatione gaudij celebrans; nec ideò pacis abrumpit conſilia, ſed plura & diuerſa Regi proponit, nondum ſe ſuámque mentem aperiens. At Franciſcus tantæ moræ impatiens, iubet Philippum Chabotum Admiralium cum ſexdecim peditum millibus, penetratis Alpibus inuadere Pedemontium; quod ille ſtrenuè præſtitit; & Seguſio per Annobaldum & Monteianem occupato, Taurinum vrbem primariam & Ciuaſium capit, atque amne Doria per obſtantem hoſtem tranſgreſſus Vercellas oppugnat. Proximo die impreſſione facta vrbem expugnabat, cùm adeſt Ioannes Lotharingiæ Cardinalis, à Rege mandatum deferens, vt bello ſuperſedeat, dum de pace ampliùs deliberatur. Etenim Imperator pacis ſpem oratori Francico oſtentabat, & Rex cupidiſſimus Mediolanenſium, nondum ſatis gnarus quæ mens Carolo foret, fœdere rem obtinere maluiſſet quàm armis. Chabotus verbis Cardinalis obſequentiorem ſe quàm par erat præbens; militem ab vrbe ſtatim abducit, Doriámque tranſmittit; forſan conſultior, ſi diſſimulato Regis imperio, vrbem in extremis poſitam expugnaſſet. Sanè ea res offenſionem Principis concitauit, atque ipſi Chaboto beneuolentiæ Regiæ & potentiæ ſuæ naufragium; adeò lubrica eſt Regum gratia; quibus obſequium pro iniuria eſt. Interim Imperator Romam venit, magnificentiſſimâ pompâ exceptus, & iam virium ſuarum conſcius, ratus abiiciendam laruam ſimulationis; vt in conſpectu totius Europæ id ageret, in collegio Cardinalium, audiente Pontifice magna Procerum & Legatorum frequentia, prolixam & domi accuratam Hiſpanico ſermone orationem pronuntiat. *Eâ primùm cauſas Romam aduentus ſui explicabat; nempè vt ſalutaret Pontificem, vt conſilia ſua in Cardinalium Cœtu exponeret, doceretque palàm quantùm contendiſſet ad pacem validam à Rege Franciæ impetrandam. Tum verbis plurimis enarrauit, cauſas diſſidij ipſum inter & Regem; repetita à Ludouico XI. & Carolo Burgundiæ duce origine. Dein tria in præſentia proponebat, quorum Regi optionem permitteret; primum vt Engoliſmenſi tertio filio darentur Inſubres, modo Rex ſecuritatem præſtaret, implendæ fidei quam iuraſſet. Alterum, vt ſingulari certamine dimicarent, quibus armis, quóve loco Rex conſtitueret. Tertium vt bellum inferretur, quod ipſe Imperator minabatur ſe tam ferociter illaturum, vt niſi aduerſario victo atque profligato non conquieſceret.* Ea magnâ verborum pompâ atque iactantiâ cùm Imperator dixiſſet, & Antiſtes Matiſconenſis Regis ad Pontificem Legatus, ſibi eam Latino idiomate dari poſtulaſſet, quod Hiſpanice ipſe non caperet; habitam orationem poſtridie interpretatus eſt Imperator; atque priorem emolliens affirmauit, *ſibi nec Regis inſimulandi, nec apud exteros afficiendi ignominia fuiſſe animum; non prouocaſſe ad ſingularem dimicationem, ſcire ſe quantus Regi animus, ſtatura quadrata atque excelſa quanta præſtantia; quem temerè aggredi haud vellet; aliáque adiunxit quæ concionem heſternam temperarent.* At nihilominus bellum per Antonium Leuam in Pedemontio ſuſcitauerat; & dies duntaxat quatuor Romæ moratus, conuocato

Sabaudus expulſus.

Imperatoris in Franciſcum oratio.

uocato exercitu,contendit in Pedemontium.Et Leua Seſia amne tranſmiſſo, contraquam Lotharingio Cardinali promiſerat, oppugnabat Foſſanum, vrbem immunitam, & commeatu omni deſtitutam. Præluſerat bello, Franciſci Marchionis Saluſſij ad Imperatorem defectio; nec eum plurima beneficia à Rege collata in fide atque officio continuerant. Donatus erat à Franciſco Saluſſiis, ob Ioannis Ludouici fratris perfidiam fiſco addictis; nuper Præfectus in vniuerſum Regis exercitum dictus erat, & omnia ad arbitrium conſtituebat, cùm aures præbet Leuæ appellanti, & defectione diu deliberata, ad ipſum tranſit. Faciebat Leua ſpem nuptiarum vnicæ filiæ, quam tamen Doriæ filio deſponderat; & Marchionatus Monferratenſis, de quo lis ipſum inter atque Mantuanum arbitro Imperatore. Præterea Aſtrologicis addictus præſagiis, attendebat Leuæ, fata ingentia Imperatori ſuo portendenti. Et Chabotus mandatum à Franciſco acceperat, vt Pedemontij vrbibus munitis præſidio, cæteras copias in Franciam mitteret, ne qua ſuſpicio Imperatori moueretur; atque ipſe Chabotus cis Alpes reuerterat, cùm Leua partitus copias Taurinum ſimul & Foſſanum obſidet; certior à Saluſſio factus, commeatu, quem ipſe interceperat, Foſſanum deſtitui. Tuebatur oppidum Pratus Mompeſatius præfectus, cum Rochamenio, & duobus peditum millibus, iámque murus infirmior tormentorum globis corruerat. Verùm impreſſionem obſeſſi tam ſtrenuè repulerant, vt Leua ipſe è lectica ſpectans, (nam podagra æger, ingredi haud poterat) periculum graue incurrerit, à lecticariis fugientibus in agro relictus, & ſpiſſiori ſegete hoſtem latens. Ea tamen Francos haud multùm iuuabant, depaſcente intus penuria; per quam acti ſunt ad paciſcendam deditionem; Rochamenio cum Leua conditiones ſcribente; vt niſi toto menſe mitterentur ſubſidia, vrbs Leuæ traderetur, ab vrbe munienda ceſſaretur interea, & militi iuſto pretio cibi præberentur; quod poſtremùm à Leua Rochamenij ſagacitas impetrauit. Ipſe cum duobus præfectis Leuæ obſes datus eſt, & ſanè Rochamenius humaniſſima indole præditus, acutóque ingenio deuinxerat Leuam; ſcribúntque reſponſa quibus Imperatoris confidentiam modeſtè retudit. Aſtam peruenerat Imperator, luſtrabátque exercitum iam coactum, & crebriùs agebat cum Rochamenio, viri vrbanitate & mirifica ſolertia captus; ſemel cùm ipſum ſuum exercitum iuſſiſſet inuiſere, rogarétque quid de eo ſentiret; reſpondit, ampliorem eſſe quàm ipſe cuperet; attamen ſuum Regem tot nobiles poſſe conſcribere, quot milites gregarios ſub ſignis ſpectaſſet; atque Imperatori longè honeſtius fore, ſi pergeret in bello Turcico, quod tantâ gloriâ inceptarat; quàm principi Chriſtiano ruinam inſtruere. Aliàs cum Imperator diceret, ſe inuiſurum ſubditos ſuos Phocenſes; reſpondit Rochamenius, reperturum ipſum ſubditos rebelles plurimùm; mox percontanti Imperatori, quotis caſtris Lutetiam perueniret; repoſuit, ſi ſingulis caſtris pugnandum foret, duodecim ad minimum numeranda; niſi primis qui aggrederetur occumberet. Ita bellator egregius, cùm patriam propugnare armis nefas eſſet, propugnabat ingenio, & inanem hoſtium faſtum ſolertibus verbis deprimebat.

FRANCISCVS I.

Saluſſij defectio.

Du prat. Montpeſat. La Roche du Mayne.

Rochamenij dicta.

FRANCISCVS I. III.

Imperator Prouinciam inuadit.

Sed Imperator totus in perniciem æmuli incumbebat: ſexaginta peditum millia habebat in exercitu, ex Hiſpanis, Italis & Germanis conſcripta; intumeſcens proxima de Tunetanis victoria, nihil felicitati ſuæ arbitrabatur imperuim. Paſſim in Italia præſagia multa nuntiabantur; quæ Aſtrologi ex inſpectione ſyderum pronunciabant; quibus Europæ imperium & inconcuſſa felicitas Carolo promittebatur, & ipſe gnarus, quantùm hæc opinio ad continendos populos opportuna eſſet, ſtudioſè eam alebat, aſſentationibus & perpetuis laudationibus aures patulas commodans. Imò Antoniùs Leua inanibus ab ætate prima eius generis præſagitionibus addictus plurimùm, faciebat ingentes animos, ſibi ab Aſtrologo ſignificatum denuntians; fore vt in Francia vita excederet, atque in ſancti Dionyſij æde conderetur; quæ ædes cùm Lutetia diſtaret altero milliari aſſeuerabat eo præſagio Franciæ Imperium portendi Carolo. Sic per totam Italiam, ſpes ampliſſimæ futurorum euentuum, aſtris auctoribus, & Deo ipſo promiſſorum vade percrebruerant, erexerantque omnium animos. Simul Germanos, ſed diuerſa arte abducebat à Franco: ipſiuſque odium concitabat. Varia orationis exempla quam Romæ habuerat, miſit ad principes. Ad Orthodoxos ſcribebat: Regem cum Solimano fædus iniuiſſe: Solimanum ex fœdere inuaſurum Germaniam poſtquam Francus in Italiam irrupiſſet: Germanos ex tota Francia partim pulſos, facultatibus raptis, partim flammis necatos crudeliter: quin libellus typis excuſus eſt, quo bellum Franciſco indicebat Carolus, niſi Turcicum fœdus eiuraret, enſe propoſito rubro ex alia parte, ex alia flammeo, quaſi ferro & igni delenda omnia forent. Atque iis verbis natio Germanorum mirum in modùm in Francicum nomen incenſa, gentem in pulpitis vt luem publicam proſcindebat. Occluſâ Francis Germaniâ; Imperator, duos præterea exercitus in Belgio & Catalaunia apparari curauerat, qui ſimul in Franciam impetum facerent,& perturbatam in plura diſtraherent rapeténtque: iiſque omnibus inſtructus, non dubitabat quin opprimeret æmulum, & victum ſolio deturbaret; & verò retractanti felicitatem perpetuam, quas victorias ad vltima actus comparaſſet; inſpicienti validiſſimas copias, tam multas gentes in hoſtem ſuum conſpirantes, non videbatur immeritò affulſiſſe ſpes certa. Extemplò deliberatum quomodo bellum cum hoſte gereret; & Gaſtius, cæterique Duces erant auctores, vt in Pedemontio gereretur; Captum Foſſanum, Taurinum expugnandum, vltra montes Francum pelli poſſe: eam belli cauſam, vt Sabaudus in ditionem ſuam inducatur. Et Leua peritiſſimus bello in eadem erat ſententia, diciturque flexis genibus Imperatorem precatus, eum vt abduceret ab inuadendis Phocenſibus. Verùm Imperator vindictæ ſtudio in eam raptus expeditionem, & omiſſo Sabaudo, plura affectui, quàm vtilitati donauit; quod in Principe culpæ adſcribitur. Quare decem millibus bellatorum qui Taurinum obſiderent relictis, iter verſus Phocenſes pronuntiat, inſtituítque cum toto exercitu, centum machinis bellicis, mari vectis, & Nicæo portu exceptis. Porrò ſic rationem itineris moderatus eſt, vt tranſmiſſo Varo, qui amnis Franciam Italiamque interfluit, penetrauerit

trauerit in hoſticum Iulio menſe, eo ipſo die qui Iacobo feſtus celebratur. Qui ſanctus quoniam Hiſpanorum eſt tutelaris, ipſiſque etiam Germanis venerationi eſt plurimùm, eum in belli ſtimulum adhibendum cenſuit Carolus. Ideò vtramque gentem in concionem vocatam, prolixo ſermone incendit in bellum. Sic mira alacritate exercitus vltra perrexit; eo ordine vt Ferdinandus Gonzaga primam aciem duceret; ſecundam ipſe cum Albano Duce, Antonio Leua cæteriſque Ducibus; tertiam Gaſpar Fronſpergus, ex Germanis conflatam: quanquam hactenus primam Albanus egerat, præferrétque moleſtiam, quod loco cederet Mantuano. FRANCISCVS I.

IV. *Apparatus Regis in Frãcia.*

Rex interea poſtquam pacis ſpes omnino decocta eſt, ne qui arte victus eſſet, & armis vinceretur, omnem tum induſtriam tum conatum ad repellendum hoſtem adhibuit. Primùm ſcripſit præclaram Apologiam, qua concionem Imperatoris refelleret, eámque Pontifici per Oratorem propoſuit: tum ad Germanos Proceres Langæum legauit; qui tametſi primis diebus conflagrante calumnia, diſcrimen vitæ ſubierit, non auſus niſi nocte tectus incedere; tamen poſtquam libro Germanicè & Latinè ſcripto confutauit calumnias; & Germani Mercatores è Lugdunenſibus nundinis reduces, palam confirmarunt, quanta humanitate excepti eſſent in Francia; tunc paulatim deferbuit animorum incendium, & veritatis lux refulſit è tenebris. Deinde ad Heluetios Rex delegat, qui delectum impetrent nec amica gens neceſſitati Franciæ defuit. Etenim cum Magiſtratus receppiſſent Imperatori, ſe Franco ſubſidium non miſſuros, palam quidem delectum haud inſtituerunt, ſed æquis animis paſſi ſunt priuatim haberi, & confluere in Franciam, quibus libitum foret. Prætores in Prouincias mittit, qui inuigilarent; Henricum Nauarræ Regem in Aquitaniam, in Delphinatum Ioannem Humerium, in Campaniam Guiſium, in Picardiam Florangium Mareſcallum; & in Prouinciam Phocenſem intentus vnicè, quò belli moles tota corruebat, ad eam confert vires & animum. Exercitum conflabat è Legionariis Francis, quem Imperatori opponeret. Iam Stuardus Aubinius Mareſcallus, & Iacobus Galiotus, ſummus machinarum præfectus, cum octo Heluetiorum millibus, occupauerant Auenionem, venítque poſtea Anna Mommorancius cum ſummo in exercitum totum imperio, quem conſequutæ ſunt reliquæ copiæ. Statim de ratione belli conſulitur, & Odoardi Biezi ſententia potior viſa eſt; vt caſtris ad Auenionem munitis, bellum duceretur; antè agris vaſtatis; & validiſſimus hoſtis inedia potius tentaretur quàm armis. Boneuallio & Tendæ Comiti impoſitum munus Prouinciam totam percurrendi, muniendi vrbes quæ defendi poſſent, cætera inualida oppida diruendi, & commeatum omnem deſtruendi. Et illi Aquiſſextiis, quia vrbs muniri non poterat, prorſus exhauſtis, cum expeditis quatuor equitum millibus, præcurrebant hoſti, exuſtis pabulis, vino effuſo, molendinis fractis, frumento in puteos coniecto, nulla re ſeruata præter vites arboreſque frugiferas. Munitæ vrbes ſunt, ad Rhodanum Bellocadium, Taraſco, atque Arelate; cui poſtremæ curam præcipuam impendit Mommorantius; Bonneual & Comte de Tende. Alx.

Dd 3 tum

FRANCISCVS I. tum Maſſiliæ immiſſum præſidium cataphracti quadringenti, & octo millia peditum; Duces egregij Monſpeſatius, Rochamenius, Villebo, Buterius, Rocacoardus, Iacobus Amboſius, Albinius, aliique; quibus Rochechouard cum Imperio Barbeſius Rupifocaldius præerat. Triremes tredecim Samblancardo permiſſæ, quibus oram illam defenderet, relictæ cæteræ in præſidium portus. Sub hæc Imperator, poſtquam in Prouinciam penetrauit, tametſi Antipolim & Foroiulium ceperat, tamen non plana omnia & ſtudiis ſuis conſentanea reperit. Primùm ruſtici ex anguſtiis montium prorumpentes, modo à fronte, mox à tergo carpebant aciem, & per inexploratas ſemitas profugi, tuto receptu multa incommoda hoſti importabant. Semel Imperator graue ſalutis diſcrimen adiit, vitámque hoſtiæ vicariæ debuit: quadraginta ruſtici in turrim viæ publicæ admotam abdiderant ſe, ſclopetis armati, quorum imbrem in Carolum prætereuntem effunderent. Hoſtem latuerunt, donec quidam è Cæſarianis clamyde fulgens purpurea, & magna ſtipatus frequentia præteriret, quem illi rati Imperatorem, ſimul ſclopetos omnes exonerant, & plurimis perfoſſum pilis hominem ſternunt. Cùm impetus in eos fieret, ſaxis ſe propugnant, pluréſque perimunt, in quibus Garcilaſſius Vega poëta ille in Hiſpania clariſſimus, annis adhuc iunior, tam manu ſtrenuus quàm ingenio clarus; caput ſaxo ictus, paulò pòſt obiit. Et adducendæ fuerunt machinæ, quibus diſiecta turri capti ruſtici, Imperatoris iuſſu, laqueo pereunt; digni quos memoria poſteris traderet, celebraret patria, & Romanorum Curtiis Deciiſque componeret. Inde Imperator prolatandum bellum cùm animaduerteret, Aſcanium Columnam ad Paulum Pontificem legat, alióſque Italiæ Principes; perſuaſurus vt arma caperent pro libertate Italiæ; quando ipſe bellum in Francum ageret, communem hoſtem, Turcæ fœderatum; iuſſitque Aſcanium ſuo nomine Pontifici Mediolanenſes offerre, quos nepotum cui vellet traderet. Porrò pergenti, belli ſors arriſit aliquantùm, & languentem ſpem ſuſcitauit. Ad Brinolam vrbem, Monteianes cum Boiſio Gouffetio Arturi filio, cum aliquot cataphractis à Gonzaga interceptus & captus, leui iactura, at magno momento hoſti ad confidentiam fuit. Nam quod alter nobilis militia eſſet, alter natalibus & claritudine patris, eos Imperator oſtentare militibus, & iactare primam aciem victam ac deletam. Atque vt ea victoria Hiſpanorum animos ſuſtollebat, ita Francorum mirum in modum depreſſit. Iam ad apparatus hoſtilis famam trepidatio totam Franciam propè excuſſerat, vrbes etiam Mediterraneas à periculo longè ſemotas tremor inuaſerat, plerique gemmas atque pecuniam humo infoderant, & quaſi ad portas imò in laribus hoſtis graſſaretur, vt Franci ad extrema omnia proni ſunt, calamitates omnes præceperant. In præſentia miles percelli metu, adaugere iacturam, ſuiſque viribus haud multùm fidere. Quem metum vt tolleret Mommorancius, quod ante Ducibus viſum optimum erat, caſtris cingit copias communitque. Loco pratorum viriditate diſtincto, ad Cabellionem quæ eſt Cauarum vrbs, caſtra ponit, amnes inter Rhodanum atque Druentiam; foſſam circumducit, altam pedes vicenos quatuor, latam ſexdecim, quà anguſtior

Antibe & Freius. *Imperator Prouinciam inuadit.*

Garcilaſſo de la Vega.

Brignoles.

Mommoranciј caſtra.

Cauaillon.

anguſtior erat; agger citra foſſam ſublimis diſtinguebatur frequentibus propugnaculis, & oram aggeris ſtipatæ machinæ prætexebant. Ea contra hoſtem; interiora ad militum commodum erant conformata. Nam media caſtra foſſa diuidebat, aquis excipiendis, atque ipſis Caſtris expurgandis; tum ſingulis nationibus regiones ſuæ diſtributæ; cum rerum omnium amplo commeatu; & erectus eſt in meditullio terreus tumulus, vbi fixum prætorium; vnde Mommorancius caſtra deſpectaret, & longè in proximos agros ſpecularetur. Ad latus alterum fluebat Rhodanus, quo neceſſaria vehebantur; Druentia ad alterum, qui hoſtem pro munimento excluderet, incerto alueo, & ipſis incolis inexplorato, atque vndarum vortuoſis torrentibus perdifficilis tranſitu. Ita dux obarmabat metum operibus, & adſtrictos terrore animos relaxabat. FRANCISCVS I.

V. *Delphini mors & Regis conſtãtia.*

Nec minus inuigilabat rebus ſuis Franciſcus; muniebat Valentiam, quæ Delphinatum vrbs eſt ad Rhodanum, certus ad eam cum vniuerſo regno depugnare, ſi fortè Carolus prima Caſtra viciſſet; excipiebat interea milites affluentes, adhortabatur mirificè, ſubmittebat in caſtra, annonam comparabat, atque omnis generis copiam. Sed repente triplici fortunæ telo percellitur, aut potius Deo probanti conſtantiam, ſe Chriſtiano animo ſubiicit. Propemodùm vno eodémque die tria nuntia moleſtiſſima accipit, primo Monteianem & Boiſſium audit captos; alterum moleſtius, refert Guiſam interceptam à Belgis. Etenim Henricus Naſſauius & Croius Comes Roeſius, vt conſtituerat Cæſar, viginti peditum millia, & ſeptem equitum, in Picardiam deſtitutam copiis, duxerant. Cùm Guiſæ imminerent, videretque hoſti imparem Guiſius, iuſſerat ciuem & militem, vrbe deſerta, ſe in arcem recipere; idque dum præſtant trepidatione magna, aduolans hoſtis vrbem tumultuantem expugnat, mox arcem. Inde oppida & pagos deformans incendiis, ad Peronam ſedet, molitúrque obſidium. Ea duo vt dolori erant, ita tertium ſucculſam conſtantiam euertit propemodùm, niſi eam Chriſtiana fides & pietas conſtabiliuiſſent. Dum Lugduno Valentiam venit, Franciſcum Delphinum febri captum Turnone hærere iuſſerat. Adoleſcens annos natus octodecim, ſupra eos & ſupra ſplendorem natalium præclariſſima ſpe, humanitate & generoſitate acceptiſſimus ſingulis, viua patris effigies, præter næuos quos præſtantiſſima indoles fugerat, quarto febris die, immaturo fato præripitur. Lugduni pilâ dum luderet, feruens æſtu & ſiti, poculum Frigidæ hauſerat; & febri correptus haud multò poſt, tamen patrem ſequutus, quarto vt dixi die occubuit. Quantus dolor animum patris oppreſſerit; colligat qui legit, ex aliorum mœrore; obſtupeſcere omnes ac dolore defigi propemodùm, populorum ſpem, aulicorum delicias, regni fulcrum, eo turbine decuſſum, & vberibus deflebant lacrymis, & lugebant ægritudine animi non conſolabili. Verùm ipſe Rex poſtquam propriam calamitatem in intimum pectus admiſit, & mali tum grauitatem tum ſeriem lugentibus oculis introſpexit; in dolorem iuſtiſſimum, & naturam ipſam exſurgens, habuit ſe in poteſtate; & ad veſperam coacto conſilio, de rebus magni momenti ſiccis oculis deliberauit; Regem foris exhibens, intus patrem, eo vno facinore dignus Magni

nomine

FRANCISCVS I. nomine, quod ipſi aduerſa conflauerant magis quam proſpera. Habita de Delphiui morte quæſtio eſt; & raptus in tormenta Sebaſtianus Montecuculus Italus, qui frigidam ludenti propinauerat. Venenum oblatum falſus eſt, an ex vero, an vi tormentorum, incertum. Ipſe Lugduni equis in diuerſas partes raptantibus, membratim diſcerptus eſt. Imperator interea ad Aquasſextias caſtra promouerat, poſuerátque ad vrbem in expalla planitie, hinc inde modicis tumeſcentibus collibus, Larte fluuiolo alluente, cùm noua rerum facies animo feliciſſima quæque voluenti ſe offert. Primò nuntium à Pontifice Paulo accipit; is agebat Imperatori gratias ob ærumnas & vota in publicum bonum collocata; cæterùm longè commodius fore, ſi pace inter Chriſtianos principes ſtabilita, in Turcam ſimul publicum hoſtem irent; id ſe percupere maximoperè, & à Deo inflammatis precibus poſtulare; quod ſi conſequatur, ſibi ſuiſque iri factum abundè, nec aliud præmium, aut familiæ ſuæ principatum vllum cupere ſe, quàm optatam pacem. Tum belli ratio euadebat difficilior in dies. Iam plurimùm fames vulgatíque morbi imminuebant exercitum: nulla piſtrina erant, quæ frumentum molerent, panis coctus procul Tolonio erat deferendus; adeò in caſtris rarus, vt vix in procerum menſis apponeretur; ſummus æſtus fuerat, & ſe milites fructibus vniſque ingurgitabant; imò Germani vuas dum in Galeis premunt muſtóque, eò copioſius quo ſecurius ſe implent, contraxerant morbos, febres putridas, ventriſque profluuia; quibus frequentes admodùm occumbebant. Afflictus exercitus quid magni præſtaret; viginti Heluetiorum millia in Francorum caſtra confluxerant; & vrbes proximæ munitæ plurimùm erant. Attamen ne tantus apparatus ludibrio foret, Maſſiliam aggredi ſtatuit & fortunam experiri ſi retrò verteret.

Imperator ad Aquasſextias.

VI. Ergo è caſtris Aquenſibus ſecunda noctis vigilia: duodecim hominum millia ſelecta ex copiis, iubet ire quò conſtituerat: & ipſe primo diluculo, cum Albano, Guaſtio Gonzaga, & Horneo Comite, & flore equitatus (Franſpergus Germanus morbo occiderat) poſt ſolis ortum aſſequutus pedites, per vias obliquas ad inſpectandam vrbem accedit. Nec omnino abſque diſcrimine: nam cùm Guaſtio vltra miſſo, ipſe penè parietinas dirutas conſediſſet, verberatus eſt tormentis hoſtium, plurimis ſuorum necatis; & mox ad littus pelagi cùm accederet, ab ſclopetariorum cohorte propè oppreſſus eſt: vt Maſſilienſes ſuo ſin minus metu, ſaltem periculo cohoneſtauerit, quo Horneus Comes globo machinæ præter alios cæſus eſt. Tum obſidio inſtituta à Cæſarianis: non quod vrbem Cæſar capi poſſe crederet, ſed ne vlla re intentata diſcederet: ac præſtolaturus, an ſortem in aduerſis hactenus proſperam reuocaret. Ipſi animus erat tranſmittendi Rhodani, & belli in Occitaniam traducendi: ideò Guaſtium adſpectandam Arelatem mittit. Et ille dum munimenta curioſius inſpicit, machinis à Villerio in eum diſcuſſis, tantùm non occumbit, ſéque ſtatim eripiens, refert Cæſari vrbem expugnatu haud facilem. Nempè eam Mommorancius, haud ignarus quo momento eſſet, accuratè muniuerat, inſtruxerátque præſidio præfectis fortiſſimis, Caracciolo Principe Melfitano, Bonauallio, &

Maſſiliam obſidet.

Euxienſi

Fuxienſi Carmanio. Arelate deſperata Cæſar, turrim propugnaculi quæ tuebatur oſtium Rhodani tormentis diruere aggreditur, qua capta Rhodanum ponte coniungeret: verum & ab ea repulſus eſt, cuiuſdam nobilis fortitudine, qui reus mortis ſe in turrim coniecerat, vt veniam criminis exoraret: Cæſar inter eas anguſtias famam ſpargit, ſe Francorum caſtra aggreſſurum, vt eo rumore tum ſuorum tum hoſtium ſenſum exploraret. Fama increbreſcente flagitauerat à Rege Henricus, iam ob fratris obitum Delphinus, facultatem proficiſcendi in caſtra; eaque impetrata ingenti lætitia exercitus acceptus, quaſi flamma in fomitem miſſa, incendebat omnium animos. Ægrè impetum continebat Mommotancius, quem alebat velitationibus aliquot, prælij aleæ nihil committebat, Carolus hærebat ſuo in ſcopulo, cum Antonij Leuæ mors dubitantem quid conſilij caperet ad receptum impulit. Leua podagræ doloribus cruciatus, obruente præterea dolore animi, quod ſibi præſagienti perniciem non eſſet fides habita, agit animam Aquiſſextiis ex tenui milite, induſtria ſua & fortitudine, ad primos gradus multáſque opes euectus: Carolo in paucis fidus, & in grauiſſimis difficultatibus tam vtilis, quàm addictus. Interea augeſcebat fames, morbi inualeſcebant, & luſtrato exercitu, vicena quina hominum millia ex tanto numero recenſita ſunt: inſtruebátque receptum Carolus: cùm Andreas Doria, claſſem ex Hiſpania vehens, ad veterem Maſſiliam commeatum ſatis amplum importat. Iam machinas ad receptum impoſuerat nauibus Cæſar, cùm hoc ſubſidio recreatus, vt ſuis maiores animos faceret, iubet rurſum machinas deportari in caſtra, & militem ſibi in decimum diem alimentum parare. Rex ad leuiſſimum hoſtis motum attentus, tatus quod ferebatur, Imperatorem ſua tandem caſtra aggreſſurum, in ea contendit, quæ erat generoſitas animi. Dehortabantur Tribuni ſummoperè, & preces ſupplices adhibebant, neu ſe propiùs cùm hoſte committeret, exhorreſcebant memoriâ Ticinenſis cladis, imò plura præſagia nuntiabantur, quæ Regi magnam perniciem minarentur, ſi ad hoſtem accederet. Ille tam periculum quàm præſagia flocci habens; eò maiore animo, quod priora faciebant fidem præſentibus, aduolauit celeriter; aſſerens intereſſe exiſtimationis ſuæ, ne abeſſet; ſéque meritò futurum ludibrio, ſi qui æmulum prouocaſſet, non eniteretur occurrere venienti, & ſpectante exercitu gemino dimicare. Verùm nihil opus fortitudine fuit; & euanuerunt irrita præſagia, tam Cæſari in ſpem, quàm Franciſco in metum; nam ille caſtris ſolutis celeriter admodùm recipiebat ſe, nec iſte premere abeuntem voluit. Via militaris inſtrata cadaueribus erat, ſeu quos morbus ſequi agmen inualidos paſſim extingueret; ſeu quos ruſtici effuſi è montibus ferro, ſaxis ſclopetíſque conficerent, ſcribitúrque exercitus duobus millibus imminutus, dum Aquiſſextiis Foroiulium venit. Deliberauit Franciſcus, an inſtaret hoſti recedenti; erátque plurimorum ſententia inſtandum, quòd morbo æſtu, fame, & fuga iam victi, haud ægrè ab integris profligari poſſent; vnus Mommorancius contrà ſentiens Regem ad mentem ſuam perduxit; vulgari axiomate nixus de ponte aureo ſternendo hoſtibus, quibus deſperationis telum nuſquam

FRANCISCVS I.

Maſſilia receditur.

FRANCISCVS I.

præbendum eſt: ſed eam ob rem à multis inſimulatus eſt, vel timiditatis, quod non crediderim, vel quod veroſimilius, inuidæ ambitionis, vt repulſus Cæſar ſua vna gloria & triumphus foret, néve eo victo tota belli laus Regem exornaret. Carolus Foroiulij dies aliquot egit; mox profectus Genuam, nauibus in Hiſpaniam ſoluit; tempeſtate iactatus, qua ſex triremes abſorptæ, equis & argento facto mari hauſtis: eóque deſiit expeditionis tantæ præſumpta felicitas, vt non mergi naufragio, fuerit ſumma votorum. Nec enim habenda fides Sandouallio ſcribenti reducem nullâ procellâ iactatum. Franciſcus oram maritimam vrbéſque inuiſit, ſanaturus plagas quas hoſtis fecerat; Langæus Aquasſextias miſſus, qui deformatam vrbem inſtauraret; quanquam eam Cæſar ſubiici flammis noluerat; præter palatium, quod incenderat Sabaudiæ Dux, ratus eo inſtrumenta capi, quibus Pedemontium Phocenſibus Comitibus obnoxium eſſe conſtabat; verùm erant deportata, & ſecuro loco commiſſa. Ego inſtar Franciæ, tanti belli ſolutus periculo, tutior ſtilum conuertam ad proxima, quem Picardia dudum atque Italia euocant.

VII. *Perona ſeruata.*

Poſt Guiſam captam Naſſauius & Roëſius, totam Picardiam ipſóſque Pariſios ſpe iam hauriebant, validum trahentes exercitum, quem copiæ nullæ retunderent; & verò ſpes haud concepta temerè, niſi vnius vrbis primùm infirmitas, tum inexpugnabile robur, allexiſſet ſpem, mox oppreſſiſſet. Ij Peronam in finibus Arteſiæ & Picardiæ poſitam, cùm acciperent milite & commeatu deſtitui, prædam facilem rati, ſe in eam conuertunt, & ciues primo metu abſterriti, conuaſabant iam, & vitæ conſulturi tecta deſerebant; cùm Eſtrumellus è vicinia nobilis, frumentum quod parare potuit, pecuniam ſuam, vxorem, & liberos in vrbem mittit; & reſtauratis ea fiducia ciuium animis, conſilium defenſionis inſinuat.

d'Eſtrumel. Sercu. Et Sarui-cour.

Mox Sercurus cum Saruicurio inducunt duo hominum millia; tandem Florangius Mareſcallus, cui commiſſa Picardia erat, cum centum cataphractis & Dammartino, hoſtem anteueniens, vrbem ſubit. Vix alia eo æuo expugnatio clarior, cùm nulla ſit capiendarum vrbium ratio, quam ferociſſimus hoſtis non tentarit. Primùm aſſiduis machinarum diſploſionibus quaſſata muri pars, quæ portas Nicolai & Lutetiæ inter expanditur, tam ſpiſſis ictibus, vt millies octingenties diebus ſingulis fulminatum ſit. Aperta muri labe, aggreſſionem hoſtes inſtituunt, ſed latâ foſsâ ponè murum ducta, tam fortiter repelluntur à ciuibus, vt impreſſione tentatâ tertiùm, quà per labem muri, quà per ſcalas, cæſis mille quingentis, ſe in caſtra receperint; & in ipſam vrbem tres cohortes peruaſerant, deletæ penitus, nemine vno incolumi. Ea ſpe deiecti, vrbi flammas deſtinant, & Græcos ignes in priuatas domos eiaculati, quæ plerumque penuriâ lapidum, ex lignis compactæ atque aſſeribus erant, immittebant incendium; tum in proxima, ne ciuis id reſtingueret, machinis detonabant. Et ea lues magnam perniciem vrbi inferebat, ſemelque ſalutem deſperauerant ciues, incendio per vicos graſſante, & corripiente quidquid integrum erat, cùm repente ſudo & ſereno cælo nubes inducuntur, tantáque imbrium vis in flagrantia tecta infunditur, vt reſtincto incendio, conquieuerit à

periculo

periculo ciuitas. Id obſeſſi dum adſcribunt miraculo, ſeque Deo eſſe magni putant, quos ſeruaret prodigio, vires animóſque in futura augent. At magna premebantur pulueris ac globorum penuriâ; qua mox ſoluti ſunt, Guiſij comitis induſtria & vigilantia. Ille ſelectos quadringentos pedites, puluerem & globos, quantùm ſinebant vires, iubet deportare, tum fido duci tradit, per quem paludes inter ad vrbem ducantur: dein ducentos equites & magnum tubicinum numerum agit in diuerſam partem caſtrorum; tubiſque perſonantibus ceu facturus impetum, vniuerſum hoſtem nocte concubia in ſe abduxit; ea fraude via pediti aperta, iſque vrbe exceptus eſt; primo diluculo hoſte aduertente, & poſtremos obſeruante murum inſcendere. Ideò ad cuniculos, quod ſupererat vnum, conuertitur, conatus magnam illam arcis turrim diruere; & ea ſat proſperè, ex hoſtium votis euerſa eſt; Dammartino ſtrenuo viro ruina oppreſſo; & per ruinam extemplò inſtituta tertium aggreſſio ferociſſima. At depulſi ſemper magna cum clade, cùm Vindocinenſis & Guiſius validas in opem pararent copias; plurimis ſcalis in murum erectis, quaſi totis viribus impreſſionem facturi, ſub noctem ſolutis caſtris abſcedunt; Naſſauius ad Atrebates, Roëſius verſus Flandros atque Hannonios. At dum incerta obſidio pendebat, Pariſienſes fidem ſuam teſtati ſunt, ac vigilantiam Bellaius Epiſcopus, ipſis à Rege præfectus impoſitus, magnâ cibariorum copiâ in vrbem illatâ, & ciue ſuas opes in ſtipendium militum conferente. Occitania ſimiliter hoſtem ſuis viribus diſpulit, quem ab Catalaunia irrumpentem, coëgit haud multò pòſt ſe in ſua recipere. Neque in Italia res commodius fluebant Hiſpanis. Scalinguenus obſidebat Taurinum, Annebaldus cum fortiſſimis viris tuebatur; hic adeò hoſtem nullo metu habebat aut pretio, vt in eum crebrò erumperet, prædas ageret ex agris proximis, plurima etiam oppida expugnaret; bis mille peditibus ad Sauinianum deletis. Eo ſucceſſu fracti animi Italis ducibus, quorum Princeps Guido Rangonius; & ſocij, Taiſius Francus, Gonzaga, Cæſar Fregoſius, Palauicinus Vicecomes, Petrus Stroſſius nobilis, Florentia extorris, Caldora Neapolitanus, & Bandinus Senenſis; qui decem militum millibus ſub ſigna adſcriptis, antequam Annebaldo ſe adiungunt, rem magni conſilij roboriſque ſuſcipiunt, ne ſibi iter inglorium foret. Audiunt Genuam deſtitutam præſidio, aſſeritque Fregoſius ſuam adhuc in vrbe ali factionem; igitur ad eam verſi, magno impetu oppugnare inſtituunt. Iam vexillum in ſummo muro erexerant, nec procul à victoria erant; cùm ſubſidia ciuibus opportunè miſſa, vires reſtituunt, victoribuſque lauream infringunt. Andreas Doria de eorum itinere certior factus, & conſilium ex infirmitate Genuæ colligens, extemplò ſelectos milites ſeptingentos, Auguſtino Spinolæ dederat, qui triremibus celeriter in vrbem inueherentur; & ij commodum in portum inuecti ſunt, cùm feruebat prælium; in quod adducti veluti de cælo miſſi, hoſtem repulerunt. Ranconus cùm aberraſſet à ſcopo, ad Annebaldum perrexit ſoluitque Taurinenſe obſidium; non auſo perſtare Sechinguemo; imò alia oppida & munita quidem expugnata, Carinianum, Carmagnola, Moncalerium, & Saluſſij propemodùm

FRANCISCVS I.

Taurinum ereptum.

Genuâ tentata.

FRANCISCVS I. pemodum omnes. Mox Annebaldus accerſitus à Rege vt quietem caperet, Buria in præfecturam eius ſubſtituto. Atque adeò Deus ex aduerſis proſpera eliciebat, vt Caroli ſpem euentu contrario planè contriuerit.

VIII. *Regis affinitas cum Scotia Rege.* Cum Deo immortali gratias ob ſeruatum regnum Franciſcus egiſſet, inſtituta eam in rem ſupplicatione, dum Lugdunum redit nouo gaudij ſenſu afficitur. Ad Symphoriani Fanum, qui pagus eſt quatto miliari infra Lugdunum, ipſi occurrit Iacobus Scotiæ Rex, eo nomine V. optima indole adoleſcens, qui audito Regis diſcrimine, ſuo ipſe nutu conſcripſerat ſexdecim hominum millia, vehebátque in Franciam; ſed ſemel atque iterum vi procellæ in Scoticam oram repulſus, ipſe nauigio per medias tempeſtates Dieppam vſque euaſerat; qua in vrbe certior factus de profectione Imperatoris, miſerat in Scotiam qui exercitum ſoluerent; dein curſoriis equis Regem ſalutaturus aduenerat; vt par erat humaniſſimè acceptus, Magdalenam Regis filiam in vxorem poſtulat; & quanquam Virgini honorifica petitio foret: nam & beneficium recens, & memoria patris, qui in bello ſuſcepto pro Francia olim occubuerat, & affinitas duo inter regna mutuis officiis ab vltimo æuo ſancita, haud repulſam ferebant; tamen amatoris votum dilatum eſt, donec Henricus Angliæ Rex conſuleretur. Ad eum igitur Pommerayus miſſus, cùm exacerbatum haud mitigaret, re infecta rediit. Nihilominus Iacobi votis Rex annuit, & Pariſiis magnifico ſumptu celebrauit nuptias; etſi non admodùm fauſtas; nam ſexto poſt menſe, Magdelana morbo extincta eſt; & Iacobus mariam Guiſij filiam vxorem duxit. Mox Franciſcus vt par pari Imperatori reponeret, inuaſurus in Belgium, bello præludit forenſibus formulis; quas aranearum telas meritò dixeris, perruptas à Regibus, dum priuatos implicant. Conuocatis in Pariſienſem curiam Proceribus atque Epiſcopis, Capellus Aduocatus Regius de inobedientia Caroli in Regem dominum ſuum conqueſtus, poſtulat vt Flandri, Arteſij, Caroleſij, regio fiſco ob clientis delictum adiudicentur. Senatus cenſuit diem reo dicendam; & miſſus fecialis qui ad Belgij limites in vadimonium Imperatorem vocaret. Enimverò ille affirmauit, ſe quando vocaretur, venturum in Franciam, ad litem ita comparatum atque inſtructum, vt Franciam coacturus foret, ad implenda quæ iurauerat fœdera, Madritenſe & Cameracenſe. Rex interea cum triginta hominum millibus obſidebat Heſdinum; & quidem cuniculis muros tentauerat, quos exploratores affirmauerant inexpugnabiles machinis, quoniam terreo aggere nitebantur; ſed cùm parum admodùm promoueretur, iubet Rex tormentis rem agi, quæ impetu tanto diſploſa ſunt, vt tertio die magna labe murus patuerit. Extemplò temerarij iuuenes iniuſſi in muro emicant, multa clade ab obſeſſis repulſi, occiſo Sancerræ Comite, præclaro iuuene, viceſimum annum delibante. Et ea temeritatis ſpecimina, multùm aliena à vera fortitudine, haud paucos rapiunt, ſterili in patriam & pœnitendo facinore; Ipſo attamen die deditionem obſeſſi pacti ſunt. Tum ad Pauli Fanum ductus exercitus, quod Annebaldus iam ceperat, & in eo militari inſcitiâ peccatum grauiter: nam cùm duces omnes diruendum oppidum cenſerent, quod intra annum vix muniri poſſet, audit

Bellum in Arteſia.

Anno 1537.

S. Pol.

audit Rex Caſtellum quendam Italum Architectum, pollicentem ſe ſeſquimenſe erecturum inexpugnabilia munimenta. Rex id cupiebat ſummoperè, quia Pauli Fanum in Picardiæ arcibus atque Arteſiæ, ceu meditullium, amicos defendere, atque hoſtiles laceſſere poterat & defatigare; vnde fidem Italo temerè habuit, deditque in præſidium Præfecto Villobono tria hominum millia. Mommorancius interim Lillerium & Sanuenantium ceperat, præruptis forti animo quæ obiecerant ciues munimentis. Rex iis ſucceſſibus lætus, ſeu belli tædio, ſeu quod clandeſtina conſilia haud ſatis procederent, ratus Fanum Pauli munimentis tutum, exercitum ſoluit. At Comites Roëſius & Burenus, ſub ſigna miſſis viginti quinque hominum millibus, ſua vice bellum extemplò capeſſunt. Nec cunctati Fanum Pauli, quod nebulo ille Italus nuſquam muniuerat, aggreſſi vi expugnant; cæſo toto præſidio, viríſque fortiſſimis, ſeruato nemine præter Villebonum Præfectum & Martinum Bellaium. Dein Monſtrolio in deditionem recepto, Teruanam quam deſtitutam milite nouerant, feſtinant aggredi. Saluti vrbi fuit, primùm quod Mommorancius Rochepotius Picardiæ Prætor, mortuo Vindocinenſi, militem in eum immiſit; tum quod Annebaldus nitratum puluerem per quadringentos pedites intulit. Verùm & Annebaldo ſua ſedulitas & aliena temeritas periculo fuit: nam cùm in regreſſu iuuenes inconſiderati, & precipites ſtulta confidentia, trepidationem in hoſtium caſtris immiſiſſent; Burenus intercepto ad pontem itinere, omnes profligauit, quadringentos cæcidit, cepítque Annebaldum & Piennam, alienæ culpæ damnatos. Ea rerum conuerſione, reuocatur exercitus Regius, iámque Delphinus cum Mommorancio ad hoſtem accedebant propiùs, cùm per inducias arma diſcuſſa ſunt. Maria Imperatoris ſoror, Belgij Gubernatrix prudentiſſima fœmina, cùm Arſcoto interprete, verba de induciis feciſſet, à Rege auditur; eæque in tres menſes dictæ, Franciam inter & Belgium.

Francis-cvs I.

Rochepot.

IX.

Res Pedemontana.

Haud ægrè in eas Franciſcus aſſenſerat, quod diu trans Alpes & fœdere & neceſſitate belli vocaretur: fœdere quidem, quod cum Solimanno Turcarum Sultano contraxerat, vti Imperatorem communi bello in Italia aggrederentur; Franciſcus per Inſubres, per Neapolitanum regnum Solimannus. Et quidem in id fœdus ſe Franciſcus induerat, tum indignatione in Venetos, quos auellere à Cæſare nullo conatu valuerat; tum vindictæ in imperatorem ipſum libidine. Ac tametſi id fœdus nouerim meritò à pleriſque coargui, quod grauia damna in Chriſtianam rem, maximè in Venetos importata ſunt eo bello; tamen forſan ab nemine minus, quàm ab Hiſpano reprehendendum eſt; cùm & ipſe Imperator Carolus in Turcam bellum haud ſuſceperit, niſi poſtquàm Venetos eodem implicuit; quos ea arte abducebat à Francis penitus, & obiiciebat obterendos Turcarum viribus; ídque diſertè Paruta aſſerit, Venetorum Hiſtoricus, tam accuratus quàm perſpicax. Et præter fœdus euocabat Regem neceſſitas. Buria felicitate nimia rem profligauerat, Humerius imperitiâ. Cæſar poſt Phocenſem expeditionem, Monferratenſes Gonzagæ Mantuano addixerat, excluſis Sabaudo atque Saluſſio; at Monferra-

Fœdus cum Solimanno.

FRANCISCVS I.

tenſium, Caſalis ad Padum vrbs cum appoſita arce, propugnaculum habebatur; in eam Buria votum intendit, occupátque clandeſtino conſilio; ſed cùm opportunè ſe in arcem tegere haud potuiſſet, Guaſtius in eam aduolans vrbem, recipit, mactat præſidium, ij Franci mille & ducenti, Buriam, Taiſium, & alios Tribunos capit. Et quidem Buria vnâ tantùm die vrbe potitus; tanta celeritas Guaſtij fuit, ſua diligentia alienam ſegnitiem emendantis. Huius calamitatis cauſæ præcipuæ, tum Biendraſius Comes, qui pecuniam à Buria acceptam, vt inſtrumenta ad fodiendum redimeret, in ſuum vſum traduxerat; tum Ranconius, qui prauè æmulus, quod ſe inconſulto Buria expeditionem eam ſuſcepiſſet copias quibus præerat ad defendendum eum non admouit. Sic alienâ partim auaritiâ partim inuidiâ, præclari facinoris gloria periit. Buterius Buria capto ſuffectus eſt. Mox Guaſtius Saluſſios ſubigit, at dum, Carmagnolam obſidet, Franciſcus Saluſſius qui à Rege defecerat, glande perimitur; dynaſtiam fratri Gabrieli natu minimo Rex conceſſit, cui Annebaldi filiá nupſerat; at cùm paulò poſt ſine liberis mortem obiret, Saluſſij vt feudum Delphinatus regno adſcripti ſunt. Dum Buterius viribus minor ſe vrbibus continet; Humerium Delphinatum Prætorem in Subalpinos Rex cum imperio mittit, adiunctis Germanorum decem millibus, Tribuno Vittembergio. Sed cùm Humerius imperium titulo potiùs quàm merito adminiſtraret, nihilque ſuſciperet par nouis viribus, adductus ſtatim in contemptum militum, & aliorum ducum æmulationem, qui ægrè obtemperabant ignauè imperanti, atque inſcienter; Pinerolium ſeceſſit, gubernandi impotens, ibidem obſidione cinctus à Guaſtio. Etenim Guaſtius dux bello impiger, aucto exercitu ad viginti quinque millia peditum, & tria equitum, pluribus vrbibus captis, Pinerolium cinxerat, clauſerátque Taurinum, ſperabátque in menſem proximum ſe vltra Alpes Francos depulſurum. Igitur Rex vti & fœderi ſatisfaceret (nam Solimannus ingenti claſſe Corcyram obſederat) ſuáſque res afflictas erigeret, cùm langueret febri, Delphinum cum Mommorancio profecturis in Italiam copiis præficit; ac paulò pòſt ipſe Lugdunum ſe confert. Primò laboratum in alimentis militi comparandis, quia hoſtis in Pedemontio frumentum omne pabulúmque rapuerat, tutis locis ſeruanda: curatúmque abundè in Lugdunenſibus, Aruernis, Burgundis, magnâ Regis diligentiâ; tum promotus exercitus, in quo Delphinus, Mommorancius, Franciſcus Aumalius Guiſij filius, Buria miſſus captiuitate, tormentis præfectus, Montecianes, Fregoſius, Briſſacus, & alij. Nec eo loci omiſerim, quod in Regis commendationem ſcripſit Hiſpanus vnus è tot Hiſtoricis, eóque fide dignior, Sandouallius; ſcilicet rerum perditarum in Italia nuntium ad eum delatum dum venaretur; & extemplò lectis ſicut erat ex equo litteris, poſtquam aliquantiſper hæſit attonitus, atque altum ingemuit, vocaſſe Mommorancium, & defixis admiratione qui aderant, ipſo momento ſingula quæ ad Bellum Italicum neceſſaria erant ſigillatim expoſuiſſe; copias, Tribunos, Centuriones, milites, commeatus, atque alimenta; quibus ex prouinciis petenda ſingula; vnde habendæ machinæ, vnde puluis, atque

Botieres. *Humieres.* *Regis laus.*

atque huiuſmodi cætera, & viarum deſcripſiſſe commoda atque incommoda; quaſi ſcripta legeret, quæ deſignabat; tam admirabili memoria, tam accurata ſedulitate, tanta animi firmitate & altitudine; intra horam dimidiam diſſerendo; vt dignus ſit omnibus viſus imperio, atque victoria quam parabat hac ſtrenuitate; & reuerà ſi Franciſcus tam conſtanter deſiiſſet, quam incipiebat fortiter, omnes rettò Principes amplitudine & admirabilitate rerum ſuperaſſet: ego ab hoc diuerticulo, in viam redeo. Guaſtius ad Seguſij fauces cuſtodiendas decem militum millia Cæſari Maſſio Neapolitano commiſerat. Eæ citra vrbem ſeſquimilliari, per quas vnus patet ad Seguſium aditus, duos inter montes arcto admodùm ſpatio, non tam diffunduntur quàm contrahuntur: mons hinc illinc geminus abruptus in præceps, qua vtrinque deſinit, in anguſtum limitem conuenit, viámque admittit arduam plurimùm & coarctatam: fauces lata foſſa diuiſerat Cæſar, geminas arces erexerat in verticibus montium, partitúſque militem in gemina munimenta, naturam arte prouectam, venientibus Francis obtendebat. Sed non animaduerterat duos alios montes imminere iugis communitis, vel eos ob altitudinem inuios Francis arbitrabatur, quos vbi obſeruat Mommorancius, ſelecta quatuor millia in eos per abrupta rupium ducit, oſtentátque ſuprà capita hoſtium. Stupor extemplò pauor & fuga trepidantem Cæſarem à faucibus abigit, poterátque deleri, ſi Mommorancio equites ad perſequendum fuiſſent. Aditu patefacto vniuerſus exercitus in Subalpinos progreditur, & Guaſtio recedente, oppida arcéſque occupat, frumento & cibariis confertas affatim. Hinc ſolutum obſidione Taurinum, Regis ad exercitum aduentus, Guaſtij vltra Padum tranſitio, & conuerſio ſubita Francorum vota in apicem promotura. Attamen Regi Carmagnolæ agenti placuit bellum ſpe pacis compeſcere, admiſit in tres proximos menſes inducias, dum de pace agitur; & hyems impendebat, deſinente Nouembri, & Solimannus omiſsâ Neapoli recedebat in Thraciam. Rex ſalutantem Guaſtium excepit perhumaniter, Monteianem Subalpinis præfecit, Langæum Taurino, vrbibúſque commeatu munitis, in Franciam redit, ſtabilitatem paci quæſiturus.

Francis- cvs I.

Pas de Suſe.

Anno 1537.

X. *Principum de pace ſtudia.*

Ac de ea Paulus Pontifex contendebat ſummoperè Reipublicæ Chriſtianæ intentus, iunctóſque nexu concordiæ Principes immiſſurus in Turcam. Ij quidem pacis incenſum ſtudium oſtentabant, tum defeſſi bello, tùm famæ cauſa & exiſtimationis, quod in ipſos potiſſimùm ambitione & æmulatione raptos, mala publica & calamitatum ſeries conferrentur. Verùm ita pacem optabant, vt ſuo quiſque modo & commodo hanc confectam vellet. Rex omninò Mediolanenſem ducatum petebat; nec vllam conditionem fœderis, ſi expungeretur ea, admittebat; contra Cæſar omnes prouincias atque victorias in diſcrimen vocaret, ad Mediolanenſes ſibi aſſerendos; id fundamentum ſimul atque faſtigium palmarum ſuarum; in iis Italiæ imperium poſitum; atque vt poſſidebat re ipſa, ſe poſſeſſione deiici adeò fœdere pati non poterat; vt ad eam vindicandam, arma Europæ toti opponeret. Vnum erat inter Principes diſcrimen, in idem tam diuerſis modis conſentientes; vt Franciſcus palam & apertè Mediolanenſes repoſceret,

FRANCISCVS I. repoſceret, Carolus clanculum & per ambages negaret; ne patefacto retinendi conſilio, Italiæ Principes à ſe auerteret; ruſúmque reuolueretur in bellum, quod ſibi inſtaurari non expediebat, ob Solimanni potentiam. Ideò Regem inani ſpe paſcebat, proponebat varia, & promiſſis allectum, differebat in annos plurimos, vt quod retineret mordicus dare videretur. Recipiebat ſe Aurelianenſi daturum principatum, neptem ex Ferdinando fratre ducenti in vxorem, quia virgo impubes quarto anno duntaxat apta nuptiis foret, at rurſum in controuerſiam cadebat poſſeſſio, eam Franciſco in nuptiarum ſpem flagitante, Cæſare pernegante, dum impleantur nuptiæ; ac neutro habente verbis alterius fidem, cùm eam Cæſar diceret illuſam à Rege, Rex putaret falli poſſe ab Cæſare, qui deceptum ſe crederet. Nihilominus adurgente Paulo Pontifice, ſinguli ad eum Niceam conueniendum conſentiunt, ſéque in viam haud multò pòſt conferunt. Primus Roma Niciam Pontifex venit, tum Imperator ex Hiſpania claſſe vectus Monœcum; deinde itinere terreſtri Franciſcus Villanouam ad Varum; poſtremò vterque Principum Niceam in diuerſa hoſpitia venit. Separatim cum ſingulis Pontifex egit; nec exorare potuit vt ſe inuiſerent, non quidem quod mutuo odio conflagrarent tantoperè, ſed induſtriâ Cæſaris colloquium inopportunitatem ſuam conferentis. Prolatæ in decem annos induciæ; nec Sabaudo exuli vlla ratione ab Imperatore conſultum eſt: qui vt arctiùs deuinciret Pontificem, Margaritam filiam Medicæi viduam, deſpondit Octauio Pontificis nepoti ex filio Petro Ludouico, quanquam impuberi, & duodecim annos nondum implenti. Is præterea per Eleonoram ſororem à Rege impetrat, vt ſe Aquis Mortuis in Occitania ſimul inuiſerent; illic nullis arbitris, nullo conſiliorum ſequeſtro, de ſuis rebus acturos per otium, & bona fide depoſituros inimicitias. Et ab vtroque ad Aquas Mortuas ventum eſt; móxque inter mutuum aſpectum omnia beneuolentię ſigna oſtenſa; Rex Imperatorem in Triremi ſua inuiſit; poſtridie eum in vrbe excepit conuiuio, & pernoctantem hoſpitio; mox in ipſius triremi prandium cepit; charitatis & amicitiæ ſignificatione ampliſſima. Nec aliud eo conuentu perfectum, quàm impoſitum humano generi; credenti ex animo inſtauratam amicitiam; cùm vtriuſque ſcopus vtilitas foret; ac fructus alterius, nimirum Cæſaris, qui præclara Franciſco pollicitus, inanem ſpem aluit, & penetrauit in arcana conſilia, quæ ipſi cum Rege Angliæ & Germannis Proteſtantibus erant.

XI. *Imperatoris per Franciam iter.*

Aliquantò poſt excutiendæ ſimulationis cauſa oborta eſt. Gandauenſes rebelles in Cæſarem ad Regem legatos mittunt, qui orarent vt ſe *in clientelam ſuam & tutelam admitteret; ſe iniquis vectigalibus à Carolo Flandrienſi Comite vexari & ſpoliari, appellare ſe Regem, qui ſummus eſſet Patronus, ſe Regi & ciuitatem ſuam addicere, plures in Flandria vrbes idem expetere, & ſecuturas exemplum; quare miſeros in gremio atque aſylo reciperet, nec excluderet calamitatem, indignam opis, & emolumento excipienti futuram.* Rex poſtulatis in deliberationem vocatis, cùm auctores plurimi eſſent ea vt admitteret, nec rationum momentis deſtituerentur. Franciſcus iis neutiquam aſſentiens, & Gandauenſibus negauit quod peterent, & eorum litteras,

litteras ad Imperatorem miſit; affirmans ſe fidem datam pluris facere quàm totius orbis imperium. Imperatori gratiſſima ingenuitas fuit, qui quâ viâ proficiſceretur in Belgium plurimùm anxius, cùm nauigatio tum Oceani tum Mediterranei maris, & procellis & periculis plurimis vtrobique obnoxia foret; ſtatuit per Franciam magno viæ compendio in Belgium ire; promiſſorum vno commeatu & ſecuritate tutiſſima. Ea de re primò Mommorancium appellat, quem antea Rex Comeſtabilem dixerat, & eo conciliato à Rege facultatem tranſeundi per Franciam petit, inſtauratis promiſſis de Mediolanenſibus Aurelianenſi tradendis. In conſilium itur; & Turnonius Cardinalis cenſebat, *nullam fidem Imperatori habendam, niſi pollicitationes impleret; diu ipſum per promiſſa fucum & fraudem facere; nunc data occaſione ad implenda cogatur, quæ toties recepiſſet; fruſtra fidem haberi, quæ læſiſſet hactenus, & ab alio malè expectari, quod ipſe poſſit per occaſionem efficere.* Contra Mommorancius habendam omnino fidem affirmabat; ab amicis Principibus amouendam procul ſuſpicionem, vi cogi Imperatorem non poſſe, ingenuitate & agendi quodam candore impetrari omnia poſſe faciliùs. Ad eam ſententiam ſe Franciſcus accommodat; ſiue quod faceret ad indolem ſuam plurimùm, apertam & candidam; ſiue belli pertæſus, nouo officio demereri Carolum cuperet, confecturus officio quod bellum excluderet. Ita Baionam Regij liberi cum Mommorancio ad excipiendum Imperatorem mittuntur. Et ille callidè vbi Baiona exceptus eſt, petiit ab Legato Franciſci, ne quid à ſe exigerent quod ipſe ſcripto traderet; ne datæ fidei violaretur integritas, dicique poſſet, quid per vim & metum ab eo qui in aliena poteſtate eſſet promiſſum. Qua arte perfecit, vt nulla de re appellatus, ſecurum iter per Franciam totam perageret. Et peregit quidem, Rege occurrente ad Caſtellum Heraldi & deducente Pariſios vſque, Regiâ magnificentiâ, & quæ Franciſcum maximè ſaperet; nam ea in pompa totóque itinere, quadragies centena millia argenti impenſa; quæ commodiùs in proximum bellum ſeruari poterant. Irridet Mezeræus, (ſcriptor Hiſtoriæ Francicæ, ſupra omnes argumento ſuo digniſſimus,) tum quod à Belga auctore ſcribitur, Carolum fuga Pariſiis euaſiſſe; tum quod à Francis Scriptoribus, deliberatum eſſe ab Rege de eo retinendo, idque per Ducıſſam Stampenſem conciliatam Imperatoris gemmâ, diſcuſſum conſilium; nec enim vnquam in propoſito vacillauit Franciſcus, & ipſe Imperatorem Sanquintinum vſque honoris cauſa perduxit, & Regij liberi Valencenas apud Hannonios. Iam ſecurus ſui Imperator, non illicò laruam abiecit, ſed dum Gandauenſes in obſequium ageret, ſpem etiam fouens, reſpondet legatis Francicis, ſe in eadem voluntate eſſe; at præſtolari Ferdinandum fratrem, qui profectus ab Auſtria, conueniret ſe; ſtatim ab eius aſſenſu rem ſe perfecturum. Gandauenſes interea, omni ope & ſubſidio deſtituti, iugum admittunt; rapiuntur in ſupplicia plurimi, omnes in multam pecuniariam, & ciuitas ipſa in ſeruitutem, arce intra viſcera ſua erecta. Tunc votorum compos Imperator, perſonam depoſuit & Seluæ Vaurenſi Epiſcopo Regis Legato ſe nihil promiſſi dediſſe affirmat; ac reuocanti in memoriam quæ dixiſſet, reponit ſe haud meminiſſe,

FRANCISCVS I.

Anno 1539.

Chaſtelleraut.

Anno 1540.

FRANCISCVS I. meminiſſe, nec eiuſmodi quidpiam ſcripto mandaſſe. Attamen nouo illicio conatus Regem deludere; proponendum curauit, vti Belgium Aurelianenſi daretur cum Regis titulo, & Carolæ filiæ ſuæ nuptiis; & ea de re actum haud ſemel, quæ poſtea vti & cætera promiſſa euanuit; poſtquam Imperator obortam procellam excuſſit. At Rex ludificatione tandem deprehenſa, mœrore plenus, indignationem in conſilij auctores conuertit, præſertim in Mommorancium, qui ſe quodammodo Imperatoris prædem conſtituerat; eúmque iuſſit ab aula faceſſere & conſpectu ſuo, nec ampliùs dum vixit recepit in gratiam; ſolitus dicere, ſe graues & neceſſarias eius rei cauſas habuiſſe; quanquam viris prudentibus non aliæ viſæ ſunt, quam arbitrium Regis credulitatem ſuam Mommorancij pœnâ excuſantis. Niſi etiam nimium Mommorantij ſtudium erga Delphinum, Regi ſuſpectum fuerit, indignanti diuidi qui per tot beneficia ſuus foret; quique inter fratres, vni addictior, inimicitias aleret. Cardinalis Turnonius, & Admiralius Annebaldus euecti in gratiam, & in rerum regimen; quorum intelligentia minor, ſed fides tutior. Et antea Chabotum Admiralium dignitatibus exauctorauerat, Poyeti Cancellarij deturbatum artibus prauis, & peculatus damnatum; quanquam poſtea donatus precibus Ducifſæ Stampenſis, reſtitutus eſt bonis & famæ. Nam in aulis Principum ſuos ludos inconſtantia ludit; nihilque in procella à naufragio tutum eſt.

Anno 1540.

XII. *Belli noui præludia.*

Sic inter Imperatorem & Regem, offendentem illum, iſtum offenſum, pax ſtare diu non poterat. Primùm per occulta conſilia graſſata diſcordia, mox in apertum prorupit. Cæſar cùm animaduerteret, æmulum Angli amicitia plurimùm fidere, atque allicere in arcanum fœdus Proteſtantes, enititur vtrumque fulcrum detractum alteri, ſibi apponere. Anglum primò aggreditur, ac Catharina iam fato functa, & amoto concordiæ obice, virum leuitatis notiſſimæ, quippe quintam vxorem iam duxerat, in Franciſcum inflammat. Dein Proteſtantes Proceres vt deuinciret, tum multa ſingulis pollicetur, tum vniuerſis condonat plurima. Nec parcebat induſtriæ Franciſcus, vt fœderatos captaret, conciliatis Regibus Daniæ atque Sueciæ, & Solimanno rurſum appellato; quaſi æmuli in odij ſupplementum vniuerſum orbem euocarent. Sed nulla re moleſtiam magis creauit Rex Cæſari, quàm Clivenſis patrocinio. Ille Martinus Guillelmi Ducis Clivenſis filius, qui auſus de Gelria cum Imperatore contendere, appellauerat Regem; & ab eo ſuſceptus humaniter, data in ſponſam Ioanna Nauarræ Regis filia, quanquam impubere, ſperabatur in partes Germaniam diuiſurus. Æmulorum animis ſic affectis, extincta beneuolentia, & prorumpentibus odiis, vnum facinus pudorem, quo premebatur bellum, excuſſit. Rex ad Solimannum, & ad Venetorum Rempublicam mittebat, Cæſarem Fregoſium Genuenſem, Ducem veteranum, & Antonium Rinconem Hiſpanum exulem; & eum quidem ad Solimannum, cuius in aula iam erat verſatus. Ij cùm Taurino ſimul Venetias peterent, ſe lintri committunt Pado vehendos, dehortante plurimùm Langæo, qui verebatur hoſtis inſidias; at ij diſſimulato habitu

Cliuenſis Dux.

Legati Regij ææſi.

Anno 1541.

quaſi

quaſi è vulgo vectores commiſerant ſe naui. Id cum Guaſtius explorasſet, vt rem gratam Cæſari faceret, habetétque omnia quæ Legatis mandata à Franciſco fuerant, poſitis inſidiis infra Caſalem, nauigantes intercipit, Legatos perimit; mandatis neutiquam deprehenſis, quæ Langæus malum veritus ſepoſuerat, via tutiore mittenda Venetias. Rem Guaſtius ſic occultè patrauerat, vt crederet nullo modo emanaturam: verùm Langæus tam accuratam ſedulitatem adhibuit, vt peruenerit ad fontem criminis, manifeſtato conſilio, atque auditis tum nauiculariis tum ſceleris conſciis, quos in ſua poteſtate vir diligentiſſimus habuit. Franciſcus exclamare continuò, appellare ius gentium, cæſos Legatos, publicæ pacis violatas ſanctiſſimas leges; ac niſi iniuriam ſarciat Imperator, bellum minari atque intentare. Ad ea Cæſar, cùm primùm facinus inficiaretur, dein excuſaret quod iniuſſu ſuo, poſtremò diceret iure cæſos, ex Genua & Hiſpania exules, qui nullam Legatorum ſpeciem præ ſe ferrent; imò ſpeculatorum inſtar ſeſe occulerent; ad vltionem Rex inflammatus eſt. Nihilominus Cæſar bellum Algerianum quod inſtituerát perſequutus eſt, ratus id quod erat, Franciſcum, in abſentem & religionis Chriſtianæ cauſa depugnantem, haud moturum bellum. Et ſe omninò Franciſcus continuit, dum Imperator fœdiſſimis procellis tota expeditione iactatus, poſt amiſſum exercitum & vniuerſam propemodùm claſſem, inglorius vixque ereptus naufragio, regreditur in Hiſpaniam. Nec ea calamitate alterutrius odium deferbuerat; bellum indicit Franciſcus, Carolus ſuſcipit, & Solimanno victore vaſtante Hungariam, iam Auſtriæ imminente, quaſi ad eos Chriſtiana calamitas haud ſpectaret; priuatas & internecinas inimicitias obeunt. Inſtruxerat tres exercitus, & numeroſos quidem Franciſcus, in Subalpinis, in Picardia, & in Occitania. Erant in Subalpinis viginti duo hominum millia, quæ otioſa duobus menſibus habet Annebaldus, dum deliberatur, in quam potiſſimum partem irrumperent; tandem placuit omiſſa Italia, rem in Belgio geri & Ruſcinonenſibus. Rex poſtquam diuinam opem ſupplicatione ſolemni implorat; bellum extemplò in vtramque prouinciam promouet. Ducatus Lucemburgenſis armorum ſcopus in Belgio; ductórque exercitus Aurelianenſis alter Regis filius, adiuncto qui regeret adoleſcentem Claudio Guiſio; magno vt in Francorum primordiis, bellum impetu geritur; quatuor Gelriorum millia, ab Cliuenſi conſcripta, decursâ hoſtiliter Brabantiâ, cùm acceſſiſſent ad Aurelianenſem, Luxemburgij vrbes quà vi quà terrore iugum admittunt. Danvillerium vi capitur, atque euertitur; Iuoium & Arlonum patent deditione: Lucemburgum & Mommedium non multum obſiſtunt; ſic Thionvillâ (ita enim Theonis villam appellabo) vnâ exceptâ, tota prouincia Franco ſubmittitur. Aurelianenſis eo ſucceſſu elatus, quaſi victorias quæ ſibi deforent quæſiturus, exercitũ partim ſoluto, partim in præſidia diſtributo, cùm audiret pugnæ ſpem in Ruſcinonenſibus fulgere, curſoriis equis Monſpelium ad patrem aduolat. Verùm Cæſariani poſt diſceſſum eius Lucemburgum & Mommedium ſtatim recipiunt, inſtabántque victoriæ, niſi à Guiſio inſtaurante exercitum retruſi in Belgium eſſent, & rurſum Mommedio expulſi. Et Antonius

Francis-cvs I.

Bellum inceptum geſtum in Belgio.

Anno 1542.

nius Dux Vindocinenſis collectis Picardiæ præſidiis irruperat in Arteſiam. Interea bellum in Hiſpaniæ finibus lentè procedebat.

XIII. *Perpinianum fruſtrà obſeſſum.*

Paulus Mompeſatius Occitaniæ Prorex, Regi occupandi Perpiniani ſpem fecerat; vrbem affirmans commeatu omni nudam & inopem, malè in nouas machinas tectam & munitam, facilè ab exercitu Regio capi poſſe. Rex prono animo propoſitum audit; adurgente gloriæ ſtimulo, quam haud modicam compararet, ſi reciperet vrbem & prouinciam quam tenuiſſent maiores, & Hiſpanus dolo magis quàm iure aut virtute eripuiſſet; & accedebat talionis aculeus, vt Cæſari Phocenſem Prouinciam in Ruſcinonenſi agro rependeret: quanquam id damnatum eſt conſilium, creditúmque potuiſſe Inſubres obtineri, ſi in eos totis viribus maturè exercitus irruiſſet. Perpinianum aſſignatum Delphino, Aurelianenſi fratri Belgium, locis diuerſis eadémque laude, fratrum ſtudia & æmulationem honeſtam, inflammaturis, periculo nullo diſcordiæ. Igitur euocatus ex Pedemontio cum exercitu Annebaldus, dúmque Alpes tranſit, & per Occitaniam lentè tranſmittitur, de periculo Perpiniani hoſtis præmonitus, vrbem ſuo commodo commeatu inſtruit, & erectis munitionibus cingit. Albani Ducis ea prouincia fuit, qui confirmatam vrbem, inſtructam & tectam, Mancinecæ & Cerbelloni veteranis ducibus tradidit, Gerundæ ipſe ſubſtitit, occupato montium tranſitu, vti ſubſidiis incumberet, & neceſſaria ad propugnationem inſtrueret. Auguſto medio ad vrbem quadraginta peditum millia, equitum quatuor, Delphinus, ſociis Annebaldo, & Mompeſatio ducit, Rege Monſpelij hærente, vt rem vrgeret, & expeditioni intenderet; imò aduolaret, ſi fortè coram Imperator accederet. Primò ducum diſſenſio rem prolatat; tormenta admouenda vno loco Annebaldus cenſebat, alio Mompeſatius; obtinuítque Annebaldus, quanquam ex euentu malè conſuluiſſe ipſum conſtitit; tormentis poſtea in locum quem Mompeſatius dixerat transferendis. September effluxerat, muro adhuc integro, & illibatis hoſtium viribus: graſſabantur inter caſtra morbi, ſæuiebátque diſcordia Vaſcones inter atque Italos, ducum æmulatione diuerſa militum alente ſtudia; Autumni imminebant imbres, ea in regione vberrimi admodùm; quas ob cauſas Rex obſidionem ſolui Delphino imperat. Ægerrimè paruit regius iuuenis, morbúmque quà dolore animi, quà ærumnis corporis, periculoſum contraxit, quo vix tandem ſexto pòſt menſe eſt recreatus. Eo in bello Regis, & filij Aurelianenſis gemino facinore illuxit bonitas, & in hoſtem clementia. Milites Itali trecentas fœminas è Ruſcinonenſi agro captiuas duxerant, & niſi à propinquis redimerentur, vim pudori intentabant; eas propinquis ceſſantibus, Rex à milite redimit, donátque libertate, pudore integro. Damuillerio expugnato, miles prædæ cupidus dum in templum irruit, in quod ciuis pretioſa quæque congeſſerat; Aurelianenſis ſtricto enſe pro foribus ſanctitatem aſyli propugnans, ſuos milites repulit, iuſſu & ferro, proruentes diſiiciens, non ſine periculo. Mox Annebaldus in Pedemontium rediit, quod vnius Bellaij Langæi virtus propugnabat in Guaſtium.

Langæi virtus & mors.

Affligebatur lecto membrorum paralyſi correptus

Langæus;

Langæus; & ea vis animi erat in decumbente corpuſculo, vt repulſo Guaſtio, & ipſi arcibus aliquot ereptis, egregiè rem Francicam tueretur. Imò conſilia tam ſedulò inſtruxerat, vt totus hoſtilis exercitus in Annebaldi calles incurrerit, capiendus facilè, ſi Annebaldus ſe regi ab auctore conſilij permiſiſſet. Elapſo Guaſtio, commeatum redeundi in Franciam, ad res domeſticas componendas Langæus petiit; atque in reditu ad Lugdunum æger vitam poſuit; vir mente, linguâ, & manu in paucis præclarus; qui ſapienter excogitata, eloquentiſſimè diceret, ac ſtrenuè vbi opus foret exequeretur; laudatus ipſa voce Imperatoris, affirmantis Langæum linguâ & calamo plures Regi ſuo peperiſſe victorias, quàm cæteros duces armato milite. Huius frater Martinus Bellaius, qui Franciſci Regis Chronicon ſcripſit, alterque Bellaius Pariſienſis Epiſcopus; tota familia fide in Regem, & ingenio inſtructiſſimo litteris commendanda. Atque vt Langæus magno omnium deſiderio raptus eſt; ſic paulò antè ſumma Francorum lætitia, deiectus erat ab rerum apice Poyetus Cancellarius. Illi ob Chabotij damnationem Stampenſis infenſa, data opportunitate, quod quædam in diplomate regio immutaret, in eum ceu contumacem, exacerbat Regem; qui hominem detractis ſigillis mittit in turrim Bituricenſem. Et adhuc viri exiſtimationi Rex parcebat; donec tertio pòſt anno, Poyeto flagitanti iudices dati ſunt, à quibus de multis damnatus ſceleribus, cancellarij munere ſpoliatus, & multatus grandi pecunia, in primum carcerem dum multam ſolueret, ignominioſè detruſus eſt; litium tricis ſupramodùm addictus, & earum ſtudioſiſſimus propugnator, quibus tandem meritò inuolutus, ſua arte periit. *Poyetus damnatus.*

XIX. *Principes litteris pugnãt.*

Perſtabat inter Principes bellum mutuis prouinciarum direptionibus, cùm ipſi calamis etiam præliantur, & amariſſimis ſcriptis ſe proſcindunt. Ad vtrumque ſcripſerat Pontifex & nuncupatos chariſſimos filios, adhortatus ad pacem, ad Concilium proximum inuitabat, Ad eas litteras dum reſcribit Cæſar, expoſtulat quod Pontifex Franciæ Regem, qui Concilio ſemper interceſſerat, eodem honoris loco tituloque reponeret, quo ſe Imperatorem, qui Concilium omnibus viribus promouiſſet; Tum addebat multa contumelioſa in Regem, præſertim de fœdere cum Turca inito. Rex cùm earum litterarum miſſum eſſet exemplar, reſponſum amplum & luculentum edidit, Petri Caſtellani viri docti induſtriâ; quo diluebat obiecta, & in ipſum Cæſarem reiiciebat; excuſato pluribus fœdere Turcico; & aliorum exemplo Principum, & ipſius Cæſaris qui idem ambiuerit, qui cum hæreticis ſocietatem arctè contraxerit, qui turpiſſimam hæreſim per Germaniam totam conſeuerit. Ita Principes famam inuicem & exiſtimationem violabant, & erumpebant in vltionis libidinem, dum inſtauratis viribus rurſum confligerent. Cæſar Pontificem in ſuas partes inducere vehementer optabat; atque ex Hiſpania in Germaniam profecturus, poſtquam Genuam appulerat, cum eo in Placentino agro colloqui voluit; inſtititque ſummoperè, vt Francum hoſtem diceret; oblata poſſeſſione Parmenſis ducatus, quem in filium Pontificis conferret; imò de vendendis Inſubribus ſermone habito; verùm Pontifex

FRANCISCVS I.

quanquam obtinendæ Parmæ immenſo deſiderio flagraret, ab re tam iniqua alienum ſe præbuit, & priuatam vtilitatem Chriſtianæ poſtpoſuit. Eam ob rem Cæſar indignatus, vt Pontifici moleſtiam faceret, non multò pòſt ſocietatem cum Anglo contraxit, & per Alpes contendit in Germaniam, Cliuenſem totâ potentiâ oppreſſurus. At Regis exercitus nihil admodùm ingens parrabat, ducebat partem Annebaldus, Admiralius dictus, Chabotio nuper vita functo, partem alteram Vindocinenſis, Arteſiæ atque Hannoniæ infeſti. Vterque copias conſociare à Rege iuſſi ſunt, dum Landreſium ab hoſte relictum, Rex ipſe accuratè foſſa atque operibus munit. Perfectis munitionibus Franciſcus Rhemos ad otium ſecedit; & totum menſem inutiliter terit, dum Imperator magnis copiis in Cliuenſem invehitur, Durámque vrbem primariam obſidet. Ideo excitatus è veterno Franciſcus, vt à Clivenſi Cæſarem auocet, in Ducatum Lucemburgenſem inuadit, & capto Artonio, Lucemburgum obvallat. Vix dum tormenta in ruinam muri locauerat, cùm præſidiarij quanquam numeroſi, perſpecto vrbis ſitu, inæquali admodùm & oppugnationibus obnoxio, paciſcuntur deditionem. Rex ciuitatis compos, quaſi regnum nouum obtineret, ſibi mirificè ea in re placere, pro Mediolano Lucemburgum ſubiicere, & eam vrbem quæ plurium Imperatorum natalis fuiſſet, ſibi in monumentum victoriæ ſeponere & conſtituere. Eam in ſpem, quamvis inopportunam munitionibus, & à Francia magno viarum ſpatio diſſitam, repugnantibus ducibus, muniri accuratè voluit; & eâ Regiâ pompâ exceptus, ſtabiliendo inani trophæo intendit, dum Carolus Clivenſem ad extrema agit, profligátque. Etenim Durâ non incruenta victoria expugnatâ, captiſque Iuliaco, Venlone, & Ruremonda, Clivenſis vti opibus, ita & animo deſtitutus, ad Imperatoris clementiam confugit, & iugo quod imponere liberet admiſſo, iuſſus eſt renunciare Ducatui Gelrio, & Francicæ ſocietati; & aliquantò poſt Ferdinandi filiam in vxorem duxit. Vt ea res Franciſco moleſtiſſima accidit; ita Navarræ Regibus eiuſque filiæ acceptiſſima, quæ deſponſa inuitiſſimo animo, ſoluta Clivenſis nouo coniugio, poſtea iucundius Antonio Vindocinenſi enupta eſt. At Imperator Clivenſi perdomito, validum exercitum vltrà ducens, ſimul Landreſium & Guiſam impugnat. Agebat Lucemburgi Franciſcus feſtum Ordinis celebrans, cùm ad id nuntium Lucemburgo movet, ad pellendum hoſtem. Adactus tamen copiarum partem Melfitano Principi tradere, vt Lucemburgum commeatu inſtrueret, ad Guiſam accedit, quam premebat Ferdinandus Gonzaga. Ille Regis explorato aduentu, ſolutis caſtris Landreſium petit, & Buteno impugnanti adiungit copias; quanquam non integras, Carolo Briſſaco poſtremam aciem decerpente; à quo cæſa duo hoſtium millia, captique plurimi. Hinc belli moles in Landreſium vnum obuertitur. Id propugnabant dicti à Rege Præfecti Landa & Deſſæus, cum bis mille peditibus & cataphractis ducentis; præterea ſponte in vrbem aduolauerant, ad periculi famam, Aumalius Guiſij filius, Nivernenſis, Rupifocaldij fratres, Dandelotius, Breſſius, Crepecorius, Bonivetus, cæterique adoleſcentes, nobilitate illuſtres. Imperatoris exercitum conflabant

Anno 1543. I Hannonia bellum.

Landreſium ſeruatum.

De Briſſac.

La Lande.

E. Deſſe.

ſtabant equitum ſexdecim millia, peditum duodequadraginta: in quibus decem Anglorum millia. Etenim Henricus Angliæ Rex, cum Imperatore fœdus contraxerat, in Franciſci perniciem, cum eo Franciæ regnum partitus, iratus maximè, quod ſtaret per Franciſcum, quin Scotiæ regnum vti cupiebat tutò inuaderet. Nam Iacobo Rege morte rapto, poſt octauum diem quo ipſi nata filia erat, Matthæum Stuardum Comitem Lenocenſem Rex in Scotiam miſerat, qui pupillam defenderet, viduámque in Anglorum molitiones protegeret, datis etiam ad vim repellendam ſubſidiis: quo facto, & iuſtiſſimo quidem, mutatus Henricus, ſubuertente animum cupiditate, ex amiciſſimo hoſtis, & ex infenſiſſimo fœderatus euaſerat. Extemplò quadraginta & octo machinis Landreſij murus impetitur, & recenti opere nondum coalitus, diruitur non multo negotio; ruinâ tantâ vt hebdomadâ tertiâ, totum propè oppidum deiectis munimentis ſubeunti patuerit. Nec ideo hoſtis in labem auſus conſcendere, tantus erat à propugnantibus terror, fame & ærumnis obtinere vrbem intendebat. Quippe iam deficiebat alimentum; imbres aſſidui, noctium autumnalium frigus; & indefeſſa in paucitate militum opera, continuæque vigiliæ, ſic attriuerant præſidium, vt animi robur infirmitas corporum profligatura breui videretur. Idque Cæſariani, quanquam ſuis ipſi incommodis obnoxij, conſtantiſſimè præſtolabantur. Verùm Rex de ſuorum ærumnis admonitus, ne perirent præclariſſimi viri, Farâ mouens, quæ vrbs eſt ad Oeſiam in Veromanduis, exercitum ducit verſus Landreſium. Cæſar pugnam veritus, copias quæ metatæ erant vltra Sabrim, ciſeuocat, vt exercitum totum Regi venienti obiiceret. Atque obverſæ in frontem copiæ, dum mutuas vires velitationibus experiuntur; altera caſtrorum parte, Admiralius & Martinus Bellaius, nouum in vrbem immittunt præſidium, commeatum important, defeſſos ſaucioſque milites tutò educunt, & ſe incolumes ad Regem recipiunt. Re patrata Franciſcus, incenſis tentoriis, ſecunda vigilia, ſe in receptum dat, & tota nocte verſus Guiſam tendit. Hoſtis deprehenſo receptu, poſtremum agmen quod Delphinus ducebat inſequitur; ſed cùm Franci frontem feroces conuerterent, hoſtis in ſua caſtra, mox deſperata vrbe, ſeceſſit in Belgium: magna Præfectorum Landæ & Deſſæi laude, qui militum animos ſua fortitudine atque concordia, in omnia ærumnarum tela muniuerant. Nec tamen ea expeditio planè inanis Cæſari fuit; qui Cameraei dum regreditur exceptus, ciuibus perſuaſit, periculum vrbi eſſe à Francia, Regémque eo conſilio occupaſſe Landreſium, vt ipſos inopinantes inuaderet; nihil eſſe tutius quam ſi arcem ad propugnandum ſe exædificarent. Perſuaſi ciues arcem ſuo ſumptu ponunt, imponúntque præſidium, cui ſtipendium pendebant; ſed quod Cæſari ſacramento deuotum, ipſius arbitrio tum arcem tum ipſam vrbem addiceret. Hyeme nihil actum, præter Melfitani & Briſſaei expeditionem, qui famâ ſui aduentus Fuſtembergium Luxemburgo imminentem in fugam egerunt; ipſi ingentis vi frigoris diuexati; cùm vinum ſcinderetur ſecuribus, & palàm ad pondus non ad menſuram veniret, regreſſi ſunt, profligata hyeme potiùs quàm hoſte.

FRANCISCVS I.

Fœdus Imperatoris cum Anglo.

La Sambre.

At

FRANCISCVS I.
XX.
Turcica claſſis, & Nicia obſeſſa.
De la Garde.

At dum Imperator perdomabat Cliuenſem,& in Franciam odia exercebat, Ferdinandum fratrem Solimanni armis obiecerat. Ille in Hungariam exercitum numeroſiſſimum inferens, validas vrbes Strigonium & Albam Regalem vi expugnauerat, maximámque prouinciæ partem; ſimul Ænobarbum legatum cum claſſe ad Franciſcum miſerat: Proximo anno Paulinus Baro Gardiæ, orator à Rege ad Solimannum profectus, vi fœderis impetrauerat claſſem, ad bellum Imperatori inferendum. Claſſem conflabant triremes centum & decem, biremes quadraginta; quibus acceſſerunt triremes Franciæ viginti & duæ, onerariæ naues octodecim.Calabriæ ora & Neapolitana direpta, ad Oſtiam Ænobarbus ſoluit, nullóque damno importato, Pontificiam Hetruſcam, & Liguſticam oram pertranſiens, Maſſiliam venit Franciſcus Borbonius Enguiennij Dux; ſpei amplæ iuuenis, viceſimo ætatis anno primùm delibato, præfectus, claſſi Francicæ dictus, Barbarum excepit Maſſiliæ; deuolante ad Regem Paulino, deſignaturum quem in locum arma conuertenda eſſent. Ænobarbus interea, inſpecta Regis claſſe, quam commeatus deficiebat, otiíque impatiens, indignabatur in Francorum ſocordiam, qui tempeſtiuè non inſtruxerant naues, & ne ſcirent quidem quò ferendum bellum. Tandem Paulini reditus ad expugnandam Niciam claſſem immittit;eam vrbem Rex veluti appendicem Phocenſis prouinciæ concupiſcebat, cúmque opportunius nihil occurreret, eò deſtinauerat formidandum hoſtem. Tunc enimverò quod ab condito regno ne cogitatione quidem vllus affinxerat, ſpectatæ ſunt in mari Francico fœderatæ claſſes, Franci & Turcæ, turpi euocantis Regis opprobrio; cùm arceſſitus in fraternas lites hoſtis publicus; quaſi fratres lentiùs in ſe furerent, niſi Turca in incrementum iræ vocaretur. Ad Alpes Maritimas,
Anno 1544. quà terra in Mediterraneum mare porrigitur, Niciam vrbem arcémque præternauigantes inſpiciunt. Arx in ſublimi & erecta rupe poſita eſt, quæ foſſioni imperuia, & fulminantibus globis impenetrabilis, vna fame aut ignauia militum expugnari poteſt; vrbs ad radicem rupis demittitur, non quidem immunita, ſed magnis copiis repellendis impar. Et ea non multo negotio victorem deditione accepit: in arcem vis, contentio, ſtudia, omneſque claſſium erectæ machinæ. Eam propugnabat Paulus Simon, Eques Melitenſis, præfectus à Sabaudiæ Duce, qui milite & commeatu inſtructus affatim,illibatus tormentis hoſtium, defenſionem ſtrenuè & fortiter promouebat. Iámque defecerat Fœderatorum induſtria, cùm interceptis Guaſtij litteris, quibus ſpem faciebat propinqui ſubſidij, terrâ maríque ad ſeruandam arcem inferendi; ſoluta obſidio eſt, frendente Ænobarbo, & incuſante Francorum ſocordiam atque mollitiem, quos in opere militari ſegnes inſpexerat,adeóque improuidos, vt globos puluerémque ſulphureum à ſe ſuóque armamentario peterent; cùm ipſi vini doliis naues refercìſſent. Paulino maximè ſuccenſebat, à quo multa inania ſibi promiſſa aſſereret, & quo anctore, arma Turcica ignominiam illam incurriſſent, vt nec vnum ſcopulum expugnauerint. Venit cum claſſe Antipolin, & cùm hyems nauigationem arceret, eam Tolonij conſumpſit; redijtque apperente vere Conſtantinopolin, ſtipato in naues ingenti numero captiuorum, quos ex Calabria

bria Liparæiſque inſulis legerat. Iſque fuit fœderis barbarici fructus; ſumptus plurimi, iactura famæ & gloriæ, ignominia nominis Chriſtiani, & calamitoſiſſima vincula innocentium plurima. Guaſtius interea exercitum quem Niciam duxerat, in Subalpinos reuexerat, ſenſu victoriæ & proſperitatis afflatu, in ſpes ſummas elatus, ſtatímque Monteuicum in Saluſſiis obſidet. Droſſius Pedemontanus nobilis Heluetio præſidio tuebatur oppidum, quod muris vi bombardarum euerſis apertum, facit deditionem; Droſſio per poſticum hoſti elabente; móxque Heluetiis contra pacta ſpoliatis ab Hiſpano victore, & aliquot eorum occiſis; quæ iniuria non impunè inferentibus erit. Buterius qui pro Rege adminiſtrabat prouinciam, cùm militum inopia premeretur, ſeceſſerat Pinerolium, iuſſeràtque Auſſunum & Vimarcatum tantiſper Cariniani ſubſiſtere, dum munimenta euerterent, à Langæo incepta necdum abſoluta; cùm enim oppidum retinere præ infirmitate non poſſet, illud cupiebat infructuoſum hoſti efficere. Sed gnarus eius conſilij Guaſtius magnâ celeritate promotis copiis, recedentes Francos aſſequutus, poſtremum agmen diſiicit, Auſſunum capit ſtrenuè pugnantem; tum Cariniani munimenta per otium renouat perficítque. Ea in vrbe ſpes Francorum vltima expirabat; nam illa Ciſpadanum Pedemontium iugo immiſſo premebat, & vrbibus quæ trans Padum erant, eripiebat ſpem modúmque ſubſidij. Ea inter Buterio nouem hominum millia Rex ſubmittit, Francorum quatuor, Gruyerorum quinque; ij admoti Heluetiis ad Loſannam & Lemanum lacum, corporum potiùs quàm animorum robore viciniis ſunt ſimiles. Et iis fretus Buterius quædam in hoſtem tentauerat; verùm cùm à cæteris Ducibus obſequium ægrè impetraret, Rex Enguiennium Principem, adoleſcentem quem dixi, ad regendos Subalpinos mittit.

FRANCISCVS I.

Monteuis.

Gruyers.

XVI. *Pugna ad Cerisolam.*

Statim Enguiennius animaduertit totam belli molem in Cariniano verſari, ſéque ad eius expugnationem accingit. Enimverò cùm munitiſſimum eſſet, & quatuor mille ſelecti milites, bello exercitatiſſimi, id propugnarent; caſtellis circum opportunis locis erectis; tentat famem eiúſque incommoda in obuallatam vrbem inducere. Guaſtius perſpecto conſilio, militem colligit, reuocat quatuor Germanorum millia, quos Genuam nauigaturos in Neapolitanum regnum, dimiſerat, pugnâ ad pellendos Cariniano hoſtes deliberatâ. Similiter Enguiennius ad neceſſitatem pugnæ adactus, cùm eam ſine permiſſu Regis nequiret conſerere, Monlucium peditum Centurionem ad Regem mittit, qui facultatem pugnandi exoret; ac pecuniam ad ſtipendium militum, quo non perſoluto pugnam detrectarent. Re vocata in conſilium, pleríque calculi prælium damnabant; *nihil alea in tanto periculo permittendum; Imperatorem & Regem Angliæ vires colligere ad Franciam opprimendam, parcendum interea viribus, ij vt repellantur; nec exhauriri eas miſſione ſanguinis oportere; bellum Enguiennius pro facultate ſuſtineat, hoſti moras atque obices nectat; ſat proximo Vere in ipſa Francia periculorum fore & præliorum.* Ad eam ſententiam cùm Rex ipſe accederet, Monlucius audientiam poſtulat, & militari oratione vir confidentis & fortiſſimi animi, pugnæ neceſſitatem tam accuratè & appoſitè exſcribit, vt Rex & ipſe militaris omninò indolis, mutatâ ſententiâ præliandi fecerit

FRANCISCVS I. poteſtatem; & aliquando in conſiliis quidam arcanus indolis impetus præpollet prudentiæ; animúſque rapitur, quò agit ventus, non quò ducit clavus. Extemplò ad famam prælij, nobiles adoleſcentes ex aulæ deliciis, incitatis equis ad Enguiennium advolant; Iacobus Albo Santandreanus, Dampetrius è Claromontana illuſtri familia, Ambo Delphino chariſſimi; Iarnacus, Gaſpar Colinius, Franciſcus Vindocinenſis, Vidamus Caruutenſis, Boniveti fratres, Aſſerius tormentorum præfecti filius; Hunandayus Admiralij Annebaldi filius; Rupefortius, Luſarcus, Bordilio; alijque plures, quibus pugnæ copia, pro iucundiſſimo otio, & exquiſita voluptate erat. Nobilium aduentus inflammauit militum animos, imò pecuniâ recreauit; cùm enim ad ſtipendium regia non tam celeriter deferretur, benignè de ſuo Prætori largiti ſunt, quod externis numeraretur. Verùm cùm ex ærario paucos admodùm nummos Bellaius vexiſſet, induſtriâ ſupplendum penuriæ fuit; & iam hoſte admoto luſtratus eſt ſub vexillis miles, ac promiſſum in craſtinum diem ſtipendium, quo conſertum eſt prælium; & victus hoſtis pro pecunia fuit. Illucebat Aprilis dies decimus quintus, alter à ſolemni Paſchatis feſto, cùm Guaſtius exercitu ad pugnam inſtructo, decem millibus hominum Francis ſuperior, Ceriſolâ ad occupandum collem progreditur. Erat collis medius Ceriſolam inter & Carmagnolam, occupanti commodus ad pugnæ momentum; eúmque vt inſideret manè, ſimiliter Carmagnolam prodierat Enguiennius tripartito exercitu; primum agmen ducente Buterio, qui ad famam pugnæ domo ſe in caſtra receperat; alterum ipſo Enguiennio, tertium Dampetro. Hoſti pariter agmen tergeminum erat; primum agebat princeps Salernitanus, ſecundum Guaſtius cum Alipando Madrucio, tertium Lanoius Princeps Sulmonenſis. Ac cùm eam pugnam ſua quiſque ratione plures deſcripſerint, ego ea ſeligam in quibus ſinguli propè conueniunt. Et quidem collem cùm Hiſpani primi occupaſſent, nec ſine damno, tam opportuno loco inuadi poſſent; Monlucio aſſignati ſunt Sclopetarij octingenti, qui velitationem inſtituerent; & eam acerrimam quinque horis continuis produxerunt; donec Guaſtius numero quo præpollebat confiſus, iuſſit militem in planum agrum exſcendere, præliúmque incipere. Verùm ſepoſuit Salernitanum cum decem Italorum millibus, & Florentinos equites ſeptingentos, vetuítque ne iniuſſu ſuo pugnam inirent. Immiſſum illicò Hiſpanorum agmen in Vaſcones: ij Germanis miſti, totius exercitus robur, à Tunetano bello indurati, pro Vaſconibus aggreſſi Gruyerios, gentem timidam atque imbellem, haud ardua opera in fugam agunt, cæſis qui obverterant frontem Centurionibus; tum in proximos Italos effuſi, haud ægriùs eos ſternunt ac profligant. Eam tamen palmam abſque iactura non confecerant; quippe Enguiennius cum cataphractis vt Gruyerios confirmaret, in Hiſpanos invectus, perruperat eorum ordines & vexilla deiecerat; & ſimul Dampetrus Sulmonenſem aggreſſus Principem, equitatum eius euerterat. Nihilominus vincebant Hiſpani pedites, & Enguiennius in deſperationem actus, cùm collis interpoſitus alterum agmen occuleret, ratus ſuas paſſim copias profligatas, ſemel enſem gutturi ſuo admouerat,

S.André. Dampierre. D'Aſſier. La Hunandaye.

Anno 1544.

admouerat, ſibi vt funeſtam vitam eriperet; móxque ſaniori conſilio in medios hoſtes tentabat irrumpere, vt aliena manu periret honeſtiùs; cùm repentè ſociorum victoriâ ad ſuam palmam evehitur. Nam in cornu altero decem Germanorum millia à Madrucio in Helvetios Vaſconéſque ducta, pugnabant ſtrenuè, victi tandem, tribus potiſſimùm de cauſis, quæ obſeruandæ, quoniam in eorum victoria tota pugnæ ratio conſtitit. Primùm Taiſius peditum ſummus præfectus, cùm Vaſcones ſeiungeret ab Helvetiis, eoſque in Salernitanum agmen induceret, monitus eſt à Bellaio, ſive à Monlucio, & ab vtroque vt quidem opinor, ne Helvetios deſereret, qui ſoli aut non pugnaſſent, aut profligati faciliùs eſſent; præterea Salernitani neceſſariò in dimicationem acti eſſent, à qua iuſſu Guaſtij abſtinuerunt. Tum Termæus in equites Florentinos ſuam turmam impulit, ac tametſi ab iis captus ſit, equo ſuffoſſo, tamen ſic agmen totum perfregerat atque contriuerat, vt id Germanos nullo ſubſidio iuuerit. Poſtremò Buterius in eoſdem Germanos per latera ſuos equites immiſit, dimicánſque fortiter perrupit tandem atque proſcidit. Guaſtius eorum cædem cùm proſpectaret, neſcirétque pariter quid in altero cornu eueniſſet, exiſtimans ſe vbique victum, & Salernitani immemor prorſus, cum octingentis equitibus ſe in fugam genu ſaucius dedit. Nec Salernitanus deguſtauit prælium, integram aciem illibatus recipiens. Vaſcones interim atque Helvetij poſtquam Germanos inſequuti erant, conuertebantur ad alterum cornu; cùm Hiſpani victores admoniti de Germanorum fuga, conſulebant receptui, & Enguiennius cupiditate mortis flagrabat; at in eos infunditur tum equitatus tum peditatus, eripiúntque victoriam: tunc Hiſpani circumfuſis hoſtibus intercepti, proiectis haſtis, ſe equitibus dedunt; inclamantes miſericordiam; & immunes excipiebantur à Francis, cum Helvetij furore perciti, memoréſque cladis quam ad Mondevicum popularibus ſuis Hiſpani intulerant, in eos ferro irruunt; & Mondevicum ingeminantes; pleroſque obtruncant, è Francorum manibus rapientes, & vindictæ litantes. Eâ pugnâ cæſa hoſtium dicuntur quindecim millia, Francorum ducenti pedites, equites octoginta. In iis Aſſierus ex plagis obiit, capti ex hoſtibus Madrucius, Raimundus Cardona, Mendoſa, Carolus Gonzaga; præda ingens, argentum factum, omnia impedimenta; commeatus omnis, quem Cariniano deſtinauerat Guaſtius; & reperta manicarum ex ferro quatuor millia, quas Guaſtius ad vincendos Francos apparauerat, mittendos in triremes; accedente ad confidentiam viri crudelitate, quaſi bellum crimen & victoria ſupplicium foret. Erat illi animus ſi viciſſet, penetrare in Franciam, & Lugdunum inuadere, ſimul cùm Imperator & Angliæ Rex irrumperent; & vrbe occupata, quam vni cives propugnare haud poterant; Araris Rhodanique beneficio, in proximas provincias dominari. Enguiennius haud multò poſt Carinianum recepit; Albam, aliáſque vrbes in Pedemontio, terrorique erat Inſubribus, cùm repetitis à Rege copiis, ceu reſectis alis, volatu abſtinuit, ſuóque nidulo ſe concluſit: & erat Regi militum magna penuria atque neceſſitas, gemino hoſte, formidabili apparatu in provincias ſuas perrumpente.

FRANCISCVS I.

Termes.

FRANCISCVS I. XVII.

Imperator in Luxemburgũ irrumpit; mox in Campaniam.

Etenim per hyemem cum Imperator habuiſſet Germanorum comitia, Regem peracerbè accuſauerat, quaſi caput & fontem omnium calamitatum, quæ Germaniam inuaſerant; ipſum cum Turca fœdus pepigiſſe; excitum hoſtem publicum tum in Hungariam, tum in Prouinciam; per eundem Regem interturbari Concilium, vetaríque ne de religione ſanciretur; quæ inculcando ita Germanos Proceres inflammauit Cæſar, vt ij reiectis Oratoribus, quos in comitia Franciſcus mittebat, ſtatuerint pecuniam publicam ad promouendum bellum in Regem; parúmque abfuerit quin eum dixerint hoſtem Imperij. A Germania tutus Imperator, Anglum impulerat, qui amplum exercitum inuecturus in Franciam, in perniciem Regis iurauerat; & verò Francica res ſubibat ingens periculum, ſi hoſtes eodem animo atque concordia geſſiſſent bellum, quo ceperant. Nam deliberauerant rectà Pariſios ſe conferre, perturbatam ciuitatem capere, atque in ea vniuerſum regnum erciſcere atque diuidere. Ego ſingulos perſequar, quanquam vno tempore arma induxerint, ne fortè lectorem nimiâ rerum turbâ impediam. Cæſarei exercitus partem Fuſtembergius primùm, mox Gonzaga cum cæteris, in Luxemburgios ducit; vrbémque primariam Lucemburgum obſidet, quæ ciborum penuriâ deditionem impetrat; dimiſſo cum impedimentis præſidio; & quadraginta tormentis victori traditis. Sic inane illud Franciſci gloriæ monumentum primo impetu captum atque euerſum eſt. Mox capto Commercio, quod ad Moſam Caſtrum eſt; Liniacum Barium Cæſariani obuallant. Eam vrbem Briennij fratres defendendam acceperant, & quanquam obnoxiam geminis montibus, qui ipſi imminerent, propugnandam tamen promiſerant fratres, maiore audacia quàm prudentia: nam illicò muris latè apertis poſtulant deditionem, quâ nondum confectâ, per oppoſitam portam hoſtis irrumpit, capítque oppidum, incruentâ victoriâ, Francis in captiuitatem adductis. Regem perculit improuiſa deditio, coactis nondum in exercitum copiis. Attamen quæ promptæ erant Delphino tradit & fratri Aurelianenſi, Annebaldo conſiliis præfecto, deducendas ad Matronam amnem, & fluuio tectas Cæſari obiiciendas. In iis erant decem millia Heluetiorum, quæ fortis illa gens Regi in ſubſidium miſerat, quanquam à Germanis comitiis de abrumpendo fœdere appellata; reſponderátque *ſe non tam facilè odia aut amicitias ponere.* Tum Rex vt Campaniam tegeret, Ducem Niuernenſem Catalaunum cum milite inmittit; Comitem Sancerram in oppidum Sandeſirium; adiunctis Riuiero & Landa, præclariſſimo illo duce qui Landreſio Cæſarem depulerat. In caſtra Cæſar venerat, comitantibus Mauricio Saxone, Alberto Brandeburgio, & Renato Orangio Naſſauij filio; rebatúrque oppidum cæterorum inſtar quæ cepiſſet continuò expugnandum. Sed hactenus in muros & munimenta nondum in viros pugnauerat, toto menſe certatum eſt ad machinas vrbi admouendas; quibus tandem admotis, cùm muri ruinâ ingenti paterent, Hiſpani primi omnium faciunt impreſſionem, ſuccedunt Itali, poſtremò Germani, cuncti vigilantia & fortitudine Landæ ac Francorum repulſi tam ſtrenuè, vt cæſis ſuorum millibus, Cæſar ab vi ad obſidium lentum deflexerit. Carpebant

Ligny en Barrois.

bant interea exercitum Cæſaris, & pabula intercipiebant, Niuernenſis Catalauno erumpens. Stenæo Aumalius, & Vitriaco Briſſacus. Hic præcipuè cùm permoleſtus hoſti interpellaret quietem, & erat Vitriacum Sandeſirium inter & Catalaunum, bis mille peditibus & quingentis equitibus oppidum tenens, graui admodum clade affectus eſt. Franciſcus Eſtenſis Cæſariani equitatus Legatus, adiuncto Fuſtembergio, ductiſque octo Germanorum millibus, Briſſacum imparem viribus, vltrà Matronam amnem depellit, pedites ad ripam amnis interceptos cædit, captóque Vitriaco iniicit flammas; Briſſacus cum equitatu Catalauno exceptus eſt. Vrbem interim premebat penuria tum ſulphurei pulueris, tum alimentorum; & Landæ mors animos militum deiiciebat. Vir fortiſſimus, dum nocturnis defeſſus vigiliis ſe in cubiculum recipit, tormenti globo fortè & temerè emiſſo, peruadente in cubiculum, auulſo capite, cæditur, & eodem die fatóque ſimili, Renatus Orangius, chariſſimus Cæſari, in caſtris, pilâ maioris machinæ, occidit. Iam vtrique exhauriebant conſtantiam, tam qui defenderent quam qui oppugnarent, cùm interceptæ à Guiſio litteræ, vtriſque fecit ſatis, exiſtimatione incolumi. Arcanæ notæ quibus Guiſius ſuas litteras ad Sancerram Præfectum vrbis perſcribebat, fortè delatæ ad Cæſarem (quamuis alij à Stampenſi Duciſſa ſubmiſſàs affirment) & opportunitas confingendæ Epiſtolæ, Cæſarem in conſilium nouum impellunt. Scribit ad Præfectum nomine Guiſij, vt deditionem conficeret, Regem ad mittendam opem nondum inſtructum, ipſi ſat fore ſi miles incolumis educatur. Litteris lectis, Sancerra, cùm ad extremam penuriam ventum eſſet, haudquaquam diſcuſſis an veræ eſſent, quippe veras credi expediebat, fecit deditionem ampliſſimis conditionibus. Tum Cæſar Anglum appellat, vt iunctis armis quod inter ſe ſtatuerant, ſimul Lutetiam verſus ſe conferrent; Anglus excuſat quod obſeſsâ Bononiâ nequiret abſcedere; Cæſarem iam plura oppida expugnaſſe, vbi & ipſe aliquot ceperit, tunc reliqua fœderis pacta impleturum. At Cæſari iam magnam partem attritus erat exercitus, multi Hiſpanorum cæſi, Germanorum dilapſi haud pauci; contra Regius augebatur in dies, integer adhuc recénſque virium. Ergo in pacem pronus, Anglo aſſentiente, vt de ea priuatim ageret, clam ſermonem de abdicando bello inſinuat, per Guſmanum Hiſpanum nobilem, è Dominicana familia Monachum, qui Lutetiæ addicebat operam ſtudiis. Et in Regis conſilio diuerſæ proponebantur ſententiæ.

Briſſaci clades.

XVIII. *Pax Creſpiacenſis.*

Aulam regiam duæ factiones diſtrahebant admodùm, & à bono publico auertebant; & eæ quidem non à Principibus ortu aut poteſtate viris concitatæ, ſed à duabus fœminis æmulatione formæ & ambitione certantibus. Duciſſa Stampenſis Regis dudum potens, clauum moderabatur, cùm Diana Pictauienſis exurgit: illa Sanualerio patri, vni ex Borbonij familiaribus, & conſiliorũ in Regem conſcio, cõmendata dignitate formæ, exorauerat veniam; & pro morte certiſſima impetrauerat vitam; mox nupta Ludouico Brezæo Seneſcallo Normanniæ, in aula verſata frequentiùs quãquam iuuentutis flore emarcido, Delphinum ingenio illecebríſq; inſtructiſſima mulier ita deuinxerat atq; adſtrinxerat, vt ad ſuos nutus Principis animum gratiámquo

Diana Pictauienſis.

FRANCISCVS I. que quà liberet converteret. Enata extemplò eam inter & Stampenſem æmulatio, diſcordiam primùm, mox odium parit; quippe Stampenſis Pictavienſi & ætate ſuppar, & forma præſtantior, & poteſtatis vſu ſtabilito, ſibi æmulam naſci æquo animo ferre haud poterat. Attamen cum eam Delphino niti animaduerteret, pluréſque orientem Solem quam cadentem reſpicere, ſibi etiam nouum paratura fulcrum, & annorum robore duraturum, ad Aurelianenſem acceſſerat; generoſiſſimum iuuenem, & in vulgus nobilitati peccatum. Nec eam diſcordiam neſciebat Cæſar, perſpicaciſſimus Principum, linceíſque oculis in æmulorum mentes pervadens, qui eam vt aleret, in pacis conditionibus Aurelianenſi filiam in coniugem offerebat, datis in dotem Flandris aut Inſubribus, qua ſpe Aurelianenſem atque ipſam Stampenſem ſic allexerat & conciliauerat, vt ab ea certior in dies fieret, de iis quæ in Regis conſilio ſtatuerentur; nec exiſtimabat fœmina ſe proditionis noxam contrahere, quæ Regij adoleſcentis vtilitatibus impensè ſtuderet; erátque Longavallius, pravo quidem ipſe & corrupto animo, interpres & conſcius omnium quæ Cæſari ambitioſa fœmina nuntiaret. Cæſar nihilominus dum de pace agitur, quoniam magnam alimentorum patiebatur inopiam, vltra progreſſus ad ripam exteriorem Matronæ, victum potiùs militi quàm victoriam comparans, penitùs in Franciam ſe abdebat. Ad amnem interiorem incedebat Regis exercitus, vno alveo tantas copias & incenſa odia dirimente; at ſclopetorum pilis, & militaribus iocis, laceſſiti inuicem, cùm Hiſpani Francis Perpinianum obiicerent, illi Hiſpanis Carinianum reponerent: ſed Cæſarem propè omnia iam deficiebant, & ad inopiam adductus exercitus, ad neceſſitatem cuiuſcunque pacis agebatur; cùm Stampenſi clam per Longavallium exponente, accipit Epernaij magnam alimentorum copiam aſſervari, immunitum oppidum ponte incuſtodito poſſe adiri. Sanè Delphinus pontem everti iuſſerat, commeatum Epernaio aſportari, ac corrumpi quæ deferri non poſſent; ſed mandata in diem tertium Stampenſis induſtria prolatata erant, intra quem Epernaium Imperator capit, & languentem militem ope commoda ſublevat. At commeatu longè opulentiore idem inſtructus eſt, poſtquam eiuſdem conſilio fœminæ, Theodorici caſtrum occupauit, Pariſiiſque admotus propiùs, trepidationem in immenſam vrbem immiſit. Excurrebat hoſtis Meldas vſque, tantúſque terror Pariſienſes inuaſerat, vt de fuga vna ſolliciti, cætera omnia, dignitates, honorem, domeſticos Lares, Regem & patriam, flocci habuerint. Tota civitate ad exportandas ſarcinas feſtinabatur; Sequana lintribus, viæ curribus ſternebantur; fervebat maximè quà Aureliam itur, in ſubita trepidatione peribant plura quàm aſportabantur; ipſa etiam ſalus atque incolumitas vitæ, cui fuga conſulerent, in diſcrimen maius vocabatur; graſſatoribus vias obſidentibus, & diripientibus quæ domi fuiſſent tuta & integra; adeò cæcus timor eſt, & plebeis exceptus animis, præceps in miſerias ruit quas cavebat. Rex vt eum metum diſcuteret, Cardinalem Meudonium, Ducémque Guiſium Pariſios miſerat; ſed iis vera incaſſum afferentibus, cùm metui tam aures quam oculi deſint; Rex ipſe intra vrbem

Chateau-Thiery.

Meudon.

vrbem ſubiit, iuſſo Delphino ad eam exercitum admovere, & malum ſeueritate compeſcere tandem oportuit, promulgato edicto, quo abſentes niſi ſe reſtituerent vrbi, dignitatibus & facultatibus, addicendis in fiſcum, ſpoliabantur. Ea inter increbruerant de pace colloquia, diſcordiâ inter Cæſarianos milites ortâ, ob Hiſpanæ gentis cum Germana æmulationem; ac tametſi Delphino pax admodùm iniucunda eſſet, ſive quod Princeps artem Cæſaris mentémque intimam perſpexiſſet, ſiue generoſitate regiæ indolis, pugnam appeteret, Cæſaríque inuadenti alienum, rependere talionem vellet, ſive tectâ in fratrem inuidiâ, quem augeri tanta ditione expedire regno haud cenſeret; tamen qui prudentia pollebant, reuocatis in memoriam pugnis, Creciaca & Pictavienſi, abhorrebant à decretorio prælio, quo Carolus amitteret vnum exercitum, Rex totam Franciam in diſcrimen certum coniiceret: maximè cùm Anglus integer, victori etiam formidandus. Itaque cùm Imperator per Valeſios ad Sueſſionenſes tenderet, Guſmano Monacho commeante, actum de pace ſeriò, & pacta aſſentiente Rege conſtituta. Creſpiaci in Valeſiis agebat Cæſar, dum ab ipſo Legati Gonzaga & Nicolaus Granvella Cancellarius; ab Rege Annebaldus, Nullius ſupplicum libellorum Magiſter, & Baiardus Amanuenſis ſanctioris Concilij, in eas leges conueniunt, quas ſagaciſſimus Princeps Carolus inſinuabat, ponebátque retia quibus ſolerter ſe expediebat, æmulum Regem incautum nimiſque credulum implicabat. Per eas ſancitum, vt intra biennium Carolo Aurelianenſi Imperator filiam ſuam in coniugem daret, cùm Belgio, aut neptem ex Ferdinando fratre cum Mediolanenſibus; adiunctæ plures conditiones alterutro coniugum præmoriente; deinde vrbes poſt Nicenſe colloquium captæ, reſtituerentur; quod iniquum planè Regi erat, reſtituenti plus viginti oppidis; & ab Imperatore nullum præter Sandeſirium accipienti: Tum Rex in Turcam militem ſuo ſumptu ſcriberet alerétque. Promulgata pace, Bruxellas profectus eſt Imperator, comitantibus Aurelianenſi, Cardinalibus Lotharingo atque Meudonio, & Hunaldayo; iiſdemque obſidibus, dum vltro citróque tum in Campania tum in Subalpinis vrbes redderentur, quod & patratum eſt, Cæſaris magno compendio, & gaudente Francia, quod iactura leui periculum ingens & maiorem metum redemiſſet.

Creſpy.

Anno 1544.

XIX. *Anglus capit Bononiam.*

Verùm excuſſo Imperatore, ſupererat adhuc Franciæ quod profligaret. Etenim Henricus Rex Angliæ ex pacto cum Cæſare inito, exercitum duxerat, obſidebátque Bononiam. Convenerant Principes vt Pariſios rectà contenderent; ſed cùm Cæſar Lucemburgum aliáque oppida caperet, & ex communi bello priuatum fructum decerperet; Henricus ſimiliter vrbes aggreſſus eſt, Monſtrolium & Bononiam, ſuam ipſe rem promoturus fœderati exemplo. Erant quidem auctores ipſi quàm plurimi, vt in Normanniam primùm exſcenderet, maiorum patrimonium, inanem viribus arcibúſque provinciam; abductum Regem ad Campaniæ limites ad repellendum Imperatorem, imitandum Henricum V. qui per occupatam Normanniam, ad vniuerſam Franciam gradum poſuerat. Et verò nihil regno perniciosius obvenisset. Attamen Picardia & ipſa nuda milite admotáque

FRANCISCVS I.

moráque Calero hoſtem exciuit. Igitur poſtquam Henricus in eam vrbem applicuit, cum triginta hominum millibus, excepítque ab Imperatore tria equitum millia, ac decem peditum; quos Comites Roëſius ac Burenus adduxerant; Norfolcium ducem ad Monſtrolium obſidendum mittit, ipſe vallo Bononiam claudit. Biezius Mareſcallus Picardiæ pro Vindocinenſi Legatus, & Præfectus Bononiæ, in eam Veruinum generum iam immiſerat, ipſe Monſtrolium, quod infirmius oppidum erat ſe recipit. Ac trimeſtri ſpatio quo Imperator percurrebat Franciam, oppugnandis vrbibus Anglus intenderat, præſertim Bononiæ, quam patientiâ potiùs quàm armis vrgebat. Nec Vindocinenſis tranquillè ipſum ſinebat agere, caſtra perpetuis incurſionibus vexans, quanquam raro milite, & abductis in exercitum regium copiis. Deinde cùm Crepiaci de pace agebant Principes, legauerant ad Henricum Cardinalem Bellaium, vti & ipſe in fœdus veniret: ille cunctatione reſponſum differens, poſtquam Veruinum timere perſpexit, vt metum augeret, aliquot impreſſiones in murum inſtituit; quæ repulſæ haud ægrè, Philippi Corſi Centurionis ſtrenuitate, attamen Veruini animum expugnabant. Quippe ille, Corſo dum propugnat murum interempto, prohiberi non potuit, quin de tradenda vrbe tranſigeret. Bononienſes recipiebant ſe vrbem ſuis corporibus tuituros; certò nunciatur, Delphinum cum exercitu in via agere, & intra triduum futurum vrbi auxilio; vis ingens imbrium ita ſolum diluerat, vt inſtituere aggreſſionem hoſtis non poſſet; at eos obices perrumpebat timor, nihílque Veruinum dimouere potuit quin per ſummam ignominiam vrbem dederet. Extemplò Anglus ciues cunctos eiicit, inducítque nouam Anglorum Coloniam. Et verò Delphinus ſancita pace cum Cæſare, exercitum in Picardiam ducebat, cuius famâ Norfolcius territus, ſoluta obſidione Monſtrolij, ſe ad Henricum receperat qui captâ Bononiâ, & munitâ præſidio, Caletum ſecedit. At Delphinus properanter inuectus, ne inanis celeritas foret, ex Tribunorum conſilio, Bononiam inferiorem aggreditur; in eam nullo muro cinctam, arcta foſſa duntaxat munitam, Angli tormenta & militarem apparatum omnem coniecerant. Franci in duo agmina diſtributi in eam peruadunt; primum ducit Fouquerolius alter Biezij gener, poſtremum Taiſius, primóque impetu Anglos cædunt, ac commeatum diripiunt. Verùm Seymerus Sommerſeti Dux ex vrbe ſuperiore, inferioris calamitate perſpecta; nec dubius quin victores vna prædæ cupiditas raperet, ſeligit cohortes aliquot, eáſque agit in prædantes Francos, qui perculſi improuiſo hoſte, partim cæduntur, partim in fugam mandantur, occiſo Fouquerolio, & Taiſio ſaucio, neque amplius redintegrari prælium potuit, cúmque Delphino nec machinæ eſſent, nec cibaria, regrediendum fuit, conatu inani, & Biezio Monſtrolij hærente, vt Angli conſiliis inuigilaret.

De Biez. — *Fouquerolles.*

XX. *Belli cũ Anglo ſeries.*

Proxima hyeme de pace aliquoties actum, quæ ad Bononiam ceu ad ſcopulum impacta; eam enim vrbem Anglus retinebat, Francus repoſcebat; ad inſtaurandum bellum decurſum eſt. Franciſcus duos exercitus potentiſſimos terrâ maríque inſtruit. In claſſe ſpes maxima certiſſimáque fiducia, quam

quam Admiralius regeret. Eam conflabant centum quinquaginta ampliora nauigia, minora ſexaginta; triremes viginti quinque, à Paulino Gardia per fretum Gaditanum in Oceanum vectæ, & duodecim onerariæ Genuenſes; nauéſque conuenerant in Portum Gratiæ, ad Sequanæ oſtium Rex ad ſpectandam claſſem aduenerat, Inſtrabátque pompam potentiæ ſuæ, cùm inopinato caſu, obit oculis ſubitam calamitatem. In naui prætoria aulicis fœminis præbiturus epulum, in eam toto Oceano maximam, pulcherrimam & validiſſimam coquos immiſerat; qui dum temerè dant operam in ſentina, & tumultu ſolito epulas inſtruunt, ignem primùm in tabulatum, mox in pulueris armamentarium immitunt; quo in flammas ſtatim acta nauis; dein pilas eiaculantibus tormentis (& quidem centum eam armabant,) & in fruſta diſcerpta; tum ipſa miſerè conflagrauit, tum proximas naues lacerauit pilis atque perfregit. Siniſtro omine nauigans claſſis, cùm ad Vectim inſulam applicaſſet, nullum operæ pretium dignum ſumptibus fecit. Nam cùm Anglicam in certamen elicere fruſtra tentaſſet, & Angliæ oram diripuiſſet, maiore tumultu quàm damno, reuocata eſt in Normanniàm, dimiſſiſque in Mediterraneum mare triremibus, quaſi ſpiritu & viribus deſtituta, in anchoris hæſit. Vnà cum claſſe terreſtres inſtruxerat copias, ex millibus militum triginta quatuor, quibus Biezium Mareſcallum præfecerat; eúmque iuſſerat ad Bononiam caſtrum erigere, quo excipi poſſent quinque hominum millia; ad claudendam vrbem; ſimúlque vt portus oſtium caſtri tormentis obnoxium opitulantes Anglos non exciperet ſine detrimento. Sed Biezius, vt creditum eſt, prorogandi belli cupidior, quo in Principes vſurpabat imperium, caſtrum incommodo loco erexerat, quo portus à tormentorum ictibus planè immunis, támque arcto ſpatio caſtrum deſignauerat, vt quingentos duntaxat homines caperet. Vnde nouum foſſis oppletis inſtaurandum fuit. Præterea ſparſo rumore venturos Anglos vt Bononiam commeatu inſtruerent, occurſurus ipſis Biezius, Tribunis repugnantibus, exercitum ab vrbe abduxit; & in Lamberto monte conſedit. Quo in loco cùm crebris velitationibus Francos Angli, inuicémque laceſſerent, vulnus atrox illatum eſt, omnibus Hiſtoricorum ſcripris celebratum. Franciſcus Aumalius Guiſij filius cùm in hoſtem rueret, lanceæ Anglicæ ferro in vultu læſus eſt; idque adactum inter naſum & oculum dextrum, cùm oblongum eſſet, nec admodùm craſſum, per ipſum caput in occipitium penetrauit, & poſteriore galeæ parte perfoſſa infringitur, hærétque in capite. Nec ideò ſaucius, quod incredibile videatur, viribus aut animo deficit, ſed ſtrenuè ſe ab hoſte eripiens, in caſtra regreditur, curatus poſtea ſanatúſque, Medicorum in cura deſperantium admiribilitate quam maxima. Iſque Franciſcus eſt, qui pro patria deinceps & religione fortiſſimus, fidem miraculo quo ſeruatus eſt faciet. Sic eo & ſequenti anno bellum patratum eſt, geſtúmque velitationibus plurimis, nulla pugna. Attamen Bononiam Angli retinebant; ac tametſi Theobaldus Roualtus caſtrum erectum propugnaſſet eximiè, repulſis Anglis qui ex vrbe proruperant; Biezius vno alteróque leuiori prælio Anglos fudiſſet, magnâ ſtrage

FRANCISCVS I.

Haure de Grace.

Nauis flagrans.

De Rouant.

FRANCISCVS I. Contrée d'Oye. *Pax cum Anglis.* Anno 1546.

editâ; & Franci agrum Oium opportunum Anglis perváſtaſſent; imò Bononienſe præſidium peſtis atrox demeteret; tamen bellum procedebat, & incendebantur certatim animi. Sed eius diuturnitas demùm pacem pepetit. Anglum tantæ impenſæ tædere cœptum eſt, iámque exhauſto ærario, & ſubditis tributum nouum negantibus, de pace agi prono animo Henricus aſſentitur; & Legati conueniunt, Annebaldus cum Raimondo præſide Rothomagenſi ab Franciſco; ab Henrico Dudlæus Admiralius, & Pagetus arcanorum Amanuenſis. Sancita pacta, vt Henrico dum viueret in penſionem annuam aureorum millia nonaginta quinque ſoluerentur; octauo poſt anno ipſi aut hæredi, auri vicies centena millia penderentur; tum ob priora debita nondum perſoluta, tum ob præſentis belli impenſas; iſque Franciſco Bononiam, caſtra noua & vetera tormenta, omnémque commeatum, bona fide traderet. Iurata eſt pax magnâ vtriuſque gentis lætitiâ. Sed retenta Bononia, dum pecunia ſoluitur. Sic Franciſco ab tantis ærumnis conquieſcere licuit, indultúmque ſpatium ad futuram vitam cogitandam, ad quam ereptus eſt anno conſequenti.

XXI. *Regis mors poſt aliorum funera.*

Sed ipſius fato morte plurium eſt prælusum. Primùm Carolus Aurelianenſis, chariſſimus filius, indolis & virtutis commendatione illuſtri, febri extinctus eſt, ſimúlque ſpes occidit ampliſſimi matrimonij. Dein morbo occubuerunt Antonius Dux Lotharingiæ, Franciſcus Sampaulius comes, frater Vindocinenſis, & Enguiennius acerbiſſimo caſu; nam cum niueis globulis adoleſcentes aulici decertarent; vnis domum propugnantibus, expugnantibus aliis, cùm propugnantibus deficerent globuli, quidam eorum per feneſtram arcam proiecit, qua Enguiennio ſauciatum eſt caput, & erepta poſtmodùm anima. Sed nullius fato tam vehementer Franciſcus commotus eſt, quam Henrici Angliæ Regis; erant ætate propemodùm pares, ſtudiis iiſdem, rebus, & bellis ab ætate prima inſtituti, ipſiúſque mortem ſibi dictum vadimonium reputans, exclamabat crebriùs, *Frater natu maior diſceſſit.* Et antea præclaram & forſitan neceſſariam occaſionem belli dimiſerat. Aurelianenſi emortuo nutabat fœdus Creſpiacum, fulcro euerſo, nouúmque conſtitui haud dubiè oportebat; eam in rem Oratores, ad Cæſarem, Annebaldum Admiralium & Franciſcum Oliverium Cancellarium miſerat; qui reſponſi nihil retulerant, præter eas voces; *Cæſarem niſi prouocetur, cum Rege illibatam pacem habiturum.* Sanè illum ingenti gaudio mors Aurelianenſis affecerat, & promiſſi nexum ſupra votum exoluerat; nec enim vlla conditione Belgium aut Inſubres abalienaſſet. In præſentia in Proteſtantes Germanos bellum coquebat atque apparabat, etátque patrandi opportunitas maxima; eò longè maior, quod in opem Franciſcus imploratus à Proteſtantibus, eam pernegauit, pace excuſata, quam contraxerat nuper. Nam Cardinalis Turnonij ſententia in gratiam religionis obtinuit. *Pro fama & exiſtimatione Regis contendebat; fidem omnibus factam, Cæſarem pietatis cauſa bellum inferre, Pontificem fœderatum & in partem ſumptus vocatum; quid Cæſar, quid Pontifex, quid Orthodoxi Principes dicerent; ſi Franciæ Rex Chriſtianiſſimus pacem nuper iuratam infringeret, vt rebelles atque hæreticos, aduerſus Imperatorem*

peratorem ipſumque Catholicum propugnaret, ignominiâ Turcici fœderis nondum abſterſâ. Ad ea accedebat Franciſci morbus iam ingraueſcens, & prænuntius futuri obitûs. Recrudeſcebat malignum vlcus, anum inter & veſicam enatum, anno antè octauo, quod Medicorum ſævâ indulgentiâ curatum mollius, vltra ſerpebat, æſtu intolerabili concitato, mox febri correptus, lecto decubuit, ſeque ad mortem proximam Rambulleti Chriſtiano ritu comparauit. Noxis expiatis Sacramento Pœnitentiæ, fidem palam profeſſus, & qui ſpectabant adhortatus ad eam inconcuſsè ſeruandam, prouolutus in genua, magna animi demiſſione, & delictorum veniam à Deo poſtulat; tum victimâ paſtus ſacroſanctâ, præclaras Delphino admonitiones inſinuat; donec aucta vi morbi, in IESV nomine pronuntiando animam emiſit, vitæ anno quinquageſimo tertio. Verè quidquid inuidia obgannierit, Magnus. Conformatio corporis maieſtáſque oris depingebant Regem; mens pulchrior in pulcherrimo corpore hoſpitabatur; celeres animi motus, ad ſcientiarum arcana ſua luce peruadens, ampliſſima omnium rerum memoria quam nihil fugeret: Latinæ linguæ rudimenta vix delibauerat; ſed vi ingenij, & doctorum conſuetudine, artes omnes & doctrinas exhauſerat. Præclarus eloquentiâ naturali, Philoſophiâ, Aſtronomiâ, Coſmographiâ, atque Poëticâ; doctarum Artium mentem vt ita dicam, intimúmque animum penetrauerat; Muſicæ, Architectonicæ, Picturæ, & Statuariæ ſupra artifices ipſos peritus. Nec virtutes Regias in priuatis deſideraueris: nam erant in eo robur animi excelſiſſimum, inexpugnabilis fortitudo, aperta ingenuitas, inuiolabilis fides, inexhauſta liberalitas, magnificentia Regia, clementia facilis, humanitas ſumma, ſincerus pietatis & religionis cultus; quæque propria eius virtus, in aduerſis conſtantia, quæ proſperorum vitia nævóſque expungeret. Námque vt fatear præclariſſimum Regem ſuis nævis contactum, quos in decurſu rerum ex hiſtoriæ fide adſcripſi; attamen vti egregiè obſeruat Mezeræus, à nemine minus quàm à litterato, ſuæ noxæ Franciſco obiiciendæ ſunt, qui litteras tanto ſtudio adamauit & coluit, vt meritiſſimo iure, litterarum pater atque inſtaurator, tum viuus dictus ſit, tum omni apud poſteros ævo, nuncupandus. Nec indigni ſunt qui adſcribantur Franciſci trophæis, doctiſſimi viri, Bellaij fratres tergemini, Georgius Cardinalis Armaniacus, Monlucius Epiſcopus Valentinus, Caſtelanus Matiſconenſis, Daneſius Lauaurenſis, Pelicerius Monſpelienſis; Budæus, Baifius, Eſpencæus, Michaël Hoſpitalius, Sangelaſius, Vatablus, Tuſanus, Adrianus Turnebus, aliique plurimi, quorum laudatio ſempiterna, ſui auctoris atque fautoris in vltima tempora propagabit memoriam. At magnificentiam ne quis in effuſionem exiſtimet diſceſſiſſe; non erit ſuperuacaneum obſeruare, poſt eius obitum quadringenta aureorum millia in ærario reperta, debitámque à ſubditis quartam vectigalium partem, nondum delibatam: quanquam nullus Principum pecuniæ minùs parcebat; in ædificiis, quæ pleriſque in locis Regio ſumptu extruxit; tum Pariſiis, tum in agris; in pretioſa ſupellectile, gemmis, periſtromatibus, tabulis pictis, ſtatuis, ſculptis imaginibus, libris, immenſo pretio comparandis;

FRANCISCVS I.

Anno 1547.

Franciſci dotes.

parandis; vt bella, luſus, dona, & conuiuia taceam; vt videatur expenſi habita ratio; nec effuſum temerè, quod in res tam multiplices inexhauſta liberalitate perductum eſt.

XXII.
HENRICVS II.

Intus & foris res pacatæ erant, cùm Franciſcus obiit; iámque ante Henricus, eo nomine II. adhibitus regimini, atque adoleſcentiæ flore iam maturo, quippe annum agebat viceſimum nonum, videbatur æquali textu & ſerie confecturus exorſa. Attamen poſtquam funus patri fratribúſque poſuit, & Rhemis oleo ſacro inunctus eſt; magnam in Aula commutationem effecit. Moriens pater imperaturo mandauerat, ne Annebaldum amoueret rebus, nam erat vir probus, alieni abſtinens, & ſincera mente tractabat rem publicam, ne Guiſiam domum nimis attolleret; ac præ cæteris ne Mommorancium Comeſtabilem reuocaret; ſi regno caurum eiúſque commodis vellet. Regibus poſt mortem obtinere imperium rarò permiſſum eſt; filius viuo patri obſequentiſſimus, veluti ſoluto cum vita imperio, ſtatim Annebaldum & Cardinalem Turnonium amouet, litteriſque Mommorancium clauo apponendum arceſſit. Henrici in eum beneuolentiæ cauſa multiplex traditur. Prima quòd Delphinum Mommorancius à Phocenſi expeditione ſtudioſè coluerat; altera quòd de eo magnam Delphinus conceperat opinionem, quaſi ductu ſuo atque prudentiâ Franciæ regnum eripuiſſet ruinæ; ſed maxima & efficaciſſima fuerat Diana Pictauienſis, quæ ortâ in Stampenſem æmulatione, ſibi ad gratiam atque potentiam aſſerendam, poſuerat fulcrum, & firmiſſimum ſtabilimen. Quippe haud ignara odij quod Stampenſem inter & Mommorancium interceſſerat, cuius odij inſtinctu, Chabotum Mommorancij æmulum damnatum, Stampenſis reſtituerat dignitatibus, ac Regi reconciliauerat; ipſum Mommorancium aulâ expulerat, & Franciſci in eum alienationem aluerat; gnara inquam eorum, Henrici amicitiam in Mommorancium promouebat clanculum, collaudabat viri fidem atque induſtriam, ac demùm in aulam honorificentiſſimum reditum comparauit. Nec in vnum Mommorancium Rex beneuolentiam contulit; penitus in eam Guiſij fratres admiſſi, Franciſcus Dux Aumalius, & Carolus Rhemenſis Antiſtes, poſtea Cardinalis Lotharingus dictus; adiunctus etiam Iacobus Albo Santandreanus, qui ſinguli arctâ neceſſitudine Regi coniuncti ſunt; diuerſo tamen amicitiæ gradu & ſenſu, vt Mommorancius coleretur pro patre, diligeretur inſtar fratris Guiſius, Santandreanus percharus impulſu indolis haberetur. Verùm quantùm amoris flammæ, amicitiæ igniculis præualent, tantùm Diana cæteris omnibus præpollebat: mulier iam ætate prouectior, & ſolâ formæ memoriâ commendanda, arte ingenij admirabilíque ſolertiâ, mater duarum filiarum quas ex Breſæo marito ſuſceperat, Henricum illigatum coniugio, ita mancipauerat ſibi, & quodam amoris faſcino dementauerat, vt regni Regíſque planè compos & domina, ad arbitrium omnia conſtitueret atque peruerteret. Quippe Henricus, corporis dotibus ſupra cæteros præditus, & viribus ad omnia Martis munera præſtantiſſimus, indole animi benigna, facili, & amante iuſtitiæ, virtutibus ad regendum neceſſariis plerumque deſtitutus, animi conſtantiâ,

Mommorancius reuocatur.

Saint André.

Diana Pictauienſis.

ſtantiâ, prudentiâ, & hominum noſcendorum ſolertiâ, aliorum ductui ſe præbebat. Igitur Dianæ impulſu dignitates aulæ & munera eripiuntur meritis, iiſque traduntur quos ſibi obnoxios faceret. Taiſius rei tormentariæ Præfectus, quod de ea & Briſſaco amatorium quid narraſſet, aula & dignitate deiicitur; & in eius locum ſuffectus Briſſacus, virili pulchritudine ſupra cæteros omnes ſpectabilis, qui gratiam formâ oris partam, mox virtute ſumma aſſeruit. Eadem de cauſa Bayardus vir integer, Scriba ſanctioris Conſilij, coniectus in carcerem, vitam in eo ex dolore poſuit, & Villaregius muneris conſors deturbatus pariter; Vallius ærarij Quæſtor deiectus eſt; Stampenſis iuſſa abſcedere, iámque Aulæ ludibrium, in priuatas ædes ſe condidit, nouam impietatem amplexa, ne vitæ exitus diſcreparet curriculo; Longauallius ipſi chariſſimus, redemit periculum, pulcherrimis ædibus Carolo Guiſio datis: ex duodecim Cardinalibus Francis, ſeptem Romam miſſi, ſpecie Comitiorum, ſi iam grandæuus Pontifex mortem obiret: ipſa re vt ab rerum regimine abeſſent longiùs. Mox Santandreanus dictus eſt Mareſcallus, Annebaldi loco, qui iuſſus deponere alterutram dignitatem, Admiralij aut Mareſcalli. Admiralatum retinuerat; dein quarto loco creatus eſt Mareſcallus, Robertus Marchanus Sedanenſis, qui alteram Dianæ filiam vxorem duxerat. Ad eandem perturbationem rerum, reuocanda Biezij Mareſcalli & Veruini generi damnatio eſt; ob Bononiam Anglis traditam, qua damnatione Veruinus capite plexus eſt, & Biezius palam nobilitate deiectus, quod eam vrbem cuſtodi tam indiligenti dediſſet; iſque paulò poſt in ſuburbio ſancti Victoris dolore contabuit. Fuerat Henrico acceptiſſimus, & ab eo iuuene electus præ cæteris, à quo in militiam equeſtrem adſcriberetur; quod ante in Franciſcum Bajardus contulerat: creditúrque Henricus in eam ſeueritatem à Mommorancio impulſus, ob vereretem æmulationem; ſanè bonum Principem acerbitatis tantæ pœnituit; & Veruini filius ſub Henrico III. retractato iudicio, patris auíque memoriam dignitati & integritati reſtituit. Poſteà in malum omen Caſteneraij fatum acceptum eſt. Ille prouocato in ſingulare certamen Chabotio Iarnaco, viribus fretus, audacia, & Regis beneuolentia, cùm ſpectante Aula in ſancto Germano, pedibus, enſe, & breuiore ſica depugnaſſet, accepto à Iarnaco vulnere, pro victo eſt habitus; móxque impatientia ignominiæ, abruptis plagæ ligamentis, tantùm emiſit ſanguinis, vt vitam ſimul deſperanter emiſerit. Interea Imperator perdomabat Germaniam, illuſtríque victoriâ de Saxone reportata, vrbes Smalcaldici fœderis ſubigebat; ſtatim vicinis formidandus futurus, maximè Franciæ. Henricus eam ob rem limites inſpecturus, pacato itinere per Campaniam & Burgundiam circumducit Reginam; imò in Sabaudiam & Pedemontium pergit, luſtrans oppida, militem, & munimenta, exceptus Lugduni celeberrima pompa, & Molinis gemino Matrimonio publicum gaudium augens; vno Antonius Borbonius Dux Vindocinenſis Ioannæ Albretiæ iunctus, data in dotem ſpe regni Nauarrici; altero Franciſcus Aumalius, Annam Herculis Ferrarienſis & Renatæ filiam

HENRICVS II.

Du Val.

De la Mark Sedan.

Chaſtegneraye.

HENRICVS II. vxorem habuit. Et ea minuta maiorum rerum præludia, decurrebantur tranquillè, cùm Aquitanica ſeditio, inſtar procellæ grauiſſimæ, ſerenitatem Aulæ conturbat.

XXIII. *Seditio Aquitanica.* Franciſcus vectigal ſalarium in vniuerſam Franciam impoſuerat; id cùm pleriſque durum videretur, Aquitanis maximè duriſſimum erat, qui ad ſalinas admoti propiùs, & naturæ beneficio retrò vſi ab omni ætate, ægerrimè redimebant, quod aquæ inſtar & lucis publicum omnibus ſuo in ſolo pateret. Accedebat Publicanorum redimentium ſalem acerbitas, & Magiſtratuum, qui eam in rem vnam creati, auarè & crudeliter plebem exactionis & iuſtitiæ nomine diripiebant. Franciſcus quamdiù imperauerat, ſiue quod bellis grauibus aſſiduè vexaretur; ſiue quod veneratio, mali ſenſum extingueret; ſiue quod ſpes proximæ pacis ſpem ſimul faceret vectigalis tollendi, quieuerat populus, nec facinore vllo patientiam læſerat. In præſentia, veneratione Franciſci extinctâ, pace parta, belliſque oppreſſis, nulla ſpe leuamenti, tandem in furorem patientia deſiit. Apud Inculiſmenſes prima incendij ſcintilla illuxit: quidam ruſtici cùm Publicanos qui agebant Coniaci expuliſſent ſuo pago, pulſata Templi campana ad plebem concitandam, è proximis pagis conuenitur, dúxque eligitur Galafrus nomine. Continuò inuadenre proxima quæque incendio, & Puymoreau. quodam nobili Puymoræo ſeditioſos ducente; Inculiſmenſes, Pictones, Santones, Inſulæ, Marchia vtraque, Meduli, & cæteri Aquitani Oceano admoti, momento dirâ peſte corripiuntur. Henricus Nauarræ Rex Aquitaniæ Prætor, Cataphractos trecentos in perduelles immiſerat; ſed cùm in apertam necem incurrerent, eos reuocauit. Quare nullo fræno, nullo metus aut reuerentiæ obice, effuſa plebis impotentis inſania, per omne nefas furorem explebat. Non modò Publicani tota Prouincia necati crudeliter, direptæ & incenſæ illorum ædes, tum vrbanæ tum ruſticæ, vxores & liberi, quanquam innoxij, raptati ad necem; verùm etiam plures, ad quos res ſalaria minimè pertinebat, aut vindictæ libidine, aut diuitiarum cupiditate, impacto odioſo nomine Publicani, mactabantur inhumaniter; nullo in amentiam furentem aſylo. Mox Burdegalam vrbem primariam, quod rei caput erat, atrociſſima illa lues inuadit; plebs ſalarios Magiſtratus expellit, aduolat in ædes publicas, arma ex armamentario deripit, & campanâ per horas octo continuas arma nuntiante; iámque Senatu quà metu quà infirmitate nuſquam obnitente, ſæuit paſſim in Publicanos miſeros rabies. Maximè in vnum coactorem tributi effuſa immanitas, quem lentiùs exquiſitis ſuppliciis cruciatum, morti demùm addicunt, móxque Sacerdotem, qui noxas confitentem audierat, eáſque aperire flagitantibus pernegaret, per ſummum nefas obtruncant. In- De Monneins. terim Triſtanus Monnenius vrbi Præfectus neglectis mali primordiis, quæ forſan curationem admitterent, poſtquam immedicabile malum eſt, adhibet remedia, egreſſúſque arce Trompeta, in publicas ædes prodit, ſeditioſos reuocaturus à ſcelere. Verùm furor obſtructis auribus prouectus in ipſum medicum, cohortantem Monnenium aggreditur, ipſo loco mactat, diſcerpit membratim, artúſque ſale aſperſos, palam ceu venalem carnem proponit.

proponit. Eo die & nocte proxima, multi Senatorum occiſi, multæ ciuium opulentorum domus direptæ, necatíque plures innoxij. Tandem capeſſente auctoritatem Senatu, compeſcitur tumultus, ſeditioſi aliquot rapiuntur in pœnam; qui campanam pulſauerant, luunt ſcelus capite, corúmque capita campanæ affixa; ex cæteris quinque necati ſuſpendio, & Vetnius dux ſeditionis quadrupedum in diuerſa trahentium vi diſcerptus. Henricus tumultu audito, cùm prætereà accepiſſet Cæſarem Burenium Comitem legaſſe in Angliam, vt Anglo cupiditatem Aquitaniæ faceret; diploma mittit ad Burdegalenſes, quo ab armis diſcederent imperat, pollicitus ſe de ſalinariis Magiſtratibus inquiſiturum, & eorum ſcelera vocaturum in pœnam. Eo diplomate compreſſa ſeditio, & iuſtæ vindictæ opportunitas data. Etenim poſtquam conquieuit tumultus, vt majeſtas Regia ſanciretur, dati Mommorancio atque Aumalio exercitus gemini, quos inferrent in Aquitaniam; & Aumalius per Pictones, & Santones, Langonem venit; Mommorancius Toloſa ad Garumnæ ripam Burdegalam; receptóque cum copiis Aumalio, decem hominum millia vehens, ab ipſo aduentu vindictam, & truculentum animum præferens, per vrbis portam ingredi noluit. Quippe Monnenij affinis ſui necem vlturus, & magno facinore è proxima ſolitudine in lucem amplam educturus auctoritatem, oppreſſam ante atque emortuam, ſpecie vindicandæ Regiæ maieſtatis, priuatos affectus in vltionem ſæuam exercuit. Murum latè dirui imperat, per eius labem inſtructo agmine, præuiis machinis, veluti in victam vrbem ingreditur; nec admiſſus, ſe gerit aliter, quàm ſi vrbem vi ex hoſtibus recepiſſet. Armis ciues ſingulos exuit; ex iis centum & quinquaginta morte afficit; Salxij fratres & Eſtornacus nobiles capite cæſi; Galaſtus & Talemagnus ſeditioſorum Tribuni, ſuper rotam mactati, & candente ferro coronati. Iuſſi præterea ciues cadauer Monnenij tumulo vnguibus ſolis educere, ſepulchrum in æde maiori ponere, veſte lugubri ad Mommorancij hoſpitium accedere, & inclamare miſericordiam, vrbis immunitates ſuis ipſos dextris incendere, ſolo campanas demittere, atque in ſtipendium militum ducenta librarum millia ſoluere, interdicto Senatu: in reliquam Aquitaniam ingens pecunia indicta. Ita pœnæ de tumultu ſumptæ; iuſtè quidem, ſed vltra benignitatis limites porrectæ; Rege in ſtar patris amplectente ſubditos, cui plerumque pœna citra culpam placet. Et verò Henricus, aſperitate tanta improbata, Senatum & immunitates vrbi reſtituit; quanquam haud integras; ſublato etiam ipſo vectigali.

Henricus II. — La Vergne. — Anno 1548. — Langon. — De Saux.

XXIV. *Bononia reddita & Anglica pax.*

Ille hanc remoram amolitus, Pariſiis ingenti plauſu cum Regina excipitur; geminante lætitiam Ludouici ortu; quam dum epulis, choreis, præliiſque ludicris celebrat, ſeriò de recipienda ab Anglo Bononia cogitat. Ab Franciſci obitu appellatus de fœdere confirmando, reſponderat ſe tam iniquis conditionibus ſtare non poſſe; & ſimul copias in Scotiam miſerat, ad conſilia Angli retundenda. Quippè Angli vehementer optabant, Mariam pupillam Eduardo Regi ſuo, Henrici filio, in coniugium tradere, vt Scotiâ adiunctâ Angliæ, tota in vnum caput Britannia conflueret;

HENRICVS II. flueret; & amplam victoriam de Scotis retulerant. Verùm cùm ea res tam ad Francum quàm ad Anglum ſpectaret, Henricus cum milite primum Bironem in Scotiam miſerat, tum Deſſæum & Andelotium cum ſex millibus militum, ac Leonem Stroſſium cum viginti quinque triremibus. Illorum ope pulſis Anglis Scoti ſuperiores euadunt, coactíſque comitiis enitente plurimùm Regina matre, Regina infans adhuc ſexennis Francis traditur, atque in Franciam vti in aſylum tutum adducitur. Termius paulò poſt in Scotiam miſſus Anglum haud ſemel vicerat; atque ipſum Anglum inteſtina calamitas ob religionem vexabat. Eo rerum articulo Bononiæ recipiendæ incumbit Henricus, & Pariſiis coacto clam milite, exeunte Auguſto, verſus Bononiam exercitum ducit; primóque impetu plurimas arces prætenſas vrbi expugnat, quæ ſingulæ longa obſidione, ſi viri eas propugnarent, intentatam vim repuliſſent. Vna ſupererat turris Ordinata; quam Octobri medio imbres copioſi cùm defendiſſent, Rex bello in proximum annum dimiſſo, præcluſis vrbis turriſque aditibus, reuertit Lutetiam. Anglos intereà agitabant domeſtici motus; plebs fremebat in nobiles ob religionem mutatam & cupidiſſima veteris nouam eliminabat; Eduardus Seymerus Sommerſeti comes & Regni protector Thomam fratrem affectati Regni accuſatum, capite minuerat, & ipſe à Ioanne Varvicenſi Comite apprehenſus, coniectus in carcerem erat. Tandem Proceres vtrique malo facturi remedium, Varvicenſi Seimerum eductum è carcere conciliant, contracta vtrumque inter affinitate, & cum Franco pacem iis conditionibus feriunt. Vt Bononia redderetur, acceptis quadringentis millibus aureorum; Reginæ Scotiæ pax ſimiliter foret, eique duæ vrbes captæ reſtituerentur; addita plura de commercij ratione; & Henricus Bononiæ inſigni pompâ exceptus votum anathema Deiparæ obtulit, eius imaginem in Argentea naui, adiunctis quatuor lampadibus affabrè in Argento ſculptis. Mox funeribus aliquot Francia luxit. Claudius Guiſius, Burgundiæ prætor plurimis in regnum clariſſimus meritis, morbo extinguitur. Ille Antonij Lotharingiæ ducis frater, Renato patre, & Ferryo avo prognatus, qui Comes Guiſæ & Vademontij, Iolantam filiam Renati Andegavenſis duxerat, & Lotharingiam in dotem habuerat; ille inquam Guiſæ & Vademontij Comes, quæ minorum natu hæreditas erat, in Franciam ſeceſſerat, & Franciſco egregiè navarat operam, à quo rivum duxit Guiſiana familia; magni in Francia nominis, & ampliſſimarum virtutum. Et confluxerant in eam Harcuria & Aumalia Satrapiæ, Maria Ioannis Harcurij filia, Antonio Claudij Abavo enubente; ceſſerántque in patrimonium Claudij, præter Guiſiam, Harcuria atque Aumalia. At Claudio morienti ſex nati erant ſuperſtites; Franciſcus Aumaliæ Dux, quem deinceps Guiſium nuncupabo, Carolus Rhemenſis Epiſcopus, qui Ioanni patruo dicto Lotharingiæ Cardinali, in dignitatibus & appellatione ſucceſſit; Ludouicus Metenſis Epiſcopus, qui Cardinalis Guiſius dictus eſt; Franciſcus Claudius Aumaliæ Dux, magnus Franciæ Prior, & Renatus Marchio Elbovenſis; accedebat Maria Regina Scotiæ Iacobi vidua. Et hæc neceſſaria ad illuſtrandam proſapiam erant, quæ

[Margin notes: Paul de Termes. — Tour d'Ordre. — Anno 1550. — *Guiſiorum domus.* — Ferry. — D'Elbeuf.]

quæ proximis regnis vtramque paginam implebit Hiſtoriæ, Margaritam poſtmodùm Reginam Nauarræ Aula mortuam luxit; dignam cui elogium totus Orbis diceret; tantus in ea Litteratorum amor & pauperum; ingenij præclariſſimi femina, & amantiſſimæ humanitatis, quas ob dotes decima Muſa & quarta Gratia dicebatur. Lutheranorum Sectæ adhæſerat aliquantùm, ſed illico veritate perſpecta, fraudem abiecerat, pietate eximia vitam extremam commendans. Ioannes Caracciolus Princeps Melfitanus, Mareſcallus, ex Prætura Pedemontij, in Franciam reuocatus, in ea obiit; vir inconcuſſæ fidelitatis, cuius gratia, patria & facultatibus iam diu extorris, pro patria Franciam, atque officium pro facultatibus habuit. Carolus Briſſacus huic ſucceſſor dictus eſt, tam Pedemontij prætor, quàm Mareſcallus, & cauſa vtriuſque muneris amor aſſignatur. Quippe cùm Diana Pictauienſis pulchritudine viri inflammatâ, conceptum amorem haud occuleret ſatis, Rex zelo actus virum honoris ſpecie ablegat in Pedemontium; mox Dianæ precibus Mareſcallum dicit, abſenti donans, quæ præſenti negaret. Nec ea in re Mommorancium Henricus audierat, qui Pedemontio præficere Caſtilionium ex ſorore nepotem concupiſcebat; quíque in poſterum Briſſaco ſemper infenſior fuit, quod id muneris inuito ſe admiſiſſet: tam iniqua eſt aulica gratia, cui viri meritum & Regis beneficium pro iniuria eſt.

HENRICVS II.
Margarita Nauarræ mors.
Melfitani mors.

XXV.
Merindolij pœna & vltio.

Ea inter Princeps admodùm pius contra hæreticos pœnas inſtaurabat. Conſtitutum in eos ignis ſupplicium & aſſignati iudices, qui nullâ veniâ flagitium plecterent: raptúſque in ſupplicium ex ipſa Regis familia ſutor; quem flagrantem cùm è feneſtra proxima Rex ſpectaſſet, manſuetudine indolis ſic permotus eſt, vt diebus pluſculis, dirum ſpectaculum apprehenderet oculis. Attamen Rex, ſibi vno facto quidpiam ea detrahi de laude patitur: quanquam haud ſponte ſua, ſed eorum impulſu, quibus dederat poteſtatem ſui. Duo pagi in Phocenſibus ad Druentiam erant medio amne obiecti, alter Merindolium in Phocenſi prouincia, alter Cabreria, in comitatu Veniſſino, qui Pontificiæ erat ditionis. Vtriuſque incolæ magnâ inter ſe amicitiâ agebant, ſecreti à reliquis popularibus, ſtupidi admodùm ſimplicéſque, in antris plerúmque ædium loco verſantes, à Valdenſibus vt putabatur vulgò oriundi. Et quidem eorum hæreſim ab tanto æuo ceu paternam hereditatem animis contumaciſſimis amplexi, diſſimulabant flagitium; donec audito nouam religionem tum in Germania tum Geneuæ, palam promulgari, quæ conformis ſuæ admodùm eſſet, Geneuâ Miniſtellos arceſſunt; quorum ſuaſu deturbant altaria, imagines effringunt, & veteres Sacerdotes expellunt. Ea cùm innotuiſſent Aquenſi ſenatui, fertur ſententia in Merindolium admodum atrox, quâ iubebatur pagus dirui à fundamentis, ciues flammis exuri, eorum bona, liberi & coniuges fiſco addici. Attamen Caſſaneus Senatus præſes primarius, à Rege impetrauerat differri pœnam, ſi forte noxij ſe ad meliorem frugem conuerterent. Mox Ioanne Maynerio Oppeda primario præſide rem vrgente, qui Ludouici Grignani prætoris abſentis vices gerebat, adnitente Cardinale Turnonio, iubetur Aquenſis Senatus diplomate

Merindol.
Cabrieres.
D'Oppede.

HENRICVS II.

Regio, primam ſententiam exequi. Id munus vni præſidi, duobus Senatoribus, & Guerino aduocato regio, in eam rem incitatiſſimo demandatur; ſimúlque Oppeda milites conſcribit, qui auctoritatem iudicum promoverent. Continuò Merindolium captum atque incenſum; ductus vltra Druentiam miles, legato Pontificio annuente, Cabrerias ſimiliter vaſtat atque incendit; ſeptingenti è ruſticis cæſi, plures feminæ quæ in villam confugerant, iniectis flammis, miſerè arſerunt; cæteri qui ferro & igni ſe proripuerant, in triremes miſſi. Sanè immanitate pœnæ ſpeciem & iuſtitiæ formam expungente. Et ea Franciſco regnante Oppeda patrauerat. Modò ſexto pòſt anno id facinus retractatur, Mommorancio & Guiſio inſtigantibus. Nam Mommorancio gratum erat Turnonio Cardinali iniuriam facere, qui pœnæ illius habebatur auctor; & Guiſius Grigniano Comiti faceſſebat periculum, vt Grignianum opulentam dynaſtiam in ſalutis præmium obtineret, quippe Grignianus quanquam abſens, poſtulabatur vt prætor aſſenſum patrato ſceleri præbuiſſe. Et plerique Procerum clam imbuti hæreſi Merindolenſes expoſtulantes fulciebant gratiâ, imò Germaniæ Proteſtantes acerbè apud Regem conqueſti, miſerorum vindictam poſcebant. Cauſa primùm in maiori Conſilio mox in ſenatu Pariſienſi acta ſexaginta diebus continuis, ingenti Aduocatorum partiúmque ambitu; tandem tota pœna in vnum recidit, Guerinum Aduocatum Regium, qui capite cæſus eſt; ſolutis metu & pœnâ cæteris. Quanquam ipſe Oppeda pauore adeò conſternatus eſt metu incerti iudicij, vt interno æſtu concepto, mox remediis fruſtra adhibitis, magnis in doloribus animam egerit. Sanè in pœna Merindolij, ſpecie pietatis vt creditum eſt litauerat priuatæ iniuriæ; & pleroſque innoxios ſupplicium dirum inuoluerat. Obſeruatur, quod à pleriſque inſpectum eſt, die quo Guerinus capite eſt plexus, eiuſdem caput avulſum & cruentum in vxoris palma viſum eſſe appictum, triſti ſpectaculo diebus pluſculis perſeuerante.

XXVI. *Bellum Parmenſe.* De Monte.

Iſta dum Henricus, vel religioni, vel humanitati condonat, noua opportunitas commouendi belli exoritur. Paulus III. obierat diem iam grandævus; eiúſque in locum poſt multam altercationem ſuffecerant Cardinales Ioannem Montanum Aretinum, qui ſe Iulium III. nuncupauit, nomine infenſo Franciæ, Iulij II. repetenti memoriam, eamque ob cauſam forſan captato. Erat Iulius in id faſtigium evectus calculis Cardinalium tum Farneſiæ tum Francicæ factionis, & aduerſus Farneſios gratus, ditionem Parmenſem Octauio confirmauerat. At deinceps in diuerſa raptus, ditionem eandem vti feudum Eccleſiæ ab Octauio repetit. In eam mentem impellebat Pontificem nomine Imperatoris Ferdinandus Gonzaga Mediolanenſis Prætor, qui iam occupatâ Placentiâ, vt Parmam reciperet, quam avulſam dicebat à Ducatu Mediolanenſi, ditionem longè ampliorem in Neapolitano regno offerebat Pontifici, tradendam nepotibus, ſi Octavio Parmam eriperet; & ipſi nepotes, alter ex fratre Ioannes Montanus, alter ex ſorore Aſcanius Cornu, dynaſtiæ cupiditate, id conſilium multùm promovebant. Igitur Iulius beneficij

De la Corne.

immemor,

immemor, Parmam ab Octavio primùm verbis repoſcit, mox adiungit minas, dein exercitum inſtruit, quem in Parmenſem agrum immitteret. Nec Imperator minus aſper in Octavium erat, quanquam ductâ Margaritâ generum, pluribúſque in ſe officiis comprobatum; ſed Parmæ cupiditate incenſus, ne in Mediolanenſibus ſcopulus ille hæreret, poſtquam fruſtra verbis eam ab Octavio efflagitat, vim parat, & Gonzagæ vehementiſſimo homini capiendæ Parmæ prouinciam mandat. Octavius in eas coniectus anguſtias, ad Henricum perfugit, ope implorata, idque bellum Henricus cupidè ſuſcipit. Non erat dubium quin Pontificem ſimul atque Imperatorem eo facto prouocaret, & ignem irarum malè conſopitum incenderet. Sed ardentiſſimus Princeps Imperatorem nihil morabatur, à quo variis affectus iniuriis, & quadam verborum contumeliâ laceſſitus, vltione flagrabat, nec immenſam potentiam verebatur; Iulium haud magno habebat in pretio, adversùs ſe ac Farneſios, vt dicebat ingratum. Accedebat Mirandulæ defendendæ periculum, quam vrbem ſimiliter repoſcebat Pontifex, tenebátque Henricus ſuo præſidio. Quippe de ea litigantibus Ludouico Pico & Galeoto nepote Pontifex Paulus eandem Franciſco Regi ceu ſequeſtro commiſerat, Franciſcus Ludouico Patruo dederat; nuper Galeotus Ludouicum Patruum trucidauerat, metúque ſupplicij ad Henricum profugus, Francos vrbe exceperat, atque vt credebatur, cum aliis agris commutauerat. Itaque ſocietas cum Farneſiis vltrò contrahitur, atque vt arctiùs necteretur, Horatius Dux Caſtrienſis frater Octavij Dianam Henrici ſpuriam in vxorem ducit. Nondum Gonzaga in vim apertam proruperat, & Parmam interclusâm arcebat cibariis, ſtabántque hactenus Cæſarem inter atque Regem induciæ; quas ne violaret, Henrici iuſſu, Briſſacus Legionem Italicam exauctorat, mandátque militibus, vt ſolo enſe accincti, per Inſubres Mirandulam Parmámque viatorum inſtar ſeſe recipiant. At Gonzaga explorato conſilio, pleroſque intercipit; partim crudeliter necat, partim ad remos adigit, ægrè quingentis per Genuenſium montes evadentibus Parmam. Nec illicò bellum cum Pontifice actum eſt; ſed prælusum quibuſdam verborum velitationibus, per quas altera pars conabatur in alteram odium belli coniicere. Nam Paulus Termens Regis apud Pontificem legatus, excuſabat Henricum, conteſtatus ad Eccleſiæ dignitatem ſuſceptum Octavij patrocinium; cúmque minas intentaret Pontifex Româ abſceſſerat: & ipſe Pontifex nepotem Aſcanium in Franciam legatum eam ob rem miſerat; qui exceptus honorificè, dum propugnandæ Parmæ intenditur, dimittitur tandem re infecta. Sic bello hoſtibus pronuntiato Parmam Cæſarianis copiis Gonzaga obſidet, Mirandulam Pontificiis Cardinalis Montanus; Rex ſimul vetat, ne pecunia Romam deferatur; eodémque tempore ſeverum in hæreticos edictum promulgat, datum in Caſtello Brientio, quod eſt apud Brirones oppidum; palam vt faceret religionem haudquaquam in Pontifice peti, ſuſtinere Iulium geminam perſonam, & ſacrâ illibatâ, cum profana rem agi. Porrò id bellum nullo facinore magno inclaruit; cùm enim Franci penuriâ militum ſe arcibus continerent, ten-

De Termes.

Chateau Briant.

HENRICVS II. tata hinc inde plurima; pauca patrata; vnus maioris momenti huius belli partus,quod tandem Henricus Cæſari bellum indixit; cum Pontifice poſtmodùm reconciliatus.

XXVII. *Bellum Cæſari indictũ.* Diu mutuæ vtrumque Principem laceſſebant iniuriæ; Cæſar præter Parmam ſibi Henrici operâ modò ereptam, eum incuſabat, quòd Tridentinum Concilium interturbaret, quòd amicitiam cum Turca aleret; quòd Proteſtantes vrbéſque Germaniæ in ſuum fœdus alliceret; quòd Triremes Francicæ Præfecto Petro Stroſſio, bis Andream Doriam intentato periculo in fugam egiſſent. Reponebat Henricus; Andelotium miſſum in Angliam, perſequentibus Flandrorum nauibus ægrè euaſiſſe; eundem modo cum Cipetra captum Mediolani teneri; Flandros ipſos Mariæ Scotiæ Reginæ, ducendæ in Franciam inſidias poſuiſſe; mercatores Francos à Belgis direptos & ſpoliatos, tum inter nauigandum, tum in ipſo portuum aſylo, & tutiſſimo per publicam fidem receptu; quid, quod Maria Belgij Gubernatrix legatum Francicum expoſtulantem iniuriam in deſertam arcem coniecerat, conuicturum anguibus atque bubonibus? quid Mirandulam Cæſariani obſideant; quid ipſe Cæſar crebrò in Germaniæ comitiis diceret profligandam Franciam, & ſubiiciendam Imperio? & ea quidem vltrò citróque propoſita; non quidem tanti momenti, quin mederi malo Principes poſſent; niſi alia inſanabilis ægritudo animos corripuiſſet. Henricum innutritum bellis Hiſpanicis, & propemodùm à cunis iubutum odio aduersùs Cæſarem, incendebant repetitæ in Franciam ab ipſo Cæſare expeditiones, Italiæ recuperandæ cupiditas, æſtus vltionis, ac belli ardor iuuenilis, quod iam ſuo ductu non alieno impulſu gereret. Cæſarem nihilominùs prima cupiditas diuexabat; niſi ſubigendæ Franciæ, ſaltem obterendæ, ne officere poſſet conſiliis, erátque Mirandula moleſtiſſimus ſcopulus, in quem pax & tranquillitas omnis impingeret, cogitanti eam Franci eſſe, & admitti gentem in Italiam intimam, quam vel porta excludere, omni periculo cuperet. Prætereà Germania iam in iugum acta, & latè propagato per Europam imperio, Regem iuuenem haud ægrè vinci & domari poſſe exiſtimabat. Igitur iis animis in bellum ruitur. Ac primùm Henricus laruâ ſe exuit, & Oratoribus reuocatis, Prætoribus mandat vt bellum inferant, quodam operæ pretio atque facinore, quod Francum ſaperet. Id ſpectabat ad Campaniæ, Picardiæ, & Pedemontij Prætores; qui admoti ad Regni limites, improuiſum hoſtem occuparent; & Campaniam adminiſtrabat Franciſcus Cliuenſis, Dux Niuernenſis; Picardiam Antonius Dux Vindocinenſis, Pedemontium Briſſacus Mareſcallus; nec illi anno in Autumnum prouecto, præter incurſiones in Flandriam atque Hannoniam, quidpiam patrarunt: Briſſacus duo oppida munita Cherium & Sandamianum in Monferratenſibus primo belli motu, victor prius quàm viſus inuadit. Sandamianum Vaſſæi operâ ceperat, Cherium ſuo ductu & ope Monlucij Tribuni, ad ſubitas illas expeditiones, diligentiâ, fortitudine & felicitate ſupra cæteros omnes aptiſſimi. Ad eum motum Gonzaga Parmam omittit, Aſtámque aduolat, vti hoſtem retunderet, pugnam

Quiers & S.Damian.

oſtentans,

oſtentans, cuius tamen copiam nuſquam fecit. Mari res non infelicius geſtæ. Paulinus Baro Gardiæ Præfectus Triremium, ſtratagemate plures naues capit. Eæ viginti quatuor, opulentæ mercibus nullo metu in Hiſpaniam nauigabant; cùm accedens Paulinus, miſſo Myoparone, Claſſis Præfectis nuntiat, Mariam Hungariæ Reginam in triremibus agere, eſſe officij vt eam exploſis machinis ſalutarent. Ij fraudis ignari, teſtaturi gaudium & reuerentiam, poſtquam tormentarios globos vno impetu effuderunt, à Francis illicò expugnati, rapiuntur in prædam, captis quindecim onerariis, cæteris fuga elapſis; prædâ quadringentis aureorum millibus æſtimatâ. Generoſius quod à Comite Carcio Paulini Legato geſtum eſt ad Villafrancam. Quatuordecim naues Cæſarianas in eius oppidi portu aggreſſus, vicit cepitque, ſpectante Doria cum triremibus, nec auſo opitulari obſeſſis; ſpolia, multi equi Hiſpanici, ſupellex pretioſa, tirones octingenti, qui remis addicti ſunt; vt illorum temporum ferebat immanitas, & ſæuo exemplo præluxerant Guaſtius & Gonzaga. Belli facta exordia cumulauit nati Regij ortus, qui primò dictus Eduardus Alexander, mox de patris nomine Henrici nomen habuit; tum inſtauratum cum Heluetiis fœdus; quanquam Pontifex & Imperator omni ope contra obniterentur; & ille religionem, hic Germanicam ſocietatem obtenderet; gente fortiſſima intrepidè & conſtanter excolente amicitias. HENRICVS II.

In eo rerum curſu, magna lux Regi belli conficiendi & perdomandi hoſtis affulſit, cum Proceribus Germaniæ fœdus ſociale. Id quod Franciſco optatiſſimum perdiu fuerat, quod tentauerat atque affecerat tantis conatibus, quòd Cæſarem in anguſtias arctas compingeret, id demùm Henrico proponebatur vltò, & obſecrabatur incenſis precibus. Poſtquam Cæſar, capto Federico Duce Saxoniæ, Smalcaldicum fœdus diſcuſſerat, & Langrauium Haſſiæ in cuſtodiam mancipauerat, ac retinebat contra Procerum ſpem; Mauricius in quem Saxoniam Imperator contulerat, Langrauij gener; ipſius Langrauij filij; Ioannes Brandeburgicus Marchio, pluréſque Principes & ciuitates Imperij, cùm viri libertatem exorare non poſſent à Cæſare, clam fœdus ineunt, adſcito Henrico, cuius ope & pecuniâ fulcirentur. Fœderis erant leges; vt Vere proximo Henricus exercitum in Germaniam duceret, in belli impenſas Cameracum occuparet, aut in Lotharingiæ finibus Metim, Tullum & Virdunum, vrbes Imperij: dati vtrinque obſides; miſſa ab Rege pecunia, & qui Legatum ad Mauricium ageret, Ioannes Freſnius, Epiſcopus Baionenſis, Germanorum linguam & mores eruditè callens. Poſtquam Mauricius belli cauſas ſcripto libello propoſuit, nempe vindicias libertatis Germanicæ, quam Imperator in vincula duriſſimámque ſeruitutem mitteret, & bellum ipſi Cæſari intulit; Henricus præclaram occaſionem captans, validiſſimo inſtructo exercitu, ſub Martij finem verſus Germaniam tendit; regni adminiſtratione Reginæ traditâ, adiuncto ad conſilium Annebaldo. Feſtinanti morbus Reginæ moram breuem intulit, cui Iuinuillæ in oppido decumbenti dum adeſt, Mommorancius copiarum ductor, vrbes XXVIII. *Fœdus cum Germanis Proceribus.* Du Freſne. Anno 1552.

HENRICVS II. Anno 1552.

in ſecuritatem datas obtinebat. Ille ſuſpecta Germanica fide, Regi auctor fuerat, vt prima expeditione permiſſas Imperij vrbes occuparet; id ex fœderis legibus ſancitum, id neceſſarium; penetranti in Germaniam parandum locum quò ſe reciperet, & viro prudenti tam rerum exitus perpendendos quàm fontem atque ipſa exordia. Primùm itaque Tullum ſolerter obtinet; tum Metim populoſiſſimam vrbem atque ampliſſimam, ſed longo pacis otio immunitam & debilitatam aggreditur, ſub iugum Franciæ mittere. Laborabat vrbs inteſtino diſſidio, optimatum & plebeiorum. Accuſabant Plebei optimatum auaritiam & crudelitatem, penes eos totam auctoritatem, magiſtratus omnes, potentiam ſummam, iudicia & Tribunalia eſſe; rara & longinqua ad Spirenſes Iudices prouocatione; ſe ab hirudinibus exſugi penitus atque abſumi; eámque ob rem ſtatum Reipublicæ mutari vehementer optabant. Ergo admotus ad vrbem Comeſtabilis, petit ab ciuibus, vt Regiis copiis alimenta tranſitúmque permitterent. Optimates explorato quò ea petitio tenderet, anxij animis, cùm hinc profligandam auctoritatem inſpicerent, inde bellum paratum cui impares admodùm erant; & Robertus Lenoncurtius Cardinalis, Metenſis Epiſcopus, egregiam pro Francis nauaret operam, annuunt tandem, vt Comeſtabilis cum Proceribus aliquot, & duabus peditum cohortibus, vrbe excipiatur. Ille in turmas ſelectis fortiſſimis vrbe admiſſus, occupat portas, & paucis ciuium qui obſtiterant pulſis, potitur ciuitate, nullo ſanguine, nullo præter induſtriam labore aut periculo. Simul Rex in Lotharingiam penetrat, & profectus Nancæium vrbem primariã, prouinciam totam in ſuas partes traducit. Dux Carolus Franciſci filius infans admodùm erat, ſub tutela matris Chriſtinæ, quæ Cæſaris ex ſorore neptis, haud dubiè proclivis in auunculum eiuſdem commoda promotura erat; quamobrem iubetur in Flandriam faceſſere, Dux Carolus in Franciam ducitur cum Delphino inſtituendus, & futurus Regis gener; adminiſtratione prouinciæ patruo data, Vademontij Comiti. Iis conſtitutis Rex luſtrato exercitu, quem conflabant peditum triginta ſex millia, equitum ſena, Metim ſolemni pompa ingreditur, & ſancitis iureiurando vrbis immunitatibus, Præfectum conſtituit Arturum Coſſæum Gonorium, Briſſaci fratrem, tum cum exercitu per Lotharingiam in Alſaciam venit. Mox ad Argentinam accedit, ciuéſque tentat de tranſitu permittendo. Illi Metenſium exemplo edocti quanto periculo eiuſmodi hoſpites admitterentur, tranſitum pernegant & reiectis quas Comeſtabilis inferebat, tum minis, tum pollicitationibus libertatem ſuam propugnant. Eamobrem Franci ad læuam conuerſi, primùm Haganoam in Alſatia obiecto machinarum terrore capiunt, tum Viceburgum oppidulum, ad montes quibus Germania ſuperior ab inferiore dirimitur. Eo in oppido Rex diuerſa admodùm nuntia accipit. Ab Italia Pontifex pacem appetebat. Cardinale Turnonio annitente aſſentiebat bellum omittere, Parmam & Mirandulam quietas relinquere, & Caſtrienſes Horatio Farneſio reſtituere; modo pecunia Francica Romam deferretur. Sic pactæ in geminos annos induciæ, quibus ipſe Imperator adſcripſit. Verùm in Germania, cuius

Metis occupata.

Coſſé de Genor.

Haguenau.

ſe

ſe defenſorem Henricus dicebat, fœderatorum felicitas Regi erat infenſa. Illorum exercitus Cæſarem OEniponte tantùm non ceperat, & à captiuitate propè abfuerat, qui nuper imminebat Europæ toti terribilis. Quare ſibi cùm ſubitâ fugâ conſuluiſſet, Ferdinando fratri pacem proponenti; aures commodas præbet, & cum libertas Langravij cardo belli eſſet, ipſum fœdere Paſſavij inito, liberum emittit; ſimúlque Mauricius cum reliquis Proteſtantibus arma ponit. Porrò dum eam rem Germani agitant; Mauricius Epiſcopo Baionenſi apud ſe legato verba dabat, præclariſque promiſſis alebat ſpem credulam; donec Henricus incertus in quam partem ſe verteret, Sangelaſium Lanſacum ad Mauricium mittit, ingeniorum perſpicaciſſimum virum, qui Proteſtantium animos penetraret, appellarétque de promiſſis Mauricium. Lanſacus incerta admodùm & friuola refert; excuſabat Mauricius Turcam in Hungariam inuaſiſſe, & datam Ferdinando fidem, communem hoſtem armis communibus repellendi; ſic aduertit Lanſacus Proceribus Regem maiori formidini eſſe quàm Cæſarem. Adſunt præterea ab Imperij Principibus Oratores, ab Palatino, ab Præſulibus Moguntino & Trevirenſi, ab Ducibus Clivenſi & Vitembergico; qui Regem poſt plurimas gratias rogent, ne pergat vlteriùs, ſuſceptam expeditionem libertatis Germanicæ causâ, eam ipſo iuuante propemodùm comparatam; nec ipſi iniucundum fore, ſi icto fœdere à Cæſare impetrent, quod multis periculis armorum ope vix conficeretur. Henricus tametſi hac oratione attonitus, tamen ſenſu animi diſſimulato egregiè, reſpondit, *ſibi nihil acceptiùs fore, quàm Principum libertatem firmam & ſecuram; gaudere ſe quòd incepto labore finem extemplò aſſequutus eſſet, quod labori via & belli parceret; paratum ſe quoties ipſi exigerent operam ſuam atque pecuniam in Germaniæ ſalutem impendere; cæterùm meminiſſent ſic prudenter pacem conficere, vt nouo bello non impoſterum egeant; néve veteribus frangendis compedibus nouas cudant; ideò ſolidiores, & conatu multo perrumpendas.* Tum reuertit ex itinere; comperto Flandros in Lotharingiam & Campaniam irrupiſſe, ac Stenæo capto, vaſtare agros atque diripere. Sic evanuit præclara illa ſpes, Regíſque felicitas victo Cæſari profuit; adeò in fœderibus, tam à ſocio quàm ab hoſte periculum eſt.

HENRICUS II.

S. Gelais. Lanſac.

XXIX. Luxemburgenſes ſubacti.

Rex exercitum ob alimentorum penuriam, tripartito diuidit; partem vnam Vindocinenſis per Alſatiam & Lotharingiam reducit; Rex ipſe alteram per arduos & præruptos montes, magna cibariorum inopia, ipſis Proceribus deſiderantibus panem; Guiſius cum parte tertia per montes ſimiliter ſupra Spiram flectens, Bipontem cum exercitu reliquo tenuit, quanquam ob ærumnas duobus hominum millibus imminuto, Bipontino Duci trecentos ægros Rex commendat, qui tamen omnes vno excepto occubuerunt; tum quoniam per Lucemburgenſes iter petebatur, eos ſubigere de via voluit. Etenim Flandri Regem magnis itineribus regredi, & Annebaldum cum copiis feſtinare ad Moſam, audientes; ne caſtra inter gemina deprehenſi, perirent neceſſariò, deportatâ prædâ receſſerant; vnus Erneſtus Mansfeldiæ Comes, generoſus & fortis, cum tribus Gel-

Deux Pôts.

riorum

HENRICVS II. riorum millibus, ſe intra Iuoium receperat, repagulum decurrenti Regi obiecturus. Rex de induſtria Thionvillam omiſit, vrbem munitiſſimam; nec cenſuit defatigatum iam militem obruendum immenſo labore; quem vt præda facili inſtauraret, ducit ad Rupem Martiam, caſtrum ad Moſam, Treviros inter & Thionvillam, in quam matronæ nobiles amplo commeatu confugerant, deceptæ opinione publica Thionvillam impugnatum iri. Tormentis illicò murus diruitur, & obſidentibus de deditione agentibus, miles irrumpit, caſtrúmque diripit, ægrè Colinio tuente feminas. Ea præda miles recreatus Damvillerium ducitur; vrbem quam antè Carolus Regis frater expugnatam euerterat, Cæſar mox erectis munimentis inſtauraverat; ponendo in limitibus propugnaculo, ſitu ob paludes vliginoſas percommodo; tuendámque dederat duobus peditum millibus equitibus quadringentis. Ad eam vrbem Annebaldus Regi ſe adiungit; & impugnatione non magno negotio inſtitutâ, quoniam paludes cœli æſtu exaruerant, poſt ruinam muri, ſe civitas tradit, gregario milite ſine armis & ſarcinis miſſo, retentis in cuſtodia Centurionibus. Excurrerat Virdunum Henricus, vnam, ex vrbibus quas ſecuritatis loco Germani dederant, eáque exceptus iurat integras immunitates, & ad caſtra reuertitur; Cardinalis Lotharingius, Guiſij frater, idémque Virdunenſium Antiſtes, illorum animos conciliauerat Regi. Iam à Francis oppugnabatur Iuoium, rebatúrque Mansfeldius ſibi gloriæ ſegetem eo in campo naſci ampliſſimam, forti præſidio, pluribúſque nobilibus munitam vrbem ipſo duce tuentibus. Verùm poſtquam murus in labem patuit, & Francus impreſſionem inſtrueret, præſidiarius miles, recuſat ad murum accedere, atque hoſtem repellere, minatúrque Mansfeldio, ſe pugnantis terga preſſurum haſtilibus, dum in frontem hoſtis inuaderet. Et eâ ignauiâ ad deditionem adductus Mansfeldius, immenſo dolore, quod aliorum ſocordia fraudi ſibi eſſet ac ignominiæ. At dum Iuoium impetebatur, Robertus, Marchius Mareſcallus, copiis à Rege impetratis, Bullionis caſtrum oppugnabat; & id quidem validiſſimum ſitu, munitúmque præſidio, extra metum atque periculum erat. Quà mons in planitiem deſinit, exurgit excelſa & abrupta rupes, à monte ſpatio divulſa modico, interiectâ foſsâ admodùm latâ, in ipſa rupe vi malleorum abſciſsâ; & ad ipſam arcem excipiendam, rupes ferro victa & domita intus amplis fornicibus, alto & perenni puteo, commodíſque ædificiis patet; excluſo aditu præterquam viâ vnâ admodùm arctâ, nec vllis tormentorum minis obnoxia Id caſtrum ducatus Bullonij caput, cum proxima regione Cæſar à 30. annis obtinebat, detractum Marchiis, & annuente Leodienſi epiſcopo, qui ſibi in eo quidpiam iuris vindicabat. Marchius ad metum inducendum, quando vim haud inferre poterat, quædam tormenta leuioris molis in proximum montem conatu multo evecta, funibúſque appenſa in arcem explodit; eventu tam irrito, vt vix murus perſtringeretur; attamen telo tam futili in Præfecti animum penetrante, metúmque inferente, arx Marchio deditur; qui ſtatim receptâ totâ prouinciâ, Dux Bullonius deinceps nuncupatus eſt. Arcis Præfectus pœnas ignauiæ dedit, à Maria Gubernatrice

Roc de Mars.

De la Mark. Boüillon.

trice capite plexus. Quæ cùm referretur in Picardiam irrupiſſe; Comeſtabilis ad eam pellendam exercitum ducit, multáque caſtella ipſo in itinere famoſa latrociniis cepit ac diruit; at cùm Maria rurſum ſe in Flandriam abderet; Henricus imminutum magna parte exercitum, ſub Iulij exitum in præſidia dimiſit; quieturus ipſe ab ærumnoſa expeditione. Sed longè grauior imminebat ærumnarum moles. HENRICVS II.

XXX. *Apparatus ad Metenſem obſidionem.*

Etenim Imperator poſtquam fœdere Paſſauienſi cum Proteſtantibus conuenit, ad Metim recipiendam omnes animi vires intendebat. Supra omnem moleſtiam acerbiſſimum erat ab hoſte, viribus, experientiâ, ſolertiáque, vt rebatur ipſe tam impare, Imperij limites, gloriam & maieſtatem, ſe Imperatore, infractas eſſe, detritas, atque imminutas, nec quietem vllam capere poterat, donec iacturam ſarciret, atque ignominiam tantam extingueret; palámque erat conteſtatus in cœtu Procerum, ſe vel ad muros Metis ſepeliendum, vel in ipſis captis triumphaturum; & in eam expeditionem copias omnes ab Italia, Belgio, atque Hiſpania arceſſebat. Et verò Germani in fœderis conditionibus omninò prætermiſerant Regem; adiunxerántque duntaxat ad ludibrium; cùm ad eum res Imperij non ſpectarent, ſi quid ipſi eſſet controuerſiæ cum Imperatore, id communicaret Mauricio, qui referret ad Imperatorem. Præterea poſtulanti Cæſari, pecuniam militémque ad id bellum luculenter conceſſerant; repente ex amicis hoſtes, quaſi beneficium noua iniuria ſolueretur. Ad eum apparatum excitatus Henricus, Franciſcum Ducem Guiſium medio Auguſto Metim miſerat, dederátque prouinciam propugnandæ vrbis, longè arduam & difficillimam, ſed tantæ gloriæ quanti periculi prægnantem. Dati in præſidium equites mille, quà grauis armaturæ quà leuis, peditum decem millia; & vltrò aduolauit præclara nobilitas; tres Regij ſanguinis Principes, Enguiennius & Condæus, fratres Antonij Vindocinenſis, Carolus Rupius ad Icaunam Princeps; Prior Franciæ atque Elbouius, Guiſij fratres; Franciſcus Vindocinenſis Vidamus Carnotenſis; duo Comeſtabilis filij, Horacius Farneſius Dux Caſtrienſis; & plerique magno numero alij, quorum virtus dignum amplitudine ſua hoſtem ambiebat. Prima Guiſij cura ad muniendam vrbem impenſa eſt.

Metis ſitus.

Erat metis ad Moſellam & Sellam fluuios, qui cùm hinc inde muros alluerint, conueniunt in vnum alueum; ambitus patebat in nouem paſſuum millia; amplis ſuburbiis, quæ murus adiuncta vrbi vnus incingebat; in pomœrio rara propugnacula, nulli poſt murum aggeres, imò ædificia ſacra & profana; turres veteres, nulla arte erectæ, nec ſe mutuò reſpectantes; foſſa multis in locis oppleta, vrbs ipſa proximis montibus & telorum fulminantium iactibus aperta atque obnoxia; quippe retrò annis plurimis beneficio pacis tuta & defenſa, ſecura belli munimenta omiſerat. Et ad ea primùm ſe accingit Guiſius; ac pia crudelitate, quæ membra reſecat, vt corpori parcat; diruit ſuburbia, ædificia plura, tum profana tum ſacra, muris adhærentia euertit, veneranda Templa in ſuburbiis poſita magno animi dolore deſtruit, magnam partem vrbis auellit à corpore; & in humo effodienda, operas, milites, & ſe ipſum addicit.

Guiſij de vrbe ſolicitudo.

HENRICVS II.

Horis in ſingulos dies deſignatis, cuncta nobilitas, ipſo præeunte, immiſta foſſoribus, ferro humum egeſtam, deportabat corbibus, ad aggeres erigendos, & manu pugnatura, ſubijciebat humeros oneri. Tum quia munitiones tam brevi ſpatio nequibant perfici, eas vt suppleret, artem & diligentiam in ſubſidium vocat. Parari iubet loricas vimineas mille, craſſiores trabes ducentas, palos & aſſeres immenſo numero, ſaccos, vel humo vel lana refertos quater mille, dolia ſabulo oppleta bis mille; faces mille ducentas, quibus ſi opus foret noctem illuminaret; ignes factitios ingenti copia; ea demùm omnia quæ ad retundendam & opprimendam vim hoſtis facerent. Prætereà armamentarium cùm inuiſeret, tormenta ænea imperitè fuſa, fundi de integro iubet, recoqui tormentarium pulverem, globos nouam formam induere; nobilibus ſingulis cohortem ſuam in qua depugnarent; cohorti locum ad portas, muros, & in ipſa vrbe attribuit; peditem ad muros locat, equitem in meditullio; turbam inutilem vrbe emittit; artificibus qui neceſſarij aut commodi, certo numero ſeruatis, & ſeptuaginta ſacerdotibus; horrea inſpicit, frumentum ſeponit; cibariorum genus omne importari curat, diripi agros ab equite; piſtrina foris deſtruit, intus ponit; viginti plauſtra ad fæcem vrbis ſordéſque exportandas diſponit; nullam demùm curam prætermittit, quæ vrbi conſuleret, & incluſo militi ſpem victoriæ atque animos faceret. Verùm antequam hoſtis palam accederet, ab hoſte tecto cavere oportuit. Ille Albertus Marchio Brandeburgenſis, qui Paſſavino fœdere ſponte excluſus ſe Regis fœderatum profeſſus, diripiebat Germaniam, exercitu aucto ad viginti millia peditum & duo equitum. Mox in Lotharingiam penetrans, cùm amicos iuxta atque hoſtes prædaretur, merito Regi ſuſpectus, ad vrbem accedit cum copiis; tum inſidias Guiſio nectit, ad vrbem occupandam; modò petitis ab vrbe cibariis, modò congreſſum cum Guiſio ipſo efflagitans, modò milite in vrbem inducto, modò nocte concubia tormenta aliquot pulverémque in vrbem ipſam immittens. Sed cùm Guiſius inſtructus egregiè, artem & dolum omne refelleret, quà vigilando, quà recuſando ea concedere quæ defenſori vrbis forent neceſſaria; iámque exercitus Regius haud multùm diſtaret, Albertus extimuit, ne medius deprehenderetur; & impetratâ diſcedendi veniâ retrò ceſſit. Tum palam ad Imperatorem ſe admovet, pactis quibus libuit conditionibus; ſed cùm legio Germanorum ab eo deficeret, pluréſque aliæ transfugere ad Francum cuperent; Aumalius Guiſij frater, imprudenti audacia conturbauit rem, ſéque ipſum in exitium præcipitauit. Aſſignati erant forti adoleſcenti equites ſeptingenti, quibus inſtructus exploraret Albertum, cúmque longiùs ſequeretur; verùm raptus pugnæ cupiditate, cùm exiſtimaret deſertum à copiis Brandeburgicum, temerè in eum invectus, fuſus & captus eſt, miſſúſque in Germaniam, diu pœnas luit temerariæ fortitudinis. Albertus ſuis victoriâ confirmatis, ad Imperatorem acceſſit, ſuámque ſtationem in caſtris habuit.

Gabions.

Albertus Brandeburgenſis.

Aumalij pugna imprudens.

XXXI.

Rex de Picardia ſollicitus.

Rex in hoſtem proximum inſtruebat gnaviter copias; eránt que in exercitu triginta peditum millia, equitum ſeptem; quem Comeſtabilis frequentia

quentia magna procerum Michielium duxerat, quod Lotharingiæ oppidulum eſt; Rex ſubſtitit Rhemis, vt in omnes prouincias inuigilaret atque intenderet. Acceperat captum Aumalium, cùm moleſto percellitur nuntio, Mariam Belgij gubernatricem Roëſio ductore immiſiſſe in Picardiam viginti peditum millia, equitum bina; eóſque incendiis direptionibus, ſtragibúſque graſſari impunè. Et verò cùm Roëſius in Picardiam penetraſſet, tempore eodem quo tranſmittebat Rhenum Imperator; primùm ad Faram acceſſerat, ſed munimentis vrbis deterritus, quæ Annebaldus vir famâ clarus defenderet, copias trifariam diuiſas, facibus potiùs quàm armis inſtructas, in agros immittit, fœdátque omnia direptionibus atque incendiis. Septingenti pagi flammis arſerunt, ſacris ædibus haud quaquam parcitum, ſubiectæ ignibus miſeræ vrbes, Neſla, Roya, Nouiodunum, & Folembræum, ſpecioſa ad delicias villa, quam Franciſcus tanto ſumptu tantáque cura extruxerat. Imò quod inhumanius, & ab barbara immanitate profectum, ruſticorum turbæ, ſenum mulierum atque infantium, nullâ aliâ culpâ quàm quòd geniti in Francia forent, vnà cum ædificiis ſacris in quæ confugerant, victimarum inſtar comburebantur. Et obſeruatur luctuoſiſſimus caſus, cui principium fecit miſeratio, natura progreſſum, incredibilis crudelitas finem. Quippe dum ad Royam templum iniectis flammis conflagrabat, pluréſque incluſi in modum miſerum eiularent; miles adoleſcens indidem natus, & qui hoſti ſacramentum dixerat, miſeratione impulſus, cùm Centurione inuito templi fores adiuuantibus ſociis effregiſſet; triſte ſpectaculum illicò delibat oculis; prima omnium mater, igne toſta propemodùm, prorumpit ex templo; & conſpicata militem, noſcit filium; continuò in eius amplexum veniens, exclamat, *ah fili*; nec ille natura præuia matrem ignorauit, ſed amplexus mutuò, cùm ea corruit, miſerum affectuum pugnâ profligante, cùm dolor & gaudium, ſpes ac metus, amor & miſeratio, ſimul mentem perfoderent. Inopinata res afficiebat omnium animos, cùm Centurio immanitate ipſa crudelior, nuſquam eo ſpectaculo deterritus, vtrumque iubet in flammas coniici; arſerúntque in amplexu mutuo miſerandi, ſibi quiſque præfica, funus, & ſepulchrum. At Roëſius poſt atrocia illa incendia, collectis copiis Heſdinum obſidet; & infirma vrbe ſtatim admiſſus, arcem inexpugnabilem creditam tormentis verberat; labe muro factâ, collapſus eſt Præfecti animus; is Sanſimonius qui arcem turpiter hoſti tradit. Ea res Henricum non mediocriter perculit; acceſſitque in cumulum Annebaldi mors, qui Faræ febri correptus occubuit. Vir hauddubiè probatiſſimæ fidei, qua vna nixus inter procellas aulicas immotus ſteterat, & Mommorancij appetitus æmulatione, in tantam poteſtatem virtutem vnam obtenderat; attamen voluntas in eo quàm facultas agendi melior, atque ingenium infra fidem eſſe credebatur. Admiralij dignitas collata in Gaſparem Collinium, nepotem Mommorancij, qui iam erat ſummus peditum Tribunus; nec gratia ſupra meritum erat. Iis in anguſtiis cùm Rex ambigeret, quam in partem exercitũ verteret, Metim an Heſdinum, fit à Guiſio certior, Metim poſſe obſidionem ferre in menſem decimum; ſuas ipſe copias nullo

HENRICVS II.

S. Michel.

Folembray.

Caſus miſerabilis.

Heſdinum captum.

S. Simon.

HENRICVS II.

metu quo liberet adduceret. Igitur exercitum Michielio reuocatum acceſſit in Picardiam, iubétque vim Heſdino inferre. Roëſius ad exercitus famam, penitus retrò in Belgium ceſſerat; filio Heſdini cum præſidio relicto, eúmque abdicandum à ſe iurauerat, niſi impreſſionem tergeminam ferret. Verùm ille Sanſimonis inſtar, quaſi muri illi metum atque ignauiam defenſoribus inderent, labe primùm illata, deditionem paciſcitur. Et hæc Meti pauliſper omiſſa in vnum congeſſi, vt modò in vnam ipſam me conferrem, nullóque diuerticulo rem tam inſignem vno filo pertexerem: quanquam non eſt animus præclara quæque ſigillatim perſcribere, quæ annalibus priuatis digna ſunt; excludentibus tam mul feſtinantis ſtyli anguſtiis.

HISTORIÆ

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XVIII.

SYNOPSIS.

Imperator Metim obſidet. Metis ſoluta obſidio. Teruana capta & euerſa. Heſdinum captum à Carolo. Rex cum exercitu. Salernitani defectio. Senenſes Francos admittunt. Corſica occupata. Bellum in Hannonia. Niuernenſis in Arduenna. Mariemburgum capitur; & Dinantium. Pugna ad Rentiacum. Senenſe bellum. Monlucius Senas propugnat. Briſſaci in Pedemontio geſta. Saluaſonij laus. Certamen inter Francos & Hiſpanos. Quid in Belgio actum. Pugna naualis. Induciæ cum Carolo. Carolus ſe Imperio abdicat. Belli cauſæ cum Philippo Rege. Guiſius in Italiam miſſus. Bellum in Flandria. Sanquintinum obſeſſum. Pugna ad Sanquintinum. Sanquintinum captum. Guiſius Caletum capit. Regni Comitia. Thionuilla à Guiſio capta. Stroſſij mors. Termeus ad Grauelingam victus. Briſſacus in Pedemontio. Claſſis Anglica repulſa. De pace primùm agitur. Contentio pro loco principe. Concilium Tridentinum. Pax Cameracenſis. Senatores hære-

tici. Regis mors. Franciſcus II. Rex. Guiſij ad regimen admoti. Principes à regimine excluſi. Caluini in Francia hæreſis. Hugonoti vnde. Condæus Hugonottos fouet. Coniuratio Amboſiana. Coniurationis reliquiæ. Conuentus Bellaqueanus. Aureliæ Comitia. Condæi periculum. Regis mors.

I.

HENRICVS II.

Imperator Metim obſidet.

CAROLVS Imperator, Metenſi expeditione ſuſcepta, & deliberata quam volebat diu abdicatione Imperij, volebat id bellum, quaſi victoriarum faſtigium, & gloriæ colophonem rebus à ſe geſtis imponere: quando laus maximè ab exitu petitur; vtque illuſtrior abdicatio foret, quæ proſperas res non aduerſas abiiceret. In eam rem coëgerat centum millia peditum, equitum viginti; aderant Proceres, Dux Albanus, quem Legatum ſuum in exercitum vniuerſum dixerat; Philibertus Emanuël, Caroli filius Sabaudiæ Ducis, Ioannes Brandeburgicus, Adolphus Dux Holſtenij, Daniæ Regis frater; Ludouicus Auila Hiſpanorum Præfectus, Mediquinus Marchio Marinianus, Ioannes Manriques tormentorum Præfectus, ſeptem foſſorum millia; centum & viginti maioris molis tormenta. Eo apparatu, exeunte Septembri, Rhenum tranſmiſerat, caſtriſque ad Haganoam & Lindauium poſitis, opportunos dies octodecim cunctando conſumpſit; præſtolans commeatum nondum ſatis inſtructum; & copias quas è Belgio adducebant, Barbanſo, Amoralius Egmontius, & Naſſauius Comes. Quibus tandem auctus, ſub Octobris finem, caſtra ad Metim figit, Albano obtinente imperium, dum ipſe vexatus podagra, Thionuillæ ſubſiſtit. At Franci frequentiſſimis irruptionibus tantoperè hoſtem fatigabant, vt ægrè Nouembri medio collocatæ ſint machinæ, ad quatiendum murum. Iis tandem fixis, & Alberto Brandeburgico Cæſarianis adiuncto, cui ad Sancti Martini portam attributa eſt ſtatio, cœptus eſt murus diuerſis locis acerrimè verberari. Haud multò pòſt Cæſar Thionuillâ in caſtra lecticâ vehitur, & candido equo ad ea inſpicienda inſcenſo, luſtrat ſingulas ſtationes, præſentiâ animos militi facit, iubétque tormenta maiori impetu in murum explodi. Erat conſilium Cæſari murum ampla labe diruere, atque aggreſſionem inſtituere, vt hoſtem ad deditionem impelleret; ac Manriques tormentorum Præfectus egregiè munere ſuo fungebatur. Directæ machinæ in muri partem, quæ à Matiæ propugnaculo ad campanam portam porrigitur; quo in ſpatio tres ſurgebant turres, Ligueria, Vaſſica, & Michaëlia: primo die fulminatum trecentis ictibus, poſtridie mille quadringentis quadraginta octo; tertio & quarto eâdem frequentiâ ſaxa verberata; & quidem fragore tanto & ſtrepitu, vt quarto vltra Argentoratum ipſum milliari, hoc eſt leucâ quadrageſimâ, exauditus ſit machinarum tonantium ſonitus. Intra quartum diem

Barbanſon. Egmont. de Naſſau. Anno 1552.

Muri verberati.

diem amplâ ruinâ murus proſtratus eſt, & duæ turres deiectæ; mox iiſdem machinis geminæ turres depreſſæ ſimiliter; vna Inferorum dicta, Fabrorum altera: ideò in ſpem impreſſionis erectus Carolus totum exercitum inſtrui, ad eam primo mane faciendam iubet. Guiſius ad ruinam muri & turrium, aggeres ſtatuerat, diſpoſuerat tormenta ad latera; nobilitatis florem & copiarum, ipſe haſtile prætentans, ad propugnandam labem adduxerat; ſimul infrà copias porrigebat Cæſar, optabatque alterutrum, vel terrorem hoſti exercitu propoſito oculis facere, vel ſuis animos, & ad aggreſſionem quadam laudis æmulatione impellere. At neutrum conſequutus, contrarium planè euentum habuit. Quippe Franci magna alacritate comparabant ſe, atque hoſtium ſpectaculo inflammabantur: Cæſariani periculo inſpecto deterriti, & armorum fulgentium luce præſtricti, excuſantes labem nimis arduam atque imperuiam, hærentes ſemutuò reſpectabant, refrigeſcente pugnæ æſtu & gloriæ.

Impreſſio negata.

Inter medios ordines equitabat Cæſar, & ex vultu ſuorum triſti atque attonito, animos quod conſtringeret gelu coniiciens, ingemuit; atque indignatus in tanto exercitu neminem militem in apertum murum inſilire; retrò in hoſpitium vertit; crebrò ingeminans, *Nunc me deſertum à meis video; iam mihi in terrarum orbe nulli ſunt homines.* Deiectus ea ſpe, ad foſſionem & cuniculos ſe conuertit; eóſque Albanus dies ſeptem continuos magno ardore ſub murum deducit; verùm eos partim retectos ab hoſte, partim excluſos obiectis rupibus atque immenſo frigore, perducere ad deſtinatum locum non potuit; vt eo etiam omiſſo conſilio, nihil Cæſari præter indignationem & dolorem supereſſet.

Cuniculi tentati.

Grauiſſima & acerbiſſima hyems erat; modò imbribus frigidis, modò nive denſiſſima, modò gelu arctiſſimo, cœlum ſolumque inhorreſcebant: iámque, vel frequentibus irruptionibus, vel iniuriâ temporis, vel morborum calamitate vulgata, detritæ prorſus Cæſaris copiæ novam formam induerant; rarus in excubiis miles, ſpiſſus deſertor; duces tam abiecti animis quàm corporibus, militaria munia moleſtè obire, deficere commeatus, & oppugnans obſeſſo ſimilior premi penuriâ, omniúmque rerum inopiâ: Attamen Cæſar impetrare receſſum à pertinacia ſua non poterat; hærebat in cubiculo ligneo, lectulo affixus, ægritudine quà corporis quà animi ſæuiente; quaſi vna mentis obſtinatione procelloſam hyemem, ſuorum incommoda, & vires hoſtium profligaret.

Cæſaris pertinacia.

Inviſebant ſæpius iacentem Avila, Manriques, aliique Hiſpani nobiles, eóſque percontabatur aſſiduè, quale cœlum eſſet, ſerenum an nivoſum; cùm illi ex vero dicerent, modò ningere, modò pluere, mox flare ventum perfrigidum, animaduertebant id permoleſtum audienti eſſe, & incrementum morbo afferre; qua de cauſa abſtinuerunt inviſere. Quod obſeruans Cæſar, eos appellat, atque interrogat, cur ab inviſendi officio deſiiſſent: tum Manriques inquit, ipſum eſſe in cauſa Cæſarem, cui percontanti de tempeſtate & ſtatu cœli, reſpondere ipſi falſum nollent, verum haud poſſent abſque eius moleſtia & ægritudine. Eo dicto tandem Cæſari fracta eſt obſtinatio: *optimè*, inquit, *dicis, nec æquum eſt, vt ſerenum cœlum dicas, quando pluuium eſt; ita nihil mihi ſperandum ſupereſt,*

aut

HENRICVS II. II.

aut tentandum, præter receſſum. Iſque eo momento ſoluendum obſidionem conſtituit.

Metis obſidio ſoluta.

Igitur Calendis Ianuariis Cæſar Thionuillam lecticâ vehitur; nocte proxima Albanus & Barbanſo ſua quiſque caſtra quanto poteſt ſilentio ſoluit, potiùs fugientium ſpecie quàm recedentium: relicta tabernacula, arma, ſarcinæ, tormentarius puluis, & ipſa tormenta terræ infoſſa; immenſus ægrotantium numerus hoſti obiectus, & commiſſus nocti trepidantium terror. Brandeburgicus tamen quintum adhuc diem ſtationem tenuit. Niuernenſis continuò hærere fugientium tergo, & mactare extremos victoria facili: ille ad calamitatem Cæſaris multùm contulerat, equitatu arua percurſando, commearum intercipiendo, & qui excurrerent caſtris opprimendo. At poſt cæſos aliquot recedentium, confeſtim miſeratio ſubiit in iracundiæ locum; hoſtes adeò vim non repellebant, vt ſibi mortem eſſe optatiſſimam ſignificarent; ægrè in veſtigio ſtantes, ad ſingulos gradus vacillabant, arma præ infirmitate abiecerant, conſtricta gelu membra, atque in plurimis imminuta frigore aut conglaciata, corpori reliquo dolori erant ac labori, vulturum potiùs præda quàm hoſtium. Luce prima Guiſius in fugientes præterea immiſerat equitem. Agmen vnum ducebat Rocaſurio Princeps, qui in Hiſpanicam turmam cùm inueheretur, frontem obuertens, qui eam ducebat, interrogat Principem; quidnam inquireret, illo reſpondente, flagitare ſe dimicationem; *Ecquid*, ait Hiſpanus, *dimicare in mortuos vultis? num ſatis vobis eſt, nos victos eſſe? ſanè fugeremus, ſi vel ad fugam vires ſuppeterent.* Quo dicto Principis ardor oppreſſus eſt, & data hoſti facultas receſſus. Sed in ipſis caſtris miſerrimum calamitatis ſpectaculum Guiſium tenuit: plurima morientium millia in cœnoſa niue peruoluta, ferrum hoſtium miſericordiæ loco implorabant, multa cadauera inhumata, funus atque extremum pietatis officium efflagitabant ipſo fœtore, aggeſti circùm humo recenti tumuli, ſpiſſi nullo propè medio ſpatio, demonſtrabant morborum vim, & libitinæ atrocitatem; ipſæ etiam ſarcinæ proiectæ vulgò atque derelictæ quaſi peſte graſſante ſtupori erant potius quàm cupiditati. Guiſius humanæ ſortis ea inter egregiè memor, hoſte in amicum hoſpitem immutato, nullum officij genus prætermittit in miſeros; primùm cadauera religioſè humo infodi curat; ægros omnes deferri in noſocomia, recreari multa ſolicitudine & opportunis remediis; mox perſanatis pecuniam in commeatum largitur; & recedenti Albano tecta nauigia miſit qui offerret, ad deuehendos Thionuillam milites, quos affligerent morbi. Ita non minor Guiſio laus in ſubleuando hoſte quam in repellendo; qui ſe prorſus victorem ſed Chriſtianum exhibuit: cui hoſtis victus pro ciue iam foret; & qui crederet victoriam conſummari clementiâ, támque hominem eſſe qui vinceret ac qui vinceretur. Deinde ſolemni ſupplicatione Deum auctorem beneficij faſſus. Libros omnes qui hæreſim ſaperent diligenter conquiſitos, quorum magna copia in vrbem irrepſerat, palam in foro dextra carnificis concremari iuſſit; ciues reuocauit, damna illata quantùm ipſi licuit ſarta tecta fecit; monetam quam cuderat probâ rependit ciui & mi-

Anno 1553.

Calamitas recedentium.

Roche ſur Yon.

Guiſij humanitas.

liti;

liti ; & ſtabilitis omnibus ſe ad Regem confert. Cæſar exercitum quadraginta hominum millibus imminutum, (nam Sandouallius id diſertè affirmat) partim ſoluit, partim in Belgium ducit, quò ſe recipiebat: vrbéſque Imperatoriæ, Metis, Virdunum & Tullum corpori Francico coaluerunt, à quo multis ante ſeculis abſtractæ fuerant atque diuulſæ. Eóque recidit expeditio illa cui ortum indignatio, progreſſum ſpes certa, finem temporis acerbitas fecit.

Teruana capta & euerſa.

Teroüane.

Enimuerò Cæſar retruſus in Belgium, vt erat exaggerato ſupra omnem fortunam animo, cenſuit dimicandum in calamitatem, & tentandam ſortem, an diuerſis locis diuerſa obtingerent. Erat Teruana, Morinorum caput, Atrebatum inter atque Audomarum, Francis percommoda, quòd in Anglos Caleto prodeuntes propugnaculum firmum erigeret, at Flandris moleſtiſſima, quòd omnes circùm agros pluráque oppida, quà diriperet atque prædaretur, quà ingenti pecunia redimere ſalutem & vbertatem agrorum cogeret. Ideò Cæſari haud dubium erat, quin Flandri propenſiſſimis animis, & effuſa liberalitate, ad eam vrbem diruendam accurrerent, quæ ipſorum inhærens viſceribus, bona, alimenta, & viſcera ipſa depaſceret. Accedebat Henrici ſecuritas, qui veluti hoſte iacturâ proximâ profligato, & ignominiâ prorſus abiecto, vno ſenſu victoriæ captus, Dianæ ſpuriæ filiæ cum Horacio Farneſio nuptias celebrabat, voluptatibus pacis in medium bellum interiectis. Igitur Cæſar collectis in Belgio copiis Roëſium præficit; cui mox vita functo ſubſtituit Lalanium Beugnicuriam; eíque prouinciam Teruanæ capiendæ mandat. Immenſa Belgarum lætitia cœpta obſidio: miles omnium rerum circumfluere copia; ciues paſſim & ruſtici, pecuniam, opem, operámque impendere, ad moleſtiſſimum telum excutiendum viſceribus: viri agricolæ foſſorum munus ſponte implere, feminæ cibaria afferre, atque in caſtra ſuam omnem penum effundere. Contra in vrbe magna erat militum ac cæterarum rerum penuria: præfecturâ nuper Tuttauilla Villebo ceſſerat iam grandæuus, ſucceſſerat Loſſius, & accuſabat Villebonis indiligentiam, quod vrbem commeatibus nullis inſtruxiſſet. Eam ob rem Henricus experrecta ſolicitudine, immiſſurus militem, acceſit Deſſæum, nobilem Petracorium Landreſij propugnatione, & Scotico bello clariſſimum; cui ſe nobiles adoleſcentes adiungunt, Franciſcus Mommorancij filius natu maximus, Martiguius, Dampetra, Piena, Baudinæus, Bourdelius, aliíque, ſimúlque per obiectos hoſtes in vrbem inuadunt, ſe morbo Deſſæus cùm euocatus eſt recreabat, dixítque gaudere ſe plurimùm, quod ex lecto inglorio in alterum vocaretur, in quo non ignobiliter decumberet, ſed occumberet magna cum gloria. Et verò præſaga mens coniiciebat futurum. Decem dies continuos verberatus murus, pleriſque locis proſtratus eſt, & inſtituit aggreſſionem Lalanius, quæ vehementiſſima eo bello fuit, per horas decem nullo inter ſpirandi ſpatio continuata, ſemper recentibus in cæſorum locum ſubſtitutis: hoſtes tamen pulſi, defenſorum virtute, & incredibili Deſſæi gloria, qui poſtremum vitæ actum claudens, dum fortiter pugnat occiditur. Mommorancius illicò vſurpat imperium, & trecenti pedites, Brullio & Santromano

Lalain Beugnicour.

Villebon de Loſſes.
Deſſé.
Martigues.
Dampierre.
Pienne.
Baudine.
Bourdeille.

ductoribus in vrbem penetrant. At Lalanius effoſſis ſub murum cuniculis, vt ruinam patefaceret; poſtquam ij in apertum proruperant, tam amplam intulerant labem, vt deiecti Francorum animi deditionem admiſerint. Quam inconſultò dum peragunt, nec ſibi vllis induciis aut intentiore vigilantia conſulunt; Germani & Belgæ per apertum murum irrumpentes, vrbem miſeram capiunt diripiúntque immaniter: nullo ſexus diſcrimine, cives, milites, nobiles, gregarios, viros, feminas, ſenes & pueros paſſim obtruncant; nec vlli pepercilſet furor, niſi Hiſpani Guiſianæ memores humanitatis, Francos gladiis Belgarum ereptos ſeruaſſent, atque in ſecura loca recepiſſent: ita evaſit cum paucis Mommorancius. Vrbem illicò Cæſar, qui agebat Bruxellis podagrâ æger, iuſſit dirui à fundamentis: nec vnquam promptioribus animis obtemperatum eſt. E pagis proximis ipſiſque oppidis, certatim omnes ad abolendam inimicam vrbem aduolare; ſinguli ſuas in domos, ſaxa, ligna, cæmenta, & ferramenta, quaſi ſpolium aut trophæum ferre; vt breuiſſimo tempore opulenta & ampla ciuitas non modò euerſa ſit, ſed præter locum inanem, nullum reliquerit ſui veſtigium; perſtitítque adhuc ruinæ calamitas, vt hodie poſt ſeculum evolutum laboret ſcribentium fides vrbem fuiſſe, tantæ molis ne ſepulchro quidem extante. Epiſcopatum Cæſar aliò tranſtulit, expunctâ etiam vrbis memoriâ, & à natura rerum iuſsâ faceſſere. Poſt id facinus, Philibertus Sabaudiæ Princeps, cùm ægrè duces parerent Lalanio, cum imperio in exercitum mittitur, qui extemplò vt ignominiam Francicam conſummaret, Heſdini arcem vrbe capta oppugnat. Deliberatum erat in conſilio Regis, præſtaret Heſdinum deſerere an tueri, valuerátque ſententia peior eſſe defendendum; Dianæ Pictavienſis auctoritate; quæ vt Marchiano Bullonio genero ſuo compararet bellicam laudem, eam prouinciam ipſi confecerat, multis Nobilibus ſimul in propugnationem immiſſis. Porrò Marchius, patri & avo militari laude clariſſimis, admodùm diſpar, ad verſanda pocula quàm arma aptior, arcem haud munitam ſatis non diu tenuit. Hoſtis primùm cùm frequentibus tormentorum pilis magnam muri partem diruiſſet, adiecit & cuniculos, quibus adhuc integris deſperantem Marchium ad deditionem adegit: ſed eodem fato quo Teruana, iniuriâ paciſcentium arx capitur atque diripitur: nempe cùm vnius hominis negligentiâ in arcis pulvere flamma exarſiſſet; ea ſtatim in hoſtiles cuniculos ſerpens, eos cum ingenti fragore & damno Francorum qui inſidebant muro aperuit; vnde Cæſariani proditam fidem accuſantes, in arcem proruunt, obvios mactant, ducéſque capiunt, Marchium ipſum, Martiguium, qui biduò poſt interiit, Rionem, Mariguonium, & alios. Horatius Farneſius, præſtantiſſimus iuuenis, è ſponſæ thalamo raptus in bellum, anteà tormenti globo occiderat, ingens Regi dolor, & deſiderium Aulicis, quibus plurimùm gratus ob virtutem erat & humanitatem. Arcem ſimiliter Sabaudus diruit, quam Cæſar paulò poſt loco commodiore inſtaurari curauit. Interea Regi inſtruebatur exercitus, & Mommorancius præmiſſus Ambianum, collocatis aptè inſidiis, ſeptingentos hoſtes cæciderat, infregerátque rerum proſperarum curſum; cùm Henri-

Heſdinum captum. Boüillon Mark.

Rex cum exercitu.

cus coactum tandem exercitum ex ſexaginta peditum millibus, equitum duodecim, Sabaudo in Belgium recedente, in hoſticum infert. Accuſatur ea in re cunctatio Mommorancij, qui naturâ lentior, maximè in militaribus rebus, ad quas ſe haud ſatis aptum agnoſceret, in cogendis copiis negligentior fuerat. Et verò, nihil dignum tanto exercitu actum eſt. Primam aciem agebat Mommorancius, (id enim munus Comeſtabilis eſt) cum Principibus Vindocinenſe, & Enguiennio fratre, Mompenſerio, & Nivernenſe; alteram ipſe Rex, quam ipſius nomine Guiſius adminiſtrabat, ſimúlque aderant Ferratienſis, Roquaſurio, Santandreanus, Gouferius, Crequius, Canaplius, & multi Proceres. Vario & incerto conſilio progreſſus exercitus; primùm Bapalmam admotus eſt, ac ſtatim aquarum penuria traductus aliò, Cameracenſes inuiſit; nec vlla re patrata perrexit vlterius, hoſtilem exercitum diſiecturus illato prælio. Ille ſe ad Valencenas citra Scaldim amnem muniverat, præſtolans dum deſæuiret primus ille Francorum impetus. Attamen cùm Regi nuntiatum eſſet, ſpem pugnæ fieri, properauit ad Scaldim. Et primùm acerrima velitatione videbantur hoſtes pugnæ præluſiſſe, cùm poſtridie ſe caſtris continent, & aſſidua tormentorum exploſione Francos repellunt. Plurimi ducum cenſebant eos cogi poſſe ad prælium, atque profligari; ſed Comeſtabilis morbus deturbauit omne conſilium: nam cùm eo vno Regis mens atque prudentia niteretur, nec cæterorum haberetur ratio vlla, retrò actus eſt exercitus, & Autumno ingraveſcente ſolutus poſtmodùm, miſſo in præſidia equite. Idque acceſſit ægrotanti Carolo leuamentum; cùm idem annus poſteriore ſucceſſu priorem ignominiam emendaſſet. At iuvat, ij vires ad proximum bellum dum repatant, quid ante Senis, & in Corſica, modò contigerit, quaſi ſpectaculum pomeridianum, omiſſis pauliſper gladiatoribus, in arenam inducere.

Henricus II.

IV. *Salernitani defectio.*

Dum Henricus ex Germanica expeditione ſe recipiebat, cum Ferdinandus Sanſeverinus Salernitanus Princeps conuenerat Danvillerij; antea Imperatori Carolo addictiſſimus, mox ab eo plurimùm alienus, nocendi modum atque vlciſcendi excogitabat. Odium ex amore effecerat Petrus Toletanus Neapolis Protex, qui Salernitanum aſſiduis iniuriis laceſſitum, ex inuidia ob collectam apud populum gratiam, calumniis præterea apud Imperatorem vexabat, atque haud ſemel inſidiis poſitis in diſcrimen vocauerat. Igitur Salernitanus concepto odio ſpem Regi fecerat Neapolis occultis conſiliis obtinendæ, atque auctus mutuis pollicitationibus Regis, primùm Venetias tendit, dein Cardinale Turnonio fruſtra Senatum ad novam ſocietatem hortante, Conſtantinopolim navigat. Ibi Aramundo Oratore Francico contendente, Turcicam à Solimanno impetrat claſſem: & ea ſtatim Draguto commiſſa, ad Siciliam vecta, Liparæis Inſulis & Calabrico littore pervaſtatis, trecentas naves ad Neapolim applicat. Erat Dragutus Barbaroſſæ iam mortui ſucceſſor, tam erudito magiſtro, artem piraticam, prædandi modum & ſæviendi edoctus, & Solimanno à magiſtro traditus, ſibi gratiam atque actoritatem conciliauerat. Ad Neapolin octiduum præſtolatus, ſi quid parerent Salernitani conſilia,

Aramond.

Dragutus Pirata.

cùm tranquilla vrbs ageret, aduentanti Doriæ occurſurus, anchoras tollit; cúmque in fugam verſum captis triremibus aliquot inſequutus, cùm nec Salernitanus, nec triremes Francicæ promiſſæ ex fœdere comparerent, verſus Græciam ſoluit; fruſtra Salernitano ſequente, & promiſſis nouis regreſſum obſecrante. Ea expeditio ad terrorem potius, quàm ad vllum commodum fuit, attamen Senas vrbem ad Regem traduxit. *Senēſes Frācos admittūt.* Senenſes in Etturia poſiti, hactenus ſuo ipſi regimine adminiſtrati, ſub tutela Imperatorum; nunc Coſmi Ducis Florentini ſuſpectâ potentiá, præſidium militare ad ſe tutandos ab Carolo flagitauerant; dederátque Imperator Iacobum Mendoſam. Verùm miſeri ſe inconſultos lupo commiſerant: Nam Mendoſa fortitan conſcius Imperatoriæ mentis, aucto præſidio ciuem auſteriùs atque acerbiùs habet, pro iugo arcem in capita ipſorum erigit; cúmque ciuitas in factiones duas ſcinderetur; Patriciorum & Plebeiorum, vt Plebeiis rem gratam faceret, exutos armis Patricios omnimodo vexat. At illi onere ſeruitutis preſſi, ad Francum, quod ſolatium vnum & ſpes extrema, reſpiciunt, agúntque clanculum cum Turnonio Cardinale & *De Termes.* Paulo Termeo, vt à Rege ſuppetias ipſis conficerent. Turnonius verſabatur Venetiis, & quanquam à gubernaculo rerum deiectus poſt Franciſci mortem, per inuidiam Mommorancij, non ceſſabat intendere patriæ commodis, nec priuatas iniurias ad vltionem publicam deriuabat. Ille Henrico comprobante conſilium, ſpem Senenſibus facit, qui ſubtegmine pertexto egregiè, adſciſcunt in partes, Italos duces, Nicolaum Vrſinum *De Petiliane.* Comitem Petiliani, Marium Comitem Sanflorum, & Hieronymum Piſanum: & mox cùm Dragutus oram Italiæ legeret, à Mendoſa impetrant, *De Sainte Fleur.* vt ſibi ad portus ſuos propugnandos, facultas ſcribendi militis foret. Sic comparati noctu in vrbem Petilianum admittunt, cum quatuor peditum millibus, in arcem Mendoſam & Hiſpanos pellunt, ac Sanfloro deinde cum duobus peditum millibus adueniente, arcem ipſam expugnant; Mendoſa cum Hiſpanis Orbitellam ſecedit, oppidum ad mare in paludibus ſitum. Arcem continuò Senenſes diruunt, Francóſque euocant, ſimúlque introducti Cardinalis Ferrarienſis, & Paulus Termeus, quorum alter Regis *De Termes.* nomine vrbem adminiſtraret, alter arma & præſidium moderaretur. Inter hæc Metenſi clade Imperator affectus, rebus Senenſibus cùm nequiret incumbere, mox recreatus, iuſſerat Petrum Toletanum, Neapolitanum Proregem, ire in Tuſciam, & Senenſibus bellum inferre; quippe hominem turbulentum & Neapolitanis Proceribus odioſum, ſpecioſo nomine auocabat Neapoli. At illum mors Florentiæ opprimit, ídque bellum Garſiæ ipſius filio commiſſum, haud infeliciter procedebat, captis aliquot Senenſium caſtris, cùm iterum ex Senenſi bello nouum exo-*Corſica occupata.* ritur. Dragutus deducente Salernitano, & Francicis triremibus adiunctis, ingenti claſſe imminebat Calabriæ, & ipſa Neapolis in periculo erat: ad quam defendendam illicò Garſias omiſſa ſpe Senenſis victoriæ, exercitum Neapolim ducit. Ita Senæ liberatæ, & datum Termeo ſpatium noui conſilij agitandi. Id erat inuaſio Corſicæ; quæ nauigantes in Tuſciam Francos ſtatione tuta exciperet, & Senenſium veluti propugnaculum eſſet atque

munimen

munimentum. Diu Regem in eam expeditionem Sampetra, ipſe in Corſica ex illuſtri familia natus, magnæ apud populares auctoritatis, tum ſuo merito, tum ducta in vxorem Ornania, vnica locupletiſſimæ familiæ herede filia; nec iuris ſpecies deſiderabatur: nam ad Genuenſes ſpectabat Corſica, in quos iam ab Carolo ſexto Franciæ Reges ſibi imperium vindicabant. Igitur ducta Draguti claſſis in Corſicam, Termeus cùm ab Garſia nihil periculi foret, iuſſus cum pedite in eandem tranſmittere, fauſta omnia ſub initium habuit. Plurimi è Corſis Sampetram excipiunt; Genuenſes perterriti Baſtiæ portum fugâ hoſti tradunt; Termeus Florantium & Laiaſſam vrbes expugnat; Dragutus fanum Bonifacij capit, poſt labem muro factam, & plures inſtitutas impreſſiones. Ita tota Inſula, præter Caluium vrbem, quam Baro Gardiæ obſidebat, profligata erat ac ſubacta. Verum ſtatim Francis retrò acta felicitas: ij quippe primordiis rarò finem attexunt; Dragutus diſceſſit capto Bonifacio, pecuniâ Gennenſium abductus vt creditur; & ipſi opitulante Imperatore exercitum inſtruunt, quem Doria in Inſulam ducit, recipítque oppida præter fanum Bonifacij ſingula. Deinceps bellnm euentu vario protractum, donec tandem Franci expulſi ſunt, & Genuenſes in veterem poſſeſſionem recepti. Briſſacus interim Pedemontium tuebatur egregiè, & Gonzagæ nouas in dies obiiciebat ærumnas atque incommoda.

[Margin: Sampietro. d'Ornano. — Saint Boniface. — Caluy.]

V. Sed Carolum atque Henricum oborta noua ſtudia à bello aliquantiſper abduxerant. Eduardus Angliæ Rex vitam obierat; & Maria ſoror oppreſſis Nortombellani partibus, & deiectâ ſolio Ioannâ Suffolciâ, quæ Henrici VIII. ex ſorore proneptis, Gilforcio Nortombellani filio nupſerat, ſtabilito imperio de nuptiis cogitabat. Ad eas animum & cupiditatem applicuerat Philippus Caroli filius, dictus Rex Neapolis, ac demùm obtinuerat; Maria coniugem ambiente, cuius potentia Proceres Anglos ſub iugum mitteret. Id coniugium quanquam Henricus haud acceptum habuerat, tamen ad coniuges gratulationis cauſa Legatum miſerat, peramicè exceptum & honorificè; atque Eduardus Polus Cardinalis, gente Anglus, ſpem pacis fecerat. Ille Roma in Angliam dimiſſus, ad inſtaurandam Orthodoxam religionem, de via conciliare Regem cum Imperatore ſtatuerat; nec primùm ipſi Principes abnuebant, ſuſpenſis armis & militaribus expeditionibus, ad menſem Iunium. Iámque ſpei proximæ gaudium comes, complebat populos, tam diuturni & calamitoſi belli finem præoptantes; eámque in rem Bruxellas è Francia Cardinalis profectus miro gentium plauſu, viam floribus inſtratam calcauerat è propinquis pagis confluentibus ruſticis, & fauſtiſſimum exitum apprecantibus. Sed vitream ſpem ſcopulus ambitionis ſtatim infregit: cùm ad rem ipſam propiùs ventum eſt, ſinguli Principes quæque ampliſſima ſibi expoſcebant; adeò de iure ſuo remittebant nihil. Optabat quidem inducias Imperator, vt Germania interim ab illatis plagis ſanaretur, ſaucia quidem graui illa pugna Saxonem inter & Brandeburgicum; ſimul ac Philippus filius potentiam in nouo regno conſtabiliret; iiſdemque de cauſis repudiabat Henricus. Quapropter is confirmato in bellum animo

[Margin: *Henricus bellum in Hanoniam infert.* — De Pool. — Anno 1554.]

HENRICVS II.

coactum exercitum partitur trifariam; ſuo cuique parti duce aſſignato: nam Præfectus primæ Princeps Rocaſurio, qui in Arteſiam irrumpit; ſecundæ Comeſtabilis; tertiæ Niuernenſis, & tunc penitus in Arduennam ſiluam ſe abdidit. Etenim pleríque omnes ex pagis & oppidis, metu ex diuiſione copiarum correpti, atque incerti in quam partem ruerent, quidquid in pretio erat cum armentis & gregibus in penitiſſimam ſiluam intulerant; tuti vt rebantur locorum aſperitate; in quæ hactenus memoria hominum nullus exercitus penetrauerat; tam multis ſalebris intricatæ ſiluæ, abruptæ rupibus, ſaxis obductæ, & viarum inſcitia inexploratæ ſunt.

Niuernenſis Arduennam ſubigit.

Orchimont. Primùm Niuernenſis Orcimontem arcem aggreditur, duodecimo milliari Meſeriis diſtantem, ac de deditione præfectum compellat. Ille ſe ſurdum eſſe reſpondet, nec vllas niſi tormentorum voces obaudire; ea porrò conuehi tam ſalebroſà viâ non poterant, ſurgentibus paſſim obicibus lapidum; adeò vt viatori expedito irrependum propè foret, & præbendum in ſingulos paſſus adminiculum, quò vltrà pergeret. At labori improbo & gloriæ militari nihil arduum eſt. Niuernenſis per eas ſiluarum ſalebras, & rupium abrupta, tormenta leuioris molis, humeris militum impoſita, ærumnis quidem plurimis, ſed euentu proſpero, ad Orcimontem deportari curat. Ea viſa, quaſi de cœlo fulmen impenderet, terrorem præſidiariis faciunt; Præfectus per poſticum, pérque nota rupium compendia præceps euadit, milites cæteri, Niuernenſis arbitrio ſe permittunt. Aliæ arces Linchatum, Iardinium, Belrinum, vno machinarum metu expugnatæ; quippe poſtquam auditum eſt, eas circumferri, quaſi Niuernenſis caſtellorum claues ſecum afferret, procul Præfecti & milites arces deſerebant; nec vlla machina per tam difficilem viam exploſa eſt: adeò pleraque conſtant opinione, & plura metu patrantur quàm gladio. Ita pluribus caſtellis partim euerſis, partim incenſis, & prædonum illis cubilibus tota ſilua dirutis; tandem Niuernenſis ex caligine illa cymmeria in lucem prodiens, ad Moſæ amnis ripam exſcendit, quà Giuetij portus fluuio imminent. Ij medio amne oppoſiti, loci commoditate & commeantium frequentia celebres, opportuni obtinentibus erant ad reliquum bellum; atque in eorum altero Niuernenſis commeatum & noua Regis iuſſa operitur. Mommorancius interim, cùm Auenas oppugnaturum ſe fingeret, ad Mariemburgum improuiſus vertit, & deſtitutam præſidio circumſidet. Erat Mariemburgum antea pagus, ob venationem duntaxat celebris, ad quam conueniebant proximi Nobiles; at Maria Regina Hungariæ, Belgij pro Carolo fratre adminiſtratrix, & ipſa venatus amantiſſima, capta loci ſitu, eo in pago vrbem poſuerat, quam ſuo nomine Mariamburgum appellauerat, inſtruxerat munimentis ad vim repellendam, & affatim omni commeatu impleuerat. Rinſartus Præfectus ad primos tormentorum ictus debilitatus eſt, vrbem tradidit, prodiítque miles cum ſarcinis; relicta arma, & retenti aliquot Centuriones. Rex mirificè lætus, in vrbem aduolat, cuſtodiendam tradit Coſſæo Gonorio, iubet munitiones affectas perfici, & eam deinceps Henrieoburgum vocari. Quippe ipſum inter & Mariam Reginam, non æmulatio tantùm

Ports de Giues.

Mariemburgum capitur.

ſed

ſed odium erat; cuius cauſa cum Hiſtoricos lateat, eam ex effectibus multis colligimus; Maria per dira incendia graſſante in Francia, & viciſſim Henrico ignes rependente. Poſtea Rocroium in Arduennæ ſilvæ faucibus pagum, quia medius erat Mariemburgum inter & Malberfontanum, Rex muniri accuratè mandat; vt per eum facilius commeatus è Francia Mariemburgum importaretur. Deinde ad Moſam, quà Giuetos interfluit, ducit exercitum.

HENRICVS II.

Rocroy.

VI. *Dinantium captum.*

Rex altero portu occupato, cùm Nivernenſis teneret alterum, medio amne copias iunxit; eóque traiecto Nivernenſem inuiſit, ob operam præſtitam collaudatum mirificè: mox diebus aliquot conſumptis, dum vehitur commeatus, tardiúſque Salſedus cibariorum curator ſuo munere fungitur; die tandem ſeptimo poſtquam is aduenit, iuncti exercitus viam ad Dinantium capiunt. Incedebat cis Moſam exercitus regius, vltra Nivernenſis; móxque ad Dinantium hic, ille ad Bovinas, amne ſemper interiecto conueniunt. Rex Bovinas pagum tormentis acriter verberatum, propugnantibus ſolis oppidanis, expugnat per militum impreſſionem, pluréſque ciuium ſuſpenſi ad arbores, quod audacia temeraria auſi eſſent in exercitum regium præliari; at ſimul clementiæ vti & iuſtitiæ Rex litauit, ſepoſitis pueris, matronis & virginibus, deductíſque in ſecurum locum ab exercitu procul. Id enim fuit Henrico vſitatiſſimum, vt ſaluti innocentium & pudori virginum, ſupra omnem curam intenderet atque conſuleret. Captis Bovinis ad Dinanti obſidionem vterque exercitus ſe accingit. Dinantenſes freti arce munita admodùm, & inani præiudicio gloriæ, quod ſe iactarent à pluribus tum Regibus tum Imperatoribus oppugnatos decies ſepties, nunquam captos, ſe ad vim diſpellendam comparant. Continuò tormenta in muros obuerſa, & loco quidem gemino, cis amnem à regiis, & vltrà fluuium, qua in parte vrbs iacet, à Nivernenſibus. Et quidem poſt vnam impreſſionem, quanquam arduo muro, & aliquot invadentium cæſis, vrbs dedita eſt; atque arx poſtmodùm machinarum globis tantùm non everſa. Sed vrbs à direptione ſeruari non potuit: in eam immiſſi erant ad cuſtodiam Franci; quos Germani rati ad prædam inductos, nocte irrumpunt ad diripiendam miſeram ciuitatem, motúmque eſt eos inter & Francos certamen acre, donec Henricus Præfectos miſit, qui dirimerent prælium. Tum ipſe aſſuetâ clementiâ & bonitate, omnes captiuos libertati reſtituit, aluítque præterea ſumptibus ſuis, & commeatu quem deſtinauerat militi, quanquam haud multùm affluerer. Arx everſa eſt, ſitu plurimùm valida; Réxque admiſſo Nivernenſe, & Sabi amne tranſito, in Hannoniam penetrat. In ea cùm nullus hoſtis occurreret, excitata incendia, iiſque Mariemmontium arſit, Mariæ Reginæ amœniſſima & pulcherrima domus, arcis inſtar exſtructa, ornata columnis marmoreis, & imaginibus tum pictis tum fictis, ex Europa tota conquiſitis; præter hortos odoratiſſimos, & viridaria omni frugiferarum arborum ſpecie accuratiſſimè conſita. Idque in vltionem Folembræi patratum; quam Henrici domum Maria ipſa ardere iuſſerat, inuitis ipſis qui flammas ſubiicerent, tanta erat in ædificio admirabilitas artis. At exercitum tandem

Mariemont.

Folembray.

Cæſar

HENRICVS II.

Cæſar conflauerat, dederátque ducendum Philiberto Duci Sabaudiæ, nuper emortuo Carolo patre, íſque imminebat Henrico Hannoniis vrbibus circumcincto. At ille nihil veritus, cùm in Cameracenſem agrum nihilominus ſtragem atque incendia intuliſſet, auctus copiis Rocafurionis, in Arteſiam movens, Rentiacum caſtellum toto exercitu cingit. Erat Rentiacum munita admodùm arx, in Arteſiæ & Picardiæ finibus, loco paludoſo, & rivo alluente, quo foſſa impletur. Cùm proximis caſtris Cæſariani Regios inſequerentur, Cæſárque ipſe ſuas copias duceret, Henricus ſtatuit ſpectante Cæſare caſtrum obſidere, atque cum ipſius ignominia capere; aut ſi eam Cæſar minùs pateretur, ad pugnam elicere; quod ipſi Henrico ſummum erat votum. Circumfuſi caſtello Franci erant, in proximis collibus Cæſariani; vtriſque caſtris intercedebat ſaltus, per imminentem collem porrectus, qui alterutri occupanti erat commodiſſimus; eiúſque obtinendi datum Guiſio munus, quod egregiè præſtitit, iniectis trecentis ſclopetariis, & equitum turmis. Interim Henricus bombardarum ingenti ſtrepitu arcem verberabat; quo perculſus Cæſar, deliberata re cum Tribunis, iuerat in Ferdinandi Gonzagæ ſententiam, quem nuper Mediolano exciuerat; nempe vt obſeſſis ferrentur ſuppetiæ, eámque in rem ſaltus imminens Francis occuparetur. Gonzaga ſummo mane, & nimboſo die, cum exercitu toto progreditur, ſaltúmque inuadit cum quatuor peditum millibus; Franci ſclopetarij ſtrenuè præliantes, iubente Guiſio cum retrocederent; nam numero obruebantur; mox diſiecto nimbo, animaduertit Guiſius pugnare hoſtem toto exercitu. Qua de re admonitus Mommorancius, rivo celeriter tranſmiſſo, peditem ad pugnam comparat, aduenítque Guiſio in extremo ſaltu adhuc dimicanre: mox vniuerſæ Francorum copiæ aciem inſtruunt; Réxque ipſe adequitabat ordines, adhortans ſingulos, & flagitantibus de more Helvetiis, vt deſtinaret equitem quo regerentur, pollicetur ſe ipſis vt amiciſſimis præſto futurum, eorúmque alacritatem magnoperè auxit. Hoſtes rati primo illo impetu Francos profligatos, cùm tenerent ſaltum, incurrunt in pedites, quos Gaſpar Colinius & pedes ipſe fortiſſimo animo in dimicationem ducebat; eáque admodùm atrox inſtituitur; & Franco anceps erat, Hiſpano pedite obliquè in latera iaculante, cùm Guiſius equitatu toto inuehitur. In eo Alphonſus Ferrarienſis, Guiſij ſororius, Franciſcus frater Franciæ Prior, Dux Nemurſius, Franciſcus Rupifocaldius, Carolus Randanus frater Alvinius Pienna, Chabanius Curtonius; & Tavanius, qui eo prælio laudem ampliſſimam comparauit. Eo ſtatim agmine Hiſpanorum equitum turma diſiicitur, tum pedites repelluntur; cúmque ad ſaltum emergere & reſtituere ordines niterentur, ab Aumalij ſclopetariis prohibiti ſunt atque diſiecti. Guiſius prouectus vlterius, Germanos equites, cùm diſploſione facta conuerterent ſe, in arctum coactos in Naſſovianam legionem fundit, quæ turbata & confuſa ruit in proximam, eáque perturbatione diſſipantur omnes ac pelluntur. Nivernius interim Hiſpano equiti ſuperuenit, inſtauranti ordines ad oram ſilvæ, eúmque fundit. Nullo deinde loco pugnatum eſt; Ipſe Gonzaga in fugam actus, & in ſuis caſtris pro mortuo

Renty.

Pugna ad Rentiacum.

Anno 1554.

De Coligny.

De Tavanes.

mortuo habitus, cùm tota nocte viarum ignarus per ſiluæ latebras deerraſſet, ſimul cum luce ſuis ſe reſtituit. Mommorancius perſequentes inhibuit, nóxque imminebat, & creditus eſt Mommorancius Guiſij gloriæ inuidiſſe, & intercepiſſe eo iuſſu victoriam, cuius maxima laus ad Guiſium vt auctorem prælij pertinebat. Sanè tunc primùm Guiſium inter & Colinium orta eſt contentio; & Colinius vt faceret gratum auunculo, Guiſio obiecit, quod receſſiſſet à prælio; quanquam abſceſſerat, vt equitatum induceret, quo adducto comparauit victoriam. Cæſi ex Francis ducenti quinquaginta, ex hoſtibus mille quingenti; capta Cæſaris tormenta campeſtria, quæ is minora ſclopeta vocabat, quòd quadrigis impoſita, facilè in quancunque partem verterentur. Henricus qui in ſecundo agmine cum Helvetiis erat non pugnauit, vt nec ipſi Helvetij; adeò tamen cupiditate pugnæ incenſi, vt Regi rem gratiſſimam fecerint, & ab eo donati ſint præmiis. Idem cùm Tavanio calenti à prælio occurriſſet, virum ſtricto & ſanguineo enſe terribilem ſicut erat amplexus, ſibi detractum torquem equeſtrem collo inſeruit. Eâ pugnâ Cæſarianorum oppreſſa ſpes, qui iactabant Francos in neceſſitatem fugæ adactos. Poſtea cùm ſe caſtris contineret Cæſar, iámque annona Francis deficeret, caſtra Henricus ſoluit; Cæſare prius admonito, ſe dicta die palam profecturum, & præſtolaturum quatuor horas in agro proximo; ſi fortè ipſe veniret in prælium. Idque præſtitit, comparente nemine, receſſitque in Picardiam, primum agmen ducens, Santandreano poſtremum. Nihilque dignum memoriâ factum, cùm inſequens Cæſar tardioribus caſtris, penetrare in Picardiam prohibitus ſit à Vindocinenſe; nouo Heſdino dum rediret exſtructo. Iámque in Italiam verſa erant vtriuſque ſtudia atque contentio.

HENRICVS II.

S. André Vendoſme.

VII. Quippe Imperator cùm Francos pedem in Italia figere animaduerteret, rem à conſiliis ſuis alieniſſimam, in eos Coſmum Florentinum Ducem incendetat; euentu tam commodo, vt cùm in id bellum nullam pecuniam raróſque milites præberet, Coſmus ſua vna vtilitate adductus, impenſas atque pericula ſuſtentaret. Ipſi ſponte properanti novum ab Rege calcar adiectum eſt; qui Petrum Stroſſium, Florentinum nobilem, commendante Regina, & ipſa affine, Senenſibus præfecit, Franciſque copiis. Ea res, quanquam Stroſſius militaris vir, vel ampliori munere dignus foret, Francis tamen non mediocriter obfuit. Etenim Ferrarienſis Cardinalis, qui magno ſtudio Senis adminiſtrabat rem publicam, ſucceſſorem, ſibi datum queſtus, vrbe abſceſſit; Coſmus præterea, qui adhuc lenius atque conſultius bellum ſuſtinebat, poſtquam vidit capitalem hoſtem obiectum, (nam Stroſſij patrem Medicij necauerant) mox toto niſu in id bellum incubuit; atque ipſe Stroſſius in vindictæ poteſtatem euectus, plura dabat vlciſcendi libidini, quàm rationibus bellicis; & inimicum in Coſmo non hoſtem attendens, ſæpius priuatas iniurias vtilitati publicæ anteuertebat. Ducem copiis Florentinus dixerat Marchionem Marinianum; ille, vt dixi, ortu Mediolanenſis, nomine Mediquinus, & redemptoris vectigalium filius, ad Medicium nomen ſuo alludens, appellationem Mediciam

Senenſe bellum à Stroſſio promotū.

Stroſſi.

De Marignam.

atque inſignia vſurpauerat, Coſino pollicitus inſignem operam, qua dignè in optatam familiam inſereretur. At cum copiæ amplæ non admodùm forent, occultis inſidiis vim promouere inſtituit. Profecturus in Corſicam Termeus Senenſibus mandauerat, vt inceptas munitiones perficerent; at illi per negligentiam mandato haud ſatisfecerant, ſéque indiligenter cuſtodiebant. Hinc Marinianus noctu Senas occupaturus, primùm arcem proximam, quam dicebant Camoliam, ſcalis applicitis capit; & ipſam vrbem eodem veſtigio inuadebat, cùm vnius civis Laurentij Caſtilionis vigilantiâ, retectus, & vocatis ad arma ciuibus pulſus eſt. Poſteà vario euentu cum Stroſſio bellum ducebat potius quàm gerebat; donec ad Marcianum Stroſſius victus & profligatus ſtrage ingenti; quòd contra ducum ſententiam non concubia nocte, ſed luce palàm, ſe & totum exercitum recepiſſet, Senenſium res in anguſtias magnas perduxit. Nam Marinianus recenti victoria obſidet Senas, & caſtra munit adeò operosè, vt à prorumpente cive ſecurior, ipſi famem neceſſariò inferret. Monlucius præclarus bello dux, Præfectus ciuitati atque præſidio, egregiè ſe ad defenſionem parauerat, præſagus cladis quæ pertinaciam Stroſſij obruit; & recreatus ex grauiſſimo morbo, quo laborabat dum inſtituta eſt obſidio, eiecto ſuperfluo milite, curam omnem impendit in annonæ parſimoniam; haud ignarus belli momentum ad cibaria actum, & laudem patientiæ non prælij fore. Sperabat moram temporis futuram commodo ſuis rebus; Stroſſio ſuppetias ex Pedemontio & ex Francia ſubminiſtrandas; Florentinum Ducem tantæ impenſæ tædio copias reuocaturum; ipſas acerbitate hyemis obterendas demùm, atque magnis incommodis dilapſuras. Et verò Monlucius conſulebat egregiè, niſi aulica æmulatio præclara conſilia diſturbaſſet. nam Guiſiis gratus, Mommorancium habebat infenſum. Quippe Coſmus, cùm tantos ſumptus ſibi permoleſtos aſſereret, Marinianum rogauerat, vt vim vrbi inferret; iámque ad eam inſtruebat ſe Marchio, cùm de Monlucij propoſito certior factus, impreſſione abſtinuit. Etenim Monlucius admirabili vigilantia, occupabat tormentorum ictus, & quacunque machinas ad verberandum hoſtis obuerteret; erecti antè aggeres, foſſa poſt murum ducta, & obiecta clauſtra, muri ruinam cum incremento plurimo ſarciebant. Imò deliberatum habebat Monlucius, ſi hoſtis faceret impreſſionem, eum intra vrbem admittere, atque admiſſum vniuerſis viribus profligare: eámque in mentem exardeſcebat ciuitas tota; ſenibus etiam matronis ac pueris ad repellendam vim comparatis. Et eas ob cauſas Marinianus, regreſſus ad propoſitum, ſtatuebat vrbem obſidione & fame vltima capere. Senenſes interea ad Regem legatos miſerant, qui fidem ſuam, calamitatem, & extrema omnia, ad impetrandam opem proponerent, & vrgebant Guiſij, vt ad eos ſeruandos Rex eniteretur. *Agi de gloria Franciæ & vtilitate; admiſſam oppreſſæ ciuitatis tutelam, Senenſes ob vnam Franciam miſeros incurriſſe in odium Imperatoris & Florentini; haudquaquam libidini hoſtium permittendos, nihil Regis conſiliis opportunius, quàm pedem in Italia figere; porrò in Tuſcia multò commodius, quæ mari adiecta claſſem exciperet, & media inter Neapolitanos & Inſubres, terrori vtrique genti foret, atque vtramque*

Monlucius Senas propugnat.

que

que dirimeret, mutua ope ceu obiecto clauſtro abſciſſa. Hæc Guiſius, & Briſſacus recipiebat, ſi decem hominum millia ſibi traderentur, iturum Senas, eadem viâ quam inſtitiſſet Rex Carolus poſt pugnam Fornonenſem, & diſiectuturum obſidionem. Sed Comeſtabilis rapiente in Guiſium æmulatione, ad quem Senenſes perfugerant, & infenſus Monlucio, quia ipſum Præfectum non dixerat, peruertebat ſanum conſilium, neceſſitate opis eluſa. Dicebat, metu claſſis Turcicæ abſceſſurum hoſtem, & Stroſſium ſolo tympani pulſu quantùm hominum vellet conſcripturum: qua inani ſpe abduxit Regem à præſtandis ſuppetiis, miſeróſque in vltimam calamitatem adegit: nam Stroſſio ad ſcribendum militem nulla pecunia data eſt, & claſſis Turcica ſtatim ineunte Autumno diſceſſerat. Ita Senenſes conſtantiâ ad Aprilem ductâ, iámque herbis deficientibus, quibus diu iumentorum inſtar ſe pauerant, pleriſque inter ambulandum mera inedia expirantibus, quarto die poſt quem nihil ſumpſerant alimenti, pacti ſunt cum Mariniano deditionem, aſſentiente Monlucio. Verùm & in ipſa deditione egregia Monlucij illuxit charitas & fortitudo. Nam in conditionibus, cùm Imperator ciuibus parceret, exceptis exulibus Florentinis; Monlucius vti & illis incolumitatem conficeret; plures enim erant, & de publica re optimè meriti; Senenſes alloquitur, docétque per exceptionem eiuſmodi inſidias cunctis ciuibus poni: quamobrem cunctis ad arma ruentibus, Marinianus noui diſcriminis metu, libertatem exulum à Coſmo impetrat. Tum Monlucius pacta cum hoſte inire Senenſibus permiſit; nihil de ſe ſuóque milite pactus eſt, affirmans nomen ſuum in iſtius modi inſtrumentis nunquam adſcriptum; ſibi viam ferro per hoſtes futuram, eam ſi clauderent; nouóque prorſus exemplo, inuictus ex vrbe capta egreſſus eſt, cum milite, pulſantibus tympanis, armis inſtructus, expaſſis vexillis, nullo pacto prævio, vna fortitudinis ſecuritate. Ipſum præter exules ſequuti ſunt octingenti cives; quibus libertas erat charior patriâ & facultatibus; atque Alcini montem ſiue Montalcinum contenderunt, in vmbra Reipublicæ libertatis vſum aſſerturi. Poſtea Herculis portus Francis ereptus eſt, reuocatus in Franciam Stroſſius, & diu Antibæ iuſſus ſubſiſtere, miſſo in eius locum Subiſio, qui prætermiſſa præclara agendi occaſione, res Francorum in Tuſcia cæteras afflixit. At Monlucius, fremente inuidia, ab Rege exceptus eſt amiciſſimè, præmiiſque donatus, torque ordinis, annua penſione, & cataphractorum equitum præfectura, primam infelicitatem ingenti fama & laude extinxit; quas tametſi amplas tamen infra meritum eſt adeptus, tanta viri virtus in propugnanda vrbe effulſerat. Nunc veſtigium paulò provectiùs ad Briſſaci geſta reuocandum.

Henricus II.

Anno 1555. Monlucij laus.

Soubiſe.

VIII. *Briſſaci in Pedemontio geſta.*

Ille quanquam pecuniâ rebúſque ad bellum neceſſariis, perſtante Comeſtabilis odio, egeret plurimùm; tamen exiſtimatione ex virtute parta ſupplente pecuniam, atque induſtriâ pro neceſſariis rebus ſatagente, bellum ſuſtentabat. Valfenerias obſidebat, cùm Stroſſium ad Marcianum victum audiuit, receſſerátque, dum facinore aliquo deiectos ſuorum inſtauraret animos. Nec diu deſiderata eſt opportunitas; quippe Suares Figueroa

HENRICVS II.

Gonzagæ loco Mediolanenſis Prætor, nobilitate quàm peritiâ clarior, obiectus ſcientiſſimo duci, breui pluribus oppidis ſpoliatur. Nam Briſſacus Eporediam capit, vrbem in faucibus Alpium Pœninarum, & opportunam tranſmittendis Heluetiis; mox Biella capta accedit, vnde ampli reditus Sabaudo obueniebant. Dein vt propius immineret Inſubribus Iacobi fanum, quod Santia dicitur, muniendum ſuſcipit, vt circumpoſitos hoſtes fatigaret. Atque ex eo occaſio data occupandæ Caſalis; cuius rei gloria ad Iacobum Saluoſonium ſpectat. Is Tholoſæ natus, à iuriſprudentiæ ſtudiis ad martem traductus, & aperto gladiatorio ludo, laniſtam profeſſus, cum fortè nullâ noxâ comitem ſe patrantibus cædem præbuiſſet, in Pedemontium profugus, è gregario milite per militiæ gradus, vna virtutis commendatione Vetrucæ præfecturam obtinuerat, & gerebat præclariſſimè. Speculatores alebat quamplurimos, eorum oculis penetrabat in hoſtium mentem; quid in ipſis validum, quid inualidum foret explorabat; atque vt erat tam acri ad excogitandas militares fraudes ingenio, quàm ad exequendum ſtrenuitate mirifica, nouum ſemper aliquid comminiſcebatur & conficiebat. In præſentia noſcens Caſalenſes pompam gaudij agere, ob cuiuſdam primarij ciuis coniugium; vocatum ad epulas Figueroam Prætorem; & nullo belli metu ciuem ac militem genio indulgere; primùm quoſdam milites clam in vrbem immittit; tum nocte quæ excepit nuptias, nouus Hymenæus, ſopitis magnam partem vigilibus, occupatâ portâ in vrbem irrumpit, capítque vino immerſam; Figueroa Tribuníſque cæteris è lecto in arcem nudo corpore fugientibus. Arx aduolante Briſſaco verberata tormentis, proximo die pariter capta eſt. Præterea Saluaſonius multis facinoribus celebratus eſt, donec veneficus admiſſus in domeſticis, virum egregium in flore ætatis veneno ſuſtulit. Et id aliquantò poſt: nunc Briſſacus collecto exercitu Valentiam expugnat, & alia in Inſubribus caſtra, ac Vulpiano aditus intercludere incipit. At Imperator Figueroæ nimium impari Ferdinandum Albanum ſuffecerat, eíque ſummum imperium in Italos omnes permiſerat; aduenienſque Mediolanum Albanus, conſcribit triginta hominum millia; vtque præclaras naturæ dotes quas à natura habebat, tam arrogantiâ maculabat quàm crudelitate, virtutes ac vitia ad pellendum Briſſacum illicò adhibet. Poſtquam iactauit ſe anno vertente exacturum Francos è Pedemontio, & Briſſacum in præſidia vrbium egit; Fraxinetum vi capit, modicum ad Padum Caſtellum, milliari tertio infra Caſalim, ac terrorem ſeueritate facturus, crudelem, quod viro ſolemne admodùm erat, & inhumanum ſe exhibet. Nam Præfectum necat ſuſpendio, Francos remo addicit, Italos omnes ferro interimit. Tum commeatu Vulpianum illato, Iacobi fanum aggreditur, vtpote munimentis nondum perfectis infirmius. Verùm pro munimentis duces erant & milites propugnabant vrbem Boniuetus, Ludouicus Biraga, & Theodorus Bedanius; Franci bis mille, Itali mille, Germani totidem, & centum equites Albani. Crebra tormentorum verberatione murus diſcuſſus in labem ruebat; nec ideò Albanus aggreſſionem auſus inferre, cùm ſubſidia è Francia miſſa accederent, mille quingentis ſuorum deſideratis,

atque

Iurée.

Caſalis capta.

Saluoiſon.

Birague.

Bedaine.

atque infractâ plurimùm confidentiâ, ſoluta obſidione regreditur. Etenim Henricus ad Albani famam decem hominum millia ductore Aumalio miſerat in Italiam; & Principes Condæus, Enguiennius, & Nemurſius, cum magna Nobilium turma, vna gloriæ cupiditate, ſimul profecti cum milite, otium bello, imperiúmque obſequio poſtpoſuerant. Briſſaco Taurini ægrotante, Aumalius copiarum ductor, Vulpianum illicò obſidet, atque actis ſub propugnaculo amplo cuniculis, incensiſque feliciter, facit per apertam labem impreſſionem; nec potuit prohibere quin Principes in primis ordinibus ſtricto enſe murum conſcenderent: pulſi Hiſpani ſunt, capta vrbs, ac cæſi plurimi; in quibus Cæſar Toletanus Albani nepos, & Garcilaſſus Vega magnæ ſpei iuuenis; poſtridie arx vincentibus tradita; támque ipſa quàm admotum oppidum, munimentis nudata ſunt, foſsáque oppleta; cùm Francis ſuperuacua eſſent, inter alia plura munita oppida. Ea deiectus vrbe Albanus Pontem Sturiam munire incipit, vt Caſalim Taurino diuelleret; nam vtrique Pons interiectus eſt; verùm Aumalius Moncaluum intercipit, Albani conſiliis prorſus euerſis. Nec aliud dignum memoria geſtum eſt, præter certamen ex prouocatione, & gentium æmulatione, quatuor inter Francos totidémque Hiſpanos: in Francis Dux Nemurſius, Claſſiuaſſæus, Gaſpar Bollerius, & Monchaſius; in Hiſpanis Marchio Peſcaria, Maleſpina, Alabus & Franciſcus Caraffa: Nemurſius cum Peſcaria pari marte certauit, Monchaſius Caraffam tranſuerberatum haſta proſtrauit; Vaſſæus & Bolerius cæſi ab hoſte ſunt. Mox Thermeum Rex in Briſſaci locum ſubſtituit, iterúmque reſtituit dignitati Briſſacum; cùm viri Principes Proceréſque viro nulla dignitate conſpicuo obſequerentur grauatè. Nunc quædam prætermiſſa, racemationis inſtar, reuocanda.

Henricus II.

Aumalius in Pedemontio.

Pont d'Eſture.

Claſſiuaſsé. Bolliers. Moncha.

IX. *Quid in Belgio actum.*

Lentius bellum progrediebatur in Belgio: per hyemem Hiſpanus arcanas conſpirationes texuerat: Abbauilla in periculum acta eſt proditione ſubpræfecti; Metis grauiùs implicabatur dolo Franciſcanorum, qui Hiſpanis veſtem, hoſpitium, & opportunitatem capiendæ vrbis faciebant, dum in eam ipſi ad comitia ordinis cogerentur; vtrobique conſilia patefacta euanuerunt; non ſine prodentium pœna. Tum commeatus Mariemburgum illatum bis, ſemel opera Satandreani, iterum induſtria & fortitudine Niuernenſis; qui per hoſtes medios illibatus rem difficillimam præſtitit. Belgæ intereà geminas arces exædificabant, quibus ſuos fines in proximum hoſtem, tuerentur; alteram Carolomontium, in portu Giueto ad Moſam; à qua perficienda prohibiti, graſſante peſtilentia; alteram Philippopolim, in Namurcenſium finibus, ponente Orangio, & Namurcenſibus incenſo ſtudio ſumptum præbentibus. Franci etiam clade ignominioſa affecti ſunt. Nobiles Andegauenſes, quos iure regni Rex conuocauerat, Ialla ductore (ij erant mille & ducenti equites, pedites quadringenti) cùm in Arteſiam irrupiſſent, & præda opulenti perturbatis ordinibus regrederentur, Oſſimontius Bapalmæ Præfectus, loco commodo ad abruptum pontem interceptos, ignauè præliantes fudit, occidit ac cepit; pauciſſimis in proximam ſiluam fuga lapſis. Fortius à Normannis in Oceano dimicatum. Ij vndeuiginti naues inſtruxerant; quibus Belgij oras cùm infeſtarent,

Charlemõt. Philippeuille.

Arriereban. La Ialle.

Pugna maritima.

HENRICVS II. incurrunt in onerarias Hiſpanas viginti quatuor, refertas aromatibus, & eiuſmodi mercibus pretioſis; quas naues tormentis munitiſſimas Belgæ vreas vocant. Continuò prælium atrociſſimum ſeritur; Belgæ ex amplis nauibus quaſi ex muris aut propugnaculis in ſubiectos Francos tonantibus; contra Normannis, veluti impreſſionem in murum facerent, minora nauigia applicantibus, atque annitentibus ad maiora euadere. Ita dum prælium multo ſanguine vltra horam ſextam producitur; fortè ignis in vnius Belgicæ nauis puluerem inuolat; ac repentè ea nauis ac quinque proximæ, tum Belgicæ tum hoſtiles corripiuntur incendio. Quo factum vt cæteræ pugnam omiſerint, Dieppam quinque naues è Belgicis ductæ; & longè plures occubuerant è Belgis, niſi mors Spineuilæ, præfecti claſſis, Normannicæ, & peritiſſimi rei maritimæ, cladem adæquaſſet. Dum hæc in Oceano, Mediterraneum ſuâ etiam inſignitur victoriâ. Baro Gardiæ quatuordecim triremibus vectus, in viginti quinque Hiſpanicas naues inciderat, quibus impoſita quinque Hiſpanorum tironum millia vehebantur in Italiam. Eæ tum ſecuræ in Corſico littore agitabant, quas de improuiſo aggreſſus Gardia, fundit ac diſiicit; duæ ſubmerſæ ſunt, aliquot captæ; atque è tironibus, mille partim cæſi, partim remo dati. Maiorem belli molem præter mutuam defatigationem, pax ſperata in dies arcebat. Etenim Polus Cardinalis rurſum in eam ſtudia operámque addixerat, atque Imperator, iam ſeceſſu prorſus deliberato, optabat vehementer, extremum actum regiminis pace concludere, & bellum quod in Europa tamdiu propagaſſet, ſaltem cùm deſineret ipſe, extinguere. Ideò Polo gnauiter allaborante, cùm de pace integra nondum conueniret, aſſenſu Principum in quinquennium pactæ ſunt induciæ; quarum lex præcipua, vt quiſque in quinquennium poſſideret, quæ tunc obtinebat; libera eſſent vtrobique commercia, ac fœderati quos inuicem dicerent, beneficio pacis fruerentur. Eas inducias Colinius Bruxellis coram Imperatore iurando ſanciunt, ſpectante Rege Bleſis Lalinius. Adſcriptum erat vti captiui mutuò reſtituerentur; tribus duntaxat exceptis, Mareſcallo Marxio, Franciſco Mommorancij filio, & Philippo Croio Duce Arſcorio; & is quidem è Vicennarum ſaltu arte euaſit; duo alij redempti. Sed Marxius in vxoris redimentis gremio expirauit, vir incorruptæ in Francos Fidei. Eius obitu Stroſſius Mareſcalli munus obtinuit, quod antea per abſentiam Marxij exercebat. Poſt inducias Februario menſe contractas, ſequente Octobri Carolus Imperator acerbiſſimis cruciatibus podagræ diuexatus, & concepto ingenti humanarum rerum vel tædio vel contemptu; cùm plerumque felicitatem ſuam incuſaret, quæ ſecum vnà conſenuiſſet; fortunamque mulierem appellaret, quæ ad riualem adoleſcentem conuerſa canos ſenis contemneret; ſtatuit abdicare ſe Imperio, & regnis per tot ærumnas curáſque aſſiduas comparatis. Eam rem, quandoquidem fusè & pro dignitate à pluribus ſcripta, teritur omnium manibus, nec mei eſt inſtituti, enarrare eo loco omitto; ac orbi terrarum exiſtimandum relinquo, quando contrariæ perſtant ſententiæ, quo potiſſimùm animo Princeps prudentiſſimus, prærepto ante obitum funere, viuum ſe viuentium albo expunxerit.

Eſpineuille.

Induciæ inter Principes.

Anno 1556.

Lalain.

Imperatoris ſpontanea abdicatio.

expunxerit, ac poteſtatem quam tam vehementer ambiverat, ſponte depoſuerit atque abiecerit. Sanè ad facinoris laudem inclinat animus. Quæ enim præpoſtera illa ambitio, ea quæ concupiſcas abijcere; cui in omnes imperium ſit, placere obſequium; & verſantem in ampliſſima luce, amplecti tenebras atque caliginem? Perſuaſum ſit potiùs, quod humanitati noſtræ ſit maximæ laudi, Chriſtianum Principem, proſperis aduerſiſque elatum & afflictum, clarum virtutibus nævíſque contactum, in fallaciam humanæ amplitudinis introſpexiſſe, ac magiſtro ſe didiciſſe, mundi faſtigium ac votorum apicem, onus eſſe grauiſſimum, quod abdicatione ſola deponitur.

Bellum quod Carolum inter & Franciſcum tam violenter exarſerat, eorum morte videbatur extinctum (nam ſtatim Carolus poſtquam abdicauit ſe pro mortuo habitus) páxque illuxiſſe concupita tot gentibus, calamitatum ſerie attritis & propemodùm perditis. At repentè procella vnde minimè oportebat excita, iterum Europam acerbiſſimis malis implicuit; luémque belli longè fœdiſſimam in mortales ambitionis flatus immiſit. Anno antè proximo Iulius Pontifex ſuo fato obierat, ſucceſſerátque Marcellus Ceruinus, qui vigeſimo altero die, ſolium vacuum ſucceſſori dimiſerat. Is Francorum Cardinalium calculis Ioannes Petrus Caraffa, ex nobiliſſima Neapolitana familia, iam grandævus, nam annum agebat ſeptuageſimum nonum, excultus ſcientiis, & humanarum peritiſſimus rerum, Pontifex dictus eſt, & Paulus eo nomine quartus nuncupatus. Illum multæ iniuriæ tum in ſe, tum in affines ab Hiſpanis collatæ, in Francorum partes addixerant; metuebántque viri prudentes non temerè, ne iniuriæ ſenſus magnum aliquod malum procrearet. Attamen Paulus ſub primordia, vt ſe æquum amantémque patrem exhiberet, legatos ad Principes pro conſtituenda pace inſtruxerat. Nec ab optimo ſene malum obortum eſt, ab eius nepotibus arceſſendus fons calamitatis. Ij ex fratre tres admodùm erant Alphonſus Montorij Comes; Carolus eques Melitenſis, & ſtatim à patruo dictus Cardinalis; atque Antonius Montisbelli Marchio, qui illicò adminiſtrationem rerum capeſſentes, vt vehementi ingenio erant, dignitatum & opum cupidi, eò ardentiùs, quòd præ ſenio pronus in ſepulchrum Pontifex, moram breuem ambitioni permitteret, cœperunt omnia perturbare atque confundere. In Columnas maximè prouectus impetus, quorum ampliſſimæ ditiones Eccleſiaſtico fiſco addictæ; mox cum Marcus Antonius Columna Hiſpanorum opem imploraret, in Hiſpanos ipſos conuerſa conſilia, & impulſus à Nepotibus Pontifex in cupiditatem Neapolitani regni obtinendi. At cùm cupiditas ſine Francorum auxilio fruſtra foret, Nepotes vti eos in deſiderij partem atque emolumenti vocarent, rem Henrico proponunt, ad Cardinalem Lotharingum ſcribunt, eúmque ſuam in mentem obiecta ſpe luculenta pertrahunt. Nondum erat conuentum de induciis, cùm res tanti momenti in conſilio Regis agitatur; ſententias oppoſitas tuebantur Cardinalis & Mommorancius. Hic abjiciendam ſpem nouam & erumpens bellum affirmabat. *Nunc de pace inter Principes agi; ſi conueniretur de ea, quomodo bellum contra*

X. *Belli contra Philippum Regem cauſa.*

De Montoire. De Montbel.

contra fidem iuratam Neapolitanis nouum inferretur? Sin bellum perſtaret; an non hoſtium affatim ſupereſſet; cùm Hiſpanis & Belgis Angli accederent? quos ſingulos Francia tot laboribus ſuáque magna pernicie ægrè repuliſſet. Contra Cardinalis, præter inane gloriæ ſtudium, quo immoderatè flagrabat, & nomina illa ſpecioſa, *Defenſoris Eccleſiæ*, & *Patroni Pontificum*, quibus Nepotes mentis aciem perſtringebant, clàm etiam vtilitatem priuatam vocabat in conſilium. Quippe ſpem thiaræ conceperat; nec dotes ad eum apicem deſiderabantur; ad quem euectus, Guiſio fratri regnum Neapolitanum comparare poſſet; ſi quando ex Andegauenſi ortus familia, ius auitum vellet è patrum cineribus ſuſcitare. *Ille igitur Regi bellum iuſtiſſimum atque facillimum proponebat: quid enim iuſtius, quàm tueri Summum Pontificem, vindicare iniuriâ, & Eccleſiæ patrimonium per nefas raptum reſtituere Domino? Nec arduum, rem inceptam perficere, fauente Pontifice, & Caraffarum gente promouente in regno ſtudia, & excitante Andegauenſium partes, Hiſpanorum ferro nondum exciſas.* Atque in eam ſententiam raptus eſt Henricus; iuſſique Cardinales Lotharingus atque Turnonius Romam proficiſci, & rem paciſci cum Pontifice. Quanquam Turnonius, prudentiſſimus ille vir, inuitiſſimo animo ſuſcepit prouinciam, veluti præſagus quam calamitatem iret apparatum; nec profectus eſt, niſi poſt iuſſa geminata, affirmánſque lacrymantibus oculis, ſe haud ſponte ire miſerias Franciæ arceſſitum. Ii itaque fœdus pangunt cum Paulo; vt Rex Sedem ſanctiſſimam, Paulum, & Nepotes, in patrocinium & defenſionem acciperet; Pontifex vni è Regis liberis excepto Delphino Neapolitanum regnum conferret, ad quod obtinendum, Rex in ſingulos annos trecenta quinquaginta nummorum millia ſuppeditaret, atque exercitum ex duodecim peditum millibus, duobus equitum. Adſcitus in ſocietatem Hercules Dux Ferrarienſis, Guiſij ſocer, eíque imperium in omnes fœderatorum copias datum. Haud multò poſt admiſſæ ſunt, & iuratæ induciæ, imprudenter quidem, & forſan iniquè; cum ea pacta firmarentur iureiurando, quæ ſtatim ex potiore pacto violanda erant. Quippe Caraffis & Columnis per mutuas iniurias exacerbatis; eò libentiùs, quod ſinguli haberent Reges, ſuarum iniuriarum ſponſores quodammodo & fideiuſſores; Columnæ primi arma corripiunt, inflammante Duce Albano, qui Neapolitanum regnum adminiſtrabat; nec conſcribere militem cunctatur Pontifex, vocato Stroſſio Mareſcallo, qui Martia indole, & Hiſpanis infenſus; belli æſtum atque incendium afflauit vehementius. Sic Pontifex in neceſſitatem belli intruſus, Cardinalem Caraffam Legatum ad Regem mittit, in ſpeciem vti ad pacem cum Philippo adhortaretur, ipſa re vt abruptis induciis bellum indiceret. Legatus Fonbellaquæ exceptus, Regi veluti Defenſori Eccleſiæ, & vindici ſanctiſſimæ Sedis, ſenatorium Pileum & Gladium offert, gemmarum luce capulo vagináque ſplendentibus; orátque vt iuxta Regum maiorum Religionem, & Chriſtianiſſimi nomen, ſanctiſſimi Patris tutelam cauſámque ſuſcipiat. Re vocata iterum in conſilium; Mommorancius præter ſuperiora, adiungebat; *Iuratas modò inducias, nec integrum eſſe à re ſanctiſſima reſilire; obrutos eſſe calamitatibus populos, niſi reſpirandi ſpatium*

detur.

detur, deficiendum eſſe ſub onere. At ſi bellum placet, cur tam longinquum, incertum, & anceps? in extremam Italiam vires totas Franciæ ablegandas; at quo fulcro? depontano ſene, qui ſpes cum vita ſtatim extinguet; inexpertis & ambitioſis nepotibus, qui ſui vnius commodi ſtudioſi, tam id ab Hiſpano quam à Franco petent; & vbi res malè ſucceſſerit, ad hoſtem accedent, emolumentum ex Francorum detrimento capturi. Nihilominus Guiſiorum factio, ſpecioſiſſimo Eccleſiæ colore, eiuſque defenſionis, ad Caraffarum mentem Regem perducebat; *Inducias primùm à Cæſare violatas, qui Patrem communem per Columnam clientem & per Albanum vexari ſineret; vim repelli, quod natura ius permiſiſſet infirmiſſimis animalium; nec vlla religione pacis aut ſacramento vetari, quin tegendo capiti manum aut brachium quis opponat.* Hæc & ſimilia Guiſij.; & accedebat Reginæ aſſenſus, quæ ab Stroſſio affine in eam ſententiam impellebatur; at maximum pondus, quo inclinatus eſt animus Regis, Diana Pictauienſis adiunxit. Ea Guiſiis palam addicta; ſiue quod Aumalius alteram ipſius filiam haberet coniugem; ſiue allecta Cardinalis Caroli blandimentis, qui mulierem omni officio, humili etiam atque abiecto demerebatur; ſiue pro feminarum indole, amaret Guiſio mutare Mommorancium; eas ob cauſas Regem in bellum impulit, perſuaſum nihil glorioſius, quàm Eccleſiæ Chriſtique ſedi patrocinari. Nec Mommorancius fuit in ſententia pertinax; ſiue rem iam conſtitutam perſpiceret; ſiue vt Guiſios amandaret procul bello implicitos, cuius præſagiebat infelicem exitum; ita fore vt abſentium gratia primò marceſceret, mox infortunio corrumperetur pœnitus & deperiret; & ipſe Pontificis operâ indigebat, ad ſoluendum matrimonij nexum, quod Franciſcus filius cum Pienna contraxerat. Ita ſingulis ad ruinam Franciæ conſpirantibus, in miſeriarum voraginem vltrò prouoluitur.

HENRICVS II.

XI. *Guiſius in Italiam miſſus.*

Stabilito belli propoſito, eius gerendi occaſio ſtatim accedit. Albanus ducto exercitu in gratiam Columnatum, in Flaminiam penetrat, & Romæ coniuratio in Pontificis caput in lucem eruitur: Ideò iuſſus Mola è Corſica in Italiam duo Vaſconum millia ducere, & Monlucius quem Senenſes ſtudio maximo repoſcebant, ſe conferre Romam, ac ſuam operam Pontifici præſtare, dum Guiſio exercitus apparatur. Ipſe Guiſius, poſtquam Imperator Carolus coronam depoſuerat, acerbiſſima hyeme, per Alpes ducebat duodecim peditum millia, armaturæ grauioris equites quadringentos, leuioris octingentos, magnâ Nobilium frequentiâ, præter Aumalium atque Elbouium ipſius fratres, & Nemurſium Ducem; iamque fama aduentus Paulum liberauerat, Albano ſe recipiente in regnum, ad defenſionem parandam. Extremplò Guiſius, vt Italiæ innoteſceret, Valentiam in Mediolanenſibus obſidet, capitque poſt dierum quatuor verberationem; cùm ex præſidiariis Rhæti ad expugnantes deficerent, Italici fuga ſe per muros proriperent. Sic iniecta paſſim formidine, auctor erat Briſſacus vt Guiſius Cremonam contenderet, vrbem perterritam captum iri; nullas Hiſpanorum in Inſubribus copias, Ducatum vniuerſum nullò diſpendio occupari facilè & ſubigi poſſe. Et in id conſilium, quod prudentiſſimum erat, inclinabat Guiſius; verùm ab eo Cardinalis fratris & Caraffarum Anno 1557.

Henricvs II.

tum minis tum precibus, inconſultè abductus, certum emolumentum ſpe incerta perdidit atque abiecit. Itaque per agrum Parmenſem ad Herculem Ferrarienſem ſocerum ſuum contendit; cúmque ad Rhegium occurrentem ſalutatum honorificè, vti prætorem totius exercitus, conſulit de vniuerſa belli ratione. Cùm variæ ſententiæ dicerentur; affirmat Guiſius ſibi à Rege mandatum, vt Romam iret; vnde abſciſſa deliberatione Briſſacus in Pedemontium redit, de eo bello malè auguratus; at Ferrarienſis copias tradere Guiſio abnuit, ne ditionem ſuam hoſti exponat, tormenta duntaxat ac ſulphureum pulverem vti promiſerat præbet; ac Guiſius Caraffarum ſpe fretus, versùs Bononiam tendit. Mox placuit in Neapolitanum regnum inuadere; ac breuiori via quæ ad mare patet incedere; per Firmum, Aſculum, & Ciuitatulam, eóque præiverant cohortes aliquot Pontificiæ. Et verò Albanus de aduentu eius ſollicitus, limites regni inuadenti iam deſerebat, ſe in munitas vrbes recepturus, iamque Stroſſius atque Monlucius Oſtiam, Velitras, & Marinum eripuerant Hiſpanis; vt momentum belli id vnum fuerit; quod omittens Guiſius, ambitione, vel aliena, vel ſua qui ſcandebat in apicem, illicò præceps in imum corruerit. Quippe curſoriis equis aduolans Romam, vt cum Pontifice ageret, totum menſem trivit ſuperuacuâ morâ & perniciosâ, ſiue Caraffarum officiis retentus, ſiue ſua ſponte, vt officioſis ſalutationibus Cardinales plurimos conciliaret. Nam eam intra moram Albanus animo inſtaurato, regni limites communiuerat, firmúmque præſidium in Ciuitatulam coniecerat. Id exiguum oppidum poſtquam per tres Hebdomadas Guiſium repulit, accedente Albano cum copiis, liberatum eſt obſidione. Iámque paſſim cuncta erant Guiſio infenſa. Nam Octavius Farneſius cum Hiſpanis conuenerat, recepta Placentia, & Coſmus Florentiæ Dux Senis tandem à Philippo donatus, ad impenſas Senenſis belli ſarciendas, arma & opes ipſi adiunxerat, & orto Guiſium inter & Marchionem Mombellum iurgio, Mombellus Romam ſeceſſerat, Caraffas fratres abducens à Guiſio. Prætereà euanuerat ſpes Turcicæ claſſis; nam offenſus ſuperba oratoris Francici voce Solimannus, centum triremes Conſtantinopoli continuerat, quas à Draguto ducendas promiſerat Regi; iiſque deſideratis Baro Gardiæ nihil aggredi auſus eſt. Quapropter Guiſius cùm à Rege inſtanter ſupplementum expoſceret meditabatur regreſſum; tandem Pontificis ardentiſſimis precibus, ſibi merito ab Albano timentis, retentus in Italia. Dúmque propè naufragus in ſcopulo hæret, ambiguus quid conſilij capiat, ignominioſa clade ad Sanquintinum accepta, reuocatur à Rege, vnica poſt naufragium Franciæ tabula, iuſſus exercitum ſimul deportare. Ea res Pontifici nuntiata, iniucunda haud fuit; cui graues ipſi amici iuxta hoſtes erant; & procliui ad pacem Albano, Franci quaſi ſuperuacanei iam oneri erant atque incommodo. Nec difficulter de pace conuentum eſt; oppida mutuò reſtituta ſunt; peteret veniam Albanus atque acciperet, condonarentur vltrò citróque iniutiæ, Pallianum arx in ſequeſtrum iret; ſed tota iræ moles in Marcum Antonium Colomnam & Aſcanium Cornium corruit, qui deſerente Hiſpano diris damnati ſunt, Pontifice ab eorum venia contumaciſſimè abhorrente. Poſtea Albanus Romæ iis honoribus exceptus qui modò

Civitelle.

dò Guiſio præbiti erant; quódque obſeruatur, equo eodem inuectus eſt, verè facto ad mentem domini, qui ſeſſores tam diuerſos admitteret; & luculento exemplo quantum Francis ſocietati Italicæ innitendum. Quanquam is vnus ſocietatum eſt nexus, vt quem adſtrinxerit vna vtilitas, damni metus ſoluat, vel abrumpat. Guiſius ad Oſtiam cum duobus millibus Sclopetariorum triremes conſcendit, reliquas copias per Æmiliam, Ferrariam, Rhætos, atque Helvetios Aumalius duxit; Monlucius haud multò poſt reuocatur in Franciam; & Ferrarienſis, Regis aſſenſu, non incommodam pacem cum Hiſpano fecit. Sic Martis furor in vnam Franciam effundebatur. Verùm illa ſtylum calamitate triſtiſſima vocat, in argumentum lugendum, funeſtiſſimúmque ſpectaculum. HENRICVS II.

Dum Alpes Guiſius transgrediebatur, ſimul Henricus in Arteſiam arma inferebat: nec per fecialem bellum ſignificat, ſed Colinium Admiralium iubet in hoſticum irrumpere, & cæco fulgetro fulmen evibrare. Ille igitur nocte quæ feſtum Epiphaniæ diem conſequitur, cùm homines ob ſolemnes epulas vino & ſopore ſepulti ſunt, Duacum occupaturus accedit, & quodam Eremita duce murum inſcendebat, cùm aniculæ clamoribus excitati vigiles diſcuſſerunt conſilium; tunc Colinius ad Lentium oppidum conuerſus, iam bello non diſſimulato, vi irrumpens captum diripit, atque incendit, vaſtatíſque limitibus in Picardiam redit, quam adminiſtrabat. Exclamant Hiſpani violatum ius gentium, ſummâ perfidiâ fractas inducias, prædonum inſtar Francos irruere, bellúmque non indictum inferre innoxiis, & fide iuriſiurandi ſecuris. Ad ea Regis nomine, ſcripto reſpondit Carolus Marillacus Archiepiſcopus Vienneſis; primùm ab Hiſpanis fractas inducias, & religionem pacis violatam; illos ſummo Pontifici bellum intuliſſe, imò per inſidias obtuliſſe mortem, Arteſiæ præſidia impunè graſſari, atque excurrere in Picardiam, ad occupandas vrbes plurimas, Metim, Burdegalam, Alcinimontem clandeſtina conſilia inſtruxiſſe, admiſiſſe veneficum qui Mariemburgi puteos veneno inficeret, Marchium Mareſcallum præbito toxico peremiſſe, miſiſſe ſpeculatorem qui munimenta arcium delinearet. Ea Franci reponebant expoſtulantibus, vera quædam & alia colorata; quando inter infenſos querelatum cauſæ nunquam deſunt. Poſtea Henricus equite in hiberna miſſo totum ſe ad ludos addicit, & negotioſum gaudij otium. Nempè Mommorancius retinendæ potentiæ cupidiſſimus, vt Dianæ auctoritati poteſtatem parem opponeret, ſummo ſtudio parauerat nuptias alterius Dianæ, Regis ſpuriæ, Franciſco maiori filio; ea Horacij Farneſij vidua; patri chariſſima, videbatur contra Guiſiorum gratiam & Pictauienſis, erectura Mommoranciis validum propugnaculum. Dum igitur choreis, epulis & haſtiludiis ſecuri hoſtium Franci capiuntur, Philippus Hiſpaniæ Rex, vindicaturus iniuriam, exercitum inſtruebat ſedulò ſed diſſimulanter; quanquam paterno ære grauiſſimè oppreſſus, & exhauſto ærario, pecuniâ valdè indigeret, tamen vendito patrimonio Regio, & certior famam & exiſtimationem à primordiis peti; laborabat ne quid peccaret in carceribus, atque in ſtadium

XII. *Bellum in Flandriam inuectum.*

dignus plauſu orbis ingrederetur. Igitur poſtquam exercitus apparatus eſt, ductorem dicit Philibertum Sabaudiæ Ducem, iubétque extemplò in Franciam penetrare. Nec ille rectà in ſcopum collineat; ſed tentatâ Campaniâ, & Rocroio fruſtra impetito, mox in Picardiam flectens, Guiſæ minatur, tandem improuiſus obſidet Sanquintinum. Henricus ſerò tandem ludis experrectus, in Campaniam venerat, Niuernenſe viro fortiſſimo, Rocroij curam ſuſcipiente; ac dum Rhemis agit, fecialem accipit à Maria Regina Angliæ, qui bellum indicit. Quippe Philippus ab vxore inuita eam ſocietatem belli extorſerat, comminatus abſentiam atque diſſidium, niſi mariti ſortem ſubiret. Nec in hoſtes munita admodùm Francia erat, arces commeatu deſtitutæ & milite, pauci ſub ſignis externi milites, in quibus tunc militiæ robur, plerique omnes inopinata hoſtium incurſione perculſi: Ideò miſſi qui Heluetios Germanóſque conſcriberent. At in Hiſpano exercitu erant triginta quinque peditum millia, duodecim equitum; inter ductores præſtabant Dux Arſcotius, Comites Mansfeldius, Egmontius, Barlemontius, & Megius; & acceſſerunt haud multò poſt nouem Anglorum millia, equites mille & quingenti, ductoribus Pembrocio, Clintone, & Græo. Henrici exercitus longè impar recenſebat ſeptemdecim peditum millia, equitum ſena. Porrò Sanquintinum oppidum eſt ad Somonæ fontem, caput olim Veromanduorum, medium inter arces Faram Hamum & Peronam, ſitu paludes inter vliginoſo admodum; atque adeo poſitum in finibus propugnaculum; enimverò tunc temporis inualidum, quà præſidio, quà cœtero commeatu. Breulius præfectus, recens præfecturam adierat, erat turma cataphractorum præſidij loco, quam Telinius ducebat, & ducenti pedites, nec multùm ſpei in ciuibus, qui alieni ab defenſione, perinde habebant vinci ac vincere. Mommorancius conſtita obſidione, perſtrictus iuſtis querelis expoſtulantium, quod Admiralij negligentia immunitæ vrbes Picardiæ forent; eum iubet in obſeſſam vrbem penetrare, ac vitam in conatu ponere. Et ille fortiter vti erat iuſſus per hoſtium vallum peruadens, quingentos milites in vrbem inducit; ſtatímque multis ad propugnationem prudenter mandatis, propugnaculo quod ad Inſulæ ſuburbium erat hoſtem expellit; ſed magna iacturâ. Quippe præter militem, cui in ſumma inopia parcere debuit, Telinius vir præſtantiſſimus cæſus eſt; & quarto poſt die, tum propugnaculum, tum admotum ſuburbium tradere hoſti oportuit. Laborabat penuriâ rerum propè omnium Admiralius: nam deficiebant tormenta, puluis, inſtrumenta foſſoria, miles ſclopetarius maximè, quódque in paucis perniciabile, erat odio ciuibus, ob nouam hæreſim quam palam & propè in oculis omnium profitebatur. Ille cùm aduerteret vrbem qua adiacet Palus, ab hoſte lentius premi, Valpergo in turrim campanariam ducto commonſtrat, quæ regredienti via tenenda ſit, mittítque ad Commeſtabilem ad ducendas ſuppetias. Comeſtabilis duo milia ſclopetariorum Andelotio tradit, qui Valpergo duce, vel aberrans à via, vel hoſte à captiuo Anglo præmonito, repulſus fortiter, ægrè quingentos in vrbem immiſit; cæteris quâ cæde quâ fuga diſiectis. Admiralius, cùm in dies militum inopia premeret, aduertit per paludem commodè opem poſſe immitti; ſi quædam voragines opplerentur,

Sanquintinū obſeſſum.

rentur, & pauca nauigiola ad traiectionem in locis aliquot præberentur. Ea de re Commeſtabilem certiorem facit, compareť nauigia, ſe humo iniecta cumulaturum voragines. Ad monitum, Comeſtabilis ad Eſſiuium progreditur, mittit qui ſignificatum iter, hoſtium caſtra, & locorum ſitum explorarent; tum Faram regreſſus, aduocato conſilio, rem deliberandam proponit: ſe ſtatuiſſe ducto toto exercitu, per oſtenſam paludem ſubſidia in vrbem iniicere, ſibi exploratam locorum diſtantiam, perpenſam difficultatem, nec occurrere viam ſeruandæ vrbis commodiorem. Eo die Faram ex aula venerat Santandreanus, ac pro rerum militarium peritia qua multùm pollebat, dehortabatur ab eo conſilio; nec tormenta ducenda, nec peditem, niſi quem in vrbem immittere opus eſſet; equitatum ſufficere, qui vigilibus præcurrentibus, peditem ſub ortum lucis ad paludis oram deduceret; ſéque ipſe poſtmodùm periculo nullo reciperet. Aliter fieri non poſſe, quin admoti exercitus in prælium irent; ſicque omnia nulla neceſſitate in grauiſſimum periculum agi. Cæteri duces prudenti conſilio aſſentiuntur; ſolus Comeſtabilis in ſententia pertinax fuit, ſeu æmulatione in Santandreanum, ſeu noxa magnis viris perpetua, quos mutare ſententiam pudet; quaſi mutando fateantur inſcitiam; cumq; Santandreanus nouis rationibus mentem ſuam fulcitet, reſpódet Comeſtabilis, indignātis voce & facie; ſibi exploratas gerendarum rerum occaſiones, id ab experientia longa didiciſſe; quare ſe ſuo munere fungi paterentur. Mareſcallus obmutuit, ſéque omnes in futuram perniciem cæco obſequio compararunt.

XIII. *Pugna ad Sanquintinū, & clades.* Anno 1557.

Illucebat dies Auguſti decimus, qui diuo Laurentio ſacer, in poſterum cultus eſt magna Hiſpanorum gratulatione; cùm Mommorancius præmiſſo peditatu, & maioris molis tormentis quatuordecim, aduolans cum Proceribus & vniuerſo equitatu, peditem aſſequitur, diſpoſitiſque ordinibus, circa horam decimam, Sanquintinum ad ſuburbium Inſulæ aduenit. Hoſtium caſtra vltra Somonam amnem porrigebantur; cis amnem obtinebant ſuburbium quatuordecim Hiſpanorum ſigna; erántque præterea in piſtrino proximo duæ ſclopetariorum cohortes, tuentium aggerem, quo in vlteriorem amnem patebat tranſitus. Ij extemplò à Francis diſiecti ſunt, aggérque occupatus, tum Comeſtabilis iubet tormenta in hoſtium caſtra obuerti, explodíque continuò. Diſcerpta illicò & euerſa tabernacula fragore ingenti, perturbant hoſtem ac terrefaciunt; Sabaudo inermi vix ad prodeundum ſpatium fuit, euadenti ad Egmontium metantem longius; miles reliquis diſiectis tentoriis, loco abſcedit, & petito circuitu ad Egmontij copias ſe adiungit. Sed non ideò ſubſidia immittebantur commodius. Conceptum inconſultò conſilium, immaturum atque acerbum in lucem prodibat. Receperat Comeſtabilis prima luce affuturum ſe ad paludis oram; Admiralius nemine comparente, tolli aſſeres iuſſerat, quos ſuperpoſuerat locis incommodis, ac paxillulos ligneos detrahi, quos ad commonſtrandum iter infixerat, ne ab hoſte deprehenderentur, qui tota die per paludem lintribus vehebatur. Et pauciora ad tranſitum nauigia Comeſtabilis tulerat; ita magno tumultu irruebant in ea milites, quæ aggrauata numero vehentium, vel hærebant vliginoſo cœno implicita, vel appellere ad

oram non poterant; vel qui ducerent deficientibus, in abditas voragines mergebantur; tum hoſtis tormenta in paludis oram explodebat; ita eorum qui ad ſuppetias deſignati erant, plures palude immerſi ſunt, multi ab hoſtibus cæſi, centum duntaxat Duce Andelotio introducti in vrbem ſunt. Comeſtabilis ratus vniuerſos exceptos, de receptu cogitat. Enimverò hoſtes trepidatione excuſſa, recipientem ſe aggredi ſtatuunt, eámque in rem amnem tranſmittunt vado, quod gemino milliari patebat infra ſuburbium Inſulæ. Admonitus quidem Comeſtabilis erat, cuſtodiendum intentius vadum, íſque centum appoſuerat equites, qui primo impetu hoſtium pulſi ſunt. Poſtea Nivernenſis eo turmam ſuam equeſtrem agit, comperítque Egmontium tranſmiſſum cum duobus equitum millibus, cenſebátque impetendum agmen hoſtile; ſed ab aliis damnato temeritatis conſilio, continuit ſe, & ad Condæum ſe recipit; quanquam ea temeritas ſeruabat exercitum, atque hoſte inhibito receptum tegebat; vſque adeò in humanis virtutes incertæ ſunt, & peccare in artem maximæ artis eſt. Condæus cum leuiori equitatu poſtremum agmen ducebat, incedebátque lentiùs, ceu pugnæ cupidus; cùm vniuerſus Hiſpanicus equitatus vado pertranſito, in octo agmina diſtributus, aſſequitur recedentem. Primùm hoſtis ſubſtitit, breui mora ad deliberandum, tum effuſis habenis in Condæum irrumpit. Alteram alam ducebat Egmontius, alteram Hornius Comes, mediam aciem Monsfeldius impellebat. Primo congreſſu Franci diſiecti ſunt, ſiue tumultu cœpto ob raptas ſarcinas, ſiue Niuernenſis infortunio, qui lævo cornu ducto, fortè in ima valle cùm incepit dimicatio incedebat, atque ad pugnam cùm vellet frontem conuertere, ſubita fuga commilitonum, & hoſtium proximo impetu oppreſſus, aciem inſtruere haudquaquam potuit; & vir fortiſſimus nullo edito prælio victus eſt, ſtragi ægerrimè ſuum caput proripiens. Equite profligato, in peditem exploduntur tormenta, tum nutantibus ordinibus, in eum victor irruit, & magnam ſtragem tam pugnantium quàm fugientium edit. Cæſa Francorum quinque millia ſcribunt qui imminuunt cladem, decem millia qui augent; cùm ad ſiluam magnus fugientium numerus cæſus ſit: nec omnes paſſim ſine dimicatione fuga abſtulerat, in ipſo prælio occubuerunt Franciſcus Turenius Vicecomes Comeſtabilis gener, Rocamenij filius, Claudius Rocachovartius, Guro, Gulenius, Sangelaſius, interiítque in caſtris hoſtium ſclopeti glande Ioannes Enguiennius Condæi frater, tam generoſitate quàm natalibus Princeps, defletus & deſideratus ab ipſis hoſtibus. Capti ſunt Comeſtabilis, coxam ictus ſclopeto, Dux Mompenſerius, Dux Longavilla, Santandreanus Mareſcallus, Ludouicus Mantoani frater, Ringravius Germanorum Tribunus, Vaſſæus, Curto, Rocamenius, Rupifocaldius, Mombrunus Comeſtabilis filius, Ioannes Gontaldus Biro, Fumellus, Capella Biro; aliíque quamplurimi, nobilitate aut dignitate conſpicui. Pauciſſimi ex hoſtibus deſiderati ſunt; vt eam cladem nihil dixeris minus quàm pugnam. Illius culpa ad Comeſtabilem maximè deriuatur, qui præterquam quod totum exercitum in apertum diſcrimen coniecit ſolâ mentis pertinaciâ; multa prætereà peccaſſe dicitur,

Viconte de Turenne. Rochechouart.

dicitur, quod impedimenta in ſubitam expeditionem conuexerit, ad promiſſam horam quod non affuerit, luce palam quod ſe receperit; poſtremò ſclopetarios quod equitibus non immiſcuerit, ad frænandum hoſtium impetum. Quæ vt vera ſint, ſua etiam cæteros culpa inuoluit: nam attoniti duces & ſtupore quodam perculſi, quaſi mente & fortitudine momento deiecti; nulla de tota re cura ſuſcepta, cæſi vel capti ſunt; vt poſſit affirmari eo in exercitu plures fuiſſe milites, neminem ducem, qui nuſquam ſplendidiùs quam in tenebris infortunij lucet.

XIV. *Sanquintinū captum.*

Franciæ poſt tantam cladem vna relicta ſpes erat Niuernenſis, qui dotibus imperatoriis clarus optimè affectus ad patriam erat. Ille vbi Faram tenuit, & ſimul Condæus Princeps, Franciſcus Mommorancius, Sancerra Bourdilio, & pauci alij, miſſo ad Regem Compendij agentem nuntio; Laudunum venit, ad reliquias exercitus colligendas. Quanquam nec impenſæ is parcebat nec operæ, ægrè coacti equites mille ſexcenti, pedites quinquies mille; quorum magnam partem ſua pecunia armis & equis inſtruxit, ſaucios per Chirurgos ſuos curauit, aluit cibis ſuis, plerumque quos in menſam ſuam coqui apparaſſent vulneratis largiens. Rex in calamitate haud ſe abiiciens, nobiles cunctos Laudunum conuocat, Reginam cum Bertrando ſigillorum cuſtode, Pariſios mittit, ad confirmandos ciuium animos, Paulum Termeum è Pedemontio arceſſit, & Pariſiis præficit; petit ab Helvetiis inuiolata fide ſociis conſcribi ſexdecim hominum millia, Reicrocum in Germaniam ad delectum mittit; dein Guiſium ex Italia deportare exercitum iubet. Franci proceres, Regi & patriæ in ea calamitate non deerant; Pariſienſes ſponte trecenta librarum millia conferunt, ſinguli Proceres, recipiunt ſe defenſuros arcem aſſignatam, munituros ſumptibus ſuis, quam victori hoſti opponerent, Briſſacus non operam modò; ſed opes Regi addicit liberaliter, precatus vt facultatum ſuarum reditus in vſum belli impenderet, ſibi relictis duabus dumtaxat librarum millibus quibus ſe vxorem & familiam aleret: attamen fruſtra ſolicitudinem tantam impendiſſent Franci, niſi ipſe victor vota infra fortunam ſuam moderans, nimia mora ſpatium victis ſpem & ſolatium impertiiſſet. Quarto poſt pugnam die Philippus in caſtra venerat, & delibato lætiſſimis oculis victoriæ tantæ ſpectaculo, ſpolia, tormenta, ſigna, captiuos, curioſè; atque haud ſemel inſpectans, frui victoria quam vti maluit. Nam haud dubiè ſi vltrà victrices copias intuliſſet, quæ erat Franciæ conſternatio atque infirmitas, cepiſſet Pariſios, regnúmque vniuerſum in exitium proximum impuliſſet: iſque fuit Caroli patris ſenſus, vt ſcribitur, qui accepto de victoria nuntio, quæſiuit an filius Pariſiis ageret; quaſi innueret peritiſſimus ſenex, eo ſucceſſu parum admodùm actum, niſi victor exciperetur Pariſiis. Quanquam alij tradunt, ad nuntium egiſſe gratias Deo immortali, quod imperium filij tam felici exordio cohoneſtaſſet, ſimúlque diuinam reueritum iuſtitiam, quæ violatores pacis pœna afficeret; cæterùm de conſilio quod peteret filius, ſe iam à mundo exulem atque extorrem nihil poſſe conſulere, niſi vt filius viros prudentes audiat, quos conſiliarios pater reliquiſſet: vt vt ſit de Carolo; Deus eam mentem ab

HENRICVS II. ab hoſte amouit, pepercitque Franciæ, calamitati modum conſtituens. Igitur Philippus ad Sanquintinum expugnandum intendit, & murorum verberationi adiungens cuniculos, iam ſeptem locis amplas labes intulerat; octingentos milites opponebat Admiralius, numerum longè imparem, amplæ vrbi malè communitæ, in victorem hoſtem propugnandæ: nam ciues & ruſtici cogi ad opus, nullis minis, nullo metu, aut pœna poterant, tanto flagrabant in Admiralium odio; quare duces cæteri auctores erant, vt de dedenda vrbe ageretur; *nihil propugnanti vrbem ignominioſius, quàm ſi eâ per vim hoſtilem deijcitur, cùm nullo fructu detrimenta plura incurrat: nam vrbs amittitur, ciuis ſpoliatur, miles perimitur, præda hoſtis oppletur & ſanguine, nihilque Principi præter dolorem & iacturam militis comparatur; imò nec ipſe Præfectus; qui arceſſit mortem, laude animi commendari poteſt, ob facinus quod iuxta ab ignorantia ac fortitudine proficiſcitur.* Et ea peruidebat Admiralius, ſed ſperabat ſi vel vnam impreſſionem repelleret, producendam diu obſidionem, morámque temporis quæ foret Regi pretioſiſſima obtinendam. At deſiderium euentus fefellit, Philippus vrbem ſimul per ruinas omnes aggreditur, die Auguſti viceſimo ſeptimo, & per vnam irrumpens miles vrbem capit, funeſtátque cæde miſerrima. Ciui parcitum, in armatos ſæuitum maximè; Duces cæſi aut capti; Admiralius captus, & Andelotius, qui ſe mox victori ſubripuit, per paludem proximam, magnis functus periculis. Vno curſu victoriæ Caſteletum à Solinaco Hiſpanis traditur, (Solignac.) Hamum expugnatur, vrbs quidem indefenſa; in arce plus laboris impenſum: inexpugnabilis vulgò habebatur, & ſitu quidem commodiſſimo erat, ſed muris aggere terreo haudquaquam fultis, extemplò ruina per tormenta inuehitur, atque arx redditur. Dein Nouiodunum & Caunium (Chauny.) capiunt; ſtatímque formidandus ille impetus deficit; quaſi victoribus metas numen poſuiſſet. Nam Angli de Hiſpanis expoſtulantes, in prædæ & captiuorum diſtributione, impetrato commeatu, diſceſſerant; Germanorum multi ſimiliter, ob eandem prædæ inæqualitatem deficiunt, & eorum quinque millia Niuernenſis excepit: augebantur in dies copiæ Regiæ, atque aduentabat ex Italia Guiſius. Quas ob res Philippus accuratè munitis Sanquintino, Hamo, & Caſteleto, Bruxellas abiit, in hyberna exercitu miſſo. Interim Polleuilla ſpe occupandi Burgi in Sebuſianis vrbis deiicitur. Decem Germanorum millia per Arteſios: Sequanóſque adduxerat; & alebat clandeſtina Sebuſianorum conſilia. At Niuernenſis Eſchenaium & Anglurium lorſum miſerat, qui veſtigia eius legerent, ipſúmque vrgerent; & Vidamus Carnutenſis duo ſclopetariorum millia vrbi immiſerat; imminebátque Guiſij miles, quem per Alpes Aumalius reducebat; itaque Polleuilla ne prorſus exitus intercluderetur; maturè reditu ſibi conſuluit; conſciis proditionis Senatui Camberienſi ad meritas pœnas derelictis.

XV. *Caletum à Guiſio captū.* At Guiſius in Franciam redux ingentes ſpiritus ad erigendas res afflictas affert; Rex illi extemplò vniuerſum imperium in exercitum tradit, quod ille tam ambitioſè admittit, quàm modeſtè repudiauerat Niuernenſis; quanquam eo faſtigio non indignus. Et Guiſius illicò, vt grandi aliquo

aliquo facinore expectationem impleret, Caleti capiendi conſilium init. Dubium eſt: an primus eam mentem conceperit, an ab alio conceptam promouerit; ſanè vt fatear, Senarponti Bononiæ Præfecto id placuiſſe primo conſilium, datámque occaſionem ex colloquio Francos inter & Anglos de pace habito, Francis Caletum commeantibus, imò accuratè delineantibus ſitum atque munimenta; tamen hinc Guiſio nulla laudis portio deperit, qui rem difficillimam, acerba hyeme, inter hoſtes medius, aggreſſus ingenti animo, ea celeritate & fortitudine perfecit, cui exemplum à multis retrò ſeculis nullum eſt, & quam in poſteris imitatio rara expreſſerit. Ille igitur comparatis clam quæ ad ſubitam expeditionem neceſſaria erant, ſub Decembris finem, exercitum Heluetiis, & Germanis auctum, diuiſum bifariam, partim ipſe verſus Durlanium ducit; partim Niuernenſis in Campaniæ fines, quaſi in Lucemburgios inuaſurus. At repentè vtrobique miles regreſſus in veſtigia, Guiſio duce, ad Caleti expugnationem ſe accingit. Eſt Caletum vrbs ad extremam Picardiæ oram, mari appoſita, Anguſto freto trium leucarum dirempta ab Anglia: in plano iacet, nullis montibus collibúſque obnoxia, inacceſſa propemodùm, quà Hamo amne circumcincta in Inſulæ modum, quà paludoſo agro negante veſtigia, quà Oceano ad occaſum in commodiſſimum portum excepto. Geminus ad eam patebat aditus, terra & mari, vterque ſua arce defenſus & munitus egregiè; terrâ per paludes eminebat agger, opponebátque in fronte Nieulæum propugnaculum; in portum ſimiliter, Riſbanum propugnaculum alterum imminebat; vrbem præterea valida & ſeiuncta arx propugnabat. Porrò vt ea caperentur; celeritate opus quam maximè erat: nam ſi mora Anglis ad ferendam opem permitteretur, euaneſcebat conſilium. Primo anni die Guiſius opus aggreſſus, vtrumque propugnaculum ſimul, Nieulæum & Riſbanum, tormentis vehementiſſimè verberat; capítque die quarto Nieulænm ab Anglis deſertum, & Riſbanum deditione ſpontanea. Erant in eius exercitu Rochaſurio Princeps, Aumalius & Elbouius fratres; Stroſſius Mareſcallus, Franciſcus Mommorancius, Termeus, Tauannius, Eſtreus tormentorum præfectus, Senarpo; Alegrius, pluréſque nobiles; atque tormenta mira celeritate ab Eſtreo adminiſtrabantur. Captis propugnaculis, vt viam auxilio intercluderet, ſena hominum millia ad aggerem locat; & Termeum cum validis copiis ad Dunas occupandas mittit (ij terrei aggeres ad refringendas vndas Oceani) quà Guinis Caletum eſt iter. Tum maiora ſex tormenta, minora tria, ante portam Aquariam locat, quaſi vim totam in eam partem verſurus, & nonnullas turres euertit; mox repentè quindecim maioribus machinis, quæ hoſtem latuerant, arcem mari adiectam fulminat. Arcem tegebat murus infirmior, nulla humo ſuffultus, ſed vallabat foſſa ampla & profunda, ſaxis conſtrata, & redundans aquis, quas è mari proximo excipit. Tanto impetu & fragore tormenta exploſa ſunt, vt ſonitus ad Antuerpiam triceſimo tertio germanico milliari delatus ſit; & ſub veſperam murus ſatis ampla labe corruerat. In eum Guiſius impreſſionem inſtituit, admirabili ordine atque prudentia. Primùm Andelotio mandat mille & quingentos

Margin notes: HENRICVS II. — Senarpont. — Durlans. — Hame. — Fort de Nieulay. — Le Risban. — Anno 1558.

quingentos Sclopetarios ad mare Dunas inter atque vrbem locare, aggerem ducere qui ad foſſam arcis pertingeret, vnde eius aqua exhauriri atque ad portum poſſet affluere; crates illitæ pice militi datæ, quibus per paludem firmo veſtigio ingrederetur; dati & plutei in ſcutorum modum oblongi, texti ex vimine, papyro farta ſuperinducti, atque aperti ad eiaculandum, iique præferratis confixi ſudibus & humo infixi, ſcloperorum hoſtilium pilas inſtingebant. Tum iuſſi Grandmontius cum trecentis Sclopetariis, ac cum haſtatis totidem Stroſſius ad inſpectandam ruinam progredi; dein cæterorum Dux Guiſius in foſſam præcipitat, dum deſidit oceani æſtus, & aquæ immerſus vmbilico tenus, magna frigoris aſperitate in ruinam euadit, irrumpitque adeò ferociter, vt arce occupata, Anglos propugnantes in vrbem depulerit; mox quoniam increſcebat Oceanus, in caſtra regreditur, paraturus ſubſidia; relictis Aumalio & Elbovio fratribus qui arcem defenderent. At nocte proxima, Angli de pernicie ſua haud dubij niſi arcem reciperent; eam totis viribus, ſemel atque iterum oppugnant; qua ſemper repulſi, ſuorúmque trecentis qui erant fortiſſimi cæſis, poſtridie deditionem inſtituunt. Dunfortius præfectus in hæc pacta aſſenſus eſt; ipſe cum ducibus quinquaginta quos Guiſius vellet, captiui hærerent; cæteris, tum civi tum militi, vitæ & libertatis copia eſſet; commeatum omnem, pecuniam, arma, tormenta, puluerem, globos, in poteſtatem victoris traderent, nec victi clavum aut ſaxum ſuo loco moverent. Idque poſtremum ſpeciatim cautum, quod Angli reddendam Bononiam deformauerant, pavimento; & ornamentis omnibus eruris. Iuxta pactum Guiſius vrbe exceptus, ac die ſeptimo quo impugnauerat. Nihil moræ permiſſum victoriæ, quæ eodem gradu Guinas deducta eſt, nam placuit eam vrbem quæ ſpectaret ad Franciam potiùs, quàm Gravelingam impetere; eíque inſtat tam indefeſſa opera Guiſius, vti vrbem mox arcem vno die obtinuerit, Græo Præfecto cum deſignatis ducibus captiuo. Oppidum quanquam munitiſſimum, quod ſupervacuum cenſeretur, euerſum penitus atque dirutum eſt. Vnum erat ſuper Hameſium, caſtellum in paludibus abditum, habitúmque inexpugnabile; verùm Angli præſidiarij, accedente Guiſio, correpti metu, arce derelicta in naves confugiunt: ſic totum agrum Oyum, voce Gallica ab Anſeribus dictum, miræ præanguſto ſpatio fertilitatis, Franci cum Galeto recipiunt, ducentis & viginti annis, poſtquàm Eduardus patratâ pugnâ Creſſiacâ eam vrbem ceperat. Nec Philippus Caleto ſubſidia immiſit; ſive Anglis infenſus, qui à ſe diſceſſerant, ſive Guiſij fortitudinem metuens. Angli audito machinarum fragore, diligenter quidem opem parauerant; ſed appulſi ſerius vrbe iam capta, renavigarunt in Angliam. Ea res laudem immenſam Guiſio peperit, conciliauítque mirum in modum beneuolentiam populi; qua fultus imposterum ſpes immoderatas in faſtigium multum eriget. Ac Nivernenſis Herbemontium arcem in Arduennis validiſſimam expugnauerat, longe minore plauſu quàm Guiſius, quanquam fortitudine & prudentia nuſquam inferior.

Hames. *Terre d'Oye.*

XVI. Pariſiis interim Comitia Regni habebantur, Rege pecuniam ab belli ſubſidium

ſubſidium flagitante. Et in iis vnice inſtitutum, vt in quatuor ordines delegati diſtribuerentur, qui antea in tres duntaxat, Cleri, Nobilitatis, atque vt vocant tertij Status, partiti cogebantur. Ita tertius ordo in duos diuiſus; nam Magiſtratus qui adminiſtrabant iuſtitiam vnum conſtituerunt, alterum populus. Orauit pro Clero Cardinalis Lotharingius, pro Nobilitate Dux Nivernenſis, iique ſtantes; at nixi genibus, pro Magiſtratibus, Santandreanus, in Pariſienſi Curia primarius Præſes; pro populo Andreas Morrerius: Regi aſſignata triceſies centena aureorum millia; decies centenis à Clero ſoluendis, à plebe cæteris. Mox cum Delphino Rex Caletum luſtrat, dictóque in Præfectum Termeo, Pariſiis matrimonium Delphini celebrat. Huic in coniugem data, Maria Scotiæ Regina, & regni corona ſponſo à Proceribus Scotis oblata, vt deinceps Rex Delphinus dictus ſit: in ea pompa Guiſius Magiſtri Palatij obiit munus, abſente Mommorancio; ſingulis viri gratiam in apicem promouentibus; cùm ad eius merita accederet noua auctoritas, nepte ex ſorore in thronum evecta. Enimverò id Mommoranciis moleſtiſſimum erat, qui depreſſi per Guiſij elationem, iam à clavo & regimine pulſi, æmulatione exareſcebant. Auxit moleſtiam Andelotij caſus. Sub Matrimonij quod recenſui pompam, Chriſtierna à Rege impetrauerat, vt Carolum filium Lotharingiæ Ducem inuiſeret: is eam in rem Peronam ductus eſt, cum Vademontio patruo, venítque cum Chriſtierna Granvellanus Atrebatenſis Epiſcopus, ac quoniam de pace ſpem inſinuabat, ad eum miſſus Lotharingiæ Cardinalis. Varios inter ſermones, Granvellanus dicit miſereri ſe Franciæ, quæ non tantùm bellis externis obnoxia, gravem præterea luem viſceribus aleret, hæreſin Calvinianam, quæ iam pervaſiſſet plurimos Procerum; & is ſpeciatim Andelotium nominat, cuius ex litteris ad captivum Admiralium ſcriptis id ſe perſpexiſſe affirmat; præter libellum contra Miſſam ſcriptum, quem geſtabat idem Andelotius, cùm Sanquitini captus eſt. Soluto colloquio, Cardinalis Regi ſignificat quæ acceperat de Andelotio, quem ipſe Rex habebat chariſſimum, tum ob fortitudinem militarem, tum quod vnà ſecum educatus à teneris eſſet. Attamen Princeps religioſiſſimus benevolentiam fidei poſthabens, dum Moncæi prandet, arceſſit Andelotium, virúmque interrogat, quid de Miſſa ſentiret. Ille vt erat elato animo & ſuperbo, quanquam antea monitus vt reſponſo humili & demiſſo Regem mitigaret, tamen arroganter aſſerit, Miſſam abominabilem eſſe, conatúrque blaſphemiam fulcire rationibus. Rex ſummoperè indignatus, & religionis zelo iram inflammante, lance è menſa rapta, quam ſolo affligeret, Delphinum ſedentem proximè imprudenter lædit, & menſa conſurgens Andeloſium iubet duci in carcerem; mox dignitatem, nam Tribunus erat totius Francici peditatus, Monlucio tradit, quanquam repugnanti, ne Mommoranciis moleſtiam novam faceſſeret. Et Cardinalis florente gratia in æmulorum deiectionem vſurus, Seniganiam impellit, feminam primariam, quæ Munerio criminalium cauſarum Pariſiis Iudici litem intenderet: ille acceptus Mommorancio, eo flagitante eandem feminam ob Ducis Arſcotij fugam acerbè

Henricus II.

Regni comitia.

Rex Delphinus.

Andelotius in carcerem miſſus.

De Senigan.

HENRICVS II.

vexauerat; modo vertente gratia & auctoritate, repetundarum iudicio damnatus, in exilium agitur. Comeſtabilem eæ res conturbabant plurimùm, cogitantem quantam perniciem auctoritas ſua ob vnam abſentiam pateretur: quare impetrato à Philippo Rege commeatu, vt Henricum de pace acturus conueniat; primùm ab eo exceptus eſt frigidè; mox captatâ mire beneuolentiâ, ac primis amoris ignibus excitatis, immiſit ſe in illius animum penitus. Præterea ne obliuio rurſum abſenti officeret, Dianam Pictauienſem vicariam ſibi ſubſtituit. Mulier conſortis impotens tametſi primùm ſe addixerat Guiſiis, tamen cùm eos in faſtigium euehi cerneret, eóſque eſſe qui ſuo nutu res non alieno moderarentur, maluit reuerti ad Comeſtabilem, pridem ſibi notum, moderatiori indole, quæ potentiæ ſociam non excluderet. Et erat alio nomine quod timeret à Guiſiis: nam omni conatu Stuartæ cum Delphino nuptiis interceſſerat ingenium fortémque indolem adoleſcentulæ verita; cámque ob rem Lotharingiæ Cardinalis ad Reginam verſus, ipſi animum in Dianam erexerat, & Regina grauioribus verbis increpauerat fœminam. Iis igitur de cauſis facilè ipſi cum Mommorancio conuenit, deſponſa nepte ex Mareſcallo Marxio nata, quæ Henrico Comeſtabilis filio nuberet: Hinc Mommorancius tranquilliori mente ſe hoſti reſtituit. Sic per ea Aulæ commercia artéſque arcanas, naſcebatur factio, quæ diſcerperet Franciam, quæque Anglica bella atque Hiſpanica repræſentaret miſeriarum magno incremento.

XVII. *Thionuilla capta.*

Inter hæc belli ardor inualeſcebat, Thionuillâ in Martis aream deſignatâ: ea vrbs ad Moſellam ſexto infra Metim milliari, tum ipſi Meti tum Lotharingiæ vniuerſæ, graui incommodo & periculo erat. Præfecti copiis æquali imperio Niuernenſis & Guiſius; hic vltra amnem, ille citra metatur. Ac primùm tormenta in murum à Guiſio directa; quoniam Niuernenſis in paluſtri & vliginoſo agro non credebatur poſſe aggerem ducere; ſatis magnam labem intulerant: verùm amnis medius, quanquam vadoſus, prohibuit, ita cenſente Stroſſio Mareſcallo, ne eo loci inſtitueretur impreſſio. Quare ad alteram Niuernenſis partem perducta verberatio, & per paludem agger eſt cœptus; etſi ingens & improbus labor, foſſam & vallum inter medias vndas ponentibus, occurreret ſtatim; tamen Stroſſio egregiam præ cæteris nauante operam, foſſa coaluit, & ad ipſum murum deducta eſt. Excauabant humum, aquâ per riuulos in alias partes deriuatâ, tum foſſæ latera compingebant primùm herboſâ terrâ atque argilloſâ, mox tabulis atque aſſeribus fulciebant; milite per crates piceas paludem totam ſine periculo percurſante. Sic propiùs verberata turris quæ foſſam tegebat.

Stroſſij mors. Anno 1558.

Ac dum ad eam magno vtrinque animo concertatur, proſpicitque operam Guiſius Stroſſio colloquens, eius humero dextro innixus; ecce ſclopeti glans Stroſſij ſiniſtrum latus tranſuerberat; quo ictu ſtatim occumbit, vir fortiſſimus, & peritiſſimus bellicarum rerum, infelix tamen cum ſuo ductu has gereret. Mox ſub turrim illam acti cuniculi, ad quos exoritur dimicatio grauis; hoſte ex humilibus propugnaculis ad foſſam erectis Francum repellente. Aderant Duces Niuernenſis & Guiſius, pugnantium animos ſuo periculo incendentes, nutabátque victoria; cùm Monlucius

Volmarium

Volmarium Centurionem cum militibus aliquot iubet ſe in illa hoſtium propugnacula ſaltu immittere; aliúmque ad ruinam turris ſurſum atrepere: hic occiſus illicò, Volmarius meliori ſorte, accedente Monlucij filio, aliiſque Nobilibus, poſt atrocem pugnam, hoſtem pellit, tenétque propugnaculum; quod extemplò Guiſij iuſſu everſum eſt. Obſeſſi poſtridie deditionem flagitant; ſúntque admiſſi iis conditionibus, vt duci & militi ſarta eſſet libertas, armis & ſarcinis derelictis, civi cum facultatibus exeundi facultas, vrbs immunis à direptione. Et obſeruata Nivernenſis Guiſiíque humanitas, in cura ægrotorum, & pudore virginum ab omni iniuria vindicando. Arlonem poſtea ductus exercitus; & quanquam initio præſidiarij milites ſuperbè compellanti Guiſio reſpondiſſent, tamen adventantibus copiis ad expugnationem immiſſis; ij metu pulſi ab vrbe per oppoſitam portam elabuntur, igne etiam in eam iniecto: quod flammis ſuperfuit, militi datum in prædam; ſed per ea plurimi dies conſumpti ſunt, cùm Guiſius in Belgio omninò deſiderabatur. Nec potuit feſtinare, incendio magnam caſtrorum partem invadente, quo ipſius equi, ſupellex argentea, & impedimenta omnia conflagrarunt. Nam interim Termeus luctuoſa clade afficitur. Pleríque Guiſium inuidiæ poſtulant, quod ſponte deſeruerit Termeum, cladémque amauerit, quæ victoriam ſuam colluſtraret: excuſant alij, affirmántque miſſum in Flandriam Termeum, duntaxat vti Hiſpanum arceret à mittendis Thionvillam ſuppetiis: Ego vt crediderim non optaſſe Guiſium Termei cladem, ſic eius periculo lætum inficiari haud auſim: quid enim celeritatem tanta mora corrumperet, laudemque maximam inutili otio macularet? præterquam quod ea mora magnum diſcrimen copiis attulit, diſſenſione Francos inter & Germanos orta, ruebántque in ciuilem pugnam, niſi Nivernenſis cura & diligentia admiſiſſent concordiam. Porrò cauſa celeritatis deſideratæ hæc erat. Termeus loco Stroſſij Mareſcallus dictus, cum ſex millibus militum, partim Vaſconum, partim Germanorum, atque equitibus mille & quingentis, iuſſus erat in Flandriam, qua ad mare ſpectat penetrare; ſimúlque proruperant Villebonus, Annebaldus Admiralij filius, Senarpo, & Cauneus Comes. Statim diſiectis quæ occurrerant ruſticorum turmis, Termeus Mardicum, pagum vi capit, tum quarto die Duncherchám expugnat, & deinceps Bergam, eáſque diripiendas permittit militi. At poſtmodùm cum podagrâ laboraret, Duncherchæ hærens copias Villebono tradit, viro militari, ſed prædatori famoſo, & aſſueto graſſari cædi atque incendiis. Ille Neoportum vſque excurrens, factâ militi flagitiorum licentiâ, eos agros & pagos fœdè crudelitate, libidine & de flagratione deturpat. Ad miſeros eiulantium queſtus, excitatus Philippus, Egmontio mandat vlciſcendi provinciam: & ille vir impiger coactis duodecim millibus hominum, præter immenſam ruſticorum turbam, qui vnà cum liberis atque vxoribus ad vindictam decerpendam accurrerant, ad Gravelingam ſe redeuntibus obiicit. Termeus adhuc æger copiis ductis ad flumen Agnium, quo Gravelinga alluitur, ſtatuit eum tranſmittere die proxima dum ſubſidit æſtus Oceani, ſicque incauto hoſti elabi. Verum Egmontius eo conſilio, vel explorato,

Termeus ad Gravelingam victus.

De Chaune.

Aa.

 vel

 vel prudenter præuiſo, primo mane occupat amnem tranſire, tormentis etiam non traiectis: quamobrem Termeus poſt amnem tranſitum, aduertit hoſtem oppoſitum & diſtributum in aciem. Nec ideò vir fortis deſpondet animum, ſed pugnæ neceſſitatem in neceſſitatem victoriæ vertens, & ex loci ſitu commodum capiens, dextram Oceano, terga amne tegit, ad lævam ſepem plauſtris obtendit, tormenta aliquot leviora in frontem objicit, tum irrumpentem hoſtem intrepidè excipit. Egmuntius impetitus tormentis equitem per eorum globos in Termeum agit; toto impetu in Vaſcones verſo: nam equiratus Villebono ductore metu atque ignavia conflictum vitabat; Germani haſtas erexerant & à pugna incolumitatem impetraturi abſtinebant, ita ſoli Vaſcones vniuerſum equitum peditumque impetum loco immoti atque imperturbati, ingenti animo ſuſtinent. At ecce duodecim Anglorum naves fortè eam oram prænavigantes, inſpecto prælio, tormenta navium in Francos obuertunt diſcerpuntque obnoxios, nullo effugio, cùm hinc amnis, inde impedimenta fugam obſtruerent. Sic dimicantes egregiè victi & cæſi ſunt; plures mari & fluuio hauſti; capti omnes ab Egmuntio duces, Termeus, Villebonus, Annebaldus, Senarpo, & Cauneus: è captis militibus ducenti in Angliam ducti; totidem ruſticis ad explendum furorem traditi, qui rapti in proximos pagos, rapinarum pœnas dederunt ſæuiſſimas, necati ſuppliciis à mulierculis, vel diſcerpti membratim ſecuribus, vel laniati furentium dentibus vnguibúſque, cruore ad explendam vindictam ebibito. Ea clades Henrici res antè erectas proſtrauit iterum; & plures Guiſiorum æmuli, tarditatem Ducis incuſabant, eò vero ſimilius quòd ab eo vitio indoles viri abhorrebat quamplurimum, nec ea re vna Guiſij fides & in patriam amor deſideratus eſt; in Pedemontio res afflictæ, in prauam æmulationem, ceu in primam originem reuocabantur.

XVIII. *Briſſaci res in Pedemontio inſcuſa.*

Etenim poſt miſeram cladem Sanquitinianam Rege vndecunque militem conuocante, & cordis inſtar ſanguinem ſubito in metu à membris cæteris corrogante, Briſſacus miſerat duas legiones, & abceſſerant Nobiles, qui certatim è Francia tyrocinium ſub magiſtro tanto poſituri conuolabant in Inſubres. Sic Briſſacus neceſſitate continebat ſe, operiens dum afflarent ſecundæ res. At poſtquam aduentu Guiſij & Caleti expugnatione reſpirauit fortuna Franciæ, militem atque ſtipendium à Rege flagitat: id enim verò Guiſius prohibet, cuius auctoritate Regis ſtabat arbitrium; ſummam rerum agi in Belgio, eò vires omnes & conatus vertendos; Pedemontium appendicem eſſe, quæ ex bello Flandrico pendeat; in eo Italiam aperiri atque profligari. Iſta in ſpeciem Guiſius, cùm animum à Briſſaco averſum haberet; ſiue quod is affinis Comeſtabili eſſet, ſiue quod Francorum vnus rebus geſtis clariſſimus, ſibi comparandus atque adæquandus famam ſuam & gloriam prouocaret, & in aulam poſſet aliquando adſcitus, auctoritati ſuæ æmulum ponere. Ideò milite atque pecuniâ detractis, Briſſaco, res in deterius ibant, Gallavium & Gattinaram diruerat, cùm præſidiarius miles deficeret; dum hoſtes Monteclarum & Caſtiliolum expugnant, vrbibúſque cæteris imminent. In eas actus angu-

De Gonor. ſtias, Gonorium fratrem ad Regem mittit flagitatum ſupetias; illi verba

dantur

dantur, & charta vmbra pecuniæ conſignatur; ſed in fumum ſtatim ſingula effluunt. Ipſe Briſſacus, exoratâ ægerrimè veniâ, Pariſios venit; ac ſubitò ſubornatur illi accuſator Vidamus Carnutenſis, inimicus priuatim, qui adminiſtrationem in flagitium vocat, annitente Lorharingio Cardinale: ac tametſi diſcuſſa eſt accuſatio, tamen illi pecunia in trapeziras Lugdunenſes aſſignatur, attributione fallaci; factâ ingenti ſpe Turcicæ claſſis, quæ hoſtem auerteret atque detineret. Et quidem eam ex centum & viginti triremibus conflatam Solimanni Legatus ad Liguſticam oram adduxerat; eo conſilio vt captis oppidis quæ circumſtant Genuam, ipſam rerum penuriâ ad deditionem impelleret, verùm ea ſpes Franco inutilis, & Briſſaco ipſi pernicioſa omninò fuerat. Nam Turca poſt acceptam pecuniam à Genuenſibus, clàm indemnes ab ſua claſſe præſtiterat; & ij à metu tanto ſecuri, nummos Prætori Mediolanenſi ad cogendum exercitum ſuppeditarunt; quibus ille viginti peditum millia conſcribit, equitum quatuor; iſque erat Seſſæ Dux Ferdinandi Conſalui ex filio nepos; qui pluribus captis in Pedemontio municipiis, Moncaluum nuper expugnauerat, Pequinij Præfecti negligentiâ; nam hoſtes muri parte quam propugnabat, nullo ad repellendum conatu admiſerat. Ad hæc dolorem Briſſaci interna augebant; cùm miles iam detractaret obſequium, gnarus ſuum ducem contemptui eſſe; Helnetij ſtipendio ceſſante diſceſſerant, & pleræque vrbes deficiebant ad hoſtem. Ita res in Pedemontio collabebantur, virtutem profligante inuidia, & aulica fraude militarem lauream diſturbante. At Philippus præter ea commoda, ſpem ingentem de Anglica claſſe conceperat. Ea nauibus centum & viginti, partim ex Anglia petitis, partim ex Belgio, ductore Clintono Anglo, poſtquam oram Normanniæ perterrefecerat, repente in minorem Britanniam verſa, ad Conqueſtum portum vbi ſancti Mathæi cœnobium eſt, exponit militem. Ille, ruſticis aliquot qui obſiſtebant in fugam actis, cùm victor vltra pergeret, à Kerſemontio Britone Nobili, deiectus, & in ſuas naues non ſine damno compulſus eſt. Nec quid amplius hoſtes aggredi auſi ſunt, quanquam triginta nauibus nuperrimè aucti: nam Broſſius Dux Stampenſis, prouinciæ Prætor, armabat militem, & vno conflictu de re tota fuſi præiudicauerant. Poſtmodùm claſſis in ſuos Angliæ & Batauiæ portus ſe recepit. At perculſi Reges mutua illa quà clade, quà ignominia, videbantur extrema omnia tentaturi, cùm improuisò affulget ſpes pacis. Henricus numeroſiſſimum exercitum apparauerat; nec numerus militum diſtinctè ſcribitur, niſi ex verbis Monlucij quantus demùm fuerit colligatur. Scribit enim ampliorem exercitum hominum memoriâ nullum viſum; diſtributum in ordines cum ſemiſſe leucam occupaſſe, & ſingula agmina circumequitanti à dextro in ſiniſtrum cornu, effluxiſſe trium horarum ſpatium. Rex eo luſtrato, & excepto honorificè Guillelmo Ducis Saxoniæ filio, qui bis mille equites in ſocietatem belli adduxerat; ab Campaniæ finibus in Picardiam tendit, immenſáſque copias ad Ambianum locat. Nec diſtabant procul Philippi copiæ, numero Francicis haud inferiores: qui exercitus ſi confligerent ſemel, magna rerum conuerſio tum victori

HENRICVS II.

Vidame de Chartres.

Claſſis Anglica repulſa.

La Broſſe.

De pace primum agitur.

victori tum victo imminebat haud dubiè. Quo periculo acti, de pace agi Reges patiuntur. Eam Chriſtierna Lotharingi mater omni induſtria promouebat, accedebántque ad eius ſtudia, Sabaudiæ Dux Philibertus, Comeſtabilis, & Santandreanus; quanquam mente diuerſa ſinguli. Nam Sabaudus ditionem ſuam ab vtroque Regum occupatam, vno pacis beneficio recuperare poterat; Comeſtabilem vrebat Guiſij potentia, diuturno bello firmata; & Santandreanum captiuitatis longæ tædebat; rémque totam Diana vrgebat efficaciter, rata bello extincto, Guiſios facilè redactum iri in ordinem. Iis Reges animis affecti viros ad pacem legant; Henricus Cardinalem Lotharingium, Comeſtabilem Santandreanum, Ioannem Moruilerium Epiſcopum Aurelianenſem, Albaſpinam ſcribam ſanctioris Conſilij; Philippus Ferdinandum Albanum, Rodericum Gomeſium, Guillelmum Orangium, Antonium Granuellanum Atrebatenſem Epiſcopum, & Vlricum Viglium Iuriſconſultum doctiſſimum: iſque conueniunt Caſtro-Cameraceſij, quod in Cameracenſibus oppidulum eſt. Suos etiam Legatos Regina Angliæ, & Sabaudiæ Dux, priuatim miſerant. Et verò Comeſtabilis libertatem ſibi & Damuillæ nato confecerat, centum ſeptuaginta ſex aureorum millibus in pretium datis; quamuis ſcribant aliqui pretij gratiam à Philippo factam. Primùm placuit, vt gemini exercitus & admoti propiùs ſoluerentur, ne militaribus animis orta fortè occaſione pugnandi, pacis ſtudia diſturbarentur: & dimiſſi vtrinque milites, quibus alimentum & pabulum feraciſſimæ prouinciæ vix ſuppeditabant. Heluetij tranquillè & placidè diſceſſerunt, Germani tumultuantes multo labore à Niuernenſi deducti ſunt. Exarmati Reges in leges pacis aſſentiebantur, cum Angli eam poſtulatis conturbant, reſpoſcentes Caletum; quod nullo pretio Francus à ſe auelli ſineret. Ita cùm Philippus Mariæ coniugi eam moleſtiam nollet obiicere, vt ipsâ inuitâ conciliaretur pax; res in Ianuarium proximum à legatis reiicitur; ſi fortè beneficio temporis huic nodo Gordio proferretur aliquis gladius.

De l'Aubeſpine. Ruy Gomes.

XIX. *Contentio inter Legatos Regum Venetiis.*

Dum hic expectatur, legatos inter Regum oritur contentio, quæ pacem ipſam afflixit propemodùm; niſi Philippi certa & indubitata vtilitas eam inſtauraſſet. Poſtquam Carolus quintus Imperio ſe & regnis abdicat, Franciſcum Vargam ad Senatum Venetum, ſuo & Philippi filij nomine miſerat, eum ipſum quem antè Imperatorio titulo habebat Venetiis. At Epiſcopus Lodeuenſis pro Henrico legatus, percipiens quò hæc legatio tenderet, erat conteſtatus ſe de iure ſuo nunquam deceſſurum; attamen Senatus rogatu vterque Legatus à conſeſſibus celebrioribus ſe abſtinuerat. In præſentia Ferdinandus Imperator dictus Legatum proprium, miſerat, vrgebátque Vargas, vt poſt eum proximas in ſedendo partes occuparet. Proponebat ſibi eæ vti traderentur; *non habendam priorum temporum rationem, olim regnum Hiſpaniæ anguſtis terminis circumſcriptum, modò diuino beneficio, vltrà mundi & ſoli limites prorogatum; quantùm acceſſerit finium, tantùm acceſſiſſe maieſtatis & reuerentiæ; non comparandam Franciam cum multiplicibus immenſiſque Prouinciis, quæ ſceptro Hiſpanico regerentur; nec de dignitate oportere Reges contendere, cum eo qui prouinciarum numero & amplitudine cæteros ſuperet.*

ſuperet. Eiuſmodi plura Vargas, fortunam in patrocinium aduocans, cùm ius & æquitatem nequiret. Contra Nouallius, Tarbenſis Epiſcopus, Henrici orator, inſtat magnoperè, vt ius Regi ſuo debitum, ac priores partes aſſerantur. *Regum maieſtatem à fortunæ beneficiis haudquaquam arceſſi; tam mercatorum quàm Regum opulentiam eſſe; diuinum quid ad venerationem Regum affulgere; & ab regnis conditis neminem Principum cum Chriſtianiſſimo contendiſſe*; ſtare ſe iure ſuo, nec paſſurum vt præter Imperatorium, vllus orator prior conſideret. Senatus quando inire viam mediam non erat integrum, pro iure ſtetit, ac Francico primam ſedem attribuit. Et ea controuerſia poſtea Tridenti in Concilio inſtituta, agitata per grauiſſimas altercationes, Pio IV. Pontifice, Franco ſimiliter adiudicata eſt. Ac quidem de Concilio Tridentino, plura eſſent dicenda, quod incœpit anno antequàm Franciſcus Primus deſineret; & tandem concluſum eſt Carolo IX. tertium annum regnante; ſed omnia ſunt luculentiſſimè ac veriſſimè ſcripta in hiſtoria propria, quam edidit nuper Pallauicinus Eminentiſſimus Cardinalis, tanta luce veritatis, quanta laude ingenij, & ſcriptori hæretico tam detraxit larvam, quàm patefecit mendacia. Nunc in orbitam pacis redeamus, cui dum enarratus obex aſſurgebat; alium Deus & moleſtiſſimum ſuſtulit. Maria Angliæ Regina, hydrope Londini moritur; cùm prægnantem ſe ex deſiderio crederet, naſcenti morbo remediorum contemptu progreſſum dederat, peſtémque aluerat, qua mox extincta eſt. Continuò Angliam noua rerum facies occupat; Eliſabeta Mariæ ſoror ex Anna Bolenia nata ſolio imponitur; ac tametſi ſub initia Philippus fingeret ſibi Angliæ commoda cordi eſſe, tamen poſtmodùm in ſuam vnius vtilitatem intendit. Igitur Ianuario ineunte Legati Caſtro-Cameraceſij conueniunt; nec diu de conditionibus diſceptatum eſt. Duæ quæ grauiores, partim erant ſublatæ, partim mitigatæ, de Caleto & Meti, Eliſabeta iam cum Henrico pepigerat; vt ipſi Rex intra octo annos Caletum reſtitueret cum Oyo Comitatu; ſin minus, quingenta nummorum millia penderet. Metim & duas alias vrbes Imperij, Tullum & Virdunum, aſſentiebatur Philippus vt Henricus redimeret, & de iis placidè cum Germanis Proceribus actum. Miſſi erant Oratores à Rege, Matillacus Archiepiſcopus Viennenſis, ac Bourdilionius, ad Germaniæ Comitia Auguſtæ habita; & impetratus tum à Ferdinando Imperatore, tum à Germanis Principibus haud ægrè aſſenſus, vt eæ vrbes Francorum eſſent. Deinde ſub Martij finem delatæ ſunt ad Regem conditiones eiuſmodi; vt pacta antea inita forent rata; vt mutuis clientibus parceretur, exceptis exulibus, Siculis, Neapolitanis, & Mediolanenſibus, Henricus Philippo reſtitueret Theonvillam, Mariemburgum, Iuoium, Damvillerium, Mommedium, Valentiam in Inſubribus, omnes arces vrbeſque quas cis vel vltra Alpes poſſidebat: Philippus viciſſim Sanquintinum, Hamum, & Caſtelletum; Henricus præterea redderet Philippo Caroleſium Comitatum atque Heſdini ditionem, Bovinas, & Bullionem Leodienſi Pontifici; Mantuano Duci Monferratenſem, Genuenſibus Corſicam; in Subalpinis Taurinum, Pinarolium, Cherium, Civaſium, & Villanovam Aſtenſem pignoris loco retineret, dum

[Margin: HENRICVS II. — De Nouaille. — *Concilium Tridentinum.* — *Pax Cameracenſis.* — Anno 1559. — Bourdillon.]

HENRICVS II.

de avitæ ſucceſſionis iure, ab ſelectis arbirris pronunriatur: Henricus prior in pleat fœdus, poſterior Philippus daris obſidibus, Philippo Iſabella Henrici filia tredecennis in coniugem detur, Philiberto Sabaudo Margarira ſoror; illi quadringenta nummorum millia, huic trecenta in dotem dicantur. Nemo Procerum prærer Mommorantios his conditionibus adſcriptum volebat, Guiſius in conſilio præclaram habuit ad dehortandum Orationem; Briſſacus eam in rem generosè multa proponebat; ſibi in militiæ præmium repoſcebat exilium, ſe & ſocios commilitones iuberet Rex exulare è Francia, pollicebatur ſe fremente toto Hiſpanorum imperio obtenrurum tot arces atque vrbes, quas nullo fructu modo abdicaret. Tum illam pacem miſerabilem dicebat, exclamabat indigniſſimam, qua trecentæ propemodum arces ob pauculas quaſdam recipiendas reddebantur Hiſpano. Canebantur ſurdo hæc omnia: Henricus omnino pacem expetebat, ſiue belli tam diuturni pertæſus; ſiue Mommorancij & multò magis Dianæ voluntate impulſus, quibus deliberatum erat quamcumque pacem admittere priuſquam alendo bello Guiſiorum gratiam & potentiam alere. Ita conditiones receptæ & apparata ad celebrandas nuptias pompa magnifica.

XX.

Senatores Pariſienſes hæretici.

Ac ea dum inſtruitur, Rex addicit curas ad plectendos Hæreticos, ij dudum propagabantur in Francia; & Senatorum Pariſienſium plures ferebantur vulgò hac pice illiti. Sanè cùm prima Senatorum claſſis, quæ magna Camera vocatur, ex Edicto Caſtelbrianrio igne Hæreticos plecteret, proxima claſſis, quæ turriculæ dicitur, eos dimittebat, vel leuiori pœna mulctabat. Qua de re multis apud Regem querentibus, & impulſore vt crederur Cardinale Lotharingio, qui nouam potentiam inquirendæ hæreſis ambiebat, res ad Mercuriale conſilium vocatur. Id porrò eiuſmodi erat, vt die Mercurij, vnde nomen ſumptum, Senatores lecti, in maiorem Curiam cogerentur, inquireretur de ſingulorum moribus, tum de vniuerſis Senatuſconſultis; ſi quid peccatum leuius, verbis plectebarur; ſi quid grauius, amouebatur reus à Senatu: id conſilium primò bis in menſe, poſteà ſemel trimeſtribus ſingulis habebatur. Conueniunt autem Præſides Diademati, duo ex ſingulis claſſibus Senarores, Regij Aduocati & Procurator; vbi res eſt grauior omnes adſunt. Tunc apud vocatos expoſtulat Ægidius Bordinus Regis Procurator, de iudiciorum varietate in plectendis Hæreticis, mox cùm Senarores ſententiam dicerent & eorum aliquot in Hæreticorum gratiam tenuiſſent, nempè Arnoldus Ferrerius Iuriſconſultus ſcriptis celeberrimus; Antonius Fumæus, Paulus Fuxienſis, Valæus, Porta, Viola, & omnium pertinaciſſimus Anna Burgus; pronuntiandum iudicium in alium diem dilarum eſt. Quo die deliberantibus Rex cum Proceribus interuenit; & Senarorum auditâ ſententiâ, poſtquam grauem orationem habuerat, excandeſcens in Faurum, & Burgum, qui in Orthodoxam religionem blaſphemas voces emiſerant, iubet eos à Mongommerio comprehendi, & abduci in Baſtillam arcem; in quam ducti ſimiliter Fuxius, Fumæus, & Porta; nam Ferrerius, Valæus & Viola fugâ euaſerant. Tum Annæ Burgo Iudices dati, qui ſacris initiatus Ordinibus contumaciſſimè omnium

La Mercuriale.

Du Faur, & du Bourg.

omnium ſententiam impiam tuebatur: verùm is altercando, & datos Iudices reiiciendo dum damnatur lentius; atrox calamitas miſeram Franciam percellit in capite. Perſtrepebat gaudio ciuitas Pariſiorum ad apparatum nuptialis pompæ; aderant Sabaudiæ Dux, Albanus qui Iſabellam pro Philippo duceret, Orangius, atque Egmontius; Réxque haſtiludium indixerat, in quo ipſe decurreret, oſtentaturus dotes egregias, vires robuſtiſſimas, atque admirabilem equitandi artem. Iam duos dies magna laude decurrerat, cùm ſub tertij finem quo deſinebat ludus, aperta galea vt captaret aërem, Mongommerium Comitem, quem fortè haſtâ erectâ ceſſantem inſpexit, ad curſum prouocat, excuſantem ſe, & repetito iuſſu tandem adactum, ſed raptus currendi ſtudio, buculam galeæ feſtinanter demiſſam haudquaquam occludit. Mongommerius in pectorale haſtâ perfractâ, cùm cohibere nequiret impetum, trunco quem dextrâ gerebat inuectus in Regem, buculam aperit, feritque ſupercilium dextrum, penetrante in caput vulnere. Rex proſtratus ictu defertur in proximas Turricularum ædes; nec vllam deinceps edidit vocem; quamvis illi multæ aſſignantur: atque adhibitis fruſtrà remediis, vndecimo die à vulnere, qui Iulij erat nonus, emittit animam; nata in cerebro vomica quæ vitam abſtulit. Magno humanarum rerum ludibrio; cùm Rex validiſſimus, in ludo cuius peritiſſimus erat, ſuos inter Proceres, periculorum in tot bellis immunis; nullo hoſte, nullo inimico, in feſtiua pompa & nuptiali lætitia, ludens innocente culpa occiditur. Delibabat annum a quadrageſimo primum, robuſta valetudine, quæ longævum ſenium operiretur. Pridie obitus Sabaudus Margaritam duxit, ne Rege mortuo novus obex pacem conturbaret. Et narrantur plura tam improuiſi fati præſagia; in quibus memorabile, quod infans ſexennis à patre ad ſpectaculum deductus, vbi primùm inſpexit ſtadium, exclamauit; Heu pater, Regem volunt occidere; nec clamores aut fletus compeſci vlla re potuerunt, donec domum à funeſto loco relatus eſt. Porrò Henrico erant vt dixi corporis dotes eximiæ, amplæ vires, multa agilitas, membrorúmque ad palæſtram omnem mollities: animus facilis, ab ſæuitia omni alienus, clemens, benignus, & militaris gloriæ cupidus; at qui ſe regendum Aulicis traderet, addictus Mommorancio ſupra omnem modum, quódque deterius Dianæ mulierculæ, tam cæco & obſtinato obſequio, vt vulgò creditus ſit ab impura fœmina faſcinatus.

[Margin: HENRICVS II. — *Regis mors.* — Anno 1559.]

XXI.

[Margin: FRANCISCVS II. — *Guiſij ad regimen admoti.*]

Henrici luctum conſequentium temporum calamitas auxit; quæ quadraginta continuos annos miſeram Franciam diſcerpſit ac dilaniauit; eò funeſtius, quòd Francia ipſa ſuo malo potens & ferax, viperæ inſtar, tot alebat hoſtes, quot fœtus pareret; & geminis diuiſa factionibus, impietatis & ambitionis, ruebat in perniciem neceſſariam, tam victrix quàm victa. Ea & ſequentia, quoniam ætatem noſtram contingunt propius, & amplè ab Hiſtoricis pluribus variis linguis perſcripta ſunt, ne rem omninò actam agere videar, percurram paucioribus, quantùm ad propoſitum meum ſat fuerit. Franciſcus eo nomine Secundus annum decurrebat decimum ſeptimum cùm raptus eſt pater; adoleſcens infirma valetudine, & animo tam imbecilli ad tantam regni molem quàm corpore, quam ſine

FRANCISCVS II.

fulcro & adminiculo ferre non poſſet. Id in tanta Principum copia deeſſe non poterat; ſed ex ea copia primum malum ortum eſt, cùm inæqualitatem originis ſuppleret auctoritas, & regium ſanguinem repræſentaret ambitio. Nam Guiſij extemplò rerum clauum arripiunt: cùm Guiſios nomino, duos natu maiores loquor, Franciſcum & Carolum: nam fratres alij ad eorum nutus accedebant. Quorum Franciſcus rebus militia geſtis clariſſimus, Meti ſeruatâ & Caleto capto, famam omnium gentium conſequutus, videbatur quolibet dignus faſtigio; actuoſus in paucis, vigilantiſſimus, qui manu qua metabat victorias, conſcribebat epiſtolas, prudens, moderatus, liberalis, & beneficiorum haud immemor; humanitate admirabili quæ animos omnium caperet. Carolus Cardinalis, ceu ignem loco animæ aleret, perpetuo in motu, cùm non poſſet militarium, aulicarum rerum & conſiliorum ſatagebat; vbi conciliandus potentior, diſſimulator egregius; litteris imbutus, & eloquentia ad flectendos animos ſingulari. Ij Mariæ Stuartæ, quæ nupſerat Regi, auunculi, ceu affines propinquiores, Regem à Turricularum palatio, in quo Henricus iacebat, Luparam abducunt; iuſſo Comeſtabile hærere ad cadauer, dum iuſta peragerentur, quod Præfectorum Palatij munus eſt. Regina mater Catharina Medicia ſe ad Guiſios admouet; ſiue curſu rapta, quem inhibere haud poſſet; ſiue maluit Guiſiis quàm Comeſtabili adhærere, viro prudenti & conſiderato, quem admiſſum ſemel amoueret haud facilè; cùm Guiſij turbulentiores viam ruinæ amplam patefacerent; ſiue nondum confirmatis artibus, quas deinceps ad regimen vſurpandum tam peritè callidéque adhibuit. At Guiſij Regis potiti, illicò edictum in Senatum deferri curant, quo Rex belli adminiſtrationem Duci Guiſio mandabat, ærarij Cardinali, & Reginæ matri ſupremum in òmne regnum imperium. Idémque Rex dixerat viris à Senatu legatis, Guiſios de ſingulis rebus conſulendos. Imò cùm Comeſtabilis ſemel iterúmque Regem conueniſſet, experturus ſi qua dignitatis atque ætatis ratio haberetur: nam agebat annum à ſeptuageſimo alterum; cùm occluſas Regis aures comperiſſet, Guſióſque in intimam mentem penetraſſe, petita & accepta abeundi venia, ſeceſſerat Chantilliacum, quæ Pariſios prope villa eſt magnifica natura & arte ad honeſtum otium inſtructiſſima. Continuò inſtitutæ, quod ſolemne eſt, mutationes. Oliuerius Cancellarius, vir moribus probatiſſimis, ſigillis præficitur, Berttando cuſtode Romam amandato, vt galerum Cardinalitium caperet, homine ad Dianæ obſequium mancipato. Diana ipſa aulâ eiecta eſt, pœna pro flagitiis leuiori, iuſſa tradere regij cubiculi claues, & Regum ſupellectilem gemmeam, quæ per immoderatam potentiam penes ſe habebat; Chenonſæum amœniſſimam in Turonibus domum, Charo amni impoſitam; Catharinæ dedit, facultatibus cæteris ſpolianda, niſi Aumalius gener deprecator, concepta ſpe totius hæreditatis, exoraſſet fœminæ veniam. Mox Ioannes Auanſo ſumma præfectura ærarij amouetur; Cardinalis Turnonius inculpatæ fidei, & Mommorancio odioſus, in aulam arceſſitur, Catharinæ maximè voluntate, virum aduocantis quem priuatim ſibi demeteretur. Santandreanus Mareſcallus,

Anno 1559.

Chenonceaux.

reſcallus, cùm hactenus beneuolentia Regis & ſua amplitudine fultus, alienum columen reſpuiſſet, modò ſe ad Guiſios applicat, ære alieno ſupra modum grauis, & accuſationibus multis obnoxius, ob peculatum & rapinas plurimas; vnica filia vni ex Guiſij filiis deſponſa: plerique regiæ domus miniſtri, Præfecti arcium vrbiúmque, & in ſupremis Curiis Magiſtratus, eo modo deiecti; cauentibus Guiſiis vt dignos ſubſtituerent, quíque paſſim vulgò commendati eſſent & accepti. FRANCISCVS II.

XXII. *Principes regij ſanguinis.*

Conſtitutis ad clauum Guiſiis, vna ſupererat euertenda machina familiæ Regiæ Principes, qui ab condito regno venerabiles Francis, & pupillis Regibus in adminiſtrationem vocati, non videbantur alienum regimen æquis animis ſubituri. Ij quinque è Borbonia proſapia erant; tres in Vindocinenſi familia fratres, quæ ad Regem ſpectabat propius; Antonius, Ludouicus, & Carolus. Antonius poſtremo bello Henricum inter & Philippum exorto, Henrico Nauarræ Rege ſocero mortuo, in Benearniam venerat, regníque titulum ſumpſerat; hic virili ætate, militarium peritiſſimus rerum, tam prudens ductor, quam fortis in præliis, præterea per ærarium ſoceri locuples, vt primus è ſtirpe regia, videbatur adminiſtrationi rerum aptiſſimus; niſi virtutes ſua etiam vitia prægrauarent: nulla in conſiliis aulicis intelligentia, in ſuſceptis nulla conſtantia, imò ingens mollities, fluctuans animus, & in ſingulis hæſitans, qui ſe nulli rei ſeriò traderet; quæ vitia non tam ab indole hauſerat, quam ab aſſiduis muliercularum amoribus, aciem mentis robúrque corporis affligentibus & eneruantibus. Ludouicus Condæus, fratri longè diſſimilis, puſillo corpore, infirmis viribus, nondum collectâ per ætatem peritiâ; nam annum vigeſimum quintum implebat, arceſſebat ab animo quod defecerat corpori; generoſi animi, altíque ſpiritus, liberalis, fortis, in gerendis rebus indefeſſus, perſpicaci ingenio ſolidóque, cupidiſſimus gloriæ: ſed eæ laudes contraxerant næuos; etenim in conſiliis præceps, in agendo nimius, in aduerſis impatiens, noua hæreſi imbutus, ad factionem potiùs regníque perniciem quàm ad regimen natus putabatur. Et ille ad Comeſtabilis partes acceſſerat, contracta cum eo affinitate ob coniugem; quippe ſocrus Eleonoræ Royæ coniugis mater, nata erat ex Ludouica ſorore Comeſtabilis, quæ primis nuptiis Magdalenam matrem ipſam Eleonoræ pepererat; ſecundis Caſtilionios fratres Admiralium & Andelotium; ita in fratrum conſuetudinem Condæus implicitus, ab iis veneni luem illam contraxerat: prætereà opes illi tenues erant, dignitas nulla, nulla prouinciæ prætura; atque hinc prima cauſa diſſidij, quod Picardiam à patre & Antonio fratre adminiſtratam ipſe repoſceret, quam inuaſerant Guiſij. Carolus in album Cardinalium adſcriptus, & Rothomagenſis Archiepiſcopus, Antonio ſimilior, negligentia, & credulitate, rebus magnis ineptus, & alienæ fraudi obnoxius erat. Duo prætereà fratres ex ſtirpe Rocaſurionis obtinebant proximum gradum; Ludouicus Dux Monpenſerius, miti indole, & à tumultibus aliena, Orthodoxæ fidei ſtudioſiſſimus; iiſdémque moribus Carolus frater Princeps Rocaſurio, probitatis laude & prudentiæ clarus; amorem & exiſtimationem vulgi collegerant. Roche ſur Yon.

Pp 3

collegerant. Ergo ad eos Franci conuertuntur, ij quibus Guiſij odioſi
forent; & maximè ad Navarræ Regem qui ortu proximus, & belli gloria,
& regis dignitate eminebat ſupra cæteros. Et quidem Comeſtabilis, poſt-
quam Henrici deplorata eſt ſalus, Matam ad eum miſerat, adhortatus
vt quamprimùm Lutetiam ſe conferret ſuſcepturus regimen, quod in ipſum
natura virtuteſque ſuæ contulerant. At cùm ille vel indolis cunctatione
haud ſe commoueret, vel quod Mommorancio non ſatis fideret, qui in
proximo fœdere Cameracenſi nullam ſui in Nauarram iuris rationem ha-
buerat; mox appellatus Procerum vocibus, Condæi, Rocaſurionis,
Admiralij, & Andelotij, de re tota deliberauit maturius. Erant illi à con-
ſiliis Ioannes Angurus Epiſcopus Mimatenſis, Prati Cancellarij filius no-
thus, Burcardus Nauarræ Cancellarius, Chabotus Iarnacus, & Franciſ-
cus Eſcarſius; cúmque poſtremum ſibi clam Catharina conciliauerat. Ij au-
ctores ſunt vt proficiſcatur; verùm Eſcarſio moram innectente ſagaciter,
lentè progrediebatur; admiſſis per ſingulas vrbes hæreticorum precibus,
ſupplicantium vt fidei ſuæ defenſionem ſuſciperet. Vindocini pleroſque
Procerum obvios habuit, Condæum, Rocaſurionem, Andelotium, Vida-
mum Carnutenſem, Antonium Portiani Principem, & Carolum Ru-
pifocaldium; & eorum conſilio conſtitutum, nihil vt moueret, donec
Reginæ matris Regíſque ipſius mente perſpecta, tentaſſet ſi quid placide
& tumultu amoto obtineri poſſet; iſque ea mente ire in Aulam pergit. At
Guiſij vt primum illum impetum frangerent, perſuadent Regi Navartum
ſectâ hæreticum, eius farinæ hominibus ducem ſe præbere, eorumque
ope regnum affectare; qua opinione concepta, haud ægrè Rex ad Na-
varrum excludendum inducitur. In Caſtello Sangermani Laij agebat; nul-
lum in eo paratum Navarro hoſpitium; iſque ad diuerſorium publicum
mittebatur, niſi Santandreanus officioſè ſuo deceſſiſſet. Cùm Rex vt ipſi
occurreret, quod frequens eſt, prodiiſſet venatum, à Guiſio in regionem
viæ aduerſam deducitur. Nec Navarrus accipitur à Rege ſigno vllo hu-
manitatis; nuſquam ad conſilium euocatur; ſi de regno agit, mittitur ad
Guiſios, Rege affirmante penès avunculos totam eſſe adminiſtrationem
& regimen; ſibi gratum facturos, qui ipſis obtemperarent. Auſus aliquo-
ties, Proceribus inſtigantibus, Regem de publicis rebus compellare, tam
auſteris & acerbis verbis dimiſſus eſt, vt planè abiecta ſpe obtinendi re-
giminis, ad primam indolem reuolutus, conſilia antè ſuſcepta omiſerit.
Ita Guiſij in eum obicem confirmati, Regem Rhemos ad inauguratio-
nem nullo metu ducunt: affuerunt Rex Navarræ & Comeſtabilis, pars
ſpectabilis pompæ; amori exemplò; & Comeſtabilis quidem ſum
Palatij præfecturam dimiſit, quam inuaſit Guiſius, Franciſco Co
ſtabilis filio Mareſcallo dicto; & Navarrus in ſpeciem deducendæ in
Hiſpaniam Eliſabetæ, amandatur in Benearnium. Imò Guiſij alas feſti-
nanti adiungunt: nam eo præſente à Philippo Rege Hiſpaniæ litteras per-
legunt; quibus expoſtulabat quoſdam factioſos in regno Franciæ clam
tumultuari, qui regni Comitia euocanda dicerent; quaſi Franciſco
ætas aut induſtria ad regendum deforent; eam ob rem ſignificabat, ſe
Regis

Antonius Rex Nauarræ.
d'Angur.
d'Eſcars.

Regis ſororij totiúſque regni tutelam capere, paratóſque armatos quadrageſies mille, qui factioſos in obſequium cogerent. His litteris Nauarrus cùm ſe deſignari animaduerteret, metuénſque ne Hiſpanus quod in Nauarra reliquum erat inuaderet, dum Eliſabetæ ornatus inſtruitur, feſtinat in Beneariſium properanter; móxque Eliſabeta Cardinali Borbonio & Rocaſurioni perducenda in Hiſpaniam traditur; eámque Comite Albano Duce in Aquitania Nauarrus excipit, quam ad Ronceuallem Duci Infantadio committit. FRANCISCVS II.

Amoliti Nauatrum Guiſij, ad premendos tollendóſque hæreticos aggrediuntur; tum ob cultum Orthodoxæ fidei, tum quod eam factionem ſibi aduerſiſſimam comperiebant. Porrò res poſtulat, quando ab ea tanta calamitatum procella exorta eſt, vt à prima origine tota mali cauſa arceſſatur. Nec ea alia quàm Ioannes Caluinus. Hic Nouioduni, quæ Picardiæ vrbs eſt, anno huius ſeculi nono, ex Gerardo Chauuino Notario natus, ſtudiiſque primis eruditus, ab quodam affine ſacerdotia duo impetrauit, Parochiam Pontis Epiſcopalis, & in Eccleſia Nouiodunenſi Capellaniam, vt vocant: & Ioanni erat Carolus frater, qui cùm moriens ſacroſancta Euchariſtiâ paſci recuſaſſet, ſub patibulo inſtar iumenti ſepultus eſt. At Ioannes decurſis primis ſtudiorum ſtadiis, Aureliam ad diſcendam Iuriſprudentiam venerat, inde profectus Bituriges, vt Alciatum audiret doctrina celeberrimum; inciditque in quendam Melchiorem Volmarium natione Germanum, à quo impulſus eſt in ſtudium Theologiæ, ſimúlque prima hæreſis lue infectus. At ea cùm in dies fermenti inſtar totam hominis mentem peruaderet atque corrumperet; iam ingens quidpiam meditans, regreſſus in patriam, duo ſacerdotia pecuniâ vendit; qua auctus venit Pariſios, & in Collegio Cardinalis Monachi clam virus ſpargit; donec ob praua dogmata ad pœnam quæſitus, periculo per feneſtram miſſus ſeſe eripuit. Pariſiis Enculiſmam profugit, nomine diſſimulato; mox ſe in Germaniam confert, & ſermonem communicat cum hæreticorum Anteſignanis; dein reuerſus in Franciam Pictauium venit, incipítque plures contagioſa labe inficere. In iis tres celebres, quos per Franciam ad ſeminandum toxicum legat, & librum Alcini nomine de Chriſtiana inſtitutione, matricem hæreſeos ſcribit, quem Regi Franciſco I. impudentiſſimus nebulo dedicat. Mox ſeuerè Franciſco in hæreticos homines inſurgente, idem metu ſupplicij Geneuam profugit, nouæque ſectæ conditor, ibidem hæſit, emiſſariis in Franciam ſparſis, ſecurus ipſe ab metu procul atque incommodo, niſi quod morbi graues ex intemperie corporis importarent. Quippe naturâ melancholicus, & nigra bile ſuffuſus, macilento & tenui corpore, infirmo ventriculo, hemicraniâ diu laborauit; ac poſt decurſum quadrageſimum annum, grauiſſimis & acutiſſimis morbis vexatus eſt, in quorum cruciatibus tandem emiſit animam. Et ille vafri callidique ingenij, quanquam ab Luthero voluntatem & occaſionem hæreſis hauſerat; tamen diuersâ viâ ingrediens, Chriſtianorum morum reformatorem ſe venditans, ſpecie pietatis inſinuabat impietatem teterrimam; luſus, choreas, luxum veſtium, pompámque

XXIII. *Caluini in Francia hæreſis.*

Chauuin.

ædium

FRANCISCVS II.

ædium à ſuis ablegans, & vnos Dauidis Pſalmos in preces concinens; qua decepti fraude Francorum haud pauci, quibus Sacerdotum mores offenſioni erant, praua ſimplicitate implicabantur obiectis retibus. Et verò iis temporibus Antiſtitum atque Sacerdotum, tam vita ſcandalo, quàm ignorantia contemptui erat; vt luce extincta & ſale inſipido, cæteros caligo inuolueret, ac putredo corrumperet. Porrò ſub Franciſco peſtis progenita, ſub Henrico in magnam molem excreuerat; ſiue frequenti cum Proteſtantibus Germanis commercio, ſiue belli effreni licentia pietatem & ſanctitatem morum extinguente; ſiue inſigni Aulæ corruptela, libidine, luxu, & auaritia, Procerum animos obtinentibus. Et eiuſmodi hæretici per vniuerſam Franciam fuſi, primò Reformatores ſpecioſo titulo appellati, proximo anno Hugonoti dicti ſunt, quo deinceps nomine eos nuncupabo: cauſa appellationis multùm incerta, vt plerumque fit in huiuſmodi vocibus, quæ mera voluntate plebis caſu potiùs, quam ratione certa excogitantur; arbitrantur plurimi petitum à Turonenſibus nomen quod in ea vrbe hæretici plures cùm agerent, ſæpiúſque ad portam quæ Hugonis dicitur, nocturnos ſuos cœtus concelebrarent, Hugonoti à popularibus dicti ſunt, voce in vniuerſam Franciam emanante. Mezeræus putat ab Heluetica voce id nominis petitum, quæ Ligam, ſiue ſocietatem gentis ſignificet, vnde ij primùm dicti Eidgonoſſen, & Eidgnos, & per corruptelam vocis, Hugnots; vel Huguenotti. Ita Franci in factiones ibant ob Religionem, cùm ad incendium noua & inflammatiſſima fax acceſſit ambitio. Quippe Principes Proceréſque, quibus intolerabilius Guiſiorum imperio nihil erat, conuerſi ad ingentem hominum multitudinem, qui oppreſſi pœnis ad rebellandum duces percuperent, illorum ſectam primò indulgentiâ quadam amplexi ſunt, tum conſuetudine adamarunt, mox conſtantia retinuerunt, tandem pertinacia, quæ hæreticorum eſt, ad extremum ſpiritum propugnarunt. Igitur factionem Guiſij perdendam atque abolendam ſuſcipiunt. Et primùm Pariſiis Regis nomine ſeueriſſima Edicta proponunt, indictáſque pœnas nullâ veniâ infligunt. Eam curam ſibi depopoſcerat Cardinalis Lotharingius, aderant impulſores Præſides Senatus Santandreanus & Minardus, Bordinus Procurator Regius, & Antonius Mouchius, Doctor Sorbonicus, qui Demochares dici voluerat, à Cardinale Inquiſitor fidei deſignatus. Abducebantur in carcerem plures familiæ, multi cruciati ſuppliciis ad confeſſionem ſceleris extorquendam; Multi palam ſubiecti atrocibus flammis; at pauci qui reſipiſcerent, & conceptam impietatem deponerent. Vnus Anna Burgus, Senator ille quem in Baſtillam Henricus compegerat, grauitate pœnæ Catholicæ fidei plurimùm obfuit. Etenim Cardinalis ratus viri ſupplicio, qui natalibus, dignitate & fama eſſet clariſſimus, contumaciam Hæreticorum abſterrendam atque infringendam, contenderat tantoperè, vt poſt plurimas altercationes, multas à diuerſis Iudicibus latas ſententias, oppeſſis tandem effugiis & appellationibus, Burgus hæreſis reus [illegible] damnaretur. Deductus eſt per vrbis compita, ad pœnam oſtentandam, & iniiciendum terrorem, paſſim rogis ardentibus; verùm ipſe periculo mortis inſanior,

Hugonoti.

De Mouchy.

inſanior, adhortationes ad plebem habuit, ſimulatâ conſtantiâ, & probitate morum affectatâ, tam efficaces, vt emollitis miſeratione animis & innocentiæ opinione præſumpta, vulgò creditus ſit, de Deo ſentire optimè, qui mortem atrociſſimam tantâ patientiâ & æquitate mentis admitteret. Cæteri Senatores anno proximo exortis tumultibus, cuſtodia impunè miſſi ſunt, at Burgus laqueo ante necatus, flammis iniectus eſt. Incenderat Guiſios Minardi Præſidis fatum violentum, qui cum è Curia in ædes ſuas mulâ vectus regreditur, luce palam perimitur ſclopeti glande; & is infenſiſſimus omnium Burgum vrgebat; nec patrator cædis vllâ diligentiâ venire in notitiam potuit.

XXIV. *Hugonoti ad Condæū confugiunt.*

Ea inter ſupplicia cùm Hugonotis vna ſpes ſalutis affulgeret, ſi vim aut repellerent armis aut inferrent; poſtquam libellis plurimis Guiſiorum, vt vocabant tyrannidem incuſarunt, ſeriò ad rebellandum animos applicant, & rebellionis ducem Condæum appellant. Ille Guiſiis ob negatam Picardiæ Præturam infenſus ſummoperè erat; cùm enim eam ab Admiralio extorſiſſet Guiſius, poſtulanti Condæo, quam maiores & frater Vindocinenſis ſumma fide adminiſtrauerant, omninò pernegauerat. Acceſſit edictum, quo plerique Nobiles ab Aula pulſi ſunt, tam iniquè, vt vindictæ cupiditate cuncti exarſerint. Quippe iuſſi omnes ſunt, qui à Rege quidpiam flagitarent, intra proximum diem laquei pœnâ propoſitâ aulâ exire; & in eam rem in area Fonſbellaquæ erectum eſt patibulum. Ingens erat numerus ex proximis bellis mercedem aut præmium poſtulantium, quos vt Guiſij ſemel vno verbo amolirentur, edictum eiuſmodi acerbiſſimum ſanè erant commenti: verùm dum importunos abigunt, ſibi hoſtes procreant, quos in prouincias dimittunt, veluti faces inſtructas ad incendium. Cuncti igitur, ſiue Hugonoti, ſeu Malecontenti, inſtantiſſimis litteris Condæum vrgent, vt publicam cauſam Dei Franciæque ſuſcipiat; nec diutius ſinat Tyrannos extraneos in ampliſſimo & liberrimo orbis Imperio immanitatem ſuam exercere. Nec Condæus multùm cunctatus eſt; ſocru & vxore inflammantibus ob religionem, ſtimulante iniuria quam intulerant Guiſij, & fulgore gloriæ prudentiam præſtinguente, quam pararet nouo regno atque imperio; ciuitates, viros, facultates, ad nutum ſuum atque arbitrium conuerſurus. Ea mente Firmitate ad Ioarram, quod oppidulum in Campaniæ finibus obtinebat, cogit Hugonotorum Legatos, qui ab cunctis Franciæ regionibus deinceps conueniunt, & conſtitutam rem illicò aggrediuntur. Primùm Condæus ſententias proponit, à Theologis vt affirmabat ſubſcriptas, quanquam ij omnes nuperrimam hæreſim profiterentur; quibus cauebatur licere in Guiſios vertere arma, Principibus regij ſanguinis ducibus, qui iis in articulis ſunt legitimi magiſtratus. Tum Condæus profert inſtrumenta à viris plurimis confecta; quibus conſtabat Guiſios peculatus multifariam reos, eóſque occupandi regni conſilia iniuiſſe, atque extinguendæ familiæ regiæ. Iis perpenſis, vno conſenſu legati ſtatuunt; quandoquidem Rex, ob ætatis infirmitatem, ſéque obtinentium accuratiſſimam ſolicitudinem, periculum

Fontainebleau.

Malcontents.

La Ferté ſous Ioüarre.

FRANCISCVS II. ingens, in quo tum ipſe tum vniuerſum regnum verſabatur, intelligere, multò minus cavere haud poſſet; Ducem Guiſium & Cardinalem ipſius fratrem comprehendi oportere, vt Comitiis regni Iudicibus eorum crimina plecterentur. Ad deliberationem perficiendam, promiſit operam quidam Nobilis Petrocorius, Gotofredus Renaudius, ſéque rei tam arduæ ductorem profeſſus eſt. Ille exiſtimatione & opibus iam decoctis, per diuturnam litem cum Tilleto Senatus Pariſienſis Scriba primario inſtituerat, ac falſi compertus, Bernam ſeceſſerat, multíſque negotiis Bernenſium cauſâ implicitus atque evolutus, tractandorum ingeniorum artem comparauerat, pluribúſque emerſus periculis, ingentem fidentiam atque audaciam confirmauerat; Foreſtæ nomine ad tegendam ignominiam vſurpato. Huic igitur rei præficitur, ſub Condæi auſpiciis & regimine, qui ſe ducem mutum nuncupauit; vt nomine Principis tacito, cæteros in conſpirationem induceret, faciente ſpem Principe, venturum ſe in locum vbi rem confici oporteret; interea verſaturum in Aula, & domeſtica conſilia promoturum. Miſſi poſtea per ciuitates, qui ſollicitarent participes, indiceréntque nova Comitia Nannetis in Britannia; in quam vrbem conuenerant tum Senatus prouinciæ, tum multi Nobiles ad celebrandum vnius Procerum ſolemne connubium. Nec vocati loco deſunt, vel tempori; Calendis Februarij clam inter ſe conueniunt, ac Renaudius de arcani fide ſacramento exacto ac præſtito, aperuit quis eſſet Princeps, à quo mandatum acceperat; tum de re præſenti amplam & incenſam habuit orationem; de Franciæ calamitatibus, ruina religionis, Guiſiorum tyrannide, Regis periculo, plura diſſeruit; lato & ad ſeditionem apto argumento: mox propoſitâ malo medicinâ, affirmat vnam eſſe, ſi Guiſij comprehendantur; orátque vt eam in rem ſibi opem præſtent. In verba eius vno omnium aſſenſu itum eſt, decretúmque adimplendum conſilium, ducendos eſſe quingentos Nobiles ac mille pedites; qui variis itineribus Blæſiam coëant; die dicta, quæ decima Martij proximi: delecti deinde è ſingulis provinciis Nobiles, à quibus pedites ducerentur, curam vniuerſam ſuſcipiente Renaudio. Iis ſancitis, atque inſtaurato iureiurando, ad rem maturandam in ſuam quiſque prouinciam reuertit, ſpe ingenti patrandi facinoris.

De la Renaudie. *La Foreſt.* *Anno 1560.*

XXV. *Coniuratio Amboſiana.*

Et verò nihil abfuit propius quàm vt patraretur: nam conſciis fides & taciturnitas ante ipſum facinus admirabilis fuit; ac patefacto conſilio audacia atque temeritas ſupra mortis metum atque periculum. Nihil Guiſiis certi innoteſcebat, latebátque vnos tam accuratos indagatores, tot inſtructos ſpeculatoribus & emiſſariis, conſilium, quod per plura capita totâ Franciâ ſparſum, contra naturam humanarum rerum, famam extinxerat, occultum in cunctis quaſi in ſingulis, nec participatione evaneſcens: raro, quod admirabilius, belli vindictam armantis & taciturnitatis commercio. Verùm ad Guiſios ex Italia atque Germania emanauerat rumor, aliquot ingens in ipſorum caput

conſilium

conſilium coqui, eámque ob rem Regem Amboſiam Blæſis traduxerant, oppidum arctius, & munitum arce, in quo rariores extraneis ædes, & maior ad propugnationem commoditas. Multùm ſollicitis, & planè inſciis vnde pernicies immineret, lux repentè affulget, quæ arcanum tandem in apertum protulit. Ipſe Renaudius ſibi inconſulto laqueum inſtruit, cùm veniſſet Pariſios, Avenello hoſpiti ſuo cauſarum patrono, ſecum eiuſdem hæreticæ perſuaſionis, rem totam aperit; qui ſtimulo conſcientiæ, vel negotij momento perculſus, Vouſæo libellorum ſupplicum Magiſtro clandeſtina conſilia retegit; miſſúſque diſpoſitis equis ad Guiſium, quendam Nobilem Nivernenſis domeſticum deſignat, qui ſtatim captus, vniuerſam rem ſigillatim exponit quærentibus per tormenta: Guiſij apertis ad præcipitij crepidinem oculis, primùm ingenti metu trepidare, receſſum agitare ac fugæ aſylum; mox recepto à metu animo, confirmare ſe in periculum, Regis diſcrimine ſuum propulſare, ac quando nullum aſylum fugientibus ſatis tutum eſſet, tutari ſe fortitudine & confidentia. Arma gemina extemplò admota: Edicta regia quibus in conſcios pœnæ intentatæ, ſimúlque oſtentata clementia, iis qui deficerent indultâ veniâ: mox miſſi in vrbes varias Proceres, & delectus Nobilium feſtinanter habitus: eámque ob rem à Catharina euocati Caſtilionij fratres, qui Guiſiis prædum inſtar forent & fideiuſſorum: nec ij cunctati ad Regem veniunt, Admiralio apud Catharinam acerbè expoſtulante, de pœnis in nouam religionem illatis. Et Condæus ipſe aduenerat, coniuratorum conſilia authoritate promoturus iuxta pollicitum. At Renaudius poſtquam animaduertit patefactum conſilium, nec amplius Regem Blæſiæ agere, haudquaquam ſpem animúmve abiiciens, conſciis mira celeritate admonitis, nam diem dicit Martis decimum ſextum, & ſolertiâ accuratiſſimâ ad facinus ſingula componit: turmarum cohortiúmque itinera, duces, hoſpitia, rationem ac modum rei perpetrandæ, tam certum, vt euentus haud dubiè contigiſſet, niſi noua delatio Guiſios in periculum nouum adornaſſet. Lignerius nobilis Boius, peditum ductor, in via tentatus ab vno è conſciis, remque totam edoctus, Catharinæ eandem aperit; ipſa Guiſiis; à quibus illicò in viarum compendia turmæ immittuntur, quæ aduentantes interciperent, ducendos in vincula, vel necandos. Nemurſius ad Noiſæum caſtellum, Caſtelnauium, Maſerium, & Raunæum improuiſò opprimit, ducitque Amboſiam; ex cæteris deprehenſi multi, partim interfecti, partim capti; & Renaudius ipſe dum ad colligendum militem hac illac diſcurrit, à Pardillani famulo ſclopero perimitur; fortiſſimo animo, ſi fortitudini cum flagitio conuenit, in Pardillanum pugnans, quem gemino ictu confoderat. Cadauer primò appenſum patibulo, mox in partes diſſectum, variis locis affixum eſt. Attamen avulſo capite, quod viperarum eſt, motus & furor perſtat in corpore: quanquam edicto propoſito reis parcitum eſſet, ſi in ſuas domos reciperent ſe, nihilominus deſperatione furorem armante, cùm crederent ſe in regreſſu obtrũcatum iri, ducibus Conquevilla, Campio, &

Liguieres. Maſeres. Caſtelnau. Raunay.

FRANCISCVS II.

& Chandio, coniurati cæteri Amboſiam circumcingunt; ſéxque horas continuas oppugnatus Rex à perduellibus fuit. Tandem turmis aduolantibus plurimis, furentes diſiecti, ſparſi in ſiluam proximam necati & capti, & ſumptæ per plures dies de ſingulis pœnæ. Quippe Dux Guiſius edicto regio vniuerſam in regnum & nullis præſcriptam terminis aſſequutus auctoritatem, eam pauló crudelius quàm poſcebat Francorum indoles & humanitas ipſa exhibuit. Toto menſe appenſi patibulis miſeri & murorum pinnis, nec ipſa nocte à pœnis ceſſante, plures annexi trabibus, & in amnem merſi; truncata capita pluribus, præſertim doctoribus, Ramnæo, Maſerio, & Caſtelnauio; viro forti, fruſtrà Proceribus veniam deprecantibus. Imò ipſi Iudici paratum in ea pœna exitium. Etenim Oliuerius Cancellarius, prouectior ſenio, cùm ad inſtruendas captiuorum lites vltrà ætatis vires deſudaret, febrim contraxit, phreneſi oppreſſus, qua die tertio obiit; mentis impos ſub exitum, quam toto vitæ curſu tam prudentem & ſapientem habuerat. Ita Guiſius auctoritatem ſanciebat ſuppliciis, ſimúlque odiis conquaſſabat, abhorrentibus Francis à ſanguine, & clementiâ furorem ſceleris ſuperantibus. Michaël Hoſpitalius Cancellarius dictus, delectu & optione Catarinæ, vt tanto in magiſtratu collocaret virum, qui beneficium ſuum foret.

Oliuerij mors.

De l'Hoſpital.

XXVI.

Reliquia coniurationis.

Oppreſſâ tantæ molis coniuratione, & liberata præſenti exitio religione, Guiſiorum induſtriâ & vigilantiâ, non ideò pax reſtituitur animis, nec tranquillitas regno, nec religioni ipſi ſecuritas: abſciſſo trunco radices ſupererant, iterum niſi pœnitus exſcinderentur germinaturæ in nouos frutices, & amariſſimos fructus. Eæ Condæus, Admiralius, Hugonoti cæteri, & conceptum paſſim in Guiſiorum potentiam odium. Condæi animum magnæ agitabant anguſtiæ; ſuorum ſupplicia haurire oculis cogebatur, dolorem intimum diſſimulare; & metuere in momenta ſingula, ne acerbitas cruciatuum ab reo quolibet nomen ſuum tandem extorqueret. Nec tam ſeduló diſſimulabat, quin ad inimicos indicia plura emanarent. Etenim cùm ad ſpectandum vnius ſupplicium vocaretur, ingemuit, verbáque potulit, quæ ſuſpicionem plurimam facerent; & vnus è domeſticis Malinio iuniori equum ad fugam commodauerat ex equili ſuo; & Catarina adhortata eſt ipſum atque orauit, vt conſuleret dignitati, nec ſe ducem rebellibus præberet. Imò ipſe Rex audiuiſſe ſe dixerat, illum conſpirationis eſſe participem, atque adeò ducem, comminatus præſentes ac iuſtiſſimas pœnas, ſi reus foret. Nec Condæus arbitratus diſſimulandum vlterius, ne patientia aleret ſuſpicionem, ſuſpicio fidem; Rege, Proceribus, & vniuerſa Aula ſpectantibus, innocentiam conteſtatus, accuſanti ſe mendacium impingit, & ſingulare certamen indicit; tuncque adſtans Guiſius eius integritati adſtipulatus eſt laudatoriis verbis, & ſe Principi prouocanti ſocium in pugnam obtulit. Nihilominus inhærebat vtrinque ſuſpicio, & hinc Condæum vrgebat conſcientia, hinc Guiſium timor, ne quid ille noui moliretur; quem nec dimitteret nec retineret ſine diſcrimine.

de Maligny.

Tandem

Tandem cùm Turones Rex veniſſet, Condæo facultatem abeundi facit; & cunctantem impellunt Guiſij, metu facto, & quæſitis ſuſpicionum cauſis; ob quas ipſe miſſione accepta, cùm ſe Firmitatem ſuam in domum abire fingeret, ad Nauarrum fratrem incitatis equis in Benearniam properat. Simul cum Condæo aulâ abſceſſerant Admiralius & Andelotius; & ille contendit in Normanniam, multæ ea in prouincia auctoritatis. Abeunti mandauerat Catarina, vt proximi tumultus cauſam inquireret, certiorem ſe faceret, pollicita clam omnibus fore quod ipſe ſcriberet, rémque totam ipſius arbitrio perſanandam. Neque dubitauit Admiralius ſcribere, inquirendo ſe diligentius in tumultus fontem peruenisſe, nec alium eum eſſe quàm odium conceptum in Guiſios, qui ſi pergerent religionem perſequi tam acerbè, in furorem patientiam populi agerent. Id Catarina cum Guiſiis ſignificaſſet, pœnæ in Hugonotos pauliſper remiſſæ, & ipſa Catarina iis præbebat aures attentiùs, ac videbatur calamitoſam ſortem miſerati. Attamen in prouinciis incendiorum ſcintillæ oriebantur identidem: in Normanniæ pleriſque vrbibus, palam conſcio Admiralio proponebantur impia dogmata: in Phocenſi Prouincia Paulonus Mouuanius armatis hominibus conatus vrbem primariam occupare, repulſus Tendani Comitis diligentiâ, ſeceſſerat Geneuam, malo reiecto potiùs quàm oppreſſo: in Delphinatu Mombrunus Cardinali Turnonio affinis, nam fratris filiam vxorem duxerat, Valentiæ, Monte Ademari, & Romantio, Miniſtros concionantes induxerat, & ægrè depulſus ſollicitudine Guiſij, in Comitatum Venaiſſinum arma intulerat. Præterea tempeſtas impendere à Benearnio viſa; & erat Condæus formidini, ne ſuum illum violentum ignem cum Nauarri fratris frigore temperans, terribile fulmen procuderet. Idcirco Guiſius Cardinalis primùm contentione omni tentauerat, tribunal inquiſitionis inducere; in id impellentibus Pontifice & Hiſpaniæ Rege; & propemodùm inſtitutum confecerat, reclamantibus fruſtra Franciæ ordinibus, quibus placet libera pietas, nullo neceſſitatis iugo adſtricta; cùm ab eo Catarinæ ſolertiâ & Hoſpitalij induſtriâ tandem demotus eſt: quippe Catarinæ factionem perdere non placebat; nec Cancellarius id iugum imponi patriæ æquo animo patiebatur. Guiſij ea deiecti ſpe, vt reliquias coniurationis extinguerent, id comminiſcuntur; vt de ea indicant atque pronuntient ſolemnia regni Comitia: ſed prærogatiuum quoddam conſilium prius cogunt, in quo ſtatuatur de iis rebus quas agitari in Comitiis oporteret; atque ad eum cœtum conuocari Principes omnes, & Franciæ Proceres; maximè Rex Nauarræ, Condæus, Comeſtabilis, eius filij, & nepotes Caſtilionij; dies dicta Auguſti decima quinta, locus Fonsbellaquæ. Porrò Guiſij eo conſilio intendebant, omnes vno reti piſces concludere, atque in capitibus truncare hæreſim, vtque ipſi nuncupabant rebellionem. Verùm Nauarrus & Condæus, breuiori tempore excuſato, abnuunt adeſſe, vocanti Comeſtabili fide non habita, qui cum mille equitibus & tribus Nepotibus ad diem adfuit. Nec dubium erat, quin

Mouuans. De Tende. Montbrun.

quin ſi Principes eo comitatu qui dignitatem decebat in aulam veniſſent, adiunctis Comeſtabile ſociiſque, Guiſios æmulos vocaſſent in periculum, & gubernaculum rerum rapuiſſent. Sed Navarro non erat ea indoles, quæ res celeritate conficeret, placebat diuerſum conſilium, cunctationi ſuæ accommodatum; vrbes inuadere, miſcere bello prouincias, tum ponte per metum ſubſtrato, viam ſibi in Aulam facere.

XXVII. *Conuentus Bellaquanus.* Interea Fonsbellaquæ conuentus Procerum celebratur; in quo poſtquam Rex paucis & Regina mater perorarunt, Cancellarius pro regni morbis habet orationem, & ad remedia adhibenda adhortatur qui audiant. Ab eo Dux Guiſius de belli rebus rationem reddit, inſtrumentis quibus rationes ſuæ fulcirentur palam exhibitis, & ſimiliter Cardinalis de regio ærario, docens vicena quinque centena millia ſingulis annis ſupra acceptum expendi. Eo die ſoluta eſt concio; proximo antequàm ſententiæ dicerentur, exurgit Admiralius, & Regi libellos ſupplices duos offert; qui lecti ab Albaſpina Commentarienſi cœtum vniuerſum admodùm perculerunt. Scripti erant nomine Chriſtianorum fidelium, qui per totam Franciam ſparſi erant, (ita ſe Hugonoti deſignabant,) & petebatur tum conueniendi licentia, tum flagitabantur Templa ad cultum ſuo more Deo exhibendum. Ad eos Ioannes Monlucius Epiſcopus Valentinus, qui in Conſiliariis poſtremus ſedebat, iuſſus ſententiam dicere, habuit orationem aduerſus Antiſtitum & ſacerdotum vitia, & molliùs in Hæreticos cenſuit, quàm ab orthodoxo Antiſtite ſperabatur. Marillacus Archiepiſcopus Viennenſis, eodem propè ſenſu comitia regni cogi poſtulabat. Admiralius priorum inhærens veſtigiis, de templis impetrandis multa adiunxit aſſeruitque ad faciendum terrorem, in vna Normannia quinquaginta eſſe millia hominum, qui huic petitioni ſubſcriberent; prætereà conqueſtus eſt acriter, de nouis ſtipatoribus qui Regem cingebant; quaſi munimen Regum vllum tutius foret quàm obſequentium amor, aut ſecura pace apparatus belli arceſſendus. Guiſius oratione vehementi neceſſitatem cuſtodum docuit; nec ſalutem ſanctiſſimam Regum, armis furentium rebelliúmque inſaniæ obiiciendam. Tum Cardinalis luculenter & eloquentiſſimè dixit, de religione, & templorum petitione; quæ omnino neganda docuit. In eius verba ab vniuerſo cœtu conſtituitur; vti Regni Comitia Meldis Decembri proximo habeantur; anno proximo Epiſcopi conuenirent, legarent ad generale concilium, vel priuatim Gallicum celebrarent; interim nulla iudicia in Hugonotos inſtituerentur, niſi qui armati rebellarent in Regem. Id poſtremùm adiunctum ob noua Principum patefacta conſilia. *Principum conſilia.* Ante conuentum Rex Nauarræ Sagam Nobilem Vaſconem ad Commeſtabilem cæteróſque ſuarum partium Proceres miſerat, qui eos doceret quid ipſe cum fratre agitaret conſilij, & fautores in ſuam mentem perduceret: dum ab iis Saga regreditur acceptis litteris, Stampis retinetur à Boncuallio, cui temerè arcana effutierat, & ad Regem perducitur. Lectæ Comeſtabilis & aliorum litteræ, omnis ſuſpicionis expertes; vnus Vidamus Carnutenſis ſcribebat liberius, ſi quid

ſuſpiceret

ſuſpiceret Navarrus dignum indole ſua & amplitudine, paratum ſe in quemlibet excepto Rege eiúſque fratribus arma induere, continuò Vidamus in Baſtillam raptus, & tormenta Sagæ obiecta, quorum metu fatſus eſt, Navarrum & Condæum ſcribere milites, Danvillam Comeſtabilis filium Pictavij occurſurum venientibus, adductis cataphractis octingentis, quorum ope Pictavium, Turones, Bituriges, atque Aureliam occuparent; acceſſuras ad partes cum Senarponte Picardiam, Britanniam cum Broſſio Stampenſe cum Comite Tendano Phocenſem Prouinciam, Inſulam Franciæ cum Mommorancio Mareſcallo, qui omnes iunctis viribus apprehenderent Guiſios, & lite inſtructa damnarent. Ea metus extorſerat: poſt menſem cùm nihil amplius quæreretur, vltrò aperuit in charta quæ Comeſtabilis litteras inuoluebat, ſcriptum omne conſilium; ſi ea pauliſper aquæ immergeretur, fore vt characteres paterent legentibus. Dicta confirmata ſunt periculo, quo Lugdunum ægrè ſolutum eſt. Malinius iunior Navarri aſſecla, clandeſtinis cum Hugonotis conſiliis, eam vrbem occupaturus, milites multos ſubmiſerat, & Monbrunus aderat cum copiis, expeditus in proximo, Malinius ſub agendi tempus, vetatur à Navarro vltra rem perſequi, iámque ſingulos milites vrbe educebat, cùm Achonius Abbas Saviniacus Santandreani Prætoris legatus, explorato Malinij conſilio, prima nocte aliquot ipſius milites vna in domo aggreditur; aduolat Malinius, Achonum pellit, ac pontem Araris obtinet, vrbíſque partem quæ Rhodano alluitur; mox patefactis Achoni iuſſu portis euadit incolumis, ciuibus conſciis in pœnam vocatis. Eo facto Guiſij in tutelam ſuam experrecti, ſibi fidos Proceres in ſingulas prouincias mittunt, copias aſſignant, iubéntque dari internecioni, qui armis contenderent; legiones ex Scotiâ reuocatas Pedemontanis adiungunt, delectum in Germania habent peditum equitúmque, & contra vim muniti egregiè, Navarrum & fratrem ad Comitia arceſſunt: primò acerbioribus litteris, dein mollioribus, ſpe facta incolumitatis; & miſſus ad faciendam fidem Cardinalis Borbonius eorum frater, vir admodùm ſimplex, qui in fraudem actus, eos pariter in fraudem ageret, dicebátque. *Nihil Principibus in oculis Ordinum formidandum, tantum numerum virorum, qui probitate & amore in patriam præditi eſſent, non permiſſurum vt quidpiam mali in Principes Regios ſtatueretur; ni ipſi adeſſent, locum occuparent, & tuerentur authoritatem, populis impoſterum futuros contemptui, & eligendos à nemine qui ſe ipſi abijcerent.* Iis perſuaſi ſe dant in viam Principes, & Condæus quidem multum inuitus; admonente Comeſtabile, vt ſe fratres diuiderent, adeſſet Navarrus, hæreret Condæus: & ab eventu, prudentiſſimum eſſe conſilium ſtatim innotuit. Lemovicum venerant, cùm multi Nobiles magno numero Navarrum ſollicitant, admonent, ſi pergat vlterius, de ſalute actum; operam ſuam atque affinium pollicentur, ſi ducem ſe præſtet; expedita in Vaſconia ſex millia hominum, tria in Phocenſibus, totidem in Normannia; aduolaturas vndique copias, ſignum dum erigat. Ea quidem Nobiles: contra Deſcarſius herum ſuum prodens, &

Lugdunum liberatum.

d'Achon.

FRANCISCVS II. & multo efficacius ipſa Regis indoles, multa proponebat quæ deterrerent. Conuocata Comitia, Francorum gratiam rebellione ſtatim excidendam, quæ præſenti flagrantiſſima foret; Regem Hiſpaniæ colorem iamdiu quærere, inuolaturum in Navarram, & reliquias regni inuaſurum; copias adeò diſſitas, vno loco iungere, tot inter hoſtes quis poſſet? exercitum Regium circumfundi; cataphractos mille & ducentos ad cuſtodiam Regis vigilare; eos carceres quo pacto infringeret tam exiguis viribus? Ergo Nobilibus dimiſſis actiſque gratiis viam perſequitur. Nec Condæus litteris coniugis permouetur, ſcribentis actum de ſalute ni fugâ conſulat; ſi vir foret, moreretur armatus; ſin minus, inſtar fœminæ fugeret; neque aduenientis lachrimis precibúſve mollitus eſt, ſed obductis in perniciem oculis, vltra contendit. Poſtquam in

De Termes. Pictones penetrant, Termeus circumfuſis copiis illos inuoluit, & abſciſſa fugæ facultate, viæ neceſſitatem imponit.

XXVIII. *Condæus Aureliæ comprehenſus.* Comitia Meldis traducta erant Aureliam, vt vrbem ſuſpectam Rex armis premeret, ſtatimque ad portas, compita, arcemque ciuitatis, manipuli armatorum poſiti; civi, arma detracta. Et ſtatuta in ſecretiori Regis conſilio Condæi comprehenſio, ab Rege ſubſcripta, Mompenſerio, & Rocaſurione; excuſantibus Guiſiis, qui occulti ſaxum proiicerent. Mox ſubeuntibus vrbem Principibus triſte præſagium ſingula offerunt: præter Cardinalem fratrem & Rocaſurionem nemo Procerum occurrit; ab porta ad Palatium Regis circumſtant armati, per vicos directi; in ſpectantium oculis miſerationem aut contemptum animaduertunt; in Palatium per valvulam pedibus ingrediuntur; à Rege excepti frigidè, & ex fletibus Catharinæ ſalutantis augurati perniciem; percelluntur extemplò fulmine. Rex Condæum grauibus verbis increpitum, quòd in ſe & aduerſus regnum conſilia iniuiſſet, iubet comprehendi; iſque à Brezæo & Chavinio, Prætorianorum Tribunis, in proximam

Brezes. Et Chauigny. domum abducitur; erecto ante fores lateritio caſtello, præſidióque impoſito cum leuioribus machinis, quæ adeuntes diſpellerent procul. Navarrus in hoſpitium dimittitur, laxiori cuſtodia, facta poteſtate Regis adeundi, ſed nemine præter domeſticos colloquente. Nullâ morâ ad inſtruendam litem feſtinatum: & vocati è ſenatu Pariſienſi

de Thou. Chriſtophorus Thuanus Præſes, Faius, & Viola Senatorès, Bourdinus Regius Procurator, & Tilletus ſcriba, qui Cancellario præſide reum iudicarent. Condæus poſtquam repetitis altercationibus reiecit Iudices, tandem excluſis reiectionibus, ad obiecta reſpondere adactus, damnatur capite vti reus læſæ maieſtatis; pœnâ dilatâ ad Comitiorum conuentum proximum; erigendo in conſpectu ordinum pegmate, & patrando palàm ad terrorem ſupplicio. Sententiæ ſubſcripſerunt Principes omnes ac Proceres, & Togati optimates, qui ſinguli in cubiculum Regis vocabantur: attamen à ſubſcriptione excuſauit ſe Cancellarius, & Comes Sancerræ flens Regi affirmauit, ſe paratum capite minui, antè tam duro mandato quàm obtemperaret. Sanè obdurauerat animum Regis, firma opinio inducta à Guiſiis, coniuraſſe Principem in ſalutem

ſuam,

ſuam, & crudelem futuram indulgentiam, quæ parceret Regis perempori, profligatori regni & religionis. Sic omninò fatum luctuoſum miſerrimo principi imminebat. Nauarro incumbebat calamitas ſua: deerant quidem probationes quæ ad inferendam mortem ſufficerent; & maieſtas Regis videbatur ſupra eiuſmodi formulas conſtituta: attamen fratris vindicem liberum mittere, præbere obſtinatiſſimæ factioni ducem, ſtulta imprudentia foret, & odium nullo fructu ex Condæi morte incenſum: nec perpetuus carcer caueret periculo, è quo educi vi aut dolo poſſet, viuúſque rebellium ſpem & ſtudia aleret. Vnde haud erat dubium, quin quouis pacto Guiſij eum metum extinguerent, nec elabi paterentur è manibus noui belli fomitem, prioríſque vltorem. Admiralius conſumptas artes, & ſe laqueo captum perſpiciebat; laudabátque Andelotij fratris audaciam, qui Principes aduentantes conſiderans, excuſatis negotiis aulâ abſceſſerat, & ſe periculo proripuerat. Comeſtabilis incedebat lentiſſimo gradu, & cunctator tam indole quàm ætate, metu præterea tardante veſtigia, vocatâ in opem podagrâ quâ laborabat, conſiſtebat, regrediebatur, mutatíſque hoſpitiis afflatum Aulæ operiebatur, quanquam irritâ morâ; reus maieſtatis pronuntiatus, niſi feſtis natalitiis celebritati Ordinis Regij intereſſet. Catharina ipſa aduerrit progreſſam ſe longius quàm conduceret ſibi: Principibus amotis & factione extinctâ, nihil amplius Guiſiis opponi poſſe, auctoritatem ſuam precariam, habenarum inſtar reducendam quantùm Guiſij vellent; iámque percenſerat præcogitati mali exordia, cùm Rex adoleſcens ab ipſa alienior, auunculorum gratiam maternæ charitati crebrò anteponeret. Augebat metum Mompenſerij vxor Iacoba Longuicia, prudens & virtutum virilium femina, quæ marito longè perſpicacior, & Catharinæ in paucis accepta, periculi faciem proponebat ob oculos, quando ambitioni vehenti in apicem obex nullus foret, nullus metus. In tanta ſpe ac formidine omnium, dum ſe alij moderari fortunæ exiſtimant, alij ſe deiectos in calamitatum voraginem putant, ſubita & improuiſa conuerſio, ſus déque miſcet, primùm affectus, dein ipſas res. Franciſcus Rex dum attendit veſpertinis precibus, deliquio repentino collabitur, ac reuocatus dolorem immenſum ad dextram aurem conqueritur. Pridie inter venandum paſſus erat grauedinem moleſtam capitis. Accedit febris, affirmántque Medici vomicam in cerebro procreatam, & vocari vitam in diſcrimen. Tunc viciſſim ſpes metúſque animos capiunt agitántque; ſperare Principes, formidare Guiſij; ac ij morbo inualeſcente Regi perſuadent, vt Nauarrum arceſſat, affirmétque ſua voluntate, ipſis diſſentientibus, captum Condæum; deinde ad Reginam Catharinam verſi, preces abiectiſſimas adhibent, prorſúſque ſubiiciunt auctoritatem illam immenſam. Eos inter æſtus Rex morte rapitur, die quarta Decembris, vitæ anno decimo octauo incepto, regni menſibus tot impletis, quot vitæ annos impleuerat. Aliena ab quouis vitio indole, vt teſtabantur moderatores ipſius, Broſſius & Sanſacus; quem nuncupabant Regem ſine vitio: At valetudine

FRANCISCVS II.

De Longuic.

Franciſci mors.

Anno 1560.

La Broſſe.

FRANCISCVS II.

dine prorſus infirma, cui cerebrum humidius refertum pituita, vna aure ſe purgabat, obſtructis oris nariúmque meatibus. Diligebat ſubditos, optabátque ſe diligi; aliena ambitione in neceſſitatem diſcordiæ raptus. Cæterùm expediebat, Guiſios, vel cœpiſſe nuſquam, vel tardius deſiviſſe; quippe opprimenda factione aduerſa, & extremum agente ſpiritum, tranquillitas Franciæ illucebat, cùm Regis morte ſoluta eſt diſcordia, furori capto dereptæ compedes, & vltioni inſaniendi facultas permiſſa. Sanè nova impietas interibat, apparatis ad eam penitus eradicandam conſiliis.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XIX.

SYNOPSIS.

Carolus IX. Rex. Catharina mater regimen occupat. Regni Comitia. Catharina in Hugonottos propenſior. Triumuiratus Procerum. Comitia habita Sangermani. Colloquij Poiſſiaci cauſa. Edictum Iulij. Colloquium Poiſſiacenſe. Rex Nauarrus deficit ab Hugonottis. Pariſienſis tumultus in Hugonottos. Edictum Ianuarij. Vaſſiana cædes. Hugonotti quomodo inualeſcunt. Primum bellum in Hugonottos. Rothomagum obſeſſum. Franciæ ſtatus miſerrimus. Adreſij crudelitas. Monlucij ſeueritas. Rothomagum capitur. Nauarri Regis mors. Condæus verſus Lutetiam tendit. Pugna Drocenſis. Heluetiorum fortitudo. Guiſius pugnam inſtaurat. Auſſuni fuga & mors ſpontanea. Admiralius in Normannia. Cadomum captum. Rufi Præfecti ignauia & pœna. Aurelia obſeſſa à Guiſio. Guiſius occiditur à Poltroto. Guiſij laus & Chriſtiana clementia. Pax prima cum Hugonottis. Portus Gratiæ Anglis ereptus. Rex maior dictus, anno 14. incipiente.

Guiſiorum expoſtulatio. Regina Principem voluptate conciliat. Rex per Franciam ductus. Regina Auenione agit cum Legato Pontificio. Rex Baionæ. Reginæ colloquium cum Albano. Edictum Molinenſe. Gonzaga Niuernenſem vxorem ducit. Cauſa ſecundi belli in Hugonottos. Metis ab Hugonottis ſeruata. Bellum ab Hugonottis inceptum. Rex & Regina Meldis intercepti. Heluetiorum in Regem fidelitas & fortitudo. Pugna Sandionyſiana. Comeſtabilis læditur, & moritur. Raitri Condæo adiuncti. Condæi & militum admirabilis liberalitas. Rupellæ ad Hugonottos defectio. Pax Carnutenſis cum Hugonottis. Carnutum ope Deiparæ ſeruatum. Valetæ audax fortitudo. Tertium bellum in Hugonottos. Hugonottorum progreſſus. Inculiſmæ Admiralius ſæuit. Grelleti Franciſcani in Admiralium præſagium. Acerij copiæ imminuuntur. Regius exercitus Hugonottis impoſitus. Occurſus ad Pampronium, & ad Iaſeneulium. Pugna Iarnacenſis. Condæi Principis mors. Verna nouus Briareus. Hugonotti copias reparant. Princeps Benearnius dux Hugonottorum. Conacum fruſtra ab victoribus obſeſſum. Germanicus pro Hugonottis exercitus. Pugna ad Rocabellum. Pictauium obſeſſum ab Admiralio. Moles ad Clanij pontem. Soluta Pictauij obſidio. Pugna Monconturiana. Admiralij victi conſtantia. Nemauſenſes pro fide cæſi. Fanum ſancti Ioannis obſeſſum. Mongommerius in Benearnia. Admiralius in Aquitania. Admiralius verſus Pariſios tendit. Ieſuitæ ab Hugonottis occiſi. Monlucius Rabaſtinum capit. Pax tertia cum Hugonottis. Coniugia Regis & Guiſij.

I.

CAROLVS IX.

Catharina regimen occupat.

FRANCISCO ſine liberis mortuo, ſuccedebat Carolus frater admodùm puer, ea appellatione inter Reges nonus, natus annos decem atque dimidium, ideóque tutelæ alterius atque regiminis, nec in eo occupando Catharina mater moram nectit. Nam duas inter factiones media, vtriuſque ope ac beneficio, libratis hinc inde quà ſpe,

ſpe, quà metu, ſperabat adminiſtrationem ſibi inconcuſſam, atque indubiam. Eam in rem ægrotante Franciſco, abiectis Guiſiis animum fecerat, & erectum Nauarrum formidine noua deiecerat. Etenim arceſſitum adſtantibus Guiſiis, increpuerat acerrimis verbis, quod cum fratre conſpiraſſet in regnum; & ab eo ſcriptum extorſerat, quo ipſi adminiſtrationem permittebat, ac pollicebatur ſe eam traditurum Reginæ, vel delatam à comitiis, idque ſcripto Nauarrus cauerat, periculo territus, ne ſi pernegaret, Regina aſſentiente obrueretur à Guiſiis. Tum poſtquam Franciſcus expirauerat, Condæum adhuc in cuſtodiâ tenuit, nec ſoluit niſi decimâ poſt die, Feram deductum à cuſtodibus; hæſitque in ea vrbe Princeps, donec arceſſitur. Præterea ad Comeſtabilem ſcripſerat, vt feſtinaret, in aulam accedere, fore cuique liberam obeundi muneris poteſtatem. At Guiſij relicto palatio in priuatas ædes ſeceſſerant, ſuæque ſorti ſe accommodantes, faſtu depoſito nouum Regem in Procerum turba conſalutauerant. Sic Catharina promouebatur in apicem, annuente ipſo etiam Comeſtabile; qui exceptus honorificè, & blandimentis fœminæ delinitus, illi ſe adiungit, ratus longè maiorem regiminis partem ad ſe peruenturam, dum mulier regeret, quam ſi Nauarrus, Guiſiuſve ad clauum ſederent. Regis cadauer Sandionyſium ad funus ductum eſt, quod permodicum fuit, nemine Procerum comitante. Quæ res Guiſiis vituperationi fuit, benefactorem ſuum ſpernentibus; ſed præſens timor bonis præteritis potior fuerat, quippe ſi abeſſent, graue quidpiam in eos comitia decreuiſſent. Et ea comitia quanquam nondum cœpta, ſub principia multam ſollicitudinem Reginæ inuehunt. Nam legatorum plerique Hugonotti cùm eſſent, præfractè aſſeuerabant regni curam, Regiſque cuſtodiam, Nauarro vt affini proximo tradendam, qui Comeſtabilis, Admiralij, aliorumque conſilio regnum adminiſtraret. Ea petitio cùm Reginam percelleret; factionem aduerſam ſtatim opponit, in qua Guiſij, Turnonius Cardinalis, Nemurſius, Santandreanus, & Briſſacus; vt factionibus agitantibus animos, à pugnâ res propè abfuerit. Tandem parta eſt tranquillitas, Monpenſeriæ ſolertia, quæ Nauarrum ita temperauit, vt iure ſuo decederet; & ſanè is prudentiſſimam fœminam reuerebatur tantoperè, vt nihil pernegare flagitanti poſſet. Conuentum igitur vt Nauarrus Regis legatus toto Regno diceretur, & ſummus belli, armorumque præfectus; cæteri magiſtratus officio ſuo fungerentur. Deinde incepta regni Comitia; habitæ orationes, & calculis omnium ſancita Reginæ adminiſtratio; ſed obex illicò quo diſſoluerentur, exoritur; cùm enim agitur de Regiis debitis exoluendis, cenſent Comitia, dona immenſa, quæ largitus eſſet Henricus II. abroganda, & repetenda à ſingulis, quæ immodica imprudentia Principis conceſſiſſet. Eo conſilio petebantur Guiſij, Santandreanus, & ipſe etiam Comeſtabilis, quibus feraciſſima Regis gratia fuerat; qui ne acceptis bonis ſpoliarentur, contendunt tantopere, Mompenſeriâ Catharinæ animum inflectente, vt ipsâ annuente ſoluta ſint Comitia, & in proximum Maium reiecta. Catharina, ſtabilito regimine, & integris Procerum factionibus,

Regni Comitia.

CAROLVS IX.

Anno 1561.

Primum inſtitutum vtriuſque alendæ tenuit; Quia tamen à Guiſiis erat alienior, ferociores experta & conſortis nimium impatientes, ſemovet eos longius, reuocatura vbi opus foret; ac Nauarro incumbit, arceſſito eam in rem Condæo, & in conſilium Regis admiſſo, affirmante Rege ipſum innoxium, data facultate apud Senatum agendi de innocentia. Navarrum fovebat, cùm ab eo repente nova procella exoritur. Is nimirum ſive à fratre ſtimulatus, ſive ratus authoritatem ſuam vagam, & incertam fore, dum hærerent in Aula Guiſij, primùm re leui peſſumdaturus eorum potentiam, conqueritur, ſe apud Reginam flocci eſſe, gratiæ & poteſtatis compotem Guiſium ſibi in omnibus anteponi; in vno maximè, quod cùm ipſe Regis diceretur Legatus, caſtri claves cuſtodiendæ Guiſio traderentur, ſe viri arrogantiam ferre haud poſſe; neceſſario abeundum alterutri; abiturum ſe, ſi diutius alius teneatur. Ad hæc Regina omnes blandimentorum machinas admovet, quarum tractandarum peritiſſima erat, vt Navarrum mitiget, clavibus etiam ad ſe delatis; quanquam Guiſio id iniurium foret, cuius muneri, cùm Præfectus Palatij foret, cuſtodia clavium debebatur: attamen Navarrus in ſententiâ pertinax, ſtatuerat poſtridie proficiſci, eúmque ſequebantur Regij principes, Comeſtabilis liberi, ac Nepotes, vt vni Guiſij ad Regem hærerent: nec longa erat via, Pariſios euntibus vt à Comitiis & Senatu vniuerſum tegimen obtinerent. Ita cortuebat Reginæ authoritas, quam vt fulciret, Regem puerum adornat egregiè ad Comeſtabilem inhibendum. Is arceſſitum graui ſermone, & ſupra ætatem prudenti, ſenem vetat aulâ faceſſere; ſi quid detrimenti eius abſentiâ, Regno aduenerit, ab eo exigendam facti rationem, qui coronæ primum magiſtratum gereret; idque vetuit coram duobus ſanctioris conſilij amanuenſibus, vt grauior dictis authoritas foret, nec auſus Comeſtabilis perſequi conſilium; imò Navarrus eius auctoritate deterritus abſtinuit à propoſito, ne ſi ſolus abiret, fruſtra profectio foret, & pluſimo damno abſentia; eamobrem perſtat, & novo pacto cum Regina inito, cui cæteri principes adſcripſerunt, confirmatur in Legatum Regis, Catharinâ pollicitâ, ſe nihil abſque aſſenſu eius deliberaturam. Ita proximis motibus per aulicas artes prælusum eſt; cùm ſtatim Catharina, ad alteram partem propenſior, detrimentum ingens Regno infert, ac poſtmodùm tempeſtatem immanem ſuſcitat.

II. *Catharina in Hugonottos propenſior.*

Aſſiduâ conſuetudine Admiralius eam conciliabat mirum in modum; vir apprimè ſolers, ampliſſimarum rerum ad excogitandum & patrandum capax, qui molles animorum aditus percalleret, virtutum ſpecie ſpectabili commendatus, moderatione indolis, atque ingenij, verâ an ſimulatâ, Chriſtianam pietatem effingens, & qui Reginæ captatâ beneuolentiâ, tum conſiliorum ſpecioſa prudentia, tum affectato ad promouendam vtilitatem ipſius ſtudio, tum Mompenſeriæ commendatione & Valentini Epiſcopi, fœminæ mentem ad nutum flectebat, & quidem primùm in animum irrepſerat, politicarum rerum dandis conſiliis; mox gliſcente perſuaſione, quà ſuauiſſimo ſermonis lenocinio, quà morum probitate qui in ſpeciem magna vitiorum diſſimulatione ſanctiſſimi, ita mulieris inuaſerat

inuaſerat mentem, atque inſidebar, vt ad cultum impium incautam, & nouorum curioſam prope adduceret. Sanè Aula Religionem patriam eiuraſſe prorſus videbatur; palàm in conclauibus Condæi Principis, & Admiralij, quæ in Regis palatio deſignata erant; impia Miniſtrorum dogmata proponebantur è pulpito; aderat frequens Procerum & familiæ Regiæ conſeſſus; Regi ſacrum frequentanti nemo adſtabat; eſcis prohibitis, diebus, ab Eccleſiâ nefaſtis, omnes veſcebantur; iis Quadrageſimæ tempore pauciſſimi abſtinebant; Imagines, ſacræ ceremoniæ, & ipſum auguſtiſſimum Myſterium Hoſtiæ immolatæ, paſſim deridiculo & contemptui erant; Reginâ ad ea omnia conniuente, imò ita inclinante, vt palam nefariam ſectam promoueret, commendaret verbis, maximo religionis veræ detrimento, & Regem ipſum à vero ſenſu conaretur abducere per ſuſpectas Monlucij conciones. Tam præcipitem religionis ruinam vnus inhibuit Comeſtabilis, qui morum antiquorum tenax, & nouitatum oſor capitalis, præter accuratam in orthodoxâ fide educationem, viliſſima Miniſtrorum capita dominari in aulâ ferre non poterat. Quare eâ de re apud Reginam expoſtulat, docens quanto in periculo res Chriſtiana ſit; illa cùm obtenderet voluntatem Navarri, cui ipſa obſequeretur ad tempus, ne ſi pernegaret, excitaret hominem ad regimen inuadendum, quo occupato de Religione ſimul actum eſſet; conquieſcit Comeſtabilis; ratus à muliere non omnia ſumma exigenda. Verùm cùm animaduerteret ſibi data verba, Reginam ex animo fovere Hugonottos, eiúſque exemplo in matronas Nobiles virus inſtillari, & manare in reliquos, ab ea cœpit palàm deficere, & nova conſilia agitare. Ac primùm quidem auctoritatem opponit, atque aggreditur Colinios nepotes ab ea inſania demovere, ratus Admiralium Hugonottos fouiſſe, vt eorum ope fulciret potentiam, & inimicos repelleret; cæterùm avunculi votis nunquam obſtiturum; eò maximè cùm potentia ſit atque auctoritas ſtabilita. Attamen Admiralius penitus mentem novâ doctrinâ imbuerat, & pietatis ſpecie ad ambitionis flammam accedente, arbitrabatur conſcientiam eſſe & Religionem, quod cupiditas erat, atque ambitio; ideò avunculi monitis precibúſve flecti non potuit, & quem antea loco patris habuerat, ob amorem & immenſa beneficia, modò infenſum & propemodùm inimicum habere maluit, quàm à factione deficere. Dolor Comeſtabilis Magdalenam coniugem diu non latuit; ea ex Sabaudiæ familiâ ſtudioſiſſimâ Religionis, Coliniiſque infenſior, quòd eos maritus anteponeret vxoris fratribus, Comiti Tendano & Comiti Villarſio; coniugem ardenter in Colinios incitat, tot beneficiorum immemores, qui Religionem patrum peſſundarent, & priuatæ ambitioni Deum, diuináque omnia proderent; meminiſſet antiquiſſimum familiæ ſuæ ſymbolum, nec gloriam à pluribus ſæculis partam obſcurari ſineret, cum tanto conſcientiæ & Franciæ detrimento. Ad ea Santandreanus accedit, aulicarum peritiſſimus artium, qui ſenem metu repetundarum, de quibus in Comitiis proximis actum erat, impelleret in ſuſceptum conſilium; & vrgebat Diana Pictavienſis cum Aumalio

CAROLVS IX.

Triumuiratus Procerum.

De Tende. Et de Vilars.

CAROLVS IX.

malio genero reconciliata flagitantes vt conſpiraret cum Guiſiis, iunctiſque viribus luem teterrimam propulſaret. Contra Comeſtabilem ab eo conſilio dimouebant; tum ſua indoles, vno tenore, vnáque conſtantiâ vitam ducens, ne eâ ætate vir, ſi cum iis conſentiat, à quibus toto vitæ curſu diſſenſerat, videretur inconſtantiâ morum, aut vtilitatis causâ impulſus. Præterea Mateſcallus natu maximus filius, exploratæ prudentiæ & in rebus publicis exercitatiſſimus dehortabatur ne à Coliniis diſcederet; certam affinitatem quam à natura inceptam tot beneficia aluiſſent ſocietati incertæ anteponendam; notos eſſe Guiſios, qui conſortem potentiæ neminem ferrent; qui ſe in aduerſis quantùm abiicerent, tantum in proſperis inſoleſcerent; fulcrum quo creſcerent amolituri ſtatim atque euerſuri; meritò Santandreanum ad repetundarum vocem exhorreſcere; conditionem ſuam longè diuerſam; qui multò pauciora & ob cauſas æquiſſimas accepiſſet. Et ea virum grauiſſimum morabantur; donec re perpensâ vidit; vnam ſpem Religioni peſſundatæ ſupereſſe, ſuam cum Guiſiis conſenſionem; nec profligata Religione poſſe regnum ſtare; ſimúlque prudentiſſimus ſenex fidei zelo, & patriæ amori, veteres inimicitias & præſentem vtilitatem poſtpoſuit; initâ cum Guiſio, & Santandreano Mateſcallo ad defenſionem fidei ſocietate, magno Guiſij gaudio, qui diuideret contrariam factionem, ſuáſque partes adaugeret tanto incremento: Primùm diuino epulo ad ſacramentum fidei ſimul paſti; humano poſteà, præbente cœnam Comeſtabile; mox vtroque ab aula in proximas villas ſecedente. Et ea ſocietas ab Hugonottis dicta Triumviratus, ſociíque qui conueniebant Triumviri; reuocata ad odium Triumvirorum Romanorum appellatione, tam malignè, quam falsò cùm per eos firma Religio, & inconcuſſa corona ſteterit.

III. *Comitia habita Sangermani.*

Nihilominus nondum in diſſenſionem apertam partes diſceſſerant; rurſúmque proceres Rhemos ad inaugurationem Regis conueniunt; non ſine controuerſia, Guiſium inter, & Mompenſerium ortâ; vter partes priores inter Pares teneret. Poſteà iidem principes conſederunt in Senatu Pariſienſi, ſolemni ſententiâ liberante Condæum à primâ rebellionis accuſatione; ac Comeſtabilis eundem cum Guiſio reconciliauit, Rege ſpectante, & maximâ Procerum conuenientium in id frequentiâ. Tum legati trium Ordinum, qui Pontiſaræ petitiones ſuas ſcripto mandabant, à Maio ad Auguſtum menſem reiecti, Comitia tandem auſpicaturi, ſtatuerant regimen Catharinæ prorſus abdicare. Cuius rei conſcia perſpicaciſſima mulier; Admiralium exorauerat, vt ad eos profectus, ab ea mente reuocaret, quorum plerique, quíque maximè pollebant, idem cum eo ſentiebant de Religione; verùm non auditus eſt Admiralius, legatis pertinaciſſimè Nauarrum poſcentibus; fuitque Nauarrus ipſe ad eos mittendus, qui doceret ſe quæſito iure ſponte ceſſiſſe, rogarétque in ſuam gratiam id paterentur; ægrè aſſenſum, & quibuſdam conditionibus in poſtulata inſertis. Deinde Comitia in ſanctum Germanum traducta, vt in ipſa arce Regia qui conſulerent, in poteſtatem Regis traderentur. Et ea quidem habita, nullo operæ pretio, aut fructu publico.

Primùm

Primùm enata eſt inter Principes Regios, & Cardinales diſcordia, qui priores partes obtinerent, & Comitiis Principes præponentibus, diſceſſerunt Cardinales Turnonius, Lotharingius atque Guiſius: Tum à legatis Ordinum habitæ orationes; atque Ioannes Britannus, qui pro tertio Ordine perorabat, acriter in Clerum declamans, Sacerdotum vitia, & diuitias carpſit, & plura in damnum Eccleſiæ poſtulauit; accedebátque ad petita eius nobilitas. Quamobrem Clerus Regi decimas in ſexennium quaternas conceſſit, plebs nouum veſtigal vino impoſitum; eóque tanta ſcriptorum & petitionum moles euaſit. Sed non eò Religionis diſcrimen conſtitit; quippe in colloquio Poiſſiaco magnum incurſum eſt. Edictum Regina promulgauerat in Orthodoxos iniquum, & iniurioſum; eo vetabatur ne quis in poſterum alteri nomina Papiſtarum, aut Hugonottorum obiiceret, imperabatur iudicibus vt ſoluerentur qui Religionis causâ truſi in carcerem forent; permittebatur ob eandem cauſam exulibus regreſſus, facultas bona repetendi, modò ſine offenſione viuerent; nouam ſectam profeſſis, liceret bona ſua diuendere, ac quò libuiſſet extra regnum diuertere. Porrò id edictum Pariſienſis Senatus reiecerat, multis incommodis tum in Religionem, tum in tranquillitatem publicam opportunum; & ab eo plurima naſcebantur damna; peſſimis hominibus poſtliminio reuocatis, & fæce Apoſtatarum redeunte in Franciam, qui familias omnes, ſiue facultatibus repetitis; ſiue dogmatibus arroganter edoctis, permiſcebant atque conturbabant. Ad ea incommoda perſananda; proponitur habendum amicum diſcordes inter colloquium, in quo agitatæ de Religione controuerſiæ, & conuicta hæreſis, animos ab errore auocarent faciliùs, & ad veritatem adducerent. Vt huic colloquio aduerſabatur Cardinalis Turnonius, & plerique Sorbonæ doctores, affirmantes cum pertinacibus fruſtra diſceptari, & damnatas toties hæreſes male retractari, ſic eidem ſuffragabatur Cardinalis Lotharingius, ſiue oſtentandæ eloquentiæ ſtudio, ſiue proponendæ ob oculos veritatis, quæ diſiectâ caligine luceret ſplendidius, & Miniſtrorum extricata laqueis reſtitueretur priſtinæ libertati; iſque in eam rem Cleri Gallici conſenſum impetrauerat. Qui dum cœtus cogitur, à Reginâ nouum edictum de Religione flagitauerat. Et quidem Rex poſt inaugurationem in Senatu Pariſienſi, aſſiſtentibus Proceribus Edictum promulgauerat, menſe Iulio, vnde edictum Iulij eſt appellatum; quo vetita capitali pœnâ ſeditio; prohibita Hugonottis ſacramentorum adminiſtratio, alio ritu quam Orthodoxo; crimini hæreſeos Eccleſiaſtici iudices dicti, non grauiore inferendâ pœnâ quam exilio; quæ obſeruarentur, dum ſecus vel à Concilio generali, aut cœtu proximo ſtatueretur. In quem vocati Galli Antiſtites, & Hugonotti Miniſtri, data teſſera ſecuritatis; vt coram audirentur & arguerentur; Poiſſiacum vicus ad Sangermanum, locus deſignatus, ad Auguſtum proximum. Eo conſtituto Regina ad Pium IV. Pontificem maximum mittit, qui de totâ re certiorem faceret, magnâ verborum licentia, quæ ab principum Catholicorum obſequio multum abhorrerent. Pontifex prudenter diſſimulato

Iean de Bretague.

Colloquij Poiſſiaci cauſa.

Edictũ Iulij.

Poiſſy.

CAROLVS IX. dolore; quanquam id colloquium ſuperuacaneum exiſtimaret, inſtaurato Concilio Tridentino; in quo abundè ageretur de Religione, & damnandis hæreſibus, tamen ne quid in eo contra dignitatem Eccleſiæ ſtabiliretur, néve fœminæ ſibi plurimùm arroganti daretur occaſio ruendi in præcipitium, legauit qui intereſſet colloquio Hippolytum Eſtenſem, Cardinalem Ferrarienſem, virum ſummâ prudentiâ, & gratum Francis, vt rebatur futurum; Eſtenſi familiâ iam ab annis plurimis fœderatâ Franciæ; & nuper Renatæ nuptiis in affinitatem acceptâ. Verùm legato difficultates multæ obiectæ ſunt. Aulam vitiis inquinatiſſimam reperit, nulla rerum ſacratum veneratio, Eccleſiæ dignitas contemptu ſummo excepta; ipſe per ludibrium paſſim deriſus & contumelioſis ſcriptis laceratus. Deinde Cancellarius diploma legationis reiicit, affirmans id aduerſari ſtatutis nuper in Comitiis publicis, idque à Regina iuſſus admittere adſcripſerat ſub ſigillo, ſe diſſentiente id admiſſum eſſe. Eream ob cauſam Senatus idem diploma ratum habere noluerat, ac poſtremò conditiones apponebat duriſſimas; Legato pollicente ſe diplomate ſuo non vſurum. Eas inter moras tum venientis Legati, tum altercantium magiſtratuum, colloquium inſtitutum cœptum erat Poiſſiaci, ineunte Septembri magno apparatu, & Catholicorum doctorum frequentiâ.

IV. *Colloquium Poiſſiacenſe.* Nam cum Rege & Regina Nauarrus ſederat, Principes Regij, Proceres vtriuſque Religionis, ſanctioris conſilij Senatores; ac loco diſtincto ſex Cardinales Turnonius, Caſtillionius, Lothatingus, Armaniacus, Guiſius ac quadraginta Epiſcopi, præter Pariſienſes Theologos; quorum præcipui Eſpencæus, & Sancteſius; admiſſúſque Iacobus Laïnius Societatis IESV Generalis, Theologiæ ſcientiſſimus, quem Cardinalis Legatus adduxerat. *Anno 1561.* Ex aduerſâ parte Hugonotti, Marlotatus, Beza, Ioannes Malo, Petrus Martyr, & Ioannes Spina; ſinguli ex ouili Eccleſiæ in luporum latibula transfugæ, ſuis quiſque inſignes flagitiis; Beſa præcipuè in Burgundiâ natus, qui adoleſcens venundato opimo ſacerdotio, ob nefariam libidinem delatus, Geneuam profugerat; abductâ illâ ſuâ Candidâ futoris coniuge, vt ſodomiam adulterio cumularet. Ac continuò impiiſſimus vir ad Calvinum magiſtrum applicitus, ea impietatis, atque inſaniæ incrementa fecit, vt ſucceſſor dignus tanto præceptore extiterit, vnus in paucis bellorum ciuilium fax, & tuba: Cæterùm à natura eximiis inſtructus dotibus, quas vertebat in perniciem; animo celeri ad excogitandum, ad dicendum expedita lingua, ingenio hilari, & ad iocos ficto, ore commodo & ad humanitatem mirè conformato, vt ſermonis ſuauitate ſibi facile animos conciliaret, ipſi primæ partes delatæ à cæteris, atque orandi prouincia data. Primo conſeſſu infracta aliquantùm illorum audacia; nam iuſſi ſunt extra ſepta ſtare, in quibus Principes & orthodoxi Doctores ſedebant; poſtulandi animum Regina ipſa fecerat; quæ anteà petentibus, ne Antiſtites diſceptationis iudices forent, néve alia lex præter Scripturam eſſet, annuerat; eodemque Sorbonæ Doctores reiecerat, flagitantes ne impuris ſermonibus aures præberet; ſaltem haud ſineret adeſſe Regem colloquio, ne fortè indoles tenera, ætaſque incipiens,

corruptæ

corruptæ doctrinæ ſtillam imbueret. Actionis principio Rex paucis admonet, vt ſalutari conſilio turbis naſcentibus prouiderent; néve diſcederent, quin otta diſſidia compoſuiſſent. Tum Hoſpitalius Cancellarius prolixam habet, & ſuſpectam hæreſis orationem; nam prolocutus de neceſſitate & vtilitate Colloquij, multis in Pontificem & Concilia aculcis, ad pacem & concordiam qui eſſent fratres hortatur; maximè Orthodoxos, quaſi turbarum præſentium cauſam; admonenſque ne tam immaniter diſſiderent à fratribus qui eodem abluti baptiſmate Chriſtum Dominum iidem colerent, atque adorarent. Vbi perorauit, exurgit Turnonius Antiſtitum præſes, ac poſtulat vt quando Cancellarius de nouis rebus atque inauditis habuiſſet ſermonem, ipſi oratio ſcripto traderetur. Excuſante Hoſpitalio, iubetur Beza à Reginâ dicere, & ille primùm flexis genibus, prolixè de doctrinâ ſuâ diſſeruit; tam procaciter, tamque nefariè, præcipuè in Euchariſtiam ſacroſanctam, vt cuique probo horrorem iniecerit. Deſierat, cùm Turnonius Cardinalis, vir in paucis pius, & veræ fidei ſinceriſſimus cultor, toto corpore præ zelo, & indignatione contremiſcens, ad Regem conuerſus, teſtatur Antiſtites contra animi ſententiam conueniſſe, nec ſine conſcientiæ morſu; quippe præuidiſſe blaſphemias impias ab hominibus eiuſmodi eructandas, & Regis qui ſe Chriſtianiſſimum diceret indignas auribus; proinde ſe concionem ſtatim abrupturos, niſi habuiſſent mandati Regij rationem; diem ſe poſcere, ad ſermones Bezæ refutandos; luce clariùs demonſtraturos Antiſtites, quantùm inter mendacium & veritatem interſit. Inſtaurato Colloquio dixit Cardinalis Lotharingus de doctrina Eccleſiæ & Euchariſtiæ ſacramento; & quidem tanto argumentorum robore, tanta ſermonis ſuauitate & copiâ, vt amplum ea die de impietate triumphum egerit. Verùm & huius orationis & cæteræ diſceptationis, qua cum Beza Eſpenſius Sancteſiúſque egerunt; fructus fuit permodicus; fruſtra hæreticorum intellectu conuicto, cùm voluntatis peruerſitas obſtat: habuit, & Laïnius luculentiſſimam orationem, ac Chriſtianæ libertatis plenam; qua inuectus in teterrimam Miniſtrorum fœcem, affirmabat illos oportere amandari in Concilium; tum Reginam compellans, nam Rex tunc aberat liberè monuit, eiuſmodi actiones de Religione, haudquaquam ad ipſam aliúmve ſpectare Principem; ſed ad Pontificem ſacroſque Antiſtites; nec fas eſſe colloquium priuatim inſtitui, dum generale Concilium iis de controuerſiis Eccleſia celebraret. Reginam perſtrinxit viri oratio, idque perfecit vt ea deinceps abfuerit, nec ſe Regemve diſceptantibus immiſcere auſa ſit. Producta eſt in aliquot dies altercatio, donec ſolutum eſt Colloquium, maiore Orthodoxæ fidei damno, quam fructu. Etenim Hugonotis eo facto audacia, & temeritas aucta eſt; poſtquam tam impunè, quam impiè furorem in tam amplo conſeſſu deblaterarunt, qui antè in antris duntaxat, & ſolitudinibus proponebant dogmata; mox perfrictâ fronte coram atque in vrbium cœtibus loquebantur; ſe gerentes pro victoribus, quia viciſſent pertinacia, & duriſſima mentium obſtinatione veritatis tela perfregiſſent. Regina haud inſcia quam offenſionem

CAROLVS IX. nem eo colloquio Pontifici & Regi Hiſpaniæ commouiſſet; Lanſacum ad Pontificem, Auſancium ad Hiſpanum mittit, qui factum excuſarent, reique ſeriem enarrarent.

Auſance.

X.

Nauarrus Rex deficit ab Hugonottis.

Porro ex ea legatione orta eſt occaſio Nauarri ab Hugonottorum cauſâ auellendi: in eam rem Ferrarienſis Legatus, & Guiſij dudum incumbebant, rati ſi Principem factioni detraherent, ruituram illicò, & auulſo capite perituram. Eam ob rem cùm ille de Nauarra reſtituenda Hiſpanum vrgeret, ſpem Guiſij obtinendæ Scotiæ fecerant; adiunctâ etiam Angliâ; nullâ re faciliùs promouente victorias quàm ſpe conceptâ; ſed addebant conditionem duriſſimam vt Ioannam Albretiam is repudiaret, matrimonio haud ægrè hæreſis cauſâ ſoluendo, ac nouo cum Mariâ Stuartiâ ineundo. Santandreanus, huiuſce ſtrophæ artifex, & vaferrimo ſupra cæteros omnes ingenio, vt in eam Nauarri cupiditatem incenderet, ſollicitudinem omnem intenderat; & accedebant ipſius Nauarri domeſtici duo; Alter Eſcarſius, fidem cuiuis pretio nundinans; Alter Lenoncurius, Antiſiodorenſis Epiſcopus, probus quidem, ſed ob credulitatem fraudi obnoxius, qui Nauarrum herum in eam ſpem totâ contentione animi impellebant. At is à repudiandâ vxore planè alienus, ex qua geminam prolem ſuſceperat, ad conſilia noua abducitur: nempe Hiſpaniæ Rex proponit Sardiniam cum Nauarra commutandam; vxorem habeat, liberóſque, ſed prorſus ab Hugonottorum cauſâ deficiat. Et Nauarrum præter noui regni gloriam & vtilitatem, præter conſcientiæ atque adeò vitæ tranquillitatem, quâ capiebatur tantoperè, iam factionis plurimum tædium cœperat; tum quod abhorrebat à ſeditioſis, & turbulentis ingeniis, tum quod partim tota auctoritas ad fratrem, imò ad Admiralium transduceretur, inani titulo ſibi relicto. Quare ab Hugonottis deficiens, ad Comeſtabilem, & Guiſios tranſit; peritante ſpe Sardiniæ, & Triumviris pollicentibus Regni adminiſtrationem, quam Reginæ dolo occupatam eriperent. Fremebant indignatione hæretici, congeſtis in eum contumeliis plurimis, Bezâ ipſum auſo Iulianum Apoſtatam nuncupare. Nec iam amplius eorum audacia intra verba ſtabat, ſed promota vlteriùs, quantùm regni Proceres, ac Magiſtratus ſummâ ignauiâ remittebant, tantùm enitebantur, & vim ſinceræ fidei inferebant. At ceſſantibus Magiſtratibus, plebs ipſa Dei cauſam & tutelam Eccleſiæ ſuſcipit. Iam Admiralius ſanctiori Conſilio libello ſcripto non tam ſupplicauerat, quam terrorem iniecerat, quo ſignificabat huiuſce reformationis (nam ſic præſumptam religionis emendationem vocabant) in Francia ſupra bis mille quadraginta Eccleſias numerari; cùm Pariſiis tumultus exortus, primum impetum bello imminenti fecit. Conciones geminis in locis Hugonotti habebant, extra ſuburbium ſancti Antonij, & in ſuburbio ſancti Marcelli, quæ poſtrema domus Patriarchium dicebatur, Æde ſancti Medardi haud procul, & quidem die quo Ioannes Euangeliſta colitur, feſtis natalitiis, cùm Orthodoxi ad veſpertinas preces campanas pulſarent; ſiue caſu, ſiue conſilio, frequenti pulſatione ſic Hugonottis proximis obſtrepunt, vt non audiretur Miniſtri oratio. Miſſi ab Hugonottis duo, qui compeſcerent ſonitum, iique

D'Eſcars.
Lenoncour.

Pariſienſis tumultus.

iique cùm minarentur audaciùs, tam malè excepti ſunt, vt alter occubuerit cæſus. Ad id nuntium Hugonotti furore perciti, Patriarchio erumpunt, & Beza ductore in ſacram Ædem, effractis foribus impetum faciunt, paſſim obuios mactant, ſacras veſtes diripiunt, imagines pictas fictáſque diſtrahunt, aras euertunt, proculcant Hoſtias ſacroſanctas; Andelotio in equo inſtruente furentium agmen. Mox vt tota vrbe triumphum ducerent, abducunt vinctos, cruentóſque vulneribus circiter triginta; in quibus decem Sacerdotes, rapiúntque in carcerem. Ad eam audaciam faciebat animos Mommorancius Mareſcallus, qui in ipſos propenſior, prohibendi tumultus ſpecie orthodoxis arma eripuerat, Hugonottis reliquerat; & iiſdem in cuſtodiam dederat Gabaſtonem præfectum Vigilum, & Rugorelium tribunum capitalium, qui armatis cohortibus euntes in concionem defenderent, & Gabaſto immiſtus furentibus in ſacram Ædem irruperat. Poſtridie Hugonotti inſtructo agmine, & oſtentatâ victoriâ in concionem coëunt, magiſtratu obmuteſcente; cùm plebs indignata tantum in Eccleſia nefas patratum impunè, irruit in Patriarchium, diſceſſu Hugonottorum iam vacuum, iniectíſque flammis id abſumit. Eo tandem facto experrecti Iudices, de tumultu inquirunt, & ſuſpenſi tres Hugonottorum, in quibus, Gabaſto; Orthodoxi ægrè Nauarri auctoritate carcere miſſi ſunt; & horrendum ſacrilegium tam leui pœnâ affectum eſt.

Carolvs IX.

Rougoreilles.

VI. Partibus ſic affectis Edictum aduenit, quod Ianuarij dictum eſt, quoniam eo menſe primò promulgatum eſt, vt Iulianum edictum extingueret. Aulâ abſceſſerant Guiſij, Comeſtabilis, Santandreanus, & Nemurſius, Reginam ſtudentem hæreſi haud ferentes, Nauarro hærente, nec dum omninò in meliorem partem confirmato. Tunc Admiralius Reginæ & regiminis compos, edictum comminiſcitur, quo ſua cauſa atque religio ſtabiliretur, & radices ageret, nullo conatu deinde euellendas; atque Cancellario annuente, qui hæreticos nuſquam non fouebat, vt maior edicto auctoritas foret, Senatores aliquot ab ſingulis Parlamentis euocat, eorúmque ſententiâ Rex ſancti Germani edictum pronuntiat, quo ſoluta impietati, licentia, fixæ hæreſi ſedes, & permiſſæ furori habenæ. Nam id Iulianum edictum abrogabat, & facultatem Hugonottis dabat erigendi templa extra Vrbium mœnia, in ea conueniendi, & cœtus frequentandi; iuſsíque magiſtratus conuenientes protegere atque defendere; permiſſum prætereà Synodos cogere, dum vnus è magiſtratibus annueret vel adeſſet; ita hæreſis ſanciebatur Regiâ auctoritate, quod in Francia inauditum hactenus, & templa templis, aræ altaribus, veritati mendacium, æqua propemodùm lance, opponebantur. Tam iniquæ legi refragati ſunt Proceres, Guiſij, & Comeſtabilis id repellunt; Senatus Pariſienſis ratum ægerrimè habet, donec ipſe Rex in Curiam venit, iuſsítque in acta Senatores referre; Cancellario temperante inuidiam Legis, atque adſcribente in rem præſentem duntaxat hanc edi. Sed per ea verba nihil legi detractum, & momento vniuerſam Franciam labes inuaſit. Sic belli cauſæ inſtruebantur, cùm id Vaſſiana cædes præcipitat. Vaſſium in Baſſinia

Edictũ Ianuarij.

Anno 1562.

Par prouiſion.

CAROLVS IX.

Vaſſiana cædes.

Vaſſi.

Oppidum Guiſij erat, in quo Hugonotti templum poſuerant, coibántque magno numero ad ſolitas conciones; id Guiſio moleſtiſſimum viſum eſt, vt ſua in ditione audaciſſimi homines conuenirent; quos vt diſſiparet atque auctoritate ſua deiiceret, à vi prorſus alienus futurus, aduocatâ turmâ equeſtri, Vaſſio iter habet, cum vxore, Guiſio Cardinale, cæteráque familiâ, vno enſe armata. Venientem in Oppidum Parochus & Prior rogant, vt ſecedat pauliſper, prætereátque ad villam Ruſticam, in qua hæretica concio habebatur: nam conuenerant eo temporis articulo; ſimúlque Guiſij famulitium nullo heri iuſſu, ad villam procurrit, atque hæreticos laceſſit contumeliis: ij cùm verba regererent, ad verbera & ſaxa ventum eſt.

La Broſſe.

Tum Guiſius ad compeſcendum tumultum Broſſiam iuniorem mittit, qui Miniſtrum arceſceret; at is in villam equo inuectus, reprimitur ab hæreticis, atque retinetur; quod audiens pater recepturus filium, coactos aliquot amicorum in eos inducit, túncque conflictus vtrinque incaleſcit. Quem Guiſius vti opprimeret aduolans, ſaxo genam percuſſus illicò, & cruore fœdatur; ſimúlque domeſtici ſpectato ſanguine heri furentes, in villam irrumpunt, prouoluunt fores, & quà ſclopetis, quà ferro graſſati, ſexaginta cæſis, ſauciiſque plurimis, Guiſij vulneri litant. Extemplo Hugonotti eam cædem quaſi cogitatò & conſultò patratam, in immenſum augent, exclamant ſibi vim contra edicta illatam, ſuperum, mortaliúmque vindictam implorant, atque ad bellum arma expediunt. Beza tumultuantium anteſignanus Reginam cum pluribus Moncæum conuenit, & prouolutus in genua queſtu miſerabili calamitatem cæſorum deplorat, accuſat Guiſij crudelitatem, appellat iuſtitiam, comminatur, tragicaſque lachrymas excitat. Admiralius atque Andelotius aulâ abſcedunt, Ioanna Nauarri coniux à marito ſecedit, & ducto in Benearniam filio, capitale bellum Orthodoxis indicit: iamque paſſim ad bellum tubis, tympaniſque perſonant agri, atque ciuitates. Porrò quoniam hoc primo bello aperta hæreſis patriam oppugnauit, lubet paucis proponere, quibus fraudibus, quave induſtriâ breuiſſimo tempore incrementum tantum adepta eſt, vt huic bello & conſequentibus, toties victa ſuffecerit, atque Hydræ inſtar, reſectis ceruicibus, capita noua genuerit, ſuo damno ferax, & formidanda funeribus. Præfecti Ærarij, Magiſtratus Vrbium tum ſupremi, tum inferiores; atque ipſi Prouinciarum Præfecti, & Arcium, plerique prauæ opinioni adhæſerant, cæteri vel pecuniâ corrupti, vel minis deterriti, vel nouarum rerum percupidi, iuxta hæreticos ſe gerebant, datâ graſſandi quâ libuiſſet inſaniâ. At impunitatem ſemel conſequuti, licentiam ſuam inſolenter & audaciſſimè promouebant; cùm pecuniâ affluerent; nam in cauſam communem erogabant ſinguli prodigè; conducebant clam milites, quorum operâ ad vim inferendam arrogantiſſimè vtebantur. Per eos in oppidis concitabant tumultum, diripiebant Eccleſias, confringebant Icones, Eccleſiaſticos depellebant, interuertebant eorum reditus atque inuadebant; per eos in agris mactabant ruſticos, qui ad concionem non irent; lictores ab Orthodoxis miſſos obtruncabant; ſi qui iure contra ipſos ageret, vel vi opprimebant, vel

Hugonotti quomodo inualeſcunt.

corruptis

corruptis iudicibus in ipſo tribunali iuſtitiæ confodiebant. Ita vi & fraude propagabatur impietas, & correptis iam Optimatibus peruadebat in plebem: vt tam mirum ſit Franciam iis bellis non fuiſſe hæreticam quàm proximis, vbi ſupra malum adhibebatur remedium, haud euaſiſſe Hiſpanicam; immensâ & amantiſſimâ Dei prouidentiâ, primùm Religioni, tum Coronæ ipſi conſulente.

VII. Factionibus ita proritatis, cùm vtrique bellum neceſſarium videretur; maximè Orthodoxis, ad vim Hugonottorum proſperam reprimendam; nec ij arbitrarentur incommodum, proſperitatem pacis bello promouere, in arma haud difficulter procurſum eſt. At enim vt ea ſpecioſus color induceret, quique contendunt Regem atque Pariſios penes ſe habere. Condæus quadringentis ſtipatus equitibus agebat Pariſiis, & Catharina receperat ſe tradituram Regem, vbi opus foret. At vtraque ſpe ſtatim deiicitur; nam Guiſius exceptus Pariſiis, populari beneuolentiâ fretus, eum vrbe eiicit, & Reginam cunctantem ſe cum Rege tradere, Fonbellaquam conuenit, Regemque Pariſios ducit; perculſo Principe Guiſij celeritate. Cùm ille iterum Admiralij ſecuritate & Reginæ cõditione in ſpem nouam erigitur. Hærentem monte Erici atque ancipitem vrget Admiralius, rapitque incitato curſu Aureliam; eam vrbem Andelotius iniecto clam milite occupauerat, portiſque obtentis à fratre ſubſidium implorabat, idque à Principe opportunè immittitur. Parato rebellioni hoſpitio, accedunt ad principem litteræ Catharinæ, quibus captiuitatem Regis ſuámque deplorat, rogatque vt anguſtiſſima capita libertati vindicet. Nam ambitioſiſſima fœmina deiectam ſe vſu regiminis (quod extemplo Guiſij & Comeſtabilis occuparant) impatientiſſimè tolerans, accinnebat bellum, & factionem alteram, quam fidam ſibi crederet, impigrè incendebat. Continuò Princeps euulgato ſcripto, ſe Regis vindicem, & libertatis aſſertorem profeſſus, plurimas toto regno vrbes per fautores inuadit. Non eſt mei propoſiti ſingulas res quæ eis geſta ſunt bellis, recenſere, & mandare ſcriptis; ſuos illa habent & luculentos Hiſtoricos; ſatis mihi ſit perluſtrare præcipua, atque enarrare quæ momento in rem totam fuerint. Vtrinque ſcripti exercitus dirimebantur anguſto ſpatio, cùm Regina verita ſi confligerent, ne ipſa præda vincentium foret, ad pacem conciliandum petito colloquio, Condæum conuenit, & ſermone artificioſo, ad miſerationem compoſita, demereri omni ſpe audientem contendit. Multa propoſita, nihil impletum eſt, atque Admiralio bellum præoptante, pacis ſtudia tandem diſcuſſa ſunt. Regis exercitus antè infirmior, mox Helvetiis Germaniſque accedentibus, multò validior, Principis copias intra Aureliam compulerat; dein profectus in Bituriges, Auaricum primariam vrbem poſtquam expugnauit, excepitque Santandreanum capto Pictauio, domitiſque Santonibus, victorem, in Normanniam ſe conuertit. Eam prouinciam quatuor admodùm partes conturbabant, Hugonotti, qui validiſſimi armis Rothomagum, Cadomum, Dieppam, plureſque vrbes inuaſerant: ij Momgomerio Duce, pluribuſque nobilibus ſociis præpollebant haud dubiè; Matignonius orthodoxos tuebatur pro viribus; Dux Bullionius

1. In Hugonottos bellum.

Rothomagum obſeſſum.

Matignon.

CAROLVS IX. Havre de Grace.

nius, prouinciæ prætor, fide Hugonottus, quanquam in ſpeciem medius, tamen in eos propenſior, progredientibus haud quaquam obſtabat. Angli præterea euocati à principe, Gratiæ portum inſederant, icto fœdere defenſuri Principem; bis mille propugnabant Rothomagum, & noua ſubſidia comparabant. Eo rerum ſtatu, Septembri deſinente, Regis exercitus admouetur Rothomagum, in quo præter Regem & Reginam ipſam, erant Navarrus, Comeſtabilis, Guiſij, pluresque proceres. At bello in Normanniam traducto, non minus diſcerpebatur reliqua Francia. Singulæ prouinciæ ſuam peſtem alebant, & diffuſum virus per membra ſingula malum fouebat, & cruciatus aſperrimos. Nulla erat, quin haberet prætores geminos, alterum à Rege, alterum à Principe, quin haberet tot hoſtes quot incolas, ſingulos in diuerſas partes raptante diſcordiâ; nulla quin cædibus atrociſſimis, crudeliſſima laniena, ſacerdotum funeribus & Miniſtrorum ſuſpendio, templorum incendio, rapina ſupellectilis ſacræ, violatione omnium iurium fœdaretur & euerteretur. Poſitæ in agris oppidíſque inſidiæ, præterea in ipſis priuatorum laribus, conſurgebant in patrem liberi, pater in liberos, nec vllum naturæ vinculum aut pietas affinitatis, inſanam furendi libidinem cohibebat, díſcordia in thalamos & ſacroſancta nomina peruadente. Non lubet percenſere ſigillatim tragædias, quas variante fortuna modo Catholici, modo Hæretici certatim edebant; vnus Adretius regiones multiplices Phocenſem prouinciam, Venaſſinos, & Delphinates, Foriſienſes, & Lugdunenſes innumeris cædibus cumulauit; ad ludum etiam & voluptatem Orthodoxis mactatis, ſiue quos per decurias cœſos trabibúſque connexos committebat Rhodano, adſcripto per ludibrium ſcommate; vt vectigal ſoluentibus via præberetur; ſiue iuſſis innoxiis è ſumma turri in ſubiectam rupem ſe præcipitare, barbara immanitate, vt ſibi quiſque pœna eſſet & carnifex. Nec Monlucius ſe paulò meliùs gerebat in Aquitania, qui neminem Hugonottum deprehendebat, quin illico ſuſpendio necaret, quanquam in eo nullum crudelitatis ludibrium, cruciatuum acerbitas nulla, ſed iure belli captos, maieſtatis (vt dicebat) reos diuinæ & humanæ afficiebat iuſto ſupplicio. Et hic quà ſeueritate, quà celeritate, & militari peritia, Toloſam ſeruauit à præſenti exitio, & vniuerſam Aquitaniam purgauit Hæreticis; primùm quidem armis, mox terrore nominis; quanquam Montalbanum expugnare non potuit; eâ vrbe oppugnantibus tertium ereptâ, & fato quodam rebellionem & hæreſim in proximum ſeculum propagante. Neque Nemurſius Lugdunum ab Hugonottis Subiſio defendente extorquere potuit; vrbſque ampliſſima ſeruitutem miſeram pertulit, donec pace primùm arma poſita ſunt.

Prouinciarum miſerrimus ſtatus.

Des Adrets. Prouence. Conté d'Auignon.

Monluc.

Soubiſe.

VIII. *Rothomagum captum.*

Interea Rothomagum exercitus regius adurgebat; duo defenſorum propugnacula validiſſima, arcem ſanctæ Catharinæ, atque amnem Sequanam inuaſerant regij & interceperant; nam arcem die medio, dum obſeſſi ad quietem in vrbem abſcedunt, ſummo impetu inuaſerant atque expugnarant; tum ad Caudebecum in tranſuerſo amne oppoſuerant carceres, ſubmerſis nauigiis pluſculis, arenâ & graui ſaxo oppletis, catenis

Caudebec.

ferreis

ferreis vincientibus molem. Præterea tormentis crebrâ verberatione murum quatientibus, ruinâ illatâ, parabatur irruptio, cùm Nauarri vulnus interuenit. Ille in primo aggere explorans ruinam, vbi ſe conuertiſſet ad veſicam exonerandam, ſclopeto læditur, glande os humeri perfringente magno dolore; nihilominus Comeſtabilis ductu & Guiſij verberatio repetita, admoti cuniculi, occupati muri, vrbſque expugnata eſt. Ducum vigilantiâ temperatum eſt cædibus. Nam primò Mongomerius præſidij præfectus cum Anglis in expeditâ triremi aufugerat, ſeque receperat in portum Gratiæ; tum ciuibus parcitum, facultates dumtaxat direptæ, ſumptum tamen de noxiis maioris notæ ſupplicium; Mandravillæ & Ducibus aliquot caput truncatum eſt; Mallorato Miniſtro, & tribus Conſiliariis fauces fractæ laqueo; vt vnde voces ſeditioſæ proruperant, inde & pœna inciperet. In captam vrbem ſaucius Nauarrus inferri voluit, & per ruinam muri geſtatus eſt, lecto feretri triumphalis, imo Libitinarij vices obeunte, nam à medicis adductus in certam ſpem valetudinis, & ad voluptates primas reuolutus, cùm aleam & choreas admiſiſſet in cubiculum, imo puellæ regiæ incaluiſſet amoribus, febris plagæ acceſſit, quâ vexatus nauigium ſubit, vt in ſancti Mauri villam gratiſſimam deferretur; ſed horâ alterâ, inualeſcente morbo, extinctus eſt, anno ætatis quadrageſimo primo: fide tam morienti ambiguâ, quàm viuenti, nam Eccleſiæ ſacramentis munitus, impellente Lauteo Medico, qui de religione verè ſentiebat; dein Meſerio altero Medico ſuadente, qui adhærebat Proteſtantibus, admiſit Auguſtani dogmatis perſuaſionem; adeò turba Medicorum non corpori dumtaxat, ſed animo nocet. Ab eo Henricus & Regum Franciæ nouus ramus exortus eſt; regnatque in poſteris magna pietatis & fortitudinis laude. Capto Rothomago, cæteræ vrbes victorem admittunt præter Gratiæ portum, quem Angli tenebant. Mox Condæus hoſtem, verſus Lutetiam, euocauit; ille in Germaniam ad ſcribendos milites miſerat Andelotium, Scombergum, & ipſum Germanum, (à quo in Franciam traducta poſteritas, magno laudis & fidei incremento) Iacobum Spiſamam, Epiſcopum ante Niuernenſem, modò apoſtatam & propagatorem ſtudioſiſſimum hæreſis. Eius potiſſimùm ſolertiâ, & eloquentiâ, à Proteſtantibus impetrata ſubſidia, ter mille equites, & peditum quatuor millia; quibus ab Andelotio deductis Aureliam, & per Lotharingiam atque Burgundiam, & Sequana in origine tranſito: aliiſque ab Rupefocaldio ſupplementis, princeps auctus, Aureliâ progreditur, captiſque oppidis proximis, verſus Pariſios tendit. Erant ſub ſignis octo peditum millia, equitum ſena, & tormenta ſeptem trahebantur; leuiſſimæ in ciuitatem tam amplam copiæ. Sed principem incitabant diuerſæ ſpes, vel vrbis per clandeſtina conſilia inuadendæ vel conſerendi prælij dum vigeret miles, vel factionis tantùm non oppreſſæ, eâ audaciâ ſuſcitandæ. Itaq; verſus ad Sequanam Corbelium ad eum amnem oppidulum aggreditur, vt fluuio intercluſo incommodaret Pariſienſibus. Quo fruſtra tentato, ad Pariſienſes accedit propius. At eos ab metu & periculo vindicant primùm Santandreanus introductis cohortibus; dein Niuernenſis adoleſcens,

Nauarri mors.

Spiſame.

Cõdæus verſus Lutetiam.

Corbeil.

CAROLVS IX. adoleſcens, præclariſſimi & laudatiſſimi Ducis Nivernenſis qui obierat, filius, & Condæi ex ſorore nepos, poſtremò cum toto exercitu Comeſtabilis, & ipſe Guiſius; erantque in procinctu Duces, cùm Catharina intercedit. Poſtquam Navarrus ſpiritum miſerat, nova formidine agitante, ne Condæus aſpiraret in regimen, eum ipſa conciliare, & inductâ pace ab armis & factione tentat abducere. Eam in rem petitum eſt colloquium, obitumque, ac de conditionibus pacis conuentum, à quibus Princeps haud equidem abhorrebat, niſi Admiralius retinendæ cupidus poteſtatis, quam vigente bello ſine controuerſiâ obtinebat; conturbaſſet omnia, diiectis è portu in procellas nouas conſiliis. Bello reuocato, Condæus animaduertens fruſtra ad Lutetiæ muros tempus teri, nam in vrbe tranquillitas magna; à commercio, forenſibus rebus, cæteríſque negotiis ceſſante nemine, & cives per ludibrium admonebant Hugonottos, ne Pariſios pro Corbelio caperent, (quod deinceps vice adagij fuit) nec vlla obſidionis ſpecies erat; tandem caſtra ſoluit, itinere in Normanniam flexo, ſuppetias ab Angliâ excepturus, & Prouinciam, ſi ferret occaſio, ſubacturus. Viam per effuſos campos tenet, quando equite præpollebat, & Eura tranſmiſſo, qui paſſim vadoſus eſt; verſus Drocum pergit. Primum agmen ducebat Admiralius, in quo Germani, vt primi commodiora hoſpitia occuparent; ſecundum ipſe Princeps cum legionibus; poſtremum in quo Franci cataphracti; Rupe-folcaldius, & Portiani Princeps. Proximis itineribus ſequebatur exercitus Regis, ducente Comeſtabile, in quo octodecim peditum millia ex Francis, Helvetiis & Hiſpanis; equitum bina; per loca ſyluis & collibus tecta, vt equitatum hoſtilem excluderet. Ita ad Drocum oppidum conſidet vterque exercitus, geminâ leucâ & amne Eura diremptus, arctiori limite, quam vt tantis odiis intercederet.

Eures. Dreux.

Rochefoucaud. De Portian.

IX. *Pugna Drocenſis.* Comeſtabilis pugnâ deliberatâ, nocte magno ſilentio vltra amnem copias traiicit, eaſque locat ad Spinam & Blinvillam, geminos pagos ad militarem viam adiectos, quam tenere Hugonotti inſtituerant. Ij cùm feſtinarent penetrare in Normanniam, vnius diei morâ aſſequenti hoſti obiecerant ſe; quippe dum primum agmen longiſſimè à poſtremo diſtat, hæſerat Admiralius dum iunguntur. Porrò illucebat dies Decembris decimus nonus, cùm incautus Admiralius primum agens agmen, in Catholicorum aciem propè præcipitat. Inhibito repente veſtigio, ſpectat armatos ad pagum Blinvillam fuſo agmine latè protendi, & conſulto Principe ſtatuit pugnâ omiſsâ iter peragere. Ita Condæus ad Treonem vertit, latus hoſti obuertens. At Comeſtabilis, ne præclara elaberetur occaſio tormenta explodi iubet in recedentes; quibus turbati equites Hugonotti, & euocatus ad pugnam Condæus. Nec ille cunctatus, cùm exiſtimaret hoſtis exercitum in illa quam ſpectabat acie conſtare, nec Guiſium cum altero agmine aduertiſſet, fronte conuersâ in obiectum agmen inuadit, impetitque ferociter. Primus impetus in Helvetios actus, in quos inuectus Mouyus, per apertos irrumpit ordines, ſimul ad hoſtium impedimenta prouolat, diripitque; & eoſdem Helvetios princeps

Blinville.

Mouy.

ceps

ceps à tergo aggreſſus, cæſis haud paucis, ſimiliter perturbat ordines: Verùm ij continuò ſparſa membra colligunt, coëuntque in agmen, multò validius, quo Rupifocaldius inuehens pellitur. Simul Admiralius, prætermiſſo pariter Guiſio, in Comeſtabilis equitatum incurrit, vnoque impetu conturbatos fundit, magnâ nobilium ignominiâ, qui optatiſſimam pugnam tam præcipiti fugâ interuertunt. At Comeſtabilem in ſuorum fugâ fortiter dimicantem hoſtes circumfundunt; alioſque Proceres præliantes; iam ille ſuffoſſo equo recentem inſcenderat, ope Oraiſonis, cùm breuioris ſclopeti glande genam ictus, qua maxilla effoſſa & gemini dentes perfracti ſunt, cùm ex eâ plagâ ſanguis in os affatim redundaret, iam impos virium capitur; Giurius ad eius latus occiditur, & Aumalius equo deturbatus, quadrupedum vngulis calcatus, humero luxato ægrè ſeruatus eſt. Fuſo equitatu, legiones Picardiæ & Britanniæ nullo negotio diſiiciuntur, iámque in Comeſtabilis acie præter Heluetios nemo arma tractabat. At ij tot inter hoſtium agmina imperterriti, poſtquam repulerant Rupifolcaldium, & Germanos pedites aſpectu ſolo & inceſſu terribili à pugna dimouerant, etiamnum contra quatuor equitum turmas dimicabant, Germanorum binas, totidemque Francorum, quas inuicto robore ſuſtinebant; dum Mouyus victor eoſdem aggreſſus per latera multis locis aperit conturbatque. Iamque defatigatos tantis laboribus deficiebant vires non animus; cæſi haud pauci, plerique ſaucij, armis nudi propemodùm, fractis haſtilibus, ſine centurionibus, nam eorum ſeptemdecim occubuerant, hoſtili exercitu, eoque victore in ipſorum cladem incumbente; attamen de nulla re præter pugnam ſolliciti, in globos ſparſi coëunt, quaterni, ſeni, duodeni, & haſtarum fragmina, aut lancearum quæ iacebant ſolo, imo ſaxa plurimi rapientes, quibus hoſtem pellerent incredibili fortitudine ad mortem pugnabant; vno tandem agmine euadente ad Guiſium. Et omnium calculis laudem militarem retulerunt vberrimam; equite & pedite, Francis & Germanis in eos certatim inuectis, vt inuicti roboris tam materia quam præcones forent. Guiſius interim immotus cum primo agmine in ſtatione hærebat; nulli hoſtium patens præterquam Andelotio, qui eo die quartana vexatus, cùm abſcedens à pugna inſcendiſſet in collem, latens agmen perſpexerat, dixeratque nuntianti victoriam; credo equidem, ſi caudæ quam video pellem detrahimus, illicò futuri præſagus vltra progreſſus eſt. Et præſtolatus opportunitatem Guiſius, quamquam à Comeſtabile euocatus, eóque capto ſpectans agminis cladem, fixus in veſtigio ſtabat; donec hoſte ſparſo ad rapienda ſpolia & fugam perſequendam, ac ſubmoto Reitrorum agmine (ita deinceps Germanos equites nuncupabo) quos cupiditas prædæ pariter rapuit, præmiſſo Broſſio cum centum & quinquaginta equitibus, cum tota acie ſubſequutus, in hoſtem irruit. Primo conflictu equitatum fundit, mox pedites tum Germanos tum Francos proculcat, deletque internecione promiſcua, eodemque impetu tormenta occupat. Princeps & Admiralius tanta conuerſione attoniti, recolligunt equitem, prælium inſtauraturi; verùm

D'Oraiſon.

Giury.

Reiſtres.

CAROLVS IX. Santandreanus ſclopetarios octingentos regredientibus obiicit, à quibus Reitti perterriti, fruſtra Principe fugam deprecante, terga vertunt, rapiúntque Francicum equitatum. Princeps ſuperum hominumque fidem conteſtatus, iam manum ſaucius, ad receptum adigitur; at equo prolabente dum nouum inſcendit deprehenſus, à Danvillâ capitur. Tum Guiſius Germanos mille & quingentos aggreditur, qui in patietinas ſe ſe coniecerant, & dedentibus ſe incolumitatem condonat. Attamen ea mora magno incommodo fuit; nam interim Admiralius ſyluâ cæduâ tectus, Reitros fugientes cæteróſque equites excipiebat; quos in agmen compoſitos venientibus Guiſio & Santandreano opponit, impellitque tam fortiter, vt nutantem victoriam ad ſe reuocarit. Nam Franci equites diſpelluntur; Broſſius vir fortiſſimus Guiſium defendens occiditur, nutabantque equites quinquaginta, qui ſoli perſtabant cum Guiſio, cùm peditatus aduenicns reparat prælium. Ad legionem Pedemontanam ſe admouet Guiſius; ea ex veteranis conflata, bellis aſſiduis innutrita, texit illico Guiſium, ſimulque Hiſpanicæ legiones à Philippo in ſubſidium miſſæ egregiè dimicabant; Sebaſtianus Luxemburgius, Martiguius Præfectus Francici peditatus, bis mille ſclopetarios irruenti hoſti obiecerat, qui ſpiſsâ grandine irruentes reprimunt, tuncque atrociſſimè pugna recrudeſcit; in qua capitur Santandreanus & conſultò ſclopeti glande perimitur, tandem præpollente Guiſio nox prælium dirimit, receditque ad Neuuillam Admiralius, in caſtra Guiſius. Eáque eſt pugna tam victori anceps quam victo; cùm vtrinque Duces capti ſint, vtrinque cædes & fuga, & vtrinque fortes animi & ignaui. Euentus tamen Guiſio palmam aſſeruit, cùm in caſtris, quod victoris eſt, pernoctauerit, tormentis & ſignis hoſtium ſit potitus, & in reliquis pro victore ſe geſſerit. Cæſi è Catholicis Mombeeronius Coneſtabilis filius, Annebaldus Admiralij filius, ac Dux Niuernenſis, qui ante prælium ab vno è domeſticis inconſultò cæſus eſt: numerati octies mille qui vtrinque pugnantes occiderant; maiorem partem Catholici: inter Hugonottos ceciderunt illuſtres Arpaionius, Salxius, Liencurius, Chandeus, Lignerius, Fredonerius; aliíque propemodùm omnes ab Heluetijs cæſi. Guiſius ipsâ nocte victoriam modeſtiâ cumulauit; Condæum captum ſuo lecto excipiens, cùm cæteri in ſarcinis rapti eſſent, eadémque culcitrâ (nullo hactenus huius euentus exemplo) victor & victus, iacuerunt æquo inter ſe ſpatio, ſecuroque ſomno; imò æquâ lance, victoris modeſtiâ victi conſtantiam commendante. Et ea laus Guiſio integrior fuit quàm militaris; pleriſque carpentibus viri vel pertinaciam vel ambitionem, qui prætori ſuo appellanti non paruerat, quique ſubſtruxerat alienam cladem laudi & laureæ feræ nimium & pernicioſæ. Auſſuni ſors in iis fortunæ luſibus haud prætereunda; qui præclaris facinoribus tantum nomen parauerat, vt miles vulgò diceret, *prudens vt Termeus, vt Auſſunus fortis*; At ille inter primos in Coneſtabilis agmine fugam ceperat, & Reginam metu impleuerat, cladem enuntians; cuius pudore ignominiæ, poſtridie quo dimicatum eſt, in Senetarium incurrens, ab eo quærit quem fugiſſe exiſtimaret in primi agminis clade; cumque

Danville. Luxébourg. Martigues. Montberon. Arpaion. Saux. Liencour. Chandieu. Lignieres. Fredonieres. Auſſun. Senetaire.

que reſponderet Senetarius, ſe ſuis periculis & cæde auunculi implicatum (nam erat nepos Santandreani) non animaduertiſſe qui fugerent; adiunxit Auſſunus; *Auſſunus eſt, ipſe agmen fugientium ducebat; ſed Deum teſtor vitâ rependet tantam ignauiam*, nec ſecus quàm iurauerat præſtitit, ſpontanea abſtinentia mortem arceſſens; nec vllis Procerum precibus flecti potuit, vt ſibi vnam illam noxam indulgeret; nouâ imbecillitate priorem exaggerans, qui probrum non ferret; bis profligatus tum deſperatione tum metu; ac planè ignarus, quæ vera laus fortitudinis foret.

X. *Admiralius in Normannia.*

Admiralius poſt Droccenſem pugnam in Aureliam vnam intentus, eò fratrem Andelotium mittit, captumque Comeſtabilem, qui ſumma celeritate, ne fortè repeteretur, deductus eſt, tum ipſe in Bituriges tendit copias inſtauraturus. Sed extemplo Guiſio in Secalauniam tranſeunte, (Sologne.) vt Aureliam obſideret; in eam vrbem Gergæo ſupra Ligerim occupato inducit militem, atque habita ſuper rem præſentem conſultatione, cùm obſidionem prohibere haud poſſet, ſtatuit partiri Duces & copias; Andelotius cum pedite vrbem propugnaret adiunctis Duraſio, Bouchauanio, Buſſio, Sancyro, & Anareto; (Duras Bouchauanes. Saint-Cyre. Anaret.) ipſe cum Reitris, & cætero equitatu, in Normanniam pergeret, opulentam prouinciam, exciperet Anglica ſubſidia, regreſſurus inſtructo exercitu ad obſidionem ſoluendam. Ita ductis tribus equitum millibus, in Normanniam penetrat, peruaditque ad maritimam oram, Anglos operiens: at cùm ij procelloſo mari nuſquam comparerent, Reitri tumultuari incipiunt, & obſtructis in promiſſa auribus, flagitare ſtipendium: Admiralius progreſſùs ab hoſpitio cùm ſurdis verba faceret, digito commonſtrans tumeſcentes fluctus, attollebat ad aſtra oculos, datæ fidei teſtes; tandem immanes animos ne nutibus quidem peruadentibus, inuitiſſimus totam illam oram vaſtandam permiſit; atque egregiè eâ licentiâ Reitri abuſi ſunt, iuxta amicis & inimicis delectu nullo direptis. Anno 1565. Cæterùm Admiralius ſeueriſſimus erat diſciplinæ militaris vindex; iſque in ea expeditione audito turmam vnam leuioris equitatus pagum expilaſſe, miſit illico qui eos caperent, at cùm diffugientibus cæteris, capti eſſent dumtaxat ductor cum quinque militibus, eo in ipſo noxæ loco, ſicuti erant, ocreati atque chlamydati, ſuſpendi iuſſit, vexillo ſupra capita erecto, atque vt trophæi inſtitueret formam, ſubiici pendentium pedibus parata ſpolia, ſtolas muliebres, mappas, induſia, gallinas, pernam, & rapinam huiuſmodi, qua ineſcatur prædatorum cupiditas. Tandem decimo quinto poſt die ſuppetiæ accedunt ab Anglia legiones duæ, tormenta quatuordecim, & nummorum millia centum quadraginta. Iis auctus Admiralius, quamquam Aureliæ neceſſitas euocaret, tamen occaſione illectus, diuſculè in Normannia hæret, ratus vt in morbis fit, membro conſuli affecto ægritudine, malum in aliam partem auertendo atque abducendo. Copias itaque arci Cadomenſi admouet, vrbem Hugonottis dedentibus, eaque excipitur, poſt murum vno dumtaxat ictu perforatum; non leui infamiâ Marchionis Elbouij, qui vrbem defenſurus nuper aduenerat, vir de cætero generoſus; ſed adipe prægrauante, & vexante quartanâ, inertia corporis

CAROLVS IX. Iulio Ruſo.

animi robur extinxerat. Prouectus eo ſucceſſu Admiralius, vrbes inferioris Normanniæ paucis exceptis vel armis capit, vel deditione, in quibus Baiocæ miſerè direptæ & ſpoliatæ ſunt, affixis patibulo Eccleſiaſticis omnibus. Et calamitatis cauſa in Præfectum traducta. Ille Iulius Rufus Italus, qui hoſte accedente illicò euanuit, & in latibulum dignum ingenio ſe recepit. Diu antè ſuis rebus proſpexerat, curaueratque in ædibus Canonici familiaris, duos inter parietes conclaue apparari, parietibus ita coëuntibus, vt fraus omninò ſpectantes lateret. In id ſe receperat pugnator egregius, perna, vino, & condiiis dulciariis multa copia illatis; quodque ſummum nefas, ſpecioſâ virgine quam rapuerat Cadomi, ſecum adductâ; ſed ab famulo retecto latibulo, atque perfoſſo, in lucem extractus eſt, & Cadomi affixus patibulo ob virginis raptum, iuſto nouæ militiæ præmio. Briſſacus interea nuper in Normanniam miſſus, Vetereuilla reuocato, incluſus Rothomagi dolore ingenti, cùm nihil eſſet copiarum, quibus frænaret Admiralium; ad Reginam ſcribit actum de Normannia eſſe, niſi occurratur. Admiralium impunè diripere agros, vrbeſque inuadere; radices ſi egerit, vix auelli poſſe: acceſſuros Anglos ad ſpem certam ſpoliaque indubia; Reitros è Germania ad fulgorem auri aduolaturos; annon commodius in origine malum reſecatur, quam adultum & per omne corpus diffuſum; ideo euocandum Aureliâ Guiſium, qui Admiralium pelleret, vinceret, atque prouinciam totam reciperet; tunc pulſo Admiralio, capto Condæo, detractiſque factioni capitibus, Aurelia, membraque cætera nullo negotio domarentur. Id Reginæ atque Conſilio viſum opportunius; Et iuſſus Guiſius Aurelia abſcedere, & extemplò in Normanniam proficiſci; atque exercitus Duces in eam ſententiam conueniebant, verùm ipſi omnium perſpicaciſſimo longè aliud viſum.

La vieille-ville.

IX. *Aurelia obſeſſa.*

Et verò poſt Admiralium fuſum, Aureliam animo præcipiebat; affirmans eam vrbem vulpecularum eſſe latibulum, quo ſemel capto, venantibus beſtiæ præda obnoxia forent. Armamentarij Pariſienſis incendium conſilium aliquantiſper repreſſerat; flamma puluerem caſu corripiens, an vt ſuſpicio fuit Reginæ aut Præfecti tormentariæ rei, voluntate iniecta; ædes à fundamento euerterat, domóſque proximas magno damno viciniæ; ſed Guiſius ex aliis vrbibus petito puluere, poſt breuem moram, poſitis in Secalaunia copiis, vrget Aureliam. Atque eâ potiſſimùm parte obſidionem admouerat, quod vltra amnem murus infirmior, nullâ humo munitus, atque arcto pomœrio, dirui facile poterat, milite ſcaphis & lintribus inferendo ad oppugnationem. Caput pontis quo Aurelia Secalauniæ iungitur, duæ turriculæ defendebant; tum porrigebatur ſub-vrbium dictum Porteretum, quod Hugonotti munierant, prætenſis geminis propugnaculis, & locato præſidiario milite. In ea propugnacula, primùm Guiſius impetum dirigit, in alterum quod Vaſcones defendebant iuſſus Cipetra irrumpere, ipſa præſentia Guiſij rem vrgente; ad quod dum fortiter dimicatur, Sauſacus in propugnaculum alterum quod tenebant Germani, ſcalis euadit, mactanſque improuiſos, penetrat

Portereau.

trat in ſub-vrbium; & Vaſcones à tergo incautos adoritur; tum hoſtium trepidatio, fuga & cædes; ſub-vrbium capitur, multi nobiles perimuntur, in quibus Duraſius; ac niſi Andelotius ad turriculatum valuas cum globo nobilium aſtitiſſet, vno impetu Guiſius pontem occupabat; Verùm haud multò pòſt captis turriculis pontem obtinuerat, atque tormentis octoginta quædam caſtella in Inſulis proximis erecta diiiciebat, ſimul murum ſine intermiſſione diuerberans. Sub ea iuſſus à Regina copias in Normanniam ducere, ducibus eam in rem deliberantibus perſuadet, nullam eſſe debellandi hoſtis rationem, quam ſi Aurelia capiatur: idque tum argumentis tum peritiæ Ducis conceſſum à ſingulis, vt mutata ſententiâ Reginam etiam in eundem ſenſum perducerent, poteſtate factâ producendæ obſidionis. Et verò eò rem generoſiſſimus Princeps perduxerat, vt Rege & Reginâ agentibus Bleſiæ receperit, intra proximum diem, vrbem ſe capturum, & totam Hugonottorum progeniem (eius hæc verba) exterminaturum è Francia, & promiſſum implebat, niſi ſpem cum vitâ percurſor nefarius abrupiſſet. Is Ioannes Poltrotus Meræus nobilis Inculiſmenſis, vir audaci & temerariâ indole, cui nullum arduum facinus videretur, diu in Hiſpania verſatus, & in bellis Flandricis ſæpius ſpeculatorem agens; hic cùm in Hugonottorum partes tranſiſſet, eiuratâ repentè factione, reuerſus ad Catholicos, atque admiſſus inter domeſticos Guiſij, quod diu mente conſilium agitabat, tandem exequitur. Guiſius primâ nocte, quæ Februarij octauam decimam diem exceperat, è turriculis recedebat in Cornæum caſtrum, inuiſurus coniugem, modo aduenientem; tres erant eunti comites, præter Poltrotum, Roſtanus, & alter nobilis, vnuſque epheborum; ij ad latera incedebant, à tergo Poltrotus, qui tenebrarum occaſione arreptâ, ſclopum breuiorem explodit in Guiſium, tribus pilis collum inter & humeros penetrantibus. Proſternitur ſaucius, defertúrque ad coniugem, longè diuerſus ab illo Guiſio quem amantiſſima vxor operiebatur. Rex & Regina ad iacentem aduolant, dolorem teſtantur, adhibentur remedia, verùm ſexto die à vulnere inter egregia clariſſimæ pietatis officia diem obit; vir toto orbe clariſſimus, dignuſque famâ quam fœlicitas pene perpetua comparauerat; Meti & Caleto inconcuſſis æternæ gloriæ monumentis; imò à Rothomago in gloriæ partem euocando. Nam eam vrbem cum Nauarro & Comeſtabile obſidenti, adductus eſt nobilis quidam Cœnomanus, deprehenſus in ipſius occidendi conſilio, quem interrogat Guiſius, an non aliquâ affectus iniuriâ, ſua morte vellet vltionem patrare? quod cùm Cœnomanus pernegaret, dicerétque zelo religionis ſuæ eò impulſum; *at inde (inquit Guiſius) quantùm fidem inter tuam & meam intereſt? tua impellit, vt à quo nullam accepiſti moleſtiam, ei mortem inferas; mea porrò iubet vt inferenti mortem condonem: Abi illæſus, nec legi tam prauæ impoſterum credas.* Efficaciſſima dicendi ratio, quæ percuſſores omnes amoliri debuerat. Dignitates mortui in filios Regina contulit; Henrico natu maximo Palatij præfectura, & prætura Campaniæ datæ, & ſecundo genito ſummi Cubicularij munus. De Poltroto interim habebatur per Iudices quæſtio: hic patrato flagitio, noctis beneficio

Guiſij cædes. Poltrot Meré.

Cornèy.

Guiſij clementia.

beneficio in proximum ſaltum effugiens, equo celerrimo vectus tota nocte per anfractus & implexas vias, idem iter remetiens, tandem prima luce defatigatus mirum in modum, ad pagum Olivetum vnâ ab Aureliâ leucâ peruenerat, admiſſoque ſomno ab Helvetiis ignaris flagitij capitur. In tormentis confeſſus eſt adductum ſe ad hanc cædem ab Admiralio & Beza, qui tunc Aureliæ agebat; acceptam ab iis eam in rem pecuniam, cúmque animus deficeret, ab facinore à Beza rurſum ſpecie religionis ad id impulſum. Pœnas Pariſiis dedit, candente ferro laceratus, & ab equis diſcerptus, Admiralius ſcriptâ Apologiâ tentauit ſuſpicionem à ſe amoliri, quæ tamen penitus in poſteris hæſit, ſuoque tempore graues tragœdias pariet.

XII. *Pax prima cum Hugonottis.* Guiſij morte immutata ſunt Aulæ ſtudia. Gaudebat Catharina in ſinu, virum eſſe amotum, prouectum iam in apicem gloriæ & auctoritatis, quicum occumberet altera factio, & ipſa potentiam ſuam erigeret, dum euerteret alteram, nullo deinceps turbine agitanda: putabat Guiſij tumulo excitari dignitatem ſuam, & librandas in poſterum partes ſuo nutu atque voluntate. Quamobrem recenti re, antequam Hugonotti recrearentur ex proximo metu, ſollicitè de pace cum Condæo agit; eiuſque arceſſita coniuge, quam excepit amantiſſimè, poſt grauem altercationem ob Ianvarij edictum, de conditionibus cum Principe paciſcitur; mediâ inter duo edicta Iulij & Ianvarij viâ; vt Proceribus liceret ſuis in ædibus religionem nouam profiteri, admiſſis clientibus; & nobilibus cæteris fas idem eſſet, ſed receptâ dumtaxar familiâ; in ſingulis prouinciis, deſignaretur Reformatis vna vrbs, in cuius ſubvrbio ad ſuum cultum conuenirent; Principi atque aſſeclis condonarentur, quæ geſta hactenus. Ea conſtituta ante aduentum Admiralij, qui auctis copiis feſtinabat ad Condæum accedere, pacem repudians; exceptuſque Aureliæ, neruis omnibus contendit, ad demouendum à propoſito Principem; verùm cum is perſtaret, cæterique nobiles pertæſi belli præoptarent pacem; ea promulgata eſt, quanquam Parlamentis ægrè aſſentientibus edicto, quo Hugonottis tanta licentia parabatur. Conciliatis in ſpeciem animis, nihil antiquius fuit quam Anglos pellere; ij in Normannia portum Gratiæ obtinebant, ſitu & operâ munitiſſimam arcem; quam Franciſcus I. in piſcatorum tuguriis poſita vrbe erexerat, atque appellauerat de ſuo nomine Franciſcam gratiæ; ſed vſu præpollente, qui ſub Regum auctoritatem non cadit, nomen vetus permanſerat. Eam Vatvicus obtinebat cum Anglis ter mille, & Francis Hugonottis mille quingentis; ac multâ rerum affluens copia, Francorum vim non admodùm formidabat; maximè quod ij claſſem ad obſtruendum pelagus nullam inſtruxerant. Briſſacus poſtquam ſingula ad obſidionem compoſuit, oppido cincto ductis aggeribus, & locatis machinis, in caſtra Comeſtabilis venit, comitantibus Mareſcallis Montmorancio, & Platerio Bourdillonio in Termei locum cooptato, Andelotio, pluribuſque nobilibus; mox adfuerunt Condæus, & Mompenſerius; erantque in proximo Rex & Mater, qui in caſtra ſæpius ventitantes, rem vrgebant præſentiâ. Comeſtabilis expugnationem totam adminiſtrabat,

Portus gratiæ receptus.

Francoiſe de Grace.

Platier. Bourdillon.

miniſtrabat, & ſupra ætatem ſuamque indolem vehementior; ductis ad maris oram aggeribus, captaque turri, quæ tuebatur oſtium portus, labore indefeſſo feſtinabat portum ipſum occludere. Prætetea obſeſſos demetebat peſtilentia grauis, ſexagenis in dies ſingulos pereuntibus; & Francorum concordia eorum animos tandem profligauit, quippe deſperatis ab Hugonottis ſuppetiis, quos viderent in perniciem ſuam conſpiraſſe; paciſcuntur deditionem; Varuico cum milite, armis, tormentis, & commeatu liberè prodeunte, vt in Angliam tranſmitteretur. Fuitque ea laus celeritatis fortiſſimæ; nam poſtridiè quam conuentum fuit, Angli mille & octingenti ad littus appulerant, & ſecundo poſt die Clito Admiralius ſexaginta naues adduxerat: vſque adeo in bellis pretioſiſſimum tempus eſt, ac rependenda auro momenta ſunt, quæ ſi effluant, fruſtra virtus contendit. Haud multò pòſt cum Eliſabetha pacis fœdus ictum eſt. Catharina ſorti tam propitiæ vt imponeret apicem, auctoribus Cancellario & Valentino Epiſcopo, nouam rem comminiſcitur, qua auctoritatem, penes ſe haberet, & Principum ambitum pro regimine regni opprimeret. Lex erat ſanctiſſima, lata à Carolo ſapiente, vt Reges Franciæ anno decimo quarto, tutelâ liberi, dicerentur in Senatu Maiores, & ipſi Regnum nutu ſuo regerent, & adminiſtrarent. Id ſancitum in bonum publicum, cupiebat Regina in priuatum commodum vertere, haud neſcia amotis Principibus, qua in Regem filium erat auctoritate, ſui arbitrij futurum regimen. Vnum obſtabat, quod Rex eum annum adhuc delibabat, quem impletum, vſus ad ea tempora poſtulabat. Sed quando nihil formulis iuris arduum eſt; & plerumque haud quidquam eſt legi infenſius quam lex ipſa; Cancellarij ſagacitas ab ipſo iure petita, fulcit cupiditatem Reginæ. Quippe eam legem in Minorum gratiam latam affirmans, non dubitauit aſſerere Regi tradendum gubernaculum; cùm in cauſis, quæ commodo ſunt, & vtilitati, annus incœptus pro abſoluto ſemper habitus ſit. Eo fundamento edictum conſcribitur, quo Rex declaratur ſui iuris eſſe; & comprobandum defertur ad Senatum Rothomagenſem. Etenim id nouâ ſolertiâ conſtitutum, vt cùm Rex in Normannia ageret, in Senatu proximo res ageretur, qui Reginæ & Cancellario ob noua beneficia erat addictior, & Senatus Pariſienſis infringeretur auctoritas, quoniam videbatur edicto interceſſurus. Ita ex conſtituto edictum perlegitur, in Curiâ Rothomagenſi, & magnâ procerum frequentiâ, Regi & Matri reſtituta eſt adminiſtratio, nemine repugnante, & Proceribus deinceps ſacramentum præſtantibus; iſque fuit iurantium ordo & ſeries; vt Regina Mater prima accederet, tum proximus Frater Andegauenſis; dein Nauarræ Princeps, Cardinalis Borbonius, Princeps Condæus, Dux Mompenſerius, Comes Delphinus eius filius, Cardinales Caſtilionius & Guiſius, Lenoncurius; Longuavilla, Comeſtabilis enſe diſtricto, Cancellarius, Briſſacus, Mommorancius & Burdilio Mareſcalli; mox Gouferius equiti Regio ſummus Præfectus. Et quidem ea de re Senatus Pariſienſis conqueſtus eſt, miſitque, Regem qui de noua re admonerent, docerentque tanti momenti edictum ad vnam Pariſienſem Curiam pertinere; ſed ipſe Rex

Rex maior dictus.

CAROLVS IX.

legatos primùm humanè excepit; mox omnino vetuit, ne Regem in poſterum pro pupillo haberent, ipſi ius & æquum litigantibus dicerent, nec ſe publicis Regni negotiis immiſcerent, idque ore firmo & oculorum coniectu minaci, tam ſeuerè pronuntiauit, vt ex animo dici conſtaret. Nec tamen quieuit Pariſienſis Senatus, donec ſanctioris conſilij decreto altercatio tota abſumpta eſt.

XIII. *Guiſiorum expoſtulatio.*

Regi Pariſios regreſſo nouæ turbæ occaſio oboritur ſtatim, mox occidit. Guiſij magno apparatu lugubrem pompam deducentes Luparam veniunt, & vindictam paternæ cædis à Rege flagitant. Cæſi mater Antonia Borbonia, & coniux Anna Eſtenſis, præibant agmini, pone ſequebantur Guiſij filij, Henricus, Ludouicus, & Carolus, agmen claudebant eorum materteræ, & matronæ, cæteræque affines, quæ omnes ora tectæ criſpo bombicino perſonabant lamentis, & habitu miſerabili in Colinios magnam concitabant inuidiam. Rex exceptas auditáſque humaniter iubet bono animo eſſe; daturum operam vt tam atrox facinus plecteretur; moxque totum negotium in triennium differt. Quippe haud dubiè deſignabatur Admiralius, quem cùm Princeps & Mareſcallus Mommorancius propugnarent; in certum diſcrimen vocabatur concordia; ſi in eum Guiſiis licuiſſet inquirere. Hac ſcintillâ ſopitâ, Catharina ad Condæum conciliandum tota ſe accingit, rata vt res erat, ſi eum ſemel ad ſe traduceret; atque ab Admiralio totaque factione abiungeret, amolituram ſe obicem poteſtatis, & nemine repugnante conſeſſuram ad gubernaculum. Eo conſilio præfecturam Picardiæ ipſi tradit, auidè appetitam, blandimentis omnibus atque honoribus demulcet animum, ac ferociam bello conceptam mitigatura, ad voluptates aulicis ludis & oblectationibus allicit. Et promouebat Reginæ conſilia Limeulia, in ipſius Gynæcæo virgo; quæ damno pudicitiæ deuinxerat Principem, tam arctè quidem, vt Roia vxor, ſeueri pudoris fœmina, dolore & indignatione vitam amiſerit, coniugem ſpectans turpiſſimo otio irretitum. Limeulia mox prolem in ipſo Reginæ conclaui enititur, magnâ proborum offenſione; & ignominioſè ex aulâ deiecta, Catharinam ipſam ſtupro aſſentientem probri labe commaculat. Nihilominus in Principem huiuſcemodi nouam machinam Regina apparat; eum implicat Margaritæ Luſtracæ amoribus, quæ vidua Santandreani, opulenta admodum inopiam Principis ampliſſimis opibus perſanaret, & hamum is vorabat, cùm Miniſtris reclamantibus, nam Luſtraca Orthodoxa erat, eam deſerit, & Franciſcam ducit, Longauillæ ſororem, quam religione noua Mater imbuerat. Nec felicior ſollicitudo Reginæ in eo à Coliniis abducendo; vocauerat Admiralium in ſuſpicionem proditionis, quaſi Principem in Drocenſi prælio hoſti obieciſſet; nam ſuſpicione ſtatim extinctâ Admiralius ſagacitate mirifica eludebat Reginam, & Principem reuocabat. Imo Reginæ nouæ inde naſcebantur anguſtiæ. Quippe Catholici concepto ob Condæi potentiam metu, ac memores quàm ex animo nuper Hugonottis Regina fauerat, palam querebantur, fremebantque, hæreticis poteſtatem factam impietatis; iam Guiſij liberos, vt patronos & defenſores fidei compellabant; & patrui, Cardinalis Lotharingius

Regina Principem conciliat.

Limeuil.

De Luſtrac.

tharingius atque Aumalius nepotes ad eam gloriam incendebant. Iamque & legati venerant à Pontifice, Rege Hiſpaniæ, & Duce Sabaudiæ, qui ob ditiones conterminas Franciæ, extinctionem hæreſis flagitabant, ſuamque operam pollicebantur. Igitur vt iis ſe quadantenus explicaret anguſtiis, Legatis priuatim Fonbellaquæ auditis, & recipiens ſe per Legatos ſingulos reſponſuram, nouo conſilio ſtatuit per vniuerſam Franciam Regem deducere; quæſitâ ſpecie ipſius oblectandi, & amantiſſimis ſubditis oſtentandi; ipsâ re vt ſingulas vrbes inuiſeret, Præfectos mutaret, conſtitueretque multa bello conquaſſata, & propius cum principum adminiſtris ageret. In viam profecta, per ſumptuoſam aulicorum opulentiam, primùm in Campaniam tendit, & Trecis pace cum Anglis iuratâ, atque fœdere cum Helvetiis inſtaurato, Barium venit, Lotharingiæ Principe magnifico ſumptu præbente hoſpitium. Eo loci choreas inter & epulas, ſuas artes Regina aggreditur; conata Proteſtantes Germaniæ ſibi certo fœdere deuincire; & appellati Comes Palatinus, Duces Vitembergius & Bipontinus excuſant fœdus, Guillelmus è domo Saxonica, & Carolus Badenſis Marchio, id vltro admittunt. Tum per Burgundiam Lugduno excepta, quæ vrbs proximo bello propugnaculum fuerat hæreſis, gubernatorem Salxium amovet, imponitque Coſſium, prætorianæ cohortis Tribunum, Rhodanum inter & Ararim arce deſignata, quæ frænaret vrbem, animoſque turbulentos compeſceret. Idem iugum Valentiæ impoſuit, muris ſpoliatæ; cùm Roſſilione, quod Turnonij Dynaſtæ caſtrum eſt, in Delphinatibus aliquandiu ſubſtitiſſet. Eo in caſtro Sabaudiæ Ducem excepit, qui citis equis Regem honoris causâ inuiſerat, & communicatis ſecreto conſiliis, ſpem hæreſis reuellendæ fecit; nouumque edictum propoſuit Rex ad imminuendam Hugonottis factam poteſtatem. Catharina Valentia Avenionem profecta, Armaniaci Cardinalis magnificentiſſimo cultu excepta, omnem induſtriam omneſque artes exprompſit. Oportebat conciliare Pontificem, quem diu ſuſpectâ adminiſtratione offenderat, quique vrgebat vehementer, vt Tridentinum Concilium iam perfectum admitteretur in Franciam. Eam in rem flagitauerat à Pontifice, mitti Avenionem Ludouicum Antinorum, Florentinum ortu, cui erant Pontificis arcana omnia explorata, vt ipſi animum aperiret; cúmque in colloquium adductum, cum Firmano Epiſcopo Prolegato, & Serbellone Comitatu præfecto, callidiſſimos & ſagaciſſimos viros in ſententiam ſuam perducit, obortis lachrymis; nam eas in poteſtate habebat, deplorata ſui regiminis ſorte & calamitate, quam geminæ factiones hinc inde diſtraherent, oſtentat ingens ſtudium hæreſis excidendæ; ſed operiendam opportunitatem, ſenſim & latenter oppugnandos Duces, Condæum & Admiralium, tum faciliùs excisis capitibus ad cætera membra falcem admouendam; Concilium ante admitti haud poſſe, ſine certiſſima totius Regni fideique pernicie. Eo ſermone mulier peritiſſima diſſimulandi, fidem fecit Italis, ac per eos rem placato Pontifici perſuaſit; qui haud multò pòſt Cardinali Borbonio Legationem Avenionenſem commiſit. Poſtea eâdem pompâ decurritur Phocenſis prouincia; moxque

Rex per Frãciam ductus.
Anno 1564.

Salxes.
Coſſes.

Rouſſillon.

CAROLVS IX. Anno 1565.

Occitania ; & Carcaſſone mediâ hyeme tanta niuium vis agris incubuit, vt Rex decem dies continuos iis circumcluſus in ædibus hæſerit. Iis expeditus Toloſam venit, atque Burdegalam, moxque Baionam, quæ totius itineris meta, idemque vix color & cauſa fuerat. Etenim Regina ſpecie Eliſabethæ chariſſimæ filiæ inuiſendæ, cum Philippo Rege deliberare de Regni rebus intenderat; cúmque vel præclarâ ſimulatione ludificari, vel aperto conſilio demereri. Nam quæ mens illius fuerit, credo poſteros fugit.

XIV. *Rex Baionæ.* Ad fluuium quo Francia & Hiſpania dirimuntur Rex ſororem Reginam ſalutat, ductámque Baionam effuſiſſimo ſumptu prodigalitatis, contendentibus certatim aulicis excipit, diebuſque pluribus per eas oblectationes capit ac capitur. Catharina interim, quaſi nuſquam ſatis aſpectu filiæ impleretur, nocturnis colloquiis per ligneam porticum ad Reginæ domum annexam miſcebat ſermones, tum cum ea, tum duce Albano, cui Philippus conſiliorum ductum commiſerat. Quid in iis colloquiis deliberatum ſit, Hiſtorici aliquot coniecerunt, aut ex iis quæ facta ſunt, colligentes ſuſpicati potiùs, quam aſſequuti, aſſeruerunt, conſtitutam internecionem, quam anno pòſt ſeptimo Carolus Pariſiis cæde Hugonottorum patrauit. Ego id ſtatum & fixum haud crediderim, Catharinæ mente & agendi rationibus exploratis; atque ſi fas eſt coniecturis abditiſſimam rem penetrare, cenſuerim, Albani conſilium eo quidem inclinaſſe, vt primùm ſumma papauera demeterentur, dein ferrum expediretur in cæteros; in id enim & ipſius animus in crudelitatem pronior, & quod ipſe poſtmodùm geſſit in Flandria, conſentiunt facilè; verùm haud putauerim Catharinam perſuaſam id ſuſcepiſſe, quamquam ſe perſuaſam fingere potuit; atque Hiſpanis verba dare, vt pontificiis dederat; nam à vi mulier erat alienior, nec feminæ ſagacioribus artibus innitenti, ferrum aut cædes arriſerunt vnquam. Poſtquam & occultis conſiliis & apertis gaudiis factum eſt ſatis, Eliſabetha in Hiſpaniam regrediente, Rex ſe in Nauarram confert, Catharinâ optante Ioannam Reginam

Nerac. ab hæreſi demouere. Eam Neracum conuenit, adhibétque omnes ingenij machinas ad perficiendum conſilium, inanes conatus Ioannæ pertinacia retundente, pietatis & religionis obtentâ ſpecie. Nec aliud impetratum ab ea eſt, quam vt Neracum Orthodoxus cultus reduceretur, vtque ipſa Regi ſe comitem daret. Neraco per Aquitaniam Rex viam inſtituit, vbique locorum ſpectatis Hugonottorum veſtigiis; dicitúrque adoleſcentior ab teterrimo illo ſpectaculo, capitale odium in eiuſmodi homines concepiſſe, quod poſtea tantâ illorum ſtrage effudit; nam occurrebant paſſim fractæ imagines, templa diruta, ſepulchra euerſa; perſonabant ſacerdotum lamenta & moleſtiſſimæ complorationes; Inculiſmæ præſertim, cùm videret violatos maiorum tumulos, audirétque refoſſos cineres, ac proiectos, non temperauit à lacrymis, fletúmque emiſit, odioſi cruoris vberrimum ſemen. Bleſiæ Nobilitatem dimittit, indicitque Molinis Optimatum cœtum in annum proximum; ad ea quæ labefactauerat bellum reſtituenda, & nouis remediis perſananda. Et conuenerunt

nerunt Molinas Proceres, adiunctique ex ſenatibus Præſides; quorum ſententiis conditum eſt celeberrimum illud edictum Molinenſe, ad priuatorum lites diſceptandas, cuius æquitas illibata ad nos pertinuit. Continuò in conciliandis Proceribus impenſa opera, & petitum ab Guiſiis Coliniiſque initium; Admiralio ſanctè affirmante ſe immunem à cæde Guiſij Ducis, iubet Rex vtramque familiam depoſitis inimicitiis in mutuam redire gratiam; eſtque reconciliatio ſancita amplexibus, Cardinale Lotharingio & Guiſij Viduà pro totâ gente ſpondentibus; adſtante Guiſio & ſilentio matris voces vt videri voluit comprobante; niſi mentis intima vulnera oculorum coniectus fulminans prodidiſſet. Deinceps Cardinalis cum Mareſcallo Mommorancio reductus in concordiam, ob illatam Cardinali à Mareſcallo iniuriam, dum ille pompâ ſolemni ſtipante armatorum turmâ, intraret Pariſios. Sed illicò vetus odium Guiſios inter & Colinios recrudeſcit; Dux Aumalius dum concordia initur, abſens, poſtquam aduenit, Admiralium inuiſere renuit; ita tecto prorumpente incendio, laceſſentes ſe minis mutuò, ad prouocationem proruunt, imo ad certamen, niſi Regina cuſtodibus datis vetuiſſet ne ex vrbe prodirent; At ij dextra pugnare vetiti, linguam expediunt, séque accuſationibus proſcindunt inuicem; iamque Proceribus in alterutram partem euntibus, nihil commodius viſum eſt ad premendam diſcordiam, quàm ſi ex Aulâ in ſuas quique domos diſcederent, primúſque omnium Comeſtabilis cum Danvilla filio Chantillium ſecedit, Aumalius in Aneti villam hereditatem ſocrus aditurus; Nam Diana Pictauienſis vitam illis diebus clauſerat; Cæteri proceres ſe pariter in ruſticas ædes recipiunt; vno, Cardinale Lotharingo Reginæ voluntate in Aulâ perſtante; Ioanna Regina ſimiliter in Nauarram redit, irâ & indignatione multùm excandeſcens, quod neptis Franciſcæ Rohaniæ cum Nemurſio nuptias nequiuiſſet conficere; cui ſpe coniugij & iurata ſponſione ſe ſe permiſerat. Et ſolutus eo vinculo Pontificis auctoritate Nemurſius, ob Rohaniæ hæreſim, nouo & arctiori nexu cum Eſtenſi Guiſij Vidua ſe adſtringit, ea in vxorem ducta; quam natura corporis ingeniique dotibus cumulatam, accedente virtutis cultu ſanctiſſimo, præſtabat plurium votis deſiderabilem. Adiunctum haud multò poſt Ludouici Gonzagæ optarum connubium, in quo fidei & amoris puriſſimi habita ratio, & virtuti merces conſtituta. Ille Federici Gonzagæ, Ducis Mantuæ filius ſecundò genitus, ab teneris annis in Franciam miſſus, adamauerat Henricam Cliuenſem Niuernenſis filiam; vna virtute captus; cùm Virginem nec formæ ſpecies, nec opes plurimæ commendarent; viuis etiamnum geminis fratribus; quibus fato raptis, cùm certatim Proceres Henricam ambirent, ipſa omnibus Ludouicum antetulit; rata nullum adamare ſinceriùs, quàm qui relictam & ſpretam à cæteris coluiſſet. Ita in Cliuenſem familiam Gonzaga inſerta eſt, ortaque ex iis proles, quæ in Mantuanum ſolium, Polonicúmque ſceptrum vocabitur.

CAROLVS IX. *Edictum Molinenſe.* *Anno 1566.* *De Rohan.*

XV. *Cauſæ ſecundi Belli in Hugonottos.*

Inter feſtiuos nuptiarum plauſus coquebatur grauiſſimum bellum, nec longè cauſa tantorum motuum arceſſenda; vna admodum fuit ani-

CAROLUS IX.

morum de Religione diſſenſio contendebant ſinguli, tum Proceres, tum in vrbibus patresfamilias, pars orthodoxam patrum cultu ſancitam tueri ac propugnare; pars inuectam nuper & admiſſam flagrantiſſimis animis defendere atque propagare; vtque flagitium armat audacia, eò inſolentiùs ij graſſabantur, quod nihil niſi audaciâ & temeritate imperrare poſſe ſe crederent. Inflammabat Admiralius fomitem, qui ſuam induſtriam pacis otio conſeneſcere ratus, atque auctoritatis vim euaneſcere, ferebat belli cauſas, & vocandus ad gubernaculum procellas optabat. Ideo Catharina, ne occaſiones vltrò ſuppeterent, cùm Hugonottis plurima condonaret atque permitteret, exurgebat Catholicorum offenſio, & expoſtulatio, eam vt participem hæreſis accuſantium. Iámque Pius V. qui Pio I V. ſucceſſerat, ea opinione imbutus, per nuntium vehementer Reginam vrgebat, vt Concilium Tridentinum admitteret, hæreſimque extingueret, Philippus ſimiliter, hæreſi, è Franciâ atque Germaniâ, in ſuum Belgium propagatâ, Reginam compellabat, vt in colloquio Baionenſi promiſſa impleret; & Regem ipſum quanquam adoleſcentem legatio ab Hugonottis Francis ſubornata multùm incenderat: eam Proteſtantes Germaniæ inſtituerant, Comes Palatinus, Dux Saxoniæ, Dux Bipontinus, & Marchio Badenſis; qua palam poſtulauerant fratribus ſuis exercendi ſui cultus in Francia poteſtatem: quare Regina exhauſtis iam ſimulandi artibus, nouos calles parat, quibus tandem innoluerentur hæretici. Cùm Philippus validum exercitum inſtruxiſſet, quem Albano Duce mittebat in Flandriam ad rebelles domandos, Catharina ſimulato metu, ne quid Albanus moliretur in Franciam, copias legit, & habito Helvetiorum delectu, conſcribi curat ſex millia; ſimulque Hiſpanos querelis perſtringens, non modo ad eos repellendos, ſed & impetendos exercitum parat. Condæus interim quamquam de negligentia nihil remitteret, tamen cùm in Reginæ mentem haud penetraret ſatis bellum Hiſpanicum ſuadebat ardenter; occurrendum Albano, priusin Belgium quàm veniret; ea nube diſiectâ, facilè Mediolanum aut Neapolim poſſe inferri arma victricia; promouendam prætereà rebellionem Flandriæ, & aliquod membrum à diuulſo corpore rapiendum. Eò etiam huiuſce belli æſtu prouectus eſt; vt Regi obtulerit quinquaginta nouæ Religionis millia, qui ſuo ſumptu incœptum bellum perficerent, Rege improbante, quod vllus præter ſe vſurparet imperium, auderetque ſubditos ad rem tanti momenti conuertere. Attamen bellum parabatur in ſpeciem, cùm plurimis argumentis in occulta conſilia ſagacitas Admiralij penetrat. Briſſacus Mareſcalli demortui filius, octo cohortes peditum iuſſus in Pedemontium ducere, vt ab Albano caueret, earum quatuor Lugdugni reliquerat; Andelotius eam prouinciam cùm cupidè ambiuiſſet, repulſam paſſus erat: Rex multam alimentorum copiam in Sebuſianos tranſmiſerat, quibus Albani copiæ recrearentur; eidem Andelotio negata eſt Mareſcalli dignitas, Burdilione vita functo, ac Gonorio data Briſſaci mortui fratri, qui Coſſæus Mareſcallus dictus eſt. Denique non relictus eſt ambigendi locus poſtquam Helvetij nuper conſcripti, omiſſis Regni finibus, circa Regis hoſpitium in media Francia collocati ſunt. At bello

De Coſſel.

nondum

nondum erumpente; occupandæ Meti clàm intendit Admiralius vrbi percommodæ ad excipienda Germanica ſubſidia, & nocendum Cardinali Lotharingio, quem perſequebatur tota factio implacabili odio. Mombrunum eam in rem Genevâ euocatum, cum adductis copiis, iubet per Burgundiam atque Campaniam ad Albani latus incedere; ſimúlque Andelotius Regis nomine ſcribit ad Vievillam ſeu Veteremvillam, Mareſcallum, Præfectum Metenſem, ad ſe vt mitteret præſidiarium militem, eiuſque loco Pedemontanas legiones exciperet. Tribuno peditum obſequebatur Vieuilla adulteratas litteras neſciens, & Mombruni legio quæ Pedemontanam ſe dicebat, Metim intrabat; cùm poſt quatuor admiſſas cohortes, Centurio ab quopiam interrogatus vndénam venirent, inconſultò reſpondet Genevâ; qua voce Vievilla comperit fraudem, & metu diſſimulato, emiſſum militem è veſtigio reuocat cohorteſque exceptas eiicit. Ea excluſi ſpe Sanvalerium Duces conueniunt, & Admiralij conſilio bellum adhuc differtur; quando Condæus nouâ contumeliâ aſperſus, cunctationem omnem præcipitat. Comeſtabilis iam annis grauior, Mommorancio filio dignitatem ſuperſtitis donari poſcebat: nec erat Reginæ denegandi honeſta ratio; quod tamen negare omninò conſtituerat; igitur vt ſe difficultate illa expediat, Condæo ſpem facit obtinendæ dignitatis, eam ſi flagitet. Nec ille ad oblatam eſcam cunctatus, ſed in Aulam aduolans, haudquaquam attendens quantam moleſtiam Mommoranciis faceſſeret, qui ipſi Religione excepta, inuiolati adhæſerant, dignitatem Comeſtabilis à Rege ambit, magno animi ardore. Illicò Mommorancij deferunt petitionem; ſed novis ambagibus implicata Regina, cùm negare Principi haud poſſet, quod ipſa obtulerat, vt nunquam in ſubitis rebus deſtituebatur conſilio, aliud comminiſcitur. Subornat Regis fratrem Andegauenſem (nam eo titulo Aurelianenſem mutauerat) qui petitioni Principis intercederet. Eum ſibi præ cæteris natis chariſſimum ſenſim ad potentiæ apicem mater provehebat, miti naturâ iuuenem, & ad eius nutus accommodaturum obſequia; iamque Conſilij ſecretioris præſidem dixerat. Ille igitur cùm Princeps de promiſſa ſibi dignitate Regem appellaret, loquentem interpellat, aſſerens ſe deſignato à Rege totius Regni Legato, nemini in poſterum armorum imperium poſſe committi; additque alia quæ Principi iram & dolorem facerent, ſpemque conceptam dignitatis abrumperent. Et quidem iram Princeps habuit in poteſtate; cæterum aulâ digreſſus, cum Hugonottis conueniens, belli moras omnes abſcidit, vltionis libidine.

La Vieville.

S. Valery.

XVI. *Bellum ab Hugonottis inceptum.*

Caſtilione quod Admiralij oppidum erat deliberata belli ratione; nimirum vt quam primùm Regem, fratres, & Reginam interciperent, vrbes aliquot inuaderent, ac Rege potientes factionem aduerſam tum armis tum edictis infringerent; deſignant primum expeditionis diem, vigeſimum nonum Septembris, quo Rex Moncæi erat celebraturus Ordinis feſtum; & curſoribus in vrbes ſingulas miſſis, iubent expeditas eſſe & procinctas. His conſtitutis, Condæus, Admiralius, Andelotius, Rupifolcaldius, aliique traiecto Matrona, Roræum veniunt, aucti confluentium numero, qui ſinguli noctu & inexploratis ſemitis conueniebant magno ſilentio. Iam

quadrin

quadringenti coiuerant, cùm Regina magnâ ſecuritate Moncæi otians, fit de periculo certior; nec momento cunctata, Regem Meldas in proximum oppidum ducit, & Heluetios ſparſos per hoſpitia varia ſollicitè euocat. Verùm fœderati (nam ita ſe nuncupabant rebelles) iam ingreſſi viam in

Anno 1567.

proximo erant; Meldæ haud vllo munimento tectæ, ſparſi Heluetij nullo negotio opprimendi; ſic metus calamitatem mali præuiderat quidem, ſed non excluſerat. In eo angore præſens occurrit conſilium, quo pernicies certa diſiecta eſt. Regina Mommorancium Mareſcallum arceſſit, virum ad fabricandas conciliationes aptiſſimum, & qui plurimum in Admiralium poterat; eúmque blandimentis omnibus delinitum ad rebelles mittit; ſciſcitatum, quæ tumultus cauſa, quis finis, ſpemque pacis proponendis multis facturum. Idque comminiſcitur ſolertiſſima mulier, vt moram temporis lucraretur, quà tutò Heluetij conuenirent. Nec fruſtra conſilium fuit; per duas horas cum fœderatis Mommorancius agit, proponit, interrogat, dehortatur, de officio admonet; donec Admiralius audiens euocari Heluetios, ſoluto colloquio, citatos equos verſus Meldas agit, ad opprimendos Heluetios; ſed ij partim venerant; partim nocte propitia adſunt incolumes. His exceptis, & regreſſo Mommorancio, apud Comeſtabilem laborantem podagrâ de re præſenti Regina deliberat; cenſet-

Rex Meldis produ.

que Comeſtabilis Meldis hærendum. *Nullum creari Regi periculum, tumultuarium Principi equitatum eſſe, Regi cohortes Heluetica, maieſtatis lucem, fidem proximarum vrbium; ad diſcriminis famam aduolaturos vndique nobiles. Nihil ignominioſius Principi, quam ſi metu, rebellium audaciam alat ac prouehat, doceátque fieri poſſe quæ timeat, nullo adhuc facto pacem temeratam, poſſe animos coaleſcere; de reuocanda concordia laborandum; nec committendum trepidatione ſubitâ ciuilis belli incendium vt inflammetur.* Primum Regina aſſentitur prudenti conſilio; ſed paulo poſt ſeu Cardinalis Lotharingi diſſenſu, ſiue ſexûs indole in timorem pronâ, in ſententiam aliam rapitur. Spargitur rumor Comeſtabilem & Cancellarium clam inire cum fœderatis conſilia; eos conſtituiſſe vrbis portam Principi tradere; creditúrque Cardinalis rumoris auctor maleuolus, ſiue vt Reginam in mentem ſuam adduceret, quam in magno periculo verſari crederet; ſiue quod æmuli obiiciebant, vti poteſtatis fundum atque alimentum turbas produceret. Per eum rumorem Regina metu aucto nouum cogit conſilium nocte intempeſtâ apud Nemurſium, qui ſimiliter podagrâ decumbebat; & de eius ſententia conſtituitur ducendum eſſe Pariſios Regem, & viam poſt ſecundam vigiliam ineundam. Ac fecerat Reginæ animum confiden-

Fiffer.

tia Fifferi Heluetiorum tribuni, qui inductus in conſilium, ſuam ſuorumque ſalutem ad tutelam Regis oſtentabat, orabatque ne Rex eam ſubiret ignominiam, vt à Rebellibus obſidionis vim pateretur. Adſtabant ad conclauis fores reliqui Centuriones, qui grato fremitu Tribuni ſui voces confirmabant; ad quos Regina verſa, & in pedes erecta, vultu hilari collaudata fide & fortitudine iuſſit curare ſomno & cibo corpora; ea ipſa nocte permiſſuram ſe ipſorum fidei ſalutem Regis, & Franciæ maieſtatem: ad quæ verba, læto gentis plauſu aula perſonuit,

&

& participato per vniuerſas cohortes gaudio, vrbs tota gratulantium fe rociſſimis dictis contremuit. Mox breui mora curatis corporibus, alacres media nocte in quadratum agmen diſtributi, prodeunt Meldis; Rex cum feminis & aulico equitatu tertia vigilia equo inſcenſo, ſub crepuſculum lucis, eos aſſequitur. Regina & feminæ medio agmine excipiuntur; Proceres, nobiles & domeſtici Regij à Comeſtabile in tres turmas partiti, tecti Heluetiis, quaſi firmiſſimo muro, incedebant. Primam agebat Nemurſius; alteram Comeſtabilis, in qua ipſe Rex, vno omnes dumtaxat enſe armati. Dum progrediuntur Heluetij ſummâ alacritate, turmaſque Regias circumſepiunt acie, fœderati occurrunt, armíſque perlucentibus perſtringunt ſpectantium oculos. Statur in veſtigio, acceditque Princeps, poſtulans cum Rege colloqui; móxque Rege abnuente colloquium, mutato conſilio, agmen Heluetiorum aggredi ſtatuit. At ij haſtis in quamcumque partem ſe verteret obiectis, ſeruatiſque ordinibus inconcuſſi, inhibebant impetum, & machinæ inſtar interno quodam automate actæ ſtantes, verſi, & progreſſi, frontem, tergus & latera, oſtentabant, præpilatis obarmata aculeis; tot inter capita nullo ſpatio ſpiſſitiem ordinum interiungente. Quatuor horas ea pugnæ cupiditas tenuit; cùm progredientes Heluetios carperet princeps, ac tentaret firmiſſimam illam aciem ſoluere; tandem deſperato propoſito, cùm triginta circiter inter Heluetios cecidiſſent, quindecim Hugonottorum, abſcedit cum agmine. Interim Comeſtabilis Regem & Reginam præmiſerat, per viam tutam & inexploratam, tegentibus ducentis equitibus, quos Pariſiis Aumalius iuſſus adduxerat; atque ipſe Heluetios poſtridie mane in eandem vrbem inducit incolumes. Rex qui pridie multùm defatigatus aduenerat ad vrbis portam venientes excipiens, collaudatos plurimum congiario quaſi pugnâ conſertâ donauit. Iſque dies incrementum attulit odiis partium; quod in poſterum Franciæ multo ſanguine ſtabit, tam atroce in ipſum Regem iniuriâ, hinc veniæ ſpem, voluntatem inde reſtinguente.

XVII. *Pugna Sandionyſiana.*

At Hugonotti aberratione conſilij haudquaquam deterriti, nouo ſcelere proximum cumulaturi, poſtquam dies aliquot aduolantes admittunt ſocios, parato iam exercitu, Sandionyſium oppidum occupant, & Lutetiæ intercluſo amne propius imminent. Faciebant audaciam tum proſperi per alia loca ſucceſſus; nam ſimul cùm Meldenſis conatus euaneſcebat, multas vrbes occupauerant ſocij; Noüa Aureliam, Bononiam Moruillerius, Gentius Sueſſionem, Loueſa Matiſconem, alij Antiſiodorum, vrbeſque plurimas, tum eandem alebant audaciam ſpes excitandi Pariſienſis tumultus; cùm Regem miles rarus deffenderet, ciuis poſtquam ipſum alimenta deficerent, aggrauaret potiùs quam ſubleuaret. Regina euocatis mirâ celeritate ſubſidiis dum ea conueniunt, quod ipſi vſitatiſſimum erat, de pace verba interſerit; miſſis in eam rem Cancellario, Mareſcallis Mommorancio, & Vievilla, & Morvillerio, ac poſtquam petitiones immodicas Hugonotti vertebant in modeſtiora quædam poſtulata, Comeſtabilis ipſe, cum filio & Mareſcallo Coſſæo Pariſiis

La Noüe. Gentis. Loueſe.

CAROLVS IX.

prodiens, cum Principe tribuſque Coliniis de concordia agit, abſcedit-que ſpe abruptâ, amaris à Caſtilonio Cardinale verbis perſtrictus. Interim rebelles multis aucti copiis, oppida ad amnem ſupra infraque poſita capiunt; iamque ciui viſa inedia intolerabilis, regias partes moleſtius adurgebat; Comeſtabilis moram & cunctationem Pariſienſes incuſant, qui ipſorum incommodo bellum protraheret; imo fidem ſugillant, obiiciuntque Coliniorum affinitatem, & ægrè Regis reuerentiâ à tumultu abſtinent & ſeditione. Comeſtabilis tametſi haud modicam ex cunctatione ſpem concepiſſet; nam hoſtibus pecunia deerat, & frequentes Regij conueniebant; tamen ne querelas nimium aleret; cùm iam in vrbem veniſſent peditum quindecim millia, equitum tria, & Andelotius magnam hoſtilium copiarum partem vltra amnem duxiſſet, ſtatuit leui aliquo prælio ſuæ famæ conſulere, querelas compeſcere, hoſtiſque audaciam vno facto infringere. Comperto igitur Principi ſupereſſe duntaxat mille & ducentos pedites, atque equites mille & quingentos, die Nouembris decima educit copias, componitque ad prælium. Condæus deliberatione in ipſo articulo cum Tribunis inita, auctor fuerat pugnæ conſerendæ; quippe aliam ſalutis viam haud patere, impares eſſe admodum copias; ſed diem arctis conſcribi terminis; primâ dimicatione non haberi numeri rationem, cum ſua quemque fortitudo moueat, animuſque incendat, mox repreſſo impetu & numero poſt atrocem pugnam præpollente, noctem futuram ſubſidio, interceſſuram mutuis ſtragibus, & protecturam victos vmbra caliginis. Cæterùm nihil periculoſius quam ſub oculos hoſtis recedere; id aſſiduâ belli experientiâ comprobatum; longéque tutius irruenti armato obuertere frontem quam tergum. Pugnâ perſuasâ diſponit aciem; præmiſſiſque variis velitationibus, in Comeſtabilem vniuerſum martis pondus incumbit. Ducebat is alam dextram, læuam Aumalius, & tegebat patrem Mommorancius Mareſcallus, cum octo grauioris equitatus turmis. Admiralius deturbato equitum agmine, & euerſâ Pariſienſium acie, cum Coſſæo pugnabat, cùm Princeps magno impetu in Comeſtabilem rapitur; at cùm occurreret Mommorancius, atque irruentem aggrederetur ad latus, copias ipſe diuidit, partem Mommorancio obiiciens, partem eodem impetu in Comeſtabilem agens. Ita ſimul Mommorácij Pater filiuſque, pari animo ac fortitudine, ſed euentu longè diſpari dimicant. Mommorancius poſtquam oppoſitum agmen diſiecit; Admiralium impetens, fundit ac fugat, peditemque obiectum proterit; latè victoriam qua ageretur circumferens. At Comeſtabilis ſortem longè aliam experiebatur; eius equitatum primo cógreſſu Princeps euerterat, & ipſe tot inter hoſtes ſolus propemodùm, fixus in veſtigio pugnabat fortiſſimè, animi robore infirmitatem corporis fulciente. Circumfuſi hoſtes furore ſummo pugnantem impetunt; iam venerandus & generoſiſſimus ſenex, clavâ ferreâ caput ſaucius erat, iam quinque plagas ore exceperat, quod apertum patebat plagis atque aſpectibus, nec dum remittebat dexteram à prælio; cùm vnus hoſtium Sruartus propè accedens ſclopeto breuiore exploſo, inter humeros loricâ perfoſſâ, tres glandes immittit. Eo ictu Comeſtabilis ſternitur,

Comeſtabilis ſaucius.

nec

nec inultus tamen, quippe ad Stuartum verſus, capulo enſis os tam validè verberat, vt tres ictu dentes excuſſerit. Ad eius caſum recrudeſcit pugna; Aumalius, Danvilla, ac Tribuni cæteri ad eum ſeruandum magno impetu aduolant; contra Hugonotti inſtaurata audacia inſtaurant prælium, erepturi Principem quem premebant admodum Regij. Et incaleſcebat pugna atrociter, cùm nox ſuperuenit, obiectiſque tenebris dirimit odia. Regij Comeſtabilem expeditum ab hoſte referunt; Hugonotti Condæum eripiunt; tamque opportunè, vt centeſimo paſſu ſub ſeſſore equus defecerit. Admiralium ſuus etiam equus in diſcrimen egit, admorſo fræno in medios hoſtes abripiens, latuitque æſtu pugnæ, donec ſe ad ſuos recepit. Cæſi ex Orthodoxis octingenti; ex Hugonottis mille ſupra centum, in quibus Comes, Suſanus, Salxius, Canius, Vidamus Carnutenſis, & Vidamus Ambianenſis cum filio. Victoriam ſingulæ partium ſibi tribuerunt; quamquam melior haud dubiè ſuperior fuit; & conſentiunt omnes diremptam nocte victoriam lucémque ademptam, cùm iam Orthodoxi hoſtem depellerent. Sed Hugonottis audacia pro victoria fuit, qui neutiquam ſtrage perterriti, cùm reuocatum Andelotium excepiſſent, circa vrbis portas decurrerunt, impunitatem temeritatis, cum nullus prorumperet, rati certam palmam. Et quidem Regios Comeſtabilis mors continebat; qui die pugnam conſequente animam egit, anno ætatis octogeſimo, quorum ſexaginta quinque in famulatu quinque Regum impenderat; vir prudentiâ clarior quam felicitate, qui regendis animis quàm armis aptior, quatuor Regum potens, quatuor prælia profligauerat; victorque conſiliis, vincebatur ferro; adeo vel fortuna virtuti inuidet, vel dotes Deus immortalis ſpargit, rarò in vnum omnia congerens, vel negligebat vulnera armis infligenda, quæ ipſe prudentiâ ſuâ perſanaret poſtmodum; maiori laude remedij, quod deſperato morbo occurreret. At fremente inuidiâ honeſtiſſimè deſiit, pro Rege, patria & religione occumbens, & quidem victor quod ſolatium eſt mortis rariſſimum. Funus illi ſumptu magnifico à Rege curatum; eiúſque cor in ſacello Cœleſtinorum ad cor Henrici Regis appoſitum; ne diſtinguerentur, quæ tanta mentium conſenſione conſenſerant.

De la Suſe. De Saux.

XVIII. *Reitri Condæo adiuncti.*

Hugonottis, poſtquam decurſione ad portas erecti ſunt animi, nouum conſilium placuit, vti ad excipiendos Reitros Germaniam verſus contenderent. Cùm tumultuari inciperent, legatos ad Proteſtantes miſerant, qui oppreſſæ religioni ſuppetias flagitarent; ac tametſi Regina Lanſacum ad eoſdem legauerat; atque à fœdere hoſtium, Saxonem, Brandeburgicum, & Badenſem abduxerat, tamen Federicum Palatinum auocare haudquaquam potuerat. Hic miſſo in Franciam viro, qui exploraret, an Hugonotti ambitionis cauſa, an Religionis bellum ſuſcepiſſent, cùm is retuliſſet Religionis gratia bellum conflatum, Caſimiro filio facultatem fecit legendi militis; legerátque is ſeptem Reitrorum millia, peditum tria, mille nobilibus ſponte accedentibus. Quos Hugonotti vti exciperent, Caſtris Sandionyſio motis, verſus Campaniam tendunt, pleraſque in inceſſu vrbes expugnantes, ac diripientes. Hærebat veſtigiis exercitus regius,

CAROLVS IX.

cui præfectus cum ſummo imperio Dux Andegauenſis, adoleſcens primo ætatis flore conſpicuus; nam agebat annum decimum ſextum, virtutum omnium concitata ingenti ſpe, ingenio, animo, indole, & religionis cultu natalia ipſa condecorans. Cæteri Duces in exercitu erant, inter quos Guiſius & ipſe adoleſcens, ſumma cupiditate laudis incenſus, & paternæ, quà gloriæ æmulus, quà vindictæ cupidus. Agitatis interea de pace colloquiis ac reiectis; Condæus euaſit in Campaniæ fines, inde Lotharingiam tenuit; at confirmatis ſuorum animis, quos tædebat diuturni moleſtiſſimique itineris, audit Palatinum in proximo agere. Nuſquam opportunius ſubleuata eſt factio; defeſſum militem ſpes deſtituerat; omnes extorres è patriâ, in hoſtico, ſine alimentis, ſine auxiliis, tam progreſſu vetito quàm regreſſu, cùm nec amicus nec inimicus occurreret, quaſi in deſertâ ſolitudine, inopes conſilij agitabant. Imò ſibi vt conſulerent ſinguli, qui vniuerſi non poterant, in proximam Flandriam atque Germaniam confugere miſeri ſtatuebant, nouoſque lares calamitati ſuæ componere: ſic deſperantibus dum erigunt animos Condæus & Admiralius, ille humanitate promiſcua & iocorum amœniſſimo luſu; hic graui ſermone Chriſtianæ patientiæ & militaris gloriæ ſtudium inculcans, poſtquam duos dies opperiendo fruſtra conſumpſerant, tertio paucis milliaribus Palatinum abeſſe accipiunt: quo animi gaudio, quàm effusâ lætitiâ, Franci Germanos vt ſeruatores conſalutauerint, legenti perpendendum relinquitur: at Duces in eo gaudij ſenſu ſollicitudo noua inuadit. Receperant ſe centum aureorum millia numeraturos, cùm Germani accederent; nec Principi duo millia erant. In iis anguſtiis Condæus ad Francum militem habet concionem; proponit quid promiſſum Germanis ſit, quàm inane ærarium; vnam ſuppetere occurrendi malo rationem, ſi ipſi ſuo quiſque peculio, quantùm vires ferrent, largirentur in publicum, & ſe priuatis orbarent commodis, vt communem cauſam ſuſtentarent. Tum facto ſermonem excipit, factumque argentum, & quidquid in pretio ipſi erat, apud Miniſtrum deponit; detracto etiam digiti annulo; Admiralius ſimiliter argentum contulit, Ducéſque cæteri, tantâ gloriæ æmulatione, vt exemplo in ſingulos propagato, nemo in exercitu fuerit, quin benignè neceſſaria ſibi ad communem cauſam detraxerit, ipſis etiam lixis atque calonibus aſpirantibus in exemplum laudis. Attamen tertia pecuniæ pars vix ſoluta; nam numerantem non voluntas ſed facultas defecerat. Nec eiuſmodi facinus in quacumque gente obuium eſt, vt exercitus, miſer & calamitoſus, integro & opulento ſtipendium ſoluat, miléſque ſibi de neceſſariis detrahat, cui vnus militandi ſcopus cupiditas: adeò Francis nulla virtus eſt ardua; quanquam in causâ aliquoties peccant, de qua ducibus credunt, de facto admodùm vno ſolliciti. Eo pacto capiti contendenti membra cætera collaborabant, prouincias diſtrahentibus motibus. Et verò factioni momentum ingens acceſſit Rupella, quæ ad rebellium tranſiens partes, ad extrema ætatis noſtræ tempora,

Rupellæ defectio.

perduellionem aluit, fouitque hæreſim; deploratis ſæpiſſime rebus aſylum & ſalus, conſiliorum auctor & ſcelerum, quibus Francia tot annis

vexata ac laniata eſt. Ea vrbs hactenus in officio hæſerat, quanquam plurimi ciues Hugonotti forent, ſtabátque niſi Iarnaci prætoris auaritia, & Truchareſij primarij Conſulis peruerſitas præcipitaſſent hærentem. Adminiſtrabatur à primario Conſule Ciuitas,& Blandinus qui dignitatem gerebat, admonuerat regem, caueret ne Truchareſius ſibi ſuccederet, ſed Iarnacus donis Truchareſij captus, apud Regem contenderat vti is Conſul diceretur; ſe ipſius fidei prædem conſtituens, cui Rege aſſentiente Truchareſius extemplo ſpem Iarnaci fefellit, non Blandini metum; nam cum Principe communicatis conſiliis, Santerminiam eius nomine legatum admiſit, eiuſque in Principis verba iurare adegit; quanto Francicarum rerum detrimento, conſtabit ex tota bellorum quæ ſecuta ſunt ſerie. Statim Santerminia Rheam proximam inſulam occupat, vaſtat Pictones inferiores, totamque viciniam cædibus miſcet atque incendiis. Aquitaniam Monlucius vindicabat à motibus, Hugonottorum hoſtis indefeſſus, nec ætate ſtrenuitatem animi retardante; Lectoram Fontraillio, Duci aduerſatum partium ſolerter eripuit, & deturbabat ab Aquitania cæteros, niſi ab aula datus eſſet præturæ in Aquitania conſors Fuxius Candala, euaneſcente auctoritate vbi diſtrahitur. Inferiores Lugduno prouincias deſignati à Condæo Duces tuebantur in tutelam partium; Occitaniam Cruſſolius Acerius; Phocenſem prouinciam Cipetra Comitis Tendani filius, Delphinates Mombrunus, Vice-comites Petrocorios. Ij ſex millia hominum, patratâ ad Conacum victoriâ, & captâ Bleſiâ, ad Condæum duxerant. Louca in Burgundia Matiſconem tenebat, prædamque opulentam à vicinis oppidis rapiebat, cùm Niuernenſis in Pedemontio ſcripto exercitu, Pio Pontifice mutuante pecuniam, ex improuiſo Matiſconem obſidet, ac muris medio flumine verberatis, Loueſam ad deditionem cogit, pergénſque in Campaniam, Duci Andegauenſi exercitum tradit. Quippe de ſumma rerum ad Carnutum vrbem agebatur.

CAROLVS IX. Iarnac. Le Maire. Sainte Ermine. Ré. Fontrailles. De Foix. Candale. Cruſſol. D'Acier. Les Vicontes.

XIX. Condæus poſt adiunctos Germanos, conſtituerat per inſtitutum iter regredi in Franciam, ac Belſiæ agrum occupare; quo regionis feracitas & Aureliæ vrbis anguſtiæ reuocabant. Nam Aureliam Valleta, & Marrinengus dux Italus premebant admodum, agebantque in deditionis periculum. Ergo exercitus per Campaniam in Belſiam venit, & poſt Aureliam liberatam, cùm exercitus Regis, munimentis tectus abſtineret à prælio,metúſque ageret fœderatos,ne diuturniore mora, res ſuæ collaberentur, Carnutum vrbem Belſiæ ſuperioris, oppugnare aggrediuntur; eo conſilio vt vel ad pugnam hoſtem elicerent, vel ſi temperaret, vrbem ipſi caperent, Pariſiorum magno incommodo, & famâ partium ſuarum haud modicâ. Eſt Carnutum ad Euram amnem, vrbs ampla, ſed ſitu ad munimenta incommodo, ad expugnandum haud ardua; propugnabat eam Lignerius vir fortis, cum bellatorum quatuor millibus, qui ſuorum obiectu corporum erigerent propugnacula, hoſtemque pellerent. Nec virorum fortium deſideratum officium eſt, aſſiduis eruptionibus hoſtem diuexabant, murum tormentis dirutum ductis aggeribus tuebantur; nullam quietis partem capiebant, nullam permittebant, diu noctuque obſidentium

Pax Carnutenſis. La Beauſſe. La Valette. Chartre. Anno 1568. Lignetes.

opus conturbantes. Accedebat Mariæ Deiparæ tutela & defenſio conſtans, quæ ab vrbe condita religioſè ab ciuibus culta, ſæpe implorata calamitatem depulerat; eoque articulo ſpe certiſſimâ complebat omnium animos; affirmabantque ciues, ſtatuam Deiparæ ſupra portam poſitam ab Hugonottis tota obſidione appetitam, innumeris ſclopteorum glandibus, illibatam ſtetiſſe; commonſtrántque ſpectantibus loculamentum imaginis pluribus ictibus violatum, Dei Matre tam fictam ſtatuam quàm viuas tegente, & arcanum miraculum aperto prodigio comprobante. Interea Regis exercitus ſui propoſiti tenax, hærebat vltra Sequanam, Valeta ad carpendum hoſtem immiſſo. Ille ductis ſeptingentis equitibus, improuiſus caſtris hoſtium aderat; tollebat pabulatores, intercipiebat cibaria, & tranquillitatem militis turbabat. Semel cùm Hugonotti ſancti Mathurini ædem diripuiſſent, Deo vindictam Valeta pollicitus, atque opima ex ſacrilegorum ductore ſpolia, in eos irrumpit in eâdem æde epulantes, & Ductore manu propria iuxta quàm vouerat cæſo, internecione reliquos delet. At infixum aculeum vt Admiralius tolleret, bis mille quingentos equites legit ex copiis, curamque omnem ad Valetam opprimendum intendit. Et verò quanquam vigilantiſſimum ducem opprimebat ſubito impetu, raptis cæſiſque excubiis, & aliquot Italorum turmis procella diſcuſſis; niſi Valeta imperterritus, derelictis hoſti impedimentis, quingentis equitibus in diſcrimine cæſis, ſe fortiter recepiſſet, fronte obuersâ identidem, & alacritatem hoſtium retundente. Amoliti eam moleſtiam, vrbi nouum incommodum parant; aggreſſi Euram amnem reuocare ad primum alueum, & ciuitate amouere; quo haud ægrè patrato, multis commodis vrbs deſtituebatur: Quamobrem Regina pacis mentionem iterum iniicit, & aſſentiente Condæo, conueniunt ab Rege Biro, & Henricus Meſinius; ab Hugonottis Odetus Caſtilionius, ante Cardinalis, Telinius præclariſſimus adoleſcens, ab Admiralio deſignatus gener, & Bucauanius, qui in conditiones ſtatim conſentiunt; Regina amplè poſtulatis hoſtium annuente. Verùm vtrobique pacem propoſitam diſturbabant plures. Reginam Legati Pontificis, Hiſpani Regis, & Senatus Veneti incuſabant, quod morbum indulgentiâ aleret; *quid tam multis actum fœderibus, niſi vt hereſi licentia maior, & effrenis ſolueretur in quodlibet nefas impietas? Non ideo latas ſuppetias miſſaque auxilia, vt primo belli motu quieſcerent arma; ducendam rem ad exitum, & plagam immedicabilem ferro excidendam.* Idem declamabant concionatores in pulpitis, & Reginæ conſiliarios in ſuſpicionem hæreſis adducebant palam. Similiter in Caſtris Admiralius inuehebatur in pacem; affirmabat, *Proponi toxicum melle inuolutum; latere ſub benignitatis laruâ inſidias, & obruendos ſe poſtquam arma poſuerint.* Nec diuerſa intonabant Miniſtri auribus; *profligatam religionem, perditam factionem, & imminere miſeris certam perniciem.* Nihilominus propoſitum fœdus perfectum eſt, Regina de querelis parum ſollicita; modo rem ipſam & conſiliorum finem obtineret; Condæo præterea quietem & otium præoptante; ac Hugonottis nobilibus ad tranquillitatem domeſticam aſpirantibus: nec Caſimirus leue fuit momentum, compertâ Hugonottorum penuriâ, & ſtipendiis, ſi pax coaleſceret,

De Meſmes. Teligny. Buchauanes.

leſceret, perſoluendis. Ita menſe Martiò promulgatæ conditiones atque acceptæ; quarum erant præcipuæ, vt Ianuarij edictum inſtauratum foret ac inuiolatum; Hugonottis bona, & dignitates reſtituerentur; Principi & fœderatis nulli damno verteret proximum bellum; arces atque oppida reſtituerent Regi, ipſe Germanis ſtipendium ſolueret; recepturus pecuniæ partem ab Hugonottis; vtrinque dicto tempore ſoluerentur exercitus. Continuò per eam pacem liberatum eſt Carnutum; redditæ ab Hugonottis Aurelia, Bleſia, Charitas, Sueſſio, & Antiſiodorum; data Caſimirò ſtipendij pars, in alteram partem prædes deſignati; iſque tandem remiſſus in Germaniam. Quod vnum maximè Regina intenderat, rata pacem incertam & nutantem graui & ærumnoſo bello præponendam. Verùm cum nulla concordia animos conciliaſſet, ſed larua tantum pacis & perſonâ odiis inducta, extemplo abiecta eſt larua, atque ipſa odia deteriora prioribus proruperunt.

XX. *Tertium in Hugonottos bellum.*

Ac primò conditionibus non ſatisfactum eſt; Rex Heluetios Italoſquè retinuit, Condæus oppida plurima haudquaquam reſtituit; in quibus Sancerra, Vezelæum, Montalbanum, Cadurci Caſtrum, & multæ in Vivareſiis & Rutenis arces, & Rupella prætorem ab Rege miſſum excluſerat. In agris atque vrbibus ab vtraque partium cædes diriſſimæ patrabantur; Coquevilla in Belgium profecturus, vti Orangiò ſtipendium faceret, Sacerdotes haud paucos inauditis cruciatibus necauerat; ipſe poſtmodùm deleto milite à Coſſæo captus, & Pariſiis truncatus capite. Contra Hugonotti in pleriſque vrbibus necabantur, leui occaſione arreptâ, paſſim quaſi victimæ publicæ & bidental retertimum, & furore plebis, & ſententiis Iudicum mactabantur. Vna Ciperræ cædes, quia iniquiſſima, Hugonottos omnes efferauit. (Cipierre.) Is dum Nicia reuertitur, ſalutato Sabaudiæ Duce ſuo affine, cum triginta equitibus; primùm inſidiis poſitis ab Villanoua Arcyo impetitus, dein cùm eis expeditus Forgas in proximum oppidum confugiſſet, irrumpente cum trecentis equitibus Villanoua, cum comitibus trucidatur, triginta perfoſſus ictibus. (Villeneuve. d'Arcy.) Amanzæus haud multo poſt, Andelotij legatus, vir præter religionem, virtute multâ ſpectabilis, in ædium (d'Amanzay.) ſuarum limine dum puellam filiam manu tenet, ſclopeto perimitur. Eæ cædes Condæum & Admiralium in noua belli conſilia impulerunt. Agebat Princeps Noyerij, quod oppidum in Burgundia; Caſtillone Admiralius, haud procul, & clandeſtinis nuntiis de communibus rebus deliberabant. (Noyers.) Iámque in Conſilio Regis eorum pernicies erat conſtituta; quippe in eam Regina prorſus incumbebat, ſeu tandem zelo religionis permota, ſeu gnara nullam regno quietem futuram, dum ea factio vigeret; Imò cùm Admiralio fidem habere haud poſſet, verebatur ne ſi ſemel in Regis animum ſe inſinuaret, ipſam atque authoritatem obtereret. Eam in rem ex addictis ſibi capitibus, conſilium arctius legit, quos in ſecretiori conclaui cum Rege de publicis rebus conſuleret: ij erant Dux Andegauenſis, Hoſpitalius Cancellarius, Ludouicus Lanſacus, Ioannes Morvillerius Epiſcopus Aurelianenſis, Albaſpina Epiſcopus Lemouicenſis, Renatus Biragus, ac Villaregius. Imò cùm Hoſpitalius palam Hugonottico

bello

CAROLVS IX.

bello intercederet, ſiue publicæ tranquillitatis cupidus, ſiue vt vulgo eſt creditum, quod in Hugonottos propenſior cum iis clàm de fide ſentiret, Regem ab ſe abalienauit; iuſſus abſcedere in ruſticam domum, ſigilla repetente Rege tradiderat, quæ donata ſunt Morvillerio. Mox vt conſiliis cauſæ ſpecies prætenderetur, Rex à Principe flagitat, vt promiſſa trecenta aureorum millia in Germanorum ſtipendium ſoluat, exigenda ab iis dumtaxat Hugonottis, qui cum ipſo in armis ſtetiſſent. Id cùm Principi videretur iniquum, nec erat eiuſmodi in pactis adſcriptum; & tam graui mulcta indicta commilitonibus, defenſio in poſterum vetabatur; Epiſtolam ad Regem cum libello ſupplice mittit, in quo omnes expoſtulandi cauſas proponebat, ſanè liberiùs atque audacius quàm deceret ſubditum. Etenim verſabatur in præſenti periculo ſalus; conſulebat Noyerij Princeps cum Admiralio, ignarus ſe ab copiis Regis circumſcribi, & feræ inſtar reti inuolui. Quippe Reginæ viſum erat opportunius vtrumque capere, nullo ſtrepitu; eamque in rem circum armatos inſtruxerat. Mompenſerius, & Martiguius tranſitum Ligeris prohibebant; Guiſius erat in Campaniæ finibus, Martinengus progreſſus Aureliâ, quaſi mutatis hoſpitiis, ad Burgundiam accedebat ſenſim; & in ipſa Burgundia Gaſpar Tauanius Aumalij prætoris legatus, curam inuadendæ prædæ ſuſceperat. (*Tauanes.*) Interea Princeps per repetitos nuntios de periculo certior, Auguſti die viceſimâ quintâ, vna cum Admiralio Noyerio noctu proficiſcitur, equitibus centum viginti comitantibus: properantem abductæ ſimul feminæ morabantur; Principis coniux & ipſa prægnans, cum liberis, quorum tres vagiebant in cunis, Admiralij filia, duo præterea filij, & ex fratre Andelotio nepos; è nutricum ſinu nondum miſſi; turba miſerabilis, tam ad fugæ feſtinationem quàm pugnæ moram inepta. Eo comitatu Ligerim ad Sancerram tranſit, vado forte obuio, quod extemplò aquis obrutum eſt; relicto Boyſio Centurione qui cum ducentis equitibus fugientem tegeret; iſque Martinengum & Chabanum tandiu detinuit, (*Chaban.*) donec Princeps cum comitatu, tranſmiſſo amne, veniret in Pictones; inde Rupellâ magno ciuium plauſu exceptus. Simul in eam vrbem Ioanna Nauarra cum liberis Henrico & Catharina confugerat; à Rege Pariſios per Fenelonem amicè euocata; ſed erat ſuſpecta omnis beneuolentia quæ non ſaperet hæreſim, cui ſe totam reſque ſuas permiſerat. (*Fenelon.*) Cùm profugit Admiralius, Odetus frater agebat in Caſtro Brelæo, ac tantum non oppreſſus, ægrè ad Normanniæ oram euaſit; hinc nauigio in Angliam tranſmiſſus, magno poſt commodo factioni futurus. Andelotius priuata negotia in Britannia gerebat, ſtatimque traductus ad publica, primùm nobiles plurimos coëgit ex admotis Prouinciis; Vidamos Carnutenſes, Lauerdinum, Mongomerium, Noüam, Monteianem, Rabodangium, alioſque; mox equitem peditémque ad quatuor millia, quibus fretus copiis, quamquam à Martiguio multùm imminutis, vado Ligerim tranſit, pergitque in Pictones, quò partium vires confluebant.

XXI. *Hugonottorũ progreſſus.*

Et ij extemplò felicitatem prorogandam rati, Pictonum vrbes quà vi

qua

quà deditione inuadunt; Niortium, Fontenaium, Sanmaxentium; & effuſi in Santones, vrbem primariam, cæteraſque leui opera capiunt; Mox Blauio excepti, quo in Garumnam influit Duranius; poſtremò Inculiſmâ; quam vrbem obſidione expugnauerat Admiralius; vt is imperio per amplas Prouincias latè conſtituto, Themiſtoclis dictum vſurparet; *Perieramus niſi periiſſemus.* Mox tyrannide ſtabilitâ, ea immaniter in orthodoxorum cædem abuſi ſunt. Inculiſmæ ſæuitum præcipuè, quodam priuilegio dignitatis, quod ea in vrbe ſedem Admiralius fixerat. Selecti ex Sacerdotibus aliiſque fidei zelo inſignibus, quorum ſupplicia crudelitatem explerent; quidam ſclopetariis in ſcopum propoſiti, poſtquam truncati membris variis eſſent; alij humo viui infoſſi; pars igne lento toſti, aut candente ferro & oleo feruente; aliquot bini in os conuerſi, arctè reuincti ſunt, vt alimento detracto, fame adigente & dirâ neceſſitate, ſe vorarent mutuò; quatuor ad trabes illitas ſulphure alligati, qui incenſis trabibus nocte lucerent; viſique milites ad eas lucernas alea ludere. Ipſe Admiralius ſe iis ſpectaculis oblectabat; ſcribitúrque ab vno morientium de futuro fato admonitus. Is Michaël Grelletus, Franciſcanus, qui cùm ad mortem raperetur, ad præſentem Admiralium conuerſus, teſtatúſque inconcuſſam fidei ſuæ veritatem, adiunxit eundem exitum ipſi imminere, quo Ieſabella occubuiſſet, illa Prophetarum peremptrix ſæuiſſima; *nam,* inquit *per feneſtram in pauimentum proiectus traheris ad patibulum, tuoque corpore, ſeu viuo ſeu mortuo eos cruciatus feres, eam ignominiam & immanitatem quàm modò contra innoxios Dei famulos promis.* Et diuino ſpiritu pronunciatam pœnam comprobauit euentus. Res adeo proſperas & alia promouebant. Quippe Eliſabetha Regina Angliæ, ab Odeto Caſtilionio perſuaſa, in religionis ſubſidium, centum aureorum millia, tormenta ſex, & copioſum puluerem miſerat; Rupelleuſes prædâ opulenti octoginta nummorum millia ſuppeditauerant; & ex prouinciis expectabantur ſupplementa militum, maximè ex Occitania. Nam Acerius ex ea prouincia, Phocenſibus, & Delphinatibus legerat octodecim peditum millia, equites circiter ſeptingentos, ducebatque in Pictones. Is Rutenos, Cadurcos, & Petrocorios tranſmiſerat, breui incolumis euaſurus in Sanctones, cum haud modica clade afficitur. Rex dum exercitum inſtruit, quem Andegauenſi fratri committeret, Mompenſerium legatum dixerat, adiunctis Guiſio, Briſſaco, Martiguio, Matignonio, Vaſſæo, & Chatrio; qui Acerij copias carperent, & momento, ſi quod eſſet propitium, inuigilarent. Id Hugonottorum Ducum vel ſecuritas vel diſcordia illico præbuit. Primum agmen Mouuanſius & Peregorda ducebant; poſtremum Acerius; iíque inter ſe longiori ſpatio progrediebantur; contentione orta inter Mouuanſium & Acerij fratrem, & neglecto hoste vti infirmo. Viſa res Mompenſerio ad inſidias commoda; qui & ipſe ad eorum latus incedebat; primum agmen ducebant Martiguius, Briſſacus, & Guiſius; alterum ipſe; & pernoctabat in pago Menſiniaco Mouuanſius, Petrocoris haud procul. Tum Briſſaco, ſtudio pugnæ nuſquam non ardenti, Mompenſerius tradit lancearios

CAROLVS IX.

Inculiſmæ Catholici cruciati.

Grellet.

D'Acier.

Acerij copiæ immunitæ.

Mouuans.

Peyregourde.

Menſignac.

Perigueux.

CAROLVS IX. mille & ducentos, totidem ſclopetarios; qui tentarent Mouuanſium; dum ipſe Accerium ſimulato prælio diſtineret. Ceſſit ex voto res, Briſſacus cùm hoſtem pagi muris tectum primo diluculo nequiret perrumpere, receſſum fingit, latetque proximi montis obiectu: at Mouvanſius contra Peregordæ ſententiam, ratus hoſtem profectum, ex pago prodit, militem Riberacum celeriter ducturus. Vix in planitiem apertam prodierat, cùm irrumpit Briſſacus, & equitatu in peditatum inuecto, quanquam pugnantes egregiè magnâ ſtrage fundit; cæſi hoſtium Duces, Mouvanſius & Peregorda, & duo peditum millia; paucis in proximam ſiluam dilapſis. Accerius cum reliquis copiis ab excurrente celeriter Principe exceptus eſt. Rupellani interim modicam inſtruxerant claſſem, qua proximas oras peruaſtabant, & infeſtabant Oceanum, captis mercatorum opulentis nauibus, & ditati prædâ vberrimâ. Iidem vrbem ſancti Michaëlis, ad mare poſitam, quæ vulgo in Eremo dicitur, tandem capiunt, poſt tertiam oppugnationem; cæſiſque incolis tum profanis tum ſacris, diruunt prorſus atque euertunt; ſicque altas radices in iis tractibus immittebat hæreſis, quas poſtea tot ærumnæ poſitæ, tot partæ victoriæ haud reuellerent.

S Michel en l'Erm.

XXII. *Regis exercitus Hugenotis oppoſitus.*

At Rex in graſſantem luem, primùm edictis, mox armis pugnabat. Cultum omnem religionis præter vnum orthodoxum vetuerat, pœna capitis indicta, iuſſiſque miniſtris Regno exulare. Tum exercitum ſcripſerat, quem fratri Andegauenſi cum ſummo imperio tradit, in quo viginti peditum millia, equitum ſeptem; Iamque ad Caſtellum Heraldi Nouembri ineunte Mompenſerij copias Andegauenſis exceperat. Erat Andegavenſis ſumma expectatione in vniuerſa Europa iuuenis; ore pulcherrimo, & totius corporis conformatione, quæ deceret principem, animoſque, vel ſpectata caperet: animo inſignibus dotibus exaggerato; in quo ardor gloriæ, ambitio militaris, laborum patientia, ſumma humanitas, magnanimitas regia fortitudo intrepida; & quæ Martis ſtrepitum haudquaquam dedecent, litterarum cognitio haud vulgaris, & eloquendi facultas mirabilis. His virtutibus interſerebant ſe aliquot nævi; amor voluptatum, & effuſa in ſuos liberalitas; verùm & ij condonabantur ætati, & nocebant minùs, cùm delicias negotium belli expungeret, & effuſa dona excuſarent omnes, pars iis ditati, pars in ſpem erecti. Tantis igitur virtutibus fretus, nihil ardentius expetebat quàm prælium, quo naſcens virtus, gloriæ ſigno inſculpta quodammodo, illuceret ſplendidiùs, & palmis ſequentibus fundamentum firmius ſterneret. Nec Condæus refugiebat à præliando, iam inſtructus viginti quatuor peditum millibus, & equitibus paulo infra quatuor millia; veritus ne penuriâ ſtipis deflueret miles, aut, ſi factâ opinione metus recederet, vrbes deficerent. Ita vno imperatores ambo conſilio, quod rariſſimum eſt, bellum adminiſtrabant; optabantque pugnam, non adeò iuuenili impetu, quàm præcogitata ſuarum rerum vtilitate. Et omninò dimicatum ibant, paribus animis ac propè viribus, niſi hyemis iam prouectæ acerbitas, eo anno quam ſuperioribus longè aſperior, votis interceſſiſſet, ac bis accinctos in prælium diremiſſet.

Pamprou. Prima occaſio Pamprouij, qui pagus ad Luſinianum, oblata eſt. Vterque

exercitus Luſinianum tendebat, vbi ager ad metandum caſtra feracior; & ab vtroque miſſi tribuni caſtrenſes, qui Pamprouium occuparent; ij cùm ſimul aduenirent, ſeque mutuò pellerent, adeſt Admiralius cum Andelotio, adductis quadringentis equitibus, & ex altera parte Martiguius cum octingentis lancea riis. Admiralius imparem cùm ſe aduerteret, Condæum è veſtigio arceſſit, turmamque in colliculo collocat; nec Martiguius in eum inuehi auſus eſt, ratus vltra collem vniuerſum protendi exercitum. Ea opinione ſeruatus Admiralius aduolantem admittit Principem, & fretus totis copiis, in Martiguium, ſimiliter impetum ſuſtinet, exiſtimans totum exercitum confluxiſſe; ita ludente humanas res prouidentia, & per metum mutuum mutuæ cædi parcente. Attamen Catholicis clades imminebat, iamque velitabantur Hugonotti, cum nox offunditur. Tunc Martiguius conſcius imbecillitatis, ab ſtratagemate petit ſubſidium, tympana iubet ad Helvetiorum morem pulſari, ignes plurimos ſuſcitari, & iuxta ſepes incendiarios funes adſtrictos ardere; tum ſilentio turmas recipit Iaſeneulium, vbi Andegauenſis cum toto exercitu metabatur. Die conſequenti Condæus animaduerſo errore, partem Catholici exercitus opprimere ſtatuit, quæ Sanſæi agebat, altera à caſtris leucâ; & prima luce cum totis copiis in eum pagum mouit. Cæterùm error nouus humana cõſilia iterum luſit; dies nebuloſus admodùm erat, & occurrebat progredientibus bivium; altero itinere Sanſæum ducente, altero Iaſſeneulium, primum cum priore agmine ingreditur Admiralius, alterum cum ſecundo Princeps, & quidem incautus; atque improuiſo totis Andegavenſis caſtris obiicitur, qui ipſa nocte Sanſæo copias euocauerat. Condæus deprehenſo errore, & ignarus vbinam gentium Admiralius ageret, fortitudine temeritatem emendans, extemplò geminos illos colles ad viæ regiæ latera occupat, locatque equites veluti conſerturus pugnam. Nec ſecus Andegavenſis, explicauerat copias, inſtruebat ad pugnam iámque tormenta exploſerat. At Condæus incredibili diligentiâ, fumi caligine campum obducente, ab vno colle in alterum, foſſam ducit, ponítque aggerem ad peditem propugnandum. Interim Admiralius, tormentorum fragore audito, repetitis veſtigiis, feſtinat ad Principem; & die toto vterque exercitus hærens in munimentis, ne loci commodo deſtitueretur, ab vniuerſa pugna abſtinuit, donec Hugonotti ad Mirebellum regreſſi, oppidum capiunt, Catholici verſus Pictauium receſſerunt ad opportuniora hoſpitia. Nec ideò cupiditas pugnæ deflagrabat; quippe Hugonotti vt tranſitum Ligeris occuparent, imminebant Salmurio, & Andegavenſis auctus quatuor hominum millibus, quos ab Occitania Ioyeuſa adduxerat, inſtaurato pugnandi ſtudio, vt hoſtem avocaret Salmurio, recepto Mirabello ad cingendum Laudunum approperat. Et eò non indiligentius Princeps vertit, copiáſque ad ſuburbia explicat. Campus erat excipiendis copiis admodùm capax, inflammati animi partium, eadem cupiditas, pares propemodùm vires & Andegavenſis diſpoſuerat ad pugnam aciem; cùm intemperies elementorum belli inſaniam temperat, & cæli inclementia frangit cædis libidinem. Intenſiſſimo frigore Cælum, Solúmque inhorreſcebant,

Iaſeneuil.

Saumur.

CAROLVS IX. bant, ſolido gelu omnia conſtringebantur, diebúſque proximis tenuis humor fuſus è nubibus & ſumma humo adhærens, vi frigoris ſic congelauerat, vt non equi modo ſed ægrè homines ſtare pedibus in veſtigio poſſent; lubricâ cruſtulâ, & præcipitante ad caſum. Ita equites in turmas diſpoſiti ſine graui lapſu haud ſe mouebant; pluribúſque crura aut brachia tum luxata tum fracta, hoſtium armis ceſſantibus. Attamen per tres dies continuos in naturam furor belli pugnauit; ſtabántque in armis oppoſitæ acies, operientes vtra prior loco ſe moueret; ſed inexpugnabili quem elementa ponebant obice, primus Andegauenſis receſſit, ad fouendum militem perditum gelu; mox ſequutus Princeps; tantáque fuit eius calamitatis atrocitas, vt frigore in Hugonottis tria millia militum, in Orthodoxis non pauciora abſumpta ſint, adeò marti præter ignem & ferrum, ſæuiendi ſuppetunt inſtrumenta.

XXIII. *Pugna Iarnacenſis.* Baſſópierre. Nouus annus remittebat hyemem, cùm Andegauenſis copiis in ſupplementum admiſſis (nam Tendius tria Phocenſium millia, duo Reitrorum Raingrauius & Boſſompetra adduxerant) ad pellendum hoſtem caſtra mouet; quippe & frigore & defectionibus crebris imminutæ erant Principis copiæ. Eas inter & Regias intercedebat amnis Carentonus, quem vt

Chateau neuf. Anno 1569. tranſmittat Andegauenſis, Caſtronouum pulſo Hugonottorum præſidio capit, oppidum Inculiſmam inter & Conacum, ad amnem poſitum, ſed ponte antea ab hoſtibus deturbato, qui accuratè vlteriorem ripam toto exercitu defendebant. Nam ad pontem duas legiones Admiralius locat, cum octingentis equitibus, tum cum primo agmine recedit Baſſacum, Principe Iarnaci hærente, paulò vlterius quantum leucæ eſt ſpatium. Andegauenſis vt ſtratagemate conficeret tranſitum, Conacum verſus quo fluebat amnis exercitum ducit, ac tentato ea parte tranſitu, ab Admiralio ſe repelli facilè patitur, hærétque quaſi inops conſilij; donec nocte oborta, ſumma celeritate Caſtronouum regreditur, ac Biragi ſedulitate, refecto ponte vetere, nouóque ex nauigiis addito, nemine prohibente, ſerenâ nocte, & nitente Lunâ, tranſmittit exercitum. Simul hoſtem aliâ fraude fefellerat; nam in monte ſpectabili depoſuerat ſarcinas, adiunctis octingentis peditibus & quadringentis equitibus, qui metantes latius vniuerſa caſtra repræſentarent. Dies Martij decimus tertius illucebat, iámque hora ab ortu Solis effluxerat, cùm Catholicis feſtinantibus, eorum tranſitum Admiralius accipit, & poſtquam ſe à ſtupore primo recepit, Baſſacum copias conuenire iubet, certus abſtinendi à prælio, & recedendi Conacum. Sed illicò Catholicorum impetus perturbat conſilium; nam Martiguius leuiorem equitatum feſtinanter in prælium rapit, ſéque illi adiunxerant Guiſius, Briſſacus, Malicornius, Pompadorius, Lanſacus, Feruaqueus, aliíque primæ laudis cupidi; ſimúlque omnes Baſſacum irrumpunt. Admiralius ex eorum impetu colligens conflictum haud vetari poſſe, Andelotium,

La Noüe. La Loüe. Pluuiant. Noüam & Lupam, cum Pluuialti legione opponit ruentibus, dum *ipſe* aduenientes turmas excipit, monétque Principem actum eſſe de priori agmine, niſi veniat in ſuppetias. Noüa & Lupa dum tegunt ſocios, *capiuntur* à Martiguio, Pluuialti legione cæsâ, totúmque exercitum Andegauenſis

adducit

adducit. Contra Princeps Iarnaco aduolat, cum equitum turmis; ſimúlque Rupi-Focaldius, Choiſius, Montander, Chandenerius, Roſinius, Rantius, Monteianes, aliíque. Verùm ſiniſtro omine dum diſponit aciem, calce equi quo Rupi-Focaldius vehebatur fortè percuſſus, effracta tibia læditur, rogatúrque à Proceribus eo caſu mœſtiſſimis, vt ſe deportari ab acie patiatur. At ille inconcuſſo animo, atque in dolorem primùm inſurgente, monſtrato vexillo, in quo appictæ erant hæ voces, *pro Chriſto & patria dulce periculum*; affirmánſque ſe non tibiis ſed brachiis ad pugnam egere; nec vllum eſſe diſcrimen quin Chriſti causâ incurreret; adhortatus vt ſe ſequerentur, & victoriæ magis quam ipſius Principis ſaluti intenderent, cum Admiralio in Mompenſerij agmen irrumpit. Ad eorum exemplum inſtaurata egregiè dimicatio; & obſeruati ex vtraque parte mira præſtare, Martiguius & Andelotius; vterque dictus eques intrepidus; ſanè Martiguius viginti quinque ictus ferro excepit, non is à ferro & glande impreſſis; atque Andelotius cùm in Monſaleſij turmam irrueret, ductorem ipſum impetens læuâ ſpeculare galeæ erigens, ſimul dextrâ ſclopeto, in caput diſploſo, cæſum humi ſternit. Dum ita pugnatur conflictum auxit ac poſtmodum ſoluit Andegauenſis; qui recenti agmine circumfuſus, & ipſe fortiter dimicans, nec ſemel in ſalutis periculum raptus, tandem hoſtem fundit, pellítque in fugam. Condæus vnus fugientibus cæteris, omnium præter pugnam immemor, trecentis ſtipatus nobilibus in agmen lancea riorum inuadit; ſimúlque à duobus Reitrorum millibus impetitur; vnde oppreſſus numero, ſuis apum inſtar ad ipſum confluentibus, reparatur inflammatis animis prælium, in eo præ cæteris memoratus quidam Verna, qui annis grauior, depugnabat ad latus Principis, cum vigintiquinque tum liberis tum nepotibus, quorum cæſi quindecim, decem capti; quaſi nouus Briareus quinquaginta brachiis dimicaret; & ipſe Princeps equo ſuffoſſo, cùm ſtare crure fracto non poſſet, genu altero nitens ſubmouebat hoſtem; donec vnus ſuperſtes, aperta galea ſe duobus equitibus tradit, à quibus dum ad ſepem proximam ad quieſcendum deducitur; ecce Monteſquius, Tribunus turmæ Andegauenſis, retrò accedens, in ipſius caput ſclopetum emittit, occiditque incogitantem; ſingulis facinus vituperantibus, quanquam morte Principis haud pauci gauderent. Eáq; eſt pugna quam Iarnacenſem vel Baſſenſem appellant; fuitque cædes nobilium maior quam militum; nam præter legionem vnam Pluuiali peditatus abſtinuit à pugna, atque in equitatum tota clades incubuit. Cæſi ex Hugonottis ſeptingenti; in quibus plerique nobiles illuſtres; Chaneuerius, Turrius, Belmontius, Monteianes, & plures; capti quam plurimi, Noüa, Subiſius, Corboſo, Fontralla, Spondillanus, & cæteri. Ex Orthodoxis perierunt ducenti; in quibus Monſalius, Billius, duo Ingrandij, Hippolytus Picus Mirandulæ Comes; & Lignerius præclarus ille Carnuti defenſor. Condæi corpus aſinæ impoſitum, ac Iarnacum delatum, diu ſpectaculo fuit, mox Nauarro redditum ab Andegauenſi, Vindocini illatum in maiorum tumulum. Cæterùm quantum cauſa Hugonottorum detrimentum paſſa eſt ea morte, tantum fortaſſe ipſa Francia tulit, quæ orbata præclariſſimo Principe, ſibi ipſa vulnus graue

Yy 3 inflixerat;

CAROLVS IX.
Chãdenier.
Monſalet.
La Vergne.
Monteſquiou.
La Tour.
Ingrande.

CAROLVS IX. inflixerat; poterantque odia conciliari, quod votum erat plurium, ſi captus vixiſſet. Quanquam id erat odiorum incendium, vt reſtingui ne ſanguine quidem ipſo potuerit. Quatuor liberi ſuperſtites fuerunt Principi; tres ex Roya priore coniuge, Henricus Princeps Condæus, Franciſcus Princeps Contius, & Carolus qui poſtea Cardinalis; vnus ex Longavilla, Carolus Comes Sueſſionenſis, quos commemorare oportuit, in paginas poſteriores haud rarò vocandos. Rex accepto victoriæ nuntio, nocte mediâ eo ipſo momento cubili exurgens in maiorem ædem perrexit cum aulicis; Deo ſolemni cantico gratulaturus: tunc Meti agebat, promoturus Aumalij operam, contendentis ne Reitri patefactâ per Franciam viâ, ſe Hugonottis adiungerent.

XXIV. *Hugonotti copias reparant.* At ipſis ea victoria terrori potiùs fuerat, quàm detrimento. Etenim Acierus cum ſex millibus peditum in pugnam properans, accepto cladis nuntio, eos integros Conacum receperat, & in vrbem eandem reliquus peditatus prorſus intactus confugerat; tum præcipui Duces Rupi-Focaldius, Mongommerius, Genliſius cæſi frater, Bucardus, Telinius, & Bucauanius, atque haud multò poſt Admiralius & Andelotius. Ac tametſi primùm clade conſternati, ac chariſſimi Principis cæde perculſi, in Admiralium multa congererent; cuius negligentiâ incuſtoditus amnis hoſtem admiſiſſet, quíque adductum in periculum Principem, proditum ignauâ fugâ deſeruiſſet, palámque aſſererent detrectaturos ſe tam inconſulti viri imperium; tamen Admiralij ſagacitate atque prudentiâ ij ſtatim motus conquieuerunt. Haud ignarus potentiæ ſuæ inuideri, qua ſe neutiquam abdicare cuperet, mediam init viam, qua & inuidiam mitigaret, & quæſitam potentiam retineret. Ioannam Nauarræ Reginam, Rupellâ arceſſit, docétque nihil publicis rebus priuatíſque vtilius, quàm ſi ipſa filium Benearnij Principem tradat fœderatis, futurum belli Ducem, & factionis Principem. Ioanna auidè eâ ſuſcepta Prouincia, allocuta Duces, filium oſtentat, cauſæ publicæ non tam defenſorem, quam fortunæ totius participem; primum quidem regio ſanguine Principem; ſed qui Princeps in ærumnis, in periculis foret; nec delibaret vllum potentiæ modum, quàm ſeruandis aliis, & promouendâ religione. Erat filius Henricus nomine, natus annos quindecim; dignus qui factionis ſpem ſuſcitaret, ardenti indole ad res bellicas facta, humanitate promiſcua, blanda animorum præſertim nobilium conciliatrice. Eum igitur primi Admiralius & Rupi-Focaldius in Ducem admittunt, tum cæteri omnes; placúitque ad memoriam Condæi qui pro causâ mortem obiecat, Henricum filium adiungere Benearnio, vt dignitatis conſors haberetur; verùm cùm is ætate imbecillâ eſſet, nomen conceſſum potiùs quam auctoritas vlla. Et in facti memoriam Ioanna nummos aureos cudit, adſcriptâ ſuâ filiíque effigie, addito lemmate in ea verba, *pax certa, victoria integra, mors honeſta*; fine propoſito quem hac electione intenderet. Eo conſtituto de ducibus cæteris, ac ratione belli conſultantibus placuit; vti Admiralius (quod ipſe ſolertiâ magnâ confecerat) curam armorum Principúmque ſuſciperet; vt Acierus præfecturam Andelotij adminiſtraret, Bucardi Genliſius; nam vterque morbo decumbebat,

&

& menſes poſt aliquot è viuis rapti ſunt; vrbes propugnarent, donec copiis inſtauratis, occurrerent Germanis aduentantibus, ac ſe omninò iis adiungerent. Mox diſcedunt ſinguli in deſignata oppida; Admiralius cum Principibus in Ioannis fanum, Pileſius Santones, Mongomerius Inculiſmam, Genliſius Laudunum, Acierus Conaci ſubſtitit. Atque ad ea perficienda vincentium cunctatio ſpatium fecerat. Nam poſt triduum ad quietem impertiendam, & ſpolia diuidenda conſumptum; poſtquam de belli modo actum eſt, ac ſtatutum Hugonottorum vrbes oppugnandas, dum ad Regem mittitur, & deferuntur ſerius iuſſa, dum Pictavio maioris modi tormenta vehuntur in exercitum, occaſio à victoribus ad victos tranſiit. Ac tandem Andegavenſis Conacum, quæ vrbs proxima erat, oppugnare aggreditur, admovétque exercitum; ſed quarto hinc die vi adactus ab obſidione abſcedit. Duodecim hominum millia propugnabant vrbem, erumpebant milleni, ſuos etiam muros ad eruptionem ipſi diruebant, aggerem hoſtium, foſſam, caſtra, velitationibus crebris conturbabant; nec eo ſpatio obſidentibus quies vlla permiſſa. Penetrandum vlterius Andegavenſis cenſuit, vt occupatis arcibus minus communitis, vrbes in medio deſtitutæ, detractis cibariis caperentur facilius; eóque conſilio vaſtatis agris Inculiſmenſibus, Santonibus, & Lemovicibus, in Petrocorios inuadit; mittitque Briſſacum, qui Muſſidanum vrbem expugnaret. Vrbs illicò dedita, arx defenſa, quæ dum oppugnatur, Briſſacus, & Pompadorius ſclopetis occidunt; ille tormentis exploſis, dum ex mole prodit, hic dum inſpicit foſſam, & altitudinem ſpeculatur; ambo riuales iidémque amiciſſimi; nam ætate ſuppares, & vnâ gloriæ cupiditate incenſi, honeſtâ æmulatione, ſibi mutuò ſtimulus & præmium erant. Agebant annum viceſimum quintum; & Briſſacus ſummo omnibus dolori & deſiderio fuit, patris veſtigia aſſequutus propius, & chariſſimus militi exiſtimatione fortitudinis non vulgaris. Stroſſio Mareſcalli filio data eſt Præfectura peditatus Francici, quàm partiebatur antè cum Briſſaco; Briſſaci fratri legio & equeſtris turma ſunt conceſſæ. Ita dum pari euentu bellum infertur atque repellitur, vtraque partium novâ causâ obortâ euocatur ad Ligerim, quem amnem Germanicus exercitus iam tranſmiſerat, quique ſtilum etiam ſcribentis adſciſcit.

Cognac.

Muſſidan.

Stroſſy.

XXV.

Germanicus pro Hugonottis exercitus.

Inter huius motus primordia, Condæus & Admiralius ad Fridericum Palatinum legauerant; religionis nouæ præſidem ac tutorem, qui communi cauſæ auxilia certa impetrarent. Nec iuerat ille inficias, quin delectum haberi permiſerat, & ductorem dixerat affinem ſuum, Volfangum Bavarum, Ducem Bipontinum, deſignato Legato Volrado Mansfeldio. Sub ſignis erant ſepties mille quingenti equites, pedites ſexies mille; iiſque ſe adiunxerant Guillelmus Orangius, cum Henrico & Ludouico fratribus, in Hiſpaniæ Regem perduelles, & cum Hugonottis Franciæ conſpirantes; ac Franci nobiles Morvillerius, Revellus, Oſſonnilla, Dullius, Monyus, ambo Briquemautij, Eſſernæus, Feuquerius; & Autricurius, Belgas ſexcenti equites ſequebantur, Francos totidem, & pedites octingenti. Rex Metim venerat ad eas copias diſturbandas; ſed cùm nihilominus Rhenum

Reuel.

CAROLVS IX. tranſmiſiſſent, atque ad Burgundiam aduentarent, ad eas repellendas deſignauit ipſe exercitum, quem æquo imperio Aumalio & Nemurſio tradidit, validiorem pedite, at equite infirmiorem. Germani nihilominus in Burgundiam penetrant, Orangio cum nobilibus Francis primum agmen ducente, & octoginta leucarum ſpatio illibati, euadunt ad Ligerim. Commendantur maximè, præter Orangium Franci, Morvillerius, Feuquerius, & Mouyus, quorum vigilantia, induſtria & fortitudine, è tantis periculis Germani erepti ſunt, inter hoſtes frontem, latera, & terga carpentes, detrimenti nihil admodùm paſſi. Quanquam ducum diſcordiæ Aumalij & Nemurſij debuerint plurimùm, qui pari & diuiſo per mutuas vices imperio, priuatæ potius æmulationi ſtudebant, quàm publicæ vtilitati. Prouectos ad Ligerim felicitas nova vltra promouit, pártem copiarum ad Polliacum vado tranſmittunt, quod ante inexploratum à Guerchio commonſtratum eſt, tum Charitatem proximè admotum oppidum, quod egregio ponte amnem iungit, vltra citráque copiis aggrediuntur. Nec diu in expugnandâ vrbe laboratum. Præfectus poſt primam muri labem animum abiiciens; noctu aufugit, veluti ſubſidia confecturus, móxque Germani, dum civis de deditione agit, in vrbem irrumpunt diripiunt, que miſerrimè. Eo tranſitu inſtauratæ ſpes Hugonottorum; quippe Admiralius rem deſperauerat, & in dies Germanicæ cladis nuntium operiebatur. Haud cunctatus, decem millia ſclopetariorum & duo equitum celeriter in Lemouices ducit, occurſurus venientibus; qui magna celeritate, Ducibus Francis nobilibus, quos appellaui, præter Dullium & Feuquerium, qui Charitate obſerant, inter geminos Andegavenſis Aumaliique exercitus, Vigenna prætereca amne tranſmiſſo, ad Chaluſium oppidum; ſe adiungunt ſociis, ingenti omnium gratulatione & plauſu. At Bipontinus triduo ante vitam poſuerat, nimio vini hauſtu, ad quartanam febrim extinguendam, Mansfeldio in locum eius à Ducibus ſubſtituto. Andegavenſis ſimiliter auctus copiis erat, exceptis à Pontifice tribus peditum millibus, equitibus mille, quos Sforſia Santæfloræ Comes ducebat, dux bello egregius; acceſſeránt que ab Florentiæ Duce pedites mille & ducenti equites; vt in exercitu triginta millia recenſerentur. Nec pauciores in copiis Principes numerabant, quos Admiralius ne torpeſcerent otio, in nouum facinus ſuſcitat. Caſtra Andegavenſis opportuno loco poſuerat, munierátque ad Rocabellum, Lemovico haud procul. Frontem hoſti obiectam prima luce copiis impugnat Admiralius, inſtárque victoriæ proximæ; cùm Stroſſius adductis ſexcentis ſclopetariis, inſtaurat prælium ſuſtentátque mirificè, per horam repulſis quatuor hoſtium millibus. Verùm tandem numero non virtute obrutus profligatur; ſive Admiralij prudentia, qui ſuos per agmina ſingula diſtributos meliori ordine in pugnam promoverat; ſive ipſius Stroſſij temeritate ac præpoſtera fortitudine, qui ſæpius taciris militum vocibus impetitus, Briſſaci mortui animum aſſiduis laudibus prædicantium, vt magno facinore laudes illas opprimeret, poſt repulſum hoſtem è munimentis progreſſus, pugnauit quidem fortiſſimè, ſed equite irruente, ſaucius captus eſt. Orthodoxorum quadringenti cæſi, in quibus viginti

Poully. La Charité. Chalus. Rochabeille.

viginti duo ductores ordinum, cum Sanlupo & Roccalauro, Stroſſij Legatis. Idque memorandum eſt prælium, Henrici Nauarri primo rudimento; qui ſpectantibus ſociis hoſtibúſque, ætate tam tenera inter primos ordines dimicauit, delibata fortitudinis ſpe & gloriæ voluptate; quas deinceps incremento tanto cumulauit. Verùm intra id facinus Hugonottorum victoria ſtetit; ſiue ob aſſiduum imbrem qui eo die proximóque effuſus eſt, ſiue ob caſtrorum hoſtilium inexpugnabilem ſitum; móxque ij ad commodiora hoſpitia receſſerunt, alimentis deficientibus. Catharina interim Comitibus Cardinalibus Borbonio & Lotharingio, in caſtra Andegauenſis venerat, de ratione belli actura; quoniam ducum ſententiæ diſſentiebant plurimùm; pugnam exoptantibus aliis, aliis detrectantibus. Placuit dehortantium ſenſum; quando aleâ pugnæ in diſcrimen coniici Regnum oporteret; iactura grauiſſima, leui lucro; contra Germanis nihil morâ & cunctatione infenſius erat, qui vel ipſi tædio, vel autumno proximo conceptis morbis, in vorandis vuis, & potando muſto, deficerent; vel ſtipendij inopiâ tumultuantes, grauiores ſociis quam hoſtibus forent. Ita Andegauenſis miſſis nobilibus in Octobrem proximum, & Iunius deſinebat, in æſtiua exercitum diuidit. CAROLVS IX. Sainct Loup. Roquelaure.

XXVI. *Pictauium obſidione cingitur.*

Verùm Admiralius nihil moleſtius ſuis rebus ratus, quam otium; poſtquam aliquot oppida in Petrocoriis cepit, & rurſum Vigenna tranſito in Pictones venit, primo Niortium liberat, quod Comes Ludius obſidione in extrema adduxerat; tum Heraldi caſtrum occupat Hugonottis ciuibus Catholicos expellentibus, ac promouente fortunâ Luſinianum oppugnat. Vrbs quidem infirmior erat, ſed admotum caſtrum validiſſimum habebatur, poſitum in rupe omnem aditum excludente præterquam ad vrbem; foſsâ geminâ immenſæ altitudinis obuallante hanc partem. Attamen vrbe poſt diem tertium, capta, Guro caſtri Præfectus haud multò poſt deditionem paciſcitur, penuria militum, cùm plerique ſaucij, nec triginta ſine vulneribus agerent. His facinoribus aucti animis, nihil non facilè arbitrabantur Hugonotti duces, ſtatímque votum ad Pictauium applicant. Ea vrbs Prouinciæ caput; vna duntaxat Catholicorum in Pictonibus erat, qua ſi pellerentur, in ampla & vbere regione aleretur factio, atque trans Ligerim regnum nouum conderet. Huic tamen conſilio repugnabat Admiralius; affirmans nihil exercitui perniciosius quàm vrbis magnæ oppugnationem; ſuas copias ad Pictauij mœnia detritum iri, mox ab hoſte nullo negotio profligandas; multo commodius Sammaxentium obſideri poſſe & capi, tum Salmurium inualidum ſub iugum mitti, per quod pateret vltra Ligerim tranſitus, bellúmque in Pariſiorum fines trudi poſſet. Hæc tametſi prudenter Admiralius, tamen Nobilitate Pictonum vrgente, ne is infigeretur viſceribus ſuis aculeus, ſi hoſtes potirentur Pictauio, inuitus ad eius vrbis oppugnationem adductus eſt. Porrò Ludius Pictonum gubernator & legatus Ruffecus ſe in eam receperant, cum tribus hominum millibus; & Andegauenſis hoſtium mentem proſpiciens, in eamdem mille & ducentos equites immiſerat, quódque ciuium Du Lude. Luſignan. Guron. Ruffec.

CAROLVS IX. animos incendebat mirificè, Dux Guiſius comparandæ ex periculo gloriæ cupidiſſimus, vrbe ſe incluſerat, fortunæ ſocius tam infenſæ quam proſperæ, comitante nobilium globo, quorum præcipui Maynius frater, (Du Mayne.) Mompeſatius, Rupechoartius, Mortemarus, Chabotus, Clervatius, Caſtrobriandus, Roca Baritaldus, Clermontius Iunior, & Caſſillacus, pleriſque etiam adducentibus coniuges, vt eâ confidentiâ erigerent civibus animos; Admiralius deſinente Auguſto copias admovet, & crebras inter prorumpentium velitationes, ponit obſidium. Eſt autem Pictavium ſitu admodum iniquo, & ad propugnandum difficili; Pomœrium ampliſſimum eſt, occupátque ſpatium quantum vrbs nulla Franciæ præter Pariſios; ſed agris conſitum vitibúſque, vt tecta partem minimam impleant. Ipſæ ædes poſitæ in montis vertice, per declive iugum quamquam admodum raræ, in imam planitiem porriguntur, in quam vrbs deſinit, admiſſo intra Pomœrium prato, quod plerumque ſtagnat & paludoſum eſt; tum cingitur muro, quem Clanius amnis præterfluit. (Le Clain.) At circa ipſum montem eminent præruptæ & excelſæ rupes, quas Dubas vocant incolæ, (Dubes.) vnde in totam vrbem proſpectus latiſſimus, & ampla commoditas amovendorum defenſorum à muro. Vrbem eiuſmodi propugnabant præter Duces & milites quos recenſui, cives ſexcenti, ab Hayo Prætore forenſi (La Haye.) ad expeditiones bellicas lecti; acceſſitque haud multo poſt Onoſius, (Onoux.) Sammaxentij Præfectus, qui præſidium oppidi ſexcentos homines per hoſtium caſtra in vrbem induxit, & egregiam totâ obſidione nauavit operam, donec munus obiens ſclopeto cæſus eſt. Nec propoſitum eſt explicare ſingula, quæ priuati Scriptores accuratè perſcribunt; ſatis erit ſumma & illuſtria delibaſſe. Ergo Admiralius poſtquam tormenta Rupellâ advecta ſunt, nihil antiquius habuit, quam murum quo pratum cingitur, aſſiduis ictibus verberare; ac brevi tempore viginti ſtadia ampla labe diruta viam in pratum atque adeò in vrbem ipſam patefaciunt; ſtatímque nocte proxima pons ædificatur, quo miles amnem tranſmitteret, & propius ad ruinam muri ſuccederet. Iam nutabant civium animi, & diverſis ſententiis implicati atque diſtracti, cùm proponerent multa, pauca exequerentur, auctores erant Guiſio vt incolumitati ſuæ conſuleret, ſe in tutum eruptione facta reciperet, atque vrbem quæ defendi non poterat, relinqueret ſuæ ſorti. At ille verba eiuſmodi veluti ignominioſa & opprobrij plena refugiens, ad erectum aggerem ſtabat cum armatis equitibus, repulſurus ingredientium ad labem impetum. Et expediti ad aggreſſionem Hugonotti erant, cùm obſeruantes pontem amni impoſitum, debiliorem eſſe quàm vt equitem ferret; eo die ab oppugnatione diſcedunt. At nocte inſequenti Fervaqueo erumpente, pons ille ſoluitur militibus ſub aqua furtim natantibus, & funes reſecantibus, quibus lignea moles ripæ adhærebat. Hugonotti ea ſpe deiecti, rurſum in murum tormenta explodunt, novam labem aperiunt, atque omiſſa pontis cura, quibuſdam navigiis & virgultis in cimbarum modum colligatis, amnem traiiciunt; móxque appliciti, fruſtra repugnante cive, vtramque ruinam inſident. Tum propius ad

rem

rem ventum erat, cum fortuna adiuvante induſtriam, occurrit obſeſſis quo imminentem luem repellerent. Ludij frater cùm accuratiùs locum exploraret, aduertit ad pontem Clanij, quo amnis ad Rochereulium ſubvrbium influebat, quædam molis veſtigia, qua olim fluvij aquæ coërcitæ erant; & actus in ſpem ſubitam amnis reprimendi, & in pratum quod ſuperius erat refundendi, ad rem aggreditur. Ante arcus pontis geminam palorum ſeriem infigi iubet, & ſpiſſa humo oppleri inane ſpatium; móxque in molem cùm tormenta Admiralius verteret, pone aggerem murum validum exſtruit, prætendítque ad tormentorum ictus infringendos ſaccos lanâ refertos. Eo commento amnis refluens ad ſuperiora paucis horis inundauit in pratum, vndíſque obruit, fruſtra fulminante Admiralio in pontis cataractam, lana & muro tam frangentibus quam ferentibus fulmina. Indignatus Admiralius quod conatus omnis ad vnam exigui pontis molem deficeret, accedente ludibrio quo ipſum hoſtes traducebant, quaſi Admiralij dignitas in aquâ tam modicâ paſſa eſſet naufragium, oppugnationem in aliam partem dirigit, ad ſancti Saturnini ſub-vrbium, & magnam muri partem tormentorum vndecim verberatione euertit. Tum inſtruit militem, in labem geminam vti perrumperet; ſed ante explorandum ratus, quam amplè vtraque & commodè pateret, damnatum ea pœna centurionem iubet propius ad murum ſuccedere; iſque intrepidè loco perſpecto renuntiat, ruinam quidem capacem, ſed ſaxa in intimum labrum provoluta, atque exterius interfluere rivum ad altitudinem medij corporis. Ea re Admiralius ducéſque deterriti, ab parata oppugnatione tunc abſtinent. Cæterùm ad eam repellendam egregiè obſeſſi ſe comparaverant; Guiſius & Ludius ſuam quiſque labem propugnabant, armis & globo nobilium cincti emicabant, ſuâ quiſque laude & parentum gloria commendati, recentibus Metis & Fontarabiæ monumentis; erátque ingens ignium copia, quos omnis generis induſtria mortalium in perniciem ſuam ruentium temperare ſolet atque inſtruere; matronis etiam, atque infantibus expeditis ad defenſionem. Igitur Admiralius eam defenſionis pompam vti obſcuraret, ſtatuit noctu irrumpere in murum, tempúſque aggreſſionis conſtituit, dum mutantur vigiles, nullo tympanorum tubarúmve ſonitu: Et Principes Sammaxentio venerant, vt impreſſionem præſentia promoverent; verùm & ſpes illa euanuit; cùm iuſſæ copiæ veniſſent ſerius, iamque illuceſceret, & ſpectarentur propugnatores ad murum; ideò recipit Admiralius militem, novo conſilio novum ſubſidium indagaturus. Atque exiſtimans ſalutem vrbis ab inundatione amnis hactenus patratam, ad Rocherolium ſubvrbium, in quo pons occluſus, machinas & contentionem conuertit; eiuſque murum ruina ſternit; tum ad impreſſionem diſponit militem; primum Pileſium cum ſua legione, tum Briquemautij fratrem cum altera, tertio loco Germanicam legionem. At ſe eo loco ſolertiſſimè communiuerat Guiſius, à fronte aggerem duxerat, à lateribus, præter caſtrum quod tegebat

Rochereüil. Piles.

CAROLVS IX. murum, etexerat terreos aggeres, in iiſque tormenta & ſclopeta maiora locauerat; concurreràtque totum militum robur. Atque vbi primùm ſe Pileſius in conſpectum dedit, exceptus eſt grandine tam horribili, ab ſclopetis minoribus maioribúſque effuſa, ab minutis globis atque ferramentis & lato machinarum ore eructatis, vt peſſundata tota legione cum paucis & ipſe ſaucius ad murum euaſerit: mox legionem alteram grando verberat, quamuis præter Duces rarus miles ſe in eam perniciem immiſiſſet; ſupererant Germani, quos Admiralius aduolans abduxit, & recepto Pileſio, à vi inferenda temperauit in poſterum. Sed obſeſſos inopia tum pabuli tum frumenti premebat moleſtiùs, turbæ ruſticorum ſe in vrbem ſalutis causâ receperant, & iumenta plura adduxerant; tum iis pabulum deficiebat, tum frumenti anguſtiæ increſcebant in dies; quare Guiſius moleſtam hanc turbam emittete vrbe tentauerat, ſed repulſam ab hoſte rurſum exceperat, dederátque eiuſmodi iumenta in alimentum. Ipſum ciuem tædium & ſalutis deſperatio inceſſerat; cohortes in ſubſidium miſſæ, in vrbem peruadere haud quaquam potuerant, multi cæſi erant, saucij plurimi, hoſtis affirmabat ſe nuſquam niſi vrbe capta diſceſſurum; &quo maior deditionis neceſſitas foret, conditiones moleſtiores, & duriores futuras; ídque incommodum repugnantem Guiſium tandem peruiciſſet, niſi hoſtem ſua etiam mala nec minus grauia profligaſſent.

XXVII. *Soluta obſidio.* Etenim in caſtris cibariorum magna inopia erat, fortiſſimi quíque vel iacebant cæſi, vel decumbebant ſaucij; præterea morbi graſſabantur in milite, dyſenteria maximè Germanis ob intemperantiam victus infenſa: Iámque è caſtris in proximas vrbes diſceſſerant, quà morbis vexati, quà plagis, Rupi-Focaldius, Acierius, Briquemautius, Laffinius, Nocla, Channius Comes, Bloiſſeius, aliique plurimi, nobilitate aut dignitate illuſtres. Et ipſe Admiralius laborauerat alui profluuio, quanquam ex curis & vigilantia nihil imminuerat, valetudini ſobrietate mira reſtitutus. Ille igitur imbecillitatis ſuæ nimium conſcius, cùm ſtatuiſſet ab obſidione diſcedere, & vno ignominiæ metu coërcitus, occaſionem opetiretur; eam luculentam Andegauenſis expectanti præſtat. Euocatâ exercitus parte, nec dum auſus rectâ in hoſtem progredi, ad Heraldi caſtrum copias ducit, & aperto muro inſtruit impreſſionem. Orta erat contentio Francos inter milites Italos & Germanos, quæ natio prima ad aggreſſionem accederet, magnitudine periculi amplitudinem gloriæ conſtituente; æmulationem cùm ſors diremiſſet, ac promouiſſet Italos; ij quidem egregiè murum conſcenderant, verùm repulſi à Loua præfecto fortiter dimicante, & Francis præ indignatione pernegantibus ad murum ſuccedere; cæſis ducentis, retruſi in caſtra ſunt. Interim fama obſidione Pictauium liberat; Admiralius Heraldi caſtrum, vt oppugnanti eripiat, ſolutâ obſidione recepit machinas militémque, nec Andegauenſi erat in votis aliud quam Pictauium ſoluere; quo patrato

Laffin. La Nocle. La Loue.

trato & ipſe copias vltrà Crauſiam educit, ad portum Pileſium tribus legionibus relictis ad cuſtodiam loci; caſtris ad Cellam poſitis, dum conuenirent cæteræ copiæ. Ita Pictauium poſt ſeptem tranſactas in ærumnis hebdomadas, metu liberatur atque periculo. Ex Hugonottis tria propemodùm millia cæſa ſunt, ex Catholicis occubuerunt trecenti milites, nobiles quadraginta, in quibus eminebant, Brianoſnus frater Ludij, Billius Prunæus, Calueracus Onoſius, Plaſſacus, Vaqueria, & Renaudius, Sanſacus in vrbem ſubiit, cum amplo militum & cæterarum rerum commeatu. Nec Guiſio in ea expeditione deterenda laus eſt, quæ omninò illuſtris & eximia fuit; nam vigilantiſſimi ducis militíſque fortiſſimi functus officio, imò humum ſæpius fodiens, ad erigendos aggeres, diu noctúque coram ſingulis præſens; militem voce, ſermone, liberalitate ſuſtentans & promouens, ciuium tædium profligans patientiâ, tam ſuos conciliauerat, quam hoſtes vicerat; eas demum laudes humili modeſtia cumulans. Nam Admiralio profecto, inſtituta in maiori æde gratiarum actione ſolemni, & habenda de beneficio tanto concione, vetuit accuratè, qui dicebat è pulpito mentionem vllam ſui facere; vniuerſa facti gloria in Deum vnum auctorem huius facinoris deferenda. Mox Turones ad Regem aduolat, ab eo ac Regina cæteríſque Proceribus immenſa gaudij ſignificatione acceptus. Et vero eum Regina deinceps chariſſimum habuit, delegítque quem Admiralio opponeret, atque in eo Catholici conſtituerunt fulcrum, & caput ſuarum partium, dignum rati qui patris nomen ſpem gloriámque in tutelam fidei ſuſcitaret. Iámque in Admiralium quaſi profligatum inſurgitur, non tam armis quam verbis, pronunciato Senatus Pariſienſis decreto; quo ipſe, Mongommerius, & Vidamus Carnutenſis, vt rei maieſtatis damnatur; quódque in Francia admodum inuſitatum, Admiralium viuum aut mortuum capienti, quinquaginta nummorum millia promiſſa in præmium; dein factitia reorum corpora in plauſtro traducta palam in patibulo à carnifice ſunt appenſa. Mox collata Admiralij dignitas Marchioni Villarſio, quaſi decretum è viuis hominem ſuſtuliſſet. Verùm quem tot exercitus non perterruerant, cum inſcripta charta haud multum permouit.

La Creuſe. Port de Piles.

Villars.

XXVIII. *Pugna Monconturiana.*

Quippe vt Andegauenſi ſe viuere palam faceret, eum in munimentis aggredi ſtatuit; & Crauſia tranſito cùm perrumpere in Pileſium portum nequiuiſſet, aduocat ad Cellam copias. Attamen tectum loci opportunitate cùm excire in campos non poſſet, remenſus per Cruſiam iter, Vigenna traiecto Faiæ Vinoſæ diebus aliquot moram trahit, dum iumenta recipit, quæ Luſinianum maiora tormenta vexerant. Interim Andegauenſis feſtinantibus copiis, auctus decem hominum millibus, in vicem ſuam munimentis relictis, traiectis amnibus, ad hoſtem feſtinat. Erat illi animus pugnæ conſerendæ, ídque conducere publicæ rei exiſtimabat, tum infirmo hoſte ob Pictauienſe incommodum, tum quod Orangius

Faye la vineuſe.

CAROLVS IX. gius in Germaniam tranſmiſiſſet, nova ſubſidia confecturus. Contra decretum Admiralio abſtinere à prælio, abducere militem in Pictones inferiores, ſe per otium ac legiones reficere, dum ducuntur auxilia; at exiſtimationis & famæ gratia, ne videretur metum admiſiſſe, ingens præ ſe ferebat pugnandi ſtudium: ſed celeritas hoſtis ſuorúmque importuna cunctatio excuſſerunt prudens conſilium. Tendebat Moncontourium, qui ad Divam fluvium in Pictonibus pagus eſt, & in ampla S. Clari planitie direxerat ad pugnam militem, ratus longius hoſtem abeſſe; cúmque aliquandiu ſtetiſſet in ordinibus, quaſi eſſet factum ſatis officio & famæ, vltra pergebat; cùm per paludoſam vallem traiecto pedite, Biro mille lancearios ducens, in Mouyum equitatus ductorem inuehitur, pellitque vltra rivum qui paludem vallis influebar. Is rivus eo die pro repagulis pugnaturis fuit, quanquam Hugonotti tormentis hoſtium malè haberentur, ereptique ſint noctis beneficio. Nam extemplò magno ſilentio Admiralius recipit copias, atque ipsâ nocte Moncontorium tenuit, arceſſitis celeriter Partenæo Principibus. Prima luce, quæ Octobris dies tertia erat, receſſurus vaſa colligi iubet, iterque inſtitui verſus Ervaſium: ſed Germani pedites detrectantes obſeqnium, recuſant ingredi niſi ſoluto ſtipendio, acceditque in ſocietatem tumultus Reitrorum pars maior; dum iis conciliandis laborat Admiralius horæ geminæ effluunt, viámque capere inſtituerat, cùm primùm Andegavenſis agmen incurrit. Quare Admiralius neceſſitate actus pugnam capeſſit, diſponitque militem in geminum agmen, quorum primum ipſe duceret, alterum Ludovicus Naſſavius, Mompenſerio pariter primam Catholicorum ducente aciem, ſecundam Andegavenſi. In Catholicorum exercitu equitum erant novem circiter millia, peditum octodecim. Flos prætcrea nobilitatis, Duces Mompenſerius, Delphinúſque filius, Guiſius, Aumalius, Longavilla, Marchio Badenſis; Erneſtus Mansfeldius, copiarum ductor, quas è Belgio Rex Hiſpaniæ miſerat; Sanflorius Pontificiarum Dux, Rhingravij duo, Villarſius, Mommorancius, Toræus, Coſſæus, Mareſcallus, Martiguius, Valetta, Biraguius, Baſſompetra, Schombergius, Scipio Picolominius, Carnavaletus, Villequerius, aliſque. Exercitus Principum conſtabat ex ſeptem equitum millibus, quà Germanis quà Francis, & duodecim peditum: eránrque clari Duces ſuperioribus bellis, Noüa, Pigreferius, Acierus, Mombrunus, Blacco, Mirebellus, Baudinæus, & plures. Poſt diſpoſitum vtrinque militem; maioribus tormentis pugnari cœptum eſt, & immotis ordinibus continuata per tres horas diſploſio; aliquot equitibus ex ſerie prorumpentibus, vel ad velitandum, vel ad hoſtis ſpeciem ſpeculandam, quibuſdam etiam cum affinibus adverſarum partium confabulantibus; iámque altera poſt meridiem hora decurrebat, cum Biro & Tauanius aduertentes præterfluere diem, elapſurum hoſtem ſi nocti permitteretur, ac tormenta regiis multùm officere; erecto in victoriæ ſpem Andegavenſi, ad-

Moncontour.

Mouy.

Eruaux.

Toré.

Baudiné.

Anno 1569.

ad lævam aciem circumflectunt, vt à tormentis ſe tegerent, & extemplò poſt ſubitam velitationem, primum agmen inducit Mompenſerius, mox alterum Andegavenſis, atque dimicatio atrox conſeritur. Per agmina ſingula equitatu & peditatu pugnatum eſt; Martiſque ardor ad Calones & Lixas tranſiit, cæterámque caſtrorum turbam inutilem, qui dominorum impulſi impetu, mutuis plagis in ſe irruebant. Admiralius in penitiſſimos hoſtes immiſſus, & ſclopeto ictus, pugnabat fortiſſimè, & Rhingravium maiorem natu, à quo erat læſus ſclopeto brevi cæſum proſtraverat; Dux Andegavenſis ſpiſſo hoſtium petitus agmine, deiecto vexillo, cæſis conſortibus, aut in fugam actis, gravi ſalutis periculo equo excutitur; iam hoſte victoriam inclamante. Verùm Coſſæus ab Andegavenſi evocatus, lento & æquo cum Helvetiis paſſu incedens, pugnam inſtaurat, revocátque victoriam; ſimul Villarſius, Biro & Tavanius coactum equitem pugnæ reſtituunt; à quibus pulſi Reitri cùm reſtituere aciem volunt; explorata ſuorum paucitate, deiecti animis terga vertunt. Admiralius poſtquam in Mompenſerij agmen penetrauit, advertitque pauciſſimos eodem impetu ſecum vectos, de exitu pugnæ ſubdubius, ad Principes miſerat, qui à periculo eos abducerent; iique ſilentio abſceſſerant, ſed à multis obſervati, ſpem etiam ſimul ſuſtulerant. Idem poſtea cùm ex vulnere ſanguis vbertim in galeam flueret, ad curationem coactus ſe recipere, Reitros abſentia ita perculerat, vt à Mompenſerio haud ægrè victi ſint. Sic pulſo equitatu, vis prælij Germanos pedites opprimit; primùm in eos ſclopetarij Franci imbrem glandium fundunt; tum Helvetij iam perculſos aggreſſi, in conſternatum agmen irrumpunt, & graſſante gentium odio, appellantes vincentium miſericordiam obſtructis auribus contrucidant. Francis Hugonottis Andegavenſis pepercit; ij ter mille propemodùm, quibus vita conceſſa eſt; egregio Andegavenſis indulgentis dicto quo Tavanium monuit, *in bellis civilibus non vinci glorioſius, quàm cùm minimum cruoris funditur*; & nox ſuperveniens plurium incolumitati conſuluit; cuius beneficio Comites Ludovicus & Mansfeldius cum tribus equitum millibus Partenæum integri tenuerunt. Cæſorum incertus numerus, vtraque partium ad gloriæ, vel detrimentum, vel incrementum, adaugente atque minuente: conſtat ſex millia pugnantium cæſa, præter Calonum & Lixarum turbam: ex Catholicis occubuerunt quingenti equites, pedites perpauci. Eminebant in cæſis Marchio Badenſis, Raingravius maior, Clermontius Delphinus, Picolominius & Franciſcus Peruſſinus; ſaucij Guiſius, Schombergius, Baſſompetra, & Erneſtus Mansfeldius. Memorabilis Sancyrus inter Hugonottos, qui ætatis anno octogeſimo, dum in receptu præliatur egregiè, occiditur; à prima iuventute bellis innutritus. Capti Noüa atque Acierus, & ille ab Andegavenſi admiratione virtutis, mucronibus capientium, atque vt famoſiſſimo Hugonottorum, necem inferentium ereptus eſt. Sic vno anno victa hæreſis tertiùm exſcindi debuerat, niſi hydræ inſtar in nova

funera

CAROLVS IX. funera exceuiſſet; quanquam eius ſeruatæ laus, an vituperatio ad vnum Admiralium eſt reuocanda.

XXIX. *Admiralij conſtantia.* Ille nocte proxima Partenæum poſtquam ſe recepit, percurato leuiter vulnere, tota nocte ad ſocios Principes & ciuitates litteras ſcripſerat, per quas imminutâ clade, quæ lixas tantùm, impedimenta, & Germanorum quoſdam ſuſtulerat; ſpem faciebat ac pollicebatur ſe factionem integram reparaturum ſi modica ſubmitterentur auxilia, Tum in retinendis Francis nobilibus tota fuit impendenda ſolertia; ij quippe contumaciam fati incuſantes, à quo tot cladibus ſine intermiſſione vlla delerentur, conſtituerant omninò ſuos lares repetere & bellum abdicare, tam infauſtum, quàm pernicioſum. Quare tumultuantes ſupplicibus verbis aggreſſus, tum breuem moram temporis flagitat, tum inopiam Principum & calamitatem proponit, tum concordiæ neceſſitatem, ne diuiſi opprimantur facilius; tandem ſagacitate in eorum animos perſuadendo, pleroſque continet; Occitanis & Delphinatibus dato commeatu, quos inhibere non poterat. Poſtea de ratione belli conſulitur; ac multis proponentibus vt Rupellam tutum in locum aſylúmque commodum ſe ad inſtaurandas vires reciperent, contra Admiralius cenſuit; nihil opportunius quam libertatem receſſus in vltimam Aquitaniam; ea in regione regnare Mongommerium, in tranſitu capi oppida poſſe ac prædâ Reitris ſatisfactum iri, & iniecto terrore inſtaurandam partium famam; quæ in bellis ſummi momenti ſit. Eo perſuaſo, relicta Rupellæ Nauarræ Regina, quæ communi rei intenderet, ipſe cum adiunctis Principibus tria Reitrorum millia, totidémque peditum per Santones & Petrocorios in Aquitaniam ducit, tranſitque Duranium, capto Bordo oppidulo; mox phœnicis inſtar ex cineribus cladis inſtructurus nouum exercitum. Eóque interuallo multa oppida intercipiunt Hugonotti; in quibus Nemauſus famam obtinuit, tum crudelitatis Hæreticæ, tum patientiæ Chriſtianæ. Etenim cùm nocte Hugonotti vrbem incautis Catholicis eripuiſſent; qui Orthodoxam fidem eiurare nollent, pluſculis diebus in amplum puteum coniecerunt, partim ferro cæſos, partim aquâ mergendos. In quibus duo tum ortu illuſtres tum dignitate præluxerunt exemplo: alter Epiſcopi abſentis Vicarius, cuius vices egregiè geſſit, locúmque impleuit, pro eo mactatus; alter

De Georges. è nobiliſſima in Occitanis familia, Robertus Georgeus, primi Conſulis Magiſtratu functus, qui ne ſimulare quidem hæreſim voluit, religioni quàm vitæ accuratiùs ſtudens, fuditque pro fide ſanguinem, mox præcipitatus in puteum, traductâ in poſteros nobilitate Martyrij. Interim Andegauenſis vrbes proximas fructum victoriæ occupat, Partenæum, Fontenæum, Heraldi-Caſtrum, Luſinianum, ac

Louuier. Niortium, proditione Louuerij per inſidias Mouyum præfectum mactantis. Mox Regina & Lotharingio Cardinale in Caſtra venientibus, & de belli reliquiis deliberantibus, proponuntur diuerſa, quod deterrimum, placet. Nam cùm oportuiſſet Admiralium inſequi, & victricibus

ac

ac numeroſis copiis inſiſtere fractis & fugientibus; ad obtinendas vrbes arma conuerſa ſunt, ſpatium victis & opportunitas exſurgendi data, & victoribus neceſſitas infringendi vires & animorum audaciam. Eo conſilio exercitus ad fanum Sancti Ioannis admotus; quæ vrbs in Santonibus, immunita & expugnatu facilis putabatur; Rèxque in caſtra properanter venit, iam fratris æmulus, delibaturus reddendæ vrbis gloriam: ſed pro munimentis erat Pileſius vir fortiſſimus, qui delatus in oppidum poſtquam ad Pictauij murum vulnus acceperat, nunc eius defenſione ſuſcepta, cum centum & viginti equitibus ac ſexcentis ſclopetariis, oppugnantibus comparabat quid agerent. In plures dies producta obſidio, pluribus etiam Catholicorum exitio fuit; nec Pileſius vocem vllam deditionis admiſit, donec abſumpto nitrato puluere & effoſſo pluribus ruinis muro, ſubſcripſit conditionibus tradendæ vrbis, ſuam ſuorumque incolumitatem & gloriam pactus, vt cum armis ſarcinisque Inculiſmam irent. Tria millia Catholicorum in aggreſſionibus cæſa, toto exercitu quaſi neruis inciſis ad tentandam rem vllam debilitato; quódque funeſtius impauidus ille Mattiguius, audacia militari & ſtrenuitate clariſſimus, ſclopero cæſus eſt. Eo ſpatio redditæ Admiralio vires: conturbabat Aquitaniam, iam non de ſalute, quæ ſarta vſquequaque, ſed de victoria ipſa ſollicitus, nec immeritò ſpes ingentes alebat. Antea Mongommerius Benearnium celerrimâ expeditione inuaſerat; Damuillam inter Monlucium & Vimercatum prorumpens, Terridam qui Nauarrinum de mandato Regis obſidebat, veteranum Ducem bellique peritiſſimum obſidione depulerat; intra Orthelium refugientem expugnarat, ſed barbarâ immanitate pleroſque Benearnios nobiles qui ſe cum Terrida dediderant, contra fidem mactauerat. Ad eum receptum dum feſtinat Admiralius, capit Aguillonium, & Garumnæ ponte impoſito Loüæ induſtria, nouum ex occaſione init conſilium, vt Aquitaniæ ipſi incumberet, Burdegalam circum copiis cingeret, & latè in prouinciam ampliſſimam dominaretur. Vnus Monlucius, quanquam impar omnino viribus, ſeruandæ patriæ vel patrimonij cupidus, in Admiralium contentionem intendebat. Verùm & ab Rege ope deſtitutus (nam obſeruatam calamitatem Aquitaniæ haud moleſtam Reginæ eſſe, & æmulatione Damuillæ aggredi magna prohibitus, plurimùm ſtudio & voluntate, facultate perparum poterat; cùm vnius cæmentarij peritiâ, magno incommodo grauique periculo patriam liberat. Pontis maximè fabricâ innitebantur Admiralij ampla conſilia, quem nauigiis impoſuerat Loüa, infixis ad ea trabibus præferratis, totam molem rudentibus & vinculis ferreis aſtringentibus validè; pontis caput quà Vaſconiæ obuertitur, propugnabant mille & ducenti ſclopetarij, & tormenta octo. Ad eam molem deſtruendam Monlucio animum fatiganti occurrit cæmentarius, remque nullo negotio expedit; molendini machinam, quam media duo nauigia connexa ſuſtinent (qualia eiuſmodi plura Garumnæ innatant, molatibus ſaxis onuſtam ſecundo amne in pontem immittit: cuius impetu illico moles operoſa

Fanum Sancti Ioannis obſeſſum.

Terrides. Nauarrinc.

Aguillon.

CAROLVS IX. XXX.

ſoluta & fracta eſt, ſubmerſa vndis conſilia, & vehente amne in oceanum illata.

Admiralius verſus Pariſios tendit.

Itaque nouum inſtituendum propoſitum fuit; iamque Admiralius numeroſo exercitu auctus fretuſque, ſtatuit Pariſios bello propius petere, atque ipſam aulam in metus diſcriminiſque partem conijcere. Eam in rem Mongommerium accerſit, iamque terribilis in quamcunque partem ſe verteret, nouum iter ſuſcipit; ab amicis prouinciis opem excepturus, prædam ab hoſtilibus; vtrobique permagno commodo, cùm collectitiis copiis & præpollentibus, prædandi facultas pro hoſpitio & ſtipendio foret. Primùm itaque legens Tarni ripas Montalbanum tendit, & Rapini necem in Toloſanos Senatores vlturus; eorum villas ac patrimonia militum incendiis ac furori tradit. Tum Pyrenæos verſus iter flectens, Carmanum, Otiacum, & alia minora oppida expugnat, & excurrente in Ruſcinonenſem agrum Pileſio, Carcaſſonem, dein Narbonem venit. Mox Occitanos inferiores pertranſiens, traiecto Rhodano, penetrat in Delphinatum; atque rurſus amne tranſmiſſo per Forisienſes duos inter amnes Ararim ac Ligerim, peruadit in Burgundiam; trecentis leucis nullo damno percurſis; imò copiis per ſupplementa militum adauctis. Atque tum demum excitatus eſt aulæ veternus; quos prædones & plectendos à capitalium tribunis dicebant aulici, iam imminere iuſto exercitu, & in ipſa Regni viſcera inferre perniciem, timore prævio inſpiciebant. Eo magis quod Noüa, poſt libertatem redemptam, in Santonibus factionis vires ſuſtinebat: ille Rupellanos in varias agens expeditiones, non tantùm Baronem Guardiæ vrbi imminentem claſſe armata, depulerat viceratque; ſed latè in Pictones ipſos excurrens, Catholicos ad Luſonem profligauerat, cæſis eorum octingentis; Partenæum ceperat, Broagium vrbéſque cæteras; & quanquam læuo brachio ob vulnus abſciſſo, inſtabat ferocior, capite integro; vbi mens & prudentia, tam belli quàm cæterarum rerum dux & rectrix. Præterea Ioannes Sorapro Admiralio prædabatur Oceanum, ac conturbabat rationem totam commercij; iſque eo tempore in Luſitanicam claſſem intentus, quæ Braſiliam verſus nauigabat, nauem vnam aberrantem à cæteris apprehendit; cuius opulentia quadraginta erant è Societate IESV Religioſi, in eas oras ad promulgandam Chriſti legem profecti; quos pirata ille immanis, contra ius diuinum & gentium, vno Religionis odio, partim ferro cæcidit, partim mari merſit; adiunctis corollis, iconibus ſacris, & pietatis toto inſtrumento; barbarorum crudelitatem per compendium occupans, & in ipſis carceribus metam & coronam decurrentibus præſtans. Ob eas cauſas Regina ſeriò repellendo malo inuigilans, Delphinum Mompenſerij filium in Pictones deſtinat; iubet Monlucium, Rabaſtinum, quæ validiſſima arx in Benearnia erat expugnare; (qua in expeditione fortiſſimus vir immane illud vulnus accepit, vtráque genâ glande perfoſſâ) exercitum ſcribit, quem opponat Principibus; atque Andegauenſi aduerſa valetudine conflictato.

Anno 1570.

Ieſuita interempti ab Hugonottis.

Rabaſteins.

ctato, Coſſæo regimen copiarum tradit; quodque omnium exiſtimabat efficaciſſimum, reuocat pacis contrahendæ conſilium, primámque mentem opprimendæ ſublatis capitibus factionis: Et fortaſſe eo conſilio Coſſæum ducem exercitus dixerat, quem noverat in Hugonottorum partes propendere, & magnum cunctatorem nihil in eos quod inhiberet pacem tentaturum. Et verò in Burgundia ad oppidum Arnæducum occurrit Coſſæus, viam occluſurus Principibus; ſed præterquam quod inter velitandum ſuperiores Hugonotti erant; ij relicto Coſſæo pergunt vlterius, atque ad Charitatem commeatu vbere recreati, ad Montargium evadentes, Pariſienſibus terrori ac periculo ſunt. Igitur Regina pacis ſtudium non amplius ſuſtinendum rata, huic incumbit tam efficaciter, vt tandem Auguſto menſe confecta ſit; nec eam Principes detrectabant, modò Religioni ſuæ caveretur; nempe Reitris defectionem minantibus, Francis reviſendorum larium cupidis, deficiente pecuniâ, atque Admiralio tot rapinarum tandem pertæſo, tranquillitas cunctis voto erat: & Regina conditiones amplas haud grauatè largiebatur, conſcia arcanæ mentis, quantíque ſtarent impetrantibus dona in poſterum. Multa itaque Hugonottis conceſſa; vti Orangius fratréſque in facultatum vſum, reſtituerentur, libera eſſet ſuæ Religionis facultas iuxta Edicta ſuperiora, ipſi cum Catholicis ad omnia publicæ benignitatis commoda admitterentur; qualia ſunt Collegia, Xenodochia, & eiuſmodi alia; ad eorum lites abdicatum Parlamentum Toloſæ: & dum ea pacta implerentur, vrbes quas vocabant ſecuritatis, id eſt obſidum loco, & fidei pignus, quatuor Rex iis permitteret, Rupellam, Montalbanum, Conacum & Charitatem; attamen reſtituendas intra biennium. Eo Edicto pax conciliata, ſoluti exercitus, dimiſſi in Germaniam Reitri, cæterique in privatas domos. Atque in Aulam revocati Comites Pacis, amor, luxus, voluptas, ludicráque certamina; maximè in coniugiis Procerum celebrandis. Nam Guiſius Catharinam Clivenſem, Principis Portiani viduam, duxit vxorem, quamquam invitiſſimus, & vitæ ſeruandæ vno ſtudio actus; quippe ſe Margaritæ amoribus, quæ erat Regis ſoror, implicuerat, & virgine mutuò conciliata, aſpirauerat ad eius nuptias; donec Rex ab eis prorſus averſus, priuatam Guiſio necem intentaret; iuſſo Carolo Inculiſmenſi, fratre ſpurio inter venandum amatorem tam audacem occidere. Quod cùm ille metu abſterritus non præſtaret, perſtante atrociùs Regis iracundiâ, Guiſius impulſu Reginæ & patrui Cardinalis, ad ſanciendam ſalutem, Clivenſem duxit; quamquam amore non penitus profligato. Ille deinde Catharinam ſororem Mompenſerij filio in vxorem dedit, veteribus familiarum inimicitiis eo pacto extinctis. Ac demùm ipſe Rex, annum natus iam viceſimum primum, Eliſabetham Ferdinandi Imperatoris filiam toro nuptam admovit; Anna Eliſabethæ ſorore Philippo Regi Hiſpaniæ ſimvl enubente: quippe obierat Iſabella, Caroli ſoror, eiuſdem Philippi coniux, immatura morte, relictâ in cunis quam ſuſceperat filiâ. Sic

Margin notes: CAROLVS IX. — Arneayleduc. — *Pax tertium cum Hugonottis.* — Villes de ſeureté. — *Coniugia Regis & Guiſij.*

Aaa 2 diuturnus

diuturnus Martis ac bellorum terror, hac breui intercapedine, non tam quieſcebat, quàm inſtaurandis viribus intendebat; mox acerbiſſimâ Franciæ calamitate, proruptrurus iterum, & furorem expleturus diutius, ebibito per cauſas varias plurium ſanguine: adeò mortalibus infirma eſt ac infida tranquillitas; ac ſtare bona in veſtigio neſciunt, leuitate propriâ, & loco lubrico, pronâ in caſum.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XX.

SYNOPSIS.

Apparatus ad Hugonottos intercipiendos. Admiralius Regem ſalutat. Apparatus ad cædem Hugonottorum. Admiralius læditur. Cædes Sanbartolomæa. Veſini facinus generoſum. Ciuiũ cædes. Regis ſenſum, & cædium finis. Cædes Hugonottorũ in prouinciis. Quartum bellum in Hugonottos. Rupellæ obſidio. Noüæ laus & ſeceſſio. Continuata obſidio. Andegauenſis periculum. Obſidio ſoluta. Quarta pax. Sancerræ obſidio. Dux Andegauenſis Rex Poloniæ. Andegauenſis mora in Francia. Quintum bellum in Hugonottos. Mongommerius captus. Conſpiratio Procerum in Reginam. Caroli Regis morbus, & mors. Regina abſente Henrico, regnum moderatur. Henricus III. Rex in Franciam venit. Henrici primordia. Pinarolium Sabaudo redditum. Bellum continuatum in Hugonottos. Rex Condæam amat. Rex Auenionem proficiſcitur. Cardinalis Lotharingij mors. Mulierum Hugonottarum facinus. Regis inauguratio & connubium. Bellum in prouinciis. Mombrunus captus,

affectus ſupplicio. Lediguerij primordia. Rex titulum Poloniæ ſeruat. Turba in Aula. Alenſonij fuga. Condæus exercitum inſtruit. Toræus à Guiſio victus. Condæi exercitus. Pax quinta cum Hugonottis. Nauarri fuga. Edictum Maij. Fœderis ſiue Liguæ origo. Bellum ſextum in Hugonottos. Comitia trium ordinum. Bellum geritur in Hugonottos. Iſſoriacum in Aruernis obſeſſum. Damuilla in Hugonottos. Broagij ſitus. Capitur à Catholicis. Pax ſexta cum Hugonottis. Iuuenes Regi familiares cæſi. Alenſonij prima in Belgium expeditio. Ordo ſancti Spiritus inſtitutus. Septimum bellum in Hugonottos. Fara obſeſſa & capta. Bellum in Occitania & Delphinatu. Cadurcum à Nauarro captum. Pax ſeptima cum Hugonottis. Coqueluche morbus in Francia. Pax Hugonottis nocet. Regis plures familiares. Ioyeuſa & Epernonius. Regis pietas nimia in ſpeciem. Andegauenſis ſeu Alenſonius ſecundò in Belgium. Claſſis miſſa in Inſulas fortunatas.

I. CAROLVS IX. *Apparatus ad Hugonottos intercipiendos.*

FRANCIA ſtabilitâ in ſpeciem pace fruebatur, & videbantur ad pacandos motus ſpectare omnia, cùm eâ malaciâ prælia ſæuiſſima parabantur. Ea nempe mente Rex & Regina tam commodas conditiones Hugonottis indulſerant, vt veteri conſilio repetito, excidendorum Capitum rebellionis, per inſidias atque ſolertiam perpetrarent, quod vi & aperto bello nequiuerant: Idque fas eſſe perſuaſerant Regi; quem dicebant Iure Diuino Iuſtitiæ præſidem, compertis criminibus vindicem datum, tam ferro militis quàm tortoris. Eratque in eam rem arcanum à Regina inſtitutum conſilium, ex viris ſibi omninò addictis, Lotharingio Cardinale, Duce Niuernenſi, Comite Rhetio, & Biragο. Et quidem Cardinalis, tam Religionis quàm Partium ſtudio, Hugonotticam factionem ac præſertim Admiralium, vt ſibi ſuæque familiæ infenſiſſimum angue peius oderat: Cæteri Itali ortu, patriæ ſimilitudine multiſque beneficiis à Regina affecti, in eam toto animi niſu propendebant; eoſque ipſa ad arcana omnia admittebat; Rhetio tamen præ cæteris intimo. Hic Albertus Gondius ortu Florentinus, quem primò mater Reginæ à cubiculo, officiiſque multis chariſſima, commendauerat dominæ, tum ipſe ingenio ſuo primam beneuolentiam immenſo ſpatio magnis auctus opibus ac dignitatibus propagauerat. In id poſtea conſilium

De Rets.

Andega

Andegavenſis vocatus eſt, matri acceptiſſimus, quem ipſa ad nutus atque arbitratus ſuos conformabat. Igitur poſtquam larva pacis inducta eſt inſidiis, primuſque ille ſcalarum gradus poſitus eſt, vt ad faſtigium perduceretur, adhibenda ars ac induſtria fuit: ea autem tota in ſimulando ac diſſimulando conſtabat; vt Regina Navarræ, Princeps filius, Condæus, Admiralius, cæterique nobiles, arceſſiti in Aulam, & reti ſpontaneo inuoluti, nullo periculo cæderentur. Eam porrò ſimulandi artem Regina ita regi filio inſinuaverat; vt ille quanquam naturâ iracundior (quæ indoles ad ſimulandum minimè omnium apta) tamen dominandi ſtudio, ac ſimul vindicandi iniurias æſtu, earum ſenſum abſtruſerit penitus; tanta in poteſtate os & linguam habens, vt nec vlla voce, nec colore vultus, leue mentis ſignum produxerit; quódq; in adoleſcẽte permirum eſt, deliberatum conſilium perſpicaciſſimos ac ſuſpicaciſſimos Hugonottorum oculos fugit ac latuit. Nam præter ſpeculatores ab iis locatos, ab Proceribus cauendum erat perdiligenter; Ii Mommorancius, Danvilla, Coſſæus, & Biro, qui exiſtimati in Hugonottos proclives, & quidem Mommorancij Admiralio affinitate coniuncti, ſi deprehendiſſent, vel ſcintillam ignis latentis ſub cinere, diſcuſſiſſent haud dubie, ac paratum incendium extinxiſſent. Verùm is ſagacitatis ſolertiſſimæ apex fuit, vt Admiralius ſuis ipſe artibus caperetur; quique prudentiæ ac perſpicuitatis laude ſe cunctis anteponeret, fuerit ea in laude feminæ & adoleſcenti inferior. Ac primùm eſca ad eum capiendum obiicitur; bellum Hiſpanicum, cuius ipſe ductum & adminiſtrationem ſuſciperet. Et quidem aptiſſima ad ineſcandum illecebra: etenim Admiralius ſævientibus bellis ciuilibus conquerebatur frequentiùs, eorum cauſam pacem Hiſpanicam eſſe; Francos temperare ab armis non poſſe, ea in ſe vertere, vbi hoſtis deſit; nec occurrere opportuniorem vllum quàm Hiſpanum, Regni veterem æmulum, ac inimicum iam à Maioribus; Belgium totis Franciæ viribus obruendum, ac amouendum longiùs tam infenſum hoſtem: Ideò virum quà fraudi patebat aggreſſa mulier, per fictos homines conſilium belli inſinuat, fidemque vt faciat novi quod conceperat odij, adiungit accepiſſe à plurimis quos in Hiſpaniam miſerat, maximè à Delbena, Eliſabethæ præ cæteris dilectæ filiæ, oblatum toxicum à Philippo, præferebatque vindictæ cupiditatem iuſtiſſimam. Deinde verſa ad Reginam Navarræ, Henrici principis cum Margarita filia coniugium offert; atque exercitum, quem ipſe Henricus ad recuperandam Navarram in Hiſpaniam duceret. Simul vt eſca alliceret efficacius, Rex in commodum Hugonottorum verba, blanditias, imperata, edicta, omni ſollicitudine impendebat. Sic paulatim eorum animis exoleſcebat ſuſpicio, & cicurata ferocia ſenſim ad illecebram & occultum rete præda accedebat. Admiralius præſertim noua coniuge captus eſt, Iacoba Entremontia, vidua locuplete, quam in Sabaudia natam, Duce prohibente, cùm matrimonio nequiret adiungere, Regis gratiâ & auctoritate tum coniugem habuit, tum facultates. Mox Ludovicus Orangij frater ſubdubitantem ipſe animi falſus egit in laqueos; nam in Aulam miſſus, vt propius de bello illo Hiſpanico agitaret, rémque totam ſpecularetur attentiùs; ſecretò quidem colloquutus

CAROLVS IX.

Anno 1571.

Delbene.

D'Entremont.

Carolvs IX.

colloquutus eſt cum Rege, adhibitis Mommorancio, Damuilla & Rhetio, cæterùm perſuaſus, Admiralium impulit. Acceſſit mox alia machina, Nauarri cum Margarita coniugium, cuius rationes & conditiones vt moderaretur, primò per Telinium generum, quem plurimi & meritò faciebat; deinde per Bironem, poſtremò per Coſſæum, amantiſſimis litteris euocatum, & Bleſiam vbi ageret Rex à Coſſæo ducitur, ſtipantibus quinquaginta Nobilibus armatis: atque à Rege excipitur, tantâ gaudij & amoris ſignificatione, vt dubium omne timoremque abſtulerit. Tum data facultas, vt Caſtilionem inuiſeret, & domeſticam rem conſtitueret; moxque adhibita ad Nauarræ Reginam machina: nam ſagaciſſima mulier non ſatis cupidè hamum vorabat; quippe vt ſecuritatem prudens timor parit, occultas præclara ſpecie verebatur inſidias; Catharinæ odium expugnabile vnâ vltione, filium in manus hoſtium tradi atque poteſtatem; qui vel animam, vel Religionem quam ducebat ipſa pretioſiorem animâ, vel vi eriperent, vel blandimentis excuterent; prætereà in ſpem venerat collocandi filij cum Eliſabetha Regina Angliæ; quæ iuxta ipſum de religione ſentiret; atque exemplo Condæus præerat, qui Mariam Cliuenſem Niuernenſis ſororem duxerat, quam ipſa Nauarra propè ab cunis ſecum inſtituerat, & perſuaſione ſua imbuerat. Tandem & ipſa ab Admiralio expugnatur, qui ſecundùm in aulam vocatus, poſtulata, dona, gratias, facultates, ad primam voluntatis ſignificationem à Rege impetrat; tam facilè atque effusè condonante omnia, vt calidiſſimus ſenex tantæ gratiæ æſtu prouectus, tuta omnia, firma ac tranquilla, tum ſibi tum Reginæ crediderit. Prætereà fidem Hugonottis Orthodoxi ipſi faciebant; qui in Regis mentem conſiliumque intimum haud penetrantes, rem agi ſeriò exiſtimabant, & acerbè de Rege ac Regina veluti in hæreſim pronis querebantur: eratque tum Pio Pontifici, tum Hiſpaniæ Regi fucus factus tam callidè, vt Hiſpaniæ Rex Oratorem ſuum iuberet ab Franciæ Aula faceſſere; Pius Cardinalem nepotem curſoriis equis ad Regem miſerit; interceſſurum conceptis nuptiis; & ipſe diploma ad diſpenſationem affinibus pernegabat. In Aulam nihilominus pergebat Nauarra cùm filio; ac nodum diplomatis mors Pontificis ſoluit; cuius ſucceſſor Gregorius XIII. ſeu benigniore natura, ſeu Regem veritus, ſeu maiori perſpicacitate, diploma conceſſit Cardinali Borbonio.

Teligny.

II. *Apparatus ad cædem.* Anno 1572.

Poſt exceptam multo honore & arctâ in ſpeciem beneuolentiâ Nauarræ Reginam, & conſtitutum locum temp[u]ſque connubij, vt more Romano & Pariſiis in maiori æde ageretur; Ludouicus Naſſouius rurſum in aulam profectus, cum Rege de tota belli ratione deliberat, quod ſtatim decernitur inferendum in Belgium, Admiralio Duce conſtituto cum ſummo imperio, deinde fit Belgij profligandi diuiſio, vt prouinciæ citra Antuerpiam poſitæ ad Regem ſpectarent, quæ vltra ad Orangium; Stroſſius & Baro Gardiæ mittuntur cum nauibus in Britanniam, prohibituri claſſem Hiſpanicam, ne tranſiret in Belgium; demùm ſex peditum millia conſcribuntur, magno machinarum & bellicarum rerum apparatu. Eo articulo Regina Nauarræ morte ſubita rapitur, die quarto poſt conceptam

conceptam febrim, ſiue æſtu nimio, dum Pariſiis per officinas mercatorum diſcurrit, ad pannos mundumque muliebrem coëmendum; ſeu veneno, quod (vt volunt) odore hauſerit, chirothecis tractandis cuiuſdam vnguentarij Renati Mediolanenſis: quamquam id ego minùs crediderim; plures enim cum Regina feminæ ad huiuſmodi mercimonia admiſſæ; nec veriſimile Reginam vnam, tractaſſe mercem manibus veneno infectam; ſed cùm plura ad faciendam fidem conuenerint, vnguentarius & ille Italus, & famoſus improbis moribus, improuiſus morbus; tributum eſt toxico quod naturæ fuit. Quaſi humano corpori ab humoribus ſuis vitus deſit. Ea mente dilatæ nuptiæ, datumque ſpatium ad prædam omnem adigendam in retia. In vno Admiralio operæ pretium erat, qui Regem quidem ſemel biſque inuiſerat, ſed Pariſios ingredi, amplam illam populoſiſſimam, infenſam Hugonottis, & ſibi ipſi præ cæteris ciuitatem, non inducebat in animum; & timorem æquum promouerant tum arcanum quoddam naturæ præſagium; tum multæ admonentium litteræ, tam à Francis ſcriptæ quàm ab externis, ſibi omnino caueret, nec ſalutem furentis populi poteſtati inconſulto permitteret. Sic hærentem & tergiuerſantem, amiciſſimis litteris & ſecuritatis obſidibus per Cauanium Rex arceſſit, tum per Briquemautium Seniorem, qui diſceſſum vrget, affirmatque hærere bellum ipſius abſentiâ; poſtremò per Ludouicum Naſſouium, Noüam, Ienliſium, & Saucurium; quibus data viginti nummorum millia, ad occupandas per clandeſtina conſilia Belgij vrbes; euenitque feliciter, vt Ludouicus Montes interceperit, Valencenas Noüa; quo demùm facinore non dubius Admiralius quin bellum flagraret, abſterſo metu, magno Comitatu Pariſios venit. Nec multò poſt conſequuti ſunt Principes, Henricus iam Nauarræ Rex & Condæus; vltrò nobilibus & Hugonottorum capitibus in perniciem certam confluentibus. Iamque præda omnis in caſſes conuenerat, cùm duo moram conſilio faciunt; alterum dum Guiſius ſelectas operas ad cædem comparat; alterum dum copiæ quas in Belgium Ienliſius ducebat quatuor peditum millia & ducenti equites ab Albano opprimerentur; quod vtrumque confectum eſt; victus ab Albano Ienliſius atque profligatus, & parati à Guiſio percuſſores. Ita Auguſti decimo ſeptimo fatales nuptiæ celebrantur; in propylæo maioris ædis Pariſienſis erecto pegmate, præſide Cardinale Borbonio perfectum eſt Sacramentum; dehinc ſponſa cum Catholicis in ædem inducta, ad obeunda miſſæ ſolemnia; Nauarræ Rex cum Hugonottis in proximas Epiſcopi ædes diuertit, dum ſacra conficiuntur, epulo in ipſis ædibus inſtructo: quattiduum impenſum choreis, conuiuiis, ac certaminibus ludicris; iamque ad tragœdiam parato choragio inſtructiſque actoribus; de agendi modo deliberatum eſt. Reginæ voluntate conſtituitur, vt Guiſius adornato ſicario Admiralium cæderet, tum eo cæſo cæteri haud ægrè impetu plebis ciuitate tota mactarentur. Idque Reginæ vehementer placuit; ſiue vt Guiſium in diſcrimen adduceret, tota Colinij & Mommorancij factione in vindictam Admiralij ruitura; ſiue quod mihi veroſimilius, facti infamiam vti à ſe ipſoque Rege amoueret. Adornatur itaque

Cauagnes.

Ienlù & Saucour.

CAROLVS IX.

Admiralius læditur.

Louuerius, idem qui Movyum per inſidias Niortij occiderat, admittiturque in ædes Ville-murij; qui quondam Guiſij præceptor fuerat; ad quas Admiralius Luparâ rediens, ſeque hoſpitio recipiens, incedebat. Nec facinus mora longior diſtulit; lento paſſu ingredientem, & ſcriptum quodpiam perlegentem, ſclopeto exploſo Louuerius tribus glandibus ferit; & aberrante ictu quò deſtinabatur, manum dextram dumtaxat abſciſſo indice, & læuum brachium graui plagâ ſauciat. Ille immotus, digito ædes vnde erupiſſent inſidiæ commonſtrat, ad Regem mittit qui factum docerent; tum innixus domeſtico ad hoſpitium ſecedit. Attentata cæde non patrata, conſilij ratio turbabatur, & quamquam Guiſiis in ſuſpicionem vocatis, attamen nec in eos irrumpebant cæteri Hugonotti, nec à Regina cogitata diſſenſio oriebatur. Quamobrem dum effervreſcerent odia, fuit Regi in ſimulatione perſtandum: quo ille munere functus egregiè, Navarro & Condæo expoſtulantibus affirmat ſe flagitium acerbiſſimè vindicaturum, palam dolorem & vehementem iracundiam exhibet, reis ſceleris quicumque illi ſint, minas intentat ſæviſſimis verbis; ac iubet cives capere arma ad tumultum, ſi quis exurgeret opprimendum; nobileſque Hugonottos in vicum Admiralij cunctos diuertere, vt ſaluti tam cari capitis inuigilarent. Imò ſaucium inuiſit humaniter, amiciſſimis verbis ſolatium facit, eoque audito remotis arbitris, quod Reginæ ſpectanti ſuſpicioni, & metui fuit, regreditur Luparam. At Hugonotti fremere & indignari ſummoperè, atque ardere vindicandi cupidine; ſed clàm auctor erat, nec tutum Guiſios palam in civitate tam amica impetere: ideò plerique ſuadebant, vt Admiralius extra vrbem in ſecurum locum deferretur, cæteri omnes abſcederent, periculo certo ſeſe eriperent, tunc de communi re tranquillioribus animis conſuleretur. Et ducibus in cubiculum Admiralij convenientibus, ita cenſuerat Vidamus Carnutenſis; demonſtrans quanto in diſcrimine verſarentur; ſibíque certiſſimum vrbe egredi proximo die, & cùm adhuc liceat reti erumpere. Ea Reginæ nunciata, quæ Tuilleriis agebat, propoſitam cædem feſtinarunt; & extemplo conuocato ſecretiori conſilio, ſtatuitur vt ea ipſa nocte Hugonotti cædantur, tum Nobiles qui ſequuti Admiralium erant, tum cives, iuxta nomina antè recenſita: tum deliberatum de Navarri & Condæi vita; ac de Navarro, facile aſſenſum, vt incolumis foret; Regia affinitas, patris memoria, ipſius humanitas atque indoles cunctis accepta, fuerunt ſaluti; de Condæo ægerrimè conuentum vt parceretur; dura atque aſpera Principis natura aggrauante odia patris & offenſionem; vixque ſalus Nivernenſis Sororij precibus data eſt: quibus conſtitutis deducendæ & patrandæ cædis prouinciam Guiſius ſuſcepit, tum futurus vindex paterni exitij, tum eo facinore Catholicorum beneuolentiam & quodammodo nouum imperium ſibi paraturus, ac ſuo nomini.

III.

Cædes Sanbartolomæa. Anno 1573.

Conuenerat vti primo diluculo, quo dies ſancto Bartholomæo feſtus inciperet, pulſata palatij publici maiore campana, cædes patraretur, & eam in rem Guiſius Prætorianum militem tum è cohortibus Francicis, tum ex Helveticis ad Luparam & Admiralij ædes locauerat, tum Charronus

ſonus Mercatorum Præpoſitus civem armatum in vrbis palatium conuocauerat; quorum illi Nobiles, ij civem mactarent. Sed Regina occupans definitum tempus, aliquo poſt mediam noctem ſpatio, iubet pulſari ſignum in ſancti Germani æde, vt ſimiliter in palatio pulſaretur. Statim cædis initium ab Admiralio factum, vt qui rebellionis ſignifer, & hæreſis peruicaciſſimæ caput & promotor fuiſſet, idem ad pœnam præiret cæteris. Guiſius cum equite Enculiſmenſi ac Prætorianorum centurionibus poſtquam in ædes eius irrupit, in atrio hæret, dum cæteri ſcalas ſcandunt, & in Admiralij conclaue inuadunt; eorum Dux Coſſinus, à Rege ad ipſius cuſtodiam deſignatus, Corboranus, Cardillacus, Sarlaboſius, Petrucius Senenſis, & Beſma Germanus. Ad ſtrepitum irrumpentium Admiralius ſurrexerat ſtratis, & toga tectus domeſtica, ſtans vt moreretur, innitebatur parieti, cum à Beſma primùm punctim in aluo, tum in ore cæſim percutitur; mox ab cæteris promiſcuè irruentibus obtruncatur; ſtatimque cadauer per feneſtras in atrium ſubiectum à Beſma & Sarlaboſio proiicitur. Id iubebat operiens in atrio Guiſius cum Inculiſmenſi, qui attentè perſpecto cæſi vultu, poſtquam ſtrophiolo cruorem Inculiſmenſis abſterſit, impleta vltione pergit ad cætera. At Admiralij pœna vltra ipſam vitam, in cadaver protogata eſt horribiliter. Nam primùm avulſum à trunco caput ad Catharinam defertur, tum plebs in ædes irruens, furorem conceptum in cadauer miſerandum effundit; & repetitis tum ſpatiis tum diebus, omne opprobrij & lanienæ genus in artus orbatos ſenſu expromit. Eo momento manus & pudenda ferro demetit, proiecto in ſterquilinium trunco; tum ſequenti die eadem plebs rurſum miſerabiles trunci reliquias raptans triduum per cœnum diſcurrendo per vicos fune vinctas trahit, deinde in amnem proximum mergit; mox cadauer iterum raptum Monfalconem defert, furcis appendit, ignem ſubiicit, quo artus toſti non abſumpti; & pependit abominandum ſpectaculum, donec cæca nocte detractum à Mommorantio, humo conditum eſt deformatum cadauer; elementis ſingulis in pœnam vocatis. Magnâ quidem plebis furentis inſania; ſed iuſto Dei iudicio, tot Sacerdotum cædem atque Templorum ruinam plectentis; præter ſua ſupplicia quæ animæ irrogata, latuerunt mortales. Ab Admiralij cæde feſtinatur ad alias; atque ſtatim Nobiles, qui Guiſij prouincia erant, corripit furor. Ii tum in Lupara, tum in vicis proximis hoſpitantes, involuuntur. nullo negotio ac mactantur. Calamitates ſingulorum percurrere vt nec inſtituti mei, nec otij eſt, ſic illuſtriores prætermittere nefas. Rupifocaldius Regi gratiſſimus, primus poſt Admiralium cæſus eſt; Telinius gener, oris amabilitate & ſuavitate ſermonis, ſemel atque iterum percuſſoribus mitigatis, ab tertiis tandem confoditur; Clermontius Renellus nudus & cubiculo prorumpens, inter plebis irruentis turbam, amnem navigiolo traiiciens, perimitur à Buſſi Amboſio patruele; quicum litigabat. Brionius octogenarius, Principis Contij moderator atque inſtitutor, inter alumni ſui vberrimos fletus, tenellulas manus ad tegendum ſenem fruſtra obtendentis, occiditur; à Glaſio Lauerdinus perimitur; Franciſcus Nonpar Caumontius, ducta Maria Forcia, cum maiore filio

Admiralij cædes.

Coſſeins.

De Nonpar. Caumont. De la Force.

CAROLVS IX. obtruncatur in lectulo; filio altero qui annum decimum tertium delibabat, inter patris fratriſque vulnera, cùm crederetur cæſus, incolumis delituit ſub eorum cadaueribus, donec ſub veſperam ad Bironium profugit; iſque eſt Forcia qui ætate noſtra Mareſcallus, vitam annis pluribus fectiſque produxit. Plures per Vrbem ſparſi mactati ſunt; atque in ipſam Luparam peruaſit cædentium furor; Nauarri domeſticis ſtrage implicitis; ij ſpoliati armis, & è cubiculis extracti, ad intimas palatij fores abducti, obtruncantur ſinguli, Regis fidem & miſericordiam appellantes; in iis Pileſius, Pardalanius, Martinus Burſius; ac Beluorius Nauarri pueri gubernator, podagrâ decumbens in lectulo, & in eo cæſi plures. In ſancti Germani ſubvrbio hoſpitabantur Rohanius, Caumontius Forciæ patruus, Vidamus Carnutenſis, Mongommerius, Nocla, Segutius, alter Pardalianus, aliique, quos ſors melior ſtragi eripuit; Maugironio aſſignati erant obtruncandi, ſed imparatis ſtipatoribus, excitati vrbis fremitu è ſtratis miſeri, iamque impetiti à militibus amnem tranſmittentibus, quam celerrimè in equos inuolant, plures ſine ocreis, haud pauci ſolis dumtaxat caligis linteati; & ſequenti cum equitibus Guiſio ſeſe proripiunt. Sic multiplici ſtrage quingenti nobiles, capitum inſtar viliſſimorum in ſomno & trepidatione contrucidati ſunt. Verùm in publico furore vnius viri non prætermittenda eſt generoſitas: is Veſinus Cadurcus atque Catholicus, grauibus inimicitiis in Renierum Hugonottum ſuſceptis; vterque in Cadurcis ſuarum partium duces erant,& à publica cauſa in priuatum tranſgreſſi odium, ſic mutuis iniuriis exacerbauerant animos, vt nihil optarent vehementiùs quam necem æmuli. Regis mandato feſtinabat in Cadurcos Veſinus ea ipſa nocte qua ſtrages edita; & ipſe natura aſper & intractabilis, præclaram occaſionem inimici mactandi nouo modo vſurpat. Viam capeſſens, ad ipſius ædes primùm tendit, turbam militum effringentium fores aliquantulùm inhibet, tum ipſe ſtipantibus duobus domeſticis, in Renieri cubiculum irrumpit, & ſtricto gladio, parmâ prætensâ, oculiſque fulmineis, inimicum prouolutum in genua ad exorandam miſericordiam, iubet conſurgere, & ponè ſe ire. Obſequutus Renierus, & ad certam mortem ſequutus iubentem, equo ad fores inſtructo imponitur, atque in patriam modicis itineribus ab Veſino deducitur, per illud centum leucarum ſpatium obmuteſcente; donec peruentum ad Renieri domum, ad cuius fores conſiſtens; ſoluto tandem pertinace ſilentio, ſaluum eſſe æmulum atque incolumem iubet; ſe prohibitum à cæde, tum honoris ſui & & gloriæ causâ, tum ob conceptam de æmuli fortitudine opinionem; nunc fas eſſe in ſecuritatem liberam vindicato priores inimicitias perſequi, ſeque expeditum in certamen ſi vellet. Ad eas voces Reniero pugnam recuſante, & ſe victum generoſitate tanta profitente; Veſinus cùm affirmaret ſibi perinde eſſe inimicus aut amicus foret, reputaret ille per otium, vtrum ſibi placeret, impulſo equo hoſti admiranti ſeſe eripuit; egregiâ reportatâ victoriâ, & vindictâ toto illo itinere domitâ, laudatiſſimo facinore, cùm inimicum odiſſet ſimul atque ſeruaret.

Beauuoir. *Veſini facinus.*

IV. *Ciuium cædes.*

Verùm ipſa nocte dum in nobiles Guiſius ſæuit plebs inflammata in Hugono

Hugonottum ciuem irruebat; Mompenſerius, Niuernenſis, atque Tauanius zelo religionis Catholicæ, & immenſo in Hugonotticum furorem odio, primas excito populo flammas ſubiecerunt, deinde ſufficiente ad omnem immanitatem populi impetu, Niuernenſis vocatus ad Reginam ſeceſſerat. Et verò per dies tres continuatos noctibus lanienam horribilem tota vrbe ſexaginta hominum millia, ſoluta in licentiam omnem inſania, impunè perpetrant: paſſim aures percellunt, fremitus mactantium, pereuntium gemitus & ſclopetorum exploſio; effringuntur fores ac feneſtræ; ædes inflammantur; miſeri in lectis, in ſcalis, in vicis circunſtante turba confodiuntur; è feneſtris in pilorum & ſariſſarum cuſpides proiiciuntur, torrentur crepitante circum incendio, plagis pluribus ſaucij amne merguntur; truncati membris & viua etiamnum cadauera per cœnum raptantur; infantes in cunis, in parentum gremio liberi, in amplexu mutuo coniuges, nullo humanitatis ſenſu, crudeliſſimè è viuentium numero exturbantur. In amnem riui ſanguinei deducuntur, vici ſternuntur cadaueribus, ea in foris areiſque publicis extruuntur in cumulos; vno verbo, ſexcentæ domus qua direptæ ſunt, qua incenſæ, & quater mille homines interfecti. In his memorantur Lomenius ſcriba Regius, Petrus Placia primarius in Curia vectigalium præſes, Terrierus clarus Cauſidicus, Magdalena Briſſoneta Cardinalis Briſſoneti neptis, Petrus Ramus ab æmulo Carpentario ſicariis ſubmiſſis mactatus; Dionyſius Lambinus antiſtes ille humanioris litteraturæ, metu ſimilis mortis extinctus eſt. Duo præcipui furentium Anteſignani, Peſonius lanius, & Croiſierus auri ductilis artifex; quorum ille centum quinquaginta vna nocte mactauit; hic brachium oſtentans, ſæpe iactauit ſe quadringentis vitam ademiſſe. Imo plures Catholici ab inimicis priuatis inuoluti ſunt publico odio, & pro Hugonottis occiſi; quales Guillelmus Bertrandi, Bertrandi Cardinalis filius, Rouillardus in Parlamento Senator, & Petrus Salſeda. Regem interea varij & diuerſi ſtimuli agitabant. Edito cædis iuſſo, dum ſe conſcij comparant, animo æſtuare, proximæ calamitatis ſtragem perpendere, atque propemodùm in miſericordiam reuocari: quod Reginæ poſtquam nuntiatum, extemplò comitantibus Andegauenſi, Niuernenſi, Tauanio, Rhetio, & Birago, properat ad dubitantem, animumque ſollicitè ad perficienda incepta confirmat. *Admiraly vulnere factionem totam inflammatam; Impendere grauiſſimum bellum, ſi liberi abeant; in Germania, Anglia, atque Heluetia haberi delectus; Catholicos ipſos arma ſumpturos, & ſibi ducem auctoritate ſua electuros, qui peſſundet Regiam maieſtatem, ſuoque arbitrio bellum gerat.* Ad ea Procerum accedentibus calculis, Rex exequi quæ mandauerat iubet: ſed rurſum in contrarium ſenſum abripitur. Adſtabat cum matre & fratre in cubiculo, quod areæ Luparæ imminet ad ſpectandam cædem; cùm ad ſonitum ſclopi breuioris exploſi, quodam metu abſterritus, nobilem ad Guiſium mittit, qui iuberet abſtinere à cæde, atque domum faceſſere, at Nobili renunciante, iam cæſum Admiralium, nec frænari poſſe Pariſienſium impetum, reuoluitur in ſuſceptum conſilium. Die qui luctuoſam noctem

Marginal notes: CAROLVS IX. — De la Place. — Peſon & Croiſier. — *Regis ſenſus, & cadium finis.*

CAROLVS IX. conſequebatur, Navarrum & Condæum in cubiculum ſuum arceſſit; *qua ipſi vidiſſent ſuo iuſſu patrata aſſerit; vſum eo remedio ad ciuilia bella opprimenda: ad eos quod ſpectaret, iuſtam eſſe materiam odij & vindictæ, quod ſe duces factionis deterrima præbuiſſent; attamen ea affinitati & ſanguini dari modò mores & vitam mutarent, atque Catholicam religionem amplecterentur, viderent ſibi vt ea in re obſequerentur, alioqui ad ea ferenda quæ paſſi eſſent domeſtici, ſe pararent.* Ad eas fulminantis voces, & oculorum minacium fulgura repetita Navarrus ſuppliciter reſpõdet, rogare ſe Regem vt vita & cõſcientia illibatæ ſint, in cæteris omnibus futuros ſe obſequentes. At Condæus paulò audaciùs, quàm calamitas præſens expoſceret, dat reſponſum; bona & vitam eſſe in Regis poteſtate, Religionis vnum Deum tam dominum eſſe quam auctorem: ob quæ dicta, ira vehementiſſima Rex excandeſcens, Condæum acerbiſſimis ac contumelioſiſſimis verbis increpitum, haberi in cuſtodia cum Navarro iuſſit, minitans atrociter elidendas fauces contumaci, niſi triduo proximo à pertinaci ſenſu deficeret. Decurſo triduo, cùm Senatores quidam Pariſienſes Regem admonerent, quo in periculo res publica verſaretur, ſi diutiùs plebi inſanæ fas eſſet furere, is per præconem iubet arma deponi, ac plebem in ſua tecta diſcedere. Ita ſummus ille furor coërcitus, quamquam diebus proximis plures, vel cæſi ſunt, vel in carcerem rapti. Imo in æſtu inſaniæ, vita non paucis ab inimicis ipſis condonata eſt; Rex Grammontium, Duraſium, Gamachium, & Buccananium ſeruat; Guiſius plus centum periculo eripit, in quibus Briquemantius iunior; Acierius ab fratre Duce Vzetienſi ſeruatur; Vicecomites Paulinus & Monclarus à Villarſio, Bellievrius pluribus ſaluti fuit. Mommorancios fratres, in diſcrimen vocatos Mareſcalli abſentia, vt creditum eſt, fecit incolumes; Coſſæus precibus Caſtronovæ datus eſt, quæ forma corporis commendata erat Andegavenſi; Biro ſalutem fortitudini ſuæ debuit, qui in armamentarium ſe ſe recipiens, tormenta in vrbem diſpoſuit, ad frangendos primos furoris impetus: ſorte vt plerumque fit diſtinguente reos à miſeris; nec Rex qui nutauerat in cæde imperanda, firmior fuit poſt eam confectam, nam primò ad prouinciarum Prætores ſcripſerat, eam cædem populari tumultu patratam; mox Guiſiis inſtantibus, vt probaret ipſe quod revera mandauerat, in idque aſſentientibus tam Reginâ quam Orthodoxis Principibus; nouis litteris certiores facit Gubernatores, ſtragem Pariſienſem ſuo iuſſu factam, ad opprimendam horribilem coniurationem, quam Admiralius cæterique conſcij iniuerant, ad Regiam familiam extinguendam; eamque in rem in Senatum venit; imperatque in mortuos litem de conſpiratione in Regem inſtrui.

V. *Cædes in prouinciis reliquis.* Sed non vna Pariſienſium ſtrage concluſa eſt cædes, per plurimas vrbes graſſata eſt, prona ad tumultum vbi impunè furere licet plebe promiſcuâ. Rex quidem edictum palam propoſuerat, quo cauebatur Hugonottorum ſaluti, modò ſe in domibus continerent, nihil noui molientes; ſed arcanis litteris iuſſi erant Prætores ad Pariſienſium exemplum perniciosam luem exſcindere. Idque factum vel prætermiſſum eſt, iuxta Prætorum ſenſum, vel alterutri partium addictorum, vel in clementiam ſævitiamve

procliu

proclivium. Meldis ducenti intetempti ſunt; Trecis totidem; Aureliæ plus mille; ad Bituricenſes, Nivernenſes, & Chatitatis incolas propagatum exemplum. Toloſæ inter alios, quinque Senatores cum purpureis togis affixi patibulo; Burdegalæ tardius decurſum ad cædem, ſed mora deinceps repenſa eſt grauitate. Lugduni magna aſperitate ſæuitum, in quam vrbem plerumque colluvies externarum Gentium conuenit; & quidem Mandelotius Gubernator, quamquam addictus Guiſiis à cæde abhorrens, ad nuntium Pariſienſis tumultus, optimates Hugonottorum in carcerem miſerat, eos inſaniæ populi ſubrepturus; ſed Petro Auxerra Regio procuratore, qui ab Aula recens aderat, facem animis ſubiiciente, erupit carceribus popularis furor; ſtatimque effracto carcere quo ſe tutos rebantur miſeri, cunctos partim mactant, partim ſtrangulant, partim amne mergunt, partim in membra diſcerpunt; ij propemodum octingenti erant; tum per cæteram vrbem calamitas ſparſa, reliquias cæde atque incendio perdit. Sic per eas in prouinciis cædes, ſublata viginti quinque hominum millia. In proximis Lugduno prouinciis temperatum eſt à cædibus: In Phocenſi prouincia Tendius Comes, in Hugonottos pronior; Damvilla in Occitania, in Delfinatibus Gordeus, in Burgundia Chabotius, Santecanius in Aruernia, Matiſcone Guicha, Baionæ Ortenſis Vicecomes, plebem continuerunt, nullo ſanguine, aut raro admodum fuſo. Interea lis in Admiralium inſtruebatur, & adigebantur ad amplectendam religionem auitam Navarrus & Condæus. Nec ille præbebat ſe difficiliorem; at hic animo in voluntatem Regis obdurato, perſtabat in ſententia; à Rege arceſſitus, & ſeueriſſimis minis perterritus, ſimulata perſuaſione in Catholicam religionem tranſiit, cum Navarro; Cardinale Borbonio vtriuſque abiurationem admittente. Mox lite in Admiralium inſtructa, Senatus decreto læſæ maieſtatis reus dictus eſt ac damnatus, pœna tanti ſceleris in ipſius effigiem vt conſtitutum erat impleta. Additi ſimulacro ſocij duo ipſi in viuis, Arnaldus Cavagnius, & Briquemautius pater, togatus ille, hic ſagatus; qui veluti coniurationis participes, eidem ſupplicio addicti ſunt. Eáque eſt cædes Hugonottorum, tam multis hæreticorum ſcriptis impetita, & Catholicorum apologiis propugnata; quæ vt Romæ atque in Hiſpania immenſis laudibus celebrata; ita in Germania, Anglia atque Helvetiæ parte, querelis & accuſationibus, tam laceſſita, quàm lamentis flebilibus deplorata; eadem ambigui apud poſteros ſenſus; vi & occulta cæde à Francorum indole multum alienis; maximè cum per inſidias ſpargitur cruor. Sanè honeſtiùs atque vtiliùs poſt pugnam Moncontur ianam Hugonottorum reliquiæ aperta vi exſcindi poterant, ſi victores hæſiſſent fugientibus, & reſpirandi ſpatium ademiſſent, modò ex euentu conſtabit, & renaſcente iterum bello, molitionem tantam fruſtrà ſuſceptam, & contractam apud plures leui fructu infamiam. Imò tunc perculſis inſtandum fuerat, promptóque exercitu Rupellam & Montalbanum, quæ duæ ciuitates profugos tuebantur, expugnare oportuit; verùm edictis mollioribus Rex acerbiſſimũ vulnus exulcerauit potiùs quàm ſanauit, nouum bellum in cunis atque in ſemine oppreſſurus, quod indulgentia intēpeſtiua aluit, donec erumperet.

Mandelot.

S. Eran.
La Guiche.

CAROLVS IX. erumperet. Idque attributum Rhetio & Birago Reginæ Conſiliariis, qui texendis conſiliis quàm bello meliores, abhorrebant ab ea re qua non excellerent; & Regina ipſa arma abiiciebat, in quibus plus aleæ atque arbitrij alieni; attamen fruſtra efferatos tot cædibus animos rurſum ſperabat venturos in retia; bellumque quod inferre voluerat, ferre & repellere tandem adigitur.

VI. *Quartum in Hugonottos bellum.* Etenim Hugonotti in proximas vrbes, Rupellam, Montalbanum, Sancerram, Nemauſum; ex prouinciis ſingulis plures profugerant; alij in Germaniam, Angliam, Geneuam, & ad Heluetios; quidam rure in Caſtris tum ſua tum amicorum ope tecti & defenſi, illæſi perſtiterant; qui omnes poſtquam ex metu & trepidatione colligunt animos; primo timore in vindictæ rabiem exurgente, bellum & quidem atrociſſimum mouent; ſi perituri, honeſtè ſaltem & militum more, non pecudum. Princeps arma mouit in Cadurcis ille Renierus à Veſino ſeruatus, qui viginti quinque equitibus dumtaxat ſtipatus, cùm ducentos in fugam egiſſet, & Montalbanis excitauit fiduciam, & cæteris nobilibus ſpem erexit. Eum æmulati protinus in Occitania Hugonotti, in Rutenis, Albigenſibus, & Fuxienſibus, plurimas arces, munitas vrbes occupant; & caput Rupella munimentis ſollicitè inſtauratis, ac commeatu omnis generis collecto, pacis voces & conditiones longè auerſatur. Sic repente bellum, cum extinctum putatur naſcitur, odiiſque maioribus ex ſociorum cineribus exurgit factio. Quamobrem Rex oppugnandam Sancerram Caſtrio aſſignat, Danuillæ vrbes Occitaniæ ſubigendas, Villarſio Admiralio Aquitaniæ prouincias; Rupella exercitus Regij expeditio fit: Verùm antea Reginæ viſum eſt opportunum, aggredi an oblatis conditionibus commodis eam vrbem à reliquis poſſet auellere; offert Rupellanis religionis ſuæ incolumitatem, omnes immunitates confirmat, vnum flagitat, vti à Rege Gubernatorem admittant; eúmque Bironium dicit, quem gratum Hugonottis noſſet. At cùm illi Bironem reſpuerent, quaſi donum ab hoſte profectum, nec fidem vllam dictis habendam cenſerent, quæ nuper Admiralio fraudi & neci fuerant; vix tandem impulſi ſunt vt Noüam ſubmiſſum à Rege in ducem acciperent; ſalua Conſulis & Optimatum ciuium auctoritate. Et Noüam Regina miſerat cum Abbate Gadanio, futurum vrbis præfectum, haud modicâ pacis ſpe conceptâ, ſi viro quamquam Hugonotto, prudenti tamen & à motibus rebellium alieno, traderetur adminiſtratio vrbis; quam pernegabant Rupellenſes, diu virum ludificati, quaſi corruptum aulicis donis atque pollicitis; nec ſubire intra vrbem paſſi ſunt, niſi vel omninò priuatus ageret, vel publicis armis præficeretur; quam poſtremam conditionem auctore Gadanio admiſit; geſſitque præfecturam armorum, admirabili fortitudinis & prudentiæ temperamento, primus atque intrepidus belli munera fide ſumma obiens, idémque in conſiliis ciuem pro facultate moderans, atque in pacem inflectens Regiumque obſequium; ideò vtrique partium, quod rariſſimum gratus; Rupellanis vnum arguentibus, quod audaciùs in pericula rueret, Rege de pace irrita haud expoſtulante.

Margin notes: La Chaſtre. (beside "cerram Caſtrio aſſignat"); La Noue. (beside "dem impulſi ſunt"); De Gadagnes. (beside "Conſulis & Optimatum")

poſtulante, fide & ſinceritate mentis explorata. Igitur abiecta ſpe vrbis conciliandæ, dum ad eam expugnandam validus exercitus apparatur, à Birone & Stroſſio, interceptis aditibus, commeatus omnis excluditur. Eſt Rupella ciuitas in Pictonibus, in lato colliculo poſita, molli ad portum cliuo, in quem plurimi riui è proximis agris confluentes, excipiunt Oceanum ſtatis æſtibus per canalem amplum bis diebus ſingulis influentem; iſque portus eſt Europâ totâ celeberrimus atque tutiſſimus; alueo maris quà in latum patet mille & ducentos paſſus amplectente, bis mille, quà porrigitur in longitudinem. Munimenta circa muros plura ciues erexerant, ſingula quidem opportuna & commoda; ſed à pluribus temporibúſque variis poſita, minus inter ſe ad Machinatorum normam artíſque canones conueniebant; præſidium mille armati conflabant, in quibus ducenti Nobiles; ciues bis mille facti ad militaria munia; & quinquaginta Miniſtri, verborum facibus atque aculeis inſtigaturi militum animos: murorum ambitum tormenta cingebant inæqualis magnitudinis plurima; commeatus, præter vina & ſalitos piſces, quorum magna copia, non abundè erat; mentium obſtinatione futura pro cibariis atque commeatu. Ad eam vrbem poſt primam hyemem magnus exercitus admouetur, ineunte Februario; ſummo Duce Andegauenſi, veneran tque cum eo Proceres, Alenſonius frater, Duces Mompenſerius, filius Delphinus, Longauilla, Aumalius, Guiſius, Niuernenſis, Bullonius, Maynius, Rhetius. Monlucius ductoreſque ordinum fama clari; imò ſimul in caſtra adducti Nauarræ Rex, Condæus Princeps, & Coſſæus, vt Rupellanis detractam ab iis ſpem & reciſa ſubſidia oſtentarent. Antequam ad oppugnationem veniretur, prælusum eſt colloquiis; Birone & Gadanio prima conſiliorum fila texentibus; & Noüa contentionem omnem adhibebat, vt Rupellani pacem admitterent; ſed eam obduratis ciuibus aſpernantibus, Andegauenſis nouis tormentorum vocibus intonat, murumque acerrimè verberat. Nondum tamen ſpes concordiæ abſumpta erat, quandiu Noüa in vrbe ageret; nam ille tum erumpendo frequentiùs, Ducis munus implebat egregiè, tum in conſiliis ciuem ſermonibus atque omni induſtria incitabat ad pacem; nec fuiſſet fruſtra tanta contentio, niſi Miniſtrorum effrenis audacia, & turbulentiſſimæ conciones, abrupiſſent omnem concordiam, rebellionis incendio ad furorem aucto. Nec prætermittenda Noüæ inſignis patientia, quam in viro militari & pietate vera deſtituto, nemo non miretur. Cùm enim in conſilio ciues pluribus ad obſequium Regis eſſet adhortatus, egredientem Miniſter annis iam grauis & iracundia inſanus aggreditur, perque vicos plures contumelioſis verbis increpitum, quaſi proditorem, tum demùm ad hoſpitij fores reſpondenti modeſtè colaphum infringit; ad eam contumeliam inſurgunt in Miniſtrum Nobiles, confoſſuri meritò, niſi ipſe Noüa interceſſiſſet, Miniſtrumque liberum miſiſſet ad coniugem, rogans vt virum ſuum curaret, atque cuſtodiret. Ille igitur poſtquam oleum operamque in mitigandis ciuibus perdidit, nec obtigit mors quam cupidè inter erumpendum per pugnantium tela quæſierat, ne Regi datæque fidei deforet, factâ eruptione in caſtra

Caro- lus IX.

Rupella obſidio.

Anno 1573.

Noüa, laus, & ſeceſſio.

CAROLVS IX. VII.

obſidentium tranſiit comitantibus haud paucis Nobilibus, & Centurionibus, quibus protervia civium intolerabilis erat.

Continuata obſidio.

Noüæ abſentia vt primùm Rupellani commoti ſunt atque abſterriti, ita extemplò Miniſtrorum audaciâ confirmati. Hi prætenſâ lætitiâ gratulati, quod emiſſus foret domeſticus proditor, facta præſenti ſpe ſubſidij Anglici, ad quod euocandum iam diù profectus Mongommerius erat, incendunt ad pertinaciam animos; eo furoris prouecti, vt captis hoſtibus parci vetarent, & plectendos Saülis inſtar, qui Amalecitis vitam condonarent; nam Catholicos ea compellabant appellatione. Præterea Iacobus Henricus Conſul primarius, vir ſeditioſus, & belli tubicen, lætus mirificè Noüæ defectione vniuerſum imperium in ſe confluere, rebellionem alebat, magnum aliquid patraturus, & nomen ſibi pertinaciâ quæſiturus. Ideò Andegauenſis totus ad vim verſus, ſolo ſaléque expugnationem intentat: iam propugnacula multa ad canalis fauces erexerat, tum intercludere canalem ipſum aggreditur. Paſſu ab vrbe octingenteſimo tranſverſas naues in alueum mergit, catenis ferreis & rudentibus validis ſimul vinctas: deinde ne magnis æſtibus cymbæ leuiores eos carceres prætergrederentur, nauium demerſarum malis, tranſuerſos malos firmè adſtringit annulis ferreis; quæ tota moles ſubſidentibus aquis ſubſideret, eademque tumeſcente fluctu attolleretur. Addita ſuper ad propugnandam molem noua moles, & in vndis arx poſita; ſcilicet ad oram, nauis oneraria fluctu merſa, & in modum terrei aggeris humo & ſaxis oppleta, cui tormenta ſex impoſita, & ſclopetarij aſſignati, ad verberandam vrbem, molémque tutandam. Deinde muri tormentorum glandibus fulminati, tam crebris ictibus, vt tres intra hebdomadas, globorum emiſſa ſint tredecim millia. Simul intendebatur cuniculis, ad eruenda vrbis propugnacula, & apetiendam ruinam. Deiecta ampla muri parte, qui pertinebar, à Fonte veteri ad portam Coniacam, & propugnaculo Euangelij ſaxis ſpoliato, impreſſionem Andegauenſis inſtituit. Adornauerat machinam qua per foſſam miles intus incederet; pontem ſcilicet, octo pedes latum, longum centum ac viginti, ex materia leui, molli ferro tecta ad ferendos ignes, rotis opportunis ad motum facilem vecta. Eo ponte ad labem appulſi ducenti milites, ſcutis tecti fortiter dimicant, ſed per occultas ad foſſam ipſam cryptas ciue fulminante, repelluntur ſtrage haud modica. Quapropter nouo labore foſſam aperire & exhaurire oportuit; tum Coſſino & Goæ datum munus aggreſſionis, lectíque eam in rem milites; verùm rationem bene conſtitutam, conturbauit aggredientium impetus; Guiſius, Maynius, Inculiſmenſis, & Nobiles adoleſcentes, iniuſſi omnes irrumpunt cum milite, irruuntque in foſſam maiori audaciâ quam prudentiâ; eam ob rem repelluntur ſimiliter, cæſis trecentis, ac Guiſio ægrè ſeruato. Quinquies diebus diuerſis tentata in ruinam factam irruptio, repulſa toties viſque infracta; propugnantium admirabili fortitudine & ærumnis aſſiduis, quippe ſine intermiſſione irrumpebant in hoſtium caſtra, in munimenta, in aggeres, in ſeptum nauium: ad ruinam muri extemplò munimentum firmiùs exurgebat; in repellendis impreſſionibus militum

De Cognes.

Fer blanc.

Caſemates.

militum labor & contentio indefeſſa erat; quæ illis adeo vulgaris laus fuit, vt in eius partem etiam fœminæ ipſæ admiſſæ ſint. Quippe adiungebant ſe pugnantibus, atque intrepidæ non tantùm intra ſexus modum contendebant, ſubueniendo ſauciis, vinum feſſis & opportuna ſubminiſtrando, ſed virilia etiam vſurpantes munia, omni telorum genere præliabantur ad labem, ignitis circulis ac virgultis, ſaxis, trabibus, vndis feruentibus, atque adeò ferro & ſclopetis: tanta vis à religione vel etiam falſa in animos manat. Et alebat rebellium obſtinationem à Mongommerio ſpes concepta. Ille in Angliam profectus, in quam plerique Hugonotti elapſi ex proxima cæde confugerant, quamquam Eliſabetha Regina negante ſubſidia, tamen priuata opera claſſem inſtruxerat, nauium ſexaginta, in quibus decem magnæ Anglicæ, reliquæ exiliores ab Rupella ipſa dimiſſæ ad flagitandum auxilium, impoſitis bis mille hominibus ſoluit ab Anglia, & ventis ad Rupellam proiectus, cùm claſſem regiam quamvis numero nauium inferiorem, propugnantium numero ſuperiorem inſpiceret, atque ab Rupellanis admoneretur nihil aleæ permitteret, retrò curſum vertit, atque Bellinſulam, Britonum oræ obiectam capta arce inuadit. Quam tamen poſtea Mompenſerio Duce armante Britones, ac Rheſio cum duodecim nauibus accedente, totam deprædatus deſeruit, reuerſurus in Angliam. At Andegauenſis depulſo Mongommerio, maiori ſpe obtinendæ vrbis, propugnacula diruere aggreſſus cunicul̃is, & acceptis in ſupplementum Helvetiorum ſex millibus, per ſingula elementa in ruinam vrbis contendebat. Sæpius in præſenti periculo verſatus, ſemel Vinſij, domeſtici vt vocant ſcutiferi, fide & fortitudine lethi faucibus eſt ereptus; ingreſſus cuniculum luſtrabat locum oculis, cum ab oppoſito cuniculo ab milite Hugonotto agnitus, exploſi ſclopi glande appetitur, cadebatque haud dubiè, niſi Vinſius detecto igne funis, quo emittenda glans erat, Principem obiecto corpore defendiſſet, & vicariam pro domino mortem ſubiiſſet, eo tamen minutioribus globulis ſaucio. Perfectis cuniculis atrociſſima omnium tentatur impreſſio; atque incenſo puluere cùm tartareus ille partus erupiſſet, ampla muri parte deiecta, ac plurimis ciuium qui conuolabant ad ruinam diſcerptis: inſtituta aggreſſio eſt à Legionibus Iaſi, Goæ, & Polliaci, dum Ludius ad Tadoni propugnaculum ſcalis applicitis ad murum euadere nititur. In muri labe pede collato per duas horas dimicatum eſt pugnaciſſimè, alternante victoria, & modo Hugonottos in ſubiectum aggerem, modo Catholicos in procliuem foſſam detrudente. Illi nouum munimenti genus inſtruxerant, fumum ex alga mariniſque herbis elicientes ſpiſſiſſimum, quo tecti & ſecuri quodammodo, per eum Vulcani tela ſæuiſſima iaculabantur; oleum feruens in imbrem diffuſum, grandinantes ſclopetorum glandes & ſaxorum iactus, fulgurantia factitiorum ignium agmina, & minorum machinarum fulmina; quibus impugnantes roſti, obtriti, fracti, & diſcerpti, mille quà cæſis, quà læſis grauiter, tandem muro deiecti ſunt. Quo euentu vt demiſſi obſidentibus animi, ſic erecti obſeſſis; plerumque ſpe infortunium deferente, & proſperitatem augente.

CAROLVS IX.

Belle-Iſle.

Vins.

CAROLVS IX. VIII.

Soluta obſidio.

Et verò in caſtris militem grauia incommoda deterebant. Pabulorum & cibariorum inopia erat, peruaſtatâ proximâ regione, morbi plurimi quos contagium ſpargeret, frequentiſſimæ deſertiones; quodque erat caput, Ducum diſcordia, atque in vnum conſentientium, clam contendere ne vrbs caperetur. Quippe in Reginam atque Italos per quos ipſa res moderabatur, Franci proceres infenſi plurimùm, nihil grauiùs metuebant, quàm vt impedimentis amotis ſtabiliretur imperium; rati dum ſtaret Rupella, & factioni receptus atque aſylum pateret, frenum immoderatæ potentiæ, & dominantibus metum iniici poſſe. Acceſſerantque Ducis Alenſonij noua & ſuſpecta conſilia, quibus à Rege & fratre Andegauenſi machinabatur deficere. Ideò in caſtris atque impreſſionibus nullus ordo; malè iuſſa implebantur deteriùs; rari quorum fidei Andegauenſis ſe crederet, plures qui obſeſſos de conſiliis certiores facerent; eratque in obſidentibus impetus, diſcordia, morbus, & tædium; contra in obſeſſis prudentia, conſtantia, & inconcuſſa malis fortitudo. Præterea in prouinciis bellum procedebat lento veſtigio. Damuilla in Occitania, ſcriptis nouem millibus peditum, & equitibus mille, cum Nemauſum aggredi debuiſſet, Sommeriam permodicum oppidum toto exercitu cinxit, ac poſt diuturnam obſidionem, cæſis Catholicorum bis mille, in quibus Henricus Fuxius Candalæ Comes, præclariſſimus iuuenis; cepit quidem vrbem, ſed copiis detritis atque inualidis, conatu nouo abſtinendum fuit, & expeditio dimittenda. Villarſius in Aquitania nuſquam feliciùs rem gerebat; qui poſt expugnata quædam oppidula, Coſſadâ repulſus maiori ignominia quam clade, Valeta auctore dimiſit militem, tironem plerumque & collectitium, militaribus muniis omnino imparem. Nec Rupellam arcta premebat neceſſitas; nam tametſi annonæ & carnium penuria foret, tamen tanta erat piſcium copia, tum quos ſale condierant, tum quos minutiores in ipſum littus mare deuehebat, vt alendæ tum conſtantiæ tum contumaciæ ſatis foret. Ergo ad pacem propendere inceperat Rex, eiuſque occaſionem collatum in fratrem Poloniæ Regnum opportunam ſuffecit. Quippe Legati in itinere erant; nec decebat vt Regem admotum ad vrbem conueniret, quam obtinere toto conatu non poſſet. Attamen dum de pace agitur, nouas & feroces impreſſiones Andegauenſis inſtaurat; effoſſis etiam nouis cuniculis; Guiſio cum Nobilibus in propugnaculum Euangelij fortiſſimè euadente; ſed peditibus immotis, fruſtra is impetus fuit; Andegauenſi adeò indignante, vt ſexaginta cohortes peditum miſſione ignominioſa exauctorauerit. Tandem poſtquam de conditionibus controuerſis conuentum eſt, Rupellanis pro cæteris vrbibus, excepta Sancerra, ſimul paciſcentibus, ſoluta vrbis obſidio eſt, ſeptimo menſe poſtquam inceperat; immenſis totius Franciæ ſumptibus, plurimis ærumnis Nobilium, & ſtrage militum, quorum duodecim millia, ferro ac morbo, in caſtris occiderant. In quibus Aumalius Dux tormento ictus periit, ſclopetis nobiles Clermontalardus, Coſſinus, Goas, & Poliacus, legionum tribuni; Biro in vrbem admiſſus eſt, cum feciale & tubicinibus; Andegauenſis in inſulam Oleronem ſeceſſerat; mox ad Regem per Britones iuit;

Sommieres. *Coſſade.* *Quarta pax.* *Clermont. Tallard.*

per

per vrbes ſingulas inſtar Regis exceptus. Nec erat dubium, quin ſi perſtitiſſet in caſtris diutius, Rupellam ſpe externi auxilij deſtitutam, expugnaſſet tandem; ſed Francis plerumque tam patientia deeſt, quàm abundat impetus, quódque primùm ardentiſſimè ambiunt, poſtremò leuiter & impatienter abiiciunt. Quarto illo edicto, vt vocabant pacificationis, quod promulgatum eſt Auguſto menſe, die anni vertentis quo Hugonottorum ſtrages edita fuerat, iiſdem permittebatur ſua religio; Rupella, Nemauſus, & Montalbanum, ſancitis immunitatibus, arce & præſidio militum dicebantur liberæ, datis tantum ciuibus obſidum loco & in fidei pignus. At Sancerram beneficio pacis excluſerat Rex, extremam pertinaciam extremis malis profligaturus. Eam vrbem poſitam in Biturigibus iam quarto menſe obſidebat Chaſtrius, ac vi incaſſùm adhibita, lentâ ac diuturnâ inediâ, munimentis intactis, propugnantes ipſos aggrediebatur. Et verò fames per gradus progreſſa, ad extremam patientiæ metam peruenerat, imò iam tranſilierat. Siquidem poſtquam obſeſſi, equos, mulos atque aſinos veruecum inſtar abſumpſerant, mox ad canes, feles, mureſque ipſos verſi, nulli animalium quod duceret vitam parcitum eſt; deinde herbis oleribuſque, ingluuies ſatiata; tum iis deficientibus ſiccas animalium pelles, quas in varios vſus artes inſumpſerant, detractas vſibus ſuis rapuerant in alimoniam miſeri; chartam etiam pergamenam, tam inuolutam in codices, quam in ſcripta inſtrumenta implicitam, carptam minutim ventri ingeſſerant; poſtmodùm macerata atque perfecta, equorum frena atque ephippia, tympanorum pelles, coria cæteraque eiuſmodi quæ vixiſſent in animalibus; quinimò exſucca oſſa, cornua arida, & emiſſa, à brutis & hominibus ſtercora, quæſita diligenter, deglutiuerant auide. Plures panem ex nucum glandibus atque ardoſia fiſſili lapide conficiebant; temperata ſale & aceto maſſa; iiſque prodigium calamitatis, quod hiſtorici ſcribunt, fidem facit, virginem fame mortuam, à patre ac matre in cibum voratam; eoſque deprehenſos dum Thyeſtæam illam cœnam abſumerent: fame interea viceniquini in dies ſingulos occumbebant, perſtabantque cæteri inuictâ pertinaciâ. Tandem legati Poloni ab iis appellati, quando cætera deficiebant ſubſidia, clementiam Regis exorarunt, ac menſe ſeptimo Chaſtrius diſceſſit; permiſſa religione ciuibus & bonis conceſſis; ſoluendis duntaxat quadraginta librarum millibus. Attamen Ioannæus vrbis Præfectus, qui ciues ad pertinaciam tantam incenderat, noctu haud multò pòſt cæſus eſt. Atque ipſa vrbs munimentis & muris nudata. Ita quartum ciuile bellum cœpit & deſiit; magno omnium ſtupore; quod ea factio, truncatis capitibus, abſciſſis membris atque auulſis, coaluerit tamen, ſurrexeritque, ſin minus terribilior, ſaltem per illam vim roborata multùm atque ſtabilita. Modò res poſtulat vt nouum Poloniæ Regem cum tota Francia conſalutemus.

Sancerra obſidio. *Ioanneau.*

Diu inter Regem & Andegauenſem offenſionum ſemina ſpargebantur. Vt Regum delicatiſſimus ſenſus eſt, quem offendit vſurpatæ potentiæ vmbra vel tenuis, Carolum haud dubiè fratris gloria & comparata auctoritas afficiebant; relata de hoſtibus gemina laurea, Procerum amor atque

IX. *Andegauenſis Dux Rex Polonia.*

CAROLVS IX.

Nobilium, Catholicorum adhærentium ſtudium, ſtipendium quod vltrò pendebant Eccleſiaſtici, Reginæque promouentis adoleſcentem felicem ambitio, Regi ſuſpicaci & tenaci regiminis haud iucunda erant. Quam tacitam offenſionem Regina perſpiciens, ne in ſpicam adoleſceret ſemen, fratres diuellere, atque Andegauenſem Franciâ cum dignitate emittere conſtituerat. Eam ob rem antè, matrimonium Reginæ Angliæ agitauerat, mòdò ſubiiciente Ioanne Monlucio Epiſcopo Valentino, quando ea ſpes defecerat, in nouam excitur Regni Poloniæ comparandi. Sigiſmundus Auguſtus iam annis grauior, eius regni compos, nulla prole, aut præter ſororem affine, viſus ætate ad ſepulchrum vergere, aptus creditus eſt, cui hæres tranſiturus in familiæ nomen quæreretur; miſſuſque Balanius Epiſcopi filius, qui adoleſcens in Italia equeſtribus ſtudiis imbuebatur, vt ſpecie peregrinationis honeſtæ, decurſâ Germaniâ, veniret in Poloniam, Regem ſalutaret Monlucio patri amantiſſimum, & captata opportunitate Andegauenſem ob recentes palmas Europa celebertimum in ſucceſſorem proponeret, factâ ſpe ſororis in vxorem ducendæ. Et Balanius quidem profectus eſt, dum Rex & Regina de euocando in aulam Admiralio collaborabant. Deinde Sigiſmundo ſine liberis mortuo, Monlucius ipſe cupidus perficiendæ rei quam inſinuaret, contendit in Poloniam ſub ipſum tempus ſtragis Pariſienſis; Regina ſimulatè vt creditur in eum ambitum aſſentiente, quæ chariſſimum filium nullo pretio auelli à ſe pateretur. Erat Monlucio comes Baſinus procurator regius in Bleſenſi Curia, qui Latinâ ſermonis elegantiâ conueſtiret orationes Monlucij; ac primum vtrique contendendum fuit in cæde Pariſienſi excuſanda; nam facinore per vniuerſam Germaniam cum ingenti Regis Procerumque infamia peruulgato, magna ignominia redundabat in Andegauenſem, eámque rem Poloni hæretici exaggerabant in odium ambientis. Tum in ipſo ambitu contra potentiam æmulorum induſtriam vertit: Ij erant plures, Ioannes Sueciæ Rex pro Sigiſmundo filio, tunc octenni; Maximilianus Imperator pro Erneſto filio, Ioannes Moſchorum Dux, ſibi coronam illam deſpoſcebat; Poloni plurimi ſecluſis extraneis conueniebant, vti vnus è gente ſua, Rex legeretur; præterea Prutenus, Tranſiluanus, & Tartarus aſpirabant ſinguli ad eam gloriam. In tanta turba candidatorum, Monlucius rem Andegauenſi confecit. Adoleſcentia Principis, ætaſque vegeta regiminis capax, effuſæ ob recentes victorias laudes, immenſo vt fit locorum ſpatio adauctæ & cumulatæ, Monlucij cura & induſtria in moderandis Polonorum affectibus, verborum illecebræ à Baſino inductæ; tam peritè Nobilium animis inſinuata ſunt, vt omnium calculis præter quingentos Dux Andegauenſis Rex Poloniæ dictus ſit; erant porrò ferentium ſuffragia triginta quinque millia. Extemplò deſignantur Legati, qui in Franciam ad nouum Regem adducendum irent, iterque ſuſcipiunt, magnâ deinde pompâ excepti Pariſiis. Iamque ad fratris profectionem accuratè Rex familiam cæterumque ornatum inſtruxerat, cùm remora improuiſa molem tantam inhibet. Reginæ moleſtiſſimum erat amantiſſimum filium, vnicam ſpem, ſuæque potentiæ columen, proficiſci in remotiſſimas terras, vnde nullam opem, nullum

Balagni.

Andegauenſis mora in Francia.

nullum ſubſidium adipiſceretur; eamque ob rem Monlucium indignanter exceperat, functum officio accuratiùs quàm ipſa cuperet. Sed re perfecta retinere filium haudquaquam poterat, quem evocaret coronæ ſplendor, & voluntas Regis prona emitteret. Attamen hæret in medio curſu Poloniæ Rex, & amoris anchora defigente, fruſtra ambitionis & metus flatibus vela implentibus, immotus ſubſiſtit. Iuvenis indole mollior, & plerumque amoribus mulierum implicatus, nuper flammam ſuſceperat, Condææ Principiſſæ forma ſpectata; ac quanquam Condæa pudore ac caſtimoniâ ſupra ipſam formam ſpectabilis foret; tamen vt amor ſtultus atque confidens eſt, cúmque vana ſpe lactabat Guiſius, Condææ ſororius: ita Henricus Rex cupiditatem incenderat, vt præ amore non modò Poloniæ regnum, ſed cætera orbis ſceptra flocci haberet. Porrò Rex cùm amorem fratris haud noſſet, tanta mora in ſuſpicionem vocata, atque offenſus arctiſſima ipſum inter & Guiſium beneuolentia, veritus ne quid ij in ſuam molirentur auctoritatem, Reginæ matri ſignificauerat, ſibi eiuſmodi moram intolerabilem; ac neceſſariò intra paucos dies, ſibi aut fratri regno exeundum. Ea Regi Poloniæ cùm Catharina aperuiſſet, iamque ſeriò ad profectionem adhortaretur, animum amore inſanum haud commovebat; donec per Guiſium quem Cardinalis patruus palinodiam canere adegit, facta ſpe proximi reditus, ad iter impulſus eſt. Itaque Pariſiis exeunte Septembri profectus, Rege & vniverſa Aula deducente, iter ſuſcipit, à ſe propemodùm avulſus; Rex morbo impeditus Vitriaci ſubſiſtit, Regina cum cæteris ad limites regni pergente: effuſis hinc inde fletuum imbribus inter amplexus mutuos, & extremas ſalutationes; quamquam Reginæ à pluribus obſeruata vox ſit valedicentis; *Ito* (inquit *fili, non moraberis diu.* Ita Henricus ad Coronam inuitiſſimus abiit, adeò humani affectus ſibi invicem pugnant, nec omnibus ſceptrum ſumma votorum eſt.

Regi fratris profectio purgare ſuſpicionem tumultuum viſa, non ideò belli inſaniam vel domeſticæ turbæ malum amovit. Hugonotti in Occitania tumultuari antè inceperant; pacem Rupellenſem repudiaverant, ſive impetraturi conditiones luculentiores, ſive gratiâ Legatorum Polonorum freti, ſive novi belli occaſionem captarent. Ij, exorata conveniendi facultate, collecto cœtu primùm Milliaudi, quæ eſt vrbs in Rutenis, dein Montalbani, confirmata ferocia, ſe ſe ad bellum incendunt, & partiti Occitaniam in duas Præturas, quarum alteri Nemanſus caput foret, Montalbanum alteri, petitiones flagitandas à Rege inſerunt ſcriptis, quæ victorem potiùs quàm victum ſaperent. Illicò Occitanis Phocenſes & Delphinates ſe adiungunt, & cuncti plura in communem vtilitatem conſtituunt. Dum poſtulata Regi proponunt, hæretque Conſilium in iis admittendis aut reiiciendis, illi interea libris ſcriptis, adminiſtrationem Regis, leges Salicas ab condito regno ſtabilitas, nituntur convellere, ac maximè Catharinam, Italoſque familiares impetunt. Sic bellum calamis aliquandiu geritur, donec profecto in Poloniam Henrico, & domeſticis turbis Aulam agitantibus, erumpit rebellio, proditque in lucem. A Rupella & Noüa prima admota ad incendium fax. Quippe illa diuiſa in partes, quarum altera

X. Quintum in Hugonottos bellum.

Milliaud.

CAROLVS IX.

Anno 1574.

altera pacem, bellum altera amplectеretur; occaſione Cœnæ in vniuerſam regionem indictæ, à Nobilibus in bellum rapitur. Eorum Dux Noüa, ſiue offenſus quod à Rege nullam mercedem acceperat, pro fide poſtremo bello exhibita; ſiue militarium animorum more, quibus pax moleſtiæ eſt, etiam ignominiæ; hic in partes vocatis, Caſa, Mirembæo, Mongvyone, & pluribus: repente inter Hilares Bachanalium epulas, Pictones, Santoneſque inuadens, Luſinianum, Fontenæum, & oppida plura intercipit; tum acta in Oceanum claſſe Rupellani, latè toto mari prædas agunt, & mercatorum naues diripiunt, ad eorum exemplum plerique ſe in prouinciis commouent. In Delphinatu Mombrunus, Loriolium & Liberonem arces dirutas occupat atque inſtaurat; in Normannia Mongommerius, Giurius, Colomberius, Danfronem & cæteras in Conſtantienſi agro ciuitates; Vivateſij Albenacium, & aliquot caſtra ad Rhodanum. Igitur ad motus tam celeres opprimendos Rex triplicem exercitum deſtinat; quorum in Pictones vnum Mompenſerius duceret; in Delphinates & Vivateſios Delphinus filius; in Normanniam Matignonius Regis in ea prouincia Legatus. Nec illorum operæpretium magnum fuit; ſiue turbis familiæ Regiæ Ducum curam & animum auocantibus; ſiue morbo Regis in nouarum rerum expectationem erigente omnium mentes atque conſilia. Mompenſerius cum quatuor peditum millibus & mille ducentis equitibus, ſtipante plurima nobilitate, profectus in Pictones. Talmondium caſtrum primo capit; dein Fontenæum obſidere aggreſſus, poſtquam ab impreſſione repulſus eſt, & Noüa impendente, hæret anceps quid conſilij capiat, commodùm à Regina in aulam arceſſitur; inualeſcente ægritudine Regis. At Delphinus in Occitaniam miſſus non tam Hugonottis quam Damvillæ Gubernatori infeſtus, à bello abſtinens clandeſtina nectebat conſilia. Etenim Regina quæ dum Comeſtabilis in viuis ageret, Damvillam beneuolentiâ proſequuta erat, eum vt Mareſcallo fratri æmulum opponeret; mox poſtquam Comeſtabilis morte ereptus eſt, ac Damvilla cum fratre ſe arctius ſtrinxit, cum oderat capitaliter, eò magis quod viri indolem notamque prudentiam verebatur, quam ob rem primum Ducem Vzetienſem, priuatum Damvillæ inimicum, in Occitaniam miſerat, vt eum clam interciperet poſitis retibus, tum cauentem ſibi, ac pleraſque Occitaniæ vrbes occupantem, in obſequium vti redigeret, Villa-regium miſerat, mox Martinengum, qui vel reti implicaret incautum, vel cauentem vi abduceret, aut repugnantem perimeret. Verùm cum Damvilla tam vim quam inſidias ſibi apprimè cauens effugiſſet, Martinengus litteras regis propoſuit, quibus deiecto Damvilla, Delphino adminiſtratio prouinciæ tribuebatur. Res in Normannia calidius gerebantur; Matignonio Regina iniunxerat ſtudioſè, vt Mongommerium omnino caperet; virum odioſiſſimum ſibi, tum ob mariti Regis improuiſam necem, tum ob continuam rebellionem, quam otio nullo à motibus primis interpellauerat. Agebat in Laudiſano, cùm repente aduolante Matignonio circumcingitur copiis oppidum; nec ille dubius quin peteretur, Domfrontium cum ſexaginta equitibus noctu elapſus aufugit; ad Belſiam illicò auolaturus, ve-

Loriol. & Liron.

Aubenas.

Talmond.

In Occitania.

In Normannia.

num.

rũm ſpatio ad quietem capto, ſtatim à Matignonio rurſus inuoluitur, poſitiſque ad ſingulos aditus vigilibus atque cuſtodiis, fugam intercipi, ſuumque vnicè caput peti noſcit. Igitur ad defenſionem intentus, vrbem inualidam deſerit, ſeque in arcem recipit; repellitque fortiter aggreſſionem inſtructam ab hoſtibus, ducentis eorum in ruina cæſis. Id viri fortiſſimi extremum opus, & prope expirantis poſtrẽmus halitus fuit; nam poſtea labe muri aucta & transfuga ad Matignonium milite, animo deiectus, illi ſe tradidit, ſpe ſalutis facta, non promiſſa; qui ad Reginam adductus, vltionem impleuit aliquantò poſt; damnatus vt perduellis, & in publica Pariſiorum area capite cæſus. Mox Fanum Laudi receptum, non ſine clade, Colomberio propugnatore in labe occiſo; cæteraque Normannia exacti ſunt Hugonotti, Lorgio Mongommerij filio ſimiliter capto, & patris periculum ſubituro, niſi ope vnius Catholici aufugiſſet, atque ita in prouinciis bellum lento gradu incedebat, maiore moleſtia quàm damno, dum Francia in capite laborabat.

S Lo.

Mongommery.

XI.

Conſpiratio Procerum in Reginam.

Etenim Aula turbis domeſticis agitata, ad externa intendere minùs animum poterat. Porrò turbarum ab duce Alenſonio petendum initium. Hic Regis frater, clarus dotibus animi vitiiſque, cùm corpore eſſet deformior, matri ac fratribus parum acceptus, amorus à Conſiliis, ac leui pretio habitus, contemptum haud ferens, cum Proceribus haud paucis iam à Rupellæ obſidione inſtituerat ſeceſſionem. Erat illi intimus quidam Bonifacius Mola nobilis Phocenſis, vir ambitionis vaſtæ & cupiditatis, audax, improvidus, & temerarius, qui inſtar hederæ vti increſceret, arborem qua innitebatur ramos in immenſum cupiebat porrigere. Accedebant Proceres Reginæ infenſi, Mommorancij, Coſſæus, Turrius Vicecomes Turinius, atque ipſi Principes Navarrus & Condæus, qui conceptam flammam incenderent. At factio quandiu egit Andegavenſis in Francia, incluſa conſiliorum limitibus, nondum proruperat; eo profecto in lucem prodiit. Ea porrò Catholicos inter media atque Hugonottos, tertium mali genus conſtituit, procerum qui ſecluſa religione, in vnum publicum bonum intenderent; ad quod ſpectaret Reginam adminiſtratione deiici, atque externos ſcilicet Guiſios Italoſque, pelli è Francia. Et ea factio dicta eſt Politicorum, innixa maximè Mommoranciis; quæ deinceps multis annis viguit valuitque; quaſi Franciæ trahi in partes geminas leue eſſet, niſi accederet calamitas tertia, poſt aliarum meſſem quæ ſpicas legeret. Igitur ab profectione Regis Poloniæ, Regina haud ignara quid agitaret Alenſonius ipſumque conſtituiſſe à Rege petere Legatariam in vniuerſum Regnum Præfecturam, qualem Andegavenſis gerebat; eum vti excluderet, indolem adoleſcentis Regi exponit; variam, levem, turbulentam, Hugonottis applicitam, novarum rerum machinatricem, ambitionis immodicæ quam nihil impleret; ſimulque ad eam dignitatem inſinuat Lotharingiæ ducem, Claudiæ Chariſſimæ filiæ coniugem, ac caput Guiſiæ gentis; nec dum Rex morbo implicitus ſe ad alterutrum applicuerat. Cùm Mommorancius Mareſcallus, princeps politicæ factionis, Regem adiens, intrepidè Alenſonio legatariam poteſtatem poſtulat, iiſ-

De la Mole.

De la Tour.

Politicorum factio.

Lieutenant general du Royaume.

que rationum momentis poſtulatum fulcit, vt Rex eam poteſtatem fratri concederet. At Regina nulli induſtriæ parcens, vt conceſſam rem interciperet; tum Lotharingum diligenter arceſſit, tum Mommorancio ab aula ſecedente, ob controuerſiam nouam ſuſceptam cum Guiſio, iterum Regi Alenſonij mores nouis coloribus pingit, & vocare in ſuſpicionem conatur. Attamen Rex in fratrem adhuc propenſior erat, cùm oborta nova res Conſilium diſcutit. Nam Alenſonius non tantùm Politicæ factioni ſe ducem dixerat, verùm etiam Hugonottis; iique vrgebant cupidiſſimè vt abiectâ larvâ ad ipſos accederet: regimenque Partium tandem capeſſeret. Is cùm cunctaretur, ducenti Nobiles Hugonotti ductore Guitrio ad Sangermanum vbi agebat Aula adequitant, evocaturi Principem atque abducturi; erantque auctores Navarræ Rex, Toræus, Turenius, & Nocla, vt ab Aula profugus, ſe iis adiungeret; ſed cùm nutaret, quoniam Guitrius conſtitutum ad fugam tempus diebus decem anteverterat; needum ſe in aleam tantam nondum ſatis obfirmatus coniiceret, Mola conſiliorum particeps, Reginæ aperit ſingula; conſpirationem Alenſonij cum Hugonottis, indicat qui participes forent, quídve intenderent. Extemplò Regina metu & tumultu totam Aulam movet, ſpargit rumorem equites Hugonottos ad occidendum Regem conveniſſe, Conſiliariis necem comparare. Sic terrore iniecto magna trepidatione Conſiliarij & rogati Magiſtratus Pariſios fugiunt; Lotharingiæ Cardinalis, Renatus Biragus Cancellarius, (nam Hoſpitalio nuper vita functo ſucceſſerat,) Bellievrius, Morvillerius; feminarum fugientium ſtrepitu tumultum augente; Rex tamen ea nocte hæſit Sangermani, ac poſtridie Pariſios venit, comitantibus Navarro & Alenſonio. Erupit non multò poſt Hugonotticum bellum in Santonibus atque in Normannia, iamque Regis morbo acceſſione nova mali aucto, Regina brevi moriturum prævidens, vt omnem potentiæ obicem amoliretur, conſpirationis dictæ retractat ſeriem; vtque periculum in Mommorancios ac Coſſæum, reiiceret, quos maxime auctoritati ſuæ rebatur infenſos, ab Navarro & Alenſonio ſeparatim ſcriptum extorquet, quo profitebantur ſe à poſtrema conſpiratione immunes, paratoſque ſe ad Regis ſalutem regnique commoda vitam abiicere. Tum Chriſtophoro Thuano primario Præſidi provinciam mandat de conſpiratione illa inquirendi; & in quæſtionem illicò rapti, Mola quem dixi, & Coronaſius, nuper in familiaritatem Alenſonij à Mola adductus, Tortræus & alij. Atque in tormentis, Mola perſtante magno ſilentio, Coronaſius plura quàm peterentur aperuit; profecturum Alenſonium ad Hugonottos; Mommorancium, Tortræum fratrem, & Coſſæum fugæ eſſe conſcios, & conſiliorum, iiſque Navarrum & Condæum implicat, quæ Navarro fortiter repellente, timidè Alenſonio; ſententia iudicum damnati capite Mola & Coronaſius, Tortræus rotæ ſupplicio. Mox vocati Pariſios Mommorancius & Coſſæus, cúmque ſe ſtitiſſent intrepidè, in Baſtillam palam abducuntur; deinde adhibentur cuſtodes Navarro, & Alenſonio; at Condæus Ambiani capiendus, explorata re, ſe clam vrbe proripit, & cum Toræo profugit in Germaniam. Eratque is perturbatiſſimus rerum ſtatus, cùm Carolus Rex morbo oppreſſus occubuit.

Guitri.

Coronas.

Carolus IX. XII.

Regis morbus & mors.

Iam ante morbo vexati inceperat, antequam frater in Poloniam proficiſceretur, lenta febri correptus; & per hyemem ægritudo viſa deſinere, vere ineunte inſtaurata vehementiùs priora incommoda renovabat, cùm tandem naturâ fruſtra in mali vim contendente, lecto affligitur, & ad proximum exitum magno corporis & humorum motu abducitur. Vterat robuſtarum virium, & in flore ætatis, per dies quindecim magno dolore ærumniſque graviſſimis enitebatur in morbum; agitabat ſe & concutiebat vehementer, erumpebat plerumque ſanguis naribus auribuſque, imò poris emanabat rivo tam vbere, vt ſemel repertus ſit cruori immerſus, quem hac iactatione effuderat. Donec planè exhauſtis viribus, Sacramentis Eccleſiæ ritè communitus, matrem amplectens, commendánſque coniugem, natam & Carolum nothum, expiravit trigeſimo Maij die, magnâ conſtantia, nullo affectus deſiderio aut dolore, præter noxas quas in Deum patraverat. Abſolvebat vitæ annum viceſimum quintum, inibatque tunc primùm regnandi conſilium, extinguendis factionibus Mommoranciorum & Guiſiorum; quorum familias eò deiicere ſtatuerat, vnde ampliùs in perniciem regni nequirent conſurgere, ſimul matrem à regimine abdicare; vt ipſe regni tam rector eſſet quàm Dominus. Et habebat à natura, dotes ad regnandum eximias; ſublimes ſpiritus, & cuiuſvis capaces oneris, ingenium perſpicax vividumque, tenacem memoriam, celeritatem in agendo admirabilem, eloquentiam firmam & robuſtam quæ Regem ſaperet; eáque à natura conſequutus erat, quibus ab arte adiunxit, ſimulandi & diſſimulandi ſagacitatem incredibilem, vt in ſenſus animi penetrare cùm ſe obtegeret, nec matri fas eſſet tantopere perſpicaci. Quamquam plerumque retegebant indolis vitia. Nam ſupra modum erat iracundus, odiorum tenax; ſi quem amaret, ſi quid optaret ardentiſſimus, idem & vehemens, moroſitate animi moleſtiſſimus, vt nihil modicè, intemperanter omnia cuperet. Tot bellorum & rebellionum tædio in vindictam & crudelitatem iam eſſe pronior videbatur, ſolitus inter venandum feræ captæ ſanguini manus immergere; ac primus Regum Prætorianas cohortes in cuſtodiam ſuam inſtituit. Emiſit vocem egregiam moriturus; *gaudere ſe quod ea ætate nulla maſcula prole decederet, quoniam viro Rege tum maximè Francia indigeret; & ipſe noſſet quæ calamitas eſſet pupillus Rex.* Attamen Reginam matrem Regentem dixit, dum abeſſet frater ſucceſſor futurus: Idque ſignificavit præſentibus Alenſonio & Navarro, precatus ne iuſtæ voluntati mox intercederent. Cauſa mortis à variis multiplex dicta. Hugonotti affirmabāt horrore cædis Pariſienſis & conſcientiæ morſibus contactum animum, corpus tandem in ægritudinem adduxiſſe; referebantque, ſi habenda eſt fides, pœnitentiæ & doloris ſigna quam plurima. Contra Catholici in Hugonottos præproperam mortem ingerebant, icones cereas ab iis fictas comminiſcebantur, acubus fixas, in quibus vt olim in tiſione Meleagri, vita & mors Regis alligata eſſet; & eiuſmodi effigies in damnati Molæ cubiculo reperta fuerat. Quamquam amatoria, ad amores nobilis feminæ conciliandos minimè ad id ſceleris inſtituta eſſet. Sed Aulici, quorum eſt aliorum animum

Anno 1574.

CAROLVS IX. ex ſuo metiri, & flagitia quibus plerumque obnoxij ſunt, impingere aliis, ſuſpicabantur venenum præbitum, nihilque ſceleris inuium ambitioni dicebant. Ego cenſuerim ab ipſo Rege neceſſitatem mortis inductam. Vehemens erat in exercendo corpore, ærumnoſis rebus atque aſperrimis; Ceruos incitatiſſimo curſu inſequebatur; equos rudes & indoctos ad palæſtram formabat; ſaltu ac choreis defatigabat corpus immodicè; pila ad extremum ſudorem ludebat; arma & loricas vehementi contentione cudebat; quibus aſſiduus ita inflammauerat viſcera, ſanguiniſque maſſam incenderat; vt humorum temperie primo corrupta, excipiente mox febri exhauſtus perierit. Filiam reliquit ex coniuge, quinto poſt anno morte extinctam; Itidemque filium ex puella Aurelianenſi Carolum, qui poſtea Aruerniæ Comes Duxque Inculiſmenſis dictus, patris indolem atque ingenium repræſentauit. Nec omiſerim Carolum in tanto animi impetu ſuauiſſimas artes dilexiſſe; poëſim & muſicam, & nactum vtriúſque peritiſſimos artifices, Ronſardum, & Orlandum Laſſum, è Bauaria euocatum; Imò concinnè ſcripſiſſe carmina naturæ beneficio dura mollientis, atque aſperam indolem mitigantis amœnitate Muſarum. Et puerum inſtituerat Iacobus Amiotus, tunc Antiſiodorenſis Epiſcopus, qui primus Franciam eruditè loqui & eleganter, edocuit, & Plutarchum dedit, quem vel doctiſſimi Græco componerent. Eliſabetha coniux, ſuauiſſimos & integerrimos mores in Germaniam retulit, & vidua ætatis anno viceſimo, conſtanter ſecundas nuptias repudiauit, vltrò cœnobio Clariſſarum incluſa, Deum pro coniuge, & humilitatem pro Regno amplexa.

XIII.

HENRICVS III. Rex Franciæ.

Catharina poſt Caroli obitum regiminis compos, vt ambitionem implebat, ſic perturbatiſſimo Regno implicita, imperandi libidinem curâ multiplici ac neceſſario motu temperabat. Duo erant quæ poteſtati frænum inijcerent, Procerum repugnantia, & bellum ab Hugonottis commotum, ac primùm Proceres quà compeſcebat vi, quà detinebat blanditiis; Monmorancium & Coſſæum habebat in vinculis. Damuillam deiecerat; exulabat Condæus, Alenſonium & Nauarrum, in quibus momentum maximum Vicenarum ſaltu abductos, Lupatæ magna ſolicitudine cuſtodiebat; clatratis cubiculorum feneſtris, obſtructis foribus, geminatis vigilibus; atque vt tam animi vincirentur quàm corpora, vno aditu ad carcerem patefacto; quo Principes in gynæceum Virginum admittebantur, vt impliciti amoris pedicis, ad libertatem minus reſpicerent. Tum verſa ad Hugonotticum bellum, Mompenſerio exercitum inſtruit, reuerſuro in Pictones. Atque Hugonotti Mongommerij ſupplicio efferati, inſtaurato Milliandi conuentu, ſe ad bellum mutuo inflammantes, ad Condæum ſcripſerant Argentorati agentem, qui eiurata religione ad eos rurſum defecerat, ipſumque ducem factionis elegerant, quando Alenſonius & Nauarrus ſuæ poteſtatis non eſſent; Iſque ad delectus habendos ad Palatinum Rheni contenderat. Damuilla præterea ad eoſdem acceſſerat, vt præturam Occitaniæ ſibi aſſereret; eámque prouinciam cum iis participabatur. Prima cura ad Pictones & Rupellam verſa; ac poſtquam ſpe pacis

Strasbourg.

Noüam

Noüam Rupellæ præfectum Regina illuſerat, repente Mompenſerium cum duodecim armatorum millibus in Pictones mittit. Ille dum neceſſaria comparantur ad Fontenæum obſidendum, Maranium occupat, oppidum Rupellæ commodis opportunum; nam quarta ab leuca, paluſtri ſitu, & per amnem Seutam mari admotum, vt Rupellenſem agrum hoſti claudit; ita ſi ſubigitur reſerat, prædæque obiicit. Subacto Maranio Fontenæum aggreditur, ac quamquam multa ſolicitudine à Noüa munitum, infirmioribus in tormenta muris, ad deditionem impellit; quam dum incautè paciſcuntur ciues, irrumpente milite capiuntur ac diripiuntur; Miniſtro Moulinio in ſuſpendium acto. At in Delphinatibus & Aginnatibus ſe Hugonotti propugnabant feliciùs. Filius Mompenſerij Liberonem in Dephinatibus obſidebat, oppidulum haud Valentia procul, vno ſitu validum; à quo abſcedere Mombruni aſſiduis incurſionibus adactus, graui etiam in periculo verſabatur, niſi Mombrunum ipſum perſequentem violentiſſimus boreæ flatus, ſignis euerſis, proſtratis equis, & repulſo milite, arcuiſſet. In Aginnatibus oppida duo Cleracum & Monflanquinum ciuium fortitudine Catholicorum vires repulerunt; quorum diſcordia ſuis rebus noxia, promouebat hoſtiles. Nam Regina duos Aginnatibus prætores dixerat, Valetam & Loſſium, Garumna vtriuſque imperium dirimente; imò animos diuidente æmulatione, dum alter alterius gaudet incommodo. Eratque is rerum ſtatus, cùm Henricus in Franciam venit. Sed breui tam longâ viâ ſtilo deducendus & patriæ reſtituendus, quam deſiderabat ſummoperè. Sub Ianuarij exitum in Poloniam venerat; & Cracouiæ coronatus, humanitate ac liberalitate effuſa Polonorum animos conciliabat mirificè, cùm repente deſiderio Franciæ inflammatus, dolore abſentiæ, & amotis vi contabeſcens, conclaui ſe cum pauciſſimis Francis includit, lugetque felicitatem ſortis quæ regnum dediſſet. Infortunium cumulabat Polonorum petitio, flagitantium vt ex pactis Annam ſororem Sigiſmundi duceret, virginem cui nec formæ nec ætatis commendatio foret; atque in iis anguſtiis poſito Chemeræus interuenit nuntius, Caroli Regis exitum referens; eumque paulò antè Orator Imperatoris audientibus Polonis Proceribus nuntiauerat. Tunc ſimulato dolore lecto ſe tradit, cum intimis deliberaturus quid agendum foret: è diuerſis ſententiis iucundior placuit, quæ vocabat in Franciam, in quam præterea inflammatiſſimus amor impellebat; ac decretum nocte pòſt tertia clam Polonis aufugere. Igitur omnia ad innoxium dolum inſtructa; tantaque ſagacitas ad abiiciendam Coronam adhibita, quantam Monlucius ad comparandam impenderat. In triduum indictum Regi Carolo funus; quod vt magnificentiùs foret, pannos nigros qui in officinis mercatorum proſtarent, iuſſit cunctos emi, & pridiè quam diſcederet, cœnâ excepit Proceres opulentâ, vinóque oppletos multa nocte dimiſit. Tum lecto ſe tradens, ac poſtmodùm ſurgens, per Caſtri poſticum cum paucis Francorum elapſus, raptis ſimul gemmis, inani ciſtula ad lectum appensâ, tanta celeritate decurrit, vt quamquam in ſylua proxima aberraret, die proxima

Marans. Seure.

Du Moulin. Liuron.

La Valete & Loſſes.

Hericus Rex in Franciam venit.

HENRICVS III.

Teuezin.

Peiſnam pervenerit, quæ vrbs Auſtriæ eſt, extra fines Poloniæ. Polonorum vnus aſſequutus erat decurrenrem Comes Tenezinius, ſupremus regni cubicularius, & Regis amantiſſimus, qui apud ipſum de fuga præpropera modeſtiſſimè queſtus, adamantem ab eo acceptum brachio inſeruit, ſica eam in rem modicum vulnus aperiente, & libato ſanguine, iuravit, nuſquam gemmam à brachio, nec amorem ex animo detrahendum; tum plenus dolore rediit; in Regis gratiam Polonorum tumultum compeſcens, & Francis relictis libertatem conficiens. Rex honorificè ab imperatore Viennæ exceptus, decurſa Germania per Tirolenſes in Italiam venit; hæſitque per decem dies Venetiis, honore & voluptate certantibus, vter iucundius oblectamentum moveret, deinde Ferrariæ, & Mantuæ eadem delinimenta expertus; Taurini aliquandiu in amitæ Margaritæ conquieſcit blanditiis; ac tandem per montem Ceniſium vectus lectica vitrea, per Allobroges, atque Delphinates Lugdunum expectatiſſimus venit ineunte Septembri; regnumque auſpicatur calamitoſiſſimum, & inexhauſtum tum ipſi tum ſubditis miſeriæ ſeminarium; natus annos viginti tres, ſpe maxima regiarum virtutum, quibus præluxerat.

XIV.

Henrici Regis primordia.

Et verò perpendenti quæ procella tam ſubita, vota ſpemque mortalium certam decoxit, duo occurrunt potiſſimùm, Catharinæ ambitio, atque Henrici indoles mollior. Catharinæ vna erat dominandi cupiditas, ad quam cæteram omnem cogitationem, induſtriam, & naturæ dotes intendebat: ipſius indolem iam ſub exitu vitæ perſpexerat Carolus, ſtatuerátque regimine deturbare, moderaturus gubernaculum ipſe nec perpeſſurus amplius alienam amentiam. Quo ea periculo liberata, & evecto in ſolium chariſſimo filio, non ambigebat, quin ſibi imperium quaſi poſtliminio redderetur, conſequuturæ in res vniuerſas ampliſſimam poteſtatem. Etenim filij exploratam habebat indolem, mitem, facilem, ad voluptatum vſum proniorem; qui iam gloriæ vt rebatur plenus, ad otium & tranquillitatem componeret animum ſtudiumque; qui regnum partitus, ſibi roſæ luccm & colorem, ſpinarum aſperitatem matri ſeponeret; atque illas ſpinas eiuſmodi quæ auctoritatem obvoluerent, ſuavitati florum anteponebat. Idcircò bellum in Hugonottos commoverat, alebatque ſtudioſiſſimè, vti Henricus primo in regnum aduentu impeditus turbis & motibus, ſtatim à limine regimen ipſi permitteret, & Ariadnam ad euolvendas ambages legeret. Nec Henricus alienior à ſpe matris erat; ac tametſi expectationem ingentem concitauerat ſui, ob res antè actas, reportatas victorias, tot regiones luſtratas, coronam iam geſtam; tamen ad muliercularum amores, mollitudinem otij, & quaſdam aulicorum familiaritates propenſior, & adhuc iunior, curam à ſe regni & ſolicitudinem extemplò amouit; neſcius coronam inter & voluptatem quantùm interſit, ac poſtea ſeriùs experimento ſuo edoctus, qui ſceptri curam ob voluptates omitteret, eum mox voluptatibus, deinde ipſo regno ſpoliari. Is iam Taurini ſpecimen ſuæ volubilitatis ediderat. Arceſſiverat Taurinum Damvillam affinem ſuum Sabaudiæ Dux, Regique commendaverat, conciliaturus primam diſcordiam; exceperatque Damvillam ea cum familiaritate

Henricus,

Henricus, vt etiam in cubiculum ſuum cubantem admitteret; & præclari conſilij auctor Damvilla fuerat, vt regni ipſe clavum ſuſciperet, atque Hugonottis pacem concederet. Idem præterea conſulebant Pibracius, & Rogerius Bellegardus, multæ apud Regem novum auctoritatis; quorum ille in Senatu Pariſienſi Advocatus Regius, admirabilitate ingenij ac ſuavitate morum paſſim chariſſimus, Henricum ſequutus in Poloniam, beneuolentiam adipiſcebatur merito titulo; hic Termei Mareſcalli ex fratre nepos, & aulicis artibus inſtructiſſimus, Regi in Carinthia procul occurrerat, iámque Venetiis Mareſcalli dignitatem diplomate à Rege impetraverat. Verùm eidem Regi erat alio nomine intimus Renatus Villequerius datus Principi in Carnaualeti locum Gubernator, pravo obſequio, tacitâ in omnes delicias indulgentiâ, heri gratiam meritus. Ea ne à Pibracio & Bellegardo deiiceretur, Reginam certiorem facit, elabi Regis animum, conuerti ad inimicos, & niſi caueat, poteſtatem ſibi penitus deripi. Nec illa cunctata, Chivernium ad Regem celeriter mittit, qui præclarè conſtituta ſtatim peruerteret. Hic Reginæ & Biragi Cancellarij litteris, ſuis etiam ſermonibns, Regem à ſuſcepto conſilio penitus dimovet; affirmat Mommorancium ob læſam maieſtatem captum, Damvillam rebellem, atque Hugonottum cum Condæo conſpiraſſe; Bellegardum familiarem Damvillæ; Pibracium idem cum Hoſpitalio ſentire de religione, imbuiſſe penitus hæreſin, quam diſſimularet; ita ſuſpectis fidem omnem detrahit, Regemque iterum ad matrem inclinat. Pibracio ſtatim frons ſevera obiecta; Bellegardo haud multo poſt; Damvilla ægrè auctoritate Ducis elapſus, ſe in Occitaniam, vltione ardens contulerat. Hæc Taurini Rex: atque in limitibus Franciæ occurrenti matri aſſeruit; ſe ferre acceptum curis eius regnum, nec geſturum niſi ex ipſius nutu atque arbitrio; ſtatimque Lugduni quod receperat præſtitit. Namque toto regimine ad eam traducto, includebat ſe conclaui arcano, cum paucis familiaribus, Duguaſio, Villequerio, Souvræo, & ſolitudine adepturus maiorem apud ſuos venerationem prodibat rarus in publicum, lecticâ clausâ cùm prodiret vectus, aut cymbâ auro illusâ Araris alveo, mollibúſque vndis inambulans. Aduolauerant Proceres, prouinciarum Prætores, à Senatibus & à Ciuitatibus Oratores, tum causâ ſalutandi, tum rerum gerendarum, qui à conclavis foribus excludebantur; dum intus Rex intimos illos conſuleret, de veſtis forma aut ornatu, de tonſura barbæ aut crinium, atque aliis nugamentis eiuſmodi, tot verbis, tamque accuratis, ea rationum ac ſermonis pompa, quaſi de Orbis imperio ageretur. Nec modo in eos honor, ſed omnis vtilitas deriuabatur; præturis & dignitatibus, vel in eos collatis, vel eorum arbitrio mercis inſtar diuenditis; vt ſtatim pleriqne Proceres atque Optimates defeſſi, inani opera in priuatas domos regreſſi ſint; noua ſolitudine in Aulam inducta. Atque exemplò quam malè iis auctoribus conſuleretur Franciæ, vna re conſtitit. Ab poſtrema pace icta inter Francum & Hiſpanum, Franciæ Rex poſt redditas Philiberto Pedemontij vrbes, Pinarolium, Sauillianum, & Peruſiam vallem tenuerat, ſiue vt Sabandi fidē eo quaſi nexu adſtringeret, ſiue ob iura quæ in ditionem eius Regi forent. At dum

HENRICVS III.

Pibrac. Roger de Bellegarde.

De Villequier.

Chiverny.

Pinarolium redditum.

HENRICVS III. dum Taurini Henricus agebat, Ducis & Duciſſæ delinimentis captus, & Bellegardi conſilio impulſus, quem vxoris Termei patrui ſui raptorem, pulcherrimæ ſuper cæteras feminæ, ſecurum Dux exceperat Pedemontio, eas vrbes reddere Sabaudo promiſerat. Mox Regni compos promiſſum vt impleret Dux flagitabat. Id plerique Regi diſſuadebant, Niuernenſis præ cæteris, qui Saluſſiorum Prætor earúmque vrbium, ſcripto docuit Regem, quanto detrimento Franciæ atque Italiæ, & Hiſpanicæ potentiæ incremento, perficeretur ea res. Nihilominus Birago Cancellario contendente, cui amplitudo Francica flocci eſſet, vrbes traditæ ſunt; & Sabaudus nullo in poſterum freno cohibitus, atque Margarita vxore mortua, ſe totum Hiſpano quo ferebat indoles tradidit: Saluſſiorum præturam Niuernenſis vltrò abdicauit.

XV. *Bellum continuatum.* Vtque in ea re peccatum mollitudine, ſic in proxima aberratum duritie. Nam deliberatione de Hugonottico bello inſtituta, decreta eſt continuatio, imperatumque Prætoribus vt Rebelles vrgerent. Ac Mompenſerius inſtaurato exercitu Luſinianum oppugnat, atque forti propugnatione repulſus ſæpius, tandem fame arcem tertio poſt menſe omni cibario deſtitutam adigit ad deditionem; eamque poſtmodum in Europa ob Cyprios Reges celeberrimam, ac Luſinianæ familiæ nomine inclytam, diruit à fundamentis. Simul Mompenſerij filius Poſinium oppidulum in Heluiis, ſeu Viuareſiis Rhodano imminens, vltra amnem ac citra tormentis diſpoſitis acriter verberat; ad ruinam muri immittit militem, oriturque dimicatio atrox per horas quatuor, qua pulſi Catholici octingentis cæſis. Ea iactura perculſus dum Delphinus hæret, caſu promouente, ſpem nouam ſuſcipit; præ humo nimia muro collabente, aſpectus in vrbem atque aditus patebat, nec longè aberat à calamitate; cum Sanromanus luce palam per hoſtium caſtra in eam irrumpit; & nocte proxima ciuem, quem armis tueri non poterat, per montes proximos educit, eripitque periculo; pleriſque mulierum ſaucios coniuges ſuccollantibus, liberis patres infirmos ſenio; ac cæteris facultatum loco geſtantibus qui imbecilli præ vulneribus forent. Oppidum nudum captum, direptum atque incenſum eſt. Delphinus victor Priuaſio copias admouet, cùm Bellegardum eius loco Regina ſubſtituit, iam Mareſcallum nuncupatum à Rege; ſimúlque Monlucio, quem ſimiliter Mareſcallum dici Regina curauerat, bellum in Aquitania gerendum imponit. Bellegardum autem Delphino ſuffecerat; ſiue infenſa Principi, quòd acriùs ipſa quàm cuperet bellum vrgeret, ſiue vt Bellegardum ad Damuillam propius admouendo, cui amiciſſimus foret; ipſi vel amicum Damuillam, vel laudem & honorem eriperet; rata, ſi bellum inferret ſtrenuè, periturum amicum; honorem, ſi lentè. Regem interea eo bello implicitum coquebat amoris flamma multò rapidior, quam ante Pariſiis Condææ forma incenderat. Ea flamma nec locorum ſpatio, nec Sarmatico frigore, nec coronâ, tam veteri poſitâ, quàm nouâ ſuſcepta, vel leuiter refrigeſcens, per abſentiam ita exarſerat, vt iam reſtinguendo incendio nullus prudentiæ locus, aut conſilio foret. Dum agebat in Polonia Rex, ad amatam ſcribebat, litteris ſuo ſanguine exaratis, & regreſ-

ſus

[Margin notes: *Le Pouſſin.* (beside "fundamentis"); *Saint Romain.* (beside "tus patebat"); *Priuas.* (beside "nus victor"); *Regis amor.* (beside "ferret ſtrenuè")]

ſus in Franciam, vicinia fomitem ſuſcitante, tum perſcribebat quot diebus epiſtolas, tum flagrans ardenti ſpectandi deſiderio, Pariſios ire volebat cupidiſſimè. Imò Condæa cum pudiciſſime priuatis ædibus concluſa viueret, nec expugnandæ caſtimoniæ ſpes Regi foret, Guiſio canente palinodiam, & pudorem feminæ excuſante; eò Rex prouexit amoris inſaniam, vt ſtatueret feminam vxorem ducere, ſoluto ob Condæi hæreſin priore matrimonio; nam ipſa in Orthodoxa religione poſt Pariſienſem cædem perſtiterat. Eam Regis mentem Catharina per interceptas litteras cùm deprehendiſſet, in re illa poteſtatem ſuam verſari rata; quippe ſi filius vxorem amatam, ingenio & prudentiâ claram, admitteret ſemel, auctoritatem matris inanem futuram atque emortuam; primùm metu diſſimulato, Condæum clam de tota re certiorem facit, quem ad eas res delicatum admodum nouerat; dein aggreſſa filium, hortatur ad coniugem ſeligendam, inſinuata Sueci Regis filia, ſimúlque ſuadet vt Auenionem proficiſcatur, quò propius Damuillæ intenderet, & communicatis cum Armaniaco Cardinale conſiliis, in Hugonottorum perniciem totus incumberet. Et quidem Rex Pinardum in Sueciam legari patitur, non dubius quin per longinqui moram itineris ſpatium eſſet implendi deſiderij; at profectionem Auenionenſem omninò reiicit, vrgetque ſummoperè vt eatur Pariſios. Dum Regina in eo æſtu plurimùm angitur, atque in dies Pariſienſi itineri moras excogitat, Condææ acerbiſſima mors nodum illum vno ictu ſoluit; quæ vt improuiſa, ſubitaque contigit, ita veneni ſuſpicionem pluribus mouit, quamquam incertam, diſtractis in maritum & Reginam animis; cecidítque integerrima mulier, caſtimoniæ victima, vnius rea ſceleris quod placeret. At parum abfuit, quin ipſe Rex præ amore ſimul eodem fato raperetur; ad mortis nuntium ſupinus corruit, per biduum crebrius animo linquitur, exhauſtâ omni medicorum arte; dolore mentis morbum corporis auget, vitæ fomitem alimentum pertinaciter reiicit; iamque diem tertium nihil cibi aut ſomni ceperat, emanabátque in vulgus mortis proximæ neceſſitas; cùm ab eo conſilio familiarium induſtriâ reuocatur. Guiſius, Villequerius, & Souuræus, nouo ſolandi genere iacentem aggreſſi, doloris cauſam exaggerant, pulchritudinem mortuæ commendant, incuſant fati acerbitatem, doloris immoderantiam laudant; ita vulnus animi linientes, inducunt ad iuſculum hauriendum; mox mœrorem ornant, ingenioſi ad exhibendam triſtitiam, & deſiderium indulgentiâ mitigantes, extorquent tandem valetudinem animi, atque ipſum Regem Regi reſtituunt; quem ſuæ mox pudebat amentiæ, affirmantem ſe veneficiis ad amorem pulſum. Sic perſanatum haud ægrè Regina Auenionem perduxit; idque ſuſcipiebat itineris, ſiue vt propoſito ſtaret, ſiue concepta ſpe Damuillæ qua vi, qua inſidiis opprimendi. Ante diſceſſum Alenſonius, & Nauarrus ad ſacroſanctam victimam Christi immolati iureiurando fidem ſuam atque in Regem obſequium addicunt, dein Rhodano Auenionem Rex nauigat. Qua in vrbe ab Armaniaco Pontificis legato regiè exceptus, ac cum eo de Hugonottorum exitio ſæpe colloquutus, ad fidem ac religionem teſtandam ſe Pœnitentium

Pinard.

Auenionem Rex proficiſcitur.

ſocietati adſcribit; eumque mox Regina, Cardinalis Lotharingius, atque Optimates cæteri æmulantur; frequentes obeundis ſupplicationibus, & exercendis pietatis muneribus, in quibus cœtus illi verſantur. Nam ea ſocietas in cœtus varios diſtributa erat, quos colores veſtium proprij diſtinguebant; porrò Rex cum Navarro immiſcebat ſe candidis, atratis Regina, cæruleos ducebat Armaniacus. Inter quæ pietatis officia Lotharingius Cardinalis anno ætatis quinquageſimo morte extinguitur; febre ardenti correptus, dum à nocturna ſupplicatione regreditur, ſiue cœli frigore offenſus, ſeu veneno contactus, veneratæ facis quæ præferebatur fumo excepto. Vir haud dubiè ſummus, rerúmque ampliſſimarum digniſſimus, niſi dotes animi atque ingenij ad priuatam potiùs ambitionem & familiæ commoda, quàm ad ſalutem & gloriam Franciæ contuliſſet. Hinc dolorem conceptum, qualiſcumque is fuerit, Damvillæ auxit vel temeritas, vel felicitas; qui capto Ægidij Fano in Occitania, tranſmiſſurus Rhodanum videbatur; cœpitque poſtmodum Aquas Mortuas, arcem ad mare validam. Quamobrem indignatus Rex, Lugdunum reuertit, in ipſo itinere contumeliâ novâ afflictus. Etenim Bellegardus Liberonem obſederat, inconditum tuguriorum congeſtum veriùs quàm oppidum, & verberauerat tormentis viginti duobus. Verùm obſtinatiſſima defenſorum propugnatione, quos præfectus Roëſſius incendebat exemplo, labe fruſtra tentata, illuſiſque cuniculis, magna clade, & abiectis militum animis, hærebat in caſtris, victo propior quàm obſidenti. Et in obſeſſis duarum muliercularum obſeruata eſt eadem in diuerſis factis fortitudo. Nam ad cuniculum erumpentem dum ferocem impreſſionem Mareſcallus inſtituit; mulierum vna in propugnantibus princeps reiecto hoſte, bipenni haſta pugnans, ſubiectam in foſſam impetu rapitur; at ſimul alia dum ſæuit dimicatio, in eodem propugnaculo incredibili ſecuritate, nens è colo filum deducebat. Is erat rerum ſtatus, cùm Rex Lugdunum reuerteret, & militari via deducente ad Liberonem, vrbem inter atque exercitum captum eſt iter, ſed magnâ ignominiâ Regiæ ſarcinæ ab obſeſſis direptæ, tum ipſe pertranſiens contumelioſiſſimis verbis excipitur; propudioſâ maieſtatis infamiâ; moxque in caſtra ſubiens, calamitoſo militum ſpectaculo motus, qui morbis, vulneribus, gelu, & peſtilentia afflicti, nudi in cœno trahebant animam fixis corporibus, exercitum ſoluit; Liberone iterum ſalua & per flagitia ſua incolumi. Bellegardi miſeriam Quæſtorum auaritia fecerat, qui commeatu & ſtipendiis militum detractis, exercitum in eam calamitatem induxerant. Atque ita bellum inceptum temerè, gerebatur ignauiter; quodque pernicioſiſſimum, maieſtas Regia in contemptum ibat atque ludibrium.

Cardinalis Lotharingij mors.

S. Gilles.

Libero erepta.

Roeſſes.

Mulierum facinus.

XVI.

Regis inauguratio & connubium.

Iam nihil vetabat, quin Pariſios verſus contenderet Rex. Sed in itinere duæ res magni momenti confectæ ſunt, Rhemis vtraque inauguratio Regis atque connubium. Inauguratus eſt ab Ludouico Cardinale Guiſij patruo, & quædam in ſiniſtrum omen traducta, quod die toto in ornanda veſte impenſo, ſub veſperam miſſæ ſacrificium peragitur; tum quod Muſici cantores canticum ſolemne Laudis prætermittunt

Anno 1575.

per

per incuriam; ac demùm quod Corona ſponte è geſtantis capite humi afflicta ſit. Poſtridie vnctionis connubium celebratum cum Ludouica Nicolai Vademontij Comitis filia. Eam Catharin. præoptauerat cæteris in Lotharingiam domum propenſior, ipſamque in virginem, quæ candidæ indolis ſimplicisque, & ab aulico fuco alienæ, pompa Reginæ contenta in poſterum, non ambiret potentiam, nec auctoritatem ſocrus capeſſeret. Et illius formam Rex dum in Poloniam proficiſceretur amauerat; verum Rhemos eunti Maria Elbovij Marchionis filia novum ignem ſubiecerat, atque haud modice enitendum Catharinæ fuit, Mariæ pertimeſcenti ingenium, vt noua flamma veteri cederet. Pariſiis deinde excipitur Rex, atque auditis Hugonottorum legatis, poſtquam iactatæ fruſtra conditiones, & in nullas aſſenſum eſt, breuis illa tranquillitas in neceſſitatem belli reuoluitur; quod non vno corpore, ſed membratim fuſum in prouinciis geritur. In Phocenſi prouincia nobiles adoleſcentes occupatis aliquot vrbibus, Hugonottorum nomine, coërcentur à Rhetio Mareſcallo, qui Præturam ſuſceperat, Tavanio Mareſcallo morte extincto: at ſubito ea prouincia nouo motu percellitur, diſtracta in partes Raſorum & Carciſtarum; cùm in Carceum Proregis legatum factio inſurgeret, expoſtulantium Carcei peculatu exhauſtam proniuciam; iique Raſi quod raderent barbam nuncupati: his acceſſit Maſſilienſis ſeditio, ob noua vectigalium onera, ab Italis Redemptoribus contra vrbis immunitatem extorta. In Pictonibus Lauderæus Ludæi legatus Rheam inſulam occupauerat fortiter, & Rupellæ infigebat aculeum, ſi in partis tuendis tam fuiſſet fortis quàm parandis; ſed continuò Rupellenſes cymbulis vecti in inſulam, Martini Fanum pugna recipiunt, necatis inuaſorum haud paucis; ægrè Lauderæo in nauigium ſe proripiente. Et in iiſdem Pictonibus oppreſſus eſt Haius; ille qui dicendo iuri Pictauienſis præfectus, in ea vrbe ſeruanda ſub Guiſio contenderat plurimùm; idem vaſtæ ſpei, modo ad Catholicos, modo ad Hugonottos verſus, & neutri Partium fidus, cum fruſtra Pictauium inuadere tentaſſet inſidiis, in proxima villa ab inimico priuato perimitur. In Petracoriis atque Aruernis Langoiranus propugnabat Hæreticos, Montallus Catholicos; & Petracorios vrbem Burdelius; vterque ab Hugonottis malè multati. Nam Montallus ab femina victus & cæſus eſt. Ea Magdalena Seneterria, ſiue ſancti Nectarij; Miromontij vidua, in Lemouicibus; quæ formâ egregiâ, caſtitate eximiâ, & virili fortitudine prædita; iiſdem dotibus promouebat Partes egregiè. Nam amantium turba comitante, ſexaginta nobiles adoleſcentes in expeditionem ducebat, inuicta ſemper, & amore præuio, quem faceret ipſa, nuſquam admitteret, Martis fulmen eiaculans; occupatura verius Alcibiadis ſymbolum, cuius in clypeo elucebat pictus fulminans Amor. Tam moleſtum aculeum Montallus vt refigeret ſemel, coëgerat mille quingentos pedites & ducentos equites, imminebatque Miromontio Caſtro; verùm Amazon petitis à Turenio quatuor ſclopetariorum equitum turmis, cum agmine in hoſtem inuecta, poſt acrem dimicationem ſaucium fundit;

HENRICVS III.

Belli proſequutio.

Raſats. Et Carceſtes.

De Carces.

Laudereau.

La Haye.

Langoiran. Montal. Bourdeilles.

Seneterre.

Perigueux.

Choupes.

obiitque mox Montalſus ex vulnere. Langoiranus Petracorios vrbem mox inuadit, diripitque immaniter. In Aquitania Montalbanum Valeta circumpoſitis caſtris vexabat, premebatque moleſtiùs; cùm Noüa Rupella iam libera, ne alterum factionis caput exſcinderetur, copiis in Lemouices ductis; eas ſtrenuo adoleſcenti Choupeo tradit, qui Bergeraco dum feſtinat iter, liberato Turenio, & Langoirano tranſmiſſo, Duranio ſe adiungit; ſimúlque omnes præfecto Turenio, per Valetæ caſtra peruadentes, Montalbano commeatum inferunt; ſeque extra vrbem inuiolati recipiunt. Quo facto Valeta coactus abſcedere, proximaque oppida Montalbanis ceſſerunt. In Occitania Damuilla, Vzetienſem Ducem repellebat; nam eo ſpectante Aletium primùm capit, mox Vzatum; deinde Hugonotti Poſſinum inuadunt, & Baiſium proximum oppidum; quibus commercium & nauigatio Rhodani rurſum interclusa. Sed in Delphinatibus maiori mole bellum promotum eſt. Eam prouinciam Mombrunus & Gordeus ſuis quiſque Partibus non tam vindicabant quàm diſcerpebant. Lediguerius Mombruni legatus Caſtillonium Caſtrum in Dienſium montibus obſidebat; Gordeus ſupplemento Heluetiorum nuperrimè auctus cum copiis ad Caſtrum aduolat, erantque ad ſeptem hominum millia; cùm mox inſequitur pari propè numero Mombrunus, & Lediguerio adiunctus, die tota cum Gordeo velitatur. Nocte tectus Gordeus ſtatuit Diam recipere ſe, & ſub crepuſculum lucis receptum inſtruit; ſed Mombruni vigilantiam haud fefellit. Ille recedentem anticipauerat, & præſtolatùs dum primum agmen Gordei tranſmitteret pontem, qui Dromæ impoſitus iter interiungit; impedito ponte, Campoleonem in primum agmen immittit, & poſtremum, in quo Gordeus, ipſe aggreditur. Extemplò equitatus Gordei funditur, turbantur ſclopetarij, iſque fugâ celeri Diam ſe recipit. Vni Heluetij vltra citraque pontem ſupererant; quorum alterum agmen Mombrunus ipſe impetit ferociter, alterum Lediguerius; iique iuxta veterem diſciplinam vtrobique in aciem quadriformem inſtructi, repellebant vim illatam egregiè, ac parabant receſſum; cùm ſclopetariis hoſtium anguſtam admodum viam hinc inde texentibus, ſcloperorum glande profligati, elatis ſariſſis ſe dedunt, & emiſſi cum enſe à Mombruno, regrediuntur in patriam. Ea Mombruno magna victoria fuit. Etenim ad eripiendum periculo Gordeum, cùm è prouinciis proximis confluerent copiæ, in eas temerè Mombrunus inuectus, ratus ſe inuictum poſt profligatos Heluetios, in denſum hoſtium agmen infunditur, cæſíſque comitibus dum equum in ſaltum impellit, eo prolapſo ac fracto femore capitur, leui Hugonottorum clade præter Ducem. Continuo Regis ac Reginæ iuſſu Senatui Gratianopolitano danandus traditur; vt rebellis luiturus ſupplicium; nec Condæi preces multorúmque Procerum vitam exorarunt. Regem offenderant quæ [illegible]am hominis rei voces, ac ſcriptæ litteræ; imò factum, quo impedimenta regia diripuerat. Sic decreto Senatus damnatus Gratianopoli, & truncatus capite, vir in paucis fortis, & probitate morum non vulgari, [illegible] falſa religio, & fortitudinem rebellio in Principem maculaſſet. Hinc

Bais.

Gordes.

Chaſtilon.

Mombrunus victor & captus.

Franciſcus

De Leſdiguieres.

Franciſcus Ledigueriuſ ſubrogatus eſt ab Hugonottis, quamquam eorum plurimis Cugio ſuffragantibus; eratque Lediguerius Delphinas, è nobili quidem ſtirpe; qui adoleſcens parum inſtructus fortunæ commodis, nauauerat operam litteris, hauſeratque hæreſin a præceptore; mox alteram Mineruæ artem arripiens, inclaruerat armis, deductus per ſingulos militiæ gradus, donec multos poſt annos ad ſummum euectus eſt. Ita dum vnum Henrico regnum ſcindebatur, peribat alterum, Polonis in nouum Regem ſuffragatis. Is Sigiſmundus Batorius Tranſiluaniæ princeps, qui Anna Sigiſmundi filia in vxorem ducta, regnum adiuit. Legauerat quidem Regina in Poloniam Bellegardum & Pibracium, non tam regni aſſerendi cauſa, quàm amouendi viros ſibi parum gratos; & Bellegardus in Pedemontio hæſerat, Pibracius in Poloniam venit, fruſtraque omni opera per animi contentionem ſummam impenſa; ſub ipſum ſuffragiorum tempus reuerterat. Retinuit tamen Polonici regni titulum Henricus; in eo retinendo quam in ipſo regno conſtantior; adeò homines inania ſectamur, dimittimus vera & ſolida.

Polonia regnum Batorio datum.

XVII.

Turba in Aula.

Buſſidàboiſe.

De Saunes.

Iſta in prouinciis, dum Aulam ſui etiam tumultus agitant. Tunc in ea ſcena actores præcipui, præter Regem, matrem, ac coniugem, erant Alenſonius Regis frater, Henricus Nauarræ Rex, vxor Margarita, Guiſius, ac Principum intimi familiares, Duguaſius & Buſſiamboſius; Saunea præterea aulica femina, formâ, ingenio, & ſagacitate, amoris fax & telum aureum. Tam diuerſa capita in vnum conſilium propemodùm conueniebant, vt ſenſim Regem à Catharina auerterent, eamque regimine amolirentur. Margarita & Guiſius telam texebant, & machinam adornabant. Guiſius in Nauarri intimam familiaritatem receptus, eum haud incommodè moderabatur; eidem cum Margarita iam olim optimè conueniebat; Margarita Alenſonio fratri arctâ amicitiâ iungebatur; & idem Guiſius Ludouicam Reginam ſibi affinem conciliabat, imbuebatque aulicis artibus, per quas ad animum Regis irreperet. Vnus obex obiiciebatur Duguaſius Regi intimus, & Catharinæ addictus: cui Guiſius opponebat Souuræum & ipſum chariſſimum Regi qui ob dotes animi amabilior Duguaſio, per bonas artes gratiam promouebat; minùs ideò Catharinæ gratus, minúſque obſequens. Porro Catharina vt perſpicax erat, illicò tanta conſenſione mentium penetrata, nec dubia quin ſuam in perniciem tam multiplex machina compingeretur, ad eam ſtatim diſſoluendam aggreditur. Ac primùm Regem zelo incendit in coniugem, Duguaſio adminiſtro. Ludouica dum agebat in patris laribus, pudicè amauerat Paulum Ioannis Salmenſis Comitis iuniorem fratrem, ac ſi fuiſſet optionis ſuæ connubium, prætuliſſet Regi; adeò alienus ab tumore ambitionis animus tranquillitatem metiebatur mediocritate. Poſtquam nupſerat, mœrorem quemdam alebat doloremque arcanum, qui oblectationem totam depaſceret, & emanabant mœroris indicia, amor ſolitudinis, oris pallor, & ſuſpiria identidem erumpentia. Iis acceſſit Pauli Salmenſis in Aulam aduentus, qui blando vulneri facturus vel aſpectu vno remedium, Ludouicam delibauit oculis, atque vt Regi renunciatum eſt, arcanis

HENRICVS III. colloquiis. Eam ob rem Rex verbis malè vxorem habuit, amouitque Langiam chariſſimam Reginæ feminam; quod ipſi omnium moleſtiſſimum fuit. Deinde Catharina Alenſonium & Nauarrum per Sauneam dirimit; La Langy. eius feminæ amore vterque indole haud parum diuerſi, facile ab amata muliere incenſa riualitate, in diſcordiam aguntur. Idem præſtat in La Torigny. Nauarro Duguaſius maritum à Margarita auellens, & ab ea Torignia rapta eſt, arcanorum omnium particeps; cum eam ab fratre Alenſonio cum disiungere Catharinæ miniſtri haud poſſent, vtrumque apud Regem falſis delationibus conantur euertere; & ſe præſtabat Rex credulum admodùm, vtrique iam olim offenſus non mediocriter; verùm in Alenſonium totus offenſionis cumulus corruit. Is naturâ ab indole Regi diuersâ plurimùm, tum ipſi odio, tum eius intimis deſpicatui erat; vt ſæpe plures contumelias inferrent Principi, quas ægrè è vulgo Nobilis pateretur. Vnus dignitatem Principis tuebatur Buſſiamboſius; iuuenis ſummis animi corporiſque dotibus præditus, qui tum adhortando ambitionem heri ſuſcitabat, tum oſtentando inuictum animum, proſtrati propemodùm partes propugnabat, & erigebat auctoritatem abiectam. Ideò iam Duguaſio æmulus inuidiam inflammauerat, ab eo quaſi Margaritæ familiarior Regi in ſuſpicionem vocatus, mox in vitæ diſcrimen incurrerat. Etenim noctu reuertens in hoſpitium, ab armatis viris impetitus, fugâ quidem ſeruatus eſt; ſed non multò pòſt admonitus clam, perueniſſe ad Regem odium, ab aula abſceſſit. Continuò in Alenſonium, opis & defenſionis inopem, tum Regis tum familiarium contemptus incumbit, & nouis in dies laceſſitus ludibriis, priſtinæ dignitatis præter ſenſum iniuriæ nihil retinebat. Semel è choreâ indignatus proruperat, affirmans ſe contemptum Regis, & ludibria familiarium pati ampliùs non poſſe; qua accepta voce Rex, quaſi ea rebellionis indicium foret admonita matre, ea ipſa nocte, ad fratrem venit; cúmque Loſſio in cuſtodiam tradit. Poſtridie Catharina, cui non placeret eò diſcordiam ferri, vt Alenſonio nulla poteſtas exurgendi foret, eum ad Regem deducit, & flagitanti veniam, preces, lacrymas, & obſecrationes adiungit, donec irâ Regis expugnatâ, liber Alenſonius reconciliatâ gratiâ miſſus eſt. Exinde Rex in otium & ſecuritatem languidam reuolutus, noctes terebat ludis & choreis, diei partem in ornatu veſtis, partem in geſtatione; Lutetiæ vicos cum vxore rheda circumuectus, ac catulos Melitenſes mulierculis eripiens, ſtultas infirmi ſexus delicias; ex lugentium tam inanem iacturam fletibus ca-

Alenſonij fuga. ptans voluptatem. At dum nullo metu ſecuritati indulget; Alenſon [illegible] frater priora ludibria repetens, cuſtodum illuſa vigilantia; Drocum fugâ Dreux. contendit, exceptus à Buſſiamboſio opperiente; ac palam teſtatur d[illegible]ceſſionis cauſas, non alias eſſe, quàm vt regni dignitas reſtitueretur, d[illegible]tur pax Franciæ, Proceres liberarentur à vinculis, & muſcæ illæ aul[illegible] quæ circumſtabant Regem pellerentur. Ea fuga varios diuerſoſque aff[illegible] in diuerſis concitat. Lætantur Politici ducem ſibi præbitum, cum [illegible] quem regni ſpes proximè ſpectaret; idem Hugonotti ſibi grat[illegible] haud inſcij quàtùm Alenſonius in ipſorum partes propenderet; ch[illegible]

ipſi

ipſi fuiſſe Admiralium, atque haud rarò Principem interminatum vltionem auctoribus. Contra Rex vehementer turbatus, in capillos inuolans, inclamabat, iubebatque, à fuga retrahi, abducique vivum aut mortuum; mandátque Mompenſerio & Niuernenſi, vt Droco fugitivum includant, capiant, atque adducant. Sed Alenſonius Buſſij diligentia coëgerat iam octingentos equites, iiſque accinctus feſtinabat ad Ligerim, tranſmiſſurus amnem, & Hugonottis acceſſurus vocantibus. Niuernenſis ſupra Aureliam ad amnem conſederat, infra Mompenſerius; & capi Alenſonius poterat, ſi arceſſitus à Niuernenſi Mompenſerius admouiſſet copias; imò niſi Catharina ſcripto mandato prohibuiſſet Niuernenſem ab Alenſonio perſequendo: ideò paruit Alenſonio ad Bituriges tranſitus, tuto vbi premeretur, & aperto ad Hugonotros receptu. HENRICVS III.

Ea Aulæ conuerſio delectum Condæi in Germania promovet. Confeſtim cum Ioanne Caſimiro Palatini Electoris filio conuenit, de ſcribendo exercitu, in quem Germani atque Helvetij deligerentur; & Graffinerius Condæi domeſticus, Baſileam profectus, legit Helvetios ex pagis Proteſtantium, confluentes tanto animi ardore, vt quamquam magiſtratuum decretis dare Condæo nomina prohiberentur, muros ſaltu, natatu amnes tranſilirent; plerique etiam veſte feminas mentiti, cùm fortiſſimum facinus exequerentur. Dum inſtruitur exercitus, Toræus qui multam pecuniam in eum delectum inſumpſerat, Mommorancij frater, tædio diuturnæ in Germaniâ moræ, à Condæo duo millia Reitrorum impetrat, quæ ad Alenſonium duceret, iam ſummum Patrium Ducem à Condæo dictum. Non ſponte Condæus in eam expeditionem aſſenſerat, eratque auctor vt ſuſtineret Toræus, dum vniuerſis copiis irrumperetur in Franciam, ſibique membra corporis ſecuritatem præſtarent. Sed ille impatiens cladem ſibi & calamitatem conſciuit. Guiſius prætor Campaniæ, tranſmiſsâ Lotharingiâ, Bacaram ad Rhenum venerat; pugnam capeſſiturus, atque adduxerat ſeptem peditum millia, equitum tria; Proceribus comitantibus, fratre Maynio, Birone, Stroſſio, & Rhetio Mareſcallo, qui gratia Regis exciderat. At dum hoſtem ad limites regni indagat, iam ille intus penetrauerat, pergebàtque ad Alenſonium. Igitur regrediendum celeriter fuit, atque ipſa Reitrorum iuvante contumacia, qui biduò dum ſtipendia repoſcũt, abnuunt ſe mouere, ad Theodorici Caſtrum Guiſius hoſtem aſſequitur. Sub ſignis Toræo præter Reitros erant, quingenti ſcloperarij pedites, ducenti equites, cataphracti centum; nec à pugna abſtinere Toræus voluit. Eâ Reitri victi; (quorum quingenti iam deſciuerant ad Guiſiũ) ac Franci pariter, quamquam dimicarent tum eques, tum pedes fortiſſimo animo. Lavallius Comes Andelorij filius, ætatis anno decimo ſexto nondum implero, poſtquam in fronte agminis ſtrenuè ſupra ætatem pugnauit, Argentoratum fuga elabitur; Toræus geminis amnibus tranſitis Sequana & Ligeri ad Alenſonium euadit; pedites deſtituti ab equite, per leucas ſexaginta ad Bituriges per hoſtilem agrum recipiunt ſe. Guiſius gemino vulnere ſaucius, crure & genâ alterâ glande perfoſſis, luculentam cicatricem reliquâ vitâ facie prætulit; hinc Orthodoxis acceptior, non tam defotmatus vt dicebant, quam charactere Religionis

XVIII. *Condæi exercitum inſtruit.* Graffiniere. Toré. Bacara. *Toræus vincitur.* De Laval.

HENRICVS III.

Religionis ſignatus. Interim multi Nobiles ad Alenſonium aduolant, vtriuſque religionis, quibus Reginæ regimen graue eſſet; in quibus Ventadurius vnius boni publici cupidus, Turenius verâ fide nondum eiurata, ſtipante frequenti catervâ Nobilium; ſimulque Noüa conuenit Principem, prudentia ille conſilioque clariſſimus. Nec minùs Catharina ad reducendum filium ſatagebat; captiuos Mareſcallos Mommorancium & Coſſæum Baſtillâ emiſerat: hunc paulò antè, vti à morbo conualeſceret; illum ſub profectionem iam conceptâ ægritudine ob carceris diuturnitatem, qua demùm extinctus eſt; non ambigens quin eorum libertatem Alenſonius poſceret, ac beneficium occupatura, quod ſi cunctaretur alienum foret. Iis comitibus ad Alenſonium properat; tantúmque enititur, opera maximè Mommorancij, vt ad tempus bellum repreſſerit, induciis, ſemeſtribus impetratis. Per eas inducias, vrbes Alenſonio in pignus fidei tradebantur Inculiſina, Niortium, Salmurium, Bituricum, & Charitas; ac Condæo Meſeriæ. At quod momentum induciarum fuerat, mox belli caput eſt; quippe Ruffecus Inculiſinenſis præfectus vrbem tradere pertinaciter negat, item Montignius Bituricenſis præfectus recuſat; & Meſeriis Condæus excluditur; atque ad arma conuolabant Principes; niſi Catharina Coniacum & Ioannis Fanum ſuffeciſſet pro negatis vrbibus. Nihilominus inſtruebatur bellum accuratè, & Condæus traiecto Rheno adducebat exercitum; Rexque ſimiliter conuocauerat copias, ex Francorum, Helvetiorum & Reitrorum delectibus. Ad quarum ſtipendium, appellatis fruſtra Pariſienſibus, & onera vectigalium excuſantibus; à Niuernenſi & Pienna mutuatus pecuniam, exercitum parat. Iam Condæus cum Caſimiro, per Lotharingiam, Baſſiniam, atque Burgundiam, ſparſis circum incendiis, vado ad Marſiniacum tranſmiſſo Ligeri, Boios obtinuerat, per Arverniam Alenſonium aditurus. Maynius regium ducebat exercitum, imparem viribus, nec caſtra propius auſus adiungere, vel locorum ſpatio, vel munimentis vrbium infirmitatem ſuam tuebatur. Profecturus per Arvernos Condæus, accepta ab iis pecunia, ſubſiſtit, excepturus aduenientem Alenſonium, iunctiſque copiis petiturus Pariſios. Et eæ in agro Molinenſi iunctæ, magno tubarum ſonitu, tympanorum plauſu, & tormentorum ſtrepitu, Principe imperium Alenſonio præclara oratione tradente. Erant in exercitu triginta hominum millia, ex vtraque religione conflati; ſummâ Hugonottorum lætitiâ, nec minori ſpe, tot Proceres, tantam turmam Nobilium, tot diuerſas gentes, confluxiſſe ad incrementum religionis, quam paulò ante deteſtabilem cunctis & exetrabilem videbantur ipſorum plures exſcindere. At tanti exercitus nulla extitit opera, occupatæ dumtaxat Molinæ, quas infirmior Maynius deſeruerat; parumque abfuit quin Cadmæa ſorte turmæ equeſtres inter ſe pugnarent, Turenio & Buſſiambοſio certatim inferentibus vexillum album; iurgio æ[illegible] auctoritate & precibus Alenſonij preſſo; cùm Politici Amboſium, H[illegible]notti Turenium ambitione pari tuerentur; nam vincendi cupiditas [illegible] æmulum atque hoſtem premit.

Ventadour.

Montigny.

Condæi exercitus.

Anno 1576.

XIX. Attamen Regi imminebat tempeſtas, & tardis militum ſup[illegible],

[illegible]

exercitu impare, perturbatæ admodum rationes erant; vna dumtaxat ſpes in Catharinæ prudentia & ſagacitate. Et verò iſtud callidiſſimæ feminæ & ſolertiſſimæ operæ pretium præ cæteris fuit; cùm ſola ſe inſtructa, vnaſque ingenij machinas admouens, exercitum validiſſimum ſoluit, capitales hoſtes & priuatim inimicos compeſcuit, magno periculo Regem vindicauit, ſibique clauum in tam atroci procellâ aſſeruit. Nam præter externum periculum, intus erant, quæ metum facerent ac terrorem. Mompenſerius rogatus exercitus præturam ſuſcipere, excuſauerat ſe, quod ferrum ſtringere in filium Franciæ haud vellet; eſſe Alenſonio expoſtulandi iuſtiſſimas cauſas, rediturum in officium, illæ ſi tollantur. Præterea nuper ex aula in Aquitaniam Nauarræ Rex fuga euaſerat. Id Regina pertimuerat, adſtrinxeratque vincula ad retinendum, ſpem ambitioſam, & amoris blandirias. Saunea Siren illa pulcherrima, abſente Alenſonio, verſa vnicè ad Nauarrum, innectebat, implicabatquè animum illecebris voluptatis; accedebat ſpes Legatariæ in vniuerſum regnum poteſtatis, quæ vt caperet blandiùs, excitabatur ab eadem femina. Verùm inſiti in Regis animo gloriæ ſtimuli, metúſque ne Alenſonius in Hugonottorum partibus primas obtineret, locúmque occuparet, vnde ipſe dignitatem ſuam & ſecuritatem aliquando reciperet; Aubignæo præterea & Armaniaco domeſticis fidis ſenſum primum gloriæ inflammantibus, omninò ſtatuit fuga euadere. Feruaqueus & Lauerdinus accelerabant conſilium, nouâ ſpe factâ occupandarum in Cœnomanis & Normannia vrbium. Ille itaque ſimulato venandi ſtudio, poſtquam die tota in nemore Siluanectenſi decurrit, in ſubvrbium proximum veluti recubiturus diuertit; tum nocte totâ & conſequenti die Belsia tranſmiſſa, Alenſonum venit; poſtea Salmurium, mox Aquitaniam petiturus, quæ prouincia admota Benearniæ, aſylum & receptus tutiſſimus foret. Eam porrò fugam tam aptè ad mentem ſuam Catharina conciliat, vt pleriſque viſa ſit eandem occulta arte adornaſſe; nam præter geminatos in aduerſa factione Duces, & ſparſam ea multiplicatione diſcordiam; contraria Alenſonij & Nauarri ingenia, tunc in imperando vti antè in amando riualium, non videbantur in vnam eamdemque rem conſenſura; idque omninò comprobauit euentus. Nunc Regina enitebatur, vt Alenſonium amoueret à factione, atque ad Regem perduceret, ſerebátque de pace colloquia, quæ iam auribus admittebant Duces. Alenſonius matris litteris captus, & ſuſpectâ Nauarri fugâ iam præoptat pacem; Damuilla ſimiliter ad eam inclinat; regno quodammodo in Occitania condito, quo cum deiiceret dignitas Principum, & reſtituenda pecunia quam in bellum legerat, ſuoſque in vſus auerterat. Condæus vnus & Caſimirus alieni à pace diuerſas ob cauſas bellum ſuſtentabant; cùm nutantibus aliis, & pecuniâ iam deficiente; ſinguli petitiones ſuas ſcripto conſignant; Alenſonius, Nauarrus, Condæus, Caſimirus, Damuilla, Ventadurius; partim ad commodum publicum, ad priuatum partim collimantes, eáſque ad Regem per legatos ferunt. At cum immoderatæ eſſent & Bentricus Germanus Caſimiri orator, magnâ audaciâ, indignante Rege, peroraſſet, ſoluto colloquio, & Principibus quædam

Henricus III.

Pax quinta cum Hugonottis.

Nauarri fuga.

Feruaqueus, & Lauerdin.

Benthric.

HENRICVS III.

Chaſtenoy.

quædam oppidula expugnantibus; Catharina negotio adhibitura extremam operam, ad eos contendit, & Caſtenæum aſſignat colloquium, quò fœderati Principes eam conueniunt. Mirum, quantùm femina ſuæ atti ſolertiæque confiderit; prandebat dum conclaue Principes ſubeunt; immota corpore atque ore propemodùm, oculos duntaxat indignationis & ſecuritatis teſtes conuertit, ſumpto per otium cibo. At in eodem conclavi virgines erant feminæque pulcherrimæ, quas de induſtriâ verſuta mulier hami inſtar atque illecebræ appoſuerat, gnara quâ eſcâ piſcis caperetur. Nec cunctati Principes, Alenſonius, Condæus, & Contyus, obſtupeſcentibus Germanis ſtantes, nudiſque capitibus ad chorum imbellem imbelles aduolant; iamque plurimùm mitigati, à Catharinâ ad colloquium arceſſuntur. Illo, alteróque ad Senones inito, res perfecta eſt. Primùm ſingulorum vtilitatibus factum eſt ſatis; Alenſonio data centum millia librarum annua; in patrimonij incrementum, Bituriges, Turones, & Andegauenſes, cum iure quod optimum eſſet; Condæo vſus liber præturæ Picardiæ, & Perona vrbs ad receptum, adiunctis centum librarum millibus; Contyo Principi, Noüæ & Noclæ ſingulis cataphractorum equitum turmæ; Turenio præfectura Turonum; Ventadurio oblata multa, acceptum nihil; viro præclariſſimo in bonum publicum intendente; in Caſimiro deuinciendo plus operæ & laboris inſumptum eſt; tandem conquievit, congeſtis præfecturis, militaribus donis, immenſa pecunia, atque ingenti ſpe. Sic priuata vtilitate oppleta, ſancitur pax atque promulgatur; qua religioni Hugonottæ data libera per vniuerſum regnum facultas; iudicia omnia in Admiralium, Mongomerium, Mombrunum, & cæteros Hugonottos irrita & reſciſſa; ac damnatorum memoria in integrum reſtituta; Hugonottis datæ vrbes haud paucæ, & alia multa in eorum gratiam conſtituta. Idque Edictum Maij nuncupatum eſt, quod Maio menſe ſtatutum foret atque promulgatum. Nec Catharina parca in promittendo & ſcribendo fuit; modò diſcuſſo turbine, Alenſonium à factione auelleret; cui plurima etiam donari voluit, vti in Regem auctoritatem nouam erigeret, haberetque machinam quam ad nutum intenderet atque remitteret. Solutus eſt exercitus hoſtium: Reitri, dum expeditur pecunia, in Burgundiam & Campaniam ducti, tribus menſibus ceu flagrante bello, calamitoſas diripuerunt prouincias; Navarrus, poſtquam Niortij Catholicam religionem eiurauit, teſtatus ſe eam vi ſuſceptam ſimulato animo coluiſſe, perrexit in Aquitaniam; ſorore Catharina excepta, quæ illicò libera iuxta fratrem religionem primam profeſſa eſt. Idque quintum Edictum eſt, quod Hugonotti in defenſionem ſuam extorſerant; quod tametſi regiis partibus conducibile fuit, procellâ diſcuſsâ, & periculo ſolido per verba inania diſſipato; tamen inde natum nouum bellum, quo regnum tot antè ſeculis conſtitutum, ad exitium propè adductum eſt; & renouata interni externique mali calamitas, quæ olim ſub Carolis VI. & VII. ſæuiſſet; eò atrocior quod ſtimuli religionis veternum odiorum, & vindictæ amentiam incendebant; id autem bellum, quoniam hoc primum tempore conceptum ac natum eſt, tantis poſtea incrementis alendum, paulò accuratiùs ab origine

Edictum Maij.

Anno 1576.

ne exſcribendum eſt atque pertractandum; cui appellando Latinum nomen non occurrit; nam fœdus aut factio non ſatis explicat, quod Liguam ipſi Franci dixerunt: vt præcipuo nomine tam inuſitatum bellum diceretur, cuius miſeriis nullum exemplum in Annalibus foret. Ligue.

XX. *Ligua origo.*

Porrò id fœdus, ſi originem primam arceſſam, ortum videtur ab æmulatione Mommoranciorum atque Guiſiorum; cùm enim Henrico II. regnum moderante, poſt cladem Sanquintinianam Franciſcus Guiſius ad apicem gloriæ militaribus factis conſcendiſſet, ac rurſum poſt pacem Cameracenſem Mommorancius Comeſtabilis, recepta apud Regem familiaritate, rerum potens eſſet; naſcitur æmulatio atque contentio, quæ mox Rege cæſo in factionem ac bellum exarſit. Quippe ad Mommorancios acceſſerunt Principes regij ſanguinis, qui à Catharina excluſi regimine, ad nouæ religionis homines conuerſi, audaciam, militem & pecuniam, ad fovendas & promovendas partes, aſſequuti, bellum diuturnum & perniciosiſſimum intulerunt. Guiſij ſimiliter, vocatâ in opem religione Catholicâ, & præclaris facinoribus gloriam tuiti, Franciſci II. gratiâ, & Catharinæ in Principes odio ſuſtentati, factionem ſuam egregiè propugnabant. Erat eius mens & caput vnicum, Henricus Guiſius Franciſci filius, qui patri haud impar, iam puer à patruo Cardinale Lotharingo ad defenſionem Catholicorum admotus, ſtrenuè & fortiter prouinciam illam impleuerat. In præſentia remis veliſque paſſis navigantem, repente obiecta ſyrtis afflixit, Henrici Regis voluntas mutata, & beneuolentia in metum & ſuſpicionem deficiens. Etenim Henricus in memoriam reuocans, quos ſibi nondum Regi animos in Carolum fratrem feciſſet Guiſius, vt defectionem ſæpe inſpiraſſet, vt quinquaginta hominum millia parata ad nutum affirmaſſet; non dubitabat, quin eodem animo & ſimili auctoritate Guiſius, potentiam aleret regiæ ſupparem. Eamque ob rem cùm ſtatuiſſet æmulum ſenſim deprimere atque abiicere, odiſſe palam nondum auſus, cepit non amare, at nondum beneficiis detrahendis potens, eorum curſum intercludebat. At Guiſius ea mutatione perculſus, quaſi retrò reuolueretur potentia, & euaneſceret, quia non creſceret; ad aſſerendam dignitatem veterem, novamque comparandam, ſiue vt fidem Catholicam laborantem admodùm propugnaret; factionem in ipſo regno inſtituit; quæ validiſſima eſſet ope omnium Ordinum; & in ſpeciem honeſtiſſima, ob veræ Religionis defenſionem. Opportunus erat huic compingendæ articulus, pax proxima Hugonottis conceſſa; in qua tam multa iis donabantur, vt iam hæreſis miſſa compedibus, vagandi liberè & graſſandi licentiam nacta nullo fræno impoſterum cohiberi videretur poſſe. Hunc vrgebant metum Regis conſiderata indoles, & perpenſi Principum regiorum mores. Iam Rex in contemptum abierat; feminæ rerum gubernaculum tradere, nihil delibare regni præter delicias; cum intimis adoleſcentibus verſari perpetuò, & in conclaue abdi, ignotum, obſcurum, & tenebricoſum; nuſquam militiæ, rarò in populorum oculis comparere, vti hactenus à Regibus Franciæ aliena erant, ſic Francorum reuerentiam atque amorem extinxerant. Et proximi è regia ſtirpe Principes odium præterea incendebant; Alenſonius, quem deinceps

HENRICVS III. nuncupabo Andegauenſem, exiſtimatus ob Admiralij conſuetudinem clam imbutus hæreſi, atque in Hugonottos propenſus haud dubiè, quibus nuper commodiſſimas illas conditiones confecerat, Catholicos à ſe alienauerat; Nauarrus & Condæus palam in Hugonottorum caſtra, & templa tranſiuerant; vt zelo religionis ſuæ inflammatis, atque vt rebantur mergendis naufragio, nulla iam tabula præter Guiſium vnum ſupereſſet. Ad eum igitur Catholici omnes conuertere ſe, appellare opem, prouocare fortitudinem, & amorem religionis in tutelam regni inflammare. Nec ille diu appellari ſe patitur, imò vt compingeret machinam quam nulla vis frangeret; per emiſſarios fœderis formam ſcripto conſignatam tradi ſingulis curat, in quam iurarent, qui auitam religionem ſartam tectam vellent. Porrò ſcripti ea formula erat, vt à ſanctiſſimæ Trinitatis nomine capto auſpicio, tria potiſſimùm in ſcopum huiuſce fœderis ſibi proponerent, primùm ad legem Dei ſtabiliendam, eiuſque cultum iuxta Romanæ Eccleſiæ ritum aſſerendum; tum ad Regem Henricum III. in regno firmandum, eiuſque ſucceſſores, & vindicandum obſequium; poſtremùm ad reſtituendas Regno & Comitiis regni immunitates, honores, & libertatem, quas Francia obtinebat Clodouæo regnante. Deinde in eas res bona & ſalutem ſuam addicebant, polliciti ſe habituros hoſtium loco, qui huic fœderi repugnarent, & ad eorum perniciem atque exitium enixuros ſe tota corporis atque animi contentione. Præterea iurare ſe obſequium Duci qui legeretur, cuius auctoritate plecterentur omnes qui officio ſuo fungi renuerent. Ac demùm iurabant pœnâ æterni anathematis ſe quod legerant ſcriptum impleturos; ſeque in id fœdus ſanctiſſimum iuſtè admiſſos, ſiue ad imperandum ſiue ad obſequendum; quod tuerentur ad vltimam ſui ſanguinis ſtillam, nullâ in contrarium excuſatione prætenſâ. Scriptum eiuſmodi Pariſiis clam per ſingula capita & tectorum abdita irrepebat; admittentibus primùm facinoroſis, delatoribus, prodigis, & quibus malum publicum pro deperditis facultatibus foret, ac pro flagitiorum pœnis, licentia atque impunitas; mox accedentibus ciuibus, quos fidei amor, & credulitas ſimplex, ignaros in perniciem tectam induebat; vt lues paſſim magnam vrbis partem corriperet. Poſtea quod fit in peſtilentia, ab ciuitate in proximos agros ſpargitur malum, inuaditque Picardiam. Præ cæteris Franciæ populis, Picardi pietatis ſinceræ & auitæ Religionis cultores, Condæum prætorem ferebant impatientiùs; modò Perona inexpugnabilis ciuitas illi in aſylum & receptum tradenda, præter indignationem, commouebat metum, ne Condæus hæreſin prorſus inueheret, néve belli inſaniam in prouinciam & Peronam ipſam induceret. Sic affectis animis adfuit Dux, Iacobus Humerius, Peronæ, Mondiderij & Royæ præfectus, nobilitate, auctoritate atque diuitiis præpollens; qui in Condæum incenſus, tum ne Perona deturbaretur, tum in Mommorancios priuatim offenſus, tum zelo fidei; fœderis ſcriptum admittit; vocatque in conſortium tum prouinciæ Nobiles, tum Peronam,

D'Humieres.

atque

atque alias ciuitates. Deinceps id fœdus è Picardia in Pictones tranſuolat; promouente Ludouico Trimollio, cui Hugonotti arces & oppida eripiebant identidem; & plerique Nobiles in cæteris prouinciis idem pepigerunt. Nec ea factio Regem latuerat, quam aſſenſu tacito alebat, cupiens ea tolli Hugonottis quæ neceſſitate actus permiſerat; nec Moruillerius, cuius in conſilio ſumma erat auctoritas, improbabat fœdus; imò Catharina turbarum amantiſſima, clam fouebat incendium; & omni ope præſto erat auctoribus. Sic per ea initia, progreſſuſque, adoleuit ſoboles, quæ deinceps tum inimicis tum amicis atque nutriciis pernicioſa, parentem ipſum, vnde ortum habuit in exitium trahet.

XXI. *Bellum ſextum in Hugonottos.* At primus eius fœderis partus bellum fuit in Hugonottos proximum, quod eſt numero ſextum. Condæus Peronâ ſibi aſſignatâ excluditur, conuentus ciuium, in eius perniciem celebrantur, nec Peronâ modò ſed & Picardiâ pellitur; mittit Balſacium Montacutum qui apud Regem expoſtulet, eoque non audito, in Aquitaniam ad Nauarrum tendit. Quem poſteaquam ad vires iungendas impulit, Duraſio in Feruaquei locum inducto (nam Feruaqueus viſus Reginæ conſilia Nauarri prodere) & ipſe Fanum Ioannis inuaſit, atque Broagium Mirembæo eripuit, Rupellaque exceptus eſt, inuitis ciuibus, Miniſtrorum gratiâ & auctoritate; iamque videbantur in bellum ruere omnia. Illud porrò proxima regni Comitia in medium Nouembrem indicta reprimunt aliquandiu, operiente vtraque factione, quid per illud vniuerſi regni conſilium ſtatutum tandem ac decretum foret. Etenim Rex ob finem geminum ea condixerat. Primùm, vt expoſtulantibus os & querelam obſtrueret, regimen incuſantibus, & trium Ordinum Comitia flagitantibus; deinde vt proximum Maij Edictum, tantoperè Hugonottis vtile & accommodatum, omnium Ordinum auctoritate peruerteret, & bellum ſi occaſio foret potenter inferret; eos in fines curauerat in Prouinciis ad Comitia deſignari Catholicos Hugonottis excluſis; ſed dum Bleſiam illi conueniunt, ad arma conclamatur, vno Alberti, quem Luynium appellabant, facinore. Is Pontem ſancti Spiritus, quod in Occitania oppidum, Rhodano adiectum, occupat, atque in eo Toræum Mommorancij fratrem improuiſum capit; hinc Damvillæ & Hugonottorum querelæ, quaſi violatâ pacis & iuſiurandi arâ ſacroſanctâ, & quamquam pòſt Toræus miſſus ſit, flagitatum acriter vt vrbs redderetur. Eos inter motus ad Comitia legati conuenerant Bleſiam, iiſque poſt ſupplicationes & preces datum initium, præclara Regis oratione. Sedebat ſub vmbella, aderantque præter Reginas, Cardinalis Borbonius, Contyus & Sueſſionenſis, Condæi fratres, Mompenſerius & Princeps Delphinus, Philippus Emanuel Dux Mercurij Ludouicæ frater, Dux Maynius, Dux Vzatenſis; atque Antiſtites Franciæ Pares; fuitque argumentum orationis, expoſtulatio de Regni calamitatibus; adhortatio ad conciliandam ſalutem publicam & totius regni tranquillitatem, ad euellenda bellorum ciuilium ſemina, corruptelam morum emendandam, &

Ballac Montaigu.

Luynes.

Comitia triū Ordinum.

HENRICVS III. leges ad dignitatem priſtinam reuocandas. Quæ Rex tam aptè, tam eloquenter, maieſtate tanta diſſeruit, vt omnibus amori & admirationi fuerit. Eam orationem ſermone ineleganti excepit Biragus Cancellarius, & exigendæ pecuniæ neceſſitatem pluribus oſtendit. Actæ Regi ab Oratoribus trium Ordinum gratiæ; pro Clero dixit Petrus Eſpinacus Archiepiſcopus Lugdunenſis; pro Nobilitate Claudius Seneſcæus; pro tertio Ordine Petrus Verſorius Cauſidicus Pariſienſis fori clariſſimus. Tunc illicò delata ad Regem Ordinum poſtulata, ex quibus percepit fœderis fermentum in legatos plures emanaſſe; ſimulque allatum eſt quoddam ſcriptum Dauidis Pariſienſis Cauſidici, quod vt dicebatur Romam miſſum, inde ſuffragia & auctoritatem ſacram repoſcebat; porrò in eo fœderis deformitas oculis ſubiiciebatur, palámque Regnum abrogatum Regi, conferebatur in Guiſium; quod ſcriptum probiſſimus quiſque, vt ab vno capite turbulentiſſimi viri arbitratur profectum, ita nec Romæ à Pontifice, nec ab fæderatorum vllo in Francia eo comprobatum tempore affirmat. Attamen Rex cùm fœderatos ad incolumitatem Religionis prorſus incaluiſſe animaduerteret, eoſque vehementer Ducem ad profligandam hæreſim flagitare; de matris & Moruillerij ſententiâ, fœderi ſubſcripſit, ſeque illius Ducem & auctorem profeſſus eſt. Prauo ſanè conſilio, vt qui omnium eſſet Rex & parens communis, iam factionis Ducem ſe gereret, & ipſâ regiâ auctoritate, Regum luem atque perniciem aleret. Deinde agitatum de Religione, & quidem paſſim ſtatutum à ſingulis, vti Franci omnes ad Catholicam fidem & Romanum cultum adigerentur; ſed de modo & ratione adigendi diuerſæ omninò ſententiæ erant; quibuſdam ſancientibus, id debere fieri citra bellum & publicæ quietis perturbationem; aliis, qui plures erant, nullâ appoſitâ conditione, vel bello & armis aſſerendam Religionem dicentibus. In iis ſententiis ambigente Rege ad quam accederet, vt ſpatium ad deliberandum amplius foret, legatos mittit ſingulos; ad Nauarrum, Condæum, & Damuillam; qui ad Comitia inuitarent, docerentque omnium Ordinum calculos ad vnius Religionis cultum ſuffragari. Dum ij viam inſtituunt, edictum Rex ſcribit, vrgente Mompenſerio, quo princeps locus Principibus Regij ſanguinis eſt aſſertus, iique Paribus Franciæ antelati ſunt, quæcumque inſtitutio aut antiquitas dignitatis foret. Ea inter cùm legati ad Principes contendiſſent; vnum à diuerſis reſponſum accipiunt, quamquam modo diuerſo redditum; nam Nauarrus moderatè reſpondit, fieri non poſſe vt vna dumtaxat Religio coleretur in Francia; ad ſe quod ſpectaret, eam ſe amplecti, quam crederet ſanctiorem; ſi Deus aliud in mentem induceret, paratum ſe Diuinis nutibus & luci obſequi; Condæus agens auſteriùs, non admiſit legatos, cauſatus eos non legitimè conueniſſe, nec ſe hoſtium cœtum habere pro Comitiis regni; ſimúlque haud dubius, quò ea Comitia inclinarent, ad bellum imminens delectum habet, vimque intentat. Damuilla poſtquam affirmauit tueri ſe Religionem Catholicam, negat legitimum eſſe Comitiorum conuentum; & hæreſin bello, quod appararent, adaugendam potiùs quàm tollendam. Ita legatis Bleſiam reuerſis; & perſtante varietate ſuffragiorum,

Seneſcay.

Anno 1577.

vt bellum ad tollendam hæreſin induceretur; tandem Condæo & Navarro arma iactantibus, in Comitiis Rex edictum ſancit; quo primum teſtatus, ſe Hugonottos in fidem & tutelam ſuam ſuſcipere, ne quid eorum facultatibus, ſaluti, & conſcientiæ detrimenti inferatur; addebat, ad publicam tranquillitatem ſe poſtulatis Comitiorum refragari non potuiſſe; quæ flagitabant, ne vllam Religionem præter Orthodoxam palam exerceri in Francia pateretur; contra quod placitum ſi qui armis inſurgerent, iubere ſe, vt vi cogerentur, atque perduellium inſtar plecterentur. Et eo decreto bellum indictum eſt; nec enim ij Hugonotti erant, quos à peruicacia verba abſterrerent, tantis ſtragibus cladibúſque ſuperſtites etiam & imperterriti. Atque id Regi exploratum erat, qui ſimul cum edicto geminum conſcribi exercitum curat; quorum alter fratri Andegauenſi traditus, Maynio alter. Data erat Andegauenſi legataria in regnum poteſtas, iſque in Hugonottos vehementer incenſus, quibus ſe deſpicatui eſſe audierat, tum ad vſurpandam nouam poteſtatem, tum ad vindicandum contemptum, cupidè regimen exercitus ſuſcepit; prohibuit tamen ne Guiſio alter traderetur; quem multum oderat; nec Regis æmulatio in dignitatem eius aſſentiebat.

XXII. *Bellum in Hugonottos geritur.*

Maynij copiæ primùm inſtructæ infunduntur in Pictones, pelluntque Condæum, qui Broagio iterum Mirembæo erepto, Mirembæum ipſum quamvis Hugonottarum partium obſidebat. Poſtquam Condæus copias Regiis inferiores in proximas inſulas miſit, ſeque Rupellam recepit, plura oppida inuadit Maynius, atque ad Rupellæ portas adequitans, circùm agros vaſtat, nemine erumpente, & latè potentiam in viciniam promovet. Quippe Rupellenſes inteſtinis odiis laborabant, eratque diſſidium ciuem inter & Principem, ob novi Conſulis electionem; nec Condæus ipſe pervidebat ſatis quid agendum foret, amiſſo conſilij & ſuarum rerum gubernatore, Balſacio Montacuto; qui Religione Catholicus, & Miniſtris inviſus, in ſuſpicionem apud herum vocatus, exorata facultate abſceſſerat, ſéque in privatos lares receperat. Cum Navarræ Rege gerebatur mitiùs. Eum Mompenſerius, Viennenſis Archiepiſcopus, & Biro, Bergeracum conuenerant; ac tametſi de ratione pacis nihil certi conſtitutum ſit, tamen lentè & progreſſu ancipiti, ſtudia belli intendebantur. Ferociùs ab Andegavenſi arma promota ſunt. Erant in exercitu duodecim peditum millia, equites bis mille ſupra octingentos, viginti duo tormenta: ac legati, Duces Guiſius, Nivernenſis, atque Aumalius; Biro tormentorum præfectus, & Chatrius caſtrorum tribunus, & conſiliorum Andegauenſis intimus moderator. (La Chaſtre.) Tendenti in Aruernos vrbs Charitas primùm obiecta eſt, quam tenebat Landius Navarri ſummus cubicularius, raro milite & munimentis imperfectis inualidam; (Des Landes.) attamen tres impreſſiones ſuſtinuit; vrbemquè mox tradit, pactus civium incolumitatem; quam Guiſius illibatam ſervavit; frementibus Italis, quod Martinengus ipſorum ductor, pugnando ad occupandum pontem cæſus eſſet. Mox Andegavenſi & Guiſio Regem Bleſiam convenientibus, Nivernenſis in Arvernos exercitum ducit, & Iſſoriacon admovet. (Iſſoire.) Vrbem Chavanacius Hugonottis commiſ- (Chauagnac.)

ſam,

HENRICVS III.

ſam, & in exitu montium poſitam, forti præſidio tuebatur; dum Merla centurio multis facinoribus celebris, in Cevenio tractu inſtrueret ad ferendam opem ſubſidium. Tribus è ſuggeſtis librata in murum tormenta, & verberatio incepta; primum Guiſius, alterum Nivernenſis, Mercurius tertium inſidebant: ac ruinâ tergeminâ illatâ, conſtitutum, vti poſtridiè triplex horâ condictâ inferretur impreſſio; veneratque Milliaudio Andegauenſis, vt præſentia militi animum faceret. Die dicta Guiſius cupiditate gloriæ prouectus, ratuſque laudem vulgarem eſſe quæ conſortes admitteret, fortitudine præproperâ, ante horam deſignatam, ruinam ſibi obiectam aggreditur, & temeritas ne præcoci fortitudini deforet, nullis armis tectus: continuò Guiſium tota Nobilitas, qui Francorum eſt genius, imitatur atque inermes pugnando ſtrenuè ad labem euadunt. Sed temeritati ſuum præmium fuit. Poſt atrocem pugnam repelluntur Catholici, ex Nobilitate haud pauci occumbunt; ipſe Guiſius cum in turri ſolus per mediam horam vim fregiſſet hoſtium, admirabili fortitudine primam temeritatem excuſans, tandem preſſus numero in ſubiectam foſſam inſilit, euaſitque incolumis; perſtititque turri Guiſij nomen atque in poſteris facinoris laus. Nivernenſis interea ſuos in caſtris continuit, vetuitque certantibus opem ferre; dicens opperiri ſe donec ſignum ad pugnam daretur; idque tam laudi quam vituperio fuit; dum mandatum, vel inuidiæ vel diſciplinæ militaris curæ adſcribitur. Ipſe attamen quæ ſequuta eſt die, continuata verberatione tam latam intulit labem, vt obſeſſi deiecti omni ſpe ad victoris arbitrium eo ipſo die ſeſe dediderint; adeò prudentia fortitudinem promouet, pluſque induſtria quam impetu geritur. Parcitum feminis, vrbs direpta, & fortè concepto igne incenſa eſt. Damvillam interea occultis conſiliis eripuerat Rex Hugonottis. Aggreſſa eum primùm coniux, dein Bellegardus vetere amicitiâ iunctus, expugnauerant tandem dubium animum; receperatque ſe deſertutum hoſtium partes, poſtquam vrbes in Occitania plures, in quibus clam alebat conſilia, occupaſſet. Verùm cum Miniſtrorum vigilantiâ, quæ ſuſpicaſſima omnium gens erat, prohiberentur conſilia, eumque Monſpelij ingreſſu arcuiſſent; palam hoſtem ſe profeſſus, Monſpelium intercluſis aditibus adigit ad penuriam cibariorum. Iam alterum menſem vrgebat penuria, cum Caſtillonius Admiralij filius, obſcura nocte erumpens, ex Cevenio tractu & Rutenis, magna celeritate, inſtruit quatuor hominum millia; iiſque fretus viam remetiens, atque in Damvillæ militem irrumpens, in vrbem penetrat, vnóque impetu in hoſtem reuerſus, quà parte vrbis premebatur arctiùs, fugat militem, munimenta doliaria euertit, atque ipſa dolia frumento farta in vrbem rapit; eodem facinore hoſtem pellens ac famem. Et ea belli appendix, cuius momentum ad Rupellam erat.

Le Merle.
Les Ceuenes.
Damvilla in Hugonottos.
Les Ceuenes.

XXIII. *Broagium captum.*

Rex P ctavij agebat, ad vrgendam obſidionem Broagij. Broagium oppidum conditum nuper in Santonum ora, paulò infra Rupellam, huic celeberrimæ vrbi ſurgebat æmulum; ſitus à natura commodus incolas primùm, dein munimenta accinerat; munimenta vtrique partium obtinendi cupiditatem exciverant. Quâ littus Oleroni inſulæ adiacet, Oceanus in obiectos

obiectos agros canalem immittit, protendítque ad duarum leucarum ſpatium, porrectum in latum per quingentos paſſus; circum paludes ſalſæ in agris reſtagnant, ex quibus magno incolarum fructu ſal abundè conficitur. Canalis oſtium ipſa natura maris vt prædonibus clauderet, ſyrtes quaſdam & arenarias moles oppoſuit, per quas nauibus difficillimus aditus; atque vt videretur incolis maximè conſuluiſſe, ipſi canali tranquillitatem miram conciliauit, ſicque obtexit à ventorum inſania, vt tutiſſimus Aquitaniæ portus habeatur. Ad eum canalem milleſimo paſſu ab aditu, Iacobus Mirembæus loci Dominus ſitu perſpecto, quædam tuguria nautis primùm poſuerat; mox oppidi ſpeciem; poſtremò vrbem, quam munimentis atque aggeribus accuratè cinxit; dixeratque de nomine ſuo Iacopolim; ſed hæſit Broagij appellatio, à turri Broa, quæ iam olim erat ad Canalis limitem erecta. Eam porrò vrbem Mirembæo quamuis Hugonotto Condæus ademerat, Rupellam alteram paraturus, & munimentum inſulis quas tenebat, impoſuerátque cum præſidio valido Mongommerium & Manducagium Picardum nobilem; præterea ope Rupellenſium claſſem inſtruxerat cui Clermonamboſium præfecit. Maynius exercitum eductum Pictonibus oppido admouet, & Lanſacus Regis iuſſu claſſem Burdegalâ ad promouendam obſidionem adducit. In claſſibus quoniam agebatur momentum expeditionis præcipua Ducum cura impenſa; ſed Lanſacus prudentiâ & felicitate præpolluit. Primùm ad fauces canalis applicat naues, dum triremes quinque ab Monlucio equite Melitenſi adductas, nequicquam hoſte prohibente, excipit; deinde nauigia incendiaria ab hoſte ſubmiſſa, arte nautarum nullo damno intra claſſem recepta, ſuis flammis ardere incolumis ſpectat. Tum felicitas induſtriam iuuat; Clermonamboſius, dum in canalem penetrat nauarchis imperitè clauum gubernantibus, tres è maximis nauibus in arenam impactæ franguntur; at contraria ſorte vna ex Regiis, dum incendiariis ſcaphis ſe explicat, fluctu infra Broagium vecta, eodem loco hæret, prohibetque ne cibaria inferantur obſeſſis, ipſa vbere commeatu inſtructa. Præterea cùm Amboſius conſtituiſſet pugnare, medio die, cùm intumeſcit maximè fluctus, repente ventis ponentibus, & loco fixus malaciâ, Lanſaci tormentis percellitur, admotis prope triremibus, donec ægerrimè ab hac fauce eductus, poſtea pleriſque nauium dilabentibus, claſſem ſoluit. Interea Maynius oppidum vehementiſſimè oppugnat, capitque frontem duorum propugnaculorum; iam plerique ex obſeſſis ceciderant, Manducagius ſaucius iacebat; ſumma frumenti inopia erat, aqua penitus defecerat; ardebantque vehementiſſimâ ſiti omnium corpora; Lanſacus canalis os mole occluſerat; & nuntiabatur Andegauenſis victorem exercitum ex Aruetnia deportare; vnde Stroſſio compellante obſeſſos, ij faciunt deditionem, vitam pacti, arma & ſarcinas. Ab eo facinore pronis animis pax conciliatur. Eam Rex plurimùm expetebat; ſiue otij cupidus, ſiue impulſus ab Andegauenſi, quem expeditio Flandrica commouebat; ſiue omninò poſt calamitates componendi regni ſtudioſus, ſubditos in vnum corpus coaleſcere cuperet; veneratque Pictauium potius ad curandam pacem quàm bellum vrgendum. Aderant

Clermont d'Amboiſe.

Pax ſexta cũ Hugonottis.

HENRICVS III. iam ante qui agerent cum Navarro Mompenſerius, Biro, & Villaregius, & conficiebant concordiam, quam à Navarro exigebat neceſſitas; nam intus & foris aduerſa illi cuncta accidebant; nec Condæus diu ſe appellari de pace patitur: diſcordiâ ipſum inter & Rupellenſes perpetuâ, afflictiſſimiſque Hugonottorum partibus. Nec iis vlla pax opportunior contigit; quippe cùm animos diremiſſet diſcordia, deſtituiſſet milites prima fortitudo, inuaſiſſet auaritia, libido, & eiuſmodi vitiorum colluvies; nunquam propiùs ad ruinam admoti ſunt, eratque non arduum Regi factionem totam extinguere, niſi maluiſſet parcere, vel ſubditorum ſaluti, vel ſuæ ſollicitudini. Pax itaque Bergeraci ſancitur, curantibus Mompenſerio & quos appellaui; iiſdem prope conditionibus, quæ poſtremo Edicto conuenerant; niſi quod religionis exercitium paulò arctioribus finibus conſcriptum; eædem vrbes conceſſæ, præter Monſpelium pro Bellocadio datum, nec Iſſoriacum reſtitutum eſt. Tum Noüa in Occitaniam miſſus, commodùm aduenit equis veredariis, cùm Damvilla ad pugnam adducebat copias, ac Monſpelio Caſtillonius prodibat, ruebantque in prælium; ſed iras ſtatim caducifer nouus compeſcuit: Franco ex temporaneo ad hoſtem tam deponendum, quam admittendum.

XXIV. *Regis intimi cæſi.* Henricus tranquillitate recepta, fruiturus bono quod parauerat, regreſſus ad otij molliora negotia, ludo, choreis, ad pendentem annulum decurſionibus, intima cum iuuenibus adoleſcentibus conſuetudine, horas terit atque abſumit; quamquam, vt res humanæ ſunt, rara eſt proſperitas quam aduerſitas ſua non rumpat, nec ipſis Regibus inuiolatus eſt voluptatum vſus. Primus Regi dolor ab ipſis inſtrumentis gaudij oritur, intimis adoleſcentibus, quorum tres breui interuallo miſerè cæſi ſunt. Iam ſuperiore anno Duguaſius, Tribunus prætorianæ legionis, ab inimico priuato dum ſecurus in lecto ſomnum atque impudicam mulierem opperitur, per occultas inſidias occubuerat; modò florebant Regis gratia Queluſus & Maugiro; quorum Queluſus ab Entragueto prouocatus in ſingulare certamen perimitur, & Maugiro ab Entragueti ſocio; tum haud multo poſt Sammaigrinus, in eandem familiaritatem admiſſus, dum Luparâ noctu egreditur, per adornatos ſicarios triginta tribus proſtratus vulneribus interficitur, ingenti Regis luctu, & inani impenſa funeris dolorem ſolante. Deinceps in eorum locum ſubrogati Franciſcus Sanlucius, Annas Ioyeuſa Guillelmi in Occitania legati filius, Bernardus Nogaretus, & Ioannes Ludouicus frater, Valetæ filij; nec ſine offenſione Francorum, querentium in eiuſmodi iuvenes immenſam effundi tum pecuniæ vim, tum beneficiorum & dignitatum multitudinem, ingenti totius regni miſeria. Quippe Rex, ne quod effunderet, deforet, edicta identidem, quæ pecuniaria nuncupant, in Senatum Pariſienſem curabat deferri; quibus aut magiſtratus noui creabantur, aut vectigalia imponebantur, æquali reipublicæ detrimento, cùm magiſtratuum numerus Regem, & ſubditos pro tributo premat. Eas ob res marceſcebat ſubditorum amor atque deperibat, & in Guiſium inualeſcente fœdere conuertebatur. Cui fœderi nouum fulcimentum adiungit expeditio Flandrica Andegauenſis; quæ tametſi

Quelus. Et Maugiron. Entraguet. S. Maigrin. S. Luc. De Ioyeuſe.

metſi Rege inuito in ſpeciem ſuſcepta, tamen Regem Hiſpaniæ, vel impulit mox ad talionem, vt fœderatos ſuſtentaret; vel excuſandi modum ſuppeditauit, vt Catholicorum partes foveret in Francia, dum Hugonottos in Belgio Francus promoveret. Porrò expeditionis ea cauſa fuit. Recurrebant inimicitiæ Regis cum Andegavenſi, & familiaribus odia mutua incendentibus, Aula Andegauenſi, vt dicebat ipſe, pro tortore erat; quamobrem appellantibus in Belgium aures præbet & mentem. Totius rei & conſilij ſeriem Belgarum Hiſtorici accuratè perſcribunt; mihique iam antè cùm ſit perſuaſum in eiuſmodi bella non digredi, ſatis erit obſervare, Belgas ab Duce Albano immaniter habitos, agitaſſe conſilia noui imperij, ac primùm Orangio Duce Hugonottos ſeceſſionem feciſſe; atque vrbes plurimas in Hollandia atque Zelandia inſediſſe; tum Catholicos acceſſiſſe ad Orangium; ac conſenſu communi Andegauenſem ad regendas prouincias appellaſſe. Ille cùm expeditionem ſuſciperet, intercedit Rex, vetatque progredi, ſiue quadam æmulatione aut inuidentia fraternæ gloriæ, ſive Buſſiamboſij offenſus proteruiâ, & cuſtodes occultos fratri aſſignat; quibus illuſis Andegauenſis ſe fugâ proripit, primùm Andegavum; dein paratis aliquot copiis in Hannoniam, bellumque pro libertate Belgarum, vt ipſi ſeceſſionem ſuam appellabant, inſtituit. Ab eo captæ aliquot vrbes; ſed ortâ ipſum inter & Caſimirum æmulatione aliquantò pòſt in Franciam regreditur; tentaturus poſtea expeditionem alteram, euentu neutiquam meliore. Eos inter Aulæ variantis æſtus, Rex honorandæ Nobilitati novum Ordinem condit; eúmque voluit de ſanctiſſimi Spiritus nomine nuncupatum, quod die Pentecoſtes Chriſtianis colendiſſimo, tum in lucem ipſe Rex prodiiſſet, tum in geminum regnum Poloniæ & Franciæ inauguratus; idque ſuſceperat, obſcurato iam Ordine ſancti Michaëlis, ac traducto ad viliſſima capita, vt torquis equeſtris non apex gloriæ, meriti præmium, aut laudum eſſet faſtigium, ſed ignobilium mercatorum ornamentum aut dedecus, atque à nobilibus datum famulantibus in præmium aut contemptum. Eamque honeſtiſſimæ rei vilitatem copia fecerat; nam ab Ludovico XI. inſtitutore ad Henrici II. annos poſtremos, numerus equitum non impletus erat; tanta habebatur delectus ratio; mox breuiſſimo ſpatio, mulierculariim auctoritas, & Reginæ moderantis infirmitas, honoratiſſimam torquem humillimis collis dehoneſtauerat. Cathatina interea agebat Neraci cum Navarræ Rege, ad reliquias belli extinguendas; quamquam incauta noui fomitem belli adduxerat, Margaritam Navarri coniugem, quæ à Rege iuſſa aula exire, atque ad maritum conferre ſe, rata iniuriam quod moleſtum ipſi & tædio foret, vltionem coquebat. Regina Toloſa in Occitaniam venit, amicè & beneuolè Damvillam excipiens, à quo deducta Maſſiliam Prouinciæ Phocenſis turbas, dato in Prætorem Priore Melitano equite, Guiſij fratre, oppreſſit, Raſorum factione extincta. Tum per Delphinates Gratianopolim venit, agitque cum Sabaudiæ Duce, recepto in gratiam Bellegardo, qui dicebatur Saluſſios velle occupare; reditque Pariſios, cum Andegavenſis poſt infœlicem expeditionem, ad Regem veniſſet, Buſſiamboſio ab gratia ſua deiecto; idemque Amboſius haud

HENRICVS III. Anno 1578. Alenſonius primò in Belgium.

Anno 1579. Ordo ſancti Spiritus.

HENRICVS III. XXV.

multò poſt ab Monſoræo perimitur, vindicante adulterium coniugis; Deo in tanta morum corruptela, vindicante terrorem diuinæ iuſtitiæ.

Septimum in Hugonottos bellum.

Tranquillitatem partam Rex putabat, cùm repentè nouo bello concutitur, culpâ haud ſuâ, ſed alieno conſilio, vel vnius feminæ vltione. Effluxerat tempus, quo vrbes obſides Hugonottis datæ debebant reſtitui, & fœderati Regem vehementer vrgebant, eas vt repeteret: eam ob rem ad Nauarrum miſerat qui repoſcerent, Abbates primò Gadanium, dein Elbenam, poſtremò Rambouilletum, breui temporis mora; iuſſis minas addens. Et Nauarrus obtemperaturus haud dubiè erat, niſi arcanis feminarum machinis, & Andegauenſis conſilio, in neceſſitatem belli coniectus eſſet haud volens. Nam Andegauenſis, ſpe expeditionis Belgicæ ſuſcitatâ, cupiebat bellum ſeri in Francia, cuius tædio Rex, ad militem amoliendum, pateretur arma conferri in Belgium; qua de cauſa Nauarrum inſtigabat in bellum, operam pollicebatur, ac ſi res minùs belle ſuccederet, pacem certam. Catharina idem ſuadebat Nauarro, ne vrbes reſtitueret, quod in Neraci colloquio inter ipſos conuenerat; forſitan vt nouo bello Regem à veterno & voluptatibus Aulæ excitaret. Sed aculeus, ſupra omnes validus Margarita coniux, quæ in Regem fratrem incenſa vehementiùs, tum ob veteres offenſiones, tum nuper quod Rex ſcriptis ad Nauarrum litteris, pudorem ipſius grauiter læſerat, vocatâ in ſuſpicionem Turenij conſuetudine; ſtatuit quietem eius abrumpere, atque ambagibus belli implicare refugientem atque inuoluere. Id marito vt perſuadeat, matrem imitata, inſuetas ad bellum machinas admouet, blandimenta mulierum; etenim matronas virgineſque comites ſuo conſilio imbuit, vt Regi Nobilibuſque acceptæ, eos quà iocis, quà precibus, quà blanditiis, inflammarent in bellum, excitato veteri Martis Veneriſque commercio; & ipſa Regi adornat virginem, Foſſeuſiam dictam, quæ candida ſimplicitate heræ obtemperans, & tenerrimo iuuentutis flore herum alliciens, ore blandiſſimo Martem egregiè concinebat. Ita Nauarrus, nullo apparatu, leui & imprudenti conſilio, ducibus admodum cæcis, Margaritæ odio, & Andegauenſis ambitione, in bellum intruditur, quò ægre & alienâ operâ ſe ſe expediet. Suſceptum conſilium aliquandiu latuit; dum arcanæ machinæ adornantur; ac mox Vere proximo maiori ſtrepitu quàm damno erupit; Quinque prouinciæ eo ſtatim infeſtæ, Pictones, Picardia, Occitania, Delphinatus, & Aquitania. Singulas perſequor, in poſtrema vbi belli pondus, pacem repertutus. Rex ad belli fremitum, tres conſcribit exercitus; quorum vnum Biro in Aquitaniam duceret, alterum Matignonius Mareſcallus in Picardiam, tertium Maynius in Delphinates; præterea curam dat Ludio Pictones compeſcendi, Mommorancio Occitanos; & is Damuilla erat, qui Mommorancio fratre nuper longâ ægritudine ſine liberis mortuo, in fratris nomen & hæreditatem ſucceſſerat: ego initium à Pictonibus faciam. Sexaginta vrbes clandeſtinis conſiliis inuadere Hugonotti decreuerant, ſed plerumque fallentibus eiuſmodi machinis, quibus inſtruendis adornantur tam multa, duæ dumtaxat captæ ſunt, Cadurcum vi, Montacutum fraude. Eſt Montacutum oppidulum, in Pictonum Britonumque limitibus, quod Catholici

Foſſeuſe.

Montaigu. Bellum in Pictonibus.

tholici cum tenerent præſidio, Boulayus adoleſcens nobilis magni ſpiritus, præfecto vrbano per inſidias capto, nullo periculo occupat, atque in proxima oppida vaſtitatem infert; dum Rupellenſes & cæteræ Hugonottorum vrbes pacem colunt, nec ſe inconſultis tumultibus miſcent. Ludius infixum prouinciæ ſuæ aculeum vti auelleret, præmiſſo Lauderæo, copias Montacutum ducit, & vetitâ oppugnatione, (tanta fuit propugnantium fortitudo,) intercludit dumtaxat aditus, hæretque tribus menſibus, non ſine iactura, erumpentibus obſeſſis fortiter, donec firmata pax tam obſidentes quàm obſeſſos ſoluit. In Picardia Fara obſeſſa feliciùs, & quidem capta. Condæus primùm ab Nauarro diſſentiebat, nec ſe loco mouerat; ſiue indignatus, quod Tutenium ille legatum dixerat, ſiue futurus factioni caput, ſuaſque res ſuo auſpicio ducturus. Et quidem Regi aures præbuerat, excitanti ſpem regendæ Picardiæ atque obtinendæ, quod erat ſummum eius votum; poſtea cùm animaduerteret ſpem conceptam verbis nullo facto impleri, ſeque inani pollicitatione eludi, aggreſſus ipſe exequi quod Rex cunctabatur, è Pictonibus profectus celeriter, Faram per Geneſium & Liramontem occupatâ portâ inuadit, obtinetque; Rege poſt acerbas querelas ratum habente, quod prohibere haud poterat, ac Principe recipiente, ſe nullum prouinciæ illaturum incommodum. Sed Picardis incenſis Catholicis, cum Principe Hugonottorum anteſignano, conuenire non poterat. Ij expoſtulant, exclamant, appellant ſpem fœderis, quod in meditullio prouinciæ ſuæ noua Geneua ſurgeret, idem Pariſienſes queruntur; idem Aumalius Picardiæ prætor; iamque Catholicorum cœtus conuocantur, arma rapiuntur, Rex vt fautor hæreſis in ſuſpicionem adducitur, cogiturque copias ſcribere, quas ad recipiendam Faram Matignonio attribuit. Et Condæi profectio Regem eò impulerat, qui Farâ in Germaniam contendens, inſtauraturus regni miſerias putabatur, ſcribendo è bellicoſiſſima Germanorum gente exercitu, & inflammandis in Franciam Proteſtantibus. Nam is primum in Angliam nauigans, beneuolè ab Eliſabetha acceptus, pollicente pecuniam, negante militem, tranſmittit in Belgium, atque Antuerpiæ cum Orangio colloquutus, feſtinabat Francofurtum ire, vbi mercatura militum; atque tranſigit cum Caſimiro de legendis copiis in proximum annum. At Matignonio vrbem obſidenti erant octo peditum millia, equitum tria; prætereà tota Aulæ nobilitas, in qua eminebant Regis gratia celebres, Arquius qui Ioyeuſa, & Valeta iunior. Nec Matignonius oppido inſtabat vehementiùs, cùm nihil foris periculi eſſet, parceretque ſaluti militum, cunctatione prudenti: at Guiſius atque Aumalius qui in caſtra venerant, ac Valeta iuuenis ardentis indolis, & laudem fortitudinis ambiens, moræ impatientes, rem vrgebant. Et quidem Valeta in ſua ſtatione molem erexerat, cui tormenta impoſita ſingulas vrbis partes infeſtabant, adiunxitque noui generis in amne machinam, quæ librata ponderibus attolleretur ac deprimeretur, eamque ſclopetarij plures inſederant, propugnantium aggeres & munimenta frequenti exploſione vexantes. Quibus fracti obſeſſi, magnâ militum cæterarumque rerum penuriâ, Matignonium de conditionibus appellant, cáſque nacti

HENRICVS III.

La Boulaye.

Du Lude.

Fara obſeſſa & capta.

Genes & Liramont.

Anno 1580.

Fara obſidio.

HENRICVS III.

commodas, vrbem dedunt; Valeta obſtinatius muros verberante, dum pacta ſcribuntur; & diſſimulante Matignonio; cuius prudentiæ laus facinoris debita. Quamquam eam Guiſius ſibi arrogauit, & Matignonium priuatum ſibi inimicum creauit; quando rapina forti viro nulla moleſtior, quàm meritæ laudis & gloriæ. Modò ad cæteras prouincias pergo. Cùm bellum animo ſtatuiſſet Navarrus, nummorum ex auro reſectas ferro partes dimidias, per fidos homines ad Caſtillonium & Leſdiguerium miſerat, cum mandato vt bellum moverent, quando ad eos cæteræ aureorum partes deferrentur. Iis paulò ſeriùs miſſis, lentiùs in Occitania bellum inceperat. Conclave iudicum ex vtraque religione lectorum paci adhæſit, & ex iis Hugonotti ita cæteros continuerunt, vt Caſtillonius tria dumtaxat oppida in arma egerit. Attamen præ infirmitate nihil admodum poterat, cum Nemauſus Catholicorum armis appetita, quæ neutri parti favebat, ipſum admiſit; & Condæus poſtea ſpem ingentem fecit. Ille ex Germania per Helvetios & Geneuenſes magna inter diſcrimina, ad Delphinates, mox ad Occitanos profectus, erexit factionem afflictam, ſuſceptoque imperio, multas arces cepit; conniuente ad ea Mommorancio, & ſecuritatem ſibi conficiente per metum. In Delphinatu diſſentiebant Nobiles, atque ægerrimè Leſdiguerio obtempetabant, nam virtus inuidiam nondum extinxerat; ſuâque diſcordiâ Maynio aduentanti portas victoriæ patefaciebant. Numerabat in exercitu Maynius duodecim peditum millia, omnis commeatus genere affatim inſtructus; & inuadenti prouinciam præter vnum oppidum nihil retardabat potentiam. Id Mura, quod in montium faucibus caſtrum Leſdiguerius ita muniuerat, vt pati obſidium vimque hoſtium poſſet; in vrbem & arcem diuiſæ erant munitiones. Iamque vrbs vnà tormentis, cuniculis & impreſſione impetita ſtabat; cum mutato tormentorum loco admonente quodam proditore; qui vrbem propugnant, coguntur ſe in arcem recipere, & contrà quàm Leſdiguerius iuſſerat, admiſſi à præfecto, eum adigunt ad neceſſitatem deditionis, exhauſtis illicò ciſternarum aquis; qui ſi vel octidnum perſtitiſſent, perpuliſſent Maynium, nivium vi & acerbitate frigoris profligandum. Ille capto oppido & ſtatim diruto, plures menſes Gratianopoli agit; dies ludis atque epulis terens, Nobileſque humanitate morum ita concilians, vt voluptatis illo choragio plus quàm armis & machinis rem promoverit ſuam. Sed eæ appendices: corpus ipſum belli ac ſumma, Aquitania erat.

Bellum in Occitanis & Delphinatibus.

La Mure.

XXVI. *Cadurcum Captum.* Cahors. Veſins. Le Lot.

Cadurcum primo facinore ac perdifficili Navarrus occupaverat; nam Aginnates & Cadurci erant Margaritæ aſſignati in dotem, & Pibracius vir ille doctiſſimus, Cancellarius dictus. Sed Cadurci Orthodoxæ Religionis cultores abhorrebant prorſus à Navarro; tuebaturque vrbem Veſinus, vir bello clariſſimus, cum valido & numeroſo præſidio: eam nihilominus invadere Navarrus ſtatuit; quamquam ſeniores Duces tribuebant temeritati conſilium; & verò euentus fortitudini & conſtantiæ Regis debitus eſt. Cadurcum ſatis ampla ciuitas, penè tota Loto amne præcincta, fluvium ponte tergemino iungit; quorum vnus dictus pons novus,

vus, vnde Montalbanum eſt iret, nullis ſublicius tabulis, geminâ portâ ab vtraque parte claudebatur, erectis in medio munimentis roſtratis, ſe mutuo propugnantibus. Per eum pontem in vrbem irrumpitur, cæca nocte & procella cœli ſæuiente. Ad primam portam pyloclaſtrum applicat Biro Salignacus, eâque perfracta, ac pulſo milite qui vigilabat ad munimenta roſtrata, novo pyloclaſtro portam alteram emovet, comitibuſque Sammartino & Roquelaura, Scloperarios mille vrbi infert. Ad ſtrepitum pyloclaſtri excitus Veſinus, bipennem haſtam præferens, ad pontem aduolat, oritur dimicatio, fitque promiſcua pugnantium cædes; magno oculorum auriumque horrore dum caliginem noctis ſclopetorum ignes diſiiciunt, eorúmque exploſio, inter pugnantium fremitum & morientium gemitum, obſtrepentis venti procellæ miſcetur. Dies quinque continuos alternante victoria, nullo ad quietem ſpatio, vrbs calamitoſa, nondum capta capitur; nec eſt vllum ea ætate bellicum facinus, quod maiori oppugnantium & propugnantium laude perfectum ſit. Et prima nocte Veſino dum fortiter pugnat interépto, ciuis terrebatur, cùm receptis in auxilium trecentis militibus, inſtaurat prælium; quo occumbit Sammartinus, Salignacus & Roquelaura grauiter ſaucij repelluntur; nec felicius Terrida & Gourdonus, qui ſupplementum novum adduxerant, præliari, pellebantur ſimiliter, cive exultante & vehementer inſtante; ploreſque Navarro auctores erant vti abſcederet. Deſperatæ iam rei Choupeſius Dux veteranus interuenit, qui decurſis magna celeritate quatuordecim leucis, per eundem pontem turbam inter fugientium ſubiens, ciuem in primario vico aggreditur; vnoque impetu diſiectis ſexcentis Sclopetariis, ædes publicas inuadit, capitque. Nec ideò ciues animus deficit; ſed ad Collegium, cuius amplum ædificium erat ſe muniunt, ſpe ſubmittendæ opis; recreati & geminarum portarum compotes. Quod poſtquam Regi Choupeſius nuntiat; ille reliquo milite in vrbem inducto, inter ciuium tela & tectorum lapidationem, per ſingulos vicos pedes, ſariſſam vibrans, ad Collegium penetrat, ſeque in hoſtes munimentis doliariis tegit. Nec dum tamen periculo finis, ſub ortam lucem diei tertij, quadringenti milites in vrbis ſubſidium aduolantes ſuburbium proximum occupant, mox ad Collegium peruaſuri; extemplò in eos Choupeſius & Neſda fortis centurio ſubmittuntur, conſerúntque pugnam tam fortiter, vt cæſis plurimis, reliqui pulſi ſuburbio, fugam inſtituerint. Adhuc Collegium obſiſtebat; cùm ipſe Rex impreſſionem imperat, ſcalis ad muros, facibus ad fores admotis, quâ vi pulſi cives, nondum fracti, ad proxima doliaria munimenta confugiunt, atque ad ea intrepidè præliantur. Is conatus fuit eluctantium extremus; ab vno munimento pulſos, ſtupor & metus ſtatim corripit: nec aliud præter fugã conſternatis ſupererat. Ita vrbs capitur, fœdè diripitur, obtruncantur ciuis, ſpoliantur tẽpla, euertuntur imagines, & præda ingens ex Sacroſanctis ſpoliis legitur. Eo facto Navarræ Rex, tirocinio poſito, pro fortiſſimo & peritiſſimo Duce inclaruit: nullo poſito inter hoſtes veſtigio ſine nouo periculo, nec prudẽtia periculorum terrore oppreſſa. Cadurci clades concinuerat bellicũ, & Biro cum exercitu inſidebat Aquitaniã, Navarro

HENRICVS III. Eſperons. Le Petard. Biron Salignac.

Choupes.

Bellum in Aquitania.

HENRICVS III. Navarro imminens. At tametſi Nauarrus celeritate magna intéderet, ne conuenirent Bironis copiæ, diu noctuque agros percurſando, & in obuios quoſque irruendo, tamen aduerſarij præpollente prudentiâ, breui campis pulſus, atque in oppida ſua adductus eſt, ita præter aliquot velitationes nihil actum momenti, quarum vna præ cæteris Nauarro infenſa qua fratres Guiſo & Fleixius à Pardallanio victi & cæſi ſunt; iamque Biro accedente in dies milite, longè ſuperior Neracum acceſſerat, eaque vrbe in Margaritæ Reginæ gratiam abſtinuerat; quamuis ea plurimùm excandeſceret, quod Biro in ſpeculam quam inſidebat ipſa tormentum exploſerat; cùm is equi lapſu perfracto femore ſubſiſtere ac decumbere cogitur; victoriæ curſu inhibito. Cúmque tribuni in alium Ducem haud aſſentirentur, filium ipſe in vicem ſuam ſubſtituit, quindecim annos nondum implentem, ſed bellicoſa in

Pax ſeptima. paucis indole, & magiſtro patre eruditum ad ſumma. Hyems interim & Bironis inualetudo bellum mitigabant; dum ad pacem conuertuntur omnium animi. Eam Nauarrus vt procellæ portum concupiſcebat, iam gnarus quam temere ſe in ea pericula induiſſet; Rex ſe in eam reuolui optabat, vt prima vel otij fila, vel conſiliorum retexeret; omniumque maximè Andegauenſis, poſtquam cum Belgis fœdus concluſerat, pacem deſiderabat, vt ambarum partium viribus fulciretur. Ideo in Aquitaniam

De Fleix. aduolat, atque in caſtro Fleixio; (vnde colloquium Fleixienſe dictum) cum Nauarro agit; ſtatim à Rege miſſi ad pacem contrahendam legati, Mompenſerius, Pomponius Belieurius, & Loſſæus Mareſcallus, non ſine altercatione, in pacta conſentiunt; nouúmque à Rege edictum conditum, quo ſuperiora firmata, & quædam ad explicationem adiuncta; deinde vt Na-

Anno 1580. uarro Rex gratum faceret, Biro à præfectura Aquitaniæ reuocatus; & ſuffectus Matignonius, qui ingenio moderatior Vaſconum ignem ſuâ pituitâ temperaret. Ita ſopitum domeſticum bellum, cùm iterum Hugonotti in extremis agerent, & leui pulſu iam præcipites ruerent. Fuitque is annus luctuoſiſſimus Franciæ, quam præter bellum morbi infeſta-

Coqueluche. rint; primus popularis & quodammodò coſmicus vniuerſo Orbe peragrato, qui dictus eſt cucullatus, quod ea lues caput maximè tentaret, deinde grauis peſtilentia, quam excepit mox acerbiſſima fames. Et quidem peſte vaſtatæ vrbes, & ipſi agri ſpoliati cultoribus; Pariſiis quadraginta millia morte rapta, viginti Aquiſſextiis, Lugduni haud pauciora: in Normannia lupi in plurimos pagos inuaſerunt, rapturi cadauera, quibus nemo viuus tumulum faceret. Eſtque obſeruarum aërem ipſum infectum contagio, ad procul diſſitos morbum inuexiſſe, & veluti incenſo telo ſecuros locorum ſpatio perculiſſe. Ita Francorum gens obnoxia Diuinæ iuſtitiæ luebat delicta; enimverò grauia quæ flagellis tribus plecterentur.

XXVIII.

Pax Hugonottis nocet. Attamen pax diuturna feſſis bello animis, annos quinque tenuit, vtraque partium conquieſcente, præter Catholicos, qui Petrocorios vrbem priuato conſilio occuparunt, & ab inuaſione impetus ſtetit. Rex inde pacem cepit ad mentem ſuam accommodare, ac demonſtrare quo tandem conſilio eam poſtulaſſet. Nam Hugonottis beneuolentiæ nullum ſignum dabat, nullum beneficium; eorum neminem in conſuetudinem vel in domeſticum

meſticum admittebat, in ſenatus claſſes patebat nemini aditus, quin Religionem Orthodoxam iuraſſet; ſupremas regni dignitates, aut præfecturas arcium, veræ fidei ſinceris cultoribus committebat; eiuſmodi viros in ærarij adminiſtrationem vocabat. Deinde morbo ſuauiter medebatur; morum exemplo & ſanctiſſimis adhortationibus oppugnabat hæreſim; libros Orthodoxos euulgari typis diligenter curabat, vetabat ne cæteri cuderentur, pluresque Hugonotti per eiuſmodi modos incruentos interuallo breui reuocauit ad fidem, quàm bella & ſupplicia quadraginta annis reuocaſſent. Atque haud dubiè ſi perſtitiſſet in ea agendi ratione conſtans, factiones geminas extinguebat, Hugonottis à pertinacia ſenſim abductis, & Catholicorum fœdere marceſcente ac euaneſcente. Verùm rem bene & prudenter inceptam, gemina in familiares & in ipſam pietatem exuperantia peruertit illico. Quippe iuuenes illi, quos ad intimam beneuolentiam aduocabat, plerique Principis abuſi gratia, ſuperbi in Proceres & auari in populos, & cunctis intolerabiles, comparabant in ipſum Principem immenſum odium. Sui Regis compotes adminiſtrabant ad nutum omnia, imo peſſundabant ad implendam cupiditatem, noua in dies inſtituebant tributa; malè parta mox peſſimè dilapidabant; Franciſcus Do, ſummus ærarij præfectus, dona immenſa à Rege extorta, atque exercitum ſuâ induſtriâ peculatum, in vitia omnia atque flagitia profundebat, Charybdis inſtar reuomentis vndas quas abſorbuiſſet. Nec ipſi ſtabant in veſtigio firmi, ſe inuicem protrudentes atque deturbantes. Etenim Do deiectus, Franciſco Sanlucio locum dedit; atque Sanlucius Arquio & Valetæ occupandum ſpatium præbuit. Erat Sanlucius è Normannia nobilis, fortunâ tenui, ſed corporis animique dotibus præſtantiſſimus, ingenio exculto litteris, quod natura ſubtiliſſimum finxerat; verùm idem Regis deiectus gratiâ, ſtatimque retinendus, ne Broagium ſe reciperet, à Guiſio de periculo monitus, clam ſe proripuit, confugitque Broagium, cuius arcis præfecturam à Lanſaco emerat. Extemplò Arquius & Valeta in apicem gratiæ proueuntur, in eoſque Rex tam prono ad amandum animo incumbit, vt ab cæteris prorſus amotus, eos vnos complexus pro liberis, & reuera nouo adoptionis genere non in familiam, ſed in ipſam mentem ſuam adciſcens, in poſterum liberorum loco habuerit atque promouerit. Ac primum vti eos in intimos lares inſereret, cùm filias non haberet quæ nuberent, ſorores coniugis tradere ipſis conſtituit, Margaritam atque Chriſtiernam, ſimulque eos ad nuptias comparans, vtrumque Ducem & Parem Franciæ dicit; nam Arquium ætate maiorem Ioyeuſa Vicecomitatu in Ducatum erecto, Ioyeuſæ Ducem appellat; Valetam pariter Epernonium Ducem, redempto à Nauarræ Rege Epernonio, quæ in Belſia ditio eſt prærogatiua dignitatis adiuncta, vt ij cæteros Duces præcederent, exceptis Principibus Regiis, ac qui orti eſſent ex familiis, Longauilla, Sabauda, Lotharingia, & Niuernenſi. Nec cunctatus Lotharingiæ Dux neptes ſuas ducit; ac celebratæ cum Ioyeuſa Margaritæ nuptiæ, tanto Regis gaudio tam immenſo & effuſo ſumptu, vt in eas impenderit duodecies centies aureorum millia; præter quadringenta millia ſponſæ in dotem promiſſa. Et vocati in ſumptuum

Regi intimi nocent.

Saint Luc.

Ioyeuſe.

Epernon.

Beauſſe.

HENRICVS III.

partem Principes Proceresque; quorum ſeptemdecim, totidem epulis exceperunt coniuges, centum librarum millibus conſumptis in ſingulas; præter veſtium copiam ac ſummum pretium, quas vocati immoderato luxu in dies mutabant; formâ & operâ tam ſingulari, ne materiam commendem, vt pleriſque forma illa conſtiterit decem nummorum millibus; adeo Regis effuſio in proximos Nobiles contagio pravo irrepſerat. Et ea Helvetiorum dicto perſtricta eſt; qui cùm ſtipendium pendi ſolitum flagitarent, excuſantibus inopiam tribunis ærarij, reſponderunt; non eſſe credibile, prudentiſſimum & conſultiſſimum Principem quadrageſies centies librarum millia in vnius coniugium Nobilis impendiſſe; nec habere in ærario vnde regni neceſſitatibus caueretur. Cum Epernonio ſponſalia dumtaxat contracta, ob teneram Chriſtiernæ ætatem; nec ipſæ pòſt nuptiæ conſequutæ ſunt, virgine religioſam vitam amplectente, & Epernonio ad alias nuptias verſo. Ij porro ſumptus effuſi à Rege, exigebantur à populis, & exundabat edictorum copia, per quæ facultatum flos & priuatorum ſuccus eliciebatur. Atque vt Rex eâ intemperantiâ incurrebat in Francorum odium, mox aſſequebatur contemptum immoderato vſu pietatis; nam repente in novum religionis cultum prouolutus, Rege depoſito induit cœnobitam, verſari frequentius cum Religioſis, multum ſe Edmundo Augerio Ieſuitæ addicere, Societatibus pœnitentium cucullo onuſtus candido intereſſe, Hieronymitanis vocatis in Luparam immiſceri, ſimulque Canonicas horas concinere, inſtituere ſupplicationes, cilicium induere, & flagella ſubire; vno verbo effingere Monachi auſteritatem, depreſſa dignitate Regis & auctoritate. Et verò ille indole cerea, ex animo tam ad pietatem pronus quam ad voluptatem; cùm ad eam aliquandiu ſe applicuiſſet, conſcientiâ tactus & pœnitudine, illam repetebat; in vtraque tam immoderatus, quàm haud ſatis conſtans; quo fiebat vt crederetur amplecti ex animo voluptatem, pietatem ficte; nec haberetur religio ſincera, quæ mox deſineret; pravo ſemper ad deteriora mortalium ſenſu. Attamen ea pacem alebant in Francia, quam promouent ſtatim arma in Belgium & Luſitaniam lata.

Regis immoderata pietas.

XXVIII. *Expeditio Andegauenſis in Belgiũ.*

Atque in Belgio, Andegauenſis dignitate Ducis quaſi per ſomnium geſta, repente excidit. Belgæ Comitia Autuerpiæ habuerant; in iis legati ab Brabantiis, Flandris, Hollandis, Zelandis, Friſiis, & Mechlinienſibus conuenerant in Andegavenſi Duce nuncupando; Turoneſque venerant innituri pacta; quæ ſcripto inſtrumento inita ſunt. Ea vt implerentur, Andegauenſem cum exercitu penetrare in Belgium oportebat; nam vrgebat Alexander Parmenſis Princeps, & felici ſucceſſu rapiebat vrbes fœderatis. At copias ſine Regis conſenſu apparare perdifficile erat; quem cum is pernegaret conſtanter, vel in fratrem æmulatione, vel ne Hiſpanum laceſceret, vel vt Hugonottos ſuis artibus quaſi lento igne affligeret atque abſumeret, quos bellum Belgicum recrearet atque erigeret; tandem auctoritate matris & precibus tacitè annuit, vt ex Franciâ miles Andegavenſis nomine legeretur. Imò vt expeditioni dignitas maior accedat, celebrem legationem in Angliam mittit, quæ fratris connubium cum Regina

CAROLVS IX.

Eliſabetha flagitet; qua de re actum ſæpius, Regina neutiquam refragante. Et conſenſum in pacta, quæ ſcripto tradita; mox inſtructus exercitus, in quo quatuor equitum millia, peditum decem, & Proceres, magnique nominis Nobiles, inſtructi egregiè, Dux Elbovius, Sanlucius, Luynius Bellocadij præfectus, cum bis mille è Cevenio tractu militibus; Turenius Comes, Lavallius, Santagnanius, Mongommerius, Vouta Ventadurij filius; cæterique. Primò Andegavenſis Cameracum verſus copias mouit; quam vrbem cùm Parmenſis per interclusos aditus obſideret, tuebatur Monlucius Balagnius nomine Andegavenſis, preſſus multarum rerum inopia. Quæ porro conſequuta ſunt, pro inſtituto meo prætermittam; nam Belgarum Hiſtorici copioſè narrant; quomodo recedente Parmenſi Andegavenſis Cameraci exceptus ſit; vt poſtea exercitu magnam partem ſoluto, nauigauerit ipſe in Angliam, & proximè admotus ad Reginæ connubium ea ſpe exciderit; vt in Belgium redux Brabantiæ Dux inauguratus ſit Antuerpiæ; vt eandem vrbem tentanti, inuadere vrbs ipſa, ducatus nomen auctoritaſque perierint; poſtremò vt ignominioſè in Franciam reduci nihil ſuperfuerit præter Cameracum; regno Angliæ & Ducatu Brabantiæ, fumi inſtar evaneſcentibus, non ſine oculorum dolore atque moleſtia. Nam id dignitatibus vt fumo conuenit, quod captantes tenenteſque cùm vexauerint diu, tenebráſque offuderint; illicò effluant, atque in auras ſpargantur. Nec felicior contigit in Azores ſeu Terceras inſulas expeditio; quæ Luſitanici regni exigua portio, magnam Franciçæ genti ignominiam intulit, clademque non modicam. Fusè in Luſitanorum annalibus legitur, qua diſceptatione, poſt Regis Henrici Cardinalis mortem, de regno plures contenderint; vt tota diſceptatio ad Philippum Hiſpaniæ Regem, atque Antonium traducta, inæquales plurimùm viribus, illum regno intulerit, iſtum depulerit. Erat Antonius Sebaſtiani proximi Regis patruelis, ex Ludouico Sebaſtiani patruo natus, ſed impari matre, imparibúſque natalibus; eum porrò tum Luſitana plebs in regnum vocabat, tum conſuetudo gentis, quæ ſpurios aliquoties coronaſſet. Sed iuri ambiguo ſuum etiam ius geminoſque exercitus Philippus obiecerat: per quos pulſus Antonius in Franciam perfugit, & honorificè à Rege, Catharinæ matris impulſu, excipitur. Quippe Catharina cùm ipſa ius in Luſitaniæ regnum obtenderet, promovebat Antonium, à quo iura redimeret, & ſibi tum iure, tum poſſeſſione regnum compararet. In eam rem expedita eſt claſſis, quæ in inſulas Azores nauigaret, quoniam eas pro Antonio Figuereda obtinebat: claſſis præfectus Philippus Stroſſius, Mareſcalli filius, ac Reginæ affinis dictus eſt, legatus Carolus Briſſacus: multi è Nobilibus præclari iuvenes naves inſcenderant: quæ viginti octo ſex bellatorum millia in expeditionem vehebant ipſo Antonio cum Comite Vimioſa, ſe præbente ſocium, vt coram ſpectatus Luſitanis animos magis incenderet. Verùm ſucceſſus tam infœlix ad inſulas, quàm in Belgio fuit. Marchio Sanctacrucius claſſis Hiſpanæ præfectus, conſerto prælio Stroſſium vicit, maximè tribunorum Francorum diſcordiâ, quorum plerique naves abſtinuerunt à prælio: Vimioſa & Stroſſius capti, ille vulneribus, hic ſaucius

De Laval. S. Agnan.

Claſſis miſſa in Azores.

Anno 1582.

Figuereda.

HENRICVS III.

iuſſu victoris occubuit; raptæ Francis octo naues, cæſa bis hominum millia; capti trecenti, quos immanitate barbara Marchio in proximam vrbem adductos, veluti piratas & prædones publicos, in foro necari ſuſpendio iuſſit, & in iis erant Nobiles octoginta, quibus per carnificis imperitiam cum nequirent truncari capita, ferro fauces ſciſſæ ſunt. Nec feliciùs tentata iterum expeditio ceſſit; Emardo Chaſſio ductore claſſis ab eodem Sanctacrucio ad deditionem adacto, & remiſſo in Franciam. Nempe Franci in externos virtute debili admodùm erant, in ſe vnos forti; quaſi parcerent viribus, quas mox expromerent inter bella ciuilia. Interea Mompenſerius ſeptuaginta natus annos, ſuo fato rapitur, auitæ pietatis & religionis ſtudioſiſſimus cultor, cui Franciſcus filius ſucceſſit, amore in fidem & patriam haud parenti abſimilis.

De Chaſſes.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XXI.

SYNOPSIS.

Regis contraria ſtudia. Ioyeuſæ & Epernonij artes & indoles diuerſæ. Margarita Aula pellitur. Guiſius bellum parat pro fœdere. Alenſonij mors. Legatio ad Nauarrum. Fœdus conualeſcit. Sexdecim viri inſtituti Pariſiis. Legatio Belgarum ad Regem. Bellum primum pro fœdere. Arx Lugdunenſis diruta. Maſſilia Legi ſeruata, & Burdegala. Pax confecta. Edictum Iulij in Hugonottos. Octauum bellum in Hugonottos. Ledigueriij celeritas. Condæus Broagium obſidet. Condæi diſcrimen in Andegauis. Hugonotti penè proſtrati. Maynii exercitus. Cieutatij nobile facinus. Maynius Caſtillonem obſidet. Condæi exercitus. Ioyeuſæ exercitus. Epernonij exercitus in Prouincia. Prior Franciæ cæſus. Lediguerius in Prouincia. Caturigum captum. Frigus ingens. Legatio Proteſtantium ad Regem. Reginæ colloquium cum Nauarro. Odium fœderatorum in Regem, & coniuratio. Rex agit cum Guiſio. Tumultus Pariſiis. Exercitus Germanicus in Francia.

Guiſius penè oppreſſus. Cotracenſis pugna. Pugnæ ſeries. Sanlucij facinus. Exercitus Germanorum ſoluitur. Alnai Germani cæſi. Heluetij cæſi à Valeta. Adhemari mons ſeruatus. Fœdus incaleſcit. Condæi mors. Guiſius Pariſios venit. Rex Pariſiis pulſus. Verthamontius Lemouicum recipit. Rex Guiſio reconciliatur. Edictum vnionis. Epernonij periculum Inculiſmæ. Comitia Bleſenſia incepta. Saluſſios Dux Sabaudiæ occupat. Diſpoſitio ad Guiſij cædem. Cædes Guiſiorum. Nauarri & Niuernenſis expeditiones. Catharina Regina moritur. Continuantur Comitia. Pariſienſium rebellio in Regem. Senatus Pariſienſis in Baſtillam ductus. Aurelia in Regem coniurat. Toloſana defectio, & Andegaui. Rex agit cum Pontifice, & cum Nauarro. Monitorium Pontificis. Maynius ſummus dux fœderatorum. Pugna ad Turones. Clades ad Siluanectum. Rex Pariſios obſidet. Rex cæſus. Regis dotes.

I. HENRICVS III. *Regis contraria ſtudia.*

PER inhonoras atque adeo contumelioſas expeditiones Henricus Rex non multùm de externis ſollicitus, in rem ſuam vt reƀatur intentus, obibat frequentiùs antè inſtituta officia pietatis, adiunxeratque peregrinationes religioſas in loca plurima, quæ, vel patrata miracula, vel inviſentium pietas celebrant. Iámque vulgò dicebatur abiecturus coronam, & tranſiturus in Monaſterium, adeò Regis munus & maieſtatem prope depoſuerat; ſeque in cæremonias ſacras
Anno 1583. totum abdiderat. Attamen in iis pietatis officiis non deerat obtrectationi, quod iuſtè an iniuſtè carperet: identidem Rex ad voluptatum vſum, veluti æſtu indolis refluens, perſonatus choreas, & arcanos quoſdam cœtus obibat, atque alia feminarum commercia repetebat, quæ malignè interpretantibus erant maledicendi materia. Præterea per gratiam familiarium, & promulgata pecuniaria illa edicta, vt contemptum, ita odium exacerbauerat; iamque ingentis incendij fomes apparabatur. Ioyeuſa & Epernonius in ſtudia rapti contraria, iaciebant ſemina diſſenſionis; propendebat Ioyeuſa in Guiſios, quem ij multo honore & reuerentia alliciebant; Epernonius in Navarræ Regem, infenſior Guiſiis, à quibus ſperni viſus, & antè gratioſus Nauarro; an Regis mentem perſpexerat, clam in
Ioyeuſa Conſilia. Nauarrum propenſi. Ij tamen impari gratia, diſpares alebant animos, diuerſáque conſilia. Nam Epernonius longè prudentior, à faſtu gratiæ alienus, atque ſolido inhærens, ambitionem coërcebat in ſinu, & ignem

cinere

cinere operiebat; amplas ſpes, magnificas, ſpecioſas, atque vt plurimum ſtolidas & inanes, ſapienter refugiens. Contra Ioyeuſa, quoniam æmulo ætate prouectior, & affinitate regia præpollebat, voluebat ingentia, quæque fulgoris plus quàm caloris haberent. Ideo non modo fœdus iacens erexerat, ſed fovebat ſpem ſe præſtandi Ducem, & obtinendæ bello prouinciæ, cuius ſummum imperium Regis gratia aſſequeretur. Occitaniam deſtinabat cupiditas, in qua belli materia, Hugonotti plures, Mommorancius parum Regi gratus, legatus Ioyeuſæ ipſius pater, atque amplæ facultates. Igitur ab Mommorancio proludendum ratus, qui Occitaniæ roſtro & vnguibus adhærebat, machinam primam intentat à Pontifice; ac ſuſcepto Romam itinere, eo ſumptu & effuſione quam à fortuna iamdiu hauſerat, plura à Pontifice flagitat: præſertim vt Mommorancium ſacris interdicat. Id cùm negaret Pontifex (is erat Gregorius decimus tertius, vir ſingularis prudentiæ, & à violentis conſiliis alienus) præterea amicus Mommorancio, à quo Avenio & Veniſſini ſtudioſè omni periculo tegebantur; reverſus Ioyeuſa contrahit morbum; quo afflictus grauiter, & penè marcido illo flore pulchritudinis, diutiùs abſtinet à conſpectu Regis. Nova turba præterea inter Regem & Navarrum oboritur, Margarita ſerente diſcordiam. Ea in Aulam venerat, quam deſideraverat cupidiſſimè; & in odio Regis conſtantior, quàm æquum foret, aſſiduis obtrectationibus famam eius lædebat, nuperque venerat in ſuſpicionem interempti curſoris, quem Romam ad Ioyeuſam Rex miſerat. Quamobrem Rex palam reprehenſam, iubet Aula faceſſere, & proficiſci ad coniugem; duas mulieres quibus illa fideret plurimùm, amovet; & proficiſcentem novo probro commaculat, immiſſo cuſtodum præfecto, qui comitatu abeuntis inſpecto, lecticam ipſius procaciter ſcrutatus, abduxit ad Regem domeſticos aliquot de Reginæ moribus inquirendos; eamque ad coniugem deturpatam ablegat. Sed Navarrus ad probri famam Philippum Mornæum ad Regem miſerat, ſciſcitatum quæ cauſa ignominiæ vxori ſuæ illatæ fuiſſet; fruſtra tamen ea legatio fuit. Navarrus tandem vxorem admittit, invitus invitam admodum. Nec ſatis ipſi conueniebat cum Matignonio, qui Regi fidus, præfecturam Aquitaniæ ſic adminiſtrabat, vt ipſi Navarro inane duntaxat nomen & proregis titulus cederet.

Henricus III. — *Margarita aula pulſa.* — *Du Pleſſis. Mornay.*

Guiſius interim vt fœdus moderaretur conſilio primùm conſtituit viros & vrbes in partes pertrahere, antè palam quàm vexillum attolleret. Iam plurimos Proceres nobileſque ceu beneficiis, officiiſque devinctos, ſive offenſos ratione regiminis, & gratia Regis pollentibus perinfenſos, in partes perduxerat. In iis præcipui Briſſacus, Chaſtrius, Entraguius & Mandelotius, metu atque vindicta iniuriarum, quas intulerant gratioſi illi, vel quas parabant; tum Gelaſius Lanſacus, Sanlucius, Gardavinſius, Regis gratia qua florebant deiecti; Comites Saultius & Suſa Breautæus, Bellovacenſis Nangius; alijque centuriones fortiſſimi Menevilla, Sacremorus, Rhoſnius, Sampaulus, Guitaldus, atque plurimi pari audacia ac fortitudine. Mox Guiſius, quando Franci Regiam ſtirpem æſtimant tanti, Cardinalem Borbonium Navarri patruum, factioni illigat, ſpe oblata

II. *Guiſius bellū parat pro fœdere.* — *Gardevins. Bicauté. Beauvais. Nangis.*

HENRICVS III.

Rubempré.

Andegauenſis mors.

oblata regni, atque vno gradu præferendum nepori; virum iam vergentem in ſenium, innutritum otio & voluptatibus, atque ab Rubempræo cubiculario, quem pecunia redemerat Guiſius, ad eam ambitionis amentiam pulſum. Atque ingens in eam rem acceſſit momentum mors Andegauenſis, qui phthiſi contracta, à vena ad iecur ſoluta, poſtquam altero menſe decubuit, inter religioſa pietatis ſigna, & prioris vitæ Chriſtianam pœnitentiam, animam egit, morbi doloribus conſtantiſſimè toleratis; exitu pio atque adeo fortunato, vitæ licentiam, & fortunæ varietatem expungens; vſque adeo nemo ante exitum fœlix, aut miſer dicendus eſt. Porrò ea morte ſoluta cupiditas, atque admota ſpes. Erat vulgi opinio haud concepta temere, Regem liberos non poſſe gignere, & dicebatur eo morbo tentatus, quo capilli defluunt, & liberorum ſpes interdicitur. Ideo vt Regni ſpes ad Nauarrum ſpectabat, ſic ad plures cupiditas, qui vt eum depellerent, ſimul conſentiunt; nam Cardinalis Borbonius impellente Guiſio ferebat ſe proximum, Catharina in filios ex Lotharingiæ duce nepotes amore pronior, iiſdem vt Regi coniunctiſſimis ſanguine ſtudebat ardentius; & Guiſius ſpem in ſinu fouebat. Ita ſinguli ſuo quiſque conſilio colligantur, vno conuenientes vt Nauarrum excludant, ſuppoſituri alterum quem ſua cuique propoſuiſſet ambitio. Eos inter Guiſius, Chamæleontis inſtar colorem obuium præferebat; nam Cardinali omnia pollicebatur, ſororiſque amori implicauerat ſenem, quæ vidua Mompenſerij erat; apud Catharinam idem depontanum ſenem irridebat, ac pronam voluntatem in Lotharingi liberos oſtentabat; mox Hiſpaniæ miniſtros eadem ſpe allicicbat, ſuam operam atque induſtriam addicens pollicitus ſingulis, quod ipſe forſitan cupiditati ſuæ promitteret. Atque eorum conſilia iuuit legatio ad Nauarrum inſtituta à Rege. Ille iam ante à Nauarro edoctus, de conſpirantium fœdere, cùm Heluetiorum indixiſſet delectum, & iuſſiſſet tormenta in Baſtillam inuehi, Epernonium ad Nauarrum miſerat, perſuaſurum, vt hæreſi eiurata, ad Religionem Orthodoxam rediret, ſpe Regni facta, ad quam natalium prærogatiua admoueretur. Deliberauit ea de re Nauarrus, potuitque parci Francorum ſanguini, ſi tunc temporis Antonium Roquelaurum ſuadentem Catholicum cultum audiuiſſet; ſed abductus Antonij Ferrarij prauo conſilio, hæſit in pertinacia, ſiue Aulæ ratus non multum fidendum, ſiue Condæi æmulatione, quem Hugonotti attollerent; móxque ipſe duas inter factiones, deſertus à ſingulis, inimicorum odio & furori pateret. Ab ea re aucta in Regem calumnia; quaſi Nauarrum in hæreſi confirmaſſet; atque addebant fautores fœderis, Geneuam idem ob ſtudium defenſam & tectam; acceptam à Rege, quam Eliſabetha miſerat, periſcelidem; & comminiſcebantur quoddam arcanum fœdus ab eodem cum Proteſtantibus Magdeburgi initum; eaque omnium auribus inſinuabant non modo factioſi & nouarum rerum cupidi, ſed ipſi etiam Parochi, Sacerdotes, Concionatores & Religioſi, tum in priuatis confeſſionibus, atque in colloquiis, tum in exedris palam; vt audientium plurimi in fraudem ducti arbitrarentur actum de Religione, niſi admiſſo fœdere, peſtilentem hæreſim iam in ſolium ſcandentem pellerent. Ea

Legatio ad Nauarrum.

Roquelaure.

Fœdus conualeſcit.

mente

HENRICVS III.

mente Pariſios plures conueniunt, Parochi plures, Bruyera, Boucherus, Pelleterius, Launoyus; cauſidici in foro celebres, Ludouicus Orleanus Fontanonius, & Hotomanus; Acarius & Huillerius; Buſſicleriuſ in Pariſienſi Senatu procurator, Companus mercator; qui ex ſuis ſexdecim ſeligunt, quos totidem vrbis regionibus ſigillatim præficiunt. *Sexdecim viri instituti.* Deinde vrbes cæteras clam miſſis nuntiis in ſocietatem fœderis pertrahunt; tum Claudium Matthæum Ieſuitam vehementi zelo religionis, impulſum ad fraudem, Romam legant, qui inſtrumentum fœderis offerret Gregorio Pontifici, & impetrato aſſenſu, probatiſſimum vulgo efficeret: idque Cardinalis Pelleuæus collaudauit pluribus, tradiditque Pontifici, magno Hiſpanorum Cardinalium plauſu; ſed inhibuit aſſenſum Pontifex, moram in re tanti ponderis celeritate potiorem ratus. De Pelleué. Verùm Hiſpanus non conquieturus donec in apertum lues occulta prorumperet, incitabatur vehementiùs legatione Belgarum, qui poſt obitum Andegauenſis, ducis inopes, atque Orangio cæſo animis conſternati, plures oratores ad Regem miſerant, rogatum duce Petro Melodunenſi, Principe Eſpinaio, vt clientela ſuſcepta Belgij, regiones illas in ditionem ſuam admitteret. *Legatio Belgarũ ad Regem.* D'Eſpinay. Poſt diuturnam cunctationem, vocati Pariſios luculentam habent orationem, ſed inanem; cùm ſub ipſum tempus Guiſius, Hiſpanis tunc maximè vrgentibus, vt legationem illam diſſoluerent, pacem rupit, & vniuerſam bello Franciam miſcuit. Quamobrem excuſante Rege turbas illatas, nec ſe poſſe auxiliari cæteris, aut iis tranquillitatem facere, quandiu ipſe in tempeſtate ac tumultu ageret, ſpe facta temporis commodioris, oratores dimiſit. Iamque Guiſius Ioinuillæ cum Hiſpaniæ Rege fœdus pepigerat, quo Cardinalis Borbonius poſt Henrici mortem euehebatur in regnum; ad bellum alendum daret Philippus Guiſio in ſingulos menſes quinquaginta duplionum aureorum millia: & alia adiungebantur perficienda à Borbonio in thronum prouecto; data Guiſio promiſſa pecunia, multumque auri ſupra promiſſa additum, quò plures in factionem adſciſceret. Sic conſtitutis omnibus, bellum prodit.

III. Ac præluſerunt promulgata à fœderatis ſcripta. Primum quod Martio menſe datum eſt, contumeliis & querelis contra rationem regiminis plenum; tum alterum à Cardinale Borbonio ſubſcriptum, in quo de Religione agebatur, incitatis Francis ad arma capeſſenda, & ſanciendam patrum fidem ſanctiſſimam. *Bellum primum fœderis.* Mox ad rem aggreſſi, plures vrbes, qua vi, quà inſidiis occupant. Virdunum prima ciuitas omnium capta, nam Metenſem regionem cupiebat plurimùm Guiſius; deinde Tullum adiunctum; Meti quæ ſcopus voti præcipuus, idem excluſus eſt, Epernonij vigilantia ac celeritate. Ad Campaniæ limites ſtatim progreſſus, Catalauno excipitur, atque Meſeriis. Anno 1585. Eandem rem duces cæteri præſtant, eodem pene momento temporis; Aumalius Picardiam totam vindicat ſibi, præter Caletum, & paucas vrbes, quas Epernonius regebat; Maynius Diuionem & Burgundiam adiungit, vrbeſque plurimas, & arces in Delphinatibus, ope Nobilium, quos humanitate & magnificẽtia conciliauerat: Entraguius Aureliam vocat

HENRICVS III. in partes, Briſſacus Andegauum; vt pauci dies facinore aliquo vacui forent, & Regem infauſta in ſingulas horas percellerent. Acceſſit haud multò poſt Lugdunenſis arcis euerſio, quæ Lugdunum in fœderatorum *Arx Lugdunenſis.* partes traduxit. Mandelotius vrbis Gubernator, cùm fœderi ſe addixiſſet, impoſitâ veluti iugo prauiſſimo arce, erat in vinculis & poteſtatis alienæ, tenebátque arcem Paſſagius præfectus Epernonio addictus, iam in Lugduni præturam oculum adiicieuti. Igitur Mandelotius effracturus compedem, *Du Paſſage.* arceſſit Paſſagium, mandatum regium exhibiturus, ſimulque ſolerter rumore ſparſo, conſilium Epernonio eſſe tradendæ Hugonottis vrbis, plebem incendit, quæ extemplò ad arcem conuolans, per imperfectum propugnaculum armata irrumpit, & Imberto Grolerio per veterem ſpecum inexploratam immittente militem, ſubitò expugnatur arx, diripitur, atque diruitur; tanta celeritate vt proximo die nullum veſtigium ſuperfuerit. Impunè facinus atque audacia fuit; Rege diſſimulante, & Villa- *Maſſilia ſeruata.* regio excuſante Mandelotium. Tam læto ſucceſſu excidunt à duabus vrbibus fœderati, Maſſiliâ atque Burdegalâ; quæ gemino mari non tam adiectæ, quam propugnaculorum inſtar impoſitæ, vtrinque Franciæ, vel mammæ, vel arces ſunt. Idque Regis nutantem fortunam in præſentia ſtitit. Maſſiliam alter Conſul Dareſius Niuernenſi addixerat, & Gardavinſio permovente, ſeditione commota, quaſi Hugonotti vrbi imminerent (qua ſpecie fœderati vrbes occupabant) aduocabat Vinſium, vt adduceret militem; ſed eo cunctante Franciſcus Bouquerius, probus ſenex, & magnæ inter ciues auctoritatis, collectis tum amicis, tum inimicis, quibuſcum voluit reconciliari, exurgit in Dareſium, captumque in publicum palatium rapit, moxque prorege Priore euocato celeriter; ſtatim instructa lite reum necat ſuſpendio, cum Bonifacio tumultus ſocio. Sic vnius viri probitas, non vnam modo vrbem, ſed totam Prouinciam à caſu arcuit. Et Niuernenſis poſtmodùm abſceſſit à fœdere; Regi in poſterum fidus; ſiue abſtractus à partibus præmio deficiente; ſiue vt conſtanter ipſe aſſeruit, quod penitus in malignitatem fœderis introſpiciens, mature voluerit ſe ambagibus cæcis expedire. Burdegalam Matignonij primò pruden- *Burdegala fœderi erepta.* tia, dein fortitudo animi vindicat. Fœderatorum conſilia perſpiciebat vir ſagaciſſimus; quamobrem ipſi celerius quàm deliberaſſent, improuiſum occupaturi, tranſverſis doliis vicos intercludunt permoventque ſtrenuè ad prætoris ædes. Ille ex ſtrepitu rem tentatam coniiciens, cùm auctores ſui eſſent, vt fugâ ſaluti conſuleret, intrepidus vir prodit ædibus, vno enſe cinctus, pedes, & virgam manu geſtans, quaſi per otium deambulaturus. Tum ad primam munitionem progrediens, ſpeculatorem intentantem ſclopetum mollibus verbis demulcet; iubetque è ſuis duos domeſticos dolia dimovere, ad viam aperiendam. Idem mira verborum atque oris ſuauitate, cùm in altera, tertia, & quarta munitione præſtaret; audit portam vnam, quod ipſe iuſſerat, obtineri à ſuis, atque admiſſum militem ſuas antè ædes excubare. Ergo accedente comitatu frequentiore, iam vocem erigens, frontemque caperans, à precibus ad imperium verſus, dolia ſeditioſos ipſos amovere iubet, militem collocat in iiſdem locis, ac factioſorum

rum duces comprehenſos in carcerem mittit; vna auctoritate atque prudentia, re difficillima perpetrata; tantùm vi armatæ præpollet ſolertia, & tumultuanti audaciæ vera fortitudo. Aliquantò poſt Vallacum Trompetæ arcis præfectum, ſuſpectum recepti fœderis, conuiuio exceptum, cum vrbis magiſtratibus ac ſenatoribus, ad reſtituendam arcem adegit; & ſeruata vrbe Aquitaniam totam compeſcuit. Interea Rex perterrefactus motu tam ſubito, & imparatus à milite, repudiato conſilio, quo ad Nauarrum & Hugonottorum partes impellebatur, ad Catharinam matrem, veluti ad ſacram anchoram confugit; atque æſtuans quibus potiſſimum fideret ſuſpecta omnium fide; auctore Epernonio quadraginta quinque nobiles legit, pleroſque Vaſcones, quibus ſalutem ſuam committeret. Catharina poſtquam terrorem ſupra periculum auxerat, diuque apprecanti Regi excuſauerat operam, tandem quaſi ægrè faceret, quod voluntate prona ambiebat, indicto colloquio Guiſium côuenit, tempúſque tricis terens, ſpatium dat Guiſio colligendi militem; quo collecto, is audacter affirmat, ſe arma neutiquam depoſiturum, donec omnia poſtulata Rex impleat. Epernæi habebatur colloquium, nec fœderati à poſtulatis quidquam remittebant; quamquam Mompenſerius Dronium fœderatum in Eraldi Caſtri ditione diripientem agros concidiſſet; Ioyenſa Elbovij copias agro Aurelianenſi per Vindocinos atque Cænomanos in Normanniam depuliſſet; vbi præ infirmitate ſolutæ ſunt; atque Epernonius vix è morbo recreatus, quatuor millia fœderatorum ad Aureliam vrbem, è pluribus regionibus conueniētium, diſieciſſet; atque in fugam victos compuliſſet. Verùm fœderati cum animaduerterent eo colloquio Catholicorū animos refrigeſcere, eo repente ſoluto in ſingulas vrbes ſinguli abſcedunt, toti ad arma verſi, & ad Religionem, vt ſcripto propoſuerant, Catholicam propagandam. Rex ea diſceſſione perculſus, quaſi iam præceps in ruinam ageretur, Matrem rurſum appellat, orat, obſecratque, vt fœderatos conueniat, & ſe quovis pacto ab ærumna liberet. Ita Nemurſij colloquium nouum inſtituitur, hinc agente Guiſio, inde Regina cum Epernonio; eóque fœderatis plura quàm ante optauerant conceduntur. Scilicet, vt edicto Rex Hugonottam Religionem prohibeat; ad eam regno pellendam fœderatis Principibus committantur exercitus; iiſdem ducibus obſides vrbes dentur, Catalaunum, Rhemi, Sandeſirium, Tullum, Virdunum, Divio, Belna, & aliæ addictæ; tum Cardinalibus Borbonio, & Guiſio, Ducibus Mercurio, Guiſio, Maynio, Aumalio, & Elbovio, qui omnes principes fœderis, miles ad cuſtodiam deſignetur; tribuatur pecunia ad Virodunenſem arcem erigendam, atque perſoluendum Germanis ſtipendium. Poſt ea pacta edictum à Rege conditur, atque in Senatu Pariſienſi perlegitur, quod Iulij dictum eſt, eo menſe ſancitum; quodque Religionem nouam regno penitus exterminabat; pœna facultatum & vitæ indicta; coactuſque eſt id edictum ipſe Rex in Senatum ferre; non tam Religionis ſanciendæ fulcrum, quam auctoritatis ſuæ cultrum; mancipandus deinceps fœderi, atque in ſuam, regnique perniciem abſtrahendus. Eo edicto Nauarræ Rex, Condæus & cæteri Hugonotti, veluti fulmine appetiti, primo metum ac terrorem admiſerunt, mox fortitudine reuocata, inſtruunt ſe ad vim repellendum.

Vaillac.

Pax tentata & confecta.

Edictum Iulij.

HENRICVS III. IV.

Octauum in Hugenottes bellum.

Nauarrus ad motum fœderatorum, precibus Regis ſe continuerat; legauerat dumtaxat ad Eliſabetham & Germaniæ Proteſtantes, qui ad fœdus ſingulos adhortaretur: mox libellis ac ſcriptis ius ac fidem ſuam tutatus, Guiſium in ſingulare certamen prouocauerat, atque Mommorancium cum Rege & Ioyeuſa reconciliauerat; atque adeo fœderatis abduxerat. In præſentia cùm ſuorum plerique, præ magnitudine metus atque periculi, conſulerent vti ad Proteſtantes abſcederet, exercitum paraturus, imperterrito animo in Francia hæſit, atque arctius cum Condæo vinctus, Bergeraci cœtum vocat, & ſtabilito reſiſtendi conſilio, vna cum Condæo feſtinat ad Mommorancium, eúmque ſibi adiungit, tum reuertitur in Aquitaniam. Attamen Rex edicto propoſito ſperauerat retundi poſſe aculeum, ſi cunctaretur arma inferre; atque eam cunctationem vti conficeret, Lenoncurium Cardinalem ad Nauarrum mittit, qui cultum Catholicæ fidei ſuaderet. Nihilominus fœderati in incepto perſtant; ac Maynius iam copias legebat ad Aureliam, quas in Aquitaniam duceret; quapropter excuſante ſe Nauarro, ea legatione irrita, arma inſtruuntur, atque in Delphinatibus Pictonibuſque mouentur; tranquilla Aquitania, Nauarro infirmo, & Matignonio vltro quieſcente. Lediguerius in Delphinatu, partes propemodum oppreſſas erigit. Ille adſcriptis quadringentis hominibus, haud neſcius à primordiis peti auguria, & qui bene ceperit multùm promouiſſe, Caturigum validam & munitam arcem occupat inexpectatus; quo veluti ſigno excitati cæteri, ad ipſum confluunt, ac Diam præfecto in arcem acto capiunt, mox ipſam arcem Lediguerij ope, ſtabilitis per eos ſucceſſus primordiis ſtatuit geminas vrbes inuadere; Adhemari Montem, atque Ebredunum; quarum diuerſo ſitu vtramque Delphinatium regionem, quà in campos funditur, quáque in montes ſurgit, veluti compedibus reuinciret, atque comprimeret. Adhemari Montem primò aggreditur, atque in vrbem apertam pyloclaſtro penetrans, præſidium in arcem impellit, oppugnatque illicò: moxque ſpectante Maugirone proprætore, qui cum ſelectis nobilibus, ac duobus peditum millibus, ad præſtandam opem contenderat, turrim Narbonenſem, in quam octingenti milites relicta arce confugerant, adigit ad deditionem; quódque augeat admirabilitatem, ſeptingentos dumtaxat homines in expeditionem adduxerat. Tum ad montes conuerſus, quingentos Sclopetarios, ac tres Italorum turmas, qui Ebreduno prodierant, obuios ſternit ac profligat; gnarúſque eo præſidio deſtitutam vrbem inanem eſſe milite, dum per manipulos diuiſas cohortes iubet accedere, & ipſe ad poſticum arcis pyloclaſtro incenſo (quod Martis clauem ad apertionem vrbium dixeris) in eam peruadit, vrbique infunditur victor. Auanſonio Archiepiſcopo, è fœderatis vehementiſſimo fuga elapſo, Eccleſia direpta eſt, & opulentiæ donariis ſpoliata. In Pictonibus diuerſa ſorte arma promota ſunt. In eos Mercurius Britanniæ gubernator induxerat duo bellatorum millia, ea ſpe vt Condæum inſtruentem copias diſpelleret: verum ad Fontæneum à Condæo impetitur, pulſúſque ad ſuburbium oppidi, cùm excludente præfecto peditatui diffideret; nocte vno curſu Ligerim tenuit, non

Lediguerij celeritas.

Chorges.

Mõtelimar.

Maugiron.

Condæus in Pictonibus.

non ſine iactura impedimentorum & militum. Ita Condæus admiſſo per otium ſupplemento, poſt vaſtatos agros ad Broagium ſtudium applicat, captiſque circa oppidum aliquot caſtris, quæ Sanlucius obtinebat præſidio, Rupellenſibus pecuniam, nauigia, & commeatum præbentibus, Broagium ipſum obſidione obuallat. Plurimi ea proſperitate excitati ad ipſum confluunt, in quibus Claudius Trimollius, adoleſcens cupiditate gloriæ inflammatus, ducentis equitibus ſtipatus, Principi non obſequium modo, ſed fidem etiam & Religionem addixerat; hæreſim amplexus, ſiue errore conſcientiæ, ſiue ſpe affinitatis, ſororis nuptias ambiente Condæo. Broagium difficultates graues patiebatur, ac tametſi Sanlucius fortiſſimo animo erumpebat ſæpius, atque arcem acerrimè propugnabat, tamen plurimis deficientibus, & ſpe ſubſidij incerta, neceſſariò ſuccumbebat: quando Condæus inſtar canis Æſopici, ſpem incertam lucro certo anteferens, Broagium perdit, ſeque in diſcrimen intricatiſſimum mittit. Clermonamboſius, & Rochemorta præſtans bello Dux, eius aſſenſu, poſt Mercurium pulſum, Ligerim tranſmiſerant, vt in citerioribus prouinciis militem legerent, & hoſtem propiori bello laceſſerent. Ac Rochemorta in arcem Andegaui penetrauerat, arcano aliquot ciuium conſilio, qui vt Briſſacum, & fœderatos arce excluderent, Hugonottos vocauerant; verùm aduolante Briſſaco, mox Ioyeuſa ipſo cum copiis, ſclopeti glande Rochemorta occiderat, & arcem propugnabant ſexdecim dumtaxat milites. Condæus ad ea nuntia tenendæ arcis cupidus, primò ſtatuit mittere qui obſeſſis opitularentur, deinde inconſulto quorumdam conſilio, ſuſcipit ipſe expeditionem, & peditatu in caſtris ad obſidium dimiſſo, equitatum in Andegauos ducit. Ea res quæ ſummæ erat celeritatis, morâ corrumpitur; nam Condæus dum dies vndecim deliberando abſumit, & quindecim alios in progrediendo, miles paciſcitur, atque arcem tradit. Mox idem moræ periculum temeritate adauget; nam admiſſis mille & quingentis militibus, quos Clermonamboſius ea in regione conſcripſerat, irrumpit in Andegaui ſuburbia, diéſque duos terit inani opera, iterumque Belfortij hæret duobus aliis, ac tandem verſus ad Ligerim de receptu cogitat. Ad eum parandum Touarſium occupauerat in Pictonibus & in ripa obiecta Sancti Mauri Abbatiam; eoque loco Lauallius & Boulaya nullo arcente primum agmen tranſmiſerant; poſtridie cùm tardior Princeps adueniret, aduertit in fluuio nauigia ſex oppleta milite intercludere tranſitum, atque vltra amnem quingentos equites imminere traiicientibus; quapropter mutato conſilio ſtatuit Belfortium repetere, & Ligerim cum Clermontio ſuperiori loco tranſmittere; moxque deliberatione omnium peſſima deflectit ad læuam per Vindocinenſes, ſupra Aureliam longo circuitu amnem traiecturus. Verùm in calles inuoluebat ſe neſcius; Ioyeuſa premebat accedentis veſtigia, Briſſacus vrgebat ad latus; Epernonius & Biro equite Belſiam inundauerant, Turones Maynius; Chatrius è Biturigibus tria hominum millia deducebat, ac prætexebat ripam oppoſitam; ex ſingulis pagis, oppidiſque confluebant ruſticus, ciuis, ac nobilis, & Condæi copias quaſi lupum venaturi omnes circumcingunt. In tanto

Broagium obſidet.

Clermon d'Amboiſe Rochemorte.

Condæi ingens.

Touars. Laual. La Boulaye.

HENRICVS III. De Rohan.

periculo Renati Rohanij Vicecomitis conſilium obnoxios eripit calamitati; ille auctor eſt vt copiæ vniuerſæ manipulatim diuiſæ, & per plura itinera digreſſæ ſibi quæque conſulant, & fortunæ ſalutem permittant; dein exemplo conſilium fulciens, paucis comitibus in Britanniam ſe ſtatim recipit. Condæus ipſa nocte, cum Trimollio, Auantino, Clermontio, & paucis aliis per Cœnomanos in Normanniam contendit, & clam inſcenſo nauigio, primum in inſulam Greuezæam defertur, deinde in Angliam; cæteri luce orta deſerti à Ducibus, magno dolore, quem futurorum metus adaugebat, legiones in cohortes diuidunt, cohortes in manipulos, & via capta, quò ſua quemque ſors duceret, per ſiluarum latibula, tenebras noctium, & tranſuerſa itinerum tecti, pleriq; omnes ſalui euadunt; metu comite, & eodem aſſertore ſecuritatis; adeò incerta omnia in mortalibus ſunt, dum abiectos tutatur infirmitas, valentium potentia inanis & caſſa eſt.

V. *Hugonotti penè proſtrati.*

Ea Condæi fuga, quanquam nulla propemodum ſtrage, Hugonottorum partes afflixit; nam illicò Broagium ſoluitur obſidione. Matignonio eius vrbis ſeruandæ munus Rex mandauerat; iſque primùm lentior moras nectebat; cùm aduentante iam Maynio, ne ſibi ea laus præriperetur, quanquam copiis adhuc infirmior, tanta prudentia ad arcem progreditur, vt perterriti Hugonotti illicò ſoluta oppugnatione abſceſſerint, non ſine clade in Carentoni traiectu, Sanlucio ipſorum terga carpente. Sic per vnam expeditionem concidebat factio Hugonottorum; nec eos aliud ab exitio eripiebat quam grauis peſtilentia, qua ipſorum vrbes afflictatæ, vno mali beneficio hoſtem amouebant. In Nauarro ſpes vltima, magno quidem animo, ſed exiguis viribus fulciebatur. Ille cùm imbecillior ſe munimentis vrbium contineret, adulatoribus æmulationis flammam incitantibus, Condæi infortunio gaudebat in ſinu, hærebatque in Benearnia Guichiæ Comitiſſæ amore implicitus; qui Turenium ſi audiniſſet, tranſgreſſus in Pictones, & Condæo adiunctus, valido exercitu fœderatos haud dubiè diſiecitſet. Præterea nouis edictorum fulminibus percelluntur abiectæ partes & propemodùm profligantur. Rex fœderatorum arbitrio mancipatus, edictis identidem repetitis Hugonottorum capita feriebat; armatos perduellionis pœnæ ſubiiciens, cæteros ad neceſſitatem Catholicæ Religionis adigens, niſi patria, & laribus extorres, mallent cum vxoribus, miſeriſque liberis in Germanniam, Angliam & Benearniam profugi, aliorum beneficio calamitoſam vitam ſuſtentare, quod cùm haud pauci præſtarent, longe plures eiurabant hæreſim; felici inconſtantia, quæ corporum ſaluti, animorúmque conſuleret. Ad ea mox vibratum à Pontifice fulmen acceſſit, in capita factionis, Nauarrum & Condæum collineans. Verùm à calamis res ad gladios progrediebatur; iam Maynius parato exercitu Pictauium venerat. Etenim duos Regis nomine fœderati conſcripſerant; quorum alter Guiſio traditus, ad obtinendos Campaniæ limites, & repellendos Germanos; alterum Maynius ducebat in Aquitaniam ad opprimendum Nauarrum; ſed eo anno haud magnum operæ pretium fuit. Iam autumnus promouebatur, cùm Matignonius ad eum è Santonibus accedit: Et copiarum incrementum,

detrimento

detrimento fuit; nam Matignonius, qua æmulatione in Maynium, quà occultis à Rege mandatis, conſilia omnia perturbat, difficultatibus novis; non commeatum ſuppeditat; tormentis deſunt tam plauſtia ad vehendum, quàm ad explodendum pilæ, & pulvis; ſic eluſus Maynius: conuentúmque inter ambos, vt anno proximo, affecta iam hyeme, iterum ad Garumnam coniungerentur; dum in Petrocoriis hyemaret Maynius, Burdegalæ Matignonius. Et ea Maynio expeditio fuit. Hoc Navarrus metu liberatus, ſe incommodo haud paulò graviore vindicat. Margarita vxor, poſt Sixti diploma, ab coniuge diſcedere vti à Chriſtianorum ſacris abſciſſo inſtituit, & Aginnates qui ſibi in dotem erant aſſignati, armis inuadere. Lignetacus & alij nobiles, copias ex Cadurcis, ac Arvernis adduxerant, & Villanovam ſitu commodo oppidum ſibi adiungere Regina optabat. Iam in altera vrbis parte excepta cum cohortibus erat, nam in duas partes Lotus ponte iunctus totam vrbem dirimit, iuſſeratque cives ſibi in alteram partem patefacere aditum. Iis in turri, quæ pontem medium muniebat; cives obtemperabant; cùm primarius Conſul, Cieutàtius dictus, vir nobilis, & ſenio venerandus, eos ad fidem ſeruandam Regi adhortatus, arma expedit, ac pontem occludit. Regina haud ignara in vno capite virium robur & arma poſita, Conſulem arceſſit, quaſi cum eo actura pacificè. Nec ille inter oppoſita, civis Conſuliſque officia, hæret ambiguus; quippe vt dominæ ſuæ, coniugi Regis, ac filiæ Franciæ obſequeretur, ad eam tendit; at ſimul memor, quam perſonam, quod munus gereret, filium vocat, pontis tradit cuſtodiam, ac ſeuerè imperat, obſecrátque ſuppliciter, ne patris rationem vllam in poſterum habeat; ipſi officium, honor, & ſeruanda vrbs pro genitore ſit, diſcatque ſuo exemplo Regem & patriam, pro vita, parentibus liberiſque habere: hoc iuſſo munitus ad Reginam pergit. Nec ſecus quàm prouiderat, Reginæ iuſſu ad pontem deducitur, & obiectis ori mucronibus ſub aſpectum filij mori iubetur, ni aperiat viam. Cùm ille deliberata morte obfirmatus ſileret; filius pio ſtratagemate patrem ſeruaturus, milites ad portam propius orat accedere, & improuiſus cum paucis erumpens perterrefactos in fugam coniicit, patrémque incolumem lætiſſimus recipit, pietate tam armante filium, quam fide in Regem exarmante patrem. Scio eiuſmodi facinus in plurimis gentibus obitum à fortiſſimis viris, ſed per exempla laus facti non perit; quæ in ciue maior eſt, qui nulla vtilitate vni officio obſequebatur. Ille idem conſequenti die plures tubicines extra vrbem miſit, & ſparſa fama Regem aduentare, ad rumorem & tubarum clangorem, tantus timor Reginam inuaſit, vt repente exceſſerit.

Margarita à Navarro deficit.

Villeneuve. Le Lot. Cieutat.

Ciuis nobile facinus.

VI. Maynius poſtquam aliquot caſtra in Petrocoriis ceperat, in Aquitaniam ex condicto tendit, ſtatimque reuocata æmulatione, tranſmiſſo Duranio ad Montalbanum obſidendum vocatus, retrò gradum ad Garumnam vertit; creditus imminere Burdegalæ, eam vt vrbem adiungeret fœderatis, diuque moras traxit, incertus conſilij; quamquam diceret ſe venari Regem Navarræ, qui Garumnam vltra citraque celeritate magna decurreret. Nec ille ſine periculo fuit, dum ex Benearnia Neracum reuertitur, ſe amorem

Maynij exercitus.

inter

HENRICVS III.

inter & bellum partitus; nam Pali Guichiam inuiſerat, & Caumonti cum triginta equitibus tranſigebat noctem, cùm repente à Comba domeſtico, ſomno excitatur, cogiturque ſemiſopitus cymbam inſcendere; atque opportunè; nam intra quadrantem Poyanus adfuit cum trecentis equitibus, qui ſecurum in caſtro infirmo haud dubie capiebant. Deinceps caſtella quædam expugnat Maynius, & increſcente ipſum inter & Matignonium primo diſſidio; vere & prima æſtate, per altercationes conſumptis, tandem Caſtillonem rogatu vxoris obſidet, quæ ſuam vrbem obtineri ab Hugonottis iniquo animo patiebatur. Caſtillo immunitum oppidum, nec magni momenti, duobus menſibus Maynium tenuit, exercitúmque infregit.

Caſtillon.

Savignac. Alins.

Sauignacus cum nongentis hominibus vrbem tutabatur, ſimulque Alinſius, Phocenſis nobilis, legionis tribunus, muniendarum arcium peritiſſimus; ac Turenius, tum immittendis ſubſidiis, tum hoſtibus laceſſendis, erigebat propugnantium animos. Oppugnabant vehementiſſimè Duces; nam Matignonius ſe adiunxerat Maynio, ſed repellebantur vehementiùs; ſiaque in caſtra peſtis irrepſerat. Lugendo ſpectaculo, iacebant ſaucios inter peſte afflicti, Ducum tabernacula obſidebant languentium turbæ, noctu diuque perſonabant morientium gemitus; tumultuabantur Helvetij, deſerebant caſtra cohortes plurimæ; iamque Maynius deſpondebat animum; cùm Matignonij cura clauſo amne & excluſo Turenio, obſeſſi & ipſi peſtilemia preſſi, aguntur ad deditionem, honeſtam militi, ciui intutam, qui in prædam victori mox ceſſit. Id poſtremum Maynij facinus; cùm primi exercitus vix vmbra tenuis, & cadaueris forma ſupereſſet. Nec ille dolorem animi ſenſu continuit, cùm deforet commeatus, pecunia nulla ſuppeditabatur, Matignonius conſiliis intercederet, turbaret Helvetius, Albanus miles effunderetur in prædam, ſibique ex tanta ſpe vnus ex ignominia dolor accederet; viſus eſt ſæpius lacrymas fundere, crebris ſingultibus intertingere verba & minas, vixque ſibi parcere, quin Pariſios furens aduolaret, vlturus gloriæ ſuæ exitium. Tandem impetratâ redeundi licentiâ, Pariſios venit, fœderis partes promoturus in toga, quas in ſago afflixerat. Simul afflictos in Pictonibus Hugonottos recreauerat Condæi aduentus. Hic ex Anglia redux, auctuſque decem nauigiis, quinquaginta nummorum millibus, & luculenta ſpe, quam Eliſabetha verbis amplis fecerat; Rupellenſibus pariumque Ducibus audendi voluntatem adduxerat. Statim Plaſſacus Royanum ad Garumnam occupat; Lavallius captis aliquot caſtris ad Rupellam aditus aperit; Aubignæus Oleronem præſidio firmat; ipſe Condæus quibuſdam arcibus ad Fanum Ioannis captis Dampetram expugnat; tum poſt connubium cum Carola Trimollia initum, Broagium obſidere aggreditur. Ad eam rem Rupellenſes vltrò claſſem ſubminiſtrant ex viginti quinque nauigiis, triremibus quatuor & cymbis aliquot; ſtatimque Sangelaſius huius claſſis præfectus, oſtium portus, quà eſt anguſtius, obſtruere incipit, demerſis carinis nauium, quas ſaburra oppleverat. Contra Sanlucius ad opus prohibendum, opponit militem, nauibus aliquot ac triremibus vectum; atque in horas ſclopetis, fariſſis, ipſiſque gladiis dimicabatur egregiè. Ad famam operis Nauarrus accurrerat, &

Condæi reditus.

S.Gelais.

S. Luc.

ſepto.

ſopto nauigiorum perfecto, æmulatione tam in Condæum, quam Saulucium accenſus, nulla quiete vrbem oppugnabat; cùm ob nouum Bironis exercitum Rupellanorum precibus reuocatur. Eum fœderatorum ardor immiſerat; quippe rati Nauarrum vno metu Maynij ex Aquitania in Santones feſtinaſſe, Regem vehementer ſolicitauerant, vt exercitum in Pictones mitteret, quo Nauarrus belluæ inſtar in Rupellam, ceu in latibulum ageretur. Nec Regi pernegandi ratio modúſve fuerat; quapropter conſcribit ſeptem hominum millia, quibus Bironem præficit, cum tormentis pluribus, ſed ad vſum haud quaquam inſtructis; id fœderatis opportunum in ſpeciem erat; nam Biro Religione Catholicus, Nauarro infenſus, & Catharinæ multis de cauſis adiunctus; ipſa re iiſdem aduerſum, quippe Regi fidus, & ad arcana conſilia appoſitiſſimus, in nouam Religionem tacito animi ſenſu propendebat, quod ſucceſſu ipſo non diu latuit. Quippe Maranum aggreſſus, paludum inter vliginumque voragines, fortiter atque intrepide dimicauit; digito ſcloperi glande abſciſſo: mox tamen Nauarro propugnanti conceſſit inducias, Marano abſceſſit, vltra Carentonum ſe recepit, reuexítque tormenta Pictauium, petitâ à Nauarro vehendi teſſerâ. Atque eæ artes infringebant impetum fœderis, lentóque frigore æſtum perdomabant; cùm Ioyeuſæ ambitione Rex in procellam nouam impellitur.

HENRICVS III.
Biro in Pictonibus.

VII. Ioyeuſa in ſumma gratiæ prouectus apicem, immenſa à Rege dona aſſequutus appetebat exercitus regimen. Præter Regiam affinitatem & pecuniam innumerabilem, dictus erat Normanniæ prætor, præfecturis arcium magno pretio redemptis & in eum congeſtis; Admiralius prætera nuncupatus, paterque ipſius Mareſcallus Franciæ erat dictus; inundantis gratiæ exuberantiâ. Sed amplitudine illa poteſtatis mentem obruente, præter adulatorum blanda deliramenta, ſpe regendi fœderis, acceſſerat ad Guiſios, & vehementer exercitum ducere cupiebat. Eum inſtruxerat Rex, in Atuernos, Gabalos, Velaunos, Pictoneſque immiſſurus; quas prouincias Hugonotti incurſabant, atque diuexabant, eundem mox in Occitaniam tranſmiſſurus; & parabat alterum, quem in Delphinates & Phocenſes induceret. Nam præterquam quod Concionatores Catholici declamabant è pulpitis, Aruerniam, Delphinatum & Prouinciam veneno hæreſis penitus infici; & ſi Rex ceſſaret, exſurrecturum diuinitùs ducem, qui Philiſthæos opprimeret; erat ipſe Rex in perniciem Hugonottorum propenſior, volebátque tam eos tollere, quam fœderatos; in factionem vtramque iuxta offenſus; ſed Nauarro cupiebat parcitum, & inferre malum, quo reſipiſceret, non obrueretur. Igitur paratum exercitum tradere deſtinauerat Mareſcallo Aumontio, viro forti & ſtrenuo, explorata fide, & aliena à factionum contagio. Verùm Ioyeuſa eum honorem tanta contentione ambiuit, vt compos ſit factus. Continuò omnis Aulicorum nobilium turba ad eum confluit, & Lauerdino dicto copiarum legato per Aruernos à Valaunis incipit expeditionem. Ad famam aduentus, Caſtillionius qui vexabat prouinciam, & obſidebat Competram, ſe in Occitaniam illicò recipit; vnde Ioyeuſa Velaunis liberis, profectus ad

Exercitus Ioyeuſæ & Epernonij.
d'Aumont.
Compierre.

HENRICVS III.

La Peyre. ad Gabalos, aliquot oppida capit; in quibus Peyra arx, in rupe abrupta, atque inacceſſa, ipſo ſitu inexpugnabilis viſa, cùm ad eam ſcalis duntaxat ligneis atque mobilibus ſcanderetur, metu propugnantium victorem admiſit. Etenim tormenta in rupem proximam labore immenſo prouecta, Villemur. per dirutum murum verberarunt defendentium animos, arxque tradita eſt. Mox Ioyeuſa ad Rutenos conuerſus capit Saluanacum; at Villemurio Mornæi ſtrenuitate excluditur; deinde copiis per autumni imbres imminutis, morbiſque increbreſcentibus, poſtquam eas in conſpectu Toloſæ luſtrauit, & ornatus ſplendorem infirmitati prætendit, Lauerdino in imperium ſuffecto, in aulam accurrit, deguſtata militari gloria, quæ plerumque vanis animis, atque inconſultis pro veneno eſt. Epernonius interea ſuum *Epernonij exercitus.* exercitum, ſuamque gloriam aſſequebatur. Etenim Regi iam à gratiæ naſcentis incunabulis, ſolemne fuerat, ex æquo vtrique impertire beneficia; primo quidem à Ioyeuſa incipere, quem ætas & natalium ſplẽdor præponerent, ſed deſinere in Epernonio, atque finem adæquare principiis. Ideo in Epernonij gratiam, inſtituerat dignitatem nouam, ſummi totius peditatus in Francia Tribuni; nam quamvis eam plures ante geſſiſſent, tamen ita adauxit, atque ornauit, vt noua admodum videretur; eamque Epernonio dederat, cum præfecturis vrbium, Metis, Caleti, Bononiæ, Lochiarum; ac Valetæ fratri, Saluſſios & Tranſalpinas vrbes regendas dederat; modo ad- La Provẽce. iungit præturam Prouinciæ, atque exercitum. Deſiderabat Gubernatorem Phocenſis prouincia, Henrico magno Franciæ Priore, Henrici Regis II. *Prioris Franciæ cades.* ſpurio, Aquiſſextiis ab Altonito triremis Navarcho calamitosè occiſo. Etenim cum Altonitum Prior manu propria confoderet, & repetito ictu ferrum immergeret, ille amens deſperatione, è faucibus mortis in vindictam raptus, extremo conatu in Priorem irruit, atque intra alvum pugionem abdit; obiitque Prior poſtridie, vltionis ſuæ miſera victima; litteratis chariſſimus, quos beneficiis proſequebatur, & ipſe litteris imbutus haud mediocriter. Epernonio data mortui prætura, & aſſignatus exercitus, quo Delphinates Hugonottos compeſceret, & Phocenſes eodem contagio liberaret. Valeta cum quatuor peditum millibus in Delphinatibus aggreſſus Lediguerium, poſtquam virum fortem Brionis ponte haud dimover, Gratianopolim veniens, conſilio graſſans in fœderatos, iis duas arces, Valentinam & Gapenſem eripuerat. Porrò in Phocenſibus factiones perſtabant, & priuatæ inimicitiæ, prætentæ titulo religionis. Vinſius Catholicos, D'Oraiſon. & fœderatos regebat; Cadenetus Orationis Vicecomes Hugonottos, quorum partes longe inferiores Catholicis erant; Vinſius poſt Prioris mortem, accedente auctoritate Senatus, vſurpauerat regimen, & obſidebat Alemanium caſtrum, haud procul Rhegio, loci dynaſtam capturus, qui nouæ Religioni adhærebat impenſiùs. At is ad Lediguerĩu affinem, imploraturus opem *Lediguerius in Phocenſibus victor.* perfugerat, atque exorauerat vt ad eripiendum caſtrum pertenderet. Pugnâ conſertâ pellitur Vinſius, cæſis ſeptingentis, in quibus Mola ſexaginta quinque magnis vulneribus ſaucius, captis annumeratus conualuit; admirantibus cunctis vitæ tam fragilis tenacitatem; diuerſa ſors Alemanio contigit, qui in primo victoriæ ſenſu, dum galeam aperit glande perimitur:

Lediguerius

Lediguerius moderatè vt ſolebat ſe geſſit; affirmans in bellis ciuilibus, non agendam ad extrema victoriam: cúmque incitaretur ad fugitiuos celerius perſequendos, reſpondit humaniter, ſe ad bellum non venatum ire. Dum confligebat, iam ad limites Phocenſium pertingit Epernonius, qui numeroſis copiis adductis, tribuniſque clariſſimis, vtrique partium formidandus, ab vtraque obſequenter excipitur. Continuò ſollicitus de renouanda concordia, Vinſium & Cadenetum reconciliat, magnâ prudentiâ nobiles ab armis ad pacem abſtrahit, atque vt fœderatos deuinciret arctiùs Merindolium, Seynam & Breoulam, quas vnas arces Hugonotti in Prouincia obtinebant, quà vi, quà deditione, expugnat, ciuium aliquot in pœnam traditis, offenſionem palam in Hugonottos oſtendens. Tum copias fratri obſidenti Caturigum adiungit. Erat Caturigum vt ſcripſi, ſexto milliari infra Ebredunum, nuper à Lediguerio ereptis ſeptem propugnaculis accuratè munitum; iſque ad propugnandum iniecerat tres affines ſuos, & octingentos bellatores lectos. Diu obſidio Epernonium præter expectationem tenuit; intus ſtrenuiſſimus miles, foris Lediguerius indefeſſæ ac vigilantiſſimæ celeritatis; acceſſit morborum languor, & hyemis aſperrimæ frigus, quod eo anno acerbiſſimè ſæuijt: nam ſpeculatores dum intendunt vigilias, haud pauci frigore exanimati, ſaxorum inſtar indureſcebant, in ephippiis fixi, & immoti; pedites ſtantes, & gelu calceos humo affigente & agglutinante; multi gelu conceptum viſceribus, toſtis igne membris ægrè depellebant; támque atrox ea pernicies fuit, vt ſoluta obſidione; ex decem millibus hominum, vix tria millia ſuperfuerint. Attamen calamitas cùm obſeſſis non parceret, deditum eſt oppidum; milite incolumi, & relicta ciui religione. Mox Epernonius comitiis Prouinciæ habitis, turbiſque ſedatis anno conſequenti, relicta fratri procuratione ad Regem venit, laurea dignus ob pacatam Prouinciam, quam per annos plures vorabat, vrebatque diſcordia.

Henricus III. — *Choges.* — *Anno 1586.*

VIII. *Legatio Proteſtantium ad Regem.*

Regem interim audienda legatio cruciabat, rurſumque ad deſiderium pacis impellebat. Vbi primò conciliatum fœdus intonuerat in Hugonottos, Nauarrus Pardalianum & Clermontium legauerat ad Proteſtantes Germaniæ, qui opem religioni oppreſſæ flagitarent, atque conficerent; rem pro Nauarro vrgebant, Dux Bullionius, Fridericus Vitembergius, Beza Genevâ ad Heluetios miſſus, & ipſa Eliſabetha Regina Angliæ; quorum poſtulatis aſſentiuntur Principes & delectum habent. Ij præter Proteſtantes Germaniæ, Fridericus Daniæ Rex, & Heluetiorum pagi Hugonotti: qui ſimul cenſuerant mittendos Oratores ad Regem per quos liberam Religionis facultatem Francis precarentur. Miſſi primùm à Daniæ Rege atque Heluetiis, quos Rex admiſit; mox Proteſtantium cæterorum acceſſit legatio, quam Rex vti eluderet, Pariſiis profectus Lugdunum venerat, fallebatque ſpe proximi reditus: tandem cum hæc mora maiori moleſtiæ Oratoribus foret, quam quoduis reſponſum, Rex reuertit Pariſios, fecitque audientiam. Hilmerus Hemſtadius Caſimiri Principis Legatus, nomine omnium primùm dicit, à quibus mitterentur: ij porrò erant Electores, Palatinus, Saxo & Brandeburgicus, Principes Imperij, Archie-

piſcopus Magdeburgenſis Iulius Dux Brunſuicenſis, Langrauij Heſſiæ, Princeps Caienſis; atque ciuitates liberæ, Argentoratum Vlma, Nurimberga,& Francofurtum. Tum Scrogelus flagitata Regis facultate,Legatorum nomine,legit ex ſcripto quod mandatum à Principibus fuerat, atque eo conquerebantur acerbiùs, quod Rex contra fidem publicam, Pacificationis,vt vocabant,edictum abrogaſſet; violatam ſubditis fidem exaggerabant pluribus, rogabantque vti Rex liberam exercendi facultatem ſubditis faceret. Ad ea Rex graui oratione & ſeueriore vultu reſpondet, ſe Catholicam Religionem maiorum exemplo vnicam in Francia aſſeruiſſe; inuigilaſſe ſubditorum commodis vſibuſque; ſui eſſe muneris edicta condere, tollere, atque abrogare, ex variis mutationibus rerum, temporumque; ita ſe inſtituiſſe, & perrecturum ad Regni totius emolumentum & commodum. Deinde cum in cubiculum receſſiſſet, ſcriptum ſibi à Legatis traditum perlegendo; ita ſubita ira excanduit, vt propria manu in chartula ſcripſerit, eos mentiri, qui dicerent, ſe abrogando edictum fidem fefelliſſe, vel in honorem ſuum deliquiſſe, eamque chartam per cubicularium ad Legatos miſit. At eiuſmodi intempeſtiua generoſitas, nulli commodo, & detrimento maximo fuit; Legatis concinentibus bellum, & eo intentiùs quòd ſe affectos arbitrarentur iniuria. Nihilominus Rex cùm illum à Germania turbinem multum pertimeſceret, ſatagebat à Guiſio pacem impetrare, ſtudebatque ipſum conciliare Nauarro; propoſitis ſpecioſis conditionibus, quas ille cùm repelleret, atque affirmaret conſummandum negotium, & Hugonottos ſemel è Francia deturbandos, quod ſperaret confectum iri breuiſſimo tempore; Rex ad Nauarrum ſpem & colloquium vertit. Catharinæ matri iniunxerat munus colloquendi cum Nauarro, & vias aggrediendi ineundæ pacis. Ea progreſſa in Pictones poſt varias morulas obiectas ac victas, tandem impetrauerat, vt in caſtello Sancti Brixij, quod eſt propè Conacum in Santonibus, colloquium haberetur. Reginam comitabantur Mompenſerius, Niuernenſis, Biro, Lanſacus, Rambouilletus,& Catharina Borbonia, Abbatiſſa Sueſſionenſis; cum Nauarro venerant Condæus, Turenius, & Principes factionis. Eò maximè intentæ à Regina & Principibus machinæ, vt Nauarrum ad Catholicam fidem reuocarent, magna ſpe impletum, & luculentis promiſſis; at ille firmus fixúſque non tam in religione quàm in partibus, quarum vnicè fulcro nitebatur, forti animo promiſſa reiiciens; cum tribus vicibus conueniſſent; demùm abſceſſerunt, re nulla perfecta, exacerbatis mutuis odiis, vt plerumque fit; cùm inanis beneuolentiæ ſpes inimicitias incremento maiori inflammat. Nihil interea fœderati de Regis odio remittebant, publicam calamitatem in eum potiſſimùm vt malorum fontem regerebant. Ad inſtruendos quos enumeraui exercitus, plura edicta ad pecuniam parandam conſcripſerat, atque in Senatum detulerat; cùm per ea magiſtratus noui crearentur, turbæ natæ ſunt, & in ipſo Senatu procuratorum querelæ; & in maiori Conſilio, atque in Rationum Curia: quæ tameiſi clementia Regis mox ſopitæ ſint, tamen perſtabat publicum in eum odium, & fœderatis ad graſſandum præbebatur materia. Ij Parſiis veluti in regni capite conſtituti atque ſtabiliti,

Regina colloquium cum Nauarro.

Odiū in Regem.

Et coniuratio.

ſtabiliti, conſpirare in Regem ipſum incipiunt, longioris moræ impatientes: quam coniurationem tametſi Mezeræus in dubium & meritiſſimè reuocet, cùm vnius hominis & quidem ſpeculatoris delatione in apertum prodierit, tamen eam, iuxta ac cæteri narrant Hiſtorici, hîc paucis inſeram. Lutetiæ contagium fœderis in ordines omnes peruaſerat; eam luem præſes Magiſter in Senatum ſparſerat; Capella Martellus in Curiam Rationum; in ſubſidiorum Curiam Nullius præſes; in Monetæ tribunos Rolandus; Bruyera in Caſtelletum; Louchattius in Regionum ſingulares iudices; acceſſerántque Vniuerſitas, Procuratores Palatij, & viliſſima plebis fæx Nautæ, Lanij, Baiuli, Salſamentarij, Carrucarij, aliſque eiuſmodi, quibus religionis nomine nihil antiquius, cum religiosè minimè omnium viuant. Iis ad audendum faciebat animos genius Regis, qui tam ipſo vſu pietatis, quàm priuata conſuetudine, erat in omnium deſpicientia, & contemptione; & frequens pœnitentis veſte peregrinationes & ſupplicationes obibat; abdebat ſe cum Cœnobitis in cellulas; mutabat identidem conſcientiæ rectores; Augerio Ieſuitæ Hieronymitanos ſubſtituerat, quos in Vicennæ ſaltu inſtituit, deinde Minimos in eorum loco repoſuit; poſtremò ad Fullienſes conuerſa pietate, qui Ordo ex ſancti Bernardi monachis coaluerat; nuper eos in ſuburbio ſancti Honorati cœnobio condito collocauerat. Nec priuata vita ſplendori erat, aut commendationi virtutis; perueſtigabat ſtudioſè imagines, quas olim coloribus pictas in precum libellis apponebant veteres, eaſque ſericis pannis interſectas ornabat, quadris inſerebat, & agglutinabat parieti. Carellis Melitenſibus, mulierum deliciis tam immoderatè capiebatur; vt in iis emendis atque alendis centum aureorum millia quot annis inſumeret; in pſittacis, ſimiiſque non minorem pecuniam; magnâ hominum turbâ, atque fœminarum ad curanda eiuſmodi nugamenta, comitatum aulicum deturpante. Cùm igitur fœderatos haud moraretur reuerentia Regis, primum inſtituunt occupare Bononiam, cui præfectus Epernonius erat, idque Bernardini Mendoſæ Oratoris Hiſpani ſuaſu, qui eam vrbem portu commodam Philippo cupiebat addicere, atque ad Anglicam expeditionem armamentarium ponere; verùm conſilium retectum inanem euentum habuit, vrbſque ſeruata eſt vigilantia Bernæi præfecti. Eam ob rem fœderati cum ſua viderent patere conſilia, in extremum acti, ſtatuunt Regem dum Vicennis incomitatus regreditur capere, & appellato ſæpius Guiſio, Maynium fratrem, qui nuper Lutetiam ex Aquitania venerat, in conſiliorum ducem & rectorem adoptant. At arcanas deliberationes aperiebat Regi Nicolaus Poulanius, qui fœderatis adſcriptus in eorum cœtus admittebatur; atque eo vnicè referente nunciatur Regi coniuraſſe participes, in ipſius captiuitatem ac conſiliariorum necem; imò ſtatuiſſe Regem intercipere, dum ſancti Germani nundinas ſpectaturus inuiſeret; eoque abſente, in Epernonium concitatos Scholaſticos, turbámque ciuium. Sanè cùm per ea monita Rex comitatu magno ſtipatus incederet atque cuſtodiam intenderet accuratius, interpellatum eſt coniuratorum conſilium, & Maynius commeatu facto abſceſſit Pariſiis. Nec dum conſtat Poulanio fides, quæ ſpeculato-

Le Maiſtre. Chapelle. Marceau. De Nully. La Bruyere. Louchart. Cõmiſſaires des quartiers.

Poulain.

ris dictis ſæpe fallacibus non habenda temerè: maximè quòd Maynium inuoluant, prudentem virum, atque temperatum, nec facilem tumultibus popularibus ducem. Crediderim multa fuiſſe à fœderatis propoſita, retecta à Poulanio ceu deliberata, vt diligentiæ maius præmium foret, ex momento rerum & magnitudine periculi rependendum.

IX. *Rex agit cum Guiſio.* Hoc poſito metu Rex hyemem conuiuiis & choreis dum traducit, moleſtiam capit, primùm Caſtillone à Turenio capta; quam vrbem nocturna inuaſione ſcalis applicitis, nullo ſumptu, nulla iactura occupauerat; quæ tot ærumnis, tantiſque ſumptibus fuerat Maynio. Præterea dolori incrementum acceſſit, ex Mariæ Reginæ Scotiæ ignominioſa morte atque iniuſta, quam Eliſabetha truncari capite vt maieſtatis ream curauerat. Et meritò ad Regem dolor immenſus pertinere debuerat, qui tametſi ad eam

Anno 1587. ſeruandam commendationem ſedulam, curamque intentam adhibuerat; miſſis ad Eliſabetham Legatis, primum Fomanderio viro accepto, dein

Fomãdiere. Pomponio Bellievrio, litteris, eloquentia, & ciuili prudentia ſpectabiliſſimo, tamen inani interceſſione, non mediocrem contrahebat infamiam, quod verbis dumtaxat & nænia lugubri, tam atrox facinus vlciſceretur. Funus mortuæ ſumptuoſiſſimum fecit, abblanditus, vel dolori, vel ignominiæ, quod Reginam & quidem Franciæ inultam ipſe Rex pateretur. At ipſum formido Germanici exercitus angebat vehementiùs, quo tandem pacto ingruentem illam molem diſiiceret: nam Navarro Ioyeuſam cum copiis opponebat. Ea de re Guiſium deliberaturus arceſſit. Iam anno præterito Guiſius Duci Bullonio bellum intulerat; tum quia Hugonottos fovebat impenſiùs, tum vt eius ditionem, vrbeſque Lotharingo percommodas invaderet atque obtineret. Receperat Rocroium, quod per inſidias Bullonius occupaverat, & vaſtatis agris Sedanum ad neceſſitatem famis adegerat; cùm revocatus vt Virodunum defenderet, Bullonius Sedanum commeatu inſtruxit, admiſitque in dies aliquot inducias, & eo momento arceſſitus Guiſius Regem Meldas convenit; ſtatimque expoſtulat, de rebus plurimis in gratiam Hugonottorum patratis, quas emendaturum ſe Rex cùm recepiſſet, de ratione repellendi exercitus Germanici dum agerent; Rex arcanis verbis compellat Guiſium ac precatur, vt calamitates Franciæ miſeratus; imminentem à Reitris procellam quovis pacto potiùs quàm bello depellat; aleam Martis ſemper incertam; Germanis Franciam claudi non poſſe; admitti ferocem gentem in viſcera; nec depelli ſine graviſſimo detrimento; præſtare hoſtem excludi induſtria & ſolicitudine, quàm admiſſum ſumptu, labore, & ſanguine vltra modum effuſis inhærentem avellere. At cum Guiſius honeſtam huiuſmodi pacem pernegaret, ac contumelioſam Deo & Chriſtianiſſimo Regi aſſereret; de bello actum eſt, & conſtitutum, vt trifariam copiæ dividerentur; quarum duas partes Mompenſerius & Guiſius haberent, ad prohibendum hoſtem Campaniâ; tertiam ipſe Rex vt à Ligeri arceret. Mox ille in Campaniam proficiſcitur, iſte Pariſios, vtrimque auctâ offenſione, cùm Rex æqualem ſibi partem cum ſubdito quereretur, minorem Guiſius ſibi attributam ex inuidentia. Verùm Regi incumbebat permoleſta anguſtia; nam deſerendum erat iucundiſſimum

diſſimum otium, exhauriendæ belli ærumnæ, ſubeunda alea, & in alterutram partem periculum, prompta pernicie tranquillitatis, & auctoritatis vtra pars vinceret. Æſtuabat quem in conſilium advocaret; noverat matrem in Lotharingam domum propendere; Villaregium ſuſpicabatur proniorem in fœdus, quanquàm is vno religionis zelo duceretur; idem de Nivernenſi cenſebat, nec grata prudentiſſimi viri conſilia; quæ medicamenti inſtar ſalubria erant, non iucunda, ac dabantur cum auctoritate experientiæ; Epernonio credere intutum admodùm, à Guiſiis tantopere diſcrepanti. Ideò ſe vnum adactus conſulere, atque audire, ſtatuit, vt ex eventibus conſtitit, factionem vtramque ſic imminuere, atque infringere mutuis odiis, vt poſtea obteri & tolli poſſent; eam in rem Navarrum in Pictonibus profligandum, eóque pellendum, vt Hugonottos cogatur deſerere; obiiciendum Guiſium Reitris, ſed imparem viribus, vt vel certo periculo ſe involuat, vel excidat militari illa laude & gloria, refrigeſcente populari benevolentia; Germanos clam donis conſiliiſque divellendos, profligandos incommodis, & à Ligeris tranſitu prohibendos. Hæc conſtituebat, dum Pariſios fœderati conturbant denuò, novumque bellum in viſceribus movent. *Tumultus Pariſiis.* Concionatores contumelioſiſſimis verbis Regem & Conſilium lacerabant; in iis Prevoſtus ſancti Severini Parochus, palam de pulpito, Regem tyrannum dixerat, hoſtem Eccleſiæ & populi; cúmque Rex grauitate rei commotus, non temperaſſet à minis; rumor ſpargitur, Concionatores in amnem mergendos (idque forſan pro merito) ac continuò Buſſiclericus vt Prevoſtum ſeruet, cum cohorte fida, in proximas Hatæ Notarij ædes, repulſurus vim, ſe recipit; miſſúmque à Rege Ianitorem conclavis retinet, moxque Ioannem Seguerium Prætorem vrbanum vi oblata repellit. At Seguerius apud Regem expoſtulat; eius querelas Cancellarius promovet, ſuadétque vt maturè malo conſulatur, & tumultus auctores rapiantur in pœnam: dicentibus ſupervenit Villequerius Pariſienſium gubernator, qui facta ſecuritate Regem amovet à vindicandi conſilio, & id voluptuarius homo conſulebat, non cauſa fœderis à quo abhorrebat; ſed quod gulæ & voluptati implicitus, abiudicaret fidem tumultibus, qui voluptatum vſum impedirent. Verùm increſcebat ſeditio, & Boucherius ſancti Benedicti Parochus, pulſata frequentiori ſono campana, ad arma Vniuerſitatem exciuerat; vnde commota plebs, Lugolyum à Rege cum ſatellitibus Tribuni capitalium miſſum, vltra pontes repulit; *Lugoly.* nec alia Regi vindicandæ iniuriæ ratio, præter diſſimulationem & patientiam fuit; auctoritatis Regiæ proximo funere, dum plebis furor obice nullo in faſtigium ſcanderet.

X. *Exercitus Germanicus in Francia.*

Sed iam Germanorum exercitus imminebat. Eum Proteſtantes ſumptu ſuo inſtruxerant, præter quinquaginta nummorum millia, quos Eliſabetha erogauerat in communem cauſam. Ac mira alacritate tum Proceres tum priuati ad delectum concurrerant; matres liberos ad centuriones perduxerant; ſponſæ maritos ad expeditionem incenderant, diuenditis ad apparanda arma monilibus; opulenti militibus veſtem: alimenta ruſtici, vltrò ſubminiſtrabant: iſque erat ad Religionem promouendam ardor;

cùm

cùm arbitrarentur ſuam perſuaſionem admittendam ab omnibus, ſi ſemel Nauarrus regno Franciæ potiretur. Luſtrato exercitu annumerata ſunt in Alſatio bellatorum triginta duo millia, quadraginta ſcribit Dauila, armis animíſque inſtructiſſima ex genio gentis. Porrò præter Germanos equites, pedite̍ſque vndecies mille, & ſexdecim millia Heluetiorum; acceſſerant Francorum primò duo millia peditum, equites quadringenti, ductoribus Guillelmo Duce Bullonio, & Ioanne fratre Comite Marchio; moxque adiunxit ſe Caſtillonius cum mille & octingentis; aliáque duo millia quæ ex variis Franciæ oppidis confluxerant. Vaſta membrorum moles, cui nihil præter vnam mentem defuit, per quam ageretur. Etenim Caſimirus receperat ſe ducturum exercitum, & nobilitate atque peritia par erat muneri; acceperátque in itineris ſumptus quadraginta nummorum millia, ſed iam gloriæ plenus vt nummis parceret, legatum ſibi ſubſtituerat Fabianum Donauium Prutenum nobilem, fortem equidem & aliquot
Donavu. facinoribus clarum, ſed minori, vel experientiâ, vel ſplendore natalium, quàm poſtularet in capita tam diuerſa vſurpata auctoritas. Sanè Bullonio regimen Nauarrus detulerat; quia tamen iunior pro munere erat, primum agmen ducebat; poteſtatem reliquam concedebat Donauio. Nec modò Ducem tam immenſum corpus deſiderabat, ſed membra ipſa diſtrahebantur in partes, imò morbum & venenum admiſerant. Quippe Ducum æqualitas æmulationem ac diſcordiam ſerebat; regebátque Donauium quidam
La Huguerie. Hugueria à Condæo miſſus ad Caſimirum, vir perfidioſus, qui mercede à Lotharingo conductus, ſuorum aperiret conſilia, & plerumque in peius verteret. Sic inſtructæ per Vogeſum montem in Lotharingiam penetrant copiæ. Et imparatus ad repellendum erat Guiſius, ſi militem numeraſſet; nam vix duodecim hominum millia habebat ſub ſignis; quamquam Dux Lotharingiæ accederet, ab Arteſia copias Parmenſis mitteret; ſuóſque amicos ipſe Guiſius priuato ſumptu acceſſeret. Sub Augu-
Sarpruch. ſti finem peruadit in Lotharingiam hoſtis, & capta vrbe Sarpruchio, de expeditione deliberat. Peruicit Hugueriæ doloſum conſilium, vt omiſſa Lotharingia penetrarent ad Franciam, atque omni ope ſe adiungere Nauarro contenderent; qui belli totius ſcopus, atque vnicus finis videbatur. Sic prædantes agros, ac diripientes, nam vrbes præſidia tutabantur, lento itinere ad Campaniam tendunt. Sed Guiſium pugnæ impatientia cruciabat, ferebatque ægerrimè ſub aſpectum ſuum impunè fœdari agros, & pagos incendi: quocirca colligit copias, quarum ipſe primum agmen duceret, aciem Lotharingiæ ipſe Dux, ſeque ad hoſtem admouet propiùs. Ingens erat dimicandi cupiditas, nec occaſio inueſtiganti deeſſe poterat, quæ ſtatim oblata ad Sancti Vincentij pagum, capienti propè
Le Colon. exitio fuit. Tranſgreſſus pontem, quo fluuius Colonus iungitur, cum Caſtrio & Baſſomperra, ſpeculabatur quid hoſtis intenderet; cùm aduertit multos hoſtium equites traiecto fluuio, quem minimè vadoſum arbitrabatur, accurrere, vt receptum intercluderent; quamobrem pontem remenſus celeriter, & ex proximo colle hoſtem explorans, trecentos equites & ſclopetarios centum irruentibus obiicit; ij pellunt hoſtem

móxque

móxque pelluntur, accedentibus hoſtium turmis, & magno in periculo verſantur; cùm Guiſius eos ad receptum reuocat; quem ipſe cum equitibus centum inſtruens feliciter, ægrè ſaluus euadit; rurſum in Heluetios incidens, nec ſine ingenti diſcrimine, ad Lotharingum euadens. Vaſtatis agris, contendente Hugueria, placuit ad Ligerim pergere; ſéque in Baſſiniacum immittunt copiæ, medio Septembri, ſed cæcorum inſtar, quos duces deſtituunt, inuoluentes veſtigia labyrintheis erroribus atque ambagibus, progreſſi parum viæ, multum laboris, atque ærumnarum. Nam poſtquam Marchius Caſtillonium recepit, qui ex Occitania mille quingentos pedites, & trecentos equites in Lotharingiam duxerat, & ipſe viæ laboribus immaturo fato ereptus eſt; totus exercitus ad Sequanæ fontem promotus, eoque amne traiecto, & Icaunâ poſtmodùm, cùm ad Ligerim accederet, aduenit ab Nauarro Monglaſius, fertque mandata vt extemplò amnem tranſmitterent, vado Neuuiaco, quod erat proximum, nullius adhuc defenſum copiis. Eratque conſilium tam facile, quàm conducibile; nam totos quinque dies ripa amnis vacua fuit & expedita; ac prætergreſſis patebat ager fertilis, ingens commeatus, & rerum omnium ampla commoditas. At Ducum diſcordia & Hugueriæ inſana arrogantia nullum locum permittebant prudentiæ. Præterea Rex plurimos ex tribunis Germanis & Heluetiis centurionibus conciliabat pecunia, ſerebátque diſſenſionem in Ducibus; omnia exercitui detraxerat commoda, agrorum facta ſolitudine, vt nihil pabuli, nihil annonæ quod raperetur, occurreret, furnos & molendina euerterat, ſutores, cerdones, fabros ferrarios, carrucarios, artificéſque eiuſmodi, quorum opera exercitui neceſſaria eſt, in vrbes compulerat; vt Germanis præter pura elementa, commeatus nullus, commodúmve ſuppeteret. Tum ipſe Rex ad oppoſitam Ligeris ripam cum exercitu ſpectabatur, quem conflabant octo equitum millia, Francorum peditum decem, octo Heluetiorum; erántque in caſtris Mompenſerius, Niuernenſis, Epernonius, Aumontius, & Rhetius Mareſcalli; Guichanus ſummus tormentorum præfectus, Oliuerius Cancellarius, Villaregius, & Proceres magno numero; ipſo Rege ad inſtaurandam priorem gloriam, ſub tentoriis pernoctante. Sic Germani abſtracti à Ligeri, ſtatuunt retrocedere, atque in Belſiam tendere, opulenta & vbere regione ſubleuaturi penuriam. Nec aliud dignum memoria contigit, præter nocturnam dimicationem in Vimorio ad Montargiraum pago; quâ experrecti ſomno Germani, ſe ſtrenuos teſtati milites, Francos repulerunt; æquâ propemodùm clade; niſi quod Germani impedimentis ſpoliati, tria vexilla primæ dignitatis rapta retulerunt. Erátque tantæ molis, tantæque machinæ ea inutilitas, cùm victoriæ nuntium, auribus inexpectatum inſonuit.

Baſſigny.

De Neuoy.

De la Guiche.

Vimory.

In Pictonibus plura oppida Nauarrus ceperat; móxque eorum aliquot Ioyeuſa receperat; duaſque Nauarri legiones in pago cui nomen Motta Sancti Heraſij interceptas internecione deleuerat, contra pacta deditionis; ac denuò reductis copiis in aulam regrediens, noua clade à Nauarro affectus, turmas aliquot equitum in Turonibus profligante, æqua lance XI.

Cotracenſis victoria.

Motte S. Herais.

HENRICVS III. aleam Martis gloriamque libraverat, cùm in ipſa aula novo dolore affligitur. Du Bouchage. Siquidem ipſius frater Henricus Comes Bouchagius, Catharina coniuge, quæ ſoror Epernonij erat nuper elata, piiſſima fœmina, atque vt creditur nimia vitæ auſteritate emortua, eiuratis aulæ atque ipſius vitæ *Bouchagius Capucinus.* illecebris, in Capucinorum cœnobium, imò ſaccum, nam is pro veſte eſt, omnium ſummo ſtupore, ſe induit; támque conſtantem ſe in propoſito geſſit, vt nec Regis inuiſentis blanditiis, nec fratris vehementi dehortatione, precibus lacrymiſve, nec affinium comploratiònibus, nec ipſius voluptatis reuocantis illecebris, demoveri potuerit à ſanctiſſimo vitæ inſtituto; ſive dolore ob immaturum coniugis fatum, ſiue exemplo tam auſteræ pietatis. Nec Ioyeuſæ fletus viſus erat ſub larua; nam arctiſſimè fratrem diligebat, dixitque deinceps ſæpe ex animo, nihil vitam ſuam morari amplius, ac poſt tantum dolorem, ſe nullo gaudio affici, aut dolere poſſe. Acceſſerat æmuli Epernonij nova felicitas, cui vxor data eſt Margarita Fuxia Candala, De Foix. Candale. ex nobiliſſima Fuxiorum illa familia, quæ tot affinis Principibus, & ipſa digna Principe, rivalem gratia, honore, gloria, atque pecunia cumulabat: quem dolorem geminum vt aliquo ſolatio ſubleuaret, non ignarus Epernonium iam primas partes in animo Regis obtinere, inſtauratas novo milite copias reducebat in Pictones, deliberato in omnem eventum prælio; quo ſi victus occumberet, nihil gratiam Principis moraretur; ſi vinceret, quod certum ratúmque ſibi perſuaſerat, & in apicem gratiæ reuerteretur, & Guiſij laudem facinore tanto extingueret. Navarrus per eius abſentiam Sueſſionenſem Condæi fratrem conciliaverat, ac ſpe facta ducendæ Catharinæ, quæ ipſi Navarro ſoror vnica erat, in ſuas partes perduxerat; Contyo altero fratre adiuncturo ſe Germanis, vbi ad Ligerim perveniſſent. Venerátque Monſoræum ad eum amnem Navarrus, præſtolaturus Germanorum aduentum; cùm iis ceſſantibus, & imminente Ioyeusâ, retrò in Pictones, atque in ipſam Aquitaniam tendit. Regredienti oblata eſt occaſio pugnæ imò neceſſitas, quæ dimicanti victoriam peperit. Contendebat Duranium amnem adipiſci, & eunti duo fluvij obiiciebantur, in quibus tranſmittendis momentum celeritatis & ſalutis erat. l'Iſle. Primus Druna vado ad Cutracum traiicitur; alter Inſula qui à Pe- Drougen. trocoriis defluēs, excepto poſt Cutracū Drunâ, duodecimo milliari ad Liburnum oppidum in Duranium influit. Coutras. Eſt autem Cutracum pagus cum caſtello in Aquitania, in finibus Petrocoriorū & Santonum, famā aſſecutus celebritate pugnæ quam ſcribo. Matignonius peritiſſimus Dux, explorato Navarri itinere, victoriam indubitatam præſumpſerat, atq; à Rege iuſſus opitulari Ioyeuſæ, copiis atq; conſilio, ad eum ſcripſerat affuturū ſe Liburni cum milite, Octobris die vigeſima ſecunda, ipſe interim Cutracū primus occuparet; fore neceſſariò vt Navarrus in inſulæ tranſitu profligaretur. Et prudentiſſimè veteranus Imperator cenſuerat; niſi Ioyeuſæ temeritas, & inconſulta cupiditas gloriæ, ſana conſilia diſturbaſſet. Attamen properauit Drunam occupare, venitque Laverdinus ad vadum amnis cum centum viginti Equitibus, totidemque Sclopetariis, ſed haud multò poſt, Trimollius cum ducentis Equitibus aduolat, pellitque Laverdinum, ratum vniuerſas Navarri

copias

copias eſſe in proximo; ſic ad Ioyeuſam regreſſus, ad Rupem Chalanam reducit exercitum; mox Navarrus horâ noctis ſecundâ vadum tranſit, & Cutraco excipitur, caſtello excluſus: quamquam vltra amnem tres legiones ſubſtitetant, cum equitatus parte & tormentis. Nocte in vtriſque caſtris habita deliberatio. Atque in Catholicis nullo repugnante ſtatutum eſt prælium, cunctis confidentiæ Ducis palpantibus, & ipſo tam victoriæ certo, vt iam de captivorum bonis, ac perſonis diſponeret; adeò Matignonium opperiendum haud cenſebat, qui victoriæ non tam adiutor foret quàm particeps, laudemque egregiam auctoritate ſua decerperet. In Navarri caſtris, meritò dubitatum quid expediret conſilij. Tandem pugna militaribus animis placuit; quam adduceret neceſſitas: Nam ſiue expectarent, ſiue Inſulam amnem traiicerent, ſive regrederentur in Pictones, impendebat clades vndecunque, vel copiis in tranſitu amnis diuidendis, vel poſt Matignonium adiunctum, ob inæqualitatem opprimendis. Igitur pugnâ conſtitutâ vtrinque; primus Ioyeuſa nocte concubia equitatum mittit vt Drunam traiiceret; qui in Trimollium incurrens, curſum ſtitit, & velitari dimicatione exorta, fecit Navarro ſpatium excipiendi tormenta, ceteráſque copias, quas omnes in patenti campo diſpoſuit. Non eſt initus earum numerus; ordo ſic deſcribitur. In quatuor agmina, diuiſus eſt equitatus, in duas acies peditatus; primum agmen agebat Sueſſionenſis, proximum ipſe Rex Navarræ, tertium Condæus, quartum Turenius; ad agminum latera collocati erant Sclopetariorum manipuli; peditatus ad dextram & lævam Tribunorum ductu porrigebatur: leviorem equitatum Trimollius & Vivanſius eorum tribunus in agminum frontem pervexerant; duo erant duntaxat tormenta, quæ peritè locata ab Galerando præfecto, multum incommodum hoſti intulerunt. Ioyeuſa exercitum, quem ex decem bellatorum millibus conflatum ſcribit Davila, ita compoſuerat, vt peditatus in duas acies diſtributus pugnaret poſt equitem; partitus ipſum equitem in tria agmina; primum ducente Laverdino caſtrorum præfecto, alterum Montignio, tertium Ioyeusâ ipſo; lucentibus in prima ordinis ſerie Proceribus & primæ notæ Nobilibus. Et quidem turmæ Catholicæ ornamentorum luxu & pompâ, iucundiſſimo ſpectaculo erant; refulgebant holoſericæ chlamydes ſegmentis aureis circumtextæ, inauratæ galeæ vibrante ſolis luce coruſcabant; criſtæ verſicolores inumbrabant fulgorem aëris; relucebant in armis faſciæ Phrygionum operâ laboratæ, & intextæ Amorum inanium votis ſpoliiſve; pictæ ad ornatum lanceæ; aurei enſium capuli; ipſi equi ad pompam auro & ſetico phalerati. Contra Hugonotti ferro horrebant, & rubiginoſo; attrita arma vſu aſſiduo; nihil ad pompam quod cupiditatem hoſtibus faceret; paucos plumatilis conus attollebat; decolores faſciæ ac direptæ; vt eum cultū Martis germanum diceres, voluptatis alterum & Amoris; iamque ab ipſo armorum ſpectaculo, præiudicares cuius victoria foret. Attamen Navarrus ſpectati voluit, & plumatile ſertum ſpecioſi candoris galeæ annexuit, vt haberent hoſtes, quem peterent, & ſui, quem ſequerentur: maximè ſub ipſum conflictum, cùm aliquot lancearij, vti ipſum ab hoſte tegerent, primam frontem

HENRICVS III.

Roche. Chalais.

Vivans.

Montigny.

HENRICVS III. XII. pugnæ occuparent; iuſſit eos ad latus faceſſere; quæſo, inquit abſcedite, obumbratis me, at ſpectari volo.

Pugnæ ſeries. Poſt diſpoſitas copias, die Octobris vigeſimo, ſigno pugnæ edito, exploduntur tormenta; ſtatímque Lauerdinus aduertens magnam ſuorum ab hoſtibus globis ſtragem edi, inuectus in Trimollium, pugnam inceptat feliciter, ipſum equo deiicit, Viuanſium graui plagâ ſauciat, totúmque agmen fundit ac pellit. Montinius pariter in Turenium actus, haud abſimili impetu deturbat equo ipſum Turenium, agmen eius quaſi cuneo fiſſum aperit, atque abrumpit; ac Turenius in tumultu cùm nequiret in equum reponi,ad peditatum ſe contulit, pedéſque egregiè conflixit: quamquam alij ſcribant à Souuræo & Bellegardo pulſum Turenium. Ioyeuſa tam fauſtis auſpiciis ſpem conceptam alens, cum ſpiſſo agmine in pugnam vehitur; mille ducenti Lancearij in agmine erant, quos magnâ confidentiâ in Principes agit. At ipſi primùm iubent Sclopetarios in proximum hoſtem pilas effundere; tum maximâ celeritate, in ipſum inuecti, lancearum impetum opprimunt, intercepto ſpatio, ne demitterentur; ac conflictu acto ad gladios, intra quadrantis ſpatium, Ioyeuſa vincitur, eius agmen funditur & proculcatur, pompáque illa ludicra, cæde & ſanguine fœdatur illicò atque diripitur. Peditatus haud multò pòſt, pari ſorte ab Nauarri pedite diſiicitur atque diffunditur, & in ipſo æſtu victoriæ, quibuſdam victoribus Mottam Sancti Heraſij appellantibus, cæteri memores, qua immanitate Ioyeuſa ſocias legiones eo loco inſtar pecudum mactaſſet; libidine vltionis rapti, ferro in victos graſſantur, obuióſque paſſim contrucidant. Ioyeuſa tam inexpectatâ calamitate haudquaquam abiectus, mori ſtatuit; ac ſe, pugnaturus, ad tormenta confert; móxque captus à duobus Centurionibus, ab iiſdem, centum nummorum millia in redemptionem pollicitus, contra ius belli necatur, tribus ſclopetorum minorum ictibus: quem videatur ſuſtuliſſe fortuna indulgens, & peperiſſe calamitati, quam parabat victo & deturbando gratiâ Principis. *Sainct Luc.* Sanlucius feliciori ſorte laceſſiuerat mortem; etenim fugere haudquaquam ſuſtinens, gnatúſque quanto odio ipſe Condæo foret, quámque inſignis Principis generoſitas, cùm inter duodecim equites aduolantem cerneret; demiſſa lanceâ in eum proruit, impetitque tam fortiter, vt in curſu ambo equi deiecti ſint; tum is celeriter erectus, dextram Principi exurgenti præbet, ſimúlque cæſtum ferreum in ſignum deditionis, rogans vt Sanlucium captiuum admitteret. *Le gantelet. Anno 1587.* Ad quam vocem Princeps, quamquam ex caſu grauiter ſaucius, dedentem ſe, amplexus humaniter, odium vetus in beneuolentiam vertit, æquâ propemodum gloriâ capientis & capti. Nauarrus pugnans in primo ordine, ſibi obiectos ſtrauerat, captíſque ignouerat, luctatus etiam cum Sanſaci vexillifero, ne qua laus fortitudinis deforet. Vnâ dumtaxat horâ pugnatum eſt, ceciderúntque è victis ad quinque millia, in quibus illuſtres præter Ioyeuſam, Sanſaluator frater, Suſanus, Mallius, Brezæus, Aubijæus; alij vel nobiles vel ductores ordinum ad quadringentos. *Sainct Sauueur De la Suze. Brezé Aubijoux.* Quingenti numerati in captis, quorum nobiliſſimi Bellegardus, Mareſcalli filius, qui mox vulneribus obiit, Halluinus Pienna,

Sanlucius,

Sanlucius, Caſtrouetus, Montignius, Monſoræus, Cipetta, & Lanſacus; Lauerdinus, & Souræus fuga ſeruati ſunt. Signa omnia, tormenta, & impedimenta rapuerunt victores; tam felici exitu, vt eorum deſiderati ſint duo tantùm Nobiles, ac gregarij milites triginta circiter. Nauarri modeſtia, & humanitas illuxit maximè in ipſo ſenſu victoriæ: diuerterat ad Mornæi hoſpitium, vt cœnam ſumeret, cúmque Ioyeuſæ cadauer in conclaui inferiori iaceret, in ſuperius ſcandit; mox cœnanti adducti in conſpectum è captiuis clariſſimi, & explicata ſub oculos vexilla; ſed is tam ſuperbâ trophæi ſpecie nuſquam intumeſcens, & iniuriarum prorſus immemor, eos excepit perhumaniter, multis libertatem, ſpem aliis, & ſarcinas ſuas impertitus, curâ ſauciorum diligenti ſuſceptâ; vt victo & ſolanti ſocios propior videretur, quàm victor: Ioyeuſa & frater Turenio affini permiſſi ſunt: ac Turonos in ſarcophagis plumbeis deportati; fecítque pro morte ſumptuoſiſſimum Rex Ioyeuſæ funus, conſepultam gratiam extremo officio proſequutus. Matignonius ad nuntium cladis, re nulla tentatâ recedit Burdegalam; ac inſtanti Senatui vt quippiam aggrederetur; ſapienter reſpondit; illum præſtare omnia, qui ſe Regis ad arbitrium flecteret, & accommodaret: Nam Regi tam expediebat, ſpem fœderatorum Burdegalæ premere, quàm prohibere Nauarrum victorem. Et ille vltrò laureæ fructu abſtinuit. Cenſebant omnes, feſtinandum ad Germanorum exercitum, & Condæus id vrgebat vehementiùs, pollicitus ſe cum ſelectis copiis occupaturum Salmurium ad tranſitum amnis: Attamen Nauarræ Rex excuſans militem deſtitutum rebus ad tam arduum iter neceſſariis, cùm è Pictonibus atque Santonibus, nullâ re inſtructi milites profecti eſſent ſpe reditus, Aquitani regreſſum in lares poſcerent; multi ſaucij eſſent; equi cæſi plurimi, exercitum ſoluit; recepto ab omnibus iureiurando, vt intra menſem proximum in Santonum finibus conuenirent, ad ſocialem exercitum requirendum. Dein ipſe cum Sueſſionenſi in Benearniam aduolat: Condæus Rupellam regreditur, Turenius in Petrocorios tendit; inani fructu tantæ victoriæ, quæ ab memoria hominum celeberrima atque clariſſima, patrata eſt duntaxat vt vinceret, ſibíque ipſa finis & primordium, cunæ & tumulus fuit: obſedit quidem Sarlatium in Petrocoriis Turenius, ſed Nouembri medio reuocatus à Condæo, qui cupiebat ardentiùs ſe Germanis coniungere, Sarlatium omittit, móxque ſimul receſſit in Pictones, auditâ Germanorum vel clade vel pace. Hæſit interim Nauarrus in Benearnia; ambigentibus qui in conſilia Principum penetrant; an amore Guichiæ ineſcatus, & irretitus ſubſiſteret; an, quod credidit Miniſtrorum gens ſuſpicioſa, regni ſpe allectus, iam inciperet vtrique factioni eſſe infenſior, & qui perditos fœderatos cuperet, vellet Hugonottos fouere dumtaxat, dum in ſolium ſcanderet, abiiciendos poſtmodùm & deprimendos.

Agebat in Belſia Germanorum exercitus, cùm Nauarri victoria famâ nuntiíſque percrebuit; ſed illicò primi gaudij ſenſus euanuit, vbi additum eſt, ſolutis victricibus copiis Nauarrum in Benearniam abditum abſceſſiſſe procul à Ligeri. Id nuntium inter viarum ærumnas atque incommoda XIII.

HENRICVS III. Chaſteauvieux.

Exercitus Germanorum ſoluitur.

HENRICVS III. deprehenſos Germanos penè ad ſeditionem agebat, niſi qui Franci militabant pecuniam ab inopia ſua exegiſſent, ad impedimenta tumultuantibus ſufficienda; nam de horum iactura grauiſſimè querebantur. Nec iam in Helvetiis maior ſecuritas. Eorum metatores Epernonius ceperat, Réxque verbis amaris increpuerat, expoſtulans, quòd contra rationem fœderis publici arma ferrent, in hoſtium caſtris; móxque Nivernenſis eos aggreſſus, magnâ dexteritate ingenij, promiſſis comminationes interſerens, & difficultatibus quas tolerabant ab fame, morte & frigore, ſpem mercedis amplæ; dimiſit perſuaſos regreſſum in patriam. Idem cùm popularibus ſuis ſuaderent, & Nivernenſi ſolertiſſimo viro gens ſimplex fidem non haberet; Legatos clàm ad Regem mittunt, agúntque cum Epernonio, (nam ipſi rei geſtæ laudem attributam Rex voluit) vt quadringentis aureorum millibus acceptis, ab exercitu deficerent; ſéque in lares ſuos reciperent. Attamen Bullonius Ducéſque cæteri tantopere contenderunt, vt octidui moram exoraverint, dum res tota ad Navarrum defertur. Eo ſpatio Contyus ad exercitum venit exiguo comitatu, ac tametſi magna pompâ armorum exceptus, tamen nec metum compeſcuit, nec tumultum duriore auditu & leviore auctoritate, quàm vt componerer commotos animos. Nihilominus conſulto periculo, ſtatuunt adverſo Ligeri ad fontem incedere, eóque tranſito per Occitanos ad Navarrum evadere; id propoſitum ſaluberrimum erat, ſi acceſſiſſet ad exequendum celeritas; ſed tam diſſonum corpus tam citò in vnius conſilij modum compingi non poterat, & Reitri ad capranda hoſpitiorum commoda tardius movebantur. Ea mora Guiſio ſpem laudis conſequendæ fecit. Noverat iam Helvetios conueniſſe cum Rege, agi cum Germanis Epernonij opera, & molem illam immenſam effluxuram penitus ſuâ nullâ gloriâ, quódque moleſtius, magnâ æmuli laude. Iam Magnium in Burgundiam miſerat, Aumalium in Picardiam, ne quid Rex in fœderatas vrbes aggrederetur, & retentis tribus peditum millibus, & mille equitibus, circumcurſabat hoſtem, iam ſecurum & infirmas copias deſpicantem. Agebant Reitri Alnæi, quod eſt permodicum ad Carnutum oppidum, clauſum muro debili, nullâ foſſa, aut ſublicio ponte; imminebat oppido caſtrum, & tenebatur à Cholario præfecto; atque eum inter & Donavium Reitrorum ducem convenerat, vt nihil hoſtiliter facerent; Donavius tamen inter arcem & oppidum munitionem locauerat. Eam occaſionem arripit Guiſius, ac per Chatrium conciliato Cholario impetrat, vt per caſtrum in oppidum armati inuadant. Nocte aſſignatâ cum copiis accedit Guiſius, atque opportunè ipſo die abſcedebant Helvetij, ac Reitri ingreſſuri viam ſimiliter, impedimentis onerauerant currus, paſſimque per vicos occurrebant plauſtra & ſarcinæ. Sub ortum lucis immiſſus à Guiſio pedes, per caſtrum in munimentum inuadit; dum ipſe Guiſius cum equitatu campum proximum obtinet, prohibiturus ne pulſus hoſtis turmas reponeret. Sanpaulus ortus humili ſtirpe, ſed animi fortitudine in paucis illuſtris peditem ducebat, ille in munimentum obiectum in area impetum facit; ſed repellitur à Germanis ſclopetariis; Reitris magno numero procurrentibus. Tum conſtitit

Auneat.

Pugna ad Alnæum.

S. Paul.

quod

quod in duce momentum ſit, quantúmque res bellicas vnum caput promoueat; Sanpaulus poſtquam fruſtra militem ad inſtaurandam pugnam adhortatur, iubet caſtri fores occludi, & relictum in eo militem eiaculari pilas in recedentes. Enimverò mortis facies quoquoverſum præſens & deſperatio cùm animos ſuſcitaſſent; magno impetu miles in munimentum conuertitur, in aduerſos perrumpit, munimentum expugnat, Reitros cædit, & in vrbem infunditur. Sanpaulus continuò in ampliſſimum vicum peruadens, Ioanni centurioni imperat, vt portas occupet, vetátque ſollicitè ne miles in prædam abripiatur. Et verò intenditur dimicatio, Reitri velut indagine & cavea clauſi feroces, capeſſituri pugnam arma corripiunt. Sed in magno animo arma impatia erant, & iniquus locus. Francis tela oblonga procul ferientia, ſclopi maiores, ſariſſæ & ſparſæ per vicos ſarcinæ; ſingula pediti accommodata; Reitris aduerſa omnia, ſclopeta breuiora, gladij; equus in impeditis vicis inutilis; quamobrem ij ſternuntur ac magna ſtrage profligantur. Donavius viâ ferro patefactâ per portam erupit, nondum occluſam; à Francis exceptus; nec recedentes Helvetios exorare potuit, vti in victores, dum in prædam effuſi ſunt, conuerterent vires. Cæſi ea ſtrage Reitri quà heri, quà famuli ad tria millia; capta ſeptem equitum vexilla, tria equorum millia, plauſtra octingenta; & præda quadringentis nummorum millibus æſtimata. Sic imminuti Germani, haud victi ſunt; nam adhuc ſub ſignis incedebant bellatorum duodecim millia, qui de damno conſequuti prudẽtiam, cautiores & diligentiores inibant viam ad Ligerim. Eos Epernonius cum Lanceariis octingentis & totidem equitibus Sclopetariis, vnâ propiùs leucâ ſequebatur, interuallo maiori Guiſius; mandauerátque Rex Epernonio, vt pace potiùs quàm armis procellam illam excuteret. Attamen ille ad Giani pontem perturbatos mille & ducentos pedites armis exuerat, leuiora tormenta ſexdecim eripuerat (nam grauiora humo infoderant) & ingentem prædam collegerat: feſtinantes prætereà maiora in dies vrgebant incommoda; vt plerumque viâ aberrantibus ſilvæ & rupes pro hoſpitio eſſent; nulla annonam militi; nullum pabulum equo, deſertiones creberrimæ, & poſt Ligerim tranſitum immenſum adhuc per hoſticum iter: Eamobrem, oblatæ ab Epernonio conditiones tandem admiſſæ ſunt; vt Reitris ad regreſſum ſecuritas eſſet; vexilla in arculis complicata ferrent; Francis impunitas foret. Duces copiarum Marſiniaci opulento conuivio excipit Epernonius; móxque diviſi in duo agmina, vno per Foreſios atque Allobroges, altero per Burgundos, & Sequanos, magna celeritate regreſſi ſunt in Alſatiam; tantæ ſpei & expeditionis adeò formidãdæ vnâ poſt comite ignominiâ, per obita pericula, exhauſtas ærumnas, ſociorum ſtrages eam vnam reportantes in patriam; qui diſcordiæ fructus & multiplicium gentium opus; rarò diuerſis membris in vnam mentem coaleſcentibus. Pauci ex Francis iis pactis ſteterunt. Contyus per Caſtella Nobilium propemodùm ignotus ad Cenomanos receſſit; Clervantius cum Helvetiis, Dux Bullonius Genevam; & vterque paulò pòſt morbo interiit. Caſtillonius omnium fortiſſimus, quãdo Germanos à pactis demovere non potuit, cum centum & viginti cataphra-

Anno 1587.

Gien.

Marſigny.

ctis,

ctis,& ſclopetariis equitibus centum quinquaginta,per Foreſios & Lugdunenſes penetrauit ad Heluios, appetitus vndique pagorum atque vrbium armis; maximè ad Reuirium, in agro Lugdunenſi pagum, Mandelotio qui duobus hominum millibus iter occluſerat pulſo & eluſo. Porrò appendix infelicis expeditionis Heluetij in Delphinatibus cæſi. In iis Lediguerius,& in Phocenſium finibus oppidula plura expugnauerat, & operiebatur quatuor millia Heluetiorum, quæ ex primo illo Germanici exercitus delectu, deſignata erant ſuis ſucceſſibus promouendis. Caſtillonius dum in Lotharingiam tendit acceſſerat Lediguerio, ſimúlque vltra Iſaram rapidum & torrentem amnem, ad excipienda ſubſidia conſidebant. At in ripa amnis oppoſita Valeta & Alphonſus Ornanus præſto erant cum copiis ab amne prohibituri tum Heluetios, tum Lediguerium. Eos iam Meſpleſius Legionis tribunus velitationibus multis vexauerat, atque Iſaram tandem prætergreſſos Ornanus ſtatim aſſequitur, & ignorante Lediguerio, vbinam gentium agerent, cum Valeta aggreditur. Ferox primò prælium, mox fuga & ſtrages; cæduntur Heluetij, quanquam ſtrenuè pugnarent,& ſtatione deiecti internecione delentur; tum eo loco octingenti, tum denuò mille; capiuntur ſigna, & ex tanto numero centum dumtaxat ſuperſtites tranſeunt in vincentium caſtra. Lediguerius & Caſtillonius tertio milliari à pugnantibus aberant; prælij prorſus ignari, de Heluetiis quærendis ſolliciti, fugerátque perſpicaciſſimos Duces occaſio proxima, quam procul poſitam arbitrabantur. Dum Catholici diſcerpunt Heluetios, inexpectata clade in Adhemari monte obruuntur. Poëtus vrbis præfectus cum Lediguerio de ſeruandis Heluetiis ſatagebat, cùm Catholici magno numero in vrbem inuadunt, portam fabro ferrario clam aperiente, & militem in arcem compellunt. Plurimi ex Nobilibus Catholicis ad vrbem aduolant, quorum princeps Comes Suſius, atque arci incluſos arctius ſtringunt. Illicò Lediguerius iubet Poëtum cum quadringentis ſclopetariis reuolare in arcem, ſimul ex Viuareſiis ſeptingentos mittit Chambaudius; ſic vtrinque copiæ adaugentur. At cùm inter Catholicorum Duces parùm conueniret ob conſortium poteſtatis, & æmulationem imperandi; Poëtus ex arce violenter erumpit, ac munimenta oppoſita cum non perrumperet, adiectas circum ædes perfodit, & propugnatores à tergo aggreſſus, pellit; mox ad alterum munimentum euadit. Suſius ad primam eruptionem cùm ruentium temeritatem contemneret, tandem equo inſcenſo, dum incendit pugnam, perimitur; móxque cæteros metu percellente, Catholicorum editur ſtrages: eorum cæſa duo millia, capti multi Nobiles; iſque ſucceſſus Heluetiorum ſtragi repenſus eſt, dedítque Lediguerio animum ad conſilia noua, quæ dux vigilantiſſimus intermiſſione nulla ſuſcipiebat; arce & iugo Vapingo vrbi impoſitis, quinto ac decimo die poſtquam inceperat, perfectis inter hoſtium arma munimentis.

Reuirieu. *Heluetij cæſi.* *Meſplez.* *De Suſe.*

XIV.

Fœdus incaleſcit, vocato Guiſio.

Poſt diſſolutum Germanorum exercitum, furor fœderis adeò non quieuit, vt maiora inde incrementa acceperit; Lutetiæ præſertim, quæ vrbs quam conceperat primo inſaniam, alebat ſtudioſè atque promouebat.

bat. Et appoſitè ad mentium cæcitatem, naſcente anno, offuſa eſt ciuitas caliginosâ nebulâ, adeò ſpiſsâ vt die medio ſe inuicem homines non contuerentur; aues volando in caminos impactæ in ſubiecta impluuia prolaberentur attonitæ; atque ædium tenebræ facum lumine diſpellerentur; mox in mentes ab oculis peruadente caligine. Etenim Pariſienſes religionis zelo afflati, deprædicare Alnæi lauream, efferre Guiſium immenſis laudibus. Eum cum Dauide contendere, qui Goliathum impuræ hæreſis proſtrauiſſet, ſeruatorem Catholicæ fidei nuncupare; contrà Regem deprimere; contumelioſis verbis laceſſere, ac palàm in eius perniciem inire conſilia. Guiſius poſtquam reduces Germanos armis conſequutus, currentibus admouiſſet calcaria, ſeceſſerat Nanceium, cum Lotharingo de ſumma rei deliberaturus; cùm ſemel atque iterum offenſione noua percellitur. Aſpirauerat in Ioyeuſæ mortui ſpolia, quorum partem vti decerperet, omiſſa Normanniæ prætura, dignitatem Admiralij, non ſibi, ſed Briſſaco addictiſſimo partibus ambiebat; cùm repente vtraque dignitas in Epernonium confertur, æmulum & capitalem præ cæteris inimicum. Altera offenſio ex Condæi morte acceſſit; qui Martio menſe, magnis dolorum cruciatibus, intra triduum raptus, Picardiæ præturam relinquebat Aumalio. *Condæi mors.* Etenim cùm eam Princeps titulo & nomine tenus tenuiſſet, Aumalius ope fœderatorum, oppidorum & Prouinciæ regimen multo ante inuaſerat, ac quodam Regis fretus diplomate, id ratum haberi modò poſtulabat; porrò Rex Niuernenſem præturâ donauerat, ipſum vt à fœdere totum abſtraheret, detraherétque Guiſiis tanti momenti Prouinciam. At verò Condæus in Fano Ioannis animam egerat; inſpectis poſt mortem viſceribus, exiſtimatus epoto toxico periiſſe; vir humanitate, generoſitate, & magnitudine ſummus; quas eximias dotes, calamitate temporum raptus, ad hæreſis propagationem & ciuilis belli furorem impendit; miſerrimâ boni opulentiâ, quam corrumpit vſus in malum verſus. Habitæ de veneno præbito quæſtiones, & Ioannes Brillandus, domeſticus Principis, morte damnatus, à diuerſis equis laceratus eſt; imo Carola Trimollia vxor, poſtquam peperit filium ſexto menſe à mariti obitu (qui poſtea Henricus Condæus) ſimiliter in quæſtionem vocata, diu habita eſt in cuſtodia, donec Pariſienſis Senatus decreto, innoxia & immunis dicta eſt. Interim Aumalius ſpreto Regis mandato, Picardiam occupabat, prouinciæ regimen vel inuito Rege obtenturus. Et antea Guiſius Nanceij cum ſuæ ſtirpis Principibus & ducibus fœderatorum, de communi re egerat; & poſtulata ad Regem miſerat, vt Rex ſe arctius applicaret ad fœdus; à ſe & præfecturis eos amoueret, qui deſignarentur; Concilium Tridentinum admitteret; quaſdam vrbes deſignandas in ſecuritatem committeret; Inquiſitionis tribunal induceret; alerétq; exercitum in Lotharingiæ finibus. Ac de iis dum Rex deliberando cunctatur, ipſe Guiſius, cum Lotharingiæ Duce bellum inferebat Sedanio. Etenim Duce Bullonio ſine liberis mortuo, Carola ſoror dicta heres, vti opulētiſſimâ dote procos incitabat, ſic infirmitate ſexus & tutorū penuria cupiditatē Principum & vindictá hoſtiū inflammabat. In iis Lotharingus ratus opportunū inuadendi mo-

HENRICVS III.

mentum, cùm Virginem, vnus Noüa dictus à Bullonio tutor, defenderet, arma iuvante Guiſio inferebat, oppugnabátque Iametium; cùm Pariſiis fœtus tam diu preſſus rumpit vterum matris. Sexdecim illi, quos dixi in totidem regiones vrbis diſtributos, novas in dies conſpirationes coquebant; quas cùm ille Poulanius deferret, bile incenſa Rex ſtatuit furioſis illis capitibus iuſtiſſimas pœnas irrogare. Atque vt plebem, ſi fortè tumultuaretur, tum vi, tum fame compeſceret, tria Helvetiorum millia Bironis ductu Latiniacum arceſſiuerat; Epernonius profectus in Normanniam, vt regimen auſpicaretur, ibidem conſcripturus militem, alimenta vrbi detrahebat; ſic nullo vetante maieſtas Regia reorum ſupplicio ſanciretur. Verùm ipſi ſexdecim, quà conſcientiâ ſcelerum, quâ viciniâ militum, in terrorem acti, Guiſio inſtant, vt Pariſios veniat, & laborantium partium curam, ac tutelam omnino ſuſcipiat. Ille factâ ſpe aduentus proximi, in vrbem ſubmiſerat, tum illuſtres viros Boiſdelphinum, Mainevillam, Gomeronem & Richeburgum; tum centuriones fortiſſimos Sanpaulum, Vaſquum & Forianum; moráſque nectebat, perpenſo conſilij quod agitabat periculo. Tandem Sueſſionem Nanceio venit, non Pariſios ſtatim petiturus, ſed Picardiam aſſerturus Aumalio. At eius vicinia tum ſexdecim viris confirmat audaciam, tum Regi novum incutit metum; itaque ad eum legat Bellieurium, qui ſignificet, Regi rem facturum gratiſſimam, ſi tot inter turbas abſtineat Pariſiis. Guiſius ſe nunquam profecturum affirmat, id ſi Rex vetat; cæterùm querelas grauiſſimas profert; ſe ac familiam ſuam deſpicatui haberi, religionem Catholicam premi, ſuis inimicis impertiri omnia ac permitti, nec ſe quieturum donec ſecuritati ſuæ conſulatur. Bellieurius vt dolorem leniat, factâ ſpe ſecuritatis, repetit Pariſios, & impetratis pluribus quàm Guiſius poſtularet, dum profecturus Sueſſionem ſe comparat, ad deliberandum ob litteras ab Helvetiis acceptas à Rege retinetur, iuſſus ad Guiſium perſcribere, & moram excuſare, factâ ſpe poſt tertium diem profectionis. Epiſtola curſori data, quam ſtatim deferret; verùm is cùm ab ærario regio vigintiquinque aureos in viæ ſumptus obtinere non poſſet, epiſtolam Bellieurij veredario curſori committit. Tertio pòſt die nova ſimiliter ſcripta epiſtola, curſori ſuo data, à quo ſimiliter commeatus inopiâ, defertur ad curſorem publicum, & Guiſio audendi factus eſt animus. Nam veriſimiliter ſi ſpeciatim litteras à Bellieurio accepiſſet, haud vſquam auſus foret prohibente Rege venire Pariſios: ſed ampliſſimarum rerum momenta ex leuiſſimis pendent, & libratam lancem quodvis permodicum in alterutram partem inclinat. Sanè mirari ſubit, pauciſſimos nummos defuiſſe ærario, vnde tot myriades in gratioſorum iuvenum opulentiam promptæ eſſent; adeò parſimonia vectigal eſt maximum, cuius defectu cætera pereant. Etenim cum ſexdecim viri per fortunas ſuas, ſpes conceptas, & præſentem metum, perneceſſariā opem implorarent; Guiſius cum ſeptem nobilibus, Pariſios nono Maij venit, & per ſancti Dionyſij portam ingreſſus, ad Reginæ Catharinæ hoſpitium divertit: novas animorum turbas commoturus; cùm per alteram portam Guichanus ſummus tormentorum præfectus ad eum Regis iuſſu contenderet.

Cathari

Catharina ad aſpectum viri, ingentem metum & terrorem præferens, quamvis arbitrarentur multi arceſſitum ab ea, mittit ad Regem qui nunciaret veniſſe, eum ſe adducturam ad Luparam, ſi Rex gratum haberet. Ad improuiſum nuntium perculſus Henricus, poſtquam primos animi motus compeſcuit, adduci virum iubet, ac cogitationum æſtu iactatus, raptante hinc odio, illinc metu, ad vtrum ſe conuertat, anceps animi ambigit. Antea deliberatum habebat, virum ſi Pariſios veniret, tollere; nunc præſenti re deterretur, aliquot è quadraginta quinque Nobilibus conſulit, impelliturque ad mortem Guiſij; mox iterum metu recurrente diſtrahit animum in diuerſas partes; citato greſſu inambulat, feneſtras reſerat occluditque, è porticu in conclaue regreditur; fœtúque gemino mens diuulſa, erupturа in proximum partum, corpus vexat. Villequerius & Bellieurius perſpecto angore, tentant impetum premere; in cunctatione prudentiam laudant, ſubitis conſiliis nihil periculoſius, quæ pœnitudini amplum, emendationi nullum locum relinquerent. Ea inter Guiſius veniebat Luparam; Regina ſellâ geſtabatur, ipſe pedes nudo capite comitabatur, ſuauiſſimum Pariſinis ſpectaculum. Vniuerſus populus ex laribus atque officinis aduolauerat, acclamabatur frequentibus vocibus, viuat Guiſius columna Eccleſiæ; quidam humi proſtrati, venerabantur vt cælitus miſſum; ſe ſaluos & incolumes prædicabant, quandò Guiſius ipſorum curam ſuſciperet. Ille diſſimulata lætitia, modeſtus in ſpeciem, conſalutat obvios, lingua, ore, oculis, ac tota vultus conformatione, proximis gratulans, remotiſque. Eo habitu ad Regem perducitur, & percontanti à quo vocatus veniſſet, tanta verborum demiſſione reſpondet, vt Rex pacatior, eum ſumpturus prandium in Catharinæ ædes dimiſerit. At prandenti recrudeſcit odium ardorque vindictæ, decernitque extēplò exequi. Ergo poſt prandium, in Catharinæ hoſpitium tendit, hortúmque cum Bellieurio ingreſſus, in quo Regina & Guiſius deambulabant, eos aggreditur, interrogans Bellieurium, num aſſeruiſſet Guiſium non venturum Pariſios? Cùm is ſermo ad litteras à Bellieurio ſcriptas perueniſſet, iuraréтque Guiſius ſibi nullas redditas, incaleſcentibus animis, Catharina Regem primò abducit, dein Guiſium ſemotis procul à colloquio arbitris. Interea Sanpaulus Guiſio fidus, in hortum cum ſtipatoribus Regis peruaſerat, & plurimi ex plebe circumſtabant Reginæ ædes, nec pauci ſupra horti muros evaſerant; quorum præſentiâ à conſilio ſuo Rex dimovetur. Solutum hinc colloquium, timórque mutuus ſummopere auctus. Conſequenti die turba Nobilium è Picardia & Lotharingia ad Guiſium confluit; iámque ad eum quadringenti venerant, opem qui afferrent; Ciuitas affluebat militibus, & tumultus proximus adoleſcebat. Quem vt in cunis Rex opprimeret, decimâ menſis die iubet edicto aduenas omnes vrbe faceſſere, cúmque explorantibus Villequerio & Doo cives repugnarent, proximum militem in vrbem euocat. Sub lucis ortum introducuntur ſex hominum millia, ex legionibus prætorianis & aliis Francorum atque Helvetiorum; atque in variis regionibus vrbis collocantur. At ſexdecim viri ad eam vim antè comparati, primùm in Vniverſitate, quæ vrbis regio eſt, ad arma conclamant, tum

HENRICVS III.

Rex Pariſiis pulſus.

D'O.

HENRICVS III. factioſis vicos occupantibus erigunt munimenta ex doliis, ac Crucæus ad Sanctum Seuerinum militem in ſpecula locat, dum Grillonus Prætorianorum Tribunus ex aduerſo ſuum opponit, arcto admodum loci interuallo. Grillon. Ac quidem Grillono animus erat ciuem loco pellere, & deturbare illicò munimenta, quod incaleſcente milite præſtitiſſet, ſed Regis iuſſu iterato ſæpiùs vetitus, (quippe commouere camarinam illam Pariſienſis populi verebatur) refrixit miles, ciuiſque ſua vice incaluit; catenis per vicorum capita inductis, ſaxis è pauimento detractis, & in ædes delatis. In eo tumultu vltro citróque commeabant viri à Guiſio ad Regem, à Rege ad Guiſium; iſque ſecuritate mirabili viſus eſt in atrio deambulare cum domeſtico ſolus, patefactis ædibus, atque conclauibus, nullo cuſtode; adeò confidentia tam eſt confirmati ſceleris quàm virtutis. Sed increſcebat tumultus, iámque poſt Ciuitatem vrbs, nam in totidem partes diſtribuitur Lutetia, ſua munimenta per ſingulos vicos promouens, propiùs ad Luparam ea perduxerat. Angebatur Rex quid conſilij caperet, diuerſis ſuorum ſententiis, cùm Catharina Guiſium conuenit, ab eóque impetrat, vt Regis miles incolumis vrbe emittatur. Ægrè exoratus, ac tandem per munimenta ſubiens, pertendit ad publicas ædes, in quas Sampaulus quatuor cohortes prætorianas incluſerat, iubétque dimitti; ac militem prius armis exutum Sampaulus ducit ad Luparam, triumphum agens de Principis poteſtate. Heluetios Biro & Aumontius dum ciuitate educunt, vno Heluetio præ iræ impotentia, ſclopetum explodente, repentè cæteri ſaxorum grandine è feneſtris depluente oppreſſi mactabantur, quamquam flexis genibus; Franciam, Guiſium & miſericordiam implorarent; niſi Briſſacus fortè illac tranſiens, eos liberaſſet, duxiſſétque ad Luparam; ſeptuaginta quà necati, quà ſaucij expleuerunt plebis inſaniam. Poſt ea munimentis perſtantibus conquieſcit tantiſper tumultus; donec poſtridie Anno 1588. Regis fuga iterum vrbem totam permiſcet. Ad Guiſium Catharina venerat, conciliatura concordiam; at ille tam multa in ſuam ſuorúmque gratiam flagitabat, vt Regina tunc animaduertens, quod obſeruauerat ſæpius, Guiſios cùm afflat fortuna impotentes eſſe conſortij, exiſtimauerit, ſi abeſſet Rex, conditiones commodiores poſſe obtineri; eóque animo in Regis abſentiam inclinaſſe dicitur. Et Regem ipſum plurima ex rumore vulgi perterrebant; affluere in vrbem peregrinum militem, iámque portas occuparas; imminere armatam plebem, & inuaſuram in Luparam, & eiuſmodi alia, quæ ſpargit inconſultus rumor, & pro veris habet inconſultior metus: acceſſit ad ea à matre monitum, quo periculi facies augebatur. Quibus tandem Rex victus, Luparâ pedes cum pauciſſimis prodit, quaſi ad Tulerias deambulaturus (ſúntque horti Regij ad vrbem appliciti) & in equili indutis ocreis, cum duodecim dumtaxat Nobilibus, equo per portam nouam euaſit; iuſſis conſequi prætorianis. Scribitur, eò plebis inſaniam proceſſiſſe, vt ex ripa oppoſita in proficiſcentem ſclopeta exploſa ſint, iactatæ voces contumelioſæ & ipſi audienti; ſanè poſtquam milliare vnum progreſſus eſt, in ingratam ciuitatem conuerſus, imprecatus illi miſerias; iurauit ſe in eam nunquam ingreſſurum,

greſſurum, niſi per ruinam; eóque ſe reductorum vrbem illam ampliſſimam, vt ex ipſa nihil præter memoriam criminis ſupereſſet; dolorē ex ignominia, ſpe iuſtiſſimæ vindictę ſubleuans. Mox Carnutum altero die peruenit. Conſiliarij ac domeſtici fugientium inſtar eum ſequuti ſunt pars pedibus, partim ſine ocreis, partim togati, & vrbanis mulis inuecti; vt quemque metus ac præcipitatio agebat. Iſque eſt dies Maij decimus tertius, qui Franciæ ignominioſus, Regi moleſtiſſimus, Guiſio tragicus peſſumdediſſet penitus ſcenam & actores; niſi pôſt Deus optimus maximus inuexiſſet è machinâ in procella ſæuiſſima tranquillitatem. In hoc rerum tumultu, cùm paſſim vrbes ad fœderatos deficerent, obſeruandus in paucis Guillelmus Verthamontius Regius quæſtor, qui Lemouicum patriam ſuam, quâ erat auctoritate, Regi aſſeruit; ac ciuitatem ab vrbe diſtinctam irrumpente centurione Verthamontio, nepote ex fratre, armis in eaſdem partes traduxit. Eáque eſt familia, quæ in ramos plures propagata, fide in Principem, cultu Religionis, & doctrina ſemper enituit. De Verthamont.

XVI. *Rex Guiſio reconciliatur.*

Guiſius Regis fugâ perculſus grauiter, incusánſque Catharinam, à quâ impulſus eſſet in baratrum, poſteà animum conſilio nouo erigit; vrbem luſtrans munimenta tolli iubet, & ſedato tumultu vrbem vrbi reſtituit; occupatis ſtatim ſexdecim virorum opera, Baſtillâ & Armamentario; atque indicto conuentu publico, quo Magiſtratus municipales exauctorati, noui conſtituri; Capella Martello in Præpoſitum mercatorum dicto, & Perreuſa abrogato, quem Regi fidum intra Baſtillam incluſerant. Poſt vrbem pacatam Guiſius de aperiendis viis ſollicitus, ne delinitam belluam efferaret fames; Sancti Clodouæi pagum & Vicennarum ſaltum capit ſponte dedita; Corbelinm expugnat poſt dies aliquot; ſed Roſtanij fortitudine Meloduno excluditur. Plurimæ intereà vrbes ipſi adhæſerant; numerabantur quaſi appendices victoriæ Biturigum, Aurelia, Ambianum, Abbauilla, Rhemi, Catalaunum. Et in Picardia munitiſſimas arces inuadebat Aumalius; Epernonium in Normanniâ, nulla ciuitas præter Cadomum admittebat, & Rege mollius expoſtulante iniuriam, ambigebant plerique quam in partem ſe verterent. Catharina quæ interim Pariſiis ad nectendam pacem ſubſtiterat, vno maximè obîce impediebatur, Guiſij ſorore, ac Mompenſerij viduâ. Ea tam addicta fratri quàm auerſa à Rege, à quo grauiſſimo odio diſſidebat, fratrem & fœderatos inflammabat in partes; affirmans Regem tondendum in Monachum, forficéſque oſtentans, quibus crinem ſecaret. Vt furorem fœminæ Catharina compeſceret, gnara ipſa quo hamo ſexus caperetur, ſpem nuptiarum facit cum Cardinale Borbonio, ſtrophámque tam peritè inſtruit, vt mulier donans ambitioni vindictam, moderatè ſe in poſterum gereret, pacem fratri & Pariſinis ſuadens. Et ab ea Guiſius haud repugnabat, videbátque Pariſiis nihil pernicioſius Regis abſentiâ; præſtare vt Regem ipſum in vrbem reduceret, immergere otio ac voluptatibus, & opportuniùs priora conſilia retractaret. Igitur Catharinæ conſentiens, fœderatos ad poſtulandam pacem impellit, & poſt obitas Pœnitentium ſupplicationes, ſolemnem vnam inſtituit, quam Angelus Ioyeuſæ frater, in Capucinis iam ſanctitate morum

HENRICVS III.

conſpicuus, crucem humeris geſtans, Carnutum perduxit; ſubiitque in templum, cùm veſpertinæ preces audiente Rege canerentur, ſpectauit Rex ſupplices, verbiſque commodis ſpem fecit reditus. Secuti poſtmodùm à Senatu Pariſienſi legati, atque vrbis Conſules, quos ipſa Catharina ad Regem duxit; quódque inceptam ſpem pacis perfecit illicò, Epernonius ab aula abſceſſit. Mox Regis animum adhuc ambiguum inflexit iterum claſſis Hiſpanica, quæ parata ad Angliam invadendam, vt Oceanum navibus, ſic Europam famâ peruaſerat; metúmque Rex conceperat, ne Philippus fœderatis adiunctus, in Britanniam minorem claſſem immitteret; in quam ſibi ille ius ſcripto nuper libello vindicaverat. Tunc temporis Rothomagi Rex agebat, vt Normanniam opulentam provinciam ſibi aſſereret, ac fermè cum Guiſio pacta conuenerant, vno excepto, quod ipſe dici Comeſtabilis vellet; tandem placuit vt odioſæ Regi voci parceretur, & alio nomine eadem traderetur poteſtas Guiſio; ſicque eſt dictus militiæ Franciæ ſummus Magiſter; medióque Iulio conditur edictum quod Vnionis dictum eſt, diſcordiæ inſuperabilis fomes; nam eo tam multa Guiſio, defenſoribus partium & fœderatis conceſſa, vt Rex miſſus in compedes atque addictus ſubditis videretur; & libertas Pariſienſi tumultu tentata, modo præberet iugulum, confodienda verſo hoſtium pollice. Etenim præter iuſiurandum, quo Rex adſtringebatur, Hæreticos Principes aut qui hæreſim fouiſſent, à ſpe regni excludere, Concilium Tridentinum admittere; præter probatos Catholicos, nempe eos qui fœderatis placerent, neminem in præturas aut dignitates attollere, privatis pactis Picardiam Aumalio conceſſerat, Lugdunenſem præturam Nemurſio (is erat filius, nam pater Guiſij vitricus, non ita pridem podagrâ obierat) Pariſienſem præfecturam Briſſaco; duos exercitus inſtrueret, quorum alteri mittendo in Pictones, ducem ipſe diceret, alterum duceret in Delphinatum Maynius; multæ vrbes, quæ deſignabantur, darentur in ſecuritatem Principibus, & Magiſtratus ab iis nuncupati perſtarent in munere. Edicto ſubſcripſit Rex, voluitque eam cum Catholicis concordiam, abrogato fœderis nomine, quod factionem nimis redolebat, vnionem Catholicorum appellari; adſcripſerúntque cæteri Principes ſacramento adiuncto, incauti quam ſibi ignominiam, & calamitatem patriæ iis pactis inducerent. Vnus Nivernenſis, quamvis extraneus prælucebat indigenis, quo affectu in Franciam eſſe debuerant, & pernegabat ſacramentum emittere; donec à Rege iuſſus iurare, ſin minus vellet in rebellionis pœnam incurrere, iuravit quidém, ſed præmiſſa proteſtatione, quantùm iuſiurandum non officeret, vel conſcientiæ ſuæ, vel legibus, quibus fundamentum regni niteretur. Conſtituta concordia, Henricus poſtmodum Carnutum regreditur; excuſatque ſe Pariſienſibus flagitantibus regreſſum in vrbem, quòd indictis in Septembrem proximum Regni Comitiis, Bleſiam ad comparanda ſingula maturè vellet proficiſci. Mox ibidem Carnuti excepit Guiſium à Catharina adductum, tantâ ſignificatione humanitatis & benevolentiæ, vt qui ex ore & toto corpore iudicarent, mirarentur iniuriæ ſenſum effluxiſſe tam citò; qui per larvam

De Reünion.

frontis

frontis exulceratum animum intus perſpicerent, obſeruarent graſſari lentum incendium eruptnrum periculoſiùs quò cautius tegeretur.

Epernonius graui periculo liberatur.

Et Francia in Comitia proxima conuertebat oculos, cum Epernonij periculo & felicitate ad ſpectaculum novum abducitur. Erat Epernonius excelſo animo, ac ſublimi; gratia quidem euectus ad faſtigium, ſed per eas dotes prudentiæ, fortitudinis, magnanimitatis, atque in Principem fidei, quæ ad eum apicem gradum dignè ſternerent. Verùm ſecurus gratiæ Principis, ſuique meriti, aſperior; duriórque in cæteros tum nobiles, tum etiam Principes, cumulabat omnium odia; bonis etiam & dignitatibus cumulatus, ita tamen vt eorum odiis gratiam Regis, poteſtati & auctoritati vnum ſe opponeret; immotus hactenus ſcopuli inſtar, quem verberant fluctus, non emovent. Attamen in Navarrum pronior, cum clam benevolentia arctiore colebat; non quòd à ſinceræ fidei cultu abhorreret, ſed quod vir ingenuus, ac apertus, amaret candidos mores in Principe; futurum compotem regni obſeruaret, machinámque inſtrueret, quam in Guiſios & fœderatos intenderet. Etenim ab iis tam averſo animo diſcrepabat, vt plerique exiſtimauerint, acceptam à Guiſio tutelam fœderis, ea maximè cauſa, vt Epernonium rivalem moleſtiſſimum amoveret, atque abiiceret. Ac nuper Epernonius Villaregium, & Epinacum Archiepiſcopum Lugdunenſem, privatim affectos contumel a, alligauerat fœderi; Villaregium quidem, impacto ei ſub aſpectum Regis mendacio, & Epinacum obiecto inceſtu turpiſſimo, quo apud Aulicos malè audiebat. Agebar porrò in Normannia, cùm tumultus funeſtiſſimus Regem exegit Pariſiis, contendebátque vt præturam capeſſeret; cùm audiens Regem in depreſſionem ſuam conſenſiſſe, omiſſa Normannia ad ipſum aduolar. Nimirum cùm de pace ageretur, & Catharina, Guiſius, cæterique Epernonij inimici, tam vehementer vrgebant, de eo in concordiam publicam abiiciendo, vt Rex in Bellegardum iuvenem iam ante pronior, ſeu mutandi voluptate, ſeu tædio perſeverandi, in poſtulata aſſenſerit; iuſſo Epernonio ab aula abeſſe; imò reverſum è Normannia conſilio excluſit, imperavitque proficiſci in Inculiſmenſes quorum regimen illi tradebatur; atque abdicare ſe prætura Normanniæ, quæ Mompenſerio commiſſa eſt. Sic ingens illa gratiæ moles momento ſoluitur, & coloſſus potentiæ auræ flatu excutitur. Ad Valetam fratrem idem caſus pertinuit, qui orta cum Senatu Aquenſi diſcordia, primùm Vinſij armis impugnatur, mox regia auctoritate & Senatus decreto, toto regimine pellitur, in anguſtias oppidorum aliquot retruſus; quibus ſe & auctoritatis reliquias ægrè tuebatur. Attamen ſtante Epernonio, fratri ſpes reſurgendi erat; & quidem ſtabat quamdiu præfecturis tot vrbium & munitarum arcium potiretur. Et modò nuper Inculiſmam miſſus vrbem caſtro & arce validam, quam regeret cum attributa regione, admota ad Hugonottos, & Aquitaniam, videbatur in aſylum potiùs quàm in exilium miſſus, & vindicandi facultas poſt iniuriam data. Quamobrem Henricus cum in Normanniæ reditu, Vernonij ageret, ſcripſerat ad Magiſtratus Inculiſmenſes, ne quem vllum fretum copiis intra vrbem admitterent, cuiuſcumque dignitatis foret, deſignans Epernonium;

Villeroy. Epinac.

HENRICVS III. nium; at ille triduò antè Lochiis Inculiſmam venerat, feliciter an calamitosè, ex euentu proximo iam conſtabit. Etenim ciues, viri indolem aſpetam & imperioſam veriti (quamquàm is humanitatem multam obtenderet, & ad modeſtiam ſimulandam caſtro non arce locauiſſet hoſpitium) clam cum Nobilibus conſentientes, ad Regem mittunt, cuius auctoritate iugum graue abiicerent. Rex fide ciuium collaudata, verbo iubet non ſcripto, vt apprehenſum Epernonium, ſalute incolumi ad ſe perducant; nam volebat adigere vt ſe præfecturis Metenſi & Bononienſi abdicaret. Coniurati quorum Princeps Normandus primarius conſul, data facultate, diem & modum conſilio apparant; nempe ſacrum Laurentio martyri diem, quo Taianus ab Epernonio in Santones miſſus, cum pleriſque nobilibus atque domeſticis, præſidium atque opem abſtulerat; Ducem apprehenſuri cum è caſtro prodiret, ad equos, quod ſolebat plurimùm, exercendos. Et verò hic fortunam Epernonij, ſiue vt veriùs loquar, diuinam opem admirari ſubit, qui tot ac tanta in locum vnum congeſta pericula excepit ac pertulit; vt veluti phœnix ab incendio rediuiuus, & per ea illibatus diſcrimina, videretur non excidiſſe à Regis gratia, ſed in numinis præpotentis confugiſſe opem & tutelam. Res à pluribus fusè deſcribitur, ego eam paucis pro inſtituto perſtringam. Poſtquam Epernonius manè caſtro prodierat, & quidem impunè, re nondum parata, & cunctaretur in vrbem regredi, vt ſacrificio Miſſæ intereſſet; Normandus veritus ne pateret coniuratio, occupat Ducem in ipſo caſtro opprimere; & abductis decem hominibus, qui ſclopeta & breuiores gladios pallio tegerent, quaſi curſores Duci oblaturus in caſtrum ſubit; ſimul iubet Souchetum ſotorium, cum decem armatis ſimiliter in caſtrum peruadere, atque auxilio eſſe pugnantibus. Caſtro admittitur Normandus nemine prohibente, & per gradus ſcandens, cum audiſſet in foticaria ſella Ducem deſidere, ad eum feſtinat, impetúmque cum armatis facit, in domeſticos obuios. Commodùm Epernonius in conclaue receperat ſe, & eleemoſynarij Sacerdotis fugâ de domeſticorum cæde admonitus, ciſtis in conclauis fores admotis certiſſimam necem excludit. Quippe Conſul deprehenſo errore, quanquam caput ſaucius, in conclaue irruit, & perfringere fores aggreditur: interim Souchetus nouam turmam inducens, primâ portâ exceptus, alterâ à comitatu & ſtipatoribus Ducis depellitur; pugnáque ortâ plurimis è turma occiſis in vrbem regreditur. Inde datum victoribus ſpatium aduolandi in conclaue ſuperius, Ducíſque ſeruandi, cum iam emouerentur fores cardinibus; Normandus nouâ plagâ læditur, adigitúrque in conclaue alterum quo ſe includit. Nec ſe intra caſtri fines claudit periculum, imminet etiam foris, & conſpirans cum ciue Meræus nobilis aliſque ad arma conclamant. Cum proruperat furor, Duciſſa audiebat ſacrum in templo Dominicanorum; irruúntque in eam nullâ loci reuerentiâ coniurati, occiſóque è domeſticis vno, altero ſaucio, raptam pudiciſſimam, fortiſſimámque feminam in proximas ædes coniiciunt. Tum alij cum Souchero perfoſſo caſtri muro, conantur irrumpere. Iámque Souchetus per aperturam euaſerat, cùm Epernonius ab ancilla admonitus, relicto primario

Le Normãd.

Taian.

Souchet.

Meré.

mario Conſule, quem in conclaue abditum expugnabat, ad nouum diſcrimen aduolat, & Souchetum obuium fruſtra ipſius ſclopeto tentatus, glande ſternit; alter qui per foramen ſubibat ſimiliter cæditur; cæterique diffugiunt. At oppreſſo malo domeſtico, vis aperta prodit, ciuéſque à Meræo inflammati, pulſatis campanis caſtrum aggrediuntur peruadere; ægerrimè cum Nobilibus pauciſſimis Epernonio ſe tutante; tenuitque triginta horas continuas id periculum & dimicatio; quibus vir fortiſſimus & fortunâ ſuâ dignus; nihil prorſus cibi aut potus guſtauit, pylocaſtro etiam ad valuas admoto, & per noctem muro ſcalis applicitis, quo tempore cùm Epernonius ad repellendos illos accurreret, repentè gradus per quos ſcandebat vetuſtate corruunt, vno dumtaxat quem calcabat ſtante; quaſi cuncta ſimul pericula intus & foris virum appeterent. Tentatus etiam nouo ex amore coniugis metu, minantibus coniuratis, ſe illam obiecturos glandibus, ni caſtrum dederet; ſed iam vxor exemplo præluſerat, quæ profligauerat minantium voces atque audaciam, certa mortis antè obeundæ, quam mariti ad deditionem turpem impellẽdi. At Ducem omnia præter animũ deſtituebant: cum Taianus in opem aduolans, turmam equitum in ſuburbium inducit; mox Rupifocaldius cum trecentis equitibus à Nauarro in ſubſidium miſſus, metũ ciui incutit, quo iam mutuo, facilè in concordiam itur; Normandus in caſtro plagis expirauerat, Meræus & Nobiles vrbe excedunt; iurat ciuis obſequium & Epernonius obliuionem iniuriæ; atq; vterq; ſtetit iureiurando. Eo ſanè facto Epernonius purgauit inuidiam, & primam felicitatem fortitudine ſummâ promeruit; quanquam & æmulorum caſus ſolatio ſtanti eſſe mox potuit.

Siquidem Rex ſe ad Comitia proxima comparans, factis variis & diuerſis in ſpeciem, fallebat oculos introſpicientium in ipſius mentem; fœderatis palam addictus, atq; obnoxius, clam infenſus & omnino contrarius. Et ad eam mentem referenda, ni fallor, grauiſſimorum virorum ab aula eiectio, Chiuernij Cancellarij, Bellieurij ſummi ærario præfecti, Villaregij, Pinarti, & Bruſlarti ſanctioris Conſilij amanuenſiũ, qui auctores ad ſanciendũ fœdus cum Guiſio, vel in ipſum proni, vel Catharinæ addicti, vel à fœdere non abhorrẽtes, quantùm Rex percuperet; in odium eius incurrerant. Sigilla Montelonio cauſidico in Senatu commiſſa, commendante maximè Niuernenſi. Deinabundè omnia conceſſa Guiſio atq; conſortibus, Rege veſtigia conſilij vltrò confundente; ne deprehendantur. In Senatu Pariſienſi diploma lectum, quo Guiſio militiæ præfectura ſumma tribuebatur; vocatus in Conſilium ſanctius Epinacus; aſſerta Nemurſio poſt obitum Mandeloti Lugdunenſis Prætura; Chaſtrio dignitas Præfecti caſtrorum data perpetua; cataphractorum turmæ ac peditum legiones, quas obtinebant addicti Guiſiis, adſcriptæ inter exercitus Regios; quódque vnum Guiſius cupiebat ſummoperè, ad excludendum regno Nauarrum, Cardinalis Borbonius, Regis diplomate dictus affinis ſtirpe Regi propinquior, quanquam iis verbis de induſtria vſus Rex, cum reuera patruus nepote eſſet propinquior; verùm nec iis agnationum iura, nec mos receptus in Francia tollebantur, quibus nepos per repræſentationem amouet patruum. Ea Henricus palàm in gratiam fœderis Guiſiive; cùm aliquoties diuerſus animi ſenſus prorumperet. Et Gui-

XVIII. *Inceptio Comitiorum.*

HENRICVS III.

ſio moleſtiſſimum fuit, quòd copiis mittendis in Pictones, dux dictus eſt Nivernenſis, ipſi Guiſio iuxtà ac fœderi infenſus, auxítque Nivernenſis modeſtiâ gloriam, dignitatem recuſans, ſimúlque recipiens, ſe alieno ductu cum centum Nobilibus ſuo ſumptu per triennium militaturum; collaudauit Rex affectum egregium, iuſſitque ſuſcipere exercitus regimen, nulli ſubiectum poteſtati præterquam Regiæ. Iámque Bleſiam Legati Comitiorum convenerant, ad Guiſij ambitiouem facti fictique; quippe ſtudioſe enixus erat in provinciis ſingulis vt mitterentur, qui fœderi ſuiſque partibus addictiſſimi eſſent. Sub Octobris initium ſolemni ſupplicatione incepta ſunt Comitia, ac medio menſe, poſt Principum Regiorum aduentum, in ampliſſimo conſeſſu orationem Rex habuit. Eadem quæ in prioribus Comitiis anno antè duodecimo obſeruata. Aſſidebant regiæ ſtirpis Cardinales, Borbonius & Vindocinenſis; Principes, Contyus, Sueſſionenſis, & Mompenſerius; deinde Duces, Nemurſius, Nivernenſis & Rhetius; ad lævam Cardinales Guiſius, Lenoncurius, & Gondyus; Guiſius vt ſummus domus regiæ præfectus, ante Regem ſedebat; ad pedes Maynius, qui ſummus cubicularius; cæteri omnes, vt cuiuſque ordo & dignitas poſtulabat. Regis oratio ſingularis eloquentiæ permulſit audientium animos; zelum in Catholicam Religionem teſtatus; perſtrinxit tacito nomine Guiſium, qui legatorum ſuffragia arte malâ ambiverat, promiſitque ſe vnicè ſubditorum commoda curaturum; adhortatus omnes vehementiſſimè, vt ſimul ad boni publici curam ſecum aſſentirent. Cæteri deinceps accuratas orationes habent; ſigillorum Cuſtos, Bituricenſis Archiepiſcopus, trium Ordinum nomine, ac præcipuè Cleri; Senecæus Baro pro Nobilitate; pro tertio Ordine Capella-Martellus. Ea primo conſeſſu; altero iuratum à ſingulis, Rege præeunte, in Vnionis edictum; móxque inſpecti codices Comitiorum, qui cùm referti acerbiſſimis querelis, Regem tacitè, & apertè regiminis modum proſcinderent, extemplò ſpectata eſt animorum ingens offenſio ac perturbatio. Poſtulabant à Rege vt Magiſtratuum immenſam turbam extingueret, vetaret ne pretio redimerentur in poſterum, & tributa revocarentur in eum modum, quo Ludouicus XII. ea exigebat. Tum à Comitiis flagitatum, vt Navarræ Rex diceretur à ſucceſſione regni omnino deiectus, veluti relapſus in hæreſim, interdictus ſacris, reus diuinæ atque humanæ maieſtatis; cæteráque haud pauca adiuncta, ex quibus conſtaret Guiſium & fœderatos in comitiis dominari. At duabus maximè rebus excitata Regis offenſio, invaſione Saluſſij Marchionatus & controverſiâ ob Tridentinum Concilium. Et quidem Saluſſiorum invaſio ignominioſa in paucis Regi & Francorum nomini extitit; cuius ea cauſa & ratio fuit. Carolus Emanuel Sabaudiæ Dux, adoleſcens fervidi ſpiritus, animique ad res præclaras ampliſſimi, ducta in vxorem Philippi filiâ, cùm res Franciæ perturbatiſſimas ſpectaret, exiſtimabat oblatum opportunitatis momentum quo laudis cupiditatem impleret. Cúmque nihil commodius, faciliúſve ad invadendum occurreret, quàm Marchionatus Saluſſiorum, tanto montium tractu divulſus, à Franciâ, raro præſidiario milite, nullo oppido præter Carmaniolam munito, Valeta gubernatore ſuis turbis in

Senecay.

De Saluſſe.

Saluſſias Dux Sabaudia occupat.

Phocenſi

Phocenſi provincia impedito, ſimulato in Mantuanum bello, repentè Sanſorlinum affinem cum copiis Carmananiolam mittit, à quo vrbs capta, arx obvallata eſt. Et ea non multò pòſt obſidentibus tradita, præfecti ignaviâ, excuſantis annonæ inopiam, reperta in arce quadringenta tormenta, & vis ingens cæteri commeatus præſertim armorum; vrbes reliquæ poſtmodum traductæ in poteſtatem victoris; túncque demum Franci ex totâ Italiâ pulſi ac deiecti ſunt; eò recidentibus ampliſſima Regum ſuperiorum ſpe, tot pugnis, ſtragibus, palmis, ac trophæis, vti vltra Alpes, ne vni quidem Franco ad ponendum veſtigium locus ſupereſſet. Per oratorem ſe Regi Sabaudus primùm excuſabat, quod irrepentem in Italiam hæreſim opprimere atque extinguere voluiſſet; poſcebátque vt pro Rege eas vrbes adminiſtraret; at poſtmodũ ſcripto libello ius ſibi in eam Provinciam vindicat, æquitaté aſſerit vſurpationis, dicítque Saluſſios fiſco ſuo ob rebellionem ab Carolo Duce olim addictos. Id dolorem immenſum Regi inuſſit; nec cóceptam moleſtiam continebat animo, apud ſingulos graviter de iniuria tanta expoſtulans: ſed inſania partium ſic dementabat Francorũ animos, vt pauci præter vnum Nobilem Angenniũ Mantenonem tantæ ignominiæ ſenſum admitterent. Non ceſſabat Rex de indigniſſimo facto apud ſingulos conqueri, accuſabat Francorum ignaviam, repoſcebat ab omnibus maiorum fortitudinem, expoſtulabat in Francorum corpora Hiſpanorum mentes tranſiviſſe, conteſtatus ſuperûm fidem atque mortalium. Quibus tandem commotus Guiſius ſuam operam ad bellum obtulit; perfecitque vt in Comitiis Sabaudo bellum indiceretur: ſed intra verba arma hæſerunt; donec poſt annos aliquot Henricus IV. ius & æquitatem Franciæ bello ſancivit. Nec moleſtiæ minus Regi attulit deliberatio de admittendo Tridentino Concilio. Quod cùm flagitarent Eccleſiaſtici ab annis pluribus, rem deliberandam Rex permiſit Comitiis. Sed prius colloquium haberi voluit in atrio ampliore palatij, in quod convocati legatorum ex Ordinibus ſingulis clariſſimi, & inducti qui Regias partes tuerentur, Iacobus Fayus Eſpeſſius, & Iacobus Gueſlius; ille advocatus Regius, & hic procurator. Atque Eſpeſſius habebat orationem præclaram de immunitatibus Eccleſiæ Gallicanæ, ad excludendum Concilium; cùm primum à Cardinale Guiſio, mox ab Lugdunenſi Archiepiſcopo, poſtremò à Sangelaſio Lanſaco interpellatus Concilium propugnantibus, reſponſis egregiis interrogantes refellit, & ſolutus eſt cœtus, plurimis fœderatorum inſanis vocibus in Eſpeſſium, veluti parum Catholicum, frementibus & inclamantibus.

S. Sorlin. | Anno 1588. | Angennes. Maintenon. | *De Tridentino agitur.* | Faye, D'Eſpeſſes, De la Gueſle.

XIX. Ea cùm Regis animum exacerbarent, accedebant importunæ Comitiorum flagitationes, de tributorum remiſſione, Navarri ſolemni abdicatione, cæteriſque, quæ auctoritati Regiæ multum officerent; atque adeò iacebat Regis ſplendor & dignitas, vt ad menſam inſtruendam ſumptus deficerent, tertio Ordine centum nummorum millia ad alimenta regiæ domus ſuppeditante. Prætereà ex legatis plerique contendebant, vt monita in codices relata vim legum haberent, ac Regni Comitia ſupra poteſtatem Regis decreta conderent tolleréntve; veluti in Regnis Angliæ, Sueciæ, Daniæ atque Poloniæ obſervabatur. Cúmque ea implicarent Henrici animum,

Diſpoſitio ad Guiſij cadē.

HENRICVS III.

obſtare difficultatibus nuſquam aſſuetum, inuoluebant anguſtiis moleſtiſſimis; atque ambagibus intricatiſſimis; quibus vt ſe expediret, ſtatuebat tam graue pondus imperij, in matrem Guiſiúmque reiicere; ſeceſſum, otium, & pœnitentiæ ſanctitatem in ſuam ſortem vſurpaturus; eóque mentis ſenſu, applicabat ſe totum ad Guiſium, ad ſacroſanctam Chriſtianæ fidei victimam iureiurando, Guiſio beneuolentiam ſanciens. Mox in contrariam rapiebatur ſententiam, memoriâ rerum præteritarum vltrò occurrente, & ſolicitudinem futurarum inſpectione præſentium intendente. Vrgebant Comitia, vt Guiſius cum ſummo in militiam vniuerſam imperio Comeſtabilis nuncuparetur, Rex Nauarræ ſpe regni deiectus, atque indignus ſolemni decreto Ordinum diceretur, hoc eſt vt admoueretur ipſe Guiſius ad regnum proximè. Tum qui Guiſio inimici erant, prauis delationibus illum obtundebant; deliberatum à fœderatis Regem ipſum Pariſios in triumphum ducere, adimere poteſtatem, paucâ pecuniâ ad alimentum præbendâ, addebant alij tonſum iri in Monachum in ipſis Comitiis, & extollendum in thronum Guiſium. Iis vt fidem facerent, veteres contumelias repetebant ab origine, Guiſij æmulationem, ambitionem, cæteráque in ipſum & Alenſonium fratrem attentata, vt vetera perpendenti, nouum nihil tam difficile, temerarium foret, aut criminoſum, quin fidem faceret: tot inter argumenta vindictæ & metus; opinione conceptâ, ſibi nullam ſpem fore incolumitatis, præter mortem Guiſij. Ea deliberatâ, de modo conſultans, in conclaue ſecretius, Aumontium Mareſcallum, Rambulletum & Beauuais-Nangium aduocat; rursúmque diſcrepantiâ ſententiarum in diuerſum trahitur. Aumontius honeſtum vtili commodóque anteferens, cenſebat Guiſium omninò in iudicium vocandum, vſurpandas formulas iuris, accuſatores immittendos, teſtes componendos, & occludendum calumniæ os; ne quid Pontifici atque fœderatis ſuperſit dubij, quo per fraudem & iniuſtitiam raptum in pœnas reum expoſtulent: ſi Rex ſecus ageret, per nefas & per inſidias interfectum, exclamaturos partium duces, auctum iri factionis incendium, & latentis flagitij pœnam propoſitam, futuram paſſim pro iniquo & immani facinore. Contrà Rambulletus & Nangius honeſtum id quidem affirmabant conſilium, ſed pernicioſum; imò quod perfici nullo modo poſſet: nam ſi iuris formulæ obſeruandæ, ad ſenatum Pariſienſem deducendus reus. Porrò quis accuſator, qui teſtes, qui iudices, in tam potentem reum inſurgerent? An Pariſiis lis inſtrueretur? ea in vrbe quæ Guiſium propemodùm adoraret? ij eſſent iudices, qui reum pro Deo haberent propemodùm? Num Pontifex, num Hiſpaniæ Rex, num tota Francia factione corrupta intercederet? vt ab iniuria ferocior atque atrocior emittenda eſſet caueâ bellua, & dandus amenti gladius quo ſæuiret. Annon commodius in flagitioſo conſilio prædonem opprimere, proximum crimen morte excutere; de medio reum iuſtâ pœnâ tollere, ac dein per otium litem inſtruere, & iudices comparare: præſertim cùm in mora ingens ſit periculum, ſitque indulgentia peſſima, flagitioſo ſpatium ad flagitium facere. Ea ſententia vt facilior atque paratior Regi perſuaſa; quamquam etiamnum dehortante Aumontio:

D'Aumont. Ramboüillet. Beauuais-Nangi.

montio : atque illicò de eo qui patraret cædem vt conſtituerat, Rex Grillonum acceſſit, ſibi fide inuiolata probatum, eáque animi fortitudine quam nulla facinoris audacia ſuperaret. Obſecrat itaque virum atque obteſtatur, exaggeratis ſceleribus Guiſij, vt hominem facinoroſum, ſuóque Regi inſidiantem, per fidos milites ſclopeto interimat, dum in Palatium ſubit. At Grillonus ad cædis & inſidiarum vocem perhorreſcens, factum excuſat affirmans ſe pugnaturum in Guiſium, ſi iuberet Rex, admiſſóque in pectus aduerſarij ferro, per vulnus ſuum illaturum mortem; cæterum cædem & occultas inſidias ab vitæ ſuæ propoſito tam alienas, tentari à ſe nullo modo poſſe. Rex poſt habitum fidei & ſilentij ſacramentum, ad quadraginta quinque conuertitur. Ij Nobiles ad cuſtodiam Regis ab Epernonio dati, odioſi Guiſio, eum odio mutuo proſequebantur, & Lognacus præfectus priuatim Guiſio erat inimicus; nec illi abnuunt facinus. Mox ad vindices necis compeſcendos, deſignatur Ornanus, qui Lugduni Maynium apprehendat, Aumalium Pariſiis Harlæus Senatus Princeps, Lauerdinus Chaſtrium in exercitu, Niuernenſis atque alius Mercurium Nannetis. Aureliam præfectus Entraguius Regi addixerat. Quæ omnia quidem conſtituta prudenter, euentus paulò pòſt diſturbauit; tantùm ſpatij, conſilium inter & rem intercedit. Momentum ad implendum facinus, ipſa Guiſij vel confidentia, vel audacia fuit. Is cùm Aureliam conſequi à Rege haud poſſet, quam affirmabat inter oppida ſecuritatis ſibi in conuentis permiſſam; Rege aſſerente non Aureliam, ſed Dorlanium vrbem adſcriptam; altero pòſt die conuenit Regem, ac diſcedendi facultatem poſcit, quando inimici ſibi beneuolentiam Regis obſtruerent; ac poteſtatis in toto regno vicariæ dignitatem abdicaturum ſe, vt domi ſecurus & ab inſidiis tutus conquieſcat. Rex humaniſſimis verbis dehortatus à profectione, magna beneuolentiæ ſignificatione dimittit; ſed in conclaue ſe abdens iram effundit, ſtatuítque quamprimùm ſuſceptam rem exequi; ſéque tam aſſiduo metu vindicare: erátque hyberno maximè tempore obnoxius atræbilis vaporibus, qui ex liene prorumpentes in cerebrum, vellicabant id acrius, ipſúmque Regem in ſæuiora quæque impellebant. Diciturque Guiſius à Chiuernio Cancellario, & Mitone Medico, non tarò admonitus vt non Regi moleſtior foret, ſub eos bilis ſæuientis æſtus, niſi malum vellet arceſſere. Nunc Rex hoc laborans incommodo, cunctatus dies aliquot, tandem vigeſimum tertium Decembris facinori aſſignat, iubétque pridie Conſiliarios die conſequente conuenire maturiùs, quoniam ipſe ad Clerienſem Virginem pietatis cauſa proficiſci vellet. Tum fidos priuatim adeſſe in conclaui ſuo mane rogat, Mareſcallum Aumontium, Montignium, Rambulletum, Mantenonem, Ornanum, & alios; iubet viginti ex cohorte quadraginta quinque Nobilium venire quartâ matutinâ in cubiculum ſuum. Nec omninò Guiſium latebant inſidiæ, nam ſcriptis ſchedulis ſemel & iterum admonitus eſt ſibi caueret, ac ſaluti fugâ conſuleret; cœnantem apud Lugdunenſem Archiepiſcopum hortati erant familiares, vti abſcederet, inſtabátque omnium maximè Cardinalis frater: ſed con-

Grillon.

Lognac.

De Mercœur.

Orleans.

Doutlans.

HENRICVS III. fidentiâ proſperitatis perpetuæ,&cõceptus,iam olim de Rege contemptus, quem volebat mole rerum obruere, tótque impedire difficultatibus, vt ad deponendum regimen tandem adigeret; ea, inquam, extinxerunt ſolertiam mentis; & prudentiſſimum virum impulerunt præcipitem.

XX. *Cædes Guiſiorum.* Itaque die dicta, ſummo ante lucem mane, Rex ſurgit, & quadraginta quinque, vt ſinguli accedebant, ipſe excipiens, deducit in ſuperiorem contignationem; in qua cellas aliquot ædificari curauerat, Capucinis quibuſcum ageret deſtinatas, & longè diverſos hoſpites in eas inductos clavi ipſe includit. Luce nondum orta, iam in atrium Conſiliarij venerant, cùm Rex cellis incluſos educit, ſingulóſque ipſemet, per occultas ſcalas, in cubiculum primum adducit; paucis cohortatus, vt ſui Regis graves iniurias vindicarent, quique in eius caput coniuraſſent, occuparent opprimere. Tum novem ſelectos datis pugionibus, in eodem cubiculo cum Lognaco locat; decem alios in conclave interius ducit cum Ornano & Montignio, armátque gladiis, ſi fortè Guiſius aliorum manus effugeret; & comparatis omnibus præſtolatur momentum magno mentis angore. At Guiſius, vt plures ſcribunt, nocte inſomni traductâ, ſtertebat in ſtragulis, hora octava tandem à domeſticis excitatus; mox in atrium Conſilij venit, raro Nobilium comitatu, cum dies nebuloſus admodum eſſet. Statim conſidenti periculi facies tota ſe obiicit, & retractanti ſingula, tum quæ audierat, tum quæ ipſe inſpexerat; Helvetios in area armatos, Larchantium Tribunum cum prætoriana cohorte ſcalas obtinentem, ſe prorſus in offenſi Regis poteſtate eſſe; quodam naturæ exhorreſcentis ſenſu atque præſagio, frigeſcente corpore, ignem incendi petit, ac perfuſus ſudore frigido, ad focum admotus, pruna ſicca edens, ſollicitatur animo vehementer, & inſolito terrore angitur; cùm Revollus nomine Regis ipſum accerſit in conclave interius. Inter aulam & conclave primum intercedebat porticus, qua tranſmiſſa fores conclavis pulſat; admittitur; ſtatim clauſis foribus; & à novem ſalutantibus exceptus humaniter, ad conclavis interioris fores deducitur; tum vnus eius enſem apprehendit capulo, alter gutturi ſicam immergit, tertius in crura involat, cæterique pugionibus paſſim confodiunt. Ille, vt erat robuſtiſſimis viribus, quamvis tot plagis ſaucius, totque armatis implicitus, excutit ſe, implexóſque ſicarios in oppoſitum cubiculi angulum pertrahit; donec excepto renibus ferro, ad pedes cubilis Regij ſternitur, & vno verbo proditionem accuſans, animam agit. Rex ceſſante ſtrepitu, percontatus, nunquid actum eſſet, iacentem inſpicit, mox ſe in conclave recipiens; mittitque Ruſæum, qui mortui veſtes ſcrutaretur; iſque deprehendens adhuc calere arteriam, adhortatus vt à Deo & à Rege veniam expoſceret; mox frigidum corpus pallio obtegit, impoſitâ cruce ex paleâ; iacuitque per duas horas ſpectaculo ludibrióque obiectum. Scio alia plurima à diverſis addi Scriptoribus, ad exaggerandam crudelitatem Regis, & contumeliam; quæ vt falſa, & à fœderatis excogitata, omittere præſtat, quàm referre. Sicque extinctus eſt, vir fortiſſimus Henricus Guiſius, in quem ad imperandum dotes natura congeſſerat plures, quàm privato conduceret;

Larchant. *Réuol.* *Beaulieu.* *Ruſé.* *Anno 1588.*

ceret; quique tam armis quàm conſilio præſtans, ſuarum virium non ignarus, ſibique nimiùm fidens, ea forſan machinatus eſt, quæ maiora viribus, obruerunt tentantem; nam tametſi non conſtat, quos ſibi fines ſtatuiſſet ambitio, & quò progreſſa foret, liberum nacta currendi ſpatium; tamen intra ſuos limites, crimin oſa tam multa admiſerat, vt iure plexa videri potuerit, & involuta reti, quod implicaverat. Sed non morte vnius pœnæ acerbitas ſtetit. Ad cadentis ſtrepitum Cardinalis frater, & Archiepiſcopus Lugdunenſis exciti, everſis cathedris, ad atrij fores decurrebant; quando ab Aumontio minante coërciri, Larchantio traduntur; à quo deducti in proximam regulis contignationem, diu ibidem ſine ſede & foco relicti ſunt. Mox variis locis, momento eodem capiuntur, Cardinalis Borbonius, Nemurſia cæſi mater, Ioinvilla filius, Nemurſius & Elbovius, Nobiles plures, Briſſacus, Boiſdelphinus, Hautefortius, Santagnanus, & Pericardus ab epiſtolis Guiſio. Simul Richelius, capitalium in comitatu Regis quæſitor, in Comitiorum atrium ſubiens, apprehendit Præſidem Nullium, Capella-Martellum, Companum, & Lottablancam, Conſules Pariſienſes, & Royium Ambianenſem. Iam Regis vltio deflagrabat, cum ad eum refertur, Cardinalem Guiſium furore & amentiâ raptum effundere atque evomere in ipſum probra, contumelias, minas, & execrationes; quas voces ingenium cæteroquin ſuperbum, & violentum, in ipſo doloris apice nullo fræno iactabat. Tum Regem vrgent plures, vt abſolvat facinus, quod tantum inceperat; parum agi ſi ſuperſit alter, armato & libero ad vltionem furore; ſuperbiam viri inexorabilem; vitam traductam per lupanaria, atque in ganeis, cum flagitioſis hominibus, etiam ſupra verum exaggerant; & alia arrogantis viri facinora ad metum augent. Rex permotus iubet Baſtidam, & Valencium duos è quadraginta quinque, virum confodere; excuſat ſe Baſtida; Valencius cum ſex militibus perfecturus rem, ad Cardinalem feſtinat; ſed nullo militum auſo primum ictum impingere, ipſo etiam hærente Valencio, & gelu tacito brachium corripiente, regrediuntur re infecta ſicarij. Dein Dugaſſius Rege imperante, quatuor milites prætorianos ducit ad facinus, locátque in porticu; mox Cardinalem arceſſit, ſtatim in ipſa porticu ab iis militibus, bipennibus haſtis confoſſum. Id poſtridie, quam frater eſt cæſus, patratum; nam diem totum, noctémque proximam cum Archiepiſcopo egerat, adhortationibus mutuis, ad ſubeundam Chriſtianè mortem incendentes ſe inuicem; & peccatorum exomologeſi mutuò obitâ. Atque ea nece vindicta Regis prorſus extincta eſt, præterquam quod iuſſit cadavera calce abſumi, comburi oſſa, & ventorum flatibus permitti cineres; ne præberetur inſanæ religioni materia, & fœderati pro martyribus colerent, quos exiſtimaret reos maieſtatis. Poſt patratam necem, vltione impleta, datus vt ſolet pœnitentiæ locus, præſertim ob cæſum Cardinalem, quem character & dignitas ſacroſancta ab eiuſmodi nece vindicare debuerat; ſtatimque Legatus Pontificius, qui ad Ducis mortem aſſenſiſſe Regi erat viſus, ipſi renuntiat, incurſas pœnas maioris cenſuræ; compararet ſe ad pœnitudinem, & veniam criminis ab vno Pontifice flagitandam. Quæ poſt ea

S. Agnan.

Le Roy.

La Baſtide, & Valence.

conſe

HENRICVS III.

conſequuta ſunt, & quam promptum incendium Franciam corripuit, illicò exequar; nunc Nauarri fortitudinem & Niuernenſis exercitum luſtraturus. Nam Maynius Lugduni hæſerat, Mandelotio mortuo; vt præturam Lugdunenſem Nemurſio pararet.

XXI.

Nauarri & Niuernenſis expeditiones.

Saint-Nazaire.

Nauarrus poſtquam Rupellæ Comitia Hugonottorum habuerat, vt iis eſſet, quod Catholicorum ſtatutis opponerent, eduxerat in Mercurium copias, & ſolâ aduentus famâ diſpulerat, legione vna in receptu deleta. Quem vt in Britonibus ipſis detineret, excluderetque à Pictonibus, Sannazarij pagum oppugnare decreuerat, qui in rupe ad Ligeris oſtium poſitus & in pelagus prominens, obtinenti ad frænandum amnem eſt commodiſſimus. Mornæus ad oppugnationem excogitauerat pluteos quoſdam facilè mobiles, ad infringendas ſclopetorum glandes; dum Cliſſonum oppidum Nauarrus obſidet. At morâ diuturnâ in obſidione protractâ; ventiſque reflantibus, Sannazarium omittitur, & Beauuorium caſtrum ad

Beauuoir.

littus maris, amplâ foſſâ, & quadratis munitum turribus, Nauarrus cingit, ac penetratâ foſſâ expugnat; mox infirmior, quam vt Niuernenſi frontem poſſet obuertere, munitis quæ ceperat oppidis in Britanniæ finibus, Rupellam regreditur; eius auctoritatem conantibus Hugonottis pro poteſtate infringere. Niuernenſi ſub ſignis erant ad decem millia hominum, conuolantibus paſſim, vt ad ſacrum bellum Catholicis; Lauerdinus legionibus præerat; Sagonus equitibus, Chattius omnibus vt præfectus caſtrorum, Guiſiis & fœderi addictiſſimus. Mauleonem paruo negotio Niuernenſis recepit, dein ad Montacutum accinctus, ad Nannetenſium, Pictonum, & Andium preces, quibus id oppidum pro ſcopulo & latrocinio erat, id non ſine ærumnis aſſequitur: dedente Columberio, atque ad Catholicos ipſos accedente. Victor arma in Ganachiam vertit; quæ vrbs modica eſt in Pictonibus ad Britonum fines; trium leucarum ſpatio diuiſa à pelago, apertâ in foſſam rupe, & muro firmata; ſtagno prætereа, quod admotum eſt muro in proximos agros redundante; & propugnabant eximij Duces à Nauarro tempeſtiuè nauigiis vecti. Frigidiſſima hyeme oppugnationem cœperat Niuernenſis, nec multum promouerat, cùm audita eſt Bleſenſis tragœdia, quanquam nulli operæ, nulli oppugnandi modo pepercerit. Iámque opem comparabat Nauarrus, inferebátque; niſi primùm ſucceſſus felicior, mox inopinus morbus feſtinantem tardaſſent. Sangelaſius olim imminebat Niortio, & clandeſtinis dolis ſæpius deluſis, in conſilio pertinax; id admotis ſcalis tandem exequitur, vno dumtaxat ciuium aut altero cæſo; Malicornius Pictonum Prætor, properè in arcem ſecedit, eámque poſtridie Nauarro ipſi dimittit. Spolia inter victores diuiſa, ſaluti ciuium parcitum, templa nullà direpta, eluxítque Nauarri clementia, qui graui iniuria affectus à ciuibus, in cæſorum cadauera duo vindictam exprompſit, iuſſà affigi patibulo, adeo virtutes concordes ſunt, nec iuſtitiæ nocet, qui indulget. Captum Niortium Mallezæum, & Sanmaxentium patefecit, confirmatâ Ganachiâ; cuius propugnatores, duas impreſſiones repellunt trecentis obſidentium cæſis; aderátque Nauarrus qui dimicantibus fortiter opitularetur; cùm repentè

Sagon.
La Chaſtre.
Montaigu.

La Ganache.

Saint Gelais.

Malicorne.

Mallezais.
Saint Maixant.

febre

febre corripitur, contracta pleuritide, quod nimium incaluiſſet, pedibus ingrediendo, vt admiſſum equitãdo frigus diſcuteret: & ſalus in periculo erat, Medicorum abſentiâ, niſi Mornæus morbo explorato venam aperuiſſet, & ſanguinis miſſione pretioſiſſimam vitam Franciæ donaſſet. Interim Ganachia acta ad extrema, defenſorum & commeatus inopiâ, cum Niuernenſi pepigerat; eamque ex pactis nemine opitulante admiſerat. Ac ſolutus eſt ſtatim exercitus, qui ex fœderatis plerumq; conſtabat; ſuámque in deditionem Niuernenſis abſceſſit, ſolertiſſimè præuidens, quanta calamitas impẽderet; nec dubius quin fœderati, ſe quem oderant plurimùm, armis impeterent. Haud multò pòſt, Catharina Regis mater, è viuis rapta eſt, Guiſiorum, vt eſt veroſimilius, nece conturbata. Nam podagrâ iacebat in lectulo, cum patratum eſt facinus, primúſque nuntium ipſe Rex tulit; his quidem verbis: *Domina, modò ego Rex ſum, deſiit Guiſius viuere*; ad quas voces reſpondit, *Obſecrare ſe Deum, vt bene ipſi verteret; ſed vereri ſe, ne longe ipſe Rex aberraret à ſcopo.* Ianuarij tertio efflauit animam, ætatis anno ſeptuageſimo ſecundo; femina mentis ampliſſimæ, verum ſupra ipſum ſexum ambitioſæ. In eam plurimi calamitates Franciæ conferunt; ego vt crediderim ab ea peccatum ſæpius, grauiúſque in excitandis alendiſque factionibus; in luxu in Franciam, per immoderatos ſumptus inuehendo; in pudore ab matronarum moribus ablegando; in adducendis publicanis, & tributorum redemptoribus; in tutanda Hugonottorum impietate: tamen haud negauerim, quin ſagaciſſimis, præſentibúſque conſiliis perditas res ſubleuarit haud rarò, & Æoli inſtar quos fluctus attolleret, ipſa componeret. Sane vitam infeliciſſimam egit; zelo incenſa, dum maritus viuit; diſtracta tumultibus, dum regnat in liberis, & anxia gemino malo, dum moritur, regno rapta, quod ad Nauarrum tranſiret odioſiſſimum, tot curis & noxis fruſtra conſumptis. Rex curauit mortuæ ſumptuoſiſſimum funus atque ampliſſimum, cui viuæ poteſtatem dudum abſciderat. Porrò ipſe poſt cæſos Guiſios, cum debuiſſet, euocatis copiis conuolare Lutetiam, operâ inutili terebat otium Bleſiæ continuando Comitia; & agendo cum legatis Ordinum: quanquam Pariſiis tumultuari rebelles inciperent, Aurelia ad fœderatos accederet, Maynius incolumis euaſiſſet Lugduno; Aumalius atque Mercurius fruerentur facultate nocendi libera. Inhærebat attentus perlegendis codicibus, audiebat præclaras & accuratas orationes, Vnionis edictum iureiurando nouo firmabat, perſcribebat Apologias, ad defendendam cædem Guiſiorum; & quaſi res tota verſaretur in verbis, in iis ferendis metendiſque laborem ſuperuacaneum abſumebat. Tandem cùm in dies turbæ augerentur, legatis reditum flagitantibus, & pleriſque clam diſcedentibus, facultatem abeundi fecit, ſoluitque Comitia, Ianuarij vigeſimo die, quarta parte tributorum remiſſa, vt ea ſpecie liberalitatis deliniret animos, ſpe facta amplioris beneficentiæ. Tum ratus ſecuritatem in ſeruandis captiuis poſitam: cum pridie Nemurſius in mediaſtinum fictus aufugiſſet, eos ipſe nauigiis vexit Amboſiam: liberatis tamen Briſſaco & Boiſdelphino, quorum primus in Comitiis pro nobilitate dixerat. Tum etiam Nemurſiam occiſorum ma-

HENRICVS III.

Catharina mors.

Anno 1589.

Continuantur Comitia.

HENRICVS III.

Du Guaſt.

trem, Royum Ambianenſem, & Coſtablancam Pariſienſem dimittit liberos; inconſultò quidem, cùm prioris iniuriæ ſenſu, expugnante novum beneficium, vnam vindictæ flammam, ad populares retulerint. Imò parum abfuit, quin cæteri captivi mitterentur à Guaſtio, quem Rex præfectum Amboſiæ arcis conſtituerat; iámque is à Lugdunenſi Archiepiſcopo redemptus pretio, occaſionem opperiebatur, cùm admonitus Rex hominem nova pecunia redimit, redintegrata captivorum cuſtodia, poſt numerata triginta millia aureorum. Sed maiore incendio iam conflagrant vrbes, quàm vt diu ab iis ſtylum abſtineam. Ac primùm malorum fons & caput obeunda Lutetia, quando cæteris ad omne flagitium exemplo præluxit.

XXII. *Pariſienſium in Regem rebellio.*

Dux Aumalius decimo quinto die ante cædem patruelium, Pariſios venerat, cæſóſque audiuit, priuſquam Harlæus, cui ipſius retinendi curam Rex mandabat. Sexdecim viri accepto ſimiliter nuntio, primùm vrbis portas armatis occupant, dein cum accerſito Aumalio conſultant, dolorem inter & metum dubij, proniores ad fugam, ſi Rex celeriter ad ipſam vrbem, vti opus fuerat, accurriſſet; ſed poſtquam eum otiari comperiunt, confirmata audacia & depulſo metu, civem in ædes publicas convocant, & fruſtra repugnantibus Harlæo & Thuano Senatus Præſidibus, Aumalium gubernatorem vrbis conſtituunt, decreta vnione, ad aſſerendam Religionem Catholicam, & propugnandam libertatem ſuam. Hic ſummus gradus, à quo ſtatim in vltimos aguntur præcipites. Nam conciliatis qui Guiſiæ familiæ addicti erant, & Concionatoribus inſtigatis, qui turbarum inſtar totis illis turbis concinebant bellum tumentibus buccis, vniverſam plebem ad diriſſimam rebellionem incendunt. Eáque inſania ita Parochorum & Cœnobitarum mentes invaſerat, vt ex iis maximè ſeditioſorum duces nominentur; nempe Roſa Epiſcopus Silvanectenſis; Pelleterius, Pigenatus, & Boucherius Parochi; Guinceſter, Hamilto & plures Doctores Sorbonici; Commoletus Ieſuita, Bernardus Fulienſis, Fevardentius Franciſcanus, aliique; adeò Religionis anceps eſt telum, quo boni armantur ad patientiam; imprudentes ad pugnam. Quamquam in pleriſque ſumma impietas, & extremum flagitium fuit. Et deſignatur Guinceſter, qui è ſacro pulpito auſus eſt in Regem atrociſſima probra effundere, regno ipſum deiectum affirmans, quo ſe innumeris ſceleribus ſpoliaſſet; adegitque concionem totam ad iuſiurandum, quo ſe vlturos Guiſiorum cædem promitterent; idémque ſacramentum ab Harlæo Præſide palam exegit. Sed nulla res tantoperè promovit, vel improborum audaciam, vel ſimplicium credulitatem, quàm decretum Sorbonicum; quo ſancitur, Francos ſacramento fidei & obſequij in Regem, ſolutos poſſe in eum bellum ſuſcipere; additúmque vt ad Pontificem mitteretur decretum confirmandum Sanctiſſimæ Sedis auctoritate, idémque rogaretur ad præſtandam opem Eccleſiæ Gallicanæ extremo periculo laboranti, & adſcriptum decreto nemine repugnante, poſt accuratam, liberam & maturam deliberationem, etſi duabus horis decreta ſit res tanti momenti, & ſeniores plerique abfuerint. Vt nemo miretur in omnium animos corruptelam intimè peruaſiſſe, cùm is Religioſiſſimus doctiſſimuſque

que

quę cœtus totius Europæ, in fraudem inductus ſit, temporum calamitate. Hinc ſoluta Concionatoribus in omnem proterviam linguæ licentia, & proſciſſus omnium contumeliis Henricus Valeſius (nec eum amplius Regem nuncupabant) tam effreni & inſano probrorum effluvio, vt paſſim in templorum pulpitis, ſcholarum exedris, officinarum ſcamnis, & vicorum compitis, perſonarent in Henricum convitia, & in Guiſiorum laudem encomia. Vnus Senatus furoris amentiam compeſcebat, exemplo potius quàm vllo decreto, quando & eum ſexdecim virorum invadit rabies. Buſſiclericus anteſignanus amentium, olim ex laniſta procurator litium, modò ex procuratore fax tumultus, & rebellium princeps, rem inauditam aggreditur, prætergreſſus omnem audendi impudentiam. In maiorem curiam Senatorum, dum ij cauſis audiendis attendunt; ſtricto gladio, cum viginti ſuæ ſortis ſicariis irrumpit; ac præfatus ſe in mandatis habere, aliquot corripere è Senatoribus, qui faverent Henrico Valeſio; promit ſchedulam ſcriptam, appellátque ſingulos. In iis deſignat Harlæum primarium Præſidem, Thuanum, Briſſonium, Petrum Seguerium Præſides; Antonium Seguerium advocatum Regium, & alios è graviſſimis Senatores; quos cum appellaret, cæteri omnes patres conſurgunt, affirmántque nihil opus eſſe plures deſignare; paratos ſe fortunam Præſidum ſequi, nec membra à capite diſiungi oportere. Atque eo dicto, bini ſuos Præſides pedibus in Baſtillam ſequuntur; quò eos ducit laniſta turpiſſimus; móxque plures adiunxit, quos è laribus ſingulos rapuit, è Curiis Subſidiorum & Rationum; vt quiſque Regi ſuóque officio ſtudebat impenſius: miſerabili & calamitoſo periculo, cum iuſtitiæ myſtæ & vindices traderentur in carcerem, & pro iudicibus facinoroſiſſimi eſſent. Poſt ea aliquot retenti in cuſtodia; quidam dimiſſi pretio, haud pauci abiuratis partibus Regis amplexi ſunt fœdus; Barnabas Briſſonius amplis pollicitis ſe obſtringens ſexdecim viris, liber emiſſus eſt; ac Senatui dictus primarius Præſes, non ſine nota tacitæ prævaricationis; Seguerij fratres ante fugerant. Tunc ab cunctis Ordinibus iuratum eſt in Vnionis Edictum, & admiſſa petitio Catharinæ Clivenſis, quæ Ducis Guiſij vidua erat, flagitantis, vt in percuſſores atque auctores Guiſiorum cædis inquireretur. Nec ſubitus furoris impetus, vt plerumque fit, corruebat, cùm nemo obſiſteret, imò inſanior increſcebat in dies. Scelus putabatur morte plectendum, ſi quis Henricum Regem appellaret, aut tabulam eius pictam domi haberet; proſtabat quidem in officinis eius effigies, ſed deformata corporis ſitu, vel ridiculo, vel libidinoſo. Direptum eſt eius veſtiarium, & ob quædam reperta, aucta in ipſum inſania. Quibuſdam Satyris affabrè fictis innitebatur Crux aurea; hinc Concionatorum declamationes, accuſantium Principis impietatem, quaſi idolorum ſpecie dæmones coleret. Affirmabat præterea Genebrardus, repertam in conclavi ſecretiori Myronis primarij inter Regios Medici, chartam pergamenam, puram & nitentem, inſcriptam characteribus magicis; quamobrem inſana plebs, Regem veneficum & Sabbati Principem nuncupabat. Plerique impia ſuperſtitione icunculas ceræas effingebant, quas imponebant altaribus, acubúſque pungebant; dum

Buſſilecler.

Senatus Pariſienſis in Baſtillam ductus.

Seguiers.

HENRICVS III. Miſſæ dicerentur, per quadraginta horarum ſpatium, horáque vltimâ configebant, additis magicis carminibus; rati eum ictum in viſcera Principis inuaſurum: ſupplicationes noctu inibant, in quibus infantes ſacros cereos ferrent, eóſque extinguerent, inuerſo lumine, inaudita quædam verba effutientes, per quæ vita Regis facum inſtar occumberet. Iámque is furor extra vrbis carceres propagatus, proxima quæque corripiebat, & oppidula admota Pariſiis rabiem hauſerant; præter Melodunum & Caſtrum Vicennarum; ac plerique Pariſienſium relicto Mercurij mercimonio traducebantur in caſtra Martis, profeſſi militiam, & inſtructis ſuo ſumptu equitum turmis quas ducerent. Verum & vrbes longiori diſſitæ ſpatio impingebant in ſcopulum.

XXIII. *Vrbes & Prouinciæ in Regem conſurant.* Aurelia Princeps cæterarum, vexillum ſeditionis erexit. Entraguius Præfectus eam obtinebat, & ſpeciem quandam arcis angulo vrbis poſuerat: ille Regi fidem addixerat; ac poſt cædem properabat Duneius frater Aureliam, qui moneret Entraguium, ſed occupauit properantem Roiſſius. Dunes. Roiſſieu. Ille Maynij domeſticus nobilis Bleſiæ erat, cum aduocatus à Rege Guiſius, ſuorum animos perterrefecit, & quidem in caſtelli area quadringentos Heluetios locatos perſpiciens Roiſſius, ſuſpicatus parari quod actum eſt; ac precatus Duci vt res intus bellè ſuccederent, ſe feſtinare ad eas quæ foris eſſent inſtruendas, caſtello egreditur, atque equo inſcenſo, magna celeritate Aureliam aduolat. Ea exceptus ciuem armat perſuaſum Duneium adeſſe, qui præſidium Hugonottorum adduceret; igitur Duneio aduenienti portas obiicit ciuis, deinde Roiſſio enarrante Guiſij caſum incenditur in Entraguium, & cunctatus aliquot dies, cum auditur Pariſienſes Regem abrogaſſe, ipſe ſimiliter ſe adiungit fœderi; atque Entraguium intra arcem obſidet. Rex vti arcem atque Entraguium propugnaret, Aumontio Mareſcallum mittit cum legione prætoriana tam Francicâ quàm Heluetiâ. Verum eques Aumalius cum præſidio Pariſienſium in vrbem venerat, & ciues magna contentione verberabant arcem; pugnatúmque tribus hebdomadis; donec Maynio aduentante Aumontius longè infirmior, ac de ipſo Rege ſolicitus, retrò cedit. Aurelia mox arce potitur, in paucis deinceps addictiſſima fœderi. In Prouinciis vno prope curſu vrbes deficiunt; in Picardiâ Ambianum & Abbauilla; mox Laudunum Bodino impellente; tota Campania præter Catalaunum; in Normannia Rothomagum Parlamento expulſo, Baiocæ, Falaſia, cæteræque vrbes ad Sequanam; Cænomanum vrbs inuadente Boiſdelphino, quem Rex dimiſerat; Diuio Burgundiæ caput, & ipſa tota Prouincia; Lugdunum, Boreon. Grollier. fruſtra oppugnantibus Boreone Seneſchallo, & Grolleriis fratribus; Phocenſis Prouincia, Senatu Vinſium in Valetam & Epernonium promouente; Maſſilia, Arelate, & Aquæ-ſextiæ ſummo ardore fœdus complectuntur; in Delphinatu Alphonſus Ornanus Gratianopoli à fœderatis depellitur; Bituricenſes cum vrbe primaria deficiunt, impellente Chaſtrio gubernatore: Aruernos inferiores Rupifocaldius Randani Comes cum Riono vrbe ab Rege abducit, ſuperioribus, cum vrbe Clermontio in officio perſeuerantibus, d'Alegre. defendente Alegrio; Pictauij Epiſcopo & Magiſtratibus Guiſij

Guiſij facinus commendantibus, qui ſuam vrbem olim ſeruarat, plebs admittit fœdus; Britanniam Mercordius abducit, ingrato in Regem animo, à quo tot beneficiis cumulatus, ea ipſa beneficia in detrimentum auctoris conuertit. Sed nulla defectio acerbior, crudeliórque quàm Toloſæ fuit. Ea ciuitas, vt à primo bellorum ciuilium motu Catholicam religionem in paucis enixè coluerat, neque vllum Hugonottum intra pomœrium agere patiebatur, facilè ab incenſo ſtudio religionis, vt medium tenere difficillimum eſt, tranſibat in proximum amplectendi fœderis. Duo dumtaxat præclariſſimi Magiſtratus tuebantur Regias partes, Ioannes Stephanus Durantus præſes primarius Senatus, & Iacobus Afius aduocatus Regius. Ac Durantus optimis artibus, tum Regis tum populi gratiam conciliauerat: primùm inflammato in Hugonotos odio, librúmque ſcripſerat, de Eccleſiæ ritibus: deinde egregiis pietatis operibus, quæ auctoritate & pecunia ſua inceperat, atque perfecerat: nam Ieſuitas vrbe admiſerat, Capucinos euocauerat ex Italia, diúque aluerat; publicas ædes exſtruxerat, ad ſubleuandos qui carcere claudebantur, Virgineſque inopes collocandas, & integerrimis moribus ius dicebat; vt meritò non vnius Senatus, ſed totius vrbis princeps haberetur. Ille, accedente auctoritate conſulum quos regebat, primùm animorum impetum preſſerat, cùm Sangelaſius Lanſacus Conuenarum Epiſcopus, regreſſus è Comitiis, rurſum animos turbat atque inflammat: accedit ad ipſius ſtudia Franciſcus Pola Senatus præſes; qui vt inuolaret in dignitatem Duranti, eum perditum, admiſſúmque fœdus cupiebat. Itaque Catholici facultate à Senatu impetrata conuocandi ciuem in ædes publicas; cùm in eas omnis ſeditioſorum turba confluere, iactatis paſſim in Regem contumelioſiſſimis vocibus, decreto Sorbonico fretâ audaciâ, ægrè Durantus & Afius impetrant, vti ea de re ad Senatum proximè referatur. At Senatores dum metu partim, affectu partim tergiuerſantur, & re indeliberata abſcedunt, tumultuante & fremente plebe; Durantus in curru impetitur à ſeditioſis, atque ægrè ereptus vnius famuli fortitudine, ſecedit in ædes publicas, mox in Dominicanorum cœnobium. Interea litteræ intercipiuntur, quas ſcribebat Afius ad Matignonium; rogans vt cum copiis ſeruaturus vrbem accederet: per eas furore inflammato, inſaniens plebs in cœnobium Dominicanorum aduolat, atque effractis foribus, Durantum repoſcit; & ecce eum cuſtodum vnus in vicum adducit, iámque vir ſenio virtutibuſque ſpectabilis, animorum flammas compeſcebat, cum homo perditiſſimus, aluo, ſclopeti glande perfoſsâ, ſternit immeritum; & continuò ſolutâ rabie, turba in miſerum gladiis ruit, cæſum per vicos ad patibulum trahit, appenditque pedibus; mox in Afium verſa, raptum carcere obtruncat immaniter: necdum expletur eo ſanguine furor; in pictam Regis tabulam, quam diripuerant ab ædibus publicis, iram ſeditioſi effundunt, cultris telam lacerant, tradunt pueris in cœno raptandam, deinde per ſummum nefas ad Duranti cadauer fureis appenduut. Idque poſtridie clam humo ſepultum eſt, Regis tabulâ inuolutum pro linteo; conſepultâ ſimul fide in Principem; vrbe & Senatu fœdus in poſterum obſtinatione ſumma tuentibus.

HENRICVS III. Mercœur. *Toloſa defectio.* Duranti. D'Afis. Saingelais. Lanſac. De Paule.

Sed dolori Regis Burdegala ſolatio quadamtenus fuit. Eam vrbem fœderati multùm ambiebant, & fraudes iam plures texuerant, quas Matignonij perſpicacitas inſpexerat ſimul & ſoluerat; tandem conſtituunt ipſum in æde publica interimere, quandò nec fidem, nec diligentiam viri violare poſſent aut fallere. At irrito prauo conſilio, cùm magno comitatu cinctus incederet, ſeditioſi Eſcaſſefortio duce, portam vrbis occupant, & munimenta ex doliis per vicos erigunt. Ad eum ſtrepitum Matignonius, haud immemor primæ fortitudinis, pedes ad munimenta progreditur, ſed ſtipatus ducentis Nobilibus & ſatellitibus ſuis; ac diſiectis per ſingulos vicos munimentis, ſeditioſos expellit, qui porta quam inuaſerant profugi abſcedunt: pauci admodum cæſi; duo furcis affixi. Prudenter ſociis conſpirationis pepercit, quorum plurimi Eccleſiaſtici erant; ſatiſque habuit vigilantiam & curas in ſalutem vrbis intendere. Andegavum maiore periculo Picherius Præfectus Regi aſſeruit. Hic arcem tenebat, cum vrbem Briſſacus, libertatis datæ parum memor, in Regem incitat, impellitque vt in arcem munimentis cives ſe tegerent. Rex ad ea nuntia illicò Aumontium mittit, qui cum Picardicâ legione & aliquot prætorianis cohortibus, in arcem feſtinans; poſtquàm tormentis Picherius munimenta civium patefecit, ab ea cum Picherio prorumpens, ac Bodinæo cive, ſeditioſos, per vicos ſigillatim pellit, Briſſacum pugnantem in fugam adigit, & recepta vrbe pecuniariam multam imponit. Aliquantò pòſt Gauteriorum in Normannia cædes Regias partes proſtratas erigit. Nam idem Briſſacus in eam provinciam ab Andegavis profugus Gauterios ſibi adiunxerat. Ij ruſtici erant, qui biennio ante, vt ſe lictorum militúmque vexationi eriperent, arma ſumpſerant; primùm in pago cui nomen Capella Gauterium, vnde Gauteriorum vox derivata; deinde affluente ex proximis turba, ad ſexdecim millia hominum ſimul conuenerant. Eorum quinque millia Briſſacus abduxerat, vt Mompenſerio opponeret, Faleſiam vrbem oppugnanti. Etenim Mompenſerius contractis copiis, eam vrbem obſederat; facta ſpe recipiendarum plurium, quas fœderati eo in tractu inuaſerant: at audito Briſſaci aduentu è caſtris progreditur, Gauterioſque aggrediens fundit magna clade; nam cæſa tria millia; ac cæteros Mompenſerius proſequutus, partim cæcidit, partim deditione accepit, armiſque ſpoliatos ad culturam agrorum dimiſit; ſolutâ multitudine, quæ Normanniæ gravis; populares ſuos depaſcebat. Sicque proſperi caſus miſcebantur aduerſis, dum Rex diuerſo conſilio cum Pontifice primùm, dein cum Navarro agebat.

Eſcaſſefort.

Et Andegavum Picherius.

LaChapelle Gautier.

XXIV.

Rex agit cum Pontifice & cum Nauarro.

Equidem poſtquam contra Maynium, atque Aumalium & rebelles ciuitates edicta promulgaſſet, & Senatum ac Rationum Curiam Pariſiis in Turonum vrbem tranſtuliſſet, Bleſiâ Turones ipſe profectus, cùm ob Aureliæ viciniam, inſtituta eſſet Bleſiæ ſedes, agitare de ſumma rerum conſilium cœpit. Ad eum conuenerant Principes, Contyus, Sueſſionenſis, Mompenſerius, eiuſque filius Dombenſis Princeps; Mareſcalli, Biro & Aumontius; ac poſtmodum Nivernenſis, maiori fide quàm potentiâ, vno domeſticorum comitatu freti. Nec multò pòſt admiſſus eſt Epernonius, ac cum

Aumontio.

Aumontio reconciliatus, Bleſiam habuit tutandam in hoſtem. Atque Rex exiſtimabat Maynium mitigari poſſe, & procellam diſcuti; eóque animo parum intentus in militem, pacare Sixtum ſummum Pontificem nitebatur. Poſt fratrum cædem, Romam ad Cardinalem Ioyeuſam & Piſanium oratorem ſuum rem geſtam ſcripſerat; mandaverátque Gondio, vti ob Cardinalem Presbyterum cæſum, ſibi abſolutionem à Pontifice peteret; acceſſeratque aliquanto poſt, Claudius Augennius Cœnomanenſis Epiſcopus; qui cùm Sixtum exorare non poſſent; nam Maynius legatos ſuos miſerat, qui exaggerarent immanitatem facinoris, fœderatorum potentiam, & Regis derelicti ab omnibus infirmitatem; pependit exitus poſtulatione dilatâ. At ſpem abſolutionis Pontifex fecit, ſi Rex Cardinalem Borbonium, & Archiepiſcopum Lugdunenſem cuſtodiâ mitteret. Dum hæc Romæ prolatantur, clam in Francia novum cum Navarro fœdus parabatur. Etenim Regem opis iam indigum, & duas inter factiones ancipitem, Sueſſionenſis impellebat vehementer, vti ad Navarrum tandem ſe verteret; minimè agi de Religione, in diſcrimen agi regnum ipſum; oportere factionem vnam per alteram premere, tum victori futurum liberum in alteram arbitratum. Contrà haud pauci ab eo conſortio dehortabantur Regem: Nivernenſis inprimis veritus ne eo detrimentum Catholica Religio pateretur, fierétque ab Rege alienior Pontifex; & ipſe Rex ſua ſponte ab eo conſilio averſiſſimus erat, tanto in Hugonottos & perſuaſionem impiam flagrabat odio; ſuadebátque proficiſci Molinas Nivernenſis. Sed eum neceſſitas ad Navarrum propiùs applicat, nam ſuſpectis Turonenſibus, in eorum vrbem, oppreſſurus infida conſilia, venit; nec Navarrus aberat, Pictonum vrbes aliquot capiens. Duciſſa Inculiſmenſis prima ſuo impulſu ob publicam vtilitatem cum Navarro egit; dein Buhyus Mornæi frater, qui merebat in caſtris Regiis, ad fratrem contendit; mox ipſe Mornæus veſte ſimulatâ ad caſtra Rgia, colloquutus cum ipſo Rege haud ſemel, ſed clanculum & beneficio noctis, ne quid eius rei ad Legatum Pontificis permanaret; conventúmque vt in annum induciæ eſſent inter duos Reges, Navarrus Regi opitularetur, omnibus copiis: ipſe haberet Pontes Cæſaris, quod ad Ligerim oppidum eſt: addita alia ad ſecuritatem Navarri: maximè vt in neminem pro Religione inquireretur. Ea pacta, quamquam accuratiſſimè occultata, Legatus odoratus, grauiter apud Regem conqueritur, exaggetátque tam odioſi fœderis mala, operam ſuam pollicitus, ad revocandum in officium Maynium: Rege aſſentiente & optimas conditiones præbente, ad Maynium proficiſcitur, quem cum nulla conditione potuiſſet infringere, ac dimovere à belli propoſito, ad Regem non regreditur, ne crederetur aſſentiri pactis cum Navarro, mox Romam contendit, deſperatâ concordiâ. Nec liberum Regi erat diutiùs cunctari; civitatibus paſſim rebellantibus, & Maynio cum exercitu imminente; eam ob rem, ipſo etiam Nivernenſi auctore, pactas cum Navarro promulgat inducias; quibus Avenionem & Veneſinum Comitatum in Pontificis gratiam vindicabat à bello; vetüitque Navarrus graui pœnâ propoſitâ, ne quis Orthodoxorum templis, vel Sacerdotibus vllo pacto officeret.

HENRICVS III. Piſany. D'Augénes. Buhy. Pont de Cé.

HENRICVS III. ficeret. Attamen Regi admodùm nocuit; quod ſcripto libello eam pacem purgans, Mornæus libelli auctor, multa in Nauarri defenſionem adſcripſerat, quæ Regi ipſi videbantur hæreſis tabem affingere; vnde anſa fœderatis oblata inuehendi in Regem, quem ideo hæreticum nuncupabant. Iámque eius nomen è ſacris Liturgiæ precibus eraſerant; verbis ſubſtitutis, pro Chriſtianis Principibus noſtris. Ac tametſi Rex eas voces illico nouo libello expunxerat, tamen perſtabat furor, & Romæ Vaticanum fulmen cudebatur. Etenim Sixtus quintus Pontifex, audito Regis cum Nauarro fœdere, vehementer commotus, decretum facit quod Monitorium vocant, quo iubebat Regem, Cardinalem & Archiepiſcopum liberos mittere, decimo die poſt eas literas promulgatas, & vbi Rex iuſſa non præſtaret, declarabat Pontifex eum incurriſſe in cenſuras Eccleſiaſticas; eáſque grauiſſimas; à quibus abſolueretur ab ipſo vno Pontifice; atque in ipſo mortis confinio, prædes daret præſtandi Eccleſiæ ipſi obſequij. Id Monitorium Romæ affixum eſt, & in ipſa Francia Carnuti & Meldis; ſed antea Oratores Regis Româ abſceſſerant, Ioyeuſa Venetias, Cœnomanenſis & Piſanius Florentiam, vnde Maſſiliam triremibus vecti. Per id decretum ſoluta omnis Regi cunctatio, & admittendi Nauarri data neceſſitas; cui vt per Ligerim ſecurus tranſitus permitteretur, cùm Cæſaris Pontes pagum permodicum Rex deſignaret, Salmurium Nauarrus ardenter cuperet; hic clam Pontium præfectum amouit à præfectura dimittenda, & Leſſartium Salmurij præfectum perduxit vt accepta tenui mercede Mornæum admitteret, qui Nauarri nomine vrbem & arcem haud inualidam teneret, tenuítque diutiùs. Tandem Turones Regem Nauarrus conuenit, atque exceptus magna gaudij ſignificatione, poſtquam aliquoties, in rem communem cum Rege egit, conſtituítque potentem parandum exercitum, ad Lutetiam impugnandam, Chinonem regreditur, ad legiones cæteras adducendas, quæ pertinaciùs ſe adiungere Catholicis recuſabant. Atque ita fœderati Hugonotis pacem confecerunt; quámque tantâ vi oppugnabant hæreſim, euehebant in ſolium; adeò ſtulta & à ſcopo aberrantia mortalium ſtudia, niſi ea Deus ipſe collineet. Sed iam Maynius promotâ per felicitatem audaciâ Regem aggrediebatur; quibus autem gradibus eò conſcenderit neceſſe eſt inueſtigare.

Monitorium in Regem.

XXV. Roiſſius qui celeritate Aureliam vindicauerat fœderi, eidem Ducem & caput prouidit vigilantiâ. Quippe Aureliæ exceptus, curſorem Lugdunum ad Maynium mittit, occupauítque Alphonſum Ornanum, qui ſextâ pòſt horâ tardior ad comprehendendum Maynium aduolat. Iam ille Lugduno Maiſconem verſus properabat, pòſt Cabilonem, obtinuerátque Diuionem ſecurus. Inde exitus votis Pariſienſium, atque ipſo progreſſu adauctis copiis, in eorum vrbem pro numine exceptus, (& thronum vt Regi apparauerant ciues) modeſtiam præferens, & Regis titulo repudiato, ſatis habuit ſexdecim virorum poteſtatem deterere. Etenim illi auctoritate vi imponentes, ad nutum cuncta adminiſtrabant; intruſis in vrbis Conſilium quadraginta viris, & per eos comitiorum compotes & ſuffragiorum. At

Maynius ſummus Dux Fœderatorũ.

Maynius

Maynius commento haud abſimilli; alios quatuordecim in idem Concilium arrogat, cæteróſque plurimos, tum municipales vrbis magiſtratus, tum viros auctoritate conſpicuos; vt præpollens numero ſuffragiorum, quoties opus foret, rem deliberatam in ſententiam ſuam perduceret. Ab eo Conſilio dictus eſt Regni & coronæ Franciæ Legatus, ſiue Locumtenens Generalis, & fracto Regis ſigillo, ſubſtitutum eſt alterum his verbis inſcriptum, *Sigillum Regni Franciæ*, quâ auctus dignitate, poſtquam iurauit in leges fœderis, & nouas ordinationes ſanciuir, ad cæteras vrbes, quæ amplectebantur fœdus gubernandas; ex iis pecuniam ingentem conficit; quam cum exhauſiſſent plures voragines, & exaruiſſet illicò ſcaturigo, inexpectato felicitatis augmento, nouum caſus fontem aperuit. Etenim dum Pariſienſes Molani ædes miles direpturus, prædam ſcrutatur, incidit in quadringenta aureorum millia; quæ ipſe Molanus quæſtor ærarij clam humi infoderat, agebátque interim in caſtris Regis, ſimulatâ inopiâ, ne Regem vel obolo ſubleuaret. Eo ære veluti miſſo cœlitus, militi ſolutum ſtatim ſtipendium, & occaſio data Maynio prodeundi ducendíque ad capiendum Regem, vt Pariſini fremebant, exercitus. Et ipſam expeditionem promouent mox ſucceſſus proſperi. Vrbem Vindocinum tradente Benchardo Præfecto, nullo periculo capit, atque omnes maioris Conſilij Magiſtratus ſimul vno reti inuolutos implicat; deinde Carolum Luxemburgum Comitem Briennium, Epernonij ſororium, expugnato Sancti Ondoëni caſtro, agit ad deditionem, captúmque abducit; ac tandem per Nauarri abſentiam Turonenſem impreſſionem aggreditur. Non diſertè adſcribunt Hiſtorici, quo conſilio Maynius hanc rem tentauerit; ſiue à Turonenſibus fœderatis clam appellatus, factâ ſpe vrbis concitandæ, dum ex eâ Rex ad repellendum hoſtem prodiret, ſiue vt Regem progredientem ad liberiorem captandum aërem, interciperent equites, atque abducerent. Sanè parum abfuit, quin poſtremum id nefas perficeretur. Nam Rex prodierat, & tranſmiſſo ponte vltra Sancti Symphoriani ſuburbium, ſudo ac ſereno cœlo, equo vehebatur; cùm attonitus molitor accurrit, monétque in proximo fœderatos latere equites, Regémque ſi forte in comitatu eſſet, reducendum celeriter. Ad quas voces Rex conuerſo ore aduertit equites è valle erumpentes, breuiſſimo interuallo, & equo incitato ſe in ſuburbium recipit. Opportunè quidem; nam ipſa nocte vndecim leucis vno curſu luſtratis, aderat Maynius, & primi equites pugnam inceptabant. Suburbium propugnabat Iarſæus, cum Rubempræo & Moncaſſino, munimentis aliquot erectis, quantùm loci incommodus ſitus patiebatur. Et illicò ad hoſtem excipiendum Grillonus & Curæa ſuburbio prodeunt, dum Rex in vrbem regreditur, ſimúlque admiſſis prætorianis Heluetiis, portam claudi iubet, opprimítque clandeſtina conſilia. Verum pugna incaleſcente, fœderati cæſo Iarſæo, oppugnatis munimentis, Regios intra ſuburbium compulerant, & ipſe Maynius, quamquam multum temporis diuturniore morâ conſumpſiſſet, horâ de meridie quarta, irrumpebat in ſuburbium, Regióſque pellebat; cùm primùm Caſtillonij ferocia, dein ipſius Regis

Lieutenant General.

Molan.

Benchard.

Comte de Brienne.

Ad Turones pugnatur.

Iarſay.

La Curée.

HENRICVS III. aduentus, qui quingentos Helvetios per pontem adduxit, pugnam inſtaurant; vetum iniquitate loci oppugnante, cùm Regij vndique obruerentur; Rex Grillonum iubet recipere militem, ac permittere hoſti ſuburbium; dum nox incumbit. Aduenerant interim Navarri copiæ eaſque Caſtillonius in inſula adiecta ponti locauerat, aggerémque breuiſſimo tempore oppoſuerat. Non ceſſabat hoſtis ſclopetorum explosione laceſſere militem, & turbare opus; imò probroſa verba, & contumelias acerbiſſimas iactabat in Regem; Caſtillonium rogans vt à percuſſore patris deficeret. Atque ita nox inter mutuas operas effluebat, & expectabatur in craſtinum longè gravior dimicatio; cum ad ortum lucis, copias educit Maynius, atque incenſis aliquot ſuburbij ædibus, eâdem celeritate, quâ venerat, ſe ad Vindocinos recipit. Die medio Navarrus Turones cum reliquis copiis venit: nec perſequendi hoſtis aut ſpatium aut voluntas fuit. Atque vt ea fœderatis ignominioſa expeditio fuit, ſic pernicioſa Siluanecti obſidio. Eam vrbem Bouteuilla detraxerat fœderi, admiſſo ad propugnandam Toræo Mommorancij fratre; cùm Aumalius & Mayneuilla adductis quatuor hominum millibus, & affluentibus Pariſinis iuvenibus, oppugnationem validè inſtituunt, maximè poſtquam Balagnius quatuor hominum millia in ſupplementum adduxit. Nam intererat Pariſienſium, eum obicem tolli, quo reliqua Picardia recideretur quodammodo. Eius ſeruandæ datum à Rege munus Longavillæ, præclariſſimo adoleſcenti, ac Noüæ, qui veterani prudentiâ iuvenis animum regeret; nec ſpatium erat cunctandi vlterius. Nam Toræus ad extrema actus, eo die ſpoponderat vrbem dedere, niſi auxilio leuaretur. Itaque Noüa Compendio, quod à Rege ſtabat, educit copias, maiore animo, quàm numero fretas; pleriq́ue enim convolauerant Nobiles, ſed equites octingenti dumtaxat, pedites mille & ducenti; ſimul Aumalius atque Balagnius diſpoſuerant militem, quamquam incompoſitè, ex nimia ſecuritate & contemptu hoſtis. Longius à pedite equitatus abſceſſerat, irruebátque in Regios, cùm Noüæ ſtratagemate ſtatim percellitur. Ille tria levioris molis tormenta intra ordines occulta invexerat; quæ ſub initium pugnæ laxatis ſuorum ordinibus, tam peritè explodit, per intervalla repetita, dum hoſtis ſuccedit; vt multiplici glande deiectis ferocioribus, cæteri facile in fugam acti ſint; ipſis Ducibus Aumalio & Balagnio leuiter ſauciis & in fugam raptis. Nec pedes ad reſiſtendum conſtantior; nam illicò abiectis animis terga vertit, in paludes proximas ſiluarumque latibula ſeſe abdens: Mayneuilla dum ad tormenta fortiter pugnat, cæditur. Occiſa fœderatorum duo millia, capta plura vexilla, decem tormenta, omnia impedimenta, & locuples à Pariſienſibus præda, qui in caſtra officinis poſitis, mercimonium inſtituerant. Eáque clades cumulata eſt Saveuſæ infortuuio, qui cum ad Maynium ducentos Lancearios è Picardia nobilitate lectos adduceret; primùm in Lorgium, deinde in Caſtillonium incidens, conſerto prælio vincitur, capiturque toto agmine quà cæſo, quà capto; eâ animi indignantis deſperatione, vt amoris vulnerum ligamentis, mori per furorem ſummum

Ad Siluanectum Fæderati caſi.

Bouteuille.

Toré.

La Noüe.

Saveuſe.

mum maluerit, quàm donari à Rege venia, adeò animos inſania partium, amórque Religionis à religione omni abſtraxerant. Sed ipſis fœderatis longè maior pernicies imminebat. HENRICVS III.

Nam ad Regem poſt depulſum Maynium confluebat tota nobilitas, atque Helvetij ab Sancio lecti, tandem per Sequanos in Burgundiam, inde in Belſiam properabant; Réxque ducto exercitu, Gergæum, Gianum, & Charitatem ceperat; vt cæteræ ad Ligerim vrbes, præter vnam Aureliam, ſui imperij eſſent; ardebátque eam vrbem ſemel expugnare; ſed cum vniverſi Duces, atque adeò milites, Pariſios belli ſcopum facerent, eò ductus exercitus, & capta aliquot per viam oppida. In iis Stampæ poſt diem quartum vi expugnatæ, & Sangermano præfecto abſciſſum caput, qui educatus inter Ephebos Regis, prima beneficia, tam ingrato animo corrumpebat. Poiſſiacum ſimiliter vi captum & cives aliquot fixi patibulo. Mox Pontiſara, dum expectantur Helvetij, vallo cincta. Eam Alincurius Villaregij filius propugnabat, adiuncto Hautefortio, pugnaciſſimo duce; ſed Biro Mareſcallus poſt inſtitutam oppugnationem, cæſum Hautefortium, & Alincurium grauiter ſaucium, vrbem ad deditionem compellit; moxque advenientibus Helvetiis, quibus Longavilla & Noüa ſeſe adiunxerant; iámque ſub ſignis quadraginta hominum millibus numeratis, ſeriò ad obſidendam Lutetiam curæ copiæque adhibitæ. Rex in Sancti Clodovæi pago agebat, Navarrus Meudonem & Carantonem tenebat; vt totus amnis ſupra, infráque penes Regem eſſet, vrbſque propemodùm in anguſtias acta. Etenim Maynius à Mompenſeria ante reuocatus, poſtquam Pariſienſium rabiem præclaris pollicitis confirmauit, ſpe facta ſubſidij à Pontifice & ab Hiſpaniæ Rege, ſuburbia munimentis firmauerat; ita partitus eorum propugnationem, vt Chaſtrius ea, quæ vltra amnem, defenderet, ipſe quæ citra ſunt, tueretur ingenti ſolicitudine. At ſibi conſcius infirmitatis, gnarúſque quàm incerta ab externis forent auxilia, & quàm parum ignauæ plebi fidendum; ſtatuerat, cum cætera omnia defeciſſent, cum lecto agmine in hoſtem irrumpere, & honeſto exitu fata, vel laceſſere proſpera, vel infelicia cumulare. Rex porrò ſecundam Auguſti diem deſignauerat, ad impetenda ſuburbia; pleriſque ciuium qui bonarum partium erant, intra arma capturis, dum foris triplicem aggreſſionem Rex inſtitueret. Verum ipſe pridie illud diei, nimirum Auguſti primo, lethali vulnere inter Prætorianorum haſtas ſecurus ſternitur. Perſeuerabant Concionatores in Regem è pulpitis blaſphemas voces evomere, & inoleverat paſſim plurium animis, miſſa illa è Tartaro tetra opinio, licere Tyrannum perimere; cùm è Patrum Dominicanorum familiâ, ea opinione imbutus parricida exurgit; qui vno ictu, ſi furori fides, Tyrannum tolleret, vrbem liberaret, ſéque Cœlitum albo ſtatim aſcriberet. Is Iacobus Clemens, in Senonenſi regione natus, anno ad viceſimum quintum accedente, nuper inauguratus Sacerdotio; qui ſtupida indole, atque adeò durâ & peruicaci, ſuſcepit nefarium facinus, horribile atque rarrareum, in nullo Francorum Regum tertiæ ſtirpis patratum hactenus. Is ſiue auctores

XXVI.

Pariſios Rex obſidet. Sancy.

Eſtampes.

Poiſſi.

Alincour. Hautefort.

Meudon. Et Charanton.

Anno 1589.

Rex caſus.

HENRICVS III.

De la Gueſle.

ctores ſceleris nactus, ſiue vno ſuo impulſu; nam incertum id admodùm, cùm paraſſet cultrum, litteráſque ad Regem, tum ab Comite Briennio, tum ab Harlæo Præſide; has fictas, illas veras; quamquam inſonte Brienio & captino; ſolus vrbe egreditur, & à Gueſlæo Regio procuratore, in quem forrè inciderat, in hoſpitium ductus, cœnæ adhibitus, atque in ſomnum miſſus, poſtqnam incredibili confidenriâ ſecuritatem animi vel ſimulauit vel fecit; nam parricidali cultro cibos ſecuit, Gueſlæo interroganti præclare ad ſingula reſpondit, & ſopore alto tota nocte ſtertuit; mane ad Regem ab eodem Gueſlæo dncitur expoſiturus res magni momenti, quas ipſi ſoli communicatas volebat. Admiſſus cum iuberetur quidquid afferret euuntiare, perſtánſque in ſententia vni Regi rem prodere, ad eius aurem, poſtquam litteras dedit, applicitus, recedente Bellegardo, dum Rex aurem præbet, cultrum eductum è manicâ in eius aluum abdit, deſeritque immerſum, viſceribus cum ſanguine prorumpentibus. Rex qui ſe aperto in plagam pectore veſtiebar, repente exclamans, cultrum extrahit, eóque duo vulnera parricidæ infligit, os frontémque ſaucians; cùm accurrens Gueſlæus capulo enſis Monachum percutit; accedúntque duo è quadraginta quinque Nobilibus, qui primo iræ impetu, diriſſimum percuſſorem pluribus plagis confodiunt perimúntque; pœnâ leniori, pro tanto támque horribili ſcelere. Eo die de vulnere Regis ſpes bonæ conceptæ, & viſcera intacta affirmabant Medici; at ſequenti, qui dies Auguſti ſecundus, quo in vrbem parabatur aggreſſio, recrudeſcente vulnere, deſperatum eſt, Réxque in proximam mortem adactus. Obiuit religioſè Sacramenta Eccleſiæ, ſemel atque iterum noxas Sacerdoti confeſſus, & reuocato in memoriam Monitorio illo Ponrificis, teſtatns ſe obſequentem Eccleſiæ filium, veniam petiit, eáque impetratâ, emiſit animam, haud dubiis veræ & ſinceræ religionis indiciis. Parricidæ cadauer ab equis diſcerptum eſt, membra igne conſumpta, proiectique in ventos cineres. Atque eo flagitio periit Henricus Valeſius, ætatis anno trigeſimo nono fermè impleto, vltimus Valeſiæ ſtirpis; quem inſtructum à naturâ præclariſſimis dotibus, in tranſuerſum rapuerant, praua inſtitutio & ſuorum temporum corruptela. Nam corpore ad maieſtatem Regis conformatus, ore & oculis mirificè ad conciliandum amorem perfectis, membris ad palæſtram omnem aptatis; animo præterea erat, ad virtutum ſementem exculto; magnificus, liberalis, generoſus, & fortis; ad pietatem & religionem veram inclinatiſſimus, ſobrius admodùm temperánſque, ad ſingulas eloquentiæ partes ſuprà quàm dici poteſt effictus. Verum eas laudes ſuccreſcens ætas calamitate temporum deterebat. Quippe in ea corruptiſſima Henricus incidens, nactus omnia virtuti contraria, præclaris dotibus maturitatem afferre non potuit. Nam in Aulâ corruptâ, & voluptatum merſâ illecebris, ad eas, vel renitente animo raptus eſt; educatus à Matre, candorem & ingenuitatem peſſumdedit; incidens in amicos & familiares, qui in ſua commoda publicam rem Regíſque gloriam referrent vnicè, populis extitit grauis, exactor moleſtus, & odioſus; implicatus factionibus, belliſque ciuilibus, deprehenſo ab vtraque factione periculo, dum vtramque

que conatur extinguere, perit ab altera, infortunio potiùs quàm noxâ laborans. Attamen conſideranti, quàm infelicem exitum aſſequuta ſint tam præclara initia, præter diuina iudicia, quæ intuitus mortalium latent, videtur Machiauelli Politica impia vocata in æquiſſimam pœnam; poſteríque Reges admoniti, Chriſtiano potiùs quàm humano conſilio populos regere. Sanè eo tempore fallaciſſima illa gubernandi ratio ſic inualuerat, vt vnum imprimis Machiauellum diceretur Henricus legere atque amare; & Cornelium Tacitum, eius doctrinæ fontem ac fundum Guiſius vnicè amplecteretur; vt nihil mirum ſit, vtrique tam prauè ſua conſilia cecidiſſe, & mortem illatam in votorum faſtigio: eo tamen diſcrimine, quod repentina Guiſium extinxit, Henricum lentior, producto ad ſalutem animi ſpatio, ne pietas fruſtra eſſet, forétque idem pœna & præmium.

HENRICVS III.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XXII.

SYNOPSIS.

Henricus IV. Rex. Marollij pugna. Deliberatio Procerum, & Regis. Epernonij diſceſſus. Fœderatorum ſenſus & conſilia. Rex in Normanniam venit. Pugna Arcenſis. Rex Pariſios aggreditur. Regis inopia & induſtria. Rex in Normanniam reuertitur. Caietanus Legatus in Francia. Hiſpanorum conſilia. Apparatus ad pugnam Iuriacenſem. Pugna Iuriacenſis. Pariſij obſeſſi. Cardinalis Borbonij mors. Supplicatio Pariſienſis. Dux Niuernenſis Regi ſe adiungit. Fames Pariſienſis. Soluta obſidio à Parmenſi. Geſta in prouinciis. Lediguerius Gratianopolim capit. Sandionyſium ſeruatum. Nox farinarum. Carnutum Rex capit. Ianinus in Hiſpania. Diplomata Pontificia in Regem. Cardinalis Borbonij iunioris cupiditas. Sabaudiæ Dux irrumpit in Prouinciam. Pugna ad Poncharram. Guiſij libertas. Nouæ mors. Briſſonij & aliorum cædes. Sexdecim viri pœna affecti. Turenius Dux Bullionius. Obſidio Rhotomagenſis. Parmenſis Rhotomagum venit. Obſidio repetita,

repetita, & ſoluta iterum. Epernæum receptum. Clemens Pontifex. Res geſtæ in prouinciis. Ioyeuſæ mors. Barry mors, & vxoris fortitudo. Valetæ mors. Arelate Regi aſſerta. Lediguerius in Pedemontio victor. Comitia Pariſienſia. Guiſius ad regnum admotus. Regis conuerſio. Surenenſe colloquium. Induciæ trimeſtres. Barriera captus. Rex laborat ob conuerſionem. Maynius perſtat in fœdere. Vitrius Regem agnoſcit. Nemurſius in cuſtodiam datus. Lugdunum Regem agnoſcit. Regis inauguratio. Rex Pariſiis exceptus.

POST Regem cæſum, regnum excidendum, & inconcuſſa maieſtas Franciæ deturbanda, non immeritò prudentibus videbantur. Nulli cæſo liberi, proximus ſanguine Henricus Nauarræ Rex, ad quem omninò ius regni ſpectabat; ſed Hugonottum religione, tum fœderati tum Catholici omnes abdicaturi, certùm ius in incertum vocabant; iámque Fœderi Religio non tam color erat bellandi quàm cauſa. Et quidem nuſquam benigniùs aut liberaliùs Dei clementia indulſit Franciæ, quàm cùm eam ex immenſa illa & inexhauſta votagine emerſam eduxit; cùm enim neceſſariò vel externus Rex, vel Hæreticus eueheretur in thronum; externum amouit, mutauit Hæreticum, & lege regni ſtabilita miraculo, naturæ potiùs quàm ipſi legi vim intulit. Id porrò miraculum non primò ſtatim patratum voluit; ne crederetur humanum quod Diuinum fuit; poſt longiorem moram perfecit, vt Franci in poſterum toto mundi æuo, ſe ſuúmque Regnum vnius Dei beneficium noſcerent. At quæ calamitates ad ea bona ſtrauerint gradum, inueſtigare paucis neceſſe eſt. Ad nuntium tam infauſtæ necis, caſtra regia dolor & timor repentè inuadunt. Henricum præcipuè inuoluebat intricatiſſimus labyrinthus; vt credi poſſet, diadema vnis ſentibus tribuliſque intextum, ad ærumnas pœnáſque animi oblatum & datum, non ad gloriæ & maieſtatis faſtigium. Præſens & ineluctabilis in procella ſcopulus, Religio erat; nam perſeuetanti in hæretica perſuaſione, Pontifex ſummus, Hiſpaniæ Rex, fæderati, & vniuerſa Francia, præter pauciſſimos repugnabant: at in Orthodoxorum ſenſum tranſeunti, fidi veteréſque aſſeclæ defuturi, incertis & nutantibus ad quos ſe conferret; vt hinc atque inde fulcris deficientibus, fruſtra inſurgeret in ſpem tam arduam; partium alteri odioſus, ſuſpectus alteri: nec ſatis laudi conducebat & gloriæ, in ſua religione antè conſtantem, vnâ coronæ ſpe, extemplò fidem & perſuaſionem primam deponere. Accedebat ad animi æſtum atque anguſtiam, quod neminem non ſuſpectum vocare in conſilium poſſet; nullo dubio quin quiſque in religionem eum impelleret, quæ ſibi ipſo vſu accepta & probatiſſima foret. Nec momentum leue partibus fuerat Mariuautij caſus,

I. HENRICVS IV. MAGNVS dictus.

Henrici initium.

Anno 1589.

Mariuaut.

qui

HENRICVS IV.

Marolle. qui ætate robuſtior, & militia exercitatiſſimus, ſingulari certamine à Marollio adoleſcente, quem prouocauerat victus, & lancea cæſus, Pariſienſibus animum auxerat, Regiiſque infregerat. Extemplò quàm non temerè Rex angeretur, ex Procerum Nobiliúmque diſſenſu conſtitit. Nam quamuis ex Catholicis, primi omnium Mareſcallus Aumontius, Giurius atque Humerius, nulla conditione ſe, vitam & facultates Regi obtuliſſent; & Biro Mareſcallus, Sancio egregiè dehortante, depoſita obtinendæ ditionis cupiditate, cum eodem Sancio, Heluetios ipſi Regi mancipaſſet; attamen plerique Nobiles Catholici cogitabant de ſeceſſu ac deliberabant. Ac nocte quæ eas animorum turbas ſequuta eſt, Principes Proceréſque Orthodoxi in vnum cœtum de re tanta acturi conueniunt; atque in tres ſententias diuerſi animis dirimuntur. Prima coronam nullâ conditione Regi deferebat; quam proponebant Longauilla, Giurius, Rambulletus, & eorum aſſeclæ; altera planè contraria apponebat difficillimam conditionem, vt eo momento Rex fidem Catholicam profiteretur; ſin id præſtaret, tota res ad Comitia regni deferretur; & eius erant opinionis duces, Dous, Manonius, Entraguius, Dampetra, & Vitryus. Ex iis duabus tertia nata eſt, auctoribus Mompenſerio & Franciſco Luxemburgio Pinæo Duce, in cuius hoſpitio deliberabatur; vt Regi obſequium ſtatim addiceretur, iis tamen conditionibus, vti intra ſex menſes curaret ſe de vera religione doceri; interim Hugonottos ſuâ interdiceret, nullam iis præfecturam permitteret, liceretque Nobilibus ad Pontificem legatos mittere, qui deliberationis ſuæ cauſas explicarent, ſic exiſtimabant regno ſimul conſultum & religioni. Poſt plurimas altercationes, & verba vltro citróque acerba, quæ propemodùm in iurgia deſinebant, tandem præpollente Pinæi conſilio, in tertiam ſententiam itur, & eidem datur Prouincia Regis totius cœtus nomine adeundi. Nec Regi traducta nox ſine ſollicitudine; ſeorſum ipſe cum Birone, Noüa, Caſtillonio, Guitrio, & Lafinio deliberabat, Mornæo procul abſente; omniúmque calculis ſtatuitur, eo articulo temporis perſtandum Regi in religione: iſque eo conſilio Pinæo eloquenter dicenti, conceſſit omnia quæ petebantur; vno excepto, quod Hugonottis vſum religionis non interdiceret, ſed Catholicam in ſingulas vrbes reſtitueret, atque Eccleſiaſticis reddi facultates curaret; idque iureiurando ſanciuit; promulgauitque ſcripto edicto, cui Principes & Proceres plures adſcripſerunt. Epernonius tamen ac Vitrius detrectant adſcribere; vterque vt præ ſe ferebant, conſcientiâ ducti, ne Regi Hæretico aſſentirentur; & Vitrius quidem ad fœderatos defecit, abdicatâ prius Dorlanij præfecturâ, quam ab Henrico III. obtinuerat, ne qua hæreret proditionis macula in defectione, ac Epernonius in Inculiſmenſem prouinciam præturam ſuam profectus eſt, affirmans ſe tam alienum ab fœderatis & Hiſpanis, quàm ab Hugonottis, nec vllis Regis precibus teneri potuit; ſiue, vt ipſe excuſabat diſceſſum, ſe ac bona in priuatos æmulos & inimicos, abſentiâ commodiùs quàm præſentiâ defenſurus, & acceptâ moleſtiâ, quod Mareſcalli ante ipſum Ducem & Parem Franciæ adſcripſiſſent edicto; ſiue, vt accuſabant alij, quod pluribus contumeliis in Regem

Margin notes: Aumont. Giury. Humeres. Sancy. — *Deliberatio Procerum.* — *Et Regis.* — *Epernonij diſceſſio.*

gem illatis, pertimeſceret iuſtam vltionem; ac præterea refugeret mutuari pecuniam Regi, quam præſenti inopiâ & neceſſitate denegare haud poſſet. Sane ea diſceſſio in paucis Regi moleſtiſſima fuit, diúque occultum in Epernonium odium perſtitit. Hæſit tamen aliquandiu, dum caſtra Rex mouet, quem in Normanniam ſequutus, poſt ſolutas Henrico Regi exequias, diſceſſit, abductis duobus peditum millibus & quingentis equitibus.

HENRICVS IV.

II. *Fœderatorū ſenſus & cōſilia.*

At Pariſiis, & in cæteris vrbibus fœderatis, Regis morte confirmati ſunt ad conſtantiam vel pertinaciam animi. Pariſiis præcipuè, poſt effuſam immoderato ſenſu lætitiam, & ſolutam in omne conuitiorum genus proteruiam, fœderati mentes longè cupidiùs adhæſerunt. Et Regem quidem nuncupari optabat populus, ſed Orthodoxum, qui maiorum & Ludouici ſancti religionem profiteretur; Optimates erant in eadem ſententia, & qui antè abhorrebant à fœdere, poſt Henrici necem, arbitrati fœdus ſanctiſſimum eſſe, quod hæreticum amoueret à ſolio, id propugnabant acerrimè, cæteriſque auctores propugnandi erant. Is ſenſus bonorum in Clero & in Parlamentis; nam Principes Proceréſque, vt plerumque fit, religionem obtendebant in ſpeciem, ſua quiſque commoda & priuata emolumenta interregno captabat. Maynius præſertim, vt reliquorum dux auctoritate & ambitione, cupiditatem ſupra omnium vota erigebat. Nec deerant, qui ad coronam animum inflammarent; præcipuè ſoror Mompenſeria, quæ vaſti ſpiritus & ſolertiſſimi femina, exiſtimaret nihil audenti arduum, atque vno gradu qui à throno diſtet, vnico niſu in eum poſſe conſcendere; addebátque multa in cupiditatem non mouendam modò, ſed implendam. Nec parum ea Maynium quanquam moderatum afficiebant; quis enim ab imperio ſummo adhorteat; eóque animo ſparſis clam vocibus explorauit Pariſienſium ſenſus; quos vbi alienos ab conſilio ſuo proſpexit, ſimúlque pericula quibus ſe ad perniciem certam immergeret; reíque difficillimæ ſetiem eruditè exponerent prudentiſſimi viri Villaregius, & Ianinus Præſes Senatus Burgundici; pedem dum licuit à præcipitio retrahens, deliberauit quid eo articulo ſtatuendum foret. Ac ſuadebat Ianinus, vt edicto propoſito teſtaretur ſe poſt Regem cæſum depoſuiſſe ſenſum iniuriæ, vnà Religionis causâ in armis agere; appellare ſe Francos omnes ad eam tutandam, & adducendum Nauarræ Regem ad ipſius cultum; quod vbi præſtaret, paratum ſe arma deponere, & iurare obſequium. At eo conſilio cùm belli finis inſtaret, nec arbitraretur Maynius in ſuam rem eſſe, tam citò deſinere, vnde imperium emanabat; aliud inſtituit; quo voluntati populi ſatisfaceret, ſummæ ipſe auctoritatis & regiminis compos; Regem dicendo Carolum Borbonium Cardinalem, iam longæuum ſenem, qui captiuus apud hoſtem agebat; ſéque vt antea Locumtenentem Generalem regni nuncuparet. Idque de conſilio quadraginta virorum & optimatum perfecit, & Rex promulgatus eſt Carolus eo nomine X. At Rex qui tunc ætatis annum decurrebat ſextum à trigeſimo, poſteaquam exercitum multorum ſeceſſione immunitum videt, & fruſtra per Villaregium appellatum de concordia Maynium, depoſitâ ſpe capiendæ Lutetiæ, ſtatuit in Normanniam proficiſci, opulentam

HENRICVS IV.

& admotam prouinciam, cuius tributis ſubleuaretur, & ab Anglia expe-ctatam opem exciperet. Soluturus caſtra, vt honori conſuleret, fingit ſe proficiſci vt funus Regi mortuo faceret, duxitque copias Compendium vſque, vbi pro ratione temporis factum funus, & cadauer in æde ſancti Cornelij poſitum, dum in tumulo maiorum Sandionyſiano ſuo pòſt tempore conderetur. Perfectâ cæremoniâ plurimi magno numero Nobiles, impetratâ diſceſsûs veniâ, ſuas res curaturi priuatum, abſcedunt; Rexque trifariam quod reliquum erat copiarum diuidit, partem tradens Longavillæ qui in Picardiam iret, alteram Aumontio vt tueretur Campaniam; tertiam ipſe in Normanniam duceret; eo tamen intervallo, vt non ægrè cùm neceſſitas poſceret ad communem opem conuenirent. Tertiam partem Regi aſſignatam implebant tria peditum Francorum millia, legiones duæ Helvetiorum, & equites mille ſupra ducentos; occurritque Mompenſerius Normanniæ Prætor, cum ducentis nobilibus, & mille ac quingentis peditibus; erántque ſimul cum Rege Proceres, Princeps Contyus, Carolus Valeſius magnus Franciæ Prior, ſummus levioris equitatus Tribunus, Biro Mareſcallus, Damvilla Mommorancij frater, Caſtillonius, Rohanius, Dux Mombaſonius, Forcia, Baqueuilla, Lanchantius, & plerique nobiles. Copiis tam modicis cincto, patebant tamen arces haud paucæ; nam exceptus primùm Ponte Arcuato; dein Dieppâ, vrbe & arce, Emaro Chattio equite Melitenſi eodémque præfecto, fidem generoſitate magna addicente; móxque Cadomum cum arce adiunctum, & aliquot oppida in vicinia capta, Regis nomen in eo tractu ſpargebant. Eo ſucceſſu Dieppenſes elati, Regi inſtant vt Rothomagum oppugnet, impenſas in octiduum polliciti; ſuſcepitque Rex oppugnationem, quibuſdam clandeſtinis conſiliis fretus. Nec conatus ſpe caſſus extabat, cùm incenſis molendinis, & occupatis commodioribus locis, ad portas ſederet; cive admodum perterrefacto, quanquam Dux Aumalius & Briſſacus mille & ducentis equitibus vrbem obtinerent. Et in ea mentium conſternatione evocandus Maynius fuit, qui toto exercitu educto Pariſiis, cùm veniſſet Rothomagum, Rex longè infirmior ſoluta obſidione, verſus Euſium movet, capitque oppidum; neſcius quanto in diſcrimine ageret: etenim Maynius amne tranſmiſſo, & exercitu aucto ad quindecim peditum millia, quatuor equitum, magnis itineribus ad ſe feſtinabat; eránt-que ſub ſignis, qui ſupplementa adduxerant, Henricus Marchio Muſſipontanus Lotharingiæ Ducis filius, Chriſtophorus Baſſompetra cum Reitris Germanis; Iacobus Collaltus cum legionibus Germanicis, Nemurſius & Balagnius. Rex Dieppam ſeceſſerat; atque obruebatur haud dubiè, niſi Maynius celeritatem primam inhibuiſſet; colloquutus in Hannonia cum Parmenſi, moram deinde trahens in aliquot oppidis expugnandis. Attamen Regi certum exitium erat, nec prolatatione mali ſeruabatur; iámque Maynius Pariſios & in Hiſpaniam ipſam litteras ſcripſerat, quibus affirmabat clauſum Bearnium (nam ita Regem fœderati vocabant) nec elabi poſſe, niſi in piſcem verſus inſiliret in pelagus. Et verò plurimi grauitate periculi moti & perculſi, Regi auctores erant, vt ſparſis per

Rex in Normãniam venit.

La Force.
Pont de l'Arche.
De Chattes.

Eu.

per loca commoda copiis, ſe malo eripere, atque inſcenſo nauigio, vel in Angliam vel Rupellam evaderet: hærebátque Rex anceps conſilij; cùm Biro Mareſcallus militari & fortiſſima oratione inflammato Rege, & repudiato formidoloſo conſilio, ad conſtātiam & ad victoriam firmauit animos. Nam omninò Regi ſtandum in veſtigio erat; quippe ad regnum itur fortitudine & audacia, non fuga & abſentia; & enitenti in obices atque repagula, perrumpendum eſt neceſſario & inferenda vis. Ergo Rex ſtatuit ad Dieppam munire ſe, & vires hoſtium repellere fortiter atque infringere.

III. *Pugna Arcenſis.*

Supra Dieppam ſeſqui altera leuca, Arca eſt caſtellum proximæ pugnæ famâ clariſſimum, in colle arduo poſitum; infra collem pagus eſt, eodem cum caſtro nomine; tum Betuna amnis, qui Dieppam illabitur; ac paulò longiùs Martingliſa alter pagus, cum leproſorum noſocomio. Eum locum ad muniendum Rex deſtinat, & continuò opus aggreſſus, amplo aggere pagum caſtro iungit, latéque munimenta in proximos agros circumducit. Ligonem ipſe tractabat foſſor diadematus, cæterique exemplum æmulati certatim nobiles militéſque die poſt tertio opus perficiunt. Tum ipſe cum Francis peditibus in caſtello hæret, in pago Mareſcallum locat cum duabus Helvetiorum legionibus & vna Germanorum; equitatu inter caſtellum & Dieppam fuſo. Haud multò pòſt Maynius totum exercitum ad Arcam adducit, non quidem in frontem, ſed à tergo, occupato Martingliſa pago, & miſſo ad Poletum ſuburbium equitatu. Eſt Poletum Betuna amne ab Dieppa diremptum ſuburbium, quod dominatur in pontem ſubiectum, atque ipſi vrbi ponte annectitur. Illicò Rex nouas munitiones hoſti obiecturus, Arcam pagum ducto aggere operit, trecentos milites in noſocomium immittit, & Caſtillonium cum nongentis ad Poletum propugnandum deſignat; qui magna celeritate, certatim contendentibus civibus, munimentis locum imbecillum firmat. Mox eum in locum Rex ipſe feſtinat, & equitatu extra ſuburbium poſito, aliquot velitationibus hoſtem repellit, dum ſimul eum Biro à noſocomio retundit, per magnum Priorem & Damvillam. Mox aliquot dies quieti agunt fœderati, nullâ re tentatâ, ob diſcordiam ducum, cùm Marchio Muſſipontanus, Nemurſius, Dux Aumalius, Eques eius frater, ſinguli rebus ſuis intenderent, nec in publicum ſatis, in ſpes avulſi ſuas conſulerent. Demùm die Septembris nono poſt decimum, ſtatuit Maynius conatu omni intendere, ad Regem munimentis ſuis deturbandum. Eam in rem occupare noſocomium primò oportebat; itaque poſt noctem mediam tranſmiſſis vltra Betunam copiis, exiſtimabat prima luce improuiſum Regem oppreſſum iri. At ille cum Birone mira diligentia rem ad pugnam inſtruens, octingentos Helvetios in noſocomio locauerat, prætexuerat aggerem, quingentis Lanſquenetis, duabus legionibus Helveticis, & Francis aliquot; tum equitatus partem, tam levioris quàm gravioris, ante munimenta Priori magno tradiderat. Primus ſtatim conflictus equites miſcuit: Sagona fœderatorũ dux præclariſſimus, ſclopeti glande femur à Priore ictus, equo deiicitur, & lapſu extinguitur; Aumalius novo agmine pugnam inſtaurat, & cataphractos Regis equites pellit; aderátque Maynius qui pulſos opprimeret; *Sagone.*

HENRICVS IV. cùm Damvilla educta Galatij Heluetica legione fuſos excipit, atque inſtaurat; ſclopetariis tam ſpiſſam grandinem effundentibus, vt Maynius fixo veſtigio, nouam oppugnationem per pedites inſtituerit; Nemurſio equitatum in Damvillæ Heluetios inuehente. Ita incaleſcit pugna, cùm improuiſa res ſpem ac metum mutuò, vtrique partium infert. Collalti milites, cum ad marginem aggeris acceſſiſſent, nec facilè in eum perrumpi poſſe animaduerterent, conſilio ſiue ante ad dolum promiſo, ſiue ex metu periculi repentino, quaſi facturi deditionem, Regi ſalutem precantur, ac pileos ſariſſis ſummis imponunt. His fide habita, Germani qui aggerem tutabantur, manus officiosè præbent, & magnâ lætitia tranſgreſſos in munimenta excipiunt. Biro prudentior in eos impreſſionem parabat, at ſe inhibuit, cùm ij addictos Regi ſe profiterentur; iamque multi è centurionibus Regem adierant, dextram oſculati, & obſecrantes vt Bironem compeſceret, tranſire ſe in ipſius caſtra bonâ fide, nec aliud petere, niſi vt ſoluerentur ſtipendia. Interea Nemurſius Damvillæ Heluetios tantâ ferociâ aggreditur, vt loco pulſos propè in fugam ageret; quod Germani illi obſeruantes repente fide violatâ in Germanos atque Heluetios arma obuertunt, expellunt munimento, & Bironem aduolantem deturbant equo, ac propemodùm necant. Ea re factus animus fœderatis, & à prima munitione in alteram momento irrumpitur; eodémque impetu in noſocomium: Rex profligabatur haud dubiè, parúmque abfuit quin eo torrente ſimul raperetur; cùm Maynij cunctatio ſpatium fecit ad rem inſtaurandam. Et quidem Rex vbi ſe ex periculo collegit, fortiſſimo animo intercurſans ſuorum ordines, perturbatos ſiſtit & præcipitem fugam, donec Arcâ feſtinans Caſtillonius, duas legiones in certamen infert. Tunc Germanis atque Heluetiis inſtauratum robur, & dimicatio repetita; Regíſque præliantis ductu, ereptus hoſti Biro, & capti à Rege Comes Belinus, & Tremblecurtius Tribunus; deinde Mompenſerio & Noüa ſparſum equitem reuocantibus, primùm noſocomio hoſtes eiecti, mox interiori munimento, poſtremò ampliori; vt verè rapta è manibus palma dici poſſet, & oblata per ſomnum victoria diffluxiſſe. Cæſi è Regiis aliquot nobiles, & ducenti milites; ex fœderatis ſexcenti, in quibus haud pauci clari vel natalibus vel militari peritia. Et eo conflictu de toto bello præiudicatum eſt, cùm Rex viribus tantò inferior, vinceret, quia vinci non poſſet, & hoſtium fraudem fortitudine animi emendaret. Maynius ſe intra caſtra poſtquam duos dies continuit; ea, nocte media ſoluit, ac dies totidem copiis circumductis, rurſum Dieppam inter atque Arcam ſe munit; tentaríſque per decem dies, modò Arcâ, modo Dieppâ, quà impreſſionibus, quà tormentis, atque vtrobique repulſus fortiter, tandem die vndecimo verſus Picardiam ſe recepit. Iámque Rex Longauillam atque Aumontium vocatos exceperat, ſub hoſtis aſpectum vrbes Gamachiam atque Euſium expugnauerat, prouocaturus in prælium; ſed feſtinans Maynius penitus in Picardiam ſe abdebat.

IV.

Rex Pariſios aggreditur. Regreſſus in Normanniam Rex, Anglorum copiis ab Elizabetha miſſis recreatur; ij erant militum quatuor millia; allata ſimul ducenta

librarum

librarum ac viginti millia, & commeatus in bellum plurimus. Eo ſupplemento firmatus Rex, conſilium aggrediendæ Lutetiæ reuocat; eò magis, quod inteſtina Catholicos inter & Hugonottos diſſidia iam animos ducum diſtrahebant, Mompenſerio inſtigante Catholicos, & ferente impatientiùs diſſenſum Regis à vera religione. Itaque tranſmiſſo ad Meulancum Sequana, exercitum Rex verſus Pariſios ducit, ſpe certa vrbis per clandeſtina conſilia occupandæ, ſi foris vim inferat, hoſte ad munimenta tutanda abducto; eámque ſpem fecerat Blancomenilius Præſes in Senatu diadematus; patefacturum ſe vrbem, ſi intra ſuburbium Rex penetraret; & ille inuadenda deſignat, quæ ad Vniuerſitatem ſpectabant. Ea porrò Pariſienſes lato & ampliſſimo, per agros aggere communiuerant; locatis per interualla tormentis; quamquam nihil admodùm à Rege metuerent. Nam plebem inanibus ſpecioſiſque rumoribus lactabant fœderati, & nuper Maynius quinque vexilla ad eos remiſerat, rapta à Germanis dum per fraudem in Arcenſe munimentum inuaſerant, quibus Mompenſeria aliquot alia à ſe artificioſè facta adiunxerat; eáque magnâ pompâ per vrbem vecta ſunt. Dein imago Dieppæ vrbis ære ſculpta vænibat à baiulis, addideratque ſitum oppugnationis Maynius, qua conſtabat Regem terra maríque obſeſſum, poſt Anglicas copias profligatas, deditionem repoſcere; ac breui captum ductum iri Pariſios; eóque ſtulta credulitas amentiæ venerat, vt plerique feneſtras locarent, & in vico Sancti Dionyſij pegmata erigerent ad ſpectandum captiuum. Verùm is ad munimentum oppoſitum iam adequitabat; quod poſtquam perſpexit, atque animaduertit amplius eſſe ſpatium, quàm vt commodè propugnaretur; in diem craſtinam, quæ Nouembris prima, oppugnationem indicit; quæ ante lucem inſtituta eſt. In tria agmina peditatum diſtribuerat Rex; in primo Angl., Duce Birone cum filio & Guytrio, in ſuburbia Sancti Victoris & Sancti Marcelli impetum faciunt; in ſecundo Aumontius, cum Damvilla, & Bellegardo, Sancti Iacobi & Sancti Michaëlis ſuburbia impetit; in tertio Caſtillolonius & Noüa ampliſſimam Sancti Germani regionem aggrediuntur; diſpoſiti à tergo equites ad promouendam impreſſionem. Primo impetu amplum illud munimentum perrumpitur, difficultas ad ſuburbia paulò maior; ſed intra horam profligatum eſt prælium, & in ſingula admiſſi Regij; potuítque vrbs ſubigi, ſi maturè Aumontius in portas Sancti Iacobi & Sancti Michaëlis intendiſſet tormenta. Sed breui interuallo reſtauratus ciui eſt animus, & portæ fimo & trabibus firmatæ excuſſerunt impetum. Caſtillonius & Noüa ad Neſleam portam repulſi ſimiliter, Roſneo duce propugnante vrbem, & Sanſeurino centurione erumpente in ipſum ſuburbium. Rex plebe fauſtè acclamante in ſuburbium Sancti Iacobi amicè ingreditur, & Caſtillonij vindictâ oppreſsâ, qui victimas paternis manibus Pariſienſes mactabat, hæſit aliquandiu opperiens Politicorum conſilia (nam ita qui Regis ſtudebant partibus vocabantur) donec celeritate magna aduolans Maynius cum toto exercitu, Regi conſilium excuſſit; iſque à ſuburbiis receſſit, abductis quadringentis captiuis, cùm quingenti ciuium in conflictu cecidiſſent.

HENRICVS IV.

Blanc Meſnil.

Roſne.
S. Seurin.

HENRICVS IV. cecidiſſent. Erat animus Turones petere, & proximas regiones ſeruitute hoſtium vindicare. Primùm ad Vindocinenſes conuerſus, Stampas in via expugnat; mox arcem, quam diruit, infeſtam Stampenſibus, & calamitatis cauſam multiplicem. Tum per Belſiam ſubiens, in Vindocinenſes; Vindocinum capit, ac diripit; præfecto Benchartio, qui tam ignauè Henrico III. vrbem rapuerat, truncato capite. Mox Turones aduolans, ingenti omnium Ordinum gratulatione exceptus, admittit magno lætitiæ ſenſu Venetum Oratorem: etenim prudentiſſimi Patres vno aſſenſu ipſum in Regem Franciæ habendum cenſuerant; quamquam Pontifice & Hiſpaniæ Rege omni ope in Senatu intercedentibus. Poſt breuem moram ad Cœnomanos Rex conuerſus; vrbem primatiam à Boisdelphino occupatam, & immenſo ſumptu communitam, adigit in deditionem; dein profectus Lauālliam in Britanniæ limites; mittit Principem Dombenſem in ipſam Britanniam, qui Mercordio obſiſteret, partéſque regias promoueret; Tauanium in Burgundiam, Bironem Mareſcallum qui Alenſonium caperet; ac tandem ducto in hyberna exercitu, nobiles in ſuos lares dimiſit. Fuit enim hæc quatuor annis proximis bellandi ratio; vt cùm Rex inopiâ pecuniæ laboraret, bellum gereret ſumptu Nobilium; qui per hyemem ex domeſtica parſimonia nummis aucti, vere regrediebantur, apparatu ad bellum inſtructi: paritérque miles gregarius in prouincias miſſus, prædam ex hoſte faciebat, tuebatúrque in ipſum ſuas quiſque vrbes & oppida. Nec omittenda Regis induſtria ſingularis, inter eas penuriæ difficultates, & contraria ſuorum ſtudia. Nam Hugonotti acerbiſſimè conquerebantur ob duritiam Franciſci d'O Præfecti ærario, à quo ne aſſem quidem poſſent emungere, cùm in Catholicos benignior foret; atque ipſi Catholici Regem à religione ſua alienum ferebant in dies impatientiùs. Attamen ille & Hugonottos demulcebat priuatim, promiſſa in religione conſtantia, & futuræ proſperitatis conſortio, & Catholicos ſpe conuerſionis retinebat; de Pontifice, de ipſa Eccleſia, & perſonis ſacris, honorificis verbis nuſquam non colloquens; agebat cum Nobilibus quàm familiariter; cum gregario milite humaniter, capiebátque ſingulos dexteritate ingenij, ore, habitu, ſermone, paſſim cunctis gratus & acceptus, vt ipſi tam domi quàm foris enitendum in hoſtem fuerit; nec laborandum minùs in profliganda penuria, quam in potentiſſimo hoſte ſubigendo.

Laual. *Mercœur.* *Regis inopia & induſtria.*

V. Poſtquam Alenſonium Biro expugnauit, Rex poſt breuem moram, per anni noui auſpicia, in Normanniam irrumpit cum copiis; atque Argentano capto, Faleſiam vrbem vallo cingit. Eſt Faleſia in colle poſita, ſubſidente circum valle, defenſa caſtro validiſſimo, quod vrbi ipſi adiungitur; obtinebátque tum vrbem tum caſtrum Briſſacus cum legione Picardi Tribuni, quæ inter fœderatas pugnaciſſima habebatur. Rex à caſtro, quod plerumque illi vſitatum erat, oppugnandi initium petit. Auxilio erat ipſe loci ſitus, nam caſtro munimentum erat ſtagnum ampliſſimum atque altiſſimum; quod frigoris aſperitate in gelu coaluerat, tam durum & firmum, vt eo commodè tormenta regia inueherentur; ſicque opportunitas maxima in euidentem perniciem ibat. Directa tormenta poſt continuam

Rex iterum in Normanniam inuadit. *Falaiſe.* *Anno 1590.*

verberatio-

verberationem, poſtquam latam muro labem intulerant, appellat Rex Briſſacum de deditione; qui cùm magnificè ad oſtentationem vanam reſponderet; haud multò pòſt ad deditionem ipſam impellitur. Quippe miles in proximam turrim evadens, quam aperuerant tormenta, cùm nullus hoſtium ſpectaretur, arceſſit ſocios, quibus aduolantibus porta effringitur, vnde è caſtro patebat in vrbem aditus; ſimulque vno impetu in vrbem irrumpitur, pulſiſque leui opera ciuibus, vrbs ipſa capitur atque diripitur. Et in ipſo conflictu exemplum editum calamitoſæ virtutis, & amoris ſua miracula renovantis. Inter cives pugnabat Cheſnaius, adoleſcens mercator, ſimúlque virgo quam perditè amabat, ad eius latus dimicabat; vterque tam generosè & fortiter, vt ab ipſo Rege obſeruati, iuſſi ſint, quantùm Martis ardor ſinebat, eſſe incolumes. At cùm adoleſcens ſclopeti glande repente ſtratus eſſet, virgo ſalute quam offerebat hoſtis repudiata, ſe pugnans in confertiſſimam aciem abdidit; donec ad necem ſaucia regreſſa tandem, in exſpirantem adoleſcentem incumbit; ac pro geniali toro pugnam nacta, ſanguinem ſanguini, plagam plagæ infundens, in dilecti ore animam mittit. Duóſque amantes vocauit poſteritas; vt haberet Francia quos eo in genere Hiſpanis componeret. Briſſacus mox deditionem caſtri paciſcitur, ſibi & quindecim ſalutem aſſerens: opulenta ſupellex Bironi conceſſa, & pauci milites necati ſuſpendio, pluribus alioquin ſceleribus graues. Multæ poſtea in eo tractu vrbes Regi traditæ; Domfrontium, Lexovium, Baiocæ, Vernolium, & ipſum Honflorium, poſt dierum aliquot propugnationem. At ipſe Rex ad Honflorium Bironem dimiſerat, cum ala equitum & ſclopetariorum expedita, raptus ad Mulancum ſeruandum. Etenim Maynius, frequentibus Pariſienſium vocibus laceſſitus, expoſtulantium quod deſidere in vrbe militem pateretur, ipſum eduxerat expugnaturus proxima oppida, quæ Rothomagum intercludebant Lutetia. Captis igitur ad Oeſiam aliquot oppidulis, & recepta non multo labore Pontiſara; Mulancum aggreditur, quod vnum cum Ponte Arcuato, addicebat Sequanam Regiis. Erat Mulancum caſtrum potiùs quàm oppidum amni impoſitum, & tutabatur præfectus fortiſſimus Berenguevilla ab Aumontio datus, qui fortitudine atque induſtria non vulgari diu conatum impetumque hoſtium fregerat. In extremis erat, cùm Rex in opem advolat, infertque in caſtrum militem; ſed repentè eo reuocatur, vt cæteras copias in Nemurſium tueretur. Semel atque iterum admirabili pernicitate profectus in Normanniam Rex, & Mulancum redux, ſedulitatem partitus, vrbem ſimul tutabatur & copias; donec Maynium omninò avulſurus, Poiſſiacum expugnare aggreditur; vrbemque per ſcalas inuadens, in proximum pontem impetum vertit; quem tormentis dum verberat, Maynius neceſſario abductus Mulanco, cum toto exercitu Poiſſiacum venit; quo tandem tempore Rex voti compos ad Drocum obſidendum copias amovet; omittitque pariter Mulancum Maynius, de re maiori ſollicitus; nam Parmenſem conuenit, ad militem exorandum; quo fretus, Regi imminebat, Drocenſi obſidione ſoluta. Sed militaris expeditio interpellanda pauliſper, dum in Pontifi-

cis

HENRICVS IV.

Amoris vis.

La Cheſnaye.

Meulanc.

Berengueville.

HENRICVS IV. VI.

cis Hiſpanique conſilia introſpiciam ; quibus moles fœderis tantoperè nitebatur.

Caietanus Legatus in Francia.

Sixtus ſummus Pontifex, mortem Henrici cum gaudij ſenſu acceperat; ac tametſi hæſiſſet anceps aliquandiu, cùm ad Navarrum confluxiſſe Nobiles audiviſſet; tamen poſtquam per oratorem fœderatorum accepit, Catholicos omnes Navarrum eiurare, & Carolum Cardinalem Regem nuncupaſſe; imò Navarrum ad Dieppam in extrema actum; ſe ad fœdus vertit, ſtatuitque in Franciam Legatum mittere, qui fœderatos ope & conſilio promoveret, vt Francia tota vni Regi & Orthodoxo addiceretur. Eum itaque dicit Henricum Caietanum Cardinalem, virum ætate, ſcientia, & peritia rerum conſpicuum; cui adiuncti Epiſcopi decem & Bellarminus Ieſuita doctrinâ Iam tum orbe toto percelebris. Nec Pontificem moverat, quod legati duo fratres, privatis vtilitatibus adſtricti eſſent Hiſpano; nam ſperabat eam ob rem Legatum futurum acceptiorem Hiſpano, rémque faciliùs promovendam; cùm ipſe cæteroquin Legati prudentiæ, fideique prorſus confideret. Iam anno præterito ſe Legatus in viam dederat, ac Taurini ſummis honoribus à Sabaudo exceptus, & ab eo in ſuam ductus ſententiam, Lugdunum vix pervenerat, cùm Maynium & Mendoſam oratorem Hiſpanum agentem Pariſiis, de aduentu ſuo certiores facit; ac Rege cæteriſque ſuarum partium Orthodoxis nentiquam monitis, per Burgundiam Pariſios proficiſcitur. Ea in vrbe ſub initium Ianuarij incredibili gratulatione excipitur; defertque in Senatum Pontificium diploma, quo ſua auctoritas conſtituebatur; quamquam moleſtè tulerit, dictum antea Regem Cardinalem Borbonium; cùm illius eligendi auctoritatem illibatam ſibi admodùm cuperet. Ad dum ille Pontificiam poteſtatem propagat: rem ſuam Philippus Hiſpaniæ Rex agitabat. Bernardinum Mendoſam apud Henricum III. oratorem, ſtatim à Guiſiorum cæde, à Rege abſcedere iuſſerat, & Lutetiam venire ad fœderatos; vt eos iuvandi tam opportuna occaſio caperetur. Eam in rem Mendoſa, cum quadraginta virorum plurimos, inopum civium ac devotorum multam factionem, Cœnobitas pleroſque, partim pecunia, partim ſpecie religionis pellexiſſet, atque in mentem ſuam perduxiſſet, rem proponit in ampliſſimo Vnionis conſilio, ſpecioſam quidem & ad aſpectum primum perutilem, at omninò Regi regnóque ipſi pernicioſam; vt ſe Francia tutelæ ac defenſioni Hiſpani Regis ſubiiceret; multáque addit ad exaggerandam Regis immenſam potentiam. Id cum Hiſpanicæ factionis homines, laudibus in cœlum tollerent, affirmaréntque Regno ac Religioni nihil ſalubrius obvenire poſſe; contra Maynius eiúſque aſſeclæ, ſubita re permoti, cùm moram ad deliberandum repoſcerent; Mendoſa ad mitigandam poſtulationem, multas conditiones adiungit, quæ fidem facerent, rem totam in Franciæ commodum verti; eæque tam coloratam boni formam induerant, vt Maynio recuſandi modum excuterent. Verùm ille, poſt conſultos prudentiſſimos viros, præcipuè Villaregium & Briſſonium Præſidem, atque angue perſpecto qui lateret ſub frondibus, deliberationem in aduentum Legati reiecit; quippe rem tanti eſſe momenti,

Hiſpanorum Conſilia.

in

in qua religionis apex ageretur, vt de ea nihil abſque ſummi Pontificis auctoritate conſtitui poſſet. Sic obiectus flagitationi Hiſpanorum obex, quo repreſſa prima ambitio. Poſt Legati aduentum, cùm Mendoſa idem propoſitum vrgeret vehementiſſimè, nec minori conſtantiâ repugnaret Maynius; Legatus veritus, ne contentio in vim atque arma erumperet, ab ea ſpe Hiſpanos dimouet, maturuiſſe nondum conſilium docens, atque aliam viam oportere inſtitui. Itaque illi nouum conſilium capiunt, ſpreta vt præ ſe ferebant vtilitate, ſeruandæ Religionis vnam gloriam expetunt; affirmant obruendum ſemel Bearnenſem, excidendam vno conatu hæreſim in ſuo capite; eámque in rem magnas copias offerunt. Porrò idem diuerſo modo intendebatur. Nam Maynius admiſſis ab Hiſpano copiis, vel vinceretur, vel vinceret; ſi ſuccumberet, ſe totum Hiſpano tradere cogeretur; ſin euaderet victor, cùm validiores eſſent copiæ Hiſpanicæ, etiam victor mitteretur ſub iugum. Nec id Principem ſagacem latuit; quapropter ab Hiſpano militem cupiebat modicum, multam pecuniam, per quam delectum ſuo arbitrio faceret; nec alieno ductui manciparetur: at cùm obſtinatiùs repugnaret Mendoſa; ipſe ad Parmenſem profectus in Belgium, duo equitum millia impetrat, ductore Philippo Egmontio, Egmontij viri fortis filio, cui Albanus vitam ademerat. Per eam occaſionem Philippus Rex vulgato ſcripto mentem ſuam manifeſtam facit, occulitque; nempe obſecrabat Principes cunctos Chriſtianos, vt ad liberandum Carolum X. Franciæ Regem arma adiungerent; expurgarent eandem hæreſi, ad obſequium Regis Chriſtianiſſimi totam adducerent; mox ſimul ipſum hæreſis virus, ab cæteris prouinciis pellerent, tunc demùm omnes viribus iunctis Terram Sanctam Turcis eriperent, teſtatus Deum maximum ſuperoſque cœlites, eum vnum armorum & votorum ſcopum eſſe ac finem, vt per ea Eccleſia prorogetur, extinguantur hæreſes, ac quique populi ſuo legitimo Principi obſequantur. Ea erat occulta animorum dimicatio, dum Maynius inſtructo exercitu palam vim parabat. *HENRICVS IV.*

Ad eius exercitus famam, diſceſſerat Rex ab Drocenſi obſidione, ac retro verſus Nonancurium oppidum ceperat, euocatis è nobilitate quàmplurimis, ad pugnam ſi res ſua poſceret conſerendam. Et ab ea dehortabantur haud pauci, obtendentes *incertam martis aleam, ſuperiores hoſtium vires; ineluctabilem perniciem, ſi Rex vinceretur; vtilitatem non admodum magnam ſi vinceret; praſtare, egentem pecuniâ hoſtem morâ abſumere, atque adſcititias copias cunctatione lenta diſiungere.* Contra Nobiles plerique, duces, centuriones, & ipſi milites pugnam repoſcebant; & Biro Mareſcallus ſummæ ob experientiam auctoritatis, neceſſitatem prælij inſinuabat. *Si cederet Rex, exiſtimationis & gloriæ iacturam certiſſimam, qua vna nitebatur belli ſpes atque victoria; abiecturos ſe Nobiles, qui tanta martis cupiditate nunc flagrant; nec ambigi de victoria poſſe, ſi ad prælium fortiſſimi illi animi adhiberentur.* Nec cũctatur Rex id amplecti conſilium, quod ipſe vehementiſſimè omnium concupiſcebat. At verò in Maynio longè diuerſa mens; nam à prælio abhorrebat prorſus; nouerat Regis copias quanquam numero impares, robore tamen atque peritiâ ſuperiores, metuebat ne victor aut victus in Hiſpani poteſtatem VII. *Apparatus ad pugnam Iuriacenſem.* Nonãcourt.

ipſe recideret. Attamen ſuorum flagitationibus dederat, & Hiſpanorum petitionibus, vt ad Drocum ſoluendum admoueret propiùs copias, certus tamen abſtinendi à pugna; ſeque inter ac hoſtem, amnem interiicere. Verùm compoti conſilij ſui eſſe non licuit. Vrgent è fœderatis vehementiſſimi, *luem regni & calamitatem belli vno dumtaxat prælio excidi poſſe; quid Dux cunctaretur? quid opperiretur adeo viribus ipſe ſuperior? an non auctoritatem regiam vſurpatam, in æuum vltimum produci cuperet; ſuaque promotor ambitionis, promoueret Franciæ calamitates? Iam à Bearnenſi quamplurimas vrbes occupatas, nutare plurimas, & longè plures ſtatim acceſſuras, ſi fœderatus exercitus tantò maior viribus, ſe abſterreri metu exhibeat.* Ad ea Egmontius, adoleſcentiæ æſtu & cupidine gloriæ fervidus, inſtabat ardentiùs, ac minabatur, ſe ſolum cum Belgico milite invaſurum in hæreticos, ſi abſtineat Maynius; mox ipſum adhuc cunctantem impulit nuntius, referens Regem Nonancurio diſceſſiſſe, ac Vernolium verſus recedere. Quo nuntio Duces cæteri rati Regem fugere, vno impetu prælium expetunt imperrántque; ſimul rapti in equos, nullo ordine ponte Iuriacenſi Euram tranſmittunt; non dubij quin fugientem Regem aſſequuti, cum certa & inevitabili clade afficerent. At ille Nonancurio quidem erat profectus, ſed ad hoſtem rectà properabat; occurrúntque improuisò ab vtroque exercitu velites; tam attonito Maynio, quàm gaudente Rege, atque exclamante, veniſſe commodùm, quod ipſe quærebat. Atque extemplo Rex admirabili peritia copias in pugnam explicat, nec ſecus Maynius dirigebat ſuas; intercedente vnius leucæ ſpatio & pago medio. Attamen eo die inhibita eſt pugna; præter leuiora prælia ad pagum obtinendum, quem tandem aſſequutus eſt Rex. Quippe is de induſtria abſtinebar, cùm propè in momenta evocati Nobiles cum turmis ſuis confluerent: nam ipſo manè acceſſerunt præſidia ex Normanniæ vrbibus; tum intra diem

La Guiche. Contyus Princeps, Guicha ſummus tormentariæ rei Præfectus, Mornæus & Parabera, Trimollius cum trecentis nobilibus Pictonibus; Comes Sampaulus, & Noüa, ſinguli ſuis Nobilium turmis accincti. Similiter Maynius continebat ſe, vel brevi mora ſe confirmaturus, vel opperiens dum ſe hoſtis moveret; mox inclinante in veſperum die, ſtetit in veſtigio, donec idem hoſtis ad petendum hoſpitium iret, & ipſe loca commoda quæ deſignabat occuparet. Perfrigida nox vtrobique levi ſomno tranſacta; ipſe Rex recumbens in ſtraminea culcitra, per moras breviſſimas ſpeculatores mittebat, qui explorarent an Maynius amnem ad receſſum traiiceret. Poſtquam certò reſcitum eſt, nihil in caſtris moveri, nec dubitatum, quin die proximo prælіandum foret; Rex ad vigiliam tertiam, Mar-

Aure. Itton. Iury. tis die decimo quarto, ſingula ad proximam pugnam componit. Ingens eſt camporum & aperta planities, duos inter fluviolos Auram & Ittonem, qui mox adiuncti in Euram confluunt; porrò vltra Euram eſt Iuriacum pagus, Eura vado difficili, ponte coniungitur, quem à tergo fœderati dimiſerant; frontem hoſti obvertentes, vtroque exercitu in patenti planitie explicato. Rex in agmina ſuum equitem tribuit; in quibus nulli Lancearij erant; ſex deſignata, quatuor ducebant Aumontius, Mompenſe-

tius,

rius, Biro filius, & Rex ipſe, pugnantibus in prima regij agminis ſerie, Proceribus Tribuniſque, & collucentibus mirificè armorum ſplendore; attributi ſingulis turmis pedites ſui. Quintum agmen ex Reitris conflatum agebat Theodoricus Schombergius, poſtremum Biro Mareſcallus ſeduxerat ſemoverátque ab cæteris, inſpecturus pugnam fixo veſtigio, & nequiquam initurus, niſi neceſſitas cogeret: erántque in exercitu octo millia peditum, equitum duo. At Maynius longè numero ſuperabat, nam ſexdecim millia implebant copiæ; eáſque eodem propè cum Rege ordine, vt fit in civilibus bellis, inſtruxerat: ſtabat ipſe in medio, cum Francis cataphractis trecentis, ad lævam Egmontius cum ſpiſſo Lancearioruм agmine; & Nemurſius ad dextram, Reitri ductoribus Brunſvicenſi notho, & Baſſompetra; tum Francorum agmen agente Aumalio. Sic oppoſitæ acies hæſerunt aliquandiu; donec Rex advertens ſolis lucem & venti flatum in ſuorum oculos ferri, emendaturus errorem, iubet turmas ingredi, deflexo ad lævam inceſſu; ſimúlque Maynius alterum cornu in eam partem impellit. Poſtquam Rex prece fervida Deum compellauit, induítque galeam candentibus plumis refulgentem; tum antequam demitteret buculam, ad proximos verſus; *Commilitones, inquit; nos ſimul eandem aleam ſubimus hodie; ſimul vobiſcum vincam aut moriar: ſeruate ordines; vóſque in eos ſtatim reuocate, in eo victoria; vobis pro vexillo meæ iſtæ plumæ ſint: luſtrate illas oculis, nuſquam occurrent niſi in via gloriæ atque victoriæ.* His dictis iubet explodi tormenta. Anno 1590.

VIII. Pugna Iuriacenſis.

Et auſpicatus feliciter pugnam fulminantibus machinis, Aumontij fortitudine delibat victoriam. Ille irruentes leviores equites, diſiicit ſtatim, móxque Regi ſe adiungit, dum prælium ineunt agmina ſingula. Biro filius in Reitros infunditur, & in fugam agit; dein Vallonum acie circumfuſus, dum fortiter pugnat, gemino vulnere os & tibiam læſus, in diſcrimen adducitur; donec advolantibus centum equitibus, liberatur, & Vallonum agmen diſpellit. Mompenſerius qui alterum Reitrorum agmen ſolo inceſſu diſiecerat, in Nemurſium ruit; Schombergius in Aumalium. Pari propemodùm ſorte, opperiente victoria momentum in quam lancem propenderet, ab Regis, Mayniíque agminibus. Et quidem Maynius cum Egmontio & Brunſvicenſi, qui diſiectis Reitris ad Vallones acceſſerat; lancearios mille ducentos & quadringentos ſclopetarios equites, impellit in Regem: ac prima glande ſclopetariorum ſiniſtram regij agminis alam concuſſerat: caſu etiam atque errore conturbante aciem regiam. Etenim Rhodius generoſiſſimi animi adoleſcens, vexillifer Regis, illicò in fronte ſaucius, fuſo cruore in oculos, habeniſque ferro hoſtili abſciſſis, equi ferocitate extra ordines rapitur: ſimul alius inſequitur, temerarius iuvenis, qui cùm galeæ albicantes plumas impoſuiſſet, fidem pluribus fecit Regem abſcedere; quem haud pauci ſequuti ſunt. Sed extemplò ipſe Rex ſpectandum ſe dedit: irruitque in Egmontij confertiſſimam turmam, & in illam ſegetem lancearum ferream, pugnámque atrociſſimam conſerit. Id poſtquam agmen magno impetu ſoluit atque aperuit, aggreſſus per latera, quadrantis vnius ſpatio fractum diſiicit, & in fugam agit. Primo De Rhodes.

HENRICVS IV. concurſu Egmontius à Franco Nobili glande læſo capite occubuerat; ſimúlque Brunſuicenſis poſt multiplices plagas animam miſerat; iámque cætera agmina ſtrage conſimili pellebantur; cùm Maynius peregregiè Imperatoris functus, militiſque officio, poſtquam cum Nemurſio, Aumalio equite, & triginta equitibus, fixus in campo ſuos in ordines reuocare fruſtra conatus eſt; nihílque præter horrorem circumſpicit; tandem lento

Mantes. paſſu ad Iuriaci pontem verſus, eum tranſmiſſum exſcindi iubet, Meduntámque ſe recipit; Nemurſius, Aumalius, Tauanius Vicecomes, Roſneus & Baſſompetra, per apertos campos Carnutum fugerunt. Rex quanquam victor nondum compatebat, fugerátque ſuorum oculos, dum ſe abdit in Vallonum aciem; tandem ſpectatus magnâ lætitiâ, dum rediret cruento enſe, obtrito apice galeæ, armiſque pluribus locis ferro hoſtium tuſis; reuocabátque ad locum quem antea diſignauerat viginti equites, quando nouo periculo tantùm non obruitur. Vallonum agmen illibatum hactenus in eum prorumpit, inſtaurátque pugnam; ſed opportunè Magnus Prior, Aumontius, Trimollius, Giuriúſque, cum equitibus aliquot, ad Regem aduolant, vnóque impetu hoſtile agmen fundunt ac diſſipant. Ita Rex victor ſe victricibus turmis reſtituit. Nec Biro Mareſcallus abſtinuit ſe, quin Regem admoneret; *Id enimuerò*, inquit, *non equum eſt, Domine vt Rex Bironis partes agat, cum hodie Biro munus Regis obieris.* Etenim ille cum ſuo agmine pugnâ ceſſauerat, momento ad victoriam magno, prohibens hoſtes, ne ſe colligerenr ac reſtituerent prælium. Profligato equitatu, leui negotio pedites victi ſunt; Franci & Germani internecione deleti omnes propemodùm; fruſtra Germanis arma ſubmittentibus, recenti ad Arcenſe munimentum perfidia. Supererant duo Heluetiorum agmina, in quos tormenta agi Biro mandauerat; cùm Rex prono ad conciliandam gentem affectu, eos appellat de deditione; quam illi admittunt, pacti regreſſum in patriam, & ſigna dimittunt, quæ benignè reſtituit Rex, curauitque intactos duci in patriam. Certâ tandem victoriâ, ad inſequendum hoſtem verſa celeritas; iam ad Euram amnem, Iuriacenſem pontem, & in ipſo pago magna erat ſtrages hoſtium edita, móxque Rex cùm eo loco va-

Anet. dum impeditum eſſet, ac Raitri pugna inſtaurata paſſim cæderentur, Anetum regreditur, vbi patebat amnis vado percommodo, eóque tranſito præcurrebat cum viginti equitibus, quando in agmen incidit ex ducentis equitibus; quamobrem ſuos præſtolatus, haudquaquam Maynium aſſe qui potuit, qui Meduntæ nocte proxima hærens, mox Sandionyſium cum turma equitum obtinuit. E tanto fœderatorum exercitu, quater mille dumtaxat ſeruati, cæſi reliqui, capti, aut deditione dimiſſi, ſigna, tormenta ac impedimenta penes victorem fuerunt, luculentis ſpoliis miles ditatus eſt, Regi oblata viginti equitum vexilla, peditum ſigna ſexaginta, cæſi

De Neſle. ex Regiis Balſac Entraguius, Scombergius, Marchio Neſleus, Feuquerius & quinquaginta circiter nobiles. Nec victoria dignior in ipſo conflictu Rex, quàm poſt ipſam partam, in hoſtem clementiâ, in ſuos humanitate, ſuperbiam vincens & arrogantiam. Proclamari iuſſit vt Franco parceretur, vníque extranei cæderentur; admiſit omnes qui ſe dedere cuperent, plurimos

rimos etiam eripuit ferro vincentium; captiuos humaniſſimè habuit; palmæ gloriam communicatam cum ſuis voluit, ingentes gratias agens ſingulis, ipſóſque collaudans, laudem, qui regnum non poſſet, modeſtè partitus, dicitúrque ipſo die prælij dum cœnaret, redeunti Aumontio ad infimum gradum occurriſſe, & iuſſiſſe ſecum menſæ accumbere; his additis amantiſſimis vocibus; *Æquum eſſe admitti ad epulum, qui ad ſponſi connubium tantum contuliſſet.* Atque ea eſt Iuriacenſis palma, quæ Francica indole, nulla fraude, nullis inſidiis reportata, veræ fortitudinis præmium fuit, vt victi, quod eſt rariſſimum, vnum vincentium robur excuſarent.

IX. *Pariſiorum obſidio.*

Primus victoriæ fructus, Medunta & Vernolium ad Sequanam vrbes Regi patent; nec vlla erat ciuitas quæ victorem ſi adeſſet ad portas excluderet. Vna tamen videbatur digna præ cæteris, quæ palmæ faſtigium & ſumma laus foret, Lutetia. Et ſuadebat Noüa, ad eam Rex ſe victoria recenti conferret, affirmans indubitatè, vrbem clade perturbatiſſimam, nullo duce, nullis munimentis vallatam, haud difficulter expugnari poſſe. Nec diſſimilia vero ſuadebat. Sed diſſentiebant cæteri, quorum princeps Biro; auctores vt vi abſtineret, ac vrbem tam amplam fame & inedia, ſub iugum mittere aggrederetur. Creditúſque eſt Biro timuiſſe, ne tam citò bellum defineret, ſuáque opera ſuperuacanea foret; Miniſtri præterea atque Hugonotti, multis indiciis ſuſpicati, Regem haud ægrè à perſuaſione ſua abſceſſurum, cupiebant multiplicari ærumnas, per quas eum ſuæ factioni vincirent arctiùs. Ita mora dierum quindecim, quibus Meduntæ Rex ad reparandum exercitum egit, ſaluti Pariſienſibus fuit. Seceſſerat Sandionyſium Maynius, miſerátque Nemurſium ad Pariſienſes, cui res ſuas commendans, ac Villaregio, Mompenſeriæ, cæteriſque fautoribus, iuit Sueſſionem, ad conficienda è Belgio ſubſidia, & cum Parmenſi acturus commodiùs. Et verò Nemurſius vrbis gubernator à Conſilio dictus, ſedulò propugnandæ illi incumbit, is annis iunior, ſed animi robore, audenti confidentia, & deliberandi prudentia, iuuentutem fouens temperánſque, vrbem afflictam recreare & munire cœpit. Annonam infert, quantam anguſtiæ temporis paſſæ ſunt, inſtaurat muros, collocat cæteras munitiones, tormenta magno numero fundit, tundit ſulphurei pulueris vim immenſam, militem in præſidium præter ciuem conſtituit, mille ducentos Germanos pedites, Francos totidem, mille Heluetios; Vitrium euocat Meldarum præfectum cum cataphractis centum quinquaginta, centum alios inducente Mendoſa, amnem ſupra & infra catenis ferreis claudit, & inflammatis Pariſienſium ſtudiis ad Regem hæreticum repellendum, apparat accuratiſſimam propugnationem. At Rex lentiùs Meduntâ progreſſus, exequuturus inſtitutum conſilium, & inediam vrbi illaturus, expugnabat oppida quæ vrbem alerent. Iam clauſâ per Meduntam Normanniâ, interclúſurus Campaniam atque Burgundiam; Corbelium, Lagniacum, Melodunum, Monteræum, & plura alia capit; tum poſtquam colloquium cum Villaregio, & Moccenico Cenedæ Epiſcopo fruſtra

 fuit;

HENRICVS IV. S.us.

fuit; atque vrbem Senonum irrito & pernicioſo conatu impetiit, Pariſios tandem ſub Aprilis exitum exercitu cingit. In eo erant quindecim peditum millia, equitum tria; copiæ longè ad ſubigendam ampliſſimam vrbem inferiores; ſed Regi virtus pro numero erat, civi numerus pro incommodo, atque detrimento; nec multitudo aliud contulit, quam neceſſitatem patientiæ & incrementum miſeriæ. Quatuor potiſſimùm oppugnandi rationibus Rex vrbem aggreſſus eſt; vi, arcanis conſiliis, amicis colloquiis, & extrema inedia. Vim adhibuit primùm, ſtatim inhibuit. Noüa ductore ſuburbium ſancti Laurentij aggreſſus invadere, per Aumalium equitem Noüa grauiter læſo, repulſus eſt poſt impreſſionem tergeminam, abſtinuitque in poſterum vim inferre. Arcana conſilia cum pleriſque civium inſtituerat, & per ea tentata vis aliquoties, verum diligentiâ ſummâ Nemurſij, & ſexdecim virorum perſpicacitate incredibili, per fidos exploratores penetrantium in omnium mentes, evaneſcebant conſilia, eorúmque auctores in pœnam ſæpius rapiebantur. Colloquia haud raro inita tum

De Piſani.

Legati cum Piſano, tum Gonoij Cardinalis & Archiepiſcopi Pariſienſis cum Rege, effectum haud diſparem ſortita, nihil admodum promovebant; cùm ea fœderati eo dumtaxat animo inſtituerent, vt plebem miſeram ſpe proximæ pacis lactarent; ſpatiúmque Maynio ad inſtruendam opem conficerent. Ideò tota ratio oppugnationis, ad vnam famis neceſſitatem reciderat. Porrò eam priuſquam exponam, lubet ſingula quædam obſeruanda percurrere, quæ ad rationem obſidionis viſa ſunt conferre.

Cardinalis Borbonij mors.

Etenim Cardinalis Borbonij mors fœderatorum cauſam multùm conturbauit. Ille ætatis anno ſexageſimo ſexto, longè morbis quàm annis infirmior, Fontenæi, vbi agebat captivus, animam egerat; larvámque illam Regis ſimul extinxerat. Iſque caſus vehementer Maynium exagitauit; veritum ne detractâ poteſtatis ſuæ perſonâ, aut ab ſe auerterentur tandem fœderati, aut Hiſpani nova conſilia molirentur. Hoſte tamen ad portas hærente, conſpirarunt omnium animi ad medelam malo faciendam; decreuitque Maynio tum Senatus, tum civitatis Conſilium vicariam in vniuerſum Regnum præfecturam; móxque Sorbona decretum edidit, quo ſanciebat, nefas eſſe iure Diuino hæreticum Regem admittere, ac nominatim Henricum Borbonium percellebat, vt hæreticum, relapſum, ſacris interdictum, indignum prorſus cui deferretur obſequium, eiúſque aſſeclas graui in Deum noxa peccare, qui promoverent hæreticum. Poſtquam animos eo decreto quaſi clavo ſanctiſſimo fixos confirmarunt, gemina ſupplicatione præludere defenſioni mentibúſque commodum viſum

Supplicatio gemina.

eſt. Primam inſtituunt cœnobitæ Monachi, qui corrogabant ſtipem è publico. Præibat Roſa Silvanectēſis Epiſcopus, cum Priore Carthuſienſium, Crucem lævâ, bipennem haſtam dextrâ geſtantes, ſequebantur longis ordinibus cæteri in familias ſuas diſtributi, galeis loricisque ſupra relegioſas veſtes armati, cincti gladiis, ferentesq; partim haſtas puras, ſelopeta partim, partim ſicas, & oblonga ſcuta, concinentes ſacra carmina, quæ crebris ſclopetorum exploſionibus interiungebant, quorum vna glande ſpectantis Legati Sacerdos miniſter eſt cæſus. Altera ſupplicatio longè gravior fuit atq; modeſtior.

Eam

Eam ducebant Nemurſius, Aumalius, cæterique Proceres, Tribuni, & Duces, ſupremi Magiſtratus, Archiepiſcopus Lugdunenſis, cæterique Epiſcopi, qui inflammati concione Oratoris ſacri, Legato vota admittente, iureiurando ſinguli ſe obſtrinxerunt, ad Religionis Catholicæ, Pariſiorum defenſionem, & hæretici Principis repulſam. Mox eam religionem credita eſt benignitas Dei præmiari, largo commeatu à Sampaulo Tribuno in vrbem inducto. Etenim cum Rex Laudunum celeritate magna contendiſſet, in quam vrbem auxiliares copias adduxerat Maynius, eúmque velitationibus prouocaret ad prælium, deinde audito Sampauli propoſito, eadem celeritate regreſſus in caſtra, commeatum intercipere nuſquam valuerat. Sed maioribus in dies auxiliis & ſupplementis militum, caſtra augebantur. Contius Princeps multas è Turonibus, Pictonibus, atque Andegauis duxerat copias; Vicecomes Turenius, diuturna ægritudine nondum recreatus, vectus lecticâ, mille equites, quater mille pedites; Humerius è Picardia trecentos equites & legiones duas adducunt; ac confluebant certatim Nobiles. Vnus tamen præ cæteris Regi acceptiſſimus Dux Niuernenſis Ludouicus Gonzaga; maximi ponderis in vtram partem ſe verteret, ob religionem, fidem & probitatem, cæteráſque dotes; exoptatus à Rege maximè, ipſiúſque partium Orthodoxis, quod nemini Catholico videretur cauſa repudianda, quam ille probaſſet. Ille ab Henrici III. morte, tam ab factione fœderatorum auerſus, quàm religionis ſtudio ab Rege alienus, domi hactenus hæſerat; ac poſt ſedulam deliberationem, ſtatuerat ſe Regi addicere, ſed reuocato ad Religionem ſinceram; quod vt perficeret; nulla conditione, nullo fidei præmio petito aut admiſſo, Regem adit, facultates amplas in rem publicam offerens, largitúſque non modicam partem, cùm res ipſæ poſcerent. Dignus in paucis, quem ob fidem in Franciam illibatam, Annales noſtri poſterorum memoriæ tradant. Poſtmodùm Chiuernius Cancellarius qui duas inter partes medias ſteterat, ſe ad Regem vertit, & peramanter exceptus, donatur ſigillis, quæ hactenus Mareſcallus Biro obtinebat; ciúſque aduentu reuocata maieſtas Togati Conſilij. Móxque oppidum Sandionyſium redditum Regi; cùm iam Pariſij extremâ inediâ laborarent.

Sainct Paul.

Dux Niuernenſis.

X. *Fames Pariſienſis.*

Nam ſterili eo anno Campaniâ, modicam annonam inuexerant in vrbem tum Nemurſius, tum Sampaulus; ac toto Maio plebi haud incommodè fuerat; mox priuatorum exhauſtis horreis, abſumpta inani ſpe, quam Mompenſeria in dies mouebat; ac Mendoſa fruſtra ſtipem inopi turbæ largiente, cùm deficeret panis quem pecunia miſeri emerent; continuò in lamenta & eiulationes perrumpit calamitas, poſtulátque à Rege ciuis, vt turbam miſerorum liceat vrbe emittere. Id cùm Rex alieno conſilio, haudquaquam ſua ſponte, ad miſericordiam prona, pernegaſſet; iámque iumenta, canes, & feles in alimenta rapta eſſent auidè; atque herbæ, frondéſque arborum, oleo, adipe, & fœtenti ſeuo incoctæ, famem luſiſſent potiùs quàm mitigaſſent; mors vna in votis & optatis erat. Cardinalis Gondius, Pariſienſis Epiſcopus, quamquam à factione alienus, tamen inſtar boni paſtoris, templorum vaſa ſacra & anathemata pretioſa

ad

ad alimentum plebis diſtraxerat; Caietanus Legatus & Mendoſa effuſè ſtipem ſpargebant in miſeros, & Mendoſa opulentam ſupellectilem totam vendidit, vno cochleari ex argento ſeruato. Concionatores prætere a inflammatis orationibus alebant miſerorum conſtantiam; bis diebus ſingulis perorabant; animo pabulum luculentum dabant, ieiuno & infirmo corpuſculo cùm nequirent præbere; collaudabant ferebántque in cœlum patientiam morientium, Martyribus pares deprædicabant; Religionis cauſam obtendebant miſeriæ; iique potiſſimùm conſtantiam ciuium an contumaciam ad extremam vſque calamitatem laudando atque incendendo Martyrij ſpecie perduxerunt. Traducto per eam miſeriam Iunio, noua per Iulium incrementa accedunt; miſeri agentes animam aut trahentes, nam eadem calamitas ſpectabatur in vicis, in compitis, in templorum atriis, in noſocomiis; plures quotidie teterrima fame extinguebantur; nec turbam modò, ſed opulentos etiam malum conflictabat. Haud pauci per muros in caſtra hoſtium penetrabant, & languentes artus vltrò ferro obiiciebant; lentam illam ac funeſtam mortem quouis periculo grauiorem cenſentes. Nec optimus Rex ad ea nuntia temperabat à lacrymis; íſque auditus Deum implorare cum gemitu; *O Domine*, inquiebat, *tu tantæ miſeriæ cauſam agnoſcis, ſed præſta vt eos ſeruare poſſim, quos pertinacia hoſtiũ in exitium vocat.* Affirmabátque nihil eſſe mirum, ſi nequaquam fœderis principes miſerarentur hunc populum; qui non Reges, ſed Tyranni eſſent; aut ſi Hiſpani ad lanienam Francos adducerent, cum ij Francos tam veteri odio proſequerentur; ipſum ſe, qui frater, dominus, & Rex Pariſienſiũ eſſet, eorum calamitates ſine dolore haud poſſe accipere. Eo ſenſu plurimis facultatem fecit egrediendi; indulgebátque militibus clam victum ſuppeditantibus ciui. Augebatur interim fames, & pauciſſimis admodum ſuppetebat panis. Narrantur calamitatis exempla, quæ fecerunt fidem, quia quondam contigerant; nihílque tam incredibile viſum eſt, quin faceret miſeria tanta credibile. Tredecim hominum millia fame extincta ſunt; per eam humanitatis & ſanguinis abrupta vincula; Germani milites, qui in Templo agebant vigilias, loco ſolitario, pueros venabantur, & exaudita ſunt matrum lamenta lugentium liberos; viſi pater & filius pugnare inter ſe furore inſano, ad fruſtulum panis auferendum; imò ſcribitur in matronæ viduæ opulentæ, poſtquam obierat ſupellectili, repertum eſſe infantis femur; ancilla fatente heram cadauera duorum liberorum, quos fames extinxerat, in alimentum clam ſepoſuiſſe, feretris plumbo onuſtis ad cæremoniam funeris; ipſam raptos artus ſale maceraſſe; mox horrore cibi tam infandi, dolore ac miſeria expiraſſe. Et ipſa vrbis facies, non erat à calamitate ciuium multùm abſimilis; Templa in noſocomia defecerant, ædificia pleraque diruta, ereptæ fores atque feneſtræ, nam in focum ligno non ſuppetente, detrahebantur ædibus tigna & aſſeres: vici aut morientium cadaueribus ſtrati, aut herbis ſuccreſcentibus ſolitudine vaſtâ deformati, pullulabat e cadaueribus vis bufonum atque ſerpentium, ſuperſtites ipſi detritos atque abſumptos artus inediâ trahebant ægerrimè, ſibique inuicem horrori potiùs quàm ſolatio erant. Adeò ciuitas illa voluptatum ſedes & deliciarum,

instar

inſtar veteris Niniues, neceſſariâ pœnitentiâ abſtergebat noxas, & ſingula in conſortium culpæ admiſſa, mutabantur in pœnam. Regi interim ſuadebat Noüa vt vim inferret, quam nuſquam afflictiſſimi ciues repellerent, ſed ille abſtinebat, ſiue certiſſima ſpe vrbis reddendæ, cùm augeri non poſſet miſeria, ſiue vrbi parceret, quam diripiendam neceſſariò vi illata cerneret, ſiue ſolutum iri videret exercitum, in ampliſſimæ vrbis præda & opulentia merſum, ſiue ipſe voluptati indulgens & otio, impetrare à ſe vim nequiret. Nam agebat frequens cum Pontia, Rupeguyonis vidua, & Moniæ Martyrum atque Poiſſiaci Virginum Præſides inuiſebat familiariùs quàm deceret; eiúſque exemplo plerique Tribuni & pars magna militum, meretrices habebant in tabernaculis, vrbe ſufficiente hanc mercem, vt in iis caſtris Venus hoſpitari, non Mars videretur. Sed miſerrimam vrbem iam proxima ſubſidij ſpes recreabat. De Pont.

XI. *Soluta obſidio à Parmenſi.*

Quippe Alexander Farneſius Dux Parmenſis & Belgij Prætor, omninò iuſſus à Philippo Rege Pariſios ſeruare, cum duodecim peditum millibus, & tribus equitum ſupra quingentos, relicto Belgio per Picardiam Meldas veniebat. Ea in vrbe opperiebatur Parmenſem Maynius, cum copiis Lotharingis & Francicis, acceſſerántque Dux Aumalius, Chaſtrius, Menelæus, Balagnius, Sampaulus, & Duces alij; feſtinánſque lento inceſſu Parmenſis, per hoſpitia ſingula caſtrametatus, ſub Auguſti exitum Meldas intrat. Eo loci immotus ſex inſumit dies in regionis tabulis perpendendis, ac poſtquam diu & attente luſtrauit ſingula, colles, nemora, vias, ſtagna, fluuios, abrupta & plana itinerum; haudquaquam properans ob clamores Pariſienſium eiulantium; tandem exploratis omnibus caſtra mouit, auſus aſſerere ſoluturum ſe obſidionem, & ſpectante Rege quampiam vrbem capturum. Venítque Clayam, qui pagus eſt tertia infra Meldas leuca, ſeptima ſupra Pariſios. At in caſtris Regis inopinatus aduentus perturbabat conſilia. Venturum tanto exercitu Parmenſem, dum flagrabat in Belgio bellum, ſibi perſuadere nemo poterat; ideò cùm famam Rex inanem haberet & mendaciſſimam, neglexerat vias occupare, & moleſtiam venienti obiicere. Modò cùm eum recta Pariſios contendere nuntiatur, deliberantes diuerſa conſilia diſtrahunt. Noüa & Mornæus auctores ſunt vt tribus hominum millibus ad vrbem relictis, ad ipſum propius explicetur exercitus, obiiciendus venienti, & pugnam ſi poſceret res, conſerturus; idque Regi perplacebat conſilium, iámque aciem in Bondia planitie totam inſtruxerat; at Bito alienus ab ea ſententia, ſiue contradicendi prurigine, ſiue ne vlla res abſque ductu ſuo ageretur, Regem amouit ab eo conſilio; quod intutum diceret, tam prope Pariſios in dimicationem venire; eúmque tantùm non inuitum, Cellas abducit, quatuor ſupra vrbem leucis, tribus infra Clayam. Eodem die veniebat Cellas Parmenſis, iámque metatores deſignabant hoſpitia, cùm à Regiis ſuperuenientibus depelluntur, & ipſe Rex geminos Duces Parmenſem & Maynium aduentantes propiùs, amouet. Mox vtrimque ad pugnam diſponuntur exercitus; ſed Parmenſis ſpeculaturus Regium, in collem proximum aduolauerat; ſpectabátque ordinatiſſimas copias, in quibus ſexdecim peditum millia, Menelay. Chelles.

equitum ſeptem, & eorum Nobiles quater mille, ac ſeptem Principes; atque vt peritiſſimus rerum bellicarum, ex aſpectu inſuperabile robur exiſtimans, depoſito præliandi conſilio, regreſſus ad copias, iubet in loco commodo paludem inter & ſiluam, caſtra ponere militem, & ligonem tractare pro gladio. Militem Romano more inſtituerat, ſtudere diſciplinæ, caſtra vallo ac foſſa cingere, ſibi arcem quocumque duceretur ponere, ſuáque opera humum effodere; ita vnius diei ſpatio caſtra munita ſunt, vt Regi inſpectanti ſpes omninò pugnæ adempta ſit: ſeptem dies velitando traducti; tandem octauo Parmenſis, quis & quantus imperator eſſet exhibuit. Die nebuloſo copias ad Lagniacum vertit, vrbem ad Matronam, vnâ admodùm leucâ diſtantem, & occupatis extemplò opportunis locis, caſtriſque aſſueto more communitis, vrbem amne medio tormentis verberat. Serius res nuntiata Regi; feſtinavitque Biro cum Magno Priore, qui iam dicebatur Arvernorum Comes, ad hoſtium caſtra conturbanda, ſed munitionibus excluſi, poſt diuturnam velitationem abſcedunt. Statim ad inducendum vrbi ſubſidium, per Gournæum pontem miſſæ legiones duæ, & cum equitum turma Aumontius. Sed iam impreſſio inducebatur in murum, & quatuor hominum millia amne ſtrato navigiis immiſerat in vrbem Parmenſis; primique Itali fecerant aggreſſionem Capiſucchio Duce; qui primò repulſi, mox Hiſpanis inſtaurantibus impetum, regreſſi, labem muri invadunt, atque vrbem poſtmodum. Laffinius eam propugnabat cum quingentis militibus, atque Aumontius ſerius cum aduenilſet, totumque agmen perturbate immitteret, poſt conatum inanem receſſit; receptis propugnantium plurimis; Parmenſis curâ templis & Sacerdotibus parcitum; Et ſeruatus Sanjoannes Hugonottus legionis Tribunus, inuentus ad Laffinium ſaucium, inſtar Presbyteri linteatus, & Crucifixi imaginem præferens, veluti læſum ad Chriſtianam mortem hortaretur. Vrbe capta, extemplò Pariſiis libertas aſſerta; ingens per Matronam commeatus invectus, & calamitoſiſſimæ ciuitatis ſalus reſtituta; cœpitque inopia Regis exercitum profligare. Quamobrem ex ducum ſententia, ſtatuit recipere ſe, & exercitum ſoluere; ſed ægerrimè ab Pariſiis mentem & ſpem abducens, miſſo Caſtillionio tentauit per Sancti Iacobi ſuburbium, ſcalis applicitis clam in vrbem inuadere: nec longè ſpes ab ſucceſſu abfuit; iam euadente per ſcalas milite; niſi pauci Ieſuitæ qui fortè eo loco dormientibus cæteris intendebant vigilias, exclamaſſent ad arma; quo clamore excitus primùm cauſidicus, peremit obvium militem: mox tumultu aucto, abſcedendum Caſtillionio fuit. Ita Rex in Picardiam ſeceſſit, auctis vrbium præſidiis, miſſiſque in præturas ſuas Principibus. At Parmenſi inſtabat Maynius, vti incepta perficeret, atque vrbes caperet, quæ Sequanæ imminent, eúmque occludunt Pariſienſibus. Atque inuitus ad expugnandum Corbelium tradit copias, ratus octauam poſt diem vrbem captum iri. Sed Grangæ Præfecti & Rigauti centurionis fortitudine, in menſem propugnatio tenuit; iámque morbis inter militem graſſantibus, decreuerat Parmenſis regredi: nec contineri à Maynio potuit: de quo expoſtulabat acerbiùs, quod penuriâ commeatus tandiu producta eſſet obſidio, & cauſatus Belgici belli neceſſita

Marginalia: Lagny. — Capiſucchi. — S. Ieau. — Corbeil. La Grange.

neceſſitatem, magnis itineribus contendit in Flandriam. Quamquam non ſine dolore animi, ac moleſtia itineris. Nam Corbelium paucidimis diebus poſtquam profectus eſt, à Givrio per applicitas ſcalas receptum eſt: & ipſe Rex cum mille expeditis equitibus, in quibus Nivernenſis, Longavilla, & Givrius, ſequutus recedentem ad Belgij fines, multis affecit incommodis, lentiores carpens, & impedimentorum partem diripiens. Et eum ſortita euentum eſt Pariſienſis obſidio; quæ inuictæ civium patientiæ, Nemurſij indefeſſæ ſolicitudini, Henrici Regis clementiæ & indulgentiæ, Parmenſis Ducis peritiæ, atque prudentiæ, libertatem debuit. Nemurſius cùm ob facinoris gloriam, Maynio fratri conciret invidiam, nec ab eo Normanniæ præfecturam impetraret Lugdunum ſeceſſit, nouam Toparchiam in vrbe ampliſſima & regionibus proximis, paraturus.

XII. *Quæ in prouinciis geſta.*

Dum hæc toto anno ad primariam vrbem gerebantur, æſtu Martis à capite in reliqua membra diffluente; multis in prouinciis variè atque atrociter bellum gerebatur. In Andegavis, Cœnomanis atque Pictonibus, Contyus vrbes varias expugnabat; & capta Feritate Bernardi, Cœnomanos planè expurgauerat; Britanniam Dombenſis Princeps & Mercordius armis & copiis partiebantur, vario & diuerſo ſucceſſu; miſera direptione Prouinciæ, cùm vtrobique ſat virium eſſet, ad mutuum detrimentum; minus ad æmulum depellendum. Et Mercordius infirmiorem ſe ratus, Hiſpanum euocauerat, qui ducta claſſe, & Blaveto capto, milite quidem iuuabat Mercordium; nam Ioannes Aquila quinque millia bellatorum aduexerat, ſed præterea immiſſurus radices, Blavetum portu commodum veluti oſtium Prouinciæ, accuratè muniverat tenebátque: etenim Britãniam iure præcipuo Philippus Iſabellæ filiæ vindicabat, ob matrem è Valeſia ſtirpe oriundam. Campaniam ſuæ etiam turbæ agitabant. Diniteuilla Trecas occupaturus, immiſerat militem, nec infeliciter procedebat conſilium, cum plebis rapientis arma fortitudine, miles non ſine magna clade repellitur; nec Lotharingi vicinia parum fovendo incendio conferebat; nam ille poſt captam Vilefrancam oppugnabat Fanum Menechildis, ab ea poſtmodùm abſtractus, Nivernenſis vigilantiâ; cui eius Prouinciæ Rex præfecturam commiſerat. Aquitaniam Matignonij compeſcebat prudentia; qui ſolerter Burdegalēſem Senatum adduxit ad Henrici Regis obſequium; cùm enim hactenus edicta Senatus ſigillo Henrici III. munirentur; Matignonius clàm ad obſignandas publicas litteras Henrici IV. ſigillum induxit, priore confracto, ac quãquam Senatu ſub initium reclamante, mitigauit poſtea omnium animos, rem inceptam perfecit; atque Regis imaginem, non æri modò, ſed animis Burdegalēſium iuſta fraude inſculpſit. Occitaniæ partem Toloſanus Senatus cum Ioyeuſa addicebat fœderi, partem longè maximam Mõmorancius aſſerverat ſibi; in Regem propenſior quàm in fœderatos, & Comeſtabilis dignitatē obſequio ſuo redempturus. Sed in Arvernis & Delphinatibus Regiæ partes maiori gloria & fructu promotæ. In Arvernis victoria ad Iſſoriacum parta, eodem propè tempore, quo Iuriacenſis, cumulauerat prioris famam atque Arvernian Regi totam tradiderat. Iſſoriacum vrbem in eo tractu percommodam, partium Duces, Randanus Comes fœderatus, & Regij ceperant

La Ferté-Bernard. *Blavet.* *Villefrãche.* *Sainte Menehoud.* *Randan.*

HENRICVS IV.

vi illata, atque amiſerant. Eam obtinebat Randanus, cùm Magiſtratus Claromontani ope Nobilium vrbem noctu inuadunt, & Randanum arce clauſum oppugnant acerrimè. Sed cum is adductum vrbi ſubſidium deleuiſſet, nouis auctus copiis, ſua vice arce progreſſus, vrbem impugnat, & aggreſſionem vehementem infert. Interea Gilberti Deſſiatij diligentiâ, Roſſignacus Præfectus ſuperioris Aruerniæ, Lauedanus Vicecomes, Chaſeronius, Chabanius, Curtonus, aliíque Nobiles, ad ſeruandam vrbem conueniunt; iámque aduentantibus occurrit Randanus cum copiis numero ſuperioribus, miſcétque prælium, in quo ipſe fortiter pugnans, ſclopeto cæſus capitur (ac eo die plagâ interiit) cæteríque poſt acerrimam dimicationem, partim cæduntur, partim diſpelluntur; arx ſtatim reddita, & vrbs liberata. Et ſalutem ciues peculiariter diuinæ opi adſcripſerunt; quod toto menſe quo vrbs ſua, quà obſeſſa, quà obſidens, aſſiduè verſata in periculis erat, quinque dumtaxat homines periiſſent; ſimiliterque in atroci illa pugna, tres è Regiis nobiles ceciddiſſent. In Delphinatibus Lediguerius egregiâ operâ atque indefeſſâ tutabatur regias partes; non in ea modò Prouincia, ſed in vicinis Phocenſibus, Lugdunenſibus, Foriſienſibus & Boiis; admirabili celeritate, fortitudine, & fœlicitate, tricorporis inſtar Geryonis, in plura loca & expeditiones partitus, vbique præſens & vbique victor. Nec dubium eſt quin Sabaudiæ Dux & Nemurſius regiones proximas nullo negotio corripuiſſent, niſi vigilantiſſimus dux, eorum conſilia, conatum, & vim armatam diſcuſſiſſet, oppreſſiſſet, atque diſpuliſſet. Non lubet vagari per ſingula, quæ priuati Hiſtorici, ac Videllus præſertim dignè & luculentè exſcripſit; illuſtriora percurram, in quibus memoranda Gratianopolis. Ea ciuitas Delphinatum primaria, in conualle inter montes poſita, ſic ab Iſara amne alluitur, vt vltra amnem qui ponte iungitur, plura ædificia in duos vicos porrigantur. Eam vrbis partem cùm ciue quodam participe occupaſſet Lediguerius, ac turrim qua munitur pons, eodem impetu perrumpere nequiuiſſet, adhibito pyloclaſtro, nam clatri ferrei vim machinæ retuderant, tormentis vrbem obiectam per amnem medium verberabat; At cùm verberatione non plurimùm promoueret, deeſséntque copiæ ad vim inferendam, ab ingenio & ſtratagemate ſupplementum arceſſit; nam ſilentio ſuos emittit, mox luce palam magno tubarum & tympanorum ſonitu quaſi miſſas ſuppetias, rurſum admittit; ſimúlque ſparſo per fidos homines rumore Gratianopoli, ad ſe è Phocenſibus miſſa tria militum millia, per eoſdem ciuem ad pacem & concordiam adducit: ſcriptúmque illicò inſtrumentum deditionis; quo accuratè Catholicis cauebatur, excludebatur Albignius pro fœderatis Præfectus, & Senatores qui Romantium ſeceſſerant in vrbem reuocarentur. Eóque pacto vrbe potitus eſt; cuius præfecturam mox à Rege impetrat; eámque init, animis omnium mirâ clementiâ, & humanitate conciliatis, inimicorum acerbiſſimum odium beneficiis profligans & ſincerâ beneuolentiâ. Nam clariſſimus vir, ſic ferrum tractauit, vt humanitatis nunquam oblitus, bis eumdem hoſtem non rarò vinceret, armis primùm, tum comitate atque officiis. De Phocenſi Prouincia,

Marginal notes: Deſſiat. — Roſſignac. — Chaſeron. — *Lediguerius capit Gratianopolim.* — Albigny.

cia, vno contextu plura poſtmodum congeram, nunc ad Regem Pariſioſque regredior. *Henricus IV.*

XIII. Et quidem Pariſienſes annum malè nouo conſilio auſpicantur. Sandionyſium illis infixus erat aculeus, qui ad portas admotus, premere quodammodo ciuitatis pedes videretur. Eum vt refigeret Eques Aumalius Ducis frater, qui agebat Pariſiis, & ob fortitudinem militarem, gratiſſimus ciuibus, erat in omnium ore & laude; occupare oppidum in peruigilio diuæ Genouefæ conſtituit. Et ſpem promouebant haud pauca; oppidum propè apertum, foſſarum aqua gelu conſtricta, rarus in præſidio miles, fame & frigore obrutus & prope exeſus; Lauerdinus Præfectus reuocatus à Rege. Qua ſpe impletus Aumalius vrbe cum Belimo ſecunda noctis vigilia, magno ſilentio educit militem, ducentos equites & pedites octingentos, & immiſſis eorum aliquot per foſſam ac murum, cæteriſque per apertam portam introductis, in vrbem iam captam irrumpit. Dominicus Vicus, dux bello fortiſſimus, à Rege Lauerdini loco nuper dictus Præfectus oppido erat; is excitatus hoſtium diſcurrentium fremitu, vna fortitudine in deliberationem vocata equum extemplo inſcendit, iuſſiſque extingui facibus, quæ in aliquot ædibus collucebant, cùm incurriſſet in equites quinque, qui nocte ipſa cum tubicine feſtinabant ad Regem, eos ſecum educit, atque ſex è domeſticis; iiſque ſtipatus, in hoſtem proruit. Fortè eum in anguſto vico obuium habet, & illicò ſex ſclopetis exploſis, non ſine cæde, tubicinem iubet bellicum canere, mox vnum appellat, mox alterum; varia & diuerſa imperat, militem verbo in loca plura diſtribuit, & fide facta copiarum ingentium, ferro in hoſtem ſtricto irrumpit: eo commento, iniectus hoſti timor, aucta trepidatio, & ex Vici dimicantis fortitudine fuga inducta; primi hoſtium in Aumalij agmen conuertuntur, id confundunt; móxque paſſim omnes fugam corripiunt; canente tubicine, & Vico magnis vocibus cohortes appellante. Ita vno quadrante ingens turba vrbe expellitur, præter aliquot tum captos, tum cæſos; in quibus ipſe Aumalius cæſus repertus eſt. Nec auſus fugientes conſequi Vicus, tormentorum glandibus eos proſequitur; vrbe ſeruata tum conſilio, tum fortitudine; quamquam ſine conſilio nulla fortitudo. Mors Aumalij permoleſta Pariſienſibus accidit; quibus erat viri ferocia pro propugnaculo, mors eadem Maynio non iniucunda, quam & exiſtimatus eſt intuliſſe; ob latentem æmulationem, & diuiſam aliquatenus auctoritatem. Pariſienſes liberatio ingentis periculi non ſolatur; nam Rex ſub Ianuarij exitum clam inuadere in eorum vrbem parauerat. Equi erant farinâ onuſti, quos lecti ſexaginta è fortiſſimis centuriones, ruſticorum habitu in vrbem agebant; conſilium erat occupandæ portæ ſancti Honorati; dum diſpoſitæ per interualla turmæ irrumpérent; prima è loricatis quingentis conſtabat, & ducentis ſclopetariis, alteram agebat Biro filius, tertiam Noüa; poſtremò Heluetij, cum ſcalis & huiuſmodi inſtrumentis, ac duobus tormentis, ad perrumpenda vicorum munimenta. Iámque omnibus apparatis; ipſe Rex tertia noctis vigilia, in primi agminis fronte pedes cum Longauilla & Epernonio (is ad Regem nuper cum lectis copiis venerat)

Seruatũ Sandionyſium. *Anno 1591.* *Belim.* *De Vic.* *Nox farinarum.*

HENRICVS IV. opperiebatur apertura portæ, vno Nivernenſi ob plagam veterem equo inſidente. Sed portam Pariſienſes humo obſtruxerant, concepta ſuſpicione, atque intra vrbem, ſuſpicione vna impellente, ſe accuratè ad repellendum hoſtem inſtruxerant; Rex irrito conſilio, Silvanectum ſecedit, milite ſtatim in hiberna dimiſſo. Periculi facies ſexdecim viris opportuna viſa ad inducendum in vrbem Hiſpanorum præſidium, quippe ſexdecim viri averſi à Maynio, quem tyrannidi ſuæ infenſum ſenſerant, Hiſpanorum auctoritate ſe in eum munierant; eámque factionem incenſo ſtudio promovebant; atque in præſentia à Mendoſa Oratore, Hiſpanicum militem ad tutelam vrbis repoſcunt. Compellatus à Mendoſa ad aſſentiendum Maynius, quanquam aduerſariorum exploraret conſilium, tamen ratus externis præſidiis rebellionem in Principem fulciri longè ſecuriùs; nec auſus Regi Hiſpaniæ quod flagitabat ardentiùs denegare, rem Senatus deliberationi permiſit; à quo non ſine altercatione conſtabilita re, Hiſpanorum quatuor millia inducuntur Pariſios; Meldas ad ſexcentos.

XIV. *Carnutum captum.* At Rex eluſa inuaſione Lutetiæ, ne otiaretur exercitus, expugnandum oppidum ſuſcipit. Poſtquam in varias partes diſcurrendo, diſtraxit hoſtium animos, & arma à deſignata vrbe procul abduxit; iubet illicò Bironem Mareſcallum, qui Dieppæ agebat, Carnutum cingere; & ille cùm fingeret ſe ad Regem proficiſci, qui in Senonibus verſabatur; repente inexpectatus ſub initium Februarij copias Carnuto admovet, cingitque tam arctè, vt ſubſidia à Chatrio ſubmiſſa penetrare nuſquam valuerint. Eam porro vrbem appetierat Rex, quæ magni momenti fœderatis erat, cùm haberet Belſiam in poteſtate, & Lutetiæ horreum cenſeretur quodammodo; atque adeo capta, Regias partes exiſtimatione erigeret, fœderatas deprimeret, ac novum quoddã Turonibus à Cardinale Borbonio inſtitutum conſiliũ diſcuteret ac difflaret. Rari milites vrbem propugnabãt, cum Bourdeſerio Præfecto duo dumtaxat Nobiles; ſed ciues zelo religionis ad tria millia arma induerant, ac ſpe tutelæ Beatiſſimæ Virginis militum munia obibant fortiter. In caſtra Rex venerat, verberabátque vrbem ad portam; qui locus cùm munitiſſimus foret, fruſtra vis tormentorum adhibita, & fuit Regi opperiendum per dies pluſculos, donec Dieppa pulvis mitteretur. Sic producta præter ſpem obſidio, acerbitas hyemis, ligni penuria, cum Regios milites divexarent, ex conſilij ſententia Rex ſtatuerat obſidione diſcedere. Vnus Chiuernius Cancellarius animum ad perſtandum fecit; huic enim quia conducebat oppidum capi (nam in ea Prouincia facultates habebat opulentas, & Prætor erat Aurelianenſium & Carnutenſium) occurrebant ad idem capiendum ſpes & conſilia. Ille igitur inducta magna commeatus in caſtra copia, & mutata verberatione, vrbem inferiorem quà amnis alluit tormentis peti curat; nec cunctatur Rex poſt apertam labem aggredi impreſſionem. Verùm & ea parum proſperè cedit, cives fortiſſimè irrumpentem pellunt, ad murum euadere iuſſus miles non potuit; aduolant Tribuni, Centuriones, & volonum multi; eorum ſexaginta cæduntur, longè plurimi ſauciantur; dum conturbatus Rex tanta fortiũ ſtrage, abſcedere iubet ab impreſſione. Repetitæ iterum impugnationes

La Bourdaiſiere.

cum

cum repellerentur, æſtuarétque Rex conſilij inops; machinam comminiſcitur Caſtillionius, Mathematicarum peritus, qua peruinceret contumaciam ciuium; ſcilicet pontem ab telis hoſtium tectum, qui amnem ingereret; militémque ad ruinam muri nullo periculo duceret. Poſtquam ea machina perfecta eſt, atque aduecta, Carnutenſes deiecti animo, paciſcuntur deditionem, niſi Maynius intra octiduum opituletur obſeſſis. At ille Theodorici caſtrum obſidebat, quod ad Matronam oppidum eſt, eóque ſe conuerterat, depoſita ſpe Carnuti ſeruandi; atque oppidum quidem vi expugnat ſed neutiquam miſſo auxilio, Carnutenſes Regi vrbem tradunt; luculentâ annonâ & pecuniâ multati, in contumaciæ pœnam, præfectura vrbis Sourdio data, exercitus tribus hominum millibus imminutus, vt ſe inſtauraret, in hiberna miſſus. Poſt eam expeditionem aliquandiu bellum interſiſtit, & armis quieſcentibus pugnatur conſiliis. Villaregius non bona Maynij fide Regem appellauerat de pace, mox ſolutis colloquiis, Maynius Rhemis agit cum Lotharingiæ Duce, Sabaudo oratore, & Cardinale Pelva, vt de communi re conſultarent, præſertim quem Franciæ Regem nuncuparent. Cùm eam prædam appeterent ſinguli, necdum tamen eius rapiendæ maturuiſſet occaſio, conſenſu omnium re prolatata, decernitur Ianinus Præſes ad Hiſpaniæ Regem Orator, qui fœderatis Catholicis opem imploraret, impetrarétque tam validas copias, vt ſemel omnium conatu exigeretur Nauarræ Rex, atque hæreſis obrueretur. Erat Ianinus percarus Maynio, ſingularis prudentiæ, iuſti cupidus & æqui amantiſſimus. Ille cum Philippo colloquutus, & exaggerato fœderis, ni ſuccurratur periculo, ad Ioannem Idiacum de re tota acturus dimittitur, à quo tandem de Philippi mente certior fit, eum iam in fœdus immenſam pecuniam expendiſſe, minus iuſtum eſſe, vt in aliena commoda effuſus, ſibi ſuóque regno officiat. Adiungebat Idiacus, regnum Franciæ deberi Iſabellæ Philippi filiæ, quæ ex Valeſiorum ſtirpe nata eſſet, eam nupturam Erneſto Archiduci, Belgio in dotem dato, Reges Franciæ appellandum vtrumque, magno ipſius regni incremento, cui accederet Belgium; tum ipſum ſe omni ope enixurum, vt Benearnius cæterique hoſtes pellerentur. Ad ea Ianinus modeſtè Salicæ leg s impedimento propoſito, ſpem tamen multam à Maynio facit, impetrátque decem aureorum millia Maynio ſingulis menſibus danda, præter copias, quas Philippus promittit, ad pellendum Nauarrum. Sic Ianinus regreditur in Franciam, explorato Hiſpanorum conſilio, docétque Maynium, quantùm in lubrico ageret, cum hinc inde tam ſocius, quàm hoſtis ipſe vrgeret.

De Sourdis.

De Pelve.

Ianinus in Hiſpania.

Idiaquez.

XV.

Diplomata Pontificia in Regem.

Dum ea Hiſpanus conſilia agitat, nouam etiam machinam ab ipſa Roma in Regem intentat; ea Gregorius XIV. Pontifex maximus. Anno præterito Sixtus Pontifex mentem & gratiam abalienarat à fœdere: Pinæo ab Regiis Catholicis legato Romam veniendi facultatem fecerat, Legatum vetuerat, eoſdem Catholicos ne interdiceret ſacris, & Olinarium Oratorem Hiſpanum, vehementer inſtantem, vt Nauarro omnem ſpem regni adimeret, à ſe multa indignatione exegerat. Is iam alienus à fœdere, haud multò poſt, primùm correptus febricula, deinde morbo

grauiore

HENRICVS IV.

grauiore, extinguitur, ætatis anno ſeptuageſimo; vir ampliſſima mente, quam ſummum faſtigium non impleret. Ea morte Caietanus Legatus, veluti abſoluto munere, diſcedit è Francia, Philippo Sega Placentino Epiſcopo in ſuam vicem relicto; móxque comitiis Cardinalium dicitur Pontifex Vrbanus VII. Ioannes Baptiſta Caſtagneus Genuenſis, qui cùm die poſt electionem decimo tertio, obiiſſet, pompa Imperij per ſomnium delibata; ſuffectus eſt Cardinalium calculis, Nicolaus Sfondratus Mediolanenſis, qui Gregorius eo nomine XIV. nuncupatus eſt. Ille haud dubiè fœderatis, & multò magis Hiſpanis addictus, contra Sixti ſenſum, in eorum partes totum ſe inclinat. Ac poſt ſolutam obſidionem Lutetiæ, ad Pariſienſes litteras dederat, ſolatus miſeriam & collaudatâ conſtantiâ; tum alias ad Segam; quibus ſtudium ſuum teſtabatur in Franciam, maximè in Pariſienſes, in quorum tum defenſionem, tum ſolatium ob priora incommoda, deſignauerat numeroſum exercitum, atque in ſingulos menſes quindecim nummorum millia, in eiuſdem vrbis opem impendenda. His præmiſſis, duo in Regem inſtruit fulmina, alterum ſacrum, profanum alterum. Primo Martij gemina promulgat diplomata, quæ Monitoria vocant, vno Præſides & Eccleſiaſticos Franciæ interdicit ſacris, niſi decimo quinto poſt die, recedant ab obſequio, comitatu, & terris Henrici Borbonij; eoſdem intra dies proximos quindecim, beneficiis ſpoliat, eodémque Regem hæreticum & relapſum dicit, ideo regnis & ditionibus orbatum: alterum diploma perſcribebat ad Laicos, hortatus ſimiliter, vt Henricum deſererent; ſin minus id agerent, paternam clementiam in ſeueritatem Iudicis conuerſurum ſe minabatur. Tum cuſo eo fulmine, alterum apparat. Indicit delectum, quo ſcribuntur Heluetiorum ſex millia, Italorum duo, ac mille equites; iiſque ducem dicit Herculem Sfondratum nepotem ex fratre, quem magna pompa Montis Marciani Ducem appellat. Porrò ad ea omnia ſuppetebat ærarium, in quod Sixtus congeſſerat auri quinquagies centies millia. Dum copiæ inſtruuntur, miſſus in Franciam Landriacus, qui afferret diplomata atque promulgaret; iſque poſtquam Maynium Rhemos conuenit, ea per Franciæ vrbes, typo cuſa vulgat, & in ipſo Regis cubiculo clam deferri curat. Verùm id fulmen detrimentum Regi nullum grauius intulit. Extemplo Curia Senatus quæ Catalauni ſedebat, exurgit, ac diplomata decreto abrogat; pœna in Landriacum nuntium dicta, ac Rex poſtmodùm euocato & audito conſilio, edictum promulgat, quo de Gregorij credulitate conqueſtus, qui inauditum ſe ſententia tam atroci percelleret; ac teſtatus ſibi animum eſſe, Catholicam fidem tueri ac ſeruare illibatam, diplomata remittebat ad Curias Senatorum, qui iuxta regni leges de iis ſtatuerent; atque adhortabatur Cardinales & Præſules Francos conuenire extemplò, vt prouiderent iuxta Canonum decreta; ne quid detrimenti pateretur Eccleſia Gallicana. Id edictum corroboratur ſtatim à Senatu Turonenſi, qui iuxta decretum Curiæ Catalaunenſis abrogat diplomata, adiunctis in ipſum Gregorium acerbiſſimis verbis, & Clerus per Legatos Meduntam conuenit. Sed lentiùs in eo cœtu res procedebat, ob arcanam Cardinalis Borbonij conſpirationem. Ille Cardinalis Borbonij hæres,

Gregorius XIV.

Miles Pontificius.

Cardinalis Borbonij cupiditas.

hæres, ante Vindocinenſis, nunc eodem nomine Borbonius dictus, fratris Sueſſionenſis impulſu, ſpem regni alebat, & ante Turonibus haud paucos è Catholicis conciliauerat, in ſpem ſuam vrgendam; mox ab ea aliquantiſper auulſus, Rege in conſilia penetrante; diſſimulabat quidem ambitionem, ſed Regis votis intercedebat, altercando & vtilitatem Eccleſiæ præ ſe ferendo. Dum res cunctatione Præſulum trahitur, Medunta à Maynio propemodum occupatur; eámque ob rem Rex tum Præſules, tum Conſiliarios Carnutum ire iubet, tutiorem in locum. Qua tandem in vrbe, fruſtra repugnante Borbonio, ſtatuitur à Præſulibus, diplomata nulla & iniuſta eſſe, atque ab Regni hoſtibus ſuggeſta; conteſtantur tamen, ſe ab obedientia ſanctiſſimæ Sedis nuſquam abſceſſuros. Et quidem Borbonius adiungi curauerat, vt à Præſulibus mitterentur ad Pontificem oratores, ſed eam legationem prohibente Rege, Borbonius ſeceſſit in priuatos lares. Nec alterum intentatum à Pontifice fulmen, ac nepoti traditum, maiori damno Regi fuit, vt conſtabit ſtatim. Imò nec diplomata prohibuerant Regem, quin edictum in Hugonottorum gratiam conderet; quod illi iam antè vehementer efflagitauerant; quo edicta in eos annis huius ſeculi octogeſimo quinto, & octauo ſcripta, abrogarentur; reliquis prioribus reuocatis, adiunxítque vt in rem præſentem id obſeruaretur, dum Rex de religione caueret accuratiùs. Et ipſe per ea conſiliorum certamina, bellum identidem repetebat. Nam Louuerium vrbem eo tempore opulentam in Normannia, per arcana conſilia occupauerat, Birone inuadente; ac Nouiodunum in Picardia ceperat, ſpectante Maynio, cum vniuerſis copiis fœderatorum; magno incremento ad Regis potentiam & gloriam accedente. Ac dum is ad excipiendum Germanicum exercitum properat; ad Sabaudiæ Ducem conuertendus eſt ſtylus, in Phocenſibus & Delphinatibus ſpem primùm, mox cladam & ignominiam promouentem. Louuiers. Noyon.

XVI. *Sabaudia Dux in Prouincia Phocenſi.*

Is, poſtquam ciuile bellum Franciam miſcuit; ac cæſis Guiſiis, in præceps omnia ruere videbantur, naufragæ nauis rapturus ſpolia, prouincias ſuis finibus adiectas cupiditati ſuæ ſepoſuerat; Delphinates, & Phocenſem Prouinciam. Ex quoniam Arelatenſe regnum conſtituerant olim, atque in id regnum quædam iura intermortua ſuſcitabat, cenſuit non omittendam opportunitatem; nec teneri Saluſſios commodiùs poſſe, quàm ſi repetendi detraheretur facultas; eamque ſpem contracta cum Hiſpano affinitas alebat plurimùm: Nam Catharinam Philippi Regis filiam vxorem duxerat. Poſt necatum Regem, ad Senatum Gratianopolitanum miſerat oratores, qui coronam ſibi flagitarent, qui è Franciſco magno oriundus eſſet; ac reſponderant integerrimi Senatores, deliberationem eiuſmodi ſpectare ad regni Ordines vniuerſos, orare ſe interim ne tranquillitatem prouinciæ perturbatam velit. Ea ſpe repulſus, ad Phocenſes ſe vertit; quos nouerat zelo Religionis vniuerſos propemodùm abreptos fœderatorum ardore. Primùm optimatum animos inuadit pecuniâ, ſpargítque auri ſementem vberrimam Maſſiliæ & Aquiſſextiis, quæ duæ vrbes ſummæ auctoritatis, ob ſitum altera, altera ob Senatum, perducerent cæteras in ſententiam ſuam. Erant præterea duo in Phocenſibus momenti ampliſſimi, vir & fœmina;

HENRICVS IV. Comes Carcenſis , & Comitiſſa Saltia ; quos Sabaudus partim pretio,par-
tim ſpe regiminis ſibi addixerat. Comitiſſæ erat nomen Chriſtina Aguer-
De Carces. ta, nuper Agoutio Comiti Saltio nuptæ , ac vaſti ſpiritus , ingens ani-
De Sault. mus , capax curarum virilium ; eáque ſe ad Sabaudum applicuerat , cu-
ius nomine & pecuniâ nixa , vſurparet regimen , teneretque imperium;
nec enim permitteret ad ipſum auctoritatem totam deriuari. Idem erat ſen-
ſus Comitis Carcenſis, qui Prorex dictus à Senatu , eiuſmodi fulcrum ap-
petebat, quo ipſe dominaretur, nec Dominum vſquam arceſſeret. Sic per
eos Sabaudus,& per aurum effuſum Maſiliæ Magiſtratus conciliauerat;qui
cives aliquot Regi fidos , Villagios , Viaſios , Pennas , & Arenas vrbe ex-
pulerant ; ſimiliter è Senatu Aquenſi plurimos in ſuas partes adduxerat;
tam incenſis omnium animis , vt vocatis comitiis , deſignati ſint Orato-
Ampus. res, Raſtellus Epiſcopus Rhegienſis, & Ampuſius Conſul primarius , qui
Sabaudiæ Ducem conuenirent , vocarentque ad defenſionem Prouinciæ;
Bigarrats. Senatus addidit ; vt Regiorum facultates (eos Bigarratos quaſi variega-
tos nuncupabant) fiſco addicerentur. Ita bellicum in Prouincia canitur,
Carcius auctoritate Senatus delectum habet, & ſtatim Sabaudus Comi-
tem Martinengum mittit cum copiis , dum ipſe ad certiſſimam prædam ſe
comparat , & Genevenſi bello ſe expedit , quod moram cupiditati neceſſa-
La Valete. riam faceret. Regiæ partes in tanto diſcrimine ſolo Valetâ fulciebantur,
qui vnam induſtriam ſuam & fortitudinem opponens tot hoſtibus , atque
evocato cùm neceſſitas poſceret Lediguerio , ſuſtentabat bellum , ac re-
tundebat furorem impetus ; & Manoſcum ſeceſſerant aliquot Senatores,
qui Regis auctoritatem decretis ſuis defenderent. Interea Sabaudus , omiſ-
ſis Genevenſibus , miſſo ad ſocerum Philippum Legato , ſpem amplam,
& certam opem ad Prouinciam inuadendam adeptus , dum apparantur co-
piæ , ab Nicienſibus primò Foroiulium venerat , dein Draguinanum , &
progreſſus cum milite , plura per iter oppida expugnabat ; donec occur-
rentibus Oratoribus qui referrent Comitia , rogatus Aquaſſextias venire,
equis veredariis , pauciſſimis comitantibus , in eam vrbem accurrit : Ex-
ceptus incredibili optimatum & populi plauſu , in Senatu ſedet admittit-
que Prouinciæ regimen ſub titulo Proregis , ſub Corona Franciæ. Ea di-
Salon. gnitate auctus , Salonium aggreſſus , oppidum capit , & habet per hye-
mem Comitia Aquiſſextiis. Mox ad Maſſiliam animum applicat ; Ampu-
ſius conſul ipſi addictiſſimus, cæſus ad Taraſconem erat , dum eam vrbem
occupare , per arcana conſilia nititur ; Carcius ab eodem Valetæ indu-
ſtriâ avulſus , maiori damno quàm fructui erat ; vna ſupererat Saltia , quæ
profecta Maſſiliam , cùm primò à Conſulibus magno vitæ periculo pulſa
Caſaux. eſſet ; deinde per Caſaucium , turbulentum & potentem civem excitata
clanculum factione , conſules inuicem pellit , viámque Duci ſternit ; qui
vrbe magnificè exceptus , iam inexpugnabilem potentiam ratus, ad abi-
gendum Valetam , is vnus adhuc ſurgebat ſcopulus , ſolicitudinem ad-
Berre. hibet. Id vt perficeret , Martinengo Berram oppugnandam mandat , dum
ipſe magna celeritate , in Hiſpaniam properat , inſtructurus præſentia ſua
ſubſidium. Et quidem Valeta adiuncto Lediguerio Berrâ Martinengum
depulerat

depulerat, eo ad Sparonem pagum profligato, & munimenta ad Berram erecta euerterat, ſed Lediguerio ad pellendum Nemurſium reuocato, Berram immitti commeatus nequiverat, & Martiuengus obſidionem inſtaurauerat. Dux interea regreditur ex Hiſpania, cum triremibus quindecim, vecto ampliſſimo commeatu, ac mille Hiſpanis, quos vbi ad Cieutatem expoſuit, pergit Maſſiliam, & excluſis portu triremibus, comitatu paruo admittitur. Eam vrbem Caſaucius priuata tyrannide obtinebat. Quippe vir omnibus vitiis ad tyrannidem præditus, ambitione, audacia, & crudelitate, quam pro Sabaudo obtinebat potentiam, deguſtato ſemel imperio, traducit ad ſe leui negotio, & ſtipatus facinoroſiſſimis viris, quibus publicæ calamitates pro reditu ſunt atque ſtipendio, optimum quemque repugnante nullo perimebat; atque obiecto per calumniam nomine vel hæretici vel Bigatrati, tollebat paſſim aduerſarios; ſtabilita, per metum omnium, auctoritate. Ille Sabaudum in odium plebis induxerat, teſtatuſque ſe vrbem Regi Catholico, quem Franci dicerent conſeruare, idque ſibi imperatum à Maynio, Sabaudi poteſtatem euerterat, ſuam erexerat; nec ipſi admiſſo præter hoſpitium quidquam in vrbe permiſſum eſt. Sabaudus diſſimulata iniuria, miſſiſque Genuam ad minuendam ſuſpicionem triremibus, Aquaſſextias venit; & continuò ad Berram capiendam vertit curam ſolicitè. Primùm Carceus (nam ad Sabaudum Saltiæ induſtriâ rurſum tranſiverat) civium conſilio, noctu in vrbem trecentos pedites & centum ac viginti equites immittit; qui adiuncti civibus vrbem captam inclamant, & victoriam Duci. Meſpleſius oppido præerat gente Bearnius fortiſſimus vir, & audentior magnitudine periculorum; is pauciſſimis militibus cinctus, nam ad eum decem dumtaxat duodecímve convenerant, eoſque ad honeſtæ mortis laudem cohortatus, in hoſtem haſtam puram præferens ducit, & beneficio noctis paucitatem occulens, eámque voce & dextrâ emendans, in obvios ruit; quorum duce cæſo, cæteri perterrefacti, atque numerum expugnantium animo reputantes, aguntur in fugam, & vrbe pelluntur. Fraude victa, vim totam Dux adhibet. Quatuor hominum millibus, mille quingentis equitibus, & tormentorum verberatione continua, oppidum muris nudum propemodùm, foſſa deſtitutum, fame & inediâ oppreſſum, infrequenti milite propugnatum, poſt geminas impreſſiones, quas Meſpleſius fortiter dimicans fregit, obtinet tandem deditione; per quam præſidio incolumitas pacta. Et Meſpleſij fortitudinem Dux admiratus, egredientem pollicitis muneribúſque aggreſſus, vt ſibi adiungeret, poſtquam virum ab officio demovere non poteſt, equum Neapolitanum dono mittit, & quatuor aureorum millia collo equi appenſa; fidei præmium accipienti, quando pretium ementis eſſe non poterant. Potitus Berra Dux cæteras vrbes cupiditate vorabat, iámque Arelaten admiſſus Biordi ciuis perfidia, nihil votis metuebat contrarium; cùm ipſa Berra pro diſcordia eſt & votorum ſcopulo. Etenim eam vrbem reſtituere Saltiæ ex pacto debuerat, quam cùm retineret, fœmina contemptus impotens, præſertim Valetâ clam fomitem ſubiiciente, Aquiſſextiis civem in ducem inflammat, curátque ipſi infenſos

Ttt 2 Conſules

[Margin notes:]
HENRICVS IV.
Cieutat.
Berra reddita.
Meſples.
Pertuiſane.

HENRICVS IV. Conſules dici. Dux ad preces Aquenſium caſtrum Puechium oppugnabat, & è veſtigio Aquas feſtinans, abdicat Conſules, nouos creat, Salciam cum Crequio filio quem ex priore marito ſuſceperat, in cuſtodiam tradit, ac diligenter inuigilat ſeruandis vrbibus. Fruſtra tamen impenſa vigilantia. Saltia primùm cum Crequio fallit cuſtodiam, Heluetij cum producta barba veſtem induta, ac filio in ruſticum ficto; continuóque Maſſiliam profuga, Caſaucium ciueſque cæteros in Sabaudum inflammat, & arrepta occaſione Caſaucius, expugnaturus omninò morientem Ducis auctoritatem, triremem eius capit, Meolhonium eiuſdem Legatum cœnobio Sancti Victoris tormentis depellit; ac Conſul dictus cum Ludouico Axio tyrannidem firmat ac ſtabilit. Acceſſerunt ad obruendum Ducem infauſtæ bello expeditiones; nam Puechi obſidionem ſoluit, poſt tormenta quater millies exploſa, & Dianiam à Lediguerio & Valeta paſſus eſt capi, & ad Vinonem, immunitum pagum repulſus à Meſpleſio, à Valeta in fugam actus eſt; vt iam oppidis plurimis deficientibus, ſe intra Arelaten concluſerit, mox tota prouincia exigendus; ſpe inani, plauſibúſque populi inſtar auræ euaneſcentibus, & immenſis ſumptibus dolorem & ignominiam parientibus.

Puech. *Meolhon.* *Dair.*

XVII. Magnum momentum ad Ducem frangendum fuerat Lediguerij victoria in Delphinatibus reportata; Amedeus Caroli Emanuelis frater nothus, exercitum ex Sabaudis ſcripſerat, adiunxerátque validas ex Hiſpanis Italíſque copias, Hiſpanis præerat Oliuara, Dux multi nominis, rebúſque geſtis ſupra modum confidens; ducebat Italos Beljoyoſa Comes; erántque milites ad decem millia; quibus Amedeus Moreſtellum caſtrum ad Iſaram oppugnabat. Ad eius expeditionis famam Lediguerius; cùm de Gratianopoli ac de tota Prouincia ageretur, iámque Gratianopoli ex Regiis multi abſceſſiſſent; relicta Prouincia in Delphinatum feſtinat, adducítque Meſpleſium cum ſeptingentis militibus, ſimulque è Delphinatibus militem conuocat. Amedeus ad auram aduentus, ſoluta obſidione, Poncharram receſſerat, qui in Delphinatu pagus eſt, admotus ad Sabaudiæ limites; agróſque proximos caſtris implebat. Nec cunctatus Lediguerius præmiſſis Mureo & Morgo, qui tentarent hoſtium vires, cum reliquis copiis, & erant quatuor hominum millia, ad hoſtem contendit. Ipſa die caſtrorum ſitum ſpeculatus, vt peritiſſimus erat militarium rerum, in tugurium redux, ordinem pugnæ charta deſcripſit, quam in conſequentem diem apparabat, & indubitatam victoriam ſuis pollicitus, alacritate duces incendit. Eo ſermone cum obiicerent duces turmas hoſtium conſtare ex lanceariis, quos ipſe nullos haberet in acie; lancearum vſum eleuat verbis, affirmátque ſe vno enſe in quemlibet lancearium pugnaturum. Nec verbo res defuit. Die orta quæ Septembris fuit decima octaua, diſponit ad pugnam copias, Amedeo atque Oliuara explicantibus in ampliſſimis pratis totum exercitum, & hic pridie in Lediguerium multa iactauerat, irriſa militum paucitate, atque victoriam ex inani faſtu præſumpſerat. Verùm palmæ ſtatim forti facinore præludit Lediguerius; quippe cum hoſtium dux demiſſa lancea extra ordines ſolus procurreret, Lediguerius

Pugna ad Poncharram. Beljoyeuſe. Anno 1591.

vetans

vetans ne ſuorum vllus ſe moueret, ac memor quantùm pridie lancearum vſum abiecisſet, facto verba ſanciturus, in ruentem progreditur, & currentem veſtigio fixo opperiens, enſe ſtricto lanceam amouet, eumdémque in decurrentis equitis buculam immergens, cæſum humi ſternit, prælibátque victoriam. Tum hoſtis equitatum adducit ad prælium, primóque impetu non ignauè pugnat; ſed exemplò, cùm diſpoſiti ad latera ſclopetarij, in eos grandinem ferream funderent, deflexo paulùm curſu, pluribuſque agminibus in vnum collectis, terga vertunt, & citato curſu fugam arripiunt. Pedites deſtituti ab equite poſt leuiſſimam dimicationem, & ipſi cæduntur; paſſimque per campos fuga & ſtrages hoſtem pellit & ſternit. Amedeus equo Monmelianum obtinuit, Oliuara diu fuga inter ſiluas ſparſa, delituit; Belioyoſa cum duobus Italorum millibus in Aualonem caſtellum proximum ſe receperat, mox ſe vincentium arbitrio tradens. Eâ victoriâ præda ingens parta, ducentis nummorum millibus æſtimata, triginta peditum ſigna, & vexilla aliquot capta; præter cæſa hoſtium quatuor millia; tam leui iactura eorum qui vincerent, vt tres dumtaxat milites deſideratos multi ſcribant; quamquam centum cæſos affirmat Expillius, qui pugnæ interfuit: idque militaris ſcientiæ operæ pretium fuit; qua Lediguerins præſtantiſſimus, ſic diſpoſuerat copias, explorata ante hoſtis ignauiâ, vt victoriæ ambiguitatem omnem detraxerit. Atque illicò victor cum Meſpleſio in Phocenſem prouinciam aduolat; impigerrimus vir, cui bellum pro otio, caſtra & expeditio pro voluptate & quiete forent. Ea Regi fauſtè nuntiata, dolorem ſopiunt geminum, ob vnius libertatem & necem alterius. Quippe ſuperiori menſe Carolus Dux Guiſius, ſe in libertatem inſta fraude vindicauerat. Arctè in Turonenſi caſtro cuſtoditus, citharœdi opera ſericum funem nactus, quem in ipſam cytharam Lyriſtes indiderat, eóque luce palam per feneſtram dimiſſus, dum cuſtodes prandent, ad amnis ripam curſu prouecto, tandem in paratos equites incidit, ſaluúſque ad Chaſtrium excipientem euadit. Id quamquam Regi moleſtiſſimum accidit; tamen moleſtiùs tulit Noüæ mortem; cuius fidei, peritiæ, & fortitudini fidebat plurimùm. In Britanniam ad Principem Dombenſem cum Rex miſerat, qui adoleſcentis Principis militiam regeret, & Lamballam arcem oppugnabat Princeps, cum aperto per tormenta muro, ad ruinam propiùs inſpiciendam, Noüa ipſe ſcalæ inſcenſa ſe prodit hoſtibus; ac repente ſclopeto exploſo, ac per glandem ſaxo in ſpectantis frontem illiſo, ſcalâ deiicitur, ac cæco vulnere poſt aliquot dies expirat, anno ætatis ſeptuageſimo, magno Regis luctu; qui cùm viros optimè omnium noſſet, eiuſmodi iacturas pernicioſiſſimas omnium ducebat; cum vrbes recipi, pecunia reparari poſſet; viros ſemel raptos mors nunquam redderet. At Regem paulò poſt Rothomagenſis obſidio totum abripuit, quam narrare ante quàm aggrediar, Pariſienſium atrociſſimum facinus exequar ſtylo.

Aualon.

Guiſij libertas.

Noüa mors.

XVIII.

Sexdecim viri cade in Senatum graſſat.

Diu inter Maynium & ſexdecim viros ſerpebat diſcordia; vna diſcordiæ cauſa imperij æmulatio atque conſortium. Quippe Maynius impatienter ferebat, ciuium turbam ac propemodùm fæcem, in auctoritatem

HENRICVS IV. ſummam aſſurgere, ſibi pares plebeios viros incedere, imò in plurimis ſuperiores partes ambire & rapere; quamobrem eam factionem verbis deprimebat, ſpoliabat auctoritate atque potentia, & ad eam infringendam opperiebatur articulum. Ij contra, vt ſe in eius potentiam tutarentur, confugiebant ad ſingulas aras; primò Nemurſium tollebant in cœlum, cuius vigilantiâ liberati ab exitio fuerant; mox ad Guiſium nuper miſſum cuſtodiâ verterunt animos, quódque Rex ipſe poſt libertatem Guiſij prænunciarat, opponebant nepotem patruo, facilè antepoſituri, ſi ſe occaſio daret. At cùm ea ſubſidia incerta admodum & remota forent; intus Hiſpanorum opem ſibi adſciuerant; eorúmque auro iam deuincti, quibus fidem operámque addixerant, & freti auctoritate in famoſum ſcelus aſſurgere audent. Iam quetelas acerbiſſimas in Maynium abſentem propoſuerant; iam Gondium Cardinalem Epiſcopum Pariſienſem vrbe exegerant; quod pacis ſtudioſior, ciuibus inſinuabat concordiam; iámque perſcripſerant ad Hiſpaniæ Regem, orantes vt Franciæ coronam caperet, & regno afflicto Regem è ſua ſtirpe imponeret; cùm impellente Placentino Epiſcopo, comminiſcuntur Vnionis novum iuſiurandum, quo ſecreti ab factione ſua Politici (nam ita Regi fidos nuncupabant) vrbe ſimiliter pellerentur. Eo iureiurando omnes Regij ſanguinis Principes coronâ excludebantur. Iſta dum coquunt, vna res improuiſa lentum furorem in Parlamentum ipſum incendit. Brigardum Pariſienſem civem ſexdecim viri apud Senatum quaſi perfidiæ & proditionis reum detulerant, eiúſque necem cupidiſſimè ambiverant, pro concepto in eum odio, quoniam olim addictiſſimus Guiſiis, in Politicorum partes tranſierat. At cùm is Parlamenti ſententiâ dimiſſus eſſet, tam pœnæ quàm culpæ immunis, furioſi accuſatores in Senatum ipſum inſurgunt. Inflammatiſſimi inter eos erant

Crome. Cromæus in amplioti Curia conſiliarius, Pelterius Parochus Sancti Iacobi, Hamilto Sancti Coſmæ Parochus, Gardinus, Bruyera, & Caunæus; ij coniurato Briſſoni exitio, qui Senatus Princeps erat, & exiſtimatus in Regis cauſam proclivior, ita telam texunt, vt cives in conſilium vocati, inſcij ipſorum furori aſſentirentur. Nam cùm dicerent eſſe haud pauca, quorum neceſſitas, tam multos in deliberationem vocari non fineret, decem conſtituunt, qui referrent in eiuſmodi rebus omnium auctoritatem,

Buſſlecler. tum Buſſiclericus nouam comminiſcitur fraudem; puram chartam profert, in qua Vnionis ſacramentum perſcriberet, & quoniam ſpatium perſcribendi non erat, in eadem charta curat evocatos cives ſigillatim chirographum apponere; tum deinde in arcano decem virorum conſilio, ſupra chirographa ſententiam in deſignatos reos conſcribit. Tres è toto Senatu deſignati, tum ob priuatas Cromæi inimicitias, tum quia crediti partibus Regiis addictiſſimi; Barnabas Briſſonus Princeps Senatus, Clau-

L'Archer. dius Archerus Senator, & Ioannes Tardiſus in Caſtelleti Curia conſilia-

Tardiſ. rius, & hic poſtremus, quia Nivernenſi erat percarus. At cùm eos tollere per occultas inſidias primò ſtatuiſſent; mox apertis indiciis palam graſſari furore aucto conſtituunt: ac per ſummum ſcelus, iuſtitiæ formam & ſpeciem ad facinus longè iniquiſſimum adhibere. Et eo conſilio, decimo

quinto

quinto Novembris; ſecunda ante lucem hora, Buſſius, Louchardus, Auroufius comitantibus pluribus Briſſonum venientem in Curiam apprehendunt, atque in Caſtelleti carcerem abducunt; ſimiliter Chouterius alia turba cinctus Archerium capit, Hamilto Tardifum, & in eundem carcerem compingunt. Nec furor conceptus moram ſceleri fecit; illicò Briſſonus coram Cocherio vno ex ſexdecim viris ſiſtitur: ac de pluribus interrogatus, quaſi cum Rege conſilia iniviſſet, cùm ſe egregiè tueretur, prorumpit Cromæus, ore veſaniam proferens, ac ſententiam mortis innocentiſſimo viro pronuntiat, tanquam reo læſæ maieſtatis, tum diuinæ, tum humanæ. Exclamat vir conſultiſſimus, peccari in iuris & iuſtitiæ formulas, inquirit quis ſibi litem intenderet, quod crimen, qui teſtes, quis iudex: illi immoti clamoribus moriendum pronuntiant; móxque ſupplicem aſpernati, ac rogantem vt breve ſpatium indulgerent, dum in ipſo carcere librum de formulis iuris abſolueret, iubent ſe extemplò ad mortem parare, ac vix quadrante horæ ad deponendas Sacerdoti noxas permiſſo, ad ipſius cubiculi feneſtram carnificis manu ſtrangulatum appendunt; virum doctrinâ & eloquentiâ celebrem, de litteraria re optimè meritum, vt ſcripta teſtantur, ſed cupidiorem primariæ dignitatis, quam vt obtineret, fœderatis primùm addixerat ſe, mox vt retineret in Regem conuerſus; neſcius quàm periculosè duobus equis innititur, qui decurrit in ſtadio. Mox Archerius & Tardifus ad eius latera fractis faucibus iuſſi pendere, & eorum cadavera nuda poſtridie palam in Greua, affixa patibulis. Eo flagitio vt terrorem ſexdecim viri cunctis iniecerant, atque erexerant iacentem potentiam, ita ipſi mutuo metum conceperant; quando magna ſcelera, dum patrantur cæca ſunt; perſpicaciſſima, cùm patrata ſunt. Iámque Maynius poſt diuturnam deliberationem, lætus admodùm, eò inimicorum furorem ruiſſe, vt neceſſariam pœnam arceſſerent, aduentabat Pariſios; nec ipſe prorſus periculo immunis, cùm haud pauci inflammarent reos; ad implendum facinus, quod affecerant, dimidiatum peccatum pœnæ obnoxium; cumulatum, impunitati & præmio, aſſerentes, & Briſſoni necem vna Maynij cæde defendendam; ſed vel ſceleratiſſimis columnas aliquando ipſum ſcelus figit, nec mortalium improbitatem, ſemper Deus ſinit ſcandere in apicem. Igitur Maynius poſtquam vrbe frequentiſſimo populo eſt exceptus, ac mente diſſimulata, de ratione inferendæ pœnæ deliberat; primùm à Baſtilla cœptum aggreditur, eámque Buſſiclerico eripit. Tum adhortatus Senatum vt reos iuſto ſupplicio plecterent, cùm ij ſeditionis metum excuſarent, rogarént-que vt ipſe in iuſtitiæ tam immanes violatores lentas iuſtitiæ formulas non adhiberet, quæ potentibus ſecuritati potiùs quàm terrori eſſent, perſuaſus; poſtquam blandimentis variis eorum trepidationem illuſit, eoſdem ſolus ſcriptâ ſententiâ morte damnat, munúſque Vitrio exequendi dat. Novem lecti ex pluribus, quorum pœna patrato crimini ſatisfaceret, vetarétque novum; ij Cromæus, Crucæus, Cocherius, Launæus, Buſſiclericus, Aurofius, Emonotus, Aumelinus, & Louchardus. Summo mane poſtremi quatuor quos memoraui, capti & ad Luparam ducti, iubente Vitrio,

Autoux.

Briſſoni cædes.

Greve.

Sexdecim viri pœna affecti.

HENRICVS IV. Vitrio, illicò à carnifice trabi appenduntur; cæteri fugâ elapſi ſunt; Buſſiclericus per tegulas vno tectus induſio fugiens, poſtquam diu latuit, clam in Belgium fugit, prima laniſtæ arte repetita, cùm ex tanta præda nihil præter inopiam retuliſſet. Crucæus Mompenſeriæ precibus datus eſt. Reliquis à Maynio parcitum, ſed graui pœna vetitum, ne in priuatos cœtus ciuis conueniret, maximè qui ſexdecim viros ſe dicebant. Quo ſupplicio terribilis illa tribunorum plebis factio ſic debilitata eſt & contrita, vt in poſterum malum illi in votis potiùs quàm effectu fuerit. Deinde Maynius quatuor diadematos Præſides in Senatum intrudit, Charterium, Haqueuillam, Nuillium, & Ioannem Magiſtrum, per quos in ampliſſimo illo conſeſſu auctoritatem ſuam propagaret. Quâ domi conſtitutâ, ad obſidionem Rothomagenſem quam Rex inſtituerat, liberiùs curam & operam vertit.

XIX. *Obſidio repetita.* Etenim Henricus poſt captum Nouiodunum, ſuſcepturus rem maioris momenti, præſtolabatur ſociorum auxilia; cùm Comes Eſſexius ab Eliſabetha miſſus eum conuenit, facitque certiorem tria Anglorum millia vecta eſſe in Picardiæ littus, & ſua mandata ad executionem opperiri; ſimul à Vicecomite Turenio litteras accipit, Germanicum exercitum tranſmiſſum vltra Rhenum, & in agrum Metenſem propediem affuturum. Itaque Bironi data prouincia Anglorum excipiendorum, ipſe cum cataphractis octingentis, & ſclopetariis equitibus trecentis ad Germanos proficiſcitur. Ij erant equites quinquies mille quingenti; pedites vndecies mille; ſcripti a Principibus & ciuitatibus Proteſtantibus, Saxone, Brandeburgio, Heſſio & Palatino; impenſis Eliſabethæ & curâ Turenij, cuius diligentiæ delectus ille erat tribuendus; quanquam penes Analthinum Principem erat imperium. Poſtquam Rex duces & milites diſpoſitos in aciem ſalutauit, per agmina ſingula diſcurrendo; duxitque Virodunum prouocatum hoſtes; nam in eam vrbem Duces Lotharingus, Maynius, & Monſmarcianus contraxerant copias, nec hoſtium vllus vrbe ſe mouet, regreſſurus in Franciam, rem momenti magni conſtituit. Catharinam Bullionij Duciſſam plures & nobiliſſimi proci appetebant; Duces opulentiſſimi pro filiis quique; Mompenſerius, Lotharingus, & Niuernenſis; verùm poſtulantibus repugnabant & adiuncta à moriente Duce conditio, vti hæres ſoror eſſet, ſi viro Hugonotto nuberet; atque vtilitas Regis, quæ dotem tam opulentam dari Principi cæteroquin potenti non ſinebat. *Turenius Dux Bullionius.* Eapropter Rex Turenium in eas nuptias ſelegit, qui cum ſponſa de fide ſentiret, cuiuſque ditio & facultates in Lemouicibus poſitæ, longè à Sedano, conſiliis intercederent, ſi qua vnquam in Dynaſta prævalido oborirentur; præterea fortiſſimi viri fidei atque ærumnis honeſtum præmium grato in officia animo conſtituebat; atque vt coniugium maiori dignitate obtineret Turenius, eum Franciæ Mareſcallum dicit. Atque is ſponſæ donum dignum ſuo genio conciliaturus, ſcalis applicitis Sthenæum validam vrbem Lotharingo eripit, claues nuptæ in ſponſalitia offerens. His compoſitis Rex ad obſidionem Rothomagi totum ſe impendit. Eam vrbem tantis copiis expugnandam ſuſceperat, tum ad preces Eliſabethæ, quæ eam in rem

opem

opem ſubminiſtrabat, verita ne Hiſpani aut fœderati occuparent Prouincias ad mare poſitas, vnde facilis in inſulam ſuam tranſmiſſio; Batauiin idem conſilium claſſem promiſerant; vrbes cæteræ Normanniæ Regi eam in rem inſtabant vehementiùs, magno commeatu ad expeditionem inſtructo; nec ab ea aberat Regis vtilitas, quando capto Rothomago, cuderentur Lutetiæ compedes, & neceſſaria inferretur captiuitas. Porrò Maynius ad hoſtilis exercitus famam, non dubius quin Rhemi aut Rothomagum obſiderentur, primùm Virodunum venerat, ad excipiendas Pontificias copias. Nam illæ Duce Montemarciano per Inſubres in Sabaudiam profectæ; mox per Sebuſianos & Sequanos Virodunum tenuerant, imminutæ multùm & debilitatæ, tum viarum difficultatibus, tum contractis morbis; ſimúlque Maynius copias à Parmenſi flagitabat, Rhemis ipſe propius inuigilaturus, ac filio Aguilonij Duce Rothomagum miſſo. Mox in eandem vrbem venerat Andreas Villarſius è Brancaſiorum familia nobili, ductis in præſidium mille cataphractis, ducentis equitibus ſclopetariis & peditibus mille & ducentis, idémque in periculi & gloriæ partem non admiſſurus conſortem Aguilonium ad patrem remiſerat; mox ſedulo in annonam conuehendam, erigenda locis commodis munimenta, & roborandos ciuium animos, ſtrenuitate magna incumbens. Iam Biro cum Anglis ſe ad vrbem admouerat, diúque hæſerat, nulla re tentata, præter aliquot velitationes, Eſſexio inſuper prouocante ad ſingularem pugnam Villarſium; quam cùm ille obire excuſaret, quod ſummum vrbis Præfectum eiuſmodi prælia nefas eſſet conſerere; Nouember menſis tranſigitur. Ac primo Decembris Rex cum Germanico exercitu in caſtra aduenit. Continuò locatis circa vrbem copiis, atque in pago Dernetalio capto hoſpitio, Rothomagenſes per fecialem hortatur, vti Regem ſuum excipiant, qui cùm hæreticum Regem ignorare aſſererent, foſſam duci ad cingendam vrbem Rex iubet. Sed lentius opus difficile procedebat, totus December in foſſa aperienda & aggeribus ducendis impenſus; ſolum gelu induratum, niuéſque aſſiduæ; crebræ & feroces obſeſſorum eruptiones, ducum promouentium operas, lenta quædam & hyemi accommodata cunctatio; pretioſiſſimum tempus in primo illo conatu abſumpſerant. Interim Parmenſis ad opem ciuitatis cum luculentis copiis accedebat.

Villars. *Dernetal.*

Ille diu appellatus à Maynio, cùm moueret ſe lentiùs, ſiue ob vetera cum Maynio ipſo diſſidia, ſiue ægerrimè abſtractus à Belgio, cui Mauricius Orangius adoleſcens feruidus immineret, ſiue vt conditiones à Maynio luculentas auferret, tandem ſub Nouembris finem Bruxellis proficiſcitur, cum decem peditum millibus, equitum tribus, tormentis quadraginta, ac duobus curruum millibus, quibus in hoſtico pro munimentis ſe cingeret, omni præterea commeatu refertis, ne qua re in alieno egeret. At poſtquam Landrecium in Regni finibus venit, negat ſe progreſſurum vlterius, niſi ipſi ciuitas concedatur, ad receptum commodum, & reponenda tormenta. Sic Fara neceſſario data, vbi ſecretius cum Maynio de poſtulatis Philippi habet colloquium; ac præcipuè de Iſabella in regnum euehenda, quæ poſtulata cùm Maynius ad Comitia Francorum reiiceret, de iis quan-

XX. *Parmenſis Rothomagum venit.* *La Fere.*

HENRICVS IV. Anno 1592.

tocyus conuocandis initur conſilium; quanquam in ea Maynius verbo potiùs quàm voluntate aſſentiretur. Tum Peronam, dein Abbavillam promotæ copiæ. At Rex ad progreſſum hoſtium, Birone ad Rothomagum relicto, cum tribus equitum millibus partim cataphractis, partim ſclopetariis, iis occurſurus improuiſus aduolat, ac primo impetu Guiſij impedimenta rapit, agménque diſturbat. Tum incedentibus moram obiecturus, loca commoda ad viam adiecta, diuerſis ſtationibus occupat, hoſtem incurſionibus variis divexando, ac ſpatium impetraturus Longavillæ, Trimollio, Aumontio & Bullionio (ſic enim Turenium in poſterum nuncupabo) quos ad caſtra Rothomagenſia cum copiis euocauerat. In eo pugnandi genere, duæ contingunt magni momenti occaſiones, ſi victores iis inſtituſſent. Prima quæ Regem in præſentiſſimum diſcrimen adduxit, eiuſmodi eſt. Decreverat aggredi hoſtem dum rivum ad Aumaliam obiectum tranſmittit, atque interiunctas copias profligare; ea mente dimiſſis verſus novum caſtrum Reitris, ad Aumaliam cum Francis hæſerat, progreſſúſque ad hoſtem explorandum, videt vniuerſum exercitum ſub ſignis ingredi. Ibant quindecim peditum millia, equitum ſex, in tria agmina diſtributi; primum ducebat Guiſius, medium Duces Parmenſis, Maynius & Monſmarcianus, poſtremum Comes Chalignius Lotharingiorum Præfectus; Baſſompertam ſequebantur Helvetij, Motam tormenta; lecticâ Parmenſis ob ægritudinem in mediis copiis vehebatur. Vbi Rex animaduertit totum exercitum incedere, & ordinatiſſimas ſpectat acies, mutato conſilio, Nivernenſem iubet quam celeriter Aumalia educere militem, ſimulque impedimenta Mortemarum vehenda dimittit, ac quoniam id tam celeriter perfici non poſſet, quin recedentem hoſtis opprimeret, cum remoraturus cum ſelectis cataphractis centum quinquaginta, & quinquaginta equitibus ſclopetariis aduenienti occurrit, admotúſque ad primum agmen, quod conflabant equites quadringenti, propius eo intervallo quo breviora ſclopeta exploderentur, quingenteſimo quoque paſſu, obvertebat frontem, ſclopetiſque exploſis agmen inhibebat; donec ad Aumaliam ventum, in qua centum ſclopetarij retardabant equites hoſtium; dum ex pago ſarcinæ recipiebantur. At Parmenſis, poſtquam accepit Regem inter velites præliari, ſclopetarios equites omnes immittit, ac qui eos fulcirent equites leviores; & opprimebantur ſclopetarij Regij, cùm ipſe Rex ſemel & iterum in hoſtile agmen perrumpendo, eos quidem & ſarcinas expediuit; ſed vniuerſo hoſtium equitatu obtutus, captus propemodùm, tandem ſauciatur, glande renes quà lorica deficit delibante. Et verò fortiſſimè omnium dimicauit, ac demum pleriſque è ſuo agmine cæſis, in ſilvam proximam ſe recepit; ſalutem fortitudini & fortunæ, hoc eſt Deo debens; quanquam creditur Francos, qui pugnabant in primo agmine de induſtria dimicaſſe ignaviùs, & recedendi feciſſe ſpatium, cùm Hiſpanis Regis capti gloriam inviderent. Nox interveniens ſecuritatem Regi integram peperit, Parmenſi nolente cæca nocte in regionem tectam ſilvis, arduamque collibus inexplorata via penetrare. Nec ille abſtinuit quin animum & fortitudinem Regis miraretur,

Chaligny.

Mortemer.

cùm

cùm deſideraret prudentiam, dato Regi reſponſo, quærenti quid de eo receptu ſentiret; omninò egregium illum eſſe atque militarem; at ipſum ſe nunquam in eum locum venturum, vnde mox cum periculo recedendum foret. Quod ad pompam dictum non ad veritatem, eventus contrarius ſtatim oſtendet; cùm in eas Parmenſis ſe anguſtias inducet, quibus explicari ſummæ erit laudis atque prudentiæ. Et verò, tametſi Biro apud Regem ipſum de ea audentia expoſtulauerit, Eliſabetha eiuſdem prudentiam litteris honorificis & amantiſſimis appellauerit, Francique Proceres precibus multis apud eum contenderint, neu ſacroſanctum caput in pericula tam aperta coniiceret; tamen & generoſitas indolis bellicæ, & neceſſitas rerum, & ipſe nobilitatis Francicæ genius, & belli natura, quæ ampla commoda magnis periculis tribuit; eiuſmodi audaciam exigebant à Rege, ac traducebant in virtutis materiam. Interea vterque exercitus ſtatiua ad Rothomagum poſuit; Regius quidem protectus aggeribus, & cuniculis ad vrbem adactis, quanquam lenta vis haud plurimùm promoveret; fœderatus ab vrbe longiùs, anceps qua potiſſimum ratione vrbi opem ferret. Nam inter Duces non conueniebat admodùm; Lotharingij poſt Chalignium à Chicoto captum, deſerebant militiam; diſſidebat à Parmenſi Maynius, erántque inter ambos graves cauſæ diſcordiæ; Monſmarcianus ambiebat ſummum imperium, ob Pontificis patrui dignitatem, & diſſenſione ducum gliſcente in milites, ægrè Hiſpani & Franci temperabant à prælio; adeò diſcordiam mentium vtilitatis ratio haudquaquam compingit. At eam difficultatem ſoluit illicò Villarſij facinus; quam alteram occaſionem affligendi Regis lentè hoſtis arripuit. Rothomagenſes tum cives, tum milites per felices eruptiones eò cupiditatem pugnandi perduxerant, vt nihil accideret ipſis iucundius, quàm vbi in hoſtem ducerentur; inter præclaros duces ac Tribunos Boſcoroſæus per fidos ſpeculatores caſtra hoſtium accuratiſſimè exploraverat; noverat peditum fractum, tuguria ægris & ſauciis oppleta, Regem cum equitatu Dieppam profectum, ob arcana in eam vrbem fœderatorum conſilia, è quatuor legionibus, quæ ad ſanctæ Catharinæ arcem, tuebantur aggerem duas valdè infirmas, ab duabus cæteris diſtare longiùs, quæ Dernetali capiebant hoſpitia. Ille igitur tentandam eruptionem perſuadet Villarſio. Qui ſelectos magno numero milites cùm diſpoſuiſſet, turmaſque equitum ad excipiendum peditem conſtituiſſet, die Februarij vigeſimo ſexto, hora ſeptima matutina, pluribus locis in deſignatum aggerem erumpit; primóque impetu legiones duas Boiſſi & Pileſij opprimit. Paſſim editur ſtrages & internecio, cæſorum cruor in foſſas redundat, agger euertitur, foſſa cumulatur; Boſcoroſæus recta ad tormenta feſtinat, tormentarium pulverem perdit incendio, tormenta quinque ad vrbem devehit, cætera impactis clavis obturat, tentoria & tuguria inflammat; munimenta diruit, & obſidionis inſtrumenta rapit, duabuſque horis ferro paſſim ac flammis graſſatur. Biro interea, qui Dernetali agebat, fugientium tumultu excitus, equo inſcenſo ad pugnam rapitur; ſequuntur Helvetij, atque inſtant victoribus, móxque occurrente Villarſio pugna inſtauratur; cuius beneficio

Henricus IV.

Boſcoroſé.

Boiſſe, & Piles.

HENRICVS IV. D Eſpinay.

victores ſe tutò in vrbem recipiunt, ac poſtmodum ipſe Villarſius, Bironis femore inter pugnandum ſaucio. Cæſi eo conflictu è Regiis quingenti, in quibus Pileſius iunior, Eſpinæus Marchio, Belſuncius Tribunus militum, & centutiones duodecim; centum capti, & in vrbem abducti, Pileſius Tribunus & Larchantius ſtipatorum Regis Præfectus, plagis obierunt. Eo ſucceſſu clarus Villarſius, ſcribit ad fœderatos, ſe eorum opem haud deſiderare, beneficio Dei liberatum ſe metu ac periculo; vnam pecuniam repoſcere ſe ad ſoluendum ſtipendium militi, poſt fortiſſimum facinus. Quæ Parmenſis conſiderans, auctor erat vt extemplò irrumperetur in caſtra Regia; ex tumultu & trepidatione turbata; Bironem iacere vulnere, Regem cum nobilibus abeſſe; cæteros conſternatos indubitatè profligatum iri. Contra Maynius obtendebat munimenta caſtrorum, affuturum Regem, non tentandam fortunæ gratiam; perfeciſſe ſe quod intenderent, vrbem ſeruatam, nunc immittendum cum ſtipendio militem; cæterúmque exercitum hoſpitiis commodis recreandum, dum Regis copiæ in ſtatiuis abſumerentur. Nempe extimeſcebat ne Rege profligato, ſua etiam potentia occumberet, & vniuerſa Francia penes Hiſpanum eſſet. Et inuitus Parmenſis ad eam ſententiam iuit, atque immiſſis in vrbem octingentis militibus; Somona tranſito, receſſit in Picardiam itineribus lentis; noua etiam offenſione in Maynium ſubiratus, quod eo ſuadente ſancti Spiritus oppidum fruſtra oppugnaſſet, coactus ob paludes reſtagnantes abſcedere, deinde copias in proximos pagos diſtribuit, ſparſo rumore ſe in Flandriam regredi.

XXI. *Obſidio repetita.*

Porro Henricus per eius abſentiam inſtaurato obſidio, ſtudium omne & contentionem ad ſubigendam vrbem adhibebat; præſertim allaborabat in amne claudendo; atque ſupra vrbem nauigiis armatis geminiſque arcibus ad ripas poſitis; infra euocatis Batauorum nauibus, quas adduxerat Philippus Naſſauius, fluuij commodo ciues excluſerat; reparatis munimentis inſtituerat verberationem; ac conſilia arcana fidorum aliquot ciuium clam alebat. Verùm & ea ſingula Villarſij fortitudo atque induſtria primùm repellebat; nam conſilia & vigilantia aperiebat, & ſeueritate pœnæ diſcutiebat, & vim ſecuritate tanta contemnebat, vt ad portam ſancti Hilarij poſito ſtadio, auſus ſit inſpectante hoſte ad annulum appenſum decurrere, & eiuſmodi otioſæ pacis obire munia, quaſi procul ab omni periculo tam abeſſent muri quàm animi. Attamen ſenſim ipſius vires infringebantur, ferociſſimi quique cæſi aut ſaucij erant; deficiebat annona, & plebis illa alacritas in dolorem & metum deflectebat palàm; quapropter haud neſcius quàm ruentis ſemel ſit præceps caſus, ſcripſit ad fœderatos, niſi intra diem octauum, qui Aprilis vigeſimus ſecundus, præberentur auxilia, neceſſariò ſe admiſſurum Regem. Nec à fœderatis adhibita vlla cunctatio; extemplò reuocatæ quas ſparſerant copiæ, duodecim hominum millia, equitum quinque, ac relictis impedimentis, occupata via celeriter, diebúſque quatuor milliaria nonaginta confecta, tréſque amnes præter Somonam tranſiti. Hoſtis regreſſum poſtquam Rex qui Dieppæ agebat à Birone accepit, in caſtra regrediens, reuocat quos dimiſerat nobiles, ſtatuitque

Soluta iterũ per Parmenſem obſidio.

ſtatuitque hoſtem pugnâ excipere; ſed luſtrato exercitu, & deprehenſa equitum imbecillitate, prudentiore conſilio, ſoluta obſidione, Dernetallum deſerit, atque exercitum ad confligendum diſponit, ſi hoſtis inſtaret. Et erat in ea Parmenſis ſententia vti inſtarent; Regis exercitum ærumnis fractum, & miſſionibus imminutum vim ferre non poſſe; ipſi neceſſariò recedendum, atque in receſſu, vt plerumque fit, cladem grauiſſimam perferendam: Ita Guiſius atque Hiſpani cenſebant. At Maynius & Franci Nobiles affirmabant: vrbem omninò eſſe liberandam; perſtare adhuc grauiſſimas compedes, dum infra amnis clauderetur; agere in nauibus Batauos, & Oceani occupare commercia; eos oportere neceſſariò pelli, capi Calidobecum; aperiri Rothomago Gratiæ portum vbérque feraciſſimum; nec aliud Regi eſſe optatius, quàm vt fœderati ipſum perſequantur, & diſtrahantur ad vtramque amnis ripam, dum receptis Nobilibus ferocior tandem exſurgeret. Nihilominus in ſententia perſtabat Parmenſis, & querebatur ſibi palmam rapi è manibus; ſed præpollente Maynij voluntate Calidobecum ductus exercitus, & peracta obſidio. At Parmenſis dum obſidendum oppidum inſpectat propiùs, glande miſſa læditur, qua brachium ad carpum deſinit, membro ad doloris ſenſum delicato; quem tamen vir fortis in poteſtate ſic habuit, vt ſermone continuato, qui colloquebantur ex vno cruoris in manum affluxu plagam perceperint. Nec ideo ad curationem receſſit, donec obſeruaſſet, quam in altitudinem æſtus Oceani intumeſceret, & mandaſſet quæ in oppugnatione erant neceſſaria. Haud multò poſt tormentis impetita Batauorum claſſis coacta abſcedere, & deſtitutum ea ope oppidum, & muris infirmis, deditionem paciſcitur, Parmenſi refrænante Vallonum impetum, qui ob vulnus Imperatoris militem deditum tollere conſtituerant; & affirmante, *Belli appendicem tam eſſe vulnera, quàm defenſionem; non haberi in eo dignitatis aut meriti rationem; functos officio qui ſe propugnaſſent; & Martis aleam, tam Imperatori quàm militi periculoſam atque ambiguam.* Poſt captum oppidum, nuntiatur Regem magno exercitus incremento, breui affuturum; ire ſub ſignis ſeptem equitum millia, peditum quindecim, & in dies plures expectari. Quapropter habita conſultatione, Parmenſis cenſebat, tranſeundum amnem, quem venienti hoſti obiicerent, aut Bonam Inſulam occupandam, ſitu infra Calidobecum commodo, excipiendis ex portu Gratiæ cibariis & commeatu: at repugnans Maynius contendebat, Calidobecum à Rege illico capiendum, atque Rothomagum in eaſdem coniiciendum anguſtias, commodius Yuetoti ſtatuenda caſtra, qui pagus tertia eſt leuca ſupra Calidobecum, adduxitque inuitum in ſententiam ſuam Parmenſem. Nec ſecus contigit quàm Parmenſis præuiderat; nam Rex adueniens extemplò loca commoda occupat, infeſtat incurſionibus, & cibaria intercipit, crebriſque conflictibus nihil audentes vexat. Vno præcipuè in diſcrimen ingens acti fœderati. Ij pagum muniuerant admotum propius ad caſtra Regia, quem aggreditur Rex, ac poſt acerrimam dimicationem pellit propugnantes magna clade, agitque turbatos in caſtra, iiſque perterritis victor inſtat. Summo in diſcrimine, Maynius Guiſiúſque primi pugnam

Caudebec.

Parmenſis vulnus.

Iſle bonne.

egregiè ſuſtinent, franguntque impetum; Parmenſis quanquam æger & vexatus febre, ſella vectus intercurſat ordines, militemque incendit; ac tormenta peritè librata, Regis vim retardant, ſervantque omninò periclitantem exercitum. Biduo poſt nocte caſtra ſoluunt, atque ad Calidobecum amne tecti conſident. At nec ſecuros ea mutatio præſtitit; Bito filius agmen leviorum equitum, paulò à caſtris ſemotum, profligat ac delet, & peditatus Regius in hoſtilem ibat, duabus Vallonum legionibus iam pulſis ac victis, certo victoriæ præiudicio, cùm inhibet impetum Mareſcallus Biro; non ſine ſuſpicione malignioris conſilij, ne parta ſemel victoria, ipſe vt apud filium timere profeſſus eſt, nulli eſſet vſui, ſuam in domum ad ferendam cramben dimittendus. Attamen fœderatis imminebat certa pernicies; ægrotabat Parmenſis, & periculosè; Maynius recrudeſcente morbo venereo, quem Pariſiis antè contraxerat, priuato incommodo intendebat; multi in copiis morbis afflicti, plures vulneribus, magna alimentorum inopia, & inducta omninò pereundi neceſſitas. In eo calamitatis articulo, Parmenſis vocatis in conſilium virtutibus ſuis, vnam evadendi comminiſcitur viam, ſi clam in aduerſam

Receptus Parmenſis.

Sequanæ ripam tranſmitteret, ac celeriter obtineret Pariſios. Qua re conſtituta, & Maynio repugnante in idem conſilium perducto, nam vrgebat periculi magnitudo; deliberatum prudenter exequitur admirabili celeritate. In vtraque amnis ripa duo caſtella ponit, ſibi obverſa; alterum quod

De Boſſu.

citra erat, duce Boſſuo Comite, deſignati ad propugnandum mille ducenti pedites, cum tormentis quatuor; alterum oppoſitum tutantur octingenti, è pugnaciſſima legione Borlotæ. Dein Rothomago vecta ſilente nocte nauigia, trabibus tecta atque aſſeribus, ad vehendum equitatum ampla, & eadem nocte quæ vigeſimum Maij diem præcedebat, vltra amnem tranſmiſſi, primùm equites Franci, mox pedites; deinceps tormenta & impedimenta; & ſub crepuſculum lucis Hiſpani pedites, Vallones & Itali; demùm luce orta Rex traiectum hoſtem animaduertit, & venatoris inſtar, cui præda capta elabitur, conturbatus atque ſollicitus, poſtquam ſtuporem & dolorem diſcuſſit, iubet tormenta in collem proximum duci, quæ in tranſmittendos diſploderet, agmenque ipſe in caſtellum agit. Verùm fruſtra conatus impenſus eſt, Parmenſis mille ſclopetariis prohibuit ne tormenta regia ducerentur; ac Rainueius cui caſtelli Boſſui curam pater commiſerat, munere functus eximiè, peditatum omnem in nauigia mittit, & ipſa tormenta; poſtremus omnium inter ſpiſſa vrgentium hoſtium tela ſcapham ſubiens. Maynius ad curationem ibat Rothomagum; at Par-

Charenton.

menſis mira celeritate copias rapiens, quarto die Carentonem ſupra Pariſios venit, ponte ſtrato nauigiis exercitum traducit; immiſſiſque in ipſam vrbem mille & quingentis Hiſpanis, Theodorici caſtrum ſe recepit: fruſtra Rege per Pontem Arcuatum ſubmittente copias ad perſequendum; nam præuerterat Parmenſis diligentia, & accurata in diſponendo receptu ſedulitas. Ille dies quindecim in Theodorici caſtro tranquillè ſubſiſtit, ac ne victum aut fugiētem Rex diceret, Epernæum capit vrbem ad Matronam, tum pecunia ad ſtipendia militum recepta, reuertit in Belgium. Et hæc poſt maciatiſſimi

clariſſimi Ducis expeditio fuit, & forſan difficillima qua bellicoſiſſimum Regem diſpulit, tulit, luſit; receptu admirabilior quàm ingreſſu; nec vſquam imperio dignior, quàm cùm fugit. In ſpe repetendæ Franciæ vir ſummus obiit, anno exeunte, ipſo die, quo lecto decubuit, equo inſcenſo, nec morbi ſæuitiâ à negotiorum cura abſtractus; vt ſin minus ſtans, & inter arma obierit, ſaltem inter curas Imperatorias, & materiam laudis, ſublimem animam miſerit.

XXII. *Epernaum receptum.*

At Henricus, poſtquam nec Rothomagum nec Parmenſem habere potuit in poteſtate, dimiſſis Nobilibus, & parte copiarum, quinque peditum millia, equitum tria in Campaniam ducit, vt Parmenſi inuigilet; ac eo recedente, Epernæum oppugnare aggreditur; ſed magno dolore ſtatim percellitur, Birone Mareſcallo tormenti glande cæſo, dum vrbis munitiones explorat. *Bironis mors.* Vir fortiſſimus de Rege ac patria perbenè meritus; ſed creditus ad Hugonottorum religionem propenſior; atque ideo conuerſioni Regis interceſſiſſe; non contentus mediocribus, ſumma captabat; vt laborum & periculorum, ſic poteſtatis & gloriæ; cuius arbitrio nec ipſe Rex auſus repugnare. Gratiæ patris & auctoritati ſucceſſit filius, non multò poſt Admiralius dictus; cedente Epernonio; eò Regi acceptior, quod fortiſſimus iuuenis aulicis artibus militarem animum nondum infecerat. Vrbs obſidionem tribus hebdomadis tulit; qua tandem deditâ, Rex Germanos equites moleſtos admodum remiſit in patriam, ac Prouino capto, vt Campaniam totam interdiceret Pariſienſibus, quoniam Meldas nolebat expugnare; arcem molitur in Gournæa inſula ad amnem Matronam, Niuernenſis conſilio, traditque ſeruandam Odeto Noüæ Franciſci viri illius clariſſimi filio; ac diſpoſitis aliquantiſper belli conſiliis, de concordia cum Maynio agit. Sanè vtrumque ſua incommoda dimouebant à bello: Parmenſem inter & Maynium ortæ erant inimicitiæ graves; ipſi Maynio moleſtiſſimi omnium imminebant Hiſpani, ac auctoritatem imminutum ibant, atque infractum; quippe Comitia vehementer flagitabant; & verebatur Dux ne eorum compotes vſurparent potentiam, Regémque arbitrio ſuo dicerent. *De pace agitur.* Et is Comitiorum terror ipſum pariter Regem inuaſerat; quippe ſi ſemel Rex ab ſe alter legeretur, ſpem pacis abruptam, æternum bellum, ſempiternam diſcordiam, ac ſciſſam immedicabili malo ſpectabat Franciam: in Vaticano prætere a noua in dies cudebantur fulmina, quibus tandem, ne Catholici auellerentur à partibus ſuis, metus erat, atque periculum. Anno ſuperiore occubuerat Gregorius Pontifex, ac ſucceſſor Innocentius IX. ab primordiis fœderatorum cauſam amplexus; Epiſcopum Placentinum Cardinalem dixerat, vt maiori dignitate Legati Pontificij munus tueretur. Deceſſerat quidem altero menſe, ſed nuper in ſedem euectus Hippolytus Aldobrandinus, nuncupatus Clemens VIII. confirmata legatione Placentino Epiſcopo, palam reſtabatur ſibi acceptiſſimum fœdus; vt Regi repetita Pontificum fata, geminarent hoſtes, non tollerent. *Clemens Pontifex.* Expoſtulabat Regina Angliæ, quod ſuas copias ſuſtuliſſet Rothomagenſis obſidio, nullo operæpretio; atque in nouum ſubſidium repoſcebat Caletum & Guiſnas.

In

HENRICVS IV. In iis difficultatibus, aliiſque plurimis, Rege & Maynio aſſentientibus, Villaregius & Mornæus clanculum conueniunt, acturi de conditionibus; multa eo colloquio ſæpius repetito, acta, dicta, propoſita, & repudiata; ac labor tantus nullum euentum ſortitus eſt; magno Villaregij dolore, qui animo ſincero pacem expoſcebat. Nam Hiſpani in id conſilium peruadendentes, quo ſpes omnes ſuæ interibant; quà minis, quà blanditiis auocant Maynium, & ad Comitia euocanda refugientem impellunt. Interim variè in Prouinciis bellum gerebatur. In Britannia Craunum oppidum, in Cœnomanorum & Britannorum finibus poſitum, obſidebant copiis iunctis Contyus & Dombenſis Principes; eránt que ſub ſignis octo hominum millia; ac pleríque Nobiles, patraturi rem magnam niſi diſcordia inceſſiſſet. Etenim per eam producta obſidione ad quadrageſimum diem, cùm immineret Mercordius, Dombenſis qui vltra Oudonium amnem ſtatiua poſuerat, ad eum excipiendum, per amnem ad Contyum tranſit; ac ſiue incuriâ, ſiue perfidiâ, cùm iuſſi Præfecti non euerterent pontem, eo Mercordius tranſmittit copias, atque in hoſtem attonitum, perculſum, inopémque conſilij, augente terrorem conſiliorum diſſenſione, dum receptum parat, idem inuehitur. Agebat primum agmen Contyus, poſterius Dombenſis, atque identidem ora fortiter obuertebat; cùm Mercordius eo omiſſo, progreſſus ad latus, & in primum agmen inuectus, illud ſtatim fundit; quippe Contyus ſuſpicatus proditionem, in fugam agitur, neque ab ea agmen poſterius inhibere Dombenſis potuit; metu concepto miles diſiicitur, nullo prælio edito, & ipſe Dombenſis poſtquam contentione omni enixus eſt, ad retinendum equitem, eúmque ad permouendum, in irruentem hoſtem inuectus eſt ſæpius; tandem Gonteri caſtrum receſſit. Ea fuga potius quàm victoria fuit, cæſis dumtaxat ſeptingentis, at captiuis plurimis; captis præterea tormentis omnibus, & ſignis triginta quinque. Sourdeacus tamen regias partes in Britannia ea ſtrage proſtratas erexit; qui ſex hominum millia Breſtum oppugnantia, generoſa eruptione fudit fugauítque. Dombenſis mortuo patre Mompenſerio, à Rege euocatus præfectus eſt Normanniæ, Britanniæ Aumontius Mareſcallus; inſtauratâ in iis prouinciis belli miſeriâ. Occitaniam agitabat etiam calamitas ſua, quam Ioyeuſæ mors & Barij fatum cumularunt. Ioyeuſa Mareſcalli filius, fraterque Ducis qui ad Coutraſium occubuerat, præclariſſimus adoleſcens, & militari indole quam prudentia ſupra ætatem regeret, gratiſſimus Toloſanis; eorum rogatu Villemurium expugnandum ſuſceperat. Propugnabat vrbem Temineus, Cadurcorum Prætor, & Mommorancius, non tam Regiarum partium quàm ſuarum promotor; veritus ne vrbe capta, Ioyeuſa in Occitania præpolleret, nam ſpem ſui multam concitauerat iuuenis, in eum immittit ſelectas copias. Ex improuiſum Ducem adortæ, cùm equitatum è caſtris paulò longiùs amouiſſet, ſimul Temineo prorumpente ex oppido, egregiè prælianteṁ ac præclari Imperatoris munus implentem, perterrefacto ac fuſo milite, abſcedere cogunt; íſque dum vi actus per pontem quem Tarno amni impoſuerat, verſus Toloſam ſe recipit in alteram ripam; pontem obruente multitudine fugientium, præcipitatur.

Res geſta in Prouinciis.

Sourdeac.

Ioyeuſa mors.

Villemur.

Temines.

tatur in fluuium, trabe præterea in caput impacta, ruinâ ſimul & aquâ extinctus. Toloſani præclari iuuenis mortem eluxerunt, & Ducem ex eadem familia petituri; cùm nemo ſupereſſet præter duos demortui fratres, quorum alter Cardinalis, alter Capucinus, minus ad res gerendas apti videbantur; eos tamen de ſuſcipiendo regimine appellant. Et quidem Cardinalis vltrò conſiliorum adminiſtrationem accepit, excuſauit armorum. Quamobrem omnium precibus ad Capucinum verſis, qui Pater Angelus dicebatur, & vi adhibita vt è cœnobio educeretur, cogunt ad capiendum armorum regimen; prolato Prælatorum ac Theologorum decreto, ceu machina validiſſima, qua expugnatus eſt reluctanris animus; eo enim ob tutelam fidei & Religionis indicebatur neceſſitas permutandi cum lorica cilicij, vel noxæ lethalis. Et ea opinione perductum virum docent poſteriora, quando militiam atque imperium vir ſummus pietate, proniore animo depoſuit, quàm dimiſiſſet capucium & veſtem horridam. Ita Ioyeuſa occubuit, Barrius obſcuriùs, ſed apud poſteros glorioſiùs. Hic Leucatæ Præfectus, à fœderatis per inſidias captus & Narbonem ductus, oppugnatur vitæ periculo, iubetúrque ad vxorem ſcribere, arcem vt reddat: reſtatus ille fidem in Regem acceptiôrem ſalute, clam litteris in ſtrophio exaratis carbone, duo verba ſcribit; ſeruare arcem, aut mori, & complicatum ſtrophiolum deferri ad vxorem curat. Ea Franciſca Ceſelya, quæ marito capto, nec indigna nuptiis viri fortiſſimi, tuendam arcem ſuſcipit, & fortitudine per ſtrophiolum aucta, imperterrita hoſtium minis, mariti necem certiſſimam intentantibus, amorem credidit in obſequio & imperata fide, quàm in metu atque ignauia clariorem; iamque minas, quàm formidinem repulit. Coniux interea crudelitate hoſtium faucibus linteo preſſis extinguitur, poſtquam ſæpe appellatus nihil de propoſita fide immutauit; nullo quidem prælio læsúſve vulnere, ſed robore animi prorſus inuicto & facinore, quod pugnæ æſtum & victoriæ laudem adæquet. Cadauer delatum ad coniugem, filium & milites ad vindictam incendit, eárque materia Loupianus captiuus nobilis, quem tamen ipſa ſeruat incolumem, mittitque liberum quia innoxium, atque deinceps eâdem animi conſtantiâ ab hoſtium vi arcem tutata eſt; annîſque pluribus iubente Rege, & amante virtutem feminæ, tenuit; viduitate perpetua memoriam coniugis proſequuta.

Barrij mors.

In Phocenſi Prouincia Valetæ mors, res optime conſtitutas perturbat. Hic dum Rocabrunam oppugnat pagum ignobilem, qui Foroiulio incommodabat, atque inermis reponit ad tormenta loricam vimineam, glande hoſtili tempora tranſuerberante, poſt horas aliquot animam emittit; ad ſummum gloriæ faſtigium natus, ſi ritè currentem vita vlteriùs promouiſſet; nihil debuerat gratiæ fratris, præter quandam publici odij partem, quod expunxerat virtutibus ſuis; generoſitate, magnificentia, pietate, & humanitate ſingulari; tanta in Regem fide; vt nulla ope, nulla pecunia fretus, ſua induſtria & fortitudine, Sabaudiæ Ducem in Prouincia fregerit, partéſque Regias multùm prouexerit. Eo demortuo cùm Nobiles ac Tribuni de Prætore flagitando à Rege inter ſe agerent; Vaſcones quorum magna in

XXIII.
Valetæ mors.
Rôquebrune.

HENRICVS IV. Prouincia copia, cæteros adigunt vt Epernonium peterent; ac continuò Melpleſius & Eſcartauaguius ad Regem contendunt; impetrántque à repugnante, vt Epernonius diceretur Prætor. Quippe ille voluntatem Regis nihil moratus, apparabat ſe ad profectionem, ſcripto milite, ſuis auſpiciis obtenturus prouinciam. Id dum præſtat, Arelate Sabaudus excluditur; tentabat præſidium in vrbem immittere, annitente Riueria primario Conſule, cùm exurgit ciuis, pellit præſidium, obtruncat Conſulem, & Biordum ipſum principem factionis, ſuámque vrbem futuro Regi obſequuturam, atque à Patribus alienam ſeruat. Sabaudus excluſus, cùm ex tribus primariis vrbibus, vnam Aquaſſextias ſibi addictam cerneret, nec munitione, nec ſitu, nec maris portu commodam; abſceſſit ab infelici expeditione, & Aquenſibus facta ingenti ſpe, profectus eſt Niciam, vt Antipolin, Venciam, & aliquot oppida ad confinia Vari tueretur. Verùm Lediguerius arceſſitus à Regiis cum modicis copiis in Prouinciam penetrat; oppida quoquò ſe verteret recipit, & magna celeritate Antipolin aduolans, clam eam occupat, Varóque tranſito, in Nicienſem terram peruadit, eam impunè diripit, atque ad Niciæ muros Duce inſpectante pulſum militem cædit. Hinc regreſſus cùm Venciam obſidet, Nemurſij fraude qui fractis induciis Viennam occupauerat, reuocatur in Delphinatum, & erat in Prouinciæ finibus Epernonius, quicum haud admodùm conueniebat; quas ob res retrò vertit propria curaturus. Atque illicò Sabaudiæ Dux Antipolin recipit, & Arelate tertij Conſulis dolo ad fœderatos accedit, séque adiungit Senatui; nec Epernonio aduenienti præſtat obſequium. Ille capto Montourоſio caſtro, Antipolin obſidet, cogítque ad deditionem; mox hyeme ſæuiente ſe Tolonium recipit. At Lediguerius Sabaudiæ Ducem Antipoli procul in Pedemontium euocauerat. Poſtquam in Delphinatum regreſſus, ad pugnam Nemurſium nequit adigere, móxque ſolutis copiis idem Nemurſius Lugdunum recedit; aggreditur ipſe Lediguerius rem laudis plenam, & fortitudine ſua dignam. Valeta pepigerat fœdus cum Venetis, Florentino, & Mantuano Ducibus, ad repellendum Sabaudiæ Ducem; ea conditione vt menſibus ſingulis reciperet centum librarum millia, poſtquam vrbem in ditione Sabaudi cepiſſet. Subſtitutus à fœderatis in Valetæ locum Lediguerius, vti oſtenderet nihil ea mutatione deperditum, adoriri Sabaudum in ipſo Pedemontio ſtatuit; ac Genebra monte ſub Septembris finem tranſmiſſo; Perouſiam capit, ad Vigonem hoſtem munitum magna ſtrage pellit, ac Briqueratium octaua ab Taurino leuca ſex erectis propugnaculis cingit ac munit. Excitus hac impreſſione Dux, Taurinum aduolat, militem euocat, & quem modò ad Niciam victorem viderat, eum in præſentia quaſi cœlo vectum vltra Alpes iterum victorem ſtupet, ac poſuiſſe trophæum victoriæ, quem depulſurus nouâ inſuper plagâ percellitur. Sex tormenta per iuga Alpium incolarum ope vehi curauerat Lediguerius, ac recepto ſupplemento militum, copias ad Cauorſium admouet. Erat Cauorſium Briqueratium inter & Taurinum; tum arx, tum pagus, arx in ſublimi & abrupta rupe poſita eminet, in decliui pagus; tuebantur arcem ſexcenti milites, Villafrancæ

Arelate Regi aſſerta.

Lediguerius in Pedemontio victor.

Perouſe. Briqueras.

Cauours.

Villafrancæ copias vniuerſas Dux continebat, exploraturus hoſtis conſilium. Ibi audito tormentorum fulmine, quæ in Cavorſium arcem explodebantur, educit militem, agitque in Lediguerium; ſed directam aciem non auſus impetere, frontem conuertit in Briqueratium, parúmque abfuit, quin incautam vrbem expugnaret; nam avulſis palis, & præfecto cæſo, iam propugnaculum miles inſcenderat, cùm præſidiarij præfecti nece nuſquam deterriti, tam fortiter irruunt, vt è propugnaculo iam ſpe victorem deiicerent, & ad receptum adigerent. Eum inſtituebat ipſe Dux, cùm ad Greſillanam aſſequitur Lediguerius, infertque dimicationem tam atrocem, vt Dux ad ſuos regendos raptâ ſariſſâ, pedibus pugnans, frontem irruenti ſæpe conuerterit; donec locorum aſperitate inhibitus Lediguerius, ſe ad Cavorſium recipit: nec vlla ſpes erat obtinendæ arcis, præter vnam verberationem tormentorum; quæ in rupem arci imminentem, labore improbo atque inexhauſto poſtquam vexit Lediguerius, infregit propugnantium animum; atque arcem deditione accepit. Mox præſidiis in Pedemontio conſtitutis, dum hyems deſæuit, reducit equitem in Delphinatum primus, qui poſt raptos Saluſſios, & inuſtam Franciæ ignominiam, inſtaurauerit patriæ gloriam, & Francorum arma victricia trans Alpes revexerit.

Ea gerebantur in regni finibus, mox in capite Monarchia laborauit. XXIV. Quippe Philippus Hiſpaniæ Rex, in eam toto incumbens animo, adegerat Maynium ad indicenda regni Comitia, abducto in partes Legato Pontificis, (is vt dixi Cardinalis Placentinus) & vi pecuniæ expugnandis eorum ſuffragiis qui Legati forent. Poſt diuturnam cunctationem, quando vltra prolatare non poteſt Maynius, ſcripto propoſito indicit Comitia, vrbem in quam conuenirent Pariſios, proximúmque Februarium dicit, quo Legati adſint, ad inquirenda remedia, per quæ Orthodoxa religio ſalva & illæſa perſtaret. Iis Legatus adhortationem adiungit, palámque admonet conueniendum vt Regem dicant Chriſtianum atque Catholicum. Plerique è Legatis poſtquam conuenerant, & rem auſpicati à diuino cultu; poſt ſupplicationem & concionem feruentem quam Genebrardus habuit, ardentiſſimus inter fœderatos; primo conſeſſu in atrio Luparæ habitæ ſunt orationes, à Maynio, Legato, & principibus Ordinum. Percurrere ſingula, non eſt animi mei; nam cùm ea Comitia ſpuria & adumbrata fuerint; inſtituta ad regni leges excidendas atque euellendas, nec vllius ponderis præter ludibrium; ea curioſus in Meſeræo perleget accuratè perſcripta; ego ſumma dumtaxat capita delibabo. Poſt Comitiorum auſpicia, Maynius Sueſſionem proficiſcitur cum quadringentis equitibus, ad deducendos Oratores Philippi; ij erant Dux Feria, Baptiſta Taſſius, & Iacobus Mendoſa, vulgò Doctor ob ſcientiam iuris nuncupatus. Quibus colloquutus, vt laude militari Comitiorũ Legatis innoteſceret propiùs, ſuis ductis copiis, contendit ad exercitum Hiſpanicum, quem adduxerat Carolus Mansfeldius, Erneſti filius, ex quinque hominum millibus conflatum; iunctóque milite obſidet Noviodunum, cúmque longiùs abeſſet Rex, Turones & Salmurium profectus, poſt tres hebdomadas nulla ope recreata

Comitia Pariſienſia.

Anno 1593.

HENRICVS IV. vibs deditionem paciſcitur. At ærumnis oppugnationis fractus exercitus, adhiberi ad Pariſienſium vota non potuit, Franci plurimi ordines deſerunt, atque Hiſpani reducuntur in Belgium. Feria interim cum ſociis profectus Pariſios, admiſſus in Comitia orationem habet, in Philippi Regis ſui laudem, & exaggeratis beneficiis, quæ idem in proximos Reges, Franciſcum, Carolum, & Henricum contulerat, ac immenſis ſumptibus quos Vnioni ſuppeditauerat, tandem hortabatur vt Catholicum Regem deligerent, cui vires eſſent ad eos contra potentiam hoſtium defendendos; & plurima pollicitus, Philippi litteras ad Comitia perſcriptas tradit. Ad eam orationem Pelleuæus Cardinalis Comitiorum nomine reſponſurus; enumerat ſumma beneficia, quibus olim Franciæ Reges perditam ab Arianis & Saracenis Hiſpaniam iuuiſſent & recreaſſent; mox ad omnium tædium in Philippi laudes effuſus, gratiam primi ſermonis noua offenſione oblitterat. Deinde ſupplicatio noua celebratur, in qua deportata Sanctorum Lipſana, ad diuinam opem implorandam ituris in eligendi Regis ſuffragia. Iámque Rhemis reuerterat Maynius, rumórque increbuerat, ex colloquio Surenenſi, de quo mox dicam, Regem ad Catholicam fidem acceſſurum; cùm Oratores Hiſpani, die dicta, quæ Maij vigeſima erat, propoſituri quæ ſententia ſui Regis foret, circa noui Regis electionem, conuocatis aliquot Legatorum in Legati Cardinalis ædes, cum Pelleuæo, Maynio, Aumalio, & Elbouio, Feria; aſtantibus Taſſio & Ibarra, ſermonem habet. In eo conqueſtus de colloquio Surenenſi, proponit Iſabellam Reginam Franciæ nuncupandam, quæ orta ex Henrici II. filia natu maxima, maribus ſtirpis deficientibus, expetebat ius, quod natura tribueret; mox explicat quæ ad tutandum regnum Philippus offerret. Octauo poſt die in Comitiis Mendoſa eandem rem flagitat, conatus inducta plurimarum legum farragine, mulierum iura & hereditates firmare. Cùm admodùm pauci ex Legatis aſſentirentur, per Taſſium proponit Feria, Iſabellam nupturam Erneſto Archiduci, forti & Orthodoxo Principi, ex filia Franciæ orto ſimiliter; quod cùm Franci aſpernarentur ardentiùs, affirmarétque Maynius iis odioſiſſimum eſſe externi cuiuſcumque nomen; tandem Feria poſt diutum aliquot conſultationem, declarat, nùpturam Iſabellam ſi Regina dicatur, Principi Francico, quem Rex Catholicus nuncuparet, iiſdem ſubſidiis quæ propoſuerat regno ſubmittendis. Id cùm Maynium improuisò percelleret; mouerétque æſtum cogitationum, quodnam caput diadema illud inuolueret, & ambitionem conturbarent, tum ſpes tum metus; ecce Pariſienſis Senatus decretum emittit; quo iubebatur Præſes Magiſter, cum duobus Senatoribus adire Maynium, atque admonere in conſpectu Procerum, caueret ne Corona Franciæ detrimentum pateretur, euerſis Regni legibus, quibus ipſum ſtabat, nec ſineret ſpecie Religionis coronam ad externos tranſire. Præterea omnia in eam rem fœdera, declarabat nulla & irrita, vtpote in legem Salicam conſtituta, & contra ſtatuta intemerata hactenus & inuiolata. Et ea fortiter repræſentauit Magiſter Maynio. Quæ ſingula Feriam cùm in anguſtias agerent, is vt ſemel nodum Gordium ſolueret, aduocatis Principibus & Optimatibus in Legati ædes,

Pelleuæ.

ab

ab Philippo nominat qui Iſabellam duceret, Carolum Guiſium Ducem, Regíſque voluntatem conſignatam ſcripto exhibet palam. Ea voce ſeu fulmine ictus hærebat Maynius, nec à ſtupore verba impetrabat, cum Baſſompetra Lotharingi Orator leuaturus angorem, intercedit huic electioni, dum de ea Lotharingiæ Dux certior fieret; dicítque tam multa, vt Feria in diem octauam ſuperſederit, dum ad Lotharingum deferitur nuntium. Interea electione vulgata, ad Guiſium ſinguli Proceres, Legati, nobiles, ciues, concurrere, ambire, ſalutare, deducere, & naſcentis Regni occupare gratiam; vt ædes Maynij quaſi æſtu refluente momento inanes, afflatæ repentina lue viderentur. Vxor poſtquam triduum lamentis & fletibus ſe abſumit, dolorem tandem incendente indignatione, exclamat, minatur, conuiciatur marito; *Eò tot ærumnas & pericula exhauſta, vt nepoti patruus, Imperator militi, dux fortiſſimus delicatulo iuueni, addicat ſe atque ſubijciat; enimuerò id maritus preſtet, quando animi fortitudo deficit ſe potius morituram, quàm ignominiam tantam vt perferre ſuſtineat.* Nec ſurdo ea conuicia canebantur; tacitum Maynium eluſa coquebat ambitio, quóque propiùs ſe ad faſtigium ſpectabat admotum, eò moleſtiùs patiebatur ſe deiici; ſpe non tantum falſa, ſed in contrarium verſa. Quapropter neruos omnes ad diſcutiendam electionem intendens; Guiſium ipſum aggreſſus, docet quantam fraudem eâ illecebrâ obiicerent Hiſpani; donis etiam expugnat, qui apud eum pollerent; ambit Legatos, ac verbis & ſcripto eam in rem libello palam commonſtrat, nihil eſſe regno periculoſius; ac tantoperè contendit, vt ipſo etiam Guiſio aſſentiente, maxima Comitiorum pars, actis Feriæ gratiis, excuſauerit ſe ab Rege nuncupando, donec validiorem exercitum Hiſpani mitterent, & maiores copias, ad eum Regem quem dicerent propugnandum. Quo propugnaculo cùm Hiſpanorum machinam eluſiſſet Maynius, vrget admittendas inducias, quas Rex proponebat; eáſque quanquam diſſentientibus Hiſpanis, in trimeſtre proximum conficit, veritus ne omninò infirmior, inter odia Hiſpanorum & Regis potentiam interciperetur. Eo maximè, quod Regis in Catholicam Religionem conuerſio, videretur, ſi perſtaret bellum, ciuitates plurimas abductura à fœdere. Et quidem in contrahendis induciis pollicitus eſt Maynius, miſſurum ſe ad Pontificem Oratores, qui abſolutionem Regis poſtularent. Sed illicò ambitionis faſcino præpollente, inſtaurat cum Hiſpanis concordiam, nouo ſacramento ſe Vnioni aſtringit, non acceſſurum ſe ad Nauarræ Regem, nec cum eo acturum; adiunxítque plura in tutelam fœderis, Legato & Feria iurantibus ſimul. Tum è Legatis Comitiorum aliquot dimittit, qui referrent in Prouincias quæ ſtatuta eſſent; ac deinde Legato vehementer vrgente, admittit in Comitiis Concilium Tridentinum. Ea comœdia in Comitiorum ſcena eſt acta; in quibus Legati, plerique extorres à patria, ſine iure ac poteſtate intruſi, nullus Princeps regij ſanguinis, nullus qui Regni dignitatem gereret, Senatus nullus, ſed eorum laruæ dumtaxat, alieno auro ceu machina in theatrum inducta, luſerunt ridiculum illud drama, quod depinxit eruditis coloribus ſatyra eo ſcripta tempore, titulo Catholici Hiſpanici; veritatem condiens figmentis

HENRICVS IV.

Guiſius ad regnum admotus.

HENRICVS IV. oppoſitis, & auſteritatem materiæ voluptate formæ emolliens. Vnam tamen optatiſſimam rem promouit comœdia, Regis mutationem in melius, quam Deus optimus eo ſpectaculo feſtinauit; imò Franciæ perituræ ſuccurrit, tum re ſeria in comicam verſa, tum educta re tanti momenti ex inani ſcenæ ſpatio. Sed appellat me deſideratiſſima cœlo ſolóque illa conuerſio.

XXV. *Regis conuerſio.* Hugonotti dudum pertimuerant ne Rex ab ſe tandem deficeret, erátque machina ad vetandum id efficaciſſima Pleſſimornæus, qui Regi ob fidem & impenſam multis laboribus operam chariſſimus, & in ſua perſuaſione confirmatiſſimus, vt erat ingenio ſolerti & callido, Regem ipſum magna ſolicitudine in eadem alebat & ſtabiliebat. Eum abductum Pariſiis, Turones duxerat, deinde Salmurium, docuerátque accuratiſſimè modum, quo fraudem Catholicis oblata ſpe conuerſionis faceret, perſeuerarct nihilominus in religione, ac tandem ad eam Optimates, & vniuerſum regnum adduceret. Multa Rex in eam ſpem pollicitus, Pariſios verſus regreditur, Nouioduno opem ſubmiſſurus, cùm vrbis captæ nuntium accipit. Simul Meduntam venientem moleſtiæ plures vno impetu obruunt, ſororem vnà ſecum abduxerat, grauis doloris cauſam, quoniam ſe inuito Sueſſionenſi vellet enubere; cùm audit Franciſcum d'O in ſe coniuraſſe; palam affirmare plurimos Proceres & conſilij principes ſe abſceſſuros, niſi Catholicam fidem amplecteretur; Cardinalem Borbonium à Maynio in ſpem regni erigi, nec appellanti aures occludere; imminere Comitiorum Pariſienſium diem, in quibus Hiſpani ad arbitrium animos flecterent; præterea ſcrupulum conſcientiæ tollebant Miniſtrorum haud pauci; qui partim aulica aſſentatione atque obſequio, partim quod in ea opinione eſſent, aſſerebant ſalutem in alterutra religione comparari poſſe; eundémque ſcrupulum rurſum inſtigabat Iacobus Perronius, docens ſalutis ſpem in vna Orthodoxa fide elucere, idque ſanciens tanta eloquentia, tam eruditis & exceptione maioribus argumentis, vt ſæpiùs procacem Miniſtrorum linguam compeſceret. Ea primùm concuſſerant Regem, nondum auulſerant, fecerantque conuerſionis ſpem plurimam, cùm adiunxit nutanti momentum haud leve Surenenſe colloquium.

Surenenſe colloquium. Sub anni primordia poſt vulgatum Maynij ſcriptum Catholicos ad Comitia conuocantis; Principes Proceréſque, qui Regi adhærebant, eius permiſſu, atque inſtigante Duce Niuernenſi, (alij Gaſparem Scombergum nominant) ad Maynium cæteroſque ipſius aſſeclas ſcribunt, rogantes vt conuenirent de rebus publicis, ac maximè de Religionis cura acturi. Deliberauit diu Maynius quid reſponſi daret; tandem admiſſo colloquio, quanquam repugnantibus Hiſpanis & Cardinale Legato, cùm ſperaret Maynius abducere ſe à Rege poſſe Catholicos; conſentiunt partes venire

Surene. Surenam; qui pagus eſt altero milliari Pariſiis diſtans; miſſique ſunt à

De Beaulne. Le Roy-Chauigny. Rege Reginaldus Belna Archiepiſcopus Bituricenſis, Regi-chauignius, multo iam ſenio orbatus oculis, ſed animi perſpicacitate iacturam corporis compenſans, Rambouilletus, Scombergus, Belieurius, Thuanus, Poncarræus, & Reuollius; à Maynio venerunt Petrus Eſpinacus Archiepiſcopus

piſcopus Lugdunenſis, Villarſius Rothomagenſis Præfectus, Comes Belinus Gubernator Pariſienſis, Laurentius Aquenſis, Bernardus Burgundus, aliíque; quibus adiunctus eſt Villaregius, vt Vicus Regiis. In eo cœtu actum maximè de Religione, & repetito ſæpe colloquio, Belna tandem ſpem certam facit conuerſionis quam Rex cogitabat, & quamquam fœderati aſſererent, vnius eſſe ſummi Pontificis de conuerſione Regis iudicare; ac poſtea Legato & Hiſpanis expoſtulantibus colloquium ſoluerint; tamen id Regem magnam partem impulit in conſilium ſanum, & Catholicos emolliuit, ad Regem commodiori tempore accipiendum. Iámque Deus ad eum peruincendum humanas adhibuerat machinas, Antiſtitum indignationem, diſceſſionem minantium; Nobilium expoſtulationes, diuturnitatem belli tribuentes eius pertinaciæ; populorum lamenta & gemitus; pecuniæ inopiam, Peronij doctam eloquentiam, & adiungunt plures, Gabrielæ Etreæ, quam vnicè deamabat, potentes blanditias; quibus commotum ſingulis Deus ipſe ſe adhibet, atque impulſu ſui ſanctiſſimi Spiritus nutantem voluntatem ad ſinceræ conuerſionis deſiderium applicat. Nam id opus humanis artibus derogant poſteriora; nec eiuſmodi planta ſine Dei cultura coaleſcit. Et verò nuſquam præſentiori ope laboranti Franciæ opitulatus eſt Deus; quæ ſi in hæreſi contumaciter Rex perſeueraſſet, ſcindebatur immortali diſcordia, præda haud dubiè venanti futura. Itaque perſuaſus Rex Scombergo & Reuollio mutationem proximam pollicetur, quam in colloquium referrent; eáque vt celebrior fieret, ſcribit litteras ad Antiſtites, viróſque doctrina illuſtres, tum è ſuis partibus, tum fœderatos rogans vt adeſſent die dicta, ipſum edocturi quæ ad religionem veram ſpectarent. Et in ea ſententia perſtitit, Hugonottis quamquam reclamantibus, & Miniſtrorum voce conſcientiam inani metu pungentibus. Sandionyſium venerant euocati à Rege Antiſtites, Bituricenſis, Nannetenſis, Carnutenſis, Cœnomanus, Perronius deſignatus Ebroicenſibus infulis; Ludouicus Seguerius Decanus Eccleſiæ Pariſienſis, & eiuſdem vrbis Parochi tres; Benedictus, Morenna, & Sauagnacus, Iulio medio; ſimulque Rex vt cum iis ageret. Antea diſceptauerant an Regi impertiendæ abſolutionis facultatem haberent; idque pernegabat Cardinalis Borbonius; ambitionis flamma nondum extincta, imò adhuc integra, ſi Rex ſtaret in hæreſi; cùm eam continuis promiſſis Maynius & Hiſpani certatim alerent. Attamen maior conſultantium pars licere cenſuit, non appellato Pontifice. Eámque ob rem noluit Henricus Cardinalem cum cæteris dum doceretur admittere. Igitur cum reliquis conclaui incluſus, per horas octo continuas, percontabatur de dubiis, reſpondebat paucis Bituricenſis, tum Perronius pluribus, & eloquentia ſingulari: agitatum maximè de Sanctorum inuocatione, de peccatis Sacerdoti priuatim aperiendis, ac de Pontificis poteſtate. Poſtquam dubitanti ſatisfactum abunde eſt, dies dicitur abſolutioni Dominica proxima. Ea Iulij vigeſima quinta, qua Rex domo prodiens, in Principum, Procerum & ſtipatorum magna frequentia, candida veſte præter pileum & calceos nigros, ad templi Sandionyſiani fores progreſſus, occurrenti Bituricenſi Archiepi

De Vic.

D'Eſtre.

Merenne. Et Chauagnac.

Anno 1593.

HENRICVS IV.

Archipiſcopo, adſtantibus Cardinale Borbonio, & Antiſtitibus cæteris, interroganti quis eſſet, quidve inquireret, reſpondet ſe Regem eſſe, ac velle admitti in gremium ſanctæ Eccleſiæ Catholicæ, Apoſtolicæ, & Romanæ; deinde procumbens in genua, fidei confeſſionem ex ſcripto legit, traditque Bituricenſi. Mox in ædem ducitur, concinitur ſacræ lætitiæ canticum, deponit peccata apud Bituricenſem, ac ſolemni ſacro præſentem ſe ſiſtit; à prandio veſpertinis precibus & concioni intereſt; tam effuſo omnium gaudio, tantâ frequentiâ Pariſienſium, qui contra Legati & Maynij iuſſa conuolauerant Sandionyſium, nouam pompam inſpecturi; vt eo die renaſci Rex tam ſolio ſuo videretur quàm cœlo. Et verò illa conuerſione, non modò in cœlum aditus Regi patefactus eſt, ſed & in ciuitates, quas hactenus Religionis cura occluſerat; quod ſtatim exſcribam; vt regnum Franciæ tam pietatis Regis, quàm fortitudinis fœtus ſit.

XXVI. *Induciæ trimeſtres.*

Poſt patratam conuerſionem, in tres proximos menſes pactæ ſunt induciæ, vtriſque partium non incommodæ. Nam proſtratas res ſubleuatum iri ſperabat Maynius, morâ temporis colligendam pecuniam, reparandum militem,& impetranda Hiſpanonum auxilia; quibus nunc deſtitutus, potentiæ hoſtis obnoxius erat. Porrò Regi vmbra illa & ſpecies pacis erat perutilis, quæ ſenſim emolliret populos, ab inſania belli auerteret, faceretque deſiderium amoliendi hoſpitis tam importuni. Iámque plures Antiſtites & Togati in fœderatis illuſtres clam tranſituri, ipſius gratiam appellabant. In eo ſenſu lætitiæ, quædam metum & moleſtiam faciunt. Meloduni deprehenditur nefarius parricida, qui ad necandum Regem furorem armauerat. Is Petrus Barriera, nátus annos viginti ſeptem, qui primùm Aureliæ nauicularius, dein miles, ſuſcepto conſilio periniendi Regis, quaſi ſancto & religioſo; (nam eo tempore dogma illud peſtilentiſſimum paſſim in ſacris pulpitis, ſcholarúmque ſubſelliis, ab Henrici morte aſſerebatur.) Idem conſilium aliquot Sacerdotibus & Cœnobitis communicat; è quibus confirmatus; præterquam ab vno Dominicano Italo, Brancaleoni ab eodem oſtenditur, à quo deinde Meloduni agnitus, capitur, tradituŕque iudicibus; quorum ſententia iuſtis ſuppliciis damnatus eſt, atque affectus. Et moleſtiæ fuit expoſtulatio Eliſabethæ; quæ audita conuerſione, ad Regem ſcripſit amariſſimas litteras, fidem accuſans ac promiſſa toties inſtaurata, & mutationem Religionis cupiditati regnandi tribuens. Reuocabat itaque auxiliares à Britannia copias,& minabatur ſe diſceſſuram planè ab eius conſortio. Nec modicè Regi enitendum fuit, ad mitigandum dolorem fœminæ, quam non modo exacerbabat religio, ſed contemptus; quo affectam ſe exiſtimabat, tanti conſilij haudquaquam particeps; ſcripſit plurimas ad excuſationem litteras, ac Batauis in eandem rem ſupplicantibus, præter communem ſingulorum vtilitatem, tandem exorauit iratam, & pacauit ſenſum iniuriæ. Acceſſit præterea Hugonottorum legatio, plura in tutelam Religionis ſuæ flagitantium; iique à Rege Meduntæ auditi ſunt; remiſſi poſtea in prouincias, cum facultate conuocandi Synodos, tum prouinciales vt vocant, tum nationales,

Petrus Barriera captus. Barriere.

Querela ob conuerſionem.

poſtulatorum conceſſis, aliis in commodius tempus reiectis; cùm in præſentia Catholicis hæc legatio iniucunda foret, & crederetur obfutura abſolutioni, quam Rex à Pontifice ſummo expetebat. Etenim is vnus amovendus obex ſupererat, & abſorbenda ſumma difficultas; vt Clemens Pontifex comprobaret Regis abſolutionem, eúmque vinculis dirarum ſolueret. Idque tum Hiſpani, tum fœderatorum contumaciſſimi conuerſioni opponebant; eam affirmantes fictam, doloſam, atque inſinceram, imò inefficacem & momenti nullius, quando vnius eſſe Pontificis Romani dicerent, de ſinceritate eius ferre iudicium, eam admittere, atque adſtricta à ſuperioribus Pontificibus vincula ſoluere. Atque ea Maynius ambitioni ſuæ obtendebat; ac tametſi per Villaregium, Ianinum & Zametum, produci in duos menſes inducias poſtulaſſet atque impetraſſet; ac Villaregius vir ſinceri & prudentis conſilij, auctor eſſet plurimus, vti ſe ad Regem conferret, admitteretque opulentas conditiones quas ille offerret: tamen abductus præcipiti illo curſu potentiæ, & ambitionis faſcino dementatus ſanam mentem abiecit, rurſúmque ſe Hiſpanis tradidit. Quam in ſpem Mompeſatium priuignum in Hiſpaniam legat; qui apud Philippum excuſaret infelicitatem euentuum, poſtularet valida auxilia ad implendum de Iſabella conſilium, ac rogaret haberi rationem ſuæ erga Hiſpaniam fidei, ſi Franco Principi virgo Regia nuberet. Hæc ſolerter Mompeſatius præſtitit, adiunxítque plura ad vtilitatem induciarum probandam, inſtititque Philippo, vt omninò abſolutionem Regis Romæ prohiberet. Quibus demitigatus Philippus, omnia ample ad poſtulata pollicitus, Maynij ſpem excitauerat, & pertinaciam mentis. Qua deprehenſa Rex negauit petenti vlteriores inducias; decerpturus conuerſionis fructus iam maturos quos ratio induciarum vetaret legere.

Maynius perſtat in fœdere.

Mompeſat.

XXVII.

Vitrius ac Meldæ Regem agnoſcunt.

Ac Vitrius omnium primus ad deponendum errorem fœderatis illuxerat. Qui cæterorum dux zelo Religionis Catholicæ, poſt Henrici mortem ab hæretico Rege defecerat; idem Procerum & Nobilium anteſignanus ſtatim ad Catholicum Regem ſe conuertit. Meldas gubernabat, fœderatam vrbem & Pariſienſibus ob ſitum commodam; Eam porrò, quod ante de Dourlanio præſtiterat, dimittere voluit libertati ſuæ, ne fœderati conquererentur tranſitionem ſuam ab perfidia fore. Itaque ciuibus in publicas ædes conuocatis palam facit, ſe ad Regem ire, cui obſequium ſtatuiſſet addicere, dimittere ſe vrbem liberam & compotem conſiliorum; attamen auctorem eſſe, vt ſe imitentur, ac Regem quem dediſſet Deus agnoſcerent. His dictis, cum equitum turma vrbe egreditur, iuſſa vxore vaſa colligere, ac cum liberis & familia ſubſequi. Continuò Magiſtratus ac ciues regreſſi ad deliberandum, vno conſenſu Præfectum ſuum æmulari conſtituunt; miſſiſque qui eum reuocarent; ad coniugem properant, quæ iam currum profectura inſcenderat; eam retinent; redeuntem Vitrium cum plauſu excipiunt; Regíque in poſterum totos ſe addicunt. Rex ciuitati immunitates haud paucas largitur, Vitrio ac liberis vrbis præfecturam, ac viginti nummorum millia. Semel portis ad reditum patefactis, plures ciuitates Regis clementiam appellare viſæ:

HENRICVS IV. Anno 1594.

Aquenſis impellente Carceo, vt ſe Epernonij vexationibus liberet, accedente Senatus decreto, Regi ſubiicitur; cuius vrbis Archiepiſcopus Genebrardus, ſtudio fœderis inflammatiſſimus, ſeceſſit Maſſiliam, contumaciam ſuam exilio plectens. Maynij priuignam Carceus habebat in matrimonio, eiúſque partes indefeſſa opera hactenus fouerat, atque adeò ſeceſſione tam moleſta vitrico, quàm accepta Regi. Aquenſium facinus imitati extemplò ſunt Lugdunenſes & Aurelianenſes, magni in vniuerſa Francia ponderis. Lugdunenſium mutationi ſuperiore anno Maynius ipſe præluſerat. Nam eam vrbem & totam Præturam adiuncturus Burgundiæ, & in ampliſſimis regni limitibus formaturus tetrarchiam, conſtituerat Nemurſio Lugdunum eripere, vterino quidem fratri, ſed ſuſpecto & moleſto, poſt ortam ex æmulatione diſcordiam, & ambitione pari propemodum aſpiranti ad regimen. Data Eſpinaco Archiepiſcopo cura perficiendi conſilij, nempe vt Nemurſius deiectus gubernaculo traderetur cuſtodiæ, idque erat præſtandum per ipſos Lugdunenſes, qui Nemurſio perinfenſi, à quo tributorum onere oppreſſi, plurimiſque affecti iniuriis & contumeliis, credebantur ſponte ad vltionem promptam ruituri. Nam Nemurſius inter præclaras animi & corporis dotes, id imbuerat vitij, vt amplexus vnicè Machiavelli fallaciſſimi Ducis politicam, per eius artes imperium ſibi conſtitueret: neſcius in quos ſcopulos ac procellas ſe ſe inducerent; qui iam perfido Gubernatore ſe committerent mari. Duo erant in caſtro Petræ-ciſæ, quæ Lugduni muris arx imminet, captiui nobiles, Andelotus & Belregardius; qui communicatis conſiliis conueniunt ad excutiendum Nemurſij iugum, & ciuitatem Regi addicendam. Id ciuibus Regiarum partium cùm ſignificaſſent, viſum erat difficilius vno eodémque tempore Nemurſium eiicere & Regem admittere; incedendum per gradus, & Nemurſium primò capiendum, mox ſenſim obedientiam Regis populo inſinuandam. Et primum confectum erat, Eſpinaci calliditate ciues ad vindictam iniuriarum clàm inſtigantis; qui Diſimæum Viennâ cum ducentis equitibus euocatum, ad portam Rhodani tenuerant & eundem Nemurſium accurrentem vt opitularetur Diſimæo, corripuerant ſimiliter, ac poſtridie incendentibus duobus captiuis, captum in Petram-ciſam cuſtodiendum abduxerant. In præſentia viſa eſt opportunitas ad perficiendam rem maturuiſſe. Tres bonorum partium Conſules, Iaquetus, Liergus, & Seva, clàm excito Alphonſo Ornano, qui nocte cum copiis ad ſuburbium Rhodano proximum venit, primo mane irruunt in armatos, qui ſtabant ad pontem Araris, & Thierrium fœderatorum ducem aliquot cæſis eo loco pellunt; tum ciuibus ad arma vocatis, & erectis doliaribus munimentis; Regis nomine adhuc tacito; alios Conſules ſuis in ædibus cuſtodiri curant, & aliquot regionum Tribunos, quos Penones vocant; ſicque omnium comparant animos, vt Epinaco in ædibus publicis peroranti, vix aures præbitæ ſint, nedum voluntates. Conſequenti die, paratis omnibus; Regi ſalutem apprecatus populus, paſſim gaudio geſtiens per vicos diſcurrit; viri, fœminæ atque infantes momento faſciam candidam præferunt; atque Liguæ ſeu fœderis ſimulacrum ſagæ veteri [illegible], rapiatum

Nemurſius in cuſtodiam datus.

Beau-regard.

Diſimieu.

Lugdunum receptum.

raptatum per compita, flammis comburunt, cum inſignibus Hiſpanis, Sabaudis, & Nemurſij Ducis; ædes ſacræ & priuatæ perſonant læto plaudentium ſtrepitu, cives plebi dant epulum, Ornanus cum nobilibus vrbe excipitur; tum Conſules additi fœderi abrogantur; ac ſtatuitur ne quis in poſterum Italus Magiſtratum publicum in vrbe gereret. Rex civibus multam gratiam habuit; qui ſe vltrò nullis conditionibus ipſi addixerant; firmatiſque immunitatibus, beneficia plurima in benemeritos contulit. Chatrius haud multò pòſt Aureliam & Bituricenſes, quos pro fœderatis adminiſtrabat in obſequium Regis traducit ſimiliter. Is ab Albaſpina Epiſcopo Aurelianenſi abductus à fœdere, & à Campogaſtæo, qui Regius in Curia Procurator, ne fœderi famularetur, ab primordiis belli vrbe prodierat, militiam profeſſus in caſtris Regiis; idémque Chatrius in Feriam ſubiratus, qui præſidium Hiſpanicum Aureliam conabatur immittere, cum Rege egerat, vt Mareſcallus diceretur, ſibi & filio eadem gubernatio relinqueretur, pecunia quantùm pactus eſt ad reparandos belli ſumptus daretur; atque vrbibus Aureliæ & Bituricenſi immunitates quæ Meldis & Lugduno concederentur. Tum ad exemplum Vitrij conuocatos cives alloquitur, aperit conſilium diſceſſionis ad Regem, adhortatur ad idem præſtandum; atque vno conſenſu, (nam prudenter fœderatos domi continuerat datis cuſtodibus) exclamant omnes Regem admittendum. Idem haud multo poſt Bituricum præſtitit. Iámque fœderis illa & religionis opinio deterebatur; quam vt Rex excuteret, ſtatuit inaugurationem ſolemnem obire. Ea quando Rhemos hoſtis obtinebat, Carnuti inſtituitur; nec dubitatum, quin ceremonia ritè impleretur; quippe iam antea Iuo Carnutenſis, celeberrimus ſcriptor ſanctitate morum & doctrina, libellum ea de re ediderat; probaueratque in Caroli Craſſi commendationem, Franciæ Regem alia in vrbe inaugurari poſſe quàm Rhemis. Ac Carnutum Regi commodum viſum eſt, tum ob Deiparæ religionem ſanctiſſimam, tum impellente Chivernio Cancellario Carnuti Gubernatore. Sacrum chriſma petitum Turonibus, quod olim divo Martino ad ſananda contuſa lapſu membra cœlo tulerat Angelus, quódque ſumma religione in Martini æde aſſeruatur; Regem porrò vnxit Nicolaus Thuanus Carnutenſis Epiſcopus; aderántque Principes qui Pares referrent, Contyus, Sueſſionenſis, Mompenſerius; ac Duces Pinæus, Rhetius, & Ventadurius; Matignonius Mareſcallus pro Comeſtabile, Longavilla, & Belregardius, ſummi Præfecti, alter cubiculo Regio, equili alter; Cancellarius, Epiſcopi atque Optimates. Mox Regi ab Thuano torquis ſancti Spiritus, iureiurando præbito datus eſt. Et cœlo gratam vnctionem fuiſſe, ſtatim palam fecit Pariſiorum reductio.

La Chatre. d'Aubeſpine. Chãpgaſté.

Regis inauguratio.

XXVIII. *Rex Pariſiis exceptus.*

Sub initium anni Maynius Belinum Comitem præfecturâ Pariſienſium abdicauerat, virum maturæ & probatæ virtutis, alienum à vi & ſeditione, atque in Regem poſtquam in tuto erat religio, pronum haud modicè; id ſummopere Hiſpani expetiuerant, & ſexdecim viri, quorum factio Hiſpanorum ope reſurgebat, perfeceránteque vt Briſſacus in Belini locum

 locum ſubrogaretur. Attamen ſenatus ad retinendum Belinum ſtudio ſummo contenderat; iteratis decretis compellans Maynium, rémque propius ad ciuilem tumultum adduxerat; conquieſcens tandem ne remedio morbus augeretur, ægrumque perderet, momentum opportunitatis opperiebatur. Id paulò poſt Briſſacus ipſe exhibuit; qui memor iniuriæ ab Elbonio acceptæ, à quo Pictauio deiectus erat atque deturbatus, cum Rege illicò paciſcitur, ac tradendæ vrbis init conſilium. In id vocati qui Regias partes promouebant, Magiſter Princeps Senatus, Vairius conſiliarius, Huillerius Mercatorum Præpoſitus, Langleſius & Neretus Conſules; ac maximè Langleſius, qui totius molitionis curam & gubernationem ſuſcepit. Commodùm Maynius cum vxore & liberis Sueſſionem ſeceſſerat, ad excipiendas Hiſpanorum copias; creditúrque Briſſaci conſilia penetraſſe, ſed inferre vim non auſus, maluit abſentia ſibi conſulere, & impendentis naufragij ſeruare reliquias. Dicta facinori dies vigeſima ſecunda Martij; eáque ratio inſtituta, vt Langleſius aggerem à Templi porta ad portam ſancti Dionyſij vacuum præſtaret; ab ea porta ad nouam Briſſacus; ij vtramque patefacerent, & Neretus portam ſancti Honorati; Groſſerius Tribunus regionis quæ ad ſanctum Paulum porrigitur, exciperet præſidia Meloduno & Corbelio miſſa, & amne ſubuecta, atque ea in armamentario locaret; Rex pateret ciuitati, indultâ priorum criminum veniâ, atque ipſe cum milite ingreſſus per portam ſancti Dionyſij, inter Hiſpanos & Vallones interponeret obicem. His conſtitutis Rex Syluanecto prodit, ſimulata Bellouacum verſus expeditione, ac nocte flexo itinere, Sandionyſium venit, locum ante militi deſignatum, & Tribunos alloquutus, patefacto conſilio, grauiſſimâ pœnâ propoſitâ, ne quid Pariſienſibus inferretur incommodi; tum ſilens proficiſcitur, cum duobus equitum millibus, totidem peditum; mittítque Sanlucium Briſſaci affinem, qui exploraret, vtrùm ex pacto apparata eſſent in vrbe ſingula. Eo renuntiante quadrare omnia, Vitrium denuò mittit, qui cum Briſſaco perſpectis omnibus, ſecuritatis fidem Regi facit. Et ea nocte ſexdecim viri conſilij quidpiam ſubodorati, Feria admonito, armauerant ſe, & Feria Briſſaco obeunti vigilias cuſtodes aſſignauerat, cum mandato vti eum occiderent, ſi quid foris ſtrepitus inaudiretur. Se iis feliciter Briſſacus expediuerat, & metu extincto, quieſcebant ſexdecim viri, cùm ciues bonarum partium euocati, deſignatum aggerem occupant; ac portæ ex condicto aperiuntur. Tum Regius miles nullo tumultu ingreditur, occupat compita, ſéque in iis locat, ciues lecti per vicos diſcurrunt, ſalutem Regi apprecantes, ac ſchedulas ſcriptas diſſeminantes, quibus Rex veniam omnibus, etiam ſexdecim viris indulgebat, iámque plebs familiariter immiſta militi, lætitiam admiratione miſtam profitebatur. Hiſpani & Vallones, qui diuerſis in locis ſtationes poſuerant, magno militum numero circumcincti & circumuincti propemodum, ſe loco non mouent; vna Germanorum ſtatio vim patitur; qui cùm recuſaſſent ad Briſſaci iuſſum ſalutem Regi optare, partim cæduntur, partim in amnem proximum demerguntur. Sic tranquillis omnibus Briſſacus atque Huillerius ad Regem in ſuburbio præſtolantem contendunt;

Du Vair. l'Huillier. Langlois. Nere.

Sainct Luc.

dunt; dátque Huillerius vrbis claues, Briſſacus faſciam Phrygio opere laboratam; huícque Rex ſuam faſciam donat; ſimúlque Franciæ Mareſcallum dicit; tum hora decima matutina, vrbem ingreditur, per eandem portam, per quam ſex ante annis diſſimili longè apparatu prodierat Henricus III. ac rectà in ædem Deiparæ progreſſus, armatis quingentis præuiis, magna Procerum Nobiliúmque frequentia, decantato hymno ſolemni, actíſque ob tantum beneficium gratiis, Luparam in palatium Regium, cibum ſumpturus venit. Interea miſerat ad Feriam, qui ipſi & Hiſpanis ſecuritatem offerrent, arma & ſarcinas; quæ illi accipientes vrbe egreſſi ſunt, illæſi atque incolumes; ſimúlque Saulucius ad Cardinales Plancentinum & Pelleuæum, ad Nemurſiam & Mompenſeriam miſſus, qui Regis nomine ſecuritatem eandem præſtaret; quam Legatus admittit, vrbe cum comitatu egreſſus, & in itinere verſus Romam morbo oppreſſus occubuit; Pelleuæus cùm in lecto æger decumberet, audito Regis improuiſo aduentu, ad parietem verſus, haud multò poſt emiſit animam. Nemurſiam & Mompenſeriam alloquutus Rex, morum & ſermonis humanitate ſic conciliauit, vt cum altera eodem die luſerit; alteram planè in beneuolentiam ſuam addixerit. Ipſa die reſtitutum vrbi commercium, apertæ officinæ, priuata negotia repetita; quódque admirabile tranquillitatis indicium; Nouæ impedimentis iniectæ manus à lictoribus publicis, ob æs patris alienum, quod contraxerat in expeditione Siluanectenſi, prædem ſe pro diſſoluendo commeatu Regio conſtituendo. Baſtillam poſt aliquot dies Burgus Præfectus Regi tradit. Mox in vrbem reuocata dignitas, tum Senatus, Turonenſi & Catalaunenſi curiis in Pariſienſem immiſtis; tum Cleri atque Nobilium. Tanta victoria nullius Franci ſanguine partà, & clementià Regis tot contumelias condonante, vt illius excepti neminem pœnituerit; viſúſque ſit paterfamilias reſtitutus hereditati paternæ, qui collapſum patrimonium magna cura ſarciret ac reſtitueret. Eo die in ſingulos annos inſtituta publica ſupplicatio, in beneficij tanti memoriam, ac deducente Rege primùm incepta. Data Præfectura vrbis Franciſco d'O, quam ante obtinebat, ciuitati ſancitæ immunitates; Magiſtro, & Huillerio, nouæ Præſidum dignitates datæ in Senatu, & Rationum Curia; Vairius & Langleſius dicti Magiſtri libellorum ſupplicum; ſic bene meriti vocati in præmium: nemo in pœnam; vt totum facinus clementia & bonitas, nullà mali aut metus mixturà, ſibi arrogarent.

Anno 1593.

Du Bourg.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XXIII.

SYNOPSIS.

Rothomagum, & aliæ vrbes Regi addictæ. Laudunum captum. Rex bellum Hiſpano indicit. Caſtelli parricidium. Ieſuitæ pulſi ex Francia. Res in Britannia. Res in bellum vocatæ. Nemurſij libertas & mors. Vienna capitur. Res in Burgundia. Conflictus ad fontem Francicum. Rex in Burgundia, & Lugduni. Res in Picardia. Durtanium ab Hiſpanis captum. Cameracum ab Hiſpanis captum. Niuernenſis mors. Rex ab Pontifice abſolutus. Maynij & aliorum fœdus cum Rege. Aumontij mors. Epernonij varij caſus in Prouincia. Maſſilia recepta. Faræ obſidio. Caletum ab Hiſpano captum. Ardea capta. Medicæus Legatus in Francia. Fœdus cum Anglo. Ambianum ab Hiſpanis captum. Ambianum obſeſſum a Rege, & receptum. Archiducis ad caſtra aduentus. Britannia pacata, receptus Mercordius. Edictum Nannetenſe. Inſulæ Maſſilienſes receptæ. Barrauſia arx capta. Pax Veruinenſis. Dux Sabaudiæ in Franciam venit. Perronij cum

Mornao

Mornæo colloquium. Bellum in Ducem Sabaudiæ. Regis connubium cum Maria Medicæa. Bironis coniuratio & mors. Ieſuitæ in Franciam reuocati. Comes Aruerniæ captus. Bullionio parcitum. Rex Venetos cum Pontifice conciliat. Pax Veruinenſis laborat. Induciæ Batauorum cum Hiſpano. Cauſæ belli in Hiſpanum. Henrici magni cædes, & dotes. Parricidæ pœna. Ludouicus XIII. Rex. Maria Mater Regens dicta. Iuliaco datum ſubſidium. Condæi in Franciam reditus. Regum connubia. Turbæ in Aula. Comeſtabilis mors.

POSTQVAM Rex nullius detrimento exceptus eſt Pariſiis, ac religionis & pietatis palam ſpecimina plebe ſpectante haud pauca edidit; atque Vniuerſitas Pariſienſis abrogatis decretis prioribus Henrico Regi iurauit obſequium; cæteræ paſſim vrbes ceu curato faſcino ad officium redeunt. Rothomagum atque alia Normanniæ oppida in Villarſio rediguntur: ille quanquam difficilia admodum repoſcebat; nimirum Admiralij dignitatem, quam Bironi Rex impertierat, Sacerdotia opulenta, quæ ſibi famulantibus conceſſerat Rex; arcem Feſcampiam quam Boſcoroſius tanta fortitudine Regi addixerat; magnam vim pecuniæ ad alienum æs diſſoluendum, Legionem & turmam equitum, præfecturam Rothomagi & attributæ regionis; ea tamen omnia Rex donauit; ſiue vt virum fortem ſibi compararet, ſiue vt eundem & potentiſſimam vrbem Hiſpano detraheret, quem excluſus Villarſius appellabat haud dubiè. Aliæ vrbes ſtatim ad Regem verſæ, Præfectorum operâ, dignitatem ſibi aſſerentium; atque vnâ fideliâ dealbantium parietes duos: Regiam fidem, & ſuum commodum; Monterolium & Abbavilla in Picardia; Trecæ & Senones in Campania; Rionum in Arvernia; Aginnum, Villanoua, & Marmanda in Aquitania. Ita bellum dum auro geritur, & cruore nullo vrbes comparantur; Erneſtus Mansfeldius ad interpellandum curſum illum felicitatis, Capellam arcem validam in Picardiæ finibus, cum octo peditum millibus, & equitibus mille, è Belgio irrumpens obſidet; oppugnátque tanta vi, vt poſt diem decimam quartam ad deditionem adegerit. Rex de periculo arcis ſollicitus, diligenter quidem evocauerat copias, ſed ſeriùs ad ſervandam vrbem apparatus, Laudunum in Picardia munitam vrbem, quanquam cómeatu non inſtructus admodum obſidet. Propugnabat vrbem Burgus, vir ſtrenuus qui Baſtillam tradiderat, erátque à conſiliis Ianinus Præſes, cum Sommariua altero Maynij filio; iíque diutius quàm conſuerat Rex, vrbem tenuerunt. Primùm lentè procedebat obſidio, quæ incepta nullo conſilio, & Rege imparato, commeatus penuria & inſtrumentorum, tardè vrbem clauſit: Deinde Bironis dolor, ob conceſſum Villarſio Admiralij munus progreſ-ſurum

I. HENRICVS IV.

Rothomagũ & alia vrbes Regi addicta.

La Capelle.

Laudunum captum.

HENRICUS IV. ſurum opus retardabat. Vir animi impotens, Villarſio infenſus, tum ob dignitatem ereptam, tum ob virtutis æmulationem, quod Villarſij laudes ſuæ menti ſtimuli & aculei forent, indignabatur ſibi parem antelatum quodammodo; nec Mareſcalli dignitatem habebat in pretio, quam ipſi Rex contulerat, iam vulgatam copia, & conſortium numero imparem ad implendos ſpiritus qui eminere ſine ſocio cuperent. Volebátque Biro omiſſis omnibus Pariſios regredi, niſi Rex indolis gnarus, mitigaſſet iram & dolorem immenſis laudum præconiis, quibus viri fidem & fortitudinem prædicabat. Interim Maynius Bruxellas ad Erneſtum Archiducem properauerat, quem è Germania Belgio præficiendum Philippus vocauerat: mandaueratque Erneſtus Mansfeldio vti opitulari vrbi tentaret. Atque is copias eò adduxerat, locauerátque in colliculo tertio ab ipſa vrbe milliari; geminique exercitus per dies nouem ſe tormentis mutuò laceſſentes, intendebant vrbi, quà patefaciendæ, quà claudendæ. Verumtamen Mansfeldius cùm hactenus fruſtra contenderet, Farâ quam tenebant Hiſpani, per tecta ſiluis itinera, commeatum amplum vehi in vrbem iubet. Eum Biro prohibendum ſuſcipit, hoſtémque quanquam numeroſum tam valide aggreditur, vt poſt atrocem pugnam, in fugam egerit, ſexcentis occiſis. Ab ea ſtrage Mansfeldius nocte concubia caſtra ſoluit, & per Faram ſe in Arteſiam recipit. Nec ideo obſeſſis deiectus eſt animus, ſed tergeminam impreſſionem ad labefactatum murum repellunt fortiter; mox cùm quarta appararetur, deditionem faciunt in duodecimum diem, niſi Maynius ſuccurrat; quo non comparente, impleta eſt deditio; Regis clade non modica & magno dolore omnium ob Givrij mortem, quem fortitudo bellica, & humaniorum litterarum ſcientia, tam ad pacis commoda, quam terrorem belli commendabant. At ea ciuitas quamvis carò empta, aliarum plurium portas reſerabat; nam ſtatim Pictavium Regem appellat, fratrum Sammartanorum fide atque induſtria; eáque vrbs Elbovium Ducem Regi addixit; Theodorici caſtrum, Perona; Roya, & Mondiderium, Ambianum ciuium ingenti voluntate; Bellouacum, Noviodunum mox accedunt; vt Rex totius Picardiæ potiretur, præter vrbes tres, Sueſſionem, Hamum, & Faram; quas præſidiis coërcebant, Maynius, Aumalius, atque Hiſpani. Imò iam ab ipſo deficiebat ſua ſtirps atque familia. Quippe Guiſius Gubernator Campaniæ pro fœderatis, à Maynio iam antea diſſidens, Roſnij operâ cum Rege contrahit, atque ipſi addicturus Rhemos, quos Sampaulus fortis ille miles, dictus à Maynio Mareſcallus, poſitis arcibus velut compedibus vinciebat; orto dum per vrbem incedit iurgio, Sampaulum ictum direpto enſe interficit; ac paulò poſt euerſis arcibus Regi vrbem tradit. Similiter Dux Lotharingiæ opera Baſſompetræ cum Rege conuenit, fœduſque pangit ad controuerſias omnes diſceptandas.

Givry.

II. Et ea Maynium adducere debuerant, vt rebus ſuis aliquando conſuleret, cui non ab vno Rege periculum eſſet; ſed ab aliis, apud Philippum contendentibus vehementer, vt nece vel perpetuo carcere plecteretur, cui fœderis detrimenta omnia vni tribuebant. At Philippo tantam perfidiam auerſante, ſtatuerat Maynius in Burgundiam proficiſci, quæ vna dumtaxat

Rex bellum Hiſpano indicit.

taxat prouincia ſibi admodum fida, niſi vindicaretur ab armis & conſiliis
Regiis, nulla tabula naufraganti ſupererat. Igitur in eam verſus, Philippo
perſuadet, vt copias quas in Inſubribus legerat, in eam prouinciam deſti-
net, & ipſe audito vrbes Antiſiodorum, Matiſconem, atque Aualonem
defeciſſe ad Regem, cum aliquot turmis equitum Diuionem properat;
quam & ipſam vrbem haud pauci tentabant ad Regem traducere. Eorum Verne.
duces Iacobus Verna, Conſul primarius, vt Gauius Centurio; & conſilia Gau.
adeo promouerant, vt ipſorum nece arbitratus ſit Maynius ſecuritatem
eſſe comparandam; quibus capite cœſis vrbem ingreditur. Eas ob res Hen-
ricus, cum Maynium ab Hiſpano nequiret auellere, rem ſuſcipit, tum
ipſo conſilio arduam & perdifficilem, tum euentu damnatam, & ipſo re-
rum curſu pernicioſam. Indignabatur ſibi tantam moleſtiam à Philippo
afferri; Contra ius Nauarram auitum imperium retineri; indignantem
nouo Proceres inſuper ſtimulabant aculeo; *inteſtini & diuturni belli cauſam
opprimendam; non poſſe commodiùs extingui incendium, quàm ſi flammæ fomes
& alimentum ignium ſubtrahatur; erupiſſe ab vno Hiſpano diſcordiam belli;
reyciendam in eum moleſtiam, & qui alienum bellum ſuo commodo aleret, id
tandem intra viſcera ſemel admitteret.* Addebant præterea Hugonotos mul-
ta meditari, inueſtigare ducem cui ſe traderent, quando ſpes ſuas intercide-
rat conuerſio Regis; nec opportuniùs auocari poſſe à ſeceſſione, quàm ſi
quod cupiebant ab annis plurimis, Hiſpano bellum denunciaretur. Idque
Bulionius præ cæteris vehementiſſimè contendebat, tum ex ſua indole
turbulentus, tum vt Sedani poſſeſſionem ſibi ſtabiliret, ac Mauricio Oran-
gio ſororio ſuo rem gratam faceret. Etenim Catharinam coniugem extu-
lerat, eius teſtamento hæres dictus, & Eliſabetham Mauricij ſororem in
coniugem duxerat, nihílque opportunius ad retinendam noui imperij poſ-
ſeſſionem, quam ſi Franciæ Regem Hiſpano opponeret, & flagrante bello
ſibi conſuleret. Aliquot prudentiores dehortabantur Regem ab hoc conſi-
lio; *qui adeo nouo bello profligare Franciam non deberet, vt paci ſtudere potiùs,
ad ſananda vulnera prope letalia debuiſſet, atque eam quouis pretio tandem re-
dimere; circumſpectaret ſe, ſuúmque imperium; quæ prouincia ſub plagis & ca-
lamitate non gemeret; quæ regio hoſtem viſceribus ſuis non aleret; quæ ciuitas
deformata incendio non emitteret fumum; admotas illicò flammas correptura.* Ni-
hilominus Rex, tum impetu ſuo, tum impulſu Procerum verentium pacem,
& propagato bello, propagantium potentiam ſuam & vtilitatem; bello
habenas imprudenter laxat, miſsíſque in Luxemburgium Bullionio, & in
Arteſios, Hannonióſque Balagnio, nullo præter ruſticorum prædam emo-
lumento, bellum tentat; ſcriptis ad Hannonios atque Arteſios litte-
ris, quibus minabatur ſe Ianuario proximo illaturum bellum Regi Hiſ-
paniæ, niſi is ſuas copias ab eorum prouinciis abduceret atque amoue-
ret; quibus litteris cùm reſponſi nihil datum eſſet; Rex ad inſtruenda
arma Pariſios venit; nouo ſtatim periculo implicandus. Nam de via ſe in *Chaſtelli par-*
cubiculum recipiebat cùm in turba Procerum parricidali ictu percelli- *ricidium.*
tur; demittebat ſe ad excipiendos Montignium & Ragnium, qui ſalutaturi
acceſſerant; cùm cultro in os impacto, labro inferiore ſciſſo, & excuſſo

HENRICVS IV. dente ſauciatur. Et commodùm dimiſerat ſe,nam patricida in guttur ictum intendebat. Continuò cùm ex fluxu ſanguinis pateret vulnus, lateretque patrator flagitij, nam is in turba cultrum abiecerat; à Sueſſionenſi apprehenditur adoleſcens, annorum nouemdecim, qui primùm ſcelus pernegans, Parlamento eſt traditus, cui flagitij ſeriem patefecit. Is nomine

Chaſtel. Ioannes Chaſtellus, Parienſis mercatoris filius, flagitiis multis implicitus exiſtimauerat ſe eorum non poſſe exorare veniam, niſi re grandi patrata

Anno 1594. in Dei gloriam; quam melancholica indoles, ex teterrima priore bello opinione concepta, ſibi fingebat implendam, in cæde Regis, quem adhuc hæreticum plures nuncupabant. Is ab Senatu meritis poſtea damnatur & addicitur pœnis; membra candenti forcipe laniatus, diſceptus trahentibus in diuerſum equis, atque igne conſumptus. Ieſuitas, è quorum ſcholis dimiſſus nuper erat patricida, quanquam innocentes inuaſit odij flagrantis ob fœdus, vetus inuidia. Paulò ante Vniuerſitas Pariſienſis litem iis intenderat, vti vrbe pellerentur, erátque cauſa in Senatu diſceptata ambitu magno, & adiudicata Ieſuitis, multorum Procerum commendatione, præcipuè Cardinalis Borbonij, & Ducis Niuernenſis. In præſentia Borbonio extincto, poſt Guignardum appenſum patibulo, tota Francia exulare iuſſi, obtemperant; mox ab ipſo Rege cum maxima laude reuocandi; quibus exilium non tam pœna, quàm probatio fuit; & reuocatio, innocentiæ præmium, non culpæ venia. Attamen Parlamenta Toloſanum & Burdegalenſe, non ſteterunt decreto Pariſienſi, & Ieſuitas incolumes in Collegiis ditionis ſuæ conſeruarunt. Et ea ad apparatum Hiſpanici belli, quod priuſquam aggrediar, ob-

Res in Britannia. ſeruare lubet quod in Britannia geritur. Eam Aumontius Regi vindicabat, Mercordium & Hiſpanos dirimente diſcordia & cupiditate, cùm ſuarum

Crodon. quique rerum ſatagerent; præcipuè arx Crodonia Aumontio ærumnis & gloriæ fuit; ea ſupra Breſtum ad Oceanum poſita, quadringentis Hiſpanis propugnantibus, diu Mareſcalli vires & copias fregit; tandem vi capta, & per Sordeacum à fundamentis euerſa. Atque in ea ingens grati ani-

Grati animi ſpecimen. mi editum eſt ſpecimen. Siquidem cùm vetuiſſet Aumontius, ne cui Hiſpano dum in arcem irrumpitur parceretur; mox audit Anglum militem, Hiſpano vni peperciſſe, eum occuluiſſe in tabernaculo, excipere commodè, ac deliberatum morte vicaria captiuo vitam aſſerere. Arceſſitus ab Aumontio Anglus, haud inficiatur, affirmátque ſe olim in Belgio ab eodem Hiſpano captum & ſeruatum, paratúmque vitam ponere ad ſeruatorem tuendum. Virtutem militis admiratus Aumontius, ac lætus reuocatum in tempora ſua facinus, quod priſci ſæculi eſſet, incolumem vtrumque dimiſit, & opu-

S. Malo. lentis affecit muneribus. Poſt arcem dirutam Maclonienſes, ſcriptis conditionibus ſe Regi tradunt. Nec omiſerim ſtratagema, tunc primùm, quod le-

Apes in bellum vocatæ. gerim, vſurpatum. Cùm centum equites è fœderatis ab Aumontij agmine premerentur, nec effugio locus aut vires eſſent; ij alvearia quæ fortè occurrebant, per viam mediam, quà inſequebatur hoſtis euertunt, illæſique effugiunt; apibus in ſequentium equos repente conuerſis, aculeiſque pungentibus quadrupedum ora, & penitus à pugnæ ſerie diuellentibus; nouo prorſus ſclopeti & glandium genere in bellum inducto.

Bellum

Bellum in Hiſpanos publico programmate poſtquam inductum eſt; vis illius repente è Belgio in Burgundiam vertitur. Nemurſius poſtquam decem menſes in cuſtodia hæſerat, vt ingenio vaferrimo erat, iterum luſerat cuſtodes, & famuli veſtem indutus, quaſi foras purgamenta alui efferret, haud deprehenſus euaſerat, & continuò amicis euocatis, & tribus Helvetiorum millibus à Sabaudo acceptis, Lugduno vltione flagrans imminebat. At Henricus Mommorancius, quem in poſterum dicam Comeſtabilem (nam eam tandem dignitatem à Rege impetrauerat) profectus ex Occitania, cum mille cataphractis, & equitum ſcloperariorum quatuor millibus, iuſſus eſt hærere in Lugdunenſi Prouincia, iſque ſtatim Vienna Nemurſium claudit; vnde Helvetiis ad Sabaudum regreſſis, & Nemurſius ipſe in Sequanos ad Comeſtabilē Caſtellæ profectus, fecit Viennæ capiendæ opportunitatem. Nam Diſimæus pollicitis à Comeſtabile expugnatus, eum Pipeto excipit, quæ Viennæ arx erat, & trium validiſſima; mox ipſa vrbe, emiſſo Nemurſij præſidio. Nemurſius aliquantò poſt in grauiſſimam ægritudinem incidit, qua tandem è viuis raptus eſt; ſanguine per os & nares erumpente identidem; donec eo penitus exhauſto, vita ſoluta eſt; ſic adoleſcens feruida & turbida indole, ſanguinem cui bellum pepercerat, morbo dedit, per intervalla moriens, non ſine veneni præbiti ſuſpicione. In Nemurſij nomen & dignitatem ſucceſſit frater Sanſorlinus Marchio. Simul in Burgundiam propagabatur felicitas Regis; nam Belnenſes, Belino primario Conſule impellente, præſidium à Maynio impoſitum impetu facto oppreſſerant, & Birone admiſſo arcem expugnarant. Belnenſium exemplum æmulati Auguſtodunenſes, excepto Birone ſimiliter, ſe à ſeruitute Maynij vindicauerant, & Senecæus ſe & Auſſonam Regi addixerat, & Diuionenſes, profecto ad Comeſtabilem Caſtellæ Maynio, in eius Legatum Vicecomitem Tauanium arma rapuerant, caſtrumque vrbi ſuæ admotum obſederant. Sed eos Tananius in angulum vrbis compegerat; domabátque penitus, niſi imploratus cadentium precibus Biro, ſpem extemplò, & primos impetus erexiſſet. Ille Tavanium vrbe pulſum in Talanum adigit; quæ arx erat dimidia leuca ab ciuitate, ſimúlque eam arcem & caſtrum oppugnat, & quoniam metus ab hoſte proximo erat, Regi auctor eſt, vt omiſſa Picardia, adducat in Burgundiam copias, minacem hoſtem amoliturus. Siquidem Ferdinandus Velaſcus Caſtellæ Comeſtabilis, Prorex Mediolanenſis, in Sequanos exercitum duxerat, quindecim peditum millia; & tria equitum; exorante Maynio, vt Burgundiam ſibi aſſereret. Iſque primo aduentu Lotharingos qui Regis ſtipendiis merebant, concluſos Veſulio, agris depulerat, venerátque Græum, quæ ad Ararim vrbs eſt Sequanorum, & iniecto ponte tranſitum apparabat. Eam ob cauſam perſuadente præterea Etræa, quæ maſculo nuper ſuſcepto, illi Sequanorum imperium ambiebat, Rex in Burgundiam profectionem indicit copiis; ac de Picardia minùs ſollicitus, cùm Erneſtus Archidux nuper obiiſſet, ac Fontanus Comes dictus Belgio Prætor, dum Albertus veniret è Germania, non videretur paruo interuallo magnum aliquid moliturus; imò Mauricius Bullionij ſotorius

Nemurſius liber, Vienna pellitur, & moritur.

Anno 1595.

Pipet.

Bellum in Burgundia.

Auſſones.

Tavanes.

Talan.

Gray.

Zzz 2 ſponderet.

HENRICVS IV. Saint Paul. ſponderet ſe in Belgium moto exercitu irrupturum, duces eo in limite, militeſque conſtituit; quàm prudenter euentus docuit. Sampaulo Comiti, cui Picardiæ præturam attribuerat; mortuo fratre Longauilla, Duci Niuernenſi, Bullionio Mareſcallo, ac Villarſio Admiralio, curam finium ac prouinciarum tradit, iuſſis ſi hoſtis irrumperet, adiungere copias, & vnius Niuernenſis ſubeſſe imperio; quibus ſtabilitis per Campaniam Dionionem venit. Ibi inſpecta arcium oppugnatione, ſtatuit ea Torignio Matignonij filio relicta, cum cataphractis ducentis & quingentis equitibus ſclopetariis ad hoſtem procurrere, explorare inceſſum, & tranſitum in vnum alterumve diem impedire. Cùm totum agmen diſtribuiſſet in turmas, Marchionem Mirebellum & Auſſonuillam præmiſerat, qui hoſtiles copias explorarent; quoniam audiuerat eas vltra Ararim tranſmiſſas; ſequebatur Biro cum Baronis Luxij turma; Rex in pago cui Fons Francicus nomen eſt cum turma hæſerat; cæteri equites longè conſtiterant. Porrò Comeſtabilis Mayniúſque cum toto exercitu ingreſſi, in pago Sanſena deſignauerant hoſpitia, atque incedebant, cum eorum velites Mirebæum obuium fundunt; iſque excipitur Bironis agmine. Collis pagum vtrumque Sanſenæ & Fontis Francici dirimebat, vetabatque aſpectum mutuum; eámque ob rem aduenisse hoſtis exercitum Biro non deprehenderat, niſi poſtquam primo toto agmine impetitum ſe vidit. Etenim Maynius vbi Francum comperit procurriſſe, non dubius quin ipſe Rex conflicturus inter primos aduolaſſet; vrgebat Comeſtabilem vt immitteret totum exercitum, indubitatam & præclariſſimam victoriam ſpondens; atque vno capite difficillimum bellum profligatum iri. At Comeſtabilis præter indolem lentam, & proniorem ad tranquillas pacis artes quàm belli feruidas; vel haudquaquam ratus Regem nudum viribus eò proceſſiſſe, ſiue fortitudinem vel deſtitutam formidans, ſe à conflictu inhibuit; ægrè ſinens Maynium mittere Francorum turmas, & quingentos Hiſpanos equites; Francos ducebat Houdanus, Hiſpanos Binellus. Ij Bironem lentè recedentem retrudunt ad Francicum Fontem; cùm Rex de periculo Bironis certior factus, cum centum dumtaxat cataphractis, ſed lectis ſingulis, in aciem prorumpit, ſéque hoſti ruenti obiicit. Loricam indutus, ſolo pileo caput obtexerat, cùm ſtricto enſe in confertam turbam extemplò ſe abdit, dimicabant in eius agmine, Duces Trimollius atque Elbouius, Piſanius Marchio, Inteuilla, Roquelaurus, Montignius, Pleſſiliencurius, Mirepoxius, & Iuuenalis Vrſinus; qui cum eo ſimul in hoſtes proruunt; ij erant octingenti in tria agmina diſtributi; quos Oudanus & Sanſonius agebant, Binelli Legatus, cùm ille irruere recuſaſſet; Oudanus in Bironem deflectit; rectà in Regem Sanſonius, & poſt atrocem dimicationem, Sanſonij agmen, cæſo ipſo à Rege pellitur; ac paulò poſt Biro, duabus plagis ſaucius, reuocatam è prælio turmam Regi adiungens, cum eodem in reliquum equitem rapitur; paríque ſucceſſu Rex victum profligat, & ad ſpectantem Maynium diſiicit. Inſtabat victoriæ, in Maynium ipſum procurſurus, cùm aduertit interiectam ſiluam, obiectóſque ſclopetarios; inhibitóque veſtigio ſiſtit; fruſtra Maynio Comeſtabilem obſecrante, vt moueret ſe, totumque

Conflictus ad Fontem Fräcicum. Mirebeau. Auſſõuille. Fontaine Françoiſe. Sainct Seyne.

Houdam. Binelle.

Pleſſiliencour. Mirepoix. Sanſon.

tumque

cúmque exercitum tam inferiori Regi infunderet. Per moram illam breuem, accedunt ad Regem octingenti equites, qui è caſtris ad conflictus famam decurrerunt; aderántque Aruerniæ Comes, Chiuernius Cancellarij filius, Curæa, Atambureus, Sangeranus, & alij; quibus ſpectatis Comeſtabilis prætendens aciem totam accurriſſe, ſe Sanſenam eo die recepit, ac poſtridie Græum; excluſis vrbe Francis, etiam qui conflictu proximo ſaucij erant. Et is conflictus eſt, nec numero pugnantium, nec clade memorabilis; nam cæſi dumtaxat centum & viginti; ſed periculo Regis & fortitudine prædicatus; nam vt ipſe teſtatus eſt, aliàs ad quærendam gloriam dimicauerat; tunc omninò ad vitam tuendam; quam tam multis neceſſariò obiecit periculis, vt nemo vnus in ſuo agmine eſſet, quin gloriaretur Regi ſua opera ſalutem aſſertam. Et ipſe plures litteris ad diuerſos ſcriptis collaudauit, fidémque affirmantibus fecit. Sibi vtraque partium adſcripſit victoriam; ſanè laus maxima ad Regem pertinuit, & prouidentia Dei ſingularis, qui nudum capite, tot inter hoſtium tela immunem, vel à leuiſſimo vulnere præſtitit.

HENRICVS IV. Atambure. Saintgerant.

Ab eo conflictu Rex Diuionem ſeceſſit; vt geminas arces expugnaret, ſimúlque contendit Maynio prope ad deſperationem acto tabulam naufragij clementiam ſuam ſubiicere. Quippe Maynius cùm Velaſcum ad ſubmittenda arcibus auxilia permouere non poſſet, ſtatuerat Sommariuam in Pedemontium proficiſci, inde in Hiſpaniam rationem belli redditurus Philippo. Sed Rex miſeratus pereuntis ſortem, Ligneracum ipſi fidum arceſſit, portum beneuolentiæ iactato Duci præbiturum ſe ſpondet; tandem Hiſpanorum incertam opem & fallacem deſerat; Cabilonem recedat; dum de pactis agitur; liberum iter & ſecuram moram pollicetur. Ea Maynium renuntiata expugnant; ſimulata Diuionum verſus expeditione, turmas Francicas à Velaſco impetrat; eáſque Cabilonem deducit, fruiturus beneficio Regis, & ſuo commodo pacem confecturus. Atque illicò à Tauanio impetrat, vt Talanum arcem Regi donet, idémque præſtat de caſtro Diuionenſi. Per quæ Diuione liberata omni incommodo, & Senatu voluntate Regis inſtaurato, Rex ipſe exercitum in Velaſcum ducit. At cùm is ſe contineret intra munimenta, nihil maioris momenti actum eſt; cúmque ad ſubigendas Sequanorum vrbes intenderet Rex, interceſſione Heluetiorum prohibitus; quorum intereſt eam gentem neutrius Regum partes tueri, abſtinuit à propoſito; mox peſte in vtroque exercitu ſæuiente, ipſe Lugdunum verſus receſſit, Comeſtabilis Mediolanum; tota Burgundia præter Seurram & Cabilonem in regias partes vindicata. Lugduni Rex multa conſtituit ad pacandas Prouincias quæ bello agitarentur; nam Sabaudo permiſit inducias, & is Briqueratium & Cauorſium fortiter receperat, dum Ledigueriús Regis iuſſu Epernonium in Prouincia premit; mox eaſdem inducias indulget Mercordio; Boiſdelphino in partes ſuas accepto, quem Franciæ Mareſcallum dixit; idem induciarum beneficium concedit Maynio, & Præturam Phocenſium Guiſio donat, amoturus tandem Epernonium, quem pati eo loco non poterat. Sed de eo infra pluribus dicam; nunc ipſum Regem feſtinantem in Picardiam ſtylus aſſequetur.

IV. *Rex in Burgundia & Lugduni.*

Seurre.

Res in Picardia. Humieres.

aſſequetur. Fontanus Comes iuſſus à Philippo copias inferre in Picardiam, Caſtelletum ducto exercitu cinxerat, & verberabat acriter. Fatam eadem gens atque Hamum vrbem obtinebat, Orvillerius caſtro inſidebat, à Francis atque ab Hiſpanis iuxta appellatus, vt ea arce admitterentur, Humerius bello ille ſtrenuiſſimus dux & militi chariſſimus, impetrauerat ab Orvillerio, vt via ad arcis foſſam præbita, irruendi facultas in Hiſpanos daretur, & Hiſpani vrbem tutabantur mille ſexcenti, veterani omnes, plerique ductores ordinum, qui ſe in arcem accuratè muniuerant. Eam ob rem ſtrenui omnes in Picardia Franci adiunguntur Humerio, Chauneus, Seſſeuallius, Maillius, Pequinius Vidamus Ambianenſis, Inſula Mariuanſius, Haraucurius, Deſcluſæus, cæteríque haud pauci; quorum Principes Sampaulus Comes, & Bullionius. Ij magno animo in primum munimentum Hiſpanorum inuadunt, & repelluntur crebra ſclopetorum grandine, Hiſpanis è proximis ædibus explodentibus. At cum Humerius impetum redintegraret, ſclopeti glande ſternitur; cuius nece Franci ferociores irrumpunt in munimentum ædeſque proximas; ſed in eas Hiſpani flammas iniiciunt, ſic pugna noua flammas inter cooritur; ac perſtitit atrociſſimum illud dimicandi genus horas quatuordecim; iactantibus incendium ventis, & alterutram partium acceſſu aut receſſu iuuantibus. Tandem Bullionius per incendium obiectum peruadens, per mediam vrbem ad oppoſitam portam irrumpit; eámque Sampaulo patefacit; vnde ambo Hiſpanorum pugnantium terga adorti, victoriam patrant. Cæſi omnes propemodùm in vindictam Humerij. Aduolabat in ſuorum opem Fontanus, ſed audita cæde, regreditur in caſtra, ac Caſtelletum paulò poſt obtinet deditione. Eo potitus ad Cameracum animum applicat, quod dudum animo meditabatur; idque Aumalius & Roſneus efficaciter ſuadebant. Quippe Aumalium Senatus Pariſienſis ſeueritas ab ſpe omni pacis abduxerat; eum vti reum læſæ Maieſtatis damnauerat turpi iudicio, diſcerpi quadriiugis, & exauctorari nobilitate; aliaque adiuncta cum ingenti infamia; idque in Aumalij forma ficticia exequutus carnifex erat. Ea acerbitas tum Aumalium prorſus Hiſpanis addixit, tum Roſneum reconciliationis ſpe deiecit, fortiſſimum virum, dictum à Maynio Mareſcallum, qui flagrans vindictæ libidine, Cameraci oppugnationem Fontano inſinuat; ſed veluti proluſurum deducit Dotlanium; quæ vrbs eſt in Arteſiæ finibus, octaua Ambiano leuca. Ad famam obſidij, Franci Duces opitulaturi conueniunt; Sampaulus, Bullionius, & Villarſius; contraxerántque quatuor hominum millia; præter equites quadringentos, & pedites ſeptingentos, quos Niuernenſis ducebat. At cùm ſtatuiſſent Niuernenſem non opperiri, quanquam vnius diei itinere haud longè abeſſet; copias ſeligunt, quas in oppidum clauſum immitterent; eæ erant pedites ſexcenti, equites ſeptingenti. Roſneus poſtquam eorum deprehendit conſilium, Fontano intrepidè auctor eſt, vt pugnaturus occurrat, diſcordiam hoſtium aperit, pollicetur victoriam, & ipſe militem eductum caſtris componit in aciem. Atque is conflictus diuersè narratur; conſtat ducum diſcordia atque inuidia, Bullionij nempe & Villarſij, victas copias, deletum peditem,

Dourlens. *Dorlanium ab Hiſpanis capitur.*

peditem, & fuſum equitem, quanquam minori ſtrage: Villarſium qui poſtremum agmen ducebat cum Seſſevallio & quinquaginta illuſtrioris notæ cataphractis, dum ſtrenuè pugnat, perfoſſo equo captum, & cum eodem Seſſevallio ab Hiſpanis contra ius belli ſclopeti glãde interfectum; haud paucis Bullionium accuſantibus; quod per inuidiam fortiſſimum virum hoſti obieciſſet. At eadem mox diſcordia Nivernenſem à Bullionio dirimit, negante Nivernenſi regimen belli admittere, deſperatis rebus perditis, & Bullionio excuſante ſe, quod ſummum imperium non haberet. Interea Hiſpani vi in caſtrum Dorlanij penetrant, & ab eo in ſubiectam vrbem prorumpentes, omnia delent internecione; militem, ciuem, feminas atque infantes obtruncant promiſcuè; vindices vt profitebantur ſociorum, qui Hami ceciderant. Nobiles plus trecentis perempti, ſeptem dumtaxat incolumitas data; præfecti vrbis fratres Halluimus & Ronſoyus occumbunt, alter in prælio, alter vulneribus; duo mortalium millia per eam vltionis libidinem cæſa. Mox victor hoc euentu lætus, poſtquam Picardiæ vrbes plures tentauit, ab iis excluſus Nivernenſis vigilantiâ, tandem Cameracum decem millibus hominum admotis obſidet.

V. *Cameracum ab Hiſpanis captum.*

Balagnius Monlucij Epiſcopi filius aliquot antè annos Cameracum tenebat, Imperatoriam vrbem amplam & validam; is diu adhæſerat fœderatis, nuper in Laudunenſi obſidione Regem convenerat, ope adiuverat, & ab eo Mareſcallus dictus, impetrauerat, vt Cameracum iure ſummo ſeruaret, ſub tutela Regis. Verùm idem vicinis Arteſiis atque Hannoniis moleſtiſſimus erat, ob prædas frequentes ex eorum agris vi raptas, & exactas pecunias; tum ipſis Cameracenſibus odioſus, ob auaritiam & tributorum plurimorum onus, & contra tot hoſtes vno Regis nomine ſe tutum ratus, ſeptingentos dumtaxat milites habebat in præſidio, & frumentum totum vxor divenderat, magno pretio, cùm annonæ penuria eo anno foret. Continuò ad primum Fontani motum, Nivernenſis de tanta vrbe ſollicitus; filium in opem miſerat Ducem Retelenſem, præclarum adoleſcentem, annos ſexdecim natum; qui ducibus Vaubecurio & Butryo quadringentos equites in vrbem intulit; per ſtationes hoſtium plurimas, non minori felicitate quam animo. Simul Dominicus Vicus præclariſſimus ille propugnator vrbium, diuerſa parte irrumpit cum ducentis equitibus. Atque is extemplò aggreſſus ſuam artem, ingruentem hoſtem repellit tam ſtrenuè, vt quanquam in caſtra ad viginti hominum millia confluxiſſent, tormentis ſeptuaginta duobus murum verberarent, & quinque ruſticorum millia foſſorum opus implerent acerrimè; tamen Vici ſtrenuitas & vigilantia, per ſeptem hebdomades obſidionem nulla iactura vrbis protraxerit. Nec Fontanus ſpem vltra promouebat; nam dicebatur Nivernenſis cum ſelectis copiis Peronæ ad inferendam opem intendere; Rex magnis itineribus profectus Lugduno brevi affuturus, & Autumno adulto imminebant imbres; exercitus imminutus erat atque infractus; & adhuc vrbis portæ ad ſubſidium excipiendum quatuor patebant. Quas ob res Fontanus ſoluebat obſidium; niſi primùm Barlota inhibuiſſet, propoſito periculo ne proximæ prouinciæ deſperatæ cum Balagnio paciſcerentur, deficeréntque ad Regem; deinde Roſneus

Vaubecour. Butry.

HENRICVS IV.

ſpem certam feciſſet capiendæ vrbis, per arcana conſilia quæ regebat. Et verò Cameracenſes Balagnij iugum ferebant moleſtiùs; tum ob tributa vt dixi grauia, tum quod omnia per iniuſtitiam geſta, data militi graſſandi licentia, & vxoris arrogantia cupiditatem viri cumulante. Et quidem Cameracenſes ad Regem, vbi cœpit obſidio, legatos miſerant; qui ſe & vrbem eius imperio traderent, rogaréntque vt haberet tueretúrque pro ſubditis, extincto Balagnij dominatu; & moleſtiſſimè repulſam tulerant; nam Rex Etrææ impulſu, quæ fauebat Balagnio, auerſatus preces, imperium reiecerat; quas ob cauſas appellanti Roſneo aures præbent, & cùm muro labem admodùm leuem intuliſſet hoſtis, & minaretur impreſſionem; illius periculum, quod nullum erat, ciues prætendentes, repente munimentis per vicos erectis, & diſpoſita in arcem ſtatione, exclamant, excipiendum Hiſpanum atque ad portam excepturi feſtinant. Ad eum tumultum Balagnio prodire arce non auſo, coniux Buſſiamboſij viri illius fortiſſimi & miſertimi ſoror, quæ tota obſidione partes vigilantiſſimi ducis obiuerat, in vrbem ſubiens, ſariſſam manu geſtans, ciues aggreditur expugnare precibus, obſecrationibus, promiſſis, iureiurando, ipſa mollitudine ſexus, & calamitatis miſeratione; quæ cum induratos non frangerent; Vicus poſcebat, ſaltem præſtolarentur, dum ſecurum & commodum fœdus ſcriberetur. Sed iam Hiſpani omnem moram ſuſtulerant, ciuibuſque poſtulata omnia concedebant, in vrbem admiſſi; Vico ægrè Francos inducente in arcem. Nec ea diu in eorum poteſtate fuit, poſtquam Vicus inſpectis horreis deprehendit, vix annonam in diem octauam ſufficere, ita poſt inducias breues, & deſperatum à Niuernenſi ſubſidium, qui cum Bullionio conuenire non poterat; arx Fontano dedita. Balagnius, leui ſenſu doloris, ambitione qua intumuerat, per ignauiam preſſa, arce egreſſus eſt; coniux fortior an ambitioſior, die ante deditionem altero; poſtquam marito exprobrauit amariſſimis verbis ſocordiam, ſe includit thalamo, animámque dolore & deſperatione confoſſam emittit; tantus horror fuit futuræ ignominiæ, præſentiſque imperij amor. Rex interea citatis equis Lugduno profectus, Bellouaci accipit deditionem arcis; augente moleſtiam, tacito ſenſu accuſationis, quod ſua culpa incurriſſet in damnum; atque id palam Biro expoſtulabat; quod mulierculæ vnius blanditiis amiſiſſet ciuitatem tam amplam. Iſque dolor Niuernenſi prorſus innoxio ſummam moleſtiam ac mortem attulit. Quippe Rex, cùm occurreret nemo in quem indignationem effunderet, ſibi culpæ ſuæ admodùm conſcius, proponerétque in conſilio in victorem hoſtem impetum facere, dehortatus eſt Niuernenſis, ob ſummum periculum nullo emolumento Regi adeundum; At ille; *Tibi ſit*, inquit, *eiuſmodi metus, qui ab hoſte ſeptima leuca ſemper abfuiſti.* Qua voce Niuernenſis vt pugione confoſſus, paulò poſt decubuit, & accedente ægritudine ob ærumnas in eo bello poſitas, anno ætatis quinquageſimo ſexto deſiit viuere. Omninò alio donandus præmio, propter inconcuſſam in Franciam fidem, & impenſam tum militia, tum conſiliis ſolicitudinem. Sed ea Aulæ plerumque merces eſt, vt præclara facinora calamitate vna deterantur; noxius ſit, qui infelix; nec Principi ſit vllum beneficium, quod

Niuernenſis mors.

quod deſinere potuit : Rex ne militem fruſtra euocaſſet, Faram, quam vnam citra Somonam vrbem obtinebant Hiſpani, mox obſidet; cùm in caſtris acceptiſſimo nuntio dolorem ſolatur.

VI.

Rex à Pontifice abſoluitur.

Doſſet.

Expetita tandiu abſolutione à Clemente Pontifice impertitur; quæ res cùm Orbe toto celeberrima fuerit, paulò fuſiùs enarranda eſt. Poſtquam Rex eiurauerat hæreſim, miſerat Niuernenſem ad Clementem Pontificem, qui de ea conuerſione referret, & abſolutionem ſolemnem repoſceret. At Clemens fœderatorum ardentiſſimo ambitu abreptus in opinionem, mutationem eiuſmodi fraudulentam eſſe & mendacem, certus non admittendi Oratoris, Poſſeuinum Ieſuitam præmiſerat, qui Niuernenſi litteras Pontificias daret, quibus Pontifex teſtabatur ſe ab Henrico Borbonio Oratorem nullum admiſſurum. Nihilominus perrexerat Niuernenſis, & tacita Oratoris appellatione Romam ingreſſus, & Clementi colloquutus, contentionem omnem, induſtriam, quæ in ſolertiſſimo Principe plurima erat, & obſecrationes adhibuerat, ad flectendum Pontificem; ſed nondum matura re, infecto negotio regreſſus in Franciam erat. Hæſerat Romæ Arnaldus Doſſatus, natus in Francia, ſed diuturna conſuetudine, Romanorum peritiſſimus motum, & Aulæ Pontificiæ inſpector ſagaciſſimus; qui gnarus negotiorum eſſe momenta, quæ ſi prehendantur, optatus euentus conſequitur; animaduertit Pontificem pœnitere iam primæ duritatis, quam ſi daretur occaſio, emendaturus eſſet clementiâ. Rem itaque clàm vrgens, accipit à Pontifice, auditum iri Oratorem, ſi eum Rex mitteret; & continuò Perronius ad grandem illam operam deſignatur. Poſtquam is præmiſſo Aniſſone ſacerdote multæ ſolertiæ, Romam quarto menſe aduenit; noua illicò pugna & dimicatio oritur; non armis quidem & ferro miſcenda, ſed verbis & ſcriptis, & ingeniorum contentione acerrima. Etenim ij, qui Maynio & fœderatis receperant, Henricum nunquam Romæ abſolutum iri, videbántque extremum morientis fœderis ſpiritum eo vno remedio contineri; nullam non mouent machinam, vt impendens malum amoliantur; eas contra machinas Doſſatus curas & vigilantiam, Perronius iuſtiſſimam cauſam, & mirificam eloquentiam opponebant; & ipſe Deus Pontificis animum in id conſilium prorſus inflectebat. Duo doctiſſimi & ſapientiſſimi Antiſtites, in eam rem conferebant plurimum; Franciſcus Toletus Cardinalis, & Cæſar Baronius Pontificis confeſſarius. Et Toleti eam in rem admirabilis opera; qui ortu Hiſpanus, & è Ieſuitis in Cardinalium cœtum cooptatus, vtramque rationem offenſionis in Regem æquitati poſthabuit, & pro auctoritate qua pollebat in Pontificem, ipſum adhortari, impellere, & propemodùm cogere ad impertiendam abſolutionem Regi, non ceſſabat. Igitur Pontifex admiſſo Oratorum libello, de eo ad collegium Cardinalium refert, ſignificátque auditurum ſe ſingulos in conclaui ſuo, ſeorſum propoſituros quid cenſeant. Tum ne in tanta re inconſultò quid conſtitueret; indicit preces ſolemnes per omnia vrbis templa; atque ipſe ſummo mane ſemel atque iterum, opem Diuinam imploraturus, paucis domeſticis comitantibus, nudis pedibus, humili & ſupplice habitu, è Palatio ad maiorem

HENRICVS IV. Deiparæ ædem incedit, fuſiſque ardentiſſimis precibus, ſacrum facit, regreſſus in palatium eâdem demiſſione animi, corporiſque, benedictionem nulli impertiens. Tandem poſt revulſos obices omnes, quos hoſtes obiecerant, in ſexdecim conditiones conuentum eſt; quarum erant præcipuæ; vt Rex in Bearnia inſtauraret Catholicam religionem; intra annum Condæum Principem ab Hugonottis reciperet, curarétque Orthodoxa religione inſtitui; admitteretur Tridentinum Concilium, iis exceptis quæ obſervari non poſſent, quin tranquillitas regni turbaretur; cætera ad pietatem Regis confirmandam & ſtabiliendam, & palam omnibus conteſtandam ſpectabant. Iis conſtitutis, & re in Conſiſtorio deliberata; Septembris decimo ſexto conſedit Clemens in Pegmate ante fores ſancti Petri erecto, & adſtantibus Cardinalibus cum Pontificia Curia, Perronius ac Doſſatus in eius conſpectum admiſſi; legunt primùm libellum Regis ſupplicem, exhibito in eam rem mandato; mox lecto decreto Pontificis, quo priorem abſolutionem Regis abrogabat; Procuratores eiurant hæreſim, ac Catholicam fidem profitentur; tum proſtrati ante Pontificem, eius manu virga leviter pulſantur humeros, dum pſalmus *Miſerere* concinitur; quo abſoluto exurgit Pontifex, fundit aliquot orationes, tandem in ſolio conſidens, abſolutionem pronunciat, extrema dicentis verba excipiente populo fauſtis acclamationibus Regi & Franciæ, ac tormentis Adrianæ molis gratulationem latè intonantibus. Mox apertæ S. Petri valvæ, in ædem Procuratores inducti, & deducti ad ſepulchrum ſanctiſſimorum Apoſtolorum. Eumque finem ſortita eſt celeberrima cerimonia, quâ Eccleſiæ totus reſtitutus eſt Rex, fœderis partes abiectæ prorſus atque infractæ. Ac Rex continuò ratum habuit Procuratorum negotium; toto regno gratiarum actiones inſtituit; atque in poſterum erga Pontificem, ac Romanam Sedem ſe memorem gratiſſimumque exhibuit. Haudquaquam omittenda grati animi ſigna, ab Pontifice & Rege, in eos qui hanc curam ſuſceperant. Nam Doſſatus & Perronius Cardinales dicti ſunt; & Aniſſonus in eam dignitatem erat deſignatus, morte raptus, cùm ad ipſum ruber pileus miſſus eſt. Is Carolus nomine, in ſancti Antonij Commendatarius, ad perpetuam abſolutionis memoriam, Romæ Crucem amplam de ſuo poſuit, atque inſcripſit; quæ extat etiamnum; præclarum monumentum Aniſſonæ familiæ; dignæ quæ in Laurentio, Ciue Lugdunenſi, eximiis ornato dotibus, Conſulatum vrbis adipiſceretur.

Anno 1595.

VII. Primus huius abſolutionis partus, Maynij & fœderatorum reconciliatio fuit. Maynius Regis clementia magna ſecuritate Cabilone exceptus, agebat de fœderis conditionibus; quas luculentas ampliſſimaſque obtinuit; tum ipſius Regis pronâ ad benefaciendum & parcendum indole, tum Etrææ commendatione; quæ ſuſceptis à Rege liberis; & in ſpem erecta connubij, vt ſolium iiſdem pararet, accedebat ad Principes, fulcrum paratura: & futuris Principibus Regiis perinfenſis; nam eorum intererat ſuos liberos pellere, videbatur Maynius appoſitus fore ad tutelam. Illi ergo Rex præter veniam præteritorum, benignè tum ipſi, tum aſſeclis largiens plurima, & debita ab ipſo contracta perſoluens, tres ad ſecuritatem vrbes

Maynius cum Rege fœdus, & aliorum.

permittit,

permittit, Sueſſionem, Cabilonem, & Seurtam ſiue Bellegardam; tantiſque beneficiis cumulat, vt non ſubdito peperciſſe viſus ſit, ſed parem propemodùm deuinxiſſe & conciliaſſe. Nec iis contentus, quæ credi poſſint inuito animo condonata, ipſum animum adiungit; manu excipiens Maynium ſalutantem, & flexo poplite ſcriptum obſequium verbis humillimis confirmantem, primò tergemino amplexu ad pectus admouit, deinde ea ſermonis humanitate obliuionem præteritorum, ac præſentem beneuolentiam teſtatus eſt, totóque ore ingenuitatem mentis aperuit; vt Maynius ab eo digreſſus, ſuis aſſeruerit; tum demùm ſe victum eſſe à Rege; & quantum antea contraxiſſet dolorem, quod ab eo victus armis eſſet; tantam modo ſe percipere voluptatem, quod victus eſſet à Principe tantæ generoſitatis & virtutis. Et quàm vterque ex animo ageret ex poſterioribus patuit; cùm Maynius nuſquam in poſterùm ab obſequio iurato deflexerit; nec Rex in promiſſis quidquam immutauerit, ſtans ad verbum pollicitis; nec forſàn vlla res tot inter bella dignior, quam miretur poſteritas; cùm inter æmulos riualéſque imperij, alter auctoritatis memoriam poſuerit, alter iniuriæ; tutúmque ſubdito fuerit, diuiſiſſe regnum cum Principe. Maynio adiunxerant ſe Nemurſius & Ioyeuſa Duces; amplis ſimiliter conditionibus: & Ioyeuſa Toloſam cum reliqua Occitania, randem abiunctam à fœdere in obſequium adduxit; iſque Mareſcallus à Rege eſt dictus: impetrata à Pontifice votorum commutatione per Ioyeuſam patruum, vti ea inſtar Melitenſium Equitum obſeruaret: luſitque per aliquot annos in ea mundi ſcena perſonam Ducis: donec aſpirante cœleſti gratia, ſponte abdicato poteſtatis & voluptatis choragio, rurſus ſe induit in Capucinorum pauperiem; repetita humilitate illuſtrior; atque iterum fortunæ felicitatem condemnans. Sic coaleſcentibus in corpus prouinciis, curabatur Francia per membra ſingula; Britannia adhuc & Phocenſi Prouincia diſtractis in partes. Et in Britannia Mareſcallus Aumontius in obſidione Comperij caſtelli occiderat; dum Laualliæ viduæ amore captus, certatim cum riuale Sanlucio eam arcem oppugnat, quæ dominam Lavalliam excludebat; brachium glande ſaucius, oſſibuſque confractis, ex vulnere aliquantò poſt obiit; militi charior, ob liberalitatem & militarem in agendo indolem ac fortitudinem, ſupra quoduis periculum promptam ſemper, atque expeditam. Laverdinus in mortui locum Mareſcallus dictus eſt. Inde aucta Britanniæ infelicitas, & Mercordij pertinacia; qui tamen in aliquot menſes traxit inducias, à ſorore Ludouica Henrici III. vidua exoratas à Rege. In Phocenſibus Epernonij robur ferox, & animi firmitas indomita calamitatibus, ſe ac Prouinciam in extrema diſcrimina impellebat. Animo conſtituerat eam prætutam retinere, quam dicebat ſibi datam in pretium Admiralatus, adiueratque hereditario quaſi iure, quam Valeta frater geſſerat, ſuiſque ærumnis atque ipſâ vitâ hoſti rapuerat: vtque erat obfirmati in ea quæ ſemel deliberauerat animi, nulla difficultate, nullo periculo deterreri à propoſito poterat. Rex contrà omninò ſtatuerat eum auocare; ſeu viro infenſus, ob primam diſceſſionem in Enculiſmenſes: ſeu veritus ne potentiam,

Ioyeuſa.

Aumontij mors.

Comper.

Eparnonius à Prouincia abſcedit.

HENRICVS IV. nimiam adipiſceretur, & factionem tertiam cum Mommorancio cui affinis erat ſuſcitaret; ſeu facturus rem gratam Phocenſibus, & Prouinciam pacaturus, quæ à Prætore interneciuo odio diſſidebat. Eáſque ob res primùm clanculùm, & diſſimulanter per Senatum Aquenſem, & quoſdam Nobiles faceſſebat ei difficultates; deinde per Lediguerijũ, qui partim armis, partim conſiliis Epernonium ab obſidione Aquenſi deduxerat; atque arcem ſancti Eutropij Aquenſium iugum euerterat; tandem rem perſequens planè & apertè, Guiſium Prouinciæ Prætorem dixerat, Epernonio abrogato. Guiſius Aquiſſextiis effuſis omnium exceptus animis, tum de recipienda Maſſilia, tum de Epernonio pellendo cogitat. Ac primum quidem poſtquam feliciter exequutus eſt, aggreditur alterum; cuius momentum erat in Santropetij arce expugnanda. Quippe Meſpleſius eius arcis Præfectus, & Regi quàm Epernonio accommodatior, ab eadem deiectus ab Epernonio, ipſam voluntate Regis oppugnabat, iámque Epernonium opem inferentem cum clade repulerat, cùm Roquelaurus Epernonio amiciſſimus, à Rege miſſus, infracturus amici contumaciam venit. Nuper Epernonius ingens diſcrimen Brignolij ſubierat; quidam ruſticus Bigna nomine vindicaturus publicum odium in Prætorem, duos ſaccos ſulphureo puluere oppletos in hoſpitium Epernonij tulerat, tritico ad tegendam fraudem in ſaccorum ora ingeſto, atque intus abdiderat ſclopeti machinam, quæ adſtricto funiculo, dum ſacci aperirentur ad inſpiciendum triticum, puluerem excitato igne incenderet. Nec abberrauit à conſilio fraus, dum in conclaui ſuperiore Epernonius prandet, hoſpes exploratura triticum reſoluit vinculum ſacci; ac repente eructante incendio, Epernonij cœnaculum peſte inuoluitur, hoſpes conflagrat, ac tota domus concutitur. Sed in proximo mortis confinio ſeruatus Epernonius; tabulati pars in qua conſidebat intacta perſtitit, per apertas feneſtras erumpente foras incendio, laquear conclauis immune ab pernicie fuit, vno tibiali ac barbæ altera parte, tam atrox periculum Epernonius luit. Attamen reuocato diſcrimine, quod in arce ſancti Eutropij ante adiuerat, cùm vna inclinatione corporis pilam tormenti euaſit, qua colluſores duo obtriti ſunt; animóque recogitans tanti non eſſe dignitatis vmbram & conſtantiam in propoſito, audit Roquelaurum, ac ſe voluntati Regis totum ſubiiciens, ad eum contendit, donatus præfectura Lemouicenſium, & centum aureorum millibus, ad ſarciendas impenſas. In quo luſiſſe videtur Prouidentia, cumulando pericula, & agendo ad ſummum apicem; vt conſtaret vnde mortalitas noſtra poſſet emergere, & haberetur exemplum humanæ firmitatis, & inconcuſſæ conſtantiæ. Nunc pedem refero, & ad Maſſiliam me conuerto.

Saint Tropés.

Brignoles.

VIII. *Maſſilia recepta.*

Poſtquam Guiſius Gratiam, Hieras, & alia oppida adiuncta fœderi, Regi reſtituit, & obſidionem Santropetanam inſtruxit, ac Berram quæ vna Sabaudi erat, erectis circum caſtellis incluſit, totum ſe ad Maſſiliam vnam applicuit. Et erat operæ pretium dignum conſilio atque induſtria; nam vim atque arma vrbs ipſa & Tyrannorum potentia excludebant. Ij quos dixi Carolus Caſautius & Ludouicus Axius, quorum alter Conſul perpetuus,

perpetuus, alter Viguerius, vnanimi conſenſu ciuitatem regebant, & optimo quoque vel necato vel pulſo, tyrannidem ſtabiliuerant. Vmbra fœderis quandiu ſteterat, illius ſpecie auctoritatem firmauerant, nomine tenus adhærentes Maynio, ipſa re ad arbitrium vrbem moderantes, at poſt Maynium reconcialiatum, detractâ tyrannidis laruâ, deliberauerant quid conſilij caperent. Eos Rex appellabat, & multiplici præmio rependebat flagitiorum finem & abſtinentiam criminum; attamen ij, quod eſt pronum & obuium ſceleratis, vt ignoſcentibus minus fidei habeant, æſtimatâ ex ſceleribus pœnâ, potiùs quàm clementiâ, repudiatâ indulgentiâ Regis, ad Hiſpanum accedunt, tradituri vrbem, quam ſeruare non poterant; rati præmia certiora crimini, quam pœnitentiæ fore. Itaque dum in Hiſpania apparatur exercitus, iubetur à Philippo Andreas Doria octingentos milites cum commeatu immittere; qui in vrbem inducti reliquis ciuibus, qui bonarum adhuc partium erant, dolorem mouent, iugo nouo atque grauiſſimo in ceruices vrbis imponendo. Inter eos duo viri erant, quibus viſa eſt moleſtiſſima illa mutatio; Stephanus Bernardus, & Petrus Libertatius; & Bernardus quidem aduena Senator Diuionenſis à Maynio in ciuitatem miſſus, vt pro fœderatis iuſtitiam adminiſtraret atque Duumuiros ad Regem perduceret; erat Libertatius ciuis Maſſilienſis, è Corſica oriundus, vnde olim patres ſub Henrico II. pulſi à Genuenſibus, receperant ſe & profugos lares Maſſiliam: iique diuerſa ratione ad liberandam vrbem intendebant. Libertatius familiaris erat Caſaurio, atque ab eo in conſiliorum partem admiſſus, iſque vt vidit euocari in vrbem Hiſpanum; admitti Genuenſes, & coloniam nouam cum nouo imperio collocari; reuocatis priſcis inimicitiis Genuenſium in maiores ſuos, metu & odio inſtigantibus, tum ſtimulante præclariſſimi facti laude & gloria, ſi tantam vrbem oppreſſa tyrannide reſtitueret Regi, conſtituit in rem tam neceſſariam & glorioſam omni ope niti atque incumbere. Itaque conſilio primùm cum Notario communicato, ac per eum Nicolao Bauſſero, qui vrbe profugerat, mente patefacta, cum Guiſio de patranda re conuenit, diémque dicit Februarij decimam ſeptimam. Is porrò erat ordo conſilij, vt cum Duumuiri manè ex porta ad explorandum prodirent, quod præſtabant quotidie, Libertatius minorem pontem attolleret, per inſidias poſitas Guiſius obtruncaret Duumuiros, Libertatius cætera auctoritate ſua perficeret. At in ipſo opere improuiſa multa contingunt; primùm nox procellis, imbribus & tonitribus turbida Guiſio & Libertatio multam ſolicitudinem attulit; attamen feſtinat Guiſius atque militem Lamanoni commiſſum in inſidiis opportunis locat; deinde Duumuiri horâ conſuetâ haud quaquam prodeunt; tentatus morbo Caſaurius non prodibat, ac ſerius Axius aderat, prodituruſ, arceſſito conſorte, qui cum Hiſpanis ſtaret ad portam. Prodit tamen Axius cum duodecim ſclopetariis, quos cum Lamano pelleret, ad portam refugit, & incurrens in clathros quos dimiſerat Libertatius, proditione comperta, iuxta murum effugiens, ab amico fune tractus intra vrbem recipitur. Mox ſtatio militum quæ ſupra aggerem ſtabat, ignara conſilij, pilas in Lamanonem

Libertat.

Anno 1595.

Lamanon.

 explodit;

HENRICVS IV. explodit; quamobrem Guiſius ſe proditum ratus retrò cedit. Interim Libertatius hærebat ad portam anxius animi, cùm Caſautius tumultu audito ſtipatus ſatellitibus ad portam properat, ſimulque Libertatius ab neceſſitate audax conſilium capit. Ad eum admotus, & proditorem appellans qui Hiſpanis patriam traderet, ſcloperum in eum explodit, & adhuc ſtantem impacto enſe tranſverberat; ſtatim ſatellites in fugam aguntur, præter aliquot qui ſcloperis in Libertatium actis, cùm illæſus ſtaret, fugam corripiunt. Libertatius portæ compos & proximæ ſtationis, dimittit equitem qui arceſſat Guiſium; & in Axium ruentem ſe comparat. Quippe ille cum quadringentis hominibus & Caſautij filiis, ſparſo rumore eum leuiter ſaucium, ad expugnandam portam aduentabat; pugna conſeritur, qua repulſus Axius, cùm adeſſe Guiſium audiuiſſet, ad ſtationem portus recedit; plurimis ex fæce plebis exceptis. At Bernardus, quem ſimulatus morbus in vrbe contra Caſautij iuſſa tenuerat, ex ædibus togatus prodiens, ſariſſam vibrans & ſtrophio candicante in pileo, ciuibus ſex dumtaxat comitantibus, Caſautium mortuum nuntiat, & Regi vitam apprecatur; iis breui ſpatio ſe plures adiungunt, & cuncti excepto per aliam portam Lamanone, impetum in Axium faciunt; qui metu perculſus inſcenſo nauigio in ſancti Victoris cœnobium tranſmittitur. Simul à Libertatio Guiſius per portam inductus, poſtquam iuratus libertatem vrbis aſſeruit; in ſtationes cæteras irruit, & rebelles paſſim timor & trepidatio corripit; Doria obuerſis proris, triremes ſubducit, Hiſpani proiectis armis, partim in triremes, partim in arces confugiunt; reliqua turba ſe adiungit victoribus, & breui interuallo, vna quatuor hominum cæde, ciuitas è grauiſſimæ ſeruituris iugo vindicatur. Poſtridie redditum ſancti Victoris caſtellum, ſeptimo die arx Deiparæ quæ à Cuſtodia dicitur, iiſque

De la Garde. excluſi tum Axius, tum Caſautij liberi, Genuam profugi, vitam miſeram & ignominioſam traxerunt; Libertatio præter facinoris gloriam datum Ius nobilium, dignitas Viguerij, arcis Deiparæ præfectura, ac quinquaginta nummorum millia. Ciuitati immunitates ſuæ aſſertæ; nec Guiſio præturæ auſpicium potuit illuſtrius vllum obtingere; quam exſcindere tyrannidem, & Regi Mediterranei maris oculum vindicare.

IX. *Fara obſidio.* Ea dum proſperè contingunt in Phocenſibus, ingens vulnus Franciæ in Picardia infligitur. Rex ab anno ſuperiore Faram obſidebat, cúmque aſperitas hyemis oppugnationem iuſtam vetuiſſet, per ſparſas copias & erecta caſtella intercluſerat aditus; mox circa vrbem aggeribus ductis atque munimentis, cum Maynio in caſtra venerat, fame atque inedia hoſtem oppugnaturus; nam vi hactenus parcendum cenſuerat. Quippe munitionibus vrbem validiſſimam Aluares Oſorius propugnabat, peritiſſimus

Colas. & veteranus dux, cum luculento præſidio: ſimúlque in vrbe erat Colaſius Proſeneſcallus Montis Adhemari, qui perſtans in fœdere, dictus erat Faræ Comes ab Rege Hiſpaniæ, vrbem tradens, dum reditu frueretur. Albertus Archidux Cardinalis, Rodolphi Imperatoris frater, nuper ex Hiſpania Bruxellas venerat, regimine Belgij ſuſcepto, & ſpe facta coniugij Iſabellæ, ad quam implendam lecto exercitu percupiebat aliquid dignum expectatione

tione patrare. Ac primùm in Faram intentus, per Nicolaum Baſtam aliquot tritici ſaccos in eam infert; deinde cùm Franci eiuſmodi conatibus viam occluſiſſent; famam ſpargit, ſe cum toto exercitu ad conſerendam pugnam affuturum. Ea res credita euocauit plurimam Nobilitatem in caſtra Regia, ſemper aduolantibus Francis ad pugnæ copiam, vt ad certam victoriam. At repentè Albertus, famam luſit, Francorum ſpem, & vigilantiam Regis, damnúmque grauiſſimum infert, vnius hominis indignatione; is Roſneus, quem dixi Mareſcallum à Maynio nuncupatum. Vir fortis ſæpe in Franciam regreſſum tentauerat; vno pretio ſi ſibi Mareſcalli dignitas permitteretur; at cùm nullam prouinciam, nullam vrbem reſtitueret, præter ſe nullo emolumento futurus, negauerat Rex vnicum hominem tanti redimere; minus aduertens, aliquando pluris vnum virum eſſe quàm plurimas vrbes; quando per homines & comparantur vrbes & perduntur. Dum hæc clàm aguntur, per Francos qui fortitudini viri inuidebant, defertur ad Ibarram, eum agitare regrediendi conſilia; atque Ibarra infenſiſſimus Francis in Archiducis conſilio illius mortem decernit; curátque arceſſi, vt præſenti ſtatim ſignificetur iudicium. Verùm arceſſito & venienti dat ſeruulus ſchedulam, qua monebatur effugere, ſi ſaluum ſe vellet. Ea lecta, pauliſper in veſtigio ſtetit; ac memor quid olim cum Maynio de Caleto ſtatuiſſet, confirmato animo, in conſilium ſubit; ac flagitata audientia, quanquam repugnante Ibarra; rem de occupando Caleto proponit, exhibétque tam certam, vt omnium calculis ſuſcepta ſit; atque ipſi ab Alberto permiſſa exequendi facultas. Nec mora, raptis cohortibus aliquot, cùm ſimularet ad Monterolium vertere, improuiſus Caletum inuadit, atque vno propemodum momento Nieulæum & Risbanum capit; conſequente Alberto cum vniuerſo exercitu; in quo erant quindecim peditum millia; equitum tria. Ad eam expeditionem imparatus ciuis, & Bidoſſanus præfectus haud ſatis pro momento vrbis inſtructus, tormentorum fulminibus ita perterrentur, vt poſt labem muro illatam, & impreſſionem paratam, paciſcantur vrbem dedere, atque in arcem recedere, quam etiam redderent poſt octauam diem, niſi ſubmitterentur auxilia. Hiſpanis interea non modò ciuium terror, ſed ipſa elementa, ac cœli mariſque ratio obſecundabant. Primùm levis rumor percrebuerat, hoſtem Caletum meditari: Regemque is parum affecerat, vrbis ſitu & munimentis fidentem. Deinde cum Monterolio immineret idem Rex, Carolum Monlucium Mareſcalli nepotem ex Petro filio cum duobus hominum millibus Monterolium miſerat: iſque incepta Caleti oppugnatione, cum Comite Sampaulo, Serillaco, Belino, nouo equite & pedite, inſcenſis nauigiis, venerant opitulatum obſeſſis: ſed reflantibus ventis & mari intumeſcente, ad locum vnde ſoluerant pulſi ſunt. Ipſe Rex cum octingentis equitibus à caſtris profectus, quorum curam dedit Comeſtabili, Bononiæ hæſit, procella maris nauigationem claudente. Batavi ſimiliter omni ope enixi ad ſuperandam ſæuiſſimam tempeſtatem, ſex quidem nauigia ad Caleti oram admouerant, ſed portu excluſi & tormentis obiecti hoſtium, re imperfecta receſſerant. Campagnolius Bononiæ præfectus felicior: qui

Caletum ab Hiſpanis captum.

Bidoſſan.

Cāpagnols.

HENRICVS IV. qui lectos ducentos quinquaginta milites, per caliginem noctis, ſubſidente æſtu, per canalem in arcem induxit. Rex ſperabat interim luculentam opem ſubmiſſum iri ab Eliſabetha, eáque ſcripſerat quidem exercitum, ſed ab Rege alienior, poſtquam eiurauerat hæreſim, copias in Anglia continebat; in præſentia Sancius celeriter euolauerat opem imploratum; atque ea Caletum ipſum in opis pretium repoſcebat. Sancius fortiter ad id poſtulatum reſponderat, Regi acceptius fore, Caletum obtinere Hiſpanos quàm Anglos; quando minus doloris ſit, ſpoliari ab hoſtibus quàm ab amicis, & ab illis rapta repeti faciliùs poſſent, quàm quæ donata fœderatis eſſent. Ita cùm puderet Reginam diutius opem negare, iubet Comitem Eſſexium cum Sancio proficiſci; ſed is cùm in momenta nouas difficultates opponeret, venit in Franciam patrata re, & Caleto capto. Siquidem Campagnolius arce exceptus, cùm deditionis pactum infregiſſet; Albertus auctore Roſneo cortinam muri ad portam ſpectantem verberat vehementer; is cùm humo fultus leui eſſet atque ſabuloſa, extemplò dirutus, & in latam ruinam apertus, hoſti patuit ad impreſſionem; quam cùm geminam intuliſſet, Bidoſſano præfecto occiſo, tertiam inſtituit, atque victor in arcem penetrat; cæſi paſſim qui occurrebant victori, ad ſeptingentos; capti Campagnolius, & aliquot centuriones; parcitum cæteris, qui in Templa aut in ædium intima receperant ſe. Rex dolore ingenti ob cladem tam inſignem; poſtquam proximarum vrbium firmauit præſidia, ad Fatam regreditur, eámque tandem deditione obtinet; quanquam commeatu in duos menſes inſtructam. Etenim Albertus, timens ne ſi extrema opperiretur, Colaſius Regi eſſet tradendus, Oſorium iuſſerat paciſci conditionibus commodis; quas obtinuit, egreſſus cum Colaſio. Lætitiam eo ſucceſſu conceptam nouum infortunium repente conturbat; Ardræ ab Hiſpano deditione præfecti acceptæ. Nam Albertus moratus Caleti duodecim dies, ad reparandum murum, & vrbem inſtaurandam; hinc profectus, captiſque Hamo & Guinis ad primam compellantis vocem, Ardras aggreditur; vrbem Caleto imminentem atque incommodam, à qua nouem dumtaxat milliaribus diſtat. Eam Annebofius Præfectus cum ſuo præſidio tuebatur, adduxerántque Belinus & Monlucius mille & quingentos in virium ſupplementum; primùm inferiorem vrbem Albertus inuaſerat; ſed eam Lauedanus, trecentis Hiſpanorum cæſis receperat. Mox iterum Hiſpani in eam inuadunt; pulſiſque ac cæſis propugnatoribus occupant; iam ciue præ metu nutante, & ſtragem tum Durlanij tum Caleti patratam ſibi obiiciente in trepidationis argumentum. At robur omne Monlucij mors excuſſit, qui tormenti pila occiſus, viſus eſt vires omnium infregiſſe ſimul atque rapuiſſe. Belinus ipſe animo perterrefactus, muro adhuc integro, Roſneum appellat de deditione. Repugnabant equidem tribuni cæteri, Annebofius, Manifermus, & Rambutius, & recipiebant quiqſe tuenda periculo ſuo propugnacula; ſed Belino vrgente, & ciue extraneam perniciem formidante; deditio facta eſt, miſſique vrbe mille & ducenti milites. Et intentatum Belino periculum propter ignauiam, datique à Rege iudices; Etrææ commendatione, amotum periculum, extincta ignominia.

Sancy. (margin, beside "cum Sancio proficiſci")

Anno 1596. (margin, beside "in ædium intima")

Ardra capta. (margin, beside "conceptam nouum infortunium")

Annebaut. (margin, beside "milliaribus diſtat")

Lauedan. (margin, beside "plementum")

Main ferme. (margin, beside "teri, Annebofius")

ignominia, recepta Regis gratia, & Belinus ipſe datus Condæo adoleſcenti inſtitutor & præfectus morum; adeò Regis animum mulier vna inflectebat atque conuertebat. Albertus expeditione feliciſſima & fortiſſima celebris, regreſſus in Batanos, Huiſtum vrbem laureato exercitu cinxit & cepit; vna Roſnei morte redemptam; qui in obſidione occiſus eſt, iuſto præmio defectionis, rara in eiuſmodi transfugis proſperitate. Nec toto bello facinus vllum illuſtrius fuit, ad celeritatem, fortitudinem, & felicitatem; vt Albertus primo tirocinio imperatorum curas & fortunam æquauerit. Poſtea Biro in Arteſiam ter irrupit, ferro ac flammis fœdè pagos agróſque vaſtans atque incendens, multo metu ac damno illato; ſed iacturam grauiſſimam alienum damnum minùs ſarciebat; nec malo ſuo hoſtis incommodum medebatur.

X.

Legatũ Rex excipit.

Hiſpanorum per eas excurſiones retuſo impetu, Rex medicaturus interni regni plagis intendit. Ac fœderatorum occultas reliquias Legati Pontificij aduentus extinxit. Is erat Alexander Medicæus Cardinalis & Archiepiſcopus Florentinus, qui poſtea Pontifex Leo XI. vir multæ doctrinæ, compertæque prudentiæ; qui Hiſpano haud vſquam addictus, videbatur ad Regis animum & præſentem opportunitatem aptiſſimus, & mittebatur à Pontifice, vt à Rege approbationem abſolutionis exciperet. Pariſiis acceptus pompa magnifica, gratiſſimum habuit Condæi pueri occurſum, quem Rex obuium miſit, Catholica fide inſtitutum; iſque paulò poſt admiſit Trimolliam Condæi matrem, eiurantem hæreſin, poſtquam innoxia ab mariti cæde pronuntiata eſt. Tum fœdus cum Eliſabetha non ſine negotio inſtauratur; vrgentibus qui Legatorum tuebantur partes, Bullionio, Sancio, & Vayrio; eráque præter alia pactum, vt quatuor Anglorum millia Regina ſcriberet, quæ in Francia Regis ſtipendiis mererent; neuter fœderatorum pacem abſque conſenſu alterius cum Hiſpano faceret; idémque mox ſtatutum eſt cum Batauorum Ordinibus. Dein Rex Optimates è ſingulis prouinciis conuenire Rothomagum iubet, ad deliberandum de regni commodis: & quidem in conuentu dicta plurima, vt fieri ſolet, cum pompa verborum; propoſita multa, pauca impleta; vnum effectum eſt, vt ad curandam Regi pecuniam, Magiſtratibus ſtipendia vno anno vacarent, & mercibus tributum nouum impoſitum; dataque Roſnio ſumma ærarij præfectura; quam abſtinenter, induſtriè, & ſedulò geſſit, magno publicarum rerum compendio. Dum in ea ſolicitudine annus elabitur, nouúmque inceptum Rex traducit Pariſiis, in cura rerum apparandarum, ad obſidionem Atrebati, quam animo deſtinabat; eáſque res Ambianum, quod munitiſſimum oppidum erat, deportari iubet; móxque ſpe pacis, quam oſtentabat Philippus Rex, remiſſis paululum belli ſtudiis, genio indulget paulò liberiùs, epulas inter & choreas; repentè veluti experrectus è ſomno, calamitate afficitur, moleſtiſſima omnium, quam tot inter aduerſa tuliſſet hactenus; ſi rei ſeries & conſequutio perpendatur. Eſt autem eiuſmodi. Ferdinandus Tellius è Portocarrera nobili in Hiſpanis familia, vir bellicoſæ & ardentiſſimæ indolis, ſtatura paruus, ſed animo excelſo & ad ſublimia aſpirante, Durlanij Præfectus, cùm

Fœdus cum Anglo contrahit.

Ambianũ ab Hiſpanis captum.

HENRICVS IV. Anno 1597.

aduertiſſet Ambianenſes ſuam vrbem cuſtodire ignauiùs, ad eam occupandam conſilium vertit. Atque ij, cùm præſidium, immunitatem obtendentes, renuiſſent admittere, nec cohortes quidem Heluetiorum agere in ſuburbiis paſſi eſſent, noctu quidem non incautè ſe cuſtodiebant; ſed interdiu remiſſis vigiliis, quaſi ad tutelam vrbis ſol lúxque ipſa ſufficeret, ſomno aut ſuis rebus operam dabant. Tellius ab exule de eorum ſocordia certior factus, dolum componit, atque impetratis ab Archiduce copiis, vndecimo Martij munitiſſimam ciuitatem nullo periculo occupat. Circa octauam matutinam ſexdecim milites, ruſticorum veſte & habitu, ductore Ognano, ad portam vrbis ſubeunt: primi humeris aut capite caniſtros aut ſaccos nucibus pomiſve oppletos geſtabant, tum quatuor plauſtro paleam & palos vehebant; primi ad portam dum ſe defeſſos ſimulant, depoſito onere acquieſcunt, & veluti per incuriam ſaccis everſis, nuces aliquot ac poma effundunt, dum plauſtrum ſub clathrum ferreum portæ ſubvehitur; continuò milites, qui ex fæce plebis conſidebant ad portam, vt legerent fructus per laſciviam diſcurrunt; atque Ognanus exploſo ſclopeto breviore, quo ſigno monebat commilitones, facit in civem impetum; ſigno admoniti, qui proximè in inſidiis erant, advolant, ac plauſtro demiſſos clathros ſuſtinente; cuſtodes cædunt, ac in fugam pellunt. Tum ipſe Tellius cùm diſpoſitis copiis, pedite primùm mox equite, porta exceptus, in vrbem ingreditur quadrato agmine, compita poſito milite occupat, cuſtodes locat ad templorum fores, in quæ conuenerant plerique civium, audituri concionem quadrageſimalem; ac curatis omnibus, militem ad diripiendas ædes dimittit. Nemo civium in improuiſa clade arma corripuit; nemo ad repellendum hoſtem contendit, partim confidentes in templis, partim ſomno lectis affixi, fruſtra Campana pulſante bellicum, perculſi repentina formidine, iiſdem in locis quaſi magico carmine hæſerant, ſéque ſpoliandos nulla ſtrage præbuerant. Prætor prouinciæ Comes Sampaulus, eodem terrore actus, inſcenſo equo celeriter Corbeiam fugit. Sicque vrbs validiſſima in poteſtatem hoſtium venit; dolo virtutem admirabiliter acuente; Tellij laude & gloriâ celeberrimâ, qui diſpoſitam fraudem ad eventum perduxit; fortitudine, ſolertia, atque prudentia vocatis in conſortium doli militaris; quam laudem poſtea robore animi incredibili in apicem vexit.

XI. *Ambianum à Rege recipitur.*

Nocte concubia tanti infortunij nuntium dormientem Regem excitauit, & arceſſiuit ærumnarum ingentem cumulum. Deliberantem illicò quid conſilij caperet, dehortabantur plures ab obſidione; & erant cauſæ dehortandi grauiſſimæ; *Conſternatio totius Franciæ in repentina re Procerum multos, pluresque vrbium, nondum ex animo coaluiſſe: herere in mentibus fermenti Hiſpanici haud ſpernendas particulas, ipſos Hugonottos propemodùm defeciſſe, frequentes cœtus indicere atque obire, & in regno iam ab regno ſecedere: vniuerſum belli commeatum atque inſtrumentum paratum Ambiani, occupatum ſimul ab hoſte cum vrbe: vnde pecunia, tempus, & modus, ad nouum apparatum? quæ per tumultum ac trepidationem fiunt, deprauatè fieri atque inſtitui: recipiendos animos poſt vulnus tam graue, adhibenda ægro fomenta*

&

& remedia ; mox de ſanitate & repellendo malo cogitandum. Ea plures ; ſed Lediguerius, cuius ſententiæ acceſſit Roſiuius, eaſdem ob cauſas ſuadebant obvallandam vrbem extemplò. *Excutiendam atque profligandam ingenti auſu formidinem ; non dandum ſpatium nec aperto hoſti nec occulto, ad roborandas vires & confirmandam audaciam ; arduum ſanè opus, & difficillimum facinus, ſed forti in ærumnas ipſas enitendum, virtutem in periculis perfici ; nec oppreſſam malis Franciam recreari poſſe, niſi vna Ambiani expugnatione.* Atque itum in eam ſententiam, iuſſúſque Biro cum tumultuario milite proficiſci, qui vrbem primùm à Belgis dirimeret, mediúmque ſe interponeret, dum Rex de pecunia paranda ſollicitus, Pariſiis in Senatum venit, ac ſupplicibus verbis Regem propè oblitus popoſcit ſubſidium. Quo præbito, per mutuam ab opulentis tum viris tum ciuitatibus ſumptam pecuniam, ac mirâ Roſnij ærarium adminiſtrantis induſtriâ, impenditur delectibus labor ; ac Eliſabetha poſt plurimas obſecrationes, quatuor millia Anglorum ſubmiſit ; ſex legiones, ſuis merentes ſtipendiis ; ſuffecerunt prouinciæ quinque, Normannia, Francia, Bituriges, Aurelianenſes, & Turones ; euocata ad Regem tota Nobilitas ; tum generoſi exemplo Principis, tum lentiores Senatus decreto, quo qui domi hærebant, iuuſti ignominia ab iure Nobilium decidebant. Toto Aprili progreſſæ ſunt copiæ, Maio caſtra poſita, ac Bironis ductu clauſa aggere vrbs, ponte iunctus Somona, & erecta caſtella opportunis locis ad aggerem : duodecim in caſtris peditum millia, equitum quatuor ; paruo quidem numero, ſed lectus miles & validus, nuſquam imminutus, ſupplementis frequentibus reparantibus labem. Iunio menſe Rex cum Proceribus in caſtra ſubiit ; Etræámque adduxerat ; quàm illicò dimiſit, Bironis admonitu, amouitque longiùs offenſionis cauſam à milite ; in mediis caſtris, hoſpitium locat in amplo S. Magdalenæ templo, ipſa caſtra per vicos in ciuitatis modum diſtributa ; illata omnia non ad neceſſitatem ſolùm, ſed ad commodum atque delicias ; Noſocomia tum ſauciis, tum ægris ſeparatim poſita, deſtinatus ad tumulos mortuorum ager ; cohortibus ſingulis aſſignati Sacerdotes tum clerici, tum religioſi ; vt ea caſtra ordo poſuiſſe, diſciplina regere, & promovere ipſa pietas videretur. Sic paratus miles oppugnationem aggreditur ; aperta foſſa, & tormentis tonantibus. Contra Tellius, cui Caraffa Montenegrius Italus ſeſe adiunxerat, opponebat quinque militum millia, & ſexaginta tormenta poſita in munimentis, at ſe ipſum munimentis omnibus potiorem. Ac tam ſtrenuè, & vigilanter ſe geſſit ; vt ad foſſam vrbis niſi tertium poſt menſem Rex non euaſerit ; ad veſtigia ſingula, ſingulos obices ſinguláſque pugnas obiiciens. Tres memorantur eo toto tempore eruptiones, ſuis etiam menſibus vt ducibus diſtinctæ. Primam ipſe Tellius cum Montenegrio Maio menſe inſtituit ; qua erumpens cum quingentis equitibus, ad pontem Longiprati contendit, caſtellum cœpit, ac duabus horis potitus eſt ; donec Biro recepto vi caſtello, ipſum ad vrbem magna clade repulit. Alteram duxit Guſmanus, qui in vrbem obſeſſam quingentos equites ante immiſerat ; eóſque cum trecentis peditibus, in tres turmas partitus, in caſtra infundit ; primo impetu profligatus agger ; atque

Montenegre.

Longpré.

HENRICVS IV.

La Boulaye.

cæſi è Francis trecenti, verùm Boulayo aduolante repulſus impetus, & ipſe Guſmanus cum vexillifero & deſignatore hoſpitiorum ab Boulayo cæſus; vna, quod mirum, petimente tres ſclopeti glande; adeò vna mors pluribus viris ſufficit. Tertiam & pernicioſiſſimam ſimul inſtruxerant Iulio menſe duo duces, Archius & Durandus, ſinguli cum trecentis peditibus & centum equitibus, qui per diuerſa loca irruentes; poſtquam aggerem per quingentos paſſus euerterant ſinguli, ſimulato timore, ſe ad foſſam vrbis recipiunt, Franco perſequente; cùm illicò in perſequentem explodunter tormenta ex loco inferiore, atque ex foſſa rurſum erumpunt quingenti milites, qui magnam ſtragem edunt, ibántque ad tormentorum ſuggeſtum, niſi Angli occurriſſent, repuliſſentque impetum obiectu corporum, cæſi Francorum quingenti; duo Tribuni militum, & centuriones triginta. Ita ducti tres menſes per ſummas difficultates, operibus, tormentis, pugnis, cuniculis, foſſis, aggeribus, vtrobique adhibitis, donec tandem à Francis ad foſſam ventum eſt, & Tellius aſſidua dimicatione, morbiſque peſtiferis exhauſto iam milite, præter occulta ciuium conſpirantium conſilia, opem ab Archiduce repoſcebat. Ille iam ante multâ diligentiâ, inſtruebat exercitum, habebátque ſub ſignis octodecim peditum millia, equitum quatuor, tormenta ſexdecim. Eo apparatu cùm ſtatuiſſet rectà Ambianum tendere, ad opitulandum obſeſſis, præmittit Contreraſium cum nongentis equitibus, qui viam exploret. At ille cùm maiore audacia quàm prudentia, ad Ambianum ſtaret, Rege ipſo cum Nobilibus aduolante, in receptum primùm, dein ad fugam actus, amiſſis quadringentis equitibus ægrè nuntium ad Archiducem retulit. Tellij mors Francorum ſpem longè vltra promouit; is dum in propugnaculo apparat eruptionem, latere ſclopeti glande perfoſſo occiditur; magni vir animi; cui mors reſtituendæ vrbis dolorem abſtulit; nec rapuit, niſi adhuc victorem: ſuffectus in præfectum Montenegrius omnium calculis. Quamquam mors Francis luctu gaudium rependit illico, cæſo Sanlucio tormentorum Præfecto, ſummo omnium deſiderio: cui belli artes, humaniores ſcientias atque diſciplinas vt non detraxerant, ſic exculta humanitas non inuiderat belli peritiam Martiſque audaciam. Interea Albertus Durlanio cum toto exercitu profectus decimo tertio Septembris, tertio pòſt die ad caſtra peruenit, lentè duobus primis ingreſſus, tertio præter expectationem accelerans, die medio ad aggerem venit, ad Longopratum, vbi Somona iungebatur ponte. Rex eo die ab caſtris aberat, venatum profectus, ratus Archiducem vt lentè incedebat, non acceſſurum niſi ſub veſperam. At eo inſpecto, vt in colle proximo vniuerſas copias in conſpectum dedit, Francorum caſtra trepidatio illicò inuadit, tumultu duces & milites conturbantur, deſeruntur primæ ſtationes, ac ſi Albertus impetum militum proſequutus vel aſſenſu eſſet, pugnam & victoriam inclamantium, indubitatè vincebat, vrbémque ſeruabat. Verùm ipſa occaſio opportunitate ſua ſæpius fallit, támque retundit quod eſt ſupra ſpem, quàm repellit quod infra eſt. Deliberauerat Archidux abſtinere à prælio, ſtatueràtque dumtaxat militum duo millia, & quingentos vrbi inducere, quos delegerat tradideràtque

De l'Arc & Durand.

Archiducis ad caſtra aduentus.

Contreras.

Saint-Luc.

que Buchoio, quamobrem primo hærens conſilio, nouum haud ſuſcepit. Trepidationem interea primi occulunt Mompenſerius & Niuernenſis, qui obiecto in aggere equitatu leuiori, ſpatium Maynio faciunt, euocandi è tumultu peditis, & tormenta ſex aduehendi. Dum hæc aguntur acceſſitus Rex aduenit, atque edoctus à Maynio, defendi caſtra non poſſe, niſi Longoprato antè communito, copias quidem euocat, de euentu prælij mirè anxius atque ſolicitus: atque ex colle in vallem Archidux feſtinabat, cùm opportunè exploſis tormentis, quæ locauerat Maynius, atque hoſtem magna ſtrage diripientibus, reducit Archidux copias, omittítque certam victoriam, quam auolantem non apprehendet in poſterum. Nam nocte proxima Maynius egregio munimento Longopratum texit, & Rex vltra amnem, Noüam mittit, Montignyum & Vicum, qui Buchoium ponte impoſito tranſmittentem cum clade expellunt; & ipſe Archidux deſperato ſubſidio receſſit in Belgium. Rex à ducibus ab eo perſequendo inhibitus, altero poſtridie egit cum obſeſſis de deditione, vrbémque accepit, tradente Montenegrio, atque militem educente cum ſignis & impedimentis. Vrbs adminiſtranda Vico tradita eſt, arxque impoſita, ad eiuſmodi caſus prohibendos. Rex cum copiis ad Atrebati portas equitauit; móxque tentato fruſtra Durlanio, victor Pariſios reuertit, ſummo ciuium plauſu exceptus. Videtúrque ea expeditione calamitas Franciæ deſiiſſe, cùm euanuerint clandeſtina multorum conſilia, & ſequuta pax ſit optatiſſima, penitúſque fœderis factio interciderit; ipſo Maynio cæteriſque fœderatis, impigerrimè omnium & ſtrenuiſſimè ad lauream Regíſque gloriam contendentibus. Porrò pacem aliquantiſper duo retardarunt, Sabaudiæ Dux & Mercordius, quos ego eo loco properanter decurram.

HENRICVS IV.

De Buquoy.

La Noüe.
Montigny.
De Vic.

XII.

Mercordius & Britannia pacem flagitant.

Ac Mercordius quanquam victus ſæpius ambitionem ſuam non vincebat; tam altè in animum Britanniæ dominationem immiſerat; atque ab ea nullo damno, nulla ſtrage abductus, corruebat in extremam perniciem, niſi occurriſſet Regis bonitas & indulgentia. Scombergius diu cum eo egerat, nec peruicaciam expugnabat; quapropter poſt Ambianum captum Regi auctor eſt, vt in Britanniam veniat, Mercordium oppreſſurus vel armis, vel amoturus auctoritate; ſimúlque Hugonottos ad tranquilliorem animum reuocaturus. Atque Rex cùm Briſlacum renouare in Mercordium bellum iuſſiſſet, atque ab eo occupatum eſſet Dinantium; Februario menſe proficiſcitur, cum lectis copiis; traditis Comeſtabili decem millibus hominum, per quos Archiduci inuigilaret. Venienti in ſingulis propè oppidis qui cum Mercordio ſtabant ſinguli duces occurrunt, ſibique pacti veniam, tradunt vrbes & militem; vt Mercordius propemodùm deſtitutus ope atque conſilio, ad feminas, ſolum calamitatis perfugium, fortunam ſuam ſpémque vltimam tulerit. Ex Coniux Maria Luxemburgia, atque Etræa, quam nuper Rex Duciſſam Belfortiam dixerat; quarum altera propoſitis filio nuptiis, altera delinimento amoris, ſeruauere Mercordium. Atque Luxemburgia clàm à Belfortia appellata de ſpondendis filiæ nuptiis, quam ſuſceperat vnicam, cum Cæſare quem pepererat Regi Belfortia, petentem repulerat, ambitione ſupra fortunam ſurgente;

Dinan.

Anno 1598.

De Beaufort.

veneráturque Andegauum aditura Regem, & expugnatura iracundiam. Verùm ab Regis colloquio excluſa fuerat, & Scombergus agens cum legatis Mercordij, imponebat conditiones, vt is Britanniâ cederet, veniam conſequuturus à clementia Regis. Quam ob rem perturbata mulier, conuerſa ad Belfortiam, petitas nuptias vltrò oſtentat, offert, ingerítque; ac per eas expugnata femina, Regem ipſum expugnat, & pacta commoda marito impetrat; cui plura longè quàm ſperauerat indulgenter conceſſa; adeò feminis potentes ſunt machinæ; quibus plerúmque pro iure voluptas eſt, efficaciſſima apud mortales pugnandi ratio. Deinceps Rex ſalutantem Mercordiū excepit benigniſſimè, curauitque ſponſalia contrahi Cæſarē inter, quem dixit Ducem Vindocinenſem, & Franciſcam Mercordij filiam, effuſiſſimo ſumptu, quotum ſponſus quartū annum implebat, ſponſa ſextū; eundémque poſtea Vindocinenſem Britanniæ Prætorem conſtituit. Id in Andegaui caſtello confectum; atque vltra Rex pertexit in Britanniam, conquaſſatam teterrimo & diuturno bello prouinciam ſtabiliturus & recreaturus præſentia ſua; quod eximiè præſtitit. Præterea Nannetis in gratiam Hugonottorum edictum ſanxit, quod dictum eſt Nannetenſe, deſcriptum in plura capita, quæ leguntur palam. *Edictū Nannetenſe.* Atque ij iam à tribus annis, malo in Regem animo ob conuerſionem, conuocatis frequentibus cœtibus, ſin minus conſpirauerant palam, ſaltem formam Reipublicæ in Monarchia conſtituerant; & Rege oppugnante Ambianum, tum opem omnem flagitanti detraxerant; tum aperta conſilia in eum machinati, Briſſacum inſtigauerant ad rebellandum. Et præſentem moleſtiam futurorum metus adaugebat, cùm inſpicerent fœderatos Regi acceptos charóſque admodùm, cùm recogitarent eorundem in ſe inextinguibile odium; ac metuerent, nec immeritò quidem, ne idem ab Rege in ſuam perniciem impetrarent, quod non pridem per Henricum III. perfeciſſent. Rex ad eum ſubleuandum metum, Calignonium & Emericum Vicum, deinde Scombergum miſerat; qui nouum fœdus cum iis ſciberent; & moderatè quidem rem gerebant Mornæus & Noüa; ſed cæteri plures ægrè ab armis & ſeditione temperabant; quos dicebantur incendere Trimollius & Bullionius. *Inſulæ Maſſilienſes.* Eas ob cauſas ratus ferociores animos mitigandos, edictum conceſſit; largitus Miniſtris ſtipendia, non ex decimis, vt flagitabant ipſi impudenter, ſed ex ærario. Ad pacem interea inclinabant cætera in prouinciis; & Florentiæ Dux pro inſulis Maſſilienſibus cum Rege paciſcitur. Eas quippe flagrante bello fœderis occupauerat pulſo Bauſſeto Iſiæ præfecto; *D'If.* & miſſo fratre ſpurio Ioanne Medicæo cum quinque triremibus, palam aſſerebat, quod inuaſerat clàm & per inſidias; haud paucis præliis conſertis cum Guiſio, qui retenta vna inſularum oppugnabat alias. Nunc fœdere peculiari eas Regi dimittit, promittendi ducenta aureorum millia in factas impenſas. Ita Britannia & Phocenſis prouincia bello liberatæ, quo atrociſſimè vexatæ fuerant & direptæ; ipſæ in perniciem ſuam ſæuientes, & furentium inſtar infligentes ſibi vulnera letalia. Nec leui ad pacem momento fuerat Lediguerij laudatiſſimum & fortiſſimum facinus; qui Caſtellum Barrauſium Sabaudiæ Duci eripuit. *De Barraux.* Hic Crequium Lediguerij generum

in

Moriene.

in Moriena pugnantem nuper per inſidias cœperat; eóque ſucceſſu elatior; per Caſtellum Barrauſium, quod magno ſumptu in limite Delphinatum poſuerat, videbatur admotis prouinciis immiſiſſe iugum ineluctabile. At Lediguerius, vt promiſſis ſtaret, nam affirmauerat Caſtellum Regi poni, ſéque id capturum, cùm perfectum eſſet; modò poſt abſoluta accuratiſſimè munimenta, & immiſſos ad defenſionem bellatores mille; rem cogitatam aggreditur atque exequitur; tanta prudentia & fortitudine, vt ſcalis admotis, noctu quidem, ſed inſtructo præſidio & vim repellente, intra duas horas Caſtellum cœperit; militem partim ceciderit, partim deditum cœperit; potitus validiſſima arce, iactura duorum militum. Capta præter Præfectum quinque ſigna, & ad Regem miſſa: magnâ Lediguerij famâ, quam fortuna atque fortitudo conſortes ſuorum operum promouebant; quamquam in eo pro fortuna prudentia fuit.

XIII. *Pax Verninenſis.*

Ea inter Pax ſummis Regum ſtudiis provehebatur; ac Philippus Hiſpaniæ Rex in eam toto prorſus animo incumbebat. Iam ſenio grauior & morborum acerbitate feretro propior, pacem filio cupiebat aſſerere, patrimonium tutiſſimum & opulentiſſimam hæreditatem. Præterea Iſabellæ amantiſſimæ filiæ conſtituerat Albertum Archiducem maritum dare, Belgiúmque in dotem; quæ dos ſi bellum perſeueraret cum Francia, Martis aleæ, incertiſque eventibus nimis obnoxia, ſponſis oneri potius atque incommodo, quàm gratiæ & quieti foret. Et Hiſpaniæ ipſi ab Anglis & Batavis affatim hoſtium erat. Eas ob cauſas, Secuſium Franciſcanorum Generalem miſſum à Pontifice lætus exceperat, cúmque ad pacem conciliandam in Flandriam ad Archiducem miſerat; iámque Franciſcanus in Franciam venerat, habuerátque de pace ſermonem; cùm Ambianum ab Hiſpanis capitur. Pax diſcuſſa tam ſævo procellæ turbine; poſt receptam vrbem ſeu tranquillitate immiſſa, elucere inceperat; conuenerat Villaregius cum Ricardoto in Picardiæ finibus, Regis & Archiducis aſſenſu; pacti vt ab vtroque Legati mitterentur Vervinum: quod oppidulum eſt in Veromanduis: ea vna pace famam adeptum. Nuncupati à Rege Legati Pomponius Bellieurius, & Nicolaus Brulartus Silleryus; ab Archiduce, cui Philippus auctoritatem totam ſcripto permiſerat, Ioannes Ricardotus, Ioannes Baptiſta Taſſius, & Ludouicus Verreikenus: iique ſeriò & bona fide operam adhibent. Atque vt Reges paribus animis pacem cupiebant: nec enim ea Henrico neceſſaria minus quàm Philippo erat, Legati de conditionibus ſtatim conueniunt: ac de ſociis Regum laborandum potius, quàm de ipſorum cauſis, & commodis fuit. Primum de prærogatiua ſedis diſceptatum; ac cùm præſens Legatus eſſet, eam in rem à Pontifice deſignatus, controuerſiam dirimit; vt ipſe in capite menſæ conſideret, ad dextram Apoſtolicus Nuntius; Franciſcanus Generalis in extrema menſa; eligerent Franci Legati in qua menſæ parte ſederent; illi lævum latus arripiunt, in quo Legato propinquiores erant; dextrum Hiſpani. In ipſa actione tria dumtaxat moram & obicem faciunt; Cameracum, Angli, & Sabaudus. Vrgebat Rex, vt Cametacum arce everſa, & pulſo Hiſpanorum præſidio, vel Imperio, vel Epiſcopo ſuo reſtitueretur; paci Eliſabetha

Richardot.

HENRICVS IV. liſabetha intercedebat; quoniam anno cautum proximo erat, ne Rex ipſa inuita pacem cum Hiſpano poſſet contrahere; idémque Batauorum Ordines repoſcebant; à Sabaudiæ Duce Saluſſios repoſcebat Henricus, quos ille negabat reſtituere; nec Philippus deſtituere generum poterat. Tandem poſt plurimas diſceptationes, placuit Cameracum omittere, quandoquidem Philippus idem de vrbe Meti flagitare poſſet; Eliſabetha appellata à Rege, vt ſi vellet in conditiones pacis admitteretur, ipſique locus in inſtrumento præbitus; idémque honor Batavis præſtitus; Sabaudus inſcriptus eſt fœderi propriis conditionibus. Sic omnibus conſtitutis, quanquam Eliſabetha plurimùm reclamante; menſe Iunio in eas leges inſtrumentum pacis perſcribitur; vt ſuperior pax contracta anno huius ſæculi quinquageſimo nono obſeruetur penitus; vt captæ vrbes vltro citróque reſtituantur; dimittantur captiui mutuò, tum bello capti, tum addicti triremibus; Sabaudiæ Dux Betram reſtituat, quod ad Saluſſios ſpectat, controuerſiæ arbiter ſit Clemens Pontifex, qui intra annum ſententiam ferat; tum ſocij vtrimque appellati, in quibus Eliſabetha dici renuit, vt ſimiliter Bataui; & addita cætera leuioris momenti: Atque bona fide ea vt promiſſa ſunt, ſic impleta; Henricus comitatum Caroleſium Philippo reſtituit; Philippus Henrico Caletum, Ardras, Montulinum, Durlanium, Capellam, & Caſtelletum in Picardia, Blauetum in Britannia; impari ſanè commutatione; niſi Philippus quovis pretio redemptam pacem adamaſſet. Eodem menſe Iunio, Rex Pariſiis pacem ſanxit iureiurando ſolemni, adſtantibus ab Archiduce legatis, duce Arſchotio, Mendoſa Arragoniæ Admiralio, Velaſco, Ricardoto, & Taſſio; Bruxellis Archidux præſente Birone, eam in rem Duce & Pare Franciæ dicto, ac Bellievrio & Sillerio, vt qui bellica fortitudine pepererant pacem, quique eam ſua induſtria confeciſſent, ij primam iuratæ gloriã carperent. Philippus adſcripſit fœderi; & eodem anno diem obiit, eo maximè dolores acerrimos & cruciatum morbi ſolatus; quod pace pacta cum Francia, liberis tranquillitatem teſtamento legaret, legatámque traderet. Nec Henrico leuior erat gaudendi materia qui Franciam bellis aſſiduis tanto annorum tractu laniatam miſerè, divulſam ac propè diſcerptã pacis beneficio recrearet tandẽ, reſtitueret, atq; perſanaret.

Anno 1598.

Charrolois.

XIV.

Dux Sabaudiæ in Franciam venit.

Primus exiit fructus, haud pauca connubia inter Proceres celebrata. Atque illuſtriſſimum Catharinæ Regis ſororis cum Henrico filio Ducis Lotharingiæ, priuatim in conclaui Regis ob hæreſin ſponſæ, contractum. Tum mutua inter familias Niuernenſem & Mayniam, quibus Carolus Dux Niuernenſis & Henrica ſoror, Catharinæ & Henrico Maynij liberis iuncti ſunt. Mox Henricus Mompenſerius Catharinam duxit Ioyeuſæ Boucagij Comitis filiam, & ipſe Rex de Betfortiæ nuptiis cogitabat, cùm gaudium publicum diſceptatio cum Sabaudiæ Duce interpellat. Conuenerat Vervinenſi pacto, vti intra annum Pontifex Clemens de controuerſia ob Saluſſios mota iudicaret, contendebátque Sillerius Regis apud Clementem Legatus, vt poſſeſſionem Saluſſiorum Sabaudus primò reſtitueret, quando eos per vim contra iuſtitiam occupaſſet, nihilominus ſubeunus iudicium arbitri deponebat inſtrumenta litis, cauſam apud ipſum Pontificem

tificem peracturus. Idem cum Arconatus Sabaudi orator præſtitiſſet, iamque lis cœpiſſet inſtrui, Sabaudiæ Dux, haud vſquam paſſurus, mitti in controuerſiam, quod omninò retinere ſtatuerat, factum Legati improbat, ſimul ad conciliandum Pontificem, & Iudicem oppugnandum, per Lullinum Marchionem, recipit ſe Saluſſios fratri Pontificis traditurum, ſi eos ſibi ſententia addicat. Verùm Clemens æqui & iuſti tenaciſſimus, indignatus ſe corruptela peti, totum à ſe abiudicauit iudicium, ſuáque iura dimiſit litigantibus. Sic contentio à verbis ad arma recidit; quæ paraturus Rex haud dubiè videbatur. Necdum tamen artes Duci exhauſtæ; nam ipſe ſupererat; inſtruitque ſe, vt erat ingenio ſolertiſſimo & ſagaciſſimo, ad Regem ipſum ſua ſolertia atque induſtria profligandum. Igitur poteſtate facta veniendi, ad Regem venit magno & ſplendido comitatu, amicè cum ipſo diremturus litem; exceptúſque primùm Bellaqueæ, dein ductus Pariſios, per omnem hilaritatem, & Regiarum voluptatum ſpeciem Anno 1599. honorificè habitus, reliquum Decembrem tranſigit: Nouus annus incipitur; atque vt fieri ſolet, miſſis ad plures munuſculis: Dux conſuetudinem ad conſilium pertrahens, dicitur Proceres ac domeſticos Regis, obruiſſe muneribus, quadringentis nummorum millibus in eam liberalitatem effuſis; quam Saluſſiorum eſſe pretium crederet. Imo à Rege monili ex adamantibus donatus, non auſus cum eo contendere de opulentia, miſit pelues geminas & vaſa totidem ex cryſtallo, miro artificio fabrefacta; veluti innuens impleturam artem, quod potentiæ deforet. At peractis oblectamentis, & ſeria re iam animos appellante, poſtquam Dux animaduertit, Regem tenacem propoſiti, amoueri ab Saluſſiis obtinendis non poſſe, vt tempus, quod intendebat vnicè, cunctatione contereret, ſinit controuerſiam apud arbitros diſceptari ex vtraque parte; à Rege dicti Coneſtabilis, Bellieurius Cancellarius (nam is nuper ſuffectus erat in Chiuernij demortui locum) Biro, Roſnyus, & Villaregius; à Duce Belyus, Marchiones Lullinus & Iacobus, Morleta & Alymeus Comites. Ac primùm Dux à Rege flagitat, vt Geneuæ tutelam abiiciat; ſuam eſſe vrbem, raptam patri per ſummam iniuriam; tam æquum vt ipſe Geneuam repetat, quàm Rex Saluſſios. At Rex imparem eſſe contendebat cauſam; quando iam plures Franciæ Reges protexiſſent Geneuam, ipſe Dux Saluſſios à paucis annis per vim inuaſiſſet, tum nouam eſcam Dux obiicit, ſpem Mediolani, & vtriuſque Siciliæ, Regi eas prouincias confecturus, ſi potiatur Saluſſiis. Nec ea Regi eſca placuit, teſtanti ſe ſuum & Saluſſios petere, non incertum aut alienum. Poſtremò preces & obſecrationes Dux admouet, orans vt vni ex filiis Rex donaret Saluſſios in clientelam, patrem & filium beneficio vno deuincturus: at vrgebat Rex ſibi reſtitui controuerſam rem, tunc viſum iri cui eam traderet. Sic poſt conſumptas artes, cùm Duci regreſſus nulla pateret via, præter nouum fœdus, & ipſum compingit, ſed magno artificio, quod moram plurimam pati poſſet: vti intra proximum Iunium (& Februarius definebat) Dux Regi traderet vel Saluſſios, vel Sebuſianos cum Pinerolio; atque optio penes Ducem eſſet. Sic nummis & ſpe conſumptis; Taurinum per Sebuſianos egreditur;

HENRICVS IV.

non levi tamen tot ſumptuum fructu, quod Mareſcallum Bironem à Rege abduxerat, feroceḿque animum inceperat iam conſiliis prauis imbuere. Breui interuallo, quo expectatur Iunius dum Rex curandæ valetudini intendit Bellaqueæ, præclaram victoriam de Mornæo reportat Perronius. Mornæus librum de abuſibus Miſſæ ediderat; quo tentabat auguſtiſſimum Sacrificium oppugnare, auctoritate Patrum & Doctorum; ſed falſis & detortis citationibus, quas ipſi Miniſtrorum cauillatio improba, ceu veras ſuggeſſerat, fraude comperta Perronius iactabat ſe deprehendiſſe loca quingenta, falsè & contra Auctorum ſenſum adducta: & viſa diſceptatio digna Regis cura; vocatique vterque Bellaqueam, qui inſpectis libris veritatem palam è tenebris in lucem eruerent. In conſpectu Regis & Procerum diſceptata res eſt; ac primo die novem ex Patribus & Doctoribus loca explorata, quæ Mornæus ipſe ex pluribus deſignauerat; támque apertè in ſingulis retecta fraus, & veritati lux facta, vt fatentibus errorem ipſis Hugonottis, Mornæus febrim fingens, à colloquio mox abſtinuerit, & Frena-Canayus vnus ex Iudicibus controuerſiæ, explorato dolo eiurauerit hæreſin, Otthodoxam fidem amplexus. Et eam victoriam tum Perronio, tum ſibi Rex gratulatus eſt, conuerſionem ſuam apud Hugonottos ipſos ſanciturus.

Colloquium Perronij cum Mornæo.

Freſne-Canaye.

XV.

Bellum in Sabaudiæ Ducem.

Interim Iunius menſis obuenerat, & appellatus Sabaudiæ Dux de implendo fœdere, moras excuſationibus variis nectebat, in quibus tranſacto Iunio, tandem Rex certus ius armis perſequi, Lugdunum venit, iuſſis copiis cum apparatu tormentorum ſequi. Atque haud dubiè bellum imminebat. Etenim Dux, iam detracta ſpe Delphinatus & Phocenſis Prouinciæ, quam ciuilibus Franciæ bellis non ſuſceperat modò, ſed per ingentes ſumptus promoverat, vnis Saluſſiis tantam pecuniam, tantamque ſpem repenſurus, omni commodo orbare ſe & ſpoliare non poterat; quid, quod Saluſſiis traditis, admittebat Francos in penitiſſima viſcera, excepro non tam hoſpite quàm hoſte, & patefactâ in Italiam novis bellis portâ. Atque ad ferendum bellum non ſe prorſus putabat imparem. Quippe Fontanus Comes, Prætor Mediolanenſis, belli in Francos cupidus, habebat ſub ſignis promptum exercitum, opémque pollicebatur; Bironem ipſe Dux profligatum putabat, qui belli geſtionem ad vtilitatem ſuam accommodaret; eúmque agens in Francia, clàm in ſuas partes conſiliáque perduxerat, ac ſpem vanam quidam Aſtrologi ſuſcitarant, quos ipſe audiebat cupidiſſimè; futurum polliciti, vt Auguſto proximo Rex nullus in Francia foret. Ita ob eas res confirmabat ambitionem contumaciùs; ratus præterea anno iam promoto Regem nihil tentaturum, quod momenti foret. Rex contra, ius ſtatuerat armis vindicare, nec timebat pacem adhuc teneram atque inualidam repentino bello concutere; ne impunè Duci iniuria foret: nam qui regnum à fœderatis & coniurantium turba explicaſſet, qui Hiſpanos fortiſſimam & potentiſſimam gentem retudiſſet, qui ab iis iuſto marte occupatas vrbes recepiſſet; pati haud poterat, Principem vnum dignitate & viribus imparem prorſus, regni antiquum patrimonium vi inuaſum tenere. Attamen Dux vſurpaturus beneficium temporis,

ris, oratores ad Regem mittit, Archiepiſcopum Tarentaſiæ & Lullinum Marchionem, qui Ducis clientelam pro Saluſſiis offerrent; quibus reiectis nouum initur fœdus, Duce ſpondente traditurum ſe Saluſſios, ac deſignante decimam ſextam Auguſti, qua Carmaniolum redderet. Ad implendum fœdus miſſus à Rege Paſſagius, cui accedenti Dux interminatur exitium, ni abſcedat. Igitur Rex cunctatione abrupta, exercitum in tres partes diuidit; quarum vnam Biro in Sebuſianos, Ledigueriius alteram Mommelianum verſus, tertiam ipſe Camberium duceret. Nec mora in ditionem Sabaudi irrumpitur; Biro Burgum Sebuſianorum vrbem primariam capit, móxque arcem obvallat; Lediguerius in pagum Mommeliano ſubiectum pyloclaſtro penetrat, Grillonius Prætorianæ Legionis Tribunus Camberium capit; & Rege adueniente caſtellum deditur. Deinde armis quæque proxima corripientibus, vno impetu Rex, Conflantium, Carboneriam, Miolanum, Aquabellam capit; Lediguerius Moriennam & Tarentaſiam ſubigit, & coniunctæ copiæ Mommelianum premunt. Mommelianum arx eſt in rupe poſita, credita vulgò inexpugnabilis, foſſis in rupe ipſa excauatis, & quinque propugnaculis ad militaris artis normam erectis; eam Comes Brandiſius cum quadringentis militibus tuebatur, & abundabat ad defatigandum hoſtem commeatus. Rex poſtquam in caſtra venit, & orta inter Duces fortiſſimos æmulatio eſt, Bironem, Epernonium & Lediguerium; ad arcem oppugnandam certatim tormenta in proximas rupes evehuntur. In eam rem labor tam feliciter impenſus, vt diebus paucis arcem verberarint quadraginta machinæ, in ſuggeſta ſeptem diſtributæ; magna laude Roſnij, qui tormentariæ rei præerat; fulminatúmque in arcem ferreis globis, quæ ſe vnis cœli fulminibus exiſtimabat obnoxiam. Præfectus grandine horribili perterrefactus, Epernonij conſilio atque induſtria, poſt inducias breves cùm Rege paciſcitur, ſe intra menſem dediturum arcem, niſi ſubueniatur; quam moram Rex præſtolans, Burgum cum Birone contendit, deinde ad Caſtellum ſanctæ Catharinæ, quod Sancius obſidebat, propius ad vrbem Genevam admotum. Eo tumultu excitus veluti è veterno Dux, celeritate ſumma, qua pollebat plurimùm, emendaturus moram inanem, decem millia peditum conſcribit, equitum quatuor, properatque ad Alpium tranſitum, armis arma vti obiiceret. Verùm ſpem plurima deſtituebant; Fontanus ab Hiſpaniæ Rege prohibitus ſe bello immiſcere, quanquam inuitus, opem pernegabat; nullus Italicorum Principum ſubminiſtrabat auxilium; & Pontifex Petrum Aldobrandinum nepotem ex fratre Legatum ad eum miſerat, qui ad primas fœderis conditiones impelleret. Quapropter per aduerſa omnia demitigatus, Legato aures præbet, dátque itineris ſocios, qui cum Rege inſtaurarent fœdus, Arconatum atque Alymium. Rex Legatum in caſtris ad Mommelianum excepit, teſtatúſque ſe agere non poſſe de conditionibus, donec Mommelianum expugnauerit, in caſtris ſubſtitit; Legato Camberium profecto, vt deſignatam diem opperiretur. Qua elucente, & Brandiſio ex pactis arcem tradente; ac poſtea ſanctæ Catharinæ caſtro ſimiliter dedito, Rex Legatum audit conditiones pacis retexentem. De quibus dum

Du Paſſage.

Brandis.

Cccc 2 agitur,

HENRICVS IV. agitur, tranquillitas publica in ſopitum bellum propè reuoluitur. Rex rogantibus Lediguerio & Geneuenſibus annuerat, vt Caſtellum ſanctæ Catharinæ, quod Geneuæ vrbi admouebat compedes, euerteretur; iique tam ſtrenuè eam nauauerant operam, vt tertio die nullum arcis veſtigium ſtaret; quæ res cùm vehementer Ducem percelleret, & Legatum ipſum offenderet, quod ſibi diceret irrogatam grauem iniuriam; atque adeo videretur curam pacis abiicere; attamen pòſt decoctâ moleſtiâ, & impellentibus Oratoribus Hiſpaniæ atque Archiducis; retractato negotio, rem concluſit, primis conditionibus; vt pro Saluſſiis Dux Sebuſianos traderet, quibus pro Pinerolio & belli ſumptibus adiuncti ſunt Bugienſes, & Verromæi; Rex exercitu in Sabaudia relicto, Lugdunum venit, dum conditiones implentur; quas Dux impleuit tandem, non ſine ægritudine animi; eo tamen ſolatio, quod Franciæ in poſterum in Italiam aditum intercluſiſſet: Idque vt Hiſpano acceptiſſimum erat; quod inter ſe & Francos immenſa intercederent Alpium repagula; ita Italis Principibus moleſtiſſimum fuit, detractam ſpem opis atque ſubſidij, omni audendi & agendi licentia Hiſpanis permiſſa. Iiſque dicebant Regem eo fœdere mercatoris inſtar habuiſſe rationem vtilitatis & lucri, Ducem inſtar Principis honeſtum commoditati antepoſuiſſe. Arcem Burgi Rex tradit Boëſſæ Pardaliano; ſibi negatam fremente Birone; cui tamen datum eſt, vt noua ditio Senatui Burgundiæ ſubeſſet; quanquam id Delphinatum Senatui deberetur, cui attributi olim Saluſſij erant. Rex porrò Lugdunum ad connubium feſtinabat. Móxque intercapedo bellorum Franciam recreauit per aliquot annos, breui hoc ſpatio priorum calamitatum ſenſum & propè memoriam extinguente. Regis autem coniugium felicitatis Franciæ magna pars fuit.

Boyſſe Pardaillon.

XVI. *Coniugium Regis cum Maria Medicaa.*

Etenim poſt contractam cum Hiſpano pacem, Rex de liberis & futuro herede ſollicitus, ſeriò animum ad quærendam vxorem applicuit. Margaritam Valeſiam iamdiu coniugis loco non habebat, ſtatuerátque impetrata ſolutione initi cum ea matrimonij, Belfortiam ducere; nam mulieri ſpem eam fecerat, à qua ſuſceperat iam liberos duos, quibus ſequente coniugio natales legitimi parabantur; erátque præterea tam incenſus & flagrans in feminam amor, vt in omnes obicum difficultates eluctaturus planè videretur. Sed tamen conſilium futurum erat pernicioſiſſimum Franciæ; Quippe Margarita Belfortiam peroſa, nuſquam in eius gratiam ſolui coniugium pateretur; præterea Clemens negabat ſe in id facultatem facturum, nec Principes Regij liberos deſtinari throno permitterent, quos plerique ex gemino adulterio natos accuſabant. Sic per eas nuptias noua calamitatum tela texebatur. Nihilominus Rex Sillerium oratorem ad Clementem miſerat, qui prioris coniugij ſolutionem conficeret. Iſque eam rem vehementer vrgebat; cùm Pontifex indicto Romæ ieiunio, publiciſque precibus, ſemel poſtquam Deum priuatim ſummo mentis ardore orauerat, progreſſus è conclaui, Sillerio dixit, actum eſſe negotium, immenſa Dei bonitate & ſapientiſſima prouidentia; atque haud multò poſt Belfortiæ obitus nuntiatus eſt. Ea quartùm prægnans, die veneris quo Chriſti patientis memoria colitur, apoplexiâ ſubitò corruens, in violentis

membrorum

membrorum conuulſionibus expirauerat, ore retrò in tergum conuerſo, & tam horribili deformitate; vt Medicus Regis arceſſitus, exclamaret; Dei eſſe digitum. Iſque feminæ triſtis exitus fuit, vnâ formæ & pulcritudinis ſpecie felicitatem ſuam metientis. Rex ad nuntium morbi Bellaquéâ properabat Pariſios, & morte audita, exclamauit palam, Deo Franciam eſſe curæ; gnarus ipſe quantum mali Franciæ detractum eſſet ea morte. Et eâ nodi prioris coniugij ſtatim abrupti ſunt; nam Margarita conſenſum præbuit, & Pontifex in eam Iudices futuros in Francia dixit, Ioyeuſam Cardinalem, Gaſparem Epiſcopum Mutinenſem Nuntium ſuum, & Horatium Montanum Archiepiſcopum Arelatenſem: qui re cognita matrimonium irritum cenſuerunt; ob quatuor potiſſimum cauſas; quod ſponſi tertio gradu affines eſſent; quod contrahentium alter eſſet hæreticus, altera nunquam in eas nuptias conſenſiſſet; quódque inter eos ſpiritualis eſſet affinitas. Ac tametſi Carolus Rex, poſt cædem Hugonottorum patratam Pariſiis, diſpenſationem in id matrimonium à Gregorio XIII. impetrauerat; eam nullam eſſe affirmabat Rex; quod obtenta eſſet inſciâ Margaritâ, imò repugnante; quódque ſibi vti Catholico permiſſa eſſet, qui mente hæreticus foret, nec hæreſin animo depoſuiſſet. Itaque poſt ſententiam Iudicum à Pontifice confirmatam; legauit Rex Haliucurtium Villaregij filium ad Pontificem Oratorem, vt gratias ageret; ſimul iuſſit Sillerium proficiſci Florentiam, ad flagitandam Mariam Medicæam. Rex quidem ab Belfortiæ obitu, Henricam Balſaciam Entraguij filiam adamauerat; verùm ab ea Roſnij ſedulitate abſtractus, ad iuſtas nuptias tandem conuerſus, Mariam optauerat, neptem ex fratre Ferdinandi magni Etruriæ Ducis, nam nata ex Franciſco erat, primùm Duce Etruriæ, cui ſine maribus mortuo Ferdinandus frater ſucceſſerat. Sillerio cùm prona omnia ad conſenſum eſſent; Bellegardum Rex Florentiam mittit, ferentem litteras, quibus magnus Dux Regis procurator ſponſam ſuo nemine duceret. Quod ingenti plauſu præſtitum eſt, Aldobrandino Legato dum in Sabaudiam tendit, ceremoniam obeunte. Hinc ſponſa magno comitatu triremibus in Franciam ducta, excepta Maſſiliæ ab quatuor Cardinalibus Ioyeuſa, Gondio, Giuryo, & Sourdio; ab Comeſtabile, Cancellario, Guiſio aliiſque Proceribus, per Aquas Sextias & Auenionem, Lugdunum peruenit, ciuitatum ingenti pompa & opulentiſſimo apparatu. Et Rex Legatum Camberio Lugdunum vocauit, vt idem præſtaret quod Florentiæ egerat, & nexum matrimonij iungeret. Id initũ eſt exeunte Decembri; ac Septembri anni ſubſequentis Maria Regi infantem peperit, qui dictus eſt Ludouicus; multis deinceps aucturа Regẽ liberis, vt perpendens fructus nemo nõ arborem æſtimet; quanquam Maria primam felicitatem diuturno mox infortunio luet.

Anno 1599.

Anno 1600.

XVII. *Bironis coniuratio & mors.*

Ab matrimonio Regis, & optatiſſima natiuitate Delphini, in curandis & prouehendis vtilitatibus pacis videbantur appliciti omnium animi, cùm noua procella ſerenitatem diſcuſſit, orto à Proceribus turbine. Biro Dux & Mareſcallus, diu tacitum odium coquebat in Regem. Vir animi quidem fortiſſimi, ſed ſupra modum omnem arrogantis, ſibi neminem parem, ne Regem quidem comparari paſſus, ſic intumuerat opinione

HENRICVS IV. virtutis & gloriæ, vt nihil ſat dignum meritis rependi ſibi poſſe arbitratus, beneficia Regis quanquam immenſa, quaſi leuia & inferiora contemneret, eleuaret verbis atque abiiceret; Regémque ipſum ſæpe ingrati animi poſtularet. Ea Rex æquo animo patiebatur, ferociæ indolis parcens, ac ratus condonanda homini verba, cuius factis tam multa commoda ante percepiſſet. Atque is dolor intra verba hæſerat; donec Sabaudiæ Dux in Franciam veniens, agénſque cum Proceribus, ſtatim Bironis perſpecta indole, aptum cenſuit ad texendum rete quod ordiebatur. Atque eum primò per nobilem fidum aggreditur. Is Laſinius Burgundus, frater Beluaſij Noclæ, qui Bironi intimus, ob immenſa laudum præconia, quibus vaniſſimum paſcebat animum, eum ad Sabaudum non difficulter applicuit. Acceſſit Regis ſermo cum Duce habitus, quaſi oleum in flammas iniectum, quo Duce collaudante Francos Nobiles militia claros, ac præ cæteris Birones patrem & filium commendante; Rex eorum ferociam & immanitatem accuſauerat, adiungens plus ſibi laboris inſumptum in compeſcenda eorum fetitate, quàm acceptum fructus ab opera. Quod fraudulenter à Duce renuntiatum Bironi, ſic atrocem virum ſuccenderat, vt minas ſæuus & in Regem effunderet. Creditúrque iam cum Duce ab momento illo conſpiraſſe. Mox bello Sabaudico moleſtiam auxerat; quod Ledigueri os in conſortium dignitatis vocaretur cum illo; quódque Rex arcis Burgenſis præfecturam negaſſet. Culpa tamen non erat progreſſa longiùs; ac poſt pacem patratam, Rex Lugduni virum amicè compellans, quædam fatentem donauerat veniâ, & beneuolentiam conciliatam oſtenderat; modo flagitium intra confeſſionis fines contineretur. Poſtmodùm Rex, vt animum effetatum honore mulceret, Eliſabetha ipſum ad colloquium appellante, ac flagitante cupidiſſimè, vt in medio Caletum inter & Dubrium freto, ſpectaculo amantiſſimi fratris frueretur; Bironem excuſans ſe, vice ſua ſubſtituit; miſítque honorifica legatione & ſplendido comitatu in Angliam. Nec defuit ſpecimen atque hortatio ad modeſtiam & deponenda praua conſilia; cùm illi Regina caſum Eſſexij Comitis enarraret, & aliena perſona ſanam ipſi mentem infunderet; ſi infundi poſſet in corruptum animum, & morbis deploratis ad ſanitatem eſſet regreſſus. Itaque redux in Franciam Biro, conſilia cum Sabaudiæ Duce & Fontano Comite repetit; inani ſpe potentiæ in pabulum ambitioni obiecta. Nec eo vno capite imminebat periculum Regi; Bullionius cum Hugonottis vltra Ligerim poſitis adornabat etiam machinas: an conſiliis cum Birone communicatis incertum. Sanè vterque eandem apud plebem rebellandi ſpeciem prætendebat; immoderatam Roſnyj gratiam, & tributum in ſingulas merces impoſitum. Etenim Roſnyus apud Regem gratia & auctoritate pollebat plurimùm, & quidem meritò; nam diligentiâ ſummâ & accuratâ parſimoniâ adminiſtrabat ærarium, & per difficiles duróſque aditus excludebat muſcas illas aulicas, ſiue hirudines; quibus præmiorum nunquam eſt ſatis, nec petitionum. Erat præterea tributum in ſingulas vrbes impoſitum, iam ab Rothomagenſi Optimatum cœtu, quo ex mercibus æſtimatis pendebatur vigeſima; quod tributum cùm Aquitani detrectarent pendere, & Rupellani

Laſin. Beauais la Nocle.

Anno 1601.

Roſny.

Rupellani; illos Biro, eos Bullionius credebantur incendere. Ad Rupellanos compeſcendos Rex tranſito Ligeri Pictauium venerat; cùm aduertens fruſtra mali amputari frondes, ſi truncus integer & radices perſtent, mutato conſilio, tributo Aquitanos & Rupellanos ſoluit, condonat patrata, & Fonbellaqueam properat, incubiturus in auctorem mali. Is Biro, qui cum Hiſpaniæ Rege & Sabaudiæ Duce partitus Franciam, habere præterea credebatur coniurationis conſortes, Comitem Aruerniæ, ſibi arcta iunctum amicitia, & Ioinuillam Principem Guiſij fratrem; agebátque tunc in Burgundia, vnde commodè per Sequanos & Sebuſianos alebat cum occulto hoſte commercium. Eum Rex in Aulam vti incautum alliceret, (nam aperta vis aleæ plena,) virum vbi ſe dabat occaſio, eximiis laudibus commendabat, non ignarus quàm ea eſca ſuperbus animus caperetur & verba facto provehens, eum legat ad inſtaurandum cum Helvetiis fœdus, ſimúlque mittit librarum decies centena millia, confecta re, ſolutiſque difficultatibus, tum per pecuniam, tum per Bironis induſtriam, ſperabat Rex ipſum in Aulam venturum, vt rationem mandati redderet; verùm ille in Burgundiam regreſſus, cohibente conſcientia, cùm excuſaret abſentiam à Prouincia, Rex ſemel amoliturus tantam moleſtiam, ad eum mittit primò Deſcurium, tum Ianinum præſidem, Mareſcallo perfamiliares, qui renuntiarent, multa Regi in eum ab inimicis delata, iis quidem Regem abrogaſſe fidem, ſed percupere vehementer cum eo agere, vt explorata propiùs fide, calumniam opprimat, & extinguat accuſationis memoriam. His Biro perſuaſus, qui crederet Lafinium conſiliorum participem nihil aperuiſſe, cum Ianino, præmiſſo Deſcurio, viam init. Verùm Lafinius Regi cuncta aperuerat, ſiue pœnitentia ſuſcepti facinoris, ſiue inuidia & æmulatione, quod Biro cum Barone Luxio participaret arcana; & conſpirationis ſeriem totam prodiderat, eámque in rem chartam exhibuerat ſcriptam Bironis manu, nam fraudulenter, cùm eam Birone inſpectante abſumere flammis ſimularet, alia charta ſuppoſita, clam proditionis teſtem indicémque ſeruauerat. Hac ſpe caſſus Biro Regem Bellaqueam conuenit, exceptúſque honorificè, à Rege ſæpius & amantiſſimis verbis compellatur, vt culpam faſſus, certæ & indubitatæ clementiæ totum ſe addicat, vni Regi aperiat propoſita conſilia, participem futurum neminem alium; cupere ipſum vehementer viro chariſſimo condonare crimen, ſi reus ipſe det occaſionem veniæ, nec eam obſtruat importuno & contumaci ſilentio. Cùm ad eas voces obduratus Biro, non emolliret obſtinationem, imò irreuerenter in Regem plura effunderet, & minas in delatores euomeret, tandem retinetur à Vitrio, Comes Aruerniæ à Pralino, & in Baſtillam vterque ducitur. Continuò à Cancellario & duobus Senatoribus Bironis cauſa inſtruitur, propoſitiſque teſtibus, quorum princeps Lafinius cum Reneræo amanuenſe, conuocatis omnibus Senatus curiis, vt læſæ Maieſtatis reus, damnatur capite, eóque mox in Baſtilla truncatur. Ferox animus ad mortem obeundam ægerrimè componi potuit, multa in iudices, multa in teſtes, haud pauca in Regem, quem querebatur ingratum, ingeſſit, ſub ipſam necem carnifici minatus interitum,

HENRICVS IV.

De Lux.

Anno 1602.

interitum, ſi ſe contingeret, pectúſque aperiens, ſpectantes orabat, vt ſe aliquis ſclopeti glande perimeret. Tandem incautus, dum tertiùm ſtrophio oculos velat, dexteritate ſumma carnificis, capite abſciſſo in pegma procumbit. Et eo fato vir fortiſſimus deſiit, qui militari laude cumulatiſſimus excultus etiam litteris, & ciuili prudentia clarus, vna mentis ſuperbia & inani arrogantia, ſupra dotes ſuas elatus, Regi ægrè ſubiectus, ac ne ipſi quidem Deo, tantâ erat morum licentiâ, corruit in voraginem, quam ſuperbia ſibi dum extollitur parat, eò lapſura altiùs, quo ſurgit ſublimiùs. Ex conſciis conſpirationis vnus Fontanella Britannus Nobilis in pœnam vocatus, & is rota fractus eſt; cæteris parcitum, Laffinio, & Luxio, qui Regis appellatam clementiam exorauit. Comes Aruerniæ laxatus cuſtodiâ, & Ioinuillæ parcitum, quos Bironis amicitia in ſuſpicionem potiùs quàm in culpam vocauerat. Et Epernonio eadem amicitia periculo fuit, quem mox ſuſpicione veritas ipſa liberauit, vt cultorem amicitiæ fidum, ſic tenacem æqui, nec promouentem beneuolentiæ fines vltra honeſtum. Bullionium in Germaniam profugum, in commodius tempus Rex diſtulit, ad colendam pacem reuocatus, tranquilliore iam animo.

XVIII. *Ieſuitæ in Franciam reuocati.*

Nec leue pacis beneficium fuit, quod Societas IESV in Franciam prona voluntate Regis veluti poſtliminio rediit. Metim Rex venerat, ad Sobolum præfectum arcis immutandum, de quo grauiter Metenſes expoſtulabant; ibique dum agebat, orante Epernonio, audiuerat Prouincialem Ieſuitarum, Ignatium Armandum, cum aliquot Religioſis, obſecrantem Societati regreſſum in Franciam patriam ſuam, quando in ea ortum & incunabula nacta eſſet Societas; audierátque benevolè Rex, facta ſpe rei perficiendæ, cùm veniſſet Pariſios, deditque facultatem tum Armando Prouinciali, tum Petro Cottono, veniendi ſimul, ad excipiendam voluntatem ſuam. Mox in Lotharingiam digreſſus, ad inuiſendam ſororem; poſtquam Luteriam incolumis tenuit ad patrandam rem ſe pronum admouet. Diu Clemens eam in rem adhibebat preces, videbantur impedimenta propè diuinitus corruiſſe, Parlamenti decretum diuturnitate temporis refrixerat iam; cum Hiſpano coaluerat pax, ab Hugonottis deferbuerat timor, Eliſabetha Regina Angliæ nuper obierat; quæ ſingula vti antea prohibuerant Ieſuitarum reſtitutionem, ſic eam in præſentía promovebant mutata, & ipſe Rex perſpicaciſſimus omnium, calumniam à culpa dirimens, introſpexerat in eorum conſilia, & innocentiâ deprehensâ, ſtatuerat emendare, quod acerbitas temporum à ſe extorſerat. Eo propoſito, edictum ſcribit ad eos in Franciam reuocandos, quod ad Senatum Pariſienſem approbandum mittit. Sed in approbatione opus & labor, nam Senatores, quorum plerique priorum temporum vulnera retractabant, infenſiſſimi in Societatem; poſtquam diutius prolatando protraxerant rem, tandem poſt varia Regis iuſſa, & vt optimus erat, preces adhibitas, cùm interciſa cunctatio eſſet, per Harlæum Præſidem, Regem admonendum de edicto decernunt. Venitque Harlæus in Luparam, frequentibus Senatoribus qui comitarentur, habuitque apud Regem orationem,

nem, in cœtu Principum, Antiſtitum Procerúmque ampliſſimo, & in orationem vetera omnia probra congeſſit, quæ in Societatem antè Paſquerius & Arnaudus infenſiſſimi inimici, tum verbo tum ſcripto, maiore odij quàm veritatis luce effuderant, & ea Præſes tanta eloquentia, ſermonis tanta vi & actionis, dicendi peritiſſimus perorauit, vt qui adſtabant, profligatam rem crederent, nec futurum Regi, quod torrenti opponeret. Enimverò ille, erectis in cœlum oculis, & ſe toto in veritatis patrocinium euocato, longam Præſidis orationem retexens, paucis verbis obiecta confutat; nihilque prætermittens quod dictum eſſet, admirabili tum memoria, tum mentis prudentia, retexit ſingula ſimúlque reiicit. *Vobis*, inquit, *gratias habeo plurimas, pro ſolicitudine quam de me & regno meo geritis, cogitationes omnes veſtras mente mea complector; ſed vos mentem meam non aſſequimini. Mihi obieciſtis, quæ vobis viſa magni momenti & ponderis; nec animaduertitis nihil dictum à vobis, quin ego iam ab nouem annis, id ſeriò perſpexerim, conſiderauerim atque perpenderim; nec futura decerni commodius quàm ex præteritis, quæ ego accuratiſſimè omnium noui. Ieſuitæ Poiſſiaci doctrinæ, non ambitionis, dederunt ſpecimen; nec ſatis calleo, quam ambitionem iis affricetis, qui recuſant dignitates Eccleſiaſticas, & Infularum ſplendorem, in eámque rem voto ſe obſtringunt. Si qui porrò ex Eccleſiaſticis ab iiſdem Patribus alieni ſunt: id enimverò ignorantiæ eſt, quæ ob omni æuo ſcientiam carpit; atque obſeruaui, vbi de iis reſtituendis agere cœpi, duo genera hominum intercedere, Religionis nouæ ſectatores, & Eccleſiaſticos licentiâ morum arguendos; idque eorum exiſtimationem & pretium auxit. Sorbona eos damnauit, ſed minus cognitos atque exploratos, & lugere eorum abſentiam Vniuerſitas debet, per quam in ſolitudinem propemodùm verſa, Scholaſticos videt, fruſtra decretis veſtris vetantibus, ad ipſos confluere, tum intra regni fines, tum extra. Sed obiicitis, præclara ingenia ad ſe pelliciunt, habéntque delectum, & eo magni apud me ſunt nominis, cùm militem ſcribo, cupio legere fortiſſimum quemque, vellémque neminem in Senatum veſtrum adſciri, niſi dignum; virtute ſola ſignari Magiſtratus atque diſtingui. In regna & ciuitates ingrediuntur quouis modo adhibito, id cæteri omnes faciunt, & ego in ſolium aſcendi, vt potui, adhibitiſque modis quamplurimis. Sanè fatendum eſt, eos probitate morum & patientiâ exequi tandem quæ antè inceperint, & in multa tempora duraturos, qui tantam ſolicitudinem impendunt, ne quid de primæ inſtitutione mutetur. Ad doctrinam quod ſpectat, ſedulo intendi; nec vnum reperi ex pluribus, qui eorum ſcholas frequentarent, imò ne vnum ex iis qui defeciſſent ab inſtituto eorum, aſſerentem audiuiſſe ab iis, fas eſſe Tyrannos occidere, aut Regibus exitium intentare. Barrieram ſuſcipientem teterrimum facinus nemo Ieſuita confitentem audiuit; imò vnus Ieſuita abſterruit, & pœnas æternas ſuſcipienti minatus eſt. Chaſtellus eos nuſquam accuſauit, quos ſi accuſaſſet, ſi Ieſuita vnus vulnus intuliſſet, (quod omninò deletum recordatione cupio, fateórque id à Deo permiſſum, ad humilitatem inſinuandam, & ſalutem dandam, vnde multas illi gratias habeo,) an oporteat Ieſuitas omnes pœnam ferre, cunctóſque Apoſtolos ob Iudam vnicum deturbare? Si arctius ad Pontificis iuſſa ſe aſtringunt, id pertinet ad infidelium*

HENRICVS IV.

conuerſionem: nec puto id obedientia votum firmius eſſe, quam fidei Sacramentum, quod præſtabunt mihi. Sed omittitis, Romæ Cardinalem Bellarminum malè audiuiſſe, quod Pontificis poteſtatem arctioribus finibus concluſerit, quàm cæteri ſolent. Nec fœdus illis debet eſſe crimini, ea erat calamitas temporum, exiſtimabant ſe rectè agere, plurimorum inſtar decepti ſunt, & credo longè minori improbitate quàm cæteri, ac ſpero, qua ſunt conſcientia, poſtquam id quod præſto beneficium ad eam acceſſerit, proniori voluntate eos adiunctum iri mihi quàm fœderi. Dicitur Hiſpaniæ Rex illorum vti opera, & ego vti volo, nec Franciæ conditio peior eſſe quam Hiſpaniæ debet. Quandoquidem cæteræ Gentes eos vtiles iudicant, eoſdem regno meo neceſſarios cenſeo, ac ſi in eo per tolerantiam hæſerunt hactenus, volo eos vi decreti hærere: id gloriæ meæ tribuo, quod Edicto eos in regno retinere poſſim. Nati in regno ſunt, in obſequium ſimul ac in lucem orti, nolo de ſubditis meis ſuſpicari quid prauum; ac ſi timetur, ne quid ex arcanis meis hoſti prodant, meum erit nihil illis arcanum prodere, quàm quod voluero. Id negotium mihi committite, cætera haud paulò difficiliora geſſi; nec aliud cogitate, niſi vt id impleatis quod volo & iubeo. Ea eſt oratio ſapientiſſimi Principis, quam ad verbum retuli; non quidem Rhetoricæ fuco adornatam, ſed ſummâ prudentiâ & validis rationum momentis ſtabilitam & fultam. Nec credidi defenſionem vllam opponi firmiorem poſſe, in plures calumnias, quibus hactenus Societas IESV impetitur; quam perſpicaciſſimi Regis ſimplicem orationem; nec erit, ſpero, legenti tædio, quod eam nihil imminutam adſcripſerim. Quis enim gratum filij animum aduerſus amantiſſimam matrem coarguat? aut quis reprehendat, ſi ego pauca verba atque aliena in Patrocinium Parentis meæ attulero, quæ optima commodum mihi atque otium hæc ſcribendi fecit, quæque tot annos me inutilem alit, dum præclaris rebus fratres operam ponunt, ſéque in aliorum ſalutem immenſis ærumnis labor búſque exhauriunt. Sed ab ea modica aberratione in viam redeo. Non vnam intra orationem ſtetit Regis

Seruin. beneuolentia, arceſſendus Seruinus fuit Aduocatus Regius, Ieſuitarum implacabilis inimicus, & grauibus abſterrendus minis, ac tandem Senatus

Anno 1604. Edictum admiſit, ſecundo Ianuarij; receptique ſunt Ieſuitæ in Francia, magnâ Principum, bonorúmque lætitiâ, & vocati ſtatim in plurimas

La Fleſche. vrbes; deditque Rex Flexiam in Andegauis vrbem, in qua ortum habuerat, ad ſolemnes ſcholas. Adhuc ſtabat ignominioſa illa ad Palatium pyramis; quam poſt menſes aliquot Rex luce palam dirui & euerti iuſſit; Mirone Mercatorum Præpoſito publicum fontem in eodem loco exſtruente; atque appoſitè, cùm admiſſa Societas ſcientiæ & pietatis fontem aperiret, támque obuiam exigentibus operam ſe præberet; quàm fontes publici fundunt aquam petentibus. Regi in poſterum Petrus Cottonus chariſſimus fuit, quem à confeſſionibus & concionibus habuit; dilexitque tam conſtanter & tenerè, virum ſanctiſſimum, moribúſque mitiſſimum, quem penitus introſpexerat, vt in Aula ad extremam diem tenuerit, & Delphini inſtitutioni præfecerit, quanto fructu ætas noſtra vidit admirata inconcuſſam Ludouici pietatem & caſtimoniam.

XIX. Rex poſtmodùm fruebatur pace quam conſtituerat; cùm noua conſilia

conſpiran

conſpirantium, regni tranquillitatem & domeſticam quietem perturbant. *HENRICVS IV.*
Primùm ab Henrica Balſacia Entraguij filia turbarum nata occaſio. Eam inter & Reginam æmulatione orta & contentione; locus eſt datus conſpirationi: facultatem recedendi à Francia à Rege impetrauerat; & credebatur cum Entraguio patre profectura in Angliam; cùm retegitur iniuiſſe cum Hiſpano conſilium in Hiſpaniam diſcedendi; atque Aruerniæ Comitem in idem conſenſiſſe. *Comes Aruerniæ captus.* Erat Comes Henricæ Balſaciæ vterinus frater; nam Entraguius matrem eius duxerat; ex qua mox Henricam ſuſceperat; ſtatimque Comes in Aruernos confugerat, apud quos gratia & auctoritate pollebat plurimùm; à quibus tamen per inſidias raptus, Baſtillam cum Entraguio ductus eſt; atque vterque ſenatus ſententiâ vt rei maieſtatis damnati capite. Quam tamen pœnam commutauit carcere Regis clementia, ac perſtitit per annos duodecim in Baſtilla Comes; Entraguius in gratiam filiæ miſſus eſt, atque in domo ruſtica atque opulenta habitare iuſſus. Sed iam vrgebat res Bullionij; & is quanquam abſens, per emiſſarios Aquitaniam & prouincias proximas agebat in rebellionem. Nam poſtquam Biro in pœnam vocatus eſt, primùm Genevam profugerat, deinde in Germaniam, atque implorata Proteſtantium ope, imò Hugonottis Francis clam incitatis, à Rege obliuionem criminis poſtulabat, videbaturque intendere minas, ſi negaretur. Et eæ iam curabantur ſollicitè; *Bullionius veniam petit & impetrat.* quippe Bullionij ſtudioſi Regnacus & Vaſſignacus, pleroſque Nobiles in Lemouicibus, Aginnatibus & regionibus admotis ad nouandas res excitauerant; gliſcebátque pernicies; cùm Rex ad eam opprimendam curam & diligentiam inſtruit. Primùm Roiſſium Lemonicum mittit, è Memmia *De Roiſſy.* familia, ſupplicum libellorum Magiſtrum, qui inquirendo in reos præluderet; tum Epernonium cum Prætorianæ legionis decem cohortibus, dein ſubſequutus ipſe itineribus magnis. Ad eius aduentum coniuratio tota euanuit; conſpirantium pars ſibi fuga conſuluit; pars noxæ confeſſione appellauit clementiam. In iis Blancartius Petrocorius, præfectus Bironis Mareſcalli negotiis, & conſiliorum particeps; aliique haud pauci, tum Catholici, tum Hugonotti; quos pecuniâ vt fatebantur ſubmiſsâ, incitauerat ad iurandam Bullionio fidem: & conſilia clandeſtina machinabantur *Anno 1605.* in vrbibus plurimis, quas inuaderent, cùm Bullionius exercitum à Proteſtantibus impetraſſet, & induxiſſet in Franciam. Rex interea cùm veniſſet Lemovicum, pacauit omnia, aliquot noxij damnati à Roiſſio capite cæſi ſunt; parcitum aliis. Ad ea Bullionius adhibebat magnæ auctoritatis Principes, qui veniam ſibi impetrarent à Rege; Angliæ Regem, Helvetios, Palatinum, Brandeburgicum & Badenſem, atque ipſos Hugonottos in Francia. Singulorum Oratoribus Rex ſatisfecit. Anglo quidem Regi atque Helvetiis humanè & commodè reſpondens; docuit quam noxam contraxiſſet Bullionius, quámque prompta indulgentia foret, ſi pœniteret ipſum criminis ſuſcepti. Paulò ſeueriùs Proteſtantes excepit, teſtatus minus gratam acceſſiſſe interceſſionem; at Hugonottos aſperis verbis dimiſit, ſignificans ſe à ſubditis obſequium exigere, non conditiones. Mox vt cunctantem in officium tandem redigeret, exercitum parat, ducítque ipſe *Anno 1606.*

HENRICVS IV. verſus Sedanum, Dunqueriũ vſque. Quo periculo Bullionius territus, ac colloquutus cum Villaregio, ſe clementiæ Regis penitus tradidit; eum Sedani cum exercitu excipiens, exoratâ veniâ, receptúſque in gratiam; incredibili clementia Regis, qui tam facilè iniuriarum ſenſum deponebat, quàm eripiebat poteſtatem nocendi; eadem magnamitate parcente hoſtibus, quæ profligauerat. Nec modò Rex optimus conſtituebat pacem in Francia; eam in Italia atque adeò in ipſa Chriſtiana Eccleſia ſanciebar. Totam rem ſcribere ſuperſedeo, cùm ſit Hiſtorici Eccleſiaſtici; vnum obſeruabo eum amorem & reuerentiam Regis fuiſſe in Paulum Pontificem, qui clementi ſucceſſerat, & in Eccleſiam ipſam Catholicam, vt Italiæ pacem & tranquillitatem antiquiorem vtilitate ſua habuerit. Nam continuò poſtquam Paulum inter & Venetos exarſit diſcordia, totus ad reuocandam pacem conuerſus, appellanti vtrique partium aptè ad concordiam reſponſum accommodat. Nam Pontificio Nuntio opem in proximum bellum flagitanti; conteſtatus nullam ſibi ſede Apoſtolica amicitiam antiquiorem; recipit ſe quadraginta hominum millia, ducturum in Italiam, ſi res poſceret, atque Eccleſiæ vera vtilitas; attamen longè vtilius eſſe, ſi Veneti reuocentur in officium, & mota tempeſtas ſubſidat; mox Oratori Veneto reſpondet; ſe arcta amicitia cum ſenatu iungi, paratas vires ſuas in eius auxilium; verùm vbi de ſede Apoſtolica agitur, ſe qui Eccleſiæ primogenitus foret, matris cauſam defenſurum & propugnaturum, quapropter rogare ſe Rempublicam prudentiſſimam, vt bello repudiato, faciat ſatis Pontifici, curaturum ſe, vt honore ſaluo, & nullo Reipublicæ detrimento id fieret: ſtatimque Ioyeuſam Cardinalem in Italiam legat, qui ſuo nomine tantæ litis diſceptatorem arbitrumque ſe gereret. Ac Ioyeuſâ adnitente Pertonio tunc Romæ verſante, poſt difficultates multas exhauſtas, rem perfecit, bellúmque extinxit, vno Ieſuitarum damno, quos reddi Venetiis nulla prece, nullis minis, nulla Regis contentiône, ſenatus paſſus eſt, quos tamen quadrageſimo poſt anno idem ſenatus, annitente Alexandro VII. Pontifice maximo, ſibi ciuibuſque ſuis reſtituit. Rex poſtea Niuernenſem Romam oratorem miſit, qui Regiâ magnificentiâ retulit Capitolinam triumphantium pompam, Pontifici præſtans religioſum obſequium.

Venetos reconciliat Pontifici.

Anno 1607.

XX. Ea inter pax cum Hiſpano identidem laborabat. Expoſtulabant Archiduces, nam eo nomine Albertus & Iſabella vxor nuncupabantur, tam imperio iuncti quàm thalamo; quod Henricus Mauricium Batauóſque iuuaret tum pecunia, tum milite; ac tametſi excuſaret Henricus, non conuentum Veruinenſibus pactis, quò minus æs alienum perſolueret; idque ſe præſtare, quod pecuniam mutuam acceptam à Batauis in præſentia reſtitueret; ac Francos prohibere non poſſet, bellicoſæ populos indolis, quin priuato ductu, irent bella geſtum apud gentem externam; tamen ea moleſtia & Hiſpanis grauiſſima erat, & occaſio clandeſtina conſilia in Francia machinandi. Præcipuè Fontanus Comes Mediolanenſis Gubernator, vir ferociæ militaris ardebat æſtu belli incendendi, Ducémque Sabaudiæ omni ſtudio in id impellebat; ideò cum ipſo Ducem Bitonem à fide

Pax Veruinenſis.

fide abductum, lactabat ſpe inani, turbabat nouis conſiliis; ſemel iterúmque oculum cupiditatis Maſſiliæ adiecerat, fraudémque texuerat, quæ tandem Alagoniæ Mairarguio capitalis fuit. Quippe homo Francus, ex Neapolitana ſtirpe oriundus, deprehenſus Pauſius cùm Zuniga Legato Hiſpano agitare ea de re conſilia, damnatus ab quatuor equis diſcerptus eſt. Deinde Loſtij proditio accuſauit Hiſpanorum fidem. Nam is Villaregij amanuenſis, atque hero ob induſtriam atque ingenium admodùm charus, Hiſpanis retegebat quidquid in Francia Regis conſilium ſtatuiſſet; deinde Hiſpanus Entraguio ac Henricæ filiæ perfugium aſylúmque parauerat, ſperans per Henricæ liberos faceſſitum iri regno negotium. Sic pax inſtar conualeſcentis à morbo lethifero, quem lapſus repetiti ſæpius lecto affligunt, videbatur alimenta potiùs ad bellum petere, quàm inſtaurare ſe, ac robur viréſque ad perſtandum capere. Atque haud dubiè niſi Rex Franciæ nondum confirmatæ cenſuiſſet ſtudendum, & Dux Lerma qui moderabatur Regem Hiſpaniæ, ad obtinendam potentiam abhorruiſſet à bello; pax abrupta eſſet, ignéſque admoti corripuiſſent incendium. Eam in rem dum opportunum momentum opperitur Rex, atque ærarium parſimoniâ ſuâ implet; primò fœdus cum ordinibus Batauorum ferit; deinde aggreditur eos cum Hiſpaniæ Rege conciliare. Quippe, ſiue nondum indicere bellum ſtatuiſſet; ſiue vt veroſimilius, magnam illam conſiliorum molem volueret animo; arbitratus eſt omnino Batauos conciliandos Hiſpano vt Flandria pacifica, dimiſſo milite, expugnaretur facilius, & vt ipſe totus arma inferret in eam partem quam conſtituebat impetere; ope ex fœdere præſtanda à Batauis, ſaltem breui tempore ipſe ceſſaret à præbendo milite atque pecunia. Itaque in eam rem verſus, nulli operæ, nulli labori parcit, vti conficiat; id operis imponit Ianino Præſidi, viro ſingularis prudentiæ, & ad captandos hominum animos mirificè facto; ille exhauſtis immenſis difficultatibus, cùm à Batauis pacem impetrare non poſſet, confecit in duodecim annos inducias, impetrauítque vti Hiſpanus cum Ordinibus ageret, ceu cum Prouinciis liberis, Rempublicámque agnoſceret gerentem ſummum imperium, quod vnum tot tantiſque bellis petebatur hactenus & negabatur. Ea re patrata, adhuc Henricus à conſilio belli abſtinuit; quanquam Mauri Hiſpaniæ opportunitatem ſubiicerent, ſe huic tradentes ſi defenſionem ſuam capeſſeret; at Regi minus commodum viſum ob impuram & perfidam gentem Catholico Principi bellum inferre. Mox paranti modum belli atque inſtrumenta, occaſio gemina ſe ſtatim præbuit. Condæus Princeps nuper vxorem duxerat Carolam Margaritam Mommorancij Commeſtabilis filiam, virginem ſpecioſiſſimâ formâ; cuius amore Rex inflammatus, adoleſcenti Principi zelum mouit, ac nouam tumultus procellam. Siquidem Princeps clam ereptam Pariſiis coniugem celerrimo equo in Flandriam vexit, Bruxelliſque apud Archiduces ſecuritatem adeptus, ſe cum vxore continuit. Id enimverò Henrico inuidioſum & ignominioſum in paucis; quaſi nihil in eius amorem aut libidinem tutum; atque affinitati & pudicitiæ vnum eſſet apud Hiſpanos aſylum. Eam ob rem vehementer inſtiterat

Loſte.

Batauorum induciæ cum Hiſpano.

Anno 1609.

Cauſa belli in Hiſpanum mouendi.

HENRICVS IV.

apud Archiduces, vt Condæus & vxor reſtituerentur; ſed euentu tam irrito, vt promulgato ſcripto contumelioſo Regis dignitas proſcinderetur, & ipſis Principibus hoſpitium datum ſit in Archiducum Palatio, aſſignatis ad tutelam vigilibus, ne fortè vi vel inſidiis raperentur. Indignanti ſummoperè Regi acceſſit Germanorum Procerum appellantium opem oppreſſio. Ioannes Guillelmus ſine liberis nuper deceſſerat; huius opulenta erat hereditas, heredeſque plurimi; námque erant in hæreditate tres Ducatus, Iuliacenſis, Cliuenſis, & Berghenſis, præter Marchiam; & quatuor Germaniæ Principes ſe gerebant pro heredibus, totidem Guillelmi ſororibus, vel iuncti connubio, vel ex iis nati; ij Ioannes Sigiſmundus Brandeburgicus Marchio; Volfangus Guillelmus Dux Neoburgenſis; Ioannes Comes Palatinus, Dux Bipontinus; & Burgavius Marchio; alij prætereà ius ſuum aſſerebant, Dux Saxoniæ, Dux Niuernenſis, & Comes Maleurerius ex Marchia ſtirpe. At eorum iura & cōtentionem dirimere viſus Imperator Rodolphus, Ducatus Iuliacēſem & Cliuēſem patrueli Leopoldo tradit, veluti feuda Imperij, quæ nequirent obtineri à feminis; eúmque cum exercitu in eas ditiones ſtatim immiſerat. Legitimi hæredes ſe rati impares in Imperatorem, quem Hiſpaniæ Rex prouehebat, Fontano Comite Inſubres in auxilium inſtruente, Henricum appellant; eáque opportunitas proxima fomitem belli occultum inflammat. Porrò quo conſilio Rex bellum ſuſceperit, ex plurium monumentis patet nempe domum Auſtriacam regnis & prouinciis multis ſpoliatam, redigere ad vetus patrimonium, regnum Hiſpaniæ, & auitas in Germania ditiones. Inter fœderatos ſpolia diuidebantur, Rege vnam gloriam & laudem facinoris aucupante. Tum patrato bello arma votis communibus in Turcum vertenda. Sanè conſtat Iacobum Angliæ Regem, Proteſtantes Germaniæ Principes, Ducem Sabaudiæ, Italiæ Principes, Venetámque Rempublicam & Helvetios in fœdus vocatos, aſſignatas ſingulis partes ſuas: conſtat præterea quadraginta bellatorum millia tunc in Campaniæ finibus agere; Heluetiorum decem millia; & quinquaginta tormenta ex Pariſienſi armamentario educta; Lediguerium, qui nuper Ornani mortui loco dictus Mareſcallus erat; cum Sabaudiæ Duce, interprete Bullione, ſocietatem belli pepigiſſe, pacta in Principis Sabaudi ſponſam Regis filia, & Pedemontium totum armis obſtrepere. Iámque Rex proxime profectionem inſtruxerat; curauerat ſumma pompa Reginam Sandionyſij inungi Maij decimo tertio, excipiendam Pariſiis apparatu ſolemni die decima ſexta, quæ Dominica erat; eámque Regentem ſuo loco dixerat; datis in conſilium Cancellario & Epernonio; profecturus extemplò cum quatuor Nobilium millibus; primùm quidem Iuliacum, vt eam vrbem vindicaret Principibus, quò deinde incertum. Nec aſſentior ſcribentibus ad Hiſpaniæ ſenſum, Regi mentem fuiſſe primùm Bruxellas petere, ad repetendam Condæam, quippe honoris & gloriæ cupidiſſimo Principi, quanquam ea fuiſſet voluntas, haud quaquam tamen illi obſequutus, vertiſſet aliò primum impetum martis. Ergo omnia in bellum ruebant, cùm improuiſus & luctuoſiſſimus caſus inſtituta conſilia diſiicit.

De Maulevrier.

Henricus

Henticus Deſcurium audiuerat referentem expeditum eſſe iter verſus Iuliacum; idque vt Sullio Duci (is erat Roſnius) renuntiaret, ſub quartam à meridie horam currum inſcendit; die toto, qui erat Maij decimus quartus; naturæ quodam refugientis mortem præſagio, ſenſerat angores animi inexpertos, causâ incognitâ, & feneſtræ innixus, pectus oſtendens, conquerebatur ignorare ſe cur animo angeretur tantoperè; & rogatus à Regina ne eo die progrederetur in publicum, arcana vi fruſtra renitente prodit. In poſteriore currus parte conſidebat cum eo Epernonius; occupabant reliquas ſedes Dux Mombaſonius, Lauerdinus Mareſcallus, Roquelaurus, Forcia & Mirebellus. Traducto curru per amplum ſancti Honorati vicum ventum eſt in Ferronerium arctiorem: cùm ipſo hærente curru propter obvia plauſtra; nefarius parricida clam arrepit ad rotã poſteriorem, famulis Regis tum equitibus tum peditibus hac illac dilapſis; atque is repetito vulnere Regem incautum & cum Epernonio colloquentem cædit. Nempe cultrum quem pileo occultabat impingit in latus, prima plaga leuiore, ſed ſecunda letifera, traiecto pulmone & ſciſſã arteria venoſã. Continuò multo ſanguine per os erumpente, inter manus Epernonij Rex expirat; curruſque in Luparam deiectis velis reducitur. Et ea eſt humanæ vitæ fragilitas conſiliorumque inanitas, nullo in hiſtoriæ monumentis luculentiore exemplo; cùm Europæ & totius orbis ætate ſua Rex maximus, idémque optimus, in procinctu expeditionis fortiſſimæ, vrbibus hoſtium intra munimenta timentibus; erectis Principibus quà ſpe quà metu, quo ſe victoriarum curſus effunderet, is per vnum & viliſſimum homulum in vrbe primaria, ſuos inter Proceres, in ipſo potentiæ & amplitudinis cumulo, cultro pecudis inſtar occiditur, vno dumtaxat momento vivum inter & mortuum. Quæ Franciæ calamitas in paucis atrociſſima fuit; cùm è faſtigio rerum honoris & gloriæ, reuocata eſt in bella ciuilia, ac deiecta in neceſſitatem miſeriæ, feminâ & puero moderantibus clavum. Henricus agebat ætatis annum quinquageſimum octauum; ſed iis corporis viribus, vt ex aperto poſt necem corpore, inſpectiſque viſceribus æſtimauerint Medici, eum vitam ad nonageſimum annum perducturum, ſi natura relicta eſſet viribus ſuis. Attamen tam multis facinoribus vitam breuem produxit, vt longævus obiiſſe reputandus ſit, & æſtimantibus facta videantur illa complexa ſeculum. Sanè Francia poſt Carolum magnum, neminem Regum inſcribit faſtis, digniorem imperio, ſi virtutes bellicæ perpendantur. Ter victoria reportata hoſtem profligauit; centies quadrageſies in minoribus præliis ſua manu pugnauit; trecenta oppida obſidione cinxit, & vt verbo vno complectar omnia, ab anno ætatis decimoquinto ad quadrageſimum octauum ab expeditione belli nuſquam conquieuit; per aduerſa omnia, quæ cadere in Principem poſſunt probatus, evectúſque ad ſolium, ærumnis ſuis atque laboribus; vt dici poſſet fortitudine, prudentia, & patientia, redemiſſe hæreditatem auitam; & cùm cæteri victores propagarint fines imperij, peperiſſe ipſe imperium, atque ex pernicie certa eduxiſſe. Sed nulla victoria viſa illuſtrior, quàm ipſius ſui; qua hoſtibus publicis & inimicis priuatis tanto animi candore indulſit, vt vnus clementiæ typus

HENRICVS IV. XXI.

Henrici cædes & mors.

Anno 1610.

HENRICVS IV. typus illucere poſteris debeat. Nemini vnquam ſimulatè aut ad fraudem pepercit; quódque admirabile ſit, educatus in Aula Henrici III. adeò ſe indolémque ſuam optimus Princeps ſecluſit à contagio, vt Alphei inſtar per ſalſedinem maris puras aquas trahentis, nihil eius vitij, nihil labis hauſerit. Idque fidem haud dubiam facit ſanctiſſimarum mulierum relationibus affirmantibus Regem ſub ipſam mortem conſequutum à Deo noxarum veniam; diuinâ in eum pronâ indulgentiâ, qui tam vltrò ignoſceret inimicis, & condonatam iniuriam pro nulla haberet. Quod cùm infrequens ſit & difficillimum, præſertim Regibus, quibus & iniuriæ grauitas, & nocendi facultas, ad vlciſcendum ſtimuli ſunt atque inſtrumenta; planè Henricus Magni agnomen aſſequutus eſt meritò; quod delineauit fortitudo bellica, conſummauit clementia atque perfecit. Nec ille ad vnam Martis gloriam factus, aſpernabatur gloriam pacis; imò eam ſic aſſiduâ curâ ſpatio breui annorum aliquot prouexerat iam, vt æmulatione Procerum atque ambitione oppreſſâ, oppleto nulla plebis miſeria ærario, copia rerum omnium in regnum inuectâ, Francia iam oblita calamitatum, otio indulgens & voluptatibus, indigeret bello, quo ſanum corpus ad ſaniorem mentem reuocaret. Ornauit Rex Lutetiam præclaris ædificiis, in quibus Regalis illa area, dignum monumentum amplitudinis Regiæ, imò bonitatis; cùm vrbs infenſiſſima & capitalibus odiis diſſidens, tot tantíſque inſignita eſt amoris trophæis. Illi ſincera pietas erat, & germanus in Deum atque Eccleſiam Catholicam cultus, indoles prompta; ſubtile acutúmque ingenium; nullis quidem inſtructum litteris, ſed ſupplente natura & conformante experientia, capax rerum omnium atque adeò diſciplinarum, quarum notitiam auditu perceperat; ſanè vrbaniſſimum erat, ad apophthegmata & acutè reſponſa nulla meditatione promptum & paratum; magna morum facilitas, amabilitas conſuetudinis; ſingularis humanitas, nihil ad faſtum, nihil ad tuendam dignitatem compoſitum; vt emineret ſolis virtutibus, non regali cultu aut ſupercilio. Attamen ſuos contraxerat næuos, quos educationis iniuria & conſuetudo vitæ adiunxerant; nam procliuitatem in feminas tum ſeculi labes, tum indolis æſtus, tum inſtitutionis malum, aluerant; & parſimoniam calamitates præteritæ, neceſſitas præſens, & in futurum prouidentia, induxerant atque tenuerant; & ſingularia prælia, quibus paſſus eſt Nobiles dimicare, & certo vitæ animæque diſcrimine in perniciem ſuam ruere, militari gloriæ adhibebat; quanquam ea poſtmodùm ſeueriore edicto cohibuit; poſtquam aduertit per ea in medio pacis otio atrociſſimum bellum & internecinum ſæuire. Tum in ludum pronior habebatur, magna temporis iactura, & prauo exemplo in Aulicos fuſo, & ludi calamitatibus in plurimos propagatis. Cor ipſius Ieſuitis datum eſt, quod ipſe in amoris pignus donauerat, Flexiámque delatum magnâ pompâ, quantam patiebatur acerbitas luctus. Parricida nefarius in meritas pœnas vocatus eſt; candentibus forcipibus per membra laniatus, & equis in diuerſa trahentibus raptus. Is Franciſcus Rauallacus Inculiſmenſis, quanquam nomen æterno ſilentio eſſet obruendum; qui nullo tam atrocis facinoris præter ſe conſcio, vt e[illegible]

La Place Royale.

Parricida punita.

ſum in vulgus, vno furore & mentis inſania inſtigante, cùm decoxiſſet facultates omnes, natiuam melancholiam incendente Cacodæmone; concepto ex prima illa fœderatorum amentia conſilio, quaſi Regem Tyrannum fas eſſet occidere, aggreſſus eſt impiiſſimum crimen. Et in patriam regrediebatur poſtridie, pecunia iam deficiente, ſi eo die defeciſſet occaſio; quam mortalium peſſimus ſtatim arripuit, & cultri acie, felicitatem Franciæ abſcidit. LVDOVICVS XIII.

Henrici cædes tam repentina rem vocabat publicam in diſcrimen ingens; tum intus tum foris impendebant multa pericula; excitatus apparatu armorum potentiſſimus Rex Hiſpaniæ, ab Italia, Belgio & ab ipſa Hiſpania imminebat; Imperator cui admouebatur incendium, id repulſurus erat nec inultus; intus adminiſtratio regni conflatura diſcordiam, Reginam inter & Principes, recenti præteritarum calamitatum memoria, metum cumulabat; ac protinus domeſtico malo occurritur. Tres erant Regij ſanguinis Principes, qui ad regimen aſpirarent; Condæus, eiuſque patrui duo Contyus & Sueſſionenſis. Condæus ab fuga in Belgium, Mediolanum ad Fontanum Comitem iuerat, vt ſaluti caueret diligentiùs, Hiſpanis Bruxellas intutas dicentibus, & primum Regij ſanguinis Principem in poteſtate habere percupientibus; Sueſſionenſis tertio antè die rus cum vxore ſeceſſerat; ſubiratus Regi quod in proxima Pariſienſium in Regina excipienda celebritate, ratio coniugis non haberetur honorifica ſatis; Contyus agebat Pariſiis, ſed ob corporis atque animi imbecillitatem, futurus erat partium acceſſio potiùs quàm caput. Igitur cæteri Principes, Proceres atque Magiſtratus vnanimi conſenſu ad Reginæ deferendum regimen properant. Ipſo necis die ſub veſperam Harlæus conuocato ſenatu, decreto eam Regentem nuncupat: euocati ſtatim ad Luparam Prætoriani; cæteri Proceres concilio à Cancellario habito, is Sillerius Bellievrio ſuffectus, in eandem Regentem aſſentiuntur; quando Regis præiudicium erat; abeſſent ſanguinis Principes: & intererat deliberantium, Reginæ adminiſtrationem credi, qui propemodùm omnes infenſi Condæo, ſperabant ſub ductu feminæ potiorem regiminis partem & vtilitatem ad ſe peruenturam. Igitur poſtridie in ſenatum venitur, pullo quidem veſtitu & diuerſo, quàm qui inſtruebatur in proximam diem apparatu; ſeditque in iuſtitiæ ſolio, ita Franci vocant, Ludouicus Rex annum nonum decurrens; aderat ipſa Regina pullata chlamyde lugubris, ac poſt Contyum & Enguiennium filium, Sueſſionenſis; Cardinales Ioyeuſa, Gondius, Sourdius, & Perronius, tum Principes Proceréſque, Comeſtabilis Mommorancius, Guiſius, Maynius, Elbouius, Epernonius, cuius potiſſimum diligentiæ tota hæc actio debebatur, Mombaſonius, Briſſacus, Lauerdinus, Boiſdelphinus, & Sullius; tum Cancellarius, cæterique Præſides & Senatores; quorum decreto Maria Regis Mater Regens promulgatur. Conſtituto metu domeſtico, ad externa itum, & quantocyus fœdera cum ſociis renouata; præcipuè cum Rege Hiſpaniæ, per Legatum Feriæ Ducem, Anglicum per Votonum, Belgicum, per Buquoyum Comitem; deinde cum XXII. *Maria Regis dicta.*

LVDOVICVS XIII.

cæteris, nempe Venetis, Heluetiis, Batauis, & Lotharingo. Tum deliberatum de Iuliacenſi ſubſidio; ac viſum ſpectare ad Franciæ dignitatem, vt Principes iuuarentur, bello haudquaquam, vel Imperatori vel Hiſpaniæ Regi indicto.

Subſidia Iuliaco data.

Sic ex tanto exercitu, ſelecta decem peditum millia, equites mille; qui Mareſcallo Caſtræo traditi; exauctoratis cæteris copiis; iſque per Metim Iuliacum venit. Eam vrbem antea captam à Leopoldo oppugnabant Brandeburgius & Neoburgius, pacti æquam diuiſionem, ſi vincerent; eorumque copias Mauricius Naſſouius, dux lectus admouerat. Is excepto Caſtræo, ſimul Leopoldo immittendi in vrbem ſubſidij ſpem & modum ſuſtulit; ſimul vrbem ipſam compulit ad deditionem; permiſſis equis & eiuſmodi ſarcinis; at aſſerta per Ludouicum religione Catholica.

Condæi reditus.

Condæus interim, audita Henrici nece, Mediolano in Franciam venerat, capeſſiturus partem regiminis, quam tribuebat prærogatiua natalium; atque omnia in gratiam Reginæ conſtituta comperiens, nihil quidem in præſentia mouit, ſed donatus Aquitaniæ præturâ, exiſtimauit explorandos rerum articulos, atque præſtolandum quam faciem adminiſtratio noua indueret. Nec omittenda laus, quam in ipſo primordio tacitam meruit:

Et fides in religionem.

Nam Bullionius Mareſcallus aduenientem ſtatim aggreditur, ſuadetque Hugonottorum ſenſum amplecti; *eum vnum modum ſupereſſe, quo inuaderet regimen; factionem totam quæ ampliſſima & validiſſima eſſet in ipſius arbitratu fore, religionem illam Condæorum fuiſſe perpetuam, ipſe patris atque aui inſtauraret nomen & gloriam propagaturus inſuper ſuam atque vno verbo tot munitas vrbes, tot bellatores fortiſſimos paraturus.* Attamen firmus in religione Condæus perſtitit, quod ipſi toto vitæ curſu ſolemne admodùm fuit; atque adoleſcens, nec admodum opulentus, opes, potentiam, & eiuſmodi ambitionis alimenta, præ fide & pietate, flocci habuit: Regina poſtmodùm pacatis Principibus, inaugurandum Regem Rhemos ducit, menſe Octobri; atque inauguratus more maiorum à Ioyeuſa Cardinale; adſtantibus Condæo, Contyo & Sueſſionenſi, ac Ducibus Niuernenſi, Elbouio, & Epernonio. Nec aliud maioris momenti occurrit; quàm pacta Francum inter & Hiſpanum connubia. Nimirum Reginæ ab ipſis adminiſtrationis carceribus nihil antiquius fuit, quàm pacem certam & inconcuſſam cum Hiſpano conſtituere; ſiue eum ſenſum ab ipſo ortu perceperit; Florentinâ Medicæorum ſtirpe in Hiſpanum nomen propenſa; ſiue Sillerius, Villaregius & Ianinus, penes quos erat conſiliorum mens & vigor, ita cenſuerint; ſiue ipſa in Principes Regios opem paratura, exiſtimauerit nullam occurrere potentiorem Hiſpanica. Igitur vt fœdus vtramque inter gentem initum vinciret arctius, proponit duo connubia, velut fidei pignora; Ludouicus Rex Annam Philippi III. filiam maiorem duceret, ac Philippo Hiſpani filio Eliſabetha nuberet ſoror Regis primogenita;

Anno 1611.

compenſanda inter nuptas dote; quæ ſingulis dicta eſt, aureorum quinquies centena millia. Miſſi ad rem ſanciendam vtrimque Legati; à Regina Dux Maynius, is Caroli Maynij filius, qui paulò ante obierat; à Philippo Paſtranus Dux; ab vtroque obita cum dignitate legatio, & quidem Pariſiis Reginæ & Procerum effuſiſſimo ſumptu, inſtituti ludi equeſtres, per

quos

quos vrbana illa tum elegantia tum dexteritas colluxit ſplendiſſimo apparatu; nec enim Francis in eiuſmodi ludicris modus vllus eſt, aut pecuniæ cura. Aberant tamen à pompâ Condæus & Sueſſionenſis; & connubiis intercedebant, maximè Condæus, ſiue ſubodoratus hanc in ſe machinam adornari; ſiue ratus hanc affinitatem Francico nomini minùs commodam eſſe atque opportunam. Verùm hic motus leuis admodùm fuit, nam Principibus auctæ penſiones; & omiſſa interceſſio; Sueſſionenſi haud multo poſt è viuis erepto; cui Contyus frater morbo ſimiliter raptus adiunctus eſt. Nec tamen Reginæ diuturna tranquillitas fuit; nam præter Luxios patrem & filium, ſingulari certamine ab Equite Guiſio interfectos, & ipſum Equitem tormenti fragmento aliquantò pòſt cæſum; Principes Condæo duce palam arma in Reginam mouent. Creditur incendiſſe motum Bullionius vnus præ cæteris, turbulentus vir ac quietem peroſus; & dicuntur feminæ principes ob æmulationem ſuos etiam, vel coniuges, vel amatores in eandem nauim immiſiſſe. Nam cùm omninò apud Reginam auctoritate pollerent feminæ duæ Guiſia & Contya (nam Ioyeuſa Mompenſerij vidua Guiſio nupſerat) Sueſſionenſis & Maynij ſoror, quæ Niuernenſis coniux erat; & ipſæ magni animi, ſecundarum partium impatientes, in Reginam incitant, tum Maynium, tum Niuernenſem; Niuernenſem quidem ipſa coniux, quam maritus depetibat ardentius; Maynium Sueſſionenſis, cuius ipſe nuptias ambiebat; iis adiuncti Longavilla & Vindocinenſis; & ipſe architectus conſilij Bullionius. Continuò arma rapta, & quæſitus color Ancræi potentia; ac Condæus Niuernenſi adiunctus, in Campaniam penetrat, occupátque Meſerias; Vindocinenſis in Britanniam præturam ſuam perfugit, & Blaveto ſimiliter occupato, prouinciæ imminet, rapitque Nobiles multos in partes. At Regina poſtquam vltrò citróque verbis proluſum eſt, continuò parato exercitu, decem peditum millia, equitum tria in Campaniam ducit; ſimúlque per Legatos oblatis conditionibus, à Condæo impare viribus impetrat pacem. Scripta pacta, & arma poſita. Quæ iterum tamen induta ſunt, ob Ducem Rohaneſium tumultuantem in Pictonibus, & Vindocinenſem in Britannia, qui pacta Principum recuſabant admittere. Porrò in eam expeditionem Rege ducto; ſtatim Rohaneſius è Pictonibus pellitur; Vindocinenſis Blaveto abſiſtit, diruitur arx cum munimentis, páxque tandem conficitur. Qua patrata Rex delibato iam ætatis anno decimo quarto, in Senatu Pariſienſi, lege potius quam natura adultus; regni regendi compos in Senatu Pariſienſi dictus, capeſſit regimen, in ſpeciem quidem, nam auctoritas tota penes Reginam ſtetit, & eo maior, quod iam nullis circumſcripta limitibus, poteſtatem Regis ſanctiſſimam nutibus ſuis obtenderet. Paulò ante Comeſtabilis vita exceſſerat, relicto filio ex ſecunda coniuge, vir famæ ancipitis, qui ad priuatam potentiam & retinendam familiæ dignitatem, potiùs quam ad publicam egregias à natura dotes impendiſſe dicitur, nam ingenium nullis excultum litteris, aſſiduo rerum vſu & aulicarum artium peritia, ita expoliuerat atque perfecerat, vt prudentia conſiliorum & ſagacitate omnes anteiret.

LVDOVICVS XIII.

Anno 1612.

De Lux.

Anno 1613.

De Rohanes.

Anno 1614.

Comeſtabilis mors.

LVDOVICVS XIII.

teiret. Animam in Capucinorum veſte voluit agere, inanem potentiam & dignitatum faſtigium ipſo exitu damnans.

Et hæc prælibaſſe ſat fuerit ad eorum notitiam quæ ſequuntur. Etenim Lector, ſpero, æqui bonique conſulet, ſi rationem ſcribendi libro proximo immutauero, atque à continua narrandi ſpecie deflexero ad interciſas quaſdam particulas. Quippe in ampliſſimam & abditiſſimam ſiluam, qua continuantur Ludouici res geſtæ, nondum me ſatis confirmatum putaui, vti ingrederer. Nam multa in iis latent, quædam patent quidem, ſed perſpicacium duntaxat oculis ac mentibus, quæ quodammodo calida atque recentia ſub omnium oculos ſtylo mitti non debent. Nemo prudens coæuis hiſtoriam viuentium ſcribit, veritas fructuum inſtar, ſi acerba eſt atque incocta, moleſtiam parit; maturitatem annorum lapſu aſſequatur, coquat ſe latebris, ac tandem prodeat, tam adulatione quàm offenſione purgatis. Eamobrem abſtinui mei æui res vna ſerie ſcribere, eáque euoluere, quæ adhuc ſua caligo operit. Ne tamen videar inuidere laudibus gentis meæ, & præuaricari quandantenus, ſi ea prætermiſero, quæ regnantibus Ludouicis, patre & filio, ſummâ Europæ admirabilitate patrata ſunt, præcipuas res in ſingulos annos diſtribuam, ac prodam quæ luce ſua palam ſunt omnibus; cætera poſteri videant.

HISTORIÆ FRANCICÆ LIBER XXIV.

In Annales digeſtus.

SYNOPSIS.

Regni Comitia. Epernonij cum Senatu contentio. Regis cum Anna Auſtriaca connubium. Pax Laudunenſis. Condæus capitur. Ancræi bellum in Principes. Ancræi funeſta mors. Villaregij mors. Perronij obitus. Chriſtinæ nuptiæ. Maria Bleſia abſcedit. Richelius quis. Mariæ alter motus. Fides Catholica in Benearnia. Luynius Comeſtabilis. Primum bellum in Hugonottos. Rex in Aquitania. Montalbani obſidio. Luynei mors. Subiſius victus. Forcia Mareſcallus. Lediguerius Comeſtabilis. Monſpelij obſidio. Pax cum Hugonottis. Guiſij pugna naualis. Richelius princeps Conſilij. Bellum ſecundum in Hugonottos. Mommorancij naualis victoria. Themineus in Occitania. Telina vallis occupata. Genuenſe bellum. Aurelianenſis Mompenſeriam ducit. Chaleſij mors, & Lediguerij. Richelius Admiralius. Optimatum conuentus. Bellum tertium in Hugonottos.

nottos. Rhea ſeruata à Toiraſio. Richelij vigilantia. Rupellæ obſidio. Moles ad Rupellam. Rupella capitur. Bellum cum Rohanio. Rex ad Seguſium victor. Pax tertia cum Hugonottis. Richelius Pinarolium capit. Rex Sabaudiam occupat. Pugna ad Anellianam. Caroli Emanuelis mors. Pugna ad Carignanum. Toiraſius Caſalim propugnat. Pax ad Caſalim per Mazarinum. Regis morbus Lugduni. Pax Cheracenſis. Fœdus cum Sueco. Turbæ in Aula. Mariæ Reginæ fuga. Fœdera cum Lotharingiæ Duce. Bellum in Occitania. Mommorancij mors. Seguerius ſigillorum cuſtos. Rex Nancæo exceptus. Seditio Lugduni. Turbæ in Lotharingia. Motha capta. Philippoburgum captum. Bellum Hiſpano indictum. Seditiō in Aquitania. Pugna Aueniaca. Tilemontium captum. Cardinalis Valeta ſe è Germania recipit. Valentia obſeſſa. Rohanij in Rheſia victoriæ. Lirinenſes Inſulæ captæ. Seguerius Cancellarius. Coloredus captus. Seceſſio Parmenſis. Toiraſij mors. Pugna ad Nauilium. Dola obſeſſa. Irruptio in Picardiam. Galaſſus in Burgundia. Hermenſtenium captum. Seditio noua in Aquitania. Leucata ſeruata. Inſulæ receptæ. Landrecium captum. Res in Italia. Briſſacum captum. Rohanij mors. Andomarus liberata, & Fontarabia. Crequij mors. Brema capta. Pugna naualis. Delphini ortus. Vaymari mors. Guebriani laus. Heſdinum captum. Salſulæ capta & perdita. Pedemontium turbatum. Taurinum occupatum. Cardinalis Valetæ mors. Pugna ad Rotam. Feuquerius profligatus. Seditioſi in Aquitania & Normannia. Atrebatum captum. Longauilla in Germania. Caſalis liberata. Taurinum captum. Breſcii pugna naualis. Catalauniæ defectio, & Portugalliæ. Guiſij obitus. Ortus & mors Andegauenſis. Aria capta & perdita. Caroli Lotharingiæ Ducis mutatio. Mors Sueſſionenſis. Varia in Pedemontio. Monœci mutatio. Bellum in Catalaunia.

Tarraconis.

Tarraconis obſidio. Breſæus Prorex. Guebrianus Lamboyum vincit. Pugna ad Honnecurium. Dertona capta. Perpinianum obſeſſum. Hodancurij fortitudo. Perpinianum captum. Cimmartij pœna. Richelij mors. Mariæ Reginæ mors, & Epernonij. Regis obitus. Pax cum Hiſpano.

ANNO huius ſeculi 14. Poſtquam Rex in Senatu Pariſienſi, tutelâ liber, & regiminis capax, pronuntiatus eſt; & Reginæ Matri titulus quidem gubernandi periit, poteſtas adhæſit; Comitia regni Octobri menſe Pariſiis incepta ſunt. Ea Principes nouarum rerum cupidi magno ardore flagitauerant; ſed Regina vti ea permittendo infringeret, curauerat in prouinciis ſingulis ſibi fidos legi, qui nec conuenirent, niſi Rege clavum beneficio legis moderante. In iis vt fieri ſolet, diſcuſſa plurima, pauca conſtituta. Præmiſſa ad implorandam Dei opem pietatis auctoritas; adiuncta adſtantium dignitas; nam aderant Principes è ſtirpe regiâ, Gaſto Regis frater, Condæus, Sueſſionenſis; Principes, Guiſius, eius fratres; Duces, Fronſacus, Elbouius, Epernonius, Sullius, Vantadurius, Mombaſonius; Mareſcalli Bullionius, Boiſdelphinus, Briſſacus, & Ancræus; Cardinales, Perronius, Rupifocaldius, & Gondius; leui admodùm fructu ex opera tot virorum illuſtrium. Habitæ orationes ab Oratotibus Ordinum; orauit pro Clero Marquemontius Archiepiſcopus Lugdunenſis; pro Nobilitate Baro Ponſampetra; pro tertio Ordine Miro Præſes, & Mercatorum Pariſienſis Præpoſitus. Tum deinceps mutua inter ſe diſceptatione Ordines concertant, qua abſumptum tempus, & perditus labor. Nam primùm Prouinciæ, quas Præturas vocant, de prærogatiua ſedis contendebant; Réxque in præſentem rem iudicauit, vt tota Francia in Præturas duodecim diuideretur, quas conſeſſuras eodem ordine appellauit. Prima Pariſij eſſent, & Inſula Franciæ; ſecunda Burgundia; tum Normannia, Aquitania, Britannia, Campania, Occitania, Picardia, Delphinatus, Phocenſis Prouincia, Lugdunenſis, & Aurelianenſis atque in Lugdunenſem contulit Boios, Aruernos, Niuernenſes, Foriſienſes, & Bellijocenſes; ſimiliter Aurelianenſi aſſignauit Pictones, Andegauos, Turones, Cœnomanos, Vindocinenſes, Perchæos, Bleſienſes, & Carnutenſes. Mox grauior contentio dirimit Ordines. Quippe Clerus atque Nobilitas vno conſenſu flagitant promulgationem Tridentini Concilij; tum Nobilitas, cui ſe Clerus adiungit, ne Magiſtratus venales in poſterum proſtent; dein Ordo tertius flagitat; vt Rex declaret in Comitiis; neminem ſibi ſuperiorem agnoſcere in adminiſtratione temporali, vt vocant, & Coronam vnius Dei beneficium eſſe. Iis de rebus diſceptatum inter Ordines acriter, præſertim Perronium inter & Mironem, ac Comitia in menſem Martium anni proximi prorogata: quo tandem dimiſſa; iuſſi legati codices tradere, ac ſpe magna pleni, profecti ſunt in prouincias. Sic intentata à Principibus machina, ſtrepitu magno, nullo effectu fuit.

Anno

LVDOVICVS XIII.

Regni Comitia.

Ponſaint-pierre.

Gouuernement.

Epernonij cũ Senatu contentio.

Le Iay.

Regis cum Anna connubium.

Regina Margarita obiit.

Et Ioyeuſa Cardinalis.

Anno 15. Senatui Parisienſi quemadmodum moleſta fuit Epernonij contentio; ſic eiuſdem excuſatio grata; huic cùm dies dicta in Senatum eſſet, affuit ſimul tantus Nobilium & Prætorianorum militum numerus, vt Palatij atrium ſimilius caſtris quàm Themidis fano videretur; mox Epernonius in prima Curia ſedens, & tecto capite, id iniuſſu ſuo patratum aſſeruit; vir intrepidus, qui tam formulas iuris & ſcopulos, quàm cætera prioris vitæ pericula ſuperaret. Et eidem Senatui moleſtius fuit, quod cùm Principes in Curiam euocaſſet, ad deliberandum de regni adminiſtratione; nemo Principum adfuit; imò Verdunus Præſes primarius Regi admonitiones Senatus deferens, malè ab Regina acceptus, re infecta rediit, coactus illas poſtmodùm retractare; Iayo Præſide in Amboſiam arcem abdicto: nec enim Ancræi potentia monitores eiuſmodi patiebatur. Poſtea ad pactas cum Hiſpano nuptias animi omnium verſi; Regis & Reginæ vt perficerentur; Condæi, Maynij, & cæterorum conſpirantium, vt prohiberentur. Sed iſtorum conatu inani, perfecta connubia; virgines regiæ in Regnorum limite commutantur; Ludouico Anna, Philippo Eliſabetha, magna vtrinque nomina, deſponſæ tranſmittunt, & affinitas ſacra inter Reges contrahitur, in multam ſpem concordiæ, tandiu perſtituræ, quandiu vtilitas ſinet; ea nempe Regum norma & ratio. Principes interea ab Picardiæ finibus plures amnes tranſgreſſi, & traiecto Ligeri per obiectum vadum, fruſtra inſequente cum ſexdecim virorum millibus Boiſdelphino, regredienti Regi arma opponebant, adiunctis Hugonottis; per nefas conferturi pugnam, niſi Niuernenſis armis mutuis pacem obieciſſet. Et is annus duobus funeribus clarus fuit; alterum Reginæ Margaritæ Valeſiæ, ætatis anno ſexageſimo ſecundo; feminæ quam natalium ſplendor, maieſtas formæ, ætatis flos, aulæ corruptio, & in Henricum coniugem odium, vt in licentiam morum impulerant; ſic vltima ætas, ingenij præſtantiſſima vis, pietatis ſupernæ afflatus, reuocauerant ad voluptates innoxias, Muſicæ, & litterarum; imò ad pias largitiones in Xenodochia atque Cœnobia; vt iiſdem opibus cœlum mercata ſit, quibus antè deliciarum illecebras comparabat. Altero funere Cardinalis Ioyeuſa clarus eſt; vltimus illuſtris familiæ ramus, ſumma ætate, ſacris dignitatibus, opibus ſummis, ſummam prudentiam, continuo felicitatis curſu ornantibus.

Pax Lodunenſis.

Condai captiuitas.

Anno 16. Loduni poſt multam altercationem pax Regem inter Principéſque conuenit, per quam omnia Principibus data, atque Hugonottis; Rege largiente plura quàm deceret; nam pax ſemper commoda, qua ciuile bellum extinguitur. Sed reſurgit extemplo, poſtquam Condæus per Themineum captus in Lupara, abducitur in Baſtillam, ac poſtmodùm in Vicennarum caſtellum; ipſi in crimen oblata pax Lodunenſis; nam intutum paciſci cum Principe; & cui ſubes, huic legem ferre. Ipſo eodem die Themineus dictus eſt Mareſcallus, cæteroquin meritiſſimus; ſed Aula præmia vtilitate metitur, non merito. At Condæi captiuitas conſiliorum vel amicitiæ ſocios excitat; ſibi extemplò fuga conſulunt Maynius, Vindocinenſis, Niuernenſis, quem Maynio fratri vxor adiunxerat, & Iayus Præſes; pluréſque quos Ancræi odium ab meliori parte abduxerat. Porrò

Ancræus,

Ancræi in Principes bellum.

Ancræus, Conchinius nomine, Florentiæ patre non humili natus, gratiâ coniugis Eleonoræ Galligaiæ per dignitates plures euectus, ſe fortunæ capienti permiſerat; atque auctoritatem vt maximam vſurparat, ſic deriuabat inuidiam, tam odioſus Principibus quàm moleſtus; ipſa etiam plebe viro nouo infensâ, quæ feſtinatas dignitates odio habet, rata indigno & citra meritum tradi, quod citò & ſine conſilio traditur. Quæ plebs ſtatim poſt Condæum captum tumultuans, ædes Ancræi diripuerat, corruptis omnibus quæ rapi non poſſent, ſpoliáque impunè tulerat ex hoſte publico. Is nihilominus regreſſus à Picardia, cuius ambiebat gubernationem, ſtatim viros clariſſimos, quibus noxæ integritas fuit; amouet à conſilio Regis, Sillerium Cancellarium, Vayrium ſigillorum cuſtodem, Villaregium, & Puyſiæum; præterea tergeminos exercitus contra Principes parat. Vnum ad obſidendam Sueſſionem, quò confugerat Maynius, cúmque Comiti Aruernio tradit, eam ob rem Baſtilla educto; alterum in Niuernenſem immiſit, qui Campaniam obtinebat, præfectíque Guiſius atque Themineus; tertium in Niuernenſis vxorem & Niuernum vrbem ducebat Montignyus Mareſcallus: vt ſimul locis pluribus immoderata viri potentia per tot hoſtes victos inconcuſſa ſtabiliretur in poſterum. Et eius conſilia prouehebat felicitas: quippe triplex exercitus iam in metis victoriæ erat. In Campania Niuernenſis oppidis ſpoliabatur, eius vxor Niuernum propugnabat fortiter, ſed detracta ſpe ſubſidij, vis maior opprimebat conſtantiam, Sueſſionis muros Aruerniæ Comes diruerat: & Ancræus fortunam teribus exiſtimabat implicitam, cùm repente ab infirmo adoleſcente deiicitur; non potentiæ ſolùm, ſed vitæ & ſalutis exitio.

Du Vays.

Ancræi mors.

De Luynes

Anno 17. Ancræus ambitionis ſuæ victima perit. Auctor ruinæ, Carolus Albertus Luynens; cauſa, eadem ambitio quæ Ancræum euexerat; vt idem ſit ad faſtigium gradus, & ad caſum. Luyneus Regi ephebus ab equili fuerat; gratus puero per auicularum aucupia; dein ſagacitate & obſequio indolis, admiſſus in arcana conſilia, quantùm inſtitutio Regis patiebatur; nam eum aucupiis & venationibus totum addixerant, quorum intererat ab regiminis cura Regem amoueri. Ille igitur Aula pellendus, niſi occuparet pellentem, Ancræi mores & potentiam Regi quales erant exhibens, metum periculi facit, extorquétque aſſenſum ad perdendum virum. Ancræus ſine mora à Vitrio Prætorianæ cohortis Tribuno, ad Luparæ fores iuſſus conſiſtere, tribus glandibus confoſſus perimitur; turba comitantium effugiente. Iacuit ad ſpectaculum ſpoliatum cadauer; mox ſepultum alta humo refoditur; vinctum pedibus per vicos trahitur; affigitur patibulo, quod viuus erexerat, ad compeſcenda maledicta populi; exſecantur aures, nares & pudenda; proiiciuntur in amnem viſcera; diſſecti artus igne abſumuntur; quaſi ſingulis naturæ beneficiis ſupplicia ſingula plebs inſana rependeret. Mox vxor Galligaia vocata in iudicium, damnata capite, in Greua cæſa eſt; vnius vt creditur culpæ noxia, quod mariti potentiam perfeciſſet. Ancræi opes & dignitates quaſi hereditario iure Luyneus adiit; nam eadem patrimonij ſors, gratia Regis, & inſtabilitas rerum. Continuò redintegrata pax, & ſoluti exercitus; Maynius, Niuernenſis, & cæteri, nullis

LVDOVICVS XIII. pactis in Aulam aduolant; mixti ipſis oppugnantibus nullo diſcrimine; adeò cuncti in vnius viri conſpiciebant perniciem. Reuocati in Concilium Sillerius, & alij prudentiſſimi viri; ac Regina poſtmodùm abducta Bleſiam, id curante Luyneo, ne matrem filio natura redderet. Idque fuit humanæ viciſſitudinis ſpecimen, qualia Deus in ætates ſingulas mortalibus præbet, rerum vanitatem deprædicantia; niſi ſurdis caneret: nec qui Ancræum depulit Luyneus, ſe intra modeſtiæ fines continuit, vel alieno exemplo timere fortunæ ſuæ didicit. Habitus eſt poſtea optimatum conuentus Rothomagi; in quo vitam poſuit Villaregius; ille plurium Regum mens atque animus, ætatis anno octogeſimo, vitâ publicè inter curas productâ, & inuiolata in Catholicam fidem pietate, qui antè viuere, quàm pro bono publico agere deſiit.

Villaregij mors.

Ieſuitæ Pariſijs docent.

Lucius Vaninus.

Anno 18. Ieſuitis docere Pariſiis licuit in Collegio Claromontano; ſic vniuerſa prioris exilij expuncta ignominia; nec ſine reipublicæ commodo impenſa ad iuuentutem excolendam opera. At ſimul Toloſæ Lucio Vanino docere vetitum, qui ſummam impietatem, Deum negando, clàm adoleſcentum animis inſtillans, igne damnatus, conflagrauit obſtinatiſſimus, non omninò miſer, ſi hac vna pœna deſiiſſet miſeria. Obitus longè felicior Cardinalis Peronij, de religione, regno, & litteris, perbenè meriti; cuius pietati vt ſtudia nihil detraxerant, ſic nihil pietas ſtudiis; cuique mens & memoria raro in aliis conſenſu diſciplinas omnes indiderant; ſeruabátque compoſitas, vt qui omnium meminiſſet, ea in cenſu non in turba haberet.

Perronij obitus.

Christina nuptiæ.

Medicæa Bleſia abſcedit.

Anno 19. Nupſit Victori Amedeo Sabaudiæ Principi Chriſtina altera Regis ſoror, conſtitutis in dotem quadringentis nummorum millibus, quibus acceſſit ſupra omnem dotem, Virginis virtus, proſapiæ ſplendor, & potentiſſimi Regis affinitas. Conceptam hinc lætitiam ſubita Reginæ Matris conturbat diſceſſio. Ea per Epernonium, cui ruinam intentabat Luyneus, audacter ſuſcepta, & perfecta fortiter, nouo bello Franciam miſcuit. Quippe per ſcalas ad feneſtram applicitas, in molem terream ſubiectam deſcendit Medicæa; tum ab ea in vicum ſuburbij, pallio inſidens, quod trahebatur cliuo molliore; deinde curru vecta, excepta ab Epernonio, Lochias primùm, dein Inculiſmam abducitur, magno gaudij ſenſu, quod cum libertate reſtitutam potentiam crederet. Continuò armati ad eam reuocandam exercitus, & in vnum Epernonium vis belli incubuit; quod dum repellit ſtrenuè, ac Valeta filius Metin ſibi aſſerit, tandem per Richelium Luſſionienſem Epiſcopum pax conciliatur. Ille Armandus Ioannes Pleſſi-Richelius, Franciſci filius, trium fratrum natu minimus, ingenio & rebus geſtis longè maximus atque clariſſimus, qui Reginæ ante probatus, reuocatus Avenione vbi exulabat, his primùm pactis naſcenti potentiæ incunabula poſuit. Quanquam in eo gloriæ ortu, dolor ſummus obiectus eſt, cæſo Henrico fratre per Themineum Mareſcalli filium, fortuito ob leue iurgium prælio; ſimúlque extinctæ ſunt immenſæ ſpes opum & dignitatum, quas futura fratris potentia deſignabat. Pacis conditio, vt Epernonio parceretur, traderetur Reginæ Andegauum

Richelius quis.

&

& prouincia tota, credíditque Luyneus patratam victoriam, quod Reginæ Lutetia non permitteretur. Mox idem Condæum mitti cuſtodia curat; alienam iniuriam beneficium ſibi paraturus, & Reginæ obiecturus æmulum.

Regina alter motus.

Anno 20. Novus ab Regina Medicæa motus exoritur. Ea haudquaquam ſe liberam rata, quod excluderetur Pariſiis, appellante potentia quam obtinuerat, inſtaurat prima turbandi conſilia, & in eorum partem Principes vocat. Nec arduum fuit plures adiungere; nam augebatur in Luyneum odium, & felicitatem aſſequebatur inuidia; ſingulis Procerum ſibi eripi arbitrantibus, quod Luyneus raperet, ortu inferior, nec maior merito. Idcircò conueniunt Sueſſionenſis, Longauilla, Vindocinenſis, Maynius, Rhetius, cæterique haud pauci; ac poſtremus omnium Epernonius, ne primum in Reginam beneficium fortè deficeret; ac Maynius conſcripſerat in Aquitania quatuordecim hominum millia, quorum magna pars Hugonotti erant, ad rebellionem nouaſque res nuſquam imparati. Ac fœderati ſi iunxiſſent copias, formidandi, dum rebus ſuis intendunt ſinguli, eas ſinguli perdunt. Et Regis celeritas opprimebat cunctantes. Is nondum inſtructo exercitu procurrit in Normanniam, quam Longauilla Prætor permiſcebat, & ſpectatus dumtaxat arma rebellium diſiicit, totam prouinciam in vna Cadomi arce recipiens; tum profectus ad Andegauos, leuiore ad Cæſaris pontes pugna atque victoria, factionem profligat, pacémque Matri ad arbitrium donat. Conſpirantibus indultum eſt in Matris gratiam, & ipſa in amicitiam reſtituta, mox cum Socru Regina venit Pariſios, ſequeſtro pactorum & adminiſtro Richelio. Sic redintegrata natura, adiunctæ vires ad domandam hæreſim, incenſus Rex cupiditate Martis & laureæ, atque Richelius in apicem potentiæ admotus propiùs. Eo bello tam celeriter expedito, Rex vltra perrexit, pacaturus Aquitaniam, & in Bearniam Catholicum cultum inducturus.

Catholica fides in Bearniam reſtituta.

Etenim ab Bearnia iam annis quinquaginta exulabat fides Orthodoxa, quanquam ab Henrico Magno Edicto Nannetenſi iuſſa admitti. Quod perfecturus Rex victor & pius eò contendebat; impulſore præcipuo Arnulpho Ieſuita, qui Regi erat à confeſſionibus, & à conſiliis intimis. In via Luſſianus Auberterra Blauia abductus, luculenta pecunia & Mareſcalli dignitate auctus eſt; ac poſt Bearnij Regis præſentia in obſequium acti; Pali quæ eſt vrbs primaria reſtitutus cultus Catholicus, Nauarrenum arx ſalidiſſima à Salio Præfecto recepta, & Poyanio tradita, reuocati Epiſcopi, Abbates & Parochi, tum in Sedes ſuas, tum in bona; coloniæ religioſæ Palum inductæ, Capucinorum & Ieſuitarum, quod vibi præſidium Rex imponi voluit, & ne Hugonotti expoſtularent, datum Miniſtris ex ærario ſtipendium eſt. Quibus intra quintum diem perfectis, Rex citatis equis Pariſios venit. Verum extemplò factum æquiſſimum iniquiſſimum concitat bellum, Hugonottis frementibus, & Rupellam conuenientibus; quem conuentum ſoluere cùm pernegarent, erumpit primum in Hugonottos hoc ſeculo bellum; cuius ortui cunas vt Rupella præbuit; ſic haud multo poſt ſepulchrum præbebit; eadem futura monumentum noxæ & pœnæ.

P. Arnoux.

d'Auberterre.

Pau.

 Anno

Lvdovicvs XIII.

Luyneus Comeſtabilis. Anno 21. Luyneus Comeſtabilis dicitur. Sed ea dignitas obtinenti perniciosa, conſcripta paucnlis menſibus ſimilior ſomnio quàm vſui fuit. Is appellat Lediguetium, cuius ductu inceptum bellum progrederetur. Et Salmurij arx detracta Mornæo, pluribus annis Præfecto, non Martis opus fuit, ſed maieſtatis; quippe Mornæus ad Regis ſplendorem ſtupore perculſus, vir octogenarius, vitam præteritam rebellione maculare non auſus eſt. *Primum in Hugonottos bellum.* Inde oppugnatum Fanum Angerianum, quod præſidio obtinebat Subiſius; nam is cum Rohanio fratre perduellium dux ſepoſuerat ſibi Pictones Santonéſque, dum frater Aquitaniam & Occitaniam face belli incenderet. Interuallo quo premitur, rebellioni plura ſubſidia detrahuntur; nam illi pereunt arces ad Ligerim, Gergæum, Sullium, & Sancerra, ſceleri- que via abrumpitur, ne tranſmittat Ligerim, & in Occitania Priuaſiorum furor, Caſtillonium virum fortiſſimum ad Regem impulit, fuitque in poſterum illibata fide, anno ſequenti dictus Mareſcallus; & Bearnia per Epernonium perduellionis malo liberata, quæ à Forcia Prætore & Benſiis fratribus conturbata, ſtatim Epernonij celeritate pacata eſt. *Saint Iean D'Angeli.* Fanum mox ad deditionem adactum, & condonatum rebellioni, merâ Regis clementiâ; diruti tamen muri & oppletæ foſſæ, ne quod extaret perduellionis veſtigium. Haud pauci in caſtris morbo interierant, in quibus Cardinalis Guiſius, & Briſſacus Mareſcallus, plures vulneribus; iam inualeſcente temeritate, vt Nobiles nullis armis tecti impreſſionem facerent, ad ruinam muri. Quâ audaciâ iis proximis bellis quàm multi cæſi ſunt. Quaſi fortitudinis ſit ſtatim occumbere, & nudum pectus globis obiicere, quod tam ægrè per armorum ſeptum defenditur.

Rex in Aquitania. Rex victor militem in Aquitaniam ducit. Iam Neracum Maynius Aquitaniæ Prætor tum vrbem tum arcem cœperat, vir intrepidæ audaciæ, & quam periculorum terror incenderet; ac non ſine ærumnis grauiſſimis, ac ſalutis diſcrimine, Calmontium expugnauerat ſimul. Tum profectus in ſuperiorem Aquitaniam, inferiorem Regi reliquerat, in qua vnum Clayracum occludebat portas. Et ad oppidum iter ærumnoſum fuit; nam imbribus magna copia fuſis, ita torrentes in ſubiectos agros inundarunt è montibus, vt Rex diebus geminis ægrè tres leucas emenſus, in periculo *Vayrij mors.* ſæpe verſatus ſit; atque Vayrius Sigillorum cuſtos, iam ſenio grauis, ob moleſtias itineris, contracta febre extinctus ſit; vir pietatis antiquæ, & morum veterum, quos tamen auſteritas nimia & importuna ſeueritas exa- *Et Thermei.* ſperarent. Tota obſidio vnius viri pernicie ſtetit, Thermei; quem prima impreſſio pugnantem ſuſtulit; vulgò acceptum ſummis infimíſque, Regique chariſſimum; nam in eo fortitudo, pietas, ſumma humanitas, & excultum diſciplinis ingenium erant. Sexto die oppidum ad deditionem im- *Montalbani obſidio.* pulſum; móxque exercitus in ſuperiorem Aquitaniam ductus, in qua Montalbanum Rupellæ per flagitia æmulum, pluribus oppidis iam à Maynio captis, digna Regis expeditio viſa eſt. Sed ſcopulus gloriæ & tempeſtas victoriæ fuit. Etenim inexpugnabilis propugnantium animus, creberrimæ in obſidentium caſtra irruptiones, munimenta, quà validiſſima erant, oppugnata, oppugnantium inconſulta temeritas, Maynij lugubris & im-

prouiſa

prouiſa mors, quem ſclopeti glans per oculum tranſmiſſa deiicit; morbi letiferi rapientes ducem militémque promiſcuè, fuſi per autumnum copioſi imbres; ea ſingula cauſæ non vincendi fuerunt, & fecerunt neceſſitatem receptus; cæſis præter Maynium, Themineo Mareſcalli filio, Miolano, Freta, Valancæo, Francone, & aliis; vnum Chamerium Miniſtrum perditiſſimum, morte tot illuſtribus viris rependente; qui in vrbe ſeditionis vehementiſſimus turbo, tormenti glande extinctus eſt. E caſtris Rex Toloſam venit; qua in vrbe Arnulphus Ieſuita Aulâ dimiſſus eſt; vir de publica re benè admodùm meritus; pulſus præpollente Comeſtabilis gratia. Regi regredienti Pariſios occurrit Monhurtium; quod obſeſſum adulta iam hyeme, atque verberatum, incredibili ipſius Regis vigilantia, compulſum eſt ad deditionem; famoſum etiam Comeſtabilis morte, qui tertio poſt die febre letifera animam egit; vir melior pace quàm bello, qui fortunæ gratia haud ſuperbè vſus, ſummo dolore ad Montalbanum affectus, totâ in ſe ignominiâ deriuatâ, iam in ipſo votorum apice, proximi caſus delibauerat tædium.

Luynei mors.

Anno 22. Montalbanenſium libertate inflammatus eſt rebellium furor; ac prima Regis expeditio in Pictones fuit. Quippe Subiſius immemor veniæ, qua Rex proximum condonauerat ſcelus, nouum flagitium cumulans, inſtructis copiis, & Prætoriana cohorte inſtar Regis cinctus, nouum regnum ad Oceanum ponebat. Id Inſulæ erant in Pictonum finibus, Rixa, Monſa, & Pereria, modicæ quidem, & æſtu influente à terra auulſæ, ſed magni momenti ad vaſtandam Britanniam, & proximas regiones. Et Subiſius faceſſebat negotium, ſi quâ audaciâ munitas ſitu locorum Inſulas ceperat, eas fortitudine pari defendiſſet: ſed illicò poſtquam Rex cum Condæo & Sueſſionenſi per obiectas foſſas in Rixam irrupit; tanto metu perculſus eſt Subiſius, vt in fugam actus, militem poteſtati victoris tradiderit. Itaque fugientium multi aquis merſi, plures capti, pauciores cæſi; Rege miſerorum cædem prohibente; quamquam ea bis mille ſuſtulit, quibus vincentium vltio parcentis veniam intercepit. E Santonibus in Aquitaniam Rex vocatus, Royanum in via oppugnatum capit, arcem ad Garumnam quà mari influit, poſt repulſam geminam impreſſionem; tum in Aquitaniam ſuperiorem contendit. Ea quippe Condæi, Elbouij, & Themineі prouincia, multis oppidis rebellionem armauerat. Atque Elbouius euocato Themineo Tonnenium magnis ærumnis ceperat atque incenderat; nam eam vrbem vt ſeruaret Forcia contentionem omnem adhibuerat, pugnâ etiam conſertâ, qua victus eſt. Porrò ea clades meliorem mentem victo iniecit; qui ad Regem tranſiens, veniâ donatur, & Mareſcalli dignitate; atque in poſterum fide illibata in Principem fuit. Sanctæ Fidei oppidum ex pactis ipſe erat traditurus, ſed incolæ cùm detrectarent obſequium, intentanda obſidio fuit; ac poſt aſperam velitationem, Rebelles mitigata ferocia; Regem parcentem admittunt; cóque in oppido celebrata eſt ſacroſancta Corporis Chriſti memoria, ad pietatem Rege præeunte, ac profligante hæreticorum animos, quos iam armis vicerat. Tum Negrepeliſſa & Fanum Antonini diuerſa ſorte

Subiſius victus.

Rex in Aquitania.

Tonneins.

Forcia Mareſcallus.

Negrepeliſſe.

LVDOVICVS XIII.

in obſequium acta. Illa grauiſſimam ſuperiore anno noxam contraxerat,
legione Valliaca, quam admiſerat in præſidium, per vnam noctem inter-
necione deleta, conſpiratione tam arcana ſimul & publica, vt nemini mi-
litum, vel innotuerit, vel ignouerit. Eam immanitatem cùm ciues novâ
iniuriâ adaugerent, obſtinatâ in Regem adeuntem pugnâ, apertis muris
facta impreſſione vrbs capitur; qua militi permiſſa feminis parcitum;
ſelecti è ciuibus qui ſuſpendio crudelitatis publicæ pœnas darent, &
poſtmodùm fortuito incendio conflagrauit tota vrbs, ne quid conſcium
S. Antonin. primi flagitij ſupereſſet. Antonini Fanum, haudquaquam aliena calamita-
te infractum, & obſtinatis per periculum animis, geminam impreſſio-
nem tulit repulitque; donec aperto per cuniculos muro timor ſimul ſu-
biit, expugnauitque inſaniam; vrbs eſt dedita ad victoris arbitrium. Hinc
viſum eſt opportunius proficiſci in Occitaniam; cùm vnum in Aquitania
Montalbanum, circumcluſum propemodùm, captis in circuitu oppidis,
lenta fame premi & ab furore amoueri poſſet; nec dandum eſſet Rohanio
Rex in Occitaniam tendit. in Occitania ſpatium confirmandi vires, in qua Condæus Lunellum &
Sommetias ceperat, non incruentâ victoriâ. Properanti Regi patefactæ
ſunt vrbes, Monflanquinum, Carmanium, & Mauſus ſanctarum Puella-
rum, terrore late præcurrente arma; eóque itinere dictus eſt Comeſtabi-
Lediguerius Comeſtabilis. lis abſens Lediguerius; poſtquàm ritè eiurata hæreſi Catholicam Reli-
gionem amplexus eſt: quo facto virtus & gloria militaris ſuum præmium
nacta eſt, & vir præclariſſimus ab hæreticorum abductus eſt caſtris; ſta-
timque egregiam operam ad Monſpelium nauat.

Monſpelij obſidio. Eam quippe vrbem inferioris Occitaniæ impugnauerat Rex, perduel-
lem in paucis; quæ Rohanio cohortante ad pacem, præoptauerat bellum;
iámque Rupellæ & Montalbano, tum arrogantia tum fortitudine æmula,
pacem reiecerat, quæ munimenta ſua euerteret. Nec ſuſcepto bello minus
terribilem ſe præſtabat, Calongeo præfecto, & Argencurio, ferociſſimas
eruptiones inſtituentibus; quorum vna præ cæteris Franciæ lugubris fuit;
nam per eam cæſi Leonorus Fronſacus, Comitis Sampauli filius, adoleſ-
cens viginti annorum, qui pridie in caſtra venerat, & ſpe virtutum in-
gentium ad ſumma admotus; cæſi præterea Cauillacus, Luſſanus, Beuvro-
nius, & Mombrunus, & ipſe Mommorancius grauiter ſaucius vitam ho-
ſtis indulgentiæ debuit. Per eiuſmodi prælia imminutus erat exercitus, re
propius ad ignominiam ducta, cùm per ſupplementa inſtaurantur copiæ,
& ſolertia Comeſtabilis pertinaciam Rohanij expugnat, pacémque con-
Rex cum Huzenottis. ciliat. Ea factionem totam complexa, libertatem religioni donabat, ve-
niam culpis, Rupellæ ac Montalbano ſua munimenta; ſed Monſpelio cæ-
teriſque partium vrbibus diruebantur propugnacula, perpetua rebellionis
materia. Rex vrbe admiſſus eſt; impoſitúmque præſidium, quod poſtea
flagitantibus ciuibus arce mutatum eſt. Nec terrâ dumtaxat ciuile bellum
ardebat; imò & Oceanus claſſibus ſtratus, in victoriæ partem vocatus
Guiſij pugna naualis. eſt. Rex in Aquitaniam profecturus Sueſſionenſi tradiderat nouem peditum
millia, quingentos equites, & viginti tormenta; quibus Rupellæ furorem
retunderet, ac refrænaret caſtello erecto. Atque vtrumque Sueſſionenſis

præſtite

præſtiterat, caſtellúmque poſuerat, cui à Ludouico Rege inditum nomen, ſeptingenteſimo tum ab vrbe tum ab Oceano paſſu, ſed canali adiectum quo maris fluctus in portum influunt. Id Arnaudo, duci veterano, Tribuno Legionis Campanæ traditum in cuſtodiam erat; idque poſtmodùm Rupellæ belli fomes & exitij fuit. Præterea Rex claſſem adiunxerat, naues quadraginta quatuor, & adduxerat ex Phocenſi Prouincia triremes tredecim Guiſius; inductis in naves quinque hominum millibus; in quibus lecti è Nobilibus Pictones, Rupifocaldio præeunte; erátque Guiſius cum ſummo imperio. Nec detrectant prælium Rupellani, quinquaginta ſex nauibus freti: idque auidè vtrinque corripitur; Guiſij Prætoria in diſcrimen ſtatim adducta. Nam eam, myoparones incendiatij à prora & puppi aggrediuntur; ſimúlque hoſtis ferro & tormentis impetit cominus eminúſque. Iis tamen ſingulis ſe victor expedit; diſtributis in diuerſa munia, qui propugnarent nauem viris fortiſſimis, Rupifocaldio, Tauanio Vicecomite, Carceo, Kervenio, Vaſſolo Genuenſi, ac Vinceguerra; dein hoſtes pulſi ſunt; non minori laude Mantij Proprætoris, & Cugei Equitis Melitani. Hoſtes ad Rhæam Inſulam captato aſylo, beneficium pacis amplexi ſunt; nuntio antè accepto, ſed ſpe victoriæ, tacito: ex iis cæſi mille & quingenti, decem naves captæ; trecenti dumtaxat perierunt Guiſio. Nec ipſum latebat pax à Rege contracta; ſed cupiditate victoriæ flagrantibus animis friget pax; nec inter tubas, tormenta & tympana exauditur ſuauiſſimum melos. Eo anno Ianinus Præſes, vitæ ſupra octogeſimum quarto, vivere deſiit; vir probitatis ſinceræ, & candore morum illibato; quem aulicæ artes, in quibus prudentiſſimus homo perpetuus fuit, nec leui macula contaminauerant: in fœderis partes Religionis zelo abductus, Maynio à conſiliis fuerat; avulſerátque ab Hiſpano ſollicitè, tam patriæ amans quàm fidei.

Lvdovicvs XIII.
Le Fort Louys.
De Manty.
Ianini mors.

Anno 24. Armandus Richelius, iam antè à Gregorio XV. Cardinalis dictus, præficitur Regis conſilio, annitente plurimùm Regina Matre; quæ ſuam auctoritatem, tanti viri, & ſibi, vt exiſtimabat, addictiſſimi, ſolertiâ inconcuſſam rata; vt vanæ mortalium opiniones ſunt ſpéſque incertæ, inſtrumentum ad perniciem ſuam ipſa aptauit. Spes non diſſimilis in connubio falſa; quod contractum inter Carolum Valliæ Principem, & Henricam Mariam Regis ſororem, vt ingenti gaudio in primordiis fuit, ſic infeliciſſimo tum progreſſu, tum exitu; quà religioni Orthodoxæ, cui portæ in Angliam aperiebantur; quà Franciæ, cui bellum inuectum eſt; quà nubenti Virgini: vt maritum taceam, quem inaudita calamitas iniquiſſimæ ſubditorum iuſtitiæ vectigalem fecit.

Richelius princeps conſilij.
Affinitas cum Anglo.

Anno 25. Bellum iterum in Hugonottos exurgit; quod tamen Richelij induſtriâ eodem anno ſopitum eſt. Auctores Rupellani atque Rohanius; quorum illi caſtellum Ludouici, quaſi impoſitum amentiæ frænum ferre non poterant; ille inſtauratis per otium viribus ipſum otium vt conſiliorum perniciem amoliebatur. Primus tubicen belli Subiſius, qui vectus Rupellenſium navibus Blauetum in Britannia portum inuadit, arcémque impetit. Sed Molacio Marchione cum Nobilibus Britannis aduolante, portu

Bellum ſecundum in Hugonottos.
De Molac.

LVDOVICVS XIII.

portu expulſus eſt, abductis tamen ſex nauibus, quas Rupellam in triumphum intulit. Inde per abſentiam Epernonij, qui Prætor Aquitaniæ iuſſus erat Montalbanenſium agros latè vaſtare, eóque mandato fungebatur egregiè, cùm copiis Burdegalenſis ager deſtitutus eſſet; in eum claſſe vectus Subiſius, parem vaſtationem atque incendium infert, ipſi Burdegalæ formidandus; donec primò Pleſſius ab Epernonio miſſus, deinde Toraſius cum legione Campana Blauia ſoluens, graſſantem prædonem compulerunt in naues, clade magna affectum. Atque id præiudicium fuit victoriæ proximæ, quam Mommorancius retulit. Cùm enim Subiſius Rupellenſium nauibus maritimam oram infeſtaret, Mommorancius Admiralius parauerat claſſem ex duodecim nauibus, quibus Hollandi ex fœdere viginti naues Hantauio duce adiunxerant. Atque Hantauius dehortationibus Rupellenſium clam abductus, ad pugnam impelli à Prætore non poterat, cùm ipsâ dehortantium perfidiâ inuitus ad eam agitur. Etenim cùm per inducias ſecuri agerent, Rupellenſes in Hollandos impetum faciunt, & nauigiis incendiariis Legati nauem repentè inflammant; nec minus in Francos irruunt, ſed tormentorum glandibus pulſi, ſe in naues recipiunt. Eo ſtatim igne ſimul cum naui incenſi Bataui prælium appetunt, recipitque ſupplementum Mommorancius viginti duarum nauium Aulonenſium, & ſeptem Anglicarum, iámque ſexaginta ſex nauibus claſſem implentibus, eam in hoſtem tripartitam ducit; cuius ipſe primum agmen ageret cum Hantauio, ſecundum Dorpius legatus Hantauij, tertium Mantius, naualibus expeditionibus celebris. At claſſis hoſtilis ad Inſulam Auſeris ſeſe receperat, ſitu loci tuta, Syrtibus ſcopuliſque aditum prohibentibus, móxque intumeſcente per æſtum pelago comparabat receſſum, cùm adueniente Mommorancio prælium conſerit, primò quidem tormentis, dein admotis nauigiis: tenuitque producta totam noctem pugna, dum die proximo victoria Mommorancij patuit, nouem captis Rupellenſium nauibus, & vna incenſa; eorúmque Prætoria capiebatur, cùm capti inflammato ſulphureo puluere, tum nauem ſuam; tum admotas victrices quatuor, fragore ingenti diſcerpunt, eáque vna calamitas vincentibus fuit. Sed rara laurea, quæ cruore non madeat. Extemplò Rupellenſes Rhæâ quam occupauerant Inſulâ, per Samlucium & Toraſium conſerto prælio, depelluntur. Eam propugnabat Subiſius, qui fugâ quàm pugnâ melior, deſperata re in Angliam nauigat, factionem promoturus abſentiâ, quam præſentiâ perderet: ac iiſdem Rebellibus Oleronem Inſulam Mommorancius eripit. Interim Themineus Mareſcallus in Occitania imminebat Rohanio. Eam enim Rebellium dux prouinciam vberrimam veluti regnum ſepoſuerat ſibi Rohanius, & Hiſpanorum tum conſilio tum pecuniâ fretus, venti inſtar procellas attollebat ad arbitrium. Sed cùm vario exitu, viciſſet ad Petram-ſectam Themineus, móxque Mauſum Azilium fruſtra oppugnaſſet, Rupellenſes infracti nauali prælio pacem admittunt; iíque rurſus recepti in veniam, vrbe ſua munimentis nouis exuenda. Quamquam ea pax non penetrauit in animos, nec contumaciam fregit, opperientium momenta ex euentu rerum opportuniora. Duæ præterea expeditiones

Mommorancij naualis victoria.

Themineus in Occitania.

eo anno obitæ, prima in Rhetia, altera in Genuenſium ditione. Nam Vallem Telinam Rhetis obſequentem atque obnoxiam, cùm Hiſpani primùm inuaſiſſent, & propugnanda Catholica Religione; atque vt Ducatum Mediolanenſem Valle illa tegerent, atque communirent; expoſtulantibus Sabaudiæ Duce & Venetis, & Regem Franciæ appellantibus Rhetis; ſequeſtrum dici placuerat Gregorium Pontificem XV. qui Telinos haberet, dum de iure amplius diſceptaretur, atque Balneo eius Præfecto Hiſpani Vallem atque arces tradiderant. Emortuo Gregorio ſubrogatus erat Vrbanus VIII. eaſdémque arces per Balneum ſeruans, cunctabatur ferre ſententiam, & Vallem dominis reſtituere. Cuurius eam ob rem ad Heluetios orator miſſus, cùm frigidam gentem non inflammaret, repente ex oratore dux exercitus dictus, contracto Regis nomine cum Sabaudo & Venetis fœdere, in Vallem irrumpit, Balneum pellit; capit Tiranium, Morbegnium, Bormium, arceſque cæteras, & ſequeſtrum ſe profeſſus, validis præſidiis occupatas firmat; Mareſcallus ab Rege ob patratam rem nuncupatus. Atque id bellum, vt plerúmque contingit, parit Genuenſe. Diu erant Ducem inter Sabaudiæ & Genuenſem Rempublicam controuerſiæ; ſiue ex admotis finibus; ſiue ex feudo Zucarello, quod empturo Duci præripuerant Genuenſes; ſiue ex mutuis per auerſos animos contumeliis; ſiue Caroli Ducis præferuida indole, cui quies & otium pro ærumna erant. Huic Ludouicus opem ſubminiſtrabat; quippe Richelius potentiam Hiſpanicam iam ſuſpectam habens, eam clam infringere, ac fœderatos vel detrahere vel obruere meditabatur; in quibus Genuenſes tum vtilitate, tum voluntate cenſebantur addictiſſimi omnium. Et Comeſtabilis huius belli cupiditate flagrabat; vel ingenti facinore cætera cumulaturus; vel veteri in Hiſpanicum nomen quà æmulatione, quà odio. Exercitum conflabant viginti quinque peditum millia, equitum quatuor; ac primam aciem ducebat Comeſtabilis cum Crequio genero, alteram Dux Carolus cum filio Victore; ſimúlque irrumpentes in Genuenſium ditionem, quà vi, quà deditione paſſim vrbes occupant. Iam plures Comeſtabilis ceperat, Capriatam, Nouium, Gauiúmque; imminebátque ipſi Genuæ, admodùm perterrefactæ; nec ea vnquam propius ab clade abfuit; atque ipſe Dux capto Oſtagio cæteriſque oppidis, ad Sauonam properabat victor; cum repente fauſta primordia corrumpit turpis exitus. Duces inter æmulatio ſtatim cooritur; tum capta oppida, ex proteruia & crudelitate vincentium, fidem reſtituunt Genuenſibus; dein caſtra deſeruntur, morbis vulgatis, & ſtipendiorum penuriâ. Per quæ inſtauratis animis Genuenſes geminum ſcribunt exercitum, terreſtrem ex decem millibus hominum, & naualem ex quadraginta triremibus, quarum partem ex Sicilia Sanctacrucius Prætor adduxerat: ac tandem Feria Prætor Mediolanenſis octodecim peditum millia, & quatuor equitum, intulerat in Pedemontium, obſeſſurus Aſtam. Quibus difficultatibus Comeſtabilis preſſus, cùm præterea ætate grauis morbo laboraret, in Pedemontium coactus regreditur, omiſſis partis, atque Aſtam tegens, Feriæ Verrucam impugnanti opponitur.

Lvdovicvs XIII.

Telina Vallis occupata.

Cœuures.

Genuenſe bellum.

LVDOVICVS XIII.

Atque ad eam arcem anguſtam admodùm poſtquàm Feria tribus cum dimidio menſibus, fruſtra conſumpta oppugnatione inhæret, conualeſcens Conneſtabilis in eius caſtra cum Crequio & Vignolio impetum facit, caſtellis erectis pugnantem deiicit, & cæſis plus mille hoſtibus, oppidum liberat, fulminis inſtar ex diuturna mora collectum ignem eiaculans: nec

Mouſon. enim vnquam fortitudo vera conſeneſcit. Arma mox compeſcuit pax Mouſoni contracta, quod eſt in Hiſpania oppidum. Ea Oliuarem inter Philip-

Rochepoc. pi IV. Regis, nam diſceſſerat III. & Rochepotium Legatum Ludouici conciliata neſciis fœderatis, Vallem Telinam libertati & religioni reſtituebat, honore clientelæ Rhetis aſſerto, ſpondentibus Regibus, fœderatos mutuos, Sabaudum & Geneuenſes, bello quieturos, traducendos ad amicam diſceptationem. Per quæ pacta iam prorumpens bellum oppreſſum eſt: nam vtrinque facultates inſtitorum correptæ à Regibus, proximo Martis præludio. Venerat in Franciam Franciſcus Barberinus Pontificis ex fratre nepos, magnâ pompâ exceptus.

Aurelianenſis Mompenſeriam ducit. Anno 26. Dum ab tumultu externo quieſcit Francia, laborat domeſtico, ob connubium Ducis Aurelianenſis; quod conficere Rex cum Mompenſeriâ cupiebat, opulenta & pudiciſſima virgine, repellebat Aurelianenſis, quorundam abductus conſiliis. Nec abducentibus impunè id fuit, nam Ornanus Mareſcallus, dehortantium caput & Principis moderator, raptus in vincula, Vicennas ducitur, quo in loco ægritudine è viuis abſcedit; fratres Vindocinenſes cùm feſtinanti in Britanniam Regi occurrerent, idem ob conſilium retinentur Amboſiæ; ac poſtea Vindocinenſis

Chalais. Præturâ Britanniæ ſpoliatur, qua donatur Themineus; ac Chaleſius, domeſticus Regis, ſimúlque educatus, Monlucij ex filia nepos, cùm eadem conſilia clam aleret, Regique fraudem faceret, in maiorum ſuſpicionem vocatus, ſententiâ Iudicum damnatur capite ac truncatur. Sicque amotis nuptiarum obicibus, in eas tandem Aurelianenſis conſentit, ac Mariam ducit, Mompenſeriæ ſtirpis, pietatis & opulentiæ hæredem vnicam, quam Guiſiæ mater omni cura & vigilantia inſtituerat. Idémque annus turbulentus Ieſuitis fuit, ob Santarelli librum de Pontificia auctoritate, quorum

Cottoni mors. principes Cottonus & alij vexati Pariſiis, atque innoxij vocati in periculum, doctrinam illam in ſenatu Pariſienſi eiurant, mox procellâ liberi. Cuius tamen impetus Cottonum rapuit, improuiſo morbo extinctum, virum in quo nec ipſa inuidia næuum deprehendat, perpetuus in Aula pietatem adeò non contaminauit, vt per ignem purior auri inſtar, eodem animi & morum candore, tum in cella tum in aula perſtiterit. Similiter

Et Ledigueriј. interiit vir diuerſæ indolis Lediguerius, anno ætatis octogeſimo quarto, cui felicitas mortalium nulla propè defuit, acceſſitque ad cumulum Catholica fides, in qua vitam poneret, vt vitæ ſtadium tam productum inoffenſo propemodùm pede percurrerit: atque haud dubiè meruit opum & honorum faſtigium, aſſidua militiæ exercitatione atque peritia, & inconcuſſa in Principem fide; nam cœleſtem gratiam mera Dei beneficentia

Richelius. Admiralius. contulit. Sic vetus felicitatis fœtus extinctus eſt, dum nouus in faſtigium rapitur Richelius Cardinalis, qui ſuppreſſa Admiralij dignitate, condidit

nouam,

nouam, in vniuerſa maria præfecturam, corrogato auctoritatis fonte & opulentiæ, quem deinceps in rempublicam funderet, ideóque Anchoram adiunxit inſignibus, futurum poteſtatis fulcrum, & ſtabiliendæ auctoritatis præſagium. Præterea habitus eſt Pariſiis Optimatum regni conuentus, in quo vt in prioribus, multa prudenter ad politicam propoſita, à Rege, Richelio, ac Legatis cæteris; ſed ſoluto cœtu euanuerunt conſilia, ſuúmque mores inſtiterunt curſum; nec enim facilè tolluntur inolitæ conſuetudines, & tollenda agnoſcimus, agnita patimur. Sub anni finem proximi belli ſementis iacta eſt, dimiſſis ab Anglia Reginæ domeſticis, quos Catholicos proteruia hæreſis non ferebat; ne vnâ quidem feminâ heræ ad ſolatium relictâ, Buquinquamo impulſore præcipuo, quem Subiſius incenderat deſiderio lauteæ.

LVDOVICVS XIII. Intendant des Mers. *Optimatum conuentus.*

Anno 27. Extremos conatus adhibitura rebellio, hoſtem ſimul externum & internum armat. Externus petitus ab Anglia vltra Oceanum, internum ipſa per ſe hæreſis Rupellæ & in Occitania comparat. Paratæ in Anglia claſſi ad Francicam expeditionem præficitur Buquinquamus, Caroli Regis gratiâ potens, quanquam infamis ſuſpicione veneni Iacobo Regi præbiti, & ob peculatum Parlamento obnoxius. Decem hominum millia, vecta centum quinquaginta nauibus, inſtructa magnifico apparatu ad Rhæam Inſulam applicant, nouo periculo toto orbe notiſſimam. Eam duobus caſtellis obtinebat Toiraſius, Prææ alteri nomen, alteri ſancti Martini: atque iſtud Angli verberant exſcenſione facta atque oppugnant, dein poſt repulſam vim, obſidione arctiſſima cingunt, Oceano etiam interdicto. Verùm ad ſcopulum tota illa formidanda vis corruit; per tres menſes impetum tulit fregitque Toiraſius; quippe cum nec muri verberati tormentis & diruti, nec aperta propugnacula; nec famis ſitiſve atrox neceſſitas; nec ſauciorum immenſus numerus; nec morbus quo affixus eſt lecto; nec militum deditionem optantium vota; nec ab hoſte tentata per copias vniuerſas impreſſio, dimouerunt ab animi illibata conſtantia. Iámque tota natura præter ſolum & cœlum obſeſſos defecerat; alterum ad ſpectaculum, alterum ad ſepulchrum; cùm per indefeſſam Regis diligentiam tranſmiſſæ ſunt copiæ à continenti, ſeruatúſque Toiraſius. Earum dux Scombergius Mareſcallus, legati Marillacus & Canaplius, conuolante certatim Nobilitate; quæ & Regis iuſſu inhibenda fuit. Angli extemplò pulſi ex Inſula ipſáque Francia, quam cupiditate & ſpe iam hauſerant, atque acti in naues; cæſis ſuorum duobus millibus, dum ſe trepidanter recipiunt, captis tormentis, & ſignis quadraginta quatuor. Et in ea laude memorandus Richelius, qui nullis curis, nullis ærumnis, nullis pepercit ſumptibus, ad immittendam opem Toiraſio, quod bis præſtitum eſt, infuſúmque morienti lampadi oleum. Nec omittendus Petrus Lauerius, ſiue Petra gregarius miles; qui ex caſtello Prææ ad Cardinalem nuntius, cùm omnia hoſtium nauibus clauderentur, immerſus Oceano, inter Anglorum tela nauigia, ſclopeta, & tormenta bellica, per piſcium appetentium morſus, natatu continuo, mari ſæpius vt lateret merſus, ſex milliaria confecit, euaſitque in continentem incolumis; dignus omninò quem

Bellum externum in Hugenottos. *Rhæa impetita.* *Toiraſij fortitudo.* *Richelij vigilantia.* La Pierre.

Theminei mors.

componamus cum alato Dædalo, qui non alarum ſed brachiorum remigio, difficiliorem & impeditiorem viam emenſus eſt. Attamen ea expeditio Themineo Mareſcallo fuit mortis cauſa; quam à Rege ambiens cùm non impetraſſet, dolore repulſæ contrahit febrem, eáque rapitur, magno Regis & Procerum deſiderio, quibus viri fortiſſimi magnanimitas in pretio erat; nec vnquam Themineum vlla periculi magnitudo terruerat.

Rupellæ obſidio.

Anglorum hæc clades Rupellæ obſidionem perfecit; atque vnde amplitudinis ſpes & ſecuritatis, inde orta pernicies & ruina certiſſima. Rex dum morbo Villaregij hæret, & inuitus impetum bellicum ſuſtinet, Ducem Enculiſmenſem primùm ad claudendam Rupellam miſerat, mox fratrem Aurelianenſem, poſtremò ipſe poſtquam conualuit, Octobri menſe in caſtra ſubiit. Ea iam poſita, erectis tredecim caſtellis ſeu propugnaculis latiſſimo ambitu vrbem obuallabant; curâ Richelij atque induſtria; miles in ſtationibus frequens commeatu omni abundabat; vici erant in ciuitatis formam diſpoſiti, cuncta ad vitæ vſum & commoditatem venalia, ſingulis ſtationibus noſocomia & ſacella adiuncta, in quibus animorum ſaluti & corporum religioſi viri impendebant ſedulam operam; pecunia ad ſtipendium ſuppetebat, cúmque hyemandum in caſtris Rex cenſuiſſet, militibus ſingulis præter ſtipem, veſtem & calceos dedit. Ea Rupellenſes immoti ſpectabant, nam tota obſidione ad erumpendum vel miles vel animus defuit; & Oceano freti, laborem & ſollicitudinem hoſtis flocci habebant. Nec fortaſſe poſteritas credet; eam vrbem quam implebant ferociſſimi ciues, & perduellium duces, quæ fons capútque hæreſis, Miniſtrorum inſaniæ obnoxia foret, quam proximo ſeculo tanta hominum ſtrage fruſtra impugnauerat Dux Andegauenſis; eam, inquam, ſeu ſpoliatam viribus & deiectam animis, vna ſpe & patientia vim hoſtium repuliſſe. Ego ſic Deum conſtituiſſe crediderim, vt cùm hactenus Franci militaris audaciæ tot ac tanta dediſſent ſpecimina, vnum ſemel conſtantiæ & patientiæ in obſidendo ederent; & enarrare poſſet Hiſtoria, Francos ab æuo condito, nulla pugna, nullo certamine, ſemel in caſtris otioſos hæſiſſe, per vnum annum alterúmque dimidium. At quoniam fruſtra

Moles ad Rupellam.

munimentis muri cingerentur, niſi ſimul clauderetur Oceanus, Richelij commento ſurrexit in mari moles illa prodigioſa, qua annexæ ſunt pelago compedes. Ex ingentibus ſaxis ſenſim illa coaluit; quæ in canalem iniecta dum æſtus reſidebat, & maris limo compacta & agglutinata, ab vtroque littore deducta in medium, labore improbo viam nauibus tandem obſtrueret; modico ſpatio fluctum admiſſura, in quo reponerentur merſa nauigia, impeditura nauibus aditum. Adiuncti præterea cancelli ex quadraginta nauibus, quas rudentes vinxerant, eæque ante molem impoſito milite intendebant vigilias; tum vltrà, quæ vocabant Candelabra, palorum craſſiorum ordo, præfixus alto ſolo, vbi rariora nauigia erant. Porrò ea dum exurgit moles, hyemſque imminet, Rex ærumnas leuaturus Pariſios venit, relicto Cardinali ſummo imperio, Legatis Inculiſmenſi, ac Mareſcallis Baſſompetra & Schombergio. At ſub anni

primor

primordium Boutevilla publicâ pœnâ vitam amiſerat, duellorum furore ſupra calamitatem temporum amens. At lugubrius Mariæ Mompenſeriæ exitium fuit, quæ muliebrem partum enixa, paulò poſt rapta eſt, magno Franciæ malo, & luctu coniugis; quem nouæ pôſt nuptiæ in ſpes nouas abripient; ſuperfuit partus, vnicus hodie Mompenſeriæ ſtirpis in regiam iterum inſertæ ſurculus.

Boutevilla ſupplicium.

Anno 28. Rex in caſtra ad Rupellam regreſſus, in nouum hoſtem extemplò incurrit. Anglos prioris ignominiæ pudor, & Subiſij pro Rupellenſibus ſupplicantis preces, ad nouam claſſem inſtruendam impulerant; iique ductore Comite Egbyo, numeroſas naues, plurimum militem, & commeatum vbertimum, Rupellam inferendum adduxerant. Sed expeditio intra ſpectaculum fuit. Nam poſtquam Angli adueniunt, videntque in Regiam claſſem confluxiſſe Francos ingenti ardore, ſpe Rupellenſium falſa, regrediuntur in Angliam: idémque poſt menſes aliquot noua claſſis ſe recipiens præſtitit; quaſi ad luſtrandum miraculum molis aduenisſent, vel ad Rupellenſium contumaciam celeritate fugæ, infringendam. Fames interea in ipſam contumaciam graſſabatur; & carnium atque annonæ penuriâ, poſt abſumpta animalia domeſtica, ad pelles & coria acta eſt neceſſitas; imò traditur reperta cadauera mutilata, detracta ab oſſibus carne, quæ rapta eſſet in pabulum morientium; matrem mortuæ filiæ pauiſſe ſe artubus; & virginem fratris infantis extremos digitos arroſiſſe; tantus furor animorum erat, qui ex ipſa pœna alimentum criminis caperet. Tandem ex octodecim ciuium millibus, quinque millia, quæ vna ſupererant, cùm ægrè animam per tot miſerias traherent; illóſque ſpes omnis deficeret, Octobris trigeſimo deditione facta, ſe clementiæ Regis permittunt; qua parcitum deditis, pœnâ in munitiones conuerſâ, eæque omnes dirutæ, vnis ad portum exceptis: ſublatæ præterea immunitates, reſtituti Sacerdotes, & inductum Ieſuitarum Collegium. Nec in tota oppugnatione centum milites cæſi, quanquam plures morbus præripuit, naturæ curſu ad viuendi metam delatos. Aliquantò poſt ſuo ipſa pondere fatiſcens moles depreſſa eſt; quaſi rationis compos ſuperuacaneam ſeſe aduerteret, iiſque vellet parcitum, quibus Rex ignouerat. Sanè expeditio illa memorabilis fuit; quæ incruenta, aſylum hæreſis, rebellionis arcem, bellorum ciuilium ſementem perpetuam, vrbem ſolo ſalóque in Europa munitiſſimam, vno ſaxorum arborúmque pretio expugnauit. At præter Dei promouentis opus benignitatem, & Regis ſtudium indefeſſum, Richelij operæ pretium fuit; qui immenſa conſilia ampliſſimo animo circumplexus, ea arbitratus vnâ niti Rupellæ ruinâ, in eam totus incubuit, veluti in fundamentum futuræ magnitudinis, in quam poſtmodùm prouexit Franciam. Ea dum gerebantur, Rohanius furoris particeps, Occitaniam inferiorem, & ſuperiorem Aquitaniam, armis atque conſiliis perturbauerat. Ad eum premẽdum Mommorancius Occitaniæ Prætor ſcripſerat copias, cúmque aggreſſus ad Manſum ſanctarum Puellarum, aleâ propè æquâ pugnæ diſceſſerat, victore equitatu, ſed peditibus fuſis. Epernonius ſimiliter Aquitanos cogebat in officium;

Rupella capitur.

d'Egby.

Bellum cum Rohanio.

LVDOVICVS XIII. aderátque Condæus cum ſummo in vtrumque imperio; qui Soyono ad
Rhodanum capto, plura caſtella expugnabat in Occitania. Tum Comitiis
Soyon. Toloſæ habitis, Mommorancio in Occitania inferiore relicto; ac percul-
Des Foſſés, & Meſlay. ſo Rohanio iuſta fraude, quam ei Foſſæus & Meſleus ad Monſpelij arcem
intulerant, cæſis centum Hugonottorum fortiſſimis, quos ad occupan-
Bourg. Ragny. dam noctu arcem immittebat Rohanius; ipſe Condæus ad Fuxienſes
Carmain. profectus, cum Tribunis caſtrenſibus, Burgo Eſpinaſſio, Marchione
Ragnio, & Comite Carmino, Apamias tormentis verberat, ferocientis
hæreſis ſedem ac cubile, capitque ad extrema actam. Mox Realmontium,
Seueri Fanum, Caſtelnauium, Braſſacum, & aliquot oppida expugnat;
coactus abſcedere ab ſancta Africa; Rohanio proximo opem ſubmittente,
& obſeſſorum animos erigente. Tum duces partiti ſe ad vrendos rebellium
agros; Condæus Caſtrienſes ſibi ſepoſuit; Mommorancius Nemauſen-
ſes, poſtquam Pouſinum ad Rhodanum vi captum diruit; Montalbanen-
Le Pouſin. ſes Epernonius, in quibus plus operæ & periculi fuit. Ad hæc cùm accede-
ret Rupellæ calamitas, Rohanius impos conſilij, dum Hiſpaniæ Regem
in nouum fœdus compellat; anguis inſtar deliteſcentis per hyemem, op-
portunitatem opperiebatur.

Rex ad Segusium victor. Anno 29. Rex tranſgreſſus Alpes Caſalim vrbem extremo periculo li-
berat; nec huius belli cauſa eſt omittenda. Vincentius II. Mantuæ Dux
& Monferrati Marchio, nuper obierat ſine liberis; ſpem hereditatis tres
proximi affines adierant, Carolus Dux Niuernenſis, Ferdinandus Gua-
ſtalæ Princeps, ac Maria Franciſci III. filia & Caroli Emanuelis Sa-
baudiæ Ducis neptis ex filia. Eos inter haud dubiè Carolo Niuernenſi, vt
propinquiori, ius optimum erat, & controuerſiæ expers; attamen quia
natus in Francia, ab ea mores indolem atque obſequium videretur hau-
ſiſſe, Hiſpaniæ Regem infenſiſſimum naniſcebatur. Atque Ferdinandus
Imperator, cum Mantua feudum Imperij foret, Niuernenſi poſſeſſionem
negauerat, eius filium Principem Retelienſem Viennæ retinuerat, ac
Guaſtallæ Principem promouebat. Præterea Carolus Sabaudiæ Dux, in-
ſtaurata lite veteri ob Monferratenſes, regionem illam inuaſerat, & Me-
diolanenſi Prætore in prædæ partem vocato, præter vnam Caſalim, Mon-
ferratum totum ſub poteſtatem redegerat. Appellabat Regem Niuernen-
ſis, ac flagitabat vt eadem Francia & origo Francica, quæ ſibi detrimento
apud hoſtem & Auſtriacam domum vna eſſet; eadem ſibi commodo atque
auxilio foret; nec poſtulatis æquiſſimis abnuebat Rex, ſed Anglico bello
& Rupellæ obſidio implicatus, vota dumtaxat, & facultatem legendi
militis Niuernenſi impertierat. Atque is ſcripſerat decem peditum millia,
D'Vxelles. & equites octingentos, quos Vxellius Marchio in Italiam duxerat; ſed
commeatus inopiâ regreſſus in Franciam miles, poſt direptos paſſim agros
pagóſque totus effluxerat; intulerátque Lugdunum ſæuiſſimam peſtem,
qua vrbs populoſiſſima ſpiſſiſſimis funeribus deſolata eſt; ac deinceps vni-
verſa Francia proſerpente lue afflicta eſt ac vexata. Interea Gonſales Cor-
duba Prætor Mediolanenſis oppugnabat Caſalim; propugnante vno Mar-
Beuuron. chione Beuuronio, qui ob certamen cum Boutevilla initum extorris è
Francia,

Francia, ſe Niuernenſi addixerat, & nauabat præclaram operam. Acceſſerat deinde Guronus, orator à Rege ad Sabaudam miſſus, qui cùm nihil æqui impetraret, Caſalim forti animo ingreſſus, abiectis oratoris partibus, ſe ducem geſſerat; ac Beuuronio dum prorumpit cæſo, induſtria & fortitudine ſuſtentabat ſpes vrbis afflictas. Sic annus vigeſimus octauus effluxerat, cùm nono incipiente, ſub aſperrimam hyemem, Rex fœderatum ab iniuria vindicaturus, in Italiam tendit. Huic conſilio non pauci interceſſerant præſertim Mater Regina, quæ Niuernenſi infenſa, iam inde ab Ancræi calamitate, & auerſa prorſus ab Hiſpanico bello, dehorrabatur impenſius Regem; contrà impellente Richelio, & ipſa cauſæ honeſtate; magnâ Franciçæ gentis infamiâ, ſi legitimus dominus, quoniam Francus eſſet, ab ditione ſua pelleretur. Igitur Rex Februario exeunte, profectus Gratianopoli, cum viginti duobus peditum millibus, & tribus equitum, moræ impatiens, in erectas niuium cumulis Alpes ſeſe immiſerat. Ab Sabaudiæ Duce poſtulauerat tranſitum, ex prioribus pactis permittendum; ſed illo cunctante vanis excuſationibus, ſi fortè Francicus impetus refrigeſceret morâ, Rex armis paraturus viam, Seguſium verſus progreditur. Progredienti occurrunt anguſtiæ geminos inter montes, quas Dux munierat, præſidióque firmauerat; fauces Saxorum vulgus appellat: quoniam duorum inter montiũ iuga, depreſſa eſt vallis, tres paſſus in latitudinẽ patens, circùm abrupta ingentibus ſaxis, atque vno milliari in longum porrecta; & eas anguſtias erecto triplici munimento obſepſerat Dux, ſingulisque lectum militem impoſuerat; atque ipſe haud procul cum filio Principe agebat Seguſij, opem & animum ſubmiſſurus pugnantibus. Rex in eum locum prouectus, illicò impreſſionem inſtituit; ſimúlque Salſio Comiti imperat, vt per obiecta montium clauſtra cum legione prorepens, terga hoſtium aggrediatur, dum ad frontem pugna conſeritur. Vtrumque fortiter & ex indole Francica præſtitum. Sub Rege imperatore exercitum regebant Mareſcalli tres, Scombergius, Crequyus, & Baſſompetra; & plures aderant Principes Proceréſque, Longauilla, Moretius Comes, Comes Harcurius, Valeta, Trimollius, & Halluinius, Scombergij filius; Sanſimo, Brezæus, Mortemarus, Melerayus, cæterique, qui iniuſſi vnà cum legionariis impetum faciunt in munimentum. Vno propè momento impugnati hoſtes, deiecti & victi ſunt; primus omninm Valeta Dux in munimentum prorumpit, certatim inuolant reliqui Proceres militéſque; imminet è faſtigio montium Saltius, terrórque ſubitus ſic perturbat hoſtem, vt proiectis armis à munitione prima in alteram fugerit, à ſecunda in tertiam, & ingruentibus Francis Seguſium tandem trepidatione ſumma, per aduerſos montes & munimenta ſua proreпſerit. Triginta dumtaxat in vtraque partium cæſi ſunt; nemo ex Francis alicuius nominis, præter Nauuam Centurionem, & Triuillam ſaucium. Rex inde nullo obice ad Seguſium progreſſus, vrbe ſtatim dedita, arcem oppugnat, cùm Sabaudiæ Dux reuocata pace in hæc pacta conſentit; vt Regi viam in Monferratum faceret, præberet iuſto pretio commeatum, traderet Seguſij arcem in fidei pignus, ac Trinum in Monferrato haberet, cum annuis quindecim aureorum

Guron.

Suſe.

Pas des groſſes pierres.

De Saux.

Saintſimon.

La Naue.

Troiſvilles.

rum millibus ; & aliæ conditiones arcanæ adiunctæ. Quæ pacta poſteaquam Gonſales à Duce accipit, Caſalis obſidionem ſoluit continuò, caſtriſque abſceſſit nocte concubia. Nec diutius Rex in Pedemontio ſubſtitit, relicto Crequyo, qui conſtituta in effectum adduceret ; rediítque in Franciam, poſt pacem in Italia ſtabilitam, victor vnâ famæ machinâ, & terrore potentiæ.

Pax tertia cũ Hugenottis. Quippe Hugonotti & Rohanij praua conſilia reuocabant. Nam Rohanius Clauſellum in Hiſpaniam miſerat, qui cum Philippo Rege paciſceretur ad bellum alendum ; iámque actum de conditionibus erat, Hiſpano in annos ſingulos trecenta nummorum millia ſtipulante ; atque Pelúus inſtrumentum ferens, in Occitania deprehenſus, decreto Senatus Toloſani *Priuas.* plexus capite erat ; iámque Priuaſium in Cebennio tractu validum oppidum palàm rebellauerat ; eóque prouectum erat audaciæ, vt Regi cum exercitu venienti furorem & munimenta obiiceret. Verùm munimenta poſtquam Rex tormentis deiicit, ac furorem metu compeſcuit, vrbem deſertam incolis occupat, atque arcem proximam deditione : móxque vt pœna tam exemplo eſſet, quàm culpa fuerat, multi ex captis appenſi ſunt ad *Aleis.* arbores, igne fortuito ſceleratam vrbem comburente. Aletium deinde ductus exercitus ; quam vrbem obtinebat Mirabelius cum duobus hominum millibus, ſpémque Rohanius faciebat opis continuæ. Sed Mommorancij conſiliis pleríque ciuium in meliora mutati, pacem flagitant, exorántque à Rege ; ſimúlque Richelij prudentia Rohanium totámque factionem ab armis abducit. Rohanio innotuerat, quid geſtum in Hiſpania ab Clauſello foret ; prætereа is victorem Regem, nullo hoſte potentiam auertente, in vnam rem incubiturum ſpectabat ; quamobrem conuocatis ciuitatum rebellium legatis ; quarum principes erant Montalbanum, Nemauſus, & Caſtra, perſuadet pacem, eámque mox à Rege impetrat ; iis conditionibus, vt incolumi religionis licentia, & venia prioribus donata, deiicerentur recentia vrbium munimenta, ſtante veteri murorum ambitu. Idque vt perficerent Nemauſum Rex venit, Montalbanum Richelius ; qui cunctantem vrbem atque ægerrimè aſſentientem vt ſpoliaretur, ſolertiâ ingenij & eloquentiâ ſermonis ad obſequium impulit, & munimenta proſtrauit, ſolis verborum machinis ; quæ ab inſtitutis bellis ciuilibus, nulla Principum Regúmve potentia dirnere aut aperire potuerat. Eáque pax hactenus culta, tot inter bellorum motus immota perſtitit ; adeò prauis peccandi animum tollit, qui potentiam tollit. At continuò violauit lætitiam ob pacem conceptam, Ducis, Aurelianenſis ſeceſſus ad Lotharingum ; nam ambiebat Aurelianenſis cum Maria Niuernenſis filia nuptias ; quibus Rex impulſu Matris diſſentiebat : quippe Medicæa Florentinam virginem è ſua ſtirpe cupiebat filio coniugem ; frater haud multò poſt reuocatus ad Regem, geminauit læ- *Berulli mors.* titiam, Ducatu Valeſio in ſupplementum hereditatis accepto. Et Berullus Cardinalis eo anno obiit, merito ſanctitatis in eum gradum inuectus, & benè meritus de Eccleſia vniuerſa, ob inſtitutam in Francia Sacerdotum Congregationem ; quæ per plurima pietatis officia, paſſim

accepta.

accepta & perutilis eſt; cui maximè probitatem morum & religionis cultum Sacerdotes debent.

Anno 30. Sabaudiæ Dux rurſum cum Imperatore & Hiſpaniæ Rege conuenerat, ad Mantuanum ex Italia depellendum; ideóque irruperant in Mantuanum agrum Collaltus cum exercitu Imperatorio, & cum Hiſpanico in Monferratenſem Ambroſius Spinola, ille Flandricis palmis clariſſimus dux. Interim Richelius, inducto Rege ad ferendam opem oppreſſo Lugdunum venerat; atque Alpibus tranſmiſſis cum viginti peditum millibus, duobus equitum; ductoribus Mareſcallis Crequyo, Forcia, & Scombergio, quibus ipſe ſummo imperio præficeretur, vnde Generaliſſimi noua vox prodiit, in Pedemontium venit; appellátque Ducem de implendis pactis, ac præbendo militibus commeatu. Ille cui diuerſa pactis placuerant, cùm moram moræ necteret, eo conſilio vt inedia exhauſtus exercitus abſumeretur, repentè graui iacturâ affligitur. Nam Richelius poſtquam in illius mentem introſpexit, ac tentauit omni ope ad priora pacta tergiuerſantem reducere; extemplò retro actis copiis Pinerolium obſidet; ac poſt vrbem primo die redditam, arcem ſeptimo ad deditionem impellit; adſtantibus Spinola & Collalto, qui quarto antè die ad arcem defendendam venerant, è pugnatoribus ſpectatores facti. Ea re apertum Francis in Italiam iter, tum annonæ, tum militi, & in ipſa Ducis viſcera hoſtis immiſſus. Nec cunctatur Rex aduolare Lugdunum, ad decerpendam laudis & gloriæ partem, quanquam Regina multùm dehortante, quæ Richelij exitium iam conſtituerat. Diuionem in tranſitu Rex, ob ſeditionem ruſticorum atque vinitorum, leui pœna afficit; iam antè pacatis omnibus; vrbanis Magiſtratibus flagitantibus veniam, & iuſſis vinitoribus extra vrbem habere. Mox Lugduni inita cum Richelio conſultatione, in Sabaudiam armatus peruadit; ac primo congreſſu capto Camberio, cæſo tamen Canapleo Crequij filio, totam Sabaudiam præter Mommeliani arcem ſub iugum mittit; Baſſompetra expugnante feliciter montis fauces ad Tarentaſiam deducentes; quæ propter abrupta ſaxa & inſuperabilem tranſitum, vulgò Fauces cœli dicuntur. Rex deinde, dum Caſtillonius Mareſcallus Mommelianum obſidet, Lugdunum regreſſus, ac breuiſſimo dierum quinque ſpatio cum Reginis acto, in Sabaudiam reuertit, nouúmque ſupplementum in Pedemontium mittit; id erat decem peditum millia, mille & ducenti equites; traditi Mommorancio & Effiato; quibus adiunctæ legiones ſex è Campania excitæ. Nam poſt abſentiam Cardinalis, copiæ in Pedemontio imminutæ valde, ſub ductu Forciæ, ægroti inſtar, ſubleuandæ erant atque recreandæ, & Caſalis oppugnata à Spinola vehementer, magnis rerum anguſtiis premebatur.

Richelius. Pinerolium capit.

Rex Sabaudiam occupat.

Canaples.

Quarum rerum Dux Emanuel haudquaquam ignarus, Mommorancio venienti obiiciebat exercitum; nempe viginti peditum millia, equitum ſupra quatuor, Germanis atque Hiſpanis vocatis ſub ſigna. Ad Auilianam oppidum caſtra poſuerat, conſilio vt dum proximum ſancti Michaëlis montem Francus tranſmitteret, in eum impeditum, lectis copiis impetum faceret; idque veritus Mommorancius ad Forciam ſcripſerat,

Pugna ad Auilianam.

LVDOVICVS XIII.

qui vltra montem continebat copias, ad ſe vt veniret, de re communi deliberaturus. Et Forcia venerat, placuerátque conſultantibus, nocte proxima, primò impedimenta, deinde militem in montem immittere, vti ope caliginis ſecurus ab hoſte exercitus pergeret, ac Forciæ copiis vltra montem opperientibus ſeſe adiungeret. Eo ſtabilito ſe in ſua caſtra recipit Forcia; ſed benè conſtituta, malè impleta ſunt. Nocte tota in colligendis vaſis conſumpta, iam illucebat dies cùm in montem ducta ſunt; atque horâ vndecimâ progreſſus eſt miles. Id enimverò opportunum ad pugnam viſum eſt hoſti; cùm itaque extremum agmen prægreſſis cæteris citra montem ageret; in quo tria peditum millia, & quadringenti quinquaginta equites; prorumpit ex hoſtium caſtris eques ac pedes, Principe Doria & Comite Montecucullo ductoribus; atque eques in agmina tria diſtributus, in quibus ſingulis quadringenti equites erant; pedes in duas legiones, Valſtini & Galaſſi, quæ Pragenſi victoria celeberrimæ, deſcriptus; inuolant ſimul ad victoriam certam. Mommorancius ab Carmino Comite Præfecto caſtrenſi, miſſo ad explorandum hoſtem certior factus, nullam eſſe ſalutis ſpem, niſi quam faceret ipſa victoria; fronte conuerſa equites cum Effiato partitus, in hoſtem incurrit; ac quanquam longè impar numero pugnat tam fortiter manu propria ſæpe cum hoſte congreſſus, vt geminum agmen in fugam egerit, tertio in caſtra ſe recipiente; ac Doria captus eſt ab ipſo Mommorancio. Nec omninò palma incruenta fuit; turmâ Effiati dum in prælium ruit, à peditatu hoſtili appetitâ ſclopetis, ſauciiſque quamplurimis; verùm ij pedites, dum regreditur Mommorancius victor, diſcerpti ſunt, & in fugam acti. Legiones Franciceæ haud pugnarunt; præter lectos aliquot, quos Ramburens, Charrauſius, & Fargius, in pedites hoſtium duxerant. Capta ſigna ſeptemdecim, & quadringenti pugnantium à Mommorancio ad Chriſtinam miſſi, donati pretio libertatis. Patrato prælio montem victor tranſmittit, Forciæque adiungitur; ſimúlque Saluſſias inſpectante Sabaudi exercitu, die quo cinxerat Francus capit. Nec ſuperfuit conceptæ moleſtiæ Carolus Emanuel, qui die quinto pòſt quam vrbs capta eſt, vitæ anno ſexageſimo octauo, animam egit; fato ab aſtrologo antè nuntiato; Princeps ampliſſimi animi, & ad ſumma quæque aſpirantis; fortitudine, liberalitate, & firmiſſimâ mentis inter aduerſa conſtantiâ, memorandus in paucis; ſed cùm ingenij & ſagacitatis valeret artibus, iiſque plurimùm fideret; ſe in ea induebat pericula, ex quibus emergebat non ſine iactura; nec ſine Dei prouidentia contigit, vt qui turbas toto vitæ curſu, modò cum Franco, modò cum Hiſpano, diuerſis conſiliis miſcuiſſet, decederet turbatiſſima ditione, quam Hiſpani & Franci, quà fœderati quà hoſtes tenerent.

Ramburès. Charraux. Du Fargis.

Caroli Ducis mors.

Pugna ad Carignanū.

Nam poſt Saluſſias oppida plurima occupant Franci, nouámque pugnam ad Carignanum mox conſerunt. Carignanum citra Padum pagum an oppidum, ponte impoſito quo amnis iungitur, hoſtis communiuerat erecto propugnaculo, idque obtinebat præſidio Hiſpanorum quadringentorum; erat præterea in amne medio obiecta Inſula, quam muniuerat ſimiliter opere ac milite, prohibiturus Francos tranſitu fluuij, vltra quem

totus

totus exercitus metabatur. At illi poſtquam ſtatuerunt hoſtem impetere, pontem inuadere, & per hoſtem ipſum tranſmittere; nulla mora aggreſſi propugnaculum, cùm Hiſpani ſtationem mutarent, & octingenti in propugnalo agerent; primo impetu tum mediam Inſulam, tum propugnaculum, magna hoſtium ſtrage, qui Hiſpani omnes, inuadunt, cæſis aut captis propugnatoribus omnibus, vt Martinus Aragonius verè reſponderit propugnantium numerum percontanti, cæſos & captos numerandos eſſe. Forcia vnus impreſſionem regebat; in qua conſpicui, Brezæus, Melerayus, Villaregius, Carminus, Melodunenſis Vicecomes, Charrauſius, Noallius atque Auriacus, ſenex octogenarius caſtrorum Præfectus; qui tot annis grauem à pugna dehortantibus reponebat; ideò ſibi præliandum fortiùs, cùm vnum aut alterum vitæ ſuperſtitis annum in aleam ageret, hoſte triginta aut quadraginta annos opponente. Dum cædebantur Hiſpani, continebant ſe in caſtris ſocij; qui plerique Germani, orta gentium æmulatione, eorum exitio lætabantur; atque Auilianam obiicientibus, Carignanum cum gaudio regerebant: adeò plerumque priuata æmulatio publicæ præpollet, ac diſcordiam ſerit, magno detrimento communium rerum.

LVDOVICVS XIII.

d'Auriac.

Per ea ad liberandam Caſalim feſtinabatur. Siquidem vrbem ab Maio deſinente oppugnabat Spinola, cum duodecim millibus peditum, atque exceperat parem numerum Germanorum, poſt Mantuam captam; quam Collaltus noctu inuaſerat, portâ pyloclaſtro effractâ; vixque Mantuæ Dux arcis deditione conſuluerat vitæ, vrbe direpta per atrociſſimam immanitatem. At Caſalim propugnabat Toiraſius; quámque vrbem Spinola quadrageſimo die capturum ſe affirmauerat, quarto menſe iam elapſo cupiditate vna obtinebat. Nam Toiraſius crebris & ferociſſimis eruptionibus, ita oppugnantes vexauerat, cæciderat, atque diſcerpſerat, vt cæſis quatuor hoſtium millibus, & validiſſimis, ipſis terrori, mox admirabilitati ob virtutem eſſet. Et cum eo laudem aſſequuti ſunt, Souuræus eques Melitenſis, Cauillacus, Pompadorius, Santauneſius, Boiſſatus, Turrius, & Riverius; qui à Richelio miſſus, vt per caſtra in arcem penetraret, ſe Germanum finxit, peritus idiomatis, mox vrbe exceptus; & in eam Montauſerius diuerſa fraude irrepſerat, Ieſuitam veſte mentitus, quanquam Hugonottus; adeò cupiditas gloriæ ſupra periculum eſt, quæ per ipſa diſcrimina ad difficiliora contendit. Sed iam Toiraſio pecunia ad ſtipendium defuerat; ac tametſi eam ſuppleuiſſet, primo argento facto in monetam verſo, deinde nummis æreis ex tormento cuſis, quibus auri pretium fides publica fecerat; tamen vrgente annonæ inopia, vna famis patientia remedio erat; quam dum obſeſſi ad extremum prorogant, ac Francos duces ad ferendam opem exſtimulant; viſum eſt commodum paciſci inducias. Eæ ineunte Septembri in ſex hebdomadas pactæ cum Spinola; ea conditione, vt Hiſpani vrbe & caſtello admitterentur, admittendi etiam arce, niſi per ſpatium induciarum Franci obſidionem diſſoluerent; frumentum interea iuſto pretio obſeſſis ſuppeditaret Hiſpanus, nec caſtrorum munimentis quidquam adiungeret. Idque Iulij Mazarini operâ

Toiraſius Caſalim propugnat.

Souuré. Cavillac. Pompadeur. S. Aunés. Boiſſat. La Tour. Riuiere. Montauſier.

Mazarin.

LVDOVICVS XIII. Mazarin.

pactum eſt, quem Vrbanus Pontifex ad conciliandam pacem in Inſubres miſerat; iſque nuper à Rege conditiones Lugduni impetrauerat, quas Hiſpani viribus freti repudiauerant. Poſt admiſſas inducias, Spinola iam afflictatus morbo, & tædio diuturnæ obſidionis extinguitur; dolore in ægritudinem deflectente, & animo infringente corporis vires, cùm celebres illæ ex Oſtenda atque Breda laudes, ad vnam Caſalim, veluti ad ſcopulum impactæ corruerent & euaneſcerent. Interea tertium exercitum in Pedemontium Rex Scombergio ductore miſerat; tripléxque exercitus numerabat duntaxat octodecim peditum millia, equitum tria; adeò peſtis, & cætera incommoda importuna militiæ, caſtra exhauſerant: regreſſi in Franciam erant Mommorancius & Effiatus, implebátque eorum vices Marillacus; vt tres Mareſcalli in dies ſinguli, Forcia, Scombergius, & Marillacus, vniuerſis copiis præeſſent; aderátque Salcius cum euocatis è Delphinatu Nobilibus. Ij iam ad conſpectum Caſalis venerant, & induciarum tempus effluxerat, erántque hoſtem in caſtrorum ſeptis aggreſſuri; cùm idem Mazarinus conciliandæ pacis cupidiſſimus, ex ipſis hoſtium caſtris progreſſus, ducibus Francis pacis nuntium affert, iis quas antè dixerant legibus. Ad id nuntium dum deliberant duces; Hiſpani è caſtris aliquot tormenta explodunt; atque ideò ægrè inhibetur Francorum impetus, dum Mazarinus ad Hiſpanos regreditur; itidem malè acceptus ab Idiaſco Hiſpano, qui pacis ſtudio perinfenſus, tormenta emitti iuſſerat. Attamen cæteris ducibus præpollentibus, ſe Idiaſcus continuit; ſimúlque ordinum principes extra caſtra Mazarinus ad iurandam ſuis verbis pacem educit. Ij erant Santacrucius, Philippinus Spinola Ambroſij filius, Dux Noqueræ, Galaſſus, Picolominius, alíique; ſimiliter è Francis accedunt Mareſcalli tres, Salcius, Villaregius, Turenius, Arpaionius, Pleſſipralinus, & Frangipanius; atque vno aſſenſu, interprete Mazarino, paciſcuntur, vt ex Monferrato & Pedemontio vtrinque exercitus dimittantur; Caſalis libera ſit, cæteræque vtriuſque prouinciæ vrbes, tam Francis abſcedentibus quàm Hiſpanis; Maynius Dux (is Mantuani filius) poſſit ex Monferratenſibus vel alia gente Caſali præſidium imponere. Mox duces humaniſſima ſalutatione & mutua gratulatione excipientes inter ſe, ad ſuos quique regrediuntur: non modica Mazarini commendatione, qui feroces & æmulas gentes, pugnæ proximæ æſtu incenſas, ad pacem traduxit, & mucrones ſtrictos vaginæ reddidit. Franci ipſa die verterunt veſtigia, conſequenti Hiſpani; poſtquam caſtris exceperunt Toiraſium, Prætore Santacrucio virum ſummis honoribus proſequente; adeò admiratio virtutis ipſum hoſtem affecerat. Neque immeritò ſeruator Italiæ audiebat Toiraſius, quam ineluctabili fortitudine in vna Caſali eripuerat iugo. Deinde aliquid controuerſiæ natum eſt, cùm Maynius tres legiones Francicas Caſalim induxiſſet; ac minabantur obſidionem nouam Hiſpani; ſed quieuerunt, octo peditum millibus à Tauaneo in ſupplementum adductis; atque anno proximo pax Cheraſcenſis litem omnem diremit.

Pax ad Caſalim.

Turene. Arpaion. Pleſſipralin.

Regis morbus.

Porrò hæc in Italia magnâ Francorũ famâ dum patrantur, publica illorum res

LVDOVICVS XIII.

res ingens diſcrimen Lugduni adibat. Quippe Rex ancipiti morbo decumbens, iam erat conclamatus, omnemque ſpem deſponderant Medici; cùm is ad extrema Chriſtiano ritu ſe comparans, obita generali confeſſione noxarum, ac ſacroſanctâ Euchariſtiâ paſtus, diuinâ ope conualeſcit repentè. Nam rupto abſceſſu, qui latebat in corpore, & febre exhauſta cum purulenta materia, quaſi cibus ille cœleſtis medicina tum animæ fuiſſet tum corpori, reſtituitur valetudini; quâ confirmatâ, Pariſios cum Reginis venit.

Pax Cheraſcenſis.
De Seruien.

Anno 31. Charaſci de conditionibus pacis actum eſt fuſius inter Imperatorem & Mantuanum; diſceptantibus & componentibus pacta, Galaſſo pro Imperatore, ac pro Mantuano Mareſcallo Toiraſio & Seruienio; ac ſtatutum vt Sabaudo & Mantuano ſuæ cuique vrbes reſtituerentur. Attamen poſtea Regem inter & Victorem Amedeum Sabaudiæ Ducem ſcripta noua pacta; quibus primò Pinerolium & Peruſiam vallem permittebat Dux Regi; mox eandem vrbem & ditionem vendebat, quingentis nummorum millibus; Feria Hiſpano multùm reclamante, poſtquàm res innotuit, quaſi peccatum eſſet in priora pacta; ſed erat liberum Sabaudiæ Duci ſuas vrbes diſtrahere, & ſuo vtens iure irrogabat iniuriam nemini. Dum Rex iis pactis Germanum ex Mantuano agro exigebat, & Hiſpanum ex Monferratenſi; ab vtroque ſibi per nouum fœdus conſulebat.

Charnaſſé.
Fœdus cum Suecia Rege.

Etenim Guſtauus Sueciæ Rex, poſtquam inducias cum Sigiſmundo Poloniæ Rege contraxerat, operâ Charnaſſæi Franci Oratoris, à Germanis Proteſtantibus, in Germaniam claſſe tranſmiſerat, libertatem vt præ ſe ferebat aſſerturus populis, cùm nonum & grauiſſimum iugum imponeret, atque in Europæ, ſi Deus ſineret, iret imperium. Hic Francorum amicitiam ambiens, & à Richelio forſan ambitus, eodem Charnaſſæo agente, cum Rege fœdus pangit in quinque annos proximos, quo ipſe exercitum in Germania haberet, in quo mererent triginta peditum millia, equitum decem; darétque in ſtipendij partem Rex annis ſingulis decies centena librarum millia; cultus Catholicæ religionis illibatus eſſet in vrbibus captis, ac fas eſſet Germanis Electoribus atque Principibus fauere neutri partium, continere ſe, eóque beneficio agere immunes periculi.

La Saludie.

Id fœdus per Saludiam ad Bauariæ Ducem & Electores Eccleſiaſticos delatum, ab vno Treuirenſi admiſſum eſt, qui ſe commiſit in tutelam Regis, dedítque in pignus fidei ſeruandas arces validiſſimas, Ermenſtenium & Philippoburgum. Ita Rex dignitatem aſſerebat foris, at intus & in ipſis regiis laribus Richelij potentia ſerebat diſcordiam.

Turba in Aula.

Regina Medicæa filium Aurelianenſem in partes abduxerat; iſque poſt denuntiatas Richelio inimicitias, primò Aureliam venerat Rege inſalutato; deinde in Burgundiam admittente Bellegardo prætore; ac tandem cùm à Rege inſequente periculum foret, tranſit in Sequanos, atque in Lotharingiam Carolo Duce præbente aſylum ſe recipit.. Continuò Richelij offenſione in Principis comites regium fulmen exploditur; ij erant Comes Moretus Regis nothus frater, Duces Elbouius, Bellegardus, & Roaneſius; ac domeſtici Principis, Puylaurentius, Cogneſius, Monſigotus, & Cantelobius; qui rei læſæ

De Moret.
De Roanes.

Maieſtatis pronuntiati, facultatibus ſuis ſpoliantur. Et ea ſeueritate Senatus Pariſienſis ſtatim implicitus, qui cunctatus edictum approbare, accerſitus Luparam, acerbis verbis exceptus eſt, iuſſúſque Senatuſconſultum expungere; iam Richelio refringente potentiæ obicem atque repagula.

Medicæa fuga.

Nec Medicæa diu profectionem in Flandriam diſtulit. Nam poſt reuocatum Richelium in rerum apicem, ea nuſquam mitigauerat odium, ſed exacerbata in dies ſingulos vehementiùs iuxta de Rege & de Richelio querebatur; mulier iam ab Henrici temporibus, riualis impotentior, ad Aulæ conuerſiones atque obſequia parum facta, quæ ſi auctoritate princeps non eſſet, nulla eſſe cuperet. Eam ob cauſam Regem profectum Compendium ſequuta erat, non vocata; palámque affirmabat ſe non ituram in Conſilium, quamdiu Richelius adeſſet. Sed Rex regni curas cùm odio matris anteponeret, ipſi ſignificat futurum commodius, ſi Molinas ſecederet, regreſſúſque Pariſios, eam relinquit Compendij, cuſtoditam ab Eſtræo Mareſcallo, viro haud accepto; ob ſororem Belfortiam. Qua de cuſtodia cùm Regina querelas intenderet, reuocatur Eſtræus atque ipſa haud multò pòſt curru in Flandriam fugiens, ab Archiduciſſa honore multo excipitur. Exiſtimatus eſt in eam fugam contuliſſe multùm Richelius, & clam Medicææ captiuitatis metum feciſſe; veritus ſcilicet, ne aliquando ius ſuum natura reciperet, quam abſentiâ & locorum interuallo diremptam ſperabat.

Fœdera cum Lotharingiæ Duce.

Anno 32. Rex Metim cum exercitu venit, intendens propiùs Lotharingiæ Duci, qui parauerat copias, & putabatur cum Imperatore fœdus percuſſiſſe. Verùm is perterrefactus diligentiâ Regis, ipſum Metim conuenit, fœdúſque ſancit, quò cætera cum aliis Principibus abrogabat fœdera, dabátque Marſalium. In id pactum Ianuario menſe iurauerat; cùm Maio incepto ab eo diſcedit, & cum Duce Aurelianenſi fœdus nouum contrahit, atque arma inſtruit. Verùm eadem celeritate Regis opprimitur; nam Rex itineribus magnis in Lotharingiam properans, Barium occupat, & plura oppida; exercitum Germanicum, cui Eſtræus præerat, in eandem prouinciam reuocat, ac per Comitem Aleſium Ducis Enculiſmenſis filium,

D'Alets.

equeſtrem turmam profligat. Sic Lotharingus omni ope deſtitutus, rurſum appellat clementiam Regis, nouúmque fœdus ſancit, quo Regi tradit Stenæum & Iametium, & Clermontium vendit. Ita patratâ ad Lotharingiam ſecuritate, vna ſupererat de Aurelianenſi ſolicitudo. Is nimirum poſt receſſum è Francia, à Lotharingia tranſgreſſus in Flandriam, apparauerat bellum, palam ſcripto libello teſtatus, ſe id ſuſcipere in Regis & regni

Bellum in Occitania.

commodum, vt grauiſſimum Richelij iugum excuteret. Ac tametſi pollicitis non ſtarent Hiſpani, & diſtractis in diuerſa viribus, Aurelianenſi exercitum parare haud poſſent; tamen is lectis equitibus mille & octingentis, ex Leodienſibus & Lotharingis, fretus Mommorancij promiſſis, qui totam Occitaniam & Aquitaniæ partem venturas in factionem receperat, cum turmis equeſtribus, per Campaniam, Burgundos, Aruernos, & Rutenos, in ſuperiorem Occitaniam venit, mox Bitterras in inferiorem. Atque Mommorancius in eas partes malo fato abductus; ſiue odio in

Richelium,

Richelium, deiectus ſpe obtinendæ dignitatis Comeſtabilis; ſiue in gratiam Reginæ Matris; factionis ducem in prouinciæ Comitiis ſe profeſſus, acceſſerat ad Aurelianenſis conſilia; eratque periculum graue Richelij, ſi vt ſpem Aurelianenſi Mommorancius fecerat, Epernonius Aquitaniæ Prætor defeciſſet. Verùm pluta ſpei contraria contingebant. Nam Epernonius; quamquam & ipſe à Richelio multùm auerſus, tamen præponderante in Regem fide, in officio ſtetit: tum plurimæ in Occitania vrbes, repulſo Mommorancio Regi ſe tradunt; in quibus Nemauſus & Bellocadium memorandæ, diuerſa forſitan ratione; cùm hæc amore fidei, in arcem impoſitam, magno tum damno tum maiori periculo, communiuerit ſe ac propugnauerit, illa præpollente Hugonottorum in Mommorancium odio, alteram partem amplexa ſit. Rex præterea geminum exercitum immiſit in prouinciam, quorum alterum Scombergius ducebat, Aurelianenſis aſſequutus veſtigia, alterum Forcia; vti inter vtrumque medius hoſtis intercluderetur. Sed extemplò vno & leui admodum prælio res diſceptata eſt. Ad Caſtronouarium, Lauracorum vrbem, fortè occurrebant Scombergius & Mommorancius, ſuo quiſque ducto exercitu, quamquam multùm impare; nam ſequebantur Scombergium pedites mille, equites totidem ac ducenti; Mommorancio erant tria equitum millia, peditum duo, aderátque Aurelianenſis. Ideò Scombergius recedebat ad læuam, recepturus ſe in proximam vrbem; cùm Mommorancius comitantibus paucis, abreptus cupiditate pugnandi, in equites primos inuehitur, & prima dimicatione equo iam ſaucio, eóque poſtmodùm procumbente, decem acceptis vulneribus, cùm in ſpiſſos ordines penetraſſet, humi fuſus capitur, & ſicuti erat defertur à victoribus Caſtronouarium. Simul cum eo Nobiles aliquot cæſi; in quibus Comes Moretius, Rieuſius, & Fulladda; ſic perculſis atque attonitis Mommorancij copiis, vt nemine opitulante, ſimiliores fugientibus inauſpicato loco receſſerint. Rex interea in Occitaniam venerat, & adacto Aurelianenſi in eas conditiones, quas victo & propemodùm derelicto impoſuit, Toloſam profectus, Senatui Mommorancium iudicandum permittit. Nulla dubitatio erat, quin reus Maieſtatis læſæ damnaretur, captus dum rebelles in Regis copias duceret, nec ipſe abnuebat culpam, vnâ Regis clementiâ ſpem incertam alens. Et eam Principes Proceresſque immenſo ambitu implorabant; Aurelianenſis, Condæus, Enculiſmenſis, Epernonius, Cardinalis Valeta, cæterique; in quorum preces obduratus Rex, an Richelius rebellionis crimen cumulante perfidia; nam pluribus nuntiis Mommorancius Regi inuiolatam fidem ſpopondetat, ſententiam iudicum impleri iuber. Nec vllus vnquam in tam illuſtri Mommoranciorum ſtirpe generoſiùs animam poſuit; ſi dignus morte dum viueret, ſanè vitâ dignus dum moritur; nec ſi cauſam excipias, quidquam in ea morte deſideres quod fortitudinem Chriſtianam & Heroicam ſapiat: Arnulphus Ieſuita adfuit morienti, vberrimum diuinæ gratiæ fluxum demiratus, ac cœleſtis prouidentiæ regimen, per culpam atque infamiam inducentis ſanctitudinem morti, quam vita voluptatibus & ambitione abducta reſpuerat. Dolori ſummo omnibus fuit tanti viri caſus, qui paſſim generoſita

LVDOVICVS XIII.

Caſtelnau. d'Arry.

De Moret. De Rieux. La Feuillade.

Mommorancij mors.

LVDOVICVS XIII. generoſitate, fortitudine bellica, humanitate, & liberalitate acceptus, maiorum virtutes vt ſe vno collegerat, ſic poſtremus ſtirpis vno ſe extinxit. Aurelianenſis haud multò poſt; indignatus ob repulſam interceſſionem ſeceſſit in Flandriam, reuocato in Richelium odio, in quem Mommorancij necem conferebat. Rex Pariſios cum Regina venit, Richelio hærente Burdegalæ ob grauiſſimum morbum. Quâ in vrbe lenta febre Scombergius è viuis abiit, fide in Regem, prudentia in conſiliis, in bello fortitudine, ſecundus nemini; donatus nuper Præturâ Occitaniæ, quæ ad filium tranſiit. Et hæc eo anno: nam ad Annales noſtros minus ſpectat Guſtaui Regis mors; qui Nouembris duodecimo in pugna Lutſenia cæſus primo congreſſu, reportauit ex hoſte victoriam; vnus mortalium qui ab tumulo vicerit.

Seguerius cuſtos ſigillorum Anno 33. Poſtquam conualuit ab lethifero morbo Richelius, ſubſtituitque Petrum Seguerium Caſtronouo ad ſigillorum cuſtodiam, virum probitate, ingenio & ciuili prudentia perilluſtrem, Caſtronouum arce Enculiſmenſi incluſit; curat nouos Equites Sancti Spiritus dici, quos ſibi arctiùs deuinciret; tum ad Carolum Lotharingiæ Ducem applicat animum. Ille luſorum inſtar, qui primam reparaturi iacturam, alteram faciunt, vt vrbes Regi datas reciperet, noua cum Hiſpanis & Imperatoriis nectens conſilia, legebat militem, nec Guroni legato regio ſe ſpectandum præbuerat; permiſſis præterea Margaritæ ſororis cum Duce Aurelianenſi nuptiis, quas ſpoponderat ſe prohibiturum. Quas ob res primùm compellatur ad clientelam Barrienſis Ducatus præſtandam, ad quam adſtringi cùm ſe pernegaret, edicto Senatus Ducatu deiicitur; ſimúlque Rex occupato Barrio, cum copiis in Lotharingiam tendit. Dux nuper conſerta cum Suecis pugna, partitus victoriam, peditatum amiſerat, equite victor; atque impar repellendo Regi, Cardinalem fratrem ad eum mittit, qui nouo fœdere intentatum fulmen diſcuteret. *Rex Nanceio excipitur.* Rex nihilominus euocato ex Germania Forcia, copiiſque adiunctis, poſt capta plurima in Lotharingia oppida, rectà Nanceium venit, primariam vrbem, & parata obſidione, vallum & aggerem deſignat militi, ineunte Septembri. Tanta celeritate Dux perculſus, & omni ope quam plurimam ſperauerat deſtitutus, turſum fratrem ad Regem legat, qui diù cum Richelio colloquutus, Ducis nomine Regi Nanceium ſpondet, ac tradendam Margaritam ſororem. Verùm & ſororem mutata veſte clam mitti Nanceio curat, ducíque in Flandriam; ac Dux præfectum vrbis vetat die dicto Regem admittere. Ea tergiuerſatione commotior Rex, ad arctiorem oppugnationem ſe comparat, iubétque Forciam Ducis fugientis hærere veſtigiis, eúmque quouis aſſequi modo & capere. Nec Forcia is erat, qui exequeretur munus negligenter. Quamobrem Dux ne opprimeretur, petita ſecuritate, conuenit Richelium, & poſt plurimam altercationem, aſſentitur prioribus pactis, ac traditurus Nanceium in caſtra ad Regem cum Richelio venit. Quod præſtitit, quamquam multùm reluctans, & biduo adhuc nouâ morâ conſumpto; tandem cùm non eſſet effugio locus, iubet vigeſimo quarto Septembris educi præſidium, Regémque admitti; mox de promittentis fide parum ſollicitum,

poſt

poſt tantum pignus ac tam opulentum, quod promiſſam fidem adæquaret. Braſſacus vrbi præfectus imponitur, nouóque munimento vrbs ab arce abiungitur. Mox Lugduni ſeditio oppreſſa eſt, & in pœnam vocata; quæ antè exarſerat, ob noua pretia mercibus facta, ad vectigal Regi perſoluendum. Cùm enim plebs inſaniens ad publicas redemptorum ædes concurriſſet, & ſupellectilem diripuiſſet, idémque tentaſſet in Mercatorum Præpoſitum; ſedata eſt Alincurij Prætoris diligentiâ, & ſpes facta pretij noui tollendi. Sed à Rege miſſus eſt Iudex ad reos plectendos, ſimúlque quatuor legiones in vrbem inductæ; quarum ope indictum nouum pretium, vectigálque impoſitum, & aliquot ex ſeditioſis necati ſuſpendio; Rege tam domeſticam luem, quàm externum hoſtem profligante.

Seditio Lugduni.

Anno 34. Nouæ in Lotharingia turbæ oriuntur. Quippe Dux Carolus, ob iacturam Nancetij conceptâ ingenti moleſtiâ, quod prius tentauerat, exorditur commentum; nempe Ducatu repentè abdicato, eum inſcio Rege in fratrem Cardinalem confert; ac raptis bis mille peditibus & octingentis equitibus, è Lotharingia prodit, petítque Germaniam, Imperatori addicturus militiam. Continuò Franciſcus galero rubro depoſito, Luneuillæ ſe in Ducem gerit, ac Claudiam Duciſſæ ſororem in vxorem ducit. Ea res cùm noua Præfectis regiis videretur, de re tota Regem certiorem faciunt, ac ſponſos cum Falsburgenſi ſorore Franciſci Nanceium abducunt, honoratè quidem, ſed ſecurè. At ij deceptâ cuſtodiâ liberi euadunt; Falſburgenſis quidem virum veſte mentita, ſponſi mutati in ruſticos, fugiúntque in Flandriam; Nicolaa Caroli Ducis coniux, quæ ſponte hæſerat, Pariſios per Arpajonium ducitur, ibi deníque hoſpitium ponit, dum maritus nouam ſortem nouúmque connubium experitur. Rex interea occupabat arces, quas Carolus obtinebat præſidiis; atque cæteris leui negotio captis; in Motha expugnanda plus inſumptum operæ ac laboris. Ea decima tertia à Nanceio leuca, in ſublimi & abrupta rupe poſita eſt, ſubiectis infra campis, ac nullo montis iugo in altitudinem æmulo; excauatæ foſſæ in ipſa rupe, muríque poſiti; ac propugnabat Iſcheus præfectus, cum quadringentis militibus, vbere commeatu in vim & famem munitus admodùm; vt arx videretur vnâ temporis morâ expugnabilis. Et primò quidem lente obſidione oppidum premere; cingentibus Arpajonio & Forcia filio; deinde poſtquam Forcia ipſe cum Germanico exercitu acceſſit, Francorum impetu eiuſmodi moras auerſante, vis adhibita eſt. Extemplò tormenta diſploſa, & erecti cuniculi; ſub initia quidem labore improbo & fructu modico; cùm rupis durities tam ligonem retunderet, quàm repelleret globos. Verùm cùm indefeſſæ operæ nihil arduum ſit, plures oppidi ædes tormentis euerſæ ſunt, ac quod magni momenti fuit, Præfectus Iſcheus fragmento cæſus eſt; effoſſi præterea cuniculi aliquot; & in ipſam foſſam agger perductus eſt. Nec ſe oſcitanter propugnabant obſeſſi; quanquam nullum telum infeſtius obſidentibus, quàm ſaxorum ingentium moles, quæ ſpiſſo numero Lotharingi in ſubiectos milites prouoluebant; erátque eo pugnæ genere ſpectabilis Euſtachius, præfecti frater, ac religioſus; qui ſemel obſeruatus eſt intra ſex horas de-

Turba in Lotharingia.

Motha capta.

d'Iſche.

LVDOVICVS XIII.

cem ſaxorum plauſtra in legionem Tonnetiam effudiſſe; Iupiter nouus, qui lapidibus plueret; atque is poſt necem fratris obſeſſos à deditione diu inhibuir. Tandem vno propugnaculo vi cuniculi euerſo, euerſus eſt propugnantium animus, redditúmque Forciæ oppidum, quinto menſe ab quo oppugnari ceperat, cùm in proximam hyemem producenda obſidio crederetur; ſicque totâ Lotharingia Rex potiebatur. Deinde acceſſit è Germanico exercitu incrementum alienæ victoriæ. Siquidem Sueci prælio ad Norlingam victi, cùm haud paucas vrbes præ tuendi infirmitate deſererent; eæ ſe ad fidem Regis & tutelam applicant vltrò; in quibus Manhenium validum ad Rhenum & Neccarum oppidum; in Alſatia ciuitates Colmaria, Haguenoa, Saleſtadium, aliæque; & quod inſtar prouinciæ erat Philippoburgum à Suecis Regi permiſſum; cui ſtatim impoſitus Arnaudus præfectus, miſto Francis Germaniſque præſidio. Eos ſucceſſus perfecit Aurelianenſis Ducis regreſſus in Franciam. Is pertæſus diuturnæ abſentiæ, & impellente Puylaurentio, quem nuper inflictum per inſidias vulnus ad mortem admouerat, venatum ſimulans, manè Bruxellis cum Puylaurentio & paucis aliis prodiens, curſu continuo per leucas viginti quinque producto, Capellam in Picardia venit; felici venatione, qua patriam & beneuolentiam Regis reciperet. Ingenti gratulatione à Rege, Richelio, & vniuerſa Aula exceptus, perſanauit domeſticum vulnus; ac Puylaurentius in Richelij affinitatem admiſſus eſt, qui reconciliationis præs & vinculum foret.

Philippoburgum captum.

Anno 35. Philippoburgum Franco eripitur. Barbergi æmulatio id intulit damnum. Hic gente Germanus arcem annis quatuordecim Præfectus ſub Treuirenſi tenuerat; noueratque quæ in ea firma eſſent, quæque inualida; quam indignatus ſibi ab Treuirenſi, poſtquam eam Sueci dimittunt, non traditam, ad Galaſſium deficit, Prætorem exercitus Imperatorij; arcis occupandæ rationem aperiens. Nec à propoſito aberrauit; aqua foſſarum aſperitate frigoris congelata, per obſcuram noctem omnia ſimul propugnacula arcis inuadit, nondum abſoluta; atque præſidio morbis imminuto vim haudquaquam ferente, potitur arce, Arnaldo præfecto ſaucio & capto. Tum victores Spiram ſine negotio capiunt; quæ eiuſdem Electoris ciuitas Francis pariter commiſſa fuerat; recepta poſtmodùm à Mareſcallis Forcia & Brezæo (is ſororem Richelij habebat coniugem) cùm ipſa Trevitis ab Hiſpanis inuaditur; leui quidem in ſpeciem expeditione, at ſeriem perpendentibus, maxima, & multiplicis calamitatis ferace. Ferdinandus Regis Hiſpaniæ frater, idémque Cardinalis, ab Hiſpania mari Genuam vectus, & per Inſubres tranſgreſſus in Germaniam, feſtinabat in Belgium capeſſiturus prouinciæ regimen, amita Eliſabetha antè demortua, ac per viam cum Ferdinando Romanorum Rege Suecos ad Norlingam luculentâ victoriâ profligauerat. Is porrò ea auctus gloria, cùm moleſtius ferret, vnicum ex Electoribus Trevirenſem confugiſſe in aſylum Franciæ, per Emdenum Comitem Trevirim pyloclaſtro inuadit, abſente præfecto Buſſilameto; Francos cædit, vrbem occupat, & Philippum ipſum Electorem, direpta ſupellectile, in cuſtodiam

Galas.

Bellum Hiſpanicum.

diam rapit, Lucemburgum ducit, dein Namurcum. Rex fœderati Principis calamitate perculſus, Ferdinandum de reſtituendo viro appellat; quem cùm is negaret poſſe reſtitui, Imperatore & Hiſpaniæ Rege inconſultis, occaſio data eſt difficillimi & moleſtiſſimi belli, quo ſtatim Europa tota conflagrauit. Etenim vtraque gens, Franci & Hiſpani, æmulatione pari, ne ambitionem dicam, paribus viribus, offenſione pari incenſa, inſtaurata veteri contentione ob gloriam, fomitis inſtar flammam corripuit; iámque ſexennium à Mantuano bello depugnabant alieno nomine, nihilque deerat exacerbatis in mutuum odium animis, præter ceremoniam belli indicendi. Quæ per fecialem Francum eſt obita; atque bellum denuntiatum Bruxellis, Maij duodecimo. Richelius eius indicendi Regi auctor potiſſimus fuit, ſiue ab Batauis adactus propemodùm, qui niſi bellum ſignificaretur, minabantur pacem cum Hiſpano; ſiue concepto dudum conſilio, ad opprimendam gentem Franciæ æmulam, ſuúmque populum ad potentiæ apicem euchendum; ſiue ad alimentum ambitionis priuatæ, re tam ampla ſuſcepta, vnde ſibi ſuæque ſtirpi, opum & auctoritatis inexhauſtum fundum compararet. Sanè vt conſilia latent, ſic manifeſtum eſt per euentum, vnam mortem interceſſiſſe magni viri conſiliis; quæ promovebat ad certum exitum, niſi Deo aliter viſum eſſet, neceſſitate mortalitatis intercellanti proſperrimum curſum. Attamen creditur præfeſtinaſſe Richelius, nondum ſatis ad inferendum bellum inſtructis viribus, & ſeditione per inteſtinum morbum exurgente; quànquam id malum felicitas ſubſequens ſtatim emendauit. Porrò ea ſeditio ſic prorupit in Aquitania. LVDOVICVS XIII.

Cùm ad legendam pecuniam plurimæ vectigalium ſpecies in totam Franciam imponerentur; nam iis Richelius haud parcebat; res per ſe moleſta redimentium & exigentium aſperitate euadebat moleſtior; in Aquitania præſertim; quæ gens tributorum immunitatem obtendit, eſtque ad permovendum prona & facilis, concepta ſeditio in lucem prodit. Primus Burdegalæ furor apertus eſt; cauponum vilis natio & turbulenta, ob ignauum otium & victum opiparum, aſſueta commodis, tributo leviore impoſito, tumultum incipit; ac cæſo redemptorum vno, in cæteros publicanos impetum facit, Deſagnum honeſtum ciuem intercedentem tumultui perimit, móxque plurimi è plebe reliqua adiuncti cauponibus, ædes publicas, feneſtris effractis, & incenſis foribus, inuadunt, vaſtant atque diripiunt. Ad ea extempló Epernonius euocatus, mira animi fortitudine turbas opprimere aggreditur; cùm enim clementià & patientià ingraueſceret cœpta ſeditio, iámque inſanæ plebis magna pars dimidiam vrbem inuaſiſſet, in qua ſe munimentis doliaribus inſtruxerat contra vim; ille ſenio grauis, nam agebat annum octogeſimum quartum, inſcenſo equo cum Nobilibus viginti duobus, & ſtipatoribus viginti quatuor, quos ire pedibus iuſſit, incipit profligare multa furentium millia, armis & munitionibus tuta; perfecitque tandem, prœliis pluribus ad munimenta ſingula editis; non ſine ſtrage tum ſuorum tum ciuium, nec abſque capitis ſui periculo, verſantis inter ſclopetorum ſpiſſiſſimas glandes, & oppoſiti *Seditio in Aquitania.*

LVDOVICVS XIII. imminentium è feneſtris ſaxis. Deiectis munimentis, & receptis ædibus publicis, turbam cæteram aliquatenus pacatam in tecta dimiſit; donec poſt dies aliquot, ruſticorum turbæ effuſæ in ſancti Surini ſuburbium, inſtaurant periculum. Etenim ſeditioſum ciuem compellabant ruſtici, vt patefactâ portâ vires adiungerent, futuri optimo cuique terribiles & exitioſi; quod diſcrimen cùm grauiſſimum eſſet, Epernonius per aduerſam portam in promiſcuos irrumpens, cæſis pluribus; gregem diſiicit, & ſecuritatem tum vrbi tum prouinciæ peperit. Quippe furor Aquitaniæ vrbes momento inuaſerat, veluti in membra ſparſus è capite; atque excepto vno Montalbano, nulla vrbs in ampliſſima prouincia fuit, quin aliqua cæde ſe contaminaret. Aginni præcipuè & Petrocorij inundauit furor; Aginnates ex Curia Subſidiorum nuper inſtituta, ſenatores viginti mactarunt; cæteros omnes, & Electos quos vocant obtruncaturi pari inſania, niſi Berneti in Camera Edicti Præſidis prudentia tumultum preſſiſſet. Petrocorios pariter Vertamonis præfecti iudiciis, induſtria amouit à cædibus; donec à Burdegala vt proruperat malum, ſic emanauit remedium, tranquillitate in prouinciam cæteram propagata, maxima vectigalium parte extincta. Et ea proximi belli præludia.

Du Bernet Vertamon.

Pugna Aueniaca.

Ad quod auſpicandum, quinque exercitus Richelij operâ Ludouicus inſtruxerat; eorum tres in Belgio, Germania, & Lotharingia, duo in Inſubribus, & Rhetis nauaturi militiam erant, præter duas claſſes, quibus vtrumque mare obtinebatur. Singulos paucis, ne confundam res, perſequar. Primum exercitum inducebant in Belgium Mareſcalli Caſtillonius & Brezæus, in quo viginti peditum millia, equitum ſeptem, quinquaginta tormenta, ducente Meletayo ſummo præfecto, qui & ipſe Richelij affinis. Ij cùm in Lucemburgium progreſſuri Treuirim tenderent, incurrunt in hoſtilem exercitum, quem Thomas Princeps, Sabaudiæ Ducis frater, ducebat cum imperio. Quippe Duce Franciæ partes amplexo, duo fratres Cardinalis Mauricius ac Thomas ad Hiſpanum ſe verterant, ſiue familiarum principalium more, quæ plerumque ſe in partes diuidunt, vt factione alterutra vincente, qui in victis ſunt, opem & ſubſidium in victoribus habeant, ſiue ab Hiſpano opulentioribus conditionibus illecti, rem ſuam facerent. Ad Auenium, qui pagus eſt in Leodienſibus, Thomas Princeps exercitum numero imparem commodo ſitu muniuerat, locato pedite ſepes inter, quæ pro vallo forent. Nec difficultas remorata eſt Francos. Inſtructis ordinibus die Iunij vigeſima impetum faciunt, ac tametſi à peditatu hoſtium primo congreſſu plures ceciderint; tamen equitatu Hiſpano ſtatim diſiecto, & peditatus ipſe obrutus eſt, partáque victoria, in qua cæſa hoſtium quatuor millia, capti ſexcenti, cum ſignis, tormentis & impedimentis; è Francis ducenti equites, ſexcenti pedites occubuerunt. Victor exercitus adiunxit ſe poſtmodùm Batauorum Ordinum copiis, ad vrbem Traiectum, quas ducebat Orangius Princeps, erantque ſub ſignis quadraginta quinque hominum millia, ductis centum quinquaginta tormentis, quorum vt terror ſummus & expectatio fuit, ſic opera inanis, & euentus ſterilis omnium rerum, præterquam

La Meletaye.

Auein.

quam infamiæ. Nam Cardinalis Hiſpanus, quem de more gentis Infantem dicebant, poſt Aneniacam cladem, ſtrenuo & diligenti labore exercitum inſtaurauerat, legerátque quatuordecim peditum millia, equitum ſeptem, quos foſſa ad Tillemontium oppidum clauſerat. Mox aduenіante hoſte iam numeroſo impar receſſerat, duxerátque Louauium militem. Tillemontium cùm occluderet portas, vi captum eſt, ac direptum, magnâ ignominiâ capientium; cùm ſacræ res & perſonæ diſtractæ & violatæ ſint, nec vllum furori frænum adhibitum. Quamquam ignominiam Franci in Batauos & Anglos conferunt, qui primi prorumpentes in oppidum, ea patrarunt indigna atque atrocia, quæ odium in religionem ſuadebat hæreticis. Sanè deinceps victorem exercitum nulla proſperitas, multa calamitas excepit. Nam diſcordiâ inter duces Orangium & Francos coorta; cùm ille iſtorum gloriæ inuideret, ac priuatim infenſus eſſet Richelio, lentè capiebantur conſilia, implebantur lentius, ſubminiſtrabatur parcè annona, quod munus Batauorum erat; & momentis rerum euaneſcentibus, nihil commodè tentabatur, nihil opportunè. Sic fruſtra oppugnatum Louanium, ſoluta obſidio; ac mox à Flandris capta arce Skinquia, ad eam recipiendam ductus cum Batauo Francus exercitus, transfugiis magnam partem exhauſtus; exaruítque tam citò primus lauri palmes, intermortuâ vincentium gloriâ. *Tillemontium captum.*

Germanicum exercitum excepit exitus non diſſimilis. Eum adminiſtrabant Cardinalis Valeta & Dux Veimarius, è Saxonum Principum ſtirpe, qui merebat Regis ſtipendiis; ac Valeta poſtquam Bipontem periculo liberauerat, pulſo ab obſidione Galaſſio, adiunctus Veymario Rhenum tranſmiſerat, ea ſpe vt exceptis Suecis victor in Germaniam penitiorem inuaderet. Sed Suecis pariter inuidentibus, procúlque ſtantibus; & mox Germanis poſt copias auctas Galaſſij & Mansfeldi ductu imminentibus, Francis ſua vice recedendum fuit, & celeriter quidem. Eſtque receptus ille percelebris, quem Valeta & Veymatius, per obiectum Rhenum, per Autumni tempeſtatem incommodam, per ſpoliatos agros & deſertos, longo terrarum ſpatio confecerunt; inſequentibus prementibúſque veſtigia triginta equitum millibus, viginti peditum; frontem & arma conuertentes perpetuò, donec Meti excepti ſunt. Nec fraudandi ſua laude Mouyus & Cahuſacius, qui cum trecentis equitibus, comparandi Leonidæ & Spartanis, obiectu corporum fregerunt hoſtium impetum, caſi antè quàm victi, parta ſecuritate commilitonibus ſuo exitio; & laudandi quos belli ſors ad meliora ſeruauit, Guichius Comes, Turenius, Coëſlinus, Santagnanius, Fleixius, Guebrianus, Camburius, atque Mombaſius; & præ cæteris Neſius, qui Valteuangæ præfectus Galaſſium ruentem cohibuit, fregitque fortiter quatuor impreſſiones, tandem quinta oppreſſus, & cum præſidio cæſus; Codrus Francicus, qui pernicie capitis, patriam regeret, ciuémque ſeruaret. Nihilominus Galaſſius imminebat Lotharingiæ atque Campaniæ, cùm Nobilium fama perterritus, quos è proximis prouinciis Richelius conuocauerat, curſum reprimit, & regreditur *Valeta receptus è Germania.* Mouy & Cahuſac. De Guiche. Turene. Coëſlin. Saint Agnã. De Fleix. De Nets.

LVDOVI-CVS XIII.

Exercitus in Lotharingia.

in Germaniam. Mansfeldus intereà Franquendalium capit munitiſſimum in Palatinatu inferiori oppidum; quod vti & cætera vindicarunt ſibi Hiſpani, Palatino iam antè expulſo. In Lotharingia octodecim peditum millia, equitum duo Mareſcallus Forcia obtinebat; iiſque Ducem Carolum non tam oppugnabat, quàm pulſum exigebat; nihilque geſtum memoriâ dignum, præter oppidum ſancti Michaëlis, quod ab ipſo Rege tertio die ad arbitrium captum eſt.

Valentia obſeſſa.

In Italiâ magna rerum vt in cæteris moles & ſpecies, leuis etiam fructus, imò ignominia fulgorem extinxit. Crequyus Mareſcallus Francicas copias Principibus Sabaudo & Parmenſi adiunxerat, vir fortiſſimus, & in Ledigueriį ſchôla eruditus; ſimúlque fœderati Valentiam obſidebant, vrbem in Inſubribus munitam, & magni rebus Hiſpanicis momenti. Sed illicò praua æmulatio corrupit ſana conſilia. Nam Dux Sabaudiæ Parmenſem ſibi æquiparari non patiebatur, & Crequyus aſſuetus Sabaudo obſequi, minus Parmenſi ſe accommodabat, cùm vni obedientia faciliùs quàm duobus præſtetur. Sic diſſentientibus animis, ſubſidium in vrbem à Coloma inductum eſt, & à Triumviris ſoluta obſidio. Attamen Crequyus Pado tranſito in Mediolanenſem agrum excurrit, & in eo arcem Bremam ponit, munitque erectis decem propugnaculis, Valentiæ futuram vicariam; eámque Rex Mongalardio committit, adiectis quinque legionibus, & quingentis equitibus; nouam anno proximo probri materiam.

Brema munita.

Montgaillard.

Rohanij in Rhetia victoria.

In Rhetiâ res vt ab vnico Duce adminiſtrata eſt, ſic proceſſit feliciùs; adeò in omnibus Monarchia præſtat, cùm ad vnum pertinent gloria atque infamia. Is Rohanius, qui poſt Hugonottorum poſtremam pacem, Venetiis cum imperio verſatus, admittente Rege reuocatus in gratiam, acceptis ſeptem peditum millibus, & quingentis equitibus, Vallem Telinam ab Inſubribus tutabatur; in eos irrupturus, quando Principes fœderati cum Crequyo conueniſſent. Verùm & ipſi peculiaris hoſtis, prælij & victoriæ occaſio fuit. In Rhetiam ab Alſatia venerat; ſtatimque in Valle Telina caſtella & arces ad tranſitum commodas occupat, Bormium, Riuam, Chiauennam, & cæteras; imminebátque Inſubribus, cùm audit ſeptem millia Germanorum in Bormienſem agrum irrupiſſe, & paratos in Inſubribus Hiſpanos vt Chiavennam inuaderent. Rem tam ancipitem ratus celeritate vna profligari poſſe; relicto Chiavennæ præſidio copias Bormium in Germanos rapit, eóſque gemino prælio aggreſſus, fundit fugátque, pauciſſimis neci per fugam ereptis; tum Chiavennam regreſſus, fama victoriæ præcurrente, à conſilio Hiſpanos deterret. Id ineunte Iulio contigit; cùm Octobri menſe Fernamontius octo peditum millia rurſum inducit in agrum Bormienſem, vimque arci intentat; nec cunctatur Rohanius, quatuor peditum millia in eum perducit, pugnam è veſtigio conſerit; difficillimam prorſus atque ambiguam; qua demùm victi Germani, bis mille cæſis, fugam capeſſunt; ingenti Francorum peditum gloriâ; quos vnicè Regi collaudauit Rohanius, eóſque facinus ſatis ipſum deprædicat. Vndecimo die poſt patratam victoriam, quaſi renaſcentibus Hydræ capitibus; ecce Serbello ſeptem hominum millia & quingen

quingentos equites ex Mediolanenſibus ducit in Telinam vallem, ſimúlque Srliquius Germanorum tria millia ex aduerſa parte opponit. Rohanius ſupra Herculem, qui contra duos pugnaret, vt partiretur æqua lance victoriam, in Hiſpanos conuerſus, omiſſis tantiſper Germanis, eoſdem ducens qui modò Germanos vicerant, hoſti occurrit, munimentis ſtrenuè tecto ad radicem montis. At nec inæqualitas loci nec virium, retardauit Francorum impetum; in munita caſtra irrumpitur, pugnatur acerrimè, ac tandem per montis abrupta enitente Clauſio centurione, & in terga hoſtium fulminante, à Francis vincitur, magna Hiſpanorum ſtrage; quorum ſupra quingentos ceciderunt bis mille; multi capti cum vexillis & ſarcinis. Victor Rohanius poſtquam excurſionibus Mediolanenſem agrum diripuit, in Vallis arces ſe recipit, tergeminâ laurea per ſtrenuam fortitudinem partâ.

Lirinenſes Inſulæ.

Tot irruptiones Hiſpani vna Inſularum inuaſione rependunt. Ex geminæ, dictæ olim Lirinenſes, in Prouinciæ Phocenſis finibus, breuiſſimo ſpatio inter ſe diremptæ; quarum altera, ſancta Margarita, leucâ in longitudinem paret, ſterili admodùm ſolo, ſed defenſa caſtellis quinque; altera ſanctus Honoratus, ſpatio arctior, ſed feracior cultu, cœnobio valido propugnatur; vtraque Monachorum religione & piiſſima ſolitudine apud Patres celebris, nunc belli horrore inculta prorſus, euerſis pietatis primæ monumentis; poſtquam Hiſpani eas inſederunt. Leui præſidio tenebantur, quod extemplò actum eſt ad deditionem. Eratque illud Hiſpanorum conſilium, vti & proximo anno eſt patefactum; eam Prouinciam, Occitaniam & Aquitaniam, per oppida in finibus capta, habere infeſtas; non inconſultè, niſi rem euentus in conſulentium luem conuertiſſet. Sub anni finem, Petrus Seguerius Cancellarius dictus eſt, Stephano Haligreo morte rapto; iſq; anno ætatis quadrageſimo ſeptimo ad eum apicem euectus eſt; tanto populorum plauſu, quanto virtutum & meritorum conſortio; nec potuit clariſſima Segueriorum familia deſinere illuſtriùs, quàm in ſupremo dignitatum faſtigio, & in viro ſupra dignitatem ſuam eminente; nam poſtremus eſſe ſuæ ſtirpis dicitur.

Seguerius Cancellarius.

Coloredus captus.

Annno 36. Coloredus Cæſareus Dux, duo equitum millia Zircum ducebat ad Carolum Ducem, cum à Marchione Forcia fuſo milite capitur; opitulante fortiſſimo Gaſſione, & hæc anni auguria, fauſta in ſpeciem, fallaci exitu. Et Bellum in Inſubres videbatur totum imminere. Eam in rem Parmenſis Dux, cùm veniſſet Pariſios, iuuenili potiùs impetu, quàm vlla certa ratione, à Rege magnificè exceptus, Hiſpanis & Mutinenſi Duce in eius ditionem irrumpentibus, regreſſus in Inſubres erat. Erántque inſtructa ad gerendum bellum cuncta accuratè, miſsáque octodecim peditum millia, equitum duo ſupra quingentos; quibus adiungendæ Sabaudicæ copiæ, cum Rohanij milite, implerent triginta peditum millia, equitum octo. Sed ea diuerſa à conſilio euentus rapuit. Parmenſis poſtquam vindictam in Mutinenſem effudit, cœpit cum Hiſpanis clam agere, anno ſequenti diſceſſurus à Francis, nihilque in poſterum in fœderatorum contulit cauſam; ſeu ſponte ſeu vi ad Hiſpanos conuerſus. Sabaudiæ Dux

Parmenſis ſeceſſio.

Toiraſio

LVDOVICVS XIII. Toiraſio partem regiminis tradi peroptabat, idque Crequyus libenter paſſus eſt, admiſſo dignitatis conſorte; quanquam repugnante Richelio, cui Toiraſij virtus ſuſpicioni erat, quia offenſa; nam medium nihil Richelio, qui ad eum accederent, neceſſe erat flecti aut frangi. Porrò Toiraſius fide per calamitatem inuiolata inſinuabat Duci amorem in Franciam; idque conſtitit poſt extinctum ipſum Toiraſium, qui cùm Fontanam caſtellum nullius nominis oppugnaret, exploſo tormento globi effectum inſpiciens, glande ſclopeti percuſſus, momento occubuit; ingentis in Italia gloriæ, quam auxiſſet plurimum, niſi Richelij odium an æmulatio, virum ſummis dignum, poſt Caſalis propugnationem, habuiſſet in infimis.

Toiraſij mors.

Pugna ad Nauilium.

Nec aliud geſtum quàm ad Nauilium prælium (ea Ticini pars ab amne Mediolanum inducta) cuius laus prima celeritatis, proxima fortitudinis fuit. Quippe Crequyus ſoluto Nauilij ponte, cùm vltra Nauilium copias Francorum duceret, citra Sabaudicas Dux, Leganeſius Mediolanenſis Prætor ad opprimendum Crequyum aduolat. Sed ille ad deſtitutum locum regreſſus, in quo pons reſtitueretur; dum illi ponendo Dux incumbit ſtrenuè, ſolus hoſtem tulit, donec Dux mirificâ diligentiâ per impoſitum pontem venit ſubſidio. Tenuit dimicatio quatuordecim horas, ingenti partium obſtinatione, quam diremit nox, Hiſpanorum bis mille cæſis, iacturâ non leui; quam & ipſi faſſi ſunt, nocturno receptu & repentino. Lentior Rohanij in Mediolanenſes irruptio remorata eſt victoriæ ſpem, qui Guaſconium Serbellonis legatum munimentis poſtquam depulerat, tardiùs in hoſtilem agrum infunditur, patrato iam ad Nauilium prælio, nihil conſequutus præter vaſtationem agrorum; cùm lues propius admota Franciæ, ab Italia mentem abduxit & operam.

Guaſco.

Dola obſeſſa.

Siquidem Condæus Princeps Dolam oppugnabat, Sequanorum vrbem primariam; qui neutralis olim conditionis, cùm ab Guſtaui funere Hiſpanos fouiſſe omni cura & ſtudio dicerentur, ideò viſi conditione prima excedere, bello appetebantur. Princeps obſidionem Maio exeunte inſtruxerat, deduxeratque ad medium Auguſtum, validiſſima ciuium propugnatione repulſus, & fortiſſimis eruptionibus; cùm Duce Carolo & Lamboyo aduenientibus, iubente præterea Rege, & copiarum partem euocante, ſoluit obſidium, ſéque in Burgundiam recipit: & præter opinionem munita ciuitas, tempus Principis & tormentarium inſtructum conſumpſerat: miſſi ad Regem equites bis mille, pedites octies mille; in tutelam Burgundiæ ſemati cæteri. Mittendi autem ea fuit neceſſitas.

Irruptio in Picardiam.

Hiſpani ingenti exercitu irruperant in Picardiam. Etenim occulto prudenter conſilio fraudem fecerant ſagacitati Richelij. Decem hominum millia bello in ſpeciem repellendo habebant in Arteſiæ finibus; dum Picolominius & Ioannes Verthius magno exercitu agros Leodienſium vaſtant, & admotis triginta hominum millibus Leodio obſidionem intentant. At vbi calere rem arbitratur Richelius, & in alias prouincias intendit ſecurior, repente Germani omiſſo Leodio, adiungunt ſe Hiſpanis, & Principe Thoma omnium Duce, Capellam obuallant in Picardiæ finibus, capiúntque, præfecto Marchione Beccio arcem vi tradente; qui poſtea in meritum honorem

Iean de Verth.

Du Bec.

honorem & dignitatem eſt reſtitutus. Tum hoſtes vecti victoriâ, vno curſu, Caſtelleto, Roia, & aliis oppidis, vetante nullo, quæ erat conſternatio, potiti, Somonam tranſmittunt, & eodem impetu Corbeiam capiunt. Tam improuiſa irruptio cùm percelleret omnium animos; Pariſienſes præ cæteris, vti proximè admoti ad periculum, nam in portis verſabatur hoſtis, ſic metu admiſſo intimè, cum tumultu vaſa colligebant; ac fortè muri ad ſancti Honorati ſubvrbium deiecti erant, ad augendum vrbis pomœrium; iam belli fortuna amplitudinem vrbis in calamitatem vertente; túmque vna fluctuantis Franciæ anchora Richelius fuit. Is fortiſſimâ confidentiâ & inuicto animi robore, toto periculo in ſe arceſſito, metum diſpulit, reuocauitque audaciam. Cùm antea nunquam prodiret in publicum, niſi frequenti ſtipatorum & Nobilium ſatellitio; modò ſolus in aperto curru, ſeruo à pedibus comite, incedebat per vicos, ſalutabat quemque beneuole, inimicis obiectabat caput, vultu erecto præferebat confidentiam; rémque ſtatim aggreſſus ingenti ſollicitudine, conſcribit quadraginta millia bellatorum; mirifica omnium Ordinum alacritate; nec defuit Rex Richelij vigilantiæ, qui Pariſios venit, obiecturus ſalutem ſuam tutelæ ciuium. Metu expugnato, hoſtis illico victus eſt; obſidetur Corbeia, agúntque in caſtris Rex, Aurelianenſis, Sueſſionenſis, Richelius, cæterique magno numero Proceres; eſtque vrbs per Autumni imbres incommodos, & propugnantium robur, acta ad deditionem; cæteræque poſtmodùm præter Capellam receptæ. Et ea Richelij laus præcipua fuit, luctantis in pondera palmæ inſtar, & ſurgentis illuſtriùs, quò grauius premebatur; ſanè quod minus præcauerat, fortitudine ſumma emendauit; & Heroum eſt, quod peccauit infirmitas, virtute ſancire & reſtituere. Nec vnâ machinâ impetebat Hiſpanus Franciam, ſimul altera intentabatur Burgundiæ; & ea pariter à Germania, inexhauſto illo ſeminario militum. Nam Galaſſius ab Alſatia in Sequanos promotus, quadraginta bellatorum millia, poſtquam Carolum Ducem & Lamboyum exceperat, inducebat in Burgundiam; eo conſilio, vt ſe ad Pariſios adiungeret Picolominio; quo cùm aberraſſet, vniuerſam prouinciam deſignabat victoriæ. Rex oppoſuerat exercitum Germanicum, ducibus Cardinale Valeta & Veymario; iique Galaſſio Diuionem petenti obiecerant ſe cum Condæi copiis; ſed ex inæquales admodùm hoſtium impetum ægrè retundere aut ferre poterant. Attamen per eas Galaſſius Diuione amotus, Ladonam modicum in finibus Burgundiæ oppidum toto exercitu cingit; hinc Cabilonem, mox Lugdunum victor progreſſurus: erátque extrema omnium conſternatio; adeóque imparata ab hoſte Francia, vt vel ſulphurei pulueris ſumma in vrbibus penuria foret. Iam ciues ad tutandum inualidum oppidum ſupra vires contenderant, & labe illata ſe in foſſâ hoſtis locauerat, proxima luce vrbem oppreſſurus; cùm in eam Ranſauius à Condæo miſſus nocte inexploratus ingreditur, introducto ſimul ſubſidio. Nec mora, poſt quietem captam, is cum luce in hoſtem erumpit, & perculſum magna ſtrage è foſſa deturbat; quo factum vt accedente Autumni intemperie, & exundante extra alueum Arare, obſidionem Galaſſius ſoluerit; militem ægrè, ac tormenta difficilius & impedi

Margin notes: LVDOVICVS XIII (beside line 1) — *Galaſſius in Burgundia.* (beside "Burgundiæ; & ea pariter") — S. Ian de Lône. (beside "Attamen per eas") — Ranſau. (beside "preſſurus; cùm in eam")

LVDOVICVS XIII. impedimenta è cœnoſis voraginibus & torrentibus aquis expediens. Eóque impegit minax illa procella, quæ naufragium minabatur Burgundiæ, ipſa cœli imbribus merſa; ac tanto periculo intra metum clauſo.

La Saludie. Hermenſteinii captum. Anno 37. Saludia Cæſareis Hermenſteinium optimis conditionibus tradit. Arx ea ad Rhenum validiſſima, Regi ab Electore Treuirenſi permiſſa, eodem propugnante Saludia iam vigeſimo menſe, nullo ſubſidio, hoſtem repulerat: cibariorum neceſſitas deditionem extorſit, quæ Verthio facta; Galaſſio, cæteriſque ducibus fruſtra in eam rem connixis hactenus. Nec Saludiæ laudem inficiari poſteritas debet; eò maximè, quod prudentiæ, fortitudinis, & patientiæ, nullo præmio, æmulo Buſſilameto gloriam deterente, ſibi ipſa virtus præmium fuit; & Saludia poſtmodùm iuſto munerario addicturus operam, Oratorij Patribus ſe adiunxit. Id Hiſpano præludium, cùm ad cætera iam cupiditatem dexterámque porrigeret. *Impreſſio in Baſconiam. Baſcones. S. Iean de Luz. Socoa.* Nam anno ſuperiore Baſcones ſubiugaturus (& ij à Vaſconibus diuerſi) & in proximam Aquitaniam inuaſurus, immiſerat ductore Noquera Duce duodecim hominum millia, fanum Ioannis Lucienſis ceperat, ac Socoam portu commodam arcem muniuerat. Ad primam expeditionis famam Epernonius Baionam venerat, ac tametſi deſtitutus copiis, ac morbo afflictus, tamen præſentiâ ſuâ atque prudentiâ, accedente Vertamonij ſollicitudine, nutantes ciuium confirmauerat animos, poſuerat munimenta locis opportunis, lapſu temporis diruta, atque annona laborantem vrbem inſtruxerat; dum Hiſpanus ſe intra Socoam muniebat, refrigeſcente vtrinque primo illo martis & metus impetu. Mox Valeta Dux ad patrem mittitur, ſed rarus miles, ratiórque pecunia; atque ad ſupplementum mali accedit noua Aquitanorum rebellio. *Noua ſeditio in Aquitania.* Nam ob vectigalium grauitatem, cùm vehementiùs ſopitæ turbæ exurgerent; Petrocorij, Ruteni, Cadurci, & Aginnates, ſubitâ afflati inſaniâ, arma corripiunt; iámque is furor in proximos Sãtones Pictoneſque, magna contagij labe peruadebat. Tredecim millia ſtatim conuenerant; ac plerique militiæ iam actæ periti, Bergeracum occupauerát, cæteris vrbibus excipiendi, nihilque deerat præter ducem qui furorem regeret; cùm Valeta mali ſeriem oppreſſurus, quanquam tunc maximè repellendis Hiſpanis intenderet, mille & quingentis peditibus raptim ductis, cum patris turma equeſtri, magnis itineribus Aginnates petit. *Sauuetat.* Ferociſſimi omnium, ij tria millia rebellium erant, agebant Sauuetatij, quod Aginnatum eſt oppidum; eóque ſe clauſerant; cùm à Valeta impetuntur fortiter; ac poſt atrocem dimicationem, pugnantes funduntur, ac delentur internecione. Ea ſtrage perterriti cæteri facilè in diuerſis locis ſparſi profligantur; capti haud pauci damnati ſunt Iudicum calculis; plures Tribunis capitalium addicti, pependerunt ex arboribus. Extemplò Valeta diſcuſſo periculo, ad hoſtem regreſſus, qui ſe intra Socoam continebat, magnis preſſus incommodis; idem Valeta impreſſionem inhibuit, donec Hiſpanus, inediâ, morbis, & veluti diuturno pædore carceris afflictatus, nam progredi extra munimenta non ſinebat metus, ſponte collectis vaſis receſſit nauibus in Hiſpaniam, ac euerſis quidem munitionibus, quas labore tanto erexerat: fuitque Valetæ laus gemina, quanquam diuerſa, ardens dimicatio, & prudens cunctatio.

Nec

Nec Hiſpanis Occitania felicior fuit. Leucatam arcem in confinio Ruſcinonenſium poſitam, ac portam Occitaniæ inferioris, Serbello decem ex Hiſpania vniuerſa millibus hominum lectis obſederat; eámque præfectus Barrius tuebatur, Franciſcæ Ceſeliæ quam narraui filius, modico præſidio, & Santaunefio abſente, qui adoleſcens Barrij filius bellicoſiſſimæ indolis, loco plurium fuiſſet. Sed Scombergus prouinciæ Prætor opem apparabat, legerátque Occitanorum laude immensâ, decem hominum millia, conuolantibus certatim Nobilibus. Et fuit dignum fortiſſima Nobilitate operæ pretium. Nocte quæ Septembris diem vigeſimum octauum excepit, quod peruigilium ſancti Michaëlis, Franci ſeptem millia in quinque agmina diſtributi (nam cæteri in caſtris relicti) aggreſſi ſunt Hiſpanorum caſtra, in prærupto monte, multâ curâ & diuturnâ operâ munitiſſima; ea propugnabant quindecim hominum milia, etenim miſſa identidem ſupplementa, in quibus Oliuarij Comitis pugnaciſſima legio; pugnatúmque primò ad caſtrorum foſſam & aggerem; quibus perruptis tota nocte in ipſis caſtris dimicatum eſt; donec tandem Hiſpani in fugam acti ſunt, caſtra direpta, & erepta arx certo exitio. Cæſi hoſtes in caſtris mille ſexcenti, multi in fuga palude ſubmerſi; præda ingens ex tormentis & impedimentis; è Francis cæſi circiter ſeptingenti; in quibus Marchio Mirepoſius, Peraltus, Annibal, cæterique; Ambreſius Marchio gemina plaga ſaucius; Scombergus tribus gladiis dum indefeſſus pugnat confractis, Mareſcalli ſcipione à Rege donatus eſt. Idque in paucis memorabile facinus proprium Francicæ fortitudini fuit, cui primo impetu nihil eſt imperuium.

Leucata ſeruata. Mirepois. Peraut. Annibal. Ambres.

Præluxerat huic facinori antè Harcurius, receptis Lirinenſibus Inſulis, non abſimili fortitudine, niſi quod luce palam res patrata. Eas cùm Hiſpanus omni ſtudio communiuiſſet; ducta per Oceanum claſſe, Harcurius iuſſus eſt, cum Vitrio Mareſcallo Phocenſium Prætore, ſimul inuadere. At cùm rem perficere ſuperiore anno minùs licuiſſet, diſcordiâ ipſum inter & Vitrium ortâ, eo anno ſolus operi incubuerat. Instructa claſſe, Martij die poſt vigeſimam octaua, in Inſulam ſanctæ Margaritæ, longè munitiorem, tum opere, tum præſidio, naues inducit; ac poſtquam crebra tormentorum verberatione in munimenta deronuit, ſcaphis humilibuſque nauigiis exſcenſionem inſtituens, inter hoſtium globos, ſclopeta, ſariſſas, & gladios exponit militem, vno impetu littore hoſtem pellit, ac proximum caſtellum occupat. Deinceps ex reliquis caſtellis hoſtis eiectus eſt, ea quinque erant; ac tota Inſula Maio menſe expugnata; quanquam terra exceptis haud in procliui fuit victoria; nam cæſi hoſtium mille quingenti, vincentium mille & ducenti; inſtaurata ſæpius dimicatione, & repetitâ ad ſingula propè veſtigia. Statim Inſulam ſancti Honorati eadem vincendi cupiditas & facilitas maior corripuit; intra octiduum ad deditionem impulſa eſt, magna celebritate Harcurij, qui Inſulas opinione omnium inacceſſas, quales fingunt fabulæ, vi perrupiſſet atque inuaſiſſet. Ea ad meridiem, cùm ſeptentrionem euentus ſui inſignirent. Diſtractis in Belgio ad repellendos Hollandos Hiſpanis; & Cardinalis opera ad

Harcurius Inſulas recipit.

LVDOVICVS XIII. ſeruandam Bredam impenſa, quam Orangius Princeps oppugnabat, ac tandem cepit; fuit Francis ſpatium promouendæ fortunæ. Ij octodecim millia, ducentibus Epernonij filiis, Cardinale Valeta & Candalo Duce, aliquot oppidis in Cameracenſi ſolo occupatis, ad Landrecium applicant; munitam vrbem, quæ Caroli V. Imperatoris minas ac vim inuiolata perfregerat; eámque aggreſſi iuſto obſidio, tertiam poſt hebdomadam capiunt deditam; móxque liberè vagati victoriâ, Capellam ruina muro factâ vindicant Regi. Et in Sequanis plura oppida & caſtella capta, tum à Grancæo atque Thiangeo; dein à Longauilla, qui Regij exercitus Prætor, fanum Amatoris captum expugnauit, ac peruaſtauit totam regionem.

Landrecium captum. Grancey. Thianges. S. Amour.

In Inſubribus ſpes amplior Hiſpanos erexerat leui, tamen compendio atque infra ſpem. Eam magnam fecerat Rohanius miſſus è Rhetia; idque voluntate Regis atque imperio, qui cùm per Germanos ſibi nouam viam patefeciſſet in Inſubres, & Rhetorum fœdus videretur oneroſius, eo renuntiato Rohanium auocauerat; nec cunctati Hiſpani Telinam Vallem occupant, nouúmque fœdus cum Rhetis feriunt; tum ea parte ſecuri, validum exercitum in Pedemontium immittunt. In eo erant ſexdecim peditum millia, equitum quatuor, ductore Leganeſio, qui capta Nicia Monferratenſes vaſtauerat; ſed ſpem excuſſerat accepta per Villam Allobrogem clades, qua Martinus Aragonius pulſus & victus eſt. Sic libratis æqua lance conſiliis, fortuna rurſum in Hiſpanum vertit, Victoris Amedei morte; qui morbo extinctus eſt; ſingularis prudentiæ & fortitudinis Princeps; is liberos duos ſub tutela Chriſtinæ vxoris reliquit; in Francos creditus minùs pronus poſt Toiraſij mortem; obitu moleſto, quem ſtatim excepit tumultus domeſticus, per quem Hiſpani alieno incommodo promouebunt rem ſuam.

Res in Italia. Leganes. Ville.

Anno 38. Ingens in Alſatia emolumentum Francis acceſſit. Veymarius qui ſtipendiis Franciæ merebat, poſtquam pugnâ geminâ Lotharingos fregit, progreſſus ad Rhenum, inſulam in medio amne Rhenaniam dictam, Argentoratum inter & Rhinfeldium, armis occupauerat, inſtruxerat munimentis, & amnem ponte iunxerat, gemina arce erecta. Statim ea res ſeminarium prælij & victoriæ fuit. Nam cùm id caſtellum Briſſacum ſtringeret; iuſſus Verthius eiuſmodi obicem amoliri, ſuperiore anno abſente Veymario, pontem & munimenta aggreſſus, ipſam arcem inſulámque inuaſerat. Veymarius in præſentia cupiditate laudis reparandæ, exceptis tribus Heluetiorum millibus, & copiis quas Rohanius à Rhetia eduxerat; atque adeò ipſo Rohanio priuati inſtar bellatoris vltrò merente, vrbes Germaniæ quas Siluaticas dicunt expugnare ſuſcipit; aut Verthium quod cupiebat euocaturus ad prælium; aut per eas vrbes paraturus gradum ad maiora. Igitur poſt tres captas, Rhinfeldium ſupererat, momenti longè maximi amplitudine atque munimentis; nec ad eam ſeruandam ſibi Verthius defuit. Abſente Veymario pugna conſeritur; ac cornu dextro Rohanius vincit, ſiniſtro Verthius, qui vſus victoria, irrumpit in obſidentium caſtra, commeatum in vrbem immittit, ac patrata

Briſſacum captum. Foreſtieres.

ſtrata re pro victore abſcedit. Auxitque victoriam, quod Rohanius cùm proſtratum cornu reſtituere vellet, ſclopeti ictu gemino ſaucius, aliquantò poſt moritur; præclariſſimus dux, & militiæ peritiſſimus quam patriæ damno raptus in partes exercuit; magno poſt emolumento futurus, niſi viſum aliter Richelio eſſet, cui viri ſummi laus vel ſuſpecta fuit, vel moleſta. At Veymarius regreſſus in caſtra, vt ſtragem ſarciret, ipſo die copias in Verthium rapit, nouáque pugnâ editâ, dimicantem ſtrenuè vincit ac fundit, ipſe Verthius cum Sauellio & Inquenfortio captus; cæſi mille & ducenti, capti bis mille, erepta ſigna duo ſupra quinquaginta, tormenta, & impedimenta; adeò pugnæ alea luſus eſt. Verthius Pariſios miſſus, cuius vrbis ſpectandæ anteà victor cupiditatem conceperat, in eam apparatu diuerſo ingreditur; è ſpectatore ſpectaculum. Rhinfeldium Veymario redditum, & magna acceſſione victoriæ expugnatum Briſſacum. Ea vrbs vltra Rhenum, in monte poſita, ponte tergemino amnem iungit; vno delibans Alſatiam, reliquis geminas Inſulas haud remotas annectens. Vaymario aduenerant quatuor hominum millia, Guebriano duce, nobili Britanno; locatúmque obſidium tam in Germania quàm in Alſatia, quatuordecim hominum millibus in exercitu numeratis. Sed æſtimari non poteſt, quanta animorum vi in caſtra irruperunt Germani, & quantâ repulſi ſunt. Tam præclaræ res in decurſu expendi nequeunt. Guetius & Sauellius ſemel atque iterum peruadentes in munimenta, toties Guebriani & Dubatelli laude eximia, retrò ire adacti ſunt; quamquam diuerſa vincentium ſorte; nam Dubatellus infelici gloria ab hoſte abductus eſt; Guebrianus militarem fortitudinem iuſta fraude fulſit, miſſis in ſiluam proximam pluribus, qui tubis inflatis & pulſatis tympanis auerterent hoſtem, tam inani metu quàm ſtrepitu. Deinde Carolus Dux à Veymario ipſo poſt atrocem pugnam ſimiliter pulſus; iterúmque Guetius & Lamboyus, tribus cæſis ſuorum millibus, Guebriani & Turenij contentione acerrima exacti ab Inſulis; per quas demùm ſtrages, Rheyneno Præfecto erepta ſpe ſubſidij, ac diſceſſu ducum deſperanti, neceſſitas deditionis iniecta eſt; ac ea facta optimis conditionibus, vrbſque Veymario data: bis mille præſidiarij fame perierant, præter eos quos rapuerat ferrum. Faſſus eſt Veymarius magnam laudis partem Guebriano deberi, ipsúmque in poſterum in ſocium & conſortem armorum habuit.

Rohanij mors.

Guets. Lamboy.

Ea victoria Autumno patrata, reliqua infortunia felicitate noua extinxit. Quippe Regis conſilia ſublimia atque excelſa, geminas hoſtium vrbes complexa, exitu falſo non ſine dedecore euanuerunt. Ea ad ſanctum Audomarum primò corruerant; quam ampliſſimam in Arteſiis vrbem cùm Mareſcalli duo Forcia & Caſtillonius oppugnaſſent, quadraginta hominum millibus caſtra implentibus; Principe Thoma & Picolominio per adiectas Inſulas, pérque amnem in aggerem oppoſitum peruadentibus, immiſſum eſt in vrbem ſubſidium; ac ſoluta obſidio; ſed Franci vincentium modo recedentes, Rentinm ceperant, & Caſtelletum in Picardia, illata vi per impreſſionem, vna aberratione propoſiti inferiores.

Audomarus liberata. Saint Omer.

LVDOVICVS XIII. At longè ſecus ad Fontarabiam contigit, quam munitiſſimam in Cantabria vrbem Condæus Richelij iuſſu pertinaciore obſederat. Cum eo Valeta Dux Aquitaniæ Prætor, Grammontius Comes, Sanſimo Dux, & Forcia Marchio; ſub ſignis decem hominum millia; móxque ſed tardius claſſe ſex millia Archiepiſcopus Burdegalenſis aduexerat. Primordia, quod Francorum eſt, lætum ſortita exitum, Bidoſo amne traiecto, ſpem amplam fecerant; capta oppida circùm Fontarabiam, & hoſtilis claſſis à Burdegalenſi diſiecta; ſed poſtmodùm ad vrbem admota vis propugnaculorum ſoliditate retunditur; nam iis non ſatis exploratis, temere atque ambitioſè Richelius eam expeditionem ſuſceperat. Vnum quidem propugnaculum cuniculo aperto Valeta euerterat, ſed labe imperfecta abſtinuerat ab impreſſione, locúmque Burdegalenſi permiſerat, priuatim inimico, & vanè iactanti ſe per labē peruaſurum in vrbem. Sed fruſtra iactatio & temeritas fuit. Nam dum oppugnatio in Autumnum producitur, & miles aſſiduis imbribus dimouetur ab opere; die Septembris octauo, qui naſcenti Mariæ ſacer eſt, Hiſpani in Guadalupiæ monte ſpectantur. In eo religioſum erat Sacellum Deiparæ, venerandum incolarum cultu, quod Forciæ miles ſacrilega rapina exhauſerat, poſitis in eo monte tentoriis; & ab eo potiſſimum incepta vltio, in reliqua caſtra propagatur. Nam Hiſpani poſtquam dies pluſculos ſimulatis impreſſionibus hoſtem diuexarunt; repentè in Forciæ militem impetum faciunt, primóque congreſſu nullo negotio fundunt; illicò ſtatione propinquior Condæus aduolat, ſed trepidatione in caſtra iniectâ, tum ipſe tum Burdegalenſis expellitur, ſéque ægrè Condæus in nauim recipit. Valeta remotior, poſtquam Grammontium & Geuræum excepit, qui ſibi ferro per hoſtium turmas viam patefecerant, audiuitque pulſum Principem, caſtra capta, nullúmque ſpei locum; & ipſe ſuas copias verſus amnem ducit, iam ſimili metu trepidantes; hæſitque cum Gevræo in tranſmittendo amne poſtremus, tumultuoſè tranſeunte milite tanta formidinis amentia erat. Id Hiſpano loco victoriæ fuit; nam præter cæſum peditem, tormenta, impedimenta, & apparatum militarem adeptus eſt; idque infortunium, vt Francorum negligentiæ tribuendum eſt, ſic Burdegalenſis cunctationi, qui aduectâ lentiùs claſſe, ſeriùs portum occluſit; nec militem, qui opus in caſtris faceret, implerétque ſtationes expoſuit. Verùm ipſius noxam Valeta inſons luit, qui alia de cauſa odioſus Richelio, ni perire vellet, in fugæ neceſſitatem adactus, in Angliam nauigauit; tutus Cheureuſiæ commendatione, quam eam in Inſulam Richelij odium egerat; & in ea extorris à patria diu verſatus eſt, donec Richelio & Rege emortuis, reuocatus eſt poſtliminio, famæ, bonis & dignitatibus reſtitutus.

Et Fontarabia.

Guadalupe.

Geſvres.

Crequy mors. Neque in Italia res commodiùs procedebat. Pedemontium poſt victoris Amedei mortem præter bellum externum, ciuile iam vexare inceperat: etenim Hiſpani Thomam atque Mauricium Principes in pupillum Ducem & tutricem Matrem induxerant; & Pedemontani diu à Francis auerſi in gentilitios Principes pronioribus inclinabant animis. Ea primùm conſilia latebant, mox in lucem magno ſtrepitu cuniculorum inſtar prodit[illegible]ra

poſtquam

poſtquam Crequij mors & Bremæ exitium rem Francicam afflixerunt. Leganeſius quem dixi Prætorem Mediolanenſem, eductis viginti quinque hominum millibus, Bremam obſederat, arcem ſuo in ſolo poſitam, incurſionibus moleſtiſſimam, & tunc opportunam oppugnationi; quoniam Crequius infirmis admodùm copiis, ab eo equitatum & tria peditum millia euocauerat. Is nihilominus vt ſeruandæ arci incumberet, comparatis octo militum millibus, aduolauerat, atque citra Padum deſignabat in ripa tranſitum, cùm ab ipſa arce leuiori tormento temerè exploſo, perimitur Crequius, eóque loco & momento extinguitur; ingenti prorſus Francicarum rerum detrimento, vir apprimè ſtrenuus, artibuſque tum belli tum pacis clariſſimus; quanquam ea mors felicitati potiùs morientis quàm infortunio fuit; nam eo die Chriſtiana ſacramenta Confeſſionis & Communionis piè obierat, ſicque mors ſubita & honeſtiſſima, tam ſaluti animi fuit quàm gloriæ. Mox cæſo duce ſolutæ ſunt copiæ, ac capta Brema dedente Præfecto: is Mongallardus, qui Taurini poſtea Hemerij iudicio capite cæſus eſt, quaſi arcem ignauiâ prodidiſſet; quanquam lapſu temporis deflagrante calumnia, inſons repertus eſt, & præſtitiſſe munus, quantùm arcis præſidiíque infirmitas patiebantur. Cardinalis Valeta ſubrogatus Crequio, ſubſtituitur pariter in infortunium; Verſellium vrbem validiſſimam Leganeſius capit; quanquam Cardinale toto niſu contrà enitente; móxque Franciſcus Hyacinthus Sabaudiæ Dux, puer adhuc ſeptennis, viuis ereptus eſt; fratérque ſucceſſit Carolus Emmanuel, biennio minor; ſicque res vacillabant in Pedemontio. Paulò feliciores in Sequanis; Longavillâ caſtella plura & oppida capiente. Ad famam illuſtrior pugna naualis, ad conſpectum Genuæ veluti in theatro ad ſpectaculum edita. In ea par triremium numerus; nam vtrinque quindecim; at impar militum, qui Hiſpani ſuperiores: ductoribus Francicarum triremium Poncourlæo, & Hiſpanicarum Roderico Velaſco: tormentis eminus, cominus ſclopetis, ſariſſis, gladiiſque pugnatum eſt, tam fortiter, vt partium vtraque victoriam aſſeruerit: etenim tres triremes Francicæ ab Hiſpanis captæ, cæſi è Francis mille & ducenti, & tutus in Genuenſem portum receptus, ſigna vincentium erant: niſi potiora iudicia Francos erexiſſent: nempe Hiſpanicæ ſex triremes captæ: Velaſcus Prætor claſſis cæſus, cum tribus Hiſpanorum millibus & quingentis, capti octingenti, & vſurpatum cum poſſeſſione loci maris imperium. Et ea victoria primo Septembris parta, præluxit natalibus Ludouici, Regis X I V. qui quinto die optatiſſimus Francis in lucem prodiit: diuinis antè prænuntiatus miraculis, & à parentibus per viginti annos expetitus: vt dubium non ſit, quin cupidiſſimè tam diuturnis votis expectatus, & diuina conceſſus indulgentia, cumulaturus ſit omnium vota, ipſúmque impleturus munus cui extra ordinem à Deo lectus eſt.

Brema capta.

Pugna naualis.

Pontcourlay.

Delphini ortus.

Anno 39. Veymarius poſtquam in Lotharingiæ & Sequanorum finibus plura oppida cepit, cùm appararet in Germaniam reditum, Iulio menſe morbo extinguitur: Guſtaui Regis tiro inſignis, ſuiſque palmis illuſtrior. Exiſtimatus eſt voluiſſe nouam ditionem Briſſaci conſtituere, atque adeò Francis

Veymarij mors.

LVDOVICVS XIII.

Francis in ſuſpicionem iam venerat; verùm nihil contigerat quod augeret metum, quem & mors obruit. Curam copiarum, dum aduenit Longauilla regimini deſtinatus, Guebrianus ſuſcipit; & ipſe à Veymario honeſtiſſimo legato in teſtamento donatus; nempe armis, enſe, ſcloperis breuioribus, & pugnace equo; glorioſa hereditas, quæ plus periculi & honoris, quàm opulentiæ adeunti conferret: qua Guebrianus ſe digniſſimum præſtitit, euectus mox in locum Veymarij, vt legatum præſagium vaticinantis potius fuerit, quàm morientis delectus. Deinceps belli vis in tres prouincias tota incubuit; quarta expeditione ad Thionuillam calamitoſa. Atque à Belgio vt initium ducam; Mellerayus viginti peditum millia, equitum ſex, in Arteſios duxerat, cinxerátque Heſdinum; nouam vrbem, quam commodiſſimo loco, veteri Heſdino euerſo, Imperator Carolus V. poſuerat, & ſtudioſè munimentis vallauerat. Confeſtim inſtituta oppugnatio, & firmatis caſtris, cuniculo euertitur propugnaculum, imperatúrque impreſſio; qua repulſa, obſeſſi agunt de deditione; & per muri ruinam Rex in vrbem ingreſſus, Mellerayum præſentem ſcipione Mareſcalli donat, eodem loco laboris cauſâ & præmij, agri inſtar qui ſementem acceptam in ſpicas reſtituit. Melleraÿus dein pugnæ cupidus, munitum hoſtem ad amnem Agrium, quà ſancti Nicolai pagum præterfluit, aggreſſus perrupit, & vltra amnem magna clade diſpulit, Gaſſione & Fertæo Seneterra inter primos pugnantibus; cæſi hoſtium bis mille, capti quadringenti. Tum poſtea victor eodem æſtu flagrans, Croatas mille & ducentos, qui ad Ariam ſemoti ab exercitu metabantur; ducti bis mille & quingentis equitibus ſclopetariis, Coëſlino & Seneterra comitibus, nocte curſu traducta, prima luce impetit, profligátque penitus, capto Præfecto Ludouico; ac cùm totus hoſtium inſequeretur exercitus, receptum ſtrenuè tutati ſunt Seneterra & Mombaſius, hoſtili impetu retardato.

Guebriani laus.

Heſdinum captum.

Aa.

La Ferté Seneterre. Coëſlin. Mombas.

Atque dum id capitur Caroli V. in Belgio munimentum, aliud non abſimile in Ruſcinonenſibus ſuas vices patitur, captum ac perditum. Id Salſulæ, arx in fronte Ruſcinonenſium poſita, quam Carolus V. exſtruxerat obiecturus Leucatæ, à Franciſco I. exædificatæ; vt viderentur etiamnum Principes illi inimiciſſimi contendere in poſteris, ac de ſua quiſque arce laborare. Condæo hæc commiſſa prouincia; nam Fontarabiam hoſtis muniuerat, eiúſque capiendæ cupiditatem infregerat; legatus Condæi Scombergus, prolegatus Arpajonius; qui decurſis Ruſcinonenſibus, captiſque pagis pluribus; Salſulas obſident; arcem quidem anguſtam, ſed veteri modo communitam, muri ſpiſſitudine, quæ tormentorum pilas retunderet. Eæ ſanè retuſæ diutius, ac depulſa vis, donec turri per cuniculum diffiſſa potius quàm aperta, dein muro per foramen arctum perfoſſo; in id Franci ingenti diſcrimine ſinguli penetrant; ac primis cæſis vel ſauciis, cæteri nihilominus, in quibus Condæus ipſe, peruadentes, vi arcem capiunt; Præfecto, cui Brauus nomen, veterano milite, in caſtellum interius ſe recipiente, & faciente mox deditionem. Arci captæ Eſpenanus imponitur. Id patratum Iulio; ac Nouembri proximo ab Hiſpanis recepta arx

Salſula capta & perdita. Salſes.

Brauo.

Eſpenan.

arx. Quippe poſt effuſum Francicum impetum, Comes ſanctæ Columbæ viginti duo peditum millia, equitum quatuor, ad Salſulas applicat, ductis accuratè circùm aggeribus. Condæus qui agebat in Occitania, euocatis tum ex ea prouincia, tum ex Aquitania, multis Nobilibus, exercitum inſtaurauerat, quanquam inferiorem hoſtili; in eo ſexdecim peditum millia, equitum tria; ducebátque vti hoſtem in munimentis ſuis impeteret; ſed imbres cœlo fuſi interceſſerunt pugnæ & cupitæ victoriæ. Decurrebat October, iis locis præter Autumni tempeſtatem multùm pluuioſus; ac primùm Narbone verſus Salſulas incedentibus imber illapſus, exercitum totum turbauerat; mox Condæi ſollicitudine reuocatus, tertiâ ab Salſulis leucâ progrediebatur, diſtributus in tria agmina; quorum primum ducebat Scombergus, Condæus medium, poſtremum Arpajonius; iámque erat in conſpectu hoſtis, pluréſque vrgebant vt momento eodem in ipſum iretur: ſed commodius viſum eſt, ſi militi quies permitteretur in proximum diem, atque per otium inſtrueretur impreſſio; maximè cùm primum & poſtremum agmen, viam diuerſam inſtituiſſent. Verùm ipſa nocte tam ſpiſſi imbres nubibus fuſi ſunt, támque vehementes, tanta vis grandinis, inter crebra fulminantis cœli tonitrua; vt quà vi imbrium, quà torrentium inundantium impetu, ſolutus ſit exercitus; pleriſque tum brutorum tum hominum ea calamitate raptis ac necatis. Ea miſeria aggreſſionem diſtulit, non abrupit. Nam iterum reuocatæ copiæ ad hoſtem admouentur; ſed effluxerat opportunitas, ardórque refrixerat; numero impar miles, pleriſque dilapſis; præterea munimenta tam ſollicitè Hiſpani inſtruxerant, vt in foſſam præaltam & imbribus lubricam ſi qui peruaderent, illicò occumberent, ſpe abſciſſa reditus. Sic plures ordinum ductores in foſſis cæſi ſunt, reducti cæteri, & omiſſa ſpes arcis, quam Hiſpani poſtmodùm honeſtiſſima conditione ab Eſpenano recipiunt. Atque præclara ducum militúmque toto bello facinora, vno pluuiæ madore corrupta ſunt: ſed ea victoria, vt res humanæ ſunt, magno ſtabit victoribus.

P. demontium turbatum. Chrinas.

In Italia res Hiſpanis fauſtæ admodùm erant. Ij adiunctis Sabaudis fratribus, quà conſiliis, quà armis graſſati, occupabant haud pauca oppida: nam Mauricius Princeps auertebat animos à Chriſtina, & Thomas vi adigebat inuitos. Ciuaſium Hiſpani ceperant, & obſidebant Cencium, quod & expugnarunt, Cardinale Valeta repulſo, poſt atrocem ad caſtra dimicationem. Dein cum Thoma Principe Taurinum aggreſſi, Chriſtinæ indefeſſa ſollicitudine, & Cardinalis vigilantia, inductis in vrbem ſex armatorum millibus; tum repreſſa eſt ciuium maleuolentia, quorum pars inclinabat in Principes, tum ipſi Hiſpani repulſi vrbe ſunt; ac Trino poſtmodùm, quod iam obſederant, exacti ſimiliter, Cardinalis labore tot inter ærumnas & infortunia inexhauſto. Et videbatur idem Cardinalis vim feciſſe fortunæ contrariæ, poſtquam ſpectantibus Thoma Principe & Leganeſio, Ciuaſium tormentis verberatum ad deditionem compulerat. Quæ obſidio dum promouebatur, Longavilla in Pedemontium venerat, ac partitus cum Cardinale copias atque imperium, conuerterat ſe in Saluſſios,

Longavilla in Pedemontio.

LVDOVICVS XIII.

Mauricium Principem depulſurus; quo præſtito, & Saluſſiis in officium reductis, Benam vrbem capit. Simul Harcurius & Breſæus iunior, Mareſcalli filius, Niciæ oram præteruecti claſſe, eam vrbem atque Villafrancam abſterrebant à rebellione. At dum Prætores ſinguli munus ſtrenuè implent, Thomas Princeps retextis cum Taurinenſibus primis conſiliis, confeſtim adiuncto Leganeſio, ad vrbem aduolat, & in eam admittitur; Chriſtinâ tantùm non oppreſsâ, atque ægerrimè in propinquam arcem euadente. Sic Thomas inductis in vrbem copiis, & ſuburbio exceptus Leganeſius, coniunctis viribus, arcem quam tenebant Franci oppugnare incipiunt. Illicò tormenta in vrbem obuerſa, & inſtituta eruptio, qua pugnantes egregiè, Nereſtanus, longa militia clarus, Baro Valliacus, & Alincurius Eques Melitenſis cæſi ſunt, magno propugnantium luctu. Ad arcis periculum Cardinalis extemplò & Longauilla conuolant, admotiſque copiis, aſſiduis præliis vellicant hoſtem. Sed cùm pares propemodùm viribus, mutuum quidem damnum inferrent, emolumentum nullum perciperent, admittunt trimeſtres inducias à Nuntio Pontificio propoſitas, in vigeſimum quartum Octobris; per quas vtrinque exercitus inſtaurari poſſint, & Chriſtina incolumis ex arce prodiret. Et quidem cum impubere Principe prodiit, in Sabaudiam migrans, multo calamitatis ſenſu, extorri & fugienti ſimilior quàm regnanti; eáque poſtmodùm Regem ſalutauit Gratianopoli, verbis amiciſſimis & promiſſis ampliſſimis recreata. Sed accedit nouus dolori cumulus. Iam Longauillam ex Pedemontio Rex in Germaniam arceſſiuerat, qui ſuccederet Veymario, quique exercitus membra rapto capite diſſoluenda, rurſum in vnum corpus compingeret; cùm Cardinalis Valeta relictus vnus Prætor, exeunte Septembri, febre viuis eripitur. Creditur morbus conceptus animi dolore & tædio; iam exulcerat fratrem Candalum Ducem, aliquot ante menſes Caſali morte raptum; Valetam fratrem, regno extorrem, & per iniuriam condemnatum; atque à Richelio (quem ipſe perpetua reuerentia & amore addictiſſimo erat proſequutus) honore & exiſtimatione deiectum lugebat, eò vehementius, quòd clam & in ſinu; patrem dignitate pulſum, in priuatam villam nullâ noxâ relegatum, iniquo vt par erat ferebat animo; tótque impar moleſtiis, morbum contraxerat, finémque extremum. Vir ad ſumma natus, qui patriis virtutibus clarus, inſuper humanitatem gratiſſimam litteráſque adiunxerat; indole tamen ad Martem procliuior, pacata ſtudia in oblectationem alebat; futurus maior haud dubiè, ſi accinctus ad munus & dignitatem ſacram quam gerebat, felicitatem ingenij ſua vna arte concluſiſſet.

Taurinum occupatum.

Nereſtan. Vaillac. d'Alincour.

Cardinalis Valeta mors.

Deploratas res Cardinalis morte erexit ſtatim aduentus Harcurij. Is à Rege Prætor in Italia dictus, venerat ſub finem induciarum, relicta Breſæo claſſe; ac bellicum canens, auſpicaturus primordia, tormentis ex arce poſtquam in Taurinum detonuit, in hoſtem conuerſus, Cherium vrbem vehementer oppugnatam capit; atque inſtaurato Caſalis præſidio, & oppreſſa Carmaniolæ proditione, felici pugna occupat famam, & maximas laudes vno facinore exorditur. Hoſtis copias collegerat, & numera-

Pugna Harcurij ad Rotam.

Quies.

tis duodecim peditum millibus, ſeptem equitum ſupra quingentos, meditabatur oppreſſionem Harcurij, dum is Cherio prodiret, nec hærere in ea vrbe diutius ob ciborum penuriam poterat. Nec conſilium ignorabat Harcurius; ac tametſi exercitus exhauſtus imponendis præſidiis, dumtaxat ſeptem peditum millibus, & quatuor equitum præter quingentos conſtaret; tamen pugnæ ardens, ſe in viam miſerat. Ad Rottam peruenerat pagum modicum, Sentenam fluuiolum traiecturus, qui ponte quidem ligneo iungitur, ſed infirmo ad vehenda tormenta & ripis quà vadum patitur præruptis & excelſis; & eum tranſitum hoſtis opperiens, dum primum agmen comparat viam, extremum aggreditur. At confeſtim Harcurius voti compos, agmen medium primúmque conuertit, pugnámque inſtituit ferociſſimam, qua dimicatum ſex horas æqua propè lance; ac turbabat Francos Princeps Thomas, qui tria peditum millia & equites mille ac quingentos, deflectens in latus, in lævum cornu magno impetu egerat; cui repellendo Harcurius Turenium & Pleſſipralinum obiiciens, dextra & mente præſens ſingulis aderat. Tandem nocte appetente, Franci pedites, abiectis ſclopetis, & ſtrictis enſibus in hoſtium cuneos ſe abdunt, ac momento victos diſiiciunt; ſimul equites impreſſione facta hoſtem pellunt; ſic paratur victoria, & opportuna nox ignominiam fugæ obduxit tenebris. Cæſa hoſtium tria millia, Francorum octingenti circiter. Victor Harcurius tranſito amne, Carinanum venit quò intendebat, inſtaurata Franciæ in Pedemontio laude, & ſemente gloriæ facta in proximum annum. Eos ſucceſſus vna ad Thionvillam fœdauit calamitas. Duos in Campania Rex alebat exercitus; regebat alterum Caſtillonius, alterum Feuquerius, in quo decem peditum millia, equitum tria; atque eum exeunte Maio ad Thionvillam admouerat. Cùm ea vrbs magni eſſet momenti, & colli inſtar Flandriam Germaniæ veluti capiti adiungeret atque compingeret, Picolominius ad eam ſeruandam adducit copias. In quinque ſtationes diuiſerat caſtra Feuquerius, nec dum perfecta erant munimenta; quamobrem irrumpens Picolominius, primùm in vrbem peruadit, immiſitque ſubſidium; tum inſtaurato iterum prælio, per horas tres dimicatur; donec ſaucio & capto Feuquerio, & leuiore equitatu præmaturam fugam captante, caſtra perrupta ſunt, & Franci paſſim victi; in iis cæſa quatuor millia; in quibus Molinetus, & Sampolus Delphinas nobilis, qui mori quàm vinci maluit, ſalute ſpreta, quam dedenti ſe hoſtis offerebat. Feuquerius ex vulneribus obiit; reus quia infelix, ſtatim iuxta clade ac dignitate præturæ famoſus, quam tunc primùm adibat. Ea victoriâ Picolominius in maiorem ſpem inflammatus, Mouſonium modicum oppidum copiis cingit, & præuia ex laurea trepidatione, ſtrenuè verberat; ſed repulſus Refugij præfecti vigilantia, & accedente cum exercitu Caſtillonio, qui ex morbo conualeſcebat, ſoluit obſidium; mox paſſus Iuoyum à Rege præſente capi & dirui; receſſitque abſciſſis victoriæ alis, quæ vnius Thionvillæ caſtris comprehenſa, deuolare vltrà non potuit. Sed nec intus quieta ab incommodis propriis Francia; nam tertium à Petrocoriis ſeditioſi in Aquitaniam ſparſi, diripiebant agros

La Route. Sentena. — *Turene. Pleſſipralin.* — *Feuquerius victus.* — *S.Paul.* — *Mouzon.* — *Du Refuge. Iuoy.* — *Seditioſi in Francia.*

LVDOVICVS XIII. agros & pagos, latibulis in ſiluarum ſpecubus poſitis, vnde belluatum inſtar erumpebant. Et contagio per Occitaniam fuſo; aliud inſuper acceſſerat malum, moneta adulterata & circumciſa: nam reſectorum nummorum crimen tam vulgare erat, vt iam id pro arte haberetur, & honeſta quærendi victus ratione. Atque iſtud ſcelus edictum regium, & inſtituta quæſtio, ceu cancellis inhibuit; alterum Proprætor Aquitaniæ Sourdius, ac Foulæus iuſtitiæ Præfectus, opprimendum ſuſcipiunt, ductis copiis, & pluribus ſeditioſis in rotæ ſupplicium raptis. Verùm & Normanniam idem furor inuaſerat, ob vectigalium acerbitatem, & duritiem exigentium ortus; ſeditioſi ab eorum duce vocabantur Nudipedes, quaſi fortunis ſpoliati, & ad nuditatem pedum adacti præ inopia. Cadomi præſertim inualeſcebat amentia; qua primùm in vrbe, Gaſſio in prouinciam miſſus cum equitatu & peditatu, ſeditioſos in pœnam rapuit; idémque pòſt Abrincis præſtitit; cùm nihilominus peterebreſceret furor, viſum eſt opportunius Marti adiungere Themidem, ac vim armorum Iuſtitiæ lance temperare. Eam in rem Seguerius Cancellarius cum ſummo imperio in prouinciam venit, ac Rothomagi exauctorato Senatu (qui poſtmodùm reſtitutus eſt) comite Gaſſione, ac faſcibus ſubjiciente vexilla, peragrauit Normanniam, reos pœnâ & veniâ pro ſceleris grauitate & leuitate afficiens. Sic malo oppreſſo tranquillitas reuocata eſt.

Du Sourdis. Foullé. Vanudpies.

Atrebatum captum.

Annus 40. ampliſſimorum euentuum ferax faſtos ſubit; necdum exorta eo anno ſemina maturuerunt in meſſem. Porrò initium ab Arteſiis factum. Eorum caput Atrebatum, capaciſſima & munitiſſima ciuitas; cui oppugnandæ deſtinati à Rege, Dux Channeus Picardiæ Prætor, Mareſcalli Caſtillonius & Mellerayus; qui profectione Bethunam verſus ſimulata, repentini vrbem cingunt, admotis viginti quinque peditum millibus, & nouem equitum. Circùm aggeres in quinque leucas producti, dum Cardinalis Infans ad ſeruandam vrbem ſe expedit. Atque eam in rem irruptio ſæpius per caſtra tentata; ac primâ Lamboyus duo peditum millia & quingentos equites mittit, qui ſtrenuè à Mellerayo pulſi & deleti. Alteram Cardinalis ipſe inſtituit, qui conuocatis per totam Flandriam copiis, eundem Lamboyum cum viginti millibus in caſtra immittit; & ad caſtellum Ranſauium conſerta dimicatio atrox; qua caſtellum ſemel iterúmque ab Hiſpanis captum, à Francis toties recipitur; prælio per decem horas producto; Caſtillonij & Melletayi magna & felici contentione: nam hoſtes pulſi, cæſis duobus millibus. Præter duces in Francis appellandi cum laude, Duces, Enguiennius, Condæi filius, Mercordius, Belfortius, Nemurſius, Luyneus, Coëſlinus, Cimmartius, & Forſius; ſpontanea omnes militia, & adoleſcentiæ flore conſpicui. Præterea Infans annonam intercipere tentauerat; atque vnum commeatum quem vehebant octingenta plauſtra inuaſerat, ſuis quidem copiis à Mellerayo victis; ſed cùm victor præmaturè ſe recepiſſet in caſtra, victus Buquoyus rurſum in commeatum irruerat, Bethunámque abduxerat. Huic malo prouiſum in poſterum, ac nuper Sampreulius quingenta plauſtra caſtris inuexerat. Quamobrem ſpe tota ſalutis in vnam vim verſa, obſeſſi in ſtationem Heluetiorum

Chaunes. Enguyen. Mercœur. Beaufort. Coëſlin. Cinqmars. De Fors. Saint Preüil.

prorum

prorumpunt, pugnántque fortiſſimè, ſed aduolante in opem milite repelluntur; robúrque Demontij Centurionis Heluetij obſeruatur, qui rapta ex hoſtis manibus haſta bipenni, eundem haſtâ in caput impactâ, bipartitò ad pectus diffidit. Iam cuniculus propugnaculum vrbis euerterat, & parabatur impreſſio, cùm Infans extremam operam adhibiturus ſubſidio, toto exercitu caſtra aggreditur; & adhuc dubio pugnabatur marte, cùm Hallerius (is Vitrij frater, poſtea Hoſpitalius Mareſcallus) commeatum ducens cum decem hominum millibus, incumbit pugnantibus, ac ſpectatur; per quod ſpectaculum tam erecto Franco, quàm hoſte abiecto, ſoluitur prælium; & Infante haud multò poſt recedente, dedita eſt ciuitas; cui præfectus impoſitus Sampreulius, fortitudine quàm temperantiâ clarior. Rex vrbe admiſſus, percepit intimum victoriæ ſenſum, qua vrbem in Franciam vti in patriam poſtliminio reuocabat, ab centum & quinquaginta annis veluti exulem atque extorrem. Germania interim, quaſi ad ſpectacula Atrebati & Taurini confidens, nihil eo anno præter belli inefficacem ſpeciem habuit. Rhenum tranſmiſerat Longavilla, media hyeme, & adiunctis fœderatis, tum Sueco tum Heſſio, quinquaginta hominum millia ducebat in Bauaros: nec ij Cæſarianis adiunctis atque Saxonibus, quorum omnium Prætor Picolominius, numero erant inferiores; atque vt æqualitas virium pugnam inhibuit, ſic copias tam multiplices annonæ penuria iterum ſparſit ad inueſtiganda alimenta; & vnius prouinciæ lues reiecta eſt in varias; Germaniâ iterum recrudeſcente malo depaſtâ.

Sed Italia noua quadam luce præſtinguit Europam. Eius lucis fons & propagator Harcurius, qui vna expeditione liberauit Caſalim, ac Taurinum cepit. Leganeſius Hiſpanorum Prætor Caſalim eo anno expugnare decreuerat; ipſi amplæ copiæ erant validæque; paucæ & infirmæ Harcurio, quas contra Sabaudiæ Principes oporteret diuidere; eáſque vt multò magis diuideret, hoſtis Caſalim ſimul & Roſſignanum obuallat. Nec cunctatus ad eas liberandas Harcurius, adſcitis Allobrogum copiis, quarum ductores Villa & Pianeſſa, vterque in Chriſtinam fide, & militari arte ſpectabilis, quanquam ſeptem millia peditum, equitum tria ſupra quingentos, numero admodùm impar recenſeret, primò Roſſignanum conſeruare aggreditur. Santangelus, Delphinas nobilis, arci Præfectus, muro per cuniculum aperto, iam tertiam impreſſionem repulerat, parabátque quartam Alardus Hiſpanus, cùm aduenientis Harcurij famâ perterritus, tormentis & commeatu relictis, ad Leganeſium militem rapit. Ad eundem haud lentior feſtinat Harcurius, lætúſque auſpiciis, explorata Leganeſij caſtra ſtrenuè impetit, die Aprilis poſt vigeſimam octaua. Tribus locis aggreſſionem conſtituerat; vni præerant Turenius & Pleſſipralinus, alteri Mota Hodancurius; tertiæ Villa & Pianeſſa; ac primo impetu hoſtem locatum extra munimenta retrudit in aggerem; tum ad ipſa munimenta infertur dimicatio. Duabus horis certamen producitur, iámque tertium Franci erant repulſi, cùm ipſe Harcurius nodum ſuo periculo abſciſſurus, acto equo foſſam obiectam tranſilit, ſtrictóque enſe in hoſtem infunditur, cæteri duces exemplò ſequuntur; ac pedite poſtmodùm

LVDOVICVS XIII.

Du Hallier.

Longauilla Germania.

Caſalis liberata.

Saint Ange.

La Mote-Hodācour.

LVDOVICVS XIII.

peruadente, Hiſpanus trepidans in caſtella ſe recipit. Turrius interim Caſalis præfectus, erumpit cum ſelecto milite, ac tormentis & ab vrbe & ab Harcurio in caſtella tonantibus; fuga vndique ab Hiſpanis capeſſitur, paſſimque cædes & direptio ſæuiunt. Nox opportuna fugientibus fuit, nam hora decima agebatur, capta tamen opulenta ſpolia, & cæſa quatuor millia, capti mille & quadringenti; ex victoribus perierunt nongenti. Adhuc calens à palma Harcurius rem adoritur perdifficilem, & temeritati quàm fortitudini propiorem, niſi ipſe ſui & ſuorum conſcius, Francicos animos non communi modo metiretur; Taurinum capere, & reſtituere ſuo Principi ſtatuit. Eam vrbem Thomas Princeps inſederat; auctus ſeptem militum millibus, præter ciuem ſuo arbitrio magnam partem addictum. In eam rem copias quidem per ſupplementa adauxerat ad quindecim millia; ſed & Leganeſius ſuas ad octodecim millia inſtaurauerat; euocatis celeritate magna militibus; redditurus par pari, nec paſſurus Principem in anguſtias agi. Nihilominus ſub initium Maij Harcurius ad Taurinum accedit, & occupatis ſuburbio vltra Padum, ponte, & caſtello proximo, vallo caſtra cingit, vrbémque obſidet. In iis hæſit ad Septembris exitum, quo ciuitatem Princeps Thomas tradidit, medio temporis ſpatio aſſiduis præliis conſignato. Nam modò toto exercitu in vniuerſa caſtra Leganeſius, modò per partes munimenta carpens; modò Princeps ex vrbe adiunctis cum Leganeſio viribus, modò clam atque improuiſò viam aperturus; irrumpentes perpetuò, nullam Francis quietem, nullam laboris intercapedinem permittebant, vt quadrimeſtris interualli ſinguli dies, tam laudum pleni quàm ærumnarum, ducibus Francis militibúſque effluxerint. Atque vt Harcurij indefeſſa vigilantia, prompta ad conflictus omnes fortitudo, atque in annonæ penuria prudentia ſumma & patientia, poſterorum memoriæ digniſſimæ ſunt; ita Turenij, Hodancurij, & Pleſſipralini, qui legati ſtationes ſuas tuebantur, laus egregia eſt; ſanè ex ea potiſſimùm Martis officina prodierunt mox & ipſi Prætores, per diuerſas prouincias lautos conſtitui. Attamen per caſtra Carolus Gatta Neapolitanus in vrbem perrupit; ſed ductis ſimul copiis grauior hoſpiti, ob alimenti penuriam, moleſtiæ maiori quàm commodo fuit; fruſtrà Principe per eruptiones tentante importunum conſortem emittere. Igitur ciuitas tradita, iis conditionibus, vt incolumi ciuium ſalute & facultatibus, cætera in Chriſtinæ arbitrio forent; prodiret Princeps cum milite neutrarum partium futurus in poſterum: atque is eduxit peditum ſeptem circiter millia, equitum duo ſupra quingentos, profectus Eporediam. Mox Chriſtina Taurino excepta eſt, & magno gaudij ſenſu, auctoritati ac propemodùm vitæ reſtituta.

Taurinum captum.

Inurea.

Breſæus mari pugnat.

Eos ſucceſſus pugna naualis adauxerat. Soluerat Gadibus claſſis Hiſpanica, in Occidentales Indias nauigans, erántque naues armatæ triginta ſex; quam Breſæus Marchio claſſis Francicæ ductor, haud procul Gadibus aſſequutus inuadit ferociter. Quindecim naues, tres myoparones, & nauigia incendiaria nouem; quæ ſua erat claſſis, in prælium agit; ac poſt tormenta exploſa, incendiarias naues applicat hoſtilibus: quarum incenſæ quatuor,

quatuor, ac cæteræ peſſimè habitæ ſe fuga in Gaditanum portũ recipiunt; cæſi hoſtium præter mille quingenti, quos plerumque vndis mergendos Breſæi humanitas morti eripuit, & ereptos clementer habuit, dimiſitque Gades liberos nullo pretio; adoleſcens quem Richelij auunculi dotes excitabant ad ſumma; iſque ad eas ſponte ferebatur, futurus exemplum tam illuſtris prototypi, niſi acerba ſors pugnantem in ipſa laudis materia poſtmodùm rapuiſſet. Porrò ea clades leuior Hiſpanis fuerat, quanquam eo anno intercluſa eſt in Indias nauigatio, niſi defectiones moleſtiſſimæ acceſſiſſent, primùm Catalauniæ, dein Portugalliæ. Ac Catalauniam abſcidit à corpore, Oliuarij Comitis incumbens acerbitas, qui Catalaunis infenſior immunitates gentis oppreſſurus, hoſpitiis militum vexabat prouinciam, adegerátque ad ferociſſimam defectionem; qua Barcinone regionis Prorex Comes ſanctæ Columbæ, lapidibus palàm eſt obrutus, cæterique Magiſtratus cæſi; furore ex vrbe in agros effuſo. Mox appellata Franciæ Regis potentia; atque hoc anno præbita ab Scombergo & Eſpenano ſubſidia, quanquam permodica; toto belli niſu in eam prouinciam ruituro; magna Hiſpanorum pernicie, qui luem ex membris in ipſa viſcera & penetralia intima, vitæ certo diſcriminie, abduxerunt. Exemplum deinde permanat in Portugalliam; cuius incolæ ab vltimo æuo Hiſpanis infenſi, rati articulum reparandæ libertatis ſuæ obtigiſſe, cùm intus & foris obueniſſent tot negotia æmulis, Vaſconcellum Luſitanum odioſum cunctis Ordinibus, Proreginæ amanuenſem, in Palatio cædunt; ac Ioannem Bragantiæ Ducem, ex Regum ſtirpe, ſolio euehunt; ſexaginta & octo annis, poſtquam Philippus II. id regnum aſſeruerat. Et fortaſſe poſteris ſupra Hiſtoriæ fidem videbitur, vnius hominis cæde, nam Vaſconcellus vnus occiſus eſt, Hiſpanos prudentiſſimam atque fortiſſimam gentem, repente opulentiſſimi regni deiectos imperio; vrbes omnes & arces redditas; vno conſenſu populi, & conſpiratione Procerum tam occulta, vt nihil emanauerit, & oculos perſpicaciſſimos conſilium tam apertum latuerit: adeò quædam mortalium rerum, vti ſiderum, conuerſiones ſunt, & ſua ſunt momenta imperiis, quibus vel regredi vel mutari neceſſe eſt. Sexto Decembris Vlyſſipone Ioannes excipitur, quartus eo nomine; antè ambiguus, quam in partem an priuati an Regis vergeret, magnis vtrinque periculis ingruentibus; donec impulſus à coniuge, femina generoſiſſima, ſcandere cum periculo maluit, cùm moderatio iam intuta eſſet. Indiæ extemplò tum ad Ortum poſitæ tum ad Occaſum, nouo Regi adhærent; nec citiùs perlatum eſt nuntium, quàm conditum regnum.

Defectio Catalauniæ.

Et Portugalliæ.

Eo anno Carolus Dux Guiſius Florentiæ obiit, in eam vrbem Richelij odio relegatus: quod primò contraxerat, ob retentum Mediterranei maris imperium; mox quòd Mariæ Reginæ cauſam defenderet; Princeps animo & liberalitate conſpicuus, qui paternam ambitionem iuſtæ laudis finibus conſcripſiſſet, nec defeciſſet vnquam ab vtilitatibus publicis. Cumulauerat interim gaudium Regis, ſecundi filij ortus, qui luci eſt datus Septembris vigeſimo primo; dictus mox Philippus, & donatus Andegauenſi Ducatu patrimonij loco, ingenij acumine atque ſolertia, ſpes ampliſſimas faciens.

Guiſij obitus.

Ortus ſecundi filij.

An

Aria capta & perdita.

Anno 41. Ariam Mellerayus non incruenta oppugnatione aggreditur. Ad eam vrbem pugnatum acerrimè; nec vlla toto bello maiorem ſtragem obſidentibus intulit; quippe cæſa quatuor millia, præter plures ſaucios; inter cæſos Marchio Coëſlinus, Cancellarij gener, iuuentutem nondum emenſus, ſummo omnium deſiderio, iámque ad dignitates feſtinante virtute: & in caſtra commeatus difficultate ſumma vehebantur; quanquam & in eam difficultatem enixus Richelius, vt eminentem ſupra obices animum inflammabant ardua, quatuor plauſtrorum millia vno commeatu in caſtra intulit. Attamen vrbs ad deditionem coacta eſt, inſpectante Cardinale Infante; qui ſeruare quam vrbem non potuit, adoritur copiis iunctis recipere. Nam euocauerat triginta peditum millia, equitum quindecim, Hollandis ceſſantibus; nec exiſtimauerat Mellerayus diutius in caſtris agendum, ne captæ vrbi alimenta detraheret. Igitur hoſtium caſtra non ſine periculo ſpeculatus, & apparatis fruſtra in pugnam copiis; Aiguebe-

D'Aiguebere.

ria cum tribus hominum millibus Præfecto vrbi relicto, noctu caſtra ſoluit, ac ſilentio tormenta & impedimenta præmittens, prima luce ſaluus Teruanam peruenit. Continuò in abeuntium locum Cardinalis ſubit, atque foſſis aggeribúſque reparatis, Ariam iterùm claudit, tenuítque per quatuor menſes obſidio: donec Aigueberia extremâ cibariorum penuriâ, vrbe abſceſſit. Quæ bis vno ſemeſtri verberata & capta, tam Hiſpanum paſſa hoſtem quàm Francum, multiplicatis miſeriis tum recepta, tum capta, calamitatem geminatam luxit; felicior ſi fuiſſet infirmior; adeò bona nocent, & commoditas nulla ſincera eſt. Mellerayus interim, ne omninò periret opera, adiuncto Breſæo, cùm pellere hoſtem ab vrbe non poſſet, Lentium, Baſſæam, & Bapalmam cepit; non leui operæ pretio; ac Comes Guichius ob nauatam fortiter iis bellis militiam, Mareſcallus dictus eſt.

Caroli Ducis gemina mutatio.

Interea Regem & Richelium varia, fauſta atque infauſta exercuerant, tum pace tum bello. Nam Carolus Dux reconciliatione vltrò expetita, Pariſios venerat, & nouo fœdere cum Rege inito & iurato, ab Auſtriacis prorſus abſceſſerat: vi fœderis Lotharingia præter Nanceium reſtituta, quam vrbem Rex durante bello teneret. Sed ea pax diuturna haud fuit: redditus ditioni ſuæ Lotharingus, vel dolore non recepti Nanceij, vel renaſcente in Richelium odio, vel reuolutus in amores priſtinos; cœpit primùm de iniquitate fœderis conqueri; dein Regi euocanti in Campaniam non obtemperare; poſtremò eiurato fœdere, bellum ſuſcipere, séque Auſtriacis totum addicere. Sic rurſum arma in Lotharingos illata; miſſúſque primò Grancæus, deinde Hallerius, qui conceſſas vrbes reperirent; & præter Motam receptæ ſingulæ; populorum calamitate lugenda, quos mutatio Principis nouo bello inuolueret. Veruntamen id Richelio leue præ

Mors Sueſſionenſis.

Sueſſionenſis victoria fuit; quæ ſi victorem ſimul non rapuiſſet cum victo, ingentem conuerſionem rerum inducebat. Poſtquam ad Corbeiam Sueſſionenſis in Richelium coniurauerat, quanquam in ſpeciem reconciliatus; ſiue grauiora à reconciliato formidans, ſiue quadam indolis magnitudine, quæ Richelio ſubeſſe non poſſet, ab aula exceſſerat, & Sedanum Bullonio Duce excipiente confugerat; nec quid turbæ mouebat, opperie-s

opperiens dum vices humanarum rerum mutationem ſponte inferrent. Verùm Richelio vrgente, & reditus annuos detrahente Princeps ad extrema actus, ſcripſerat militem; acceſſerat Guiſius, antea Rhemenſis Archiepiſcopus, modò familiæ caput; nec Bullonius negabat hoſpiti ſubſidium; ac tandem Lamboyus, iubente Hiſpaniæ Rege, adiunxerat copias; iiſque accinctus Sueſſionenſis in Campaniam penetrauerat. Illi Richelius obiecerat Caſtillonium cum octo peditum millibus, iuſſerátque Ducem Lotharingiæ aduolare cum copiis; ſed is detrectabat, & Caſtillonius quanquam milite impar, prælium conſerit. Et eo victus eſt, equitum ignauiâ, qui primo conflictu ſe in fugam egerunt; ea quidem ſeruati, maiore ignominia quàm ſtrage; cæſi peditum bis mille, & eorum quatuor millia ad hoſtium caſtra tranſierunt: Pralinus Marchio inter equites cæſus, iam ſecundo infortunio clarus. At vincentium animos dolor ſtatim inuaſit pro gaudio, cùm iacere inter mortuos viſus ipſe victor Sueſſionenſis, ſcloperi glande in frontem exploſa, dolórque auctus quod cædis tam improuiſæ auctor neſciretur; atque adhuc is latet, ſiue ſubornatus ab inimicis percuſſor, ſiue ipſe facto innoxio ſeſe peremerit; ſclopeto temerè in caput effuſo, dum galeæ buculam aperiret: nam vtrumque & narratur & ſcribitur. Sanè ea mors eiuſmodi rerum articulo, maiori cauſæ attributa eſt; vel vt parceretur Richelio, quem ea machina verberabat; vel Franciæ ipſi vt conſuleretur, ciuili & difficillimo bello concutiendæ iam & reuellendæ. Rex confeſtim reparato exercitu, capto Dunquerio, Sedanum acceſſit; & Bullonio in gratiam recepto, condonauit cæteris, præterquàm Guiſio, qui confugit in Flandriam. Sic Richelij inaudita felicitas vicit ipſam victoriam, & priuatum inimicum ad publicam tranquillitatem extinxit.

Varia in Pedemontio. Yvrée.

In Pedemontio rapti Principes in Hiſpaniæ partes, res iterum turbant, & bellicum abrupta pace concinitur. Abſente Harcurio Eporediam Franci obſederant, vrbem validam ſitu & præſidio; quæ Thomæ Principis ſedes, momenti maximi tum retinenti foret, tum capienti. Atque ad eam retinendam Princeps cùm exercitum adduceret, pugnam conſereret, Ciuaſium ad auertendum hoſtem oppugnaret, accederéntque imbrium incommoda; Harcurius diſceſſit ab obſidio, quod alieno ductu inſtitutum erat. At ne hoſti faceret infirmitatis opinionem, Ceuam ſtatim obſidet, atque vrbem ſimul cum arce expugnat: tum Conyum cingit, ciuitatem amplam & munitam; quæ obſeſſa quater, obſidionem toties fregerat; octingenti oppugnantium cæſi, ac plures ſaucij, fidem faciunt, vrbi quæ dicebat ſe virginem non ſine periculo vim illatam. Captam vrbem Harcurius Chriſtinæ conceſſit, æquitatem Regis teſtatus, qui ſibi tot ærumnis præter laudem aſſertæ iuſtitiæ nihil quæreret. Princeps interim cum Cardinale Triuultio Hiſpanarum partium duce, multas vrbes aggreſſus, in quibus Ciuaſium & Queraſcum, ſemper repulſus eſt Præfectorum fortitudine: Queraſci præſertim Souignij præfecti virtus enituit; qui ſemel iterúmque appetitus inuaſione nocturna, cùm ſcalis applicitis, & effracto muro, iam in vrbem hoſtis penetraſſet, tantoperè contra enixus eſt, vt ipſum vrbe atque muro deiecerit, clade non modica. Ea inter Hiſpanis moleſtiſſima

Ceua. Cony.

Chiua & Queraſque. Souuigay.

LVDOVICVS XIII.

Monœci mutatio.
Morgues.

fuit Monœci mutatio. Nam Monœcum in ora Genuenſi, quà ad Franciam ſpectat, commodiſſimum portu & arce oppidum, ſuo Principi è Genuenſium Grimaldorum familia longè olim addictum, Hiſpaniæ Rex tutelæ ſpecie obtinebat; atque immiſſo arci præſidio, tum ciues tum Principem moderabatur ad nutum. Princeps eiuſmodi iugum vti excuteret, cum Rege clam aliquot antè annis conuenerat, inefficacibus pactis ob defectum opportunitatis. In præſentia cùm Hiſpanum plura diſtraherent, Grimaldus inſtaurato clanculum fœdere, & quadringentis viris, tum è Phocenſi prouincia, tum Genuâ, in vrbem & proximos agros exceptis, præſidium Hiſpanicum aggreſſus fortiter, potitur arce, & admiſſo Franco Hiſpanum deturbat; dictus poſtea à Rege Dux Valeutinus; atque hactenus fide inuiolata perſtitit, inter Franciæ procellas ſæuiſſimas.

Bellum in Catalaunia
De los Veles.

Verùm aculeus Hiſpaniæ infixus Catalaunia erat, quæ defectioni inſtans vehementiùs, & Regi Franciæ profeſſa obſequium, Hiſpaniam bello illibatam tot annis, propiùs ad moleſtias & pericula Martis admouebat. Et Hiſpaniæ Rex deſperata pace Marchionem Velium cum duodecim peditum millibus & duobus equitum in Catalauniam immiſerat, incipienda ab Tarracone expeditione. Iſque Eſpenanium Tarracone oppreſſum cum aliquot equitum turmis ad iniquas conditiones adegerat, & Tarracone recepta, imminebat minax Barcinoni; atque poſt Eſpenanium ex iurato pacto Leucatam profectum, Serignanus caſtrorum præfectus ſtrenuam Barcinone nauabat operam, Francis aliquot equitibus in vrbem inductis. Eam Velius vti inuaderet, Iouis montem occupare aggreditur, qui in vrbem atque in portum erectus, vtrique imponit neceſſitatem obſequij; quo ſi Velius potiretur, actum de vrbe & de prouincia erat. Igitur dimicatio atrox ad eum oritur; in qua terrore ſubito turbati Hiſpani, cùm præter ſpem ſe defenderent ciues, repentè in fugam præcipitant, ac proiectis armis effuſo curſu ſe Tarraconem recipiunt. Erectis ea victoria Barcinonenſibus aduenit Mota Hodancurius, qui nouis auctus copiis, iuſto exercitu tandem progreſſus eſt, contenditque extemplò ad Tarraconem oppugnandam. Atque ad eam rem Burdegalenſis Archiepiſcopus claſſem adduxerat, obſtructurus portum, & alimenti inuecturus penuriam, dum Hodancurius ſolum excluderet. Procedebátque conſilium, Hodancurio commeatum amplum rapiente, quem inferebant Hiſpani, & Archiepiſcopo nauali pugna Ferrandinum Ducem profligante; eâ pugnâ duodecim triremes hoſtium merſæ aut incenſæ, & commeatus excluſus. Agebat Tarraco in extremis, cùm Ferrandinus inſtaurata claſſe in Tarraconenſem oram inuehitur, ac dum negligentiùs ſe Burdegalenſis ad pugnam comparat, quinquaginta myoparones cibariis inſtructos affatim in portum immittit, eripitque vrbem exitio. Burdegalenſis eo ſucceſſu perculſus, ne tormentis quidem in myoparones exploſis, vela ventis pandit, receditque in Franciam; mox à Richelio deiectus gratia atque imperio: ac meritò quidem, qui addictus ſacris profana tractaret, è paſtore nauicularius, tubâ Euangelicâ mutatâ in Martiam. Attamen Hodancurius non abſceſſit illicò, ſed variis excurſionibus in Arragoniam, cæcidit hoſtem ſæpius,

Serignan.

Tarraconis obſidio.

Breſaus Prorex.

ſæpius, maximè ad Almenaſium: tandem ſpe abiecta capiendæ vrbis, reduxit copias Barcinonem, excepturus Breſæum Mareſcallum, Proregem Catalaunis primum nuncupatum. Nam Breſæus interim curam in Ruſcinonenſibus militiámque impenderat: quippe eam prouinciam vt Hiſpaniæ Rex omni ope interclusam Francis cupiebat, ſic Ludouicus patefactam optabat, tum ad inferendam Catalaunis opem, tum ad ipſam ſi faueret Mars occupandam. Atque adeò Condæus ex proxima Occitania protumpens, Helenam vrbem oppugnatione ceperat; & Arpaionius eius legatus leuiora prælia inſtituerat; ſimul Breſæus dum in Catalauniam contendit, conflixerat in Torracuſam repetito prælio atque periculo. Nam Torracuſa Roſas claſſe vectus, in Ruſcinonenſes octo peditum millia, & octingentos equites inferebat, præter vberrimum commeatum, quò Perpinianum oppreſſum penuriâ recrearet: quam rem vt Franci prohiberent, Caucoliberim inter & Perpinianum caſtella etexerant, ad intercludendum commeantium Hiſpanorum iter; idque iter copiis Breſæus inſederat. Verùm quanquam bis & quidem fortiter dimicauerit, cùm impar eſſet militum numerus, impedire non potuit, quin Torracuſa commeatum in vrbem induceret. Idque poſtea Regi incommodum fuit, nullâ Breſæi culpâ, qui ſalutem ſæpe in diſcrimen intulerat, equis ſub pugnante plutibus ſuffoſſis; nec labori vlli ad excludendum hoſtem pepercerat. Inde perrexit in Catalauniam; at regreſſus Caucoliberim Torracuſa, ſanctæ Iuariæ oppidum cepit, magnâ Præfecti dedentis infamiâ. *Colioure.*

Anno 42. Auſpicatò victoriam de Lamboyo Guebrianus refert, eam quidem in paucis clariſſimam. Habebat ſub ſignis equitum præter quingentos quatuor millia, peditum tria duntaxat; & Rhenum ponte traiecerat media hyeme, Cæſarianis gemino exercitu imminentibus; móxque admiſerat Heberſtenium Comitem Heſſiorum ductorem, qui implebant duo peditum millia, & quingentos equites ſupra mille. Nec ideò liber ab periculo erat; nam occurrebat Lamboyus cum duodecim peditum millibus, & aduolabat Hasfeldius non inferioribus copiis. Ratus itaque Guebrianus nihil periculoſius fugâ periculi, ſtatuit profligare Lamboyum; anteaquàm iungeretur Hasfeldio. Verùm Lamboyus id diſcrimen præcauens, locatis ad Kempenum caſtris ſe accuratè muniuerat: nam tegebat peditem latus agger in duodenos pedes erectus, prætêsâ foſsâ ampliſſimâ ad latera aggeris locauerat lignea munimēta; atque à tergo diſpoſuerat equitem, qui peditem tueretur. Guebrianus poſt explorata caſtra, trifariam copias & aggreſſionem partitur, vt ipſe cum Tribuno Roſa & Francis aggerem rectà impeteret, munimentum ad dextram Erbeſtenius cum Heſſiis, Tubaldus ad læuam cum Germanis ſimul impugnarent. Et confeſtim ab triplici parte irruitur. Dimicatio ſex horas tenuit; donec primus Guebrianus perrumpit aggerem, inuaditque in caſtra; tum Heſſij & Germani effractis repagulis irrumpunt pariter in caſtella; peditéſque partim cæduntur, partim in cohortes ſalute data admittuntur. Mox ab equitatu inſtauratur prælium; quod ſtrenuè promouens Lamboyus cum cæteris ductoribus Mercyo & Vehelcno vincitur capitúrque, dum ordines contumaciter reparat; cæſi *Guebrianus Lamboyum vincit.*

LVDOVICVS XIII.

bis mille hoſtium & quingenti; capta tormenta, ſarcinæ, & ſigna ſexaginta duo; & à Rege Guebrianus Mareſcallus Franciæ nuncupatus, plura oppida in eo tractu expugnat, fructu victoriæ non inani. Quem dum percipit, tranſmiſſo Rheno Hasfeldius nouum obicem opponit; & imminebat Fontanus Comes parte ex altera cum delectis Flandris; à quibus ne interciperetur, rurſum Rheno ad Veſelium tendit, cum Suecis participaturus ſortem belli; qui mox ingenti ad Lipſiam relatâ victoriâ, tum ſibi, tum Guebriano ſecuritatem, tum moleſtiam Leopoldo & Picolominio pepererunt. Ea geſta proſperè, dum in Campaniæ & Picardiæ finibus lobotabatur. Rex cum Richelio totus in Catalauniam verſus, fines Campaniæ & Picardiæ tuendos Harcurio & Mareſcallo Guichio dederat, atque vtrique exercitum modicum aſſignauerat, iuſſis ne magno interuallo abſcederent, ſibíque mutuam dum poſceret res præſtarent operam. At Hiſpani ex abſentia Regis facturi compendium, vt aduerſos duces diſtraherent, tres exercitus parauerant atque ſeiunxerant; quorum vni præerat Franciſcus Mellus clarus Luſitanus, alteri Comes Fontanus, tertio Becquius. Atque ij dum ad Picardiæ & Campaniæ limites diuiſi, hoſtem neceſſariò diuidunt; Mellus in Belgio Lentium capit, Aniſij præfecti deditione; mox Baſſæam defenſam egregiè, tormentis verberatam, accipit: quo ſucceſſu elatior, imminebat Caleto, iámque ad Nieuletum clauem vrbis vertebat militem. Verùm Harcurius deprehenſo conſilio ſtatim occurrit, atque vrbem & caſtellum præſidio firmat. Eo facto Guichius diſtabat longius ab Harcurio, atque adeò ab ipſo hoſte, & magna ſecuritate agebat in caſtris, quatta leucâ ab Honnecuria poſitis, quod eſt Campaniæ oppidum. Sed repente ſecuritas in periculum & in perniciem deſiit. Mellus relicto Harcurio, magnis itineribus contendit ad Guichium, aggreditúrque incautum, in caſtris non accuratè munitis. Et ipſe Guichius cum Ranſauio dimicabat fortiſſimè, donec à tergo munimentis perfractis, clades paſſim illata eſt; Prætor cum equitatu, viâ ferro partâ, fuga ſeruatus eſt; Ranſauius captus, & Roquelaurus, poſt duos equos in pugnando ſuffoſſos; cæſi in caſtris bis mille Franci; quibus licentia pro periculo fuit, pro diſciplina mors. Reliquo anno impenſæ Harcurij curæ ad opprimenda Melli conſilia, & abſcindendum victoriæ curſum, vt intra Honnecuriam ſua ſtrages ſtaret. Id infortunium Italicarum rerum felicitas rependebat. Sabaudi Principes Mauricius & Thomas, belli tædio, cum Chriſtina conuenerant; ac Mauricius nepte ex fratre Victore in vxorem ducta, Nicenſem Comitatum aſſequutus pro patrimonio, ab Hiſpanis defecerat; Thomas imperium armorum pro Chriſtina ſuſceperat, & Creſcentinum hoſti eripuerat ſimul, copias inſtruebat à Rege dictus in Italia Prætor Dux Bullonius, cùm repente ob nouam conſpirationem capitur, ac Lugdunum deducitur; ſuffecto in ipſius locum Longauilla, qui capta Nicia, Dertonam in Mediolanenſi agro oppugnat. Ea altero die potitus, arcem inuadit, validam & munitam, ac defenſam numeroſo præſidio. Quinquagintadies oppugnatio tenuit; tormentis, ligone, cuniculis, & impreſſionibus multis promota; fruſtra Hiſpanis ad ſeruandâ arcem connitentibus; quæ dedita eſt honeſta

Pugna ad Honnecuriã.

De Melos Comte de Fuentes. Bec.

Honnecour.

Longavilla Dertonam capit.

Tortone.

neſta & militari conditione. Imò hoſtes dum toti ad Dertonam ſatagunt, Verrucâ excidunt;quam Pianeſſa ſeptimo die in pacta adigit;magna Hiſpanorum indignatione, quos vtrinque intentos,vtrinque ſors belli proderet.

Perpinianum obſeſſum.

Etenim Richelius perua ſus in Hiſpaniæ viſcera, ſtatuerat Regem in Catalauniam ducere, Perpinianum capere, & Madritum vſque per Aragoniam victam penetrare: perducebátque in euentum conſilia; niſi maior vis, maiórque ratio, diuina ſcilicet, conſulta humanitus, arcanâ prouidentiâ peruertiſſet. Et Rex eo auctore, contra Medicorum valetudini timentium ſenſum, Martio menſe profectus Pariſiis, Narbonem venerat, dum Caucoliberim oppugnat Melleraγus. Eam vrbem propugnabat Mortara Marchio cum tribus hominum millibus, & quadringentis equitibus, & externas munitiones ſtrenuè per dies decem tutatus, ab iis pulſus, mox ab vrbe, arcem tradidit deditione, lento itinere per Franciam Pompelonem ducendus. Exin ſub Aprilis finem ad Perpiniani muros ductus exercitus; quæ vrbs arce adiunctâ cùm inter Europæ ciuitates validiſſima ſit, & annona ad alimentum putaretur deficere, placuit eam obſidione cingere, ac vi abſtinere. Haud multò poſt Rex cum Richelio in caſtra ſe confert; atque otio quàm militiæ propior, ludo tudiculari & venationibus oblectatur; non quidem quod ludo vigilantiſſimus Rex indulgeret; ſed cùm nulla ab hoſte formido eſſet, honeſta voluptate interiungebat curas obſidij. Ac ſecuritatem præſtabat Hodancurius; qui poſtquam Breſæus magna pompa Proregis munus auſpicatus eſt Barcinone; ipſe penitus Legati nomine in Aragoniam excurrens cum milite, faceſſebat multam operam Hiſpanis; ac demùm in Catalaunia eorum copias profligabat. Quippe Hiſpaniæ Rex de Perpiniano vt par erat ſollicitus; iuſſerat Petrum Aragonium, & Marchionem Inoyoſam ex toto exercitu ſeligere bis mille & quingentos equites, mille ſclopetarios equis vectos, quos Dracones vocant aliósque ſclopetarios totidem; eúmque militem per Catalauniam in Ruſcinonenſes inducere. Adhuc hærebat ad Caucoliberim Mellerayus; nec erant copiæ quæ accedentes Perpiniano arcerent, vt ſi Pyrenæos ſemel attingerent, immunes periculi, in vrbem ſubirent. Verùm tota Catalaunia triginta ſex leucarum ſpatio erat percurrenda, quod internallum opportunitatem victoriæ Hodancurio fecit. Nam ſalutato Barcinone Prorege, raptis mille & quingentis equitibus, hoſti occurrens, dum is per viarum anguſtias ordines ſoluit, impetum facit in agmen primum, plures cædit, capítque ductorem Vincentium Moram. Enimuerò Hiſpanus perculſus, ratus totum exercitum iter occludere, retrò vertit; ſimul Hodancurius Terrallium arceſſit, qui à tergo properantem hoſtem ſequebatur; iubétque vt cum tribus peditum millibus, & quingentis equitibus, ipſum adoriatur à fronte; dum à tergo is idem vrgeret, Catalauni ad latera, ſic veluti cinctum indagine percellerent atque profligarent. Et conſilium euentus excepit, Hiſpani à tergo, à fronte atque à lateribus impugnati, poſt leuiorem dimicationem, vltrò ſe Hodancurio tradunt, atque armis depoſitis capiuntur; numerati ter mille, in quibus plurimi ductores ordinum Nobiléſque; impedimenta, arma,

Hodancurij facinora.

Du Terrail.

LVDOVICVS XIII.

& vexilla capta ; iique Barcinonem ducti ſunt, & in varias Franciæ vrbes diſtributi. Præclaro facinori Mareſcalli dignitas præmium fuit, quam Rex Hodancurio contulit. Ita ſubſidia Perpiniano detracta, & datum ſpatium inducendæ famis ; quam cùm Hiſpani patientiùs ferrent, multa in caſtris noua acciderant. Nam Rex Cimmartij induſtriâ auerſus à Richelio, plurimum viri tædium præ ſe ferebat ; & Richelius morbo tum corporis tum animi æger, diſcedens è caſtris, gratiæ ſalutiſque ambiguus, Taraſconem, quæ Phocenſis prouinciæ vrbs eſt, adiacens Rhodano, comitatu paruo ſeceſſerat ; deinde ipſe Rex conflictatus inualetudine, caſtris pariter relictis, Narbonem venerat, Pariſióſque nondum à morbo recreatus contenderat. Qua in vrbe Perpiniani deditionem accepit. Siquidem Hiſpani iam abſumptis omnibus, quibus ſucci quidpiam ad alimentum eſſet, Auila Flore præfecto, vrbem tradiderant, die nono Septembris, tormentis & cætero commeatu eiuſmodi munitiſſimam. Móxque victoribus patuerant Salſulæ, vt in Ruſcinonenſibus præter Roſam vrbem, omnia Francicæ ditionis forent. Imò ad cumulum proſperitatis Hodancurius ad Ilerdam vrbem feliciter fortiterque pugnauerat. Nam ſeptemdecim peditum millia, equitum quinque, ducibus Torracuſa, Inoyoſa, Leganeſio, & Mortara, ipſe Hodancurius media copiarum parte infirmior, Octobri menſe, conſerto prælio, poſt atrocem dimicationem repulerat, atque Ilerdam ſeruauerat ; mox auctus validis ſupplementis peruaſurus in Aragoniam, niſi Richelij mors interueniſſet. At prius Cimmartij conſilia retexenda.

Perpinianum captum.

Lerida.

Cinqmars.

Cimmartij mors.

Ille Effiati filius iunior, animi corporiſque inſignis dotibus, Regi à Richelio traditus atque commendatus, poſtquam in intimam beneuolentiam Regis admiſſus eſt, ſuæ fortunæ vel ambitioni cœpit conſulere, & odiſſe Richelium, per quem à ſperatis Mariæ Niuernenſis nuptiis prohibebatur. Ideò vt ſe contra Richelij auctoritatem muniret, adiunxerat Duces Aurelianenſem atque Bullonium ; & deturbaturus eum quem timeret, perſuadet Ducibus cum Hiſpano fœdus conficere, quod ſequeſtro Fontrallio Madriti clam perfectum eſt. Porrò id fœdus fulciendis conſiliis conquiſitum, eadem peſſumdedit, perdiditque auctorem : quippe eius exemplum ad Richelium Taraſcone decumbentem cùm perlatum eſſet, id Chauignius properanter ad Regem detulit ; à quo demonſtratâ contrahentium perfidiâ, datus extemplò in vincula Cimmartius cum Thuano, amiciſſimo viro, & ex Italia Bullonius ſimiliter captus ; tribúſque Lugduni deſignati Iudices in criminis pœnam. Poſt inſtructam litem, Bullonius Orangij affinis commendatione, ac Sedano dato in pretium libertatis, dimittitur cum venia ; Cimmartio & Thuano truncantur capita, ipſa die qua Lugduno prodibat Richelius. Atque omnium luctu comploratus eſt Thuanus, qui togatus vir, ex illuſtri familia, alienus omninò ab amici perfidia, vnius ſilentij reus, morte damnatus eſt ; non iniuſtè quidem, ſed miſerè ; tunc vitâ dignior, cùm eam Chriſtiano & piiſſimo ſenſu aſpernaretur, obirétque mortem lætiſſimus, perſpecta mortalium rerum inanitate. At Cimmartius aliis magis quàm ſibi ſpectaculum fuit ; è gratia

Fontrailles.

Chauigny.

Richelij mors.

Principis,

Principis, adoleſcentiæ flore, vſu immodico voluptatum, ad mortem & cum ignominia deturbatus momento. Etenim & ipſe Richelius menſe poſt tertio, die quarto Decembris edidit animam, Chriſtianis ritè ſacramentis, & magno religionis ſenſu communitus. Ob vlcus internum ortum in læuo brachio cùm iam antè decubuiſſet, partim nauigiò, partim feretro ab Occitania vectus, accedente febre ereptus eſt. Vir ſummus ſupra ſortem priuatam, ac dignus qui cum diademate naſceretur: quippe cùm ſingula ad regendum apta, & ea ampliſſima nactus eſſet, animum, ingenium, prudentiam, laborem, conſilia, ſagacitatem, ſolertiam, inexpugnabilem firmitudinem atque conſtantiam, amorem litterarum, & bonarum artium; quibus dotibus Reges euadunt abſolutiſſimi; quáſque ad Franciæ vtilitatem & gloriam, indefeſſo ſtudio conuertit Richelius; & alia conſequutus erat præterea; quæ vt in imperante præclara ſunt, ſic in ſubdito ambigua & ancipitia; cupiditas potentiæ ſummæ, æmulorum & parium, imò ſuperiorum intenta demiſſio atque humilitas; honoris & gloriæ deſiderium immenſum; ambitio faſtigij, & honorifici cultus, qui ad venerationem propè accederet, & cui ſubeſſent Principes Proceréſque; verùm arbiter erit illa dies, poſtquàm inuidiam ætas purgauerit, qua Franci omnium gentium accedent calculis, teſtaturi priuatum hominem apud ſe Richelio parem nullum extitiſſe. Ingenij laudem nemo illi inuiderit; quo in diſciplinas omnes peruaſerat; atque extant in libris quos ſcripſit accuratiſſima monumenta. Litteras & Francicam linguam promouit in apicem, condita Pariſiis Academiâ, vnde velut duces ex equo Troiano, ſic Oratores & Poëtæ clariſſimi ad ætatis noſtræ gloriam prodierunt. Et eodem anno Maria Medicæa Regis mater Coloniæ obierat; poſtquam ex Flandria in Angliam, ex Anglia in eam vrbem venerat; exul propemodùm atque extorris; feliciſſima, ſi primos annos computes: infeliciſſima, ſi poſtremos; tantùm eſt in breuiſſimo vnius vitæ curſu diſcriminis. Piiſſima omninò, & ad bonum prona; niſi Aſtrologorum ineptiis ſtuduiſſet impenſiùs; & regiminis amantior, tutæ & quietæ ſolitudini prætuliſſet vagum exilium. Nec omittendus Epernonius, qui hoc anno ineunte, vitæ ſuo octogeſimo nono, Lochiis obiit; proſperæ & aduerſæ fortunæ tam ſcopus quàm apex; vtraque digniſſimus; quando aduerſa virum fortem probant, non efficiunt miſerum; nec mirum, tam longæuam vitam vtrique ſorti patuiſſe: at ſumma in calamitate felicitas, quod per eam vir ante toto orbe clariſſimus, Deo ſe tradidit, & piiſſima morte vitam honeſtauit. Scriptorem rerum ſuarum Girardum nactus, quod felicitatem iam mortuo cumulauit.

Lvdovicvs XIII.

Maria Reginæ mors.

Et Epernonij.

Anno 43. Ludouicus Rex, ætatis ſupra quadrageſimum ſecundo, poſt diuturni morbi languorem, die decimo quarto Maij, Sangermani animam piiſſimè egit, ſub rerum ampliſſimarum ſpem, ipſóque in curſu felicitatis aſſiduæ; tam ſanctitudine mortis quàm vitæ laudandus. Etenim cùm in lecto decumberet, & lenta morte carperetur in dies, conſtituto prudenter in futurum regimine, totus in diuina incubuit; nullo dolore, quod vnis Sanctis licet, è ſolio tranſiturus in feretrum; vnicè duntaxat pœnitentiâ ductus, quod matri moleſtiam creauiſſet; quanquam ea potius Richelij culpa,

Regis obitus.

LVDOVICVS XIII. culpa, quàm piiſſimi Principis fuerit, qui publicos affectus anteponebat priuatis, ſéque Regem priùs quàm filium meminiſſet. Ac vitæ mors conſentanea fuit; nempe pietate & religione præcipuus, caſtimoniam & pudicitiam illibatam coluit; quæ laus vti in homine non mediocris, ſic in Principe ſumma, inſtituto inter Aulæ delicias, & corruptelas familiarium. Magnâ corporis animíque modeſtiâ orabat in templis; vt plurimi eo ſpectato ſe ad meliorem frugem receperint; imò ad ſinceram fidem hæretici; Iuſtus ob eas virtutes cæteráſque dictus, & meritò. Nec Chriſtianis virtutibus regiæ deerant; opertus in tegendis arcanis animus, memoria rerum hominúmque mirabilis; vt quem ſemel inſpiceret, longo pòſt tempore, inter plures dignoſceret; belli & militarium artium ſtudium ingens; animúſque par gloriæ, indefeſſus in laboribus bellicis, quibus pleraſque ſuas palmas debuit; nam Richelij conſilia Rex ſuâ præſentiâ prouehebat. Vno tamen alteróve, tum naturâ, tum inſtitutione peccauit; quod linguâ tardior, rariùs & difficiliùs loqueretur; quódque regni regimen adminiſtris permitteret, curam amolitus & ſolicitudinem. Venationi indulgebat effuſiùs, quàm luſus loco & voluptatum haberet, ab ludo & mulierum conſortio alienus; muſicam præterea adamauit impensè, cuius artem optimè callebat. Cæterùm nemo Regum à Carolo magno plus contulit Franciæ: Rupellam cepit, hæreſi rebellionem & nocendi facultatem eripuit; Francorum gloriam ſuſcitauit, promouítque ad veteres Galliæ limites; vltra Alpes, Rhenum atque Pyrenæos propagatâ Franciâ magna cum laude; vt Pompeio Romano ſimilis, propè è regni finibus meditullium fecerit. Nam Picardiæ, Atrebatum, Heſdinum, aliáſque vrbes adiunxit; Campaniæ, Sedanum, Lotharingiam, Briſſacum, atque Alſaſiam; Delpinatibus, Pinerolium, & Caſalium, hoc eſt Italiæ fauces & libertatem; Occitaniæ, Ruſcinonenſes, & Catalauniam: & inſtitutis claſſibus erexit naualem gloriam; ac felicitatis cumulo, poſteros genuit, quibus tot ac tanta bona in hereditatem relinqueret. Obiit die quo per Henrici patris mortem regnum ſuſceperat, recurrente poſt annos triginta tres: fuitque dies ſceptri depoſiti tam acceptus piiſſimo Regi, quàm ſuſcepti, perito admodùm, quibus imperantis vita ærumnis pateret.

ADDITA

ADDITAMENTVM
AD HISTORIAM
FRANCICAM.

DECVRREBAT annum ætatis quintum Ludouicus decimus quartus, cùm admotus eſt regendæ Franciæ, difficillimo bello implicitæ, infans ipſe, & in Matris ductu, quæ hactenus à rebus publicis amota longius, pietatis ſenſibus aptior videbatur, quàm imperio procellas inter adminiſtrando. Ea tamen fuit Dei Optimi Maximi in Francicum Regnum amans prouidentia, vt fluctibus ſæuientium rerum immerſum propemodùm, tandem incolume in portum duxerit, ídque in faſtigium felicitatis promouerit, vt propagatum ampliſſimis finibus, domi ac foris tranquillum, beneficiis pacis totum indulgeat. Sed cùm rerum harum dignitas ſcriptorem expoſcat amplitudini ſuæ non imparem, neque is ſim qui tot admirabilitates aggrediar; modulo meo contentus, paucis delibabo capita quædam illuſtriora, ne planè ieiunus Lector abſcedat, & de modeſtia mea expoſtulet, ſi regnum Franciæ à fundamentis deductum propius ad faſtigium, in ipſo rerum apice illibatum relinquam. LVDOVICVS XIV.

Poſt obitas ſanctiſſimo Regi exequias, ſtatim impenſæ regimini curæ; ac quando Monarchicum regimen ſemper Francis placuit, Regis mortui voluntati derogatum eſt illicò. Nam Reginæ Quinqueuiros adiunxerat, pari ſuffragij poteſtate: viſum eſt adminiſtrando regno commodius, ſi vniuerſum regimen, ac tutela filij penes Reginam eſſet; ídque Parlamenti edicto ſancitum, Duci Aurelianenſi Regis patruo, & Principi Condæo partes deſignatæ; & Cardinalis Maſarinus ad miniſterium ſummum euectus; iam antea Regi à Richelio commendatus, Francicarum peritiſſimus rerum; qui Reginæ à qua promouebatur, ſe totum induſtriámque totam addiceret. Eo delectu aulica ambitio tantiſper oppreſſa, & arma hoſtilia ad Rocroium preſſa.

Siquidem Hiſpani morientis Regis opportuno caſu ſubleuati, valido exercitu in Campaniæ fines irruperant, & obſidebant Rocroium. Cùm adeſt Anguienius, Condæi Principis filius, Francici exercitus ductor, præ-

LVDOVICVS XIV. lium conſerit, hoſtémque profligat, egregio militiæ rudimento. Victrices copias Thionuillam ducit, expungitque priorem ignominiam, vrbe ad deditionem compulſa, poſt expugnationem acerrimam. In Germania Rotnellam vrbem Guebrianus capit, ſed ſaucius, quo vulnere paulò poſt obiit. Vir palmarum plurium, peritiſſimus bellicarum artium tam Germanis gratus quàm Francis; ea erat viri humanitas ac liberalitas, per quas maximè fortitudo imperatoria promouetur.

Anno 44. Cùm Monaſterij Europa tota per Legatos de pace contenderet, nihilo ſeciùs bellum gerebatur. In Belgio Dux Aurelianenſis, primarius Regis Legatus obſidet Grauelingam, munitiſſimum ad mare oppidum, capítque poſt difficilem & cruentam oppugnationem. Interea Dux Anguienius contendebat in Germania. Nam Bauari Vberlingam & Friburgum receperant, & incurrente Anguienio, ſe ad Friburgum accuratè communiuerant; ad munimenta biduò pugnatum acerrimè; magna vtrinque clade. Pugnæ honor & emolumentum penes Anguienium ſtetit, qui Philippoburgum arcem validiſſimam, nocturna fraude interceptam à Cæſareis, diebus pluſculis forti aggreſſione Francis reſtituit.

In Italia pax conſtituitur, Vrbanum inter Pontificem, & Odoardum Ducem Parmenſem. Cardinalis Bichius à Rege legatus pacis ſequeſter animos conciliauit, oppreſſitque bellum, quo tota flagrabat Italia, Venetis & Etruriæ Duce Parmenſis partes tuentibus. Pace confecta Vrbanus moritur, longa adminiſtratione & diuturnitate vitæ felicior, dignus omnium votis qui vltra pergeret. Suffectus eſt mortuo Cardinalis Pamphilius, dictus Innocentius decimus. At in ſubalpinis Princeps Thomas, iam partium Francicarum, copiarum Præfectus Aſtenſem arcem recuperat.

In Hiſpania Catalaunos afflixit victoria à Philippo Silua relata. Per eam profligatus Hodancurius, ac poſtmodùm ex Catalaunia reuocatus, vna iactura plura præclara facinora extinguente: imò redux Lugduni ſiſtitur, & in arcem Petræ ſciſſæ compingitur. Ilerda ab Hiſpanis capitur, mox futura Ducum egregiorum bello, ſcopulus & naufragium. At lauream illam redemit magno pretio Hiſpania; quæ Iſabellam Reginam ſuam funere extulit, præclariſſimam feminam, virtute & fortitudine, origine Francicam, ſed Hiſpanam vt par erat, inſtitutione; Rex præ dolore amiſſæ conſortis, integrum diem cibo abſtinuit.

Anno 45. Parum admodùm promotum in Belgio, dum in Germaniam & in Hiſpaniam, vis tota belli incubuit. Nam in Germania Turenius ad Rotemburgum à Bauaris vincitur, dum ſecurius deductis copiis graſſatur in hoſtico. At illicò clades per Anguienium reparata: qui fœderatis adiunctus & Turenio, pugnâ ad Norlingam conſertâ, quamquam acerrimâ & cruentâ, attamen vicit, nocte fugam hoſtium tegente & tuente. In Hiſpania Harcurius, iam tot palmis celebris, Cantelnum Ducem profligat ad Sicorim, amne fortiter tranſito: mox Balagueriam capit; per eámque victoriam amotus à Roſa propugnanda Hiſpanus, datur ſpatium Pleſſipralino munitiſſimæ arcis capiendæ. Motta ſimiliter in Lotharingia capitur, & quidem ſecundò, iam ante Principi Carolo reſtituta. Illa geminos Mareſcallos

ſeſcallos experta, vnum confecit, alterum fecit. Nam Magalottus cæſus, dum eam fortiter oppugnat; at Villaregius, Præfectus regendo Principi, & Magolotto ſubſtitutus, Arcis tandem compos, Mareſcallus dicitur. Barbetinorum illuſtris Familia, vexata ab Innocentio nono Pontifice, tota ſe in Galliam recipit, tutiſſimum aſylum & inuiolatum perfugium. Et in ea celebrantur regiæ nuptiæ, Ludouicæ Niuernenſis cum Ladiſlao Rege Poloniæ, qui nuper extulerat cariſſimam coniugem Cæciliam Reratam, ex ſtirpe Auſtriaca.

Et hic annus memorabilis, & Chriſtianæ Reipublicæ atro notandus calculo, quo à Turcis Creticum bellum inceptum eſt. Nam Turcæ Melitenſibus Equitibus imminere viſi & minari, in Cretam Inſulam improuiſi irruunt, & incautos Venetos aggrediuntur, Canea vrbe obſeſſa. At nuſquam Reipublicæ Venetæ fortitudo eluxit ſplendidius; cùm propemodùm ſolo, & relicta ſuis viribus, tam potentem hoſtem inconcuſſa per annos vicenos quinos pertulit, eúmque ſin minus fregit, detriuit plurimùm, imminuitque fama & viribus.

Interim internecini in Europa belli cauſa ceſſauit, bellum nuſqnam deſiit; adeò facilius mouetur, quàm compeſcitur, magiſque eſt obuium Iani portas reſerare, quàm claudere. Siquidem Chriſtophorus Elector Treuirenſis, iam à decem annis captiuus, ad quem liberandum arma Franci ſumpſerat, libertati & ditioni tandem reſtituitur. Et forſam Torſtenſonij Sueci victoria, relata de Hasfeldio in Bohemia, per quam Cæſareæ copiæ profligatæ, acceſſit libertati momentum non leue. Multæ vrbes à victore capiæ, atque iterum Viennam Imperator retruſus.

Anno 46. Captæ plures Vrbes in Belgio; in quibus præcipuæ, Viuoberga & Curtracum; idque à Gaſſione Mareſcallo accuratius communitum; in quo Martis ſedem conſtituit, & vnde ſemper hoſtibus præſens, ſtrennus & impigerrimus nuſquam ceſſaret. Deſinente Autumno egregiè ſuam operam Anguienius poſuit; per Dunquercam oppugnatam & captam, vrbem maritimam, ampliſſimúmque Flandris emporium.

Interea magna belli moles ruebat in Italiam, Thoma Principe ducente exercitum viginti millium militum, & instructa claſſe mare occupante, cui præerat Dux Breſæus, fortiſſimus, maritimarum rerum peritiſſimus, dignúſque qui auunculi Richelij Cardinalis memoriam ſuſcitaret. Vrbes in Etruria iuris Hiſpanici armis his petitæ. Et primo impetu, occupatur ſancti Stephani oppidum, & Telamonis portus; dein ad Orbitellum miles admotus. Sed in eo ſcopulus, in quem Francus impegit. Carolo Gatta Neapolitano fortiter vrbem propugnante, donec Neapoli claſſis aduenit, & ſoluta obſidio eſt, maiore ignominia quàm clade. Grauiſſima iactura fuit in morte Breſæi, qui in Prætoria animosè concitans pugnam, pilâ maioris tormenti cæſus eſt. Quamquam ignominia ſtatim expuncta eſt, Meleræi fortitudine; qui delatus claſſe ad eandem oram, Populoniam ſeu Plombinum inuadit, & in Iluam Inſulam ſtatim conuerſus, Portolongonem muniſſimam vrbem Hiſpanis eripit.

In Catalaunia res Gallica afflicta, ad Ilerdam, fruſtra Harturij armis

LVDOVICVS XIV.

tentarant. In extremis vrbs erat, poſt quinquemeſtrem obſidionem. Oppugnabat Harcurius, ductor ille tot palmis celebris; imminebat quidem oppugnanti Leganeſius, cum viginti armatorum millibus; ſed in Italia ſæpius ab Harcurio profligatus, ſibi contemptum pepererat, confidentiam hoſti. At in Hiſpania longè felicior, noctu aggreſſus caſtra Harcurij, ea perrumpit; ac in vrbem commeatum immittit.

Tam accepta Hiſpanis victoria fœdata eſt, morte Principis Balthaſaris, qui ſexdecim annos natus, & vnicus quidem Maſculæ prolis, proximus in tot regna heres, vt præclaris dotibus ſpem ingentem alebat, ſic eam mortuus planè extinxit. Sed & Gallia funus ſuum luxit, Principis Condæi obitu, qui armis infelicior, longè conſilio melior, rei Francicæ conſulebat apprimè; lugebitque ſtatim obitum illius Gallia, domeſticis malis diuexata.

Anno 47. Leopoldus Archidux, Imperatoris Ferdinandi frater, Princeps bello clarus, & clarior religioſa pietate, Gubernator Belgij, Armenterium & Landrecium eripit Francis. Sed eorum iactura grauior, in Gaſſionis Mareſcalli nece, qui in Lentio oppidulo expugnando, dum ſepoſito duce militem agit, glande hoſtili perimitur; tot ante periculis, vel prudenter vitatis, vel fortiter ſuperatis. Sed & tertiùm in Catalaunia impactum in ſyrtes, nempe in Ilerdam, quam dum oppugnat Anguienius iam Condæus Princeps, propè pari quàm Harcurius fato, ab obſidio remouetur.

Sed hic annus celebrior ſeditione Neapolitana, cui Panormitana præluſit. Nam Panormi cùm Prætor Siciliæ, panem ad menſuram duplò minorem redigeret, idémque de eo vectigal exigeret, plebs tumultuatur, & quodam Perluſo in ducem electo, ad arma conuolat. Mox conſopitus furor morte Proregis. Longè grauior tumultus exarſit Neapoli, in Proregem Ducem Arcoſium, ob vectigalia fructibus oleribúſque impoſita: qui tumultus Hiſtoriam peculiarem expoſcit: mirúmque eſt Francos, qui tanto auſu à ſeculo captant regnum Neapolitanum, id capiendi momento, ſponte vel negligentia excidiſſe. Primus in ſcena actor Thomas Aniellus, ex infima plebe adoleſcens, qui intra ſeptem dies, ea facinora edidit, quibus poſteritas ægrè fidem habebit.

Anno 48. Leopoldus Archidux Cortracum expugnat in Belgio, receptum illum à Gaſſione tantoperè communitum; Condæus Ipras capit, vt videretur ſors æqua lance partiri victoriam. Verùm æqualitatem turbauit Condæus, pugnâ ad Lencium conſertâ, quâ palmam obtinuit. Sed quis credat, huius palmæ fructum legenti Galliæ luctuoſum fuiſſe; quippe Pariſiis iam antè eruperant motus cauſæ Aulam inter & Parlamentum: Eas vt extinguerent, Senatores aliqui rapiuntur in cuſtodiam, dum Aula per victoriam Lentiacam potentiam auget, metúmque abſtergit. Sed inde orta ſeditio, Senatores reſtituti, & diſtracti diſcordiâ intimâ animi, mox eruptura, maxima regni pernicie.

Interim Cremona obſidebatur in Longobardia, Duce Mutinenſi ſtante à Francis, & obſidionem premente: quæ tamen ſoluitur, poſt extinctum Villam,

Villam, fortiſſimum & pugnaciſſimum ducem. In Hiſpania coniuratione Procerum Rex clam impetitur; quæ retecta coniuratos peſſumdedit: eorum duo truncati capite, duo perpetuo carcere damnati, quorum alter voluntaria inedia mortem ſibi conſecit. Neapoli feruebat ſeditio, iam in totum propemodùm regnum propagata, Guiſio Principe intra vrbem recepto, & paucis menſibus præclarum imperium conſtituente, quod forſitan ſtabilitum foret, ſi Franci commodiorem opem contuliſſent. Ita hoc anno per vniuerſam Europam increbuerat Rebellio: nam & Conſtantinopoli Ianizzarij Viſirum ſummum rebellantes interimunt, ac poſtmodùm Ibrainum Sultanum ipſum minitantem, vnà cum matre chorda arcus præfocant. Et de Anglia furente pacatius ſtatim erit ſermo. LVDOVICVS XIV.

Attamen Pax inter eos tumultus in Germania coaleſcit. Iam Batavi proximo anno præluſerant, qui Francis reclamantibus plurimùm, ac leges fœderis opponentibus, propriam vtilitatem anteponentes alienæ, pacem cum Hiſpano contraxerant. Nunc Sueci eandem cum Imperatore conficiunt, Francis ſimul in pacta admiſſis. Per eam pacem conceſſa multa Hæreticis, & Sueco in Germania ampla ditio permiſſa. Obnuntiabat quidem Chigius Legatus Pontificius, ſed extorquebat neceſſitas, & Germaniæ tot bellis oppreſſæ conſulendum erat.

Annus 49. expungendus ex orbis faſtis, & nefaſtus planè, quo per ſummum & inexpiabile ſcelus, Carolus Angliæ Rex à ſubditis damnatur reus perduellionis, & palam Londini capite truncatur. Cromuellus parricidij auctor & promotor; qui deinceps per ſpeciem conſtituendæ Reipublicæ, cuius moderatorem ſe fingeret, ſe præter titulum Regem conſtituit, imò Tyrannum, iure omni per ambitionem ſummam abdicato.

In Gallia ne quid ſimile cogitaret Rebellio, Regina illam oppreſſura, Regem vrbe noctu educit, ipsámque Condæo duce oppugnare aggreditur. Aliquot Principes Maſarino infenſi, in quem vt in ſcopum collineabat tumultus hæſerunt Pariſiis, ciuéſque ſponte iam propenſos, propulerunt in bellum. Varia ſorte hinc inde id geſtum eſt; quo pars vtraque defeſſa, cùm Hiſpani euocati iam ad vrbem; placuit pacem admittere; pacata vtcunque ſeditione; animis tamen exulceratis, & repreſſis potius quàm pacatis. Condæus in Aquitaniam miſſus eſt Gubernator, quam Epernonius adminiſtrabat ferocius, & minus ad gentis indolem. Interim per inanes obſidiones, tentata plurima, nihil confectum eſt. Nam Harcurius Cameraco receſſit, Tarracone Franci, Barcinone Hiſpani, quaſi mars totus in rebelliones incumberet, iuſtis bellis omiſſis.

Anno 50. Turbæ in Francia conſopitæ in ſpeciem, exurgunt vehementius. Condæus Princeps datur in carcerem, ſimúlque frater Contyus, & ſororis coniux Longauilla, trium Prouinciarum Gubernatores; plaudentibus Pariſinis, dum obſidionis proximæ meminerunt. At ciuile bellum inde inſtauratur; præſertim in Aquitania, Burdegalenſibus pro Condæo ſuo Prætore certantibus. Regina cum exercitu aduolat, obſidetur Burdegala Meleræo ductore; ſed cùm lentiùs progrederetur obſidio, Regina data amniſtia pacem extorquet. Mox Turenius, Condæum propugnans ad

LVDOVI-CVS XIV. Retelum vincitur. Per quæ Principum carcer ter mutatus arctior putabatur & tutior.

Foris interea res Francica laborabat (nam ſpiritus Marſij ad leuamentum cordis euocati) Quippe Hiſpani in Italia, Plombinum & Portumlongam in Ilua recipiunt; mox plura recepturi, vigiles occaſioni incumbere, quæ ſit propitia.

Etenim Anno 51. Condæus ſociique Principes, ſoluuntur è cuſtodia; iiſdem propè libertatis auctoribus, captiuitatis qui fuerant. Sed deriuatum ab iis periculum in Cardinalem Maſarinum ruit; qui non quidem compactus in carcerem, ſed in exilium; fuga ſeu receptu ſibi conſulens, dum edictis Curiæ laceratur; primò Sedanum, mox Coloniam ſe & ſpem certam recipiens.

Per eius abſentiam Rex delibato ætatis anno decimoquarto, iuxta regni mores, ſui regiminis & totius regni compos, magna celebritate declaratur in Curia. Aberant Principes Condæus & Contyus, qui diſcrimen incuſantes carceris noui, ſecedunt Burdigalam ille, hic ad Bituriges, bellúmque inſtaurant. Cuius belli appendix magnam conuerſionem in Catalaunia peperit. Eam adminiſtrabat Marſinus Leodienſis, dux marte præclarus, & Condæo Principi planè addictus. Ad eum aduolat promoturus bellum, abducit à Catalaunia copias, & planè examartam Hiſpanorum vindictæ obiicit; qui illicò totis viribus Barcinonem oppugnant.

Eas inter anguſtias Regina Regi non defuit; ea quipe clauo ſemper affixa, rem publicam vti prius regebat. Harcurium mittit, qui Condæum reprimeret; quod egregiè præſtitit, per geminum prælium profligatum: eadémque Hodancurium in Catalauniam, ſed copiis deſtitutum, qui pereuntem prouinciam ſolo nomine & amore gentis ſaluti reſtitueret. Et in eo contendebat fortius; dum grauiter vulneratus in acie, Barcinonem & Catalauniam miſerè ſuo vulnere afflixit. Hæc intus & foris: dum iterum turbæ in Gallia, & grauiores quidem recrudeſcunt, inſperato Maſarini Cardinalis reditu.

Anno 52. Cùm feliciter admodùm Regis arma, ductu Harcurij in Aquitania progrederentur, ecce Cardinalis Maſarinus, Regina arceſſente, ſtipatus exercitu redit in Franciam, & fremente fruſtra Parlamento, Regem adit Pictauij. Continuò plures prouinciæ in Regem conſurgunt, Harcurius relicto exercitu, Briſſacum ſecedit; ac niſi proſpero euentu captum eſſet Andegauum; periculum erat, ne Rex gemiuo hoſtium exercitu interciperetur. At Condæus Pariſios venit, audaci per medios hoſtes itinere, bellum geſturus, & fortitudine ſua incenſurus. Hinc omnia miſceri, & fœdè in Francia conturbari; pugna Stampenſis, quâ victores regij; alterâ ad ſuburbium ſancti Antonij, bellum profligabant; niſi Condæus præclarè dimicans, vrbe exceptus eſſet, tanquam victor. Mox Pariſina ad Baſilicam vrbis ſeditio, quâ ædes publicæ, planè innoxiæ, tantùm non arſerunt; & permiſſum tumultui, quidquid intenderet. At plerunque bona è malis naſcuntur, fœditas ſeditionis Ciues excitat meliorum partium, ad Regem vrbe excipiendum. Res conficitur, ingenti omnium plauſu

Rex

Rex Maſarino comite Lutetiam ſubit ; ac iam Rex vrbis compos primariæ, ciuitates reliquas in officium mittit.

Eas inter turbas iacturam grauem foris patitur Francia: nam præterquam quod Condæus ad Hiſpanos deficiens, oppida duo inuaſerat in Campania, Retelium & Sanctam Meneildem Hiſpani pluribus in locis vrbes ſummi momenti recipiunt : nempe in Belgo Grauelingam & Dunquercam, Barcinonem & in ea totam Catalauniam; Caſalim in Italia, tot ante bellorum facem, eámque Mantuano Duci permittunt. Sanè is annus Criticus Franciæ fuit; quæ è grauiſſimo morbo, & propè lethifero ; diuina ope tandem conualuit ; ita tamen vt infirmitatis reliquiæ diù laborantem vexarent.

Anno 53. Ciuile bellum gemino exercitu profligatur, in Aquitania, & in Campania. Contyus Princeps occupabat Burdegalam, & in eam compulſus, ægrè partes defendit. Similiter in Campania exagitatur Condæus; duáſque vrbes Regis copiæ expugnant, Monſonum & Sanctam Meneildem. Iam Maſarino ad primam auctoritatem regreſſo, quam nouis vſque incrementis incolumem ad extrema fata deducet.

Anno 54. Ciuile bellum in Gallia conſopitur, eáque reuocata ex tumulo primas vires recuperat. Aquitaniam cum Burdegalenſibus addicit Regi Contyus Princeps, ducta in coniugem Maſarini nepte ; fuítque in posterum tanta in Regem fide, quanta pietate in Deum ſimiliter Harcurius Regi ſe adiungens, Briſſaco abſcedit : quid enim tam præclara facinora vnâ abſentiâ macularet. Ipſe Rex ſolemni pompa Rhemis inauguratur ; Atletam dixeris cœleſti inunctum oleo ; adeò ſimul calamitatibus primis defunctus, ad continuas proſperitates ſurrexit ; iam dignus ampliſſimis rebus, quas experimento aduerſarum redemerat.

Nam Stenæum in Lotharingia capit, quod obtinebat Condæus ; ducibus militibúſque certatim pugnantibus ſub oculos Regis. Sed maximè vis rediuina Franciæ enituit in ſeruando Atrebato, quod ab Hiſpanis & ab ipſo Aondæo totis viribus oppugnatum, & actum ad extrema, conſerta pugna ſeruatum eſt, perfractis oppugnantium munimentis, & egregiâ ex fugientibus palmâ. Quod facinus patratum, die feſto ſancti Ludonici. Imò vt hoſtis inſtauratas Franciæ vires & ſuo damno experiretur ; expeditio Neapolim verſus ſuſcepta à Guiſio. Sed paulò infelicior, cùm poſt captum Caſtrum Marinum abſcedere cogitur : ita ſemper Neapolis Francis infauſta.

Anno 55. Eadem ſorte quàm proximo anno bellum Franci gerunt in Belgio, & in Italia. Quippe vrbes in Belgio capiunt ſitu commodas, & munitionibus tutas, Landrecium, Condæum, Sangiſletum, aliáque oppida. Sed ad Ticinum ſpes cum rebus fractæ. Vrbem obſidebant Alphonſus Dux Murinenſis, Princeps fortitudine & amore in Francos inſignis, Thoma Principe expeditionis comite. Sed coacti oppugnatione abſcedere; ſiue rarâ inter æmulos imperantes concordiâ ; ſiue fato quodam vrbis, Francos repellentis.

Eodem anno Reſpublica Chriſtiana Innocentio Pontifice mortuo imminuta, per Alexandrum ſeptimum in ſpem ſummam euehitur. Is Cardinalis

LVDOVICVS XIV. dinalis Chigius, diu in Germania Nuntius, & vel ipſis Hæreticorum ſuffragiis Thiara digniſſimus.

Anno 56. In Flandria varia ſorte geritur bellum, Francis paulò infelicius: quippe Ioanne Auſtriaco Flandriam gubernante, & Condæo Principe propugnante, retundebatur Francorum impetus. Sanè ij ad Valencenas repulſi, ſoluta obſidione non ſine clade; & repenſum Atrebatum. Dein Condæum victoribus ceſſit. Italia fortunatior Francis, quibus poſt longam & difficilem expugnationem ceſſit Valentia; Duce Mutinenſi pro Francis egregiè ſe gerente: Eaque eſt in Mediolanenſi tractu Valentia, quæ bis ante tentata, inuicta perſtiterat: adeò ſunt ſua Vrbibus fata. Eodem anno Christina Regina, ſummo plauſu & pari admiratione in Gallia viſitur atque excipitur, deducente Guiſio Principe. Ea percelebris orbe vniuerſo per Suecicum regnum ſponte depoſitum, & cœlo clarior per abiectam paternam auitámque hæreſim, pacem confectura, Regem inuiſebat. Sed fructus ille cœlo terris dandus, nondum maturuerat. Interea Regina Pariſiis, gratulatione omnium Ordinum excepta, ingenio & doctrina ſupra Principem feminam, ſtupori omnibus fuit.

Anno 57. In Belgio vt in Martis ludo, bellum variè actum. Nam Hiſpani Sangillenum capiunt, & Cameracum certo exitio liberant. Verùm in maritimo tractu pluribus oppidis ſpoliantur, vbi Franci Anglis adiunctis ex æmulatione pugnabant alacrius. Etenim Cromuellus iam Angliæ & regnorum compos, ab Hiſpanis diù ſollicitatus ad fœdus, ad Francos acceſſerat, & iiſdem in caſtris gentes olim inimiciſſimæ, bellum promouebant. Per appendicem Mommedium oppugnatum à Francis, & ſub iugum miſſa arx validiſſima.

Anno 58. Maritima Flandria Hiſpanis exitio fuit: nam ij pugnâ ad Dumquercam victi; Dunquerca mox reddita: ſimili impetu Grauelinga à Francis recepta; quibus fauſta omnia. Verùm, vt res humanæ ſunt, tam felicitatem alterum maculauit, alterum interpellauit. Nam Dunquerca ex fœdere Anglis eſt tradita, & Rex ancipiti morbo laborauit, per quem ad extrema actus eſt; ad periculum graue tota Francia contremiſcente. Attamen conualuit, ſuíſque & ſibi redditus, Lugdunum ſe contulit, vbi perhonorificè Sabaudiæ Principes excipit. Forſan acturus de matrimonio, niſi ſpes auguſtior de ineunda per coniugium pace, animum vertiſſet in Hiſpaniam.

In Italia res non improſperæ: Villa Marchio dux bello præclarus, patri nuſquam abſimilis, Trinum receperat; & Mortaram expugnarat Dux Mutinenſis, Francis inuicta fide addictiſſimus: ſed illæſus inter Martis tela, morbo abſumptus eſt; Princeps dignior, cuius Franci ſemper cum laude meminerint.

Anno 59. Deo tandem animos Principum conciliante, & in pacem flectente, ea tandem Francum inter & Hiſpanum coaluit, admirabili conſenſu partium, vtraque gente diuturno & internecino bello iam defeſſâ, & penè obruta. Adminiſtri tam exoptatæ felicitatis Maſarinus, & Ludouicus Haro; ille Francicarum rerum dux & caput, hic Philippi Regis bono [illegible]

pub[illegible]

publici compos & cuſtos. Locus Inſula in amne Vidoſa, quam Phaſianorum vocabant, in vtriuſque regni limite: tempus tam arduæ rei conſtituendæ, trimeſtre ſpatium, ab Idibus Auguſti ad Idus nouembres, cùm diebus ſingulis in paratum conclaue hinc inde conuenirent Feciales clariſſimi. In conuentibus pacta, paciſque, ſi Deo placet, firmiſſima vincula, ſunt argumentum Hiſtoriæ. Vnum in iis Ludouico Regi acceptiſſimum fuit, quo Mariæ Tereſiæ in annum proximum promiſſæ nuptiæ, quæ Philippo Regi ex priori coniugio nata, formam egregiam, regiáſque virtutes in appendicem dotis afferebat.

Anno 60. Dum exoptatus coniugij dies expectatur, Ludouicus Rex Prouinciam luſtrat, & euerſis Arauſij munimentis, vbi hæreſis receptaculum & caſtrum poſuerat, ciues aliquot tumultuantes pellit Maſſiliâ, & vrbem ſummi momenti in veram libertatem aſſerens, arce erecta munit; vnde & bonis ciuibus tutamen aſſurgeret, & malis, ſi qui forent, metus & frænum. Mox vere medio redit ad Inſulam verè Fortunatam, vbi Rege Hiſpaniæ Tereſiam ducente, pax iureiurando Regum ſancitur, celebrantur nuptiæ, ſponſa ſponſo traditur; ac per amica Regum colloquia, & gratulantes vtriuſque Regis ſalutationes, vtrinque diſceſſum eſt; Gallia longè opulentiore, quod Reginam ornatiſſimam obtineret, detractam Hiſpaniæ. Ea mox Pariſiis celebritate ſumma excepta eſt; effuſis in omnem pompam gratúmque gaudium ciuibus; apud quos triumphabat Rex; tam de parata coniuge, quàm de pace parta, & bello profligato. Vnus Gaſto Dux Aurelianenſis publicam lætitiam tantùm delibauit, morbo raptus Bleſiæ; in quam vrbem ſeceſſerat, poſt reſtitutum Regem Pariſienſibus. Iam turbarum pertæſus, & ſeriò conuerſus ad ſalutem animæ, agebat tutam & priuatam vitam, publicarum rerum ſponte expers, ſuauioribus curis intentus.

Idque Regum fœdus pacem in Europa conſtituit, quaſi Mars à potentiſſimis expulſus Regibus, non haberet vbi pedem figeret, compulſus ad Thraces in Creta bellum mouẽtes ſeſe conuertere. Quis credat & in Anglia pacem conſtitutam: & ſerenitatem poſt atrociſſimas procellas redditam; In eam tamen euocatus Rex Carolus, eo nomine ſecundus, & collocatus in ſolio, Monquij Scoti ductu atque prudentiâ; Cromuelli flagitiis iam tandem irritis, & Regia poteſtate, quam illa euertebant, altius & firmius ſtabilitâ.

Anno 61. Maſarinus Cardinalis, in ſaltu Viceuarum, longo & difficili morbo vitam claudit, illuſtrem in paucis, fortunæ oppugnantis ſcopum, & triumphum expugnatæ. Obiit in Regis indefeſſa beneuolentia; quaſi poſt pacem aſſertam, nihil dignum eſſet, quod in orbe terrarum ageret. Præclaras inter dotes quæ politicæ ſunt, vnâ maximè quæ Chriſtiana eſt, imò & politica, memorandus, quod inimicis infenſiſſimis parceret, vltionem in poteſtate haberet, illíſque ſua duntaxat felicitate innocentem crearet moleſtiam: per quam tutus clementiam, ſummis vitæ periculis domi foríſque oppreſſis, ſicca morte magnâ gloriâ obiit.

Rex continuò clauum regni capeſſit, regítque tanta prudentiâ, ſolertiâ, ſcientiâ, & vigilantiâ, vt qui tyro & regiminis nouus putaretur, illicò ve-

LVDOVI-CVS XIV. teranus, & peritiſſimus difficillimæ artis, ſpectante Europa & demirante, animos omnium in ſe conuerteret: iámque eſt adſcriptum modeſtiæ in Rege adoleſcente planè admirandæ, quod viuo Maſarino à rebus publicis abſtineret, ne alienum ductum interturbaret. Ex eiuſdem Cardinalis mente, erectum eſt Tribunal in Quæſtores regios, & publicos vectigalium redemptores, quorum plures in communi bellorum clade, indulſiſſe nimium ſuis commodis poſtulabantur. Summus ærarij Præfectus, vir præclaris inſtructus dotibus, ſed forſan ſupra priuatum magnificus, hac procella iactatus, nondum emerſit.

At Pax è tam graui morbo conualeſcens, propè oppreſſa eſt, per inconſultam Legati Hiſpani in Anglia fortitudinem; qui Legatum Francum priore incedendi loco per vim depulerat. Iniuriæ ſenſum extinxit Rex Hiſpaniæ, annuens vltrò Francorum Regi, quod ardentius, & bellum minitans poſtularet. Delphini ortus, Nouembris initio, lætitiam publicam cumulauit; additamentum regni auſpiciis fortunatiſſimum, & coniuges inter arctiſſimum beneuolentiæ vinculum.

Nec prætermittendum, quod eodem anno quo Mazarinus, Ludouicus Haro, conſors ſtabiliendæ pacis, Madriti obiit; quaſi ſociati tam auguſto fœdere, neque ipſa morte diſſociari potuerint.

Anno 62. Pariſiis certamen ludicrum inſtituit Rex, ſpecioſâ veſtium & equorum pompâ, in quo Principes Procerúmque præcipui, in agmina quatuor turmatim diuiſi, mirificâ palæſtrâ corporis decurrerunt. Nec ideò minus commodis regni inuigilabat Ludouicus: nam & aliquot prouincias frumenti penuria laborantes recreauit regia liberalitate: & Dunquercam redemptam pecunia, Gallicam & Catholicam perfecit, iis dimiſſis, vnde ab hæreſi religioni erat periculum. Ea inter læta vnum occurrit moleſtiſſimum, quod Dux Crequius Franciæ apud ſummum Pontificem Legatus, per nefandam iniuriam violatus eſt, Réxque adactus flagitij tanti pœnas repetere.

Anno 63. Celebritate magna inſtitutæ nuptiæ Ducem inter Sabaudiæ & Franciſcam Valeſiam, Ducis Aurelianenſis filiam, Rege conſobrino dotem magnificè præbente, vt iam ſorori præbuerat, Principi Etruriæ nuptæ. Sed optatiſſimum matrimonium gemina morte ſolutum ſtatim, & dolore obrutum; fato immaturo Valeſiæ, & obitu Chriſtinæ Duciſſæ Sabaudiæ. Quæ femina, virili prorſus animo & conſtantia, proſperis aduerſiſque elata & depreſſa, inconcuſſam fortitudinem exhibuerat, cæteráſque dotes planè regias, & pietate vera imbutas.

Pariſiis ſolemnis legatio Helueticæ gentis excipitur; in qua priſtina fœdera Franciam inter & Heluetios, inſtaurata, & iureiurando ſancita, principe legationis nato annos centum & quindecim, habente orationem ad Regem; tot annis vires animi corporíſque parum frangentibus. Noua in Francia, frigida admodùm in America Septentrionali prouincia, ingens, & inauditus iis in tractibus Terræmotus, per aliquot hebdomades dirè graſſatus eſt, immenſum terræ ſpatium, quà porrigitur ad Oceanum corripiens. Sed obſeruatum, quod id monitum potius quàm ſupplicium foret,

Dei

Dei comminantis non punientis, qui ſaluti hominum parceret, in hoc elementorum tumultu, & naturæ perturbatione.

LVDOVICVS XIV.

Anno 64. Pax inita Alexandrum inter & Regem, poſt multas hinc inde verborum querelas, & bellum à Rege apparatum ſerio, cui ſenſus pro grauitate iniuriæ animo altè inſederat. Cardinalis Chigius Pontificis ex fratre nepos, Legatus in Franciam venit, Crequiúſque Romam reuertitur; alter pacem tutam conſtituens, alter conſtitutam exhibiturus.

In Germania vno prælio confectum eſt difficillimum bellum, quo Turcæ Leopoldum Imperatorem premebant. Ea pugna ad Rabum amnem pugnata, qua duce Monte cucullo profligati ſunt Turcæ. Nec leue victoriæ momentum Francorum copiæ, quæ à Rege in auxilium miſſæ, & roboratæ Nobilium adoleſcentum fortitudine, nutantem aciem confirmarunt, & certantes egregie præcerpſerunt palmam. Quâ fracti hoſtes inclinarunt ad pacem, eámque admiſerunt; ſeruatis tamen quas ceperant vrbibus, Varadino & Neuhauſelio.

Anno 65. ſub finem anni præcedentis viſus erat Cometa ingens, Aſtronomis atque Aſtrologis, vera atque inania dicendi materia. Rurſus hoc anno alter comparuit, inſtauraturus obſeruationes, & rerum humanarum ſortes, ſi ſuperis placet, mutaturus in deteriora: quaſi ſine Cometis deſint orbi ſuæ calamitates, & ad prænuntianda Principum funera, characteres ignei deſcribendi ſint in cœlis. Sanè famem non ſignificabant illi Cometæ, præſertim in Gallia; in qua in hunc annum ſeptuageſimum tantùm frumenti & vini lectum eſt, vt copiâ laboretur, & minus pretioſa ſint quæ abundant.

Interim Philippus quartus Hiſpaniæ Rex deſinit viuere, inſigni in doloribus patientia, & ſub exitum, quod beneficium Dei maximum eſt, totâ mente in Deum conuerſus. Succeſſit penè infans Carolus ſecundus, ſub tutela Matris Mariæ Annæ, quæ ſoror Leopoldi Imperatoris; quæque ingens animo & materno ſenſu, Regni adminiſtrationem fortiter gerit, & educationem Regis amanter ſuſcipit.

Anno 66. Francia ſtatim in luctu fuit, ob mortem Annæ Reginæ, quæ diutino & moleſto morbo vexata, eam animi conſtãtiam & fortitudinem iacens exhibuit, quas ſtans inconcuſſa inter ſæuientes procellas tumultuum, iam antè oſtenderat. Bellum interea flagrabat Anglos inter atque Hollandos: iique maritimo prælio ſuperati; mox vrgente Epiſcopo M[illegible]erienſi, & copias admouente, agebantur in pericul[illegible]. Cum Rex fœderatis laturus ſuppetias, eorum [illegible]ellum Anglis indicit, & copias ad retundendos Mo[illegible]ienſes, in Hollandiam mittit. Quo fructu, docet non multò poſt pax conceſſa; per quam liberati ab hoſte gemino Batavi, futuri in poſterum memores huius beneficij.

Anno 67. Bellum Rex in Belgio gerit. Iam à Philippi Regis obitu, iura in Belgio Reginæ vxori debita poſtulauerat à Regina Hiſpaniæ. Quibus non impetratis, ad arma Regum cauſidicos conuolat, copias ipſe in Belgium ducit, & tam Marte quàm conſilio præclarus, vrbes plures capit, Inſulas longa obſidione oppugnat, Marſinum in fugam agit; perre-

LVDOVICVS XIV.

ctūrus vlterius, niſi interceſſiſſet ſummus Pontifex, & belli vim paternis precibus repreſſiſſet. Is Clemens IX. qui hoc anno Alexandro VII. nuncupatus ſucceſſor, ad Cretam liberandam totum ſe addicens, paci inter Chriſtianos conficiendæ ſtudebat. Atque Hollandi, quo animo Politici cenſeant, ad pacem Regi ſuadendam tergeminum fœdus conciliabant, Reges inter Angliæ & Sueciæ, quorum ipſi nexus erant & vinculum: puto arbitrati nihil pace eſſe optabilius, per quam nuper tanto erant defuncti periculo.

Anno 68. Ianuario menſe, ſed hyeme tepidiore, quaſi Regis faueret conſiliis, ipſe vna alteráve hebdomade, inuadit Sequanos, & bello illato ſibi adiungit. Dolam vrbem primariam ſubita oppugnatione perterritam, præſens & copias regens, ad deditionem compellit; mox euerſis muris & abductis machinis, prouidet ſecuritati in poſterum. Neque ea expeditio obfuit paci, de qua conuentum, ſequeſtro Clemente Pontifice; reſtituti Sequani, & ſeruata parta in Belgio. Sed quoniam Francis bellum vno anno geſtum, promulſis Martis videbatur non cœna; plerique Nobiles, Feullada vel ducente vel præeunte, Cretam in Inſulam nauigarunt, vrbem primariam erepturi Turcorum armis, vel impetum tardaturi. Interim Turenius Mareſcallus, poſt bellum Belgicum, quod ſub Rege adminiſtrauerat, Caluinianam eiurans hæreſim, Catholicam fidem amplectitur, ſummo Franciæ gratulantis gaudio; palmarúmque plurium Imperator, hac vna maximè coronauit ceteras, & ſtabiliuit.

Anno 69. Copiæ frequentiores magna Regis cura in Cretam dimiſſæ; claſſis præfecto Duce Belfortio, & Naualio Duce exſcenſionis præpoſito. Pugnatum noctu ad vrbem Cretam; primò tam forti & proſpero impetu, vt hoſtis perculſus iam fugam agitaret. Sed repentino caſu, quo exarſit tormentarius puluis, conuerſi illicò omnium animi; terrore Panico Franci terga illicò vertunt; at Turcæ receptis animis inſtant cedentibus: multi Nobiles relicti à milite occumbunt dum fortiter pugnant; in quibus Dux Belfortius, tot ereptus Martis periculis, vitam intrepidam morte claudit fortiſſima. Pugnatum mox iterum ac tertiò, Francis priſtinum robur reuocantibus, ſed primâ occaſione deperditâ, hoſtis inualuit, ac tandem vrbem adegit ad deditionem; pace ſimul Venetis parta, poſt arduum & [illegible]iſſimum bellum, quo per annos plures defuncta eſt Reſpublica, ſua ingenti gloria, [illegible]imine generoſitatis infractæ. Apparabantur nouæ in Francia copiæ, Rege [illegible]è incumbente, cùm pax inita arma excuſſit, & ab vniuerſa Europa bellum exu[illegible].

Anno 70. Hyems ſæuiit, admodùm aſpera & diuturna, per quam vites extinctæ, & frugiferæ arbores, olearum maximo detrimento, quas ſoli ſitus cœlíque temperies, ab vrente gelu non vindicarunt. Rex amico & benigno itinere profectus in Flandriam, cum Regina & Delphino, ſubditos nouos inuiſit, ſpectaculum gratiſſimum iis præbiturus in familia regia; tum opulentâ munificentiâ dona ſpargens, & liberalitate Regem ſe exhibens.

Hæc gaudia, vt in humanis ſolet, mors abrupit. Clemens IX. Pontifex

tifex Maximus, ingenti luctu piorum omnium vita exceſſit; dolore vt creditur Candiæ vrbis in poteſtatem Turci redactæ. Huic ſuffectus Cardinalis Altierus, cui Clementis Decimi appellatio placuit; annis quidem grauis, ſed viribus vegetus, & oneri tanto nuſquam imparibus. Sed & mors propius afflixit Franciam, rapta Principe Ducis Aurelianenſis vxore; in flore ætatis, auctoritatis, & gloriæ: adeò in mortalium rebus, nihil tutum & ſtabile, nihil à caſu remotius. LVDOVICVS XIV.

Belli etiam ſcintillæ in Franciam diſiectæ, & in proximam Lotharingiam. Rebelles in Viuareſiis, victi, profligati gemino prælio, & in pœnam plures abducti: Regis inconcuſsâ felicitate, & militum vincentium fortitudine. Quarum vtraque eluxit in Lotharingia ſubigenda; Rege iuſtiſſimo in præmia, & in minas, vbi æquum fuerit, incumbente.

Sed fuerit ſatis, vberrimam ſegetem Hiſtoriæ delibaſſe, & ampliſſimam ſcribendi materiam, ſcriptori tantis rebus pari commonſtraſſe.

FINIS.

INDEX RERVM.

Numerus paginam indicat.

A

Ad Dduam pugna. 112
Albertus Cardin. 560
Albinius victus & captus. 96
Alenſonius proditionis damnatus. 6
Alenſonij Ducis pœna 30. & Armaniaci. ibid.
Alenſonius Dux in Belgium. 419. 426
Ambianum ab Hiſpanis captum. 561. receptum à Rege. 562
Amboſius Cardinalis. 88
Amboſij Cardinalis mors. 116
Amboſiana coniuratio. 306.& ſeqq.
Ancræi mors. 593
Angeriacum obſeſſum. 369
Anna Caroli VIII. coniux. 57
Anna Regina. 83
Annæ Reginæ mors. 139. 141
Apes in bellum vocatæ. 546
in Aquitania ſeditio. 619. 626
Arcenſis pugna in Normannia. 491
Arduenna ſubacta. 270
Arelate Henrico IV. dedita. 530
Aruerniæ Comes damnatus. 579
Atrebatum captum. 636
ad Auilianam pugna. 609
Aumontij mors. 555
Aurelia obſeſſa à Guiſio. 334
in Azores claſſis miſſa. 427

B

Baiardi certamen. 92
Baiardi virtus. 101
Baiardi facinus. 138
Baiardus ſeruat Campaniam. 157. moritur. 176
Balua Cardinalis. 25
Barrieræ tetrum facinus. 536
Barrij mors. 529
Bellaius Legatus in Anglia. 200
Bellaij Langæi mors. 228
Bellaqueanus conuentus. 310
Bellouacum ſeruatum à feminis. 29
Benearnium Catholicos admittit. 595
Berulli Cardinalis mors. 608
ad Bicoquam pugna. 166
Bironis coniuratio & mors. 573
Boniuetus ab Italia pulſus. 175
Bononia capta, Ferraria ſeruata. 120
Bononia ab Anglo capta 239. & bellum cum Anglo. 240.& ſeqq.
Bononia ab Anglis reddita, & pax. 247
pro Bono publico bellum. 14
Borbonij in Franciſcum coniuratio. 171. & ſeqq.
Borbonius Cardinalis. 512
Breſæus mari pugnat. 638
Briſſaci clades. 237
Briſſaci geſta in Pedemontio. 275. 294
Briſſacum captum. 628
Briſſoni Præſidis cædes. 519
Broagium captum. 416
Bullionius veniam impetrat. 579
Burdigalæ ſeditio repreſſa. 246

C

Adurcum captum. 422
Caietanus Legatus in Francia. 496
Calcaria pugna. 137

Calcetum

Caletum ab Hiſpanis captum. 559
Caluini hæreſis. 303
Cameracenſe fœdus. 111
Cameracenſis pax. 297.& ſeqq.
Cameracum ab Hiſpanis captum. 551
ad Carignanum pugna. 610
Carnutenſis pax. 349
Carnutum captum ab Henrico I V. 510
Carolus V I I I. Rex. 49
Carolus bello agitat Britanniam. 51. pax. 56
Caroli bella in Anglos, & Maximilianum. 58
Carolus Rex in Italia. 63
Carolus V I I I. Florentiæ receptus. 64. 65.
Carolus V I I I. Romæ exceptus. 66
Carolus V I I I. Rex Neapolitanus. 67
Carolus in Franciam redit 71
Carolus V I I I. in Pedemontio. 75
Caroli V I I I. conatus pro regno Neapol. irriti. 79. 80
Caroli V I I I. pietas. 81. & mors, caſtitas. 82
Carolus I X. Rex. 316
Carolus I X. maior. 337
Carolus IX. per Franciam ductus. 339. Baionam venit. 340
Carolus Meldis prodit inter Heluetios. 344
Caroli I X. morbus & mors. 395
Carolus V. Imperator. 151. & 152
Carolum inter & Franciſcum diſſenſio, & cauſæ. 154. inter eos primum bellum. 155. in Nauarra, &c. 156
Caroli & Franciſci odia, & prouocatio. 191
Caroli in Franciſcum querelæ. 208. & oratio.
Carolus Prouinciam inuadit. 212. & ſeqq.
Caroli Imp. per Franciam iter. 224
Carolus & Franciſcus litteris pugnant. 229
Caroli fœdus cum Anglo. 231
Carolus irrumpit in Campaniam. 236
Caroli Imperatoris abdicatio. 278
Caroli Burgundi Conſilia. 31. 33
Carolus Burgundus, bis ab Heluetiis victus. 38. ad Nanceium occiditur. 39.
Caroli Ducis Aquitaniæ mors. 28
Caſalis à Toiraſio propugnata. 611
Caſalis capta à Briſſaco. 276
Caſtilonius in Normannia. 331
Caſtilonij Admiralij fortitudo. 368. 370. cædes. 379
Catalauniæ & Portugalliæ defectio. 639
Catarina Regina ſub Carolo. 317
Catarina in Hugonotos propenſa. 318
in Catarinam conſpiratio Procerum. 393
Catarinæ Reginæ mors. 473
ad Cerizolam pugna. 233
Chaſtelli parricidium. 545
Cheraſcenſis Pax. 613
Cimmartij mors. 646
ad Ciriniolam pugna. 97
Claudiæ Reginæ mors. 178
Clemens V I I. Pontifex. 175
Cliuenſis Dux belli cauſa. 226. & ſeqq.
Comitia Regni ſub Ludouico X I I I. 591.
Comitia ſub Henrico III. 465
Comminius ad Ludouicum accedit. 29
Condæus Aureliæ comprehenſus. 312
Condæus verſus Lutetiam. 329
Condæus exercitum inſtruit. 407
Condæi principis mors. 457
Conſaluus dux magnus. 77
Conſalui fortis patientia. 93
Cotracenſis pugna. 449.& ſeqq.
Crequij mors. 630
Creſpiacenſis pax. 237

Delphinus

D

Delphinus Scotiæ Rex. 291
Delphini mors & Franciſci conſtantia. 215
Delphini natiuitas. 631
Diana Pictauienſis. 237
Dianæ Pictauienſis fauor. 244
Dinantium captum. 271
Dola obſeſſa. 624
Dotiæ à Francis defectio. 194
Draguius Pyrata. 267
Drocenſis pugna. 330

E

Eduardus Franciam impetit. 35. & ſeqq.
Epernonij exercitus. 442
Epernonius graui periculo liberatus. 463
Epernonij diſceſſio. 488
Epernonius abſcedit è Prouincia. 555
Epernonij mors. 647

F

Fames Pariſienſis. 503
Faræ obſidio. 421.558
Ferdinandus Neapolim capit. 77
Ferdinandus Nauarram occupat. 131
Ferdinandi Hiſpani mors. 148
Feuquerij mors. 635
Fontarabia capta. 160. ſeruata. 169. recepta. 174
Fontarabia liberata. 630
ad Forum nouum pugna, *Fornoue*. 73
Franciæ ſtatus poſt Regem ad Ticinum captum. 184
Franciæ Legatus cum Hiſpano contendit. 296
Franci Neapoli pulſi. 100
Franci Mediolano pulſi. 129
Franci Neapolitano regno pulſi, poſt Lautreci mortem. 195. & ex Inſubribus pulſi. 197
Franciſcus primus Rex. 141
Franciſcus primùm in Italia. 142
Franciſcus Belgium inuadit. 158
Franciſcus ſecundò in Italiam tranſit. 178
Franciſcus Neapolim copias mittit. 180
Franciſci Regis captiuitas. 184
Franciſcus in Hiſpaniam ductus, ægrotat. 186
Franciſcus liber mouet bellum in Carolum. 188. & ſeqq.
Franciſcus Rex conciliat Germanos. 200
Franciſcus Rex in Sabaudiæ Ducem. 205
Franciſci fœdus cum Solimanno. 221
Franciſci laus. 222
Franciſci Regis mors. 242. & dotes. 243
Franciſcus II. Rex. 299
Franciſci Regis mors. 313
Franciſcus Dux Mediolanenſis. 146

G

Garcilaſſus Vega. 214
Gaſtonis Phœbi mors. 46
Gaſto Fuxienſis. 123
Gaſto Brixiam recipit. 125. Cæſus. 128
Geneuæ rebellio. 205
Genua ſubigitur à Ludouico XII. 105
Genuæ ſitus. 107
Genua Francis erepta. 168
Genuenſe bellum. 601
Germanicus pro Hugonottis exercitus. 359
Guebrianus Lamboium vincit. 643
ad Guenegaſtam pugna. 45
Guiſiorum in Francia domus. 248
Guiſius in Italia. 281
Guiſius Caletum capit. 289
Guiſij vulnus, clementia, mors. 335

Guiſiorum

Guiſiorum expoſtulatio. 338
Guiſij cædes. 467 & ſeqq.
Guiſius ad regnum admotus. 533

H

HÆreſis in Francia ſub Franciſco. 205
Harcurius ad Rotam pugnat. 634. Caſalim liberat. 637. Taurinum capit. 638
Heluetij Iulio Pontifici adhærent. 116
Heluetij cæſi. 456
Henricus I I. Rex. 244
Henrici bellum in Carolum. 252
Henrici fœdus cum Germanis. 253
Henrici bellum in Hannonia. 269
Henricum I I. & Philippum inter bellum. 274 & ſeqq.
Hæretici ſub Henrico I I. 298
Henrici I I. mors. 299
Henricus Poloniæ Rex. 389
Henricus tertius, Rex. 396. in Franciam venit. 397
Henrici I I I. primordia. 398
Henrici Regis amor. 400
Henricus I I I. Auenione. 401
ſub Henrico turbæ in Aula. 405
Henrici I I I. qui grati ſunt, cæſi. 418
Henrico I I I. nocent intimi. 425
Henrici diuerſa ſtudia. 430
Henricus Rex pluribus odioſus. 444
Henricus I I I. Pariſiis pulſus. 459
Henricus I I I. Guiſio conciliatus. 461
Henricus I I I. agit cum Nauarro 478
Henricus I I I. Pariſios obſidet 483
Henricus I I I. occiſus. 483
Henricus I V. Rex. 487
Henricus I V. in amores pronus. 495
Henrici I V. conuerſio. 534
Henrici I V. inauguratio. 539
Henricus I V. Pariſiis exceptus. 539
Henrici bellum cum Hiſpano. 544
Henricus I V. abſolutus à Pontifice. 553
Henrici IV. cum Maria coniugium. 573
Henrici I V. cædes & dotes. 583
Henrici Angli lapſus. 202
Henricus Andegauus bello præpoſitus. 354
Heſdinum captum à Carolo. 259. mox ab Henrico. 266
in Hiſpanos bellum ſub Ludouico X I I I. 620
Hodancurij præclarè geſta. 645
ad Honnecurium pugna. 644
Hugonotti. 304. ad Condæum confugiunt. 305
in Hugonottos primum bellum. 327
Cum Hugonottis pax prima. 336
in Hugonottos bellum ſecundum. 341. & ſeqq.
in Hugonottos tertium bellum. 351. & ſeqq.
Hugonotti copias reparant. 358
cum Hugonottis pax tertia. 371
Hugonottorum cædes Pariſiis. 374. & ſeqq.
Hugonottorum cædes in prouinciis. 382. & ſeqq.
in Hugonottos quartum bellum. 384. & pax. 388
in Hugonottos quintum bellum. 391
in Hugonottos bellum continuatum. 400. 403
in Hugonottos bellum ſextum. 413. pax. 417
in Hugonottos bellum ſeptimum. 420. pax. 424
in Hugonottos bellum octauum. 436. 438

I.

IAnuarij edictum. 325
Iarnacenſis pugna. 356
Ieſuitæ interempti ab Hugonottis. 370
Ieſuitæ in Franciam reuocati. 576
S. Ignatius Loyola. 156
Inculiſmæ Catholici cæſi. 353
Ioyeuſæ exercitus. 441
Ioyeuſæ mors. 528
Ioyeuſa Capucinus. 555
Iulius I I. Pontifex. 100

Iulius Pontifex bello appetitus. 115. & ſeqq.
Iſabellæ mors. 104
Iuriacenſis pugna. 497. & ſeqq.

L

Laudunum captum ab Henrico IV. 543
Lautrecus bellum in Italia mouet. 190. ad Neapolim. 193
Lediguerij initia. 405
Lediguerius in Phocenſibus victor. 442
Lediguerius capit Gratianopolim. 508
Legionarij milites. 204
Leonis decimi mors. 164
Liguæ ſeu fœderis origo. 411
Ligua conualeſcit. 432. & ſeqq.
pro Ligua bellum primum. 433. pax. 435
Ligua inſtauratur. 456 & ſeqq.
Ligua poſt Guiſij cædem. 476. & ſeqq.
Ligua in Henricum IV. 489
Lirinenſes Inſulæ. 623. 627
Longauilla in Pedemontio. 633
Longauilla Derronam capit. 644
Lotharingij Cardinalis mors. 402
Ludouici Regis morbus. 45. 47. mors. 48. & dotes.
Ludouici conſilia poſt cæſum Carolum Burgundum. 40. 41
Ludouicus Delphinus ad Burgundum fugit. 5
Ludouicus XI. Rex. 8
in Ludouicum XI. coniuratio Procerum. 13. & ſeqq.
Ludouicus XI. periclitatur Peronæ. 22
Ludouicus XI. in Burgundum. 26
Ludouicus XII. Rex. 82
Ludouici XII. quatuor exercitus. 99
Ludouici XII. fœdus cum Ferdinando. 105
Ludouici XII. mors. 140
Ludouicus XIII. Rex, Maria Regens. 589
Ludouici cum Anna coniugium. 592
Ludouici XIII. mors. 647
Lugdunum liberatum. 311
Lugduni arx. 434
Lugdunum Henricum IV. agnoſcit. 538
Lugduni ſeditio. 617
Luxemburgum ab Henrico ſubactum. 255

M

Madriti fœdus inter Carolum & Franciſcum. 187
Margarita Nauarra, Franciſci ſoror. 249
Margarita aulâ pellitur. 431
Margarita à Nauarro deficit. 439
Margaritæ Reginæ mors. 592
Maria Regina, Caroli VII. Coniux. 8
Mariæ Mediceæ mors. 647
Maria Burgunda 42. nupta Maximiliano 43. moritur. 46
Mariemburgum captum. 270
ad Marignanum pugna. 144. & 45
Maſarinus ad Caſalim pacem ſancit. 64
Maſſiliæ Pontifex & Rex conueniunt.
Maſſilia à Borbonio obſeſſa. 177
Maſſilia à Carolo obſeſſa. 216
Maſſilia ſeruata. 434
Maſſilia Henrico IV. reddita. 556
Maſſilienſes Inſulæ. 566
Maynij exercitus in Aquitania. 439
Maynius ſummus dux Liguæ. 480
Maynius perſtat in fœdere. 537
Maynius Regem agnoſcit. 554
Maximilianus Imperator in Italia. 169. 108.
Maximilianus in Mediolanenſes. 148. eius mors. 150
Medicæus Florentia pulſus. 65
Mediolanenſe bellum à Ludouico XII. 85. & ſeqq.
Mediolanum ſub Franciſco amiſſum. 162. 164
Melfitanus Princeps. 249
Mercordius ad pacem admiſſus. 565
Merindolij pagi pœna. 249
Merullij cædes. 205
Metis occupata ab Henrico. 254
Metis obſeſſa à Carolo. 257. & ſeqq.

& ſoluta. 264
S. Michaëlis Ordo inſtitutus. 24
Mirandula capta à Iulio Pontifice. 119
Molinenſe edictum. 341
Mombrunus captus. 404
Mommorancius reuocatus. 244
Mommorancij Comeſtabilis mors. 346
Mommorancij naualis victoria. 600
Mommorancij mors. 615
Mompenſerij pietas. 90
Moncontuiriana pugna. 365. & ſeqq.
Monlucius Senas propugnat. 274
Monoëci ad Francos conuerſio. 642
Monſpelij obſidio. 598
ad Montem Erycum pugna. 15
Montalbanum per pacem redditum. 608
Mota capta. 617

N

NAncæium captum. 616
Nannetenſe Edictum. 566
Naualis pugna in Anglos ſub Ludouico XII. 136
Nauarrus Rex defecit ab Hugonottis. 324
Nauarri Antonij mors. 329
Nauarri & Niuernenſis expeditiones. 472
Nauis flagrans. 241
Neapolitani belli origo. 59. & ſeqq.
Neapolitanum regnum diuiſum. 89
Neapolitanum bellum ſub Ludouico XII. 90. & ſeqq.
Nemurſius liber, moritur. 547
Nicia à Turcis obſeſſa. 232
Niuernenſis mors. 552
ad Nouariam pugna. 134
Noüæ laus & ſeceſſus. 385
Nox farinarum. 509

P

PAliſſæ laus. 92. 93
Pariſienſium tumultus in Henricum III. 447
Pariſij obſeſſi ab Henrico IV. 493
Pariſij obſeſſi ſub Ludouico XI. 16
Pariſienſium in Henricum rebellio. 474
Pariſienſis Senatus in Baſtillam ductus. 475
Pariſiorum obſidio ab Henrico IV. 501. & ſeqq.
Pariſienſia Comitia. 531
Parmenſe bellum ſub Henrico II. 250
Parmenſis Dux ad Pariſios. 509
Parmenſis Dux Rothomagum venit. 521. vulneratur. 525
à S. Paulo Comeſtabilis traditus Regi. 32. Rex illi parcit. 33. eius fraudes. 35. & pœna. 37
Perona ſub Franciſco ſeruata. 218
Perpinianum captum à Ludouico XI. 9
Perpinianum obſeſſum à Franciſco. 228
Perpinianum obſeſſum. 645
Philippi Burgundi mors. 19
Philippus Archidux Caſtellæ Rex. 94
Philippoburgum captum. 618
Picardiæ vrbes reſtitutæ. 11
Pictauij obſidio. 361. & ſeqq.
Pinarolium ab Henrico redditum. 399
Piſanis libertas data. 65. 72
Piſanum Concilium. 122
ad Poncharram pugna. 516
Poiſſiacum colloquium. 321. & ſeqq.
Pontificis diplomata in Henricum IV. 511
Poyerus damnatus. 229
Pragmatica ſanctio. 20
Pragmatica abolita. 147
Principes ſub Franciſco II. 301
Prioris Franciæ cædes. 442
Proteſtantium Legatio ad Henricum III. 443

R

RAitri Condæo adiuncti. 347
Raitri in Francia. 447. cæſi à Guiſio. 454
ad Rauennam pugna. 126. & ſeqq.
ad Rentiacum pugna. 272
Rhea, & Torraſij fortitudo. 603
Renatus Rex Andegauos tradit Ludouico.

douico. 31. & Prouinciam. 38
Richelius Cardinalis. 524. 599
Richelij mors. 646
Rieuſius Mareſcallus. 52
ad Rocabellam prælium. 360
Rochamenij dicta. 211
Rohanij mors. 629
Rothomagum Henrico addictum. 543
Rothomagum obſeſſum & captum ſub Carolo IX. 327. & 28
Rothomagum obſeſſum. 520
Rupellæ defectio ad Hugonottos. 348
Rupellæ obſidio ſub Carolo IX. 385 & ſeqq.
Rupella obſidetur, & capitur. 605
in Ruſcinone bellum 30
Ruſcino relicta Ferdinando. 52

S

Sabaudiæ Dux Saluſſios occupat. 466
Sabaudiæ Dux in Prouincia. 513
Sabaudiæ Dux in Franciam venit. 568. bello appetitur. 570
Salernitanus ad Henricum deficit. 267
Salſulæ à Francis captæ. 80
Salſulæ captæ & perditæ. 632
Saluſſij in Franciſcum defectio. 211
Sancerræ obſidio. 389
Sandionyſiana pugna. 345
Sangermani comitia ſub Carolo IX. 320
Sanquintinum obſeſſum. 284. pugna. 285
Sauanorola. 77
Sequerius Sigillorum cuſtos. 616. Cancellarius. 623
ad Seguſium victoria. 606
Senenſe bellum. 273. & ſeqq.
in Sequanos bellum. 147
Sexdecim viri Pariſiis. 433. & 517
Sfortia captus. 87
Spiritus Ordo. 419
Stroſſij mors. 292
cum Sueco Rege fœdus. 613
Sueſſionenſis in pugna mors. 640
Senenſes Francos admittunt. 268

T

Tarraconis obſidio. 642
Telina vallis occupata. 601
Termeus victus. 293
Teruana obſeſſa. 137
Teruana capta à Carolo, & euerſa. 265
Thionuilla capta. 292
Ticinum à Franciſco Rege obſeſſum. 179. & ſeqq.
ad Ticinum pugna. 182
Concilium Tridentinum. 297
Triumuiratus Procerum.
Triuulcij mors. 150
Turenius Dux Bullionius. 520
ad Turones pugna. 482

V

Valetæ mors. 529
Vaſſiana cædes. 326
Venerea lues Neapoli. 69
in Venetos bellum à fœderatis. 110. & ſeqq.
Venetorum trepidatio & animus. 113
Venetorum fœdus in Ludouicum XII. 132
Veredarij inſtituti, *Les Poſtes*. 44
Veruinenſis Pax. 567. 580
Veſini nobile facinus. 380
Vaymarij mors. 631
Vitrius Regem agnoſcit. 537

X

Xantonus Quæſtor punitus. 4

FINIS.

Ad. 147 4098